Spremište: D 1972/24
Struka: XII

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

UREDNIK:

DR. ĆIRO TRUHELKA.

УРЕДНИК:

ДР. ЋИРО ТРУХЕЛКА.

BIBLIOTHECA MUSEI BOSNIAE ET HERCEGOVINAE SARAJEVO

XXV.

1913.

Uredništvo:
Sarajevo, bos.-herc. zemaljski muzej.

Administracija:
Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Godišnja cijena Glasnika s poštarinom 4 K.
Pojedine sveske stoje s poštarinom 1 K 60 h.

Dopisi i novčane pošiljke u stvari pretplate i oglasa neka se uprave na *Zemaljski ekonomat kao administraciju Glasnika zemaljskog muzeja.*

Уредништво:
Сарајево, бос.-херц. земаљски музеј.

Администрација:
Сарајево, земаљски економат.

Годишња цијена Гласника с поштарином 4 К.
Поједине свеске стоје с поштарином 1 К 60 х.

Дописи и новчане пошиљке у ствари претплате и огласа нека се управе на *Земаљски економат као администрацију Гласника земаљског музеја.*

SARAJEVO — САРАЈЕВО
ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA — ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА
1913.

Inv. Broj: 8203

SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

I. Arheologija i povijest. — I. Археологија и повијест.

Strana — Страна

Dr. fra Julijan Jelenić: Izvori za povijest kulturnoga rada bosanskih Franjevaca . . . . . 1—88, 209—234
Др. Владимир Ћоровић: Из дневника Прокопије Чокорила 89—104, 195—208
Ст. Р. Делић: Петров манастир код Требиња . . . . . 129—132
Fehim Spaho: Turski rudarski zakoni . . . . . 133—150, 151—194
Dr. Ćiro Truhelka: Jedan odličan nalaz broncane dobe iz Velikog Mošunja (Lašva) . . . . . 325—336
Dr. Ćiro Truhelka: Još o testamentu gosta Radina i o patarenima 363—382
Др. Владимир Ћоровић: Извјештај о ископавањима у Брези 1913. године . . . . . 409—420

II. Nauka o narodu. — II. Наука о народу.

Dr. Aleksandar Mitrović: Pravni običaji u našem narodu . . . 105—128
Др. Владимир Ћоровић: Из народне књижевности . . . . . 337—362
Vejsil Ćurčić: Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini . . . . 421—514
Др. Вилке: Култ мјесеца у причи и у умјетности индогерманских народа . . . . . 515—552

III. Nauka o prirodi. — III. Наука у природи.

Ing. Ivan Turina: Hidrografski, geološki i tektonski odnošaji jednog kraškog predjela sjeverozapadne Bosne . . . . . 253—306
Prof. Dr. E. Rössler: Prilog herpetofauni Palagruže . . . . . 307—322
Апфелбек Виктор: Otiorrhynchus nubilus Boh. и tener Stierl. . . 323—324
Х. Енглхарт: Нови принос познавању терцијарне флоре Босне . . 383 396
Karlo Maly: Saopštenje o Acer obtusatum-u . . . . . 397—408
Dr. E. Baudyš: Prilog poznavanju šiški Dalmacije . . . . . 553—558

IV. Različito. — IV. Различито.

Статут за босанско-херцеговачки земаљски музеј у Сарајеву и регулатив, који се односи на дјелокруг рада интенданта бос.-херц. земаљског музеја, одјелног предстојника у м. Константина Хермана 235—252

Imenik spisatelja. — Именик списатеља.

Strana — Страна

Апфелбек Виктор: Otiorrhynchus nubilus Boh. и tener Stierl. . . 323—324
Baudyš dr. E.: Prilog poznavanju šiški Dalmacije . . . . . 553—558
Ђоровић др. Владимир: Из дневника Прокопије Чокорила 89—104, 195—208
— Из народне књижевности . . . . . 337—362
— Извјештај о ископавањима у Брези 1913. године . . . . . 409—420
Ćurčić Vejsil: Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini . . . . 421—514
Делић Ст. Р.: Петров манастир код Требиња . . . . . 129 - 132
Енглхарт Х.: Нови принос познавању терцијарне флоре Босне . . 383 - 396
Jelenić dr. fra Julijan: Izvori za povijest kulturnoga rada bosanskih Franjevaca . . . . . 1—88, 209—234
Maly Karlo: Saopštenje o Acer obtusatum-u . . . . . 397—408
Mitrović dr. Aleksander: Pravni običaji u našem narodu . . . 105—128
Rössler prof. dr. E.: Prilog herpetofauni Palagruže . . . . . 307 - 322
Spaho Fehim: Turski rudarski zakoni . . . . . 133—150, 151—194
Статут за босанско-херцеговачки земаљски музеј у Сарајеву и регулатив, који се односи на дјелокруг рада интенданта бос.-херц. земаљског музеја, одјелног предстојника у м. Константина Хермана 235—252
Truhelka dr. Ćiro: Jedan odličan nalaz broncane dobe iz Velikog Mošunja (Lašva) . . . . . 325—336
— Još o testamentu gosta Radina i o patarenima . . . . . 363—382
Turina ing. Ivan: Hidrografski, geološki i tektonski odnošaji jednog kraškog predjela sjeverozapadne Bosne . . . . . 253 - 306
Вилке др.: Култ мјесеца у причи и у умјетности индогерманских народа . . . . . 515—552

Sarajevo, januar—mart. 1913. Сарајево, јануар—март.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Izvori za povjest kulturnoga rada bosanskih Franjevaca.

Priopćio

dr. fra **Julijan Jelenić.**

LXV.

17. svibnja 1802.

Definitorij bosanskih Franjevaca moli napuljskoga kralja, da po primjeru svojih predaka — osobito Filipa IV., priteče u pomoć bosanskoj redodržavi, osobito u odgoju mladeži, kojoj su školska vrata otvorena još jedino u cesarskim zemljama.

Augustissime Rex!

Nos infrascripti humillimi Oratores Minister Prolis, et Defi:rium Min: Obser: s. Francisci Provinciae Bosnae Argentinae Othomanae, Lacrymis oculorum conspersi exponimus Regiae V:ae Majestati quatenus a tercentis triginta quatuor annis Pupilli facti sumus absque Patre, a quo nempe Patria nostra versa est ad alienos, Infideles Turcas; nemo est, qui nostri boni temporalis promovendi curam gerat; nemo qui pugnet pro nobis, nisi ille qui solem suum oriri facit super bonos, et malos; Beate et quiete vivere inter Paganos non habemus cognitionem; opprobriis et verberibus in odium Fidei frequenter affecti; Injustis onusti, ac circumvecti imposturis; frequenti saturati amaritudine; nec jam finis horum conspicitur, sed posterior dies, accerbior priore nobis evenit, et insequens hora, antecèdente calamitosior: Unica tantum Divina protecti dextera, ac suavi aliquando, Christianorum Principum suffulti favore, praesertim Bonae Memoriae V:ae Reg:e Majestatis Antecessorum Philippi IV., qui Alumnos nostros, quos studiorum causa Neapolim, et in alias Provincias ipsis subjectas Antecessores Nostri mittebant, nedum clementer, et charitative recipiebant, verum etiam Missionariis hic degentibus subsidium pro Vestiario exmittebant, u(t) apparet in Libro, cui titulus «Atti della Regia Camera in Neapoli dell' Anno 1650.« pro cujus beneficii remuneratione recitabantur quotidie in Ecclesiis sub Missa Conventuali Littaniae sanctorum cum precibus sequentibus pro felicitate Catholici Regis; atque hinc Majores Nostri ad haec usque tempora invicta patientia, ac Pastorali solicitudine ultra centum millia Animarum sub immani Saracenorum jugo Divinis nutrierunt praeceptis, et in unione fidei catholicae conservaverunt. Verumtamen cum hoc deinceps praestare quasi impossibile nobis videtur, eadem scilicet exercere proximis Nostris sub Tyranico jugo degentibus charitatis officia, ob pristinam memoratam, prorsus

omissam Catholicorum Regum, ac Principum, erga Nos commiserationem (excepta sola Apostolica Caesarea, cui Deus Opt. Max. in aeternum prospera concedat). Siquidem dum ad Provincias ditionum Suarum Clericos Nostros studiorum causa mittimus, superiores ad quos eosdem dirigimus, non praesumunt eos recipere, ob mandatum Regum, et principum; sicque infelices Juvenes gemebundi huc ad Propriam remeare coguntur, pro administranda sacra Missione utique incapaces. Ideo Nos praememorati humillimi Oratores in hac angustiarum congerie cum praesenti supplici Libello ad vestram innatam benignitatem confugimus O Augustissime Rex! enixe deprecantes, ut Legem, qua universalis prohibetur Religiosorum induitio, ac eorum studia domestica per Conventus, benigna V. interpretatione erga Nos accomodet et Juvenes Nostros sacris Missionibus mancipandos, quos ad Thronum V:ae Clementiae mittimus, more Suorum Augustissimorum Antecessorum, clementer excipere, et studiis providere, non dedignetur.

Pro qua gratia V: Augustissimae Majestati Deum infinitae mercedis sponsorem pro Nobis offerimus; cui Nos simul cum tota hac captiva Provincia, quanto majoribus a Vestra Regia celsitudine cumulati favoribus fuerimus, tanto ferventioribus Te, Tuique Regni, atque Augustissimae Familiae prosperitatem perennem Divinis orationibus prosequemur.

Datum in Conv̄tu s. Spiritus Fojnicae in Bosna Argentina Ottomana die 17. Mensis Maji an. 1802. Addictissimi Vestrae Augustissimae Catholicae Regiae Majestatis. — *Potpisi, koji i u slijedećem dokumentu.*

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835., u kome na rubu str. 116. i to stoji, da ovaj memorandum generalov komisar fra Hlarij a Monte Magno nije dao kralju predati »ob tempora critica, et confusiones exortas etc. inter Gallos et Reges« etc.

LXIII.

17. svibnja 1802.

Bosanski Franjevci mole rimske kardinale, da se zauzmu za odgoj njihove redovničke mladeži; javljaju kako su molili napuljskoga kralja za istu stvar i t. d.

Eminentissimi, e Rendssimi Sig:ri

Noi qui sottoscritti umilissimi servi, ed Oratori Ministro Prole, e Deffinitorio de' Miñ: Ossti di s. Francesco della Provincia di Bosna Argentina Ottomana prostrati ai piedi delle EE. LL. esponiamo, qualmente trovandosi questo Populo Cattolico, per la grazia di Dio ormai aumentato quasi al numero di cento milla fra piccoli, e grandi, operarii autem pauci per coltivarlo, amottivo della mancanza dei studi Filosofici, e Teologici, quali avere non potiamo in queste parti de' Infedeli Turchi. Onde ricorriamo all' EE. LL. come a pietosi Padri, e Protettori Zelantissimi di queste sacre Missioni supplicandole per le viscere di Gesu Cristo, a volersi degnare d' ajutarci a provedere in qualche maniera questi nostri Alunni novelli dello studio necessario per servizio di queste sacre Missioni. Tenghiamo al presente qui fra noi undeci Chierici Professi, e fra pocho cenè saranno ancora degl' altri; L' onde non sapendo cosa far di Loro, abbiamo convenuto di scrivere in questo mentre un Memoriale a sua Maestà Rè di Neapoli, con il quale supplichiamo di riceverli nei svoi stati. Il Latore di questa, ch' all EE. LL. spediamo, Le manifesterà ancor quello, e se si compiaceranno d' accompagnarlo con una Lettera raccomadatizia di cotesta sacra Congrne, ci darebbe a noi maggior speranza d' esser essauditi dalla Sudd:ta Maestà Sva; supplichiamo ancora L

EE. LL. d' incombezare al nostro Rẽndssm:° Commiss:° Genle dimorante in Araceli, acciò scrivesse alli PP. della Marca, e d'Umbria, di Bologna, e ad altri alla di Lui giurisdizione sottoposti, che facessero La carità di ricevere nelle schole dei Conventi Loro, li nostri Chierici conforme n' è stabilito nei Capitoli Generali dell'ordine nostro Finalm:e protestandosi per sempre devotissimi.

Dell' EE. LL. Fojniza nella Bosna Ottomana li 17. Maggio 1802.

Umilmi, Devmi, ed Ossequiosissmi servi, ed Oratori, Fr: Luca Dropuglich Ministro Prõle m̃ppa. Fr: Giovanni Mirçeta Custode della Prova m̃ppa. Fr: Paolo Stojçich Diff.e della Provia mppa. Fr: Ambrosio Vuçkovich Diff:e della Provia m̃ppa. Fr: Nicolao Golub Diff:e della Provia m̃ppa. Fr: Giacomo Kraglievich Deff:e della Provia m̃ppa.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835. U istome na str. 115. na rubu stoji upisano, da je ovaj memorandum poslan preko Vjeroplodnice na generalnoga komisara reda, koji je prema molbi providio.

LXIV.

24. i 25. lipnja 1802.

Definitorij Bosne Srebrene sastavlja i potvrgjuje ustanove društva presv. Euharistije.

U Imme Boxje Amen. Instituzione e Constituzioni della Venerabile Confraternita del SS. Sacramento.

Promiscgliajuchi O. M. P. Ministar Provincziali, i ostali OO. poglaviti od ove Provinczie, i SS. Missionaa, svoju duxnost, koju imadu tolliko za izkorjegnivati zloche, i opaçine iz Sarczah Karstjanski, kolliko opet za uzmloxati dobra dilla, i bogogliubstvo u istim; odredisce prosciaste godine Gospove 1798. po gliubeznivomu dopuschegnu nascega Prisvitloga, i Priposct: Gospodina Biskupa, i Vicara Apostª: Fr: Garghe iz Varessa, dase svake parve Nediglie od Misecza u CZarkvam od Manastirah ove Provinczie daje blagosov Puku pravovirnomu S'prisvetim Sacramentom Tila Issusova, kako se obiçaje davati i po svemu Karstjanluku ù CZarkvam Parokianskim. Sada pàk za uzdarxati u posctegnu kakose pristoji jedno ovako zapoçeto bogogliubstvo iz koga izvirà nami svaka prava radost, pokripgliegne, i vesseglie vikoviçgne; takoger i za probuditi u nami vechi devoczion prama prisvetim Sacramentom Tila Issusova pod obliçjem Ostie od Misnika na Otaru posvechene; odluçilisu gorrireçeni OO. Ministar, i ostali na Skuppu Capitola u Manastiru S. Cate D. i M. kod Kresseva na 25. Misecza Sarpgna 1802. Sastavglieni traxiti S'dopuschegnem gorri reçenoga Prisvit: Gosp:na Bratju devotu, i bogogliubnu koiche pomgliu imati za reçeni devoczion S'posctegnem uzdarxati, i Sviche na Otar za blagosov prisvetoga Sacramenta pribavgliati. Otkud daklen za uvixbati Svekolike devote Redovnike, i Karstjane Svitognake, Koi Žele unich u broj ovoga bogogliubnoga Bratinstva, u Komuse S'mallim trudom i harçom stiçe neizmirno blago od oproschegnà dopuscheni od SS. OO. Papi; takoger stiçese vellika gliubav Boxia, slavodobitje u napasti, veseglie u xalosti, pokripgligne u slabosti, stanovitost u dobru i osobita pomoch primillostivoga nascega Spasiteglia Issusa na ças od Smarti: CZinise potribito Zabilixiti ovde nixe Naredbe stanovite, kojeche sluxiti za upravu tolliko onim, koi budu ovim Bratinstvom vladati, kolliko opet i onim, koi budu u ovo Bratinstvo od prisvetoga Sacramenta Tila Issusova upisatise.

Naredbe jesu slideche

I.

Svaru naçina kako se imadu devoti prisvetoga Sacramenta Tila Issusova u Bratinstvo primati.

Xelechi daklen koi devoti Redovnik, illi Karstjanin Svitovgnak unichi u ovo Bratinstvo prisvet. Sacramenta Tila Issusova, imase prikazat Prioru, ilti Poglavaru ove bogogliubne Skupsctine, koiche spomgliom iskuscati gnegovu xegliu, i devozion, i josc suvisce prikazat devotoj bratji, barem do broja XII. ne magne, koji svi zdogovorom naodechiga podobna, tojest stanovita u virri S. Katholiçanskoj, dobra, posctena, glibezniva prama Bogu, i Iskargnim, primichega u svoje drustvo. Ma najpri naredichemu dase çisto, i pravo ispovidi, i priçesti. Potomtoga dase opet povrati K. O. P. Prioru koiche jur po Manastiri bit jedan Otacz Poglaviti, a po Xupama vlastiti P. Parok koichemu na kgnigam upisat imme, primenak, i misto odklenje. Najposli ovi novi Brat imma metnut za parvipùt u pomòch, na posctegne prisvetoga Sacramenta za sviche voschane, kojeche gorit u vrime blagosova jedan Talir Krixar ne magne, a scto visce od dobre voglie dade, nekse zabilixi.

II.

Svaru naçina kakose imadu obirat Priori, Procuratori, i Nastojniczi ovoga Bratinstva prisvet:[a] Sacramenta Tila Issusova.

Imaduchise ovo bogogliubno Bratinstvo uzdarxati sveger u svitlilu posctegna, i svetigne, kojase pristoi jednomu Bogu upuchenomu; zatose odregiuje da u svatri Redovniçka Manastira, tojest u Fojniczi, u Cressevu, i u Suttiskoj oberuse po jedan O. P. Prior ovoga Bratinstva, koga vlastito Discretorie Redovniçko za ti posò podobna bude viditi, i komuje jur Sacristinska Lemozina pecuniaria od istoga posctovanoga Discretoria priporuçena: a S. O. Papa Pio VI. svojim Decretom dopustio godine skorascgne 1800. Koi P. O. Prior Zdogovorom Bratje ove skupsctine, imache obirat svake godine osmi dàn posli Corpus Dõni (na koise svetkuje prisveto Sarcze Issusovo) Procuratura Seculara, i po dva Nastojnĩ. takoger Seculara, koichese brinuti svarma (sic!) potribitim, tolliko onnim, koje gledaju posctegne prisvetoga Sacramenta, kolliko opet i onnim, koje gledaju korist duovnu ovoga Bratinstva. U isto vrime naregiujese da ovo obragnie godixbeno Procuraturà, i Nastojnikà, bude uçigneno megiu Bratjom s'gliubavju, s'poniznostju, i brez inada.

Takoger svakomu Bratu napose zapovidase, pod pokoru oke voska, da neima kazivati zdvoragnim koi nisu u ovomu Bratinstvu riçi, ni govoregna, kojase çine u skupsctini, da nebi po nesrichi kakva smutgna megiu Bratjom uçinilase.

III.

Svarhu duxnosti godixbene, kojuche imat sva Bratja upisana u ovu devotu skupsctinu prisvet: Sacram:[ta] Tila Issusova.

Za dase uzdarxi u posctegnu dostojnomu prisveti Sacramenat Tila Issusova, odregiujese, da svaki Brat upisani u ovu devotu skupsctinu (rad svicha voschani, kojechese od biloga voska dobavgliati na otar ujme blagosova priko godine &.) daje O. P. Prioru svake godine na osmi dàn po Brasciançevu, tojest, na svetkovinu Prislavnoga Sarcza Issusova po jedan Grosc jaspre kojomse sviit vlada.

☛ NB. Scti broj V. pàk proscti broj — —

IV.

Svarhu iste duovne koristi, za devote, i bogogliubne Karstjane po Xupam, koibise otili u ovo Bratinstvo upisat.

Xelechi OO. MM. PP. i Posctovani od ove Provinczie, i SS. Missionah da nesamo Redovniczi, i Karstjani svitovgnaczi, koise kod manastirah naode, uxivaju ovo blago duovno, nego joscter i drughi poscteni, i Bogogliubni karstjani koisu po xupam; zato naregiujese da xupnici, illiti Postni Paroczi (pro tempore) od vlastitih Manastirah, budu na misto Priorah, koiche Z'dogovorom onnj Karstjanà, koise upisciu u ovo Bratinstvo prisvetoga Sacramenta, obrat jednoga, illi dva Procuratura, koiziu poso sastavgliat Bratju na dogovor kad P. O. Parok zapovidi »Kuppit godixbeni Grosc za sviche« i prikazivat O. P. Paroku kad koi od Bratje umre, nek udigl moxe pisat u Manastir Poglavaru ove skups'tine dase za umarloga Brata SS. Misse govore.

V.

Svarhu duovne koristi, kojuche imat svaki Brat upisani u ovu Bogogliubnu skupsctinu prisvetoga Sacramenta Tila Issusova.

Izvan prosctegnah, kojasu dopustili SS. Oczi Pape svoj Bratji devotoj prisvetom Sacramentu, imache svaki Brat upisani u ovu skupsctinu, kad umre, tolliko misa sctiveni, kolliko bude Bratje upisane: za koje Misse vodiche O. P. Prior plachu jasprenu iz opchenoga deposita, ilti postave gori reçeni Groscia na broju III. Takoger çinichese Cantat svake godine, na prisveto Sarcze Issusovo, po jedna Misa, za svu Bratju u opschinu, koja su priminuli sovog svita.

VI.

Svarhu dilah od milosardja koja imadu çiniti megiusobom Bratja od ove svete skupschine svagda, a osobito kadse koi razboli, illi umre.

Premdaje zapovid nascega Spasiteglia Issusa dase svi gliubimo megiusobom, i da svakomu iskargnemu xelimo dobra duovna, i vrimenita; nisctanemagne onni koise upisciu u ovo Bratinstvo prisvetoga Sacramenta Tila Issusova, imadu vecha, i izvarsnia dilla od gliubavi ukazivati i millosrdja, i çiniti megiusobom: Zatose naregiuje, da svagda, i u svakomu mistu, bilo kod Manastirah, bilo na xupam, kadase çuje daseje koi od reçene Bratje razbolio, Prokuratur godixbeni, i gnegovi Pomochniczi, nastoje — çesche putà po redu oblazitiga, i kolikoje moguche pomochiga, (i za primiti SS. Sacramente od Ispovidi, Priçeschegna, i akobi smartna bolest bila na najposlidgne pomazagne pripravitga, i snaçinom gliubeznivim prighnutiga, Misnika zovnuti &. Dabi pàk reçeni Brat tako karsjanski oppremglien umro, duxnisu Procuratur, i njegovi Pomochniczi svoj Bratji oblixgnoj od onog sella, illi varosha na glàs datti, i kazati: koi svi imadu dochi svichiom voschianom u ruczi dopratitga do grebba, i ukopatga: koibi bio zovnut à nebi od linosti doscio, ima platit za istoga Bratta jednu Misu sctivenu: koibi pak bio zaustavglien od kakva razloxitoga uzroka, neima zato nikakva prikora, ni pokore od ostale Bratje primati.

VII.

Svarhu uzroka, koji zabragnuju ulaziti ù broj ovoga devotoga Bratinstva, i koibi jur uniscli dase mogu iz istoga istirati, i na Libru pomarsiti.

Kollikose xeli, i priporuçuje da ù ovo bogogliubno, i devoto Bratinstvo prisvetoga Sacramenta Tila Issusova neprimase ni jedan, koije hargiava xivgliegna, tojest, oçiti Pianacz, Psovaç, Kamatar, Muzuvir, Osvetitegl, i Pogarditegl Zakona Boxiega, i CZarkvenoga; tollikose opet naregiuje P. O. Prioru, PP. Parokom, Procuraturom, i gniovim Pomochniczim, da akobise po nesrichi dogodilo, dabi koji od Bratje, jur primglien, i upisan u broj ove devote skupsctine,

posli sputa zasciao, i upo u kakvo hargiavo dillo od gorri reçeni, imaduga do tripùta najdiglie gliubeznivo ponukovat, i svitovat; koi ako nebi ktio dobra svitta, i ponukovagna zagarliti, ni xivgliegna hargiavoga ostavit, i sveger u zlu napridovat, imaduga zdogovorom drughe Bratje iz ove svete skupsctine istirati, i gnegovo imme na Libru pomarsiti.

Svarha.

Ova sva dovlen upisana prikazujuse OO. MMPP. i PP. od Diffinitoria, tolliko staroga kolliko novoga, na Capitolu spoçetka immenovanom sastavglienim, neka razaberu, sude, i uprave kakoi Duv sveti nadane. Za koi trùd platiche Issukarst svojom mĩstju.

Rescriptum Veñblis Def:rii Antiqui.

Patres Veñblis Def:rii antiqui Proviae Bosnae Argentinae, praelectis, et perpensis expositis, consentiunt, ut praedictum sanctum opus ad majorem SS. Sacramenti gloriam, et animarum salutẽ promoveat̃, et ad novum Def:um remittit, ut eadem maturè examinet, atque num dictum S. opus expediens sit, sacram Congregationem de Propaganda Fide, ac R̃mum P. Commissarium Gẽnlem Ordinis, consulet.

Signat̃. in Conv̄tu Caplari S. Catharinae V. et M. Cressevi die 24. Juni 1802.

Ita est Fr: Jacobus Craglievich Def:tor Provĩae Mpp.
Ita est F: Nicolaus Golub Def:tor Provĩae Mpp.
Ita est F. Paulus Stojçich Def:tor Provĩae Mpp.
Ita est F. Joannes Mirçeta Custos Proviae Mpp.
Ita est Fr: Petrus Allovich ex-Mist. Prõl, et sub. Def:tor Mpp.
Ita est F: Lucas Dropuglich Minist. Prõlis Mpp.

Supradictum Decretum approbatum a praecedente Venbli Defrio grato animo, et novum Def:rium idem approbat, atque ut executioni mandet̃. decernit die 25. Junii 1802.

Ita est Fr: Martinus a Varess Def:tor Provĩae Mpp.
Ita est F: Taddaeus a Cressevo Def:tor Provĩae Mpp.
Ita est F: Matthaeus Christichev̄. Def:tor Provĩae Mpp.
Ita est F: Marianus Raddaçich Def:tor Prov̄. Mpp.
Ita est F: Elias Nicolich Custos Provĩae Mpp.
Ita est F: Stephanus Trogrançich ex-Deftor Geñlis Mpp.
Ita est F: Lucas Dropuglich imĩetus Mist. Prõlis Mpp.
Ita est Fr: Augustinus a Varess Mist. Prõlis Mpp.
Et Ego F: Matthaeus Iveka Commissarius Capli Conf:mo ut sup.

L: † S.

Consultus fuit, circa praestabilita F. R̃mus P. Hilarius de Monte Magno Commissarius Geñlis Ordinis, qui suo rescripto sub dat. 25. Januarij 1803. totalit̃. approbavit et ratum habuit Sanctum opus &. quemadmodum, et a Patrib Def:rii in 1:ma intermedia Congrẽne Fojnicae celebrata die 17. Junii 1803. in Litteris Circularib̃. sub N:o 11. promulgatum est.

Izvornik u fra Mirka Šestića.

LXV.

10. rujna 1802.

Osmrtnica č. fra Šimuna Filipovića, u kojoj se opisuje njegov strogi život i smrt u ritiru u Ripatrauson-u u Italiji.

Fr. Augustin iz Varessa

Reda S. O. Frane, Male Bratje od Obsluxegnia, Sctiocz, i Pripovidaocz jur Secretar, i Diffinitur, a sada provincial u ovoj Darxavi Srebarno-Bosanskoj, i Sluga u Gospodinu.

Mgo Postnim, i Postnim Oczima, i Bratji Nassoj Redovniczima Xupnicom, i Capellanom ove Nasse Provincie, pozdrav, i Miir u Gospodinu Isusu.

Dajemovam naznagne Oczi Mlgo Postni, i Postni, i Bratjo Nassa pridraga, dasmo tu skoro bili obznagneni od Smarti O. Fra Simuna Filippovichia iz Seone, nahie Gradacske, koije u Nassem Manastiru S. Ivana od Suttinske u Red nass S. O. Frane davno unisco, i Profession uçinio. Potomtoga opremglien u Italiu na nauk; koi dospivsci, po obiçaju, vratiose je u ovu Svoju Provinciu sluxiti ss. Missione, i sluxioje poscteno, i Redovniçki oko 23. godine, toliko na dvoru po Xupam, koliko u Manastiru u razliçiti officii (kako svidoçe mlogi Oczi PPni, koisu josc ovdi xivi), tojest, Godine po porogegniu Gospodinovu 1773^e bioje u Suttinskoj Predicaturom Sveçanim, poslitoga godine 1779te s drughim dvima slidechim, bioje u istom Manastiru Suttinskom, Vicarom; najposli godine 1781. Missionarom po svoj Posavini: koi Apostolski poso opremivsci s velikim plodom, duovnim, nadanut od Boga (kako bogogliubno virovat imamo) zaiska od Staressine opchienoga nassega Reda, damu uçini milost, pustitga otich za niko vrime u Ritir, misto od Sabragna duovnoga, za promiscgliat kakochie svojom vlastitom Duscom boglie upraviti, i saranitje u Slavi viçgnoj. Ispunimu xegliu reçeni Starescina, i poslamu oblast u pismu, da igge u Italiu u Manastir S. Marie Mandaline od Ripatrausona: gdi doscav uzdarxaoseje za 20 godina, svet xivot provodechi. Najposli buduchi proscastog Misecza Svibgna prisso s ovoga Svita na drughi binam poslata kgniga od Postga O. Guardiana priareçenoga Manastira, u kojoj nam pricazuje xivgliegne, i Smart gnegovu: koju kgnigu çinilismo po Nassemu Post. Secretaru prinit od riçi do riçi iz jezika Talianskoga u Nass Bosanski, za da Svi moxete razumit scto pisce od gnega. I evoe kaco slidi.

= Oçe Postni, i Gospodaru pridostojni. =. Svelikom xalbom moga »Sarcza pricazujem V. O. P. nezgodnu novinu. O. Fra Simun iz Seone u Bosni »Srebarnskoj, na 9. Misecza Svibgna na Uru 19. i po istoga dneva, oruxan Svima »SS. Sacramentim, tojest, od ispovidi, priçeschiegnia, najposlidgneg pomazagna, »i odriscegna joscter od sviu ghria, s' podpunim gnegovim priklognegnem vogli »Boxjoj, a xalbom opchienom Sviju Naas, pridade duscu Svome Stvoritegliu. »Gnegova bolest bilaje, nika vatra iznutargna, s' druxena s' gnegovom starostju, »kojase s' nikakvim likariam naucni Licarah nije mogla pridobit; vech najposli »Sedmi dan Svoga bolovagna, imade ostat pridobiven od bolesti, i umart. Isti »pokojni Otacz, imaoje godina 70. Svoga života, a 50. u Redu, od koiziju 20. »uloxioje ovdi megiu nama S. Ritiru pribivajuchi.

»Nestavgliamse tomaçitvam ovdi Sve gnegove Svete Kriposti; parvo, jer »znam daje bio poznan Svoj Provincii; drugo, jermi nepripuschia vrieme; a »trechie, zasctobise vehoma ukazao dosadgliv V. O. P. Zadostaje samo rechi, »daje bio vazda Redovnik od veliki pokora; kako svidoçe gnegove razliçite »discipline s' koimseje frusctavo, i bodglivi Sinxirichi s' koimseje po golu tilu »pasao; kacosumuse posli Smarti naschli, i ranne po tilu vidile. Slidio je vazda »na molitvi Svetoj toliko s' pametju, koliko s' jezikom, tako, dase moxe brez »ikakve Sumglie rechi, daje vas gnegov xivot bio jedno nepritargnuto molegne,

»i daje umro s' kruniczom u ruczi. Uklognoseje vazda od Svita tako, dabi varlo »ritko izlazio na oççi iccomu, i toh, kadbi bio usilovan od Starescine Svetim »posluom. Bio je Ubog i Siromassan tako, da nije k'tio imati na Svoju Sluxbu »visce od jedne same suknene tuniçice, starre, i iskarpgliene, jedni Sviticza, i »Abbitta. Bioje podpuni obsluxitegl S. Naredbe nassega Patriake Franceska, i »drughi naredbâ osobitî ovog mista od duovnog Sabragna. Bioje dragogljuban od »muçagna tako, da nebbi govorio ni s' Redovniczim Manastirskim, nebuduch »usilovan od velike potribe. Neizreçenim naçinom bioje devot Majci Boxjoj »Marii Divici, koje prisvetu priliku poodiobi po dvaput na dan bosim nogam, u »jednoj malescnoj Capellici Sagragenoj megiu stablim u vartu od Manastira: »Priponizan, i Prikrotak, vazda, i svagdi Moxese rechi jednom riçju, brez ikakva »bojaza od Laxi, daje naslidovo Stoppe nassi parvascgni SS. Otacza od Reda, »u zabavam Sviu prizamirni kriposti. Nijese zato çuditi, sctoe bio od Redovnikaa »ove Provincie nemagne nego od Svitovgnaka (osobito oviziu od Grada Ripa- »trausuna) gledan, i darxan vazda za dobra i izvarsna Redovnica; opchieno »zvan, Dusca blaxena, çovik Svet. Buduchi, da udigl kakoseje çuo po Gradu, »i Sellim oblixgnim glas gnegova priminutja s ovoga Svita, dotarçalisu s' velikom »naglostju, i tiscinom gliudi, i çegliad od svake varste, i godina, Gospoda, i »Siromasi, za viditga, i pogliubitmu noghe, i ruke sa Suzam na oççima; takoger »i za ujagmiti, ol pas, ol kruniczu, ol Abbita, ol cosa s' vincza, ol sctogod drugo »s' çimseje on sluxio, ilse doticzo: kazujuchise svaki srichnim, koibi visse od »reçeni Stvarii ujagmio, za obogatiti svoju kuchiu, s takom reliquiom: tako, »da bi odpotribe metnuti straxe okolo Tila zadase nebi tkogod utuscio, illi pri- »gazio, jal kakva druga nepodobna stvar uçinila (Sctobise brez svake Sumglie »dogodilo, porad prikorednog devocziona nike çegliadi priprostite). Nisctanemagne, »pria negseje u Grobniczu Tilo postavilo, imaloseje opet iznova priobuch u Tunicu, »i Abbit. Megiu gospodom pak od Grada Ripatrausona, gnemu devotim, biloije »punno, koisu donili mloghe Svichie uxexene na gnegov Sprovod, na koisu doscli »malonesvi Gragiani: od koi niki nastojalisu upengatmu priliku; niki naçinitmu »Sanduk jaki od Luçevi dasaka; niki smotat Duduk od olova za postaviti u istii, »rad doscaste uspomene, zapisane na karti gnegove prizamirne Kriposti, i xiv- »gliegne; drughi najposli, koi otiaju, po Svaki naçin, svoim harçom naçinitmu »Grob od mermera; nemagncajuchii, koisu xelili da ga balsamom mirisavim »pomaxu (Sctobise sve istinito dogodilo, daimse bude dopustilo). Doklen pak »gnegovo martvo Tilo stajasce na ogledu Svita u Czarkvi, vazdasee uzdarxalo »cilovito, mekano ghibglivo, u obrazu veselo, rumenkasto, i mlogo vechie lipsee, »nego kadje xivo bilo. Najposli kadga otiaju metnut u Sanduk za prinit ga u »Grobniczu, toje bilo oko 40 Sahta posli Smarti, buduchimu otvorili s' lesterom »jednu xilu od Tila, izige obilata xiva karv iz gnega; stvar, koja probudi u Sarczu »onniu gledaocza, veliko zaçugegne, plaç i skruscenstvo. Ma imaduchise mi svi »prikazati prid jednog Sucza, kod koga mallo tko brez pomagncagna nachiese; »zato dabimuse za kakvo gnegovo najmagne pomagncagne zadarxala onna Slava »(kojuje visse puta dok je xiv bio, kazivo damuje bila od Boga obechiana pogla- »vitim naçinom, josc od parvoga dneva kadje metnuo noggu u ovo S. Misto); »dajem naznagne V. O. Postmu, za dase dostoite pomochi gnjegovu Duscu »s' obiçajnim posvetilisctim SS. Missa, i Molitvam; koi s' dostojnim poklonom, i »postegnem, priodim podpisatise V. O. Postga.

»Data u Ripatrausonu u Manastr^u od Ritira S. Mar^ie Mand^le na 11. Svibgna 1802.

Priponizni i Pridux^ni Sluga
Fra Egidio s' Barda S. Vida
Gvardian.

Proczignujuchi daklen Mii, toliko trud reçenoga pokoĵga O. Fra Simuna kogaje za 23 godine u ovoj nassoj Provincii podnio, koliko opet Svarhu rad koeje u Ritir otisso, najposli i posctegne, koeje Svemu Redu, osobito nassoj Provincii, svoim Redovniçkim xivgliegnem uçinio; zaduxujenas gliubav, harnost, i pravda (ako decreti od Provincie i zabragnuju Suffragia onim koisuse u drughim Provinciam incorporali) davam naredimo, kako bass Sovom Sadascgnom nassom kgnigom i naregiujemo Superiorom Localim od Nassi triu Manastiraa Suttinske, Fojnicze, i Cresseva, da uçine rechi po jedno officie Martaçko, po jednu Missu Cantanu (Defunct: quotid cum unica oratne pro Sacerdte), i onoliko Misâ Sctiveni (pro una vice tantum) koliko se naodi Misnikâ unutra u Manastirima; i Bratja Laici nek reku po 100. Oçenasca, toliko zdravi Mariâ, i requiem aeternam.

Suvisce zapovida se Staressinam od Manastirâ, Svakom napose, da ovu Nassu kad primu, uçine prosctit oçito prid Svom Familiom u Refetoriu: drugo, da zabilixe na Libru Mortuoum: Latinskim jezicom, u kratko (pro futura memoria nostratib:) xivgliegne, i Smart ovoga dobrog Misnika: trechie, da pripisav copie, po obiçaju drughi Circularâ, possagliui, scto parvglie mogu Svoim vlastim Parocom, i Capellanom; koi imadu po naredbi Mlogo Postga Diffinitoria od skorascgneg Capitula u Cressevu, navistit molitvu u Puku, za Duscu reçenoga Misnika. Drugonam sad neostajuchi, sarçenovas Sve pozdravgliamo, podigliujuchi Svima S. O. Frane blagosov.

Pisana u Suttinskoj, u Nassem Manastiru S. Ivana Karstit: Rujna na 6. 1802.

Sluga u Gospodinu
Fr. Agustin iz Varessa
Ministar Provincial
rukom vlastom.

M. P.

Po zapovidi Gneg. O. M. Posga
Fra Ivan Mirçeta ex Cust.
i Secretar od Prove ruk. vlast.

Ova bii prostivena na 6. Rujna u Punoj opchini u Reffetoriu Suttiscomu, i bii poslana u slidachii Manastir Fojniczu na 8. Rujna 1802.

Tako jest, Ja Fr: Ivan Bukva Gardian
od Manastira Suttiskoga M. pr.

Ova bii prostivena na 9 Rujgna u Reffetorju mègu svom Brattiom u Foiniczi, i bi poslana u Cressevo na 10 istoga Missecza 1802.

Ja Fr. Ilia Glavoçevich Guardian od
Foinicze Manastira Dua S.

U Kressevu na 10.
Misecza Rujna 1802.

Bi prosctivena u isti dan u vecser u Reffetorju prid svom Familiom, i izvadivsci Copiu, koja bi poslana u Erczegovinu po Xupam, i za potvargiegne podpisuemse = Ja Fr: Luka Dropuglich jur Ministar, i Gvardian M. pr.

Izvornik u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

LXVI.

23. rujna 1804.

Bosanski redodržavnik fra Augustin Pejčinović piše austrijskome nadvojvodi ugarskome palatinu i ostaloj gospodi kraljevskoga namjesnoga vijeća, da je na njih poslao molbu za oprost od poštanske pristojbe, jer bo je držao, da je to redoviti put, nu da ju oni mogu i cesaru predati da se ista gospoda ne boje, da će nakon uslišenja poslane molbe pošta biti preopterećena ili da će se njom kradom i svjetovnjaci služiti, jer će se na temelju uslišenja pomenute molbe slati samo ili službena pisma ili inače, kako ih svjetovnjaci neće moći oponašati. Javlja, da je na nauke u Požegu poslao opet tri gjaka, jer ih kroz pet godina nije slao i da će na godinu još koga poslati.

Serenissime Regie Imperialis Haereditarie Princeps, Archi Dux Austriae, Regni Hungariae Palatine. Et Excellmi D̃ni Excelsi consilii Regii Locumtenentialis. Benignissimi, Gratiosissimi, Colendissimi.

Supplicem hunc Libellum Vestrae celsitudini serenissimae, et Excelentissimis Dom̃is Regiis consiliariis exmitto, existimans quod sic exigat juris ordo, qui etiam si opus fuerit, ut per eandem Vestram celsitudinem serenissimam, et excelen̄mas Dom̃itiones, sacr̃mae Majestati Caesareae communicetur exoptem. Quod si aliquam difficultatem idem Libellus incurreret ex eo, quod petitio semel indulta, nimis Postarum foret gravamini, orto, ex nostratum Fratrum scriptitatione, aut secularium, sub nomine ficto Franciscanorum; advertant, quaeso, nos solumodo exigente officio, aut alio quodam Titulo, secularibus hoc plane facere inusitatis, ad istas Provincias Epistolas solere mittere hocque Provi̇̃ae, aut Conventus sigillo obsignatas. Hinc cum petita gratia, nec oneri Postarum futura, nec publico aerario in tantum nociva sit nobis ea uti enixè postulamus. Deinde. Cum jam quinquiénnii spatio temporis effluente nullum hinc Alumnum nostrum, pro frequentandis studiis transmiserim ad Ditiones Majestatis sacr̃mae, imo plures nostri intra hoc spatium istic degentes propriam Proṽam redierint; merito arbitratus sum, me posse mittere tres Clericos, hac praesenti necessitate constrictus, Posegam, eos gratiosae Vestrae ulteriori dispositioni committendo. Ad annum aliquot adhuc mittendos habebo, eorum tamen quantitatis numerum mihi significandum à Vestris Excel̃mis exopto, dum in Vestri profunda veneratione perenno.

Suttiscae in Bosna Argentino-Ottomana, die 23. 7bris, 1804.

Addictiss.^{mus} et obsequiss.^{us} servus in X̃to P. fr. Augustinus Peicinovich a Varess Mi̇̃ster Provincialis Bosnae Argentinae mp.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

LXVII.

23. rujna 1804.

Bosanski redodržavnik fra Augustin Pejčinović moli austrijskoga nadvojvodu ugarskoga palatina i gospodu kraljevskoga namjesnoga vijeća, da bosanske Franjevce, kao i do sada, oproste od poštanske pristojbe, kada pišu klericima, a klerici njima.

Serenissime Regie Imperialis Haereditarie, Princeps Archi Dux Austriae, Regni Hungariae Palatine: Et D̃ni Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis.

Fr. Augustinus Peicinovich à Varess Mi̇̃ster Pr̃olis, et s̃srum Missionum Praefectus Provi̇̃ae Bosnae Argentino-Othomanae, Ordinis Miñ. Reglris obs̃tiae s. P. Francisci, ad pedes Suae celsitudinis serenissimae, et DD̃m Excelsi Consili Regii Locumtenentialis humiliter provolutus cum omni animi demissione suppliciter rogat, ut pro innata clementia, quam habent erga has sacras Missiones, et pauperculos Religiosos hujus captivae Provi̇̃ae, concedere dignarentur frui illo gratioso

Indulto jam pridem benigne concesso a serenissimis Principibus Romano-Austriacis, et sanctae memae Hungariae Regibus, nempe: Epistolarum commercio, ad ditiones, et ex ditionibus sacratissimae Majestatis (esto sit rare exercendum) sine ulla contributione Postarum: quia saepe contigit, ut cum superiores Regulares hujus Provi̇ae scribunt Epistolas, pro occurrentibus necessitatibus, suis Alumnis, qui in ditionibus sacrmae Majestatis Coronae Hungariae adnexis ex speciali gratia studiorum causa commorantur, et è converso ipsi ad superiores; Posta Brodensis in confinibus suffocet easdem, nemime ibi adstante, qui pro ipsis solveret. Quam Gratiam Deus etc.

Sutiscae in Bosna Ottomana die 23. 7bris, anno 1804.

Humillimus Orator, et obsequiosissimus servus Fr. Augustinus à Varess Minin Prōlis mp.

Protocollum Provinciae Bosnae, a. 1793.—1835.

LXVIII.

19. ožujka 1805.

Kraljevsko ugarsko namjesno vijeće piše kapistranskim Franjevcima, da se za 3 bosanska klerika najkašnje u Požegu prispjela stipendij plaća. Išće njihova imena i dan dolaska, te u buduće zabranjuje bosanske klerike primati bez dozvole spomenutoga vijeća.

Religiose R̃de in Christo Pater Nobis observand!

Pro tribus Bosnensibus Clericis ad Claustrum Provinciae hujus Posseganum postremo exmissis, stipendium 150 flor. singilative ex fundo commissariatico clementer resolutum penes capsam filialem Posseganam a die adventus horum individuorum angaricaliter persolvendum sub hodierno disponi, Paternitati Verstrae ea cum inviatione hisce notum redditur, ut diem adventus eorum, prout et nomina horum Clericorum, quoprius isthuc referat, deinceps autem nullum Bosnensem Clericum citra impetratum praevie indultum ad Claustrum quodcumque recipi permittat.

Datum ex Consilio Regio Locum tenentiali Hungarico, Budae die 19. Martii, anno 1805. celebrato.

P̃atis Vestrae Benevolus ad officia parati Josephus Comes Brunsvich mp. Franciscus Darvas mp. Ladislaus Sorey mp.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

LXIX.

12. travnja 1805.

Kapistranski Franjevci javljaju redodržavništvu bosanskih Franjevaca, da je za najpošlje poslana 3 bosanska klerika stipendij plaćen, nu da u buduće bez palatinove dozvole i dozvole previšnjega vijeća ne šalju klerika u cesarske zemlje.

Adm̃ R̃de Pater mihi Colendissime!

Licet per sacratissimam Caesareo Regiam Majestatem pro Clericis Ptis Adm̃ R̃dae postremo exmissis, stipendium 150 flor. clementer resolutum habeatur; ne tamen in posterum citra prius obtentam Celsissimi Principis Regii Palatini, et Excelsi Consilii licentiam, suorum aliquem Clericorum ad Provinciam meam mittere velit, ex advoluto hocce decreto sat superque intelligitur. Quam sacratissimae Majestatis resolutionem eo fine P̃ti Adm̃ R̃dae communicandam duxi; ne si

contigeret; in assertam ipsiusmet Terrae Principis indignationem incurrerem. Quod dum omni cum venerationis cultu insinuo, me piis ad Aram precibus commendo, et maneo.

Ptis Adm̃ R̃dae Vukovarini die 12 Aprĩlis 1805.

Humillimus servus Fr. Marianus Lanossevich Vic Prõlis mp.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae a. 1793.—1835.

LXX.

13. veljače 1806.

Bosanski redodržavnik fra Mato Iveka kralj. ugarskome namjesnome vijeću javlja, kako ga se je neugodno kosnula priopćena zabrana, upravljena na kapistranske Franjevce, da u buduće bosanske klerike ne primaju bez dozvole kraljevskoga vijeća. Ispričaje se, da toj kazni nije kriv, jer je i lani to javio i molio oprost od pošte, ali to je sve — kako misli — na pošti u Brodu propalo. Moli ponovno oprost od poštarine u dopisivanju i pita, da li može i koliko klerika ponovno spremiti na nauke u cesarske zemlje.

Celsissime Caesareo Regie Princeps Palatine!

Ipsique Excelentissimi D̃ni D̃ni Consilii Regii L. T. Benigniss:^{mi} Gratioss:^{mi} Colendiss:^{mi}.

Habita Copia Decreti ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico, per Adm̃. R. P. Lanossevich Vicar̃ Provl̃em Capistranae Provĩae die 1.^{a} Xbris anni jam labentis, exmissa ad me Vulkovarino 12. Aprilis, dati vero Decreti Budae 19. Martii ejusdem anni 1805. Quo stipendium pro tribus nostris Clericis resolutum eidem significabatur, ac simul inhibebatur, ut deinceps nullum Bosnensem Clericum citra praeviè impetratum Indultum ad Claustrum quodcumque recipi permittat: nimia anxietate oppressus fueram, quod vi perceptae copiae (necessario peccare debuissem, agendo contra justam ordinationem Excelsi Consilii si antecedenter conscius istius ordinationis non scripsissem pro obtinendo Indultu istorum trium Clericorum postea transmissorum die 23. 7bris 1804. Quarum Litterarum Copiam pro majori credulitate transcribo. Ast quae inde utilitas amabo? Cum sufficiente spatio temporis afluente, nihil responsi habuerim, misi illos, necessitate coactus, et Vestra consueta clementia unice fretus. Defectum rescribendi ab Excelso Consilio fieri, credere non possum, cum ita persuasus sim, quod Excelsum Consilium Clerico infimae sortis, illicò rescribere non recuset. Attamen de Brodensi Posta suspicor valde, quod defectu solventis, Litteras nostras supprimere soleat. Quam ob rem occasione praeacta fui impulsus clare Instantiam Celsissimo Principi Palatino, et Excelso Consilio, hanc meam rationabilem representando necessitudinem, quatenus Postarum Magistro inculcare non gravaretur, ut antiquo illo gratioso Indultu, nos uti permittat, hac nempe communicatione Litterarum, sine aliqua pro iisdem contributione; sacratis.^{a} enim Majestas Regia inde ditari non vult, cum longe majoribus Beneficiis has prosequatur Missiones. Et ne ad hoc quidquam responsi habuerim. Cum igitur pluribus simus convicti beneficiis Vestris, alacri animo parati essemus exequi jussa Excelsi Consilii nos minime concernentia, multo magis exequeremur nos concernentia. Sed cum aut nulla eorum, aut debita destituamur notitia; ne sit mirum, quod aliter me facturum contigat. Hinc pro praesenti notifico, quod sicut decedente anno necessitate constrictus duobus Alumnis nostris evocatis, tres submiserim, ita et hoc anno eadem necessitate coactus sex revocabo. In quorum Locum an? et quot subrogare possem;

mihi humanissime significari peto, ac meae prolixitati ignosci cupio, quod ut me magis declarem feci; quique in vestri profunda veneratione permaneo.

Dat. Fojnicae in Bosna Argentino-Ottomana die 13. Februarii, anno D̃ni 1806.

Addictiss. et obsequentiss. in X̃to servus Fr. Mathaeus Iveka iterato M̃ister Prõlis Bosniae mp.

S ovim je pismom, kako se iz Protocollum-a vidi, poslano i pismo 23. rujna 1804. pisano glede oprosta od poštarine.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae a. 1793.—1835.

LXXI.

22. travnja 1806.

Kraljevsko ugarsko vijeće javlja redodržavništvu sv. Ladislava, da bosanski redodržavnik može poslati u cesarske zemlje samo tri klerika, ako ih, kao što je pisao, pozove natrag šestoricu.

Religiose, Adm̃ Revde in Christo Pater, nobis observande! Erga communicatas huc, sub 30. Martii Litteras Provincialis Bosnae Argentinae, ad Consilium istud Locumtenentiale Regium sub dato 13.ª Februarii anni currentis exaratas, Paternitati Vestrae hisce, fine edocendi etiam conformiter attacti Provincialis rescribendum duxit Regium istud Locum tenentiale Consilium, quod si idem Provincialis sex ex suis Clericis hoc anno, uti scribit, ex Regno hoc domum revocaverit, in horum locum tres dumtaxat alios intromittere possit.

Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico, Budae die vigesima secunda Aprilis, Anno Millesimo, octingentesimosexto celebrato.

Pat̃tis Vestrae Josephus Palatinus mp. Benevolus ad officia Parati Christianus Mathè mp.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae a. 1793.—1835.

LXXII.

22. travnja 1806.

Vojno karlovačko-varaždinsko generalno zapovjedništvo javlja kreševskome gvardijanu, da je Nj. Veličanstvo privoljelo kreševskome samostanu napraviti nove orgulje, mjesto onih, što ih je Josip II. obećao, a okrenute su u drugu crkvu.

P: 1013.

Innhalt Hofkriegs räthlicher Intimation vom 16ten dieses B: 885. haben Seine kaỹ. auch kaỹ. königl. Apostholische Majestät über das Einschreitten vom 6ten Xmbris 804 zu bewilligen geruhet, daß statt der von Wailand Seiner Majestät Joseph II. dem verstorbenen Bischof zu Trapezzopoli Bottos Okich zugesicherten, mittlerweile aber zu einem anderweiten kürchlichen Gebrauche Verwendet wordenen Orgel — eine neue verfertiget, und dem unterstehenden Kloster in Crescevo als ein Geschenk von Seiner Majestät zugestellt werde. Das Karlstädter Warasdiner General Commando Verweilet demnach nicht, dem Pater Guardian diese auszeichnende allerhöchste Gnade vorläufig mit dem Beysatz bekannt zu machen, daß die Bestim̃ung der Art wir derselben Zustellung am sichersten, und mit den wenigsten Unkosten geschehen könne, mittels der kaỹ. auch kaỹ. königl. Hofkam̃er eingeleitet wird.

Chernell, Fml.

E cancellaria bellica

Agram den 22ten April 806.

L. Wunder

fks.

Izvornik je goticom pisan, a nalazi se u fra Mirka Šestića. Niže potpisa: »An den Franciskaner Guardian Pater Franz Miloschevich im Kloster zu Crescevo in Bosnien.« S druge strane nalazi se isto pismo u hrvatskom prevodu. Na leđima pečat i slijedeći natpis: »Vom Karlstädter Varasdiner General Commando zu Agram. An den Franciscaner Guardian Pater Franz Miloschevich im Kloster Crescevo in Bosnien. Per Brodium. Hae Litterae pro Celeriori expeditione D̃no Syndico Provinciae Bosnensis Brodii existenti: Recom̃endantur Stephan Jankovics.«

LXXIII.

30. svibnja 1806.

Izvještaj, što ga je o apostolskome vikarijatu u Bosni fra Stjepan Marković u ime apostolskoga vikara fra Grge Varešanina na temelju 3. i 4. vizitacije Vjeroplodnici podastro.

Emiñssimi, et R̃mi P̃res! D̃ni D̃ni maxime Colendi!

De commisso exiguitati meae jam ab anno 1796. Dioecesis, seu vicariatus Apostolici Bosnensis grege coram visibili Pastorum Principe humilis subjectusque Pastor rationem villicationis meae tertio, quartoque redditurus accedo. Atque imprimis, ne in Pastoralem sollicitudinem culpa conferatur, quod nimium sero tertiam totius Dioecesis lustrationem ad exitum perduxerim adeò ut eamdem cum quarta connexerim, operae pretium puto non pauca, neque levia in medium argumenta adducere, ex quibus sapientia Eminéntiarum vestrarum liquido colligere dignabitur me quidem socordia non defuisse praecipuo muneri, sed ipsis necessitatum ponderibus pressum servisse temporum vicissitudini. Vicarius Apostolicus Bosnensis (qui vestitum triplicis generis habere cogitur. Religiosum, nempe, pro quotidiano usu in conventu. Praelatium, pro exercendis pontificalibus: et saecularem, pro excursione foris) suae ipsius Dioecesis asperrima amplitudine ante omnia praepeditur, ne quotannis, aut saltem intra biennium, prout abs Tridentinis Patribus sancitum fuit, totum percurrat, atque de facie recognoscat Gregem. Nam praeter illum, Herczegovina dictum, seu ducatus Sancti Sabbae, qui Statum Ragusinum versus protenditur, Districtum, duobus aliis (praeter meditulium Bosnae sat longum, et latum, (dissitis districtibus constat: Bagna-Lucensi, videlicet, Croatiam versus, et Posaviensi, quem flumen Savus (nobis Sava) per medium secato ab Imperio Romano-Germanico; quemadmodum et flumen Drina ab Servia.

His in perspiciendis districtibus, quid umquam horridum non occurrit? Petrosa juga Montium undique exurgentia visuntur; rupes, et precipitia ex utroque latere insistunt; diverticula ubique pene impervia deambulanda. Valles salebrosae transcendendae: et si qua planities interjacet, ea vel rapido, atque exundanti flumine supergreditur, vel stagnantibus aquis obruitur. Atque hinc, vel Coeli insalubritas, vel terrificus adeundi loca labor, millenaque pericula (ut non commemorem latronum, aliorumque malignantium quotidianas insidias, quibus fortissimus quisque deterritur, animumque desspondet ab iteranda semel peragrata Bosnensis Dioecesis visitatione.

Dum actu ipsa visitatio perficitur, qualis, quantusque perferendus superest Episcopo, Ejusque sociis cruciatus! quotidie à primo mane usque ad unam, alteramve horam pomeridianam, nullam requiem habet Spiritus, et Caro: nam operarii Vineae Christi, quamvis patescant ora jejunio, nimiaque debilitate membra Corporis contremiscant, Populi frequentia in Catechesis, verbi Divini, Sacramentorumque ministerio firmiter coguntur persistere. Cumque somno quiescendum est, ut videlicet Corpora labore fracta, assuetam fortius praestent vicem, iterum

vexatio, iterumque labor. Membra fessa super stramen humo superpositum colliguntur, atque vox ferme insomnis in ipsius vitae cruciatibus traducitur. Domus hospitii ex ruderibus, aut sepimento substructa, parum abest, quin commodius tribuat receptaculum ab eo, quod sub aperto Coeli spatio cunctis animantibus his in Regionibus patet. Atque haec dura in visitatione vitam transigendi ratio, tum eximiam Spiritus fortitudinem, tum optimum Corporis habitum requirit. Neque vero una, alterave hebdomada, molestissima istiusmodi occupatione Episcopus in perlustranda Bosnensi montuana Dioecesi cum sociis distinetur, sed si visitatio raptim etiam, currsimque percurratur, integro anni dimidio opus habet, si apposite cupit totam sibi commissam Dioecesim lustrare.

Cum itaque tertiam nedum, sed et quartam, Deo favente, visitationem (egregie in hac suffragante Coadjutore meo zelantissimo, ac Successore dignissimo Illmo, ac Rmo Dn Augustino Miletich Episcopo Dauliense feliciter absolverim, relationem utriusque per modum unius hic humiliare debeo. Et quod in rem superest, obsequenter subjicitur.

Synopsis, seu Epilogus

Totius Visitationis Illmi, ac Rmi Dni Frís Gregorii à Varess Episcopi Ruspensis, et Vicarii Apostolici in Bosna Ottomana dicta Argentina, et in olim Episcopatu Dumnensi de anno 1803. et 1805. per me infrascriptum Secretarium, de mandato Illmi, ac Rmi Praesulis adamussim de visu compilatae, et descriptae.

1. Illmus, ac Rmus Dominus Fr Gregorius à Varess, Ord. Min. S. Francisci de obs.ª aetatis annorum 70. infatigabiliter semper, et ubique publice, et privatim Populum ad devotionem, emendationem vitae, et profluvium lacrymarum induxit. Peccatores abs tot annis obstinatos, mirabili modo ad poenitentiam reduxit. Observantiam Catholicae legis, et fidei puritatem efficaciter incussit. Peccatoribus tremendum mortis articulum, terribile Divinum judicium, et inde aeternam damnationem, ni ad tempus convertantur, et poenitentiam agant, indixit. Plures jam inveteratos peccatores, ast poenitentia ductos à Censuris, et aliis criminibus absolvit, et Christo lucrifecit. Sacris Confessionibus ubique incubuit, et alios diligenter assistere fecit. Multorum vota commutavit, et quae dispensabilia erant, dispensavit. Innumeros variis infirmitatibus laborantes suscepit, super eos manus imponens oravit, singulis benedicens, confortando et consolando eos. Amuleta, Reliquias Sanctorum, et imagines, Coronas, Rosaria, et alia multa devotionalia distribuit. Indulgentias cum ex Altari Populo, tum etiam super Cruces, Medalias Coronas juxta intentionem Summi Pontificis semper et ubique annutiavit, et concessit. In omni loco benedixit Domibus, Agris, Vineis etc.

2. Quod ad verbi Divini Apostolicum pertinet Ministerium in more positum habet Illmus, ac Remus Dominus Praesul inter Missae Pontificalis Solemnia Homilias ad Populum facere, et in singulis locis per seipsum Sermonem habere; sed et ad Confirmandos semper, et ubique Sermunculum praemittere. In caeteris quoque, quae visitationis occasione Episcopi curam, et sollicitudinem exposcunt, non minor ab ipso fuit adhibita solertia, et studium. Improbus quamvis, satisque longus hic pastoralis Ministerii ejus labor, uberrimo quem Grex refert, fructu in Spiritu Sancto dulcescit, nihilque reputatur ab sociis peregrinationis suae, prae spiritualis gaudii magnitudine.

3. In qua peregrinatione, et visitatione, invenit hanc Missionem, et Vicariam habere sparsim, quasi per totum Regnum Parochias n.° . . . 35.
Conventus formales cum Ecclesiis n.° . . . . . 3.
quae etiam sunt Parochiales, et faciunt Parochiales n.° . . . . . 38.
omnes in Dominio Ottomano. In quibus invenit Domunculas Catholicorum, plurimas paleis opertas n.° . . . . . 13864.

4. Ex Libris Parochialibus extraxit hanc Vicariam habere Animas universim sumptas, adultorum, et parvulorum . . . . . 98932.

5. Ab ultima visitatione ab ipsomet Illmo, ac Rmo Domino Antistite facta in quibusdam locis anno . . . . . 1800.
in quibusdam vero anno . . . . . 1803.
invenit fuisse Baptizatos n.° . . . . . 13869.
Mortuos in Domino n.° . . . . . 6181.
Copulatos legitime in Matrimonio n.° . . . . . 2688.
Missas celebratas pro Populo n.° . . . . . 11123.

6. Invenit Altaria portatilia universim n.° . . . . . 175.
Altaria fixa in Ecclesiis trium Conventuum . . . . . 18.
et duabus Parochialibus foris n.° . . . . . 5.
cum sua plena, et honesta, licet ordinaria, et frugali suppellectile, nec pretiosiore, etiamsi possent, audent uti extra Conventum, et Ecclesiam: nam semper ubicumque sacra celebrantur subdio, adsunt Saraceni, alii curiositatis, alii negotiationis, alii politici negotii causa, qui omnia considerant, et scrutantur sacerdotales vestes, et Calices, atque inde majores pecuniarum extorsiones exigunt tum à Populo, tum à sacerdote, qui, ut ajunt aureo poculo in Altari vinum bibit, Regiis indutus vestibus; atque ita blaterant, et deducunt falsas consequentias, hoc modo: pleni sunt auro, quod mittunt eis Papa Romanus, et Imperator Vienensis. Et certo tenent ita esse in rei veritate. Aliter (inferunt) attenta pauperie Populi, et tali, ac tanta extorsione, et contributione, non possent hic subsistere, nec Religionem suam conservare.

7. Invenit Sacerdotes Missionarios universim n.° . . . . . 88.
qui approbati ab eodem Vicario Apostolico, quotidie et de ordinario inserviunt Populo. Ex his sunt Regulares Ord. Min. S. Pris Fran.ci de obs.a Sed multi phisice, quidam vero moraliter inhabiles n.° . . . . . 79.
Presbyteri vero seculares n.° . . . . . 9.
Ultra praefatos Pres Sacerdotes habent Laicos n.° . . . . . 11.
Clericos Novitios n.° . . . . . 10.
Juvenes in educatione pro Religione n.° . . . . . 20.
Famulos conductos ad servitia Conventuum n.° . . . . . 20.
Omnes in habitu Religioso utriusque Cleri, et juvenes illorum, qui non intrant in Computum, et Communem Statum Animarum sunt numero . 143.
quos jungendo ad communem Statum, et numerum universi Populi, ut supra sub n.° 4to placet videre, faciunt numerum universalem Animarum, qui Romano-Catholicam fidem profitentur et christiano nomine gloriantur n.° 99075.

En, Principes Eminentissimi! Messis quidem multa, operarii autem pauci. Dignemini ergo, vel conducere Operarios aliunde (quorum multi ex utroque Clero Dalmatico, si mitterentur, libenter venirent) vel mordicus inculcare Patri Provinciali, ut satagat magis providere Parochias foris Pastoribus (in quo mehercle

nimium frigidi, et incurii sunt Provles, nec debite administrantur Populi) quam Monasteria inanis officialibus, et graduatis Patribus replere.

8. Invenit tres Conventus, quorum meminit superius sub n.° 3. Fratrum Minorum de obs.ª Fojnicae videlicet, Suttiscae, et Cressevii, qui vita communi ex Elemosynis vivunt, cum perfecta Clausura, et incessanti assistentia diu, noctuque Choro, caeterisque Ecclesiasticis functionibus; nihil certi proventus habentes, praeter quaedam Prata ex Indulto Apostolico ad duodennium, pro foeno, et sylvas pro lignis: pariter Hortos pro oleribus, et leguminibus; pro his tamen omnibus, omni anno debent decimas destinatis decimatoribus.

9. Invenit pariter alias duas Ecclesias mere Parochiales, alteram in Parochia de Jajcze S. Joannis Baptistae, alteram vero in oppido, et Parochia de Varess. In hac fons Baptizmalis existit, et Sacratissimum Eucharistiae Sacramentum continuo asservatur, diu, noctuque Lampada collucente expensis Parochianorum, sicut et omnis omnino suppellex sacra, atque structura, et reparatio Ecclesiae, Domusve Parochialis fit Parochianorum expensis in tantum, ut anno elapso 1805. quia solum tectum Domus vetustate collapsum Parochus immutari fecit, debuerunt Parochiani solvere (ultra reparationis expensas) octingentos et ultra Regales, quatuor Juliorum Romanorum unus, quia licentiam reparandi, quod nunquam fuit in usu, non petiit a judice Kadi. Sed etiamsi petiisset, tantundem Tyrannis exsolvisse debuissent, aut Parochus in nuda Domo manere debuisset seu subdio.

Extat etiam hac in Ecclesia, et quotidie inservit una Campana mediocris. Porro in illa de Jajcze quatuor extant, sed multo minores, ac deterioris materiae. Ast in Suttiscensi S. Joannis Baptae Ecclesia quatuor majores reperiuntur, quibus festis solemnioribus, quae in Dormitorio appensae manent, quotidie pro Divino Officio pulsatur. Sed reliquae duae Ecclesiae, Fojnicensis, nempe, et Cresseviensis Campanis carent, nec illis uti auderent ob Turcarum (qui utrobique numerosissimi sunt, ac propinquiores Conventibus, et summo odio habent Campanas) malignas imposturas; sed laminis ex Calybe confectis utuntur. Nec aliae Ecclesiae in hocce Vicariatu Apostolico extant.

10. Parochi praefatarum 38. Parochiarum, et Capellani omnes sunt amovibiles ad nutum Episcopi, et Religionis simul cumalative, non vero privative: nam nec Episcopus sine Religione, nec Religio sine Episcopo potest levare, aut mutare Parochum, vel Capellanum. Unde nec vere Parochi sunt dicendi, sed simplices Missionarii, cum nihil absolute beneficii determinati habeant, sed puris emendicatis, et collectis a Parochianis Eleemosynis sustentantur ipsi et socii eorum, cum Regulares, tum etiam Presbyteri saeculares, qui simul fraterne inserviunt. Quae eleemosynae, colliguntur potissimum in materialibus; in Animalibus, scilicet, in frumento, et in aliis speciebus segetis; in lana, in lino, etc. ex quibus subbractis necessariis ad eorum sustentationem, reliquum ad respectivos Conventus transmittunt.

11. Hac in bina sacra visitatione praeter innumera alia, quae fecit verbo, et opere bona Illmus, ac Rmus Praesul omnibus omnia factus, pro nihilo ducens labores, evidentia pericula, et vitae incommoda, Sacro Chrismate confirmavit Animas numero 8705
quorum plurimi 30. 40. et 50. annorum; et hi quasi omnes ex alienis Regionibus sunt, ex Dalmatia, videlicet, Croatia, Sclavonia, qui astricti fame, et aliis necessitatibus, in his Regionibus Domicilium fixerunt.

12. Intra hoc tempus Illmus ac Rmus Dnus Vicarius Apostolicus omni anno exercuit Pontificalia cum plena pompa die Coenae Domini, in qua cum debita assistentia consecravit Sacros Liquores. Item die Paschatis Domini, et in Nativitate Sancti Joannis Baptae, quibus festivitatibus impertivit Populo Benedictionem Papalem post Missarum solemnia, una cum plenaria Indulgentia. Similiter omnibus aliis majoribus solemnitatibus, quandocunque habere potuit debitam assistentiam exercuit Pontificalia. Intra idem tempus Patenas, et Calices plurimos consecravit.

13. Item intra idem tempus Ordinationes tenuit Suttiscae in Ecclesia S. Joannis Baptae die 16. 7bris 1804. recurrente Dominica 17. post Pentecosten, in quibus servatis servandis juxta Concilii Trid. Decreta promovit ad primam Tonsuram, et ad quatuor Ord. Minores quatuor Clericos Ord. Minorum de Obs.ª hujus Missionis filios, et Alumnos.

Eodem die, Mense, et anno promovit Fojnicae in Ecclesia Spiritui S. dicata per Illum ac Rm Dominum Frem Augustinum Miletich Coadjutorem suum, unum Clericum ad Sacrum Ordinem Subdiaconatus. Die vero 22. ejusdem Mensis Sabbato quatuor temporum autumnalium promovit alios quatuor Clericos, per eumdem Illm Dnum supradictum Praesulem ad primam Tonsuram, et quatuor Ordines Minores, ac eumdem suprafatum subdiaconum ad Sacrum Ordinem Diaconatus. Porro sequenti die 23. 7bris 1804. recurrente Dominica 18. post Pentecosten promovit eumdem Diaconum ad Sacrum Ordinem Presbyteratus.

Item die 16. Aprilis 1805. per eumdem Illm Dnum Antistitem Fojnicae promovit ad primam Tonsuram, et ad quatuor Ordines Minores tres Clericos Ord. Min. de obs.ª indigenas hujus Missionis, et alumnos.

Die 21. Xbris 1805. sabbato quatuor temporum Hyemalium recurrente festo S. Thomae Apostoli, ipsemet Illmus, ac Rmus Dnus Vicarius Apostolicus tenuit Ordinationes in Ecclesia S. Joannis Baptae Suttiscae, in quibus servatis servandis, promovit ad Sacrum Ord. Diaconatus Frem Bonaventuram Philippovich Ord. Min. de obsª filium, et alumnum hujus Missionis, habito, inter Missarum solemnia, ad Populum praeclaro sermone de pecatis alienis, sumpto themate ex Evangelio Festi, Nisi videro... non credam.

Idem ibidem promovit duos clericos Ord. Min. de obs.ª filios, et alumnos hujus Missionis ad primam Tonsuram, et ad. 4. Ord. minores die 22. Mensis currentis anni 1806.

14. Devotionem quoque erga Sacratissimum Cor Dni Nostri Jesu Christi longe, lateque per universum Regnum Bosnae diffudit cum Indulgentia plenaria pro die festo lucranda, centumque dierum singulis diebus Veneris per annum, impetrato Indulto Apostolico officium quoque recitandi, Missamque celebrandi propria.

Itra hoc idem tempus ad Catholicam fidem perduxit, et Christo lucrifecit, premissa abjuratione Schismatis, et professione fidei catholicae, infra scriptos Scismaticos. Et quidem.

15. In Parochia de Dumno, seu Duvno die 20. Julii 1804. Luciam filiam Radae, seu Radegundi Staniçich, et Joannae Simich ex Pago Lippae, quae honesto Juveni Catholico nupsit.

16. In Parochia de Skopje: cum jam pridem quaedam Puella Schismatica, abjurato Schismate, et amplexa fide orthodoxa nupserit cuidam Juveni Catholico; quod aegre ferentes Schismatici (in tantum enim odio habent Catholicos, quod mallent, ut quis eorum Mahumetanam, quam Romano-Catholicam fidem amplectatur) ut vindictam sumant de neo-conversa Puella schismatica, de nocte furtim, et dolo

evocatam è propria Domo Puellulam 14. nedum annorum filiam cujusdam Catholici Michaelis Grizeglevich vi rapiunt, et abducunt, et confestim accito Presbytero schismatico (vi prius, et minis adacta abjurare fidem Romano-Catholicam, et Papam) juncta fuit in Matrimonium cuidam Juveni schismatico indigenae, nomine Gavro, seu Gabrieli Ghgnatich. Non diu post, Puellula nacta aliquantula libertate, clam profugit ad paternam Domum. Quod rescientes Schismatici, denuo eam vi aperta rapientes, eidem Juveni, cui invalide desponsata fuerat, reddiderunt. Qui Juvenis paucis post diebus, Deo inspirante, ob innocentiam forte, et simplicitatem Puellae, accepta à Fratribus (Patrem enim non habebat) portionem substantiae, quae ipsum contingebat, relicta Domo paterna, ad Domum soceris cum neo-desponsata concessit, et abjurato diro Schismate, praemissaque professione orthodoxae fidei, ritè copulati ibidem cohabitant in pace; ni Juvenis, prout moris est Schismaticorum, recalcitraverit, quia: Graeca fides, nulla fides.

17. In Parochia de Travnik recepit in gremium Ecclesiae Catholicae Petrum de Nissa[1]) Civitate Serviae graeco-schismaticum. Petrum à Constantinopoli Armeno-Schismaticum: necnom Lucam Angiarevich à Polonia; atque Michaelem Pestich à Snigotina Schismaticos in statu libero. In eadem Parochia de Travnik recepti fuere in gremium Ecclesiae Catholicae Marcus filius Nicolai Mitrovich a Xepçe, et Thomas filius Petri Petrović a Tasligia Schismatici juvenes in statu libero, qui a pueritia ibidem inter Catholicos Domicilium ficerunt. Item ibidem die 30. Aprilis anno elapso 1805. praemissa abjuratione schismatis, et professione verae fidei receptus fuit in sinum Ecclesiae Catholicae Nicolaus filius Eliae Philippovich à Polonia oriundus.

18. In Villa ejusdem Parochiae de Travnik Brajkovichi dicta, die 15. Septembris anno 1803. Catharina uxor Mathaei Shummanovich enixa est Monstrum foeminei sexus duorum Capitum aequalium in uno Corpore; quod parum supervixit; nihilominus superveniens una foemina perita baptisandi, et inveniens unum Caput adhuc vivum baptizavit, et statim mortuum est. Hoc inspexit propriis oculis Capellanus dictae Parochiae Pater Michael Duich, qui advenerat parturienti extrema Sacramenta ministraturus.

19. In Oppido Dolacz istiusmet Parochiae de Travnik, semiquadrante horae distante ab Aula Gubernatoris Regni, vulgo Passa, seu Vezir, anno 1803. Die 2da Augusti in festo S. Mariae Angelorum, dum Ill̃mus, ac R̃mus D̃nus Praesul in Communi Domo Fratrum circa horam 16. solus parabatur (reliqui enim omnes Sacerdotes occupabantur in excipiendis Confessionibus immensi Populi undique ad solemnitatem confluentis) pro celebrando ultimo Sacro, verbo Dei exponendo, confirmandisque Sacro Chrismate parvulis, en de repente ingreditur ad eum una Mulier Vidua Mahumentana ducens post se filiam neo-nuptam, facie velatam: pro more Mulierum Turcicarum nuptarum (porro Viduae, et Virgines non velantur) a Doemone, ut ajebat, obsessam; exhibens una manu mandatum in scripto authenticum, vulgo, Murasela, supremi judicis Kadi (cui nefas grande est non obedire) ut Episcopus ipse eidem manus imponat, et oret super ea: altera manu porigens in donum unum manutergium non infimae conditionis. Et sic debuit prius his, quam populo facere satis inclinata jam die.

20. In Parochia de Jajcze, Marta filia Sabbae Giuriçich à Kulen-Vakuf, ejusque uxoris Magdalenae à Cattaro Civitate Dalmatiae, vel potius Albaniae,

[1]) Nissa = Niš.

paemissa abjuratione Schismatis, et orthodoxae fidei professione, fuit absoluta, et die 29. 9bris juncta in Matrimonium per Parochum P̃rem Franciscum Vuçevich, Catholico Juveni Michaeli filio Domnii Radich à Kgliucs.

Notandum Magdalena Mater praedictae Martae neodesponsatae, dum adhuc Virgo fuerat in schismate, voluit Catholica fieri, propterea à Schismaticis è Cattaro rapta, usque Kulen-Vakuf in confiniis Croatiae vi perducta fuit, tradita in Matrimonium suprafato Sabbae Guiriçich. Quae posteaquam genuit praedictam Martham, et educavit, cuncta illi narrabat gesta suis temporibus eamque saepe saepius obtestata est, quatenus memor Materni desiderii, ipsa saltem Catholico nuberet. Marta genitricis suae voti, et obtestationis conscia, ac desiderio Catholicae Religionis inflamata, ab ipsamet genitrice, exultabunda consignata fuit Catholicis, ipso etiam Sabba suo genitrice consenciente ut virgo 15. annorum in schismate, reliquos in Catholicismo feliciter ducat.

21. In Parochia de Sivsha hoc anno 1806. Georgia filia Sabbae Dimitrich (quod nomen cum sit inusitatum aput nos, jussa est vocari Anna) instructa satis in Catechesi, facta abjuratione schismatis, et professione orthodoxae fidei absoluta fuit, et mox in Matrimonium juncta honesto Juveni Catholico.

22. In Parochia de Velika anno 1803. Stojan, sive Stanislaus Jacovglevich Viduus Schismaticus de Pago Seocianicza, cum suo filio Natali annorum 18. in statu libero, abjurato schismate, et facta professione fidei Romano-Catholicae fuere admissi in Communionem fidelium. Tres adhuc filii ejusdem Stanislai Petrus annorum 11. Joannes annorum 9. et Nicolaus 7. annorum, eorumque soror Arangia, idest, Angela[1]) triennis Cathechesi incumbunt, ut et ipsi in Communionem Christi fidelium admittantur.

23. In Parochia Kupris, in Villa dicta Zlosella anno 1803. horrendus, et inauditus casus contigit in Die Nativitatis D̃ni Nostri Jesu Christi. Ipsa die Parochus celebrata Populo prima, et secunda missa successive ante auroram, contra rubricas, in stabulo pii Catholici Mathaei Jurics, ex ligno constructo, et stramine operto, tertiaque in aurora inchoata, en de repente una Mulier, in porta afforis comparuit percutiendo fortiter palmas, et magno cum ejulatu exclamans: heu vos miseros! omnes mox igne consumabimini; ecce enim succensum in vertice ardet stabulum (quod in rei veritate non erat, sed cum quisque ex Populo manu candelam ceream ardentem teneret, juxta inveteratam Consuetudinem sub Missa noctis Nativitatis Domini, lumen harum cum exhalatione tantae multitudinis transparens per meatum tecti, videbatur sub crepusculum in phantasia illius Mulieris ignis verus in tecto accensus). Et en magna conturbatio, et commotio Populi! qui penes portam erant, illico se subtraxerunt foras. Interea quidam a foris subclamavit: claudite portam, ne ventus sufflans majus incendium causet. Sicque porta, Deus scit à quo fuit tam fortiter obserata, ut amplius aperiri non posset: Candelae autem erant extinctae, remanentibus omnibus intus in obscuro. Tunc quidam conquerebantur, dicentes: vae nobis! hoc totum Turcae fecerunt, portam obserarunt, et ignem immiserunt, ut simul omnes conflagremus. Ex hoc major tumultus, ejulatus, et fletus exortus est ita, ut irruentes in portam fugam capere tentarunt, sed aperire eam non valentes, nec habentes quo foras exire possent, ali terram unguibus fodientes exibant de substructura: alii vero tectum disserpentes,

---

[1]) Bolje: Archangela.

deorsum praecipitabantur, reliquis intus cum Parocho exanimis remanentibus ob praessuram, et terrorem. Tandem dejecta porta ex cardine, omnibusque liberatis, coeperunt scrutare, num quis eorum in tanta pressura, et tumultu perierit? Et en (proh dolor) inventae sunt duae Puellulae duodennes conculcatae, et mortuae. Duo Juvenes quindennes pariter conculcati, sed adhuc parum vivi. Similiter duae neo = nuptae conculcatae (quarum altera praegnans erat) sed adhuc tantillum vivae. Qui omnes percepta à Parocho absolutione sacramentali post mediam horam expirarunt.

Divulgato mox tali casu fatali, missi ab gubernio supremo ministri irruerunt in Villas, et Pagos ceu lupi rapaces, satagentes imprimis Parochum capere tamquam auctoren totius infandi infortunii, qui noctu profugiens in Conventu delituit; qua spe frustrati, Christianis in vincula conjectis extorserunt summam pecuniae 4600 florenorum, ita, ut multi Parochianorum divenditis omnibus bonis, omnique substantia destituti alio comigrare coacti sunt.

24. His binis in visitationibus Illm, ac Rmus Dnus Praesul, inter alia multa pro ratione locorum, et varia disciplina Populorum, sequentia ordinavit, et praecepit observari, atque in optimum usum poni = Primo: Cum animadvertisset, Curatores Animarum pro ingenii diversitate diversas formulas adaptasse eliciendi actus virtutum Theologalium Fidei, Spei et Charitatis, necnom et Contritionis perfectae: easque utplurimum quoad substantiam imperfectas. Eapropter, ex insignium Theologorum libris excerpsit, composuitque, atque Typis edidit praedictos actus, eosque singulis diebus Dominicis, et festivis de praecepto à Curatis ab Altari cum reliqua Doctrina Christiana recitandos, atque ab omnibus adiscendos firmiter mandavit = Secundo: ut omnes Masculi, et foeminae a septennio sursum addiscant actum perfectae Contritionis cum suis circumstantiis, et votis per quem salvari possint in casu necessitatis, et in absentia Sacerdotis, urgente articulo mortis, cum sit Sacramentum, ut Virtus = Tertio: ut observentur adamussim Decreta, et Edicta abs Illmo, ac Rmo Dno pie memoriae Paulo Draghichevich, et ab successoribus, nemine excepto, sedulo confirmata, circa Matrimonia ritè, et honestè petenda, et celebranda, seclusa omni deceptione, violènta suasione, disuasione, praeceptione, donorum exactione (quae quondam impunè exigebantur, ac etiamnum furtim exiguntur ita, ut Puella venumdata potius, quam ritu Christiano in Matrimonium data videatur) et sine contentione, raptu etc. servata in omnibus, quantum fieri potest, forma Concilii Trid. = Quarto: Approbavit, confirmavit Decretum Illmi, ac Rmi Dni bonae memoriae Marci Dobretich inhibens sub poena suspensionis a Sacramentis afferri cibos, et potus ad locum ubi Parochialis Missa celebratur diebus festivis, venditionis causa, ex quibus ebrietates, irreverentiae, et contentiones usque ad internetiones saepissime exort(a)e sunt, et exoriuntur; omnis autem Culpa a Turcis in celebrantem Missam refunditur, ipseque primus capitur, et in vincula conjicitur, atque multatur, quasi esset principalis causa cujusvis sinistri eventus = Quinto: praecepit Presbyteris saecularibus, ut quotanis semel veniant ad respectivos Conventus pro agendis exercitiis spiritualibus: parum enim, aut nihil differunt ab aliis saecularibus, imo ab his pietate, et devotione longe superantur. Eisdem Presbyteris inhibuit (Regularibus autem jam est inhibitum à Regula, et sua professione) ne Compatres fiant virorum, vel Mulierum, qua occasione non raro innumera scandala nata sunt, et nasci possent. Neve Matrimoniis saecularium cooperentur, Puellas quae-

rendo, petendo, Domum promiscue cum saecularibus conducendo, aliaqua Pronuborum officia exercendo, quae Religiosos viros, maxime Sacerdotes minime decent. = Sexto: Inhaerendo Decretis Antecessorum suorum prohibuit dari Sacramenta peccatoribus habituatis, atque in vitiis inveteratis, quibus coeteroquin jure ipso prohibentur, ut sunt ebriosi, blasphemi, perjuri, in occasione proxima peccandi versantes, et alii hujuscemodi, qui ab annis ita vivunt, et Sacramenta percipiunt, promittentes toties Confessariis se emendaturos, et semper mentiuntur Deo, et Sacerdoti, illaqueantes Animas suas ad aeternam damnationem. Et hoc donec removeant causas tot malorum, horribilium peccatorum, et sacrilegiorum.

25. In hoc Regno Bosniae, Liturgiae, sive Missae communiter latine celebrantur ab omnibus, paucis Presbytèris saecularibus exceptis, qui ex privilegio Sedis Apostolicae antiquitùs concesso in lingua vernacula, seu Illyrica, vel potius Cyrilliana (cujus Alphabeto eorum Missalia quoque, et Breviaria impressa videntur) celebrant, et Divina Officia persolvunt. Sed et qui latine Missam celebrant, diebus festivis, Epistolam, et Evangelium, postquam latinè legerint, cantant Illyricè ad intelligentiam Populi; ad quem finem extat Liber ab Ecclesia approbatus continens Epistolas, et Evangelia Illyricè.

26. Schismatìcorum in hoc Regno numerus, et multitudo omnino latet Illm̃, ac R̃m D̃num, nec pro informatione vera audet hoc perquirere a quoquam sine gravi sui periculo, et suspicione. Solum hoc innotuit illi ex quadam brevi confidentiali convèrsatione cum quibusdam èorum Calogeris, seu Monachis in Parochia de Stari = Majdan in confiniis Croatiae, eos habere in Regno Bosniae in tota sua latitudinè et longitudine 314. Parochias. Campestres, seu Rurales Ecclesiolas 50. èt formales Conventus cum adnexis Ecclesiis 12. An autem ita res sè habeat, nescimus. Scimus tamen certò, eos esse in magna multitudine; multasque Ecclesias eorum, et nonullos Conventus eorum passim in peregrinatione nostra offendimus.

27. Cultus Divinus in hac Apostolica Bosnensi Vicaria publice, et libere ubique locorum exercetur, soluto tamen exorbitanti pretio toties in anno, quoties mutatur Gubernator, seu vice-Rex hujus Regni, vulgò Passà vocatus, non autem Bassà, quod inscii synonimum putant; sed magnum inter hos discrimen est Passà etenim per P. vocatur, et est vice-Rex, et Gubernator totius Regni, estve unus in toto Regno, qui est Vezirius, nobis Vezir, vocatur. Bassà vero, per B. vocatur, et est miles stipendiarius natus; suntque hi numerosissimi, aeque ac ferocissimi. Hique vocantur etiam Geniceri, apud nos: jegniciari. Passà, de quo sermo est, ordinarie mutatur, aut confirmatur omni anno. Porro sive mutetur, sive confirmetur, semper idem pretium pendendum est. Itaque, si saepius in anno contingat eos mutari (accidit enim subinde bis, terve eos mutari) singulis idem pretium afferri debetur. Opportet enim cuique sine mora praesentare, confirmationis gratia, Diplomata à magnis Turcarum Imperatoribus jam ab initio captivitatis obtenta pro libero nostro statu, et divino cultu exercendo, et solvere 1325. florenos; alias non confirmabit, nec concedet cultum Divinum publicè exercere, nec liberam permanentiam in suo statu.

Haec de redemptione, et publico exertitio divini cultus: caeterae autem Contributiones partim sunt Communes, partim particulares; exceptis iniquis imputationibus, falsisque circumventionibus absque ulla causa, quae sunt principale exterminium tum Conv̄tuum, tum Christianorum.

28. Amplitudo longitudinis, et latitudinis Vicariatus Apostolici Bosnensis sub ditione Ottomana, non potest justè metiri, nec describi ab Illmo, et Rmo Vicario Apostolico, cum ejus itinera non fuerint recta in longum, et latum, sed curva, et obliqua, divertentia hinc inde: a Turcis autem non audet informari: eo minus a Christianis, qui tamen nec sciunt, cum non habeant milliaria designata, nec aliquis invenitur, qui totum Regnum recto tramite peragraverit, aut circumierit. Communes tamen termini sunt = Ex parte Sclavoniae, et Confinio Imperii flumen Savus, nobis Sava. Ex parte Serviae, et Romaniae flumen Drina. Ex parte Dalmatiae Mons Prologh, aliique montes concatenati, et cohaerentes. Ex parte Croatiae Mons dictus Plissivicza, cujus in cacunime sunt confinia Turcica, et Caesarea. Communiter dicitur per longitudinem, videlicet â flumine Drina, ad flumen Hunna in Confiniis Croatiae, et ad fatum Montem Plissivicza esse itineris 15. dierum. A flumine autem Sava per latitudinem usque ad montem Prologh, idest ad Confinia Dalmatiae, alicubi octo dierum, alicubi vero decem, et ultra dierum itineris.

29. Qualitas pariter Dioecesis, seu Vicariatus Apostolici Bosnensis est difficilis descriptu, nisi describerètur quasi totum Regnum, quod nimis longum foret texere, cum sit dispersum hinc, inde per Campestria, Montes, Colles, et Valles. Inter 60. et ultra Civitates, Arces, Castra, et Valla, solae 9. inveniuntur, quarum in suburbiis pauci reperiuntur Catholici, at intra Moenia quasi nullibi, nisi aliquis Artifex officinam tantum habens: et in Civitate Salinarum perantiqua Domus Parochialis a captivitate Bosnaè adhuc, nescio quo fato, conservatur. In Villis vero, et Pagis habitant Catholici partim soli, partim mixti cum Turcis, et Schismaticis.

30. Quod attinet Schismaticos, quorum superius n.° 26. mentionem fecimus, scièndum restat insuper, eos tres ordinarie habere Vladicas, idest Episcopos in toto Regno Bosniae, ut plurimum graecos, qui a Pathiara, seu Patriarcha Constantinopolitano mittuntur. Quorum unus habet sedem, cum adnexa Ecclesia, et Monasterio Calogerorum in meditullio, et Metropoli Bosniae, idest in Saraevo. Alter in Ducatu S. Sabbae, dicto Herczegovina, in Civitate Mostar. Tertius vero in Confiniis Serviae in Civitate Zvornik, prope flumen Drina. Hi solent nos saepe trahere ad Tribunalia Turcica, gestientes omnes Catholicos una nobiscum suo Schismati, et jurisdictioni suae subjicere. Unde opus est hanc nobis immensa pecunia ad convincendam eorum praepotentem jactantiam.

31. Demum, cum juxta Apostolum monentem, pètitiones nostrae innotescere debeant apud Deum, petit suppliciter, et obtestatur innatam clementíam, ac pietatem Eminentiarum Vestrarum, Illmus, ac Rmus Dnus Praesul, quatenus dignentur Pmo. Sacris operariis providere has suas Missiones, quemadmodum innuit superius sub n.° 7. Secundo. Ut benigne illi indulgeant Pmo. Facultates, ad decennium, absolvendi, ac dispensandi, a Sacra Poenitentiaria solitas Episcopis concedi. Secundo: Facultates Formulae 2dae, alias eidem concessas ad sexenium, quae brevi sunt expiraturae. Tertio. Dispensandi cum Parochis, et Capellanis super suspensione, quam saepe saepius incurrunt ob assistentiam Matrimoniis quibus legitimae non praecedunt denunciationes. Libro etenim XII. de synodo dioecesana fel. recordationis Benedicti PP. XIV. cap. VI. n.° 11. pag. 173. Ferrariensis editionis 1760. haec verba lèguntur = Parochus autem Matrimonio interesse praesumens, cui legitimae non praecesserint denunciationes, suspensione ab officio triennio dùratura, aut etiam graviori poena plecti jubetur in cit. cap. Cum inhibitio

§ final. a qua quidem suspensione, cujus tempus est à jure determinatum, non possè eundem intra triennium ab Episcopo absolvi. Quarto dispensandi cum ordinandis ad sacerdotium super defectu aetatis saltem 18. Menses, ob penuriam Sacerdotum.

Atque haec sunt, quae de Dioecesis mihi concreditae statu referenda tertio, quartoque supererant. Quare debitis hisce obedientia, Devotionis et obsequii muneribus finem facio huic meae vigilantiae, per infrascriptum Secretarium adamussim de visu fideliter compilatae, et descriptae; Eminentiarum Vestrarum praecelsam exorans autoritatem, et fidem, quatenus, exiguitatem meam, in quibus nolens quidem, et ex mea fragilitate, non vero ex ignavia plurimum forte defui, Consilio et Sapientia juvare dignemini, meque ipsum fovere, et protegere Interim Sacras Purpuras in devotionis, et obsequii argumentum venerabundus exosculor.

Emiñtiarum Vestrarum R̃ndissimarum.

Ex Conṽtu S. Joannis Bapt̃ae Fratrum Minorum de Observantia Suttiscae in Bosna Ottomana dicta Argentina Die 30. Maji 1806.

De mand.to D̃nis Suae Ill̃mae, ac R̃mae
Fr̃ Stephanus Marcovich de Travnik
Secretarius Episcopalis.

Praefatum R̃ndum P̃rem Stephanum Marcovich de Travnik talem esse, qualem se facit, et nominat proprio charactere, cujus scriptò ubique fides adhiberi potest prout et hic adhibetur, fideliter attestatur = Fr̃ Gregorius à Varess Episcopus Ruspensis, et Vicarius Apostolicus in Bosna Ottomana, et in olim Episcopatu Dumnensi Mppa.

L. S.

Emiñssis, ac R̃ndissimis P̃ribus Dominis Cardinalibus Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Romae.

Kopija u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci. Na legjima joj stoji napisano: »Pro Archivio Conṽtus Sutiskensis.«

LXXIV.

16. listopada 1806.

Fra Augustin Pejčinović, kustod i poslanik bosanske redodržave moli ugarsko kraljevsko namjesno vijeće, da se mjesto svršenih bosanskih klerika u Ugarsku primi drugih 10 i da se svršeni čim prije u Bosnu pošalju.

Serenissime Regio Haereditarie Princeps, Archi Dux Austriae, et Regni Hungariae Palatine! Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum! Domine Domini Benignissime Gratiosissimi Colendissimi!

Subscriptus actualis Custos Provĩae PP. Franciscanorum Bosnae Argentinae, ac ejusdem Provĩae ad Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum ablegatus, Serenitati Vestrae Regiae, ac Excelso Consilio Regio pro sequentibus benigne, gratiose impetrandis humillime supplicat.

I. Posteaquam Serenitas Vestra Regia, ac Excelsum Consilium Regium sub d̃d 19. Martii, anni 1805. etc. 5982. P̃ri Mariano Lanosovich, ejus temporis Provĩae s. Joannis Capistrani Mĩstro Proviñli, ut in posterum nullos Clericos ex Provĩa Bosnensi studiorum absolvendorum causa sine impetrata praevie Serenitatis Vestrae Regiae, ac Excelsi Consilii Regii facultate recipere praesumat, Benigno-Gratiose imponere dignabatur; hinc subscriptus in obsequium praemissae Benigno-

Gratiosae decretationis humillime supplex fit: ut in Locum eorum Clericorum, qui in diversis Regni Hungariae PP. Franciscanorum Provinciis studia absolverunt, alii 10 Clerici professi cum clementissime resoluto 150 flor. annuo stipendio fine absolvendorum studiorum recipi possint ex sequentibus motivis.

A) Provĩa Bosnae Argentinae tam misera est, ut nunquam studia domestica sustentare potuerit, nec hodiedum potest.

B) Postquam Regnum Italiae sub dominio Gallorum devolutum est, Clerici Bosnenses inde dispulsi sunt, nec ullus in posterum aditus patet.

C) Multae Parochiae Romano-Catholicae actu ob defectum sacerdotum omni solatio spirituali destituuntur, senioribusque Patribus continuo mortem obeuntibus, Res Romano-Catholica in dies magis, magisque collabescat nisi, Serenitas Vestra Regia, etiam Clericis in Provincias Regni Hungariae recipiendo miserti fuerint.

II. Supplicat instans, ut Religiosos ad Provĩam Bosnae Argentinae pertinentes, quique studia in diversis Hungariae ac adnexorum Regnorum Provinciis jam absolverunt, ac sine omni causa hinc inde oberrant, et commorantur, serenitas Vestra sua auctoritate ad Bosnam redire disponat; quorum nomina instans subjectit.

Fr̃es. Stephanus Christichievich.
Paulus Vukadin.
Stephanus Carlovich.
Elias Musich.
Franciscus Kraglievich.
Marcus Paulichievich.

Segniae morantur

Fr̃es. Philippus Letich.
Hieronymus Maroevich.
Marcus Ivanovich.

Sequentis locus commorationis ignoratur

Fr. Marianus Krainovich.

Cernekini in Slavonia moratur

Fr. Franciscus Slipiçich alias Dobretich.

Serenitatis Vestrae Regiae, et
Excelsi Consilii Regii

Budae 16. 8bris, 1806.

Humillimus servus
P. Augustinus Pejçinovich
Custos Provĩae, ac ablegatus ejusdem.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

LXXV.

21. listopada 1806.

Kraljevsko ugarsko namjesno vijeće odgovara na molbu, koju je kustod bosanske redodržave 16. listopada 1806. predao, da bosanska redodržava može i dalje u redodržavu sv. Ladislava slati na nauke po 10 mladića.

21440.

Erga sumptum isthuc sub 16. 8bris anni cur. in negotio Alumnorum Ordinis sui in Hungaria studentium recursum, Custodem ejusdem Provinciae praesentibus

eo inviavi: ut nulla quoad Alumnos 10. ad Provincias Hungaricas causa studiorum nunc mittendos isthic subversante reflexione eos ad Provincialem Provinciae Ladislainae Franciscanorum expediat, cui abhinc ulterior inviatio dabitur, ad quos Conventus illos disponere valeat, et emensa intertentionalis quotta exassignabitur.

Ex Consilio Règio Locumtenentiali Hungarico.

Budae 21. 8bris 1806. celebrato.

Stephanus Get . . . *(dalje pod točkama nečitljivo).*

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

LXXVI.

25. travnja 1807.

Bosanski redodržavnik fra Mato Iveka moli redodržavnika kapistranske redodržave, da primi bosanske klerike iz Požege na viša svoja učilišta, kao što je kraljevsko ugarsko namjesno vijeće dozvolilo.

Adm̃ R̃de Pater M̃ister Prov̄lis P̃rone Col̃me!

Cum Exelsum Regium Consilium Locumtenentiale Hungaricum Benigno-Gratiose indulserit, ut nostrates Fr̃es Clerici Bosnenses possint studia Philosophica, et Theologica in scholis Regularium sui Ordinis persolvere »Si p̃res Ministri Prov̄les eosdem recipere voluerint«: deprecandum ergo duxi hoc supplici Libello Adm̃ R̃dae Pat̃ti V̄trae, totique isti Veñbli Consultorio Almae Proṽiae Capistranaè, quatenus dignarentur recipere ad scholas domesticas Suae Proṽiae illos Clericos, qui Posegae studiis Humanitatis incumbunt: pro qua gratia, ac favore mercedem a Deo consequentur, nosque omnes perpetuis obligationibus devictos habebunt. Interim dum me commendo, praetiosis affectibus, praemisso osculo sacrarum manuum Suarum, in jugi cultu, et veneratione maneo.

Adm̃ R̃dae Pat̃tis

Fojniczae die 25. Aprilis, 1807.

Humillimus in X̃to servus Fr. Mathaeus Iveka
M̃ister Provlis Bosnae Argentinae mpr.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

LXXVII.

25. travnja 1807.

Bosanski redodržavnik fra Mato Iveka javlja vijeću redodržave kapistranske, da je kraljevsko ugarsko namjesno vijeće ponovno dozvolilo šiljanje 10 klerika na više nauke u njegovu redodržavu, ako na to ono — starješinstvo sv. Kapistrana — pristane. S toga ga moli, da ih nakon u Požezi svršene gimnazije primi u svoja filozofična i bogoslovna učilišta.

Adm̃ RR. Patres Minister Provincialis, et Consultores Inclytae Proṽiae s. Joannis a Capistrano, simul in D̃no congregati. Patres Benignissimi, Honorandissimi, Colendissimi!

Infra scriptus Fr. Mathaeus Iveka Ord̃ Miñ Reg̃lris Obs̃tiae s. P. Francisci M̃ister Prov̄lis actualis Proṽiae Bosnae Argentinae, praemisso debito obsequio Adm̃ R̃dis Pattibus V̄tris, humillime exponit, quatenus, ad supplicem instantiam nuper per suum Ablegatum Excelso Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico mediante Exceltmo et R̃m D̃no. D̃no. Epis̃po Myterpoker Consiliario factam, obtinuerit inter alia Benignò-Gratiose indulta, etiam annutum, ut Juvenes Religiosi

professi, ejusdem Provĩae Bosnensis Alumni, qui studiorum causa Gymnasia publica cum saecularibus in locis dẽterminatis frequentabant, possint deinceps, Humanioribus studiis absolutis, altioribus facultatibus, nempe Logicae, Metaphysicae, Theologiae Dogmaticae, Moralis, et Pastoralis (cum stipendio intertentionis a Regia clementia assignata) in scholis Conventuum sui ordinis operam navare; dumodo P̃res M̃istri Provles eosdem ad dictas scholas admittere voluerint. Quapropter enixe suplicat Adm̃ R̃dis Patbus V̄tris, ut Clericos illos nuper per ordinem Excelsi Consilii Regii Locténlis Hungarici Posegae illocatos, quamprimum terminaverint studia Humanitatis, dignarentur eos clementer recipere ad scholas domesticas Philosophiae, et Theologiae suae Provinciae, ut sic iidem sufficienter instructi, et bonis moribus sub disciplina PP. superiorum, et Lectorum Regularium informati, citius redire queant ad servitium harum sacrarum Missionum. Quod dum supplex eflagitat; benignum Rescriptum expectat. Pro qua gratia etc. quam Deus etc.

Datum Fojniczae in Conventu s. Spiritus die 25. Aprilis, añ. D̃ni 1807.

Adm̃ RR. PP. V̄rum Adictiss^{mus} servus, et humillimus Orator Fr. Mathaeus Iveka iterato M̃ister Provlis Bosnae Argentinae.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

LXXVIII.

6. kolovoza 1807.

Bečki dvor odgovara na molbu opata Vincenca od Vlatkovića, da bosanski Franjevci mogu u Ugarsku slati još više klerika na nauke i da je na njihovu želju Krajinović otpušćen, a Šubarić od turske granice udaljen.

Copia

Eines Schreibens von Viener Hof an den Herrn Domherrn und Probsten Vicencz v. Wlatkowits.

Wohlgebohner

Hochwürdiger Herr Probst!

Eure Hochwürden beliebten in Ihrem Schreiben von 18ten l. M. ausser einigen Nachrichten auch noch Bitten des Bosnischen Klerus um zulassung mehrerer Theologischen Candidaten aus Bosnien in den Ofner Seminarium, um Verweisung des Priesters Krainovich nach Bosnien und um Abschaffung des Geistlichen Subarich von der Nähe der Türkischen Gränze vorzutragen. Schon vor einiger Zeit hatte ich die Ehre Euer Hochwürden zu eröffnen, da wegen Aufnahme einiger Bosnischen Geistlichen in Hungarische Klöster, um dort die Studien abzulegen, das Nöthige bereits eingeleitet worden sey, Seine Majestät geruheten sich nun auf diese allerhöchsten Entschließung zu berufen, und beyzufügen, daß auch wegen die zwey andern Punkte im kürzesten Wegen eine den Wünschen des Katolischen Klerus in Bosnien entsprechende Verfügung getroffen worden sey. Euer Hochwürden belieben zu erkennen, daß auf diese Art S^{e} Majestät jedem Verlangen der Bosnischen Geistlichkeit in allerhöchsten Gnaden zu willfahren geruhet haben.

Ich habe die Ehre mit vollkommenster Hochachtung zu verherren

Eurer Wohlgeborn und Hochwürden

Wien am 6ten August 807.

ganz gehorsamster Diener

Antoliska m. p.

Daß diese Copia den Originalli gleichlautend ist, wird anmit bestättiget. Sig. Svillay am 19ten August 1807.

Georg Boreowits
Pečat. KK. Lieutnant des Brooder
Gränz Regiments.

Službena kopija u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

LXXIX.

23. kolovoza 1807.

Bosanski redodržavnik fra Mato Iveka moli kraljevsko ugarsko namjesno vijeće, da može poslati u cesarske zemlje još 7 klerika osim već poslanih.

Subscriptus actualis Provlis PP. Franciscanorum, et Praefectus Missionum Proviae Bosnae Argentinae ad pedes Suae Celsitudinis serenissimae, et Dominationum Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis provolutus, humiliter exponit, quatenus habeat septem Clericos Religiosos ejusdem Proviae Alumnos, qui, ob defectum studiorum in hoc misero, et captivo Regno Bosnae Argentinae, indigent instrui in partibus Principum Christianorum scientiis necessariis, pro conservatione Christi Fidelium in fide orthodoxa; ad quas tamen partes (exceptis Provinciis subjectis sacrae Caesareae Majestati Francisci secundi, quem Deus sanum, et incolumem per multos annos conservet) aditus ipsis in praesentiam omnino praeclusus est. Quapropter cum omni animi demissione suppliciter rogat, ut pro innata Clementia, quam habent erga has sacras Missiones, et pauperculos Religiosos hujus desolatae Proviae providere eosdem dignentur studiis eorum capacitati convenientibus, de collocatione, et pensionibus, pro sustentatione necessariis; utque benigne dignentur exmittere rescriptum indicitans eorumdem collocationem. Quam gratiam Deus etc.

Fojnicae in Bosna Argentina
die 23 Augi 1807.

Humilmus servus Fr. Mathaeus
Iveka Mir Provlis mp.[a]

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae a. 1793.—1835.

U istome na str. 242. veli se, da je od Franje II. došao odgovor, da se može još 6 klerika poslati na nauke u njegove zemlje.

LXXX.

9. svibnja 1808.

Bosanski redodržavnik fra Mato Iveka moli zagrebačkoga biskupa, da redi bosanske klerike, koji se nalaze u njegovoj biskupiji na naucima i to samo na temelju dimisorijala njihovih starješina, jer je to, kao što Benedikt XIV. tumači Klementa VIII., sasvim dovoljno.

Praemisso sacri annuli osculo humiliter expono Domni Suae Excellentissimae, qualiter mihi significatum fuerit a Clericis professis Alumnis hujus miserae Provinciae Bosnae Argentinae demorantibus in Dioecaesi Dominationis Suae Excellentissimae, quod scilicet Dominatio sua renuerit admittere eosdem ad ordines Ecclesiasticos absque Litteris Testimonialibus Provincialis hujus Proviae; ideo ego subscriptus, qui in praesentiarum hujusmodi officio fungor enixe deprecor Dominationem Suam Excellmam, quatenus dignetur nos benigno favore prosequi, nostratesque Clericos, qui eidem a Mro Provli Proviae Ladislainae, pro recipiendis

ordinibus, praesentati fuerint, admittere ad ordines sive sacros, sive minores, quos petierint, juxta declarationem Benedicti XIV. in Constitutione Impositi nobis edita 27. Februarii 1747., in qua Sanctitas Sua declarat, Regulares volentes se promovere ad ordines non teneri ostendere dimissorias ordinariorum propriae originis, sed sufficere, ut observent formam praescriptam in Decreto Clementis Octavi. Quam Declarationem benigno, quaeso, animo in nostri favorem Dominatio Excellentissima dignetur admittere, eosdemque Clericos cum Dimissoriis praefati eorum superioris ad ordines promovere; vere enim juxta nostrum Institutum est eorum superior toto eo tempore quo in Conventibus suae Provĩae studiorum causa morantur. Propter hoc rogavi Illmum et Revmum Dnm Gregorium a Varess Epum Ruspensensem et Vicarium aplicum in Bosna ut ipse etiam ex parte sui dignetur scribere Suae Dominationi Excelmae, eique supplicare pro hac eadem gratia, quam dum firmiter obtinere spero, cum maximo vennis obsequio maneo.

Fojniczae in Bosna die 9. Maji 1808.

Humilmus et Devmus servus
Fr. Mathaeus Iveka Min. Provlis.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

LXXXI.

13. kolovoza 1808.

Zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac javlja bosanskome redodržavniku, da ga je radi nekih pomanjkanja bosanskih klerika u Požezi njegovo veličanstvo izaslalo, da ih vizitira. Na viziti, da je otkrio neke mane osobito u Martinovića i da im starješinstvo svake druge godine radi skupoće ne daje odijelo. S toga da je molio, da se stariji klerici dispenziraju osobito u nižim naukama, i da te svršuju kod kuće, te da im se stipendij povisi.

Adm Rnde. Pater Provincialis!

Defectus nonullorum Alumnorum Provinciae Paternitatis Vestrae Posegae commorantium effective Suam Majestatem Sacratissimam permoverunt, ut mihi mandatum medio Excelsi Consilii L. Regii benigne elargiretur eosdem alumnos personaliter visitandi. Excurri Posegam circa medium mensis Junii ibiq. depraehendi Clericum Martinovich brusca sua indole prae caeteris, tam in scholis, quam etiam domi in religioso contubernio defectus plures commisisse. Caeterum contra religiosam superioritatem quoad calceos nulla, sed unice quoad hoc, per eos mihi expositio facta est, quod vestitum religiosum non accurate omni secundo anno perciperent. Cujus quidem ratio ea est, quod in his partibus rerum pretia ita increverint, ut vestitus annuus unius Alumni jam ad 56. flnos exposcat. Nolo defendere ad enarrationem omnium particularitatum id solum significo Ptti V. me bene discussis, et perspectis dissensionum, quae hucusq. vigebant, causis, ordinem pro manutenenda in futurum Religiosa disciplina opportunum tam a superioribus, quam etiam ab Alumnis observandum praescripsisse primum; dein a Sua Mtte sacma petiisse duo: alterum, ut Alumni Ptis V., qui jam adultiores plerumq. huc mittuntur, a publicarum scholarum frequentatione saltem in inferioribus studiis dispensentur, et potius domi Professores habeant: hac enim ratione, et citius, et melius pro fine suo qualificari possunt. Dein quoniam 200 fl. pro solo victu unius individui hac aetate minime sufficerent, rogavi in humilitate suam Ssmam Mttem, ut consuetae 200 flr pro uno individuo resolutae pensioni augmentum saltem adhuc

in 50. annuis fīnis clementer adderet. De die in diem praestolor altissimam resolutionem, et spero tam horum punctorum applocidatione, quam et factis circa Alumnorum horum tractationem apud superiorem Conventus Posegani Dispositionibus meis, defectibus in futurum saltem majoribus repagula efficacia ponenda esse. Et ideo hujus sum opinionis, ut et Pttas Vra altissimam resolutionem ad relationem meam expectet, neq. antea, quam haec sciatur, recursum illum instituat, facile enim recursus talis, si non aliud, certe retardationem illius causaret. Queis pie memoriae commendatus in debita aestimatione maneo. Datum Zagrabiae die 13. Aug: 1808.

Addictissimus in Christo
Maximilianus Verhovacz mpria.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

LXXXII.

2. kolovoza 1810.

Biskup Ilijić Tuzlake radi raznih opačina kori; zabranjuje svećenicima, da ispovijedaju one, koji nedjeljom sijeku drva i gone muslimanima; koji ne prispiju k misi; te cure i žene, koje nedjeljom hodaju po čaršiji i to ove sve dotle, dok prije ispovijedi ne otposte 10 dana, a Peru Mijatovića, koji je za mise pravio pobulogu, dok ga ne zamoli za oprošćenje, pokora mu se ne naredi i on ju ne izvrši.

Opomena Puuku Tuzlanskomu uçignena od Pr: p: gospod: Godine Gosp: 1810:

Fra Gargo iz Varesha Reda Magne Bratje S. Otcza Frane od obsluxegna zvanii po Milosti Boxioj, i S Pristoglia Aposhtolskoga Biskup, i Namistnik S. Otcza Pape, u Svoj Bosni, i u Erczegovini Turskoj.

Poshtovanomu Nashemu xupiku, i svemu Puuku pravovirnomu Nashe xupe od Tuzle zdravie, Mir, i obilnost Blagosova Nebeskoga.

Mij do sada nismo virovali, Poshtovani Nash xupniçe, i Pravovirni Puçe Nashe xupe od Tuzle, dase u tome Puuku (koije gnegda bio u obsluxengnu zakona Isukarstova dosta pofaglen, ama sada mallo da ne vas pokvaren) naodi toliko pjanaczah, psovaçah, pogana ashikovagna, i udavagna; prokletii holiczah, i oçitii pogarditegliah zakona, i Misnika Isukarstova; kao parvi Pere Mihatovich iz Brexakah; koije skoro imao slobodu uztat iz Puuka suprot Misnika, dok na otaru prikazivashe na posvetilishte Boghu Tilo, i karv Isusovu, samo shtogaje, po duxnosti svojoj opomenuo, daie duxan, kao i svi drughi, k' Missi ichi ranie, i prispiivati i ta on odma pokazao svoju holost paklenu, josh shakom u vrata udarajuchi, i govorechi: Nashaje kuchia Miismoju naçiignali. Dobro! Kadje kuchia vasha, i Fratarje Nash, u koga ima kuchia ovde boglia od teh, a po sviitu igliada drughii, i vishe. Nebrinitese, naskoruchemovamju iztribiti, pakse vij razmechite pognoj, i jedan drugom zakon dajte; a mijchemo prokushati, moxeel Fratar brez vashe kuche xiviti, a vama nerobbovati. Al kad on omarkne tute a neosvane (takachebose zgodda ghledati s' vrimenom) onda nekase dobro ghleda oni s' kogaje pobigao. A'kobonamje za nevogliu tarpit progonstvo od drughii, nie od nashii.

Aman kakose vidi, toje sada Puuk opak, Puuk izvrachen, Puuk proklet, dokse nedadu na dobro posvitovat, dokse Misniku na otaru oppiraju, dok Boxji zapovidii, Czarkvenii, Ni Nashii sveti naredbii neobsluxuju, dok Nas iste po svoji neoprani ustii nose govorechi, kao reçeni Pere Mihatovich:

Akose drughi put vrata zatvore docheji razbit daje isti Biskup onde: govorechi: takoje i za darva naregivo pak shtoje uçinio? Ter dotlenje pakleni jezik pruxio dá ni Biskupa u miru neostavgliash.

Kadje to tako, Mij Vami zapovidamo Poshtovani xupniçe dase vazda vrata imadu zatvoriti josh kako Missa poçme, a ne po Evangegliu: tkobo neprispie k' Missi do poçetka neispugna zapovidi czarkvene: slushati Missu u Nedigliu, i u drughe Svetkovine od poçela do svarhe, vech svaki put u smartni grih upada; pak da vidimo, kojachei gubicza razbiti; niebo prilike da od poçela Misse do svarhe otvorena vrata stoje, i da svak kad komu drago onuda propada i smeta kadse posvetilishte Bogu prikazuje, a niki dojdu ghledat, i slushat za spardatise.

Akoje pak biskup naregivao da se darva nejmadu sjechi u Nedigliu, naregivaoje po naredbi Boxioj, koi zabragnuje poso u Nedigliu govorechi: Posveti dan sveçani, i u isto vrime kazivaoje, dase darva imadu usjechi drughi dan, i doniti k' kuchi, pak u Nedigliu uranivshi odnit u kasabu, i prispiti k' Missi, i takobi pravi bili kod Boga, i kod Turakah. Kod Boga: jer nebiste svake Nedigle po 2 griaha smartna na dushu tovarili, jedan radechi, a drughi k' Missi neprispivshi. Kod Turaka, jerbi i oni dan darva ondi palla: nitise Biskup od te naredbe svete poreko, nitise porieçe; a shto vij volite vragu sluxit nego Bogu po 2 griha kako rekosmo svake nedigle na dushu tovarechi tò po vas stoji a Biskup i sada zabragnuje zbiglno Ti xupniku i capellanu, da posli negose ova proshtie neimadu ispovidit niednoga brez nashega dopushtegna, koj bude sjechi darva u Nedigliu, i kojegod neprispie k' Missi çegliade. Takogier dase nejmadu izpovidit czuretine ni xenetine kojese u Nedigliu po çarshj skitaju; shtoboje kojoj potriba imadu Mushke ghlave uzimati doklegodi svaka prie neposti czili 10 danah. Iz gorgni pak selah zabragnenoje davno xenskadj u Nedigliu ichi u Tuzlu k' Missi, imadubo ona sellah Missu svoju, i tako neigiu k' Missi, a i neprispiu, vech idu napunivshi pria tarbushinu, i nalivshi ghlavu Mushko, i xensko na oghlede, i u skitgnu. A gdise karstjanski xive, naprese Missa slisha, i dusha nasiti pak tjelesina. Toje hargiav, toje opak, toje grishan objçaj.

Ovdi sada zapovidamo Nashemu Post xupniku. Parvo: da imade odma ustaviti Ispovid, i sve sakramente onomu holiczi Peri Mihatovichiu iz Brexakah doklegodi nedojde od Nas izprositi dostojnu pokoru, i dokju neizvarshi. Drugo: da ovu u dvi svetkovine, s' otara proshtie u Tuzli, a drughe dvi u Breshka, da nitko ne moxe imat oggovora da nie znao uçemu grieshi; etoboje sve tu gori u kratko napomenuto. Tkogodise dakle bude use dozvati, i te zapovidi obsluxivati blaxenche biti; a tko bude kao i dosada pogargivati pogargenche biti. Izatoga daju ima pripisati za viçgnu uspomenu na kraj kgniga od karshtegna, pakju nami povratiti. Koi svima pravovirnim Blagosov Nebeski podiegliujuchi ostajemo.

U Manastiru S. Ivana Karstiteglia od Suttiske na 2 kolovoza God. 1810.

Fra Gargo Biskup, i Namisnik
S otcza Pape rukom vlastitom.

Matice kršćenih u Tuzli.

LXXXIII.

25. kolovoza 1812.

Kraljevsko ugarsko namjesno vijeće piše gjakovačkom biskupu, da redodržavnik Bosne Srebrene, mjesto u Ugarskoj svršenih klerika može drugih toliko poslati, koliko je potrebno, da se navrši broj 31.

Illustris plurimum Reverende, Excelentissime etc.

Sua Mãttas ŠSma clementer resolvere dignata est ut numerus Alumnorum Bosnensium, qui ob subversantem sucrescentiae necessitatem successive ad 31 excrevit, defixo jam singillativo in 150 f̃nis Valutalibus stipendio porro quoque conserventur, proinde in locum reversorum, et eorum qui in Patriam cum fine anni scholastici reversuri sunt, Alumnorum, alii 11. sive tot, quot ad complendum 31 numerum deerunt, a 1ª Nov. a. c. per Provincialem Provinciae Argentinae mittendi recipiantur — Benigna proinde haec Resolutio Regia Excellentiae Vestrae erga Repraesentationem sub 31ª Martii a. c. nec non ulterinae sub 30 Julii aequae a. c. submissam cum eo nota redditur, ut neorecipientes ad Regnum hoc pro educatione Alumnos Bosnenses, in conformitate ordinum, jam antehac abhinc acceptorum, ad Conventum ad quem convenientissimum judicaverit, ac etiam binos illocari disponat, et subinde fine obtinendae assignationis referat. Datum e Consilio Regio L. H. Budae die 25ª Augusti Anno 1812. celebrato. Illustris plurimum Reverendae Excel̃mae Il̃mae ac Rẽndmae D. Vrae. Ad officia paratus paratissimi Josephus Palatinus m. p. Andreas Jakabfelvay.

Kopia u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

LXXXIV.

21. lipnja 1813.

Definitorij bosanske redodržave proglasuje fra Matu Nikolića liječnikom cijele redodržave te odregjuje svotu, koju svi samostani moraju davati za lijekove i liječnička sredstva.

Decretum circa Medicum, et medicinas.

Cum post curam salutis animae, cura valetudinis corporeae conservandae, aut morbis destructae, medio pharmacorum recuperandae praeprimis habenda sit; ideo ṽnbie Definitorium V. P. Mathaeum Nicolich artis medicae apprime gnarum, medicum omnium Fratrum nostrae Provinciae agnoscit, utque idem Fratribus aegrotantibus facilius pharmaca adhibere possit, et valeat, praecipit, ut quilibet Conventus quingentos Reales in subsidium comparandorum medicaminum, instrumentorum apothecae, librorum, aliorum magis necessariorum ad curam aegrotantium Fratrum conferat, Praefatus vero V. P. Mathaeus Medicus procuret ex praefata summa medicinas pro Fratribus nostrae totius Provinciae, a quibus vel ab eorum Conventuum superioribus expensas recipiat, rationem vero specificam introitus, et exitus Veñbli Definitorio repraesentet. In hujus vero ordinationis majus robur, atque firmitatem omnes totius Venerabilis Defnrii Patres propriis subscribimus manibus, utque idem V. P. Mathaeus subscribat ex sua parte ordinamus.

Datum ex Aula Venẽblis Definitorii tempore 2.dae intermediae Capitularis Congrnis die 21. Junii Cressevii in Conṽtu nostro S.ae Catharinae V. et M. rite et canonice celebratae.

Ita est Fr: Mathaeus Nicolich mppa.
Ita est Fr: Petrus Kordich Defr: Provinciae mppa.
Ita est Fr: Georgius a Varess Defr: Provĩae mppa.
Ita est Fr: Paulus Bargnich Defr: Proviae mppa.
Ita est Fr: Elias Glavoçevich Defr: Provae mppa.
Ita est Fr: Petrus Martinçevich Custos Provae mppa.

Et ego Fr: Dominicus a Varess Miñtar Provlis. et Praeses Congnis confirmo mppa.

Ita tamen, ut si decursu temporis fructus Medicinarum ad aequalitatem et ulterius ascenderent hujus capitalis, hoc restituendum sit respectivis Conventibus. Sic omnes supra dicti Pres decernunt.

L + S.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

LXXXV.

15. travnja 1814.

Bujruntija Ali-paše, bosanskoga vezira, kojom odvraća raju u Hercegovini od ustanka i ustaša.

Ja Alli Pasha Vechil Czarra çestitoga, i Vezir sve Bosne, i Erczegovine na Imme çestitoga Czarra svoj Raji od Erczegovine zapovidam, kako slidi.

Raja Czarreva, kojaje od Fetta do danas bila virna çestitomu Czarru, neima uzroka izneviritise, nittise moxe izneviriti nipokakvu zakonu protiva Czarru i Czarrevu Vechilu; jerbo taku nevirnost Isti Ingjil Raji zabragniuje. Vezirboje na mistu Czarrevu; çestiti Czar na mistu Boxiemu: tkose izneviri, i dixe ruku protiva Czarrevu Vechilu, suprotivise çestitomu Czarru; a tkose dixe protiva Svomu Czarru, dixese u isto vrime protiva Boggu; jerboje çestiti Czar u Svomu Memlechetu na mistu Boxiemu. Tako nevirstvo nije nikada svemoguchi vikoviçgni Bogh brez pokaragnia ostavio, kakojese vidilo Sviu vikova prosciasti i po drughim Memlechetim, i godine prosciaste u nashemu istomu.

Erczegovci Rajo Czarreva, znam daste sillom natirani, i usillovani, dase protiva çestitomu Czarru i protiva meni gnegovu Vechilu iznevirite; zato javam sve oprascham; i xelechivam dobro, ponukujem vas kako sinove, i zapovidam od strane Czarra çestitoga; da oruxje odbaczite, i da se o vascemu poslu texaçkomu zabavgliate. Kad vasje çestiti Czar pod svoj skut primio, pomilovo, i meaf uçinio, da protiva Czarevim Duscmanom nevojujete, s kakovombiste Dushom mogli protiva istomu Czarru, koga gleb jidete, i protiva gnegovu vechilu oruxje dighnuti?

Rajo Czareva, josc na vrimesi, odczipise od onizi, koite na zlo nagovaraju, i tvoje izgubglegne traxe. Rajo uklonise od zla, i od Biçça Boxiega; bixi pod skut meni Czarrevu Vechilu, i od mene tamo poslanim zapovidniczim, koichete ko sinove primiti, i u boglia, i plodnia mista namistiti.

Rajo, akome poslushasc, nechesc kajatse negocheshme s tvojom diczom puno godina blagosivati: Akoli me ne poslushasc, terse s oruxjem u ruczi protiva tvomu Czarru, i Gospodaru najgesh iskushachesc sarçbu, i sillu moju; dogoditchetise scto se je i drughim Puczim i Narodom, protiva Boxiim Vechilom iznevirenim dogodilo. Na poslitku, akome neposluschasc, tebbiche, Rajo, biti najtexe. Kad vidisc tvoje kuche oborene, i popaglene, tvoje sinove isichene, tvoju diczu zarobglenu, tvoju staru otaçbinu, i Didovinu, Vinograde, i ostala czarnom zemgliom poraxena: Rajo, kajacheshse, plakachesc, i uzdisachesc; proklignachesc onne, koisute na zlo nametnuli: alicheti bitti posli zaludu.

Rajo, spomenise, da ja nesciaglem moje vojske protiva Raji Czarru i meni podloxnoj, nego sciaglem protiva onim Zulumcharim, koisu, i çestitom Czarru,

i tebbi. Rajo Czarreva dodiali: i koi ni Bogga, ni çestitog Czarra, koije na mistu Boxiemu, nepoznaju. Rajo, kadse od gni kurtarishesc, uxivachesc plemeniti mir, i obilnost glebba u zdravju Czarra çestitoga. Akolise, Rajo drugojachie izbavit nemoxesc iz rukku poznani zulumchiara, scaglemti moju Bujuntiu, da skupivscise zajedno mojom oblasti protiva gnima branishse oruxjem, kako moresc bogle, ali na Czarreve gliude od mene poslane oruxjem za glavu neudaraj.

Gosposkaje besida, kojuti, Rajo pruxam, dobrose promisli, i odaberi na vrime onno, odasctase do poslitka pokajat nechesc.

Zapovidam mojim podloxniczim Fratrom od xupa Naije Mostarske, da ovu moju zapovid protellale svoj Raji Czarevoj od Erczegovine, koi kada ispune virno, sctoimse zapovida, nekase uklone, i dojdu k' moim zapovidniczim, odkoiche bitti pomillovani; akoli nemoghnu pribighnuti k' meni, nekase uklone, kud moghnu. Tako naregiujem, i zapovidam, i tako hochu, da se uçini.

U Travniku na 15. Travgna 1814.

Na čelu pisma nalazi se valina himza a u njoj se čita: »Elfakirul hakir Silahdar Ali vali-i-Bosna« = Ponizni siromak Silahdar Alija, bosanski poglavar.

Na hrbtu adresa: »Fratru od Blatta u Erczegovini«.

Original u fra Mirka Šestića.

LXXXVI.

24. siječnja 1815.

Ugarsko kraljevsko namjesno vijeće nalaže, da se bosanskim franjevačkim klericima proglasi, da će oni izgubiti stipendij, koji slabo uči. Nalaže dalje, da mu se o napretku istih šalju izvješća.

Illustris, Reverendissime, Excellentissime, Illustrissime Reverendissime Comes, et Archi-Episcope, Amice Charissime, Domine nobis observantissime!

2033. Sacratissima Sua Majestas in ordine ad informationes de profectu in studiis et moribus Alumnorum Bosnensium pro secundo et de quibusdam etiam supralatorie pro primo semestri anni prioris submissas, benigne jubere dignata est: ut qui e studiis, maxime vero e moribus ad secundam recidere classem, ad meliorem profectum sub comminatione amittendi stipendii per respectivos Dioecesanos quorum curae crediti sunt, de benigna mente Regia admoneantur, una vero provideatur ne Alumno iidem praescriptis pro anno scholastico materiarum praelectionibus pro arbitrio se subducere praesumant. Quam benignam resolutionem Regiam Consilium hoc Regium Locumtenentiale Excellentiae Vestrae cum eo intimat: Utne quispiam Alumnorum e studiis suae classis, quod in Bajensi Conventu anno eodem praeterlapso factum fuit, propria auctoritate semet eximire praesumat, antevertere, informationes denique de Alumnis his juxta praescriptam ultimis ordinibus normam confectas accurate suis temporibus submittere velit.

Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico Budae die 24. Januarii anno 1815. celebrato.

Illustris, Reverendissimae, Excellentissimae, Illustrissimae, ac Reverendissimae Dominationis Vestrae ad officia paratus, paratissimi Josephus Comes Brunsvich m. p. Joannes Latinovich m. p. Andreas Lovász m. p.

Kopija u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

LXXXVII.

1. kolovoza 1815.

Kraljevsko ugarsko vijeće piše gjakovačkome kapitulu, da obznani fra Angjela Franjića, da može osim ona 22 klerika još ih toliko poslati, da izagje broj 30; traži, da mu se čim prije istih jave imena i što će učiti.

21436.

Venerabile Capitulum Bosnense seu Diakovariense!

Erga supplicationem Missionum Praefecti Bosnae Argentinae Angeli Franich intuitu Alumnorum Bosnensium Proviae Argentinae plures numero ad Conventus in Regno Hungariae pro necessariis studiis admitti petentis Praettis D Vris hisce significatur, ut eunden Provincialem, et Missionum Praefectum Bosnae Argentinae medio Vicarii Sui Capitularis edoceant, quod e studentibus Individuis Sui Ordinis praeter illa 22. quae actu in Hungariae Conventibus pro parte Provinciae istius edocentur possit adhuc aliquot usque complendum numerum 30 pro studiis mittere, ita tamen, ut illorum nomina, praevie, et quidem quo otyus exhibeat, una cum designatione qualia studia absolverint, et quae futuro anno scholastico condiscere debeant, ut possint de illis, ad Conventus, ubi eadem studia traduntur disponendis praevii ordines fieri. Datum ex Consilio Regio Lctli Hgco Budae die Prima Augusti Anno Millesimo octingentesimo decimoquinto celebrato.

Praetltarium D Vstrarum.

Benevolus
Ad officia paratissimi
Baro Joannes Mednyansky m. p.
Comes Gabriel Keglevich m. p.

Kopija, koju je generalni kapitularni gjakovački vikar g. Ivan Wittmann bosanskome redodržavniku predao, nalazi se u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

LXXXVIII.

20. veljače 1816.

Kraljevsko ugarsko namjesno vijeće piše zagrebačkome biskupu Maksimilijanu Vrhovcu, da javi apostolskome vikaru u Bosni, da se mjesto svršujućih 8 bosanskih klerika pošalje drugih 8.

Illustris, plurimum Rerverende, Excellentissime, et Rme Episcope, Amice Charissime, Domine Nobis Observantissime.

Alumnis Bosnensibus numero Octo, anno hocce scholastico terminatis studiis ad Patriam remittendis, Excellentiae Vestrae erga Ejusdem dd. 27a Jan: a: c. factam Repraesentationem intimatur, velit supplicanti Vicario Aplico Episcopo Daulinensi significare, quod in horum locum alios 8to quorum nomina, aetas, et studia in consignationem redacta, istuc praevie circa Mensem Augustum referenda venient, cum fine Mensis Octobris anni 1816. ad Hungariam ea ratione mittere possit: ut semet apud Brodiensem Conventus superiorem insinuent, a quo Ordines distributionis suae accepturi sunt.

Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico Budae die 20. Februarii anno 1816. celebrato.

Illustris, plurimum Reverendae, excellmae, ac Reverendissimae D Vestrae ad Officia paratus paratissimi Josephus Palatinus m. p., Joannes Latinovich m. p., Antonius Jankovich m. p.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835. str. 354., te ponovno str. 368. i separatno u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

LXXXIX.

17. listopada 1818.

Školska svjedodžba bosanskih klerika: fra Angjela Jelića, fra Joze Vukadina i fra Mije Čujića vrhu napretka u bogosloviji u Mohaču.

Lecturis Salutem a D̃no!

Pater Angelus Jelich; item Fratres Josephus Vukadin, et Michael Csuich; de Ordine Fratrum Minorum, Observantis Provinciae Bosnae Argentinae, a S. Cruce nuncupatae, professi; in Conventu Provinciae Capistranae Mohàcsiensi anno scholastico $18^{17}/_{18}$ SS. Theologiae in annum primum studuerunt diligenter, et cum profectu, ut ex lingua Graeca, Introductionibus tum generalibus tum specialibus in Libros SS. N. F. eorumdemque apologia, et Exegesi; praeterea ex Institutionibus Juris Canonici tam publici quam privati; Eminentiae calculum tenuerint continenter: Mores insuper prae se constanter probos, religiosos, classis primae, tulerint.

In hujus Testimonii Scholastici robur majus m. p. subscribimus, sigillumque Conventus ad S. Stephanum Regem apprimimus.

Signatum Mohàcsini die 17ª mensis Octobris Anni 1818.[1]

P. Joannes Nep. Pendl m. p.
AA. LL. et Phil. Doctor
S. Theol. Licent: LL. OO et Studii Biblici Lector ord, ac Studii Theol. Pro-Director.

P̃r. Josephus Calasanctius Kiss-Szèli m p.
SS. Theologiae Licentiatus,
Historiae et Juris Ecclesiastici Lector emeritus.

Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

XC.

6. prosinca 1819.

Magjarski narodni muzej zahvaljuje se biskupu Miletiću na poslanim starinama, draguljima i starim novcima.

1078.

Reverendissime Domine Episcope!

Nationalis Musei Hungarici Director Consignationem Antiquitatum Gemmarum, et Numorum per Reverendissimam DV̄ram pro antelati Instituti Locupletatione novissime transmissorum mihi nuperrime praesentavit, una insinuando: quod Eadem jam iteratis Vicibus diversi Metalli numos, & Statuas antehac dicto Museo obtulerit.

Hoc Singularis in memorati Instituti Incrementum directi Studii documentum profecto tanti facio, ut pro hac Patrioticum Suum Zelum ubertum testante munificentia, peculiarem meam Complacentiam Reverendissimae DV̄rae hisce eo lubentis notam reddam, quo firmiorem spem foveo, Eandem Nationis Musei H̃gci in futurum quoq. liberaliter memorem futuram, et in procurandam ejus Locupletationem similibus Oblatis cooperaturam.

Queis in reliquo peculiari cum propensione maneo.

Reverendissimae DV̄rae.

Budae die 6ª Decembris 819.

Addict̃mus.
Josephus Palatinus.

Pri dnu: »R. D̃no August: Milletich Ep̃po Dauliensi«, a na legjima: »1078. E Gancell̃ Palatinali Reverendissimo Domino Augustino Milletich Episcopo Dauliensi, &. Vicario per Bosniam Apostolico Coadjutori Ex offo Travnik in Bosnia.« Pečat izrezan, a stajao je na legjima.

Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

XCI.

4. kolovoza 1822.

Papa Pijo VII. produljuje na drugih 12 godina povlastice dane bos. Franjevcima, naime: da redodržavnik može kod sebe ili tajnika ili drugoga redovnika istoga reda držati i trošiti novac; da mogu redodržavnici i gvardijani sticati nepokretna dobra za red, te ista dobra promjenjivati, a ne prodavati; da se mogu Franjevci, kada putuju služiti novcem, cipelama i jahati.

Ex Audientia S̃Smi habita die 4 Augusti 1822.

Privilegium alias ad Duodennium a Sede Ap̃lica concessum, et postea a Cl: me: Card: Borgia Patavii die 13 Novembris 1798 prorogatum Ministro Provinciali, caterisque Fratribus Ordinis mi̇̃: S. Francisci de Observantia Provinciae Bosnae Argentinae, scilicet de Bonis etiam immobilibus possidendis, pecuniis contrectandis, et in Conventibus apud Gvardianos tamquam Syndicos Ap̃licos retinendis: Sicuti etiam Indulta ab eodem Card: Borgia die 5. Septembris 1799 pariter ad Duodennium concessa, I° Nempe facultas eidem Provinciali, retinendi tuta conscientia apud se, vel Suum Secretarium, vel alium Religiosum dicti Ordinis denarios, atque eosdem axpendendi pro rebus necessariis, et licitis Suae Curiae et Provinciae.

II° Facultas Provinciali, et Gvardianis Conventuum ejusdem Provinciae acquirendi, ac recipiendi nova Bona immobilia pro sustentatione vitae, nec non etiam, si opus fuerit, Bona jam acquisita commutandi, accedente tamen utilitate, non vero alienandi absque speciali Licentia S. Con̊gnis de Propaganda Fide.

III° Tandem facultas Religiosis dicte Provinciae, ut possint in itinere constituti, presertim cum alio mittuntur Studiorum causa, denarios deferre, atque expendere pro usibus suis necessariis ac licitis; cum vero in aliquo Conventu de Familia fuerint constituti, apud Syndicum Ap̃licum, vel Substitutum Conventus retinere, et cum licentia speciali respectivi Superioris uti; nec non possint in itinere necessario, utili, ac licito equitare, et quando opus fuerit, calceamentis uti: a S̃Smo D̃no Nostro Pio Divina Providentia Papa VII° , referente me infra S. Con̊gnis de Pro̊pgda Fide Secretario ad aliud Duodennium benigne prorogantur.

Datum Romae ex Aedibus dictae S. Con̊gnis die et anno, quibus supra.

Gratis sine ulla omnino solutione quocumque titulo.

C. M. Pedicini Secretarius.

Pečat Bosne Srebrene.

Službena kopija u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci. Na istoj uz štampilj bos. redodržave stoji i ovo: »Indultum hoc Ap̃licum suo Originali conforme esse testor Ego Fr. Paulus Kollanovich Secretarius Proṽciae.«

XCII.

10. travnja 1823.

Pop glagolaš don Jako Perković ispričaje se biskupu (fra Augustinu Miletiću) da mu se nije zahvalio za poslane paramente i »figure« (slike); javlja da je odmah izgovorio 10 misa za slike na odluku dobročinioca, da oskudijeva na misnim stipendijima. Išće oblast za odriješenje jednoga iz Rakitna, koji je porušio vodenicu i drugoga, koji je tri puta htio udariti misnika, te udario oca.

Prisvitli i Priuzvisheni Gospodine:

Jase veoma naodim kriv kodvashega. Prisvitloga, Gospostva. jer Svaka kojastemi poslali. to jest Paramentu i jostala primijo jesam. a od govorijo nisam.

uzrok jest, kako Ja Malo doodim u Kapelu poradi Moje Srichne Bolesti jerme u Kapeli. vishe zaboli i jako kase dogodi prigoda za pisati Jase ne prigodim. Molim Vashe priuzviseno Gospostvo prostite mojoj nepomgli i imajte Sveto u Storpgliegne. Jase naodim Krivacz prid vashim priuzvishenim Gospostvom.

primijosam Paramentu Fighure. Sve poruke nashega P. Paroka Ja Svaka begenishem i Mnogovam Falla na Trudu i pomogli kojom provijate. Missa 10. Kojeste poslali za Fighure. Jasam odma iz govorijo na odluku dobro çiniocza. pri uzvisheni Gospodine od Poklada domalloga uskarsa nisam Imo nego deset Misa. negose govore u aznu Boxiju. Sadavas Molim dami date nauk i joblast u Momomu Rakitnu ima jedan karshianin koije po nagovoru Turskomu obnoch oborijo Mliniczu novu naçignenu. isikavshi Sve nakomade Badagn i jostallo. Stochiemo od gnega. drugi Imah koije tri puta polichio da Misnika u bije psujuchi Virru Dushu Zakon ocza Mater Martvu. Molim Vase Gospostvo. dajetemi u Vashoj kgnizi jer Vlah neviruje Stomu Mi Xalosni kapetani (sic!) prikazujemo ijovi kojije polichio da Misnika u bije u daroje nemilo Svoga ocza. çuosam daje vash Seckretar Mnogo Bolestan a Moj Dragi Prijategl Mnogomie xao ali Fala Svemoguchiem kogha Molim daga uzdravju pokripi a koje gnegova Sveta Voglia primichiete za bilige od gliubavi jedan finacz Smokava i jedan Sir. Shagliem i Mushemu. Sad ostado na vashu zapovid. Gliubechi S. R. i Parsten u Duvnu na 10. Apla 1823.

Don Jako Perkovich.

Izvornik u dra fra Franje Blaževića.

XCIII.

12. travnja 1823.

Don Jure Dilber, pop glagolaš moli biskupa fra Augustina Miletića za oproštenje, što ga je neposluhom uvrijedio, izjavljuje se pripravnim i u tavnicu za pokoru.

Prištli Pripostõni G̃ne G̃ne Priponti G̃ne

Sovim moim umiglenim listom, xeglno i sarçeno pozdravglam Vase Prisvitlo Goštvo ovoje oni sin zasasti koije sneposluom u vridio svoje starie. ali doistine nisamotio nixelio stizim nikoga uvriditi oli naxa uçiniti. vechemeje nevoglna potriba tako usilovala. ali evo ja krivacz imosam poslu uçiniti akochu dan jedan mase euo nesrichno neznado vladati euo krivacz. adoisto nisam darxo niusarczu niu pameti ostupiti od kakova truda vechemee to potiriba usilovala. Promisglajuchi, nase nevoglno stagne i neimaduchi drugoga stagna do poslitka negoli ono nevoglno ga kuchera. akako i vasa s razumnosti veche razumi igladu puta nego moguse izme sviu potriba ovde iztumaçiti. P̃stli Gosne potiribame usiluje danemogu otichi nikuda nadaleko kolikoje nikonak oda. Nitimije reçena potriba dala inda pripuschala ostaviti, jere sobom svega nosati Nemogu kod koga ostaviti nejmam.

Nakomu ostavivsi kod svita kako kod vukova. Nitijevese koristi ni od kuchara ni stoje u kucharu azapuschivsi ono siromastũ odoni doba aman postarost jos godina 5. do 30. sadasgni vikova eto starost. Prisvitli Gospodne glubim svaku pokoru i tavniczu po zapovidi vaso jeresam i dostoja pitam S. Blagosov iposchegne. stosam gõ vridio vase Prištlo. Gopio oli drugu stari. glubim reko svaka pokoragna apotiribami otichi daleko nepripuscha. Veche akoje moguche. Molim vase Prištlo Gospostvo damise smilujete, ne pomomu dostojanstvu nego povasemu milosargu daimeni ovi mista koi dio xupe zaslubu ukaxete stogamolim dabi samo mogo kada

prividiti potribiczam abrez svake skode puka isuaçie. u ovo vrieme stagna moga dolaziosam vasemu prisvitlomu Goštvu damise smilujete i popriateglim uticzose. eto sva kada i sada utiçemse Bugu i vasèmu prištm. gospostu, nisam dostojan biti uslisan vagnda povasemu milosargu. Molim vase prisvitlo Goštvo dasovim koga neuvridim. Glubim S. Parsten ixelim S. blagosov.

U Duvnu na 12. Aprila 1823.

V. P. P. G.

Pri duxni priponizni sluga
Don Jure Dilber.

Izvornik u dra fra Franje Blaževića. Na leđima adresa: »Pristlomu i Pripostovanomu Gnu Goštnu Posctomu Gosponu Fra Augustinu Miletichu Biskupu od Daulije i Vikaru Apostolskomu u Bosni i Erczegovini u Fojniczu.« Niže adrese pečat.

XCIV.

15. kolovoza 1824.

Fra Angjeo Jelić, fra Marijan Šunjić i fra Franjo Sitnić, studenti istočnih jezika u Beču zahvaljuju se austrijskome caru za dobročinstva bosanskoj redodržavi uopće iskazana, a napose za danu im potporu za studiranje istočnih jezika. Mole napokon putni trošak u Bosnu i ostatak stipendije za knjige svojih struka.

Sacratissima Caêa et Rêo Apl Majestas
Domine Domine naturaliter Clementissime!

Innumera sunt, atque omnino inaestimabilia, vel Augustissimorum Praedecessorum, vel praecipue Sacratissimae Majestatis Vestrae inde ab exordiis svavissimi, juxta ac gloriosissimi Regiminis Sui, sicut Sublimis Pietatis erga Religionem Divinam, ita Aplici Zeli liberalissimaeque Munificentiae, erga Missionariam Provinciam nostram Bosnensem illustria Documenta.

Nemo sane extraneorum a nostra Provincia est, cujus animum non subeat admiratio, nostrum autem nemo omnino, qui insuper sine intimo tenero gratitudinis sensu vel recordari valeat inaestimabilis illius Beneficii, quo a multis jam Annis, triginta suprafatae Provinciae nostrae Alumni quos Domino ad conservandum Suum etiam intra procellosos infidelium Insultus Regnum, destinare placuit, liberalissimae Augustae Domus christianae Providentia ad Opus Evangelicum quotannis properantur; Et quidem in Aplico hungariae Regno, cujus omnimoda prosperitas, imprimis nostris votis, charissima autem Memoria, ob praeter receptum in eodem educationis Beneficium, quamplurima quoque alia vere singularis Charitatis subsidia, nunquam desinet in gratissimis nostris vernare Cordibus.

Neque haec satis arbitrata Majestas Vestra ŠSma, novis praeterea Altissimae Gratiae Suae beneficiis, Sacram Missionem nostram quoties hominum, aut temporum gravi iniquitate pressa, ad Thronum Mattis Vestrae ŠSmae supplices convertit oculos, altissimo atque Paterno plane, dicere ausim Favore Suo Clementissime Solari nunquam destitit. Recentissime denique nobis tribus in omnimoda Submissione, profundissimave Veneratione subscriptis, a superioribus memoratae nostrae Provinciae ad comparandam Linguarum Orientalium gravissimae necessitatis cognitionem destinatis, atque in felicissimis Mattis Vestrae ŠSmae terris litteraturam hanc ejusque media quaerere coactis, continuationem Stipendii, quo in Hungaria, usque ad Finem cursus Theologici gaudebamus, adhuc per triennium ducendo initium a 1ª Febr. 821. modo extraordinario, addito insuper pro nostro

instructuro Professore per id tempus 500 fl. W. W. annuo Salario Majestas Vestra S̃Sma munificentissime confirmare dignabatur.

Has itaque aliasque hujusmodi plurimas Sacratissimae Mattis Vestrae Altissimas Gratias nobis identidem devotamente recolentibus non possunt non suboriri intensissimae gratitudinis purissimae Sensiones quas, nunc proxime ad Patriam nostram remeaturi Sacratissimae Mãtti Vestrae coram depromere non tam aliorum idem in simili casu facientium Exemplum, quam ipsa intima gratissimi animi Impulsio indispensabiliter urget.

Grates itaque maximas Gloriose Imperator, Rexque vere Apostolice, S̃Smae Matti Vestrae, ex intimis animi nostri praecordiis, profundissima cum reverentia rependimus, tam pro copiosissimis memoratae nostrae Provinciae in genere collatis beneficiis, quam in specie pro Clementissima Gratia, qua nos tres, ejusdem Provinciae Alumnos, in Linguis Orientalibus imbui curare, benignissime disponere dignabatur. Rogamus deinde Mattem Vestram S̃Smam ea qua par est animi demissione, ut qua Clementia ac Munificentia Altissimas Suas nobis dispertitur Gratias, eadem Benignitate haec tennuia nostrae, nullis verbis satis declarandae intimae gratitudinis indicia gratiosissimae recipere dignaretur; nostrarum porro quamdiu vivimus semper futurum est partium, ut pro totius Augustissimae Domus Austriacae, omniumque Eidem parentium Regnorum, ac singulariter pro Sacratissimae Majestatis Vestrae constantissima ac perenni prosperitate, longaevo et felici Regimine Almaque Pace, devotas ad universi Conditorem incessanter fundamus preces.

Quum itaque urgente nunc magis quam unquam in Patria nostra Sacerdotum penuria, Superiores nostri Suam voluntatem, ardensque desiderium nobis declaraverint, ut hoc autumno adhuc redeamus, adeoque Altissima Gratia praefixum usque primam Februarii anni subsequi terminum adexpectare nequeamus; cumque impensis pro âdminiculis et subsidiis Litterariis, Studium Linguarum Orientalium sub tam Augusti Mecenatis Altis Gratiis et Favore hic Viennae inchoatum in Patria nostra ulterius provehendi. (qui praecipuus nostrorum superiorum scopus est) procurandis, omnino caremus, ideo Mãttem Vestram Sacratissimam, qua par est maxima animi demissione enixissime rogamus, quatenus ex resoluta jam clementissime in gratiam nostri Sum̃a a 15ª Augusti, qua cum Professore terminamus Praelectiones, et a prima Octobris, qua ex Claustro usque ad dictam primam Februarii resultantem pecuniam pro praeattactis subsidiis litterariis nobis extradari benignissime disponere dignaretur. Cumque porro plurimae Expensae, praesertim asperrimo hyemis tempore sumptae in tam longo molesto et dispendioso usque Turciam itinere pro transvectione rerum aliisque plurimis indigentiis inevitabiliter occurant, itidem prostrati ante Thronum Mãttis Vestrae S̃Smae suppliciter flagitamus, ut nobis omni subsidio et Ope destitutis aliquod Viaticum e Fundo Religionis assignare clementissime dignetur.

Quam Altam Gratiam benignogratioso favore nobis confirmatum iri dum speramus, Altis Favoribus, et Clementissimis Gratiis enixissime comendati divinam Clementiam pro felici, terque fausto et tranquillo Regimine Augustae Domus Austriacae suppliciter exorantes, in profundissimo Cultu et aestimio Ejusdem perpetuo perennare, singulari honori et gratiae nobis ducemus.

Mãttis Vestrae Sacratissimae devotissimi perpetuoque gratissimi Clientes ac Servi.

Viennae 15 Aug. 1824.

P. Angelus Jelich
P. Marianus Sunjich
P. Franciscus Sitnich
Alumni et Presbyteri Missionariae
Provinciae Bosnensis.

Izvornik u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori, na kome stoji i slijedeća rezolucija: »1329. 824. Suam Majestatem SSmam supplicantibus Viaticum 400 fl. V. V. benigne resolvere, unaque Clementissime annuere dignatam esse: ut supplicantibus pro comparandis adhuc necessariis libris etiam remanentia a benigne emensis Stipendiis, et Institutoris Salario a 1a 8bris a. c. velut defixum triennalis Institutionis terminum cum 379 fl. erruta dependatur. De hac benigna Resolutione Regia Supplicantes edoceri cum eo: Circa Summas has supplicantibus quo ocius exsolvendas apud Caesareo — R. Ursale Solutorium Offum Viennense requisitas factas esse dispositiones. — E Consilio Cancell. R. Hgco Aul. Viennae 8a Oct. 824. celebrato. Henricus Comes Sermage m. pr. Secret. Aulicus.«

XCV.

18. kolovoza 1824.
General franjev. reda izjednačuje učitelje dječaka s učiteljima novica.

Decretum.

Inter munia, quae Supremae totius nostri ord: praefecturae novimus inhaerere, illud quoque adnumerandum, quo stenuos in Vinea Domini operarios tum ad ipsorum praemium, tum ad aliorum incitamentum favore aliquo prosequamur: Cum itaque definitorii Patres nostrae Provae Bosnae Argentinae die 12. Maji labentis anni 1824. in unum collecti nobis patefecerint, gravioribus religiosos viros laboribus onerari, quibus iis in regionibus Secularium Adolescentium — in latinae linguae rudimentis instruendorum cura Committitur, ex quibus adolescentibus non leve seraphicus ordo ducit emolumentum, eo quod ex iis meliores seliguntur, qui nostratibus cooptentur, atque propterea ea in sententia esse ut Magistri hujusmodi aliquo afficiantur honore: hinc nos eorum precibus inclinati, ea qua in Ordine universo pollemus auctoritate, sanctimus, atque statuimus, ut fratres ii qui actu ex ipsius definitorii voluntate praedicto oneri incumbunt quique deinceps officium illud erunt assumpturi, post sexennale exercitium, sive integre in eodem munere, sive partim in eo, partim in Tyronibus nostris excolendis insumptum eodem gradu honore, praerogativa, praecedentia exemptionibusque (eodem gradu, honore); si que sint gaudeant, quibus hactenus Novitiorum Magistri gavisi fuere, Omnibus et singulis in virtute s. obedientiae praecipientes ne ullo praetextu, aut contraria consuetudine, aut quovis alio quaesito Colore huic nostro decreto quidquam detrahere audeant Nobis nostrisque successoribus inconsultis.

Datum Romae ex nostro Aracoelitano Conventu die 18. Augusti 1824.

Fr. Ioannes a Capistrano
Min.r Gnlis

Generalov pečat.

De mand.o Remi in Xsto Pris
Fr. Clemens de Matrone Secretarius
Gnlis Ordinis.

Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

XCVI.

30. kolovoza 1825.

Redodržavnik Bosne Srebrene šalje fra Marka Kalamuta, fra Tomu Milića i fra Andriju Karačića, bogoslove na bogoslovne nauke u bolonjsku redodržavu.

Dilectis Nobis in Christo Religiosis Fratribus Marco Kallamut, Thomae Millich, et Andreae Karaçich Clericis expressè professis Salutem, et plenam in Spiritu S. consolationen.

Cum Ministerio Nostro in fovendo, et sustentando tam numeroso et in dies (Domino benedicente) gliscenti Christi gregi inter infideles degenti, ex integro satisfacere nequeamus sine altioribus Studiis, quibus in Patria nostra ob Saracenorum tyrañidem caremus: qua propter cogimur humiliare, una cum simplici prece, Religiosos Juvenes nostros, benignissimae charitati earum Provinciarum, quae suavi Ditione Principum Christianorum frui laetantur. Vos igitur praememoratos, quos genio, et ingenio studendi praeditos esse novimus, nec non in Religiosis moribus plurimum profecturos confidimus, vigore harum cum salutaris obedientiae merito ad Venerabilem praesentiam Admodum Reverendi Patris Ministri Provincialis Almae Provinciae Bononiensis Ordinis Minorum Observantium mittimus; cui humillime, et enixe supplicamus, quatenus pro Sua pietate, zeloque harum Ovium inter Lupos custodiendarum, quibus plurimum per hoc cooperabitur, de Studiis Vobiscum juxta capacitatem Vestram providere non dedignaretur: ob quae larga praemia a Domino, a Nobis vero gratiarum actiones, memoriamque in Sacris Nostris Orationibus habiturus. Reccomendamus Vos Superioribus Localibus, piisque Benefactoribus, ad quos in via declinaveritis, in qua praescriptum Constitutionum Nostrarum adamussim observate, Deumque pro Nobis orate. Valete.

Datum in Parochia Nostra Skopje tempore peragendi cujusdam Nostri Ministerialis negotii die 30. Augusti 1825.

Kopija u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

XCVII.

1. lipnja 1827.

Biskupov generalni vikar fra Dominik Varešanin daje don Jozi Lučiću, popu glagolašu i kapelanu u Foči, naputke, kako, da postupa sa samodošlom i sukrivcima.

Posctovani moj Domine!

Imaliste nesamo pisati, vech i poslat amo tè poganè Shimiche Juru, i Luku, kako i jest naredba da brezakonitczi dovle dokasaju za primit dostojno pokaragne. Drughi put vladajtese po ovi naçin; a za ovi put neka bude tako... Najparvo dakle gledaite dobro, da niesu silom czurru odveli; jerbi tada u veliko Proklestvo upali: a i brez toga jesu prikonaopako krivi, pogazivsci po taj naçin Zakon sveti kuczajuchise s' czurrettinom po vlashkim kuchama; nitse mogu brez velike Pokore smieriti. Parvo dakle neka odma czuretinu odaleçe od sebbe, i od svoje rodbine, povrativsciju ako ne k' gnezinu Otczu, barem komugod od gnezine rodbine, gdi more biti prosta od svake oblasti Shimichà. 2. izvidite dobro, da czurra nie komu drugomu obechana, il od drughì primala hamanete; scto nebuduch, 3.e Juro Shimich, a tako i Luka, nekase pomire s' roditegliem czurrinim, pitajuchijim oprosctegne etc.; a isto neka i czurra uçini. I tada more Juro zaprosit po zakonu istu czurru, ter ako mu privogli, neka se triput naviste: 4.to neka megiuto i Juro, i Luka, i czurettina ista za çetiri svetkovine stoje na

oçitoj pokori uz Misu prid Pukom s' kamenom texkim o vratu, i gni dvojicza s' rukam razpetim, a czurettina s' karpom czarnom na glavi. 5? Neka svetroje za czìlu godinu poste sve utorke, i svaki dan govore kleçechi Dillo Virre, Uffagna, Gliubavi, i Skruscegna. Ako sve ovo dobrovoglno prime, i ukaxuse pokorni, obechavscise, da vech nechè nikad zagazivat u priliçna brezakogna, ettovamse dâje oblast i daji na Ispovidi morete za ovi put odriscit od obustavglienih, pak vinçatii po zakonu, akose nebi nashla kakva druga zaprika.

I sarçano pozdravgliajuchi Vas, jesam za vazda

V. P. G.

u Fojniczi na 1. Juna 1827.

Ponizni Sluga
Fra Dominik iz Varesha
Opchenski Vikar Biskupov v. r.

Izvornik u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

XCVIII.

8. kolovoza 1827.

Biskup Miletić naregiuje pokoru prokletcima u Foči i daje dozvolu kapelanu popu glagolašu, da ih pod danim pogodbama odriješi od proklestva i grijeha.

Naregegne pokore prokletczim i brezakoniczim, i oçitim griscniczim, kojise nalaze u Kapellanii Foçanskoj.

A) Slidechi ottimaçi i prokletczi t. j.

+ Jakov + sin pok. Ivana Millosha iz Soçanicze

+ Luka + sin Frane Shimicha iz Soçanicze, i gnegov Brat Juro + Shimich

+ Ivan sin pok. Ivana Goghichia iz Komaricza i gnegova dva Bratta Miat i Stipan.

Jakov sin Nikole Stipure iz Foççe

Taddia sin Ante Mandichia iz Foççe.

Svi ovi ako se zbiljno xele iz proklestva izbavit, i u staddo Isusovo povratit neka çine slidechiu pokoru t. j.

1. Za tri Svetkovine neka stoje u vrime svete Mise Puçke izvan Puka S' Kladichim, olli s' guxvom podebelim o vratu obishenim prosechi oprosctegne od Boga, i od Czarkve Svete, i od Kartjanluka, komusu priopaki izghled zadali.

2. Neka poste utorke i svaki daan po jednoç neka prigovaraju dilla kriposti bogosctovni za toliko miseczi, za kolikosu miseczi xivili u proklestvu posli prokletoga dilla od ottimaçine.

3. Neka izplate (NB. kojisu kadur) po shest groshá Lemozine, kojase ima uloxit za potribe Ruha otarnoga u istoj Kapellanii Foçanskoj (NB. a koji nisu kadur platit po 6. gr. dopusctamo oblast Posct. Misniku Kapellanu, da im moxe sctogod oblakshat, olli u drugu pokoru spasonosnu prominit, za da neostaju za uvik u sincxiru vraxiemu.

S' tizim ugovorom dopusctamo oblast Misniku Kapellanu, akoji nage zbiljno pokorne skrushene pripravne, i dostojne, daji moxe iz proklestva izbavit posli nego uçine zakletvu stavivshi ruke na sveto Evangelie, dase neche unapridak na priascgne opaçine povratit.

Po isti naçin dopusctamo oblast daji moxe za ovi put na ispovidi svetoj i od griha obustavglienii oprostit kadaji nage u nauku karstjanskomu zadosta

uvixbane pripravne, i dostojne, naredivshijim pristojne pokore pram tegobam i opaçinam griha gniovi.

B) Antun Mandich iz Jeovcza, koi-je bio uzrok da gnegova kchi vinçase nezakonito za Matu Lovrichia dostojan je pedipse oçite kojamuse ovda naregiuje t. j.

1. Za tri Svetkovine neka stoji u vrime svete Mise Puçke prid otarom u prilici pokornika prosechi oprostegne.

2. Za tri svetkovine neka posti Utorke, i to vrime svaki daan neka prigovara po jednoç dilla kriposti Bogosctovni kleçechi na kollinim.

3. Neka poloxi tri grosha Lemozine (akoje kadur) za potribe Ruha otarnoga u toj Kapellanii.

A kada ovu pokoru dokonça, i izpuni, i kada ga nagete u nauku karstjanskomu zadosta uvixbana pripravna, i dostojna, moxetemu podiglivat prisvete Sakramente.

C) Xenna Ante Mandichia Machia Taddina, i Ruxicza sestra Lovre Ançicha (ovde zabilixite gniova imena, koja sam zaboravio upisat) akose xele iz proklestva izbavit neka çine slidechiu pokoru

1. Za tri svetkovine neka stoje van Puka s' rukama razpetim pokrivene czarnom karpom po glavi, prosechi oprosctegne etc.

2. Za Sheest miseczi neka sushe subbote na posctegne Gospino.

3. Za jednu godinu daana neka prigovaraju svaki daan po jednoç dilla kriposti bogosctovni kleçechi na kollinim.

S' tizim ugovorom dopusctavamse oblast daji moxete iz proklestva izbavit i podiglivatjim prisvete sakramente, kadaji nagete u nauku karstjanskomu zadosta uvixbane pripravne, i dostojne.

D) Davnascgni Prokletacz, i Otimaç Petar Kolak, koi blizu od dvadeset godina xive u brezakognu, i u bludnosti poganoj s Ivaniczom kcherju pok. Jure Dusparichia, akose xele iz proklestva izbavit, i u staddo Isusovo povratit neka çine slidechiu pokoru t. j.

1. Akose sa zakletvom obechiaju dache stoat izvan Puka u priliczi Pokornika i pokornicze za toliko svetkovina za koliko su godina xivili u brezakognu, i u bludnosti t. j. za svaku godinu po jednu svetkovinu, i akose odma razluçe i pristanu grishit, dopusctamovam oblast, daji moxete iz proklestva izbavit, i u staddo pravovirni Karstjana zdruxit. A kadaji nagete u nauku Karstjanskomu zadosta uvixbane, pripravne, i dostojne, daji moxete primit na dionstvo prisveti Sakramenata, i vinçatji zakonito, akose neoçituje megiu gnima kakva drugha zaprika osim ove kojajimse odpuscta po oblasti osobitoj izproshenoj od Svetoga Otcza Pape Pia VII. Svete Uspomene.

2. Za isplatit pravdi Boxioj na ovome svitu za tolike gniove opaçine naregiujejimse da za sedam godina sushe Petke na posctegne mukke Isusove: i u to vrime neka prigovaraju svaki dan po jednoç dilla kriposti bogosctovni kleçechi na kollinim: i nekase ispovidaju svake godine barem po tri puta na godinu. I tako nastojte dase gniove xalosne dushe jedan put izbave iz sincxira vraxiega po pravom skrushegnu, po Misniçkom odrishegnu, po spasonosnoj pokori, i po zakonitom vinçagnu, kakovamse u istoj dispensi bilixi.

G) Uboicza Miat Goghich kadse pomiri s' rodbinom ubjenoga Mate Barukçicha zaprosi oprosctegne, od Karstjana, kojisu porad gnegova ubojstva nepra-

vedno sctetovali, i kadami poshagliete svidoçanstvo daje svoju duxnost izpunio ondachemuse naredit pokora pristojna.

Oztale ukrivce popravgliajte kakovas Duh sveti nadahne i nastojte oçistit kapellaniu od prokletacza, i od brezakonika. A ovu Cartu çuvajte dase neizgubi, i pridajteju vashemu nastupniku koi bude

Pisano u Koratju na 8. Auguscta 1827. u vrime pohogegna çetvrtoga xupa Posavski

Fra Augustin B̃kp Namistnik Apostolski u Bosni v. r.

Izvornik u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci. Na legjima mu piše: »Ex Officio servanda in Parochiali Archivio. Posctovanom Misniku Don Jozi Luçichiu Kapellanu u Foççi.«

XCIX.

29. veljače 1828.

Biskup Miletić na zapovijed bosanskoga vezira Abdur-Rahman-paše opominje raju, da bude vijerna, jer da se gradovi utvrgjuju i muslimani oružaju samo za sigurnost, a ne protiv raje, kako neki tumače.

Miir, blagosov, i podpuno Duha Svetoga utishegne Svima Poshtovanim Xupniczim, i gniovim Pomochniczim Upraviteglim Puka pravovirnoga Karstjanskoga: i Svima pravovirnim Karstjanim katoliczim, kojise pod mojom upravom duhovnom u Svoj ovoj Bosanskoj darxavi nalaze.

Na 26. hodechega Misecza Vegliaçe primiosam od priusvishenoga Vechila Czarra çestitoga Gospodina, i Gospodara nashega Abdur-Rahman Pashe Vezira çestito vladajuchega Svom Darxavom Bosanskom slatko pisanu Bujruntiu, u kojojmise zapovida, da navistim po svima nashim Xupama Raji od nashega Zakona Latinskoga, kako i navishtujem slidechu çestitoga Czarra, i gnegova Vechila Zapovid t. j.

Da Raja, kojase u Czarrevu Memlechetu nalazi, xive u miru po svomu zakonu, i da bude virna, i podloxna Bogu, i çestitom Czarru; i dase svak o svome poslu zabavglia; texaczi o texakluku, zanaçie o svome zanatu; targovczi o svojim targovinam: a dase nitko od Raje u tuge stvari, a navlastito u Czarske i Vezirske uprave od vladagna, nestavglia.

Sada buduchi çestiti Czar zapovidio, dase po svemu gnegovu priprostranomu Memlechetu, i po svoj Darxavi Bosanskoj, gradovi popravgliaju, i tvarde; dase zahira illiti rahna pripravglia, i da svi naslidniczi od Alkorana budu oruxani, da stoje na okupu, i ako bi bilo od potribe harvatse s'kakvim nepriategliom, da budu svi na boj pripravni: i premda sva reçena priprava çinise za obranu Czarra çestitoga, i gnegova Memlecheta, akobi koigod nepriategl na Czareve Mejashe s'oruxjem nasarnut uszudiose, kakose çestiti Vezir u spomenutoj Bujruntii bistro tomaçi:

Sasvim tizim niki zlohumni brezposleniczi odavle dovode i gataju, da ozgor spomenute priprave çinese protiva Raji, koju je çestiti Czar nahumio (kako oni snihu, snuju, gataju i govore) po svemu svome Memlechetu, izkorinit i porazit, i tako siromashnu Raiu premda virnu i çestitom Czarru, i gnegovim Vechilima, i svojim Gospodarima podloxnu smuchuju, i strashe. A evvo çestiti Vezir u svojoj Bujruntii, kojase kod mene nalazi, slobodinas, i veli, da çestiti Czar neima take zlovoglne misli u glavi protiva Raji virnoj i gnegovoj oblasti podložnoj: nego hoche, i zapovida, da sva Raja mirna i podložna u gnegovu zdravju

xeglni mir i obilnost raane uxiva. Hoche i zapovida, da Raja svoje posle u miiru dilluje; Hoche, i zapovida, dase Bogu primilostivomu sveudiglne molbe za çestitoga Czarra dugovito zdravje, i srichno vladagne çistim i poniznim sardczem prikazuju; kakosam-vam i ja viche puta priporuçivo, i priporuçujem; ierbonas tako virra nasha sveta karstjanska uçi, i duxnost od podloxnosti karstjanske prama Vladaoczim od Boga postavglenim u pismu svetomu na mnogo mista opomigna. Jednom riçju, hoche i xeli Czar çestiti, i gnegov Vechil Abdur-Rahman glasoviti Vladaocz ove Darxave, da Raja u svemu Bosanskom Pashaluku i svuda naokolo odbaczi iz sardcza, i iz pameti strah od brezposlenika usiani, i da u napridak neviruje laxglivim gatavczim.

S' ovom prigodom ponukujemvas sve kolike Bratjo poglubglena u Gosp: Isukarstu da kakostese od Fetha dosada vladali pametno, i bili sveger virni, i podloxni Bogu nashemu i Czarru çestitomu, nitiseje ikad vikova prochasti nashla u nashemu karstjanluku kakva himbenost, olli nepodloxnost protiva Czarru çestitomu i gnegovim Vechilim; tako nekase nenajde ni u napridak. Stojte, Bratjo, na opazu, davas kakvi himbeni poklisari vraxii, koji o nemiru rade, u kakvo zlo neobore. Boglenamje umrit u milosti Boxjoj sdobrim i slavnim imenom od pravovirni karsjana katolika virni i podloxni Bogu, i nashim Gospodarim od Boga postavglenim: negoli xivit i za puno godina sa sramotnim imenom od izdajnika, i nepodloxnika. A jurve znate, da sardcze Czàrrà, i vladaòczà ovog svita, i sva silla moguchstva gniova, nalazi se pod oblastju Boga privisokoga, pravednoga, sveznanoga i svemoguchega, koi neche smarti, ni porazegna grishnikà, negoji veche puta s'biççim pravde svoje opominja, da grishit pristanu, i dase na put od spasegna povrate.

Priklonimose dakle, Bratjo moja u svemu, i posve hotiegnu svetomu Boxjemu: primajmo dragovoglno od desnicze svete Boxje kako pomilovagna, tako i pokaragna s' kojimnas porad nashi opaçina kakad milostivo pedipsaje; izkorinimo iz nashi sardcza misli himbene, riçi grishne, i neposhtene i sva dilla opaka, od kojihbismose moghli prid Bogom, i poshtenim gludima zastidit. Odbaczimo zle obiçaje: biximo od zloçesta druxtva, i od prigoda grishni. Prionimo za pokoru, oruxajmose oruxjem od pravednosti: obuczimose kripostima svetim, i dobrim dillima: pripashimo bokove nashe kaishim od ustarpglegna svetoga, ko pravi naslidniczi Isusa Gospodina nashega slavodobitnoga, koi s' çudnovatim, i s' neizmirnim ustarplglegnem strahoviteje mukke, i prinemillu smart za nas podnio, i po kriposti krixa svetoga pridobioje Lucifera paklenoga, i satro svu sillu gnegovu. Ove nauke prid oçima imajte i po gnimase vladajte; ako xelite uxivati mir, i primat blagosov od Boga na ovomu svitu, i vikoviçgni slavni pokoj na drugomu.

Sada ispunivshi zapovid Gospodarevu podigliujem vam svima Pastirski blagosov sveti.

Pisana u Fojniczi na 29. Misecza Vegliaçe 1828.

P. S. Priporuçujem, i zapovidam poshtovanim Guardianima sve triu Manastirà, i svima poshtovanim Xupniczim, i gniovim pomochniczim, kojise po svoj ovoj Darxavi rastarkani na sluxbi puka pravovirnoga, katoliçanskoga nalaze, da ozgor pofaglenu vezirsku zapovid; kojajim se iz moje Ruke pruxa, u gniovim Czarkvama, i po razliçitim Xupama Raji, kojase pod gniovom duhovnom upravom nalazi, u vrime skupshtine od Bogoshtovja naviste; i pripisavshi, kojase u gnioj

zapovidaju, hitro, i pouzdano po obiçaju starishinskii duhovni upràvà, i narèdba podpisavshi dan od primglena, i poslagna, i vlastito ime jedan do drugoga poshagliu.

Fr. Agustin Milletich B̃kp daulianski
Namistnik Aposctolski u Bósni.

Pečat biskupa Miletića.

Po zapovidi Prisvitloga
i Priposhtovanog Gospd:[na]
Ja Fra Marian Shugnich.

Ovu na 2 tekuchiega Oxujaka 1828 primivshi, i puku u svem skupu prosctivshi, po Sigurnoj prigodi isti dan Shaglem Posct: Quardianu Suttiskomu.

U Fojniczi na 2. Oxujaka 1828. Fra Ivo Skoçibuscich Guardian RS.

Ovu istu primi na 4. odechega oxujaka i isvadivshi obiçajnu kopiu za prostit Puku u nediliu slidechu povracham istu, a po obiçaju poslosham po xupam povracham istu na 7. istog 1828.

Ja Fr. Petar Babaich G. R. V.

Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu. Na legjima: »Registratum in Protocollo Eppli pag: 131.—132. Revnd:o Patri Guardiano Conv̄tus S. Ioan: Bapttae Sutt̄iscae.«

C.

24. kolovoza 1831.

Bosansko-hercegovački kajmekan Ali-aga Rizvanbegović odvraća raju u Hercegovini od ustanka i ustaša.

Pečat.

Od menne Alliaghe Rizvanbegovichia kaimekana Bosanskoga, i Ercegovaçkoga, zapovid Vama Parroczim i Capelanim od bekie, i naije gliubuske, od Ruxichia od Posusia, i od Raskog poglia, i Vama svim dvanaest knezovim od iste naije, i bekije, i svoi pravoi czarskoj raii.

Evo neka znate kakoie menne Mur Seibia çestitoga Czara vechil sa svoiom buiruntiom uçinio kaimekanom Bosanskim, i Ercegovaçkim dokle dogie novi valia Ibraim Passa: çuiem dakle da niki od Jaramaz takuma iessu posli po bekii i naii gliubuskoi traxechi nebili sa svojim laxima okrenuli i Raiu da se uzdignu protiva Gospodaru Czaru, i gniegovim pravim slugam, i sadiczim. Nemoite daklen slusatti ovaki Carski dusmana koivas nazlo namechiu, jer akobj poslusalli nechiete moch çevapa uçinitti, nitichievam moch ostati glave, ni mal, ni dicza, ni nista stase vasse zove. Neslusaite daklen Czarski naletnika, nego pazite svoizi poslova, i sveger ukaxite vassu virnost prama çestitomu Czarru, i za vassu virnost bichiete pomilovani od çestitoga Czarra, i Vezira. Kapetanbeg od gliubuskoga dosoie kmenni i itat uçinio, tersanmu iznova dao Buiruntiu na Ajanluk da bude zabit od vas prave i virne czarske raije, daklen poznajtega za svoga zabita kao i prie, i buditemu poslusni. Zapovidam da odma dogie amo u Stolacz svi dvanaest knezova od Bekije, i Nhaije (sic!) gliubuske za daim ukaxem zapovidi, i naçin kakochiese vladati, alli da koi nebi mogo dochi, neka posaglie bratta, olli sina na svoie misto: koi nedogie na zvagnie ove buiruntie nechie moch çevapa uçiniti. Neka Postovani Paroczi i Capelani ukaxu ovu zapovid svemu puku, i nekaj nauçe virnosti prama çestitom Czaru — Daste svi zdravo — u Stoczu na 24 Augusta 1831.

U muhuru na čelu pisma piše: »Raditu bi ma kassemallahu li, Abduhu Ali« = Zadovoljan sam s onim, što mi je Svemogući odredio.

Na legjima: »Parrochu, i knezovim, i Raji od Posusia«. Izvornik u fra Mirka Šestića.

CI.

26. veljače 1832.

Rešid Mehmed-paša piše iz Manastira Bitolja biskupu Miletiću, da dolazi u Bosnu s jakom vojskom proti Huseinu Gradaščeviću, moli ga, da se ne zavede i bune proti njemu i da narod svjetuje, dok on dogje, da bude miran, kad on dogje, kazat ćemu, što će činiti.

Vierni, i Hahirdovacxia Moj Biskupe Foiniçki, posli nascega pozdrava javljamo tebe (sic!), kako o Dostovirni Ljudi iztoga mista nasci, a i odrughie scto dohode isti mista razumilismo, i iz blagodarnosti çujemo (sadik, tojest virnost) kad koju imossi, i imacs na Darxavu nascemu Halie Devletu, i to varlonam drago bi, to scto jesi sadik pod isto i zatoti dajemo na znanje sada kak imi svejednakose spremamo da dohidemo u Bosnu, sobom svelikom czarskom, jakom voiskom, ottri strane, na Poganoga i, Naletnika Husein-Kapetana, i na 15. Scevala tojest po Barjamu, Himschala polazimo odavle, i uzdamose u Boga kakochie tai Naletnik, do malo vrimena primit plachju svoju zato i ti kao sadik nascemu visokome Devletu, kako si bio, i jesi, da ne pristanecs, ni malo i da gledacs na svaku Ruku, i na svaki naçin, da svitujecs, sctoje dobro, i podobno, i zabolje sviu viernie czarskie Raje Siromacsnie, sctogodje pod tvojom Rukom, i Biskupatu, neka pritrpe, i nekase zabavljaju smirom, u svoj poslovima, i kad stignemo mi tu na Bosanske Granicze, ondachiemo dati njima nasce ordine, i pisati, i kakochiemo onda zapovidati tako neka rade, i uzdamose Himschala dachiemoji barxe izbaviti od sviu muka sctosu podnosili, i podnose na silu od toga Naletnika tako se vladai kako ti zapovidamo i dasi od Boga zdravo

Resciet Mehmed Pasha

1832 Februara 26. u Manastiru Bitolju.

Na legjima: »Viernome, i Nascemu Hairdovacxi Biskupu Fojniçkome« Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu. Ovaj je dokumenat objelodanio i Batinić (Starine jugosl. akad. sv. XVII., str. 106. Zagreb, 1885.), nu ne samo novim pravopisom, nego i novom stilizacijom. Mi ga iznosimo tačno, kako se nalazi u izvorniku.

CII.

11. svibnja 1832.

Vezir Mahmud-paša piše bosanskome biskupu, gvardijanima, kanonicima, župnicima, gjakonima i ostalim redovničkim zvaničnicima, kako je pošao proti Huseinu Gradaščeviću, da učini u Bosni red; moli ih, da svjetuju narod, da bude sultanu vjeran, kao što je kroz stoljeća bio.

Pečat.

Noi Visir Machmut Pascia Col Grazia di Dio ed Ordine Reale Governatore di Bosnia e di Tessaglia eca eca eca.

A voi diletissimi, Vescovo, Guardiano, Canonici, Parochi, Diaconi e tutti gli ufficiali funzionarj religiosi, ed a voi amatissimi e fedelissimi sudditi Latini della Legazion di Foniza (sic!) etc. siate in salute ed in pace e vi avviso. Fin ora siete ben informati che tutti i tentativi, l'esagerazioni e gli atti del malvagio ed empio Chussein-Capitano sono stati ismentiti, dolosi e perniciosi, perché questo infame per la sua naturale malvagità, empieza e cupidigia, e per arbitrarj caprizj, ed ingiurie, si dichiarò apertamente ribel'o, infedele ed ingrato presso il benevole e benefattore suo Sovrano, e con varie odiate ed erronee invenzioni procurò di strascinare ed introdurre nella perniciosa e faziosa via dell' anarchia una parte dell' aggressione degli ignoranti, corroti e malevoli, e così il male dell' anarchia

si è propagato, il quale, come l' esperienza giornaliere c' insegna, porta lo sconvolgimento del buon ordine e della giustizia, l' inquetà e la disgrazia della popolazione, e generalmente tutti i mali.

Il Potentissimo nostro Augusto Sovrano, con il più profondi paterni e pietosi sentimenti desiderando di essere considerata la pace e la pubblica salvezza dei suoi sudditi, ordinò noi pel governatore di questa Provincia e con le truppe Reali sotto i nostri ordini di operare con tutta la giustizia ed equità alla rispristinazione dell' ordine, e alla conservazione della quiete pubblica e sicurezza individuale, e di essere punito, secondo le leggi della giustizia, il malevole ed ingrato traditore Chussein-Capitano, come cagione dell' anarchia e dell' ingiuria. Noi dunque avendo per base il benevole desiderio e le disposizioni del nostro Augusto Sovrano, e propriamente guidati dai sentimenti della filantropia e della giustizia per il bene dell' umanità, senza perdere tempo siamo arrivati qui e le nostre truppe si estendono fin a Priepol, Jeni Varussi e Vissegrad, e spero coll' ajuto Divino presto di incaminare sopra Seraio, perchè fin ora senza successo, ma anche col gran loro perdita, furono i tentativi degli agitatori ribelli scoraggiati dalla loro empietà e dalle forze militari.

In questo terribile ed orrendo avvenimento attribuito alla malvagità individuale e nò in generale al popolo rendo necessario di prevenire il suddetto popolo dei mali dell' anarchia, e per ciò non manco di scrivere anche a voi, come a gli altri scrissi, e di consigliarvi paternamente che col tutti i modi siate allontanati dai perniciosi tentativi dei ribelli, anzi voi i religiosi uffiziali, come più savj, siete in dovere di dare al popolo i necessarj consiglj che stiano fedeli al loro legitimo Sovrano, come sono stati in varie altre epoche, e che pel questa loro fedeltà sono particolarmente proveduti coll' oposito Chat-serif del benedetto Sultan Mechmet, e che da noi saranno conservati i suoi sacri ordini e sareste protetti ed amati, come noi pure siamo autorizzati ed in piena disposizione di perdonare anche quelli che furono inganati dai erronei consiglj di Chussein-Capitano, basta di ubidire e di entrare nella reta via della giustizia e dell' ordine, perchè nel delito di lesa maestà si trova presentemente il solo traditore e malevole Chussein Capitano, e per essere adempito da parte vostra coll' onore e pienamente il dovere di fedeltà vi rimettiamo il presente, il quale faci notto ai coventi subalterni.

Dato il Presente Bujurldino dal Divano di Bosnia, Erseca, Clis e Tricala nel luogo di Senizza li 29. Aprile S. N. 11. Maggio. S. N. 1832.

Na čelu pisma pašin pečat sa slijedećim stihovima »Ve ufevvidu emri ilallah — Ve ma teufiki illa billah — La havle ve la kuvvete illa billah — Tevekkeltu alallah. — Mahmud Hamdi.« (t. j. Svemogućemu ustupam svoj posao, osim Boga, nema naputnika — Nema snage ni moći osim u Boga — U Boga se oslanjam. Mahmud Hamdi.) Pod time arapskim pismom: »Išbu Daljanijjul-ibare bujuruldimuz mugjibungje amel ve hareket olunmak deju.« To jest: »Treba raditi i postupati, kako ova naša talijanskim slovima napisana bujuruldija glasi. Zilhidže 11 1247.« (Sravni tablu VI.)

Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu. Ovaj je dokumenat izdao i Batinić (Starine jugosl. akad., sv. XVII., str. 106.—108. Zagreb, 1885.), nu s malo različitim pravopisom i prepisom. Kako se vidi dokumenat je datiran i po Julijevu i po Grgurevu kalendaru.

CIII.

2. lipnja 1832.

Mahmut-paša javlja iz Ljubogostva bosanskomu biskupu, gvardijanima, župnicima i svim redovničkim zvaničnicima, da je prispio u Ljubogostvu s velikom pobjedom nad Husein-kape-

tanom, koji je pobjegao: nalaže, da se javi narodu, da nipošto ništa u Sarajevo ne nose i ne idu, jer je Sarajevo blokirano, pa bi takovi, odmah bili osugjeni na smrt; preporučuje oko Fojnice nalazećega se Aliju Stočevića s njegovom vojskom.

Pečat.

Noi Visir Machmut Pascia Governatore di Bosnia e di Tessaglia &. &. &.

Ai diletissimi il Vescovo, Guardiani, Parochi, ed a tutti gli ufficiali funzionarj religiosi, ed ai amatissimi sudditi ottomani Latini della Legazion di Foniza (sic!), Siutisca e di Cresciova salute avviso ed ordine. Da venti tre giorni in avanti vi scrissi da Senizza estesamente; ora vi scrivo da qui il Liubogostvo, due ore distante dalla città di Seraio, che coll' ajuto Divino e del Potentissimo nostro Augusto Sovrano son' arrivato oggidi col gran perdita dei ribelli in tutte le parti e dell' istesso malevole ed empio di Chussein Capitano, il quale jeri si diede in fuga ed entrò nella città di Seraio, la quale essendo blocate dalle truppe reale, per ciò nessun' individuo da tutti i vilaggj della Legazion vostra non portasse nella suddetta città di Serajo ne viveri ne la minima cosa, ne andasse nessuno là pel qualche siassi affare, perchè se qualche uno farà albitrio e volesse andare sarà condanato assolutamente alla morte e le sue sostanze saranno confiscate, e perciò Voi diletissimo Vescovo e Guardiani senza il minimo ritardo avisate dli abbitanti di tutti i vilaggj di eseguire col tutta l' ubidienza il nostro ordine assolutamente etc. 1832. Maggio, 21. S. V. Giuno 2. Da Liubogostvo.

P. S. Nelle vostre parti si trova presentemente il stimatissimo mio confratello Ali-Pascia di Stolzia coll' una quantità di eserzito onde da quello che può avrà bisogno servitello prontamente e sareste rincompensati, e sopra questo spero che non farete la minima mancanza &.

Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu. Ovaj je dokumenat objelodanio i Batinić (Starine jugosl. akad. sv. XVII., str. 108., Zagreb, 1885.), ali uz neke slovničke diferencije, ispustio je čitav P. S. Na čelu isti pečat kao u pregjašnjem pismu. Dolje: »Išbu bujuruldimuz mugjibungje amel ve hareket olunmak deju« (= Treba ili ima se raditi i postupati kako ova naša bujuruldija glasi. 3. M. (Muharrema) 1248 H. paša). Slegja: »fojnica biskoposa je« (= Biskupiji u fojnici).

CIV.

11. kolovoza 1832.

Definitorij Bosne Srebrene moli biskupa Barišića, da mu od Vjeroplodnice isposluje, da franjevački samostani i dalje bez generalne dozvole franjevačke klerike iz Bosne primaju i da ih kao i do sada na generalna studija smještaju.

Illustrissime, ac Reverendissime Domine Praesul!
Domine, ac Patrone Benignissime, Gratiosisse!

Infrascripti devoti Oratores Patres videlicet Almae Provinciae Bosnae Argentino-Othomanae humili prece enixe supplicant Illustrissimae Dominationi suae quatenus studium, et operam suam ad sequentia nobis a Propaganda fide Benigno-gratiose impetrandi interponere velit, et quidem:

1. Decretum perpetuo valiturum, quoad susceptionem Alumnorum nostrorum in unaquaque Italiae Provincia absque ullo deinceps Ministri Generalis annutu, assensu, scitu, intelligentia, ac dependentia, et per omnes Italiae Provincias publicandum, quam gratiam, ut optime novit sua Illustritas, usque moderna tempora semper habuimus.

2. Praecipiat sacra Congregatio in eodem Decreto omnibus Ministris Provincialibus Italiae, ut nostros Alumnos, non nisi Generalibus unice studiis amodo

llocent, quemadmodum hucusque nobis intuitu harum sacrarum Missionum sapienter, providere consultum fuerat.

Quam gratiam dum nos obtenturos per suam Illustritatem speramus pio osculo sacrum annulum pastoralem reveremur, Benedictionem suppliciter exposcimus, ac in affectu vere filiali emorimur.

Datum in residentiali Conventu nostro ad s. Joannem Baptistam Suttiskae die 11a Augusti 1832.

Illustrissimae ac Reverendissimae Dominationis Vestrae Humillimi Oratores

Ita est Fr: Joannes Skoçibusich Defr mpa
Ita est Fr: Michael Duich Diffr mpa.
Ita est Fr: Elias Ostoich Diffr mpa.
Ita est Fr: Elias Starçevich Defr, mpa
Ita est F. Mathaeus Nikolich Custos Provĩae mpa
Ita est Fr: Joannes a Warbovacz Minister Provincialis.

Kopija u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

BIBLIOTHECA MUSEI BOSNIAE ET HERCEGOVINAE SARAJEVO

CV.

17. listopada 1833.

Vojvoda Adam Reviczky javlja presvj. gosp. fra Rafi Barišiću, da mu Nj. Veličanstvo nije uslišalo molbe, kojom je tražio: bosanskih klerika sa stipendijama povišenje s 32 na 42, te njihovo ujedinjenje i dozvolu za prošnju milostinja u ime istih.

12.829
969

Illustrissime, ac Reverendme Domine Eppe mihi Colendme!

Erga Recursum Illustritatis Vestrae sub Dato 13 Octobris a. p. Altissimo Loco, in eo adunatum, ut:

1° Numerus in Hungaria stipendiis provisorum Bosnensium Clericorum ex 32 ad 42 Capita adaugeatur.

2° Ut omnes hi clerici ad unam, eandemque domum recipiantur, iisdemque facultas concedatur, collectam instituendi; visum est Suae Majestati Ssmae clementer decernere:

Ad 1um Cum Interusuria ex Capitalibus fundi sic dicti Comissariatici, seu terrae sanctae, intertenendis Bosnensibus Alumnis destinati, et anno 788 fundo religionis hungarico incorporati, annue 2.637 fl. 16 xros exportantia, nequidem pro actu in Hungaria Studentibus Alumnis Bosnensibus, quorum stipendia 4.800 fl. constituunt, sufficiant, minus autem pro 42. alumnis; sed fundus religionis Hungaricus licet, et ipse magnopere enervatus sit, titulo hoc, quotannis 2,162 fl. 44 xros supererogato gravetur, alter autem fons ex quo subsidium quodpiam resolvi posset, nullus praesto adsit; in hoc rerum situ, licet merita virorum de re Christiana in Bosnensibus partibus posita; agnoscat altefata Majestas SSma, tamen Numerum Alumnorum Bosnensium in Hungaria educandorum, adaugeri non posse.

Ad 2um Nullo eedificio in illis Locis in quibus requisita Instituta Litteraria praeexistunt, pro Alumnis coadunandis adaptabili, erectione autem peculiaris Instituti magnas expensas requirente, ob defectum fundi haud possibili, in reliquo nulla etiam spe sufficientis collectae affulgente, partim propter concursum mul-

torum religiosorum, qui adjutricem operam in cura animarum praestant, et in collectis vix profficiunt, partim propter ignorantiam in ipsis alumnis linguarum usitatarum Sua Majestas Sacr̃ma a proposita alumnorum Bosnensium in unam eandemque domum coadunatione praescindendum esse decrevit; eo quidem a fortiori, quod iis temporibus, quibus alumni Bosnenses in Claustro Franciscanorum Zagrabiensi insimul educabantur, iidem cum disciplinae regularis, immo, et dioecesanae authoritatis vilipendio graves excessus commiserunt, et hac potissimum de causa per plura monasteria dislocari debuerint, quodve experientia doceat eos penes modernam provisionem, longe magis esse morigeros, et disciplinae observantes.

De qua altissima Suae Majestatis Sacr̃amae Resolutione Illustritatem Vestr̃am in nexu praeprovocati recursus, hisce edoceo.

In reliquo solita cum aestimatione maneo Illustritatis vestrae.

Viennae 17 Octobris 1833.

Ad serviend. Parat̃mus
Comes Adamus Reviczky m. pr.

Kopija, na kojoj stoji: »Copia concordat cum authentico originali per omnia«, nalazi se u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CVI.

God. 1833.—1834.

Franjevci Bosne Srebrene zahvaljuju se caru Franji I. i ugarskome narodu za razna, osobito prosvjetljujuća dobročinstva.

Augusto Austriae Imperatori, Regique Apostolico Francisco Primo, et Nobili Pannoniae Genti a provincia Bosnae Argentinae grati animi testificatio exhibita xenii adinstar recurrente anno domini MDCCCXXXIV.

Tercenti et septuaginta jam sunt anni, Imperator Semper Auguste, Vosque Inclyti felicis Hungariae Ordines! quod pars Vestri fausta esse desierimus; quodque, Coelestiumne ira, an medicinali Numinis providentia, haud scimus, breve Regni hujus, Vestra sub tutela olim florentis ver, perpetuo squallore horrida exceperit hiems, et injectis avitae Religioni immitibus durae servitutis vinculis, crudae barbarorum contra Nomen Christianum execrationes auribus hujusce populi Dei incessanter obstrepant. — Pulsa Foris nostris Justitia, ademptisque per novae religionis hospites non juribus modo civitatis pristinis, sed etiam communibus humanitatis, crimen Gentis nostrae vel tenues facultates esse coepere, conqueri autem contra iniquitatem novus evasit reatus. Libertas insuper, Nobilitasque nostra servili timore pallida, et barbaro pavore animi omnium ab infantia usque adeo concussi jacebant, ut vix ad Liberalium Artium culturam vel aspirare nossent. Non solum enim quaelibet Litterarum praesidia, sed jus etiam publicarum scholarum nobis ereptum ingemuimus; quo fiebat, ut tenera pubes nostra ad iniquas ignorantiae tenebras rejecta velut damnaretur, torpentibus in ea pulcherrimis rationis donis, non sine evidenti periculo exstinquendi Christiani hoc in Regno nominis. In summo hoc rerum prope conclamatarum discrimine, Reges Apostolici, Tui Praedecessores Auguste Imperator! Protector Gentis nostrae Munificentissime! Quique Vos, Almi Praesules, Proceresque Inclyti! in rerum Hungaricarum moderamine gloriosi praecessere Viri, sincero Religionis studio, et pia erga concives olim suos commiseratione perciti, tantis favorum,

auxilii, munerum, patrocinii, et litteris subsidii cumulis injurias reparare nostras, afflictionesque blanda lenire benevolentia nunquam non studuerunt, ut servitutem nostram gloriosam subin praedicaremus, quae nobis tanti Nominis meruit illos quidem Conservatores, Protectoresque, Vos autem, studia eorum aemulantes piissimos Patres. Ut adeo haec talia nullo publico profiteri testimonio, tam Vobis injurium, quam indecorum nobis esse videatur. Speramus autem fore, ut qua humanissima pietate nos in sinu Ditionum Vestrarum fovere soletis, pari benevolentia hanc immortalis gratitudinis nostrae tesseram excipiatis, conniventes ad ruditatem illimatae Orationis, et benigne ponderantes cordium quam gratissimorum ingenuam sinceritatem.

Quod igitur, vere ut fatemur, post triste naufragium adhuc nostra sustentetur cymba; quod reliquiae populi Christiani, perfido barbarorum furori innatantes, non conservatae modo, sed jam nunc auctae etiam ultra centum triginta Fidelium millia numerentur[1]); quod adhuc quaqua versus in regno hoc offeratur

[1]) Universa haec Fidelium multitudo Spiritualiter regitur cura unius Episcopi, et trium residuorum, ex novemdecim antiquis Monasteriorum, adhuc superstitum penes oppida Foiniczae, Suttiskae, et Kreshevii, in quibus Familiae Divi Francisci institutum profitentes, atque ex vicenis subin etiam tricenis individuis, pro adjunctorum varietate constantes degunt, rara usae quiete ob callidas insidiantium machinationes. In singulis coenobiis deni, usque quindenos Adolescentes, quibus status noster suapte arrisit, a decimo, quintum decimum usque aetatis annum, ad claustra assumi soliti, primis literarum rudimentis imbuuntur. Tum ad Novitiatum promoti, exacto probationis tempore, plerique jam sexto decimo aetatis anno, juxta determinationem Concilii Tridentini, ad sollennem votorum professionem admittuntur, addito juramento super Evangeliorum libro coram Ara Ecclesiae majori, quod confecto studiorum curriculo in exteris regionibus, nullis jucundioris inter cultas gentes vitae illiciis fracti, aut periculis hostilium verborum, carcerumve deterriti, ad Spirituale ministerium hujusce plebis, ne olim desoletur, sint reversuri. Tum pars professorum Italiam, potior autem nunc Hungariam, et Ditiones Austriacas petit; unde ex munificentia Imperatoris, et Gentis Hungaricae in privatis, publicisque Scholis, fini vocationis suae convenienter exculti, et quotannis certo numero reduces, in deficientium, defunctorumque vices sufficiuntur; decrepitorum enim exiguus est numerus: ea est vis tyrannici terroris... Sunt vero in Bosnia, praeter tria memorata coenobia, Parochiae 37. cum decem Filialibus Localibus, quas in praesentiarum totidem excolunt Parochi cum 44. universim sociis, sic dictis Capellanis, ad longinquum etiam conspectum violentorum hospitum trepidare, quin noctu etiam propriis domiciliis vel exacti, vel prae terrore elapsi, per tenebras errare asueti. Facile hinc colligitur, quum in sat vasta hac regione ubique dispersi reperiantur Catholici, diametrum nonnullarum Parochiarum ad sex, octo, imo etiam quodecim excurrere horas. Huic itinerum longitudini, viarum fere ubique asperitas, publicis curis nunquam emendari solita, hospitiorum item, et non raro pontium accedens defectus, exacerbat fatigia operariorum. Saepe namque Pastorali urgente obligatione, noctu etiam varia longarum viarum, imo et latronum pericula spernenda, noxque vel in opilionum capanis; vel in silvis sub dio, vel si iter tutius videtur, conscenso jumento, itu, redituque est transigenda; nullo curruum, aut carpentorum, Savi ripis exceptis, usu vigente. Sustentantur autem, pro sui postulato Instituti, ex liberis et spontaneis populi oblationibus, nulla alia certa taxa vigente, excepto vixglin: (medio vigesimario) pro Matrimonii cerimonia. Quod ex oblatis superest Parochis a competenti sustentatione, singuli ad respectivos Conventus mittere obligantur; quo sic monasteriorum familiae, computato famulitio, et pube excolenda ad septuaginta subinde individua numerantes interteneri, injuriasque infestantium remorari valeant. Transferuntur vero hi Parochi frequenter vel ad monastica officia, vel Parochias alias, vel etiam suis cooperatoribus locum cedunt, non raro eorum facti subalterni, ob rationem aequalitatis, disponentibus ita Provinciali, et Senioribus Provinciae, aut etiam ipsis Parochis sic petentibus; nam si plus laboris, securitatis etiam plus a Saracenis habent Cooperatores.

Quamvis vero vexis, injuriis, atque insultibus vilioris classis, et petulantiorum ex Muhammedis asseclis tum domi, tum in viis, equis minaciter, violenterque dejecti, frequenter impetamur, et nostri majores adhuc magis infestati fuerint; fatendum tamen est, nos patrocinio Fermanorum,

Deo sacrificium laudis, et munda immoletur oblatio; quod in hac perpetua ignorantiae nocte fulgeant tantae multitudini laeta Evangelicae Doctrinae, et humanioris culturae lumina; verbo quod christiani sumus, id omne, quamquam Paternae Romanorum Pontificum, sedulo pro suo grege excubantium curae multum, plurimum tamen Vestrae Potentissime Caesar, et Ordines Amplissimi! pietati, ac ingenitae magnanimitati nos debere, et annales nostri loquuntur, et quotidiana beneficiorum Vestrorum firmat experientia. Quam gratiosa, Deum immortalem! quamque ampla in favorem Provinciae nostrae non condidistis Decreta? non concessistis privilegia? Vix a svavi lacrimarum profluvio nobis temperamus, dum vel ea solum evolvimus, quae eruditus vir bonae memoriae R. P. Gregorius Csevapovich in suo synoptico Memoriali Catalogo collecta retinuit. Sed cum antiqua hic loci grato potius silentio recolere conveniat, recentiora institutum postulat memorare. — Vestra potissimum, ut olim, ita nunc etiam opera collustratur hic populus Christianus. Triginta jam duos Alumnos ex hoc juris Vestri antiqui Regno, non sine multis impensis gratuita pietate sustentatis, insigni patientia toleratis, praestantissimis disciplinis excolitis, et novos homines huic regioni donantes, eruditae Hungariae benignos radios in nos reflectitis. Et revera si quid in nobis inest eruditionis, si quis gustus politioris culturae, Artium liberalium, Linguarum, limatioris systematis philosophici, solidioris doctrinae Theolo-

---

maxime favorabilium frui: Possidemus enim Hatti-Scherif, seu autographum, proprio pugno Muhammedis II-di in pago Milodraxevo prope Fojniczam olim exaratum, quo fundamenta immunitatis, et libertatis nostrae continentur; quodque singulis recentibus Veziriis, atque Mullis (districtus Saraeviensis judicibus) exhibere solemus, tanta reverentia a paucis quibusdam susceptum, ut ob memoriam sui Herois, lacrimis illud intra legendum asperserint; post lectionem omnes circumsedentes, sublatis manibus, manes ejus oratione quadam, Guardianos vero Conventuum, singulari cerimonia honorario pallio humeris attracto, venerari soliti. Huic Diplomati conformiter complura alia, injurias arcentia imperialia edicta successivis temporibus, agente praeprimis, miseriis nostris averruncandis promptissima Aula Austriaca, a Porta impetravimus. Quae si, quam verbis sunt splendida, tam serio Praefectis, Primoribusque Provinciae observanda praeciperentur, eorumque agendi rationes in altiori loco frequentius examinarentur, communia saltem humanitatis jura nobis restituta gauderemus. Nec diffitendum etiam, quod mitiores provinciae proceres singulari nos honore a cunctis subditis, imo Turcis quoque inferioribus, eo quod optime apud omnes audiamus, communiter distinguant. — Etsi vero Ecclesias, monasteria, imo etiam aedes parochiales, et stabula ipsa subinde reparare, aut suscitare, absque facultate, a Praefectis multis saepe pecuniis redimenda, nemini ad haec usque tempora impune fuerit; quinimo non obstante id genus in sriptis caro empta facultate, Parochi hospitia sua restaurare ausi, non raro ligati, et sub fictis callidisque ecclésiarum quasi novitus erectarum praetextibus, ad tribunalia tracti, foetidos carceres, donec a plebe redimerentur, experiri debuerint: attamen in spirituali animarum cura, et populi regimine adeo a civitate independentes, et liberi a quavis jurisdictione sumus, ut judices civiles nullis penitus nostri regiminis spiritualis rebus se ingerant, excepto quod quidam nostros, citra leges ecclesiae matrimonium contrahere volentes, ad eumdem contractum admittant; quandoque ob id a Gubernatoribus reprehensi. Rogamus autem, ne delicatae aures offendantur epitheto, quo violentes regni hujus insessores designamus, barbaros appelantes. Vocem hanc ad remotiora tempora, et classem inferiorem restrictam intelligi vollumus; praesens autem regimen, in quantum sublimibus illuminati Monarchae nostri intentionibus conforme est, barbarum neutiquam adpellaverimus. Sed nec plebei concives nostri Mahommedani adeo obtusi sunt, ut non subeat mirari in plerisque insignem facundiam in rerum descriptionibus, miram in circumveniendis aliis, aut propriis culpis purgandis calliditatem, penes voluntatem ad fabulas propensissimam philosophicum quoddam acumen, et naturalis cujuspiam eloquentiae ubertatem, quam frustra ab hisce nostris Christianis exspectaveris. Tantum intercedit inter libere nascentes, et ad minaces, ferocesque voces a cunis trepidare asuetos.....

gicae, et nunc artis etiam Medicae, si qua virtus superstitionis propulsandae, et illuminandi pura veritatum Evangelicarum luce populi hujus Christiani, si qua demum nostri apud exteros jam est existimatio; justa veritate, et vera suadente justitia animis palam profiteri debemus gratissimis: nos id Vestrae imprimis liberalitati humanissimae, et generosae caritati in acceptis referre. Absit, ut existimemus nos posse unquam dignis encomiis celebrare Magnanimum Caesarem et Regem Apostolicum Franciscum, Cujus piissima cura, gratiaque insigniter liberali, et Clerus noster Junior in felicissimis suis Ditionibus excolitur, et Imperiali munificentia Antistites nostri quotannis dotantur; nec munera pretiosa, propensissimi Caesarei erga nos animi aperta specimina, nostris in Coenobiis desiderantur. Profunde silens intima gratitudo, et taciturnitas venerabunda verbis quibusvis hic praestare videntur. Quibus vero laudibus efferemus Vos fulgentia Pannoniae Columina! Princeps Caesareo-Regie Palatine Serenissime! Praesules, Magnates, Ordinesque Amplissimi! non modo non recusatis molestam sane tot Alumnorum curam, verum provida dispositione ad omnem perfectionem, ut filios provehere satagitis, inopiam eorum generosa caritate suppletis, itinera ope Vestra expensis levatis, et consilio sagaci, auctoritate suavi vitia ne fors adnata rescinditis. Quoties perhumana liberalitas Vestra limitibus Hungariae non contenta, ergastula nostra invisit, moerorem detersit, squallore, et tremore iniquissimi supplicii nos liberavit, caritate Vestra lytra pendente? Aedes nostrae Sacrae et Monasteria ruinam, ac rudera minantia, et ope plebis ad incitas redactae resurgere nescia, pia Vestra largitate de recenti restauratione gaudent; hospitio demum jam nostro excepta cognitio linguarum orientalium, nobis pro natura hujus regiminis apprime necessariarum, earumque supellex litteraria, pretii omnino non temnendi, post Caesarem Munificentissimum, Vos Moecenates honorat. — Ingratissimi porro essemus, si Vestram, Superiores, ac Viri Religiosi praestantissimi! Ordinis Divi Francisci ex Provinciis sub nomine SS. Salvatoris, B. V. Mariae, Divi Ladislai, Joannis a Capistrano, quin etiam S. Crucis de Carniolia nuncupatis, hoc loco, aut insignem in nos taceremus caritatem, aut praeclaram, sidereave laurea coronandam patientiam in excolendis rudioribus nostrorum moribus diffiteremur: Alumnos enim nostros Vestris sub tectis Vos benigne alitis, et non raro ipsa juventute Vestra cariores, pulcherrimis disciplinis moribusque suavissimis imbuitis, insufficientiam nostram sarcientes Vestris de eleemosynis, eorumque necessitatibus liberaliter succurrentes, spe retributionis non nisi in coelis allecti. Quam Deo grata, quantique meriti tum vigilantia illa, ac laboriosa paternorum viscerum cura, qua eosdem a contagiis seculi praeservatis, tum praeclara vitae exempla, quibus sublimiores ad Deum ascensiones in animis eorum cietis! Utinam vero nostri omnes tam faciles, docilesque adferrent animos, quam estis Vos benigni, et in eos patientes. Fit tamen saepe numero, communi humanae naturae vitio, ut nondum maturo bonae educationis semine, gratum studii in nonnullos impensi fructum non gustetis. Verum pro Vestro, omniumque piissimorum Moecenatum solatio, sincere addere possumus: difficiliores etiam indoles, Vestrae pietatis, et beneficiorum olim memores, ita sensim hic perfici, ut in ipsis strenuos operarios in vinea Domini sit hodie cernere; ut adeo vix in uno piam Vestram operam perditam suspirare debeatis. Cum vero praefatis omnibus innumeris obligemur nominibus, tum Vobis, decora societatis humanae cimelia, Praeceptores nostri per varios scientiarum gradus praeclarissimi! quantum debeamus,

palam rei natura magis reddit, quam ipsi edicere sciamus. Vos namque nobilissimarum disciplinarum praeceptis, methodo praestantissima (quae Regis, Regnique Vestri gloria est) digestis, insigni acuminis laude propositis, memorias nostras ditatis, nostram ruditatem abstergitis, rationis nostrae secreta dona recluditis, et voluntatem emendatam, subditis velut alis, ad sublimiores virtutes urgetis, nosque hominum elegantiorum cultiori societate dignos efficitis. Quid non exquisitae prudentiae, una ac sapientis caritatis latet in illis blandis favoribus, quibus tarditatem nostram, nativae regionis barbarie excusantes, provehere satagitis? Dum e contrario, si quod felicius ex hac caligine promicet ingenium, plausu meritis majore in palaestris Vestris excipitis? Nec rarae in funeribus Alumnorum nostrorum tenerae Vestrae conspectae sunt lacrimae; usque adeo Vobis in oculis, sinuque paterno fuere, ut spes humanissimarum curarum Vestrarum praecoci Parca succisas, svavi luminum rore honoretis. — Jucundissima porro semper nobis erit memoria paterni illius, profuseque liberalis amoris, quo Vos, Viri nobiles, Civesque ornatissimi! plerosque nostrum, primam Deo hostiam immolaturos, splendida adornata solennitate, in filios adoptatis, et in frequentissima hospitum corona, primis honoribus Bosnios Vestros cumulatis. Qui affectus in animis misceantur nostris, dum ista, ab erudita conversatione, cultissimisque moribus Vestris abstracti, et in obscura haec retrusi gurgustia, recolimus, Vobis facilius fuerit ex principiis eruere psychologicis, quam nobis sermone pandere. Nec Vestri, quin gratissimae in nobis nascantur sensiones, recordari possumus, Viri solertem animarum curam gerentes Parochi honoratissimi! qui liberali hospitalitate, quin subsidiis etiam beneficis nostros, longa saepe itinera metientes, perhumane reficitis.

Talia ac tanta, imo verbis nostris multo majora cum Vestra, Imperator semper Auguste, et Rex Apostolice! Flosque Nobilitatis Hungaricae! in nos immeritos praeclara sint merita; quas jam nostra dignas Vobis Provincia, Gensque gratiarum reddet actiones? si quas etiam depromere, ut ardentes animi cupiunt, vellemus, Vestrae copia bonitatis verborum nos inopes efficit, nec ulla sententiarum gravitas Vestris digna beneficiis videtur. Verba itaque, modique cum nos destituant, en tacita, eaque perrenni gratitudine flagrantes Vobis offerimus animos. Sagacitas Vestra plus in illorum religioso silentio, quam in hac rudi charta, aut ullis verborum formulis perspiciet. Nec plura, ne pluribus fors dicantur pauciora; sed vota jam animorum depromamus devinctissimorum. Faustissimus igitur, Moecenates munificentissimi! novus vobis oriatur annus. Vivat Vobis, nobisque sospes quam diutissime Caesar Augustissimus; recens quoque coronatus, inque laetam natus spem populorum, Rex Hungariae Apostolicus Ferdinandus, et tota Augusta sublimiumve virtutum longe feracissima Domus Austriaca, regendis solandisque aegris mortalium animis coelitus destinata! Floreat porro magis magisque, ut citatis passibus coepit, litteris felix sub Optimo Principe Pannonia. Novi soles, coeli nova Vobis advehant munera. Non mucro, non pulvis, non contagio ulla perturbet Gentem solida litterarum gloria abreptam. Germinet fertile Hungariae solum porro quoque DD. Stephanos, Ladislaos, Ludovicos, Corvinos, Ferdinandos, Leopoldos, Franciscos, Religionis, belli, pacisque gloria inclytos. Si quae internam peramatae Nationis pacem, salutem, ac prosperitatem, ne fors invidentes, saevire tentarent, mox desaeviant procellae. Honorent semper, suspiciantque Gentes in verum sublime volitantia Pannoniorum ingenia, subli-

mique sidera vertice feriat Hungarorum gloria. Nunquam demum cesset irrigari ariditas nostra, benignis, limpidisque fontibus Vestris. Nunquam, faxint superi! nunquam eveniat quidpiam, quo tantis, tamque pretiosis Vestris exuamur favoribus.

Et haec publica Vestrorum in nos, Gentemque nostram meritorum Testificatio; haec debitae gratitudinis sincera professio, haec imo pectore petita vota, et ardentia desideria nostra, aeque ac totius populi de Vestris beneficiis per nos saepius edocti, hocce tenue, quod Vobis vovemus, constituunt xenium. — Utque reipsa, quantum quidem possumus, animos Vobis devotissimos testemur, addimus omnia, quae variis temporibus, locisque in hoc reperta ad manus nostras devolvi potuere antiquitatis numismata, diversisque lapillis incisa varia simulacra, solerti cura pie denati Praesulis nostri, notissimi Augustini Milletich in unum collecta. Haec florentissimo Vestro Musaeo Nationali, gloriam jam cultissimarum nationum aemulanti, ceu limpido Istro Vestro, stillantes rivuli Bosnensis lacrimulas humillime per Gratiosas Principis Caesareo-Regii Palatini Serenissimi manus jam obtulimus. Humanissimi Vestri ánimi erit, haec omnia non metiri meritis, dignitate, et limatissimo Vestro judicio, sed inopia, et depressa conditione nostra. Qualia cumque demum sint, pro humanitate Vestra aequi, bonique consulite, et quam felicissimi Pylios nobis annos vivite. Vivat Majestas Sacratissima!! Vivat Illustris Gens Pannonia!!

Zahvalnica tiskana: »Budae, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae 1833.«, nalazi se u franjev. arhivu u Sarajevu. Ova je zahvalnica radi toga, što je u njezinoj bilješci istaknuto, da u Bosni i Hercegovini sve katolike »spiritualiter« ravna biskup i Franjevci i da se župnici i kapelani, »disponentibus ita Provinciali, et Senioribus Provinciae«, često mijenjaju, bila povod prvoga sukoba izmegju biskupa Barišića i bosanskih Franjevaca.

CVII.

16. travnja 1834.

Definitorij redodržave Bosne Srebrene moli Nj. Veličanstvo Franju I., da im poveća umanjeni fond, što ga je Josip II. za odgoj bosanskih klerika dao.

Majestas Sacratissima!

Annus recuperatae salutis 1785[us] novam Epocham Sacratissima Majestas pro Religione Catholica in Bosnia constituit, a qua laetior, et serenior ejusdem religionis facies, multarumque rerum jucundior conversio in hac Provincia principium sumpserunt. Eo quippe anno gloriosus Majestatis vestrae Sacratissimae Patruus, et Praedecessor Josephus Secundus, cujus memoria sit in benedictione pias curas suas, et paternorum viscerum oculos convertens in sat numerosum populum Catholicum in Bosnia, non solum dira servitute vere miserrimum, sed pastoribus etiam, qui eundem solida coelesti doctrina, et spiritualibus solatiis recrearent, in dies magis destitutum tactus pia commiseratione annuit benignissime precibus nostri tunc Vicarii Apostolici Augustini Botosh Okich, et ex pecuniis, quae pro perenni conservatione sacrorum locorum in Palaestina deserviebant pro educando juniore clero Bosnensi 107700 fl: C. v. capitale, cujus annuum quatuor a centum computatum interusurium 4308 fl: efficiebat, clementissime destinare dignatus est, prout constat ex documento A). Et revera Majestas Sacratissima, ubi per subsequam revolutionem in Italia, praecipua prius refugii

nostri litterarii sede, omnia divina, et humana susdeque versa, et clerus noster junior inde passus fuisset, collapsis in Italia studiis monasticis adeo, et ne hodiedum vigorem suum recuperasse videantur, et adhuc restricta manente facultate plures quam duodecim Alumnos Bosnenses ad Italicas Provincias mittendi, nisi nobis Divina providentia in illo immortalis memoriae Monarcha consuluisset, actum ferme, conclamatumque esse debebat de re Catholica in Bosnia. Nunc vero jactura Italica Caesareis beneficiis compensata ita est, ut iterum firma fulcra recipiat religio ex inclitis Lyceis, et Academiis Hungaricis, ad quas Clero nostro juniori praedicta summa capitalis aditum aperuit. Primum quidem septem nostri missi fuere cum annua pensione 200 fl. cumque census ex capitali resultans eas errogationes singulis annis superaret fl. 2908. nova inde successu temporis nata sunt capitalia, usque dum Clerici majore numero mitti poterant, proiut liquet ex documento B) His accedit fundatio facta in eundem finem per insignem Moecenatem Comitem Lazarum Niczky, consistens in capitali 4720 fl: quae omnia capitalia anno 1810 fructificabant velut constat ex eodem documento.

Quoniam vero capitalia haec, censusque inde recipiendi variis vicissiitudinibus adeo jam extenuati sunt, ut non nisi 2637 fl.16 xr: vo. adeoque nec quinta pars primitivi fundati valoris usui hujus Apostolicae Missionis cedat, et pro intertentione nostrorum 32 Alumnorum, quorum singulis annue penduntur 150 fl. w. summa pensionum efferente 4800 fl. w. fundus etiam religionis Hungaricus quotannis gravari debeat 2162 fl^{nis} 44 X^{ris} prout ex novissime recepto gratioso rescripto Cancelariae Hungaricae d^{o} 17 Octobris 1833° sub N^{ro} $\frac{12829}{969}$ edocti fuimus. Quo factum est, ut Alumni Bosnenses ob tenuem pensionem per Conventus Hungariae distribui debeant, non tam ubi in studiis publicis majorem profectum facturi essent, quam a proportione subsistentiae Conventuum, unde pleraequae Provinciae eorum susceptionem detrectant, fitque ita, ut sub multis respectibus conditio ipsorum ubique difficilior reddatur.

Et quoniam ex adverso pro conservatione, ministerio, et salute populi Catholici in Bosnia in dies crescentis major etiam operariorum numerus necessario exigitur, eo quod praesertim in regione licet sanissima vita tamen nostra ob varia persecutionis adjuncta, et artis medicae defectum communiter sit brevior, et flos potius, quam aetatis maturitas morti debeatur. Cumque nos in singulis Conventibus a viginti, usque viginti quinque alumnos, proinde plusquam septuaginta pro altioribus studiis a primis inde elementis ex propriis elemosynis sustentando praeparemus, nec pluribus seu alendis, seu ad angusta hospitia recipiendis sufficiamus, nec ullum alibi fixum fundum, praeter illud capitale pro numerosis alumnis centum viginti prope individuorum, si omnes ubique computentur habeamus quin potius hic perpetuis mulctis, et deglubtionibus tyrannicis ad incitas una cum misera plebe identidem redigamur: Ea propter nos humillime infrascripti nomine etiam totius hujus afflictissimi gregis Christi, imo ipsius religionis Catholicae profusis lacrymis obtestamur innatam Majestatis vestrae Sacratissimae Clementiam, ac teneri piissimique Cordis bonitatem, ut tacente jam Marte, et toto felicissimo Imperio Suo, tanti Principis beneficio in pace composito praedictam summam capitalem pristino valori suo restitui curare clementissime dignetur: quo sic et plures alumni hinc mitti, et in publicis Lyceis, atque Academiis deinceps pro bono religionis felicius educari in faustissimis suis ditionibus valeant.

Solus autem Deus religioni suae sacratissimae praestita tanta beneficia compensare poterit.

Majestatis Vestrae Sacratissimae.

Substratum Suttiskae die 16 Aprilis 1834° Gratiis innumeris jam devinctissimi, et Clientum infimi.

Fr. Michael Duich Minister Provincialis mpa.
Fr. Stephanus Marianovich Custos Provinciae mpa.
Fr. Andreas Kujuncxich Definitor Provinciae mpa.
Fr. Antonius Knezovich Definitor Provinciae mpa.
Fr: Jacobus Krixanacz Definitor Provinciae mpa.
Fr. Nicolaus Kordich Definitor Provinciae mpa.
Nomine totius Missionis Apostolicae Bosnensis.

Na legjima: »Ad Sacratissimam Caesareo-Regiam et Apostolicam Majestatem Franciscum Im Austriae Imperatorem Humilima Instantia ab universo Clero Provinciae Bosnae Argentinae.« Kopija u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CVIII.

18. travnja 1834.

Definitorij bosanskih Franjevaca šalje fra Iliju Starčevića i fra Marijana Šunjića, da kod kraljeva i velikaša porade za dobro redovničke mladeži, te ih svima toplo preporučuje.

Infrascripti Minister Prvĩlis, Custos et Definitores observantis Missionariae Provinciae Bosnae Argentinae ditioni Othomanae Subjectae omnibus, et singulis, ad quos spectat aut quomodocumque spectare potuerit, notum facimus, ac sincere testamur praesentium exhibitores RR. PP. Eliam Starçevich jam Dftorem Pvĩae, et hactenus Parochum Tolissanum, ac Marianum Shunjich actualem Pvĩae Secretarium, de quorum fide, moribus, scientia, et dexteritate plurimum confidimus, a nobis extrema necessitate compulsis, eo fine ad Serenissimos reges, excelsa Dicasteria, ac inclytos Status, et ordines ablegatos mitti, ut ea, quae meliorem hujus religiosi Missionarii Cleri junioris Bosnensis educationem concernunt, agant, in effectum deducere conentur, ac cetera negotia, quae rem et Religionem Christianam in his partibus florentiorem reddere valent, curent. Quem in finem praesentes Supra nominatis Patribus fiduciarias tradimus litteras, enixe deprecantes omnes, et singulos, ad quos Consilii, aut auxilii capiendi gratia accesserint, quatenus pro ingenti sua erga Religionem Christianam amore, et boni publici promovendi studio, eos tamquam tales suscipere, fovere ac operam suam, et validum patrocinium, ubi necessitas postulaverit praebere non dedignentur amplam mercedem a bonorum omnium Largitore accepturi, hisque manibus nostris subsignatis ac publico officii Sigillo munitis indubiam fidem adhibere velint.

Datum in Conventu nostro s. Joannis Bapt̃ae Suttiskae 18ª Aprilis 1834.

Fr: Michael Duich Miñtr. Pr̃lis
Fr: Stephanus Marianovich Custos Pvĩae.
Fr: Andreas Kujuncxich Dr̃tor Pvĩae.
Fr; Antonius Knezovich Dr̃tor Provĩae.
Fr: Jacobus Krixanacz Dr̃. Pvĩae.
Fr: Nicolaus Kordich Dr̃. Pvĩae.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

CIX.

18. travnja 1834.

Biskup Barišić preporučuje fra Iliju Starčevića i fra Marijana Šunjića, koji idu u ime bosanske redodržave, da štogod porade za dobro bosanske misije.

Lecturis Salutem a Domino!

Cum Reverendi Patres Sacerdotes Elias Starçevich Emeritus Provinciae Definitor, et Marianus Shunjich Actualis Provinciae Secretarius, hujus Provinciae Bosnae Argentinae, pii, probi, ac zelosi Missionarii, jussu suorum Superiorum, ad Christianorum partes pro negotiis hujus desolatae, et afflictae nec non necessariis operariis destitutae Missionis, proficiscantur; hanc ob causam humillime multumve rogamus, omnes, ac singulos suis Titulis Dignissimos viros ad quos praefati Religiosi hospites, aut negotiorum suorum tractandorum causa humiles accesserint, ut eos benigne suscipiant, benevole tractent, liberaliter juvent, in eorum imo totius hujus Missionis negotiis. Nos vero cum omnibus Missionariis, ac fideli populo Othomanicae hujus Provinciae, in fundendis, pro perpetua nostrorum Benefactorum incolumitate, ad Deum precibus, assidui erimus. In quorum fidem etc.

Datum in Conventu nostrae Residentiae S. Joanniis Baptistae Sutiscae 18 aprilis 1834.

Paratissimus in Domino
P. Raphael Ēppus et Vicarius
Apostolicus in Bosna m. pr.

Izvornik u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori. Nalazi se i u prepisu u Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

CX.

God. 1834.

Skup molbi, što su ih Starčević i Šunjić, poslanici bosanske redodržave kao breviarij opširnoga memoranduma podastrijeli Vjeroplodnici glede kolegija franjevačke bosanske mladeži.

Eminentissimi Patres!

Quoniam justo fusiore fortasse stilo exposuimus S. Congregationi necessitatem, et utilitatem statuendi quodpiam Collegium pro Religioso juniore Clero Nostro Provinciae Bosnae Argentinae, visum nobis est rem ipsam paucioribus in compendio sistere, quo sic lectio trium quatuorve minutorum nullis gravioribus curis tempus surripiat. Provincia igitur mox memorata ex una parte sitiens salutem animarum et conversionem infidelium, atque Schismaticorum, non solum in Bosnia, sed etiam in vicina Servia, et Albania (quae posteriora regna uberem messem promittere videntur, dumodo probe instructi, et seduli operarii adessent) unaque advertens se hac in replurimum per sua religiosa individua praestare posse, tum propter linguam nationalem in utroque regno diffusam, tum quod Servitutem barbaram jam a teneris ferre didicimus, et eidem imperio subjecti, in quotidiano cum iis nationibus comertio sumus, ex altera autem parte, quoniam Turcarum rapinis, et quotidianis injuriis exposita, vix ad Philosophiae limina valet suos perducere Studentes, quorum jam nunc 79 in illistribus conventibus ex solis fratrum eleemosynis sustentantur, cumque ideo omnes pro Philosophicis, atque Theologicis studiis ad Italiam, ditionesque austriacas missos in variis Conventibus fere singillatim dispersos pati cogatur, cum exiguo missionis emolumento; eopropter intendit Provincia si spes alteri auxilii affluxerit:

1° Augere domi numerum recipiendorum, et scholis, atque disciplina domestica rite ordinata, omni possibili conatu delectae juventuti amorem virtutis, scientiarumque domi in Patria instillare. Deinde:

2° Optat Provincia Alumnos suos (jam nunc 63) per Austriam atque Italiam dispersos, sub uno utrobique tuto, seu Collegio coadunare, et sub gubernio prudentum Superiorum, Lectorumque ex ipsa nostra Provĩa deligendorum, una methodo, eademque Patria disciplina, cui jam a teneris assvevere, omnes deinceps educari, atque erudiri curare, — quodsi vero hoc voto potiretur intendit Provĩa:

3° Alumnos ad limina Phĩae in Bosnia perductos singulos primo mittere ad vicinum Conventum Zagrabiensem, ut in eo bonis moribus conservandis, ingeniisque in frequentissima Academia excolendis peroportuno loco, pulso otio, serio discere, et latine prompte loqui consuescant: tum illico cupit intenditque absoluto cursu Philosophico ad aliud suum Collegium in Italiam transferre pro conbibendis disciplinis Theologicis juxta mentem s. Romanae Ẽsiae, quae est magistra veritatis infallibilis, Quae res] quanti esset momenti pro Religione Catholica, Salute periclitantium, et ordinis decore facilius intelligitur, quam a nobis explicari possit. Jam locum ipsum quod concernit, deligendo in Italia Collegio idoneum; suapte intelligitur, eum Salubrem, a tumultu remotum, et pro juventute commodum esse oportere, ne spes secus cedat, et expensae sepeliantur, priusquam religioni praestentur servitia. Quodsi aliquis hujusmodi locus Romae reperiretur, eum omnibus praeferendum existimamus ex his rationibus A) Juventus sub oculos Congregationis, et Superiorum ordinis posita, non solum in disciplina facilius contineri, deviantem absque ullo tumultu, et processibus, unico s. Congregationis nutu, ad rectum tramitem reduci possent, sed etiam ad litteras et ipsi solertius incuberent, quo sic favores, et encomia suae Sanctitatis mererentur, et Superiores quoque Lectoresque suis officiis exactius satisfacere conarentur. B) Cum omnes homines aliorum invidiae vulgo pateant, haec tanto minus nostros obfuscare, atque oprimere possent, quanto certiorem suae vitae probitatis, et solertiae testem haberent ipsam s. Congregationem. C) Omnes utique ante reditum in Patriam, caput antiqui, novique orbis Christiani tentabunt videre, ac ideo expensis eorum vix consuleretur, si alibi Collegium haberent. Et utique Romae est omnium artium amaeniorum, atque scientiarum primum emporium.

Quae dum etc.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

CXI.

18. travnja 1834.

Poklisari bosanskih Franjevaca: Starčević i Šunjić mole sv. Stolicu, da bosanska redodržava bude kao i do sada od biskupa neovisna, te da se ne podlaže biskupima kao što se to u Dalmaciji i Ugarskoj dogodilo.

Eminentissimi Patres!

Cum Provincia Missionaria Bosna Argentina, non sit simplex Missio, sed reapse Provincia formalis, eaque ipsis Seraphici Instituti primordiis cooeva, aliarumque plurium Provinciarum Mater; cumque eadem nunc, quamvis plusquam ducentis individuis Religiosis Constans, temporum iniquitate ad tria solum coenobia sit restricta ita, ut nec diruta restaurare, nec in locum collapsorum alia Suscitare sub Turcico jugo eidem liceat; Provinciae autem veri nominis duodecim ad minus

regulariter conventibus constare soleant: idcirco, ne cuipiam Nostrorum Vicariorum Apostolicorum in mentem veniret, et reapse, tentaret, hanc antiquissimam Provinciam ad formam simplicis Missionis reducere, et Conventus, atque Regulares omnes, in omnibus suae jurisdictioni subjicere, ipso Provinciae Nomine Suppresso, velut in Albania non ita pridem contigisse constat: et ne inde similis desolatio apud nos etiam olim nascatur, utque omnes, qui oriri aliquando possent, processus, et discordia in antecessum praecaveantur: fervidissimis votis, ac precibus petit eadem Provincia à Sacra Congregatione, id quod etiam in Supplici ad Suam Sanctitatem Epistola paucis, et ideo incomplete indicavit, scilicet:

I° Ut Provincia Bosna Argentina, non obstante suorum Conventuum paucitate, quam Residentiarum Numerus Compensat, in antiquis suis juribus confirmetur, et immediate à Suis Ministris Generalibus ordinis, atque à Sede Apostolica, more aliarum in Italia Provinciarum, sicut ab immemorabili dependebat, ita deinceps quoque dependere declaretur; quin eam Episcopi possint suae in omnibus jurisdictioni subjicere eo modo, quo Provinciae in vicina Hungaria, ac Dalmatia, avulso à suis Ministris Generalibus, Episcoporum jurisdictioni sunt subjectae. Verbo, ut superiores Provinciae in interno ordinis sui regimine, et libera sibi subjectorum Religiosorum gubernatione à nullo Episcoporum quoquo modo turbari, aut impediri possint. Neque inutiliter animadvertendum videtur, quod jura et auctoritas Provĩae in particulari hac Missione nullatenus videantur sine detrimento posse in Unam totam vicarii Apostolici Personam Conferri. Eo certe pacto Missionem langvescere, et disolvi, aut ingentibus novis Sumptibus Conservari oporteret: Cum enim Vicarius Apostolicus nullum habeat Seminarium, nullos Sumptus, quibus tantam multitudinem adolescentum (nunc 19) in hac Missione sustentare, atque instrui Curare posset; immo cum ipse necessariis pro Sua dignitate destitutus, fratrum elemosynis in conventu sustentetur; facile Cognoscitur quod nulla Vicarii Apostõci sufficeret Auctoritas Seu Colligendis, alendis, et instruendis necessariis pro hac Missione adolescentibus; Sine eisdem in Religiosa disciplina coercendis. Hinc colligitur, quantopere nobis providendum sit, ne hae duae auctoritates, et jurisdictiones, Epp̃i nempe, et Provincialis, atque Defiinitorii Sive Confundantur, Sive in Colisionem, quod absit, quandoque veniant; et quantopere obtandum esset; ut expensis adamussim hujus Missionis circumstantiis, veteriq. praxi probata (qua Missio Bosnensis longa Annorum Serie semper feliciter usa praeter morem aliarum Missionum, non modo conservata, verum etiam prospere aucta est, et adhuc Crescit) idonei limites utrique parti à S. Congr̃ne certa, stabili, et ab utraque parte stricte observanda lege Constituerentur, ut sic omnis Ansa, et periculum disensionis evitetur inter eos, quorum neuter Sine altero Missioni Sufficienter prodesse, junctis vero Consiliis et viribus, optima quaeque praestare possunt. Ideo implorat Provincia:

II^do^ Ut Episcopi in nostris conventibus, sicut numquam aliter suam jurisdictionem exercebant, quam alii Episcopi in Italiciis Provinciis; ita porro quoque futuris temporibus eosdem sibi limites esse intelligant. Ac ideo ne Vicarii Apostolici possint Regulares in propriis Conventibus degentes poenis, censurisque afficere, contradicente Praelato Ordinis. Sed si hujusmodi casus aliquando nasceretur, et Episcopus reapse aliquem puniendum existimaret, ad evitanda fermenta factionum, quo in Provincia oriri possent, ob disensum Provincialis, res ab Episcopo fideliter Sacrae Congregationi, ante omnem Sententiam referatur, ut ita sine ulla animorum exacerbatione judicio ejusdem Sacra Congregationis componatur.

III° Quoniam Provinciales Nostri praeter curam ordinis, maximam praeterea solicitudinem gerunt, ne desint populo fideli in his Missionibus idonei Ministri, et quia universa Alumnorum, qui pro hoc fine copiosi ad ordinem recipiuntur, solicitudo, tam quoad delectum, alimenta, Sustentationem, institutionem, studia, disciplinam, quam etiam quoad annuam eorumdem ad exteras partes Missionem, Commendationes, ulterioresque in litteris progressus, vi officii semper in hac Missione residebat penes Provincialem, Patresque Definitorii, qui Variis suis Encyclicis sedulam, et providam Alumnorum receptionem educationemque in Provinciae urgere solent, ne grex christi pastoribus desoletur: ideo Commune Provinciae desiderium est, ut Provincialis Bosnae Argentinae pro tempore existens[1]), gaudeat titulo Praefecti Missionis Bosnensis cum consuetis juribus, et praerogativis, quo sic Provinciales magis animentur, et excitentur ad vigilandum serio cum suo Definitorio, ne umquam sufficientes, et probe educati dessint viri Religiosi, qui in dies crescenti fidelium numero praeficiantur. Et utique Ministri nostri Provinciales non solum Conventus, sed singulas etiam Parochias, pro vetustissimo more vi officii, quotannis visitant; Parochorum Missionariorum modum vivendi, normamque populo fideli inserviendi explorant, corrigunt, et frequentibus quotannis circularibus omnes Regulares domi, forisque in cura animarum existentes ad melíora hortantur. Unde vix aliquid, praeter titulum, videtur desiderari, quominus sint veri nominis Praefecti Missionis.

IV^to^ Neque, praeter hunc solum titulum, quidquam aliud novi in illa Epistola petit Provincia, sed unice desiderat se in suis antiquis moribus privilegiis, juribus et consuetudinibus confirmari, abususque censurarum impediri. At hunc sensum unice, et haec esse vota Provĩae in illa Epistola expressa nos infrascripti, tamquam legitimi necessitatum, ac desideriorum ejusdem Proviae interpretes, hisce sincere in conscientia testamur.

Ita est Fr. Elias Starçevich Com Vis. Glis.
Ita est Fr. Marianus Shunjich Secr. Provĩae
Ablegati in publicis Negotiis Ejusdem Provĩae.

Kopija u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

CXII.

20. travnja 1834.

Definitorij bosanskih Franjevaca moli Nj. Veličanstvo Franju I., da dozvoli, da se njihovi po Ugarskoj razmješćeni bosanski klerici ujedine u franjevački samostan u Zagrebu i stave pod nadzor jednoga iz Bosne Franjevca. Uzdržavat će se moći iz fundacije Josipa II. i iz proševina. Jednoč u tu svrhu učinjeni, a neuspjeli pokus neka ništa ne smeta, jer onda su radi posebnih okolnosti bez svršena novicijata i nezavjetovani u Zagreb poslani, a uz to nijesu bili pod njihovim nadzorom.

Sacratissima Majestas!

Equidem beneficium Majestatis Vestrae Sacratissimae, quo triginta duo jam alumni Bosnenses per diversos Hungariae Conventus distributi ad munus ministerii Evangelici praeparantur, ex quibus Religio Catholica in mediis persecutionum undis fluctuans in Regno Bosnensi nova semper supplementa recipit, nunquam a nobis satis aestimari potest; ast nulli dubitamus quin idem beneficium multo

[1]) Salvis caeteroquim juribus Vicarii apostolici.

magis ad sublimem suum scopum accederet, fructumque Religioni, et Ecclesiae longe utiliorem crearet; si clerus junior Bosnae Argentinae per varia loca dispersus conformiter sublimibus intentionibus munifici fundatoris Josephi Secundi sub uno uniretur Capite Guardiano ex hac ipsa Provincia deligendo, et in Academica quapiam civitate publicas praelectiones exciperet, atque ad normam aliorum in Hungaria seminariorum formaretur. Quo pacto haec videntur Educationis posse emolumentum augeri, et molestiae minui.

Primum quidem incredibiliter eorum moribus consuleretur, si ex nostra disciplina Bosnensi, ab exteris etiam laudata, cui a teneris assueverunt ad altiora studia translati denuo sub eandem caderent, et vigili nostro oculo, qui optime tum singulorum indolem, tum futura eorum in hac missione particularia officia scire praesumimur, subjecti manerent. Ita fieret, ut tota eorum cura moralis, cerrectio, et regularis disciplina in nos recideret; reliquae Provinciae Hungaricae sollicitudine, et molestiis eosdem coercendi liberarentur; Inclyta Dicasteria querelis contra eosdem non gravarentur, expensis in eorum annuis, et saepe longinquis dislocationibus occurrentibus parceretur, contagiis saeculi, et pravis exemplis via praecluderetur in officio autem tanto facilius a nobis Caesarea, Episcopali, Consistoriali, imo academica quoque Professorum auctoritate fultis continerentur quanto majorem sic auctoritatem eosdem coercendi haberemus, et quanto minorem cum saeculo convexationem iidem alumni apud nos habere consueverunt, minorem adhuc in ignoto solo habituri.

Verum quidem est alumnos Bosnenses eo tempore, quo in Claustro Franciscanorum Zagrabiensi insimul educabantur, graves excessus cum vilipendio disciplinae regularis, imo et dioecesanae auctoritatis commisisse: ast ii paeterquam quod sub nostro oculo non fuerint, erant praeterea hinc missi provecti, vix ad Monasteria assumpti, et illico urgentibus circumstantiis induti nec illis principiis regularis apud nos disciplinae imbuti in Noviciatu, quem ut inchoarant extemplo relinquentes improfessi mitti debuerant: unde ex triginta non nisi duo ad servitia hujus Missionis redierunt. Nunc vero benefico Majestatis Vestrae Sacratissimae laetior jam est atque vegetior Disciplinae nostrae facies.

Secundo, cum alumni nostri non raro in academiis primos calculos retulerint, vix dubium videtur, alios quoque si academiam et liceum Episcopale frequentare contigeret, pari mutuae, et nobilis literariae aemulationis ardore excitatos, atque correptos, eo eluctaturos, ut sub hoc etiam respectu Seminarium Bosnense peculiari honori ac solatio Majestatis Vestrae Sacratissimae, Religioni vero Catholicae in duris hisce circumstantiis nostris majori utilitati futurum haud ambigamus.

Quamvis autem majores sumptus exigerentur pro coadunatorum sustentatione arbitramur tamen, si ingenita Magnanimitate Majestatis Vestrae SS. illud capitale nostrum pristino valori suo restitueretur, ex censu aucto posse commode magnum numerum sustentari, et defectum privatis benefactorum elemosynis facile sarciri, praesertim si Zagrabiae coadunarentur, ubi ejusdem origine labii natio existit, et ubi per nostros Sacerdotes, Seminarium directuros populo aliqua servitia spiritualia praestari possent.

Unica difficultas superesse videtur, quoad Collegium, in quo clerus coadunatus, rebusque necessariis provisus degeret; sed existimanus utrumque sine novis expensis regni, et Majestatis Vestrae Sacratissimae fieri posse, si videlicet

Conventus Zagrabiensis ejusdem nobiscum ordinis Fratrum Nostrorum Provinciae Ladislajanae, qui olim in gratiam Bosnensium publicis expensis reparatus fuit, teste documento *A* usui Cleri Nostri junioris, ab hac epocha deinceps ex Bosnia mittendi, cederetur pro tempore, donec Divina providentia meliora de hoc etiam infelici regno disposuerit. Quo quidem Conventu, sive spectetur situs in loco sacro undique canonicorum aedibus cinctus, et in medio Capitulo sub oculo Episcopali positus, sive aedificii multos recipiendo paris amplitudo; seu consideretur aemulae juventutis in academia, et proximo Seminario copia, atque horum literariorum celebritas Institutorum nullum omnino locum novimus morali, litteralique studiosae juventutis profectui, indeque resultanti publico religionis bono magis idoneum; qui unicus finis est tantarum Majestatis Vestrae Sacratissimae in nostros alumnos expensarum, piarumque curarum. Nec id fratres Nostri injuriam interpretari possent, cum et ipsi communi bono religionis hicce periclitantis, et per suos solos Fratres sustentatae aliquid ex privatis comodis cedere velle praesumantur, et in aliis locis sua studia habeant, imo a proportione Conventuum jam nunc perpauci sint, et praesertim cum a Provincia illa per hoc Conventus non avelleretur, sed potius utilius pro Religione locaretur. Nec victualia, aut utensilia eorum excepta sacristia, et culinaribus praetendimus nobis relinqui, cum privata nostra industria ea nos aliunde supplere posse speremus, quin novis propterea recursibus Majestatem Vestram Sacratissimam molestari oporteat.

Ilae rationes, si aliquid valere videbantur, et si alia nobis quidem ignota, ast subtili obtutui Majestatis Vestrae Sacratissimae pervia non obstiterint, nullum dubium est, quin gratia Francisci Primi nova Epocha adhuc florentioris Reipublicae Bosnensis cum honoribus Suae liberalitatis, ac pietatis monumento initium sit acceptura. Interim quidquid Divinae providentiae de his disponere placuerit, nos contenti religioso nostro conamine aequo animo accepturi sumus. Demum pedibus Majestatis Vestrae Sacratissimae humiliter advoluti in profundissima reverentia, amore prorsus filiali, ac immortali gratitudine emorimur.

Majestatis Vestrae Sacratissimae.

Ex Congregatione capitulari Suttiskae die 20-a Aprilis 1834.

Ingentibus beneficiis jam devinctissimi clientumque infimi.

Fr: Michaël Duich Minister Provincialis mpa.

Fr: Stephanus Marianovich Custos Provinciae mpa.

Fr: Andreas Kujuncxich Definitor Provinciae mpa.

Fr: Antonius Knezovich Definitor Provinciae mpa.

Fr: Jacobus Krixanacz Definitor Provinciae mpa.

Fr: Nicolaus Kordich Definitor Provinciae mpa.

Nomine totitius Missionis apostolicae Bosnensis.

Kopija u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CXIII.

22. travnja 1834.

Redodržava Bosne Srebrene moli redodržavu sv. Ladislava, da joj ustupi privremeno zagrebački samostan, da u njemu usredotoči svoje klerike.

Admodum Reverendi, et Reverendi Patres Provincialis, Consultores, reliquique Patres, ac Fratres Ordinis Minorum, almae Provinciae a divo Ladislao nuncupatae! Patres, ac Patroni nobis longe Colendissimi, atque Benignissimi!

Cum Ordo noster Seraphicus insigni Divinae Religionis emolumento, in subsidium militantis Ecclesiae sit institutus ipsomet Divo Patriarcha non solum socios Missionarios quaquaversus pro coelestis Religionis propagatione destinante, sed in persona vexillum fidei per regnum Croatiae ad pomoeria Imperii Turcici ferente; Cumque nos omnes quotquot ubique terrarum sumus, speciali vinculo, velut unius Patriarchae filii nexi, unam eandemque Familiam, cui omnia more Apostolorum sunt communia, efformemus, et divisio Provinciarum nonnisi facilioris regiminis gratia sit inducta: atque ex hac nostra Provincia Bosnae Argentinae, ipsi ordini coaeva, relique Provinciae Hungariae ortum suum candide fateantur; et cum praeterea, filiabus in dulcem libertatem assertis, maesta Mater inde a tercentis septuaginta annis in diram captivitatem redacta, pro avita Religione magis, quam pro suis aris, et focis adversus novos orientis errores pugnando, cum cruda barbarorum tyrannide, et innumeris aerumnis, atque calamitatibus adhuc sine aleviamine coluctetur, ita ut filios pro sublimi suo scopo nec educare, nec instruere ipsa posset, imo foede deturpari, ac tandem emori deberet, nisi Beneficio Majestatis Sacratissimae, et charitate excellentium filiarum sustentaretur; Cum denique Clerici nostri Bosnenses pro educatione dispersi per varios Conventus Hungaricarum Provinciarum, a quibus pro innata virtute nec praemia sperant, nec ab eis nigro calculo, spectata futura sorte ob inobedientiam notari formidant, quidam licentius vivendo non solum expectationi non respondeant, sed etiam amaris perturbationibus religiosam Fratrum quietem non raro aspergunt; Idcirco nos infra scripti ejusdem Provinciae Rectores consulere volentes magis tum moribus, studii Cleri nostri junioris in sortem Domini vocati, ac consequenter bono Religionis Catholicae, cum quieti religiosarum Familiarum per nostrorum inobedientiam subin turbari consuetae; Item desiderante tandem unum corpus ex dispersis membris in unius regularis observantiae spiritu efformare enixissimis precibus obsecramus Admodum Rereverendas et Reverendas Paternitates Vestras nomine totius hujus Provinciae, ut, siquidem almae Provinciae Vestrae Conventus Zagrabiensis praedicto Religionis scopo, moribus scilicet, studiisque Juventutis maxime, incredibiliterque convenit, eundem Conventum pro tempore, donec Divina providentia meliora de hoc etiam infelici regno disposuerit, usui nostri Cleri junioris cedere innata Vobis charitate pro majore Dei gloria perhumaniter dignemini. Nec victualia, nec utensilia, praeter suppellectilem Ecclesiae, et Culinae nobis relinqui, aut Conventum per id a Provincia avelli petimus, sed usum ejus solummodo ad certum tempus efflagitamus, ut in eo educationi nostrae juventutis invigilare, necessaria ipsimet provisuri, possimus. Et quia haec juventus nonnisi post aliquot annos sensim conflueret hinc ex Bosnia, nulla quoad consumptionem victualium Vestrorum difficultas manet. Libenter etiam haberemus, si qui Vestrorum sacerdotum nobiscum ibidem permanerent e. g. cum officio Inspectoris sacristiae, Directoris Chori etc. etc.

Et quia hoc facto almae Vestrae Provinciae nihil decedit, cum et numerosos alios pro Vobis Conventus, et studia tum privata, quum etiam publica alibi habeatis, in hanc vero Missionem Apostolicam insignia inde emolumenta manarent; Eapropter pleni lacta spe, hoc idem nostrum votum proposituri sumus Augustissimo Imperatori Francisco, Cui, cum profectus hujus Missionis aeque ac nobis cordi sit, petitum nostrum Eidem gratum futurum existimamus; nec aliud desideratur, quam ut Vestrum etiam suffragium accedat, de quo nos non dubitare

sinit Vestra charitas, humanitas, fidei orthodoxae zelus, ac Fraternus amor, quo nos omnes erga Vestra praestantissima individua animati, in optatae rei jucunda spe, humili item reverentia, ac sacrarum manuum devoto osculo nos honorem habemus nominandi.

Ex Congregatione Capitulari celebrata in Conventu nostro S. Joannis Baptistae Sutiskae Die 22. Apr. 1834. Fraternae Charitatis Vestrae Servi atque imploratores humillimi.

Fr: Michaél Duich Minister Provlis mp.
Fr: Stephanus Marianovich Custos Provinciae mpa.
Fr: Andreas Kujuncxich Difinitor Provinciae mpa.
Fr: Antonius Knezovich Definitor Provinciae mpa.
Fr: Jacobus Krixanacz Definitor Proviae mpa.
Fr: Nicolaus Kordich Definitor Proviae mpa.
Nomine totius Provinciae, et universae Missionis Apostolicae Bosniensis.

Kopija u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CXIV.

26. travnja 1834.

Definitorij Bosne Srebrene u ime svega katoličtva u Bosni moli Nj. Veličanstvo Franju I. da svojom djelatnošću poboljša stanje katolika u Bosni.

Sacratissima Majestas!

Tot vasta Regna, Coelo specialiter vel ideo praedilecta, quod ab Augusta Domo Austriaca admirabili sapientia suaviter gubernentur, adeo non cessant ubique cum jubilo celebrare innatam Clementiam Majestatis Vestrae Sacratissimae, piaeque animae suae copiosos, ac benignos ingenitae beneficentiae radios quaqua versus difundentis, ut nos etiam afflicti, oppressi, et derelicti Catholici in Bosnia, licet extra sinum felicissimarum suarum Ditionum infeliciter constituti, ast pressi undique intolerabilibus malis, haud credamus in vanum dirigi, has flebiles nostras voces ad Monarcharum Piissimum, ad Nepotem Josephi Secundi, ad Patrem pauperum, ad afflictorum Consolatorem Franciscum Primum.

Revera Majestas Sacratissima! Vix ulla alia causa justa suo valido et efficaci patrocinio ita destituitur, atque causa Religionis Catholicae in hac vasta Provincia Bosnensi, quae exposita rapacitati, violentiae, et crudelitati indigenarum Muhamedanorum, nullo freno prohibitorum, frustra communia Gentium, et humanitatis jura gemebunde reclamat; frustra semper provocat ad innumera Rescripta, et Edicta Imperialia (Ferman) benigna etiam opera Majestatis Vestrae Sacratissimae nobis obtenta, quum nemo sit, qui eorum executioni sincere, exacte, et sine perpetuis praemiis, ac carissimis, quibus non sufficimus, muneribus invigilet. Plures adhuc vivimus, qui ubi injuriis pressi, exhibuimus defensionis legitimae Imperialia, et Gubernatorum Provinciae documenta, ac manifesta, verberibus fuimus onusti, aut tardiore vindicta castigati; usque adeo effrenis violentia nullo nos, ne ipsius quidem Sultani patrocinio frui permittit; Vezirius non solum conniventibus, sed etiam ipsis avare saevientibus, ubi astutissimis indigenarum machinationibus perversi fuere.

Jam si Russia Graecorum in Imperio Turcico conditionem reddidit adeo meliorem; si Gallia sub legitimis Regibus suis, imo etiam ipsa Majestas Vestra

Sacratissima Nationis Armenae haereticae dispersa membra Catholica, ab exilio revocata in distinctam nationem erexit, atque ab exterminio vindicavit: eritne unquam probabile, ut nos infelices Missionarii, populusque numerosus Catholicus, pars olim Coronae Hungariae, et Concives Pannoniorum, in hac extrema calamitate relinquamur a maxime omnium Catholicorum Gubernio? a Piissima Domo Austriaca? Absit ut hoc opinemur de potentissimo Caesare, de pauperum, et afflictorum per excellentiam Patre.

Unde tota haec Missio Apostolica, populusque Christianus hac firma tamque rationabili spe fretus, Throno Majestatis Vestrae Sacratissimae hisce supplicibus advolvitur, et amarissimi Cordis suspiria, gemitus, atque ardentia vota sua pro idoneo aliquo contra haec mala remedio offert paternae teneritudini communis tot nationum Patris; intimae persuasi, quod post Deum solus possit nos Franciscus salvare a totali exterminio, quod omnibus nobis imminet, ni hic violentiae status modificatus fuerit.

Universa plebs haec spem, et fiduciam suam in Deo et Religione Sacratissimae Majestatis Vestrae, provida item sapientia, atque innato Suo de afflicta humanitate benemerendi studio collocat, expectatque e manibus Francisci vel mitiorem aliquam vitae mediocris sortem, ne ipsam potius desideret mortem, longe praeferendam statui suo misero, nullis coloribus satis exprimendo et lacrymabili conditioni in qua tristissima gemit.

Opus tantae misericordiae solus Deus Majestati vestrae Sacratissimae recompensare poterit.

Ex Congregatione Capitulari Suttiskae die 26ta Aprilis 1834°.

Majestatis Vestrae Sacratissimae Clientum infimi.

Fr. Michael Duich Minister Provincialis mpa.

Fr. Stephanus Marianovich Custos Provinciae mpa.

Fr. Andreas Kujucxich Definitor Provinciae mpa.

Fr. Antonius Knezovich Definitor Provinciae mpa.

Fr. Jacobus Krixanacz Definitor Proviae mpa.

Fr. Nicolaus Kordich Definitor Provinciae mpa.

Nomine etiam Vicarii Apostolici procul in Visita Canonica absentis, et totius Missionis, ac populi Catholici Bosnensis.

Na legjima: »Ad Sacratissimam Caesareo Regiam, et Apostolicam Majestatem Franciscum Im Austriae Imperatorem Humillima Instantia e Provincia Bosnae Othomanae nomine totius Coetus Catholici.«

Kopija u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CXV.

15. rujna 1834.

Fra Ilija Starčević iz Rima izvješćuje biskupa Barišića, kako je putujući i tražeći kolegij za bosanske klerike, uvraćao se k guvernatoru u Zadru i na što ga je on nasvjetovao; kako su ga u Rimu svuda lijepo primili, te u koliko je do tada uspio. Javlja mu žalosno stanje bosanskih klerika u Italiji, te kako su 17. srpnja u Madridu poginula 42 Franjevca, general pobjegao u selo i od tuge u seoskoj kolibici umro.

Illustrissime, ac Reverendissime Dne!

Vinas otiskoste kò tikvu po voddi, á i Mise zavezosmo priko Signega mora, i zaklatismo ù shiroku Svitinu, za traxit, ter illi nach kakav salamet i adalet za

to Nashe xalostne otaçbine, barem shtose naukah Mlagiarie Nashe dotiçe, illi ovo koshchiurinah gdigod ostavit da izvan otaçbine çekaju suda obchinitoga, illi barem, da Bogh za boglie nishta uçinit nedopusti, nekase veche obchinita Provincie xeglia ispuni, koja sumgnechi, jelli bash podpuno xalostno i tuxno stagne nashe, i Puka Nashega poznano, oniem koibi imali znat, i koibiu iz koekod ruke moghli pomoch i utishit, xelliloje spriliçnom prigodom zadovoglitse, indi nekase jednoç ù Serczu Smieri poslie i toga oghledagna. Mii hotiuchise dobro informat, kakavje relaczion dao Markochia Guvernu, i za imat kakvu upravu od menni poznatoga Governatura za mochise vladat ù Beçu odosmo ù Zadar, isti Lilien-Bég Governatur milostivo näs primivshi dokaza, da za sve koliko po tanko znade, i daje svakà na svoe misto prikazo, nego samo reççe, dachemo stantibus circumstantiis, jedva bit uslishani ù proshgni milostii nashie, akonas nebbi ossobito okolostagne kakvo pomoghlo, komu kad rekosmo dachemo udarat od nemila do nedraga, i do Rima, i do Parigia, i Beça, i svuda, nebili tkogod tugu, i xalost poghledo nashu, ondanam on potvardi dabi vehoma dobro bilo kadbi od S. Ocza Pape na czesara priporuku imali, ondabi stvari na drughi naçin napridovat moghle; i tako mise otiskosmo s podpisom istoga Governatura ù Rim (od xalostnoga putovagna ossobito mojoj naravi protivnoga mora nesritnoga, i bolesti nie mista ni spomignat ovdi) ovdi ù Rimu bilismo liepo primglieni svagdi, i çak poslie petnaest danah kadasmo razabrali kakose i u ovomu kraju çorba kusa, nashe Instancie kojesmo iz Bosne gotove ponieli ù 3. komada na Czesara t. j. jedna gdise stagne Bosansko xalostno izkazuje, druga izime Collegia, trechia izime onoga Capitola od Josipa caes. ostavljenoga. Jesmo prikazali za mochi imat za sve tri proshnje priporuku, odavle od S. Stolla na istoga czesara; svarhu toga vidilismo nezgodno, i tuxno stagne Nashie Mladichia ovdi ù Italii, tako dase Italia vech od kakoste vii bili promienila, daju nebi ni Vii poznali da dogete ù mloghiem stvarima, indi priloxilismo uz gorri spomenute Instantie Supplicem libellum koliko S. Ocza molechi, toliko Propagandu dabbi sve Nashe Mladiche moghli i ove ù Italiji ù jednom Collegiu imat, i dabise brinula Propaganda za uzdrxagne barem 20. Diakah jellom i pitiem, jerbonam Curia Generalova recusaje vishe od 12. primat brez plache, barem Vestiaria Svake godine, à i ovi koisu primglieni razmetnuti po privatiem Manastirima konobare, triemove metú i cumpagne oczima, dok Missu reknu, pakche onda izjutra do podne po functionima, chor. Assistentie, po 2—3—4. Miglia ichi daleko Missu govorit, za moch Manastir imat koi Pavò vishe, poslie podne iza Chora, mallo koi dan nebude funus, à onni na shpash, dok probave 6.—7. godinah, pak aide na tragh, etoti sve odragnegne sada ovdi. Mii priliçne razloghe, i drughe mloghe jesmo, in Supplici libello metnuli, za imat Collegium, koje razloghe, kakosmo opet do desetak danah od Excelenze Secretara Propagandae razumili, takoje koliko Propaganda, toliko S. Otacz, K Sarczu primio, dasu svi approbando unanimiter nashu xegliu rekli; daje od potribe, po koimu drago naçin ù boglie stagne metnut odragnegne Bosanskie Mladichiah; Alli buduchi dase agi od neizbroenie expensah, koima Propaganda odolit za 20. kipa nemoxe, pokrai ovolike Talianske skupoche, gdise shkude harçe, ko ù nas groshi jevtino, indi traxe sada localitatem nebili nashli t. j. misto za kojesu privezani kakvi proventi, za mochise kolikogod xivit brez proshgne, koja stvar iziskuje strashno vrieme dugo, daje i mala stvar à kamoli ovako, ter ossobito kod ovakie gliudi teskhie, i kapie velike, kadase agi opet ò davagnu, za imat shtogod ochese ferrea patientia, à ne vellim

Miseczi, dalli i godine. Odkud premdasmo bili i kod S. Ocza Pape spoçetka, allie pria 5. danah porucio po Secretaru od Propagande, da on znade, da mii hitimo, alli takove stvari odma bit nemogu, indi da çekamo usterpglivo. Mii videchi, da sada oko 4. 8bra poçimaju Papine, i sviu Congregationah Vacantie, tia do 11. 9bra, i da nashi poslovi posve quasi imadu zapriet, do gniova vrimena, a Curia Generalova navalila, dase ja potexim shto pria ù Provinciu, za mochi ù Novembru poçet poslove od Commisarstva menni uklepanoga, indi ovdi sa Excelenciom Secretarom od Propagande nagiosmo makul, i po nagovoru, i drughie Priateglià, da ovdi ostane Fra Marian Secretar, nebuduchi pouzdano ovake stvari inakomu ostavit, protiva kojoj dostase nepriateglia sastrane podmuklie pokazuje, à da ja ispunim vogliu Curie Generalove, ter dase do gnekoliko dana dielim odav natràgh ù Bosnu. I ovoje ù kratko essentia rei Nashega po svitini putovagna. Ostalechete circumstantie od ovie stvarii bistrie razumit, akose xivi viddimo. Ako Bogh dopusti, ter xiv nesritnogase mora oslobodim, i u Bosnu dogem, xellim, za netarpat gratis priko tolikie xupa, nego odma S. Visitu poçet od livna ter na Hercegovinu, kojuvam stvar ponizno prikazujem i nebuduchise josh determino od Secretara, nitise mogu determinat dok nedogem tamo ù Manastir, indivas mollim, akobi koga Capellana priko koe xupe zdogovorivse s Parokom istoga, bilami potriba uzet, dabimi ovo i od Vashe strane dopushcheno bilo; kako takoger, i Vii dostoitese zapoviditmi, dragovoglnochiu nastojat ispunit xeglie vashe. A moxetemi odgovor poslat ù Livno, illi Duvno kuda eto pishem ù Manastir, dami kogna poshagliu odma iza Sviu Svetie. Officiosam relationem ovdi Commissar Generalov primioje, daje na 17. Julla ù Madritu poghinulo nashie Fratarah 42. General jedva uteko ù nekakvo sello, i ondi in domo Cujusdam pauperis latitabat aliquo tempore, odkleje i piso amo ù Rim, dok evo pria 8. danah doge haber, daje siroma i on od tughe i xalosti umro in tugurio rusticano. Tolikoje, ako ne i Vishe, istu noch pobjeno Jesuitah à tako i Dominicanah. Ovdi dolaze haberi jednako da Don Carlos napriduje çemuse raduju vrlo ù Rimu. Svietinase kuva na sve strane, à ni ovdi nie sigurnosti nikakve aman. Od ostaloga mollim da oprostite slabosti moĵoj poradi Vruchinah Rimskie, à i onakosam nedotupan od Sebbe, Vama od Boga sve udiglno pokripgliegne xelechi i S. Blagosov prosechi gliubim S. Parsten.

V. Prištoga Goštva.

Romae in Aracaeli die 15. 7bris 1834.

P. S. Dostojtese pozdravit M. P. Fr: Ivu Vicara Gĕloga i Vashu Tevabiu ostalu.

Vash Nedostojni Fra Ilia Staracz.

Izvornik u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci. Na legjima pečat i naslov: »Al Illmo e Rĕndissimo Signe Monsigre Raffaelo Barishich Vescovo dì Azoto e Vicario Apostolico di Bosna Ottomana. Per Ancona Spalatro a Suttiska.«

CXVI.

2. veljače 1835.

Memorandum tajnika i poslanika bosanske redodržave fra Marijana Šunjića upravljen na preuzvišenoga gospodina Angjela Maji-a, tajnika Vjeroplodnice, a kašnje rimskoga stožernika, kojim se moli za bosanske klerike kakov kolegij u Rimu.

Excellentissime Domine!

Non taedeat, obsecro Te, Dne Excellme, solerti oculo percurrere has etiam animadversiones meas, quae sunt velut supplementa earum rationum, quas nomine

Missionariae Provĩae Bosnensis pridem jam expendendas obtuli S. Congni pro impetrando Collegio in usum ejusdem Missionis. Tu enim unus omnium es, in quem maximam, post Deum spem felicis exitus nostra jam tota Provincia reponit. Tenes namque clavim Reipublicae Xtiane si non loco, certe tanta sapientiae, pietatis, atq: consiliorum praestantissimorum opinione, ne dicam auctoritate, ut quod Tibi hac in re, prout et ceteris, negotiis, et bono Religionis visum fuerit, ab aliis quoque Judicibus non dubitem fore approbandum. Novi sacerrimas has esse partes Tuas, atq: S. Congnis, ut pias fundationes convertatis in spiritualem proximorum salutem non juxta imprudentes, et importunas quorumvis petentium preces, sed prout vera Religionis emolumenta suaserint, et ut ibi plus impensarum decernatis, ubi major potest rationabiliter sperari fructus. Jam quamvis petitio nostra omnibus sit visa rationabilis, cum tamen hic de sat magnis expensis agatur facile intelligo, minoris momenti posse videri rationes nostras, quam ut tanti sumptus in istud Collegium decernantur, qui forte videbuntur utilius pro Religione in mille aliis occasionibus impendi posse. Porro certum est: causas optimas bona judicum fide, saepe ideo perditas fuisse, quod earum omnes circumstantiae rite non fuerint iisdem judicibus expositae. Ne igitur in re tanti momenti aliquid negligenter omisisse, a mea Provĩa, imo ipsa conscientia merito possem olim argui haec etiam censui addenda, quae mihi visa sunt, aliquid conferre posse, quo valeat Excellentia Vra accuratius de universa re judicare, et tandem statuere, quod in Domino expedire videbitur.

Primo quidem dubitari nequit Missionem Bosnensem brevi florentissimam, et Religioni utilissimam in vicinis etiam Regnis Serviae, atque Albaniae evasuram, si illud fundamentum suae regenerationis Romae positum fuerit: hoc enim insigni S. Congnis exemplo proculdubio moveretur etiam ipse Austriae Imperator ad cedendum nobis aliud Collegium, quod petere decrevimus in maxime catholica civitate Zagrabiensi, quo possemus educare omnes alumnos nostros, qui modo in viginti, et amplius locis dispersi degunt cum ingenti jactura disciplinae regularis, et coguntur saepe testes esse pessimorum exemplorum, quae, si sub domestica disciplina, et uno tecto continerentur, numquam essent visuri, aut audituri in ea praesertim teneriori aetate, quam citius decoquit pruina exempli. Ego certe tantum videor mihi videre differrentiam inter doctrinam, et probitatem eorum alumnorum, qui ex his collegiis, rite formatis successu temporis prodirent, et inter ruditatem moresq: eorum, qui his praesertim recentioribus temporibus ex Italia, atq: Hungaria redeunt, ut si repulsam passi fuerimus, non possem non agnoscere gravem aliquam iram Dei super meam miseram Nationem. Et certe quid gravius populo Dei, quam vel non habere pastores, vel eos etiam quos habet, habere rudes, caecos, et improbos? Generaliter enim loquendo, ubique jam disciplina Regularis est collapsa, cujus rei vel ipsa Excellentia Vra locupletissimus est testis; resque jam eo adducenda videtur, ut si haec Collegia non obtinuerimus Noviciatum apud nos suspendi expediat, vel ita imminui, ut is solum deinceps numerus recipiatur, quem domi alere, et educare valebimus, quin sit amplius animus mittendi alumnos ad partes exteras, corumpendos utiq: magis, quam rite formandos. Et licet numerus eorum hoc pacto in duplum imminui deberet, melius tam hac ipsa proba paucitate Religioni consultum iri videtur, quam permittere lupis, aut ignavae ruditati pascendum illum copiosum gregem Dominicum, in maxima, qua fieri potuit, integritate a Majoribus nostris conservatum; ab illis utiq: Majoribus, qui antequam

colluvies Gallica Europam inundaret, in veteri disciplina verbo, et exemplis summa exterorum charitate, et cura educati fuere; et quando absq: ulla numeri restrictione alumni nostri ad exteras partes mittebantur, quotquot nostrae Missioni videbantur necessarii. Hoc vero tanto facilius fieri poterat quod nostra Provincia numerabat, non ita pridem, viginti adhuc suos Conventus in Regno Hungariae, in quibus Missionaria juventus commode educabatur. Hi Conventus, a matre tot Provinciarum antiquissima, nostra scilicet Bosnensi Provincia ante hos 55. annos se separarunt, novamq: Provinciam constituerunt sub nomine S. Joannis a Capistrano. Ab eo tempore totum onus conservandae in Bosnia fidei recidit in solos trium Conventuum Fratres Bosnenses, quibus utique barbarorum tyrannide opressis impossibile fuisset alumnos, pro tam ampla Missione necessarios sive sustentare, sive in sublimioribus disciplinis instituere, nisi et Josephus II. certam assignasset pensionem, ex qua porro quoq: aliquot alumni nostri in illis partibus sustentari, atque instrui possent, et nisi Provinciae etiam Italiae, praeter illos duodecim qui ex nostra Provincia, dum eadem latius per Hungariam patebat, mittebantur, ultro suscepissent omnes etiam alios, (nondum orta Revolutione) qui necessarii Missioni videbantur.

Jam vero nunc, crescente licet fidelium numero, facultas alumnos nostros ad exteras partes mittendi non solum restringitur tam in Hungaria, quam etiam in Italia; sed ipse quoq: modus, quo ad munus evangelicum praeparantur, fini suo semper minus respondet prout constat ex jam relatis. Imo Consilium Hungaricum jam proposuerat Imperatori Austriae ante quatuor annos, ut Bosneses sata illa pensione priventur, nec amplius ad Convẽtus, et scholas hungaricas recipiantur. Hanc quidem eorum petitionem pietas Imperatoris rejecit, promisitq: nostro Ablegato, se in illud nunquam consensurum quandiu ipse vixerit. Verum post fata ejus merito timemus ne eo beneficio privemur, si ab Eodem non impetraverimus Collegium fixum, et juxta formas juris stabilitum. Rem hanc irrito conatu apud Aulam Viennensem jam tentavit praesens noster Epp̃us, cui ultimo fuit responsum: a petitione Collegii praescindendum esse ob defectum loci, et tenuitatem nostrae pensionis. Ast hoc non obstante, si Roma exemplum dederit suae erga nostram nationem liberalitatis, non dubitamus plane piissimum Imperatorem idem facturum esse, ubi judicio et exemplo S. Congnis convictus fuerit de vera utilitate, quae ex tam salubri instituto in Religionem manaret. = Unde tota sors nostrae Missionis videtur pendere a praesenti S. Congnis decisione: si enim in Italia non fuerit pro nostra natione stabilitum Collegium, certum est nihil jam spei superesse impetrandi illud ab Imperatore, quod jam semel fuit denegatum ab Aula Austriaca. Et quis umquam amplius credet validas esse reipsa, atq: prudentes rationes nostras, si ipsa S. Congregatio facto ostenderit, nos falso quopiam zelo laborare? Quo jam convertemur, et quis vir, aut quae Comunitas, caetera piissima, nos conservatione dignos judicabit ubi ab ipsa S Congne destitutos constiterit? Quid igitur faciemus de centum quadraginta circiter studentibus, quem numerum, experientia tot annorum teste, constat non posse diminui sine gravi fidelium periculo? Namq: duodecim minimum annos in studio litterarum contenendos esse priusquam curae animarum maturus quis evadat, negari non potest. Et primo quidem sexennio ipsa nostra tenuis Provincia curam gerit plusquam septuaginta adolescentum, quos suis eleemosynis sustentat, et ad Phiphiae principia per inferiores classes deducit. Sed quid jam porro faciemus

de aliis septuaginta, qui secundo sexennio, aut etiam septennio in Philosophia ac Theologia sunt instituendi? Pro duodecim quidem est locus in Italia et pro aliis triginta duobus fixum adhuc stipendium in Hungaria, sed adeo jam extenuatum, ut ex eo omnes sustentari nequeant, nisi per conventus singilatim fere dispergantur cum gravi disciplinae regularis jactura: nec periculo vacat brevi etiam illud totum stipendium amittendi. Pro ceteris vero viginti sex alumnis neque pensio aliqua, neque ulla certa loca designata habentur; nec ulla Provincia nostri ordinis credit se jure aliquo obligari ad eos gratuito alendos, et tolerandos; nostra autem Provincia ut jam constat nec locum pro pluribus, quam septuaginta memoratis habet, nec si etiam haberet, iis sustentandis par esset. Quid igitur facto opus, si Collegia non instituuntur? an continuabimus, ut fit, cogitare quotannis diversarum Provinciarum, per Carnioliam etiam et Styriam superiores, ut binos ternosve ad suam Provinciam precario suscipiant, per varios Conventus dispergendos, et servitiis Conventuum potius mancipandos, quam studiis serio applicandos? Sed nulli missionarii in toto orbe catholico ita precario educantur; neque amplius Provinciae id libenter faciunt, et id etiam quod faciunt, fere nequit jam hac aetate esse ex usu et vera utilitate nostrae Missionis. Vel igitur Collegia sunt instituenda, vel e duobus malis minus erit eligendum, tot videlicet retinendi alumni, caeteris dimissis, quot rite ipsa nostra Provincia poterit educare. Quam vero hoc extremum sit deplorandum vel ex eo liquet, quod nec praesens numerus sufficiens habeatur, quanto minus si dimidiatus fuerit? Et certe nisi melius, et mature consultum fuerit rei christianae in Bosnia, necesse erit non modo nos omnem spem deponere novarum conversionum, sed etiam post brevem spiritualem languorem, ipsum nostrum populum depravari, ac per novos pseudo-apostolos seduci. Jam enim ab aliquot annis per nostram Provinciam vagari coeperunt nonulli emissarii novae illius coruptricis propagandae, qui primo quidem singulari quadam liberalitate, et multiplicis eruditionis, variarumq: cognitionum ostentatione oculos vulgi in se convertere nituntur, tum castata fiducia, nihil intentati relinquunt, quo animos eorum inficiant nosq: ipsis exosos reddunt. De omnibus rebus disserunt sum̃a facundia; ruditatem nostram palam traducunt; Evangelium privatis exponunt etc. etc. et jam in aliquot locis periculosam impressionem fecerunt, ut adeo nihil desiderari videatur pro futuro illius infamis propagandae triumpho, quam ut in hoc casu relinquamur a S. Cong̃ne, et tam numero, quam doctrina infirmi, fortiori demum locum cedamus.

Magni quidem sumptus ad sustentandum Collegium requiruntur; sed si ex una parte consideretur valor mille circiter aureorum, quotanis in eadem Urbe sine detrimento status consumendorum, et ex altera parte si expendantur tum detrimenta, quae missioni nostrae ex repulsa impendent, tum augmenta, quae inde Religio caperet; si consideretur porro quod ii mille aurei etiam aliud Collegium nostrum in Imperio tamquam causa effectum, sustentarent: hi fructus exigui profecto mihi videntur spectatis mirificis eorum pro bono Religionis effectibus. Profecto si Deo gratis sunt profusi sumptus, qui in edificationem materialem Ecclesiarum fiunt, quanto gratiores essent ii, quibus viva et innumera Spiritus sancti templa in eordibus mortalium excitarentur, aut labefactata restaurarentur?

Porro non est credibile, quod Divina providentia in perpetuum sit relictura in hoc infelici statu Regnum Bosnense. Quimmo licet sperare, quod Catholici bosnenses benigniore aliquando usi coelo, et fortuna, non solum poterunt propriis

facultatibus Collegium istud sustentare, verum etiam piis legatis expensas S. Conĝnis intima gratiarum actione resarcire. — Accedit, quod tam insignis S. Conĝnis benevolentia erga nostram nationem, non possit non provocare secretam quamdam, eamq: gratissimam animi affectionem, gratitudinem, atq: singularem propensionem erga S. Sedem omnium Illyricorum, quotquot etiam extra fines Bosniae existunt, et praesertim Austriaco Imperio parent: id enim omnes, haud dubie, suspicerent tamquam reale monumentum utilitati, et saluti, suae Nationis erectum, nam constant illud Laureti Collegium nomine solum, non vero utilitate nostrae nationi consecratum esse. Quocirca posset S. Congregatio sperare deinceps plura etiam pia Legata ab omnibus probis, unaq: ditibus Illyricis ubicumq: demum existentibus: — Denique quanti momenti esset hoc Romae Collegium pro conservanda etiam in nobismetipsis Fidei integritate; item quanta utilitas foret Missioni habere semper in hoc Collegio suos A g e n t e s, qui velut fideles omnium spiritualium indigentiarum interpretes, bonum Missionis, vel potius ipsius Religionis, semper efficaciter, utpote ad fontem constituti, promovere possent, res sunt quae facilius intelliguntur, quam explicantur.

Haec visa sunt necessaria, Excellĩme D̃ne, quae addantur expositis jam aliis rationibus, ut scilicet zelus Tuus, ac singulare desiderium erigendi hocce Religionis monumentum, plura habere possit in rem argumenta, ubi de ultima negotii decisione in pleno Patrum consensu tractatum fuerit. — Demum omnem spem, et consolationem nostram, post Deum, reponendo in zelo ac pietate Excellentiae Suae, in devoto sacrarum manuum osculo, et qua par est, profundissima reverentia persevero.

Excellĩmae D. V.

Romae die 2. Februarii 1835.

Humillĩmus, devotissĩmus, et obligatissĩmus Cliens,
ac Ser. Fr. Marianus Sunjich
velut Ablegatus Provĩae Bosnae Argentinae.

Kopija u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

CXVII.

11. srpnja 1835.

Fra Marijan Šunjić izvješćuje redodržavnika Kujundžića o smrti fra Petra Čujića.

Adm̃ R̃nde Pater, P̃rone Colĩme!

Praestolando reditum Adm̃ R̃ndo P̃ttis Suae ex Ducatu S. Sabae, justo plus distuli officiosam facere relationem de interfectione dilectissimi Fratris Nostri P. Petri Çuich. Quo casu tristissimo cum omnes vehementissime sint nostri consternati, ego plane vi Moeroris opprimor tanto magis, quanto charior mihi semper fuerat juvenis praestantissimus, quem in ipso aetatis flore saeva barbarorum nobis eripuit crudelitas. Periit autem haec obedientiae victima sequenti modo. Dispositus auctoritate V̄blis Definitorii ad Capellaniam Kuprisensem movit ex Guçia Gora die 30. Maji Sabbato, postquam, Divino quasi instinctu speciali, eodem mane coran P. Laurentio Luçich, cum magna vi lacrimarum, atque contritione non vulgari Sacram peregisset confessionem, eamque plane generalem. Profectus igitur cum unico viae comite probissimo Christiano Georgio Baltich, transivit penes publicum diversorium in Kopilo, ubi habuit obvios aliquot K a l a j g i a s ex Çipuljich, a quibus

insidiarum in via monitus fuisse dicitur: quod tamen mihi adhuc dubium esse videtur. Progressus inde ad distantiam mediae circiter horae ab aggressoribus fuit captus, et, ut erat una cum socio, oneratum ipsius impedimentis equum agente, inermis, fuit a publica via aliquantulum seductus, atque crudelissime ex duobus sclopis illico glande plumbea pectus per crucem transverberatus: ex tertio autem Sclopo comes viae fuit trajectus. Ciste fuere confractae, vestes, et omnia prater libros ablata. Primum tristissimi casus indicium dedere equi per Silvam palantes, et crastino die Dominico ab ingenti multitudine populi repertae fuere victimae, atque communi cum luctu Coemeterio Dolacensi illatae. Auctores nefandi, atquae Sacrilegi hujus facinoris probabilissime videntur fuisse nefarii quidam Turcae ex pago proximo Shenkovichi, prope quem res accidit. Dicuntur etiam noti esse homines, qui sibi vestimenta ejus diviserunt. Missi fuere a Gubernatore Nostro Vezirio homines non qui in auctores solerter inquirerent, sed qui nefando eorum more, sub hoc titulo peccuniam corroderent a misera et innocenti quinque pagorum plebe. Duodecim bursae ab illis petebantur, et videtur res octo bursis jam esse confecta.

Nos meditabamur suspectos formaliter Vezirio deferre, sed cum Christianorum testimonia in tribunalibus ipsorum nullius sint ponderis, cumque haud credibile sit eos sese mutuo produturos; atque ideo rationabiliter praevideamus nos praeter jacturam Fratris, etiam mulctae fore Subjiciendos, tamquam malevolos accusatores, illos vero libertati mox reddendos ob defectum probationum, hostesque nostros acriores futuros, Divinae eos justitiae, et ultioni permittendos esse duximus, donec et nobis ex aliqua parte Christianae rectitudinis, et justitiae, Si ita Deo placuerit, aliquod lumen in his tristissimis tenebris affulgeat. Sumus autem omnes in gravissimo metu et quacumque pergimus, trepidamus, timentes, ne inulta crescat audacia, sicque nostrae multiplicentur victimae. Impunitas certe atrocitatis animos nostris addet hostibus, et levis Spes praedae ad nova facile poterit provocare Scelera, ni virtus Divina dexterae Suae potentia eorum contumaciam prostraverit.

Haec dum pro debito officii mei Adm̃ R̃ndo P̃tati Suae lacrymabundus perscribo, in humili Sacrarum manuum osculo, et filiali affectu permaneo.

Adm̃ R̃ndo P̃ttis Suae. Fojniczae 11. Julii 1835.

Humillimus obseq̃mus ac devssimus
Fr. Marianus Shunjich.

Izvornik u fra Mirka Šestića. Na legjima pečat i: »Adm̃ R̃ndo P̃ri P̃rono Cõlmo, P̃ri Andrae (sic!) Kujuncxich Lecr: Theol: Conc: Emer. Nov. Magistro jam Defri, et ad praesens Ministro Provinciali dignissimo, meritissimo Kreshevium.«

CXVIII.

7. rujna 1835.

Djakovački biskupski konzistorij šalje razmješćaj bosanskih franjevačkih klerika po ugarskim samostanima te javlja mjesto odsutnoga biskupa, da je fra Petar Marešević otišao, da položi novi rigoroz.

569.

Admodum Reverende Pater Minister Provincialis!

Pro anno $183^{5}/_{6}$. novitus adornatam Tabellam Translocatoriam Alumnorum Ordinis s. Francisci Bosnae Argentinae, qui per decursum supra attacti anni scholastici in Conventibus PP. Franciscanorum Regni Hungariae, studiis operam

navaturi sunt, ab Excelso Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico dd° 25ae Augusti a. c. N^ro 26150. benigno gratiose transpositam Praettae Patti Vrae pro congrua notitia et disponendorum dispositione eo subnexo hisce communicat Consistorium hocce Dioecesanum; quod P. Petrus Mareshevich ad subeundum novum Rigorosum Examen relegatus sit. Datum e Consistorio Dioecesano Diakovarini die 7^a septembris 1835. celebrato.

Absente in Comitiis Illmo Dno Episcopo Dioecesano.

Consistorium Bosnense seu Diakovariense.

Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CXIX.

18. siječnja 1836.

Fra Petar Marešević izvješćuje iz Beča svoga rogjaka fra Andriju Kujundžića o radu poklisara bosanskih Franjevaca i o prijetećemu neuspjehu. Savjetuje, da se poput Srba obratimo ruskoj vladi, kao što to i ruski konzul u Beču savjetuje.

Aestimatissime mi Consanguinee!

Mlogo krat, josh odavna pisati biosam nahumio k tebi, ali odvlačsechi od dana, do dana, evo bash do danashnjega dana osta. Sada pako ovu prigodu imajuchi, pripustiti nikako nemogu, da i sada tako projde, po običsajnom načsinu, kako i pria, i zato buduchi, da josh nemogu na usničze s' tobomse razgovoriti, s' perom moje misli odrediosamti u kratko prikazati.

Poklisari, koji su amo prishli, dabi shtogod za otačsbinu kod ovoga dvora radili, kolikoje moguće bilo csiniti, Petar je Shunich csinijo, i nastojo dase vishe niti bolje nemore a i ja g' disam shto mogo u garjetu biti, truda nisam xalio kako vam i isti na usnicze kazache; osobito radilismo abadva dabi manastir kreshevski kakvu pomoch dobijo, i zato na staru Czessariczu dalismo molbu, dabi ona nevolje s' novczima kreshevskoga manastira digla, kakochesh viditi iz kopie latinske, kojusam u njemački jezik prinijo i istoj Czessariczi jur u Ruke pridaloseje; ocheli pak shto biti, eventus docebit.

Shtose pako dotičse Collegiuma za nashe Djake i odlakshicze za sve u občhinu, obechalisu svi dače od tomu raditi, i nastojati dase shtogod csini, ali sasvim tim, jedva shto, ali da bolje reknem nishta oni svi kojisu to obečhali čsiniti, nebudu, virujmi podpuno draghi moj Rodjačse; ja nji i njiova obečhanja dobro znadem, nishta odtoga nebude, xali Bogh truda, da pacse mise za nikada od ovoga Dvora nebudemo shto pomogli, jerbo niti za nas, niti za nash narod, i karshčhanluk, shto mare, nitiche nas ovaj dvor ikada pomochi, oli shto vishe osloboditi nas od napasti i globe turske; akose mi na drughu kuda stranu ne okrenemo, i pomochi nenajdemo, od ovoga dvora za nikada pomočhse nečhemo, ja vas to podpuno i zaisto obsigurajem, a vidite i sami, koji tu stvar bolje razumite, a i toli mogu rečhi josh, da vi nji tako barem znate, kako ja nji poznájem, vibistese ovoga Dvora sasvim proshli, i kastili njega daleko, i na drugoj strani pomochbi traxili, Zashtobo ovde kod ovoga Dvora, nikada za nas pomochi nebudemo nashli, toje samo trud zabadava.

Nego molim vas svekolike, koimje otačsbina, i prava ljubav domorodska na sarczu, s' kupa s' dogovoritese, otvorite očsi, i probudimose svi koliczi, pak onda kushajmo srechu josh i na drugomu mistu nashu; ovde nam zabadavad

vrime igje, kakosu i ostali Narodi od turcsina pritisnutih kushali, i nashlisu zadovoljstvo dosta dobro. Promislimo Serbiancze, Czärnogorcze, da dalje neigjemo, pakchemo viditi tko nji oslobodi, tkose nji prifati, nijesuli Rusi? Onibo jedni jedini osobito Narod Slavonski, brez ikakve razlike zakonah svesardno podpomaxu, i kojigodsuse njima utekli nikoga odbaczili nisu, jedali nebismo i mi mogli tu josh srechu kushati; jabose tvardo uzdam, dase mi dvoru Russkomu utečsemo, nebinam bilo zaludu, ako nebismo shto dobili izgubili nishta nebismo.

Ovdesam ja imo prigodu s' Russkomse gospodom sastajati i nashe stanje xalostno prid očsi stavljati, koji skupa svi govore, viste ljudi pametni, i izučseni, zashto neposhaljete vashe ljude u Petersburg. Zashto se netuxite dvoru Russkomu, onbi vas pomogo, koliko je moguchie, dase k' njemu vi utecsete, onbi vam josh i expensas itineris platio, i ljude vashe za dovoljne kuchi odpravio; promislite govore bose Serbiancze, kojisu ljudi priprostiti, koji niti jezikah znadu, niti shtiti, niti pisati, a od nauka kakvi nije ni razgovora, pak oni uzmavshi svoju torbu na lecha ettoji u Petersburg. Kad hochesh, nemojte vi misliti shtoste vi Rimskoga zakona, da Dvorche vas Russki zato odbacziti, to nije misliti, viste nash slavinski Narod, viste nasha karv, mi vas ljubimo kako nashu Bratju, odtoga sumljiti, nemojte nimalo, Armeni u Persii vishesu tarpili nego vi tarpite more biti, potuxishese g. Dvoru Russkomu, pak enoji sada, xivu sasvim zadovoljni, i sasvim slobodni od svakoga zuluma, i josh vishe, njiovi Vladike imadu Plachu od Russkoga dvora, premda nisu od Carcskoga zakona, ti Boxe znash shtasu i kakosu: ovakomi osobito jedan Gospodin Russki govorashe. Ja tebi ova sada pishuchi, akobivamse vidilo, da znatese vladati samo, a megjuto, kakovamse vidi, i shto je bolje csinite.

Shtose dotičse moga posla, pria tri misecza biti gotov jedva budem, i tako do Juna misecza, ako Bogh dade zdravlje izajdem k vama; znadem da mloghi misle daja ni izagji nechu alise varaju, ja dok moje posle svarshim ettome tamo k vama.

One Novcze t. j. 85 fl. cm. kojestemi poslali, ja vam neizmirno zafaljujem, i ako Bogh dade zdravlja, ja nechu biti onim nezafalan, u csemugodir budem mochi, budite uvjereni.

Sada drugho neostaje, nego pozdravimi sve, u manastiru i kod moji Roditelja, i tvoji: Novina shtose doticse, bash nejmade nikakvi shtobi bilo vridno pisati.

Stim ostajem lipote pozdravljajuchi, i kako moga Brata garlechi. Vindobonae die 18 Januarii 836.

Tvoj Rodjak
Petar Maresevich.

Izvornik u fra Mirka Šestića. Na legjima pečat i adresa: »Adm̃. Reṽdo Patri Andreae Kujuncsich ord. min. s. Francisci Provinciae Bosnae Argentinae Ministro Provinciali &. &. Consanguineo mihi aestimatissimo Colendissmo Gratiosissimo. Kreshevium.«

CXX.

11. ožujka 1836.

Biskup Barišić piše bosanskome redodržavniku, da mu je Meternich javio, da su cesar i cesarica drage volje primili njegovu čestitku i obećali pokroviteljstvo katolicima, te da je u Požunu za Bosnu skupljeno 315 for.

Mtm: R̃de Pater Coĩme Prone Coĩme.

U priashnoj mojoj pisavam da neima koristi traxiti Collegia u Macxarskoj, ama sadme obvinu drugo uffanje, akose neustavi, i nepoghine u lipim i ljuskim obechanjim, ko i dosada. Pishemi Princzip Metternich na 16. proshastog Januara

dae draghe volje primio moe Çestitovanje i dache nastojati svagdi u pomochi bitti, i pomagati nashe stvari. Na 30. spomenutog januara drughumi pishe njiovo Veliçanstvo Metternich, u kojoj pripisuje riçi Czessarove, i Czessaricze: koje riçi zvone: dasse kaxe Vikaru Aposhtolskomu u Bosni, dassu njiova Veliçanstva draghe volje primila moje çestitovanje kogasam upravio k njiovu pristolju, i primili suvishe ovi narod Rimski pod njiovu obranu; obechaju dache pomljivo i dragovoljno nashe stvari svigjati a pod Portom Ottomanom, samose priporuçuju nashim molitvama. U istoj knjighi pishemi Metternich dae odma nashe molbe çinnio pridati ad respectiva dicasteria s. vruchom priporukom, i kaxe dache sto pria na me bit odgovoreno, kakose ossudilo. Jedda Bog svemoguchi i na nas pogleda, samo da oche bitti bratinska ljubav megjunama, nepodkopavajuchi jamu jedan pod drughim. Pishemi Revisczki dasse skupilo 315 f. c. m. u Poxunu od Biskupâ a tako u dva put i Biskup Diakovaçki, govorechi dache spomenute parre posve pristati u posso ovom missionu, niti çinne i kakve ikakve uspomene dae za sam Kreshevski Manastir, kakosam ja bio pria razumio. Iz ovi para poharçioje moj Shekretar 7. f. c. m. koechese scto pria nama povratiti; kadbi stvar skrovita bila, sctose mene tiçe: draghebi volje kabulio da prilegne tomu vashem Manastiru, ama buduchse jur probubalo, a çuchese i vishe od nashi mladi fratara kojisu u Macsarskoj; i zato ja nebbi mogo xiv ostati od ukora kojimise spravlja ossobito od ovoga Manastira, poradi nezafalnosti, kakoche onni suditi, kojabijim uççinnio. Zato molimovas dami poshaljete dvie quietantie od koji jednu poslachu na misto, a drugu darxati kod mene za moju sigurnost, kako meni nie nishto prileglo niti ja xellim niti ochu dami ishto prilegne od onno 315 f. c. m. a vi kakogod naçinnite s. Provinciom u ime neçeni para, ja kabulim, niti chuse metati po sriedi. Ako se posve prilegnu odma tomu Manastiru, nekse podpishu barem Gvardian i josh jedan diskret. 200. f. c. m. daoje czessar za put nashim putniczim, koisu sad kod Stortmana u Brodu; shaljem ljude da donesu erga meam quietantiam kakomi pishe Biskup Diakovaçki odkoji 100. Detractis expensis deportationis huc Brodio dachu momu Shekretaru, adrugu 100. poslachu vama erga quietantiam, pak vi kako znate s. istim upravite. Shaljemvam svidoçanstvo za Suinovicha i sarçano pozdravljajuchi, ostajem

V. O. M. P. Devmus in Domino
Sudinskae 11. Martii 1836. f. Raphael Epp̃us m. p.

P. S. Etto shalje moj Shekretar 7. f. c. m. i to od onni para.

Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CXXI.

31. kolovoza 1841.

Šest prvih točaka iz optužnice biskupa Barišića, radi kojih se 31. kolovoza 1841. brani i obrani bosanski redodržavnik fra Stjepan Marijanović.

I.

Quod Revolutionem in Provincia Otomana Bosniae et Austriaca Slavoniae cum nonullis Religiosis excitare tentaverim; ad quem finem (Barišić) configit:

1. Quod Ephemeridum Zagrabiensium redactorem Dominum Ludovicum Gaj velut Caput Revolutionis pro Rege et liberatore Bosniae salutaverim.

2. Quod Sigillum Imperatoris Austriae falsificaverim, perque emissarios plebi, ut facilius ad arma covolet, monstrandum curaverim.

3. Quod cifras aliquas et notas Arabicas pro secretis signis complicibus assignaverim.

4. Quod Secretarium meum una cum alio Provinciae Patre ad Slavoniam miserim, ut quamdam societatem conflent, tumultum excitent, arma distribuant, et Seminarium, non scio cujus Propagandae in finibus Croatiae erigant.

5. Quod ex mea instructione iidem Mandatarii miserint ad Bosniam quosdam Religiosos signa Revolutionis daturos, atque ideo eos intercipere et punire neglexerim: Quod vero, datis Circularibus, eos perstringere sategerim, it solum factum dicit, ut aliis fucum facerem.

6. Denique quod Libellum ad revolutionem provocantem per Secretarium in vulgus sparserim.

Haec quoad nos instituto per Gubernium Austriacum Processu, et severissima indagatione, falsa esse deprehensa sunt, et veri nominis calumniae. — — —

Romae die 31. Augusti 1841.

Fr: Stephanus Marianovich m. pr.
Minister Provincialis Bosnensis.

Arhiv. franjev. samostana u Gučoj Gori, gdje se nalaze i druge točke optužnice.

CXXII.

26. studenoga 1841.

Fra Stjepan Marijanović, redodržavnik Bosne Srebrene urgira kod prefekta Vjeroplodnice za podignuće dvaju sjemeništa za bosanske franjevačke pitomce i to jedno u Senju, a drugo u papinoj državi.

Eme Princeps!

Duo sunt prorsus distincta, nec invicem pendentia, quae pro meliori incremento nostrae Sanctae Religionis Catholicae in Bosnia, deliberationi S. Congnis jam pridem sunt subjecta. Primum pertinet ad rationem reducendae pacis, et concordiae perturbatae inter vineae illius Dominicae operarios; evitandae item imposterum collisionis inter duas in Provia auctoritates. Alterum versatur circa modum jaciendi fundamenta ejusmodi nostrorum alumnorum educationis, quae et praesentia excludat pericula, et laetam praesagiat spem peridoneos, ac sufficientes operarios dilatandae fidei, ac intemeratae doctrinae Aplicae, Modus hic a Nobis propositus refertur ad duo Seminaria erigenda extra Proviam pro nostris numerosis necessariis alumnis: unum Segniae in Dalmatia, pro quo praeter simplicem S. Congnis assensum nihil aliud, nullae expensae expetuntur; alterum in aliquo opportuno loco Status Ecclesiastici, pro quo praeter assensum, provisio etiam loci, et sustentationis alumnorum fuit petita. Utriusque vero hujus nostri pii, ut putamus, moliminis, rationes ubertim expositae habentur in quinque jam hucusque porrectis nostris Supplicibus Libellis.

Itaque, quamvis S. Congni fuerit visum primi articuli decisionem differre, quoad destinatus visitator novis relationibus dubia dissipet; putamus deliberationem circa Seminaria suspendi non debere, nisi forte nova, ad vota Vicarii Aplici, toti Missioni forma danda videatur. Si enim S. Congtio non intendit totam in se suscipere curam providendae Missionis, et si, uti hactenus fuit, Provincia ipsa hanc porro curam gerere debebit, plurimum ejusdem Proviae Superiorum interest curare, ne vel unus quidem mensis, minus vero annus, aut anni sibi eripiantur ab impendenda hujus provisionis cura.

A duodecim et amplius annis Religiosa nostra Provĩa serio agere coepit apud Austriaca Tribunalia, ut sub uno tecto, subque nostra uniformi disciplina omnes nostri, per varias Austriacae Ditionis partes dispersi congregarentur alumni; qui ad expensas Caesareas in sana doctrina, et illibatis moribus ibidem uniti educarentur. Rescripta habemus ab Aula Viennensi, quae reposuit; Rem a nobis propositam sibi probari, spectatis etiam emolumentis ipsius Monarchiae Austriacae, at difffcultatem versari et subesse ob novas expensas in erectionem et provisionem talis Seminarii faciendas.

Nos igitur post indefessos conatus, et varia alibi inita tentamina, tandem reperimus et locum peropportunum, inter Bosniam, ac Italiam, ab omni haeretica labe immunem in Civitate Segniensi, et Virum Aplico Religionis Zelo inflamatum ejusdem loci Eppum, qui plaudentibus etiam civibus, curam, ac expensas erigendi pro nostris Religiosis alumnis Seminarii, heroica liberalitate jam anno priore in se susceperat: nec alius desiderabatur, quam ut Provĩa, et Aula Imperialis formaliter consentiat, nosque tantum a tantis studiis quaesitum acceptemus beneficium. At nos hac infausta lite involuti, et incerti, quaenam futura esset mens S. Congnis circa Missionariam nostram Provĩam, ac ista Seminaria; assensum vel inviti suspendere fuimus coacti, licet saepius ab eodem Eppo provocati urgeremur. — Verum si adhuc distulerit S. Congtio mentem suam ea de re aperire, assensumque praebere, verendum est ut tam opportuna occasio semel ellapsa vix unquam redeat. Nuper enim venerandus ille Praesul, jam prope octuagenarius, febri decumbens, vix spem ulterioris vitae reliquerat: quare pecuniam pro nostro Seminario destinatam in alia pia opera convertit, sed convalescens iterum nobis subsidium promisit, si tandem S. Congtio piam ipsius non recusaverit operam.

CXXIII.

Godine

Tabula, kojom se rasporegjuju bosanski franjev.

Tabella dislocatoria Alumnorum S Francisci

Copia

Nrus	Nomen et Cognomen Alumni	Locus in quo anno priore fuit	In quali Studio
1.	Antonius Allaupovich	adveniunt ex Patria	
2.	Joannes Juranovich		
3.	Petrus Marianovich		
4.	Elias Lekich	Posegae	Rhetorica
5.	Joannes Czärnacz		
6.	Petrus Csiacsich	Szolnokini	I[i] Anni Philosophia
7.	Thadeus Kozich	Szolnokini	
8.	Jacobus Cxoich	Szolnokini	
9.	Laurentius Thomich	Földvarini	
10.	Ambrosius Livaich	Földvarini	
11.	Antonius Muttich	Földvarini	
12.	Joanes Markovich	Földvarini	

Jam si adhuc Fides habetur delationibus nostri Vic. Aplici, nulla nobis hujus assensus Spes relicta erit, subdolis utpote hujpocritis, qui arcem, nescio quam, et munimenta ibidem excitare quaeramus, quo civili simul, et Ecclesiasticae potestati bellum moveamus. Talia a tanto viro in nos congesta, si adhuc nostram Fidem, et religiosa conamina in suspicionem adducunt, causam nostram ei, cui omne cor patet, commendantes, tantam injuriam cum caeteris solita patientia devorare conaremur, nisi ipsius Religionis tanta inde sequeretur jactura.

At forte alia S. Congnem movet ratio: ne videlicet semina ibi hauriantur reprobae alicujus doctrinae. Sed praestat hunc metum excludere, praeficiendo probatae fidei Magistros, quam renunciare in perpetuum et beneficae Fundationi Regiae, et patrocinio (quo carere Bosnia Christiana omnino non potest) Augustae Aulae Austriacae, quae totalem revocationem nostrorum inde Alumnorum odiose posset interpretari, atque generalem causare totius illius gentis aversionem tam a nobis, quam ab ipsa etiam Sacra Sede.

Has ob causas iterum Tibi, Princeps Eme, nomine totius Provae enixe supplico, ut re hac serio, ac mature discussa, me quam fieri potest citius de intentione S. Congnis his in rebus certiorem reddere digneris: ut ipse rationibus Provae, ac educationis alumnorum vel melius consulere pergam, vel huic oneri cum tota Provia salva conscientia valedicere possim.

Haec dum humiliter expono, in S. Purpurae pro osculo persevero.

Romae die 26. Novembr. 1841.

Emae Tuae Rmae

Humilis ac devotus Cliens Fr. Stephanus Marianović
Minister Provlis Bosnensis.

Copiae memorabilium Litterarum etc. u Gučoj Gori.

CXXIII.

1841.—1842.

klerici na nauke u cesarskim zemljama.

Bosnae Argentinae pro Anno 184½ confecta.

Locus ad quem hoc anno disponitur	Pro quali Studio	Levant Stipendia sua 150 fl W. W.
Cremniczium		
Cremniczium	pro primo Anno Philosophiae	e Salis officio Szucsanensi
Cremniczium		
Posegam	pro 2ª Humanitatis Classe	
Posegam		
Szolnokinum		
Szolnokinum		e Cassa filiali Czegledіensi
Szolnokinum		
Földvarinum	pro 2° Anno Philosophiae	
Földvarinum		e Cassa filiali Földvariensi
Földvarinum		
Földvarinum		

Nrus	Nomen et Cognomen Alumni	Locus in quo anno priore fuit	In quali Studio
13.	Michael Sladeovich	Cremniczii	
14.	Nicolaus Krilich	Cremniczii	
15.	Stephanus Josipovich	Cremniczii	
16.	Stephanus Ljubich	Cremniczii	
17.	Josephus Dragicsevich	Bacsinii	
18.	Marcus Boshnjak	Bacsinii	II[i] Anni Philosophi
19.	Anthonius Chistich	Agriae	
20.	Georgius Knexevich	Agriae	
21.	Georgius Mantich	Albaeregiae	
22.	Stephanus Glavadanovich	Cremniczii	
23.	Antonius Chiurich	Vacii	
24.	Andreas Ivandovich	Sabariae	I[i] Anni Theologia
25.	Augustinus Momcsinović	Albaeregiae	
26.	Paulus Vukadin	Agriae	
27.	Michael Barisich	Ecclesiis	
28.	Stephanus Tomcsinovich	Nittriae	
29.	Antonius Vladich	Ecclesiis	II[i] Anni Theologia
30.	Josephus Kovacsevich	Pestini	
31.	Petrus Bannich	Vacii	
32.	Joannes Katavich	Sabariae	III[i] Anni Theologia
33.	Pacificus Kergnich	Manet	in cura valetudinis

Lectum et extradatum per Franciscum Mentz

Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CXXIV.

12. studenoga 1843.

Bosanski Franjevci mole Nj. Veličanstvo Ferdinanda I., da se ukine odluka austrijskoga vijeća rata, kojom se bosanskim Franjevcima zabranjuje prelaz u cesarske zemlje.

Sacratissima Majestas!

Providam Supremi Numinis circa res humanas curam, ejusque miram providentiam adorare oportet, qua factum est, ut inter medios Crucis Christi hostes, et saevissimas, tempestatum procellas, hic in Regno Bosniae, Orthodoxa Religio non solum non, ut in vicinis accidisse Regionibus, extingueretur, sed potius in dies augeretur, et florentior, benedicente Deo, evaderet. Ad conservationem vero, et incrementum salvificae nostrae Religionis, plurimum gloriosos, Augustissime Caesar! Tuos ante natos contulisse, cum gratitudine recognoscimus. Avitarum virtutum strenuum aemulatorem; in Te imperator Auguste! non sine maximo solatio suspiciamus, et omni possibili modo veneremur oportet. — Pro tot beneficiis gratias referre, et gratitudinem testari volentes nostri antenati non solum

Locus ad quem hoc anno disponitur	Pro quali Studio	Levant Stipendia sua 150 fl W. W.
Galgoczinum		
Galgoczinum		
Galgoczinum		e Cassa filiali Sellyensi
Galgoczinum		
Gyöngyösinum		
Gyöngyösinum	pro I° Anno Theologiae	e Cassa Centrali Budensi
Gyöngyösinum		
Brodinum		e filiali Cassa Posegana
Albamregiam		e Centrali Cassa Budensi
Vacium		e centrali cassa Budensi
Brodinum		e filiali cassa Posegana
Brodinum		
Brodinum	pro 2° Anno Theologiae	e Cassa filiali Posegana
Szegedinum		e Centrali Cassa Budensi
Szegedinum		dd. dd.
Scakolczam		e Cassa filiali Posoniensi
Szegedinum	pro 3° Anno Theologiae	e Casa Centrali Budensi
Pestinum		dd. dd.
Vukovarinum		e Cassa filiali Posegana
Vukovarinum	pro 4to Año Theologiae	dd. dd.
apud Fratres	Misericordia Sepasvarallya	e Cassa filiali Leutoviensi

Ep. Secretarium S. Sedis Dioecesanae

Assessorem u Notarium

integras Colonias ad numerum fidelium Augustae Domus Austriacae subditorum augendum, Dominio Othomanico subducentes ad felicissimas Tuas Ditiones traduxerunt, sed insuper ob sinceram adhaesionem, inviolatamque erga Tuam Augustam Domum fidelitatem, multi eorum perpetuum exilium sustinere, alii vero atrocissimam subire mortem, coacti sunt. Dum igitur penitius ex parte Tuae SS̃mae Majestatis providam circa nos curam, et vere paternam sollicitudinem, ex parte vero nostra sinceram erga Aplicum Regem adhaesionem, consideramus, non possumus non mirari, qui factum est, ut ad initium Junii A. C. rigorosum Decretum a Consilio Viennensi Bellico feratur, quo nos Fratres Bosnenses prohibemur, non obstante qualicumque demum necessitate, transire ad Tuas Clementissime Caesar terras.

Videmus (amaris lacrymis deflentes sinistram sortem nostram) id nobis accidisse, quod nec rebelles suo Imperio Turcae, nec inquieti Serviani, imo neque ipsi publici latrones experiuntur; hi enim omnes ad confinium in casu necessitatis recipiuntur, solum nos Franciscani Bosnenses repellimur. — Jube

invictissime Caesar! inquisitionem fieri. patebit nos esse sincere Domui Tuae Augustae addictos, Dnos vero Raphaelem Barishich actu in Albania existentem, et Carolum Pooten (quibus agentibus nec Tuam Majestatem accedere, neque ad Tuas felices Ditiones transire permitimur) subdelegatum Visitatorem hujus infelicis Proviae, esse alieno ob praejudicia animo erga Gubernium Tui Imperii.

Si enim hi viri sincere addicti essent Augustae Tuae Domui non reprobarent Doctrinam in Tuarum Ditionum Seminariis Catholicis, tradi Juventuti Ortodoxae solitam. Id namque testantur eorum scripta typis vulgata, loquitur item tristissimus eorumdem conaminis fructus, jam enim secundus labitur annus, ex quo non valemus, illis impedientibus, mittere nostros Clericos ad Tuas pro studiis Ditiones. — Ea occasione, qua Carolus Pooten properabat Viennam injustas contra nos penes Inclyta Dicasteria querelas facturus, mittendos duos Ablegatos ad Tuam SSmam Majestatem auximus, sed hi non sine dedecore a Tuis confiniis repulsi sunt; Instrumentum proinde publicum, quo provisi erant hic clasum hac occasione mittere praesumo. Demum ante Thronum Majestatis provolutus, humillime eandem, nomine totius hujus plus justo afflictae Provinciae, rogo, et demisissime obtestor, ut nos sub protectionem, potentissimumque Tuum patrocinium, clementissime suscipere digneris.

Fojniczae in Bosnia die 12. Octob. 843.

Copiae memorabilium Litterarum etc. u Gučoj Gori.

CXXV.

1. prosinca 1846.

Fra I. Franjo Jukić i fra Blaž Josić pišu iz Fojnice visokoučenome gospodinu dru Ljudevitu Gaju, kako: »Njekoliko rodoljubne mladeži naumilo je s početkom nove 1847. godine jedno književno društvo zavesti, kog će cilj biti — protěranje tminah neumitnosti iz ove nevoljne i od svakog zapušćene slavjanske dèržave.« Osjećaju, da imaju za to veliku želju, ali malu snagu, nu uzdaju se »u prijatelje narodnosti«, megju koje njega prvoga broje i pozivlju u pomoć, moleći, da im »od nove godine tri iztisika Narod. Nov. s Danicom za svaki manastir po jedan, bezplatno« šalje.

Izvornik u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Objelodanio ga doslovno dr. Alaupović u »Ivan Frano Jukić« (Sarajevo, 1907,), str. 55. Donesosmo ga za razjašnjenje CXXVI.

CXXVI.

God. 1846.—1848.

Poziv i pravila prvoga književnoga društva u Bosni.

Poziv

U »Kolo Bosansko« Tako nazvano književno društvo, koje Domorodci Bosanski za godinu 1848. zavesti žele.

Non quia dificilia sunt non audemus,
Sed quia non audemus dificilia sunt.
S. Augustinus.

Mila Bratjo! Slavni věk naš, jest věk od naukah, věk od prosvěte! Kud se god obazremo: sve se kreće, sve za prosvětom i naukom teži; zavode

se učiteljišta, otvoraju se Učionice, mladež za naukom čezne: što njegda bijahu sablje, i buzdohani, to su sad knjige i časopisi, potoci kĕrvni davno su usali, i mi mir uživamo. Sve se rekoh oko nas kreće, i samo još mi u snu nemarnosti tužno počivamo? Mi Bošnjaci njekad slavni narod, sad jedva da smo živi, nas samo kao očenutu granu od stabla Slavjanskog gledaju priatelji naukah — i žale nas! al težko onomu, koga žale, kaže poslovica. — Zato vrime je, da se i mi probudimo od dugovične nemarnosti; dajte pehar, te carpite iz studenca pomnje mudrost, i nauk; nastojte, da najpred naša sèrca očistimo od presudah, fatajmo za knjige i časopise, vidimo što su drugi uradili, te i mi ista srĕdstva poprimimo, da naš narod prosti iz tminah neznanstva, na svitlost istine izvedemo!

Nek nas ništa od ovog poduzetja nestraši, istina, svaki početak da je mučan, al kad se već počme, sve to lašnje biva. Nas pako bodri primĕr ostale bratje Slavjanske; da druge ne napominjemo, koje udes u srĕćnii položaj politički stavio, uzmimo prĕd oči bratju našu Bugare[1]), koju iste nezgode, koje i nas tište, pa šta za malo vrĕmena učiniše? Više od 30. učionicah narodnih zavedoše! Šta dakle nama smeta, da istim putom neudarimo? — Pod vladom sadašnjom Turskom, nesamo da se ovaka poduzetja priče i zabranjuju, već isto i Vladanje nastoji narod, i podložnike svoje, kao i drugi Europejski Vladaoci usrećiti, i prosvĕtliti; ništa dakle nas ne smeta — i sama jedina dobra volja hoće se. Ko ima dobru volju, i komu je sreća svog naroda mila, nek slobodno stupi u ovo domorodno družtvo, kog je cilj dobar, i svrha sveta.

Uredba Družtva.

1. Svaki član ovog družtva plaćat će u občinsku kesu 2. talira = 12 pletah na godinu, i to meseca sĕčnja valja na jedan put da položi.

2. Pineznik, i ostalo starešinstvo odabrat će se odmah dok družtvo u život stupi, i dok od starišinah od Provincie bude potvardjeno.

3. Iz ovih novacah kupovat će se Novine, Časopisi, i druge više koristnie knjige, za svaki Manastir, po jedan ol više iztisakah. — Knjige ove slat će se na pročitanje Članovim družtva, koje kad proštiu, vratit se imaju u dotični Manastir, gdi posli neg se svežu stavit će se u knjižarnicu.

4. Družtvo ovo svake godine izdavat će po jednu knjigu, pod naslovom Svĕtogled Bosanski. Knjiga ova sadržavat će razne predmete: Književne, umĕtne, i ekonomičke, njezin sadèržaj bit će u posebnom Oglasu.

5. Za trosak (sic!) ove knjige molit će družtvo Časno Definitorium da ovo priporuči, da knjigu ovu svi Misnici koliko u Manastirih, toliko i po župah Paroci, i kapelani, kupiti dostoje se.

6. Brigu uredjenja ovog Svĕtogledja prima na se O. Fra Frano Jukić, pod pogodbom nadarenja[2]), za svaku godinu po 10. talira. Ostali pak dohodak od izdavanja ove knjige pripad će kesi Druztva (sic!) za njegove potrĕbe.

7. Družtva ovog najpèrva će briga biti: Učiniti jedan odbor, koji će nastojati pronaći, način kako bi se, gdi bi se imale narodne Učionice zavesti: kojim načinom? odklen će se nabaviti trošak? i kako bi se glavnica Fundus — za ovo

---

[1]) Ova se riječ sa zarezom u izvorniku opetuje, jer se prelazi na drugu stranu.
[2]) Ova se riječ sa zarezom u izvorniku opetuje, jer se prelazi na treću stranu.

osnovati, i položiti mogo?

Sva ova ponizno podlažu se, pod obranu, i zaštitu Časnog Definitoria, od kog se najpri dopuštenje ište, i kad bude potvardjeno, družtvo će istom u život stupiti, i početi raditi.

Iz fotografije, koja se nalazi u »Institutu za istraživanje Balkana« i koju nam je dr. Patsch za porabu blagohotno posudio. Fotografija je snimljena s izvornika, što se je nalazio u Gučoj Gori

CXXVII.

2. srpnja 1847.

Profesor Stojačković išće od Martića fra Grge, da mu pripravi i na tisak pošalje jedan od onih starih molitvenika, što se medju bos. katolicima nalaze. Molitvenik bi se tiskao ćirilicom i to troškom Stojačkovića u 15.000 komada, a tim bi fra Grgo Martić postao novi Kiril.

Љубезный господине!

Неће ли се и у Вама по прочитанію књиге мое — а нарочито она два оддѣления о судбини кириллскогъ књижества и о станю таковогъ у текућемъ стољѣтію код Р.католически Југославена — оне исте спасоносне мисли, и она иста свеза осећања пробудити, коя су мене при писаню одушевљавала и на прорицанѣ найсяйније будућности за укупну Југослав. књижевность одъ општегъ употребљенія кириллске азбуке опуномоћавала. Неће ли и ваше срдце у наймилие, найчистие духовне радости разныжити то ласкаво себе самогъ увѣраванѣ, да ће се наданѣ мое — на добро Рода слутеће — часъ пре обистинити, да ће се сирѣчь онай искрений на полутину вашу управљений позивъ мой у тичућимсе саучастногъ одзива наћи, но таковогъ, кои се не само у рѣчи и кићене изразе пролива и съ тимъ цѣло траянѣ свое свршава, него — съ коймъ е сроћена дѣлательность яча одъ сваке препоне, напасти, — узвишена надъ свакимъ предсудама, коя благой жељи тѣло и животъ дае? А ако су књижевни саставци ваши, у С. Н. Листу саобштавани, доиста вѣрний одпочетакъ вашегъ унутрашнѣг расположења: то су онда наше душе сродне, то ий онда сродне мисли узхићаваю и срдца наша сродни осећаи разгреваю. Ако е чистъ оно духъ, коимъ свака врста ваша дише: то е онда еданъ Родъ предмет љубљења нашегъ, и благо едног Рода онай кумиръ, коемъ тамњанъ палимо.

У слѣделву ови родољубиви мислий имамъ вамь едно важно предложенѣ учинити. Да ли ћете ви на таково пристати? Оно се састои у слѣдующемъ: Едну ма кою одъ Босански (молитвени) у 21. § дѣла могъ описани књига, коће се (како ви кажете) подрпане и зараћиле у народу налазе, и које народъ јоште помало читати уме, — да одаберете и на користь поручене ваше пастве подъ вашимъ именомъ и с предговоромъ одъ вас прештампати дате. Тако првий текућегъ стољећа ономъ стазом да пођете, на којој за новогъ Кирилла (кои да ви будете) неувела слава и хвала цвѣта. А ево я вамъ се свечано обећавамъ, да ћу одъ васъ изабрану књигу о момъ трошку у 1.500 истисака дати прештампати и такове потом вама поклонити, да ій међу народом поделите. Па ако нећете друкчије я ћу и сама босанска слова дати наново салити поради књиге, кою будете изабрали. Зато молимъ васъ, да ми одма одговорите, шта и како о той ствари мислите, па ако се наша мнѣніа судараю, уговоритћемо данъ, када да се на граници н. пр. у Броду кодъ г. Брлића састанемо и о свему томе подробниѣ поразговоримо и посавѣтуемо. А я ћу вама уложени

путни трошакъ приликомъ састанка нашег у Броду драговољно поднамирити. За цензуру је моя брига.

У осталомъ васъ љубезно поздрављаюћи и што скоріи од васъ одговоръ очекуюћи есамъ съ почитанемъ

У Ср. Карл. $\frac{2}{14}$ Јулија 1847.

вашъ

одданий

А. Стојачковићъ.

Izvornik u fra Mirka Šestića, na komu je na kraju Martić svojom rukom latinicom napisao:

»NB. Kada sam predložio g. Piscu da se ima knjiga uprav starom Bukvicom štampati, tada je on iskrenuo na obstojeću gradjansku Srbsku Azbuku, a ja to nisam mogao primiti — i tako stvar zaspa. A na svaki način sa starom Bosanskom Bukvicom mogao se je uspješan početak imati.

F. G. M.«

(Nastaviće se.)

Из Дневника Прокопије Чокорила.

Саопштио

Др. Владимир Ћоровић.

У архиву мостарске српске општине, у једној старој и запрашеној чекмеџи, нашао сам међу гомилом разних писама, биљежака и рачуна и један стар, прилично оштећен тефтер, сав исписан разним дужим и краћим напоменама. Тефтер тај, у величини 22×17 *цм*, био је прије нека турска биљежница, јер се по средини налазе извјесни блиједо штампани турски знакови, преко којих је писао разне биљешке Прокопије Чокорило, јеромонах мостарски, својим угластим и несигурним рукописом. Али он није писао пажљиво од странице до странице, него увијек тамо, гдје су му се случајно при отварању нашли празни листови, те је с тога био прилично тежак посао у овом рукопису од 143 листа увијек тачно пратити хронолошки ред догађаја и везе између његових напомена. Но то је ипак био занимљив и благодаран посао. Јер овај Дневник, писан под непосредним утисцима догађаја, има толико новог за једну локалну хисторију, толико сигурног и вјерног, да се у много случајева диже до извора првога реда.

Петар, у калуђерству назван Прокопије, Чокорило родио се 1802. год. у Плани код Билеће. Запопио се врло млад. Прве године службе провео је као свештеник у Љубињу, одакле је — не зна се које године — дошао у Мостар. По смрти своје жене покалуђери се, али не оде у манастир, него оста и даље као парохијални свештеник у Мостару. Од маја 1858. до у зиму 1860. провео је у Русији, гдје је купио прилоге за градњу седам цркава у Херцеговини (у Коњицу, на Борцима, у Бијелом Пољу, Жупањцу, Љубушком, Старој Габели, и у самом Мостару), „за да бы се“, како сам рече, „сачѣвале ове бѣдне овце, да ій іошь до кое време не прогѣтаю вѣкови“. Он је у том походу имао врло лијепа успјеха; постигао је, шта више, и припомоћ од 400 дуката од цара Александра II. за подизање женске школе у Мостару и за пет година годишње по 100 дуката за издржавање једне учитељице[1]). Штедљив, пун пожртвовања и преданости, он је на том путу по читаве дане ишао пјешице, да само што више уштеди и донесе у Мостар, а кад је морао да се вози (по мору и Дунаву) он је брижљиво скупљао све признанице плаћања, да може што чистије и савјесније положити рачун. Мален, сув, слаб човјек, „грумичак земље“, како га називају наши људи, он је дршћући од тешке руске зиме, по читаве сате стајао пред црквама чекајући и тражећи, по

[1]) Ср. Гласник Земаљског Музеја, XXIV., 1912., стр. 438.—441.

препоруци свештеника, коју рубљу милостиње. Читав тај пут и своје утиске он је описао на малим цедуљама, у облику писама, као што је онда био обичај у нашој књижевности, наводећи редовно, шта му се који дан десило, куда је ишао, с ким је говорио, шта је видио. Али та писма, врло оскудна књижевним смислом и врло примитивна, нијесу за штампе, нити су била намијењена јавности.

Добри овај старац имао је, у опште, благородних и бољих осјећања Видећи, да ново доба треба нових људи, он се живо бринуо, да се створи један млађи нараштај са бољим образовањем и ширим знањем. Успјело му је преко руског конзула и одушевљеног словенофила Александра Гиљфердинга, да изради руске штипендије неколицини мостарских ђака, које послаше тамо на школовање, а свог братића Алексу посла сам 1860. у Задар, у богословију и под надзор Ђорђа Николајевића, онда најпопуларнијег свештеника у нашим крајевима, доцнијег митрополита сарајевског. Чокорило је стално био у вези с тим ђацима, бодрио их, поучавао и обавјештавао их о свему из њихове домовине, а они се њему хвалили својим успјехом и саопштавали му своје жеље и потребе. Овај мирни и добри радник, „пастир добри“ у правом смислу те ријечи, умрије у Мостару 1866. године.

Прокопије Чокорило припада оној симпатичној групи мостарских свештеника из прве половине XIX. стољећа, који су имали и књижевног интереса.[1]) И он се, као и сви његови књижевни другови (Серафим Шолаја, Јоаникије Памучина и свјетовњак Ато Марковић Сломо), одлучио на књижевни рад иницијативом Српско-Далматинског Магазина, алманаха, који је под уредништвом Ђорђа Николајевића постао најпознатија и најчитанија књига у нас. Нићифор Дучић рекао је једном, да свака кућа у Херцеговини, гдје бар неко зна читати, има по једну Вукову књигу или Магазин[2]). Тамо је и Чокорило послао свој први рад: статистику мостарске православне цркве у 1856. години. Али уредник је тај ма и рукопис негдје затурио и заборавио и нашао га је тек касније у Сарајеву, те га објавио у Источнику 1889., стр. 250.—252. Други, већи посао почео је Чокорило иницијативом Гиљфердинговом; овај му је, како се чини, сам превео рукопис на руски и послао у Москву, гдје је изишао у часопису Руская Бесѣда 1858., II. То је његов Љетопис Херцеговине од 1837.—1857., који је поново преведен на српски изишао у мостарском Народу 1908., у бројевима од јула и августа. Ту, у том Љетопису, описује Чокорило један дио времена, које спомиње у овом Дневнику, тачно и јасно као човјек, који је то све сам видио и доживио. Дикција му је народна, течна и лака и да се познати и у преводу. Гиљфердинг је био објавио за наставак свог дјела Боснія, Херцеговина и Старая Сербія пријевод и једног другог дјела Чокорилова, његових прича из херцеговачког живота, које би за нас данас биле од нарочитог интереса. Гдје је и кад је тог дјела нестало не знам да речем; међу његовим папирима нисам му нашао концепта, нити икаква другог трага.

Овај Дневник обухвата вријеме од 1848.—1864., изузевши оно доба Чокорилова бављења у Русији. Писан је, не да буде објављен, него да служи његовом власнику као нека потсјетница, као сигуран извор за евентуална касније објашњавања. Рађен је исто онако, како су рађене и извјесне кронике католичких манастира и међумухе, потсјетне биљешке, наших Муслимана. Све, што се у том

[1]) Опширније сам о њима писао у књизи: Мостар и његови књижевници у првој половини XIX. стољећа. Мостар 1907.

[2]) Књижевни радови I., Београд 1891., стр. 194.—196.

„Дневнику налази само су биљешке и напомене, сиров материјал, често пута набацан без пажње, без нарочитог обзира на све појединости. То показује боље него ишта друго, његов комодни, домаћи стил, неповезаност реченица, небирање изражавања; много се пута наставља реченица без обзира на то, како се започела, говор прелази врло често из директног у индиректни чисто онако, као у обичном причању. Непосредност биљежења види се по честим усклицима: „сютра да видимо како ће бити!“ и сличним. Много штошта казао је непотпуно, на по уста; тек толико, колико да потсјети.

Па ипак, овај материјал има много вриједности. Овдје има толико детаља, који су корисни за потпуност једне слике, а који би нам иначе били потпуно заборављени; ту је толика множина имена, која данас нико више не памти; толико датума и прецизирања времена, какво се иначе никад не би дало сазнати. Кад се уз то узме на ум, да ми из тога времена имамо једва неколико половних вијести, неколико само мемоарских биљежака, а готово ни мало других писмених докумената, онда се још више истиче без мало апсолутна вриједност ових живо писаних биљежака.

Оно све, што ми данас знамо о Алипашиној Херцеговини потјече највећим дијелом од Чокорила и Јоаникија Памучине[1]). Ранији Љетопис Чокорилов не обухвата, као што смо видјели сав дио ових биљежака, он иде само до 1857. год., док ове биљешке сижу до 1864. Међу тим, у овим биљешкама нема оног дијела из Љетописа од 1837.—1848. У заједничком дијелу разлика је врло велика. Онамо су наведени догађаји повезани ближим везама, али више сумарно; овдје су више случајева и појединости, има више разноврсности и изнад свега више имена, дата и локализације, који су за руску публику били излишни. Памучиново је причање течније и сложеније, али мање поуздано. Треба само сравнити у оба причања опис смрти Симата Грујице, долазак Хајрудин-паше на Буну и тамошња вијећања, буњење мостарских грађана против Али-паше и Омер-паше, па видјети ту разлику, која је сасвим разумљива. Памучина је описивао све то тек неколико година иза догађаја по сјећању, док је Чокорило писао већину ствари још на дан догађаја. Други писци мемоара о ондашњим догађајима, фра Грго Мартић, др. Јосиф Кечет и Мартин Ђурђевић, или обраћају мало пажње Херцеговини или оним годинама у опште. Осим тога Мартић и Ђурђевић писали су, односно диктовали, своје успомене готово педесет година иза догађаја, онда, кад су од њих знали још само главне моменте, контуре слика, и можда по који упечатљив детаљ. Мартић, на примјер, не зна ништа[2]) о акцији Хафиз-паше, сина Али-пашина, код Скендер-бега, да рехабилитује свог оца; он, у опште, не говори ни једне ријечи о њему. Ђурђевић, опет, спомињући закупнике босанских шума за турског времена[3]), не зна за Алипашину продају шума у Дубравама и Коњицу у 1845. год., за једно тако важно дјело ондашње херцеговачке управе.

Прокопије Чокорило био је прост човјек, с прилично уским знањем и са невеликом природном интелигенцијом. Он је једностран, строго православни, безусловни поштовач за нас толико важне Русије и непомирљив непријатељ Турака. Све што је турско за њ је готово а priori лоше и отуд је код њега врло ријетка

[1]) А. Гильфердингъ: Босния, Херцеговина и Старая Сербія, СПетербургъ 1859., доноси његов Жизнь Али-паше Ризванбеговича.

[2]) Zapamćenja (1829.—1878.) Zagreb 1906., стр. 19.—20.

[3]) Memoari sa Balkana 1858.—1878. Sarajevo 1910., стр. 31.

потпуна објективност у просуђивању догађаја. Само у питању устанка против Али-паше, кога је мрзио бескрајном истрајношћу, он је имао много симпатија за његове противнике и тад је чак једном пребацио Србима невјерство! Други пут, савладало га је ипак осјећање праведности и није се могао уздржати, да Новици Церовићу не пребаци, што је насрнуо и на турске жене. Иначе је стално једностран и својеглав. Не имајући дубље интелигенције и у непосредном утиску од догађаја он ријетко назире везе између разних појава и још их ређе, ако их већ запази, тачно тумачи. Он не види много и не чује све што треба. У том тако значајном времену, кад је присуствовао толиким важним договорима, састанцима, завјерама он није запамтио ништа много важније од спољашњости и није често чуо много више од интереса, колико ће у којој прилици пукнути топова, чије бројеве редовно наводи с много приљежности. Што је ипак, поред свега тога, забиљежио врло много важних вијести, то је с тога, што су ти хисторијски важни догађаји били јачи од њега и што су га готово сами нагонили, да их као такве бар фиксира. С тога је код његових биљежака важније навађање извјесног факта, него његово разлагање.

И његова је хронологија мало чудновата. Он није писао догађаје по реду и по извјесној подјели, него је биљежио све, што му се чинило важним, онако како му кад дође под руку. Често је пута писао извјесне догађаје истом онда, кад им је услиједа каква новог обрта опазио важност; често је већ готовој биљешци додавао нове датуме. Тако се много пута реченица почиње једним датумом, а завршава другим, онако, како је њему у онај мах пало на памет. Ја сам, у колико је то ишло, растављао такве допуне и гледао да очувам хронолошки ред.

Због тога, што је биљешке писао не за штампу, него за себе и што је, даље, пишући их пазио више на то да их забиљежи, него како да их забиљежи, оне су с језичне стране два пута занимљивије. Са непосредношћу саопштавања, без усиљености, коју би несумњиво имале, да су требале бити објављене, ове биљешке дају слику говора, специјално мостарског говора и могу врло добро послужити за неколико дијалектолошких опажања.

Има ѕ за о у ријечима: пѕлитика, протокуљ, кѕмпание. Код рефлекса од ѣ има неколике у Мостару и сад обичне икавске форме: сидио, посиђе, разѕмише, 3. лице през. заповиди. Необични су данас код православних у Мостару ови икавски облици: обисили, овди, ники, трибински. Још су занимљивије екавске форме: пре, за прије, Лесковца, телѕ и једном девоика, уз то још старьешине. Ту би се дало рачунати и Цетко за Ц(в)ћетко. Облик Лесковца да се тумачити и овако: он нигдје не пише љ (вала за ваља, помишло), па га није хтјео писати ни ту; девоика му се случајно омакло, јер иначе редовно пише ћевоика или ђевоика. Ријеч Цетко није му посве исписана, а код ријечи старьешина могуће је, да му оно ь има да означи глас ј између р и е. Ријеч тело ја мислим да се код Чокорила одржала из црквеног језика[1]). Пре и при и прије замјењују се у ијекавским дијалектима врло често, нарочито у препозицијама. Занимљив је, даље, облик везпер[2]).

Код њега као калуђера врло су разумљиви облици црквено-руско-словенског изговора. Најчешћи су трагови тог утицаја код рефлекса полугласа и вокалног р: день, собраше, востаюћи, во за въ, соверши, древо, церква, мершав,

[1]) Ср. за ово питање M. Rešerar: Der štokavische Dialekt. Wien 1907., стр. 71.—74.

[2]) Ср. Arhiv für slav. Philologie, XXIX., стр. 501.

Грекъ, омерзоше, напперви, чисто руски: во своя сн. За препозицију съ има сва три уобичајена облика: са, су, со, који се, као што се зна, нијесу развили из једне форме. Руско-словенски је и умекшано р у ријечи Лазаря. За полуглас говорио би облик Шар'нце за обичније Шаранце. Облике мюшир ь и юнѕчади тумачим једино ортографском несигурношћу Чокориловом; прва је ријеч само једном тако писана, и ако се често јавља, а код другог случаја завео га је ваљда блиски облик Юсѕфа.

Код сугласника се да примјетити ово: замјењује врло често ћ и ђ, и ако им познаје прави изговор (ћошка, дођоше, ђевоика): изиће ћоя, ћевоикѕ, доће, ћаволе, виће, Ћенанъ = Ђенанъ; и даље ћ и ц: Таслићѕ, ћада, ћебана, хоћа, Маћарка, синћир, Аћомеровићь; и најзад ч и ћ: Ћенгићь, Фоћѕ, броячу (dat. од имен. бројач). Занимљив је облик найдѕ[1]). Х не пише готово никако: *а)* на почетку: оцѕ, оди, рану, Аирѕдинь, Ерцеговце, айде, Ришћани, оћемо, иляду, аремь, Афиз и т. д.; *б)* у средини: Амет, Ибраим, уавсіи, плаа, спау, Муамедъ и т. д. или пише како говори: успћка, зактева. Само је грчку ријеч пароха писао са х; *г)* на крају: и за их, gen. plur. мертви, ранћни, нашие мостарские жена, Сали за Салих, сила за силах и т. д. За хтио има стио, обични облик нешће за не хтје и једном не ћедѕ се за не хтједну се или за обичније не шћедну се. За ф има в и п: Вплип, вакуп и необично к: муктиа. К за г у никђе. Има више примјера за замјену од м, н и в: Думно = Дувно, бинбаша = бимбаша, Станбол = Стамбол, крмнички = крвнички и на крају ријечи низан за низам, Айрудимъ = Айрудин. За с има ш: ш нима, ш ни и шѕтри дань (ту служи ш за онај херцеговачки ѕ' глас), али Сћепан. Ш за ч има у придјеву путнишки. Крајње ль остало је у облику долазиль, свега један једини пут, сигурно утицајем црквеног језика. Њ за н има у ријечи дањак. За ст — шт има пушти, за ск—шћ: сераскер и серашћер. Ријеч телар за данашње телал наводи се тако редовно и код Качића.

Има и по неко отпадање гласова. На почетку отпада и: Смаил = Исмаил. У средини ријечи изоставља к и ј: Нишићь нишићски, Саралиа и у обичном прео за преко; даље в: оће, посћоче, оскернени и т: болесанъ. Ови су сви случајеви осим код ријечи Саралиа и данас обични у народном говору. Исто тако отпадање гласа т на крају у ријечима: радосъ, виесъ, пе за пет и гласа и у инфинитивима. Занимљив је у народу врло обични облик показне замјенице тај без ј: та дань. Асимилацију има у облику: ис Сараева. Писао је, и ако сигурно није изговарао: Столца, праздника, отца. Изврнуто је можда метатезом камяканъ за кајмакам. Необична је форма: несреднѕ за несрећну, што је два пут употребљава. Далматинизам је његов номинатив једнине кћеръ или ћеръ и инструментал са шћеромъ. Метатеза је у ријечи Умкоша за Мукоша. За мјесец фебруар, који није знао тачно изговорити, Чокорило има два облика: ферфара и фервaля. За Арнауте он пише два назива: Ернаутинъ и Рнаюти, рнаютски, од којих данас није ни један обичан у Мостару.

У деклинацији има се подвући ваљда непажљиво написан облик вашее родителя и у коњугацији облик живу за треће лице множине презента, који му је остао у уху из његова билећског дијалекта. Кѕће pl. t. употребљава се у нас и данас за појам domus, das Haus, *οἶκία*.

---

[1]) Ср. M. Milas: Današńi mostarski dijalekat. Rad, knj. 153. стр. 55.

Синтактички су занимљиве ове реченице погинȣ за чȣвати еднȣ несреднȣ Ришћаницȣ; дође за проћи у Сараево; иде у турски Арнаутлȣкъ за бранити Црногорцима и Грцима нападати на Турке, у којима се види јасан утицај талијанско-далматинског језика и дијалекта, који је Чокорило примио сигурно у својим првим годинама, у јужној Херцеговини. Народски су писане оваке реченице: Дође Кавазъ-баша у Мостар Ибраимъ; кажу свие да е спремио у синћирȣ; тако су све старьешине чиниле ерцеговачке.

Ортографија Чокорилова је апсолутно без икаква принципа. Он за глас ј употребљава четири знака: й: йой, войника; и: каимекама, ћевоика, Иѡсифъ, раи; і: Іѡсифъ, іȣния, іȣлїа; чак и Вукову јоту: јамац, јад, ја, јашȣ, јоште и т. д., а често ништа: Езерима, Ћаа, Лиевно, Спасое, ȣниа, Краину, свиемъ, е, а једном чак два знака: у Дугоїй. Полугласе употребљава не знајући ни сам како: бȣюрьȣмъ, кон'сул', Столаць, Мостаръ, Рлȣ, творцъ и т. д. Знак ѣ употребљава за е: видѣ га (3. лице мн. през.), иштѣ; за је=ије: обѣси, посѣкȣ, заповѣд, погрѣшио, и т. д.; за означивање љ и њ: наиболѣ, нѣму, нѣдрима и т. д; за а: пѣше (паше), конѣници, манѣкъ и т. д. Врло често нема никаква знака за љ и њ: Ѹдрежнȣ, валали, Нȣнѣ, ниова, конȣ и т. д. Без потребе, према црквеној традицији, употребљава ѡ: знаѡ, ѡставио, ѡстали, ранѡ, ѡдоше; исто тако и знак ѳ: Аѳо. За у употребљава у и ȣ не разликујући их ни по чему: у синћирȣ, Бȣнȣ, ӯмрье, поћȣ, међу, буде, утеку, ȣтекȣ, навȣкоше и сл.

Биљешке ове саопштавам онако како су код Чокорила, без икаквих измјена. Једино што сам урадио мимо њега састоји се у том, да сам биљешке сврстао по хронолошком реду и да сам их ради прегледности подијелио у неколика одјела. Осим тога изоставио сам све оне, које немају другог осим личног и породичног интереса.

I. Омерпашин долазак и влада.

На 1850. ȣніа 14. На ћадȣ Іѡсифъ владика поће пред сераскера Омеръ пашȣ. Поће и Афиззъ паша Ризванбеговићь пре(д) сераскера 1850. іȣния 15; али не би по ниовои вольи: врати се Омеръ паша сераскеръ изъ Новога Пазара ӯ Урȣменлию сбогъ бȣне ӯ видинскоме пашалȣкȣ. Оде Афисъ паша ерцеговачки ӯ Сараево везирȣ босанскоме Афизъ паши. Доће Афизъ паша у Мостаръ іȣлиа 2. Паки ѡде Афизз паша пред' Омеръ пашу сераскера іȣліа 9. Доће Омеръ паша сераскеръ ӯ Сараево іȣліа 23, и бысть рамазанн тȣрскій постъ, ниова рамазана числа 25 дневи или числа быће 24 (ӯ данȣ се варамъ). Доће Афизз паша на Бȣнȣ авгȣста 6. Доће Йѡсифъ владика йзъ Сараева авгȣста 24. ӯ Мостаръ одъ серашћера Омеръ паше.

На 1850. авгȣста 4. ôде Али паша Рызванбеговићь ӯ Сараево сераскеръ Омеръ паши преко Невесиня. Первыи конакъ ӯ Благаїй с Бȣне. Доће Али паша йз' Сараева од' сераскера ӯ Мостаръ 1850. септемвріа 19. Докъ дође пȣшти телара: ко е годъ на селȣ нека тамо и зимȣе. Друго нареди да Турци из'пртлаю из' своие кућа од' кȣле сȣводолске до Вабиние дућана. Тȣ се сви Тȣрци мостарски ожалосте. Треће, расиече пшенице на Тȣрке товара 200. То каза и ӯради за два табора низана. Тако нареди па ѡде на Бȣнȣ. И заприети: когодъ дође да ми се за то моли посиећи ћу га вала била. Како тамо оде, тамо постоя, а Мостарци: шта ово уради нашъ везиеръ? Па удри се договараи: оћемо ли за сила — оћемо.

Па еданъ данъ одȣ на довȣ ȳ полѣ церничко ȳ џамию развалѣнȣ поште покоинием Јанковићемъ Јованомъ[1]). Тȣ се закȣнȣ да не ће нико никога издати до капи крви, па ћемо из'ћерати Ризванбеговића колѣно из Мостара, а низанȣ ћемо забранити неки земанъ, па ћемо се молити сераскерȣ, да ние наша земля за аскера. Тако пођȣ с' дове и прифате за пȣсать. Ȳ едноме черекȣ сва се чаршиа затвори. Ко томе би поводь? Два Аћомеровића Аметъ бегъ и Кади бегъ, аџіа Темим, кои е ишо за везира на џабу, Каітазиа кои е ȳ истои години дошо из' Станбола съ мȣдре школе и Ћȣмȣрие и Аликафићь и борме сви Тȣрци. То се сби года 1850. октобра 3. числа. И добро се Мостарци владаше; никоме: ни црне сȣ ти очи до 1851. іаннȣаріа. Ру(с)тан бегъ мȣселимъ мостарски кад иће на Бȣнȣ, спреми га Али паша у Почителъ, да тамо чува до Габеле бȣне и у Почителȣ.

На 1850 авгȣста 17. Поће Омеръ сераскерь паша на Краинȣ су осмъ табора войске ӣз Сараева, остала ѡста у Сараевȣ. Ӣ тȣ мȣ аремъ ѡста то вриеме. Да видимо што ће ȳчинити тамо. Доће Омеръ паша сераскеръ из' Краине ȳ Сараево 1850 септемврїа 17. И кажȣ да га е Краина лиепо примила и што годъ царъ зактева да дадȣ.

На 1850. октовріа 3. Подиже се бȣна ȳ Мостарȣ противо сераскера, да мȣ не дадȣ мостарски Турци међȣ се. Спремише молбено писмо ȳ Сараево заедно с везиревиемъ, да не спрема низана у Мостаръ, октобра 11. Везирски еданъ чоекъ, од' народа два одоше сераскерȣ ȳ Сараево, пониеше мазбатму[2]) везиромъ мурлеисату. Дођоше од' сераскера Мостарцы, кои су носили писмо, то есть: Аџіи Мустафа Тасламанъ ӣ Ȳсага Тасо. Мȳратъ бегъ, мȣурдаръ пашинъ, окрене дома, пак на Бȣнȣ везирȣ ӣ донесе писмо башка везирȣ од' сераскера. Пак мостарске даие зовну на саборъ владикȣ и ефимере и сву раю, пред' Кршћанима пароха фра Пашка, на Тепу пред' џамию. Тȣ проȣче адалетъ Омеръ паше сераскера, да нѣга цар ние ни на какавъ бои спремио, ни то што ви кажете не, но редифи да се искȣпе и сви намире и да то кабȣлимо емена царȣ. Тȣ казаше, да е Али паша од'мазарио[3]) 40 Мостараца сераскерȣ: „То 40 люди ако себи не добавиш нешъ[4]) царскога посла свершити". Тȣ свакъ рече, да ти люди ниесу криви ништа и нађоше макȣлъ, да пишȣ мазаре на ново на Али пашȣ, на нѣговъ зȣлȣмъ. То бы октобра день 24. 1850. Паки одоше сераскерȣ Мостаранїи, од'ниеше мазаре на пашȣ, да га неће никако, мазаре од Тȣрака и све рае кадилȣка мостарскога съ мȣрима и владичинимъ и бискȣповиемъ. Од'ниеше Аџіиа Тасламанъ и Ато Сломо и Нікола Гала Поповићь и два Кришћанина, октобра 29. 1850. Латини ȳтекȣ из Зенице натрагъ. Дође Ато Сломо из' Сараева од' сераскера ȳ Мостаръ іаннȣаріа день 5. г. 1851. и донесе книгу наквȣ: каже да е од' сераскера на владикȣ и Ришћане, да се держе ȳ любави с' мелвеђетомъ и съ царомъ. Дође и Мȣаремъ Ђенанъ са Сломомъ и донесе бȣрȣнтию од' сераскера, да се прођȣ орȣжия и да дођȣ нѣмȣ у Сараево, да гледаю ô миру. Би мевђȣз ȳ Маргетинием кȣћама: сва турска ȳлема и ѡстали Тȣрци, владика и неколико Ришћана. Када ȳчише више речена писма тȣ се све проучи: и тȣрско и сербско и рекоше: све да е уидȣрма Асанбега Ресȣлбеговића, кои био код сераскера и Ате Сломе. Ама ако е и тако он имъ е реко

---

[1]) Данашња народна традиција приписује то Стојану Јанковићу.

[2]) Испод тога за објашњење додао: писмо молбено.

[3]) Ријеч се та данас више не чује. Значи: тужио, опањкао.

[4]) И данас најобичнији облик другог лица презента за: не ћеш.

да тако пишȣ; тадар сȣ та оба чоека била ко(д) нѣга. Када све то виђеше и разȣмише неко онако, неко овако; неки рече: добро е молити, многи мȣ посѣдоче. Іωсифъ владика рече: „Наиболѣ молити! Шта сте до сада урадили ȳ три мѣсеца и више?“ Тадаръ Ибраимъ кавазъбашиа окренȣ се нѣму и вели мȣ: „Вала естмо урадили добро, владика, ера би било оће[1]) до сада мостарски жена оскернени илядȣ и више“. Добро тȣ како ко знаω тако и говорио. Од' Ришћана неко рече: „Оћемо ли ми на воискȣ?“ Онъ рекне: „Што ти тȣ говоришъ?“ Па се окрене Тȣрцима: „Ја самъ јамац за раю и они сȣ ȳ моиемь нѣдрима“. Тако се соверши и онъ оде опетъ на Липета съ Кади-бегомъ Аћомеровићемъ, а Ришћанима рекоше у десетъ саата да дођȣ дне, да се спреме да идȣ тамо. То би Јаннȣаріа день 8. 1851. Сютра да видимо како ће бити!

Од'вȣче Кавазбаша топъ на Коньиць царски, што и е оставио Али паша у сараима. Да онъ ние ȳ томе био, то не би ωставио царске топове, да бию ш нима царскȣ воискȣ. Оде рае на Врабачь[2]) 25, Јаннȣариа 10. 1851. Дотле се свакако съ Тȣрцыма мȣчили и молили, па ωмерзоше на раю, почеше и звати невѣрницыма и чувати се отъ нихъ и говорити: „Зло ће бити међу нама и вама, ако наскоро не ћете с нама“. И тако на(и)пошлѣ не дадоше Ришћанима у градȣ отварати дȣћана. Ни тако не би пошли, но када дође Сломо од' Омеръ паше сераскера каза, да мȣ е реко: Вала се владати са мелвеђетомъ пер ла политика. Ако би и(х) потлѣ царска правда окривила не би имала, но имъ наградȣ правде платити. Но толико Турци мостарски не би Ришћанима стȣживали, да ние Іωсифъ владика погрѣшио и ники Ришћани ко Евтанъ Мравъ, Перо Ковачевићь, Перо Билићь, Савва Каблар, Ристанъ Нунѣ, Ѳане Зуровацъ, Евтанъ Кнезићь, Вȣканъ Кȣикуръ и прочая и прочая (Јωаннъ Анћелопȣлъ томе матица). То како би? Када се дигоше мостарски Турци владика и ти люди (ко и[х] е пито!?) начине писмо потаино у Столацъ везирȣ, кô бȣкове главе!, кô да ние везиеръ Тȣрцима пріатель! Тако спреме сво оно писмо Кавазбаши, што е владика писо съ Мостарцима: „Оди амо сада али никада. Со илядȣ люди морешъ улѣћи, ми ћемо рая дочекати. На два тала биће насъ пе стотина“. Те се разлюте и дигнȣ и(х) на воискȣ за издаю, што сȣ комшилукȣ шћели из'даю учинити. Та порокъ стои управъ Анћелопȣла, што би толики народъ изгинȣо, да ние било некие люди, те тȣ несрећȣ претекли, и отишли и казали мост рскиемъ репȣбликанцима[3]). И паки оде Ато Сломо на кȣлȣ Кавазбаши, да га моли да мȣ да заповѣд, да иде сераскерȣ, да каже како мȣ не даду Ришћани, 1851. Јаннȣаріа 14. Но Тȣрцы спремише писмо по четверти пȣтъ. Имамъ Аликафићь са Атомь Сломомъ сераскерȣ у Сараево ωдоше. Ѡде Ибраимъ Кавазбаша съ Липета су четири стотине люди ȳ горню Ерцеговинȣ на Загорье, у Фоћу, Таслићу, да диже Тȣрке на сераскера Ошер пашȣ Јаннȣаріа 18. 1851.

На 1850. ноемвріа 25. Дође Аирудимъ паша на Бȣнȣ везирȣ Али паши Ризванбеговићȣ Сточанинȣ моремъ на Сȣторинȣ, па на Требинѣ, Столацъ, па на Бȣнȣ су неколико воиске, да мири Мостарце и ωстале Ерцеговце съ везиромъ. Када чȣше Мостарцы спремише преда нь свога имамъ-оџу Мȣаремъ Ђенана, те га срете ȳ Стоцȣ и дођȣ на Бȣнȣ заедно и све мȣ Ђенанъ каже што е и како е. Да се ние свиетъ ни нашто ȣсто но на зȣлȣмъ Али пашин. Када то чȣе Аирȣдинъ да мȣ

[1]) Облик за: оће (овђе, овдје), као што се говори у Мостару.

[2]) Брдо између Коњица и Борака на старом путу за Сарајево.

[3]) Не знам шта му то има да значи и одакле му та ријеч. Сумњам, да је мислио на француског конзула, који је био стално у Мостару по неколико недјеља, касније читаво вријеме.

пешкешъ триста низанића гроша новце: „Аферимъ, имамъ ова, айде у Мостар, па нека дође неколико люди, све ћемо лепо начинити“. Дође Бенанъ ў Мостаръ и каже; радосни, што е мило било и Тѕрцима и Ришћанима, да ће Аирѕдинъ мемѕръ одъ цара дати свиетѕ правицѕ. Ноемврια 26. пођу на Бѕнѕ Кадибегъ Аћомеровићь су 4 Тѕрчина и Иωсифъ владика ш нима пође. Када дођѕ тамо тѕ и(х) дочекаю лиепо, ама валало е мало и твердо сѣсти: ние шала толики вѕкови што живе люде ждерѕ! Тѕ сѕ била два везира и три паше и сви ерцеговачки муселими и кадие и мѕктие и сва сила ωстала; ту е било и воиске три иляде. Ако питате: ко сѕ везири? — перво Али паша Ризванбеговићѕ, друго Аирудимъ паша из' Едрене, кои иде на Боснѕ. Паше сѕ: перво Саралиа Шерифиа Фазли паша, кои дошо пред Аирудима, два сѕ сына Алипашина: Нафизз паша и Афизз паша; мѕселими ерцеговачки: любиньо-трибински: Нафизз паша; благао-столачки и габелски: Афизз паша; дѕвански: Мѕстан-бегъ Ривanбеговићь; любошки капетанъ: Али-бегъ; мостарски: (сада е ў мѕасери у Мостарѕ) Рѕстан-бегъ, сынъ Али-пашин; Башага Ређепашићь невесински; гатачки Дедага Ченгићь; пивски: Бећир-бегъ Ћенгићь; Меага Силив.аревъ из Мостара чаинички. Бинбаша фочански: Ченгићь; бинбаша Ахамет Пѕзићь Сточанинъ таслички; приеполски Смаил-ага или Смаил-бегъ, нишићски капетанъ. Мѕктия трибиски Цвиетићь и бивши кадия мостарски и фочански муктия и сви мѕдреціи и иђити и сва сила ерцеговачка. Тѕ се съ Мостарцима разговоре: зашто да се на цара пѕшка дигне? Они кажу: да ниесѕ на цара но на зѕлѕмъ Али пашинъ (тѕ имъ Аирѕдинъ покаже пѕлитикѕ притворнѕ како ће све съмирити): и да е Али-паша сваке зѕлуме чивио, да е араче узимо на мертве накомъ шест година дана и да сѕ жене трѕдне пипали, па им говорили: ти ћешъ родити мѕшко диете, даи арачь. И тако е бивало: то им (се) право говорило Мостарци без' пѕлитике приме све да е права истина, да ће право учинити по заслѕженію Али пашину. Па имъ рекне: и(д)ите у Мостаръ, те се договорите са свием шеромъ[1]), како ћемо. Тако они одѕ у Мостаръ радосни. Сѕтри данъ скѕпе свиетъ, те кажу како имъ се говорило и оће ли укабѕлити (примити) како говори Аирудимъ паша и ове люде кое спремимо оћете ли примити (укабѕлити)? Неки реку: како ћемо — да видимо; неки: оћемо све што ти люди ўчине, оћемо ама о добрѕ, не о злѕ. Тако изберѕ люди седамъ и осми Кади-бегъ Аћомеровићь и ωдѕ. Када тамо дођѕ дочека и(х) лиепо, па имъ каже све ћаволе: да ће паша опет заповиедати и све бити како е и било и царска сѕвише. Ти люди ништа знали ниесѕ говорити. но неки доће у Мостаръ, неки не дођѕ, но имъ пред'ложе да ће Мостаръ пропанѕти како Содомъ и Гоморъ. Тако имъ е Аирудинъ и ωстали грицали дали страхъ. Но се укриепи Амет-бегъ Аћомеровићь и Ибраимъ бегъ Алаибеговићь те народъ скѕпа ωдержаше и по Кавазбашу писаше. То би ноемріа 27. Дође Кавазбаша у Мостаръ Ибраимъ из Врабча съ воискомъ и сви га радо Тѕрци дочекаю с дѣтискимъ молитвама (довама), — што е било ў Мостарѕ меитефа (школа), сви сѕ преда нь изишли ћевоячкои води — а люди съ пѕцанћмъ, женски полъ съ гледанћмъ, колико исто Падиша да иде. Само ниесѕ имали топова, то е манћкъ было. То би 1850. декемврія 2.

Из'ћераше Мостарцы мѕселима свога Рустам-бега, сына Ризванбеговића Али паше везира ерцеговачкога, и наимлаћега, из Мостара из своие сарая и везирские, на 1850. декемврія 4. Оде на Бѕнѕ бабѕ и браћи. Оде Аирудимъ съ Бѕне преко

[1]) Занимљива контракција од: шехер.

Габеле на Любошко тамо на Дȣмно у Травникъ. Отъпрати га Нафиззъ паша преѡ Ерцеговине, на 1850. декемвріа 5. У повраћанью Нафизз паше преѡ Дȣвна кажу мȣ, да е изишла воиска мостарска, па побѣгне ӯ Имоцко и тамо се разболи и ȣмре. Ако мȣ е и ракия помогла умриети! И донесȣ га и ӯкопаю ӯ Габели, декемвріа 20. Ето староме везиру яда и два! Гласъ за сына, да е ӯмро и ће ће га ӯкопати, дрȣго Мостарцы и(х) гоне с' Бȣне. О, о, двою жалости! Како сына прегорити, како ли оставити ӯвеселителне дворове! Ама када е онъ чинио Ришћанима жалости, то ние никада помишло да ће всевышни творцъ осветити! Оде ӯ Столацъ сасвимъ из' Мостара и кадилȣка мостарскога 1850. декемвріа 21. А Аирȣдимъ пашȣ што е онъ навео прео Ерцеговине кажȣ, да мȣ е даѡ три иляде кесса новаца. Па залȣдȣ, Ерцеговине не помири но више запали, а Нафизз паша с тога ӯмрие, то мȣ узрокъ быи. Ѡде Иѡсифъ владика из Мостара прео Дȣвна Іаннȣаріа 17. 1851. ӯ Сараево. Ѡде и Рȣстан бегъ Ризванбеговићь и братїћь мȣ мали Миралемъ истога мѣсеца сераскеръ паши.

На 1851. іанȣаріа 24. Ӯдаріи низанъ на Мостарце на Борцима ӯ зорȣ ӣз' приеваре и све имъ отеше, што сȣ имали и многи погине, а едни се затворе у анъ Кадинъ и тȣ и(х) низанъ обколи и ȣ мȣасерȣ метнȣ. И не ћеду се предати, но и(х) из'ваде чиномъ воиническимъ и све ш ни скинȣ до гаћа и кошȣлѣ, и свезане спреме у сюргȣнлȣкъ, до тридесетъ и шестъ кажȣ, іанȣаріа 26. Ѡтоле ӯдаре на Кȣлȣ. Тȣ и(х) Мостарцы дочекаю, ћораво из'гину, страшно [их] навладаю: Мостараца до 80 погине; низански еданъ мȣлазимъ погине. Тако дођȣ што ѡста живо ӯ Мостаръ іаннȣаріа 28. Тȣрише јадна Мȣарема Ћенана у тавницȣ, што нешће да иде на воискȣ, на Кȣлȣ. Ама се берзо освети: у исти данъ дођȣ сви ӯ Мостаръ, кои ние заспаѡ и у Сараево ѡтишо. И сви Мостарци тȣ ноћь побѣгнȣ кȣд кои могô. Сви ӯ полȣ ноћи запале топъ те свиемъ дадȣ гласъ и ѡдȣ ӯ Далмацію. Ӯ ютрȣ и видевши што се ради ѿ народа јаднога сȣвише женскога, пођавши неколико люди Тȣрака и рае под Поримъ пред поглавара низанскога Скендеръ бега каимекама. Тȣ нађемо великȣ милостъ: у пȣтъ спреми свое писмо, да е свакоме просто и да се чаршиа отвори. Тако доће и онъ с воискомъ ӯ Мостаръ іаннȣарїа 29. 1851. года. [Дан раније, кад и други Турци] Утече и Кавазбаша ӯ Далмацию, кои е много и много јада начинио јаднои раи, па ће и себи! Ако му богъ да више неће радити никаква: порази га богъ и дова царска. Умре у Цариграду године 1852.; од'веде га Омеръ паша сераскеръ. Обѣси се самъ, како Іȣда, а жена мȣ сама се ȣтопіи у водȣ. Милостиви Богъ каква чȣдеса показȣе! Онъ е своимъ рȣкама людій закло, казати не могȣ!, преко 300 или више[1]). Дође Афизз паша Сточанинъ у Мостаръ Скендербегȣ на поклоненіе іаннȣаріа 30. года 1851. Ѡде низанъ фатати Кавазбашȣ у Рабинȣ и тамо [по] Дȣбравама, наивише конѣници, ферфара 1. года 1851.

Дође везиеръ Али паша Ризванбеговићь ӯ Мостаръ Скендер-бегȣ и доведе неколико мостарские Тȣрака, што сȣ и пофатали по Дубравама, 1851. фебрара 3 И велики свиетъ изиђе пред нѣга аџинскои софи и два табора низана и два топа, те мȣ учинише шемлȣкъ: четири топа на аџинскои софи из'палише, а на таби дванаестъ; учинише мȣ дȣжносъ воиническȣ. Дође Скендер бегȣ и аремъ у кȣће Ћаябегове, 1851. фебрара 3.

[1]) Читав овај пасус није с једног листа. На листу 28 *а* налази се само један дио од неког записа чијег почетка нема, а у ком се говори о Мостарцима и бјегству им иза пада Куле. На листу 39 *а* налази се спомен овога напада као биљешка у цјелини. Ја сам их на то оба спојио у овом одјељку

1851. велаче день 5. Дође Скендер-бегъ у кѕће Волѣвичине и да мѕ свою бедевию те ȳзяше: „аиде бѕюрьѕмъ“. Тако узяше Али паша и камѣканъ дође пред нимъ до ћошка Сефића, новореченаго пѣше, и бинбаше Пѕзића. Тѕ и под' стражѕ метнѕ обадва паше: и везира Али пашѕ Сточанина и сына мѕ Афизз пашѕ.

Оде Аѧо Сломо или Марковићь и имамъ Аликалфићь ѝ ѡстали Мостарцы зароблѣни на Борцима ȳ сѕргѕнлѕкъ из' Сараева, на 1851. день 6 феврѕариа или веляче, у Трапензѕтъ ȳ заточение, кажу. А затвор, самъ Богъ знаде, да ће вѣко вѣчито ѡстати; ама нека гледаю читатели како ће се съгодити ȳ временѕ бѕдѕштемѕ. Ȳмре Ато Марковићь у Сѣницама, посѣкѕ га пратиоцы нѣга и Мѕслибеговића из' Невесиня. То учини лѕкава пѕлитика тѕрска истога мѣсеца 1851. Дође имамъ Аликалфићь своиои куѣи юния на 1854.

Дође Иѡсифъ владика ȳ Мостаръ из' Сараева 1851. велаче 11. Дође Омеръ паша сераскер ȳ Мостаръ с аскеромъ 1851. ферфара 9., са своиемъ аремомъ ȳ сарае Алипашине Сточанина. Изиће предъ нѣга низана и мостарскога народа; од' сарая до Лишани све е крозъ народъ прошо док' е ȳ сарае ȳлѣго. 42 топова е пѕкло. Тѕри на Мостаръ Омеръ паша сераскеръ, да му да шеръ ћесса 300[1]), 1851. велаче день 18. бысть. Ѝ Асан бегъ Требиняцъ тиемъ комендира; тако му е дато да е онъ шѕробаша, те да Мостарцыма комендира. То Омеръ паша ȳ заям иштѣ, — тако е огласио: на Тѕрке 250 кесса, на Ришћане 50 кесса. На 1851. веляче день 18. дође Ибраимъ паша аз'скерскій у Мостаръ съ войскомъ ѝ товарима, многе сваке робе, ћебане, цумлета, свака справа за воиства.

Рустан-бега у Сараеву Омер паша сераскеръ уавсіи, па када дође ȳ Мостаръ, тѕ мѕ ȳфати отца и брата.

Оде Омеръ паша сераскеръ прео Блата на Дѕвно у Крайнѕ, да е тамири. И поведе са собомъ Али пашѕ и сына мѕ Афиз пашѕ Ризванбеговиће и неколико мостарски Тѕрака, само именѕемъ: Алиагу Рлѕ, родомь од Стоца, Мостарца два (роћени Мостарцы) Белиловића и Ћенана Мѕарема, да и види Краина; оне, кои сѕ на то Краинѕ натѕрали. Али паша и Афизз паша пѣшке одоше прео ћѕприе и уготоване имъ мазге бише, кое сѕ наимершавие, да на нима јашѕ. Тако одоше из' Мостара год. 1851. веляче день 21. (Афизз паша оде пѣшке до Листице [из Мостара 4 добра саата имаю], тѕ ноћи и ѡтоле узяше). То исто ютро када сѕ пошли шемлѕка е пѕкло топова 20. То е было некоме радосно, а некоме велико жалосно: сераскеру радосно. Али паши и Мостарцыма прекожалосно. Ȳ томе ко ће знати, ко е заслужио! Ја бы реко да сѕ пастири томе дѕжни, ера чобанъ како годъ води овце, тако га и слѕшаю; а каде и(х) чобанъ не чѕва вѕкъ се трѕди да и(х) поколѣ, да би и онъ остō гладанъ од велике раднѣ. Па наипотлѣ гладанъ плати своомъ чапромъ: ето мѕ трѕда и дангѕбе! Све, што е покло и ȳготовио себи, када погине гладанъ, а нѣговъ трѕдъ залѕдѕ. А чобанѕ, кои чѕва стадо вѕкъ дође, па мѕ ȳкраде бравче съ великием страхомъ, па се ситъ наеде. Сада чобанъ ние кривъ што му една овца погине, но када мȳ све погинѕ. Тако сѕ све старьешине чиниле ерцеговачке, а пред нима везиеръ Али паша. Све раю глоби, а и царско не испонявали док навѕкоше гнѣвь божїи и царски; пак и прави плате како и криви. Ето што су глупацы домаћини и силніи. Мого е Али паша све царске послове опоравити, да е стио у своие 18 година владаня свога ȳ Ерцеговини.

---

[1]) Ћеса броји 500 гроша.

На 1851. веляче день 21. остави Омеръ паша сераскеръ единѕ ѣевоикѕ. коя мѕ е била с аремомъ, па заискала да иде на свои вилаетъ, те е лиепо опремио да се преда на Метковиће. Даде е владицы Иосифѕ да спреми на Метковиће. Но та дань исти Скендер беговъ чоекъ еданъ, младъ момакъ, кога именѕю Мамѕтъ бегъ залюби се ӯ ню и понѕди е: ће ли поћи за нѣга. Она мѕ се обѣћа и доће Искендер бегъ у конакъ владичинъ с Мамѕт бегомъ веляче 22. Писаше сераскерѕ: ће ли е ӯзети. Доће имъ одговоръ, да не узима, но нека иде на вилаетъ свои. Тако се ожкорбише обадвое. И оде из' конака владична веляче 25. у Ванка ӯ сокакъ Чолића, у кѕће Іоаннъ Папагала. Паки доће Маћарка те се поздрави съ дѣвоикама Іосифа владике у конакъ 1851. веляче 28.; не заборави со и лѣбъ. Паки оде девоика Маћарка на Метковиће, како виће да ће Мамѕт-бегъ отићи на воискѕ ӯ Краинѕ; то йой бѕде веле телѕ противно, па оде. Онь за ньомъ иде да е врати, па не море. То бысть марта 2. 1851. А Мамѕтъ бегъ поће на Краину жалостанъ и рекне: Идемъ погинути. Колико га е севда полюбила! 1851. марта 2.

Сераскеръ поће на Краинѕ и поведе Али пашѕ и Афизз пашѕ собомъ на Краинѕ. Пише Аирудинъ паши да спреми Рѕста(н-бега) и малога Миралема ӯ Травникъ и остале сѣргѕне. Кажѕ свие да е спремио у синћирѕ пѣше до малога Миралема Наффизз пашина сына, кога е кажѕ мѕширъ паша бегенисо, да е діете за школе, да ће га спремити ӯ Станболъ у школѕ царскѕ, само онъ на конѕ оде у Травникъ, — да се тѕ састанѕ съ Али пашомъ и Афизз пашомъ. То се сгоди 1851. мѣсеца веляче, числа не зна(м) кога; само фебрѕаріа мѣсеца.

1851. веляче 22. пређе Скендер бег из' старе махале из' кѕћа великога Ћаабега Алипашина ӯ сарае Алипашине с аремомъ, како е и онъ стао. А нисѕ Али пашине ни другога но и(х) рая съ великиемъ зѕлѕмомъ и нагономъ начинила, не еданъ пѕтъ, но по три пѕта: сада овако, сада онако, до(к) га у томе стиже казна божия и царева, Али пашѕ и васъ нѣговь домъ. Оде опет у Ћаабегове кѕће веляче день 28., 1851. Скендеръ бегъ.

На 1851. веляче день 27. доће Али паша низанскїи ӯ Мостаръ; пѕче пред' нѣга топова 17. Доће Аирудин паша ӯ Мостар, пѕче пред нѣга топова 19, на 1851. феврѕаріа 27. То значи еднога дана оба доћѕ у Мостаръ. Спреми Мостараца ӯ сѣргѕнъ, рекоше кои сѕ гледали, да има 70. Пред' нима велики Ћаа бегъ Али паше Сточанина; сви пѣше. Ћаа бегъ од'веде и[х] преко Бѕне, 1851. веляче день 28., на Столаць, отоле у Столаць у афсъ. Скѕпи Аирѕдимъ паша Тѕрке мостарске и раю ӯ сарае, те проучи фермань царски и бѕрѕнтию Омеръ паше сераскера. Ферман каже: што ће царъ, да се тако послѕша; а бѕрюнтиа каже: како ће опет Босна и Ерцеговина еданъ пашалѕкъ бити, кошто и перво било ӯ назадъ 18 година. И нарече Али пашѕ, што е дошо са Аирѕдимъ пашомъ, да е у Ерцеговини камѣканъ Аирѕдимъ паше 1851. веляче 28. И у Ерцеговини кои су ели Али пашѕ Сточанина, када то име чѕше, и кои сѕ мѕ били любими, тїимъ веле драго бисть; ама свемѕ осталомѕ свиетѕ ерцеговачкоме не би мило име: Али паша сбогъ Али паше Ризванбеговића, да не би био како и онъ што е био. Доће Аирѕдинн паша у конакъ владике Иосифа са своиемъ свиемъ чиновницима да сеирїи 1851. ожѕяка день 1. или марта 1.

Оде Скендер беговъ аремъ на Бѕнѕ 1851. марта день 1. или ожѕяка 1., отоле ӯ Столаць на станѣ. Оде воиска Скендер бегова на Краинѕ преко Блата на Дѕвно 1851. марта день 3. Оде Искендер бегъ ожѕяка день 4. за воискомъ на Крайнѕ. Тѕ е било свега воиске до 3 хиладе сѕблизѕ. Изиде на греблѣ ко(д)

Сѹводолине да гледа Мостаръ Аирѹдимъ паша и нађе киша, па дотерчаше ӯ конакъ владич(и)нь и сидио е 2 саата 1851. Марта 4. Аирѹдимъ паша оде у Столацъ да прегледа Али пашина добра и свѹ Ерцеговинѹ. Ш ниме оде и Али паша ерцеговачки камѣкамъ, а мостарски забитъ и Хасан бегъ Трибиняць, кои свои Ерцеговини зло чини и ньомъ командира. Никадаръ тако пропала ние од' сотвореня свиета, ни тако се ние чинило без'законство, што е у овой години 1851. по Ерцеговини. Аирѹдинъ паша и сви нѣгови чиновници одоше Столцѹ 1851. Марта 7.; у Мостарѹ само ѡстане неколико низана и еданъ бинбаша, Алмазз ефендиа. Оде аремъ Скендербеговъ у Лиевно из' Стоца 1851. Марта 28. Спреми Аирѹдинн паша аремъ Али паше Ризванбеговића Сточанина, тога бывшега везира цѣле Ерцеговине за нима у сѹргѹнлѹкъ: све нѣгове и нѣгови сынова жене и дѣцѹ: старога деде 4 жене, 3 сына 3 жене, то и(х) е 7, деце и слѹжкиня, товара 60, коня до 70. Тако се то сбы нинь пошлѣдни из'лазакъ из' Ерцеговине, из' Мостара марта 23. 1851.

Али паша Ризван'беговићь везиеръ од цѣле Ерцеговине умре ӯ мѹчению Омеръ паше сераскера ӯ Баньой Лѹци. Тѹ мѹ бѹде мезаръ 1851. мѣсеца марта, числа не терпимъ кога, но сѹблизѹ около двадестога ожѹяка.

Дође Аирѹдимъ паша из' Столца ӯ Мостаръ 1851. апріліа 7, то есть ӯ очы Воскресенїя и пуче топова 17. Многи сѹ Тѹрцы мостарски помислили, да е пѹцанѣ поради праздника раіскога, па е то доста ньима! Раи мѹка и яда ко што е било од' Гербяновића, штогођь овога времена повише него икада. Дође Аирѹдинъ паша ӯ конакъ владике Іѡсифа, те посиће едно сахатъ и полѹ, те се мало коешта разговара: Камо ви кола, ћеманети? Ко обећава слободѹ баяги, па ако би што било ӯ игри, да га спреми у пранге и сѹвише да види женскадие. Дође Али паша из' Столца ӯ Мостаръ, наречени камѣканъ ерцеговачки или рећи Сарш Али паша Сѹарински 1851. апріліа день 10. и ш ньиме Ха(са)н бег Ресѹлбеговић Требиняц, кои е ришћански крволокь и свѹ Ерцеговини из'копател. То ништа правда царска не види ни нѣгови управителя. Доће Аирѹдимъ паша у конак Іѡсифѹ владицы, ш ниме вас нѣговъ собор: мѹкти шѹра Реизз ефендиа, Ханбегъ Требиняць и сви ѡстали чиновницы нѣгови 1851. априлїа 12. Тѹ мѹ доће книга из' Станбола и не изъяви ништа. Дође Аирѹдин паша ӯ конак паки и улази ӯ цр҃квѹ и гледа е и не би никакве фаиде, но зияна, што невѣрницы по ньои индоше и на царске двери Аирѹдинъ и мѹктиа станболски улѣгоше у олтарь, те гледаше евангелїе и нешто питаше: како е болѣ кое се перомъ пише но штанпомъ и то и оно: кои е кои светацъ. Мѹкти шѹра и Аирѹдинъ апо́столѹ Іѡа́ннѹ кажѹ: шеитан, има кѹирѹк. Ето Тѹрака просѣштение! И говори мѹ владика: како е мала; онъ каже, да ние, но да е доста тѹ цр҃кве. И еданъ му кафаз или ковазъ ӯкраде еданъ провлакъ или свиећѹ. На 1851. Априліа ден 19.

Ѡде Аирудимъ паша из' Мостара ӯ Боснѹ. Ӯ Мостарѹ ѡстави Али пашѹ сераскерскога мѣсто паше Ризванбеговића, горега него Сточанинъ. Сада море Ерцеговина познати при овиемъ людма, да е био Али паша Ризванбеговићь и отацъ и маика ӯ Ерцеговинїи Тѹрцима, а и раи болѣ но ови пѹта без' числа. 1851. априла 23. пѹче топова 18: то е пакости ради о празницима долазити и полазити да народу смета ӯ церквѹ ићїи, а Тѹрци да мѹ говоре: ено е Влахъ, како шенлѹчи ѡ влашкием свецима. Аирѹдимъ паша допѹшта да мостарски Ришћани Пеиковинѹ[1]) приме, што е

[1]) То је земљиште (виноград), на ком се начинила данашња нова црква у Мостару. Тако названо по старом власнику.

Али паша отео цркви мостарскои, да раде и да е опетъ цркве 1851. Марта 9. Али паша ерцеговачки камѣканъ ȳзе себи опет Пеиковинѕ и обьярише е на 1851. Маіа 12. Ето каква е пѕлитика тѕрска!

На 1851. маіа 10. оде Іωсифъ владика ȳ Травникъ сераскеръ Омеръ паши и да срете Из'маилъ пашѕ, кои се гласи да иде на Ерцеговинѕ. Дође Іωсифъ владика їз' Травника ȳ Мостаръ на 1851. ѕнніа день 6.

Дође ȳ Мостаръ Мамѕт бегъ сродникъ Скендер' беговъ на 1851. Маіа 27. и пофата неке мостарске даие: Аметбега Аџїйомеровића и Кадибега Аџїиомеровића и Дервиша Ћѕмѕрию и Омербега Аликалфића и Аџїи Темима, Ибраимбега Алаибеговића и Спау Мраора Али паше Ризванбеговића[1]) и Шаћира делибашѕ нѣгова Бакибеговића, и Асанефендића и Мемишагу Балића и мѕла Юсѣфа Ћишића и Велагића изъ Благаа. Ѡћераше и(х) све на самарицама ȳ Травникъ мюширъ паши Маіа 30. на 1851. Дође камѣканъ Смаилъ паше у Мостаръ застѕпити мѣсто, а онъ ωде ȳ Травникъ Омеръ паши сераскерѕ да се виде на 1851. маїа 31. Доће Ћѕмѕрна и Велагићь више речени своиемъ кѕћама юниа 9. На 1851. юнніа день 10. дођоше ȳ Мостаръ кѕћама своиемъ авси, што сѕ били ȳ сераскеръ паше по Краини и Босни: перво Муамедъ Белиловић и аћиа Ерле и Зеинило Нишићь и ωстали. Од свое кѕмпание неки ωстанѕ ко Мѕаремъ Ћенанъ и нѣгов дрѕгъ; ера не имаю пара зато страдаю. На 1851. юнніа 4. день дође аремъ или фамілиа Смайлъ паше нареченога везира ерцеговачкога родомъ Ернаутинъ.

На 1851. савъ аремъ Али паше Ризванбеговића дође ȳ Травникъ ѝ тѕ свие великаша Омерь паша сераскерь састави фамилие. Тѕ ѕмре аџїй аннѕма стара жена везира ерцеговачкога и нѣгова два сына од' млади жена кѕповние или робиня и юнучади нѣгове, то есте дѣце нѣгови сынова. То се у Маїю мѣсецу слѕчи.

На 1851. юнніа 8. дође Смаилъ паша ȳ Мостаръ ȳ Ерцеговинѕ на мѣсто Али паше Сточанина да везирѕе. Човекъ старъ весма, кажѕ да е Ернаутъ родом' из' Пирена съ Максипа. Када съя[2]) ȳ сарае Али пашине пѕче топова 16. Обнародова се или проучїи ферманъ Смаилъ паша Ернаутинъ зовоми Пясалиа, на 1851. ѽнна 11. и пѕче топова 21 шемлука. Дође ȳ Мостаръ еданъ таборъ азкера или войске под' едниемъ бынбашомъ или тысящиникомъ из' Травника одъ сераскера Омеръ паше. Изиђе преда ньїи Смаилъ паша везиръ ерцеговачки и Али паша воиничкїи приеко и таборъ кои е сидио ȳ Мостарѕ. И све намѣстише приеко по кѕћама. То би на 1851. ѕљіа день 1.

Смаилъ паша ȳчини вечерѕ за два табора войске, да ихъ угости ѡ своме арчѕ и тѕ што е потребовало носити све е низанъ раю биюћи гонио, те сѕ носили у кѕварницѕ. То самъ видио ђе товаре на раю по сто и четири и по ока шећера на еднога чоека, докъ сѕ се многи тако разлиепили и наипод'лѣ на конѣ натоварише. И та данъ многи сѕ люди задобили мѕкѕ носећи тежка бремена. Ето зѕлѕма! И да и(х) тако померло двадесъ они би рекли: „зарар јок!“ То е било лицемъ на Прокопиевъ дянь юлїа, ѕ 1851.

Дође ȳ Мостаръ кадия да сѕдїи; казаше, да е Видинлиа, од нове уредбе царске. Да видимо како ће сѕдити. Юлїа день 14. 1851. Мѣсто кадие Каитазие Арифъ ефендие, кои е сѕдио по стариемъ обичаима, а не настоящаго народа, — у томе мѕ е свакъ душманио. Истина е и радио е криво: Тѕрке правдо, а раю

---

[1]) Ту је за з употребио од једном знак s, наравно без икаква разлога и потребе.

[2]) Треће лице аор. од сјахати, иначе редовно: сјаха.

кривдо. На 1851. июлїа 25 кадию Каитазию Арифъ ефендию ѡћераше на самарици ӯ Травникъ. И врати се ӯ Мостаръ ѡпет 1851. Авгѹста 21. кадия Каитазиа Арифъ ефендиа.

Али паше Ризванбеговића сынови Афизз паша и Рѹстан бегъ и ѡстали поглавари бос(а)нскїи пођу ӯ Цариградъ; спреми и(х) Омер паша сераскер ӯ сѹргѹнлѹкъ бѹлїа мѣсеца на 1851.

Ӯмрье ӯ Травникѹ Аметъ бегъ Аћомеровићь и Кадибегь Аћомеровићь. Аметъ јегъ и Кади бег били сѹ перви роћаци и коловоће бѹне мостарске. Али ништа ниесѹ раи зла каква начинили како сѹ могли. И скончаше свои животъ млади у Травнику 1851. августа.

Дође ӯ Мостаръ Ђун Лека поглаваръ рнаютски съ Рнаютима, авгѹста день 13. 1851. и ѡдоше по Ерцеговини августа 16. 1851.; разредише све Ер'науте. И ѡде из' прека низанъ, кои е био под камѣканомъ речениемъ бинбашомъ ӯз' Биело Полѣ и све ѡпѹстише око пѹта што сѹ нашли 1851. августа 24 Дође други камѣканъ с таборомъ и неколика топа и намѣсте се исто кѹда сѹ и перви били 1851. авгѹста 22. Ѡде Али паша аз'керски изъ Мостара октобра 7. на 1851. у Боснѹ Омеръ паши сераскерѹ.

На 1852. априлїа 17. оде муширъ Омеръ паша сераскеръ изъ Сараева у Цариградъ. Оде Искендер' бег исто када и онъ. Оде му за ньимъ и аремъ Омеровъ, маїа день 8. Тада пођее и ареми Ризванбеговића тамо своим господарима у Брусу, исте године и числа.

II. Зулуми Алипашини и турски.

На 1850 іѹлїа 28. Симать Грѹица ѡде приеко ӯ Церницѹ ӯ Батинића Миле, да ћоса са шћеромъ Милиномъ. Видѣ га неки тѹрски калаши, па га поћераю, те га из' мале[1]) наћераю на плацу пред' ꙋамїю у Церници. Ту скоче цернички Тѹрци, те га уфате и добро ӣз'пребияю ӣ свежѹ мѹ рѹке и доведѹ га ӯ кѹлѹкъ у афсану. Кои е био съ ниме мали Лабало утеће. Тѹ затворе Симата и стану се судити пред' муселимомь Рустанбегомъ. Одобри имъ ћоя да га неће смакнѹти. За тиемъ договоре се Христіани да идѹ молити мѹселима и баба мѹ Али пашѹ, везира ерцеговачкога, да имъ поклони животъ Симатѹ. И рече им: „Ја нећѹ га мушкетати док лиепо то не(и)звидимъ. Аите, раиѡ, дома слободно, нека стане по Барьямѹ, па ћѹ ја то видити за све". Тако се врате сви Ришћани мостарски с Бѹне у Мостаръ, и ѹ пѹтъ метнѹ синћиръ на Симата Турцы: знакъ ѡлакшаня, што сѹ се молили да им га пѹштаю! Бѹде имъ Барьямъ ӯ петакъ; ӯ сѹбботѹ поће ӯлема ӯ Бѹнѹ везирѹ честитати празникъ и ш нима поће кавазбаша нѣговъ именомъ Ибраимъ Нишићь и тѹ се разговоре съ везиромъ да погѹбе Грѹицѹ. Везиръ имъ допѹшти: „Айде, Ибро, мѹшкетай то Влашче, пас му маику..." Дође кавазбаша у Мостар, па не оде ни кѹћи, но се сврати ӯ кѹлѹкъ, те из'веде жалосно диете пред' кѹлѹ на Тепу. Ту е держо несредну екмечиницѹ и рекне мѹ: „сѣди". Онъ од'говори: „пеке ефендимъ", сѣдѣ и прекрсти ноге и рече имъ: „алалите". Кавазбаша запали перви из' пѹшке, онда дигне очи къ небѹ и рекне: „Боже, прими дѹшѹ мою", у два пѹта. Тако ѡстали катили запѹцаю из' пѹшка у главѹ и премине, покои мѹ дѹши, ӯ нѣгово(и) 20. години свое младости, на 1850. іѹлїя

[1]) Стегнуто из: махале.

день 28. дневи сѕбботомъ дрѕги дань тѕрскога Барьяма. Тако говоре едни али Тѕрци говоре да е ћосо с Тѕркиньомъ. Али нити е тако ни тако, но мѕ везирски ћаябег дао нешто пара да се поможе, а и нѣга да послѕша да мѕ ўзме свако ютро меса ўз' рамазанъ, па пошо да узме месса. Тако налази на напастъ. И да мѕ опростише Тѕрцы на правди животъ, неби тако пострадали.

Ў несреднои бѕнїи мостарскои первы погинѕ Симатъ Тошићь ў проклетои пивницы Гѕшанчевой ў полѕ према Ўмкоши. Ўби га Дѕгалићь низамъ везирски ноемврїа 6. на 1850. На Бѕни кадъ везир и нѣгова воиска свако зло чинише и зѕлѕмъ и непоштенѣ пола женскога и тѕ намъ еданъ младићь погинѕ именомъ Јоаннъ Бованъ одъ катила и катилскога сына Мусе Главовића за чѕвати едну несредну Ришћаницѕ, за то га убие ў ану на Бѕни. И да га перво Мостарци не дигоше ў Столацъ иоштъ би наше Ришћана погинѕло код везира. Декемрїа 14. Узко Гравовићь рани Ефтана Моића на Листици на правди, ў сили везирскои. 1851. іаннѕаріа 17. погину Ремо са Заборана у Биелому Полю. Заповиди Ибраимъ Кавазбаша барьяктарѕ Понявићѕ и сынѕ Османаге Зворничанина, те га ўбише ў Биеломе Полю идѕћи из' Мостара и тѕре га ў Неретвѕ, 1850., декемврїа мѣсеца.

На 1845. года, знаите браћо Ерцеговци и ѡстали околницы, у Дѕбравама ў селѕ Домановићимъ, што е Клуко Леонъ закѕпио ў везира Али паше Ризванбеговића да сиече дѕбѣ; сваки дѕбъ маћарию, тако е ўчинио ш ниме не промишлаваюћи Али паша да може Латининъ потле ограничити у истории да е латинско било; ама держите твердо овако е. Шенеферъ и Андреа лѕторіи ў Затонѕ ниже Бѕне што е макиню начинио, да ради, што е паша допѕшто да мѕ даваю десето дерво за година двадесетъ, па онда да мѕ ѡстави макиню, ти сѕ исти и ў Жупи Коньичкои и на Борцима, то е све Шенеферъ и Андреа на три мѣста. Када се заместнѕла бѕна ў Мостарѕ и отишо Ибраимъ Кафазбаша на воискѕ пред низанъ на Борке све сѕ Шенеферѕ поробили и кѕћѕ мѕ запалили Ама тиемъ ако би лѕторъ што граничио па реко: „мога е било, што ние Ерцеговина кадра платити", све мѕ ние валало едне ниве на Борцима. А за нима сѕ Мостарци писали до три пута, да се врате, па да раде мирно и ако имъ ко што не поврати одъ поробе, ми ћемо платити и да радите сербезъ. Ѝ паки ти се исти люди вратише радити, што сѕ и радили на иста мѣста, када низанъ ўлѣзе у Мостаръ, 1851. веляче мѣсеца.

Ноемврїа 12. године 1852. Ѝсъмаилъ паша, везиръ ерцеговачкій, посиече Бошка Любенка на мостарскоіи тепій. То мѕ бы наиперви кѕрбанъ у Ерцеговини. Бошко дотле быо е прави чоекъ, али се нѣгова смерть тако слѕчи.

На 1853. маїа 31. убїй Ибро Чѕстовићь малога Ъѕра Кандића у Мостару под' ханомъ Чадринимъ. Такога дѣтета ние било што обитава Ришћана око Мостара лѣвшега и мѕдриега. Умрїе юніа день 6. Ибрѕ би штете авса мѣсеца 5 и дана 15.

(Наставиће се.)

Pravni običaji u našem narodu.

Napisao

dr. **Aleksandar Mitrović.**

(Svršetak.)

III. Pravo na stvarima.

1. Koji je pojam o stvarima? Šta se misli da je stvar i kako se ona u opće definiše?

2. Kako se definiše pokretna, a kako nepokretna stvar?

3. Koje su običnije pokretne, a koje nepokretne stvari?

4. Da li se pokretna na nepokretnoj stvari, npr. grana, koja se može odsjeći sa stabla bez štete stabla, smatra pokretnom ili nepokretnom? Za što se misli, da je pokretna, a za što da je nepokretna?

5. Za što se misli, da ima pravne praktične vrijednosti dioba stvari u pokretne i nepokretne?

6. Da li za pojam pokretnih i nepokretnih stvari ima i kakvo drugo ime? Koje je to?

7. Ima li ili barem misli li se da ima stvari, koje nijesu ničije *(res nullius)*? Koje su obično te stvari?

8. Kako se na te stvari *(res nullius)* stiče pravo lične vlaštine *(occupatio)*?

9. Za koje stvari narod misli, da nijesu i da ne mogu biti vlaština pojedinog čovjeka (fizičnog lica)? Za što to ne može da bude?

10. Šta se misli o stvarima, koje ne pripadaju pojedinim ljudima (fizičnim licima), nego su vlaština moralnih lica (općina, pokrajine, države, crkve, manastira i dr.)?

11. Da li se odobrava ili osugjuje ta vlaština moralnih lica?

12. Da li se misli, da bi bolje bilo, kada bi ta vlaština pripadala fizičnim licima, a ne bi bila moralnih lica?

13. Kako narod gleda i da li pazi i čuva vlaštinu moralnih lica ili misli, da ta vlaština zaslužuje malu ili nikakva pažnju?

14. Da li će rado odnijeti što god sa vlaštine moralnih lica, npr. posjeći drva ili prisvojiti zemlje, uvjeren, da tim ne griješi ili barem da ne griješi mnogo?

15. Koja je razlika izmegju takvog i tog uzimanja i uzimanja vlaštine fizičnog lica?

16. Šta se misli o nepokretnoj vlaštini državnog poglavice (cara, kralja, kneza ili sultana)?

17. Šta se misli, da je uz glavnu stvar uzgredno i da ide i mora ići sa glavnom stvari, npr. kuća sa peći, konj sa uzdom i uzengijama itd.?

18. Kako se stiče vlaština pokretnih stvari?

19. Kako se stiče vlaština nepokretnih stvari?

20. Šta se misli, da li u zemlji i gdje obično ima zakopanog blaga?

21. Šta se misli o tom zakopanom blagu? Da li ga je zakopalo ljudsko stvorenje ili neko uzvišenije biće i koje?

22. Ako se misli, da ga je zakopao čovjek, za što je to učinio i ko će to blago naći?

23. Ako se misli, da ga je zakopalo neko stvorenje uzvišenije od čovjeka, za što je to učinjeno i ko će to blago naći?

24. Ko je našao blago na svojoj zemlji, da li misli da je samo njegovo ili da ga mora i s drugim dijeliti i s kim?

25. Kada radnik, nadničar, na tugjoj zemlji radeći nagje blago, šta misli o vlaštini njegovoj? Misli li, da je on sam vlasnik blaga, jer ga je našao, ili da je vlasnik samo gospodar zemlje, jer je blago nagjeno u njegovoj zemlji, ili da njega ide jedan dio i koji, a drugi dio i koliki vlasniku zemlje?

26. Misli li se, da se blago može tražiti i na tugjoj zemlji? Ako se, tražeći ga, nagje, šta se misli o vlaštini izmegju vlasnika zemlje i onoga, koji je blago našao?

27. Kada se naročito ide za tim, da se blago nagje, a nije to slučajno radnjom, da li se to radi danju ili noću?

28. Za što se radi danju, a za što noću?

29. Šta se misli i za što se misli, da je bolje tražiti ili danju ili noću?

30. Da li se misli, da je dobro i da će biti srećno, ako se slučajno ili naročito traženo blago sakrije i za nj nikome ne kaže?

31. Za koje se pokretne stvari misli da su suvrste, tj. da su jednake drugima, pa da se mogu zamjenjivati *(res fungibiles)?*

32. Za koje se stvari misli, da nijesu suvrste, da su samoiste, zasebno odregjene *(res infungibiles)?*

33. Ima li u narodu pojam o *universitas rerum?* Koje su to stvari?

34. Za koje se stvari misli, da se mogu procijeniti, a za koje da se ne mogu procijeniti?

35. Ima li u narodu pojam o stvarima, za koje misli, da imadu *pretium affectionis,* i koje su to stvari u opće?

36. Za koje se stvari misli, da se troše (trošne), a za koje da se ne troše (netrošne)?

37. Za koje se stvari misli, da se mogu dijeliti, a za koje, da se ne mogu dijeliti?

38. Razumije li narod razliku izmegju držine, posjeda *(possessio),* i vlaštine *(dominium)?*

39. Da li su ta dva pojma u mišljenju naroda odijeljena ili su zbunjena?

40. Da li u držini razlikuje zlomislenost *(possessio mala fide)* od nezlomislenosti *(possessio bona fide)?*

41. U čemu se sastoji ta razlika?

42. Kad neko nagje izgubljenu stvar — treba je razlikovati od *res nullius* —, šta radi s njom? Da li je zadržava sebi ili je nosi kome i kome?

43. Ako je nekoliko njih našlo izgubljenu stvar, kakvi pravni odnosi nastaju megju njima?

44. Ako se i kada se nagje vlasnik izgubljene i nagjene stvari, da li on osjeća kakvu i koju dužnost prema onome ili onima, koji su tu stvar našli? Šta im daje kao nagradu?

45. Ko nagje na svojoj vlaštini, a da nema štete, tugju ovcu, kokoš, roj pčela ili drugu životinju, šta radi s tim životinjama?

46. Ko nagje na svojoj vlaštini, a da mu je počinjena šteta, tugju životinju, šta radi s njom?

47. Čijom vlaštinom postaje zemlja, koja nastane odstupom vode sa jednog brijega ili obale, pa na taj način priraste *(accessio)* zemlji, koja je već postojala? Da li se taj prirast smatra sastavnim dijelom stare zemlje, a prema tome i vlaštinom vlasnika stare zemlje ili koga drugoga?

48. Kada voda jednoj zemlji naplije još zemlje *(alluvio)*, čijom vlaštinom postaje ta nova zemlja, ta naplovina? Da li se taj prirast ili naplovina smatra sastavnim dijelom stare zemlje, a prema tome i vlaštinom vlasnika stare zemlje ili koga drugoga?

49. Kada voda ili potres ili kakva druga sila od jedne zemlje otrgne komad, pa taj komad privali i prilegne drugoj zemlji *(avulsio)*, čijom vlaštinom postaje taj novi komad?

50. Da li vlasnik odvaljenog komada ima kakav rok, da taj komad zemlje vrati na staro mjesto, ako je to moguće, i koliki je taj rok?

51. Ako taj rok progje i zemlja ostane pri drugoj, kojoj je prilegla, postaje li vlaštinom gospodara ove druge zemlje?

52. Ako u rijeci kakvoj ponikne ostrvo novo *(insula in flumine nata)*, čijom vlaštinom postaje to ostrvo?

53. Ima li kakve razlike u sticanju te vlaštine, ako je ostrvo poniklo u sredini rijeke ili ako ne dotiče tu sredinu, nego je sasvim na jednoj ili drugoj strani?

54. Kada se neka voda za uvijek presuši ili inače ostavi svoje korito *(alveus derelictus)*, čijom vlaštinom postaje napuštena zemlja?

55. Ako je ta voda, napuštajući staro korito, oštetila tugju zemlju, ima li vlasnik oštećene zemlje kakvo pravo na napuštenoj i koje?

56. Čiji je plod iz zemlje, koji nastaje bez ljudske radnje, nego po samoj prirodi?

57. Biva li po katkada prisvojenje *(occupatio)* šuma, ograda, pašnjaka, livada i dr.?

58. Kako to biva?

59. Koje su pravne pošljedice tog prisvojenja?

60. Postoji li u narodu pojam o održaju *(usucapio)?*

61. Kako se tumači taj pojam? Da li, po narodnom mišljenju, taj održaj mora biti nezlomislen *(bona fide)* ili može biti zlomislen *(mala fide)?*

62. Šta se misli, koliko vremena mora proći, a da se ostvari održaj?

63. Postoji li u narodu pojam o zastari *(praescripto)?*

64. Kako se tumači taj pojam? Da li, po narodnom mišljenju, ima razlike u zlomislenoj i nezlomislenoj zastari?

65. Šta se misli, koliko vremena mora proći, a da se zastara ispuni?

66. Ima li i koja je razlika u održaju i zastari za pokretne, a koja za nepokretne stvari?

67. Da li ima kakvih simboličnih znakova i koji su, kada neko misli, da je održajem stekao pravo vlaštine nad pokretnom ili nepokretnom stvari?

68. Stabla, kojima je deblo na granici dviju zemalja dvaju vlasnika, čija su vlaština? Da li su zajednička vlaština obaju gospodara?

69. Da li grane i plodove sa istih sijeku i kupe dva gospodara zemalja prema položaju nad njihovim zemljama, koje te grane zauzimlju, ili je običaj da se drukčije radi?

70. Ako grane stabla, koje je izraslo na zemlji jednoga gospodara, prelaze i nadvisuju se nad zemljom drugoga vlasnika, ima li ovaj pravo da te grane siječe i da sa njih bere voće?

71. Je li dužnost vlasnika stabla, koje je tako uzraslo, da čisti grane, koje se nadvisuju nad tugjom zemljom ili to radi vlasnik te druge zemlje?

72. Ako grane, koje se prevjese na tugju zemlju, smetaju vlasniku zemlje, misli li ovaj da ima pravo kresati ih i sjeći i protiv volje vlasnika stabla?

73. Ima li slučajeva (bez obzira na kmetske odnose), da je zemlja jednoga gospodara, a stabla, sva ili jedan dio, da su vlaština drugoga lica?

74. Kako je i za što je postao taj pravni odnos?

75. Ako takvo stablo usahne ili ga grom udari, pa više ne može da napreduje, kome pripadaju drva; da li vlasniku zemlje ili vlasniku stabla?

76. Ima li u pojedinim porodicama ili zadrugama odregjeni dio nepokretnina ili pokretnina (npr. ovaca, volova, konja itd.), za koje se misli, da porodica ili zadruga ne može biti bez njega, nego da joj svakako mora ostati?

77. Taj odregjeni dio nepokretnina ili pokretnina ima li kakvo naročito ime? Koje je to ime i koji je korijen tom imenu?

78. Kada vlaština nepokretnine ili pokretnine pripada cijeloj zadruzi ili porodici, a kada pojedinim licima zadruge ili porodice?

79. Ako su neke pokretnine ili nepokretnine zajednička vlaština cijele zadruge ili porodice, da li i kakva pravila postoje za gajenje i uživanje te zajedničke vlaštine?

80. Ako neko nezlomisleno na tugjoj zemlji sagradi kuću, čija je ta kuća? Da li onoga, čija je zemlja, ili onoga, koji je sagradio?

81. Ako neko nezlomisleno na tugjoj zemlji nešto posije ili usadi, čiji je plod od toga? Da li onoga, čija je zemlja, ili onoga, koji je nezlomisleno posijao ili usadio?

82. Šta biva u obim tim slučajevima, ako je neko gradio, sijao ili sadio zlomisleno, znajući da zemlja nije njegova i da to ne može raditi? Čija je tada kuća? Čiji su tada plodovi od posijanog i usagjenog?

83. Šta se misli, kada neko zlomisleno proširi granice svoje zemlje na štetu svoga komšije, i na taj način odnese mu komad zemlje?

84. Je li u narodu jednako mišljenje o tom proširenju ili odmicanju granica, ako je komšija fizično ili moralno, juridično lice?

85. Ima li slučajeva, da se to proširenje ili odmicanje granica čini i noću, kriomice i za što?

86. Ima li za to odmicanje ili proširenje granica kakvih naročitih sprava ili drugih predmeta u opće, kojima se ono vrši?

87. Misli li se u narodu, da je zemlja, na taj način prisvojena, bolja i da će u radu biti srećnija ili se misli protivno?

88. Kakve su obično granice izmegju zemalja raznih vlasnika? Kako se zovu te razne vrste granica?

89. Jesu li te granice prirodne, npr. rijeke, potoci i dr., ili su umjetne, npr. megja, drača, živica, zid u klaku i dr.?

90. Ima li granica, kakve su i kako se zovu izmegju zemalja istoga gospodara, ali različitog obragjivanja, npr. izmegju vinograda i pašnjaka, pašnjaka i livada, livada i vinograda, vinograda i vrta?

91. Ima li u narodu naročitih imena i koja su za pojedine zemlje, osim općih imena vinograda, gaja, pašnjaka, vrta, livade i dr.?

92. Koji je korijen, postanak, tim imenima i šta ta imena znače sama po sebi?

93. Ako nekome na njegovoj zemlji korijenje tugjeg stabla nanosi štetu, misli li se, da te žile može poskupsti vlasnik zemlje?

94. Može li ih poskupsti i uništiti, ako mu na njegovoj zemlji ne nanose nikakve štete?

95. Ako neko ne može nikako doći do svoje zemlje ili može doći, ali je to suviše zaobilazno ili teško, ima li pravo preći preko tugjeg zemljišta *(servitus itineris)?* Kako stiče to pravo vlasnik povlasne zemlje? U koliko i u kojim granicama mora to trpjeti vlasnik poslužne zemlje?

96. Ima li i koja je narodna riječ za *servitus itineris?*

97. Kako narod zove povlasno zemljište, tj. ono, koje ima to poslužje, a kako poslužno zemljište, tj. ono, koje mora da podnosi to poslužje?

98. Ako pri zemljama raznih vlasnika ima žive, prirodne, vode, koju niko nije iskopao ni pronašao, nego je dala sama priroda, kojim redom ti razni vlasnici o suši natapaju svoje zemlje? Ima li za to kakvo naročito pravilo i koja su to pravila?

99. Mora li i do koje mjere vlasnik niže zemlje podnositi da se voda slijeva na njegovu zemlju sa visočije zemlje?

100. Ako mu to slijevanje nanese štete, misli li, da ima pravo tražiti naknadu za štetu?

101. Vlasnik zemlje, uz koju teče voda, može li sužiti ili raširiti korito ili drugi koji dio vode?

102. Postoji li običaj, da neko može i ima pravo na tugjoj zemlji pasti svoje blago *(servitus pecoris pascendi)?*

103. Na čemu se osniva i koji je izvor tom pravu?

104. Postoji li običaj, da vlasnik zemlje, koja zimi počiva i na kojoj se zimi ne radi, dopušta bilo kome da na njoj pase svoje blago? Za što to radi?

105. Dogagja li se po katkada, da neko hoće taj *precarium* pretvoriti u pravo? Šta se misli o tom?

106. Ima li za takvu, dopuštenu, pašu kakvo naročito ime u narodu i koje je to ime? Koji je postanak tom imenu?

107. Ima li običaj, da neko može i ima pravo svoje blago napajati na tugjoj vodi *(servitus pecoris ad aquam appellendi)?*

108. Na čemu se osniva to pravo i da li ima u narodu kakvo naročito ime i koje?

109. Postoji li u narodu običaj, da neko može svoju gredu ili što drugo uvući u tugji zid *(servitus tigni immittendi)?*

110. Na čemu se osniva to pravo i da li ima u narodu kakvo naročito ime i koje?

111. Postoji li običaj, da neko može zid svoje zgrade ili jedan dio zgrade nasloniti na tugji zid ili na tugju zgradu ili na tugji stup *(servitus oneris ferrendi)?*

112. Na čemu se osniva to pravo i da li ima u narodu kakvo naročito ime i koje?

113. Postoji li običaj, da neko može graditi nad tugjom zemljom, ali da zemlju ne takne, npr. krov svoje kuće ili što drugo *(servitus proiiciendi vel protegendi)?*

114. Na čemu se osniva to pravo i da li ima u narodu kakvo naročito ime i koje?

115. Ima li običaj, da neko može drugome zabraniti, da podiže zgradu u visinu, koliko hoće *(servitus altius non tollendi)?*

116. Na čemu se osniva to pravo i da li ima u narodu kakvo naročito ime i koje?

117. Da li neko može drugome zabraniti, da mu novom gragjevinom ne umanji svjetlost njegovoj kući *(servitus ne luminibus officiatur)?*

118. Na čemu se osniva to pravo i da li ima u narodu kakvo naročito ime i koje?

119. Da li neko može drugome zabraniti, da mu novom gragjevinom ili sagjenjem stabala ili čim bilo drugim ne umanji ili sasvim ne odnese pogled i vidik *(servitus ne prospectui officiatur)?*

120. Na čemu se osniva to pravo i da li ima u narodu kakvo naročito ime i koje?

121. Ima li u narodu još koja vrsta prava služnosti ili poslužja, npr. uživanje ili što drugo, i u čemu ono sastoji?

122. Kada se i kako obično utvrgjuju prava služnosti ili poslužja i kada i kako prestaju?

123. Ima li prava služnosti na pokretnim stvarima, npr. pravo da se služi tugjim volom, konjem, kolima itd.?

124. Na čemu se osnivaju takva prava i kako se uglavljuju? Imadu li kakvo naročito ime i koja su to imena?

125. Misli li se u narodu, da vlasnik i gospodar kuće ne može na svojoj kući i u svom zidu probiti i otvoriti prozor s razloga, što je zemlja ispod i do tog zida tugja vlaština?

126. Ima li kakvo naročito ime i koje je za to mišljenje?

127. Ako se krava otelila, ovca ojagnjila itd. uslijed spajanja sa tugjom životinjom, a nije ništa prethodno uglavljeno sa vlasnikom ove tugje životinje, da li ovome što pripada?

128. Ima li slučajeva suvlaštine *pro diviso* i *pro indiviso* na pokretnim i nepokretnim stvarima, i na kojima najobičnije?

129. Kako suvlasnici vrše svoje pravo suvlaštine?

130. Kako se ta suvlaština razriješava, ako se stvar ne može podijeliti prema dotadašnjim idejalnim dijelovima?

131. Postoji li običaj zalaganja pokretnih ili nepokretnih stvari?

132. Kakva prava i kakve dužnosti nastaju iz toga zaloga?

133. Kako se utvrgjuje zalog pokretne stvari?

134. Kako se utvrgjuje zalog nepokretne stvari? Da li založena nepokretna stvar ostaje u posjedu vlasnika ili je uzimlje u posjed onaj, koji je na nju stekao pravo zaloga?

135. Ako je nepokretnu založenu stvar uzeo u posjed onaj, koji je na nju stekao pravo zaloga, pod kojim je to uvjetima učinjeno?

136. Ima li slučajeva, da vlasnik zemlje daje svom dužitelju, vjerovniku, da uživa zemlju, pa se plod sa zemlje prebija sa dobiti (viškom), koju vlasnik zemlje mora da plaća *(pactum antichreticum)?*

137. Da li se u *pactum antichreticum* daju ne samo zemlje, nego i kuće?

138. Šta narod misli o takvom zalogu? Smatra li ga poštenim ili nepoštenim?

139. Kako se u narodu zove *pactum antichreticum?*

140. Koje se pokretne stvari obično daju u zalog?

141. Kakva prava na njima ima dužitelj, osim što se može naplatiti za svoju veresiju? Može li i u koliko založenu stvar uživati?

142. Je li i koliko odgovoran za založenu pokretnu stvar, ako se izgubi, pokvari ili kada u opće izgubi od svoje vrijednosti?

143. Kako se zove zalog nepokretnine, kada ona ostane u posjedu vlasnika?

144. Kako se utvrgjuje pravo zaloga na nepokretninama, koje ostaju u posjedu vlasnika, dužnika?

145. Ako pokretna založena stvar vrijedi mnogo više od duga, da li dužitelj daje šta i koliko dužniku?

146. Ima li slučajeva, da se ista pokretna stvar dade u zalog nekolicini vjerovnika? Ko je tada drži i eventualno uživa? Da li je uvijek drži i uživa samo jedan dužitelj ili je drže i uživaju redom svi dužitelji i kojim redom?

147. Ima li slučajeva, da se ista nepokretnina nekolicini dužitelja daje u *pactum antichreticum?* Kako to biva i kojim redom uživaju dužitelji plodove sa te nepokretnine?

148. Kako narod mjeri širinu, duljinu i dubljinu zemlje? Koja su imena za te mjere? Koji je korijen i koje je značenje tim mjerama?

149. Kako se procjenjuje vrijednost zemalja i kuća i koja su obično imena za te vrijednosti?

150. Kako narod označava integralnu vrijednost zemalja prema njenoj vrsti i sposobnosti za ragjanje? Koja su obično imena za to? Koji je korijen i koje je značenje tim imenima?

151. Koja su imena u narodu o poteškoći ili lakoći oranja i kopanja zemlje? Šta znače ta imena?

152. Ima li kod vas mnogo novih i starih krčevina? Šta na njima i u njima najragje i najobičnije radi narod?

153. Šta narod u opće misli i govori o zemlji?

154. Kako narod mjeri stoku? Koja su obična imena za te mjere? Koji je korijen i koje je značenje tim imenima?

155. Kako narod procjenjuje vrijednost novčanu i po vrsti svoga blaga? Koja su imena za to?

156. Šta narod misli, da je *fundus instructus* jednog zemljišta ili jedne zgrade?

157. Kako narod mjeri žito, šljive, ulje, vino, drva i dr.? Koja su obično imena za te mjere? Koji je korijen i koje je značenje tim imenima?

158. Kako se u narodu rješavaju parničenja, koja nastaju u privatno-pravnim poslovima? Da li se za to izaberu dobri ljudi, šta li?

159. Ako je seljak kod državnih sudova izgubio parnicu, misli li, da se može uteći još kome i kome, a i za što tako misli?

160. Kakav pravni pojam ima narod o moru? Šta misli o njemu? Da li misli, da je more ničije, pa prema tome da može da bude svačije, ili priznaje da mu je neko vlasnik i ko?

161. Za što misli, da nije ničije, a za što da ima svog vlasnika? Kako je taj vlasnik stekao svoje pravo vlaštine na more?

162. U priznanju prava vlaštine ima li kakve razlike izmegju dubokog mora i plitkog mora?

163. Kako narod zove zemlju, koja je uz more? Ima li ta zemlja naročito ime, ako je ravnica, ili ako je brijeg, koji okomito ili vrlo koso pada u more, ili ako se iz mora diže u niskom kosom pravcu?

164. Šta se misli o onom, što se iz mora može vaditi, npr. pijesak, kamenje, trava, riba i dr? Čije je to i ko ima pravo vlaštine?

165. U vagjenju tih predmeta iz mora ima li kakvog reda i na čemu se osniva taj red?

166. Čija je zemlja, koja je neposredno uz more? Da li je obično vlaština fizičnog ili moralnog lica, ili se smatra, da je ničija, pa po tom i svačija?

167. Čija se misli da je zemlja, koja je o plimi pod morem, a suha je, kada je osjeka? Ima li ta zemlja kakvo naročito ime i koje? Koji je korijen tom imenu?

168. Može li se vlaština takve zemlje steći održajem i *bona fide?* Koji je rok održaju i kako se utvrgjuje *bona fides?*

169. Ako se održajem i *bona fide* ne može steći pravo vlaštine, koji su razlozi tome? Kako se to tumači?

170. Kakvi su običaji za pristajanje lagja, iskrcavanje iz lagja i dr.?

171. Šta se misli o predmetima, koje more izbacuje, a nijesu obično u moru, npr. ostaci polomljenih lagja, utopljene bačve, prazne ili pune itd.? Čije je to? Da li onaj, koji ih pokupi ili iz mora izvuče, misli da je to njegovo i za što, ili misli, da je tugje, a da njega ide samo dio kao nagrada, što je izvukao iz mora ili što je more izbacilo na njegovu zemlju?

172. Ako nečija nepokretna vlaština graniči sa morem, pa se na toj nepokretnini priljube i rasplode razne školjke, čijom vlaštinom postaje to? Da li se misli, da su te rasplogjene školjke vlaština vlasnika zemlje ili da su svačije? Za što prvo, a za što drugo?

173. Ako nečija nepokretna vlaština graniči sa morem, misli li vlasnik te nepokretnine, da ima neka naročita prava i koja na more pokraj te njegove vlaštine i dokle na morskoj prostoriji?

IV. Ugovori.

1. Kako se u opće uglavljuju ugovori? Ima li pri tome kakvih i koji su simbolični znaci?

2. Da li se i za što razvrgne već uglavljeni ugovor? Koji su obično razlozi tome?

3. Misli se, da je sramota bez opravdanog razloga razvrgnuti već uglavljeni ugovor?

4. Ima li i koliko svjedoka o uglavljivanju ugovora? Šta oni govore i rade?

5. U kojima se vrstama ugovora daje *caparra, arrha confirmatoria?*

6. U čemu se sastoji ta *caparra;* da li samo u novcu ili i u čem drugom, ili i u novcu i u čem drugom?

7. Ko je daje? Ko je prima?

8. Kolika je *caparra* prema vrijednosti predmeta ugovora?

9. Je li u narodu poznata *poena conventionalis,* kad se tj., osim *caparra*-e, uglavi, da će onaj, koji ne ispuni obveze, dati nešto ili platiti odregjenu svotu?

10. U kojim se vrstama ugovora uglavljuje ta *poena conventionalis?*

11. Kako se uglavljuje ugovor kupnje i prodaje *(emptio, venditio)?* Kada se misli, da je taj ugovor konačno uglavljen?

12. Za koje se ugovore kupnje i prodaje misli, da se moraju uglaviti pismeno, a za koje je dovoljno da se uglave usmeno?

13. Kada kupac misli, da može odstupiti od već uglavljenog ugovora kupnje i prodaje?

14. Kada kupac misli, da mora odstupiti od već uglavljenog ugovora kupnje i prodaje?

15. Kada prodavalac misli, da može odstupiti od već uglavljenog ugovora kupnje i prodaje?

16. Kada prodavalac misli, da mora odstupiti od već uglavljenog ugovora kupnje i prodaje?

17. Koja prava i koje dužnosti stiču prodavalac i kupac, kada je ugovor kupnje i prodaje konačno uglavljen?

18. Kada kupac plaća prodavaocu uglavljenu cijenu, da li mu što u novcu dodaje? Za što to čini?

19. Ako se kupuje životinja, da li prodavalac jemči kupcu, da na životinji i u životinji nema nekih odregjenih mana? Koje su to mane?

20. Ako se te mane pojave kroz uglavljeno doba, šta biva tada? Koje je obično doba za pojavu tih mana?

21. Ako kupovina nije uglavljena za gotov novac, nego na priček, pa kupac ne plati na odregjeni rok, šta biva? Da li se ugovor razvrgava, ako se to još može, ili prodavalac postaje dužiteljem, vjerovnikom, kupca?

22. Biva li, da se o kupnji i prodaji uglavi, da prodavalac može odstupiti od ugovora, ako se za odregjeno vrijeme javi bolji ponudilac?

23. Da li se u ovim slučajevima uglavi, da će prvi kupac za to dobiti kakvu nagradu?

24. Biva li, da se o kupnji i prodaji uglavi, da kupac, ako ushtjedne prodati kupljenu stvar, mora je ponuditi najprije prodavaocu, pa da je tek može drugome prodati, kada je ovaj ne bi htio kupiti *(ius protimiseos)?*

25. Šta biva, ako kupac ne ispuni te obveze?

26. Biva li, da se o kupnji i prodaji uglavi, da kupac mora, kroz odregjeni rok, preprodati prodavaocu kupljenu stvar *(pactum de retrovendendo)?*

27. Biva li, da se o kupnji i prodaji uglavi, da kupac može, kada hoće ili kroz odregjeni rok, preprodati prodavaocu kupljenu stvar i da je ovaj mora kupiti *(pactum de retro emendo)?*

28. Ima li kupnja i prodaja na kušnju, npr. konja, vola i dr.? Koji su obično uvjeti o takvoj kupnji i prodaji *(emptio ad gustum)?*

29. Da li se uništava uglavljeni ugovor kupnje i prodaje s razloga, što je kupac kasnije doznao, da prodana stvar ne vrijedi ni polovinu uglavljene svote *(laesio enormis)?*

30. Ima li o ugovorima kupnje i prodaje jemaca? Za što oni obično jemče? Koje su pošljedice tog pravnog odnosa?

31. Da li se narod rado prima jemčenja ili zazire od toga, jer misli da je pogibeljno i za što?

32. O prodajama zemalja i kuća misli li rodbina prodavaoca ili njegovi susjedi, da je prodavalac morao najprije njima, pa tek onda drugima ponuditi tu prodaju?

33. Kada se utvrdi *ius protimiseos,* je li običaj uglaviti, da će to pravo uživati najprije rodbina ili susjedi prvoga prodavaoca, kada ovaj ne bi mogao ili ne bi htio kupiti prodanu stvar?

34. Ako postoji taj običaj, je li uglavljen red rodbine ili susjeda, kojima prvi kupac mora ponuditi kupovinu? Koji je i kakav je to red?

35. O uglavljivanju toga reda, na što se najprije gleda? Da li kod rodbine na stepen srodstva ili na godine života pojedinih srodnika, a kod susjeda na blizinu ili na daljinu, ili na što u opće?

36. Koji se uvjeti utvrgjuju o uglavljivanju takvih ugovora?

37. Kako se uglavljuje ugovor najma *(locatio et conductio)* u opće?

38. Ima li razlike o tom uglavljivanju, ako je predmet ugovora stvar, npr. zemlja, kuća, životinja i dr. *(locatio et conductio rerum)* ili rad čovječji *(locatio et conductio operarum)?*

39. Za koje se ugovore najma misli, da se moraju uglaviti pismeno, a za koje se misli, da je dovoljno uglaviti ih usmeno?

40. Kada davalac u najam *(locator)* misli, da može, a kada misli da mora odstupiti od već uglavljenog ugovora?

41. Kada uzimalac u najam *(conductor)* misli da može, a kada misli da mora odstupiti od već uglavljenog ugovora?

42. Koja prava i koje dužnosti stiču davalac u najam i uzimalac u najam, kada je ugovor konačno i redovito uglavljen?

43. U čemu se obično sastoji naknada uzimaoca u najam, koju mora plaćati davaocu u najam? Da li u novcu, u drugim stvarima i u kojim, ili u kakvom svom radu na korist davaoca u najam?

44. Ako je ta naknada u novcu ili u čem drugom, koje treba davati u već unaprijed uglavljenim rokovima, a uzimalac u najam ne ispuni tu obvezu, misli li se, da se ugovor samim tim razvrgava?

45. Koje su pošljedice takvog razvrgnuća ugovora najma?

46. Šta biva, kada se primalac u najam, pošto je već konačno uglavljen ugovor, sjeti, da stvar dana u najam *(locatio et conductio rerum)* nema onih vrlina, koje obično takva stvar mora da ima, i da ima mana, koje se o uglavljivanju ugovora nijesu mogle poznati? Da li se radi toga razvrgava ugovor i kako?

47. Ako se radi toga ne razvrgava ugovor najma, daje li davalac u najam primaocu najma kakvu naknadu i koju? Na kojoj se osnovi odregjuje ta naknada?

48. Šta biva, ako primalac u najam upotrebljava unajmljenu stvar u drugu svrhu, a ne u onu, za koju je uglavljen najam? Da li se radi toga razvrgava ugovor? Kako se razvrgara i koje su pošljedice toga?

49. Je li običaj, da uzimalac u najam može unajmljenu stvar dati drugome u najam i kako to biva?

50. Mora li u tom slučaju prvi uzimalac u najam imati za to dopuštenje od svog davaoca u najam, ili je dovoljno da mu samo javi i kako, ili nije ni to potrebito?

51. Nastaju li kakvi pravni odnosi i koji izmegju prvoga davaoca u najam i drugoga primaoca u najam? Koji je tada pravni odnos izmegju prvog primaoca u najam odnosno drugog davaoca u najam i ostalih dvaju lica u tom ugovoru?

52. Ako nije uglavljen rok ugovora najma stvari, kada prestaje taj ugovor? Kako se razvrgava ugovor?

53. Ako je uglavljen rok za razvrgnuće ugovora, a ni jedna ni druga strana ne razvrgava *de facto* ugovora, da li se ugovor mučke produljuje ili u cjelini ponavlja? Kako to biva i kakvi su uvjeti ponovljenom ugovoru?

54. Kakvi su običaji, kada se životinja daje u najam?

55. Šta i kako se uglavljuje, kada se životinja uzme u napolicu, pod kesim, na izor?

56. Koji su uvjeti i koje su pošljedice tih triju vrsta ugovora?

57. O pogodbi lične radnje radnika (*locatio et conductio operarum*), koji su obično uvjeti za taj ugovor?

58. Da li se o uglavljivanju tog ugovora daje *caparra?* Ko je daje i za što je daje?

59. Kako se plaćaju radnje težaka u polju, a kako majstora na gragjevinama?

60. Je li naknada tih radnja u novcu ili u čem drugom npr. u žitu, u blagu itd.?

61. Postoji li običaj, da radnik ne prima za svoj rad nikakve naknade u stvarima, novcu, žitu, blagu i dr., ali za to onaj, kome je on radio, mora i njemu raditi onakvu istu ili sličnu radnju, kada za to nastane potreba?

62. Ako ugovor najma nije uglavljen samo na nekoliko dana za privremene radnje u polju ili na zgradi, nego za dulju i trajniju službu u polju i u kući, koji su obično uvjeti takvog ugovora?

63. Da li najmljenik od najmioca prima naknadu za svoj trud u hrani, novcu i odijelu, ili samo u hrani i u novcu? Kolika je i kakva je ta naknada?

64. Pomažu li težaci jedan drugome u poljskim radnjama i pod kojim uvjetima? Ima li tlaka, moba i dr.? U čemu se sastoji?

65. Kako se uglavljuje ugovor zajma *(mutuum)*? Kada se misli, da je taj ugovor konačno uglavljen?

66. Za koje se ugovore zajma misli, da ih treba uglaviti pismeno, a za koje se misli, da ih je dovoljno uglaviti usmeno?

67. Koja prava i koje dužnosti stiču rukodavalac, onaj, koji daje u zajam, i uzajmilac, onaj, koji prima u zajam, kada misle da je ugovor megju njima konačno uglavljen?

68. Kada i za što rukodavalac ili uzajmilac misle, da mogu odstupiti od već uglavljenog ugovora?

69. Kada i za što rukodavalac ili uzajmilac misle, da moraju odstupiti od već uglavljenog ugovora?

70. Šta se obično daje u zajam? Da li samo novac ili i drugo što, npr. žito, ulje, vino i dr.?

71. Ako je dan u zajam novac, može li uzajmilac, dužnik, vratiti svoj dug ičim drugim, a ne samo novcem?

72. Ako je dano u zajam što drugo, a ne novac, može li dužnik vratiti svoj dug u novcu?

73. Kada se daje u zajam novac, koja se dobit (višak, kamata, većinak) obično uglavljuje? Da li se ta dobit mora plaćati u novcu ili je uzajmilac može plaćati i čim drugim, npr. žitom, uljem, vinom, blagom i dr.?

74. Kada se ne daje u zajam novac, nego druga stvar, koja se dobit obično uglavljuje? Da li se ta dobit mora plaćati istom vrsti pozajmljene stvari ili i čim drugim?

75. Ako je uglavljeni dug poveći, da li ga dužnik mora vratiti od jednom ili se uglavljuju rokovi za povratak? Na osnovu čega se odregjuju ti rokovi?

76. Ako je uglavljeno nekoliko rokova za povratak duga, šta se ugljavljuje za dobit? Kada se ona plaća?

77. Koji su najobičniji rokovi za plaćanje dugova i dobiti? Da li se za te rokove uglavljuju kalendarski dani ili pojedini sveci, npr. Božić, Uskrs, Nikoljdan, Gjurgjev-dan, Sv. Ante, Sv. Kata, Petrov, Ilin-dan itd.?

78. Misli li dužnik da mora dužitelju donositi darova, koji se ne računaju kao djelomični povratak duga? Za što to čini i u čemu se sastoje ti darovi?

79. Ako na pozajmljenu stvar nije uglavljena nikakva dobit, jer su dužitelj i dužnik bliski rod, dobri prijatelji ili komšije, a i rok zajmu nije dug, pa ako progje rok povratka i nije vraćeno ništa, misli li dužnik, da ipak mora plaćati dobit i koju, počinjući od dana uglavljenog povratka?

80. Je li običaj uzimati dobit na dobit i kolika je?

81. Je li običaj davati u zajam razne stvari, a da se o zajmu ne uglavi rok povratka? Šta tada biva?

82. Kada dužitelj misli da može tražiti povratak i isplatu, a kada dužnik misli, da mora vratiti dug, tako uglavljen?

83. Koji su običaji, kada seljak seljaku daje u zajam žita ili što drugo za usjev ili sagjenje, i pod kojim se uvjetima uglavljuje takav zajam?

84. Je li običaj, da dužnik vrati taj dug jednakom stvari ili može i sličnom? Kako to biva?

85. Da li se u takvim zajmovima uglavljuje dobit?

86. Koji je rok povratka takvih zajmova?

87. Šta narod misli o dužiteljima, vjerovnicima, koji svojim dužnicima uzimlju veliku dobit? Kako zove takve dužitelje? Šta o njima govori i kakvu im budućnost proriče?

88. Misli li dužnik da svom dužitelju mora mukte raditi on lično ili da mu mora davati na radnju svoje životinje? Za što tako misli?

89. Da li narod rado kupuje pokretne ili nepokretne stvari, koje su dužniku odnesene za njegov dug? Misli li, da će tom kupovinom biti srećan i da će mu biti beričetna?

90. Kako dužnik zove svog dužitelja, vjerovnika, dok žive u dobrim odnosima i dok ne dogje do svagje i suda radi duga?

91. Kako dužnik zove svog dužitelja i šta o njemu govori i misli, kada megju njima dogje do svagje radi duga?

92. Misli li dužitelj, da mu dužnik mora donositi darova i da mu mora mukte raditi on lično ili da mu mora davati za radnju svoje životinje? Za što tako misli?

93. Ako dužitelj ima kakvu trgovinu, npr. krčmu ili nešto slično, misli li, da njegov dužnik mora kod njega namirivati svoje životne potrebe? Misli li i dužnik, da mora kupovati kod svog vjerovnika? Za što je prvo, a za što je drugo?

94. Ima li kod vas razlike izmegju kamatništva i kajišarstva? U čemu se sastoji ta razlika?

95. Ima li sada kamatništva i kajišarstva manje ili više, nego li ih je bilo do nedavno? Ako ih ima manje ili više, koji su razlozi tome?

96. Je li vjera tj. zadana riječ tvrda u narodu, kao što je nekada bilo? Dajte nam nekoliko primjera te održane vjere i ispunjene zadane riječi?

97. Ako ta vjera nije tvrda, kao što je nekada bila, koji su razlozi tome?

98. Kako se uglavljuje ugovor naruča ili posude *(commodatum)*, tj. kada se mora vratiti ona istovjetna stvár, koja je u naruč uzeta bila? Kada se misli da je taj ugovor konačno uglavljen?

99. Za koje se ugovore naruča ili posude misli, da se moraju uglaviti pismeno, a za koje se misli, da je dovoljno uglaviti ih usmeno?

100. Koja prava i koje dužnosti stiču davalac u naruč, onaj, koji daje stvar, i uzimalac u naruč, onaj, koji prima stvar, kada misle, da je ugovor konačno uglavljen?

101. Kada i za što davalac u naruč ili primalac u naruč misle, da mogu odstupiti od već uglavljenog ugovora?

102. Kada i za što davalac u naruč ili primalac u naruč misle, da moraju odstupiti od već uglavljenog ugovora?

103. Šta se obično daje u naruč ili posudi?

104. Koliko traje taj ugovor? Ima li kakvih simboličnih znakova o uglavljivanju i o razvrgavanju tog ugovora?

105. Da li davalac u naruč traži kakvu naknadu i da li mu je primalac u naruč daje?

106. U čemu se sastoji ta naknada i koji je njen pravi smisao?

107. Kako se uglavljuje ugovor ostave *(depositum)*, tj. kada neko, hranilac, obeća drugome, ostaviocu, da će mu stvar, koju mu je dao radi dohrane, brižljivo čuvati i da će u odregjeno doba istu povratiti?

108. Kada se misli da je taj ugovor konačno uglavljen?

109. Za koje se ugovore ostave misli, da se moraju uglaviti pismeno, a za koje se misli, da je dovoljno uglaviti ih usmeno?

110. Koja prava i koje dužnosti stiču hranilac i ostavilac, kada misle, da je ugovor konačno uglavljen?

111. Kada i za što hranilac ili ostavilac misle, da mogu razvrći već uglavljeni ugovor ostave?

112. Kada i za što hranilac ili ostavilac misle, da moraju razvrći već uglavljeni ugovor ostave?

113. Šta se obično daje na ostavu?

114. Koliko traje taj ugovor?

115. Hranilac u ostavu dane stvari ima li pravo na kakvu naknadu i koju, a i za što?

116. Kakav pravni odnošaj nastaje izmegju više lica, ako su ona sva skupa hranioci u ostavu dane stvari, a kakav sviju njih prema ostaviocu?

117. Može li hranilac, i bez dozvole ostavioca, dati drugome u ostavu ostavljenu stvar?

118. Dogagja li se po katkada, da se dva ili više lica prepiru za istu stvar, pa je dadu nekom trećem, hraniocu, da je drži i čuva kod sebe, dok se prepirka ne svrši?

119. Kada takav hranilac može i mora i kome povratiti na ostavu primljenu stvar?

120. Ima li kod vas pojam o amanetu, tj. o onoj ostavi, koja obično biva tajno bilo to iz ma kog razloga?

121. Kakve dužnosti i kakva prava nastaju u tom poslu za onoga, koji daje, i za onoga, koji prima amanet?

122. Kako se uglavljuje ugovor o povjeri ili punomoćju *(mandatum)*, tj. kada neko, povjeritelj, daje nekom drugom, povjereniku, nalog, da za nj nešto uradi ili uglavi?

123. Kada se misli, da je taj ugovor konačno uglavljen?

124. Koja prava i koje dužnosti nastaju tada za povjeritelja, a koje za povjerenika?

125. Kada i za što povjeritelj ili povjerenik misle, da mogu razvrći već uglavljeni ugovor?

126. Kada i za što povjeritelj ili povjerenik misle, da moraju razvrći već uglavljeni ugovor?

127. Ima li slučajeva, da se daje i prima povjera ili punomoćje i za nepoštenu stvar *(rei turpis nullum mandatum est)?*

128. Šta biva, ako povjerenik učini više ili manje, nego li ga je opunomoćio povjeritelj?

129. Kada prestaje ugovor o povjeri i je li običaj, da povjerenik traži ili već unaprijed uglavi naknadu ili nagradu i kakvu za svoj trud?

130. Kako se uglavljuje ugovor o promjeni (*permutatio*), tj. kada se daje stvar za sličnu ili jednaku stvar, ne za novac?

131. Kada se misli, da je taj ugovor konačno uglavljen?

132. Koja prava i koje dužnosti nastaju za obje strane, kada je ugovor konačno uglavljen?

133. Kada i za što jedna ili druga strana misle, da mogu razvrći već uglavljeni ugovor?

134. Kada i za što jedna ili druga strana misle, da moraju razvrći već uglavljeni ugovor?

135. Ima li u narodu često takvih ugovora i šta obično promjenjuju?

136. Kada se promjenjuju zemlje, kuće, konji, volovi itd., ima li za to naročitih običaja, obreda i koji su to obredi?

137. Ako je jedna strana ispunila obavezu, a druga još nije, kakvo pravo ima ova, npr. *actio praescriptis verbis* ili što drugo i što?

138. Je li u narodu poznata *condictio causa data causa non secuta*, tj., da ona strana, koja je ispunila obvezu, može tražiti povratak dane stvari, a ne ispunjenje ugovora?

139. Kako se uglavljuje ugovor udruge, udruženja, ortačine, ortakluka, društva *(societas)*, tj., kada se dva ili više njih udruže radi zajedničke, poštene tekovine?

140. Kada se misli, da je taj ugovor konačno uglavljen?

141. Koja prava i koje dužnosti nastaju za udrugare, udruženike, drugove, kada je ugovor konačno uglavljen?

142. Kada i za što udruženici misle, da mogu razvrći već uglavljeni ugovor ortakluka?

143. Kada i za što udruženici misle, da moraju razvrći već uglavljeni ugovor ortakluka?

144. U čemu se sastoji udrugarski ulog, što tj. u udruženje daje svaki drug: novaca, svoju radnju itd.?

145. Ko je pred drugim licima predstavnik udruženja?

146. Kako drugovi rješavaju svoja udrugarska pitanja? Da li većinom glasova ili prema veličini i važnosti uloga i radnje ili prema čemu drugome?

147. Šta biva, ako jedan drug umre, a to nije bilo predvidjeno u ugovoru?

148. Šta biva, ako jedan udruženik neće da ispunjava obveze, koje je kao udrugar primio na sebe?

149. Kada prestaje udruženje?

150. Šta biva sa imovinom ortakluka, ako je ima o razvrgnuću? Kako se dijeli?

151. Je li bilo slučajeva, da su se uglavljivala udruženja i za nepoštene svrhe, npr. za kragje, umorstva, otimačine, razbojstva itd.?

152. Kakva su prava i dužnosti udrugara takvih nepoštenih udruženja?

153. Kako su udruženici takvih ortakluka dijelili megju sobom plijen ili uopće ono, što su svojim radom prisvojili?

154. Ima li kod vas supone, tj. da nekoliko kuća izmiješaju svoje blago, pa ih zajedno pošalju na pašu, a sav gnjoj biva za suponičku zajednicu?

155. Šta je važno u takvim suponama? Kada nastaju, a kada prestaju? Koja su prava i koje su dužnosti pojedinih vlasnika blaga?

156. Biva li kod vas sprege, tj. da nekoliko njih sastave svoju prežnu ili tovarnu životinju za zajednički rad?

157. Šta je važno u takvim spregama? Kada nastaju, a kada prestaju? Koja su prava i koje su dužnosti pojedinih vlasnika životinja?

158. Ima li u drugim ugovorima, osim u kupnji i prodaji (vidi pitanje 30.), jemaca? Za što se imenuju i koje su njihove dužnosti i obveze?

159. Ima li kod vas darova *(donatio)*, tj. ugovora, kojima neko, darivalac, daje nešto od svoga drugome, obdareniku, a da za to ništa ne prima u zamjenu? Kada se misli, da je taj ugovor konačno uglavljen?

160. Šta se uopće dariva: da li pokretne ili nepokretne stvari?

161. Kakvi su pri tome simbolični znaci?

162. Kakva i koja prava stiče obdarenik na darovanoj stvari? Ima li darivalac kakvih i kojih dužnosti?

163. Je li običaj, da muž, poslije *primae noctis* i pošto je izvršena *copual carnalis,* kada ustane iz postelje daruje što god svojoj ženi? Zašto to čini i kako se zove u narodu taj dar?

164. Ima li mnogo takvih običaja ili su rijetki?

165. Da li se po katkada dogodi, da darovanu stvar, bila ona pokretna ili nepokretna, darivalac uzme natrag? Kako to biva i zašto? Je li za to potrebito pristajanje obdarenika?

166. Da li narod rado uglavljuje nagodbe *(transactio)* ili voli, da se parniči sudom?

167. Kako se uglavljuju te nagodbe i koji običaji vladaju o uglavljivanju?

168. Šta se misli i govori o onome, koji je najprije pristao na nagodbu, a kasnije neće da je izvrši bez ikakvog opravdanog razloga?

169. Ima li kod vas narodnih igara, pri kojima se gubi i dobiva novac? Koje su te igre i kako se zovu, a i koji su korijen i smisao tim riječima?

170. Misli li se, da se na igri izgubljeni novac mora platiti ili ne? Za što jedno, a za što drugo?

171. Šta se misli o onome, koji neće da plati novac, izgubljen na igri?

172. Misli li se, da se taj novac može tražiti i dobiti sudom, a i da je pravo da se dobije?

173. Da li onaj, koji je izgubio na igri, pa nema novaca da ih plati, dade drugome kakav zalog, dok plati? Kakvi su i koji su to zalozi?

174. Šta biva sa zalogom, ako se do uglavljenog roka ne. plati na igri izgubljeni novac?

175. Ima li kod vas oklada? U čemu se obično sastoje oklade i kada se uglavljuju?

176. Koje su pošljedice tih oklada i šta se o njima misli? Kada se moraju ispuniti, a kada ne?

177. Šta se misli i govori o onome, koji je okladu izgubio, a neće da izvrši obvezu, koja je tim na njega prešla? Može li se ispunjenje obveze tražiti sudom?

178. Sastaju li se momci i djevojke na dogovore i sastanke, o kojima svako radi za sebe (npr. prelo i dr.)? Kako se zovu ti sastanci? Šta o njima rade svi zajedno ili barem većina?

179. Kada se neko obveže drugome prenositi njegove stvari, bilo to kolima, na konju, na lagji i dr., kakve obveze prima na sebe prenosač, a kakva prava i dužnosti ima prema njemu vlasnik za prijenos predane stvari?

180. Postoji li običaj, da lice, koje ima svoga stanja, ali je inokosno i nema nikoga bližnjega svoga, a i kada ga ima, daruje sve svoje drugom licu, koje se pak obvezuje, da će ga do smrti hraniti, odijevati, pojiti, liječiti itd. *(vitalitium)?*

181. Jesu li česti ili rijetki ti običaji? Kako se na njih gleda i šta se o njima misli?

182. Kako obdarenik vrši svoje dužnosti i svoje obaveze prema svom darivaocu?

183. Ima li slučajeva, da se obdarenik pokaže nezahvalnim prema svom darivaocu, pa nit' ga hrani niti odijeva, niti liječi, a po katkada i zlostavlja?

184. Šta tada biva? Da li se tada razvrgava taj ugovor, pa darivalac postaje po novo vlasnikom svog nekadašnjeg stanja, a nezahvalni ga obdarenik gubi?

185. Da li se taj *vitalitium* uglavljuje ragje sa stranim licima, ili sa licima, koja su u rodu?

186. Kako u kući obdarenika gledaju i poštuju darivaoca, ili kao svoje ili kao strano lice?

187. Misle li ukućani obdarenika, da im je darivalac dobrotvor, ili ga smatraju nekom smetnjom u kući?

188. Da li darivalac misli, da je u obdarenikovoj kući gospodar i da može zahtijevati ili samo moliti šta mu je potrebito i šta bi obdarenik morao po ugovoru da dade?

189. Ako je *vitalitium* uglavljen sa stranim licem, a darivalac je imao rodbine, kako ta njegova rodbina gleda na obdarenika i njegovu porodicu?

190. Da li ta rodbina nastoji, da se ugovor razvrgne, pa i pomaže da dogje do razvrgnuća?

191. Ako darivalac i obdarenik nijesu nikakav rod po krvi, pa darivalac umre zadovoljan u kući obdarenika, misli li se da nastaje neko duhovno srodstvo izmegju obdarenika i njegove porodice s jedne strane i rodbine darivaoca s druge?

192. Kako se zove to srodstvo?

193. Kako se uglavljuje kod vas kmetski odnošaj *(colonia, mezzadria, masseria)* i kako se tumači taj odnošaj sa pravnog stanovišta?

194. Kada se misli, da je konačno uglavljen taj ugovor?

195. Za koje je kmetske odnošaje dovoljno, da se uglave usmeno, a za koje se misli, da se moraju uglaviti pismeno?

196. Ako se uglavljuju pismeno, šta sve mora da bude u tom pismu?

197. Koja prava i koje dužnosti nastaju po obje strane, kada je ugovor konačno uglavljen?

198. Jesu li ti ugovori privremeni, tj. uglavljeni za već unaprijed ustanovljeno vrijeme ili *ad infinitum,* i to obzirom na godine života vlasnika zemlje i kmeta, npr. do smrti jednoga ili drugoga?

199. Da li ima ugovora kmetije, čije trajanje zavisi od vrste predmeta, koji je dan u kmetiju, npr. vinograd, dok traje loza, oranica, dok se žito pokupi itd.

200. Koji su kmetski odnošaji, koji se najragje uglavljuju, jer su ili lakši ili korisniji?

201. Kako se odregjuje i kolika je nagrada kmetu za njegov rad i trud, a šta pripada gospodaru zemlje?

202. Mora li kmet davati gospodaru zemlje, osim dijela ploda, i još što god, npr. živoga svoga, svoju radnju na drugim gospodarevim zemljama i dr.?

203. Koji se kmetski ugovori našljegjuju, a koji ne?

204. Da li našljedstvo, gdje ga ima, prelazi i na muške i na ženske ili samo na muške i za što?

205. Šta narod uopće misli o kmetskom odnošaju?

206. Kako se postupa pri diobi ploda, koji kmet treba da podijeli sa vlasnikom zemlje? Ko dijeli, kako dijeli i ko bira?

207. Osim onoga, što kmet mora da daje gospodaru, da li mu donosi i darova? U čemu se sastoje ti darovi i za što ih daje gospodaru zemlje?

208. Šta biva, kada se razvrgne kmetski odnošaj i kako se razvrgava?

209. Koja su narodna imena u kmetskim odnosima, koji im je korijen i koje im je značenje?

210. Smatra li narod kmetski odnošaj u vašem kraju, kao nešto ograničeno samo za taj kraj, ili zna, da tih odnošaja ima i u drugim predjelima?

211. Ako zna, da ih ima i u drugim daljim predjelima, čini li mu se, da su njegovi tereti lakši ili teži od onih, koje strani kmet mora da podnosi? Na čemu osniva to svoje mišljenje?

212. Kako kmet zove vlasnika zemlje, a kako vlasnik zemlje kmeta?

213. Šta još sve ima u kmetskim odnosima, a vrijedno je za pravnika da se zabilježi?

V. Dioba i našljedstvo.

1. Je li običaj kod vas, da se porodica dijeli dok je još živ otac, npr. da otac odijeli jednog sina, oženjena ili neoženjena, i da mu dade, šta bi ga dopalo tek poslije očeve smrti? Za što to biva?

2. Biva li to dobrom voljom očevom ili popušta napastovanju sina?

3. Misli li otac, da to mora činiti, a sin da ima pravo tražiti očevinu za živa oca? Ako to mišljenje postoji, kako se tumači?

4. Smatra li se srećom ili nesrećom za sina, koga je otac za života odijelio?

5. Ima li kakvih običaja i obreda i koji su, kada sin polazi iz očeve kuće i ide na ono, što mu je otac odijelio?

6. Misle li i kćeri udate ili neudate, da za živoga oca mogu tražiti dio, koji bi ih dopao tek po smrti očevoj?

7. Ima li slučajeva, da otac za života podijeli cijelo svoje imanje megju sinove i kćeri ili samo megju sinove, pa da on ostane bez ičega?

8. Čim, kako i kod koga tada živi?

9. Misli li narod, da jedna porodica mora živiti zajedno, dok je živ otac ili ne?

10. Dogagja li se po katkada, da se tako odijeljena porodica ponovo sjedini i da svi zajedno žive? Šta ih na to nagoni, ili nevolja, ili zazor od drugih, ili šta?

11. Kada se obično zadruga dijeli i za što?

12. Misli li svaki zadrugar, da može tražiti diobu zadruge i koje razloge navodi za to?

13. Dogagja li se po katkada, da se odijeljena zadruga po novo sjedini i da svi zajedno žive? Šta ih nagoni na to, ili nevolja, ili zazor, šta li?

14. Voli li tamošnji narod da živi u zadrugama ili ne?

15. Smatra li diobu zadruge srećom ili nesrećom?

16. Može li zadruga jednog zadrugara isključiti iz zadruge a dati mu njegov dio? Za što biva to isključenje?

17. Može li zadruga jednog zadrugara istjerati iz zadruge, i da mu ne da njegov dio? Za što to biva?

18. Kako se dijele zadrugari? Da li su dijelovi prema muškim glavama *(per capita)* ili po koljenima *(per stipites)?*

19. Ako se dijele *per capita,* koji dio dopada muškoga, koji nema djece, a koliko onoga, koji ih ima?

20. Da li se jednaki dijelovi davaju muškome, koji ima malo djece, i onome, koji ih ima mnogo?

21. Gledajući na broj djece o diobi, da li se ženska djeca broje kao muška, ili manje, ili nikako?

22. Koji dio primaju udovice sa djecom, a koji udovice bez djece?

23. Koji dio primaju djeca, koja nemaju ni oca ni majke, a još nijesu dorasla za rad?

24. Kod koga žive udovice, a kod koga nejaka djeca, koja nemaju ni oca ni majke?

25. Kako se dijeli zajedničko blago?

26. Kako se dijeli ljetina, koja je još u polju, a kako ona, koja je već sakupljena?

27. Kada se zadrugari odijele, ima li slučajeva, da se nekoliko njih sastane i osnuju novu zadrugu? Za što to rade?

28. Vole li, da se nekoliko njih opet sastanu, ili da svaki zadrugar živi za sebe? Za što to?

29. Ako koji zadrugar ima svoje osobine, ono što je sam stekao, šta biva s njom, kada se zadruga dijeli?

30. Da li se zadrugari sami dijele megju sobom, ili zovu za to druge, dobre ljude?

31. Koga obično biraju za dobre ljude? Kakva prava i kakve dužnosti imadu ti ljudi? Da li se njihovoj presudi moraju bez pogovora pokoriti svi zadrugari?

32. Šta biva, ako jedan ili više zadrugara neće nikako da se pokore presudi dobrih ljudi?

33. Kakvu nagradu primaju dobri ljudi za svoj rad?

34. Ako je zadruga podijeljena na jednake dijelove, kako dopadaju pojedine zadrugare ti dijelovi? Da li sreća odlučuje ili što drugo?

35. Ako odijeljenog zadrugara nije dopala u dio kuća, a za to mu je nadoknagjeno drukčije, da li mu bivši zadrugari pomažu da je sagradi?

36. Dogagja li se, da jedne zadruge sasvim nestane uslijed smrti? Šta biva sa njenom imovinom?

37. Čine li ljudi i žene testamenat?

38. Kad misle, da se mora činiti testamenat? Za zdrava i vesela života ili samo pred smrt?

39. Da li vlada sujevjerje, da će čovjek ili žena brzo umrijeti, ako učine testamenat, dok su zdravi?

40. Šta misli narod, koji su pravi testamenti: da li oni, učinjeni, dok je testator zdrav, ili kad je na umoru?

41. Ako testator zna pisati, voli li sam napisati testamenat ili ga ipak kazuje pred svjedocima?

42. Koliko ima svjedoka o usmenim testamentima i ko može da bude svjedok?

43. Da li je još ko prisutan kazivanju testamenta, osim svjedoka? Mogu li biti prisutni našljednici?

44. Prave li se krivi i izmišljeni testamenti? Kako to biva i za što?

45. Nastoji li otac, da ženskoj djeci ostavi što je manje moguće, a muškoj što više? Za što to biva?

46. Ako otac nema muškoga poroda, a ženskoga ima, da li kćerima ostavlja cijelo svoje imanje ili ne? Kome ga namjenjuje i za što, ako ga ne ostavlja kćerima?

47. Ako domaćin nema nikakvog poroda, kome ostavlja svoje imanje?

48. Ima li slučajeva, da majka, koja ima ženskog, a nema muškog poroda, ostavlja kćerima najmanji dio, a ostalo kakvom svom muškom rodu? Za što to čini?

49. Šta muž testamentom ostavlja ženi, a šta žena mužu?

50. Ostavlja li testator štogod za dušu i u pobožne svrhe uopće i u koje?

51. Poslije smrti očeve, ko nadgleda sirotnu djecu i njihovo imanje u zadruzi, a ko u inokoštini?

52. Ako siroče nema ništa svoga, ko se za nj brine?

53. U kojoj godini sirote postaju punoljetni, tj. kad počinju uživati sva prava?

54. Ako zadrugar ima svoje osobine, može li tom osobinom u testamentu raspolagati kako hoće? Ako ne napravi testamenat, kome ide osobina?

55. Ako je otac svojoj kćeri o udaji dao miraz, da li joj u testamentu taj miraz uračunava u dio, za koji misli, da joj mora ostaviti?

56. Ako je otac trošio za sinovlje nauke, misli li da taj trošak može odbiti od dijela, koji mu testamentom ostavlja?

57. U predjelima, gdje ne može da bude zadruge radi neplodnosti ili drugih razloga, je li običan *maiorat* ili *minorat?* Ostaje li zadruga na najstarijem ili na najmlagjem muškarcu?

58. Da li i šta dobije onaj, koji napušta zadrugu?

59. Šta biva sa imanjem porodice, kada je ostala na samu kćer?

VI. Krivično pravo i postupak.

1. Šta narod misli o krivičnim, kaznenim djelima?

2. Kako ih on dijeli prema podjeli naših krivičnih zakonika: zločinstvo, prestup (istup), prekršaj? Ako ih on tako dijeli, koja krivična djela ubraja u zločinstva, koja u prestupe, a koja u prekršaje?

3. Da se neko krivično djelo mora kazniti, misli li narod, da ono mora biti učinjeno zlom namjerom ili ne?

4. Koja su krivična djela obična u vašem predjelu?

5. Koji su uzroci tim zlim djelima?

6. Ima li megju tim razlozima više obijesti, nego li potrebe?

7. Za koja zla djela misli narod da su lakša, a za koja da su teža?

8. Kada je zločinac već počinio zlo djelo i kada se boji, da se za nj ne dozna, misli li on pri tome više na dušu i na Boga, nego li na sud i tamnicu ili obratno?

9. Kada je neko sam počinio zlo djelo, pa vlast traži zločinca, da li on traži krivih svjedoka, koji će ga krivim svjedočanstvom spasiti i dokazati npr. da je on, kada se zločinstvo dogodilo, bio na drugom dalekom mjestu *(alibi)* i dr.?

10. Nalazi li zločinac takvih svjedoka i kako ih nagragjuje za njihovu pomoć?

11. Da li se takva svjedočanstva nagragjuju nagradom kakvom ili su samo zajam, koji zločinac zgodnom prilikom mora da vrati jednakom mjerom?

12. Kako se svjedok krivo zaklinje? Ima li o tome kakvih sujevjerja, po kojima misli, da je barem dušu spasio, i ako se ogriješio o zakon?

13. Ako je zločinac našao krivih svjedoka, koji će ga pomoći u svemu i krivo svjedočiti, da li se svjedoci sastaju sa zločincem, pa se vježbaju i na pamet uče, šta će govoriti pred sudom? Kako to biva i ima li pri tom naročitih obreda i koji su?

14. U jednakim ili sličnim zločinstvima, za koja se misli da su teža, a za koja da su lakša, npr. kragja danju ili noću, sa obijanjem prozora ili vrata ili bez toga obijanja, umorstvo starijeg ili mlagjeg čovjeka, kragja kod siromaha ili bogatoga?

15. Šta se misli o pomagačima zločinaca i o onima, koji sakrivaju njih i ukradene stvari, o jatacima? Po narodnom mišljenju, koji su gori i koji zaslužuju težu kaznu?

16. Šta se misli o izvršenom, a šta o samo pokušanom zlom djelu?

17. Šta narod misli, kada kakvog kamatnika ili kajišara ubije njegov dužnik, koga je kamatnik ili kajišar dotjerao do prosjačkog štapa? Misli li se, da takav ubojica zaslužuje kaznu i koju?

18. Misli li se, da višu kaznu zaslužuje ubojica dobrog i poštenog čovjeka, ili ubojica zlog i nepoštenog čovjeka?

19. Ima li kod vas krvne osvete (krvarine), tj. osvete megju dvjema porodicama do istrage jedne ili druge?

20. Koji su glavni razlozi toj krvnoj osveti?

21. Dolazi li do pomirenja i ljubavi megju tako zakrvavljenim porodicama? Kako to biva i kakvi su obredi o tom izmirenju? Ko potiče i radi na tom pomirenju? Kako ga izvršuje?

22. Ima li tih krvarina sada više, nego li ih je prije bilo ili ih ima manje?

23. Koji su uzroci, da ih ima više ili manje?

24. Ima li slučajeva, da djevojka ubije tek rogjeno čedo? Za što to biva i kako to obično čini?

25. Šta narod misli o takvom zlom djelu?

26. Ima li slučajeva da udata žena ubije tek rogjeno dijete? Za što to čini i kako ubija?

27. Šta narod misli o takvom zlom djelu?

28. Ima li slučajeva da se ubijaju odrasla djeca? Za što to biva i ko ih obično ubija?

29. Šta narod misli o tome?

30. Ima li kod vas samoubijstava i za što?

31. Šta se misli o njima?

32. Ima li pometanja ploda utrobe (*abortus*) i za što to biva?

33. Šta radi ili šta pije ili jede žena, koja hoće da na taj način uništi plod svoje ljubavi?

34. Da li i ko pri tome pomaže trudnu ženu i kako?

35. Ima li žena i ljudi, kojima je kao zanat, da pomažu taj posao trudnim ženama?

36. Šta misli narod o tom zlom djelu?

37. Da li majke izlažu na milost i nemilost vremena i ljudi tek rogjeno, živo dijete? Za što to rade?

38. Ko im pri tome pomaže i šta narod misli o tom zlom djelu?

39. Ima li kod vas često svagje i tučnjave, da ko god dobije i teških ozleda na tijelu?

40. Koji su uzroci tim svađama i ozledama?

41. Da li su ljudi i žene pri tome trijezni ili ne?

42. Obilno piće i jelo o svadbama, krsnim imenima itd., da li nagoni svijet na nepromišljena, zla djela?

43. Koji su neposredni razlozi tim zlim djelima u takovim prilikama?

44. Šta narod misli o njima?

45. Ima li kod vas megdana, dvoboja? Kako to biva i za što? Da li se protivnici po katkada, prije boja, izmire, za što i kako?

46. Šta narod misli o tim megdanima, dvobojima? Smatra li ih zločinstvom ili grijehom ili junaštvom?

47. Psuju li se i vrijeđjaju li se u narodu Bog, ili Alah, ili Muhamed, ili hrišćanski sveci?

48. Za što to biva, kada i gdje?

49. Jesu li te psovke i uvrjede izrečene u zloj namjeri ili nepromišljeno?

50. Šta o njima misli narod? Smatra li ih zločinstvom ili grijehom?

51. Koje je po narodnom mišljenju teže zločinstvo, da li kragja ili grabež? Za što jedno ili drugo?

52. Kada pojedinac ili družina idu u kragju blaga, ima li kakvih molitava, koje su i kome, da im kragja bude srećna? Za što to biva?

53. Hoće li zločinac odustati od namišljenog zlog djela, ako se sjeti da mu je toga dana veliki vjerski praznik? Hoće li ipak drugoga dana i drugom prilikom izvršiti što je namislio?

54. Kako se kriju tragovi kragjama i drugim običnim zlim djelima?

55. Da li se i kako zločinci, njihovi jataci ili njihova rodbina osvećuju onima, koji vlastima prokažu zla djela i pomognu pohvatati sve konce?

56. Ima li kod vas krčama? Kako su postale i koja im je svrha bila o postanku? Kakve su sada?

57. Da li se u njima dogagjaju zločinstva i koja obično, ili se u njima samo snuju i osnuju planovi za zla djela?

58. Kako narod gleda na krčme? Smatra li ih nekom srećom ili nesrećom? Ako ih drži nesrećom, za što?

59. Šta se misli o pijanstvu?

60. Šta se misli o skitanju?

61. Ima li domaćih kragja, tj. da neki ukućanin u svojoj kući što ukrade? Što se misli o tim kragjama i imadu li kakvo naročito ime? Šta biva tada?

62. Ima li silovanja djevojaka ili žena i za što? Šta narod pri takvim silovanjima misli o oskrvnjenoj djevojci ili ženi a šta o čovjeku, koji je to učinio?

63. Ima li kod vas javne bludnosti? Za što je ima? Je li to pošljedica obijesti ili sirotinje ili čega drugoga?

64. Ima li preljuba? Za što ga ima i koji su mu glavni razlozi?

65. Ima li pederastije, sadizma, mazohizma, tzv. ljubavi sa ostrva Lezba?

66. Jesu li ove četiri zadnje pojave urogjene ili su unesene sa strane i odakle a i kako?

67. Šta se misli o njima? Kako narod gleda na one, za koje se misli da su žrtve jedne od tih četiri pojava?

68. Ima li kod vas razbojnika (koje pogrješno zovu hajducima), ili, ako ih nema sada, je li ih bilo prije?

69. Kako su uregjene ili kako su bile uregjene razbojničke čete? Koliko je drugova bilo obično u jednoj četi? Kakva je prava i dužnosti imao njihov starješina? Kako se dijelio plijen?

70. Šta se misli i govori o čovjeku, koji je nekada bio tzv. hajduk?

71. Šta se misli o napadanju na tugje nepokretno imanje i o štetama, koje se na njemu zlomisleno učine?

72. Kakve su kazne obično za to i kako se procjenjuju zlomisleno učinjene štete?

73. Smatra li se kragjom, kada neko ubere sa tugjeg malo voća, da ga pojede?

74. Traži li se za to novčana naknada?

75. Koliko se obično plaća za ukradenu, oštećenu ili ubijenu životinju?

76. Plaća li se samo prava vrijednost i časovita šteta *(damnum emergens)*, ili se plaća i izgubljena dobit vlasnika životinje *(lucrum caessans)*? Ako se plaća i *lucrum caessans*, kako se opravdava to plaćanje?

77. Da li se plaćanje tog *lucrum caessans* utvrgjuje polazeći baš sa tog pravnog gledišta, ili se to radi samo da se oštrije kazni onaj, koji je ukrao, oštetio ili ubio tugju životinju?

78. Da li se za neke vrste živina plaća više, nego li je njihova prava vrijednost? Koliko se više plaća i za što?

79. Ima li zlomislene paljevine i zlomislene sječe tugjih, a osobito državnih, općinskih i pokrajinskih šuma?

80. Za što to biva i šta o tome misli narod?

81. Ima li često tih paljevina ili sječe?

82. Šta se misli o ribanju u tugjoj vodi, a osobito, ako je ta voda javno, opće, dobro?

83. Šta se misli o lovu na tugjoj, a osobito državnoj, općinskoj ili pokrajinskoj šumi?

84. Šta narod misli o kriomčarenju? Pomaže li rado kriomčare ili ih prokazuje vlastima? Za što jedno, a za što drugo?

85. Ima li kakvih udruženja za kriomčarenje? Kakva su im pravila, kako rade i kako dijele dobit? Da li im o kriomčarenju pomažu životinje, npr. psi ili druge životinje? Kako i za što?

86. Šta se misli o krivom svjedočanstvu u opće?

87. Za što ima u vašem predjelu zlih djela više jedne vrste, nego li druge? Kako se to tumači i koji su razlozi?

88. Ima li narodnih i vjerskih sujevjerja, koja nagone pojedina lica da počinjaju zla djela i koja su?

89. Ima li narodnih i vjerskih sujevjerja, koja ne dopuštaju pojedinim licima da počinjaju zla djela i koja su?

90. Kakav uticaj imadu zla djela na prirodu naroda?

91. Kada je neko radi zlog djela osugjen na tamnovanje, pa mora da napusti porodicu, kojoj je bio hranilac i branilac, da li se ko drugi i ko brine za njegovu porodicu?

92. Smatra li se to zajmom, koji će biti nadoknagjen i vraćen, ili dobrim djelom, za koji se ne traži ni naknada ni nagrada?

93. Kada osugjenik napusti tamnovanje i kada se vraća svojoj kući, kako ga doče'kuju ukućani, a da li ga dočekuju i kako njegovi seljani, bez obzira, da li su daleki rod ili ne?

94. Ako je osugjenik o tamnovanju naučio kakav zanat, da li se s njim kod kuće pomaže, da li uči i druge tom zanatu i da li ga ovi drugi rado uče i nauče?

95. Da li se u krivičnim poslovima, npr. kragjama, zlomislenim štetama i dr. stranke mire pomoću dobrih ljudi?

96. Kako to biva, za što i kako sude dobri ljudi?

97. Ako dobri ljudi presugjuju, kako ispituju svjedoke, da li ih zaklinju ili ne? Ako ih zaklinju, kako ih zaklinju i koja je i kakva je sadržina zakletve? Koliko vrsta zakletava ima?

98. Šta se misli, koliko mora biti svjedoka za jednu stranu, pa da joj se povjeruje?

99. Ako se svjedoci ne broje po broju, po čemu onda?

100. Za koga se u opće misli, da ne može i ne smije biti svjedok? Ko može i mora svjedočiti?

101. Postoji li običaj vagjevine, tj. ako je neko na nekoga posumnjao da mu je učinio neko zlo, da zove onoga, neka mu se u crkvi ili pred crkvom zakune, da on to nije učinio, pa mu tada vjeruje zakletvi? Kako to biva?

102. Ima li drugih vrsta vagjevine? Koje su i kako se i šta se o njima radi, a i šta se o njima misli?

103. Da li i koju kaznu obično udaraju dobri ljudi?

104. Ima li u narodu kakvih sredstava, da se unaprijed zapriječe neka zla djela? Koja su, kakva su ta sredstva i kako se primjenjuju?

105. Šta narod misli o batinama? Jesu li batine sramotnije od zatvora?

106. Ima li osveta osim krvarine? Za što to biva i kako se osvećuju? Kada se i kako mire?

107. Kako muž čuva svoj obraz, ako dozna, da mu je žena nevjerna? Kazni li je jednako, kad ima djece, ili kad ih nema; kada su mu djeca nejaka, ili odrasla?

108. Kako takvu ženu gledaju njene drugarice?

109. Dogagja li se po katkada, da izabrani dobri ljudi nekoga na smrt osude? Kako se izvršava ta smrtna kazna?

Петров манастир код Требиња.

Приопћио

Ст. Р. Делић.

У XXIV. књизи Гласника споменутом натпису на стр. 281. пошло ми је за рукомући у траг. Истина плоча је оклесана и узидана у сјеверни угао олтара у проскомидију, но ипак је остао текст натписа неокрњен. Подузетник црквене радње, Ристо Тушуп, опервазио је натпис, уклесавши около њега правоугаоник, како рече — нека се знаде, гдје је писмо, ако би га ко хтио читати. Но ипак, кречећи цркву, окречили су и тај натпис, па ми га је требало тражити и најпослије — помоћу својатлука и пријатељства — кријући до њега доћи, састругавши слој креча с плоче и из слова, те све оправши водом и очистивши уљем. На тај начин могао сам направити снимак (Abklatsch).

Као што је у првом чланку речено, плоча је нађена у предњем дијелу Петрове цркве. Гроб је био до самога западнога зида, оперважен плочама бедреницама и узглавницама. Плоче су залазиле у зид, те је неки дио гроба лежао под зидом, очити знак да је црква касније подигнута на гробљу, као и она у Полицама. Плоча с натписом била је поклопница и, како је речено, 40 *цм* под земљом; дуга преко 130 *цм* и нешто више од 80 *цм* широка. (Гласник, 1912., стр. 281.)

Сада је дуга 86 *цм*, широка 54 *цм* (изван зида; остало је притиснуто зидом) и 17 *цм* дебела; с горње је стране глатка (гдје је натпис), с доње храпава. Оперважени простор с натписом дуг је 48 *цм*, широк 39 *цм* и на њему је седам редака плитко усјечених слова — величине 3—5 *цм*. Редови су 40—46 *цм* дуги.

Натпис је добро очуван. Урезан је посве разговјетно без посљедног реда и крајњег слова у шестом реду. Туда је и камен веома мекан, што се опазило при стругању креча с натписа. При слабој свјетлости воштанице није се то могло одмах разабрати, па су почетна слова посљедног реда нешто изгребана; но ипак су на вријеме спашена као и остала слова тога реда.

Што се тиче писма — оно је просто и не може се ни издалека мјерити са оним красним у натпису на гробници жупана Грда у Полицама[1]). Обликом слова потсјећа на натпис Кулина бана и слична су урезаним словима у колутовима доњег дијела тога натписа.

---

[1]) Гласник зем. музеја, 1911., стр. 486.

Тако угласто к (Ꙗ) ономе у трећем горњем колу (овдје краци спојени положеном попријечном цртом); у другом горњем колу сложено П Н (ПН) — овдје обратно Н П (НП) за слово Ю; и тамо као и овдје употријебљено је Ь (јер), док је у првом дијелу Кулинова натписа Ъ (јор) као и у ономе жупана Грда, — свакако с разлогом учињено, што се опажа и код употребе оу у горњем дијелу Кулинова (и у жупана Грда), дочим је у доњем дијелу Ѹ као и у овоме натпису. Слово Г са доље продуљеном положеном цртом једнако је ономе у трећем реду горњега дијела Кулинова натписа (у ријечи ПОДЪГОРѢ)[1].

Ево натписа:

ПОЛЄТА ДРѸ
ГАНѠ ДРАЖЄ
ТА VНNЄ РАНѸ
NАДѠ МАТЄР
ННП Ѹ ДѠNН СЛ
АВѠNА НNЄЗ
А СРАМѠНА

Чита се:

Полета Другань Дражета чине раку надь материю у дьни славьна кнеза Срамька.

Прве ријечи у натпису — Полета, Другань[2]), Дражета — без двојбе су имена браће, синова покојнице, који над умрлом матером чине[3]) раку[4]), али јој не овјековјечише имена. Ну зато су сачували име тадањег »славьна кнеза Срамька«, у чије је дьни покојници дошао судњи час.

Тај славни кнез Срамко није изближе познат, па му је нешто необично и име. Но из споменика дванаестог стољећа види се, да је тако име могло постојати. Тако у листинама од 9. фебруара 1183. и од марта 1184. год. спомиње се Дедомир Срамљенов (Sramleni filius Dodomirus, pristaldus) и од 18. фебруара 1188. год. Радич Срамљанов (Sramliani filius Raddicha, Ysaci duornicus, pristaldus)[5]).

Ова су имена изведена од глагола срамити се (стидјети се), и Срамко је човјек срамежљив, стидљив[6]).

Полета је од Поле, како је име и данас у обичају у Далмацији за женске[7]). Друган[8]) као и Друшко такођер не бијаше ријетко име, па ни Дражета[9]), гдје

---

[1]) Упореди: Гласник зем. музеја, 1898., стр. 618. и 620

[2]) Ово не ће бити презиме, него име сина покојничина.

[3]) У Требињу се и данас употребљава у истом значењу — шта то чиниш? и — јеси ли начинио греб? кућу, густијерну и т. д. — као и радити, градити и т. д.

[4]) Рака (arca) и сада се у Требињу употребљава; тако — шта чиниш? — Копаш ли то раку? — Закопаше их свију у једну раку.

Рака је искључиво ископана јама за мртваца, као и греб, иначе се за другу ознаку не употребљава та ријеч.

[5]) Smičiklas: Codex diplomaticus II., pp. 184., 189., 218.

[6]) То је било у младости, — дијете се срамило, срамежљиво било, како се и данас у нас каже за таку дјецу, па и одрасле (срамежљив, а, о). Тај му је надимак прешао у име и — остало доживотно, па најпослије прешло и у обичај при надијевању имена, и можда не бијаше тада ријеткост. — Не држим да је ово погрдно, како на први мах изгледа, — да би Срамко био срамотан. Тако име не би било за »славна кнеза«.

[7]) У Требињу има Поле, кћи Ника Јанчића, Дубровчанина.

[8]) Друговићи, село у Гацку.

[9]) Дражин до у Требињу; у Гацку има Малета Кошутић.

се у једној листини под конац XII. стољећа спомиње Дражета (Draseta filius Heliae, possessor terrae)[1]).

Натпис, и да није нађен под темељним зидом Петрове цркве, свакако нас упућива на своју старост и можда је савремен натпису Кулина бана, ако већ није од њега нешто и старији. Досада је најстарији онај требињског жупана Грда, што сам га нашао и откопао у Полицама. Уз њега би можда ишао и овај, па би славни кнез Срамко био неки од кнежева травуњских. Мјесто налаза је врло старо и читавом околицом Бихова протежу се римске рушевине, а цијело је поље засијано римском циглом. Тим материјалом подигнуте су и обје цркве (јамачно Павлова прије), а много га је узидано и у куће по селу[2]). Свакако је овдје била велика римска насеобина на путу из Цавтата у Требиње, избивши кршем и увалама преко Пољица у пространу равницу — Циварско поље. Остаци свједоче, да је и у средњем вијеку било густо насељено. У њему су се и Турци, потиснути од Млечића из Рисна (1649.) и Новога (1687.), најприје настанили, гдје су још прије изласка из Новога имали џамију у Чичеву. У њој би клањали, када би излазили у Требиње и обилазили своје чифлуке, купећи приходе.

Џамија је проста с ниском, здепнастом мунаром. Дуга 9·5 *м*, широка 6·63 *м*, висока 3·7 *м*. Зид мунаре је при темељу 2·24 *м* дуг и 2·17 *м* широк; висока је преко 9 *м*. Недавно је џамија продуљена за 3·84 *м* и нешто у висину надозидана (60 *цм*), па је сада 13·34 *м* дуга, 4·3 *м* висока. Код ње је мектеб, а около ње мезари.

У Буговини је стара на ћемере кула. Врата су јој повисоко у сјевероисточном зиду. Горњи су јој бојеви обурвани, јасењем и шикаром обрасли. Зову је »Балагића кула«. Осим ње има рушевина и од других, особито у Згоњаву и Чичеву. Неке се од њих добро држе.

Како се види Циварско је поље и у стара доба било врло живо и густо насељено, па можда још од старина у њему се лоза гојила и цијело под виноградима било, као што је и данас.

А сада исправак.

У првоме чланку, штампаном у Гласнику 1912., стр. 275.—282., стоји погрешно:

Над првом сликом лијевом стоји 9·30, а треба 10·10 *м*.

На стр. 279. у трећем реду озго стоји 9·42 *м*, а треба да стоји 8·20 *м*; у петом реду мјесто 6·35 *м*, треба 8·70 *м*; у једанаестом реду мјесто 3·72 *м*, треба 4·60 *м*; мјесто 4·05 *м*, треба 2·75 *м*; у дванаестом реду мјесто 4·05 *м*, треба 2·90 *м*.

На стр. 280. треба надодати трећему ставку (на шеснаести ред озго) — На њему је исклесан мач дужином горње странице.

Пети ставак треба да гласи:

Дукљанин, набрајајући жупе и мјеста у Травунији (Tribunia), спомиње monasterium »Sancti Petri de Campo«. По Мавру Орбинију Немањин је

---

[1]) Smičiklas; Codex diplomaticus II., p. 363.

[2]) Куће су у Биховима већином подигнуте на старинским рушевинама. Под њима су подземља са ћемерима. Камен је крупан, лијепо окресан. Цигле је управо невјероватна маса. Било је и облих, дугачких каменова — миљоказа, којима су сељани убијали и уравњивали гумна — како ми рече Авдага Хаџовић. Изближе се нијесу могле испитати куће и авлије, јер су у селу махом Муслимани, као ни у Чичеву.

отац Деса по смрти својој погребен у Требињу у цркви »di S. Pietro del Campo«. Године 1346. у набрајању цркава спомиње се и »ecclesia S. Petri de Campo«, а год. 1401. и 1411. у дубровачким споменицима и »ecclesia Sancti Petri de Tribigna«. Јиречек односи све то на горње развалине, означавајући им положај по Ивенсу (Evans) уз римски пут из Цавтата у Требиње код села Чичева (такође код Лукарија »S. Pietro di Ciceuo«)[1]). По Ђону Рестију краљ Радослав је по смрти погребен у Требињу код цркве »di S. Pietro in Campo«[2]).

Испод тога у шестом ставку треба пети редак да почима: год. 1346., 1401. и 1411. и т. д.

На стр. 281. у предању о »златним веригама« није све испричано, како су ми Џиварџи казивали, него је тек истакнута разлика од оне изнесене у »Зори«. С тога под напоменом 6. треба да стоји још: .....изнесено је већ ово предање.

У напомени 3. (стр. 281.) треба да стоји: Ристо Тушуп.

На стр. 282. у трећем реду озго мјесто »драгом« треба да стоји »драчом«.

---

[1]) Dr. C. Jireček: Das christliche Element, p. 33.

[2]) Junii Resti: Chronica Ragusina, p. 43.

Turski rudarski zakoni.

Priopćio

Fehim Spaho

(Sarajevo).

Uvod.

Među turskim rukopisima u biblioteci zemaljskoga muzeja nalazi se i jedna opsežna zbirka starih turskih zakona, fermana, fetvi i drugih propisa o raznim granama državne uprave.

Zbirka se sastoji iz dvije posebne knjige, ali sudeći po rukopisu i po tome, što je kazalo za obadvije knjige naprijed jedno do drugog smješteno, izgleda, da ih je obadvije pisalo jedno lice, i to baš u namjeri, da to sve bude jedinstveno djelo. Čitava je knjiga pisana na jednaku papiru, 19·5 *cm* dugu i 12·5 *cm* široku, rukopis je dosta lijep, a kako se nađe gdjegdje krupnijih jezičnih pogrešaka, izgleda, da je pisac bio dobar i strpljiv prepisivač, ali da nije bio tako naobražen, pa da bi sve, što je prepisivao, potpuno i razumijevao.

Nažalost u čitavoj zbirci nema nikakve bilješke, odakle bi se moglo razabrati, ko je je pisao, niti kada je pisana. Po sadržaju moglo bi se slutiti, da je bio ovamo u našim krajevima, jer se iznešeni materijal tiče većinom tadašnje evropejske Turske, a naročito Bosne i susjednih zemalja. Najmlađi dokumenti, koji su u zbirci sadržani, datiraju iz konca jedanaestoga vijeka p. H., pa bi se po tome moglo nagadati, da je djelo pisano oko godine 1100. p. H. (1688.).

Osim posebnih kazala za obadva dijela i neispisanih listova ima u prvomu dijelu 109, a u drugome 180 listova.

U drugome dijelu od 110. do 129. lista sadržana su četiri turska rudarska zakona, od kojih su dva datirana iz godine 943. p. H. (1536.), a na druga dva nema nikakva datuma, no biće, da sva četiri potiču iz jedne dobe.

Dosada nije bilo poznato, da je Turska u srednjem vijeku imala kodifikovane rudarske propise, barem nijesu dosada nigdje publikovani, niti ih uopće spominju koja historička djela, bilo na Istoku, bilo na Zapadu. Zna se, da je Sulejman kanunija (Zakonodavac) izdao mnogo kanuna za sve grane državne uprave, ali o njegovim rudarskim zakonima nije bilo nikakvih podataka.

Stoga će biti od interesa, da se ovi zakoni publikuju tim više, što su oni i s druge strane vrlo zanimivi, jer se tu miješaju tri različita prava. Pored šeriata i turskog prava, tu su i naši domaći pravni običaji, naročito dubrovački, a još više je ovdje primijenjeno sasko rudarsko pravo, dapače se četvrti kanun zove

izrično »kanun sâs« (saski zakon). I nije samo to, nego je skoro i sva tehnička nomenklatura ili na srpsko-hrvatskom ili na njemačkom jeziku.

Eto baš je to bilo uzrokom, da prevadanje nije bilo lako i da su neka mjesta ostala nejasna. Jer ako se uzme, da je tumačenje saskih rudarskih zakona iz srednjega vijeka, koji su pisani na njemačkom jeziku latinicom ili goticom, zadavalo zbog posebnog i nejednakog načina pisanja mnogo poteškoća, dapače da neka mjesta još uvijek nijesu jasna, može se onda tek zamisliti, kako je teško tumačiti ovake nazive i izraze u posve tudim jezicima, kad su pisani turskim, odnosno arapskim slovima, gdje su znakovi za vokale posve manjkavi. Povrh toga je posve jasno, da ove izraze nije ni prepisivač razumijevao, pa ih je na više mjesta iskrivio.

Kako ovo još ne može uopće biti kakva študija o ovome predmetu, nego tek građa za to, nastojao sam, da prijevod bude što vjerniji, pa je za to trpio naš jezik. Držao sam, da je za čitatelja, koji ne zna turski, mnogo bolje, ako je prijevod što je moguće bliži originalu, nego li da potpuno odgovara pravilima našega jezika.

Glavni izvoz bogatstva bosanskih i srpskih zemalja u srednjemu vijeku bilo je rudarstvo[1]), koje je i pod turskom vladom lijepo napredovalo do XVII. stoljeća, kad no je počela Turska nazadovati na svima poljima. Da se i Turska u svoje zlatno doba brinula oko unapredenja ove grane narodnog gospodarstva, najbolji su nam svjedoci sami ovi zakoni.

Iz sva tri prva kanuna vidi se, da je najvažnije rudarsko mjesto za turske vlade bilo Kratovo. Od XV.—XVI. vijeka bio je ovdje znamenit rudarski srez, gdje se i danas vide ostanci starih srebrenih i bakrenih rudokopa. Još s gospodarima ovih krajeva u XIV. vijeku, braćom Dragašem i Konstantinom, gajili su Dubrovčani prijateljske odnošaje, a mnogo su tamo dolazili i u XV. vijeku, kad je Kratovo bilo pod turskim gospodstvom. U XVI. je vijeku bio ovo najznamenitiji rudokop evropejske Turske; ovdje su kovani također srebreni i bakreni novci. Ali ima više od 200 godina, da su ovi rudnici posve propali i zaboravljeni[2]).

Pored Kratova je najvažnije rudarsko mjesto Novo Brdo, koje je od godine 1350.—1450. bila i najveća i najglasovitija gradska naseobina u unutrašnjosti balkanskog poluotoka. O blagu u Novom Brdu pripovijedale su se u stranom svijetu upravo bajoslovne priče: Bizantinac Kritobulos piše, da ovdje zlato i srebro upravo iz zemlje niče, a francuz Brocquiére (1433.) čuo je, da zlatni i srebreni rudnici u Novom Brdu donose 200.000 dukata čista dobitka na godinu. Križar Ivan Kapistran cijeni u jednom pismu na papu Kaliksta III. čisti prihod srebrenih rudnika u Novom Brdu na 120.000 dukata.

Novo Brdo, koje je sada posve propalo i zaboravljeno, ležalo je u gorskom predjelu između Kosova polja i bugarske Morave, tri milje istočno od Prištine. Novo Brdo spominje se prvi put 1326., gdje je još tada bilo znamenito trgovačko mjesto. Car Stefan Dušan običavao je češće ovdje boraviti, ali je varoš najbolje procvala pod knezom Lazarom, Stefanom Lazarevićem i Đorđem Brankovićem. Tada je ovdje bila glavna dubrovačka kolonija, odakle su naredbe iz

[1]) Vidi o tome: Dr. Jireček: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, str. 41—58.

[2]) Jireček str. 57.

Dubrovnika razašiljane po susjednim naseobinama. Sasi, koji su ovdje imali i svoju »sašku crkvu« radili su u rudnicima. I Talijani, naročito Mlećani, bavili su se trgovinom u Novom Brdu. Isto je tako ovdje stanovalo mnogo srpske vlastele. Novo Brdo je u ovo doba imalo veze sve do Sofije, Carigrada, Jedrene, Sereza i Salonika, a na zapadu sve do Italije. Turci su ga osvojili prvi put 21. juna 1441., a drugi put konačno 1. juna 1455. Ruda se tu prestala kopati u XVII. vijeku[1]).

U rudnik Novoga Brda brojilo se i Janjevo, koje leži na istočnom kraju Kosova, zapadno od Novog Brda, a južno od Prištine. Blizu Janjeva ima još tragova starim rudokopima, vide se zapušteni rovovi i »šlakne«.

Najveće rudničko područje srednjega vijeka steralo se na vrelima Rasine, Toplice i Laba, a zvalo se po najvišem vrhuncu u tome kraju skupnim imenom Kopaonik. Većina rudničkih mjesta, što su spomenuta u trećem kanunu, leže u ovome kraju. Najveći grad u ovome području bijaše Trepče, Trepča ili Trijepča. Potpuno zapuštene ruševine ovoga grada leže po prilici jednu milju sjevero-istočno od Vučitrna, a istočno od Mitrovice. U blizini ima i sada tragova starim rudokopima[2]).

Istočno od Trijepče na utoku Brvenice u Lab, a na putu iz Prištine u Kuršumliju ležao je gradić Brvenik. U ovome kraju će biti svakako i Žežna, Blasica i Zablana, koju Hadži Kalfa spominje pod imenom Zaplina kao rudničko mjesto kod Kuršumlije.

Vrlo je znamenito rudničko mjesto srednjega vijeka Rudnik, koji leži u sredini Srbije. Rimljani, Sasi, Dubrovčani, Turci, Austrijanci i Srbi ostavili su svoje tragove u okolici srebrenih i olovnih rudnika u ovome kraju, koji su se sterali na podnožju planine Šturac[3]). Mnoge stare »štolne«, propali rovovi, ostaci talionica i drugi znakovi rudarstva pokazuju, kakav je bio nekada život u ovim gorskim visočinama, koje su sada posve opustjele.

Dok je ovako u trećem kanunu iz jednoga rudarskog predjela nabrojeno po više mjesta, dotle su bosanski rudnici navedeni pod skupnim imenom Bosna, samo što je Srebrnica naročito spomenuta.

Srebrnica je bila u kasnijem srednjem vijeku najveći rudnički i trgovački grad među Savom i Jadranskim morem. Srebrnica se prvi put spominje 1376., gdje je već tada bilo živahno trgovište i jaka dubrovačka naseobina. Godine 1410. otele su Srebrenicu Bošnjacima čete kralja Sigismunda, koji ju je onda 1411. poklonio srpskom knezu Stefanu Lazareviću, a to je među Bosancima prouzrokovalo veliko nezadovoljstvo. Usprkos svim pokušajima Bosanaca, da opet osvoje Srebrnicu, ostala je ona od 1411.—1440. srpska. Od 1440.—1443. bila je turska, a iza rata ugarskog kralja Vladislava s Turcima 1443., pohitili su Bosanci, da je opet osvoje. To je prouzrokovalo dugotrajni rat među bosanskim kraljem Stjepanom i srpskim despotom Đorđem Brankovićem. U srebrničkim rudnicima kopalo se najviše srebro, a ponešto i olova. Od 1417. bila je ovdje i kovnica novaca. U gradu je bilo Sasa, dubrovačkih trgovaca i domaćih Slavena. Dubrovčana je bilo još i krajem XV. vijeka. Ruda se kopala još i početkom XVI. vijeka, a onda su ovi rudnici posve zapušteni.

[1]) Vidi opširnije u Jirečeka str. 56.
[2]) Vidi opširnije u Jirečeka str. 54.
[3]) Ime »Šturac« rekbi da je također jezični ostanak saskih rudara. Sr. njem. »der Sturz«.

U srednjem je vijeku bio i Zvornik rudarsko mjesto, koje se isprva zvalo Zvonik. Prvi put se spominje 1412. I ovdje je bila dubrovačka kolonija. Izvoz zlata iz Zvonika u Dubrovnik izričnо se spominje 1428. Ime Zvornik spomenuto je prvi put 1519.

U XIV. i XV. vijeku bili su znameniti olovni rudnici u Olovu, a i u tursko doba, naročito u XVI. vijeku u veliko se ovdje kopala i izradivala olovna ruda.

Znameniti su za turskog doba vareški željezni rudnici, kojima je glavno mjesto u Borovici. U najstarijem sidžilu Careve biblioteke u Sarajevu iz početka safera 959. p. H. (1551.) imamo dvije bilješke o tim rudnicima. To su ugovori bivšeg emina bosanskih rudnika, Mehmed Čelebije, sina Kurd Čelebije, sa seljanima iz sela Brgulâ i Plaže, koja spadaju rudniku Borovici za desetinu iz godine 958. Evo jednog od tih ugovora:

وجه تحرير سبب اولدركه بوروويچه معدنى جديد حاصلرندن برغوله نام قريه‌دن محمود بن عبداه و
اسمعيل بن عبداه و بالى بن قاسم و اسكندر بن ابراهيم و ولى بن عبداه و پتره پاوله و مراد بن حضر نام كسنه‌لر
باسرهم محفل قضايه حاضرون اولوب سابقا بوسنه معدنلرينه و سائر حاصلرينه امين اولان باعث السجل فخرالامناء
والمعتمدين محمد چلبى بن قورد چلبى محضرنده طابعون و راغبون اقرار واعتراف قلوب ايتديلركه سنه ثمان وخمسين
و تسعمائه يلنده واقع اولان عشر غلاتدن اوزرمزده اولان تركه‌دن و روش كله‌سيله بغدايك كله‌سى يكرمى اوچر
اقچه يه ومحلوطك كله‌سى اون سكزر اقچه يه و علفك كله سى يديشر اقچه يه تاريخ سجلدن روز حضر الياس‌ده ادا
اتمسنه قبول اتدك و راضى اولدق ديو اعتراف ايلدكلرنده مقرله المزبور امين محمد چلبى داخى قريه مزبوره اهاليسنك
اقرارلريني فى جميع الوجوه وجاهاً وشفاهاً تصديق ايدوب غب الاقرار والتصديق امين مزبور طلبيله ثبت سجل
اولندى تحريراً فى اوايل صفر سنه ٩٥٩

شهود الحال

مولانا مدرس	زرعان اغا	و حلواجى فائق بن	پيرى بن	وغيرهم من الحاضرين
محمد چلبى لاسكوبى	مردم خسرو بك	محمد	الياس	

Izmedu olovskih i vareških rudnika bio je grad »Dubrovnik«, što se nalazi sjeverno više doline rijeke Ljubinje, jedno sat hoda udaljeno od željezničke postaje Srednje, na pruzi Vogošća—Čevljanovići a nedaleko Kopošića, gdje se nalazi glasovita grobnica Batića, bosanskoga kneza. Tu se na inače pustoj glavici i danas još razabiru tragovi temeljâ starog sredovječnog grada Dubrovnika, o kome tradicija priča, da su ga sagradili dubrovački naseljenici i prozvali po svom rodnom gradu. Analista Jakov Lukarević u svom »Copioso ristretto degli Annali di Ragusa« pribilježio je o osnutku ovog bosanskog Dubrovnika dvije verzije. Jedna priča, da je kralj Grubeša, protjerav Mihajla, sina Bodinova i Jakintina, nagovorio neke Dubrovčane, koji bijahu na njegovu dvoru, da sagrade grad Dubrovnik izmedu Olova i Jakotine, dočim druga verzija veli, da su ga sagradila dva Dubrovčanina, koji su uzeli u zakup bosanske rudnike od Kulina bana. Ova potonja verzija ima za se tu dobru stranu, da se oslanja na autoritet kroniste hercega Hrvoje, Emanuela Grka.

Da li se u samom bos. Dubrovniku kopala ruda, to se danas ne zna, ali sigurno je to, da se mjesto nalazi usred bosanskog rudogorja. U neposrednoj blizini rade i danas još majdani u Čevljanovićima. Put iz kraljevskog grada »Bosanskog« Visokog u glasoviti majdan Olovo, vodio je baš preko Dubrovnika a otale nije daleko ni do majdana u Varešu, Oćijevu i dr.

Jireček spominje još, da se u jednom ugarsko-turskom ugovoru od 1503. navodi i ovaj bosanski Dubrovnik[1]).

Prema tome postojao je taj grad još u početku XVI. vijeka a nestalo ga je, čim su napušteni izokolni majdani.

Najzapadniji rudnički srez Bosne ležao je u području Lepenice u dolinama njezinih pritočica Kreševke i Fojnice. Kod Kreševa, gdje se i sada tjera željezna industrija, nalaze se velike naslage bakra i srebra s tragovima starih rudokopa, a na obližnjem brdu Inač, stare naprave za vađenje žive. Početkom XV. vijeka spominju se kao središta bosanske trgovine rudom četiri mjesta iz ovoga kraja: Fojnica (Chvojnica), Deževice, Dusina i Kreševo.

I o kreševskim rudnicima imamo ista onaka dva ugovora kao i o borovičkim. Tu ugovaraju stanovnici sela Palež i Hotigošta, koja spadaju kreševskom rudniku, s onim istim eminom za desetinu iz godine 958.

O kopanju srebra u Kreševu imamo jedan zanimiv dokumenat u drugom sidžilu Careve biblioteke iz godine 973. p. H. (1564/5.). Na 24. zil-hidžeta 973. zabilježio je u tome sidžilu kadija Nurullah, kako su rudarski zabiti Mehmed, sin Nesuhov, subaša kreševskih majdana i Balihodža, sin Nesuhov, donijeli u sud 93 komada srebra, što su ga ubrali u kreševskim majdanima od sarafa Luke, te je to srebro izmjereno i izašlo je 8520 drama, pa je onda predano mustahfezima hodidjedskog grada Isa Bali, sinu Nesuhovu, Mehmedu, sinu Musinu, Hasanu, sinu Isaovu, Hadži Hamzi, sinu Abdullahovu i drugom Hamzi, sinu Nesuhovu, da ga odnesu dizdaru grada Hodidjeda Ejnehan agi na sačuvanje. Evo kako glasi ta bilješka u originalu:

اولدرکه کره شوه معادننك سوباشیسی احمد بن نصوح و بالی خواجه بن نصوح نام معادن ضابطاری معادن مذکوره ده تحصیل اولنان صراف لوقه یدندن طقسان اوچ قطعه کش محکمه‌ده وزن اولنوب سکز یك بشیوز یکری درهم کش چیقوب حفظ اتمکه قلعهٔ حودید د دزداری اینه خان اغایه ایصال ایچون قلعهٔ مزبوره مستحفظلرندن عیسی بالی بن نصوح ومحمد بن موسی وحسن بن عیسی وحاجی حمزه بن عبداه ودیکر حمزه بن نصوح نام کسنه‌لره تسلیم اولندوغی مزبوران بالی واحد طلبیله قید سجل اولندی تحریراً فی ٢٤ شهر ذی‌الحجه سنه ٩٧٣

شهود الحال

نصوح خلیفه	عثمان خلیفه	حاج علی بن	حاجی علی بن	طوزعلی بن	احمد بن	حاجی محمد بن	احمد بن
المدرس	علی	خضر	اسحاق	حمزه	رستم	اسمعیل	اورج

Iz organizacije rudarske uprave znamo, da se vrhovni upravitelj rudarstva zvao nazir (nadzornik), a odmah iza izdanja ovih kanuna bio je to neki Hasan. Po tome, što je ovaj nazir Hasan sagradio džamiju i ostavio svoj vakuf u Foči, moglo bi se naslućivati, da mu je tu bilo i sjedište. To je posve vjerojatno i stoga, što je Foča u to doba bila znamenito mjesto, a leži nekako baš na sredini među bosanskim i maćedonskim rudnicima.

Od ovoga nazira Hasana imamo u ovoj istoj zbirci zabilježen i jedan hudžet iz početka re-bi-ul-evela 956. (1548.). Njemu se pritužila raja iz srebrničkih i drugih rudnika, koji kade ćumur, da im novi emin carskih hasova Hajrudin naplaćuje resmi odžak po 2 akčeta mjesečno, dočim je stari običaj i kanun, da plaćaju od svake žežnice po 2 akčeta. On naređuje, da se po kanunu radi i da se na raju ne napada.

[1]) Ovo je ugovor od 20. augusta 1503. sklopljen između kralja Vladislava i Porte, gdje se u nizu bosanskih gradova, koji ostaju u turskoj vlasti iza Bobovca spominje i Dubrovnik.

Evo kako glasi taj hudžet:

حجت ناظر حسن المرحوم باعث تحریر قلم و موجب تسطیر رقم اولدرکه حالیا فرمان سلطانیله لواء ازرونیق مجددا تحریر اولندقده سربرنیچه وسائر معدنلرینه کمورجی تعیین اولنان حاصهٔ همایون رعایاسی کلوب بوندن اول معدن ایچون کمور ایلدوکزده اکر حاصهٔ همایون طپراغنده اوچاق ابیدرسوز قانون قدیم اوزره حاصه‌لر امینه میری ایچون اکیشر اقچه رسم اوچاق ویررسك شمدی دخی سپاهیلره اول قانون اوزره ویررز اما امین اولان خیر الدین معدنلره امین اولدوغی زماندن برو بزم اوزیمزه بدعت احداث ایدوب کمورجی حاصه‌لرندن آیده ایکیشر اقچه بیلده یکرمی دردر اقچه اولوب کرك اوچاق اولسون کرك اولمسون نیچه فقرا وضعفا واردرکه بیلده ایکی اوچاق اتمکه قادر دکلدر قانون قدیمه مغایر بزه حیف وظلم اولدوغندن محتمل اولمیوب کریحته وفرارمز مقرردر دیو شکوی ایدیجك دفتر سلطانیده وقانون قدیمده اوچاق ایلدکلرنده رسم اوچاق اکیشر اقچه الویره انده کسم اوزره النمق دفتر خاقانه و قانون قدیمه مخالف اولمغین حصوص مزبور منع اولوب قانون قدیم اوزره عمل اولنه مقرر اولنوب حصوص مزبور ایچون رعایاء ضعفا تمسك طلب اتمکین اللرینه اشبو تذکره ویرلدی من بعد قانون قدیمدن تجاوز اولنوب رعایایه تعدی اولنورسه حاکم الوقت اولنلر منع و دفع ایده‌لر ممنوع اولیانلری وقوعی اوزره درکاه معلایه عرض ایده‌لر تحریرا فی اوایل ربیع الاول سنه ٩٥٦

Koliko se onda radilo na unapredenju rudnika vidi se i iz drugih kanuna u ovoj zbirci, kojima je propisana carina (bâdž) za uvežene predmete. U tim kanunima naime stoji, da su stvari, koje su potrebne za posao u rudnicima kao halat i sl., oproštene od carine.

*

Ovdje mi je dužnost, da se toplo zahvalim gosp. dru Ćiri Truhelki upravitelju zemaljskog muzeja, koji me je prvi potakao, da se uopće latim ovoga posla, a onda mi kasnije svom dušom pomagao, da pojedine nazive što bolje protumačim. Kod tumačenja staronjemačkog nazivlja poslužio sam se djelima: Bergkordenung des durchlauchtigsten hochgeb. Fürsten und Herren, Herren Christianen, Hertzogen zu Sachsen etc. Dresden 1775. i Dr. Hubert Ermisch: Das sächsische Bergrecht des Mittelalters. Leipzig 1887.« Samo je to doprinijelo, da pojedina tumačenja budu daleko potpunija, nego li bi to bilo bez pomoći.

قانون و ترتیبات معادن

مفاخر القضاة والحکام معدن الفضل والکلام نوابرده و قرطوه ضربخانه‌لرینه متعلق اولان معادنارك قاضیلری زید فضلهم توقیع رفیع همایون واصل اولمجاق معلوم اولا که بوندن سابق ذکر اولنان معادنار خیلی ترقیت اولوب علی الدوام اشلیوب منسوح دومرلر وکمشلر حاصلی اولوردی بر نیجه ییلدر که سابقا اشلندوکی کبی اشلتدرلیوب ومحصوللری اوتکی حاصلنه نسبت قلیل اولوب مال میریيه حیلی نقصان مترتب اولوب بر وجهله تدنی ایلمکه و من بعد ترقیسنه باعث ندر معلوم ایدینوب ومعدنارك اوزرینه واروب لوازمی کورلمك ایچون واشلنمسی خصوصنده بر ترتیب وضع ایچون کوریجه قاضیسی اولان قدوة القضاة مولانا عمر زید فضله مفتش تعیین اولنوب احکام شریف ویرلمش ایدی مولاناء مزبور دخی بنفسه معدنارك اوزرینه واروب جمیع احوالی معلوم ایدینوب واجب الغرض اولان قضیه‌لری عرض ایدوب معدناره ومال میریيه نفع اولان ترتیباتی وضع ایدوب اول وجه اوزره مفصل دفتر ایدوب باب سعادت مأبه عرض ایدوب ومعدن قاضیلری قاضیلقلرنده اولان معادنه ومقاطعه‌لره هر بری ناظر اولوب و امینلر ایله قیولر اوزرینه واروب ایچلرینه یرار ومعتمد آدملر قویوب اشلرمی اشلمزلرمی یوقلیوب قصورلری اولان همان اول حینده تدارك ایدوب بو طریق اوزرینه معینلری کورب کوزدوب امنا محاسبه‌لری نوروزه کلدکده معدن قاضیلری نك دخی دفتری کلوب معدنارك ترقیسنه سبب نه اولدوغین عرض ایدوب واهل معدن شمدیکیحالده فقیر اولوب جوهرلرین ومعدنارین اشلتمسنه صرّافه محتاج اولوب هر معدنه سرمایه‌لریله صراف تعیین اولنق لازمدر دیدوکی اجلدن مفتش مزبورك عرض اتدوکی قضایالری و ترتیباتی سدّهٔ سعادتده مقبول اولماغین معدن قاضیلری تحت قضالرینده اولان معدناره ومقاطعه‌لره ناظر تعیین ایلدم امر شریفم بنوك اوزرینه درکه هر بریکزك تحت قضالریکزده واقع اولان معدناره وسایر مقاطعه‌لره امین ایله علی الدوام معدن قیولرینك اوزرینه واروب هر قیونك ایچنه یرار ومعتمد آدملر قیوب اشلدکلری ندر واول قیوده قاچ اشکندر ودخی اشلك وضع اولنغه یر وارمیدر یوقیدر معلوم ایدینوب حالی ومعطل اولان قیولره ترتیب واستمالت ویروب طالبلر بولوب واشلتمسنه مباشرت اتدورب و قیولر اغزنده و بوتوقلرده وغیری ده سابقدن ولاحقدن قالمش بورجلری وار ایسه صاحبلرینه تکلیف ایدوب عادت و قانون اوزرینه اشلتدورب صاحبی اولیانلری ندا اتدروب وطالبلرینه ویردوروب اشلتدوره‌لر وتمام دقت ایدوب اقدام اتدوره سز ورعایا حاصلرده معاف اولمه‌لری اولدرکه کوجی وقدرتلری مقداری بر بریسنه قیودن پای ویردوروب وتکلیف ایدوب اشلتدوره سز وجوهر اولشمسنه وعده وزمان ویروب تعیین ایتمك جایز دکلدر قیولردن چیقان جوهرك صافی اولشمسی روشن[1]) اولغه کفایت ایدر همان ساعت یوکلتدروب اندروب وروشن[1]) قنولوب ومحلوط جوهر

[1]) Sigurno krivo prepisano, a biće pravo [روشت].

پلاقانیچه‌لرده تعجیل یودورب ودورودوب اشلتدوره‌سز وهر برینك امینلر ایله روشت اولان جوهری دولاشوب وهرکون چارخاری دخی دولاشوب روشت قونلمش جوهرلردن فرونارده چکلمك قابل اولان جوهرلری تأخیر اتدرمیوب جوهر صاحبی اولان واتروغه چکمك ایچون تنبیه ایدوب مباشرت اتدروب وفروندن چکیلوب چستله اولغه مناسب قورشونلر وار ایسه صاحبلرین بولدروب تأکید ایدوب چستله اتدوره‌سز وچرخلر ایچنده ودائره‌سنده کمیش اولغه قابل روشت بقیه‌لری وپکشنلری واشلاقنلر بولنورسه انلری دخی صاحبلرینه تکلیف ایدوب واشلتدروب کمیش اتدوره‌سز وحاصل اولان کمیشلری تأخیر اتدرمیوب مهرلنوب ضربخانه‌یه کوندره‌سز واقچه‌سین کیرو ضربخانه‌دن مهر ایله کتوب سزلك یانکزده توزیع اتدوره‌سز وچرخلرده کمیش ضایع وتلف اولمق ایچون هر نه طریق ایله ممکن ایسه ایله اهتمام ایدوب کمیشلری ... وجهله ضبط اتدروب بر درهم کمش ضایع اتدرمیه‌سز شویله‌که زمانکزده بر درهم کمش سرقه اولندوغی سزدن وامینکزدن بیلنوب عظیم عتابه وعقابه مستحق اولورسز ومعدنلردن غیری مقاطعات احوالین کوروب کوزدوب مال میریه عامل معرفتیله امینلره ضبط اتدوره‌سز واقع اولان محصولی سز دخی دفتر ایده‌سز امین ومباشر اولانلرك ضبط اتدکلری محصولك حسابن کوروب اوچ تمام اولیجاق اوچ ییللق محاسبه‌لرین کورلدوب قسطدن باقی عامللرده قلان اقچه‌لری اسبابلرندن تحصیل ایدوب علاقه‌لرین قطع اتدوره‌سز عاجز اولانی مقید درکاه معلّامه کوندره‌سز وموقوف اولان اشاری موقوف قومیوب سعی ایدوب زیاده ایله یرار عاملره صاتوب وکفیللرین آلوب عرض ایده‌سز وسجلّاته قید اتدوره‌سز درکاه معلّامدن برات ویرلینجه ایشه دخل اتدرمیه‌سز ومفلس ومدیونه ایش ویرمکدن حذر ایده‌سز ومعدنلردن وحاصلردن وسائر مقاطعه‌لردن حاصل اولان اقچه‌لری تأخیر اتدرمیوب ضربخانه اقچه‌لرین آلوب کیدن حصارلرایله متصل خزانهٔ آمره‌یه کوندره‌سز ونوروزه قریب اولدقده ضبط اولان احوالك محاسبه‌لرین کوریدوب وامضالیوب وهرمعدنك احوالی ندر تدنیت‌میدر ترقیمیدر مفصل عرض ایدوب دفتریکز ایله کوندروب جوابن ویره‌سز من بعد معدنلرك ترقیسی وتدنی‌سی سزدن بلنوب اکا کوره اقدام واهتمام ایده‌سز معدناره وحاصاره ترقی پذیردرمك اردنجه اولاسز بزناظر اولدق دیو نایبکز وآدمیکز معدناره وچرخاره کوندروب مال‌میریه دخل ایلمك قطعا جایز دکلدر انك کبی ایش اولمقدن احتراز ایده‌سز وتحت قضا کزده اولان جهتلری توابعکزده وآدملریکزده اولق جایز دکلدر عرض اتمیه‌سز مقبول دکلدر بلمش اوله‌سز ومفتش مزبور باب سعادت مأبه کتورد کی ترتیباتی دفترینك صورتی اخراج اولنوب خزانهٔ آمرم دفتردارلری دامت معالیها نشاناو ونشانلری ایله نشانلنوب کوندرلدی کرکدرکه اول دفترده مقبول اولان ترتیباتی اجرا اتدوره‌سز ومعدنه کفایت قدر صرّاف تعیین اولنوب عن قریب کوندریلوب انلره دخی اولیکلان قانون اوزره صرافلق اتدره‌سز وشویله استماع اولنورکه معدنلرده اشلیان قراسندن بعض قریه‌لری اهل معدن اولاندن بعض کمسنه‌لری کندو

معدنلرینك و چرخلرینك کندویه خدمت ایلمك ایچون تخصیص قیلوب اول وجهله قضاتدن و ناظرلردن تمسك الوب مرادلری اولدوغی وقت و زمانده خدمتلنوب وسایر آیامده حالی دوتوب بر معدن خلقنك اسپنجه یه ضرورتلری اولوب قریه‌لردن اشچی طلب اولندقده تمسك اشچی ویردورمیوب اولورلر ایمش امدی من بعد اول اصل تمسك ایله عمل اتدرمیوب حاصلاردن برقریه برفرد قوردورمیوب و بر ذمری تعیین برمعدنه محصوص قلمیوب و قنغی معدنك اشچیسیه مضایقه‌لری اولرب احتیاج چکرلر ایسه اول نفرلردن کفایت قدری اخراج اولنوب استخدام اتدوره‌سز و معدنلرده خدمت ایدن قریه‌لرك اکر ارباب تیمارلر و اکر حاص همایوندر خدمتلری مقابله‌سنده مزبور مفتش تعیین ایلدوکی اجرتلرین بالتمام معادن صاحبلرندن الیوره‌سز و نوبتلرینه کلمیوب خدمتلرین ادا اتمیان قیوجیلرك عادت قدیم اوزره امین تأدیب ایدوب معطل یورمکه قومیوب البته و البته خدمتلرینه سوق اتدوره‌سز و بالجمله سزکه قاضیلرسز معدنلرك ترقیسنه بر وجهله اقدام و اهتمام ایده‌سزکه قریب ترقیسی ظاهر اوله انشاءالله کیرو یوقلنوب کورلسه کرکدر شویله که سعیکز واقدامکز معلوم اولنوب عرض اولنه ترقیکزه سبب اولور امّا شویله کیم عدم اقدامکز عرض اولنه ردّ ابدی اولوب عتابه مستحق اولورسز و اشبو حکم شریفم ایله قولم عیسی واردقده صورتن سجلّاته قید اتدوره‌سز و نه کونده واروب واصل اولدوغین دخی یازوب بلدوره‌سز وهمان اول کوندن موجبیله عمل ایدوب بوقانون مقرّر بیلوب اقدام و اهتمام ایده‌سز و نوروز محاسبه‌لری ایله معدن امینلری باب سعادتمه کلدکده کیرو انده وارنجه یه دکین یرینه دوران آدملریله هرکون معدنی حالی قومیوب لوازمن کوروب کوزدوب اقدام واهتمام ایده‌سز امین انده اولمامغیله معدنی حالی قومیه‌سز حالی قالوب ضرر کلملو اولمیه شویله بیله‌سز علامت شریفه اعتماد قیله‌سز سنه ۹۴۳

قانون وعبارات معادن بر موجب امر عالیشان و فرمان شریف سلطانی اولدرکه قره طوه وسدرتیسی ونوبرده ویانوه وژژنه وزابلانه و بلاسیچه و تیربچه و بوسنه وبرونیك و سربرنچه و ردنیك و غیری معدنلرك احوالین وقانون حاصه موجبنجه هر بریسنه نام ویروب استعمال اتدکلرین بیان ایدر مثلا معدنلرده واقع اولان چاهلر هربریسی التمش درت حصه اوزرینه‌در یعنی هر برنده التمش درت‌در ابتدا بر قیویه آغاز اولنملو اولدقده معادن قانونی اوزرینه املق کرك اهل وقوفدن برکافر و یاخود براهل معادن بریرده عروق جوهرك علامتین کندویه معلوم اولدقده اوزرینه کتوروب بر صالب یعنی حاج وضع ایدر انده حصه‌دار اولق استیان کمسنه‌لر کلوب اول مذکور کافردن قدرتلری مقداری هر بر کمسنیه برر ایکیشر حصه و دخی زیاده نمقدار قدرتی وار ایسه آلوب اول کافرك اذنیله الوب پای باشینه برر اقچه عواض ایدرلر اول کافره اوزبوینیك دیو نام ویرمشلر و اول قیودن حصه‌دار اولانلره وارق دیرلر و بعده جوهر طلبنده اولورلر جوهره واصل اولنجه اول قازدقلری قیویه پاؤن دیرلر تا جوهره واصل اولنجه مثلا جوهر برقاچ نوع اوزره اولورکه بروقت یروك زیاده اشاغه‌سنده واقع اولور وکاه اولورکه اول قیو جوهر

ایله محلوط اولور وکاه اولورکه طاشـیله اولور اول جوهرکه میانه اوله طاش‌سز اوله اکا لشنه دیو نام ویرمشلردر وشول کیم طاش ایله اوله اکا پوسته کلوخته دیو نام ویرمشلردر وقت اولورکه اول پوسته کلوخته بولندوغی یرده نفعی یوقدر عمله کلمز دیو فراغت ایدرلر ومذکور جوهر ایله محلوط بولنان عروقدن چوق جوهر حاصل اولور وکاه اولورکیم برقاچ قولاچ قازدوقده نا بدید وکاه اولورکیم یوما فیوما ترقیده اولور و کاوب بر وافر جوهره واصل اولور اول اصل جوهره غانوه دیو نام ویرمشلر اول اولدقده کاه اولورکیم اندن صکره جوهر کسیلور قطع اولور وکیرو ارایوب قیونك جوانلرین قازوب ارارلر کاه اولور بر یرده دخی بولنور انی قووب طغرو اشغه کیدرسه اول جوهره پراوی کلوخته دیرلر اولداخی ایودر وذکر اولنان عروق کاه اولورکیم چه امثالی طغری اشغه کیدر کاه اولورکیم کز وکمالین اولور کیدر شول که عروق طغری کیده خرجی آز اولور وشویله کز وکیده خرجی زیاده اولور وشول چاه که یوز ویوز اللی مقداری قولاچ دیك اشغه کیده اکا پراوی پراواچ دیو نام ویرمشلردر وشول قیوکه یوز ویاخود یوز اللی قولاچ مقداری طغری کیده وچاه که کز وکیده اول کز ودوندوکی محله دونه‌لر واول کز اولان محلدن ارقوری بش التی قولاچ مقداری یول آچارلر اول یوله اسـلاغ دیو نام ویرمشلر واندن دوغری قووب طغری کیدن جوهره واصل اولدقده اکا قانون موجبنجه چسته دیرلر وقت اولور بو اسـلوب اوزره بعض چاهده بر قولاچ اشلدنجه وچسته واقع اولور تمام چاهك نهایتنه وارنجه بو اسلوب اوزرینه نهایتنك جوانب اربعه‌سنده عروق جوهر موجوددر انتهاسنه ژول دیرلر وعروق نحث الك جانبنه اشتورت دیرلر وعروقك فوقنه فرشته دیرلر جوانب اربعه‌سنه بویله نام ویرمشلردر وذکر اولان ژولك واشـتونی زیاده وفرشته‌ده جوهر چکرلر در بدن برطولم وضع ایتمشلردر اکا ژاق دیرلر واول جوهری قازدوقلری یره برکشی قازرسه بر اشـلك دیرلر وایکی کشی قازرسـه ایکی اشلك واکر ژولده کز وکتمشدر اول محله چسته دیرلر ابدی انده ایکی خادم وضع ایدرلر انلر چکوب حشبله‌یه[1]) چیقاروب اندن یوقارو وقیو اغزینه چیقاررلر اکر جوهر اولسون وغیری اولسون اکا اشلاغنه دیرلر واول حشبله‌ده[1]) اولان خدامارینـه اول یوقاروده دوروب چکناره دورنار وشونار دیو نام ویرمشلردر وطولابی دور اتدورن حدّامه ترائبار دیرلر ومذکور چاهك جمیع حدامنه برئیس نصب ایدرلر اکا حوتمان دیرلر واول چاهك جوهرین کوزدوب وکرا بارکیرلرینـه تحمیل اتدروب چرخه کوندرر واول بارکیرلر صاحبنه فرنیك دیرلر ویوتاجق جوهری کتورب بر تخته‌دن یر وضع ایدوب صو ایله یورلر اول یره واول تخته‌یه بلاقینچ دیرلر وقرشدردوغی چپایه قراچنه دیرلر واول قرشدردقلری تخته‌جقلره چیرپ دیرلر چپا ایله خدمت ایدنه مشایخ دیرلر واول تخته ایله خدمت چپار و پلوچار دیرلر وآلتنده برحوض اتمشلردر اول حوضـه ژونق دیرلر واول پاك اولان جوهری کتورب انلرك قربنده برطام بنا اتمشلردر انده اکا حفظ ایدرلر اول طامه قیرام دیرلر واول حوضـده قلان جوهری

[1]) Jamačno krivo prepisano, a treba da bude [چسته].

کیرو یورلر پاك اولدقده تکرار پلاقینجه‌ده یورلر و اول جوهره چاغلنه دیرلر و اندن اشغه برحوض دخی ایدرلر انده بولوب یودوقاری جوهره پره چاغلنه دیرلر و اندن اشغه دره ده بولنان جوهره کتوق دیرلر و جمیع چاهك حدّامنه ویریلان اوجره‌تنه پوموك دیرلر وباالجمله چاهك ایچنده وطشره‌سنده اولان حدامنك رئیسنه حوتمان دیرلر مذکور کلوب چاهده حصه دوتان کمسنه‌لردن حصه‌سنه کوره نه دوشرسه حقلرین الوب هر هفته خدمتکارلره ویرر انلرك خدمتلری استقامت و امانت در و خیانت ایدن حوتمانك حقندن کلوب چیقاره‌لر و جوهر چوق اولیجاق اولشمه اول مالو اولدقده مزبور حوتمان کلوب امینه وکاتبه و افندیلره خبر ویروب قویوده حصه دوتانلره خبر ایدرلر جمله‌سی برین کلوب اولشورلر و اولشمغیچون برکله وضع اتمشلردر و اول کلیه قانون اوزره چتویرینك دیرلر و هرکله درت وقیه‌در قانون ساس موجبنجه قاپه دیرلر و هر قاپه‌یه سکز قدحدر قانون مقتضاسنجه قوتله‌در و اول کیله‌نك دردوری برحملدر و ایکی کیله نصف حملدر اکا پولواچ دیرلر بونك اوزرینه التش درت حصه تقسیم ایدوب توزیع ایده‌لر و بعده چرخ صاحبلری حصه صاحبلرندن حصه‌لرینه عاید اولان جوهری بیع ایده‌لر و چرخ صاحبلری صاتون الدقلری جوهری کیرا بارکیرلرینه حمیل اتدورب چرخلرینه ایصال ایدرلر و اشترا ایدن کمسنلرك ذمتلرنده اولان جوهری علی الانفراد دفتر ایدوب قاضی ایله معدن کاتبی دفتر ایدوب ودفتردن اسامیلری اخراج ایدوب و تذکره ایدوب اللرینه ویره و قانون ساس موجبنجه جوهری اشترا ایدنلره واتروق دیرلر یدلرنده اولان تذکره‌لری موجبنجه روشد اتدوره‌لر و روشت کاتبی دخی دفترلرینه قید ایده قاضی و امین معرفتیله روشده قونیله بعده چرخ اوزرینه واروب قاضی معرفتیله اول جوهر کله اولنه اندن روشت اتدوره و روشده قونلدقده بر کمر جوهر و بر کمر ادون و بر کمر کمور دوشرلر بر بری اوزرینه تمام اولنجه اندن نار ادخال ایدرلر تذکره موجبنجه جوهر تمام اولیجاق بالجق ایله صوا ایدوب یدی سکز کون بنار تمام اولیجاق قاضی افندیله امین و کاتب اوزرینه کلوب قانون اوزره اوچر حمل افراز ایدوب هر اوچ حمل قانون مقتضاسنجه هیجه دیو نام ویرمشلردر اول اوچ حمله اون ایکی قنطار مقداری مرده‌سنك خلط ایدرلر بعده طولا و عرضا ایکیشر ذراع مقداری بورکورك ایدوب ایکیشر کورك ایله بر فرون بنا اولنمشدر کمور ایله طلو ایدرلر جوهری فوقندن جوفنه ایصال ایدرلر اریدقچه خروج ایدیجك یرینه بر یر ایدرلر حوض کبی اول یر مملو اولدقده اندن اخراج اولنور بونوعه اوزره فرونده اولان جوهردن بر قاچ پایه قورشون اولور و اول فرونه خدمت ایدن خدام درت نفر کمسنه‌در ایکیسی فرونه ادخال ایدر و ایکیسی دخی ذوب اولوب قورشون اولدقده اخراج ایدر فرونه ادخال ایدن حدامه اسچار دیرلر و فروندن ادخال ایدنه اود قپار دیرلر و اول فروندن چیقان مخلوط جوهری که قورشون ایله‌در اول فرون قربنده بر اوجاق یری ایدوب اندن چام اغاجندن درت تومروق ایدوب اول اوجاغی کول دوزدقدن صکره اول اوجاغی محکم قورودوب اوزرینه اودون قیوب و اوزرینه اول قورشونلری یوکلدوب و اول چام تومروقلری اول قورشونلرك دخی اوزرینه یوکلدوب

احراق ایدرلر و احراق ایچون مقابله‌ده ایکی کورك واردر اول کورکلر حرکت ایدوب طولاب دوندرلر اتش کم اولور اول قورشون ذوب اولوب اول اوجاغه جریان ایدر انده اتش التنده قینادوقده قیماق مثال مرده‌سنك حاصل اولور قانون موجبنجه اول اوجاغه خدمت ایدن چستلاچ نام برشخص النده جدا مثال بر قبضهٔ دراز ایله اوجنده مانندی جوکان آهن ایله خوب ایدوب مرده‌سنك متصل افراز ایدر تا مرده‌سنك قطع اولوب نقره قالنجه دکین و نقرهٔ مزبوره‌نك چقمغی زمانده چرخ شفارلری قاضی یه و امینه وکاتبه خبر ایده‌لر تا کیم اوزرینه واریلوب پارهٔ نقرهٔ اولان اخراج ایدوب و مهرلیوب محکمه‌یه کلوب وزن اولنوب و دفتره قید اولنوب بو ترتیب اوزرینه هرهفته نمقدار نقره حاصل اولورسه محکمه‌یه جمیع کلوب کیرو وزن اولنوب اندن صاحبلریله قالخانه‌یه ارسال اولنوب قاضی و امین ومعدن کاتبی و روشده کاتبی جمله‌لر قالخانه‌ده بیله اولوب قانون قدیم اوزره هر یوز درهمنه بش درهم نحاس وضع ایدوب اوجاغنه قویارلر آتش ذوب اولوب قینه‌دقدن صکره اوستالر که اکا قالجی دیو نام ویرمشلردر اول اوستالر آهن ماشا ایله قرشدورب تا اول نحاس قورشونن آکل ایدوب وکندو داخی زایل اولوب صاغ نقره قالدقدن صکره سیر ندورب چیقاررلر هر نقره صاحبنك رشته نقره‌سی بو ترتیب اوزرینه قال اولوب تمام اولدقدن صکره کمش طامنه واریلوب جمله مباشرین قاضی و امین وکاتبلر و استادلر کلوب اندن صاحب عیار نقره صاحبلرینك نقره‌لرین وزن ایدوب نقره‌لرین صاحب عیاره تسلیم ایدرلر و قاضی و امین وکاتبلر علی الانفراد دفترلرینه قید ایدوب و سهمنه اوچر اقچه دخی قید ایدرلر قیمتی باغلرلر و اول نقره خانه‌سنده اول الدقلری نقره‌لری صاحب عیار کچیه قویوب قاچ نوبت اولورسه اریدوب صوبکه ایدرلر اون اوچ بیك درهم اولیجاق بر نوبت حاصل اولور وزن ایدوب اوستاره تسلیم ایدرلر و دفتره قید ایدرلر و اول وقت التش بش درهمی کنجه‌ده تحریق اولنوب کسر کلور قانون بودر زیاده اولیجاق انی صاحب عیاره تضمین اولنور و اوستالر دخی کندویه تسلیم اولنان نقرهٔ الوب کار خانه‌یه کلوب قصاج چو تاب زاننه طارتی ویروب اولداخی تاولیوب قصاج چویه ویرر اولداخی تمام تاسیٔ اوازدوب وکتورب اوستاره تسلیم ایدر اندن اوستالر کلپه‌دنجی اوچاغنه کلپه‌دنجی‌یه ویرر اولداخی تمام تامئ چکدکدن صکره کتوروب اوستاره تسلیم ایدر اندن اوستالر پرکلیوب طغراجی‌یه ویرر اولداخی طغرالیوب کیرو اوستاره تسلیم ایدر اندن اوستالر قره‌یه چاشنی قیوجیبیه ویرر اولداخی کهله ایدوب کیرو اوستاره تسلیم ایدر اولداخی وزن ایدوب اغردیجی‌یه ویرر واغردیجی اغاردوب وکتوروب ینه اوستاره تسلیم ایدوب اوستالر الوب سکه‌زنه ویرر سکه‌زن سکه‌لیوب وکتورب اوستاره تسلیم ایدوب اوستالر قاضی‌یه و امینه و صاحب عیاره وکاتبه خبر ایدوب نقره خانه‌سنده جمع اولوب و نقره دفترلرین احضار ایدوب نقره صاحبلرینه اولشدوره‌لر اوستادلر دخی کندویه تسلیم اولنان اون اوچ بیك درهمك یوز یکرمی درهمین قانون پادشاهی موجبنجه اوستاره ویریلوب و سکزیوز سکسان درهمی که خرده‌لقدر طلب اولندقده برمقداری اشلنوب مسکوك اولنور و مسکوکدن ما عدا نه قالورسه خرده

اولوب طلب اولنوب اخذ اولنور ودفتردہ ومسکوك عینی ایله قید اولنوب واندن صکره صافی قلان نوبت اون ایکی بیك درهمدر هر یوز درهمی درتیوز یکرمی اوزرینه الی بیك درتیوز یکرمی درت اقچه اولور بو ذکر اولنان اقچه‌دن نقره صاحبلری معرفتیله یوز درهم چاشنی النوب عدّ اولنور تمام درتیوز یکرمی اقچه کلدکده تابلنوب تمام وصحیح بولدقدن صکره اول چاشنیٔ بر پاره بزه باغلنوب خزانهٔ عامره‌یه مخصوص ضربخانه‌یه ارسال اولدقده قاچ نوبت اشلدیسه اولقدر مربوط چاشنی عینی ایله ارسال اولنور و بر نوبتدن اوچ بیك سکز یوز اقچه‌سی مهری ایچون اخذ اولنور وباقی اوتوز التی بیك الی بش اقچه‌سی نقره صاحبلرینه توزیع اولنور و بو توزیع اولنان اقچه‌دن معدن امینی عشرین الوب حفظ ایدر شویله بیله‌سز علامت شریفه اعتماد قیله‌سز

قانون وترتیبات شاهی فی المعادن

برموجب امر عالیشان معادنارده قانون بودرکه اوّلا چاهاره یرار آدمار ومعتمد شفارلر تعیین اتدروب وشفارلر هر چاهك وهرحشبلرك[1] ایچنه کیروب اوزونلغی قاچر قولاچدر وجوهر اوزرنده قاچ اشلکدر و پاؤنده قاچ اشلر قیولر واردر ودخی اشلك قونلمغه قابل یر وارمیدر امین علی‌الدوام اوزرینه واروب وزول شفارلری قیویه هرکون کیروب وکوزدوب اشلیان اشلکار کما کان یرنده‌میدر ودخی اشلك قونلمغه لازم اولان یره اشلك قونوله ومعدنارك جوهرلری قسمت اولنوب وارقادایله حسابلشمق امین حسابلری کوروب اشبچیاره ویردکاری قیو اسبابن زیاده بها ایله دوتوب اشچیاره غدر اولنیه اکر غدر اولنور اسباب ویردیارسه کندولری الدوغندن اونن اون بردن زیاده یه ویرمیلر شویلکه معدنده ذکر اولنان ترتیب رعایت اولنه قیوجیلر متنجر اولیوب طیب خاطر ایله اشچیلك ایدوب جوهرلردن معدن جوهرینه اقدام اتدوره‌لر ومعدنارك جوهرلری تقسیم اولنوب چرخاره اندریلوب برات همایونیله روشده کاتبي واریکن انك معرفتنسز روشده ایدرلر ایمش بو تقدیرجه وآرتق[2] اولانلر آخر یردن دفتره قید اولنمامش جوهر کتروب اول روشده اولان جوهره خلط یدوب یاقق ممکن اولغین بو محلده مناسب کورلدی که حین وقتده قاضی معرفتیله معدن امینی وکاتب وعامل خاطر اولوب اولانجه جوهر مواجهه‌لرنده تقسیم اولنوب دفتره یازلدقدن صکره فی الحال بارکیرلره تحمیل اتدردیلوب چرخه کلوب روشده قونلملو اولیجاق امین آدمیسی ومعدن کاتبي وروشده کاتبي اوزرینه واروب روشده محلنده اول جوهر تکرار اولچوب معدنده یازیلان تقسیم دفتری ایله تطبیق ایده‌لر اکر روشده کاتبنده برمقدار جوهر کسر بولنورسه اول تکرار اولچوده کیدر سابقا اولان معدنی قسمتی دفترینه اویدروب یازه واکر روشده‌ده زیاده کلورسه حقیقتده

---

[1]) Jamačno pogrešno prepisano mjesto [چستله‌لرك].

[2]) Svakako pokvareno od [واترق].

جوهر كتوروب خلط اتدوكى مقرّر اولوب اول زياده بولنان بيله يازيله و روشده جوهرى اولچولدكدن صكره مباشر اولانلر تا روشتك اوزرينه بالجوغيله صواينجه اوزرنده بله دوروب كتيه‌لر صواندقدن صكره كيدرلرسه اولور تا اخر يردن اولچولمدك جوهر كتوروب اول روشده خلط اتميلر و روم ايلينك وسائر معدنلرنده وضع اولنان چاشنى كبى قره‌طوه معدننك مقيد و معيّن چاشنى‌سى اولميوب سبب سؤال اولدقده جوهرلريمزك مقرّر حالى يوقدر چاشنى وضع اولنماغه قابليت يوقدر ديو جواب ويرلوب و هر روشتك برقاچ هيچ سندن حاصل اولان كمشلردن چاشنى كاتبى برقطعه‌سن چاشنى عدّ ايدوب ودفتره يازيلوب اول روشدك سائر نقره‌لرندن اكا كوره طلب ايدرلر ايمش كاتب اولان حمايت ايدوب كوچك قطعهٔ چاشنى قيد ايدوب سايردن اكا كوره طلب ايتمكين ممكن اولوب امدى شويله من بعد سپارش اولنديكى معدنلرده جوهرلر قسمت اولنمالو اولدقده على حد اريه ايچون ويريلان جوهردن اوچ هيچه‌لق جوهرى چاشنى كاتبى روشده قونولوب فرونده چستلاده سائر مباشريندن غيرى البتده روشده كاتبى بكليوب حاصل اولان قطعه‌لرك وسطنى چاشنى تقدير ايدوب دفترلره قيد اولنه لكن چاشنى ايچون الدقلرى جوهرى صكره روشده ايده‌لر قسمت جوهرلرندن قونولان روشتلرك كمشلرى كلدكده چاشنى نقره‌سيله تطبيق اولنوب مقتضاء چاشنيدن كسر كلور ايسه فى‌الحال ربع ضربخانه‌سن وعشر ميرى معدن امينى الوب ضبط ايدوب حين محاسبه‌ده عامللرك تحويللرينه قيد ايده‌لر و معدن مزبوره‌نك چرخلرى بعض يقين اولوب و بعضلرى دخى اراقده اولوب همان چرخ شفارلرى يالكز كمش چيقاررلر ايمش من بعد چرخ شفارلرى يالكز كمش چيقارمق اوليه بو بابده انك ايچون نيجه كمشلر كتم اولنورمش بو فاخش تقصيراتك كوهون شمدى‌يه دكن لوازم كورولوب و تداركى اولمامش بوقاعده وضع اولنديكه هر معدنده كمش چيقارمق ايچون چستله اتملو اوليجاق اميندن اجازت الوب ومعدن كاتبى دخى بيله اولوب و شفار دخى بيله اولوب چستله اتدكدن صكره امين بنفسه يتشمه‌سى ممكن اولان چستله‌يه كندو وارمق كركدر و ياخود يرار آدميسى ومعدن كاتبى و ضربخانه عامللرى حاضر اولالر وچستله‌دن چيقان كمشلرى اول محلده كيسه‌يه مهرليوب روشده كمش شويله الوب كيدوب وكمشلرى كوندز چقارميوب كيجه ايله چقاررلر ايمش حاليا بوخصوصده دخى سپارش اولنديكه كومشلر چستلادن چقدوكى ساعت بر درى كيسه‌يه قيولوب وكاتب وشفار مهر ايله امين‌ده وزن اولوب محكمه‌يه كوندريلوب انده دخى وزن اولوب نمقدار ايدوكى سجلاّته ودفتره قيد اولنوب اندن مهرليوب قال وقتنده كتوريلوب قال اولنه و روشت اولوب جوهر ياندقدن صكره فى‌الحال فرونده چكدورله اكر برقاچ اوزايوب كتورمز ايسه امين يوقليوب سبب تأخيردن معلوم ايدينه‌كه اول اثناده برايكى هيچه‌سن خفية اورته‌ده سريقه اولنمش اوليه وهر دره‌نك جوهرى سمر اولا اولچوله‌كه جوهرلرك زياده‌سى وكسرى معلوم اولنه وقره‌طوده توسل معدنى پاؤن اولمغه ملايم ومناسب قيولر اولوب معمور اولمق ايچون نيجه كمسنلره استمالت ويرلدى اشلتمسنه مباشرت ذكر اولنان معدنده اون يدى قيودن ارتق قيولر مباشرت اولنوب انلر دخى انشاء الله يقين زمانده هر بريسى جوهره واصل اولور اوللرى

بعا اولنور و ضربخانه قرینده واقع ازلا طاغك اوستنده نیقوش زمانینده قالمش برمعدن بولنوب الی عدد قیو و بر لغم اشلمکه ابتدا اولنوب لغمده برمقدار جوهر ظاهر اولوب و اشلکده قرینده قدیمدن برلغم اولوب و قالوب خراب اولش احیاسنه بعض کمسنلر مباشرت ایدوب اولداخی جوهره ایرشمشدر و معدن مزبوره ده مستعمل اولان جواهر قبل عیار اولنوب اون طقوز وقیه و یوز اوتوز بش درهم بولنوب و ذکر اولنان قبلك دوردی برحمل وهر اوچ حمل بر هیچ اعتبار اولنوب اول وجه اوزرینه مقرّر قلندی شویله بیله‌سز علامت شریفه اعتماد قیله‌سز تحریرا فی‌الیوم‌الخامس والعشرین من‌شهر محرم‌الحرام من شهورسنة ثلث واربعین وتسعمائه

قانون قدیم ساس وعادت ناس معادن

برموجب امر عالیشان و فرمان شریف سلطان االسلطان سلطان سلیمان ابن سلیم خان عزّ نصره امر شریفیله قدیمدن اولیکلان قانون ساس کیرو کماکان معادنلرده اجرا اولنمی مقرّر قیلنوب ذکر اولنور و شرح و بیان اولنور قانون[1] ایکی قیو اولوب بر برندن یللوکه احتیاجی یللك طلب ایلسه آلی بیلور و ویره‌له امّا یللکه اولچو اولیه وایچندن اولچو چکلمیه واول ایکی قیوی ضرر ایلمیه قانون و برشورف که تکنه ایله طپراغی چکه اوچ هفته حالی اولدقدن صکره کیم یاپشوب اشلتمسنه مباشرت ایدرسه انك اوله کمسنه مانع اولیاز قانون و بر قیو که جوهر ویا طپراغی خور کله یعنی طولا بیله چکه التی هفته خالی اولدقدن صکره کاوب کیم اوررسه انك اولا امّا مذکور قیویه مباشرت ایلدکده اسکی صاحبی انده بولنورسه نصف قیوی اسکی صاحبنك اولا واکر اوزرنده بولنمز ایسه نسنه ویرایه قانون وبرقیوکه جوهر چکمش اوله دخی اوربارلر وسمیلجه یعنی سکزده چکمش روچکدرمش اوله بر ییل والتی هفته حالی اولدقدن صکره هرکیم کاوب مباشرت ایدرسه اشلتدوره کمسنه مانع اولیمز اکر اسکی صاحبی اوزرینه کاوب حاضر بولنورسه پایلری ویرایه اکر حاضر اولمزسه اوچ هفته بازارکونندە ندا اتدوره‌لر اکر اسکی صاحبی قیو اوزرینه کاوب زا معوشتین ویررسه یارم حصه‌سی ویرایه اکر اوچ هفته ایچنده کلمیوب صکره کاورسه حصه ویرایه طلب اتمیه قانون و بر قیو بره‌کونك اودسنده جوهر بولغه بره‌کونك اولچو ایله استیه اولچو قانون دکلدر قانون و بر قیو برقیودن سکز قولاچ ارالق اولمینجه برقیو دخی اورمیلر زیرا اولیاز قانون و برقیو برقیونك اودسنده جوهر بولوب بارسمینجه اول جوهره اولچو اولیه اندن صکره اولچو چکله نقدر جوهر بولدیسه دلوشمینجه. یدوکی جوهر انك اوله دلوشدکدن صکره که اولچولمك لازم کله اول بولدوغی جوهر اوربارلر و یرار کمسنلر کوسترەلر هرکیمك اراسنده اولورسه اندن کوره‌لر قانون برلغم که قیونك سکزلسنه کیره دخی شویله اولا که برکشی اسکملو اوزرنده اوتوره اسکملو دخی اوچ پارمق مقداری قالمك وآیاقلری بر لاقت یعنی کوچك زراع قدر یوکسك اولا دخی اوزرنده اوتوران کشینك النده کیلاوه اولوب وکلاوه‌نك

[1]) Što je podvučeno i što je naprijed krupnije štampano, to je u originalu crveno pisano.

صابی برلاقت اوزونی اولا هرنزه‌یه یتشه بیلورسه سکزلدن چقنجه هرنه اشلرسه انك اولا و ایلرویه سوره‌کیده شرح اولنان مقداردن بره‌کو اوه‌سنده جوهریمیه قانون و برقیوکه اشلیوب و جوهر بولمدین لغم اوزرنده درت کوشه‌سیله کله اول قیو لغمك اولا اما لغم صاحبی قیو صاحبینه غاج خرجین ویره غیری نسنه ویرمیه قانون و برقیوکه جوهر بولوب عادت اوزرینه اولچمکه کرك مکر قیولر اراسنده حالی یر بوله انده کرك ایلیه اما کراکه راضی اولمز قانون اکر برقیوکه مدّت ابتداسی بلنمز اوله صکره اورلوب اوّل قنغیسی که جوهره یتشسه اول قدیم اوله قانون و بر یرده ایکی قیونك بری یللك و بری جوهر ایچون اوله و دخی ایکیسی بله باطل قالسه‌لر برکشی کاوب ایکیسنی بیله اوردی قنغسنه اوّل کلاوه اوردیسه اول قدیم اوله قانون و برقیو برطرف اولچی چکدکدن صکره حکمی اول جانبه اوله تکرار برطرفنه اولچو چکمیه جایز دکلدر قانون و اکر برقیویی برطرفه اولچولدوکنه نزاع اولسه برطرف اولچولدوکنه شاهدلر شهادت اتسلر اولچوسی اول طرفه مقرر اوله قانون و ایکی قیونك سکزلمه‌سی بللو اولسه و بر برندن زیاده اشلمك استسه بر برینك سکزلمه‌سنه کیرسه کندو سکزلمه‌سنده نه بولورسه انی اشلیه مکر سکزلمدن خارج اوه‌ده بوله اول وقت نه اشلرسه انك اوله تا اکا دکن که برقیو ایله دلوشلر اول وقت ایکیسی بیله دوره و اوربارلره خبر ایده‌لر قانون نه‌ایسه ایله ایده‌لر و حوتمانلر کوروب اولچمینجه اشلمیه‌لر اولچولدکدن صکره کیمه نزه‌یه حکم اولنورسه اول طرفه اشلیه قانون و برقیو اشلرکن اوبرولسه اول قیو صاحبی کندو اوه‌سنه کیرمکه یول بولمسه دائره‌سنده اولان قیولر نه اشلرسه انلرك اوله تا اول قیو کندو اوه‌سنه یول بولوب انجه اندن کما فی‌الاوّل متصرف اوله قانون و ایکی قیو بر برینك اوه‌سنه کیروب دلوشنجه هر بری نه اشلرسه انك اوله دلشدکدن صکره یرار ادملر واروب ارالرنده مارشایت واریسه کوروب بر برینه دخل اتدرمیه اما مارشایتی بولنمز ایسه اولچی کوروب چیقمینجه بر برینه ضرر ایلمیه قانون و برقیوکه بر زمان جوهر چکمش اوله اپنی اولنمیه و صاحبنك حصه‌سی ضایع اولنمیه تا عامل و اوربارلر یاننده ژاهقوشده استیه‌لر حصه‌سندن وارکلورسه اول وقته دکین حصه‌سنه لازم کلان ژامقوشتی الالر و یرمیجك اوربارلر دفترینه یازه‌لرکه صکره حصه طلب اتمیه قانون و برقیوکه شورف ادینه وازکلدکده اوله‌که رهن قویالر پازاردن چهارشنبه دکن قیو صاحبنه خبر ایده‌لر اقچه ویررسه ویره اکر یوغیسه ژامقوشتنه نه یترسه آلتون و کمش الوب اوربارره رهن قویه قیوسی اشلده حصه‌سی ضایع اولمیه و اکر ژامقوشت اولقدر دکلدر دیو نزاع اتسه پنجشنبه کون اویلیه دکن وعده ویریله‌که واروب حوتمان ایله و کاتب ایله حساب ایلیه اکر حسابه قابل اولوب ژامقوش ویررسه حصه‌سیدر اله و الاّ ویرلمزایسه حصه ویرلمیه قانون و برکشی قیو اورمالو اولسه اکر اسکی و اکر یکی قیو اوله کرکدر که شاهدلر دوته‌لرکه شرعیله قبول اولنه قانون و برقیوکیم لمشات اوزرینه ویریله اوربارر دفترینه قید اولنه وعده‌یه دکن وارق دخی طلب ایلمیه کرك آز وکرك چوق جوهر چکسون وارق قیوسنی اخره زایل ویرسه وعده اوربارر دفترینه

قید اولنـه اول وعده اول قیولر اگر آلتون دخی چکسه اسکی پای اولان وارق اکا هرکیز دخل ایلمیه ایکیسی دخی فراغت ایتمیه‌لر اشلده‌لر قانون و برقیوکه ایکی پای اولان بر زمان اشـلدکدن صکره بطال قالمش اولا و یاخود اولکی صاحبی و یا غیری ویرمش اوله ادالرنده اخراره پای اولشدرمش اولالر هرکشی پاینه کوره ثرامقوش ویره بر زماندن صکره اخرکلوب بنم انده حصم واردر دیرسـه قبول اولنمیه اگر حصه‌سندن زیاده کشی حصه طلب ایلیم حوتاندن صورولـه نقدر حصه‌یه ثرامقوش ویردیسه انك اوزرینه عمل اولنه زیاده حصم واردر دیو شاهد کتورسه مسموع اولمیه قانون و برقیونك هم جوهری و هم اوچنی اوله وارقلردن بریسی هم اوچنی و هم جوهری اشلیه‌لم دیسه سائر وارقلر اوچنی اشلمکه قایل اولمسه اول وارقه وارسن اشله هر نه حاصل ایدرسك سـنك اولسون دیسلر اول وارق شاهد دوته صکره نسنه استیه‌لر قانون و برقیو جمیع وارقلر بریره کلمینجه لشات اوزرینه ویرلیه صکره بر وارق پای دوتدوغی ظاهر اولسه اول کشینك اول زمانده غی حصه‌سی نه خرجن ویره‌لر فائده‌سی الوب وارقلره حصه‌لرینه کوره اولشدوره‌لر

(Nastaviće se.)

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, april—juni. **1913.** Сарајево, април—јуни.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Turski rudarski zakoni.

Priopćio

Fehim Spaho

(Sarajevo).

(Svršetak.)

قانون و برقیو برقیونك اوه‌سندن کچوره استسه رضاسیله ویرسه ویره والّا کوجیله النیه وجبر اولنیه واکر کچید ویرسه اول کچید ایله اولچی اولز وضرر دخی ایلمیه قانون وبرقیو کندو سکزلمسندن چیقوب بره‌کو سکزله‌سنده حالی ایکن اش صکره قیو صاحبی کندو سکزله‌سنده بولوب منع ایلیه ممنوع اولنجه هر نه اشلرسه انك اولا واکر حشیله[1]) و یا اشلاغ اخر سکزله‌سنده کیرورسه صاحب کیرو بولیجق منع ایده هیچ وجهله سکزله‌سنه دخل ایتمیه مکر حالی بوله اشلیه قانون وبرقیوکه طپراغنی وصویونی وجوهریني چکمیوب اخر قیودن یاردم استسه رضاسیله ویاخود اقچه ویرمکله ایدرسه ایده والّا جبریله اولیه واولز مکرکه یللك استیه اول وقت ده منع اولنز قانون اکر ایکی قیو بربرندن اشغه‌لرنده برلشسه‌لر مشترك خرج ایلیه‌لر ویا براشلاغ ویا برچستله اوله بربرینه انونکله ضرر ایرمیه‌لر وانوکله اولچی چکدرمیه‌لر قانون وبرقیونك که وارقی فوت اولمش اوله ویاخودیار ایله کتمش اوله برکشی واروب استسه کندو سکزله‌سندن چقوب بره‌کو سکزله‌سنه کیرسه وبرغیری قیونك صاحبی کلوب سنك سنورك بونده دکلدر وارکندو سنورنده اشله دیسه اول وارمزین بره‌کو اوه‌سنده مارشایت اواز کرکیم طوغرو یول بولورسه اشلیوکیده قانون وبرکسنه کیم لمشاتدن یا زلربوسدن وعده ایله برقیو الوب اشلتسه وعده‌سی تمام اولدقدن صکره طولابندن واورغانندن وغیری اسبابندن هیچ نسنه الوب کتیه اول صاحبنك اوله‌لرکیسه کندو خرجی دخی اولسون قانون وبرقیو وارقلری اوزبوی اتسلر ارالرینده پای اولاشدوره‌لر اندن صکره برکشی پایلرینه برقاچ اقچه بیع ویرمش اولسه صکره‌دن وارقلر انی خرج اتمکله اولور مکر اقچه ویرمه‌مش اوله حصه‌دن حصه‌سی اولیه قانون وبرقیوکه جوهرلو اوله واکندو ژامقوش اوله بروارقدن حصه‌سنه ارکندو مور ژامقوشده بخدر دیسه وارق دخی ژامقوشده ویرمیه وبروارقدن ژامقوش استسلر

[1]) Pogrešno mjesto چستله

ویرمیوب یوقدر دیسه و وار پایمی رهن ایله سنوکله حساب کوره‌لم دیسه ژامقوش مقداری رهن ایده حساب کوره‌لر سایر یولداشلری نمقدار ژامقوشده ویر دیسه اولداخی اول حساب اوزره ژامقوشده ویره واکر وارق ژامقوشده زیاده‌لغندن انجنوب حصه‌سنی برکمسه‌یه رهن ایلرسه مرهون علیه عوض ایلسه قبول اولمیه مکر کندو اختیاریله قاضی حضورنده صاته اوربارلر حضورنده واروب ژامقوشده اوده‌یوب حصه‌سندن اندن فراغت ایلیه قانون وایکی قیونك اراسنده برقیو کلوب اوه‌لری بللو اولمسه انی بونلر منع ایده‌میه تاکه اولچی کیروب بونلرك سنورلرینی تعیین اتمینجه قانون وایکی قیو اشلرکن اشغه‌ده اوه‌سیچون نزاع ایلسلر اوربارلر ویرار آدملر چقوب حصملری برابر ایدوب کوره‌لر دعوا ایدرکن صلح ایلیه‌لر واوربارلر صلحه مانع اولمیلر واکر جمیع وارقلر صلحده حاضر ایسه صلح جایز اوله واکر بر وارق حاضر اولمزسه انوکیچون صلحده جایز اولمز نه وجهله صلح اولورسه اوربارر دفتره قید ایده قانون وبرلغمك نقدر موللوحی بللو اولسه نقدر زمان دوررسه کمسنه اورمیه مکرکه قیوسی طپراغیله وطاشیله دولوب بلورسوز اوله که اوزرندن طوارکچر اوله اورلمسنه جایز اوله قانون وبرقیو قصدیله اشلاغ ایدوب برقیونك اوزرینه کلسه اولچو استسه اول اشلاغه اولچو ویرلمیه مکر تکرار غیری یول بوله اول وقتده اولچوله اوه‌کیمه حکم اولنورسه اولچو چکن اول ویره قانون وبرقیو برقیونك پروحنه وجوهرینه یادرم استسه اون التی پای اوزرینه جوهر ویره واون درت اقچه ویره وژاقنی وسائر خرجن ویره اکر قیودن وارلو اولسه اون التی برایپ وژاق ویره واون درت اقچه ویره قانون وبرقیو اشلینجه نه السه لمشات ویرسه جمیع خرجی اشچنك اولوب وارق یانمش جوهر اله دخی ارالرنده شاهد وحجت اوله که وارق وعده تمام اولمینجه قیویه دخل ایتمیه لمشات اولان دخی البتده اشلیه وعده‌یه وارنجه قیوسنی قومیه وبراقمیه ولمشات الان برورق یاردم اتمك استسه لمشات الآن برورق یاردم اتمك استسه لمشات الان قبول اتسه جایز اوله لمشات الانلرك حیانتی ظاهر اولسه اول قیودن ازندن بش قولاچ صارقیده‌لر اندن صکره اپنی کسه‌لر قیویه دوشه سیاستی بودر شویله بیله قانون وبرقیو ودارلو اولسه صاحبلرینه صوییئ چکدوره‌لر چکمینجه اولمیه قانون واکر قیولر بطال قالسه‌لر وارقلر بولنمسه معدن حاصلرندن اولان کمسنلره خاللرینه کوه توزیع ایلیوب هرکشینك النه کوره پای ویروب اشلتدوره‌لر معدنلری حالی قومیلر البتده اشلتدوره‌لر قانون وقاضی وامین ومعدن کاتبی وروشت کاتبی وجمله شفارلر وجمله وارقلر واهل معدن اولانلر شنبه کون معدن اوزرینه واروب ایزبور ایده‌لر ایزبوردن مراد اولنان بودرکه جمله قیولری یوقلیوب کوره‌لر هرقیو قاچ قولاچده در اوزبویمی چکر ویا جوهر ویا پروخمی چکر هربری قاچر قولاچده‌در کوروب و اوسن‌میدر وپراوچده‌میدر هرنیجه ایسه قاضی دفترینه قید ایدوب کیرو شنبه کون یوقلیوب کوره وشفارلری دخی کتورب محکم تنبیه وتأکید ایلیه که دوغرو دیویره‌لر واکر برشفار حیانت ایلسه محکم حقندن کله‌لر ویرین آخره ویره‌لر وحوتمانلره دخی تنبیه ایدوب کوره‌لر انلرك دخی اشلری امانت

واستقامت اوله وقیوجیلر دخی حقلرین بالتمام المش لرمیدر کوره لر وارقلر اوزرنده حقلری ویاخود حوتمان اوزرنده حقلری اولسه همان الیویره مجال ویرمیه تاکه قیو معطل قالمیه ومعادینك جمله احوالن کوره اکر ودارلردر واکر غیریلردر هرنه ایسه کوره لر برهفتیه دکین تمام مصالحلرین تمام کوره لر کیرو هفته باشی که شنبه در کیرو ایزبور ایده لر هرهفته ایده لر برهفته حالی قومیلر تاکه معادنه ضرر مترتب اولمیه اهمال وسلامله قطعا جایز دکلدر وهر قیو قاچ اشلکدر ودخی اشلك وضع اولنق یر وارمیدر کوره لر اکر وار ایسه یرلشدوره لر وبارکیر لازم اولان ودارلو قیولره بارکیر الدوره لر مانع اولیه لر شویله بله لر ومعادن قاضی لری وامینلری وکاتبلری اهمال اتمیوب هرهفته جمله قیولری کزوب یوقلیه لر بردرلو اتمیه لر صکره معادنه ضرر اولورسه انلردن بیلنور اکا کوره تدارك اوزره اولالر واکر اهمال اولورسه قاضی عرض ایلیه واکر قاضی اهمال اولورسه امین عرض ایلیه عرضی مقبولدر وکاتبلر اهمال اولورسه امین وقاضی عرض ایده اخره ویریله وجمله معادنه خدمت ایدن کسنلرك اهمالی واقع اولورسه اخره توجه ایدوب عرض اولنه ووارقلر وواترقلر اهمال واقع اولورسه انلره دخی تنبیه وتأکید اولنوب بعد التنبیه والتأکید واقع اولورسه حقلرندن کلنه بوذکر اولنان قانون معادنلرده اجرا اولنه کسنه مانع اولیه شویله بیلنه ،، قیولر اراسنده بحار مانع اولسه یل المق ایچون بربرینه دلیشوب هرقنغی قیولردن الی بلورسه الور اول ردّ ایلمز ومانع اولیز امّا یل ایچون اولان دلوکدن اولچو چکمك یوقدر قانون شرف ایچنده دوروب طپراغن تکنه ایله طاشره اته بیله بنوك کبی شرف اوچ کون بطال قالسه هرکیم پاپشوب احیا سنه مباشرت ایدرسه انوك ملکی اولور قانون شرف که درین اولوب طپراغنی حورنا ایله طشره چیقاره لر التی هفته بطال قالسه هرکیم احیا سنه مباشرت ایدرسه ملکی اولور وکیمه دیلرسه پای وحصه ویرر اما احیا ایدرکن اسکی صاحبلرندن برکسنه یتشوب کلسه پایلرین الور ضایع ایلمز قانون چاه که اولچلودر بر ییل والتی هفته بطال قالسه هرکیم دیلرسه احیا ایده اما اوچ پازار دوشنبه کونی ندا ایلیه اشی صاحبلرندن اوّلکی وایکنجی نداده دوشنبه کونده یتشورسه ثرامقوشین هم پلاق اوزرینه قویه پایلرینك نصفی دونر انجق واکر اسکی صاحبلرندن ندا اولدوغی زمانده شهرده بولنزسه برکشی برکونده واروب کلچك یرده ایسه واروب خبر ایده اکر کلوب ویتشوب اقچه هم پلاق اوزرینه قومازسه پایلری الندن چقمش اولور اکر دعوی ایدرسه مسموع اولیه قانون یرلویرندن یکیدن قیولر احداث اولنورکن هرقیونك سکز قولاچ سنوری اولور بربرینك سکز قولاچندن خارج احداث اولنور زیرا سکز قولاچ ایچنده احداث اتمك قانونده یوقدر قانون قیولرك جوهری اولسون اولمسون عادت قانون یریوزنده اولور اکر برقیو برهکو اواسنده جوهر بولسه اول جوهردن اولچو چکمك یوقدر اما جوهری یر اول اوه سنده جوهر بولنان قیو دلیشنجه دلشدوکی وقت الور قانون بر قیو جوهری کندو اوه سنده بولسه اوّل اوباررلر وحوتمانلر واروب کوره لر جوهر اولچویه قابل ایسه چکه لر قانون واکر برقیوده پاؤن ایلسه جوهری بولنمازسه اولچو چکسه اشتولنه اوزرینه دلسه اشتولنه

قیونك صونك اشلتدی کی حقّین ویروب اول اشتولنه‌نك لتلوح اولنور قانون برقیو جرهر بولدین کرك اورمق یوقدر مکرکه قیونك اوسمیجه‌سی اراسنده بر پاره یر قالسه که اول قیولرك اوسمیجه‌سندن خارج اوله انك کبی یرده قیو اورمق جایزدر واول اصل قیویه حوسار دیرلر قانون کهنه قیولر اراسنده ایکی کهنه قدیمی قیولر بطال قالسه چوق زماندن برو که نه وقت بطال قالدوغی بلنمیه بومقوله قیولر احیا اولنسه و قدیمی قنغیسیدر بلنمسه اوّل جوهر بولان اولچو چکسون قدیم اولدر قانون واکر ایکی قدیمی شایبنه بربرینك میانندن اولوب برشایبنه یل ایچون ویا برشایبنه اولچو چکسه اما کیمسه بلمسه قنغسن اولچولودر هرکیم مباشرت ایدوب احیا ایدرسه اوّل کلانکدر اوران اول اولوب ملك اولور اما اوربارر معرفیله قانون چاه که قدیمی اولوب اولچولو اوله شفارلر وغیری شاهد بلمسلر تکرار احیا اولندقده نقدار پای اوزرینه ژامقوشت ویردیسه پای همان اول اولور قانون تدنّی اولان قیویه ترقی اتدرمك اکر بر وارق دیلسه که برقیو ترقی بوله شول وجهله که خرجن اکسك ایده ویا برطرفه سوروب جوهر استیه اما قیوده بر پای واردر کیرو قلان پایلر صاحبی که التش اوچ صاحبدر قانونده محالفت اتمك یوقدر وایده‌مزلر تنکری[1]) جوهر ویررسه بیله کوره‌لر اکر فائده واکر زیان واکر کیرو قلان یولداشلری محالفت ایدرلرسه شاهد دوته اول بر پای صاحبی هرکیمه دیلرسه پای ویروب بیله اشلیه‌لر تنکری[1]) نه ویررسه بیله کوره‌لر اول محالفت ایدنلره نسنه ویرمیه‌لر قانون لمشات اولدوغی قیولرده بر ورق لمشات دوتمق دیلسه غیری وارقلر ایزنسوز جایز دکلدر اکر کیزلوجه دوتسه که سائر وارقلر دویه‌لر لهنوار ایله لمشات دوتارمشین مجموع ورقلر خرجین ویره‌لر وحاصلنی بیله کوره‌لر قانون اکر برقیو اخر قیو اودسنده لاز استسه اکر احتیاریله ویررلرسه کیروب چقه واکر ویرمزسه جبر اتمك یوقدر واحتیاریله ویره‌جك اولورسه اول لازدن زیان اتمیه وفارنه ایلمیه واولچو چکمیه قانون دکلدر قانون برقیو کندو اوه‌سنده اشلسه وبرقیو اوه‌سنده چقسه برخارج یرده اشلسه کیرو اول یری بطال قلسه ومدّت مدید حالی اولسه اکر قلیل واکر کثیر وغیری قیو کلسه دیسه که اوّل بنی اشلده‌یم اول کلان قیویی چیقاریز زیرا عادت وقانون دکلدر خارج اوان مارشایت اولماز همان عادت اوزرینه زافارنه ایلیه یکی پروبوی ایله ویکی حشبله[2])سیله کلان قیو محاوط قوسه قانون برشایبنه کندو اوه‌سنده جواب ایده‌مز اولسه برقیو کندو شایبنه‌سیله هر ایشین اشلمز اولسه استرکه غیری قیونك شایبنه‌سندن اشلیه فائده کوسترمه اول قیو احتیارنسز اشلنمز جبر دخی یوقدر همان عادت اوزره یل الق کبی وغیری اشلرکه عادت اوزرینه اورتقاق حشبله[1]) ایله ویا یللکدن اورتقاق خرجی ایله اولان یرده هرقنغیسی کرکسه اولسون قانون قیوکه لمشات یاریاور هرکیمکه قبول ایدرسه قیو اوزرنده بولدوغی طولاب ویاقرام ویا غیری معدن اسبابندن اوله وعده تمام اولدوغنده اول قیودن کتلو اوله قیو اوزرنده بولنان یاپودن بوزمق یوقدر قانون قیو وارقلری

---

[1]) U originalu nema na تـ tačaka [نقطه].

[2]) Pogrešno mjesto [چستله].

برقیو لی اشلتملو اولسلر کندولر ما بینده پایلرین وحصه‌لرین تعیین اتمش اولالر بریره ویردوکدن صکره قیو وارقلری اراسنده برغلتله ویا برکیده اوجندن ارادن برکمسنهٔ چقارمق استسه‌لر چقاریزلر قابل دکلدر و قانونده یوقدر مکر خرجن ویرمیه قانون برقیونك جوهری اولسه برغوارق برغوارقك ژامقوشتین بر قاچ هفته طلب ایلسه وژامقوشت چوق دین اولسه وکلسه اول غوارق مدیون اولان وارقدن جمیع ژامقوشتین بریردن طلب ایلسه اول بورجلو اولان وارق ایتسه ویر پایلرومی رهن قودیسه زیرا ژامقوشنه اینانمزین دیسه همان برارمقوش ایچون باقی قلان ژامقوشتین حساب ایده‌لر باقی یولداشلریله ادا ایلدوکی حساب اوزره ژامقوشین ویره واکر اویکوئیله ایتسه پایلرمدن وازکلدم دیسه شریکلرندن بروارق قبول ایدوب عواضفی ایدرسه جایز دکلدر زیرا غضب ایله دیمش اولور قانون برقیو یر اوزرنده اولچلو اولسه و برقاچ کشیلر تکرار اولچلو چکمك استسه قانون دکلدر وقنغی قیو اوّلن اولچلودر اول اولچلو بوزلز قانون اکر برقیو براخرقیو ایله نزاع ایلسه اوّل قنغیسی اولچلو چکمشدر اکا شاهد کرکدر اول اوّل یر یوزنده نه طرفه چکمش ایسه ینه اکا چکه قانون لاز و پ بوی اکر ایکی قیو اراسنده لاز و پروبوی دلوکی اولسه و اول ایکی قیونك اوسمیچه‌سی سنوری اولدوغی یر ده اول دلوکدن فارنه ایلمیه اما بره‌کو اوه‌سنده‌غی اوسمیچه‌سندن خارج یر اوله هرقنغیسی فارنه ایدرسه ونه‌طریق ایله بجری بیلورسه دوتلر دوش کلان یر اکر بربرینه یول یوغیسه دلشنجه دلشدکدن صکره هر بریسی بولندوغی یر ده دورالر تا اوربارر وحوتانلر اوزرلرینه واروب کورنجه اندن صکره عادت قدیم معلوم قانون برقیو براخرقیو ایله دلشمك دلسه بربرینه قرشو کلوب بولوشیجك انده دورالر اوربارر وحوتانلر که اوربارره تابع در واروب کورنجه عامل مهرایله حجت قویالر تاکیم بربرینه زیان ایلمیه تا اولچو قیو دیبنه اینجه قانون برقیو کندو شایبنه‌سیله اشلیو دوررکن بریرده شایبنه‌سی اوبورلوب بوزلمش اولسه کندو اوسمیچه‌سنده یول بوازکه واروب اشلیه وایچرو کیره دایره‌ده اولان قیولره کیروب اول اوبوریلان قیونك جوهرلرین یرلر تا اول اوبوریلان قیو اوسمیچه‌سنده یول بولوب کلنجه سائر قیولر هر بری تقدار جوهر چکوب کتوررلرسه کمسنه مانع اولمیه قانون بر قیو بر اخر قیونك اوه‌سینه کیرسه بولدوغی جوهری یرتا اول قیو دلشنجه دلشدکدن صکره اوربارر ویرار آدملر واروب کوره‌لر واکر اوربارر مارشایتین بولورلر ایسه هر بری کندو اوه‌سینه دونه کیده واکر مارشایتین معلوم اولمزسه انلر اولچو براغوب ژوللری اولچو ایله چیقار اولچوسوز چقارمیه قانون رهن قونیلان قیولر اولچلو قیوکه جوهر چکن چکمیه رهن قونق یوقدر همان واترق اولان کمسنهٔ قیغرالر عامل و اوربارر قاتنه کلوب اشلمکدن صفاسی اولیه و پاؤن اتمکدن وازکله اما اول وقته کلنجه اولان ژامقوشتین ویره انك قصه‌سن دفتره یازه وقت حاجتده بولونه قانون قیوکه شرف اوله ورهن قونیله عادت اوزرینه صاحبنه حجت قویالر یکشنبه کوندن چهارشنبه کونی اخشامه دکن یلدز کورنجه اوربارر واروب برکمش نسنهٔ رهن ژامقوشت قیمتی دکر اوله واکر ژامقوشتنده شبهه ایدرسه قیو اوزرنده کاتب اولان کمسنله وحوتانیله پنجشنبه کونی

اوبليه دكن حسابلشوب ژامقوشتين ويرمجك اولورسه پايلرى الندن كيدر قانون يكى يرده قيو اورمق ويا اسكى قيوبى احيا اتسلر هركيم انده حاضر بولنيورسه شاهد دورغوره ايوياتلو اكر مسلمان واكر كافر دخى اولورسه هر برينك شهادتى مقبولدر دوتيلور وعمل اولنور قانون اما قيوارق يولداشنه برقيو لمشاده ويرسه وعده ايلسه اول وعده يه دكن لمشاد بوزلز جوهرى چوغ اولورسه ويا هيچ اولمزسه بوزلق يوقدر اما پايلرى لمشاده ويرمجك اوربارر دفترنده قيد اتدوره تاكم محكم اوله قانون اكر برقيوارق يولداشنه پايلرك خرج سوز وعده ايله ويرسه برمقدار وعده يه اما خرج استيه همان تنكرى نه ويرسه اكر اصى واكر زيان اول وعده يه دك پايلرين يتورميه ارالرنده اولان قول ووعده اوربارر دفترنده وكاغد عامل مهريله وشاهد كركدر كيم محكم اوله بربرينه انكار ايلميه قانون بطال اولمش قيولر اولچلو قيويه شرف برقاج واترقلر پاؤن ايدرلرمش بر زمان بطال قومشلر انك كبى قيوبى اسكى وارقلر احياسنه مباشرت ايدوب پايلرى قسمت ايلسلر وهر برى پاى اوزرينه خرج ويرسه تقدار پاى اوزرينه خرج ويرسه حصه سى وپابى اولقدر اولور اكر جوغ جوهر بولنسه بعضى وارقلر تكرار احيايه كلنجه بنم پايلرم زياده ايدى ديسه مقبول اولميه همان حوتمان واوجينك اتمش پايلرى ضايع اولماز مكر شريعت واوربارر حضورنده اوله احتياريله ويره ويا كمسنيه باغشليه اوربارر دفترنده يازدوره جايز اوله اما ژامقوشتين ويره اندن باغشليه قانون برقيو كه قيولر اراسنه كيرمشدر مارشايتين معلوم اولدوغى يرده برايكى پر انده قوسه ويا ايرتلاسه اول سايرده اولان چاهلر چقارمق استسه لر چقاريزلر مكر مارشايتين معلوم اولسه ويا اولچو چكه لر اندن چقاره لر قانون ايكى قيونك بربريله تزاع لرى اولسه اوربارر ويرار ادملر واروب اول ايكى قيويه كيروب كوره لر يرپوزينه چقدقلرنده تزاع ايدنلرى كتوردوب سوزلرين دكليه لر قانون قديم اوزره دعوى لرين قطع ايده لر ومارشايدنده واولچولرده واكر دعويجلر صلح اتمك استسه لر كندوكندولر اراسنده صلح ايده لر جميع وارقلره خبر ايده لر كلوب هربرى كندو پايلرين صلح ايده لر استمينه جبر يوقدر اوربارر صلح كيرميه كندولرك صلح درستدر واوربارر دفترنده يازدوره لر صكره تزاع اوليه شاهد اوربارر دفترنده بولنسه درستدر زيرا شاهدلره اوربارر دفترى درستدر قانون برقيو اخرقيو ايله اشلاغيله فارنه ايلسه اول قيوكه فارنه ايليه واول قيوكه فارنه ايدر اكر اولچو طلب اول اشلاغيله اولچو چكمك جايز دكلدر مكر كه غيرى اشلاغيله پروبوى ايليه كه يكى اوله اول پروبويدن اولچو چكه اولچو كيمه جوهرى وحاصل حكم ايدرسه اوربار حقن اول ويره قانون برقيوكه اخرقيونك شايبنه سيله پروح وياخود چكر اول شايبنه دن اون درت پرپره اول قيويه ويره وژاق ولون واغچ واشچى ويره واول شايبنه صاحبى بيه ويوللرى ياپه دوته قانون برقيوكه لهواره ويريلور خرجين لهوارلره ويره لر واترقلر همان قول اتدكلرى جوهردن حق الاار نه قول ايدرلرسه انك اوزرينه واترقلر كاغد ويره لر وشاهدلر يازه لركه صكره انكار اتمكه مجال اوليه واكر مبالغه جوهر بولنوب صكره وارقلر دعوى اتميه لر واكر هيچ بولنماسه لهوارلر انكار يلميه تاكيم وعده

تمام اولمینجه زیرا لهوار واترقده وعده یه دك اکر لهوارلر استلرکه وارقلرك برین ویاخود آخر برکمسنهٔ کندولره یولداش ایده‌لرکه یاردم ایده وانلر ایله پاؤن ایده کمسنه مانع اولمیه واکر لهوار قیویه علت ایلسه برغیری قیویه فائده اتسلر ذکر اولنان لهوارلره سیاست اوله قیویه صارقدالرباشی اشغه اندن اپلرین کسه‌لر تاکیم قیویه دوشه جزا بودر قانون اشتولنه‌که طقوزله اولمشدر کمسنه احیا ایدوب الیاز زیرا عادت دکلدر حالی قالوب تاهوللوحی طپراغیله دولوب بلورسز اولوب اوزرندن قورینك بارکیری کچمینجه وبرقانونده دخی ایدرلرمش طقوزله اولدوغین بیلور آدم بولنورسه کمسنه الیاز واشتولنه‌که طقوزله اولمامش اوله انك کبی اشتولنیه فونتاریجه دیرلر تکنه ایله طپراغین طشره چقاره‌لر بو اصل اشتولنهٔ احیا ایدن کمسنه مانع اولیاز قانون اولچلو قیو عادت اوزره اشتولنه‌که سورولوب معدنه کلور اولسه و اولچلو قیونك اوسیجه‌سندن کلسه و جوهر ییسه کرکدرکه اشچی بر اسکملو اوستنده اوتوره واسکملونك تحته‌سی اوچ پرمق قالوك وایاقلری اوزونلغی بر لاقت اوله یعنی کوچك ذراع ودسته‌سی اسکملو ایاغی قدر اوله اشچی اسکملی اوزرنده اوتوروب جوهرکه درت طرفه اول قیونك اوسیجه‌سندن کچنجه کچدکدن صکره خارج اوه‌ده نه یرده جوهر بولورسه کسر برکمسنه مانع دکلدر قانون اکر بر اولچلو قیویه اشتولنه مستقیم دیلسه دیلدکده اولچو براغه سکز قولاجدن ایرسون اشتولنه عادت اوزرینه جوهر ییه اما قیوکلوب دلنجه مذکور اشتولنه نه یرسه انوکدر قانون بر قیو صو ایله بطال قالسه وبر قیو دخی عادت وقانون اوزره انوك التنه سورلسه وکلوب صویین کسلسه صو ایله بطال قالوب دوران یرلری یعنی قورتدوغی یر انکدر واکر جوهری یوقرو قیویه چکرسه قیو ایچون طقوزله ویرر قانون بر قیو بحار ایله بطال قالسه عادت وقانون اوزرینه حوتانلر ومعتمد کمسنلر ایله قیویه کیروب کورلمش اولسه وبر قیو اخر یردن کلوب اول قیویه یللك ویروب بحارین دفع ایلسه بحار ایله بطال قالوب دوران یرلر انوکدر همان اول قیویه جوهر چکرسه قیو ایچون طقوزله‌سین ویرر قانون برکمسنه صبورده وزاقونده صوللی معدنلردن بزوب فراغت ایلسه وخارجدن کمسنلر اول معدنه یاپشوب وصویین چکوب جوهر چکسه‌لر واول اسکی صاحبی کلوب معدنن وحصه‌لرین طلب اتسه الیاز معدن الندن کتش اولور خارجدن کلوب احیا ایدن کمسنلر صولرین کلوب قدرتلری قدر اشلده‌لر کمسنه‌لر مانع اولیاز واکر برکمسنه اول معدنك اخر قیودن صویین کسلسه وعادت قانون اوزره حوتانلر ومعتمد کمسنلر قیونك ایچنه کیروب کوراش اولسه صو دوتوب بطال دوردوغی یرلر صولی فتح ایده‌نکدر همان یوقرو قیویه چکرسه طقوزلسین ویرر قانون معدنلرده پره‌رومال اولوب جوهر قطع اولسه وعادت اوزره حوتانلر ویرار ادملر قیویه کیروب کورلمش اولسه اول اصل قیودن فراغت ایدوب اکا بدل بر اخر قیویه یاپشوب سوره‌کیده جوهر ارامق اردنجه اوله قانون بر اشچی معدنده رابوته دوتوب وجوهرین تقسیم ایلیوب رابوته‌سین تمیز ایدوب عادت قانون اوزره حوتانه تسلیم اتیوب اخر قیویه وغیری کمسنیه کتسه یکرمی بش پره‌پره اوده وجرم النه ویاخود سیاست اولنه قانون قیولر ما بینلرنده کیرغار اولسه وهر

قیونك قووش یرلری حوتمانار ومعتمدکسنلرله کورلش اولسه صکره بر برینك قووش یرنده قصدایله علت ایدوب کوچ ایلسه یکرمی بش پرپره اوده وجرم النه ویا ست[1]) اولنوب زیانین تضمین اتدوره‌لر قانون بر قیوده صو اولوب اشلمکه مانع اولسه وایکی قیو اول قیونك التنه صوین کسمك ایچون سورلسه ایکیسی دخی برابر اولوب بربرندن دریك اولسه قنغیسی اوّل کلوب صوبی کسرسه اعتبار اکادر اول ایولك اتمش اولور اکر حوتمانلرله کورلش ومعتمد کسنلر بیله عوضی واردر قانون برکسنه جوهر اوغورلسه یکرمی بش فرفره جرم النه هر فرفره اون ایکیشر اقچه حساب اولنور ویا ست[1]) اولنه قانون برکسنه معدنده بر اشجینك اوقروتین یعنی دمورآله‌تین ویا غیری اسبابن اوغورلسه قیله‌وه واشلك کبی ویاچوی و یا قراچنه ویا اوپان ودمورمومین ویا بالته‌سن و یا بورکیسین هرقنغیسن اوغورلسه یکرمی بش فرفره جرم النه ویاخود سیاست اولنه قانون برکسنه معدنده قصدایله جوهرده علت ایلسه یکرمی بش پرپره جرم النه ویا حقارت اولنوب سیاست اولنه قانون ساس وعادت ناسیله کورلش اوله قانون برکسنه معدن اشچیسی اولوب دائم الدهر معدنلرده اشلر اولسه برکسنیه دینی اولوب دوتولوب حبس اولنسه پازارکون اویله دکن دوتوب اندن کفیل ویرلر تاکه معدنه کیده اشندن قالیه عادت قانوندر قانون برکسنه معدنده سوچ کناه ویا بورج اتشاد اولنوب طلب اولنوب استنسه معدن الوب کتیه‌لر یوقدر واردرکه دوتوب کفیل ویره‌لر صبور اولنجه معدنده اشلیه یری حالی قالیه وصبور اولوب اوزرینه نسنه ثابت وظاهر اولورسه حق صاحبنه ادا ایدوب تسلیم ایلیه قانون براشچی براولشه برمعدنده اشلیوب اولشه اولادین اول معدنی قیوب کتسه دونه کلوب بلاکه‌سین طلب ایلسه ویرلیه قانون برقیوکه زاقوننه اولوب روزکار سببیله بطال قالسه عادت وقانون بر ییل والتی هفته واوچ کون دوره ودوردوقدن صکره هرکیم یاپشوب اشلتمکه مباشرت ایدرسه الور وانك اولور کسنه مانع اولیاز قانون قیولرکه حودیجه اوله عادت قانون التی هفته اوچ کون دوره اندن صکره دردنجی کون قوشلوغه دك هرکیم ابشتنه ایدرسه یعنی قانون اوزرینه مباشرت ایدوب احیا ایدرسه انوکدر کسنه مانع اولیه قانون برکسنه برقیویه مباشرت ایدوب عادت وقانون ابشتنه ایلمدیسه واول کونه دك اول قیویه اشچی قوماسه اخر کسنه کلوب پرینشتنه[2]) ایلسه انوکدر آلی بیلور کسنه مانع اولیاز واولیه قانون برکسنه صلحی و پوعوکای[3]) بوزسه ساس قانونی موجبنجه اوده واء کبیر وصغیر نه ایسه جرم النه وآلالر قانون برکسنه معدنده اشچی تاکیه‌سن و یا پلاتنه‌سن ویاحامین ویا حونته‌سن ویا غیری اسبابن اوغورلسه یکرمی بش پرپره جرم النه ویاسیاست اولنه قانون برکسنه معدنده قیرامدن شندره ویا ــ[4]) ویا بصتی ویا چیت ویا غیری یاپودن نسنه اوغورلسه همچنان یکرمی بش فرفره

[1]) Sigurno سیاست.

[2]) Krivo mjesto برەابشتنه.

[3]) Sigurno پوعوکای = pogođaj.

[4]) Ovdje je preslikana riječ, koja se ne da pročitati, a slično je kao فرنك.

جرم النه و یا سیاست اولنه قانون بر یرده وارقلر بالاتفاق ایدوب استونورنه سورب اندن کلوب فراغت
اتمك دیلسه‌لر واوزرلرنده اشچی حق اولسه اوّلا اشچی حقن ویره‌لر اندن فراغت ایده‌لر اکر خود اشچی
حقلرندن اوتوری حصه‌لرین قبول ایدوب الورلرسه جائزدر ومذکور وارقلر ما بینلرنده ژامقوشت اولوب
ادا اتمسه ویا قادر اولمسه اداسنه ژامقوشت ایچون حصه‌لرین آلالر دیلرلرسه قانون بر چاه که جوهردار
اولوب جوهر چکسه ویانمجه پاؤن اولوب اوچن بیله اولسه حساب وکتاب اولدقده ژامقوشت و اوچن ادا
اولنوب جوهر بهاسندن ذمّتنده باقی قالوب اداسنه قادر اولیانك معدن حصه‌لرین صاتمق دیلسه‌لر قادر
دکللردر اول کمسنه قادر اولدوغی وقت باقی قلان اقچه‌یی ادا ایده قانون بر وارق حوتانار محضرنده
معدنین وحصه‌لرین اشچیلره تسلیم ایلسه شول شرطیله که بولدقلری جوهر کندولرك اولوب کیمه دیلرلرسه
اکا بیع ایده‌لر همان معدنین وحصه‌لرین ضایع اتمه‌لر واول اشچیلر اول قیویی صاحبنه تسلیم ایلمیوب
اول قیودن قالقوب غیری قیویه وارسلر وقویوب کتدکلری قیویی اخر کمسنلر کلوب ابشتنه ایدوب پره‌
اوزبوی اتمك دیلسه‌لر قادر دکللردر اول قیو که واسکی صاحبنکدر همان اول قیوب کیدن اشچیلره حقارت
اولنوب ایکی اوده جرم النه قانون بر کمسنه حوتانار محضرنده برحاودینه اوزرینه حاج قویوب اشلمکه
مباشرت ایلسه ایرق کمسنه الندن الیاز مکر کیم اخر کمسنلر کلوب اول حاودینه‌نك قویوسن ابشتنه ایدوب
اشلمکه مباشرت ایلسه اول کمسنلر هم قیویی وهم حاودینهٔ الوب ومتصرف اولوب ملکی اولور اول
کمسنلره مانع اولیاز واولمیه قانون بر اشچی برقیودن کیدر اولدقده حونته‌سن الوب کیده‌مز تا کیم اوچ کرّه
حاودینه اوزرنده چورلوب دوتمیه اوله که حونته‌سن صاتوب اله قیوده اشچیلر اولدوغی یرده واشچیلر اولدوغی
یرده الوب کیده‌مز اکر الوب کیدرسه یکرمی بش فرفره اوده‌وه جرم النه قانون قدیمدر قانون برمعدنده
بحار اولوب بطال اولسه حوتانار ویرار معتمد کمسنلر ایله قانون اوزرینه کورلمش اولسه واخر قیولردن بریسی
اکا یللك ویرسه اول بحار ایله قالوب حالی دوران یرلر اول یللکی ویرن قیو صاحبنکدر قانون بر کمسنه
قانون مقتضاسنجه برقیویی ابشتنه ایدوب اکر جوهر واکر پاؤن اوزرنده کرکسه اوله واول کمسنه اول قیودن
اخر کمسنیه حوتانار واشچیلر محضرنده حصه بغشلسه واول آخر کمسنه عوض ایلمسه بعده اول اسکی
صاحبی رجوع ایدوب اول حصهٔ ویرمه‌سه واول اخر کمسنه کلوب صابورده وزاقونده طلب ایلسه الیاز
عوض ویرمدوکیچون حصه‌لر اسکی صاحبنکدر قانون بر کمسنه جوهرده ویا پاؤنده برمعدنده کمسنلره
حصه بغشلسه واول کمسنلر قبول ایدوب عوضین ویرسلر صکره پشیمان اولوب ویردکلری عوضلرین طلب
ایلسلر اول کمسنه الدوغی نسنهٔ ویره حصه‌لر کیرو کندونکدر قانون وعادت مقتضاسنجه قانون قیولر
ما بینده کیرك اولوب وما بینلرنده صلح ایدوب وپوغوکای ایلیوب وسنور تعیین ایلسه‌لر دونه‌کلوب
بعضیسی پوغوکایی وصلی[1]) بوزمق استسه بوزامز مکر بوقولی ایده‌لرکه قیلاوه یه یعنی کولنك کولنکه

[1]) Krivo mjesto صلحی.

اولا دیو قول اولنه بو تقدیرجه اولیجك یوكرك اولان میدانی الور دیرلر بویله قول اولیجاق صلح و پوغوكای بوزیلور اما قولی صبوردہ ایدہلر تا كه كیزلو اشلمیلر قانون وارقلر اتفاقیله برمعدنه شفار تعیین ایدوب وضع ایلسہلر و اول شفار اول معدنده كیزلوجه لمشات ورابوته دوتسه وارقلرك خبری اولسه بو اصل فعل ظاهر اولدقده حقارت وسیاست ایدوب رابوتہسن الالر وقوالر قانون بر قیو اوزبوی برمعدن التنه طاغه و یا ییره سورلسه برقیو دخی و یا بر كمسنه سورلسنه مانع اولیاز اول كمسنه اشتونورنہسین و اوزبویین دیلدوكی یره سورب كیده كمسنه مانع اولیه قانون بر كمشاتینك[1]) رابوته دوتوب و مدیون اولوب اول معدندن كتلو اولسه اول وارق اولان كمسنلرك اوقروتین بورج ایچون المق دیلسہلر الیازلر قانون دكادر الا بوقدرجه واردر اول لمشاتینك رابوتہسن پاك ایدوب حوتمانه تسلیم اتمینجه اوقروتین الوب كتمكه اجازت یوقدر تسلیم اتدكدن صكره الوب كمسنه مانع اولیاز و اولیه قانون اشتونورنه سورلدوكی یرده نمقدار یوكسك وانی نمقدار كرك بیان ایدر اشچی التنده اولان اسكملو اوچ پارمق مقدار قالنٔ اوله و ایاقلری اوزونی قومولاقت یعنی كوچك ذراع اوله وقیلاویچه صاپی همچنان اوزونی اوله و اشچی اسكملو اوزرنده اوتورب اردندن صالوب درت جانبه نقدر اشلیو بیلورسه زاقوننه دیدكلری وسوردوكاری قویونك و اشتونورنه نك و اشتونه نك عادتی وقانونی ذكر اولنان مقداردر قانون برقیوكه اشتونهسی و پراوچاری یمشاق اولوب هب یاپو ایله یاپولوب قورقلو وخطرلو اولوب اوزرنده وایچنده اولان اشچی كورسه كه قیونك بریری اسلوم اولق اوزرینهدر و اول هنت حاضر یاپو بولنسه اول قیو قیرامدن و یا اخر قیو قیرامندن هر قنغیسی یاپو یرارسه و یا یقین یرده قوری واریسه حاجت مقداری آله یاپه زیان اولیه قیرام و قوری اولمازسه یقین یرده كمسنك اوی اولورسه اول قیو اشچیلر واروب اول اوی بوزوب یاپو ایچون الالر لازم اولان یرلری دوتهلر و یاپهلر اما هرزه دن الورسه بهاسن اودهیه قانون بر كمسنه برچاهه مباشرت ایدوب ابشتنه ایلسه و واروب اخر اشچیدن اوقروت الوب كتورسه و شاهدلر محضرنده قول ایلسه كه مزبور اوقروتیله نه اشارسم حق ویرهین دیو قول ایلسهلر و اول كمسنه اول اوقروتیله اشلیوب جوهر بولسه صكره اول اوقروت صاحبی كلوب حصه طلب ایلسه حق ویرمك و المق قولیله اولیجك حصه الیاز اما بر اشچینك اوقروتین طلب ایلسه وارین بوكون اشلیهیم و یا همان بر پوژه ایدهیم دیسه حق ایله اولسه حوتمانلر و یا اشچیلر محضرنده اولسه اول اوقروت صاحبی اول معدن حصهسنه كیرر قانون بر كمسنه حوتمانلر و یا یرار كمسنلر محضرنده بر اشچیله اشتونورته سورمكه اوچن ویروب باریشور اولسه نمقدار یوكسك و انلو اولق كرك تعیین ایدنلر بوژولیهسی حونته یورودوكی یرده دوز اوله و انلغی ایكی بچق و یا اوچ قریش اوله و اشتونهسی ژولدن پشنیه وارنجه یوكسلكی بش بچق و یا التی و یا یدی قریش اوله نه قول اوزرینه باریشورسه اول قولیله سوره كیده اكسك ایدرسه المیه ــ[2])

---

[1]) Krivo mjesto لمشاتینك.

[2]) Ovdje je preslikana riječ, koja se ne može pročitati, a slično je kao معتود.

اولیه قانون براشچی برقیویه مباشرت ایدوب ابشتنه ایلسه اول اشچی اوزرنده معدن تاکیه‌سی وبلاتنه وحام وحونته واللنده موم واشتاقه که معدن عبارتیله قون یعنی بارکیر دیرلر بو ذکر اولنان تدارك اول اشچیده اولق کرکدر که ابشتنه‌سی جایز اوله قانون براشچی حونته طوروغندن کسوب برمقدار اکسك ایلسه ودوتولسه و یاشهود ایله ثابت وظاهر اولسه اکر اول حونته صاحبی قبول ایدرسه آلسون قبول اتمیوب وکلوب صابورده طلب ایلسه اوده‌وه جرم النه و یاسیاست اولنه قانون پوروی و پوتوق اولدوغی یرلرده براشچی کلوب اشلمسه دردنجی کون اخر کمسنه کلوب پره ابشتنه ایدوب اشلمکه مباشرت ایلسه اول پوروی پتوق انك اولور قانون شویلدرکیم براشچی برقیویی ابشتنه ایدوب برچیار یاپو قونسه اندن اون بش کون حالی قوسه اون بش کوندن صکره هرکیم کلوب پره ابشتنه ایلسه الور ملکی اولور اون بش کوندن مقدم الیاز قانونده یوقدر قانون برکمسنه برقیویی ابشتنه ایدوب اوزرینه حاج قوسه اوچ کونه دکین کمسنه کلوب دخل ایده‌مز واوچ کوندن صکره هرکیم کلوب پره ابشتنه ایلسه واوزرینه اشچی قیوب اشلتسه الی بیلور کمسنه مانع اولیاز قانون مقتضاسنجه قیو انك اولور قانون برکمسنه معدنده بر اشچینك و یا برکمسنك پنجشنبه کونی اخشام یمکنی اوغورلسه ویا یره دوکسه و یا کوجیله السه اندن اول صاحب یمك اولان کمسنه کلوب صابورده و یا حوتانار محضرنده طلب ایلسه اول کمسنه یکرمی بش فرفره اوده‌وه جرم ویرر قانون برکمسنه معدنده حوتانی سوکسه شرعیله ثابت وظاهر اولورسه اول کمسنه یکرمی بش فرفره اوده‌وه ویرر و یاسیاست اولنه قانون جوهر معدنده ایکن واترق وارق اولان کمسنلر معدنه کلوب جوهری یوقلیوب کوره‌لر ایو و پاك ایلنمشیدر شویلکیم جوهرکم وآلچق ومنفعته یرامازاوله تکرار یودورب پاك اتدوره‌لر واول واترق اولان کمسنه جوهری الوب چرخه اندورب چرخده اول جوهره بهانه بولوب ودونه‌کلوب دعوی ایلسه اول جوهر صاحبلری اوزرینه جوهری براقمق دیلسه قادر دکلدر معدنده ایکن کورمك کرك ایدی قانون برکمسنه معدنده جوهر باریشوب وبیع ویروب اندن صکره رجوع ایلسه اول جوهری المسه ویردکاری پی اقچه‌لری کیدر الیاز قانون برکمسنه جوهر بهاسین باریشوب اودقوب و یا اوچن وسائر معدن مهمّاتیچون حوتانار محضرلرنده باریشوب قول ایلسه‌لر اول کمسنلر اول قولی بوزامازلر اول قول مقرر اوله قانون بوزلق یوقدر قانون برقیوده جوهر اولوب واول قیو صاحبی یاردم و پوموك ویرمکه قادر اولمسه کرکدر که حوتانار، شفارلر محضرلرنده اول وارق اولان کمسنیه صوره‌لر جوهر اودقوپنه غیری کمسنه‌دن واروب یاردم و پوموك آلالر اول جوهر اودقوپنه بولیازلرسه هرنیچیه بولی بیلور لرسه جوهر اوزرینه اقچه الوب معدنی اشلده‌لر حالی و بطال قومیه‌لر قانون معدنلروك متهی یعنی دائره‌سی وحاودینه‌سی برقیودن برقیویه وارنجه‌در واك اشغه‌ده کی قیودن که اندن اشغه قیو اولیه اول قیو حاودینه‌سنده برآدم دوروب غیوردیجه یعنی چکوچ که انوکیله جوهر دوکرلر اواق ایدرلر انی اتوب بیره دك واری بیلورسه سنور وحاوینه و متهی اول ارایه دکدر واندن آشغه‌سی هرکیمك کوجی یترسه

ونیره یه دك اشلیو بیلورسه اشلیه کمسنه مانع اولیه قانون وچرخلروك دخی دائره‌سی ومتهی همچنان چرخدر چرخه وارنجه در والك اشغه ده کی چرخدن اشلاقنه‌سی اوزرنده دوروب چکوچ اتوب واردوغی یره دکدر اندن اشغه هرکیم اشارسه اشلسون کمسنه مانع الیاز قانون برمعدنلروك وقیولروك صولری اولسه وصویه احتیاجاری اولسه وبرکمسنه ارغ چکوب معدنار وقیولر اراسنه صوکتورسه هرکیم اول صوایله اشارسه وجوهر بولورسه هفته ده هر پلاقینجه‌دن دردر اقچه اول ارغ صاحبنك حقیدر آله شویله کیم اول ارغ بوزولوب صاحبی مرمت اتمسنه اهمال ایدوب ویا عدم قدرت اظهار اولسه هرکیم اول صویی استعمال ایدرسه انلر اول ارغی مرمت ایده‌لر هر نه خرج اولورسه اول دردر اقچه حقندن اشغه واره‌لر مرمت حوتانار وشفارلر معرفتیله اوله وارغ بوزولوب بطال قالسه کمسنه واروب ابشتنه ایده‌مز تاکیم ارغ اورتاسنده برذراع مقداری برفودام اغچ بیومیه برذراع مقداری ارغ ایچنده فودام بیودوکدن صکره ابشتنه اولنور هرکیم یاپشوب مرمت ایدوب احیا ایدرسه انوکدر قانون وقیولروك ابشتنه‌سنده عادت وقانون میلاد عیسی بوژیکدن صکره اون بش کونه دك برکمسنه برمعدنه اشچی قوماسه هرکیم کلوب ابشتنه ایدرسه جایزدر واول قیو انوکدر وبیضهٔ سرخ یعنی قزل یرده ده همچنان اون بش کوندن صکره هرکیم دیارسه ابشتنه ایدوب اشلتدوره کمسنه مانع اولیه قانون نفس سیره‌نیچالو اولانلر یمك وایچمك ایچون طشره‌دن شهره نسنه کتورسه ومعدن مهاتیچون کلان نسنه‌لردن باج النیه قانون ومیلاد عیسی‌ده وبیضهٔ سرخده یعنی بوژیك واوسقرس آیامنده اولشمه‌لرنده جوهره کوره کنیزه وتکلیجه پوده‌له ویره‌لر وصابور اولوب معدن احوالندن دعوا ونزاع اولندقده هرکیمه حکم اولنورسه کنیزه اون التی اقچه وتکلیجه درت اقچه ویره وهفته اشوری هر نه یرده شراب صاتاسه کنیزه برپنده شراب ویره وقصابلر هر نه قدر صغیر بوغازلرسه هربرینك دیلین کنیزه ویره وبوندن غیری میلاد عیسی‌ده وبیضهٔ سرخده کنیزه وتکلیجه چاست وپشکش ویره‌لر قانون قدیمدر قانون ساس وعادت ناس بودرکه ذکر اولندی تحریرا

I. Majdanski kanun i uredbe[1]).

Ponosima kadija i sudaca, majdanima znanja i mudrosti, kadijama rudnika, koji pripadaju kovnicama u Novom Brdu i Kratovi, — neka im se znanje povisi — kada stigne ovaj visoki carski nalog, neka znaju:

U prijašnje doba bijahu spomenuti majdani u veliku napretku, radili su neprestano, te su bacali dosta gvožđa i srebra. Ima nekoliko godina, kako ne rade onako, kako su prije radili, te je i dohodak od njih prema prijašnjemu vrlo malen i od toga nastaje velika šteta za državni imetak. Da se dozna, odakle dolazi to opadanje i kako bi se moglo unaprijediti, određen je kadija od Göriđe[2]) — ponos kadija i sudaca — Omer kao mufetiš (nadzornik), da ode u rudnike te vidi, što im treba i da učini shodne uredbe, kako će raditi te su mu u tome pogledu izdani visoki nalozi.

Na to je spomenuti mevla (molah) sobom otišao u majdane i izvidio čitavo stanje, pa je i izvijestio o svemu, što treba i sastavio opširan tefter i podnio ga mojoj porti — gdje se sreća sabire. — On je predložio, da se majdanske kadije[3]) postave u svojim kadilucima kao nadglednici nad majdanima i mukatama, pa da s eminima (povjerenicima) idu na rovove i tamo namještaju sposobne i pouzdane ljude, da pregledaju, da li rade, ili ne rade, da manjkavosti odmah na mjestu nadomjeste i da tako nastoje da uređuju, što treba. Kad o nevrozu[4]) dođu od emina računi, treba da dođu i tefteri majdanskih kadija, pa da se vidi čime majdani napreduju. Spomenuti je mufetiš još kazao, kako su rudari sada siromašni, pa da mognu svoje rude i majdane izrađivati, trebaju im sarafi[5]) i stoga valja namjestiti u svaki majdan sarafe s kapitalom.

Pošto su predlozi i uredbe, što ih je podnio spomenuti mufetiš, usvojene na mojoj sretnoj porti, to imenujem majdanske kadije nadglednicima nad majdanima i mukatama u njihovim kotarima.

Moj je visoki nalog sada ovako:

Svaki od vas treba, da stalno idete s eminom na rovove u majdane i ostale mukate, koji su u vašim kotarima, da u svaki rov postavite sposobne i pouzdane ljude, da saznate, šta rade, koliko ima u dotičnom rovu radnika, da li ima ili nema mjesta, da ih se još postavi, da u prazne rovove, koji ne rade, postavite uredbe i potaknete ih na rad, da nađete tražioce, da odredite, neka počnu raditi. Ako na ustima od rovova, na **potocima**[6]), *ili na čemu drugom bude ostalo otprije ili odsada kakvih dugova, treba da ih vlasnicima ponudite, pa da odredite, neka počnu po običaju i zakonu (kanun) raditi; da one, koji nemaju vlasnika, oglasite i onima, koji budu tražili, predate, neka počnu raditi. Dobro pazite i oko toga nastojte!*

Raja u hasovima treba da bude oslobođena (oslobođena), i to da svakomu prema njegovoj snazi i moći rova dadete dio i ponudite, da radi.

---

[1]) Turski odnosno arapski ili perzijski tehnički izrazi i nazivlje službenih i rudarskih lica štampani su rastavljeno a nazivlje slovjenskog i germanskog porijekla stampano je **debelo.**

[2]) Korica u južnoj Albaniji.

[3]) t. j. kadije u mjestima, gdje su majdani.

[4]) Nevroz = perzijska nova godina, koja pada 21. marta svake godine.

[5]) Saraf = mjenjač, bankir.

[6]) يوق = botok, potok.

Nije dozvoljeno, da se daje rok i određuje vrijeme za dijeljenje rude. Da se ruda, koja izađe iz rovova, dijeli čista (t. j. bez primjese), dosta je, da bude učinjena **rošn**[1]) *pa je valja onoga časa natovariti, spustiti i učiniti* **rošn.** *Ako ruda bude pomiješana, treba, da je na brzu ruku pošaljete u* **plakanice,** *tamo ostavite i naredite, da se izvadi.*

Treba, da s eminam svakog majdana obiđete rudu, koja je učinjena **rošt,** *da svaki dan obiđete čarkove, da za* **rošt** *učinjene rude, koje se mogu vući u peći, bez otezanja naredite* **vatrogu**[2]) *koji je vlasnik rude, neka započne vući, a kad se izvade iz peći, ako bude olova, koje je za* **čistila,** *treba da nađete vlasnike i da strogo naredite, da se učini* **čistila.** *Ako se u čarkovima i u krugu nađe ostataka,* **rošta,** *„pekišena" (?)*[3]) *i* **šlakna**[4]), *od kojih može biti srebro, treba, da ih ponudite vlasnicima i naredite, da se izrade u srebro. Izrađeno srebro valja, da bez otezanja zapečaćeno pošaljete u kovnicu (darbhanu).*

Kad se novci od toga srebra donesu zapečaćeni natrag iz kovnice, treba da ih kod sebe vlasnicima razdijelite.

Da se ne bi u čarkovima izgubilo ili propalo srebro, valja, da učinite sve, što se može i da oko toga nastojite, pa da na kakav bilo način uzaptite i ne dopustite, da se i jedan dram srebra izgubi. Ako se u vašemu vremenu ukrade samo jedan dram srebra, znaće se od vas i od emina, pa ćete zaraditi veliku kaznu.

I stanje ostalih mukata osim majdana pregledajte i nadzirite te odredite, da ih amili[5]) *za državni imetak uzapte i predaju eminima; što bude prihoda i vi zabilježite u tefter. Od prihoda, što ga uzapte .....*[6]), *koji su emini i mubaširi*[7]) *valja da svidite račun, a kad se navrše tri (godine), treba, da vidite trogodišnje račune. Novce, koji mimo njihov obrok ostanu pri amilima, naplatite, a onda ih odstranite. Koji ne mogne platiti, pošaljite ga svezana mojoj visokoj porti. Zastalim radnjama ne dajte, da stoje; nastojte, da ih prodate valjanijim amilima; uzmite im jamce i o tome izvijestite, a zabilježite i u sidžile*[8])*! Dok se ne izda berat*[9]) *s moje visoke porte, ne puštajte nikoga u posao! Čuvajte se, da posao ne dajete bankrotiranim i prezaduženim!*

Novce, koji padnu od majdana, hasova i ostalih mukata, ne zadržavajte, pobirajte kovničke novce i neprekidno šaljite po gradskim ljudima, koji putuju, u carsku blagajnu!

Kada se prikuči nevroz, svidite račune o svemu, što je pobilježeno i potpišite, a opširno izvijestite o stanju svakog majdana, da li nazaduje, ili napreduje, te pošaljite s vašim tefterom; na ovo sve odgovorite! Odsada će se napredak i nazadak

---

[1]) Jamačno pogrešno prepisano, a treba da bude »rošt«. Vidi tumačenje naniže.

[2]) واتروق = vatrok što je nesumnjivo identično sa vaoturco dubrovačkih spomenika.

[3]) Pekišen možda od turskog glagola پكشمك = pekišmek = otvrdnuti, dakle tvrde rude.

[4]) شلاقن pl. شلاقنلر nedvojbeno od njemačke »die Schlacke«, pl. »Schlacken« a znači troska.

[5]) Amil = činovnik, poslovođa. Po smislu ovdje može, da zači i zakupnik.

[6]) Ovdje je više preslikana riječ, koju ni prepisivač nije mogao, da pročita. Dalo bi se čitati: priorzik, prvrzik i sl.

[7]) Mubašir znači slično što i emin = povjerenik.

[8]) Sidžil = zapisnik.

[9]) Berut = carska isprava, kojom se izriče koje imenovanje ili daje kakova čast, dar ili povlastica.

majdana znati od vas, pa prema tome i nastojte i zauzimajte se! Gledajte, kako ćete unaprijediti majdane i hasove! Nije dozvoljeno, da pod izgovorom: „mi smo postali nadglednici", šaljete u majdane i čarkove svoje naibe[1]) *i svoje ljude i da ih upuštate u mirijski imetak*[2]). *Čuvajte se takovih poslova!*

Službe, koje su pod vašim sudovanjem, ne smiju biti u vaših privrženika i u vaših ljudi, nemojte ih predlagati, ne će se primiti, to znajte.

Prepis teftera o uredbama, što ga je donio spomenuti mufetiš, priređen je, te su ga tefderdari[3]) *moje carske blagajne obilježili svojim znakom i evo se šalje. Sada treba, da isvršite uredbe, koje su u tome tefteru primljene. Namjestite u majdan koliko treba sarafa i što prije ih pošaljite i odredite, da vrše sarafluk, kako im po zakonu (kanunu) spada.*

Čuje se, da majdandžije naročito odrede nekoja od onih sela, koja rade u majdanima, da samo njima služe u njihovim majdanima i čarkovima, pa na taj način uzmu od kadija i nadglednika obveznice, te ih zaposle, kad hoće, a u drugo vrijeme ih ostave bez posla. Kad narodu u majdanima zatreba spendža[4]), *pa se iz selâ zatraže radnici, onda ne puštaju onih radnika s obveznicom.*

Odsada se ne smije s takovom obveznicom raditi, ne smije se od hasova ni jedno selo, ni jedan čovjek metnuti u posao, ne smije se ni jedan čovjek naročito odrediti za jedan majdan, nego u kojemu majdanu manjka radnika, pa ih treba, valja od tih ljudi potreban broj izlučiti i da odredite, neka rade.

Sela, koja rade u majdanima, bili to timari[5]), *ili carski hasovi*[6]), *valja da njihove plaće, koje je za njihov rad odredio spomenuti mufetiš potpuno naplatite od vlasnikâ majdanskih i da ih njima date.*

Kujudžije[7]), *koji na svoju redu ne dođu i ne vrše svoga posla, neka emin po starom običaju kazni; ne dajte im, da hodaju besposleni, na svaki ih način uputite na posao.*

Svi vi kadije, na svaki način gledajte i nastojte, kako ćete unaprijediti majdane, neka im se što prije vidi napredak. Ako Bog da, kad se opet pregleda, pa se vidi napredak, time će se znati Vaše nastojanje i zauzimanje i o tomu će se izvijestiti, pa će biti uzrokom za vaše unapređenje. Ali ako se izvijesti, da nijeste nastojali, bićete za uvijek odbijeni i zaslužićete kaznu.

Kada moj rob Isa stigne s ovim mojim visokim nalogom, zabilježite ga u sidžile i napišite, u koji je dan stigao, pa o tome javite, a od onoga dana postupajte po njemu i znajte ga kao određen zakon, te prema tomu radite i nastojte!

Kada majdanski emini dođu na moju sretnu portu s nevrozskim računima, sve dok se vrate, odredite na njihova mjesta ljude, koji će svaki dan paziti, da majdani ne zastanu, gledajte i nastojte, da im se i tada svima potrebama zadovoljava. Nedajte, da zastane rad stoga, što nema emina, neka ne bude od toga štete.

Tako znajte i oslonite se na moj visoki znak. Godine 943.

---

[1]) Naib = namjesnik, ovdje namjesnik kadije.

[2]) Mirija je državni imetak, erar.

[3]) Tefterdar je u prijašnje doba financijski i gruntovni činovnik.

[4]) Spendža = vrsta poreza.

[5]) Timar je zemljište podijeljeno spahijama s pravom, da na njem kupe poreze i daće.

[6]) Has pl. havas su zemljišta u neposrednom vlasništvu sultanovom, od kojih on za svoju osobu pobire poreze i daće.

[7]) Kujudži = kopač rova.

II. Kanun i majdansko nazivlje.

Visoki carski nalog i uzvišeni sultanov ferman je ovako:

Ovdje se kazuju uredbe majdana u Kratovi, Sedrkisi (?), Novom Brdu, Janjevu, Žežni, Zablani, Blasici, Trebči[1]*), Bosni, Brveniku, Srebrnici, Rudniku i drugim (mjestima), te imena tih uredaba, koja su im dana po naročitom kanunu i tako ih upotrebljavaju:*

Svaki je rov u majdanu na šezdeset i četiri dijela t. j. u svakom su 64. Prije nego se započne kopati rov, onda po majdanskom zakonu, kada koji nemusliman vještak ili inače koji rudar opazi znakove rude, onda on na to mjesto donese i postavi raspelo, to jest krst[2]*).*

Ljudi, koji hoće, da budu u tome dioničari, dođu i uzmu od spomenutoga nemuslimana prema svojoj snazi po jedan, po dva, ili ako mogu i po više dijelova, i to dozvolom onoga nemuslimana. Za svaki dio daju po jedno akče. Onoga nemuslimana zovu ***uzbojnik***[3]*), a onima, koji u tome rovu budu dioničari vele* ***vark***[4]*).*

Iza toga počnu tražiti rudu. Rov, koji kopaju, dok ne dođu do rude, zovu ***paun***[5]*). Kada dođu do rude, može ona biti na više načina: nekada bude vrlo duboko pod zemljom, nekada bude sam onaj rov pomiješan s rudom, a gdjekada s kamenom.*

Onoj rudi, koja bude u sredini, a bez kamena vele ***lešna***[6]*). Onu, koja bude s kamenom, zovu* ***posta kluchta***[7]*). Gdjekada bude, da na onomu mjestu, gdje bude* ***posta kluchta,*** *nema koristi, onda kažu: ne pristaje u posao, pa se prođu. Od žile, što bude pomiješana sa spomenutom rudom, vadi se obilno. Katkada bude, da se kopa po nekoliko* ***kolača***[8]*), a onda je nestane. Gdjekada bude, da s dana na dan napreduje i stigne se do rude u izobilju. Onoj pravoj rudi kažu* ***ganeva***[9]*). U takovom slučaju desi se gdjekada, pa se iza toga ruda presiječe, nestane je. Tada traže natrag i kopaju rov po stranama. Katkada se desi, da je bude samo na jednom mjestu, pa je slijede. Ako ide pravo strmo, onda onu rudu zovu* ***pravi kluchta***[10]*). I ona je dobra. Gdjekada bude, da spomenuta žila ide pravo strmu, a gdjekada hoda tamo i amo. Žila, koja ide pravo strmu, malo uzrokuje troškove, a koja ide tamo i amo, mnogo uzrokuje troškove. Onaj rov, koji ide pravo strmu po 100—150 kolača, zovu* ***pravi pravac.*** *U rova, koji ide po 100—150 kolača u pravac, a ruda hoda tamo i amo, te se vrati na ono mjesto, kuda struji, u toga mjesta, kuda hoda, otvore*

---

[1]) = Trijepča.

[2]) Taj krst je prema tome isto što i »Einbauzeichen ili Einbaumarke« njemačkih rudara.

[3]) اوزبوينيك = može se čitati i *uzbojnić.*

[4]) وارق = skraćeno od Gewerk, pl. Gewerken znači u staroj saskoj rudarskoj nomenklaturi lica, koja se među sobom ujedine, da zajedno izrađuju rudu.

[5]) Da nije njem. »der Bau«?

[6]) »Lešna« možda od njem. »Lösche«. Po smislu rek' bi da označuje isto što i njem. »Gangfüllung«.

[7]) »Kluhta« jamačno korumpirano od njem. »die Kluft«. »Posta kluhta« po smislu je identično s onim, što rudari zovu »taube Kluft«. »Posta« پوسته, može se čitati i »pusta« te bi bilo naše pûst-prazan i u tom slučaju posve odgovara onome, što se u njemačkoj rudarskoj nomenklaturi označuje sa »taub«, to jest praznu, pustu rudu.

[8]) »Kolač« služi ovdje jamačno kao oznaka mjere u duljini od jednoga hvata (Klafter). Sr. Zenker str. 720.

[9]) »Ganeva«, »ganev« biti će korumpirano njem. »Gang«.

[10]) »Pravi kluhta, prava kluhta« je isto što se njem. terminologijom zove »die wahre Kluft«.

na strani put od 5—6 kolača i taj put zovu **šlag**[1]. *Odatle kopaju pravo, pa kad stignu do rude, koja ide u pravac, tome kažu po kanunu* **čistila**. *Gdjekada se dogodi, da se desi* **čistila**[2], *čim se na ovaj način u kojemu rovu samo jedan kolač zakopa. Kad se dođe do kraja rova, ima na ovaj način na sve četiri strane žila od rude. Onoj na dnu kažu* **žol**, *žili po strani vele* **šturt**, *a gore naviše žile zovu* **féršte**[3]. *Tako su dali ime za sve četiri strane. Iz spomenutog* **žola**, **šturta** *i* **feršta** *vuku rudu*[4]. *Postavili su jednu vreću od kože, koju zovu* **žak**. *Onomu mjestu, gdje kopaju rudu, ako radi jedan radnik, vele bir-išluk, a ako rade dva onda iki-išluk Ako se u* **žolu** *hoda i odlazi, onomu mjestu kažu* **čistila**. *Tu su postavljena uvijek po dva radnika. Oni tegle i izvlače u* **čistila**, *a onda odatle gore na usta rova. Bila to ruda ili što drugo, tomu kažu* **šlagna**[5]. *Radnicima u* **čistilima**, *i to onima, što stoje gore i tegle, kažu* **dornar** *i* **šonar**. *Onoga, što okreće vito, zovu* **traibar**[6]. *Svima radnicima u jednome rovu postave jednog glavara i zovu ga* **hutman**[7].

On uređuje rudu dotičnog rudnika, naređuje da se tovari na kiridžijske konje i šalje u čarak. Vlasniku onih konja kažu **frenić**.

Rudu, koja će se prati, metnu na spravu od dasaka i gone je vodom. Onomu mjestu i onoj daski vele **plaknic**[8]. *Motika, kojom se miješa, zove se* **kračna**[9]. *Daskicama, kojima se miješa, kažu* **crp**. *Onaj koji radi motikom („kračnom") zove se* **mešajč**[10]. *Onoga, koji radi onom daskom, zovu* **cepar**[11] *i* **pločar**. *Pod tim je napravljen bunar, koji zovu* **žonik**.[12] *U blizini toga svega naprave jedan krov, u koji nose očišćenu rudu i tamo je ostavljaju. Taj krov zovu* **kram**[13]. *Rudu, koja ostane u onom bunaru („žoniku"), vraćaju da se očisti, i opet je gone u* **plaknici**. *Ovaku rudu zovu* **čagljina**. *Od toga naniže naprave još jedan bunar. Rudu, koju nađu u tome bunaru, zovu,* **prečagljina**. *Rudu, koja se nađe odatle naniže u žlijebu, zovu* **ćetok**.

Plaći, koja se daje svima radnicima u rudniku, kažu **pomoć**. *Glavara svih radnika u rovu i izvan rova zovu* **hutman**. *On dođe i od dioničara rudnika uzme, što spada na njih prema dijelovima i svake sedmice dade radnicima. Nji-*

---

[1]) »Šlag« = njem. »Schlag«; ovdje se misli za pravo na »Queerschlag«. Na ovom mjestu piše اسلاغ »islag« ali u kasnijim stavkama شلاغ »šlag«.

[2]) »Čistila« prema opisu označuje isto, što i njem. »Adel«, »edles Erz«.

[3]) Ova tri naziva nedvojbeno su njemačkog porijekla: »žul« = »die Sohle«, »šturt« = »der Sturz«, »féršte« = »Firste« i prema tome žul označuje one žile, koje se na kraju rova gube u dno, »šturt« one, koje se nastavljaju pravcem (»Brustseite«) rova a »féršte«, koje se uspinju gore.

[4]) Ova je rečenica iskrivljena prepisivanjem, ali se po smislu može ovako prevesti.

[5]) U ovom slučaju piše mjesto »šlakna« »šlagna« شلاعنه Vareški rudari označuju imenom »šlakna« trosku (njem. »Schlacke«).

[6]) ترايبار = »traibar« biće njemačko »Treiber«.

[7]) Njem. »Hüttenmann«. Naziv hutman, utman još je danas običajan u svim bosanskim rudnicima.

[8]) پلاقنيچ = »plaknic« samo na ovomu mjestu je ispušten na kraju *a* [ا], inače se uvijek veli *plaknica* پلاقنيچه.

[9]) »Kračna« njem. »Kratze«.

[10]) Valjda »mješač«.

[11]) Sr. »cepka« = mala daščica.

[12]) »Žonik« je isto, što i »Setzkasten«, gdje se taloži isprana ruda.

[13]) Naziv »kram« nalazi se kao mjesni naziv još po Bosni (n. pr. između Žljebova i Hana Pijeska, pošav Vlasenici), ali mu etimologija nije bila poznata, niti da potječe od rudarstva. Riječ je svakako njemačka »der Kram«. Sr. današnje »Kramladen«.

hova[1]) *je služba pravičnost i povjerenje.* **Hutman,** *koji učini pronevjerenje, neka se izbaci.*

Kada bude dosta rude i treba je dijeliti, onda **hutman** *obavijesti emina i ćatiba, kao i dioničare u rovu. Onda oni svi zajedno dođu i dijele.*

Za razdiobu postavili su jednu mjeru. Ovu mjeru zovu po kanunu **četvrnik.** *Svaka mjera ima 4 oke, a zove se po saskom kanunu*[2]) **kapa.** *Svaka* **kapa** *ima 8 čaša, koje se po kanunu nazivaju* **kutla**[3]). *Po četiri one mjere čine tovar, a dvije mjere pô tovara. Tome kažu* **polovac.**

Prema tome neka razdijele na 64 dijela i neka podijele. Iza toga neka vlasnici čarkova kupe od dioničara rudu, koja im po dijelovima pripada. Vlasnici čarkova iza toga kupljenu rudu natovare na kiridžijske konje i odnesu je u čarkove. Rudu, koja padne na teret ljudíma, koji je kupe, neka kadija i majdanski ćatib pobilježe u tefter; iz teftera neka povade njihova imena, napišu teskeru i daju njima u ruke. Po saskom kanunu[2]) *zovu se oni, koji kupuju rudu* **vatrok**[4]). *Po teskerama*[5]), *koje imaju u rukama, neka čine* **rošt** *a ćatib* **rošta** *neka u svoje teftere zabilježi. Neka se sa znanjem kadije i emina metne u* **rošt**[6]). *Za tim neka dođu na čarak i neka se sa znanjem kadije i emina premjeri i učini* **rošt.**

Kada meću u **rošt,** *onda prostru jedan sloj rude, jedan sloj drva, a jedan sloj ćumura. Kad tako postave jedno na drugo, onda nalože unutra vatru. Dok ruda ne bude po teskeri gotova, lijepe je blatom i tako gori 7—8 dana. Kada bude gotova dođu kadi efendija, emin i ćatib, pa prema kanunu izlučuju po 3 tovara. Svaka 3 tovara zovu po kanunu* **hiđa.** *U ova 3 tovara pomiješaju po 12 kantara olovne gleđe (Bleiglätte).*

Iza toga uzmu po jednu lopatu u duljinu i u širinu koliko 2 aršina i naprave sa dvije lopate peć, koja je puna ćumura. Odozgo sasipaju unutra u peć rudu. Onda naprave mjesta, kuda će izlaziti, kad se istopi. Kad to mjesto kao bunar bude puno, onda je vade odatle. Na taj način bude od rude, koja je u peći, nekoliko komada olova. U toj peći rade 4 radnika. Dvojica uniđu u peć, a dvojica vade istopljenu rudu, kada postane olovo. Radnik unutra zove se **smečar**[7]), *a onaj izvan peći,* **odkopar.** *Ruda, koja izlazi iz peći pomiješana je s olovom. Blizu peći namjeste ognjište i uzmu 4 ćutka od jelovine, pa kada ognjište uravnaju lugom, učvrste ga i metnu na njega drva, a po drvima navale ono olovo, a po olovu one jelove ćutke, pa onda potpale. Za potpaljivanje imaju dvije lopate jedna prama drugoj i kada se ove lopaie krenu, okreću kolo*[8]) *i vatra se raspaljuje. Olovo se topi i teče u ono ognjište*[9]) *kada u njemu pod vatrom provri, postane odatle olovna gleđa kao kajmak. Radnika u onome odžaku zovu po kanunu* **čistilac.** *Ovaj čovjek drži u ruci dugu*

---

[1]) T. j. hntmana.

[2]) قانون ساس = saski zakon.

[3]) Sravni s time »kutljača« to jest velika drvena kašika, kojom se crpa mlivo.

[4]) Ovako! ali biće korumpirano od vaoturk sr. talij. valturco.

[5]) Teskera zove se svaka isprava, koja se daje nekome u ruke.

[6]) Od njem. »Rost«, mjesto ili sprava na kome se nešto prži. Procedura prženja rude zove se njem. rösten, Röstung.

[7]) U Varešu živi ta riječ u istom značenju, ali u formi smeočar još danas. Ono *o* kao zamjena za *l* upućuje nas na njem. »Schmelzer«, koje označuje istog radnika.

[8]) Razumije se kolo, koje goni mjehove.

[9]) To ognjište je dakle isto, što se njem. zove »Abtriebsherd«.

motku kao جدا[1]), *kojoj je na kraju kao gvozden maljić, pa njome miješa i neprestano izlučuje olovnu gleđu, dok je nestane, a ostane samo srebro.*

Kada počne izlaziti srebro onda neka čarkski ***šafari***[2]) *prijave kadiji, eminu i ćatibu. Oni dođu i izvade ono, što bude srebra, zapečate, a onda dođu u sud pa izmjere i zabilježe u tefter. Tako svake sedmice, koliko god bude srebra, sve dođe u sud, i opet se izmjeri. Onda se zajedno s vlasnicima pošalje u talionicu, gdje se iskupe kadija, emin, majdanski ćatib i ćatib rošda*[3]), *pa po starom kanunu metnu u svako 100 drama po 5 drama bakra i onda bace u odžak. Kada se na vatri istopi i provri, onda majstori, koje zovu kaldži*[4]), *miješaju gvozdenim mašama, dok onaj bakar ne pojede olovo, pa kada i njega nestane i ostane čisto srebro, onda ugase i izvade.*

Na ovaj se način istali ***rošte****-srebro svakog vlasnika srebra, pa kad bude posve gotovo, dođu pod krov za srebro svi mubaširi, kadija, emin, ćatibi i majstori. Tu sahibi ajar*[5]) *izmjeri srebro vlasnika srebra, koji ga onda njemu (sahibi ajaru) predaju. Kadija, emin i ćatibi svaki napose zabilježe to u tefter. Na dram zabilježe po 3 akče i tako odrede vrijednost.*

Srebro, koje budu uzeli u srebranu (u kuću za srebro) meće sahibi ajar u kepčiju[6]) *pa koliko mu puta izađe reda (nobet) istope i čine* ***sobća***[7]). *Kada bude 13.000 drama, to je jedna reda (nobet). To premjere i predaju majstorima, a zabilježe u tefter. Zatim sprže u kevčiji 65 drama da ustanove manjak (ćeser)*[8]). *Tako je kanun. Ako bude više ćesera, valja da ga plati sahibi ajar.*

Majstori uzmu srebro, koje im bude predano, i dođu u radionicu, pa daju klještaru — zavijaču mjeru, a on onda pokvasi i metne na čiviju, pa ga protegne pravo na mjeru a onda donese i preda majstorima[9]). *Zatim majstori idu u kulpedendži-odžak, pa predaju kulpedendžiji*[10]). *On otegne na mjeru i opet donese pa preda majstorima. Majstori iskomadaju i predaju tugradžiji*[11]), *a on tugralajše i opet povrati majstorima. Majstori predaju u* ***kamaru*** *čašni kujudžiji*[12]), *pa on izmjeri*[13]) *i opet povrati majstorima. I oni onda izmjere, pa predaju agarddžiji*[14]). *Agarddžija obijeli i opet donese natrag i preda majstorima. Majstori*

[1]) جدا dževda, džida ili džuda; ili je krivo prepisana, ili je kakva tuđa riječ.

[2]) شفارلر sing. شفار = možda njemačko »der Schaffer«.

[3]) روشده gdjekada piše ovako sa ه, a gdjekada روشت sa ت. Vidi naprijed.

[4]) قالجی kaldžija = talioničar.

[5]) صاحب عیار = vulg. s. *ajar* (pravo ijar) = ogledalac (mjerač) novaca (srebra, zlata) njem. Münzwardein.

[6]) کفچه کپچی i کپچه = kepči vulg. kevčija = velika, obično bakrena kašika.

[7]) صوبکه?

[8]) To će biti postupak, što se u sredovječnim kovnicama ili komorama naziva »combustio«

[9]) Ova rečenica nije posve jasna u originalu.

[10]) کلپه‌دنجی = Drahtzieher.

[11]) طغراجی = tugra je isto, što se u srednjem vijeku zvalo *bulla, bolla* (sr. odatle »bolano srebro«).

[12]) چاشنی قپوجی = čašni znači uzorak njem. Muster, dakle čašni-kujundžija biće onaj, koji određuje taj uzorak rude. Vidi o ovome određivanju uzoraka naniže.

[13]) Ovdje stoji u originalu کلهٔ ایدوب, a biće, da je slovo ه suvišno i da bi imalo da bude کلهٔ ایدوب, jer inače ne bi imalo smisla.

[14]) اغردجی = Weißtüncher.

uzmu i daju sikke-zenu[1]. *Sikke-zen prenačini u novac i opet preda majstorima.*

Majstori onda prijave kadiji, eminu, sahibi-ajaru i ćatibu, pa se svi skupe u srebranu i donesu teftere o srebru, pa onda podijele vlasnicima srebra. Od 13.000 drama, što budu predani majstorima, daje se po carskom kanunu njima (majstorima) 120 drama. 880 drama broji se kao sitnarija. Kad se zatraži, neki se dio izradi i skuje u novac. Što ostane preko onoga, koje je skovano u novac, to je sitnarija, zahtijeva se i uzme.

U tefteru novac (što je skovano u novac) zabilježi se za se, a što ostane preko toga, to je čista reda od 12.000 drama. Svako je 100 drama na 420, dakle u svemu bude 50.424 akče. Od ovih novaca (akči) uzima se sa znanjem vlasnika srebra 100 drama kao uzorak i izbroji se. Ako izađe potpuno 420 akči, tablajše(?) se i kada se pronađe, da je potpuno i valjano, onda se onaj uzorak zaveže u komad platna, pa se pošalje u kovnicu, koja spada carskoj blagajnici. Koliko god bude izrađeno redâ, toliko valja poslati uzoraka.

Od jedne rede uzima se 3.800 akči za muhur, a ostatak od 36.055 akči podijeli se vlasnicima srebra. Od podijeljenih novaca (akči) uzme majdanski emin desetinu i pohrani je.

Ovako znajte i oslonite se na uzvišeni znak.

Neki su čarkovi u spomenutom majdanu blizu, a neki opet daleko, pa čarkski **šafari** *sami rade srebro. Neka odsada ne rade sami čarkski* **šafari** *srebro, jer se time silno srebro kriomčarilo. Da se ovom pretjeranom nedostatku na kraj stane, nije se dosada, kako treba radilo, niti se na to pazilo. Sada se postavlja ovo pravilo:*

U svakomu majdanu, kada se hoće napraviti **čistila** *za vađenje rude, valja uzeti dozvolu od emina, a treba, da tu bude i majdanski ćatib i* **šafar.** *Pošto budu* **čistila** *gotova, treba, da emin dođe sobom, ako može, ili da pošalje sposobna svoga čovjeka. Neka tome budu prisutni i majdanski ćatib i kovnički amili. Srebro, koje izađe iz* **čistila,** *neka na onome mjestu zapečate u kesu i neka uzmu i odnesu u* **rošde**[2]).

Ima još, da srebro ne vade po danu, nego po noći. Sada se u tome naređuje ovako:

Onoga časa, kada izađe iz **čistila,** *neka se metne u kesu od kože, neka emin izmjeri i neka se pod ćatibovim i* **šafarovim** *muhurom pošalje u sud, pa neka se i tamo izmjeri. Koliko bude, neka se zabilježi u sidžile i u tefter, a zatim neka se zapečati, pa kada bude vrijeme talenju, neka se istali. Pošto bude* **rošt** *i ruda se sprži, neka se odmah nosi u peći. Ako koji zategne i ne donese, neka emin pregleda i izvidi, za što je zakašnjeno, kako se ne bi tako jedna ili dvije* **hiđe** *prokriomčarile. Neka se ruda iz svakog jaza .....*[3]) *najprije izmjeri, da se tako zna višak ili manjak.*

U majdanu Kosel u Kratovu ima dobrih i zgodnih rovova, koji mogu biti **paun**[4]), *pa je mnogo ljudi željelo, da ih oživi i da prorade. Sada se u spomenutom majdanu započelo 17 rovova, pa će se, ako Bog da, naskoro u svakome stići do rude.*

---

[1]) سکه‌ذن = kovač novaca (Präger).

[2]) Ovdje je prepisivač ispustio jednu riječ, jer je nije valjda mogao pročitati.

[3]) Ovdje je jedna nerazumljiva riječ: اسمر = esmer znači crnomanjast, ali ovdje ne pristaje.

[4]) »Paun« = der Bau; »mogu biti paun« = abbauwürdig.

Pod planinom blizu kovnice (darbhane) nađen je jedan majdan iz **Nikoševa**[1]) *vremena, pa je počelo raditi 50 rovova i jedan lagum*[2]), *te se u lagumu već pokazala ruda. U blizini, gdje rade, ima jedan zapušten stari lagum, te su neki ljudi započeli, da ga ožive, pa su već stigli do rude.*

Kabal[3]) *za rudu, koji se upotrebljava u spomenutom majdanu, obaždaren je, te se našlo 19 oka i 135 drama. Četiri su ova* **kabla** *tovar, a tri tovara je jedna* **hiđa**. *Tako se i odredilo. Ovako znajte i oslonite se na uzvišeni znak.*

Pisano 25. dan mjeseca muharema 943.

III. Carski kanun i uređenja u majdanima.

Po uzvišenom nalogu je u majdanima kanun ovo:

Najprije treba namjestiti u rovove valjane ljude i pouzdane **šafare.** **Safari** *valja da uniđu u svaki rov i u svaka* **čistila**[4]). *Emin treba neprestano da dolazi i pregleda koliko su kolača dugi (t. j. rovovi i čistila), koliko ima radnika na rudi, koliko ima rovova u* **paunu** *i da li ima mjesta, da se postavi još radnika.* **Zolski**[5]) **šafari** *neka svaki dan uniđu u rov i pregledaju, jesu li radnici kao i prije na svome mjestu i neka postave radnike, gdje bude trebalo. Kada se ruda iz majdana dijeli i s radnicima*[6]) *obračunava, neka im račune svidi emin. Neka se rovsko oruđe, koje daju radnicima, ne računa pretjeranom cijenom i neka im se time ne čini šteta. Ako im daju oruđe sa štetom, neka im ga ne daju skuplje, nego što su oni uzeli po 10, neka im daju za 11. Neka se u majdanu drži ovoga reda.*

Kujudžije neka ne budu hrđavi ljudi, nego neka s dobrom voljom vrše svoj radnički posao i nastoje, kako će se ruda iz majdana vaditi.

Događa se, da rudu iz majdana podijele i spuste u čarkove, pa prem je postavljen ćatib **rošde**[7]) *s carskim beratom, opet je čine* **rošde**[8]) *bez njegova znanja. Tako oni, koji su* **vatrok**[9]) *donesu s drugog mjesta rudu, koja nije zabilježena u tefter, pa je pomiješaju s onom rudom, koja je bila* **rošde** *(t. j. pržena).*

Pošto ovako nije moguće pregledati, to se u ovoj stvari našlo, da je shodno ovo:

U to vrijeme neka s kadinim znanjem budu prisutni majdanski emin, ćatib i amil, pa neka se ruda, što je ima, razdijeli u njihovoj prisutnosti. Kada se zapiše u tefter, neka se odmah onog časa natovari na konje i donese u čarak. Čim se metne u **rošde** *neka dođu eminov čovjek, majdanski ćatib i ćatib rošde, pa neka onu rudu premjere nanovo na mjestu* **rošde** *i neka sravne s tefterom o razdiobi, što je u majdanu napisan.*

---

[1]) Može se čitati i Jankoš.

[2]) لغم lagym, lagum = mina.

[3]) Kabal = kabao, gen. kabla ef. njem. Kübel.

[4]) U originalu krivo prepisano حشلرك mjesto چستلهلرك

[5]) Ovdje زول zol mjesto ژول žol.

[6]) ارقاد (pravije ارغا). Ovdje je upotrebljena prviput ova riječ »ergad«, koja se i kod nas čuje: irgat, argat = radnik, nadničar.

[7]) Rošt, gen. »rošda« = der Rost. Ćatib rošde je činovnik koji nadgledava prženje rude.

[8]) Činiti rošde = njem. »rösten«.

[9]) Ovdje u originalu وارتق vartok mj. na drugim mjestima واتروق vatrok ili واترق vaturk. Vidi tumačenje naprijed. Riječ znači isto što u dubrovačkim spisima srednjega vijeka »valturco«, »vaoturko«.

Ako u ćatiba **rošde** *bude manjka na rudi, treba da on opet ode na vagu i da to udesi prema tefteru o pređašnjoj razdiobi u majdanu, pa da zapiše. Ako se u* **rošdi** *pokaže više, te se tako ustanovi, da je donio rudu (t. j. sa strane) i pomiješao, onda neka i onaj višak zapiše.*

Pošto se ruda za **rošde** *premjeri, neka mubaširi dođu na* **rošt** *i neka tu stoje i ne idu odatle, dok se ne oblijepi blatom, a pošto se oblijepi, mogu ići. To je za to, da ne donesu s drugog mjesta neizmjerenu rudu i ne pomiješaju u onaj* **rošt.**

U kratovskom majdanu nema zabilježena i određena uzorka, kao što je postavljen u rumilijskim i ostalim majdanima. Kad je upitano za uzrok tomu, odgovoreno je i kazano: „Naše rude nijesu stalne, nije moguće, da se odredi uzorak". Ćatib za uzorke broji od srebra, koje izađe iz nekoliko **hiđâ** *svakoga* **rošta,** *samo jedan komad kao uzorak i tako se upiše u tefter. Prema tome i od ostalog srebra iz toga* **rošta** *traže (uzorak). Ćatib u tome čini protekciju, pa zabilježi slab komad kao uzorak, a onda je moguće, da se po tome i od drugih traži.*

Sada se naređuje ovako:

Kada se bude u majdanima ruda dijelila, neka od rude, koja se po mjeri daje na talenje, ćatib za uzorke metne tri **hiđe** *rude u* **rošde,** *a neka osim ostalih mubašira svakako i* **ćatib rošde** *čeka kod peći i u* **čisilima,** *pa neka se od komada, koji izađu, ustanovi sredina kao uzorak i neka se zabilježi u tefter; ali rudu, koju uzmu kao uzorak, neka kasnije učine* **rošde.** *Kada dođe srebro od* **roštova,** *u koje je metnuta ruda za dielenje, neka se sravni sa srebrom, koje je uzeto kao uzorak. Ako prema uzorku bude manjka, neka odmah majdanski emin uzme i uzapti kovničku četvrtinu i mirijsku desetinu, pa neka to prigodom obračunavanja zabilježe u doznake amilâ.*

IV. Stari saski[1] *zakon i ljudski običaji majdanski.*

Po visokom nalogu i uzvišenom fermanu sultana sultanâ, sultana Sulejmana, sina Selim hana određeno je, da se kao i prije u majdanima vrši saski zakon, koji je po previšnjem nalogu još od starina uveden, te se taj zakon ovdje tumači i kazuje:

Kanun[2])

Kad budu dva rova, pa od jednoga bude drugomu potrebno vjetrenje, ako ga zatraži, može dobiti i neka mu se da. Ali neka se vjetrenje ne mjeri i neka se kroz njega mjera ne tegli i neka ne bude od jednoga rova drugome štete.

Kanun.

Kada jedan **šurf**[3]*), to jest gdje se zemlja vadi teknetom, ostane tri sedmice prazan (nezaposlen), ko god dođe, pa ga počne raditi, njegov je, niko mu ne može zabraniti.*

---

[1]) ساس sâs uzimaju obično kao kraticu od اساس esas, pa bi se po tome ova riječ prevodila »temeljni«. No kako imaju stari saski rudarski zakoni, sigurno je da se ovdje misli »saski zakoni«. Zenker ima ovu riječ u značenju »Erdeljski Sasi«, samo je piše ساز mjesto odvje ساس. Da se ovdje misli saski zakon, dokaz je, što se na više mjesta izrično veli قانونی ساس.

[2]) Ovaj je zakon razdijeljen na članke (paragrafe) i na svakom tome članku ima naslov »kanun«.

[3]) شورف šurf = njem. »der Schurf«.

Kanun.

Kada jedan rov, iz kojega se vadi ruda ili zemlja bisagama to jest vitlom, ostane šest sedmica prazan, ko god dođe pa počne kopati, neka je njegov. Ali kada on počne roviti, ako se tu nađe i stari vlasnik, neka bude polovica rova starog vlasnika, a ako se na rovu ne nađe, neka mu se ništa ne da.

Kanun.

Kada jedan veliki rov, koji rudu izvlači i u kojemu su **urbareri** [1]) *potegli i odredili da se potegne* **osmilica** *to jest sekizlema* [2]), *ostane godinu i šest sedmica prazan, ko god dođe i započne ga raditi, neka radi, niko mu ne može zabraniti. — Ako dođe stari vlasnik i bude na rovu prisutan, neka mu se njegov dio da. Ako ne bude prisutan, neka se tri sedmice nedjeljom oglasi. Ako stari vlasnik dođe na rov i dade svoj* **zamkošt** [3]), *neka mu se da polovica. Ako za tri sedmice ne dođe, a onda izbije kasnije, neka mu se ne da dio, neka ne traži.*

Kanun.

Rov u **brećinu** [4]) *polju, gdje nađe rude, neka* **brećo** *ne traži mjerom, mjera nije po zakonu* [5]).

Kanun.

Dok od jednog rova do drugoga ne bude razmaka osam kolača, neka se drugi rov ne zakopa, jer ne može biti.

Kanun.

Kada jedan rov u polju jednoga rova nađe rudu, dok se ne pogode, neka se ona ruda ne mjeri, a kasnije neka se izmjeri. Koliko god nađe rude, dok ne probuši, neka bude njegova; kad probuši, treba izmjeriti. Rudu, koju nađu, neka pokažu **urbarerima** *i vještim ljudima. Među kim bude, neka od njega gledaju.*

Kanun.

Lagum, koji je unutra u osmilici rova, neka bude ovako:

Neka jedan čovjek sjede na stolicu. Stolica neka bude debela koliko tri prsta, a noge neka joj budu visoke jedan **lakat**, *to jest mali aršin. Onaj čovjek, što sjedi na stolici, neka uzme u ruku* **kilavu** [6]), *a držak od* **kilave** *neka bude jedan* **lakat**, *Dokle god mogne stignuti, što izradi dok ne izađe iz osmilice, neka bude njegovo i neka ide naprijed. Izvan količine, koja je opisana ovdje, neka ne jede rudu u* **brećinu** *polju.*

---

[1]) اوربارر = urbarer se zvao najviši rudarski činovnik u Iglavi.

[2]) سكزله = po osam, na osam.

[3]) زامقوشت = zamkošt. Sammekost zvala se rudarska doplata (Zubuße) u Iglavi.

[4]) بره‌كو brećo = po smislu, u kojemu se ova riječ upotrebljava, imala bi, da znači susjeda u rovu, ali joj korjena nijesam mogao naći.

[5]) Mora, da je u ovoj rečenici nešto ispušteno, jer nije posve jasna.

[6]) قيلاوه ، كلاوه ، كيلاوه = kilava, njem. Keilhaue (prije se pisalo Kilhauwe) znači pijuk kljun, a to je u rudarstvu jako gvožđe, koje je na oba kraja zašiljeno, malo zavijeno, a na srijedi prošupljeno, da se metne držak. To je slično onomu, što u nas po turskom zovu kazma.

Kanun.

Kad se jedan rov radi i ne nađe se ruda, a dođe na sve četiri ugla na lagum, neka onaj rov pripadne lagumu, ali neka vlasnik laguma dade vlasniku rova trošak za drvo, drugo ništa neka mu ne da.

Kanun.

Kada rov nađe rudu, treba izmjeriti, samo ako nađe prazna mjesta među rovovima, neka ondje čini ***kirek*** *(?) ali ne će privoliti na* ***kirak*** *(?)*[1]*).*

Kanun.

Ako se jednomu rovu ne zna početak, pa se kasnije počne kopati, ko prije stigne do rude, onaj je stariji.

Kanun.

Kada na jednom mjestu budu dva rova, neka bude jedan za vjetrenje, a jedan za rudu. Kada se obadva pokvare, pa ko god dođe i obadva počne kopati, na koji prije udari ***kilavom,*** *onaj je stariji.*

Kanun.

Kad se jednomu rovu potegne mjera na jednu stranu, onda se ta strana i broji. Neka se onda na drugu stranu ne tegli mjera, nije dozvoljeno.

Kanun.

Ako je prijeporno, na koju je stranu rov izmjeren, onda na koju stranu svjedoci posvjedoče, neka se na onu stranu i odredi.

Kanun.

Kada bude osmilica od dva rova poznata, pa jedan htjedne, da radi više od drugoga, neka ne zalazi jedan drugomu u osmilicu. Što nađe u svojoj osmilici, neka izrađuje; osim ako izvan osmilice nađe u polju, onda što izradi, neka je njegovo, sve dotle dok se do drugog rova ne probuši. Tada neka obadva zastanu i neka jave ***urbarerima.*** *Kako bude kanun, neka tako učine. I dok* ***hutmani*** *ne pregledaju i ne izmjere, neka ne rade. Kad se izmjeri, na koju stranu bude kome dosuđeno, neka na onu stranu i radi.*

Kanun.

Ako se rov, radeći izdubi[2]*), pa vlasnik toga rova ne nađe puta, kojim će ulaziti u svoje polje, što god rovovi, koji su u njegovu okrugu, izrade, neka bude njihovo, a čim onaj rov nađe put u svoje polje, neka njime kao i prije raspolaže.*

Kanun.

Kada dva rova uniđu u polje jedan drugome, dok se ne probuše, što koji izradi, neka bude njegovo. Kada se probuše, neka dođu vještaci, pa neka pregledaju.

---

[1]) Ova je rečenica posve nejasna u originalu.

[2]) اوبورلسه Vidi primjedbu za ovu riječ naniže.

Ako bude među njima ***maršajt***[1]*, neka ne dozvole, da se jedan s drugim miješaju. Ako im se ne nađe* ***maršajt****, neka jedan drugome ne čine štete, dok im se ne vidi i ne odredi mjera.*

Kanun.

Rov, iz kojega je neko vrijeme (nekada) vađena ruda, neka se ne pokrije (?) i neka vlasnik ne izgubi svoj dio, dok amili i ***urbareri*** *ne zatraže kod njega* ***žamkošde***[2]*). Ako se odreče svoga dijela, neka od njega uzmu* ***žamkošt****, koji dolazi na njegov dio do toga vremena. Ako ne da, neka* ***urbareri*** *zapišu u svoj tefter, da poslije ne traži svoj dio.*

Kanun.

Kada jedan rov, koji je ***šurf****, padne pod dug, neka ga metnu u zalog i neka od nedjelje do srijede jave vlasniku rova; ako hoće neka da novce. Ako ne da, neka uzme zlata i srebra, koliko je dosta za njegov* ***žamkošt*** *i neka kod* ***urbarera*** *da zalog, neka mu rov radi, neka mu njegov dio ne propadne. Ako se protivi, da mu nije* ***žamkošt*** *toliki, neka mu se da rok do četvrtka u podne, da svidi račun s* ***hutmanom*** *i s ćatibom. Ako mogne svidjeti račun i da* ***žamkoš****, to je njegov dio, neka uzme, inače ako ne da, neka mu se dio ne daje.*

Kanun.

Kada neko počne kopati rov, bilo star ili nov, treba da uzme svjedoke, koji se primaju po šeriatu.

Kanun.

Rov, koji bude izdan na ***lemšat***[3]*), neka* ***urbarer*** *zabilježi u svoj tefter. Neka do određenog roka* ***vark*** *ne traži, pa bilo da izvuče malo, bilo mnogo rude. Ako* ***vark*** *dade svoj rov kao* ***zajl***[4]*), neka* ***urbarer*** *zabilježi utanačeni rok u svoj tefter, makar onaj iz tih rovova u tom roku i zlato vadio, onaj* ***vark****, koji je stari dioničar, neka mu se svaki put ne miješa. Neka ni jedan od njih dvojice ne ostavlja posla, neka rade.*

Kanun.

Ako rov, koji je na dva dijela, neko vrijeme radi pa se pokvari, ili ako ga prvašnji vlasnik, ili ko drugi bude dao, ili ako budu među sobom drugima razdijelili, neka svako da ***žamkoš*** *prema svome dijelu. Ako kasnije dođe drugi, pa kaže: i ja imam dio, neka mu se to ne primi. Ako neko traži veći dio od svoga, neka se pita* ***hutman****. Na koliki dio bude dao* ***žamkoš****, neka se toga i drži. Ako dovede svjedoke, da ima veći dio, neka mu se ne slušaju.*

---

[1]) مارشایت = »maršajt,« njem. Markscheide (prije se pisalo marscheide i marchscheide) znači granicu u rudniku.

[2]) Ovu riječ isto kao i rošt nekada piše ژامقوشت a nekada ژامقوشده žamkošde. Gdjekada piše bez nastavka samo ژامقوش = zamkoš. Na nekim mjestima mjesto ژ ž piše ز z. Vidi naprijed.

[3]) لشات = lemšat njem. Lehenschaft zvao se dio rudnika, koji bi gewerkovi (varkovi) izdavali drugim, da ga izrađnju, a da njima daju jedan dio prihoda.

[4]) Seyl cuwerfen u Schnebergu = početi rad Dr. H. Enn. S. Bergr str. 75.

Kanun.

Ako u jednomu rovu bude i rude i **ocena**[1]*, pa jedan od* **varkova** *kaže: da izrađujemo i rudu i ocen, a ostali* **varkovi** *ne mognu izrađivati ocen, nego kažu onomu* **varku**: *idi ti, pa izrađuj, što god izradiš, neka je tvoje, neka ovaj* **vark** *uzme na to svjedoke, pa neka oni poslije ništa ne zahtijevaju.*

Kanun.

Rov neka se ne daje na **lemšat**, *dokle god se ne sakupe svi* **varkovi** *na jedno mjesto. Ako se ustanovi, da je jedan* **vark** *prihvatio*[2] *dio, neka mu daju trošak prema njegovu dijelu u to vrijeme. Korist neka uzmu i podijele* **varkovima** *prema njihovim dijelovima.*

Kanun.

Ako jedan rov traži prolaz kroz polje drugoga rova, ako hoće drage volje, neka da, ali neka se silom ne uzima. Ako da prolaz, ne može biti mjera onim prolazom. I neka mu ne čini štete.

Kanun.

Ako jedan rov izađe iz svoje osmilice i zađe u **brećinu** *osmilicu, koja bude prazna, a iza toga vlasnik rova nađe posla u svojoj osmilici, neka mu onda zabrani. Sve što izradi, dok mu ne bude zabranjeno, neka bude njegovo. Ako* **čistila** *ili* **šlag** *zađe u tuđu osmilicu, neka ga vlasnik vrati i zabrani mu. Ni na koji način neka ne zalazi u njegovu osmilicu, osim ako je nađe praznu (t. j. da ne radi).*

Kanun.

Ako rov ne izvlači svoju zemlju, vodu i rudu, pa zatraži pomoć od drugog rova, ako isposluje dobrom voljom ili za novce, neka učini, ali ne smije to biti silom, osim ako traži vjetrenje, onda mu se ne može zabraniti.

Kanun.

Ako se dva rova sastanu na dnu, neka ga zajednički troše. Ako im bude jedan **šlag** *ili jedna* **čistila**, *neka jedan drugomu ne čine štete i neka im se tuda mjera ne tegli.*

Kanun.

Ako **vark** *jednoga rova umre, ili s drugom ode, pa dođe neko i zaišće te izađe iz svoje osmilice i zađe u* **brećinu** *osmilicu, a onda dođe vlasnik drugoga rova i kaže: nije ovdje tvoja međa, idi i radi u svojoj granici —, ne može, dok on ne stigne, u* **brećinu** *polju biti* **maršajt**; *ko god nađe pravi put, neka radi i ide tako.*

Kanun.

Ko od **lemšata** *ili* **zelerbosa**[3] *uzme rov s ugovorenim rokom i radi, kad mu rok isteče, neka, kad pođe, ne uzima svoga vitla, konopca i ostalog oruđa, neka to sve bude vlasnikovo. I vreća neka bude na njegov trošak.*

---

[1]) اوچن može se čitati ocen, učen i sl. (?).

[2]) Treba razumjeti dao u »lemšat«.

[3]) زلربوس (?)

Kanun.

Ako **varkovi** *jednoga rova učine* **uzboj**, *neka svoje dijelove među sobom dijele. Ako iza toga neko svoje dijelove komu za nekoliko akčeta proda, može to biti, kada* **varkovi** *to troše, ali ako ne da novaca, onda mu nema u tome dijela.*

Kanun.

Rov, koji ima rude i bude ekendu[1] *(?)* **zamkoš** *ako od jednoga* **varka** *za njegov dio kaže, erkendo mor*[2] *(?):* **žamkošde** *je moj, neka mu* **vark** *ne da* **žamkošde**[3]. *Ako od jednog* **varka** *zatraže* **žamkoš**, *pa on ne da, nego kaže: nema, hodi, da ja svoj dio s tobom putem zaloga obračunam, neka da u zalog onoliko, koliki je* **žamkoš** *i neka svide račun. Koliko budu njegovi ostali drugovi dali* **žamkošde**, *neka po tome računu i on da* **žamkošde**. *Ako se* **vark** *zbog previsoka* **žamkošde** *rasrdi, pa svoj dio komu založi i onaj zalog učini kao uzdarje, neka mu se taj poklon ne primi, osim ako drage volje pred kadijom prodą i ode pred* **urbarere** *pa plati* **žamkošde**, *onda neka se svog dijela prođe.*

Kanun.

Ako među dva rova bude jedan drugi rov, pa im polja ne budu poznata, neka ga ovi ne mogu smesti, dok ne uniđe mjera i njihove granice ne odredi.

Kanun.

Ako se dva rova, radeći, na dnu prepiru za polje, neka izađu **urbareri** *i vještaci, pa neka prijeporne stranke sastave i stvar im razvide. Na raspravi neka ih nagode i neka* **urbareri** *ne smetaju nagodbu. Ako svi* **varkovi** *budu prisutni na pogodbi, onda je nagodba dozvoljena, ali ako samo jedan* **vark** *bude odsutan, ne valja nagodba. Kako se nagodba sklopi, neka* **urbarer** *zabilježi u tefter.*

Kanun.

Dokle god bude poznat **mulloh**[4] *jednoga laguma i koliko god vremena bude stajao, neka ga niko ne kopa, osim ako mu je rov zakopan zemljom i kamenjem, pa se za njega i ne zna tako, da preko njega prolazi marva. Tada ga je dozvoljeno kopati.*

Kanun.

Ako neko hotimice rov učini **šlag** *pa dođe na rov i zatraži mjeru, neka mu se za onaj* **šlag** *ne da mjera, osim ako nađe drugi put, onda nekam u se izmjeri. Komu bude polje dosuđeno, neka on plati mjerenje.*

---

[1]) اكندو (?).

[2]) اركندو مور (?).

[3]) Ova je rečenica posve nejasna, a ima i riječi, koje se nijesu dale odgonetnuti.

[4]) مولوح = mulloh na drugom mjestu krivo هولوح hulloh biće valjda njemačko Mundloch.

Kanun.

Ako jedan rov zatraži za **pruh**[1]) *i rudu drugoga rova pomoć neka dade rudu na 16 dijelova i neka dade 14 akčeta i neka dade* **žak** *i ostali trošak. Ako rov bude* **varlu**[2]), *neka dade šesnaest*[3]), *konopac,* **žak** *i 14 akčeta.*

Kanun.

Ako se rov, dok radi, izda u **lemšat,** *sav je trošak radnikov, a* **vark** *neka uzme sprženu rudu. Neka imaju za svoj ugovor svjedoka i hudžet*[4]). *Dok rok ne isteče, neka se* **verk**[5]) *ne miješa u rov. Onaj, koji bude (uzeo)* **lemšat,** *neka na svaki način radi. Dok mu rok ne isteče, neka ne ostavlja rov. Ako jedan* **verk**[5]) *hoće, da pomogne onomu, koji je uzeo* **lemšat,** *ako ovaj, što je uzeo* **lemšat,** *pristane, dozvoljeno je. Ako se vidi nevjera onih, koji su uzeli* **lemšat,** *neka se takovoga spusti od usta rova 5 kolača, a onda neka prerežu konopac, da padne u rov. To mu je kazna, neka zna.*

Kanun.

Ako rov bude **vodarlu**[6]), *neka se naredi vlasnicima, da pocrpaju vodu. Ne može biti, što neće pocrpati.*

Kanun.

Ako se rovovi pokvare, a ne mognu se naći **varkovi,** *neka se ljudima iz majdanskih hasova prema njihovom stanju razdijele, neka se svakomu dade prema njegovom stanju dio, da radi, a neka se nikako ne pusti, da rovovi stoje prazni, neka svakako rade.*

Kanun.

Neka kadija, emin, majdanski ćatib, ćatib **rošta,** *svi* **šafari,** *svi* **varkovi** *i rudari dođu subotom u majdan i neka učine* **izbor.** *Pod* **izborom** *se misli ovo: Sve rovove neka pregledaju i neka vide svaki rov koliko je kolača, da li izvlači* **uzboj,** *ili rudu, ili* **pruh.** *Neka vide svako mjesto po koliko je kolača, da li je u* **osenu**[7]) *ili je u* **pravcu.** *Kakogod bude, neka kadija zabilježi u tefter. Druge subote neka opet pregleda i vidi. Također neka dovede* **šafare** *i neka ih strogo opomene, da pravo rade. Ako koji* **šafar** *učini nevjeru, neka ga svakako odstrane, a njegovo mjesto neka daju drugome. Neka i* **hutmane** *opomenu, da i njihovi poslovi budu pravi i valjani. Neka vide također jesu li kujudžije potpuno svoje naplatili. Ako budu imali kakva potraživanja od* **varkova** *ili od* **hutmana,** *neka im odmah naplate, neka im ne popuštaju, da ne bi rov ostao bez posla. Neka čitavo stanje rudnikâ pregledaju: da li su* **vodarlu,** *ili su drugi, neka vide, kakvi su. Do jedne sedmice neka sve poslove potpuno svide. Kad nastane druga sedmica to jest u subotu,*

---

[1]) پروح = pruh njem. Bruch.

[2]) وارلو • varlu na drugim mjestima دارلو • vodarlu moglo bi biti, da dolazi od naše riječi voda s turskim dodatkom, pa da znači podvodna.

[3]) Valjda $^1/_{16}$?

[4]) Hudžet = sudska isprava.

[5]) Ovdje ovako ورق verk a ne وارق vark.

[6]) ودارلو Vidi naprijed.

[7]) اوسن može se čitati i اوسده osde, pa bi onda značilo u osi (os, osovina).

neka nanovo učine **izbor.** *Neka to čine svake sedmice, neka ni jednu sedmicu ne propuste, da ne bi bilo štete majdanima. Nikako nije dozvoljeno, da se to olako uzima. Neka vide također, koliko je radnika u svakom rovu i da li ima mjesta, da se postavi još radnika. Ako ima, neka ih smjeste. Za one* **vodarlu** *rovove, kojim treba konja, neka nabave konje, neka ne smetaju, neka tako znaju. Majdanske kadije, emini i ćatibi neka ne propuštaju, neka svake sedmice obiđu sve rovove i pregledaju ih, drugačije neka ne rade. Ako poslije bude štete za majdane, znaće se od njih, pa neka se prema tome i drže. Ako bude kakva propuštanja, neka kadija prijavi, a ako štogod propusti kadija, neka prijavi emin; i njegova se prijava prima. Ako što propuste ćatibi, neka prijavi i emin i kadija i neka se da drugomu. Ako što propuste svi ljudi, koji služe u majdanima. neka se okrene drugomu i neka se prijavi. Ako se dogodi kakva propuštanja u* **varkova** *ili* **vatroka,** *neka se strogo opomenu, pa ako se i poslije toga dogodi, neka im se otkroji pravda. Ovaj spomenuti kanun neka se vrši u majdanima, neka niko ne smeta, neka se ovako zna.*

. . . . . .[1])

Ako među rovovima smeta para[2]*), može iz jedne u drugu probušiti; od kojeg god rova mogne uzeti, može uzeti, onaj ga ne može spriječiti, niti mu može zabraniti. Ali se kroz onu šupljinu za vjetar ne smije vući mjera.*

Kanun.

Kada **šurf,** *iz kojega se može, stojeći unutra, teknetom izbacivati zemlja, ostane neupotrebljen tri dana, ko god ga uzme i počne izrađivati, postaje njegovo vlasništvo.*

Kanun.

Kada **šurf,** *koji je dubok pa se iz njega zemlja izbacuje* **hornom**[3]*), ostane neupotrebljen šest nedjelja, ko god ga počne izrađivati, postaje njegovo vlasništvo i kome god hoće, može dati u njemu dio. Ali dok ga on bude otvorio, ako stigne ko god od starih vlasnika, može uzeti svoj dio, ne smije mu propasti.*

Kanun.

Kada veliki rov, koji je pod mjerom, ostane neupotrebljen godinu i šest nedjelja, ko god hoće, neka ga radi. Ali neka se u tri ponedjeljka[4]*) oglasi. Ako ko god od starih vlasnika stigne pri prvom i drugom oglašivanju u ponedjeljak, neka metne svoj* **žamkoš** *na* **hem-plak**[5]*), pa će mu se povratiti polovica njegova dijela. Ako u vrijeme, kad se bude oglašivalo, ne bude starih vlasnika u varoši a mogne se za jedan dan otići do njega i vratiti, neka onda ko god ode i neka*

---

[1]) Ovdje je rastavljeno crvenim znakom, a nije napisano »kanun«.

[2]) Treba razumjeti plin.

[3]) حورنا = horna biće njem. Horn, a tako se u staroj rudarskoj nomenklaturi zvao držak na ručici, što je na vitlu.

[4]) Ovdje je napisano turski nedjelja, a onda perzijski ponedjeljak. Naniže opet stoji ponedjeljak, ali će prema predašnjemu biti krivo, jer se ovakova oglašivanja čine nedjeljom.

[5]) هم پلاق ? Možda korumpirano od Helm-pflock (Helm = držalo motike, Pflock = kolac), kojim su markšajderi obilježavali granicu.

mu javi. Ako dođe i prispije, a ne metne novce na **hem-plak**, *izgubiće svoj dio iz ruku. Ako tuži, ne će mu se uslišati.*

Kanun.

Kad se iz temelja nanovo otvora rov, valja da bude granica svakog rova osam kolača. Jedan od drugog valja da bude izvan 8 kolača, jer da se otvora unutra osam kolača nije kanun.

Kanun.

Imali rovovi rude ili ne, kanunski je običaj na površini zemlje. Ako rov nađe rude u **brećinu** *polju, ne treba na tu rudu potezati mjeru, ali može „jesti" rudu dok ne probuši rov, što je u onome polju, a kada probuši, onda će uzeti.*

Kanun.

Ako rov nađe rudu u svome polju, neka najprije dođu **urbareri** *i* **hutmani** *i neka vide. Ako ruda bude za mjerenja, neka izmjere.*

Kanun.

Ako neko u rovu učini **paun**, *a ne nađe se rude, ako potegne mjeru, pa probuši na* **štolnu**[1]), *onda će* **štolna** *dati ono, što bude izradila od rude rova, a biće* **štolnin litloh**[2]).

Kanun.

Dok rov ne nađe rudu, ne smije se udarati **kirek**[3]), *osim ako bude među* **osmicom**[4]) *rova ostao komad mjesta, pa bude izvan* **osmicâ** *ovih rovova. Na takom se mjestu može rov „udariti" (t. j. početi kopati). Onom prvobitnom rovu kažu* **husar**[5]).

Kanun.

Kada među zapuštenim rovovima, postanu dva stara rova, da više ne rade, i to od tako dugo vremena, da se ne zna, kada su prestali raditi, ako se ovakovi rovovi ponovno ožive, a ne bude se znalo, koji je stariji, onda neka mjeru potegne onaj, koji prije nađe rudu; on je stariji.

Kanun.

Ako bude među dvije stare **šajbine**[6]) *jedna* **šajbina** *za vjetar, ili jedna* **šajbina** *potegne mjeru, a ne bude se znalo, koja je pod mjerom, ko god dođe, pa je počne izrađivati, onoga je, ko prvi dođe. Ko je počne kopati, njegovo je vlasništvo, samo mora biti sa znanjem* **urbarera.**

---

[1]) شتولنه = štolna njem. Stolle pl. Stollen.

[2]) لتلوح = litloch njem. Lichtloch. Inače je ova rečenica nerazumljiva i mora da je u njoj nešto ispušteno ili iskrivljeno.

[3]) كرك ?

[4]) ميچه ovdje ovako mjesto naprijed »osmilica«.

[5]) حوسار ?

[6]) شايبنه ? Valjda od njemačkog Scheibe.

Kanun.

Veliki rov, koji bude star i pod mjerom, ali **šafari** *i ostali svjedoci ne budu znali (njegovo stanje), kad se nanovo oživi, na koliko dijelova ko da* **žamkošt**, *u toliko će postati dioničar.*

Kanun.

Ako jedan **vark** *htjedne, da unaprijedi rov, koji je u nazatku, pa i nađe napretka u rovu, i to na taj način, da trošak umanji, ili da pođe na jednu stranu i zaište rude, ali on imadne samo jedan dio u rovu, ne mogu se ostali dioničari, kojih ima još 63, po kanunu tome protiviti. Ako Bog*[1]) *da rude, neka svi zajedno vide, bila korist ili bila šteta. Ako se ostali drugovi budu protivili, neka uzme na to svjedoka. Neka onaj vlasnik jednoga dijela kome hoće dade ostale dijelove, pa neka zajedno rade. Što god Bog*[1]) *da, neka svi zajedno vide. Onima, koji se budu protivili, neka ništa ne daju.*

Kanun.

Ako u rovovima, koji su **lemšat**, *htjedne jedan* **vark** *držati* **lemšat**, *nije to dozvoljeno bez dozvole ostalih* **varkova**. *Ako potajno drži pa ostali* **varkovi** *saznaju, da je uzeo* **lemšat** *s* **lehnovarom**[2]), *neka svi varkovi daju trošak, a neka prihod zajedno vide.*

Kanun.

Ako jedan rov zaište od drugog rova **laz**[3]), *neka uniđe i izađe (t. j. neka uzme), ako mu onaj drage volje da, a ako ne da, ne smije se siliti. Ako mu drage volje da, neka mu od onog* **laza** *ne čini štete i neka ne čini* **farnu**[4]) *i neka ne tegli mjeru, to nije po kanunu.*

Kanun.

Ako jedan rov radi u svom polju, a jedan rov izađe iz svoga polja, pa radi na drugom mjestu, a ono svoje staro mjesto zapusti te ostane dulje vremena prazno, bilo malo bilo mnogo, a onda dođe drugi rov, pa onaj prvi kaže: da ja najprije radim, ne može onaj rov, što je došao, izbaciti, jer nije običaj, ni kanun. Izvan polja ne može biti **maršajt**, *nego neka po običaju učini* **zafarnu**[5]) *ako se novim* **probojem**[6]) *i novim* **čistilima** *pomiješa s rovom, koji je došao*[7]).

Kanun.

Ako jedna **šajbina** *ne može, da odgovara u svome polju, pa rov ne može da radi svaki posao svojom* **šajbinom**, *a hoće da radi od* **šajbine** *drugoga rova i*

---

[1]) Ova riječ u originalu nije punktirana, pa bi se mogla i drukčije čitati, ali u turskom jeziku ne bi imala značenja, nego bi mogla biti samo kakva tuđa, pa da je prepisivač nije mogao dobro pročitati. Ako se dobro punktira onda znači u turskom Bog.

[2]) لهنوار = lehnovar, u staroj saskoj nomenklaturi zove se lehenhouwer ili lenheuwer onaj, komu gewerkovi daju lehenschaft (»lemšat«).

[3]) لار = laz valjda prolaz.

[4]) فارنه = farna biće valjda njem. fahren (u staroj saskoj nomenklaturi farn) voziti se u rov unutra.

[5]) ظافارنه ?

[6]) روبوی = proboj od glag. probiti.

[7]) Ovaj čitav odlomak je vrlo zamršeno sastavljen, pa se ne da čisto prevesti.

da pokaže korist, ne može raditi bez privole onoga rova, nema u tome sile, samo po običaju kao uzeti vjetar ili drugi takav posao, to jest na mjestu, gdje su im po običaju zajednička **čistila**, *ili zajednički trošak, onda kome zatreba, neka bude.*

Kanun.

Ko god primi rov, koji je upisan kao **lemšat**, *ne smije kada mu izađe ugovoreni rok, pa pođe s rova, pokvariti građu, koju nađe na rovu kao vitao,* **kram**, *ili ostale majdanske stvari.*

Kanun.

Kada **varkovi** *rade jedan rov, pa pošto među sobom odrede svoje dijelove i jedan drugom daju, onda da htjednu odatle koga izbaciti, ne mogu. To nije moguće, nije po kanunu, osim ako ne da troška.*

Kanun.

Kad rov bude imao rude, pa jedan **gevark**[1]) *traži nekoliko sedmica od drugog* **gevarka** **žamkošt**, *a* **žamkošt** *naraste na velik dug, pa onaj* **gevark** *zatraži od zaduženog* **varka** *čitav* **žamkošt** *odjednom, a onda onaj zadruženi* **vark** *kaže: daj, ja ću svoje dijelove založiti, jer* **žamkošt** *ne vjeruješ, onda neka zaostali* **žamkoš** *proračunaju. Kako su njegovi drugovi platili, neka i on po tome računu dade* **žamkoš**. *Ako se rasrdi, pa rekne: ja se prolazim svojih dijelova, a onda jedan* **vark** *od njegovih sudionika primi i dade zamjenu, to nije dozvoljeno, jer je on to rekao u srdžbi.*

Kanun.

Kada jedan rov bude na zemlji pod mjerom, a dođe nekoliko ljudi, pa htjednu opet mjeriti, to nije po kanunu. Koji rov bude otprije pod mjerom, ne može se ta mjera pokvariti.

Kanun.

Ako među dva rova nastane spor, kojemu bude prije potegnuta mjera, njemu treba svjedok. Na koju mu stranu sprva bude na zemlji potegnuta mjera, neka i on onuda tegli.

Kanun.

Laz *i* **proboj**. *Ako među dva rova bude probušen* **laz** *i* **proboj**, *neka na onome mjestu, gdje je granica* **osmice** *ovih dvaju rovova, s one rupe (što je probušena) ne čini* **farnu**. *Ali ako bude mjesta izvan* **osmice**, *koja je u* **brećinu** *polju, ko god učini* **farnu** *i kojim god putem mogne proći, neka drže, što nađe, može „jesti“*[2]), *dok ne probuše, ako među njima nema puta. Kad se probuši, neka svaki ostane na onom mjestu, gdje se u taj čas nađe, dok ne dođe* **urbarer** *i* **hutmani**, *pa ne vide. Iza toga je stari običaj poznat.*

---

[1]) غوارق = gevark. Ovdje je prvi put upotrebljena neskraćeno ova riječ mjesto dosada samo vark. Gewerk pl. gewerken znači u staroj saskoj rudarskoj nomenklaturi lica, koja se među sobom ujedine, da zajedno izrađuju rudu.

[2]) Glagol jesti se ovdje na više mjesta upotrebljava u tome smislu, da rudu, koju neko nađe, troši, uzima sebi i t. d.

Kanun.

Kada se hoće jedan rov s drugim, da probuši, čim dođu jedan prema drugome, neka stanu, dok ne dođu **urbarer** *i* **hutmani** — *ovi su potčinjeni* **urbareru** — *pa ne vide. Neka postave hudžet s amilovim muhurom, kako ne će ni jedan ni jednome činiti štete, dok mjera ne sađe na dno rova.*

Kanun.

Dok jedan rov stoji i radi svojom **šajbinom**, *pa mu se* **šajbina** *izdubi*[1]) *i pokvari, a ne može da nađe puta u svojoj* **osmici**, *neka ide raditi i neka uniđe unutra, neka uniđe u rovove, koji su u onome krugu. Ovi rovovi mogu „jesti" rudu iz onoga izdubljenog*[2]) *rova, dok izdubljeni*[2]) *rov ne nađe put u svojoj osmici. Koliko god ostali rovovi izvuku rude, neka ih niko ne priječi.*

Kanun.

Kada jedan rov zađe u polje drugoga rova, može rudu, koju nađe, „jesti", dok se s onim rovom ne probuši. Kada se probuše, neka dođu **urbarer** *i vještaci, pa neka vide. Ako* **urbareri** *nađu* **maršajt**, *neka se svaki vrati u svoje polje, a ako* **maršajt** *ne bude poznat, neka ostave mjeru, pa će im* **žolovi** *izaći s mjerom. Bez mjere neka ne vadi.*

Kanun.

Rovovi, koji budu dani u zalog, a to bude rov pod mjerom, koji vadi rudu, neka je onda ne vadi. Nema davati u zalog. Neka odmah onoga, koji bude **vaturk** *dozovu. Neka amil i* **urbarer** *dođu njemu i neka mu nedaju raditi. Neka se prođe, da čini* **paun**, *ali neka do onoga vremena dade* **žamkošt**. *Neka* **urbarer** *zapiše ovaj njegov događaj u tefter, da se nađe, kada zatreba.*

Kanun.

Kada se da u zalog rov, koji je **šurf**, *neka se po običaju ispostavi njegovu vlasniku hudžet. Neka od nedjelje do srijede u večer, dok se vidi zvijezda, dođe* **urbarer** *i neka (odredi) kao zalog kakvu srebrenu stvar, koja vrijedi koliko* **žamkošt**. *Ako bude sumnje u* **žamkoštu**, *neka s ćatibom na rovu i s* **hutmanom** *u četvrtak do podne proračuna. Ako ne da svoj* **žamkošt**, *izgubiće iz ruku svoje dijelove.*

Kanun.

Kada na novom mjestu otvaraju rov, ili kada stari rov oživljuju, ko god bude tu prisutan, neka bude svjedok. Bio dobar ili rđav, bio musliman ili nemusliman, svakoga se svjedočanstvo prima, drži i po njemu se radi.

Kanun.

Ako **kivark**[3]) *dade rov svome drugu u* **lemšad**[4]) *i utanači rok, ne može do toga roka* **lemšad** *razvrgnuti. Bilo rude mnogo, ili je ne bilo nikako, ne smije se*

---

[1]) اوبورلوب Glagol اوبورولق znači u starom turskom jeziku izdubiti, biti duboko, pa sam tako i preveo. Ali po smislu moglo bi biti da je ovo naša riječ »oboriti«, pa da se onda ovdje spreže po pravilima turske gramatike.

[2]) اوبوريلان Vidi naprijed.

[3]) قيوارق. Ovdje ovako mjesto gevark i vark.

[4]) لمشاد. Ovdje ovako sa د (d) mjesto lemšat sa ت (t).

razvrgnuti. Ali kada daje svoje dijelove u **lemšad**, *neka dade, da* **urbarer** *zabilježi u svome tefteru, neka je utvrđeno.*

Kanun.

Ako **kivark**[1]) *dade svoje dijelove svome drugu bez troška s ugovorenim rokom, neka ne ište troška, čim prođe samo jedan dio ugovorenog roka. Što god Bog da, bilo koristi, bilo štete, neka do ugovorenog roka svoje dijelove ne izgubi. Ugovor i rok, što ga među sobom utanače, treba u* **urbarerovu** *tefteru (zabilježiti), nadalje treba o tome papir (isprava) s amilovim muhurom i svjedok (na to), neka je utvrđeno, da jedan drugomu ne zaniječe.*

Kanun.

Zapušteni rovovi. Rov pod mjerom (ili) **šurf** *čini nekoliko* **vaturka paun**[2]), *a onda ga neko vrijeme zapuste. Ako takav rov stari* **varkovi** *počnu nanovo obrađivati i podijele među sobom dijelove te svaki od njih dade na svoj dio trošak, na koliko dijelova bude dao trošak, onoliko će mu i biti dio. Ako se nađe mnogo rude, pa koji* **vark** *dođe, kad se nanovo obradi i kaže: Moji su dijelovi bili veći, neka mu se to ne primi. Samo* **hutmanovi** *i . . . . . .*[3]) *dijelovi ne mogu propasti osim ako pred šerijatom (sudom) i* **urbarerom** *drage volje da ili komu pokloni. Neka dade, da se zabilježi u* **urbarerovu** *tefteru i neka onda bude dopušteno, ali neka najprije da* **žamkošt**, *pa neka onda poklanja.*

Kanun.

Ako rov, koji je unišao među druge rovove, metne na onome mjestu, gdje mu je poznat **maršajt**, *jednu dvije* **prande**[4]) *ili očisti (odabere), pa oni drugi veliki rovovi, koji se nalaze na tome mjestu, htjednu, da ga izbace, ne mogu ga izbaciti, osim ako im* **maršajt** *bude poznat, ili potegnu mjeru, onda neka ga izbace.*

Kanun.

Ako nastane spor među dva rova, neka dođu **urbarer** *i vještaci i neka uniđu u ona dva rova, pa neka vide. Kada izađu na površinu zemlje, neka dovedu one, koji se parniče i neka ih saslušaju, pa neka po starom kanunu završe njihovu parnicu. I u* **maršajdu** *i u mjerama*[5]). *Ako se tužitelji budu htjeli nagoditi, neka učine nagodbu sami među sobom. Neka jave svima* **varkovima**, *da dođu, pa neka se za svoje dijelove nagode. Ko ne htjedne nema ga siliti.* **Urbarer** *neka se ne miješa u pogađanje, njihova je pogodba (t. j. samih među sobom) valjana. I neka daju, da se zabilježi u* **urbarerovu** *tefteru, neka ne bude poslije spora. Ako bude svjedok u* **urbarerovu** *tefteru, to valja, jer je za svjedoke* **urbarerov** *tefter valjan.*

---

[1]) Kivark vidi gore.

[2]) »činiti paun« = izrađivati; jer »paun« nesumnjivo je njem. »Bau«. U tom smislu valja i na drugim mjestima shvatiti ovu frazu.

[3]) او جينك؟

[4]) راندە ?

[5]) Ovdje mora da je nešto ispušteno, jer nije rečenica potpuna.

Kanun.

Ako jedan rov učini s drugim rovom **šlagom farnu**, *pa onaj rov, koji čini farnu i onaj rov, s kojim se čini* **farna** *zatraži mjeru, nije dozvoljeno tegliti mjeru onim* **šlagom**, *osim ako drugim* **šlagom** *učini* **proboj**, *pa bude nov, onda neka onim* **probojem** *potegne mjeru. Komu mjera dosudi rudu i prihod, neka onaj dade urbar*[1]) — **hak**[2]).

Kanun.

Rov, koji **šajbinom**[3]) *drugoga rova (čini)* **pruh**[4]), *ili vuče, neka od one* **šajbine** *dade onomu rovu 14* **perpera**; *i neka da* **žak, lon**[5]), *drvo i radnika; i neka vlasnik one* **šajbine** *jede i neka gradi puteve i neka drži.*

Kanun.

Rov, koji se da na **lehvar**[6]), *neka svoj trošak dade* **lehvarima**. **Vaturci** *neka uzmu hak od rude, kako budu ugovorili. Kakogod ugovore, neka na to* **vaturci** *daju papir (ispravu) i neka upišu svjedoke, da ne ostane mjesta, da poslije mogu zanijekati. Ako se nađe vrlo mnogo rude, neka kasnije* **varkovi**[7]) *ne tuže, a ako se nikako ne nađe, neka* **lehvari** *ne niječu, dok ugovoreni rok ne izađe, jer je* **lehvar** *u* **vaturka** *do ugovorenog roka. Ako* **lehvari** *hoće, da kojega* **varka**, *ili koju drugu osobu uzmu kao druga, da im pomaže ili da s njima čini* **paun**, *neka im to niko ne zabranjuje. Ako* **lehvar** *učini štetu rovu, a drugom rovu učine korist, neka se spomenuti* **lehvari** *kazne. Neka ih glavom strmo spuste u rov, pa neka prerežu konopac, da padnu u rov. To im je kazna.*

Kanun.

Štolnu, *koja je postala dokuzlema*[8]), *ne može niko oživiti i uzeti, jer nije običaj. Neka stoji pusta, dok joj se* **hulloh**[9]) *napuni zemljom, da se ne zna za nju, pa dok preko nje ne pređu šumski konji. U jednom su kanunu učinili tako, ako se nađe jedan čovjek, koji zna, da je dokuzlema, da ne može onda niko uzeti.* **Štolna**, *koja nije bila dokuzlema, takovu* **štolnu** *zovu* **funtarica**[10]), *iz nje vade zemlju teknetom. Ko ovakovu prvobitnu* **štolnu** *oživi, ne može mu to niko zabraniti.*

Kanun.

Ako rov pod mjerom, koji je po običaju **štolna**, *ide i dolazi u rudnik, pa dođe iz* **osmice** *izmjerenog rova i „jede“ rudu, onda treba ovako: Neka radnik sjede*

---

[1]) اوربار = urbar su u starom saskom rudarskom pravu prihodi gospodara zemlje od rudnika, naročito desetina.

[2]) Hak = pravo. Hak je pravo, uopće ono, što nekomu pripada.

[3]) »Šajbina« možda je njem. »Scheibe«, pl. Scheiben.

[4]) »Pruch« je njem. Brauch, Gebrauch; »činiti pruch« = Brauch machen, brauchen = upotrebljavati, služiti se čime.

[5]) لون = lon valjda njem. Lohn.

[6]) لهوار biće valjda isto što i لهنوار lehnovar (lehenhouwer).

[7]) Pošto je ovdje govor samo o vaturcima, biće ovo pisarska pogreška وارقلر mjesto واترقلر.

[8]) dokuzlema = na devet, po devet. Sravni sekizlema = osmica i osmilica.

[9]) هوللوح Vidi naprijed موللوح mulloh.

[10]) فونتاريچه možda je od njem. Fund (nalaz). Sravni »findig« = gdje se može šta naći.

na stolicu, neka daska od stolice bude debela tri prsta, a neka joj noge budu duge jedan **lakat**, *to jest mali aršin, a držak neka bude koliko i noga od stolice. Neka radnik sjedi na stolici, dok ne prođe na sve četiri strane kroz* **osmicu** *onoga rova, pa kada prođe, što god nađe rude izvan polja, može sjeći i „jesti", niko mu ne zabranjuje.*

Kanun.

Ako **štolna** *probuši u pravac do rova pod mjerom, onda, kada probuši, neka ostavi mjeru i neka se odmakne osam kolača, pa neka* **štolna** *po običaju „jede" rudu, ali dok ne dođe rov i ne probuši, što spomenuta* **štolna** *„pojede", njezino je.*

Kanun.

Ako se rov pokvari, a drugi rov po običaju i kanunu zađe pod njega, pa mu vodu odsiječe, onda su ona mjesta, koja stoje pokvarena vodom, to jest mjesto, koje on isuši, njegovo je. Ako bude teglio u gornji rov, daće za vrata dokuzlemu.

Kanun.

Ako se rov pokvari parom, pa ako budu u njega došli **hutmani** *i pouzdani ljudi i po običaju i kanunu pregledali ga, a onda dođe jedan rov s drugog mjesta i onomu rovu dade vjetrenje i odstrani mu paru, onda su ona mjesta, koja stoje parom pokvarena, njegova. Samo ako bude izvlačio rudu u onaj rov, daće za vrata dokuzlemu.*

Kanun.

Ako se ko god pred **saborom** *i pred* **zakonom** *prođe rudnikâ s vodom i ostavi ih, a onda dođu ljudi sa strane, pa uzmu onaj rudnik i odvrate vodu, te počnu vaditi rudu, a onda dođe onaj stari vlasnik i zatraži svoj rudnik i svoje dijelove, ne može uzeti, rudnik mu je otišao iz ruku. Ljudi, koji su došli sa strane i oživili rudnik, kad im dođe voda, neka izrađuju, koliko mogu, niko im ne može zabraniti. Ako neko iz drugoga rova onoga rudnika odsiječe vodu i ako po običaju i kanunu uniđu u rov* **hutmani** *i pouzdani ljudi, te ga pregledaju, onda ona mjesta, koja je zahvatila voda, pa su stajala pokvarena, pripadaju onome, ko je vodu odvratio. Samo ako bude vadio (rudu) u gornji rov, daće dokuzlemu.*

Kanun.

Kada u rudnicima bude **prežomal**[1]) *i nestane rude, pa uniđu u rov* **hutmani** *i vještaci te pregledaju, neka onaj prvobitni rov ostavi, a neka se u zamjenu tome prihvati drugog rova pa neka goni i ide. Neka bude marljiv tražiti rudu.*

Kanun.

Ako radnik uzme u rovu **rabotu** *i rudu podijeli i svoju* **rabotu** *očisti, a po kanunu ne preda* **hutmanu**, *nego ode u drugi rov i drugoj osobi, neka mu se uzme globa* **ode** *....*[2]) *25* **perpera**, *ili neka se kazni.*

---

[1]) رەژومال ?

[2]) اودە.. na drugom mjestu potpuno napisano اودەوە *odeva* znači po smislu globa, ali korjena nijesam mogao naći, osim ako nije korumpirano od njem. vorwandeln, što u staroj saskoj rudarskoj nomenklaturi znači »platiti globu«. Na ovom mjestu, gdje je pisano samo ode ... moglo bi se doduše uzeti da je od turskog اودەمك »platiti«, dakle »neka plati«, ali pošto je na drugim mjestima ispisano potpuno odeva, ne bi to bilo ispravno.

Kanun.

Ako među rovovima bude **kirgar**[1]*, pa provale (prosjeline) svakoga rova pregledaju* **hutmani** *i pouzdani ljudi, a onda kasnije jedan drugome namjerno pokvari štogod na provali i učini mu silu, neka mu se uzme globa* **ode** *.. 25* **perpera** *ili neka se kazni. Neka od njega štetu naplate.*

Kanun.

Ako u rovu bude voda, koja priječi raditi, pa prođu dva rova ispod onoga rova, da odsijeku vodu, a budu obadva zajedno i ne bude jedan od drugoga dublji, koji od njih prvi dođe i vodu odsiječe, on se broji, on je učinio dobrotu. Ako budu vidjeli **hutmani** *i bude sa znanjem pouzdanih ljudi, ima mu za to uzdarje (plaća).*

Kanun.

Ako neko ukrade rudu, neka mu se uzme 25 **ferfera**[2]*) globe. Svaki se* **ferfer** *računa po 12 akčeta. Ili neka se kazni.*

Kanun.

Ako neko ukrade radniku **okrut**, *to jest željezno oruđe, ili kakvu drugu stvar kao* **kilavu**, *i oruđe, ili čiviju, ili* **kračnu**[3]*), ili* **opan**[4]*), ili željeznu svijeću, ili sjekiru, ili svrdao (burgiju), štogod ukrade, neka mu se uzme 25* **ferfera** *globe, ili neka se kazni.*

Kanun.

Ako neko u rudniku namjerno pokvari rudu, neka mu se uzme 25 **perpera** *globe, ili neka se ponizi i kazni. Neka se (stvar) svidi po saskom kanunu i ljudskom običaju.*

Kanun.

Ako rudnički radnik, koji je uvijek zaposlen u rudnicima, nekomu bude dužan, pa ga uhvate i uhapse, neka ga pridrže do nedjelje do podne, a onda neka uzmu od njega jamca, da on može otići u rudnik, neka ne izostaje od posla. Tako je kanunski običaj.

Kanun.

Ako neko u rudniku bude optužen zločinom ili dugom, pa ga zatraže i zaištu, neka ga iz rudnika ne uzmu i ne idu (s njim), to nema, ima samo, da ga pridrže, neka da jamca, dok bude **sabor**, *a dotle neka radi u rudniku, neka mu mjesto ne ostane prazno. Kada bude* **sabor**, *ako mu se što dokaže, neka hak podmiri vlasniku i neka preda.*

Kanun.

Ako radnik radi u rudniku na jedan razdio (t. j. za vrijeme, dok se ruda razdijeli), pa dok još nije bila razdioba, ostavi rudnik i ode, a onda se kasnije vrati i zatraži svoju **blaću**[5]*), neka mu se ne da.*

---

[1]) كيرغار ?

[2]) فرفره ovdje ovako mjesto وپره perpera.

[3]) كراچنه = kračna njem. die Kratze (prije kracze) vrsta sjekire.

[4]) اوپان = opan sr. opanac.

[5]) بلاكه = blaća t. j. plaća.

Kanun.

Ako se rov, koji je **zakonina**[1]*, burom (vjetrom) pokvari, neka po običaju i kanunu stoji godinu, šest sedmica i tri dana. Iza toga ko god ga uzme i počne izrađivati, može ga uzeti, njegov će biti, niko mu ne može zabraniti.*

Kanun.

Rovovi, koji su **hodica**[2]*, kada ostanu po kanunskom običaju šest sedmica i tri dana, ko god ih četvrti dan po podne učini* **ibština**[3]*, to jest po kanunu ih započne raditi i oživi ih, njegovi su, neka mu niko ne priječi.*

Kanun.

Ako neko započne rov, a po običaju i kanunu ne učini **ibštinom** *i do onog (određenog) dana ne postavi u onaj rov radnika, pa dođe neko drugi i učini* **preibštinom**[4]*, njegov je, može ga uzeti, niko mu ne može zabraniti i neka mu ne zabrani.*

Kanun.

Ko pokvari nagodbu i **pogoćaj**[5]*, što god bude po saskom kanunu velika i mala* **odeva**, *neka mu se uzme globa i neka mu je uzmu.*

Kanun.

Ako neko ukrade u rudniku radniku kapu[6]*, ili* **platnu**[7]*, ili ham ili* **huntu**[8]*, ili kakvu drugu stvar, neka mu se uzme 25* **perpera** *globe ili neka se kazni.*

Kanun.

Ako neko u rudniku ukrade s **krama** *šindaru (dasku), ili . . . . . .*[9]*, ili baskiju, ili živicu, ili kakvu drugu građu, neka mu se isto tako uzme 25* **perpera** *globe, ili neka se kazni.*

Kanun.

Kada se na jednom mjestu **varkovi** *slože, da gone (kopaju)* **stonornu**[10]*, a onda htjednu, da se toga prođu, a bude pri njima radničkog haka (što radnici od njih*

---

[1]) زاقونته = zakonina po smislu znači onaj veliki rov, koji je pod mjerom. Možda je izvedeno od riječi »zakon«, dakle uzakonjen rov, biva izmjeren. Vidi naniže.

[2]) حودجه = hodica, hodiđa biće da su ovako preveli njem. Schurf.

[3]) ابشتنه = ibština po smislu znači neki još nepoznat nam akt, kojim rudnik prelazi u vlasništvo nekog. Korjen riječi je nepoznat, ako nije u savezu sa našom »baština«, gdje je metatazom ono *a* u turskoj transskripciji kao elif stavljeno na početak.

[4]) پرېښتنه krivo napisano mjesto پره‌ابشتنه preibština. Fraza »učiniti preibštinom« znači da se nešto što je već bilo ibština po drugi put učini ibštinom.

[5]) عوکای = pogoćaj sigurno pogođaj.

[6]) تاکیه = takija značilo bi »kapa« ako je ortografija kriva, pa bude ovako napisano mjesto طاقیه.

[7]) پلاتنه ?

[8]) حونته = hunta biće njem. »Hunt« u značenju »rudarska kolica«.

[9]) Ovdje je samo preslikana riječ, koju prepisivač nije mogao pročitati, a izgleda kao frenk i sl.

[10]) ستوورنه = stonorna. Po smislu izgleda, da imaju slična značenja rov pod mjerom, štolna (također i štôna), štonorna i zakonina. Vidi »kanun« o tome naniže.

potražuju), neka najprije daju radnički hak, pa neka se onda prođu. Ako radnici htjednu, da prime za svoj hak njihove dijelove, pa uzmu, dozvoljeno je. Ako pri ***varkovima*** *bude* ***žamkošta,*** *pa ga ne plate, ili ga ne mognu platiti, neka im uzmu dijelove za* ***žamkošt,*** *ako hoće.*

Kanun.

Ako veliki rov, koji obiluje rudom, izvlači rudu, a uz njega bude ***paun,*** *a zajedno i* ***ocen,*** *pa nakon obračuna i popisa poplaća se* ***žamkošt*** *i* ***ocen*** *i ostane pri njima od rudske cijene zaostataka, ne mogu prodati svoje dijelove u rudniku oni, koji ne mognu platiti (onaj zaostatak). Takovo lice neka plati zaostali novac, kada mogne.*

Kanun.

Ako jedan ***vark*** *preda pred* ***hutmanima*** *svoj rudnik i svoje dijelove radnicima s tim uvjetom, da ruda, koju nađu, bude njihova, kome god hoće, da je mogu prodati, samo da ne izgube (valjda izgubi) svoj rudnik i svoje dijelove, pa oni radnici, ne predavši onaj rov vlasniku, odu s toga rova i pređu na drugi rov, a onda na onaj rov, što su ga oni ostavili, dođu drugi ljudi i učine* ***ibštinom*** *i htjednu, da učine* ***preuzboj,*** *to ne mogu, onaj rov pripada starom vlasniku, a oni radnici, koji su ostavili rov, neka se ponize (kazne) i neka im se uzme globa dvije* ***ode*** *..(biva dvostruka odeva, globa).*

Kanun.

Ako neko u prisutnosti ***hutmanâ*** *metne na jednu* ***havdinu***[1]) *krst i počne raditi, ne može mu to niko uzeti, osim ako drugi ljudi dođu, pa rov one* ***havdine*** *učine* ***ibštinu*** *i počnu raditi, onda će oni ljudi uzeti i raspolagati i rovom i* ***havdinom,*** *biće njihovo vlasništvo, ne može im zabraniti i neka im ne zabrani.*

Kanun.

Kad radnik odlazi s rova, ne može sa sobom uzeti ***huntu,*** *dok se tri puta na* ***havdini*** *ne prevrne i ne uhvati (?). Neka svoju* ***huntu*** *proda na onom mjestu, gdje ima radnika, a gdje nema radnika, ne može nikako uzeti i otići. Ako uzme i ode, neka mu uzmu globu* ***odevu*** *25* ***ferfera.*** *Tako je stari kanun.*

Kanun.

Kad u jednomu rudniku bude para, pa se pokvari, ako ga po kanunu ***pregledaju hutmani*** *i vještaci, pa mu koji drugi rov dade vjetrenje, onda će ona* ***mjesta, što su stajala*** *pod parom prazna, biti vlasnika onoga rova, što je dao* ***vjetrenje.***

Kanun.

Ako neko učini jedan rov ***ibštinom,*** *bilo to na rudi ili na* ***paunu,*** *pa onda od toga jedan dio pokloni pred* ***hutmanima*** *i radnicima drugomu, a ovaj mu ne da za to uzdarje, ako onda onaj stari vlasnik (od toga poklona) odustane i ne dadne mu dijela, pa onaj drugi dođe i na* ***saboru*** *i* ***zakonu*** *to zatraži, ne može dobiti. Za to, što nije dao uzdarje, dijelovi pripadaju starom vlasniku.*

---

[1]) حاوديٮ = havdina možda njem. »die Haide«, pl. Haiden = pusto, neobrađeno polje.

Kanun.

Ako neko u jednom rudniku pokloni drugima dio u rudi ili u **paunu** *i ovi to prime i daju uzdarje, pa se poslije pokaju i zatraže natrag ono uzdarje, što su ga dali, neka im onaj onu stvar, koju je uzeo, povrati, a dijelovi su opet njegovi po kanunu i po običaju.*

Kanun.

Kada među rovovima bude **kirk**[1]*, pa se među sobom nagodi i učine* **pogođaj** *i odrede granicu, a onda se povrate, pa neki htjednu, da pokvare* **pogođaj** *i nagodbu, ne mogu pokvariti, osim ako budu ugovorili i kazali: neka bude* **kilava** *za* **kilavu** *t. j. pijuk (kazma) za pijuk, kad ovako bude, može uzeti onaj prostor, što je* **kirk** *— ako bude tako ugovoreno, onda se može nagodba i* **pogođaj** *pokvariti. Ali neka ugovor učine pred* **saborom,** *neka ne rade potajno.*

Kanun.

Ako **varkovi** *zajednički postave u rudnik* **šafara,** *pa onaj* **šafar** *uzme u onome rudniku potajno* **lemšat** *i* **rabotu,** *a* **varkovi** *za to ne znadnu, kada ovaj glavni posao izađe na vidjelo, neka ga ponize i kazne i neka mu uzmu* **rabotu** *i neka ga izbace.*

Kanun.

Ako rov tjera **uzboj** *pod jedan rudnik na svoju*[2]*) goru ili brdo, ne može mu drugi rov ili koja osoba to zabraniti. Onaj može svoju* **štonornu** *i svoj* **uzboj** *tjerati, kuda hoće, neka ide, neka mu niko ne zabranjuje.*

Kanun.

Ako **lemšat,** *koji je držao rabotu, pa se zadužio, pođe iz dotičnog rudnika, pa ljudi, koji su* **vark** *htjednu, da mu uzmu za dug njegov* **okrut,** *to ne mogu, nije kanun. Samo ovo ima: Dok onaj* **lemšat** *ne očisti svoju* **rabotu** *i dok je ne preda* **hutmanu,** *nema dozvole, da uzme svoj* **okrut** *i da ode. Kad preda, ne može mu onda niko zabraniti i neka mu ne zabrani.*

Kanun.

Ovdje kazuje koliko je na onomu mjestu, gdje se tjera **štonorta**[3]*), visoko i koliki je* **kirk** *(?): Neka bude stolica, što je pod radnikom, tri prsta debela, neka joj noge budu duge* **komo** *(?)-lakat, to jest mali aršin, a neka držak od* **kilavice**[4]*) bude isto toliko dug, pa neka radnik sjedi na stolici i neka je straga povuče. Dokle god mogne na sve četiri strane izraditi (valjda zabilježiti), to je običaj i kanun rova,* **štonorne** *i* **štone**[5]*), koju tjeraju (kopaju), a koju zovu* **zakonina.** *Ovoliko je, koliko je spomenuto.*

---

[1]) كيرك Vidi naprijed كرك i كيرغار ? Po smislu imalo bi da znači nekakav spor.

[2]) Može se prevesti i njegovu.

[3]) اشتونورته Ovdje ovako mjesto inače اشتونورنه štonorna.

[4]) قيلاويچه = kilavica. Ovdje ovako mjesto inače kilava.

[5]) اشتونه valjda udešeno prema pravilima našeg jezika od اشتولنه štolna.

Kanun.

Ako **štona**[1]) *i* **pravcar** *jednoga rova omekne, i sve se ispodupire građom, te postane strašivo i opasno, pa radnik, koji je na rovu i unutra u rovu opazi, da će na kojemu mjestu rova biti* **slom**, *a onaj* **hent**[2]) *se ne nađe pri ruci građe, neka uzme koliko treba s* **krama** *onoga rova ili s* **krama** *kojega drugog rova, s kojega god bude građa valjala, ili ako bude u blizini gaj (neka uzme odatle), neka napravi, neka nije štete. Ako nema* **krama** *ni gaja, a bude u blizini čija kuća, neka radnici onoga rova odu i onu kuću sruše i uzmu za građu te ona mjesta, gdje treba podupru i naprave. Ali odakle god uzme, neka vrijednost plati.*

Kanun.

Ako neko počne rov i učini **ibštinu** *i ode, pa uzme i donese od drugog radnika* **okrut**, *a pred svjedocima ugovori: što god spomenutim* **okrutom** *izradim daću hak, pa onda radi onim* **okrutom** *i nađe rudu, a zatim dođe vlasnik onoga* **okruta** *i zatraži dio, ne može dobiti dio time, što su ugovorili dati i uzeti hak. Ali ako zaište* **okrut** *jednoga radnika i kaže mu: dođi, da danas radim, ili: da učinim jedno* **pože**[3]), *pa to ne bude na hak, a bude pred* **hutmanima**, *ili radnicima, onda će vlasnik onoga* **okruta** *uniči u dio onoga rudnika.*

Kanun.

Ako se neko pred **hutmanima**, *ili vještacima pogodi s jednim radnikom, da goni (kopa)* **štonortu** *i dade* **ocen**, *neka odrede koliko će biti visoka i široka. Neka* **bužolija**[4]) *kuda ide* **hunta**, *bude ravna, neka bude široka 2½ ili 3 pedlja, a neka* **štona** *od* **žola** *do* **pešnija**[5]) *bude visoka 5½, ili 6, ili 7 pedalja. Kako ugovore i na što se pogode, neka po tome goni i ide. Ako umanji, neka ne uzme, neka ne bude . . . . . .*[6])

Kanun.

Kad radnik započne rov i učini **ibštinu**, *treba da nabavi majdansku kapu*[7]), **blatnu**[8]), *ham,* **huntu** *i u ruci svijeću,* **štaku** *i konja, koji se po rudarskoj nomenklaturi (zove)* **kon**[9]). *Treba da ima ovo u onoga radnika, pa da mu* **ibština** *bude dozvoljena (valjana).*

Kanun.

Ako radnik podsiječe **huntu** *s vrha, pa je za nekoliko smanji i u tome se uhvati, ili mu se svjedocima dokaže, onda ako hoće vlasnik one* **hunte**, *da je primi, neka primi, ali ako je ne primi, nego dođe pred* **sabor** *i zatraži, neka se uzme globa* **odeva**, *ili neka se kazni.*

---

[1]) شتونه valjda udešeno prema pravilima našeg jezika od شتولنه štolna.

[2]) هنت = hent, hint, hunt?

[3]) پوژه = pože, puža?

[4]) بوزولیه ?

[5]) پشنیه ?

[6]) Ovdje ima riječ, koju prepisivač nije mogao pročitati, pa je samo preslikao.

[7]) ناکیه

[8]) Ovdje blatna, mj. naprijed platna.

[9]) قون = kon. U turskom pismu nema znaka za nj.

Kanun.

Ako na mjestima, gdje je **poroj**[1]) *i* **potok** *radnik ne dolazi i ne radi, pa ako četvrti dan dođe drugi i učini* **preibštinu** *te započne raditi, onaj će* **poroj potok** *biti njegov.*

Kanun.

Ako radnik učini jedan rov **ibštinom** *i postavi jedan* **cimar**[2]) *građu, a onda ostavi to prazno petnaest dana, ko god dođe nakon petnaest dana i učini* **preibštinu**, *može uzeti, biće njegovo vlasništvo. Ali prije petnaest dana ne može uzeti, nije u kanunu.*

Kanun.

Ako neko učini jedan rov **ibštinom** *i na njeg metne krst, niko ne može za tri dana doći i umiješati se u to. Nakon tri dana ko god dođe i učini* **preibštinu** *te postavi radnike i proradi, može uzeti, niko mu ne može zabraniti. Po kanunu će biti rov njegov.*

Kanun.

Ako neko u rudniku jednomu radniku ili kojemu čovjeku ukrade u četvrtak večeru, ili mu je prevrne na tle, ili mu je silom uzme, po onaj vlasnik jela dođe i zatraži pred **saborom** *ili pred* **hutmanima**, *daće onaj 25* **ferfera** *globe* **odeve.**

Kanun.

Ako neko u rudniku opsuje **hutmana** *i to se šeriatom dokaže daće 25* **ferfera** *globe* **odeve**, *ili neka se kazni.*

Kanun.

Dok je ruda još u rudniku, neka ljudi, koji su **vaturk** *(i)* **vark** *dođu u rudnik i pregledaju rudu, je li dobra i čista. Onu rudu, koja bude rđava i ne pristaje u posao, neka opet povrate, da se nanovo očisti. Ako osoba, koja je* **vaturk** *uzme rudu i spusti je u čarak, pa u čarku nađe onoj rudi manu, te se vrati i tuži, da rudu ostavi vlasnicima one rude, to ne može. Trebalo je, da vidi, dok je bila u rudniku.*

Kanun.

Ako se neko u rudniku pogodi za rudu i proda je, pa kasnije odustane od toga i ne uzme onu rudu, propašće kapara, koju su dali, ne može je uzeti.

Kanun.

Ako se neko pogodi za cijenu rude i pred **hutmanima** *se pogodi za* **odkop** *ili za* **ocen** *i ostale rudničke spreme te sklopi ugovor, ne mogu te osobe ovaj ugovor pokvariti, neka taj ugovor stalno vrijedi. Nema kvariti kanun.*

Kanun.

Ako u jednom rovu bude rude, a vlasnik toga rova ne bude u stanju, da dade potporu i **pomoć**, *onda treba, da* **hutmani** *i* **šafari** *upitaju onoga, koji bude* **vark** *i*

---

[1]) پوروی = poroj ?

[2]) چیمار = cimar, čimar, valjda njem. Zimmer.

da za **odkopinu** *rude odu i uzmu potporu i* **pomoć** *od druge osobe. Ako onu* **odkopinu** *rude ne nađu, koliko god nađu, neka uzmu novac na onu rudu i neka urede, da rudnik radi, neka ga ne ostave prazna i pokvarena.*

Kanun.

Meth[1]) *to jest krug i* **havdina** *rudnikâ je od jednoga rova do drugoga, a od rova, koji je najdônji, to jest od kojega naniže nema drugoga rova, neka na* **havdini** *onoga rova stane jedan čovjek i neka baci* **givrdicu**[2]), *to jest čekić, kojim tuku rudu i sitne je. Dokle god mogne dobaciti, donle je granica* **havdina** *i* **meth.** *Odatle naniže, ko god može i dokle god izradi, neka radi, neka mu niko ne zabranjuje.*

Kanun.

Krug i **meth** *čarkova je isto tako od čarka do čarka, a od najdônjeg čarka, neka na* **šlaknu** *stane i baci čekić, donle je, dokle dobaci. Odatle naniže, ko bude radio, neka radi, niko mu ne može zabraniti.*

Kanun.

Ako u kojim rudnicima i rovovima ne bude vode, a bude im potrebna voda, pa neko napravi kanal i dovede među majdane i rovove vodu, ko god bude radio onom vodom i našao rudu, treba da vlasniku onoga kanala plati u sedmici od svake **plaknice** *po 4 akčeta. Ako se onaj kanal pokvari, a vlasnik propusti, da ga popravi ili pokaže, da ne može, ko god onu vodu upotrebi, neka i oni onaj kanal popravljaju. Što god bude troška, neka od onoga haka od 4 akčeta odbiju. Neka popravak bude sa znanjem* **hutmana** *i* **šafara.** *Ako se kanal pokvari i ostane posve pokvaren, ne može niko doći, pa učiniti* **ibštinu,** *dok u sredini onoga kanala ne naraste grana drveta koliko aršin. Pošto u kanalu naraste grana koliko aršin, onda se može učiniti* **ibštinom.** *Ko god uzme, popravi i oživi, njegov je.*

Kanun.

U **ibštini** *rovova je običaj i kanun: Ako neko iza rođenja Isaova —* **božića** *do petnaest dana u jedan rudnik ne namjesti radnika, ko god dođe i učini* **ibštinu,** *dozvoljeno je i onaj je rov njegov. Isto tako iza šarenih jaja to jest crvenih jaja do petnaest dana ko god hoće, neka učini* **ibštinu** *i neka radi, neka mu niko ne zabranjuje.*

Kanun.

Ako oni, koji su mješćani iz Sirenice[3]) *donesu izvana u varoš stvari za jelo i pilo, neka im se od toga kao i od stvari, koje dođu za rudničke spreme, ne uzima daća (carina, maltarina i sl.).*

---

[1]) متە = meth, meteh i sl.?

[2]) غیوردیجه = givrdica, givrdida?

[3]) سیرەنیچا = Sirenica možda korumpirano od Srebrnica.

Kanun.

Kada im bude o rođenju Isaovu i o šarenim jajima, to jest o **božiću** *i* **uskrsu** *razdioba, neka prema rudi daju* **knizu**[1]) *i* **tekliđu**[2]) **podelu**[3]). *Kada bude* **sabor**, *pa se budu vodile tužbe i parnice o rudničkim stvarima, komu god se dosudi, neka dade* **knizu** *16 akčeta, a* **tekliđu** *4 akčeta. Gdje god se preko sedmice proda vina, neka* **knizu** *da jedno pende*[4]) *vina. Mesari koliko god zakolju goveda, neka od svakoga daju* **knizu** *jezik. Osim toga neka o rođenju Isaovu i o šarenim jajima daju* **knizu** *i* **tekliđu** **čast** *i peškeš (dar). To je stari kanun.*

Ovo je, što je ovdje spomenuto, saski kanun (zakon) i ljudski običaj. Pisano . . .

---

[1]) كنيز kniz = knez.

[2]) تكليج = teklid na kraju krivo punktirano ج mj. چ, dakle teklić.

[3]) بودله = podela sigurno dolazi od glag. podijeliti.

[4]) Pende sr. njemačko »Piute«.

Из Дневника Прокопије Чокорила.

Саопштио

Др. Владимир Ћоровић.

III. Реформе и њихов утјецај.

На 1850. августа 29. дође ѹ Ерцеговинѕ царскій чоекъ да пише вакупе, то есть прилоге од' тѕрские џамиа и вода, да види царъ колико могѕ на годинѕ дати приода. И дадоше мѕ да коначіи ѹ Мѕкиħа жене кѕħама и рая мѕ ради вас данъ на ѹсѣкновеніе с҃тітеля Іѡанна, док мѕ кѕħе простриеше. Оде без' обзира натрагъ истога м҃сеца. Паки имъ дође иисти послѣ торжествено и све пописа, како зактеваю царски љуђеви, и то бы наопако по раю мостарскѕ. Ѹ кога би кѕħе или дѕħанъ на вакѕпѕ ѹзеше имъ дѕħане и кирие ѹ некие колико и дѕħанъ валя, по гроша 750. Па и дѕħане имъ ѹзеше, што имъ е ѡстало ѡд' три колѣна до четири. Ето правде! На 1851. маіа мѣсеца.

На 1851. Када дође царска нова уредба, то ѹчинише царски люди, пароци сваки ѹ своои пароки са домаћиномъ сеѡскиемъ; покѕпе араче главарске одъ осамъ година до сто и 50. И тако црни пароци покѕпише више но да сѕ Тѕрцы кѕпили, таки сѕ имъ стра задали! Ако би сакрио ко арачь да иде ѹ сѕргѕнлѕк за 6 година и арач гроша 45 узети мѕ. То се покѕпи ѹ два мѣсеца априлиа и маиа све и више арачи по гроша 15 свакие пара. Но што јадни пароци пропадоше: броячи много сѕ заброяли, па не дадѕ дрѕги пѕтъ броити, те сѕ люди едни пропали, а едни кои сѕ се довизали те би што броякѕ дали криюћи, томе би све било: тако е. Састала се пѕлитика тѕрска и нѣмачка, па люди прости и прави пропадоше. Расѣкоше данякъ на свакѕ кѕħѕ ѹ Мостарѕ (1851. маіа 7.) по гроша 65. Тѕ се народъ много мѕчио и молио да ѡблакшаю, никако ниесѕ могли ѹмолити люди, кои сѕ заповѣдали.

На 1851. маіа мѣсеца када паде царска правда ѹ Ерцеговинїи, паде на Мостаръ и мостарски кадилѕкъ данка кеса 460. Примише Тѕрцы мостарски с балияма населачкием кесе 130, рая мостарска кеса 51, дадоше и приечкои ћеса 9 манѣ сто гроша; ѡстало прими рая населячка.

12. марта 1853. Дониеше на носилима у Мостаръ Ћамилъ пашѕ, да купи танзиматъ и да исправи све криво, што е коме неправда учињена! И свакъ да плаче на зѕлѕмъ учињени пре двіе године дана, да ће свакоме исправити, тако учини. Никомъ ништа не учини право, но што онъ напуни се новаца, па га однесу магле тамо на Љубушко, отоле крозъ Босѕ. Ето нѣму трговине! Оде 1. юнія 1853.

На 1856. февруаріа 28. Проучи се царскій фермань да су сви народи слободни како и Турцы и да иду у низань, у све говорећи, да су равни с Турцима. И да се патрикама и владикама плаћа изъ азне султанове. И пуче топова 21 шенлука. Дође други фермань: благодари царь войнству, како се добро подносио у боевима и осталимъ подаиницима како су му вѣрни биліи. И пуче топова 21, маиа 6.

На 1856. аугуста 6. собро е Исакь паша сву Ерцеговину, првенце одъ свію кадилука. Ови се соборъ држо у Мостару од 6. августа до септемврія 6, док се увела нова войнина, а дигли арачи. Пало е на народъ крштени у Ерцеговини войника 257, свакій воиник по гроша 5000. Све се раздијелило на кадилуке. Ево по колико на кои долази гроша войнине:

		стари данакъ
Мостар	236.900	199.180
Любушки	176.570	148.481
Дувно	52.320	43.931
Коньиць	10.500	8.841
Невесинѣ	79.070	66.374
Столаць	114.950	96.691
Почител'	25.570	21.441
Требинѣ	120.980	101.769
Нишићь	26.160	21.990
Гацко	102.850	86.676
Фоча	79.370	66.646
Чајниче	24.670	20.759
Таслица	101.060	85.105
Приеполѣ	90.960	76.359
Колашинъ	25.570	21.500

На 1857. юлія 15. Дође у Мостаръ Аџак бей из' Цариграда и донесе фермань и проучи се предъ народомъ и пуче топова 21. Овай фермань гласи, да се уста нови крмльичкій суд[1]), да се погублаваю катили. Самъ е реизъ Аџай бей започео судити септемвра 14. Судъ криминал'ни, у нѣму су судіе: два Хрішћанина и два Латинина и два Тѣрчина и Аџак бей реизъ судія. У 5 сати отвориі судію септемвріа 14. дне.

12. марта 1861. года дође у Мостаръ изъ Цариграда нова комисия, а именно: еданъ православни владика Антимъ Велесовацъ съ діакономъ и еданъ фратаръ или попъ ар'менорімскій, а именно Степанъ беи и еданъ Константинъ бей Грекъ и еданъ Турчинъ Ибраймъ бей. Ну, Боже помози, сад ће быти прави судъ. Они су перву вечеръ съяліи у Мукића куће.

Другога юлія 1863. года дође у Мостаръ муфетишъ Ахметъ Чевдетъ ефендия и раздаде свое прокламације по Ерцеговини 7. юлія. Донесе ій Міятъ Радовићь коџобаша ефимеріма, да ій шалу по Ерцеговини о своме трошку.

IV. Буне, устанци, борбе с Црногорцима.

На 1849. аугуста 11. ѡде Ибраим' Кавазбаша на Дромлѣке, да ћера ускоке с неколиком воиском и остале, кои му буду криви по нѣгову мѣниу.

[1]) Сигурно: крвнички суд.

Плачь народа рае приечке[1]), када дођоше плакати Смаилъ паши за тешки данак съ бискупомъ фра Рафаиломъ Баришићемъ. Везиръ Из'маилъ паша нареди воискѹ те јадну раю побише под' сараима што болѣ могу, ама не пушкомъ и ножемъ но пробити па да болѣе, неки неколико а неки ни мало. То би 1851. октобра 31. Нађоше бискупа, да е раю диго на плачъ, паки Исмаилъ паша пише Омер паши сераскеру, да е бискуп диго раю на бунѹ и спреми свога диванъ-ефендию у Сараевѹ муширъ паши. Спреми мушир, кои ће то из'вићети пашѹ Дервишъ пашѹ и дође у Мостаръ на 1851. ноемврѝа 11. И пошлѹ по селима по кнезове, те и(х) стану изпитивати, ко и(х) натури да плачѹ. Неки кажѹ: бискупъ, те пуштаю; кои кажѹ на зулумъ, те поведѹ ѹ Сараево Омеръ паши сераскеру. И пође Дервишъ паша ш нима и понесе мазбатѹ од' рае мостарске, како сѹ они права раја царска. То се случи Ноемврѝа день 29. на 1851. путъ у Сараево. Четири чоека, кое сѹ водили ѹ Сараево муширъ паши, он и(х) врати у Мостар на 1851. декемврѝа денъ 23. Одде и(х) ѹ пранге за три године дана три јадна кнеза од' закона римскога.

3. декемврѝа на 1852. дође у Мостаръ рейзъ Исмайлъ паша управитель войничкій. Пуче преда нь топова 16. Пође реизъ Исмаилъ паша на Пивѹ и на Дробнякъ и Жупѹ Нишичкѹ и Банянѣ и Грахово. И Острогѹ и прочия и прочия приети. Пође изъ Мостара рейзъ Исмаилъ съ войскомъ у горну Ерцеговину и на брда црногорска, декемврѝа 10. и ѹ Пивѹ улѣзе безъ пушке, сретаюћи га рая; у Дромакъ[2]) улѣзе 19. декемврѝа. Тамо преко Дромяка прође, тѹда како уради да уради, куће поробе и сваке срамоте учине. Што е мртви глава било све ћу и(х) именомъ казати: Ево Марка Богдановића прво посиекѹ, сирома, кои е ишо те просио да дѣцѹ рани, посѣче га Крвавацъ из' Гацка на правди, ови ние орѹжія никада носио. Тѹ самъ био и очима гледао, када рейзѹ донесе главѹ и нешће мѹ ништа, но заповѣди, да се орѹжие не наоди у Ришћана, а главѹ тѹ оставише. Ево ти осталие Пивљана, кое сѹ тавницомъ померли; перве люде: Јока Апрцовића, кои се у ньи узда, како и они од Мѹамеда, убио га Гачанинъ на Крстцѹ из пушке; покой мѹ души! Ови остали помиру, ђе е кога смртъ стизала: Арсенїе Тадићь, Митаръ Врачаръ, Симо Цикановићь, Голубь Вукановићь, Стеванъ Ћаласанъ, Васко Радойћ, Гавріило Крунићь, Милованъ Блечићь, Комленъ Благоевићь. Комленѹ су Турцы нишићкіи осиецали рукѹ по рукѹ и ногѹ по ногѹ и тако све парче по парче, док се на мукама преставио. Ево које Дромачане на мукама поморіи рейзъ Из'маилъ паша: Пиља Шћепановића, Драшка Шћепановића, Ібсу Жижића, Вукашинъ Годиевића, Секула Жижића, Радаћа Вемића, Лукѹ Ђедовића, Јакова Жугића, Драшка Ковиянића, Перка Мемедовића, Милована Мемедовића, Милутина Делића, Марка Жугића. Шар'нце не знамъ именомъ казати, али знамъ колико е: Илїа Ђаковићъ су дванаестъ люди и една жена стара, мати попа Вида. Све то погине бранећи се Турцима и ниесѹ се дали у руке Турцїма, докле ниесѹ из'гинули и под'лѣ и(х) покоре Турцы. Колико е Турака било мртвие они знадѹ, зашто сѹ забранили, да Ришћани не знадѹ, док рая ће се знати, неће моћи затаяти. Попъ Крсто Копривица из' Баняна умро е у тавници мостарской на мукама; што гоњ е мука у Турака све сѹ на нѣмѹ свршене, више него на Ареѳіи великомученикѹ. Бысть погребенъ више цркве мостарске 29. Јануарія 1853. Умро е Стѣпанъ Сарић веляче 3.,

[1]) Тако се зове десна страна Мостара и околине (према Неретви), на којој су већином католици и муслимани.

[2]) Он увијек не пише Дробњак онако, како је познат код нас. Да то није његова проста омашка види се и по изведеној ријечи: Дромачан.

умро е Лимѕнъ Баѣевъ веляче 13., умро е Стеванъ Миланиѣъ веляче 16. Ови мѕчительи доѣѕ у Мостаръ обадва Из'маила числа 1853. марта 24. Доѣе и Дервиш паша съ Граова 30. марта.

На 1854. юлйя 20. за Мѕстаи паше: ранише Продана Лесковца, ѕбодоше Марка Вѕядйновйѣа на Удрежнѕ й ѕбише Стефана Рошовйѣа й ранише Йгната Церногорца й ѕбише Цетка Радовйѣа сйна ѕ млйнѕ й ранйше Спасоя Шкйпйну ѕ Дабрѕ й ранйше Вйдака Кѕлаша ѕ Дабрѕ й поробйше Савѕ Кравѕ, робле погазйше й малъ одниеше; и поробйше Нйколѕ Окѕкѕ и ташаке мѕ жегоше, и поробише Савѕ Марйѣа и веригама га опасйваше платнениемъ й поробйше попа Глоговца кѕћѕ й вола мѕ пѕшкомъ ѕбйше, й поробйше кѕћѕ Тома Герковйѣа, й поробйше кѕћѕ Стефана Мйлаковйѣа, й запалйше кѕћѕ Мйлоша Кешела й айванъ. Ова се сва зла ѕ ноћи ѕћйнйше.

21. октобра 1857. Одоше у Дромякъ Ибраимъ бегъ Алайбеговиѣь, Јово Зец', Чаушевиѣь, да извиде, што су се Дромячани узьруяли. Доѣе Ибраим бегъ у Мостаръ опетъ 12. декемвріа. Оде војска мостарска на плачъ рае шумске, да и бию што плачу на зло! 13. декемвріа 1857. и остали кадилуцы. 12. декемвріа 1857. полази Аџи Али паша из Мостара у Требинѣ, да види зѕлумъ рае шумске, што се узьруяла и на што плачу и какавъ логор' чине у манастыру Дужима. На то исто спремише Іоаникію Памучину у монастиръ Дужій, да види шта оће, на што ли су устали. Доѣе Іоаникие Памучина съ истога пута безъ икаква успѣка 19. декемвріа. 5. дек. собраше се Зубчани и Шумяци у Дужій на устанакъ за зулумъ турскій.

10. декемвріа 1857. абери, гласови, докази Ѳеодосия игумана манастира Косиерева кажу, да су га били казнили овога покрета поглавице, што е Теодосіе предъ Арнаутима поглаваръ. То му е дао Етемъ паша поглаварство. Казаше, да су калуѣери манастира Дужій отишли у Требинѣ. Казаше, ако е истина, да су перьяници дошли у Оногоштъ, исто кажу, да су и у Корѣниѣе, и мирниемъ начиномъ. Чуло се, да су перьяницы дошли у Завалу у монастыръ. Ови е гласъ писо Думо[1]) консулу австринскоме. Каже: да су на Волѕцу побили се съ Турцыма, да е било и мртвие и да е било кавге и да су погинула до три, четири човјека. Да е писо капетанъ Лука Вукаловиѣь думъ Івану, пароку од Требенѣ, да су заедно сви како браћа. Та е книга дошла од думъ Ива консулу австринскоме у Мостаръ 13. Декемвріа. Казаше, да су свезали игумана Никодима Завалскога и Ниѣифора, што ниесу у ньино коло шћели и тако да су одвели капетану Луци у Дужій. Казаше, да су ударили на Крстацъ, да й е било мртвие. Казаше, да е попъ Миле дошо у Невесинѣ. Казаше, да су овколили на Езерима Арнаѕте и да су Равно пресѣкли, а едни отишли у Пиву. Чуло се, да су Светогорцы удрили на Колашинъ. 19. чуло се, да су три куле запалили: 1 у Велемѣ, 2 у Омутиѣу и 3 у Трубѣли. И у Билећи да су запалили двіе махале. Гласъ е дошо, да су у Польицу ударили на Муягу Сердаревића и да су га обколили и уватили Бакібеговића и неке іоште. И да и(х) е било мртвие с облѣ[2]) стране. Ама ние іошъ извѣстно.

5. янѕаріа 1858. оде Ибраимъ Алајбеговиѣь у Невесинѣ и оде Ћая, брат Васіфъ паше у Требинѣ. 9. Јануаріа 1858. казаше, да е дошло на Гацко 2 табора и на Невесинѣ султановиѣь съ Бошняцыма. 18. Јануаріа Сали Ферикъ паша, са

---

[1]) То је дум Иво требињски.

[2]) И данас се чује у Мостару *облье* за *обје*

сдниемъ бинбашомъ и таборомъ низама у Требинѣ одоше. 14. Марта дође Сали-Ферикъ паша у Мостаръ из' Требиня съ войске. Оде Сали Ферикъ паша у Сараево 19. Марта. 29. Јануаріа 1858. перво сраженіе у Зубцима и у Пиви. Оде драгоманъ инглескій у Требинѣ 3. фебруаріа. Второ сраженіе на Зубцима 10. фебруаріа. 2. Марта 1858. дође у Мостаръ Усеинъ Ферикъ паша. 30. Марта чуло се, да е разпопъ Лѕка уфатио Сал'ка Носа и дванесъ коня натоварение брашна и одвео ій во своя. 4. Априлиа дође у Мостаръ княза Данила црногорскога ађутантъ Делари на савѣт Турцыма.

На 1860. декемвріа 2. Дође у Мостаръ муширъ Исмайлъ-паша, военній сераскеръ, кой е и перво долазилъ у Ерцеговину у 1852. и 1853. года и прошо до подъ Острогъ съ воиномъ. 15. ферваля 1861. года поће муширъ изъ Мостара бити побунѣни народъ поредъ граница црногорскій, то естъ Зубце, Крушевице и Драчевице, Баняне и Пивляне и частъ Дромяка и Шаранце. Установи се у Требиню и ударе на Зубце Дервишъ паша съ войскомъ и тамо ій дочекаю на Зубцима и поврате ій опетъ у Требинѣ 16. ферваля. 10. Марта пођу Турцы на Баняне да продру у Нишиће и тамо ій дочекаю и поврате ій натрагъ и буде и мертви и ранѣни. И дође муширъ у Мостаръ изъ Билеће 18. марта болесан, 2. Априліа 1861. года зовнуше изъ Стамбола по телеграфу Исмаилъ муширъ пашу у Стамболъ. Оде болѣсни муширъ Исмаилъ паша на носилымъ чрезъ Дубраве. отуда на Метковиће, а отударъ въ Цариградъ. И тако га славно изъпратише съ пуцанѣмъ изъ топова и много остану Турцы за ним жалостны. То се случїй 15. априлія 1861. года, дневно праведнаго Лазаря. 20. априла оде мутесарифъ Васифъ паша у Невесинѣ, да гледа, да се не бы гдѣ побунило више. Дође мутесарифъ из' Невесиня у Мостаръ 24. априлия.

У ѡвои прошастои години на 1860. лета, шта се догоди у кадилукъ гатаѣки. Месеца Маіа, што бише с края неколіка села ѡтбѕнише се неколико дана ѿ Тѕрака ї рекоше, да ї(х) Тѕрци ѡћераше. Иза тога ї(х) зовнѕше паше, царски фећілі, да се свакї са сибияномъ на свои мећашъ врати и да свою раднѕ ради. Едва дочекаше ї сибиянъ се са свіемъ врати и што би паметние лѕди пашама доћоше ѕ Невесине и ѕ Мостаръ. Иза тога, исте године, месеца иѕла 26. Али паша диже аскеръ ї ѡстале Тѕрке, те три села поробї и попали и Гргуревића 6 (затекоше и(х) на радни своиои) 5 бирда пошекоше, а едного ѡдведоше и коиом сѕ га смрти ѕморили не знамо. Та исти данъ ѕ Жаневици 2 жене ѕбїше ї на ватрѕ тѕрише, што сѕ бранили свою кѕћѕ ѡдъ ватре. Шѕтри данъ ѕ Липникѕ Павла Белоглића, пошекоше га Тѕрци ѕ неговой кѕћї, и Аћелаћа ис треби(њ)скога кадилѕка ѕ истоме Липникѕ; шѕтри данъ ѕбише Стевана Тепавћевића насредъ пола подъ Липникомъ и Вилипа Слиепћевића кодъ куле на Изметѕ. Авгѕста 2 поће Алї паша ї войска на Голию и што стигоше поробише ї попалише и цркве 3 обаталише и поробише: самоборску, добрескѕ, казанићкѕ, ї село Дѕлиће попалише ї Лѕкѕ Янѕшевића пошекоше на своиои радни ѡт година 80. Авгѕста 5 ѡдоше Тѕрци на село Прижане: 3 Шаренца, царска рая, наћоше и(х) ѕ своиои кѕћи за совромъ; сва три пошекоше и све поробише и кѕће имъ запалише. И ѕ ѡвой истои години ѡвие дана све ѡво зло Тѕрци ѕчинише, и ошъ млого више вего се ѡвће каже. И ѡвће ніе ниће пѕшка пѕкла и ѡни кажѕ, да есъ, нити е ни с кимъ боя било за ѡво, вего рая ѡва сићела, ко(д) свое кѕће свакога нашли[1]).

[1]) То је писмо гатачког кодобаше.

25. января 1861. года, кадилѣкъ фочанскій, село Гердиевићи. Ударій на ньихъ Новица Церовићь съ четомъ и све село поробій и попали и погубе 27 Турака и три жене турске и дѣте. Тако се чуе. Ако е истина: е то ніе добро тако наступанѣ для женщина. — Біорскій кадилукъ, село Рожацъ. Ту ударе Васоевићіи и то све поробе и попале и погубе 60 глава турскій. Тако се говори, ели истина не знамъ. — 11. Фервала 1861 года оде Мамут бей и войска у Пиву, тамо почине доста зла, попале сво село отъ Равнога до Пресѣке и све оплиене и посиеку еднога Орашанина, тако и они убію еднога Мулянина Турчина Гачанина, Муя, и доћераю стоке и крупнога свега подоста, али броемъ не знамъ колико.

12., 13. фервала 1861. года. Пойде войска, мостарскій Турцы на Билећу према востаюћимъ на нихъ. Предъ мостарскимъ Турцимъ Ибраим бегъ Алайбеговићь. У исто време отъ све Херцеговине окупе се Турцій, тако и босанскій Турцы и царскій низамъ; све се то окупи и стане противъ устаюћега народа до граница црногорскій, отъ Зубаца до воде Таре.

Поче се купити комисия. 5. маіа 1861. года доће прускій посланикъ Ото Блао и останови се на Суводолини у Елачића куће. Доће аустрійскій комисіонеръ Јовановићь Стефанъ 11. маіа у куће Вольевичине (пошле не ше но у консулатъ аустрійскій). Комисионеріи аустрискій и прускій одоше у Требинѣ 15. маіа, да тамо посмотре, докле стигне Омерь паша у Мостарь. 18. Маіа доће и францускій комисаръ у куће Алие Арнаута у Бранковацъ. 28. Маіа доће муширъ Омеръ паша комесар баша съ великомъ славомъ дочекан и сретанѣмь народа мостарскога. Идемо да видимо и ову срећу и правду.

23. маіа доћоше изъ Требина комисиони аустріискіи и прускій опетъ у Мостаръ. 30. Маіа 1861. года доће англескій комисіонъ консулъ сараевскій. Консулъ рускій Г. Безобразовъ онъ заступи мѣсто комисіона; тако му наложено бысть отъ власти.

13. юнна 1861. года гласъ по телеграфу доће, да е умро Султанъ Авдулъ Меџидъ. Нѣговой смерти Турцы су се много обрадовали.

26. юнніа 1861. года доће отъ княза црногорскога попъ Петаръ Матановићь, сердаръ, поздравити мушир Омеръ паша сердаръ екрема. И врати се натрагъ истиемъ путемъ на Метковиће. 29. Юня года истога оде муширъ Омеръ паша съ комисиомъ чрезъ Дубровникъ у Жабљякъ, да гледаю око шта се колю Црногорцы и Арнаути. 18. Юліа 1861. года доће Омеръ муширъ паша изъ Скадра у Мостаръ опет.

Многій комисіони европейскій ништа не смирише по границама ерцеговинскимъ, поращта су долазили, но горе учине: подпишу се муширъ Омеръ-паши, да гони народъ оружатомъ рукомъ, и они се разиду у Юлію. Јовановићь 28 Юліа 1861. года; тако и прочи.

18. августа 1861. года оде Дервишь паша на Билећу. 2. Септембра 1861. года оде муширъ Омерь паша у Требинѣ и к' Билећи, и у Гацко и на Пиву. 20. октобра доће муширъ Омеръ паша съ Гацка у Мостаръ свойой госпожи, да е посѣти. 8. декебра доће Ибраимъ бегъ Алайбеговићь и остали войници мостарскій у Мостаръ; тако доће и командаръ Дервишъ паша и остала войска на зимницу у Мостаръ.

Января 1862. года у Гацкѣ погине 13 Пивљана, побію ій Турци, войска турска, пред коомъ е био заповѣдникъ Мамут бей камяканъ, родомъ Полякъ, сродникъ Скендербега графа Илинскаго; от западне церкве су били. И тако ударе

9. фервара на Берушцу на куће Гргуревића, а Гргуревићіи прие чую и утеку у Пиву, а камяканъ имъ запали куће. За тиемъ стану тражити ко е казо Гергуревићимъ и сви найду, да су имъ доказали терговцы мостарскій, кои живу у Гацку и тако камяканъ изъда заповѣдъ, да ниеданъ Мостарацъ неће быти у Гацку накомъ 24 саата, но сви да иду у Мостаръ. Тако и буде и дођу у Мостаръ и даду пашам прошено письмо да опетъ иду, да имъ не пропада терговачкй малъ. И то имъ паше приме и даду имъ письма, да иду гледати свой малъ и паки оду на своя мѣста у Гацко 13. ферваля 1862. года.

На 10. априлія 1862. года пођоше консули међу побунѣне Ерцеговце поредъ граница црногорскій. А то су именомъ ови консули: русскій Безобразовъ, аньглинскій Взорапъ, францускій драгоманъ Моро; они сви одоше да пронесу рану у Оногоштъ облокати[1]) побунѣнимъ Сербима для зулума и неправде турске. Оде и секретар Чингрия аустрискога консулата, — консулъ Георгіе отъ Мартиртъ не може отъ слабости телесне. Сви ови речени одоше у Гацко на Крстацъ да питаю: оће ли имъ дати проћій у Оногоштъ да виде, шта се тамо чини. 11. Апрілія 1862. оде и Дервишъ паша у Билећу войскій. 15. Априлія 1862. года у Дугоїй идућіи у Оногоштъ погибе Оногоштана 51, све дружине Мурата Арьовића гонећи рану за консулимъ; мислили су да ће тако проћій, ама не дадоше ратоборцы.

Дође консулъ Безобразовъ у Мостаръ 8. маіа, дође ноћно на освитъ отударъ; дође преко Боке и Дубровника на Метковиће. Тако и сви остали консулы, кой су тамо были дођу у Мостар 10. маіа 1862. года и тамо много помету обадвие стране. 21. априліа 1862. года оде муширъ Омеръ паша изъ Мостара на Дубровникъ у Скадаръ. 19. априліа 1862. дође у Мостаръ изъ Гацка Дервишь паша и пукоше топови предъ его. Збогъ нѣгове воене храбрости би помилованъ муширскомъ титуломъ отъ Султана.

20. априліа 1863. года дође у Мостаръ Мамутъ паша Полякъ и доведе Турке Требиняне, кои су школу у Требиню развалили и оковаше ій у пранге 36 броем, 21 априлія.

V. Школске и црквене ствари.

На 1848. октωвріа 11. када поче учити дѣцу Іωаннъ Милићевићь у школи мостарской. Ӯ 1850. години ӣмамо у школи мостарскои дѣце што учи 160; има учителу што и(х) ӯчи приода гроша 110. Ӣ учїи Іωваннъ Милићевићь. Толико и(х) никада ние било досада никоему вѣку. Па ви потомци видите, што су стари радили, какву лȣдос! Бы ли доста чобану било чувати оваца толико? А Іωаннъ е ученя мостарскога. Па ви гледаите мудростъ вашее родителя: много су мудріи люди тупили зубе у залȣдъ да добаве учителя ӯчевна, али све залȣдȣ говоръ.

На 1851. маїа 31. поче ӯчити ђецȣ мостарскȣ Нїко Нѣгȣшъ Далматинъ съ Іωванном Милићевића и опредиелїи им се плаћа по фїорїна 120 за годинȣ дана. Ево нам богословца! Са(д) ће срећа помоћи и тма побѣћи и зора блистати. Али берже зађе. И оде намъ ωпетъ у свое отчество у Далмацию 1851. Юліа 30.

На 1852. мѣсеца септемвріа 1. поче учити дѣцȣ Иванъ Стояновићь Београдлия съ Јованомъ Милићевићемъ. Јованȣ плаћа за годинȣ гроша 1500, Івану плаћа за годину годину 3650. Іωанъ Милићевићь не шће учитіи дѣце, изиће

[1]) значи: опсједнут, од талијанског oblocare.

септемврiа 2. Стаде на нѣгово мѣсто Илiа Павасовиħ по исту цiену 20. октомврiа 1852.

На 1854. iаннуаріа день 1. при господину Iωсифу архiерiю заведень е протокуль вѣнчаемихъ и крштаемихъ и умираючихъ. На 1854. Ноевріа 21. узе Ерцеговину владика Григоріе.

На 1855. маіа 23. закопа се темель велике школе. А покри се и врхъ покрова посади се камень, кой носи на себи число 1856. априлiа 15. Ово зданіе начини се с договоромъ православне обштине, а с трошкомъ црковним, што се нашло у цркви преко арча одъ године 1833. до године 1855. Тиемъ се бина гради.

На 1856. марта 4. поче учити дѣцу Јованъ Шушиħ. За годину плаћа му е 3 хиладе гроша. На 1856. юнiя 25 поче се учити у великои бини. На 1856. септемврiа 4. дође Исакъ паша, мутесарифъ ерцеговачки и посѣти господина владику Григоріа. И дочекаю га ђеца школска и опѣваю му: „Благодаримо, господару, на вашему посѣшченію“. Сѣде. Ове су му риечи пѣвали: „Спаси, Хрiсте Боже, Авдулъ Меџiда цара нашега и помилуи преосященѣишаго митрополита Григорію и титоре и приложнике ⸗таго и православне Хрiстiанне сохрани на многа лѣта. Аминь“. За то имъ е дао Исакъ паша свакоме ђетету по 1 грош. Бiло е дѣце до 149. Ово е Јованъ Шушиħ ђецонаставникъ чинио.

Учителъи у школи, кои су; имена ньина: Јованъ Шушиħ, Мостарацъ, приватне науке; Петаръ Србиħ, богослов, Поповацъ родомъ; Михаило Ђуковиħ од' више езика, из Мађарске. 1856. септемврiа 6 раздиелише дѣцу у три школе.

На 1856. юнніа 15. започе учити дѣцу са Јованномъ Шушиħемъ попъ Нiкола Дондуръ Далматинъ. Годишня плаћа фiорина 300 и путнишки трошакъ 50 фiоріна, куħа бесплатежна. Оваи попъ Нiкола не може да се обикне, ноωде свой (!) куħи юнiа 26.

На 1857. ноемврiа день первi у Мостару, съ дозволеніемъ и благословеніемъ архiепископа мостарскога и митрополита циеле Ерцеговине господина Григоріа и са ефимерима именомъ: архимандрита Г. Јоанникiе Памучине, Прокопие Чокорила, Гаврила Балорде и попа Јована Милиħевиħа, съ благомъ обштиномъ мостарскiй Ришħана и у име божiе заведе се школа за свеобште свящество ерцеговачко, први знак од богословiе. Одъ ове науке учителъи родомъ Требинци, Серафимъ Перовиħ и Никифоръ Дучиħ. Она е траяла до 1860. года и ови више речени учителъи оставе школу безъ никакве нужде, ѣоште оправдаю себе у „Сербскому Дневнику“[1]), а на друге наведу кривицу.

15. декемврiа 1860. года посла муширъ Исмаилъ паша свое людiи (!) ижиниера своего изьмѣрити землю церковну. Съ нима е бiо отъ мостарскiй Турака Ибраимъ Алайбеговиħ реизъ мельцисъ. 2. Юнния 1862. поврати Пейковину опет церкви муширъ Омеръ паша. 17. Юлiа 1862. года започе се Пейковина равнити за церкве. Тежацы первi быше Имоħани и прѐд нима Ђура Николиħ су 16 друга. Та исти день почела се куħа Мађедова орити и градити женска школа. Сверши се женска школа берзо и почеше у ньой учити дѣца женска.

У Биелому Полю метну се темелъ церкви. Спасое Вулиħ неимаръ, 27. феvруаріа 1863. года. У Старой Габели започе се церква градити и то би Турцыма противно, пакъ посла мутесарифъ паша Мустай бега Лакишиħа и иош и(х) съ нима и Мiята Радовиħа коџобашу, да виде авалу, што се брани градити, када

[1]) То је лист Данила Медаковића, који је од 1852. излазио у Новом Саду.

има ферманъ и бурюнтия. Када тамо дођу, али селяни темель основали и сви се посланици врате и паши кажу. Паша се налюти и пошалѣ свое писмо у Габелу, забрани да се не ради, да майстори престану.

VI. Хроничарске биљешке.

Дође у Мостаръ аѕстрински кон'сѕлъ, родомъ Дѕбровчанинъ, господин Марко Вѕлетићь у Папагалове кѕће на 1851. априлиа 19. Начини кѕће Стѣпе Чолића по своме вкѕсѕ, погоди съ Турцима за година 15 за кирию. Соверши кѕће и диже древо слободе на 1851. ноемврiа день 8. Развїи бандиерѕ декемврiа 20. день. Из'маиль паша нареди те пѕче топова на дизанѣ бандиере 21. То би велика радость Крщанима, а мостарскиемъ Тѕрцыма велика жалостъ. Оде господин Марко Вулетићь из' Мостара у Монастырлию тамо да консуль буде. Тако му Бечь оће. Мѣсеца юниа 27, на 1854.

На 1852. авгѕста 17. нека се знаде, ако би ко послѣ радъ био знати, како постадоше кѕће изъпод пећина. Наиперво долазећій одъ глади Црногорцы и дрѕги сиромасіи закопаю се подъ пећине, те дрва и водѕ узъносе шерлиама. Тиемъ раанѕ сѕ добивалій. Постане еданъ слѕгомъ ѷ протосингела Веніамина, господина владике Иωсифа Херцеговачкога. Томе слѕги име било Иванъ Црногорацъ. Имао е женѕ Станѕ бѣсомѕчнѕ. Оде онъ съ протосйнгеломъ у Горню Ерцеговинѕ, она заноши под пећиномъ: када у ютрѕ не има е никђе. Када дође чоекъ нѣзинъ то мѕ не бѕде и ни жао ни мало, што се зла кѕртарисо, нађе дрѕгѕ, Станѕ именемъ, Црногорка, под истиемъ пећинама, ћеръ Рада и Горде Црногораца, а жена Новака Црногорца, кои е отишо у Сербию, а женѕ оставио. Сад и(х) вѣнча протосйггелъ Веніамінъ. Таи сазида кѕћѕ съ клакомъ наиперви под пећинама заради жен(и)дбе. Иванъ и Стана: онъ не зна жени первой за животъ ни за смрть, тако и она мѕжѕ исто.

Дође Ибраимъ паша изъ Нишића у Мостаръ съ топовима Маіа 8. 1853. Оде Ибраимъ паша из' Мостара тамо Дѕнавѕ юліа 18. Ѡде и Міралай бей из' Мостара ыліа 23. Ѡде Ибраймъ бинбаша из' Мостара 27. ыліа, све тамо Дѕнавѕ. Оде Исмаилъ паша ерцеговачкій везиеръ у Цариградъ 13 юніа 1853.

На 1854. юнія день 4. Дође Мамуле гуверна дал'матійскога аѣутантъ Муста пашіи да говоре ω Црной Горій: ωће ли ωни с Турцыма быти заедно, да иду сломити Црну Гору. Ѡ дивнаго чудесе! Колико се Латина с Турцима съпрема на православне, Боже мой слава тебѣ. Овай Аустрианаць пође юніа 5 опетъ, дође мѕ виесъ, да иде ѷреѣивати воиску ћесарску коя иде у турски Арнаутлукъ за бранити Црногорцима и Грцима нападати на Турке. Ето какви су пріательи крштеному народу у Турскои!

На 1854. юния день 10 дође ѷ Мостаръ господинъ Јозипъ Дубравчићь кон'сул' на мѣсто господина Марка Вулетића у исте куће Сћепана Чолића.

На 1854. юліа день 3 великій бысть шемлукъ, како су Турцы Русе потукли. Пуче топова 21.

На 1854. юліа день 31. оде мостарскій везиер Мустафа паша на Метковиће, отоле на Триесъ, из' Триеста у Измирну, да иде у Коню[1]). На заповѣдъ да му Мамула[2]) вапоръ у Триесъ без плаће; политика аустриска тако зактева.

[1]) Иконију.

[2]) Далматински намјесник

На 1854. юліа день 24 дође Етемъ паша, родомъ изъ Азіе, са заповѣди из Софіе у Мостаръ на мѣсто везира, да заповѣда цѣломъ Ерцеговином. При овоме Етемъ паши подчини се Ерцеговина под' босанскога валию, да зависи.

На 1854. септемврія 25. дође гласъ, да су савезницій узели Севастополь и Кримелю. Учинише Турцы дову или благодареніе и веселѣ из' топова. 21 пуче

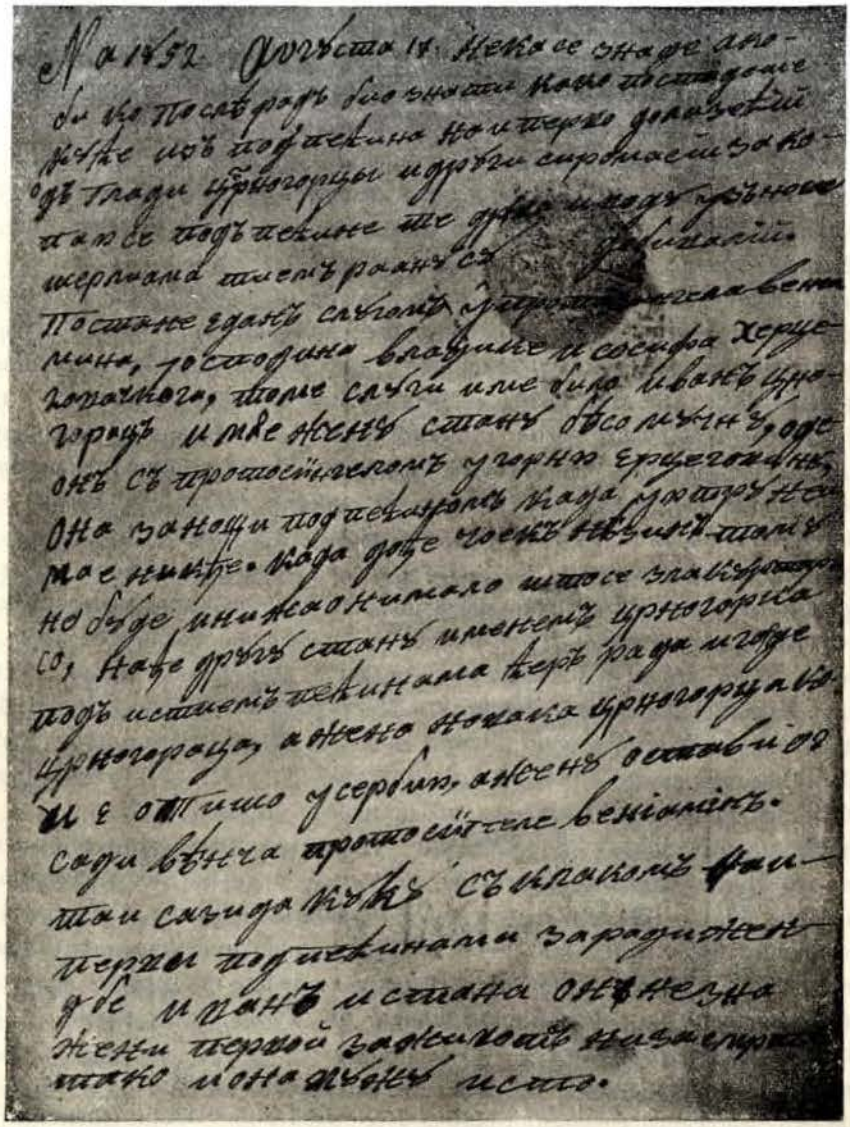

Из Дневника Чокорилова. Рукопис. Сравни стр. 203.

топъ на жалосъ восточне цркве, а на велику радость свію осталій народа.

На 1855. авг$ста 18. оде Шаћиръ паша войничкій съ едниемъ табором войске у Румению изъ Мостара.

На 1855. септемврія 17. дође гласъ да е пала сва страна южна Севастополя, да су е узели савезниціи. И избаціи Етемъ паша топова 21 и заповѣди да виче теларь, да свакъ освѣтли дућане до 5 сахата ноћи и даде фишека Турцима, да

изъпушкетаю, 80.000. Ту су приморани и Хрістіани биліи, да и они свое дућане свѣтлаю; тако е заповѣдио Јованъ коћобаша Анђелопулъ, да и ефимеріи освѣтлаю конаке. На су узели петъ фенѣра за сто пара и петъ лояние свѣћа, те разапеліи конопъ од кошћеле до кошћеле испод' нове школе, па обисили 5 фенѣра, да служе за 5 сахата ноћи.

На 1856. априліа день 1. оће доће гласъ, да се помирише све силе, султанъ и нѣгови пріятельи са Руссомъ. И біи велики шемлукъ и освѣтлѣнѣ шера и пуканѣ топова и пушака од низана не има броя, а од сарая пукло е топова 105.

На 1856. маіа 20. што се догодило изъмеђу Турака и рае Мостар(а)ца. Каже се, да ће ударити Турци на раю, пакъ оду коћобаше райске везиру Етемъ паши, те се потуже и кажу му, да се рая препала. Етемъ скупи турске поглаваре и пита и(х) о томе, они кажу, да ништа тога не има при ныма. Онъ имъ заиште писмо съ мурима, да то ние ништа било и нити ће бити. Тако му исто даду, и Етемъ паша пише раи бурюнтию. Ево овди од слова до слова писана: „Етемъ паша мутесарифъ ерцеговачкій коћа Јовану Коћабаши од румскога милета и калуђерима и поповима и свиемъ првенцима и трговцима и осталой рай у шехеру мостарскоме. Явламо свиемъ вама како смо уразумили, да има неколико дана како неки безумни музевири избацили свакояке лажи, за кое, кои су паметни и разумни између васъ ниесу вѣровали; а има и(х) едние кратке памети, кои су и вѣровали и препали, како самъ и разумио. Зато вам се повѣруемъ, да ние ништо истинито и да неће ништо о(д) тога бити. Я самъ по свему ћефилъ, а оваке су лажи од оние, кои раде одъ фесата. А я ћу радити и знати и(х) каштигати. Него ви будите рахатъ и свакъ нека буде еминъ животу и малу и рзу и образу у цареву здравлу, за кога смо сви дужни дову молитву чинити. И вы првенаци разглавите свакога, како вамъ овде пишемо. И да сте од' бога здраво. У Мостару 1856., маіа 22."

На 1856. юніа 25. оде Етемъ паша на Метковиће съ Ерцеговине у Цариградъ. Изпрати га 17 топова. Мѣсто нѣга доће Исакъ паша, кои е био у Тузли камѣкамъ и учини га царъ пашомъ ерцеговачкиемъ и заповѣдником циеле Ерцеговине. Доће у Мостаръ 1856. юліа 6. день; пуче топова 17.

На 1856. септемврія 16. доће коньсулъ францускій из' Скадра у Мостаръ. Овай е дошо да учини съ Турцима примирие за Црну Гору за 6 мѣсеци, пакъ ништа ние мого учинити кодъ везира босанскога и паше ерцеговачкога. Оде натрагъ у Скадаръ истога мѣсеца 23.

На 1857. февруара 7. доћоше у Мостаръ два консула енглеска: едан за Сараево, други за Мостаръ: ценеро консулъ у Сараево, вице консулъ за Мостаръ. Вице кон'сулъ узе куће у аџіи Драче под кирию код сатъ куле. Диже дрво за бандиере юніа 8. 10. юния собра Исакъ паша народъ у сарае, те проучіи ферманъ за консула енглескога и оде у консула са своимъ свитомъ и чиновницима и бинбаша с табором войске и трепетима. Ту су куцали и лупали, докь е бандиера изишла на дрво. Онда е пукло топова 21.

На 1857. маіа 15. Овди доће господинъ Александеръ Теодоровићь Гильфердингъ, Московъ прави, за проћи у Сараево, за консула сараевскога. Био е у цркви, слушо божествену и каже да му се лиепо пѣние допало. Послѣ, у шесь сати посѣти дуовнике. Маіа 16. посѣтио е и неколике куће хрістіанске ко: Шотрића, Околиша, Бѣлобрка, Анђелопула, Мрава, Шолу. Дарово е маломе Јови

Дречу евангелие ново, кое вала 6 дуката, дарово е осталои дѣци 20 дуката, дао е на достойну 7 дуката, дао е на помазание 2 дуката. Ишо е и у благайски градъ, и у монастырь Житомислићь, дао е и ту 5 дуката. Тако оде у Сараево маиа 20. Диго е у Сараеву древо и бандиеру юліа 7. Освештo му е прото су два свештеника и споминьо се царъ руски и нѣгова породица; митрополитъ Дионисие ніе стио доћи му.

Доће у Мостаръ Вазифь паша бивши у Нишу заповѣдникъ; доће у Ерцеговину на заповѣдъ на мѣсто Исакъ паше, 19. септемврія 1857. 4. ноемврія 1857. оде Исакъ паша из' Ерцеговине. На двору се говорило иде поради оружия ришћанскога: да е покрадено оружие у влади Исакъ паше, па да му е иско конатъ Васифъ паша; за то се толико бавио у Мостару безъ владе. Оружие, како су га покупили у рае, све су га очевидно носили и крали и купећи из азне и све Турци царски чиновници.

22. февруаріа 1858. оде Васиф паша на Клекъ пред низамъ. 24. Марта 1858. доће у Мостаръ Ћана паша валия босанскіи и с ниме Кемал бей муфетиша за Ерцеговину; они доћоше на Клекъ. Исти данъ доће ис Сараева у Мостаръ Азизъ паша муфетиша. 29. Марта доће у Мостаръ Мехметъ паша, валия босански, доће и проће на Клекъ и оде морем у Цариградъ 30. марта.

11. февруаріа 1858. овуда проће россійнскій консулъ Г. Евграфъ Шчулепниковъ Романовићь и оде у Сараево на мѣсто Г. Александра Гилфердинга; оваи одлази во своя сіи. 11. Марта доће у Мостаръ Г. Гильфердингъ, да иде во своя на Метковиће. 1. Априлиа 1858. оде Г. Александеръ Федоровићь Гильфердингъ изъ Мостара.

14. декемврія 1860. года промѣни се консулъ австрійнскій Г. Дубравчићь. Мѣсто нѣга доће консулъ Г. Георгіе Мартитъ, родомъ Грекъ, вѣроисповѣданіа восточнаго. 22. Декемврія оде Г. консулъ Дубравчићь на свое мѣсто у Скадаръ (или одоше мало прошетати до у Триесъ са своомъ г. Еленом, отуду у Скадаръ).

29. септемврія 1861. доће нови мутесарифъ у Мостаръ, Аладинъ паша. 23. Ноемврія оде мутесарифъ Васифъ паша у Цариградъ. 15. Марта оде мутесарифъ Аладинъ паша изъ Мостара у Цариградъ. 9. Марта 1862. вь мѣсто его дошо е Хуршидъ паша у Мостаръ мутесарифомъ. 13. Генвара 1862. доће валия босанскіи у Мостар; оде 22. генвара.

14. маіа 1862. года консулъ аустрійскій Г. Мартиртъ диже звоно у своему консулату у Мостару первы и закуца на започетку миссе у 12 саати дневи по турскіи.

8. септемврія 1862. оде у Скадаръ мутесарифъ Хрушидъ паша; нешто требуе Омеръ муширу око мира Црне Горе. Доће истіи изъ Скадра јоште на еданъ степенъ: руменліи бей, 26. септембріа 1862. года. И много народа изиде пред нѣга. 22. Ноемврія 1862. года доће Авди паша у Мостаръ.

2. маія 1863. оде изъ Мостара у Врушчукъ Мартитъ консулъ аустринскій. 5. маіа 1863. доће у Мостаръ нови мутесарифъ Ћавидъ паша мѣсто Рушидъ паше. Оде и Рушидъ паша изъ Мостара у Цариградъ 11. маіа. 30. юніа 1863. года доће у Мостаръ Авди паша муширъ, родомъ Черкезъ.

VII. Биљешке о времену и несрећама.

На 1848. одъ мѣсеца маіа 20. до Септемврія 8. бысть безъ кише у Мостарѣ и нероди лѣто ничимъ само гроздиемъ роди добро. И быи гладъ велика и не би

се знало одъ народа што би се чинило, да не бiи жита съ мора, но навали жито на Метковиће, те наши Христiанiи заузеше, перво Шола, Бѣлоберкъ, Тирићь, Анђелаћь и прочая, тако сви оманьи у нихъ ꙋзими, док би продали. Те изобретоше млѣтiи и брашно продавати. И била цѣна найвиша пара 60.

На 1849. мѣсеца маiа 29. паде киша у Мостарѕ и около Мостара плаа и доће свакiи сѕви потокъ и много штете почини Сѕводолина. Велико зло ѕчини по Богодолѕ и Горанцима: пане велика крѕпа и обие свѕ лѣторастъ и многи айванъ крѕпни и ситни из' Чабулѣ, из Богодола у Полице е све сплавила и подавила.

На 1851. маiа 9. паде сньиегъ по бердима и ниско се спѕшти и би велики мразъ и трая пуно дана и опали све како ватромъ. Заиста е за приче, да се казива колѣно колѣнѕ.

На 1851. мѣсеца октобра 23. Дође велика Неретва, потопи вас Кѕюнцiлѕкъ до дѕћана Митра Ћѕка. Много штете поради по Мостарѕ и кѕда год е могла штету чинити чинила е. Толикѕ никадъ до сада не море чоекъ човјекѕ казати.

На 1852. 24. декемврiа изгорће дѕћана 23 под' Кѕюнцiлѕкомъ. Поробише па запалише низани.

На 1853. до юниа 1854. велика скупиня жита: ока сиерка била е по два гроша, вересия по сто пара.

На 1854. септемврiа 14. запалiи колера у Мостаръ и найпре умрье дѣвойка Милица кћерь Видака Паровића. Паде киша у Мостару, у ноћи у очи Лучiна дана, то есть октовриа 18. Ова е киша била мутна, како да е ишла кроз землю брећасту. То ние мало било на едноме мѣсту, но ко годь е држо суде да уфати капавице подь стревама, све се нашла у судима мутна вода и народъ трчао едно у другога, те питали и гледали: е лiи у свакога, — кадъ исто еднако. Тако колера престане о Лучину дану.

На 1855. септемврiа день 13 паде сниегъ, бы велика мећава.

12. августа 1862. года изгорьеше дућани изъпред града до пећине под Куюнђилукомъ и до воштарнице Тошића и узъ бердо према ендеку. А по ендеку све сруши муширъ Омеръ паша због куле и барута. Исти дан къ вечеру рекоше, да се кула запалила и народъ и войска, што се догодило у Мостару све побѣгне куд ко мого, да ніе отацъ за сина знао, ни мати за кћерь, нити предводительи за войску.

Izvori za povjest kulturnoga rada bosanskih Franjevaca.

Priopćio

dr. fra **Julijan Jelenić.**

CXXVIII.

2. srpnja 1847.

Profesor Stojačković šalje Martiću 4 knjige — jednu za nj, jednu za Josića, a ostale druge na poklon drugim Franjevcima. Opominje ga, da drugo pismo ne otvara, dok knjige ne pročita.

Г. Люб. Мартићу.

Почитачмый Господине!

Изволите примити ова 4. ексемплара: Еданъ Г. Јосићу, а остала три Вама покланямъ съ томъ примѣтбомъ, да она два сувишна екс. другой двојици одъ родолюбиве браће Ваше поклонити непропустите.

У осталомъ васъ и сву браћу вашу любезно поздравляюћи есамь

У Ср. Карл. 2/14 Юлия 847.

вашъ искреныий пріятель

А. Стоячковићъ

Оно друго на васъ адресирано писмо немойте дотле отворати, докъ найпре дѣло мое непрочитате. — Г. Дръ Пейчићъ ніе више у Карловци, него у Панчеву.

Izvornik u fra Mirka Šestića. Ovo se pismo odnosi na pregjašnje u čijem regestu krivo stoji 15.000 mjesto 1.500.

CXXIX.

24. rujna god. 1847.

Papa Pijo IX. svojim breveom uskrisava redodržavu Bosne Srebrene.

Pius Papa IX.

Ad futuram rei memoriam. Cum Venerabilis Frater Rafael Barišić Episcopus Azoti hactenus Missionum Bosniae, et Ercegovinae Vicarius Apostolicus, ac totius Regularis Provinciae Ordinis Minorum s. Francisci de Observantia in iis Regionibus existentis Visitator officium suum quoad Bosniam proprie dictam nobis resignaverit. Nos de Consilio Venerabilium Fratrum Nostrorum S. E. R. Cardinalium Negotiis Propagandae Fidei praepositorum Ministrum Provincialem, Custodem, ac Definitores Provinciae Regularis in sola regione Bosnensi eligendos existimavimus.

Itaque motu proprio, certa scientia, ac matura deliberatione Nostra Apostolicae auctoritatis plenitudine memorati Antistis resignationem admittimus, et acceptamus nulla facta innovatione quoad Ercegovinam, ac donec aliter a Nobis, vel a Romanis Pontificibus successoribus Nostris statuatur, eligimus, ac nominamus Ministrum Provincialem dilectum filium Marianum Šunjić. Custodem dilectum filium Antonium Nedić, Definitores denique dilectos filios Joannem Skočibušić, Andream Karačić, Ambrosium Matić, et Josephum Vukadin omnes ex Ordine Fratrum Minorum s. Fran-

cisci de observantia. Id statuimus, et mandamus non obstantibus Apostolicis constitutionibus, nec non dicti Religiosi Ordinis statutis, etiam juramento confirmatione Apostolica, aut quavis firmitate alia roboratis, coeterisque contrariis quibuscumque.

Datum Romae apud s. Mariam Majorem sub annulo Piscatoris Die 24. Septembris 1847. Pontificatus Nostri Anno secundo.

L. S. A. Card. Lambruschini

Izvornik u Arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CXXX.

7. prosinca 1847.

Stojačković poručje Martiću, kako da izda svoj Bukvar, te javlja, što o Gajevom književnom pokretu piše Slavenski Ljetopis, što izlazi pod uredništvom dra Jordana u Lipskom.

Љубезнй господине и пріятељу!

Ваше мило писмо од $\frac{12}{24}$ септ. т. г. примио самъ на свое време исправно. Оно ме е обрадовало съ тогъ, што ви, премда у почетку захваљуете ми на понуђењу, опетъ зато пристајете на предложеню моје. Признајете да би за васъ Бошняке најпробитачніе било примити стару свою кирилицу. И ово е доста. Красна е мисао ваша у обзиру Буквара, кои съ обадвема словма списати намѣравате. Нетреба ништа да пишете са штампанимъ, него све съ рукописнимъ (коимъ сте мени писмо писали) словима, еръ типографъ ова само познае. А на страни (in margine) назначите съ две три рѣчи, съ какви слови желите да се штампа. Стари тако названи босански слова садъ нигди нема, но нису ова за нашу ценъ преко ни нуждна. Еръ стари босански списатељи нису само съ њима т. је. у Млѣтцима своје кньиге штампали него и у Риму, Трнави и т. д. т. е. штампали су и с онаквимъ истимъ словима, съ каквима се ми Србльи данасъ служимо. На примѣръ: »Кратка азбуквица« од год. 1583. и 1696., и Исповиедаоникъ Стјепана Матиевића реда св. Франч. мале братје обслуж. даржаве Босне Арђентине Припов.« одъ год. 1630. Посмотрите мое Историе стр. 105., 115., брой 34., и стр. 121.—123. брой 43., и 48. — Но при свемъ томъ ако је вама много до тога стало постаратћу се уколико е могуће, да жељи вашои и сте стране доскочимъ. Само васъ молимъ да Букваръ тай одвећъ големъ не буде. У предговору можете съ њеколико проговорити о старой босанской литератури, о том, како је кирилска штампа забачена била и т. д. — Садъ Богъ вамъ, а душа вамъ. Само гледајте, да вамъ стваръ добро испадне за рукомъ, да се неосрамотимо. Одпишите ми одма, шта и како мислите, да и я за време нуждне кораке чинити могу. Добро би било, кадъ би на прољеће дѣло већъ у печатню дошло. Будите постояни у предпріятію овомъ и не губите духа. Наша је стварь света и праведна, па зато и побѣда, мора на нашой страни бити. А ево вамъ и друге радостне вѣсти. У 7. частици овогодишньи Славенски ЛѢетописа, кои у Лаипцигу подъ уредничтвомъ дра Јордана излазе, на стр. 262. чита се: »Dr. Ljudevit Gaj erhielt von der serbischen Regierung einige Centner Kyrillische Typen zum Geschenk, um seine Buchdruckerei zu vervollständigen. Man glaubt dass Hr. Gaj die Absicht habe für seine Zeitschrift das, die slavischen Laute weit vollkommener ausdrückende Kyrillische Alphabet anzunehmen, und eine Vereinigung der kroatischen Literatur mit der serbischen, die sich durch keine Wesenheit, sondern nur durch zweierlei Alphabete von einander unterscheidet,

zu Stande zu bringen. Diess wäre die Krone seiner Verdienste; dann erst hätten die Südslawen eine grossartige Literatur». Де дакле преухитрите и предварите намѣру Љ. Гаја, вѣнца славе ваше никому недајте.

Поздравите одъ стране мое Г. Лукића и осталу браћу за ствaрь нашу заузету. Вас духовно обима и љуби

У Карловцу $\frac{7}{19}$ Децембра

1847.

Вашъ искрени пријатель
Александер Стојачковићъ
у карловачкомъ главномъ гимназију
Историе опште, народне и библичке
Професоръ вл. р.

Original u fra Mirka Šestića.

CXXXI.

23. veljače 1848.

Redodržavnik Bosne Srebrene fra Marijan Šunjić zauzimlje se za poboljšanje stanja bosanske raje.

Eccellenza!

Il nobile e paterno cuore di Sua Eccellenza desiderando di fare un gran bene a tutti Cristiani di Bosnia, fedeli sudditi della sublime Porta, coll' abolire alcuni abusi, e vessazioni, alle quali essi sono esposti per titoli di Cazanie e Hamrie, si degna benignamente consultare il nostro parere qual rappresentanti dei Cattolici Latini. E poichè S. E. raggionevolmente teme, che non Le venga suggerito qualche consiglio, per cui invece del bene si potrebbe piutosto far del male al popolo, noi non senza tema azzardiamo di proporle quello che dietro un conscienzioso esame, e secondo la nostra poca capacità, troviamo esser il più opportuno per conseguire il nobile scopo delle di Lei ottime intenzioni. Noi crediamo, che la radice del male, e delle vessazioni del popolo, e riposta principalmente nel Monopolio di Mejhane, poichè i Mejhaneği comprando il diritto di spaciare il vino, e l' aqua vita, s' arroguno anch' il diri to di visitare le case, e di vessare in mille maniere anche i più innocenti. Perciò crediamo che fintantochè i Mejhaneği continueranno di comprare dal Governo e dai Musselimi qualunque specie di simili diritti, in queste nostre circonstanze nissun' altro rimedio sarà abbastanza efficace.

Nel medesimo tempo siamo d' accordo anche col Fazli Pascià, e col vescovo Greco che fossero tolti in tuta la Bosnia, fuorchè su di quello che proviene dall' estero, tutti i dazi imposti a titolo di Cazanie e Hamrie, e che anche il Bağı, il quale per uno cavallo di vino, ed acqua vita, ora si paga più caro, e potrebbe ancora forse più elevarsi sia ridotto a quello che si paga per altre mercanzie.

Per indennizzare poi l' Erario publico, e le rendite di sua Ecc: ci piace il piano proposto da Fazli Pascià, e dal vescovo Greco, cioè di distribuire la somma totale dell' entrate note (che l' Erario riceverà a titolo di Hamrie e kazanie) in maniera che i proprietarii di kazan soli rimborsino il kazanie, e che Hamrie sia diviso ugualmente su tutte le case dei Cristiani, e d' Ebrei che si trovano in Bosnia: vietando a tutti ufficiali publici, di non molestare più i Raja, acciochè pagassero qualch' altra cosa a titolo di serbestiet, di Dimarina, di Cačarina,

di Baščarina, che tutto s'esigeva in varia proporzione, e si vestiva col pretesto e colore Hamrie. Ed allora speriamo che non vi sarà nissuno reclamo dalla parte di Raja, a motivo della loro diversa fortuna e condizione.

Che riguarda poi la maniera di racogliere da tutte le case Cristiane la suddetta somma erariale, bisogna confessare che, se qui s'erra tutte le paterne cure del Governo in favor dei Cristiani saranno ridotte a niente.

Salvo il miglior giudizio di S. E. a noi fare la più semplice, e la più giusta seguente maniera e modo: Secondo i Defleri ossia Registri del Harač si saprà il determinato numero delle case Cristiane in ciascun di trenta quattro kadilük, e Musselimlük. Ciò saputo si potrà facilmente dividere a proporzione delle case la somma totale per trentaquattro Nahie ossia kadilük. Ciò fatto e prefisso il numero delle Borse, a pagarsi da ciascun kadilük, con trentaquatro scritti del Governo la somma divisa che venga in cognizione pubblica di tutti, onde i Musselimi non possano aggiungervi qualche cosa di più. Allora si dia un ordine ai rispettivi Musselimi di distribuire tante Jafte quanti sono Borghi, e Villaggi, prefigendo il giorno determinato dell'anno, in cui gl' anziani, e primati dei Villaggi saranno obbligati di portare il danaro assegnato in Jafte: Divideranno la somma assegnata i Cristiani, nel Jaftè a proporzione delle loro fortune ed interessi, siccome già si prattica nella maggior parte della Bosnia, quando si tratta di pagare Poriz ossia Sevziat. Questo modo è il più gradito dal popolo, con cui la giustizia, verso i più poveri è guarantita, ed in tutte circostanze, da essi medesimi diffesa. Quando sarà una volta pubblicato quanti piastri cadono sopra una casa, tutti Villaggi sopranno che il Jafte mandato loro da Zabit, non potrà contener maggiore somma di quello che cade sopra il noto numero delle loro case, accetuando le vedove, e le case dove nissun ciè per pagare harač. È giusto poi che sebbene i Musselimi sono dal Governo pagati, e provisti per fare il loro uffizio, ricevano poi qualche cosa per pagare il scrivani, e gl' uomini incaricati di distribuire Jaftè (i quali converrebbe che fossero knez, koğiabaši Mahalbaši) e di comportar il danaro: per ciò si potranno aggiungere dieci parà per ogni casa, a condizione che i sejmeni, e servi del Zabit non abbiano a dimandare altra nissuna cosa dai Raja a titolo delle loro fatiche.

A tal'effetto sarebbe necessario, che Ella si degnasse specificare, nel suo venerato e generale Bajuruldi le principali cose di cui fù fatta menzione, vietando a tutti Mejhaneği di molestare alcuno di Raja sotto qualsiasi titolo, e proibendo ai Musselimi di non domandare niente da nissuno dei Mejhaneği a titolo di conservare Mejhane. Del pari è necessario di proibire a tutti Giumrukči, e raccoglitori del Bağı di non molestare nissuno per special motivo di vino, o d'acqua vita. I controvenienti poi che siano rigorosamente puniti.

Ma per rendere stabile un si gran bene, che S. E. desidera di fare ai Cristiani (col quale Ella si farà un nome immortale, e la memoria di V. E. resterà per sempre cura e grata a tutti i Raja); è necessario di dar maggiore forza e stabilità alle sue benigne disposizioni, con un alto Firmano della sublime Porta, con cui si proibisce a tutti d'elevare la sudetta tassa senza l'espresso ordine della fulgida e sublime Porta.

Tanto aveva di suggerirle sul proposito, a nome di tutti Religiosi e Cattolici Latini, essendo persuaso, che la sublime saviezza di V. E. vorrà e saprà scegliere i migliori mezzi, e consigli per arrivare al bramato, e desiderato scopo.

E pregando caldamente con tutti miei correligiosi il signore per la preziosa salute e felice Governo di V. E. con sentimenti di perfettissima fedeltà ed obbedienza, e con profondissima e devotissima riverenza baciando il lembo della Veste, restiamo.

Di Vostra Eccellenza

Travnik li 23. Febbrajo 1848.

Umilsmo obligatsmo, e fedelissimo suddito
Fra Mariano Šunjich Miñro Provle di Bosnia
d'accordo e a nome de Religiosi latini.

Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu.

CXXXII.

22. travnja 1848.

Franjevci kreševskoga samostana mole definitorij Bosne Srebrene za rekompenzaciju radi izgubljenih 8 župa pri otcijepljenju Hercegovine od Bosne. Zatim mole, da im se izgubljeno osoblje poveća, stara prava sačuvaju, te da se samostanske dužnosti dijele prema broju župa i da se kapelanu u Zaslivju oduzme jurisdikcija u onome dijelu kapelanije, koji na Bosnu spada.

Adm. Reverendi et Reverendi Patres!

Notum est Paternitatibus Vestris, quod ad extinguendam infaustam illam, Provinciam inter et Epum Barišić litem, et ad satisfaciendum utrique parti S. C. de Propaganda Fide, et sublimis Porta id remedii invenerit, ut separetur deturque memorato Praesuli Hercegovina, ex cujus Paraeciis hic conventus utcumque sustentabatur, atque ita pervetustus iste, et de Religione optime meritus Conventus ad quatuor solum, nec tamen ipsas integras redactus reperitur Paraecias, quorum proventus vix ad fovenda per annum Ecclesiae luminaria sufficere possunt, nedum ad Religiosam familiam alendam, necessarium famulitium inter tenendum, ac coetera tum Communia Provĩae, tum nostra privata onera ferenda. Nos itaque extrema necessitate adacti mature occurrere cupientes, ne Religio Catholica in Bosnia, ordo Seraphicus, et Provĩa unum e tribus, per quos non obstantibus atrocissimis persecutionibus ultra quatuor saeculorum decursus Religio Catholica propagata, et favente gratia Dei conservata existit, Conventibus summo cum suo dedecore, et Religionis detrimento amitteret, ad pietatem, aequitatem, et justitiam Pattum vv. recurrimus perdemisse supplicantes:

1. Ut ad recompensationem damni per avulsionem octo Parochiarum ab hoc Conventu, aliquot Paroeciae viciniores ad reliquos duos Conventus spectantes huic atribuere dignentur, quarum administratione, et proventibus in posterum sustentari, et consveta onera supportare possit.

2. Quia per secessum Hercegoviensium numerus etiam Religiosorum imminutus est, ideo supplicamus ut pro interim tot e duobus aliis familiis Religiosos destinare, dignentur, quot necessarii visi fuerint ad administrandas una cum iis, qui ad praesens in hac familia degunt, memoratas Paroecias sub immediata inspectione, et directione Superioris et Discretorii hujus Conventus.

3. Ad conservanda Jura, et praerogativas, quibus hic Conventus a tempore erectionis hujus Provĩae interupte gaudebat, et ad conservandum aequilibrium, pacem, Charitatem, mutuam concordiam, et dependentiam in Provincia, avertendam vero et praecavendam omnem perniciosam praeponderantiam, votorum pluralitatem,

et praedominium, humillime rogamus ut in posterum consveta alternativa ita reducatur, ut semper bini e Vocalibus in vẽbli Definitorio e gremio, et familia hujus Conventus electi reperiantur, qui una cum caeteris negotia tum Provĩae, tum proprii Conventus (utpote quibus necessitates, et circumstantiae magis notae esse soleant) tractare valeant. Hoc quidem et aequitas, et bonum Commune postulat et hac salubri ordinatione ulterioribus redamationibus, et novis litibus via praecludetur.

4. Rogamus ut dignentur decernere, atque ordinare, ut in posterum omnia Communia onera, expensae, non in singulos Conventus, prout hucusque fieri solebat, sed pro ratione Paroeciarum, et proventuum dividantur, quod justissimun esse nemo non videt.

5. Demum ut via legitima adimatur Jurisdictio, et qualiscumque influxus Capellano de Zaslivje ad Vicariatum Hercegovinae spectanti in eam partem Parochiae Narentanae quam administrabat dum vicariatus necdum divisus fuerat.

Haec dum a bonitate, et aequitate Venerabilis Definitorii obtinere speramus in profunda veneratione manemus.

Kreševii die 22. Aprilis 1848.

Humillimi Oratores: Frater Augustinus Juričić mpa. Fr: Gregorius Martić mpa. Fr: Antonius Musić mpa. Fr: Stephanus Ljubić mpa. Fr. Andreas Ivandković Par. Sar. mpa. Fr. Michael Skorić Par. Narentae. Fr: Philipus Bošnjaković mpa. Fr: Michael Barišić Concionator Dominicalis mpa. Fr: Bartholomaeus Tucaković mp. Fr. Stephanus Tometinović Magister mpa. Fr: Joannes Martinović mpa. Fr: Joannes Jurišich mpa. Fr. Joannes Kattavić Vic. Conventus mpa. Fr: Laurentius Kullišić mpa. Fr: Andreas Kujuncxich Ex. Rrov. et Praesidens coñtus mpa.

Protocollum Provinciae Bosnae Argentinae a. 1835.—1875.

CXXXIII.

10. prosinca 1848.

Izvješće, što ga je kreševski samostan po naputku sv. Zbora za redovnike dao redodržavniku Šunjiću.

De Conventu S. Catharinae de Kreshevo.

Caput 1um

Status Localis.

Kreshevo olim civitas cum Sede Episcopali, nunc oppidum numerat ducentas et quinquaginta circiter Familias Catholicorum, et triginta fere Familias Turcarum. Hic ab immemorabili tempore duobus fere stadiis ab oppido distans existit Conventus Fratrum Minorum Ordinis S. Francisci de observantia nuncupatorum Divae Catharinae Virginis et Martyris Sacer cujus Ecclesia a sui fundatione est simul etiam Parochialis. Quam antiquus sit hic Conventus nihil certi in medium adferre possumus, constat eum longo tempore ante occupationem Bosniae per Turcas 1463. factam extitisse. Redacto in Servitutem Turcicam Regno, et Ecclesiis ac pluribus Conventibus in cinerem redactis, singulari divina providentia ad conservandum semen Religionis Catholicae hic Conventus cum paucis aliis servatus fuit: verum anno 1524. a Turcis in odium Religionis succensus, soloque aequatus fuit, et non nisi post triginta annos opera Fratrum non modica summa pecuniae

pro impetranda licentia data restauratus. Anno 1765. ipso Resurectionis Dominicae die, casu exorto incendio, ita cum Ecclesia conflagravit, ut nihil flammis subtrahi, servariq. potuerit, post biennium tamen agentibus Fratribus et fideli populo denuo tumultario opere constructus fuit. Tandem, cum fere ruinam minaretur anno 1825. reparatus, et in meliorem formam redactus fuit.

Caput 2um

Status Personalis.

Vigente ob rationes administrationem Parochiarum respicientes in hac Provincia filiatione, prout alii, ita et hic Conventus, habet Novitiatum, suscipitque pueros in litteris moribusq. instruendos. Regitur interne per Guardianum, qui simul est etiam Parochus, cujus primarii Coadjutores in cura animarum sunt Vicarius Conventus, qui vices etiam in parochialibus gerit: item duo Conciatores (sic!) unusque Cathecheta tamquam ordinarii Capellani. Praeterea ceteri quoque sacerdotes, cujuscumque demum sint gradus et conditionis, dummodo sint approbati, ad nutum superioris Conventus curam animarum exercent, infirmos provident, Sacramenta administrant, praedicantve. Habet etiam Magistrum Novitiorum, et Instructorem Juvenum, quorum est non solum domesticam juventutem, verum etiam ex oppido adventantes pueros litteras docere. Insuper cura Superiorum Conventus in fundo Ecclesiae stat noviter praeparata domus pro pueris utriusque sexus in pietate, doctrina christiana, litteris et moribus instruendis, nec aliud pro his scholis aperiendis desideratur, quam ad hoc necessarii et idonei libri, quos etiam brevi nos obtenturos speramus.

Praeter domesticam Parochiam Fratres, et Filii hujus Conventus Kresheviensis administrant alias tres Paraecias, videlicet: Unam in Urbe Sarai, ubi unus sacerdos Parochus residet: Alteram in Xepçe ubi Parochus cum duobus Capellanis degit; et tertiam in Narenta ubi Parochus cum uno Capellano moratur. Hic notandum tertiam hujus postremae Paraeciae partem per Capellanum in Vicariatu Ercegoviensi residentem, administrari, licet dicti Vicarii Aplici ex Decreto S. C. ultra fluvium Narentanum jurisdictio non extendatur.

Praesenti tempore in Conventu S. Catharinae de Kreshevo morantur Religiosi quatuordecim, sacerdotes videlicet Undecim, Clericus Unus proxime ordinandus, duo Clerici Professi, et unus improfessus. In Paraeciis vero sex; universim Religiosi viginti et unus.

Quorum Nomina sunt:

1. P. Andreas Kujuncxich, ann. 54. in Religione Seraphica 39. emeritus instructor Juvenum, olim Secretarius et Deffinitor Provinciae, Ex Minister Provincilis, actualis Guardianus Conventus, et Parochus loci.

2. P. Laurentius Kullishich anno 58. in Relig. 42. Sacrosanctae Theologiae Lector Jubilatus, ac olim Guardianus et Parochus.

3. P. Augustinus Juriçich ann. 66. in Relig. 46. ex Deffinitor Aggregatus, et Parochus emeritus.

4. P. Matthaeus Çondrich ann. 30. in Relig. 15. Vicarius Conventus et Capell.

5. P. Andreas Tvärtkovich an. 29. in Relig. 14. Magister Novitiorum et Instructor Juvenum.

6. P. Joannes Katavich an. 31. in Relig. 15. Moderator Chori.

7. P. Michael Barishich an. 33. in Rel. 14. Concionator Dominicalis.

8. P. Stephanus Ljubich an. 27. in Rel. 12. Conci. Festivalis, et secundarius Magister Novitiorum.

9. P. Michael Shkorich an. 31. an. Rel. 15. Cathecheta, et Sacrista.

10. P. Joannes Martinovich an. 58. in Rel. 42. olim Capellanus, et Parochus.

11. P. Joannes Juriçich an. 50. in Rel. 30. Emeritus Guardianus, et. actualis Parochus in Narenta.

12. P. Lucas Dropuljich an. 44. in Rel. 27. Parochus in Xepçe.

13. P. Bartholomaeus Tucakovich an. 62. in Rel. 41. olim Capellanus, et Parochus.

14. P. Philippus Boshnjakovich an. 35. in Rel. 18. Parochus Sarai.

15. P. Stephanus Tommetinovich an. 32. in Rel. 14. Capellanus in Xepçe.

16. P. Gregorius Martich an. 27. in Rel. 11. Capellanus in Xepçe.

17. P. Antonius Musich an. 28. in Rel. 12. Capellanus in Narenta.

18. Fr: Franciscus Chorjakovich, an 23. in Relig. 8. Studens absolutus.

19. Fr: Michael Nikolich an. 23. in Rel. 5. Clericus Professus.

20. Fr: Franciscus Çiça an. 21. in Rel. 2. Clericus Professus.

21. Fr.: Lucas Bashkarad an. 16. Clericus Improfessus.

Ad Familiam hujus Conventus spectant quoqne:

22. R̃mus P. Andraeas Karaçich an. 41. in Rel. 26. Lector Jubilatus Deffinitor Provinciae et Pro-Vicarius Apostolicus.

23. P. Augustinus Kujuncxich an. 84. in Rel. 68. Lector Jubilatus, et Prior Cathecumenorum Venetiis in Italia.

24. P. Elias Shkorich an. 29. in Rel. 15. Studens absolutus in Italia.

25. P. Joannes Shkorich an. 24. in Rel. 6. Studens in Italia.

26. Fr: Thomas Jurich an. 24. in Rel. 7. Studens in Italia.

27. Fr: Nicolaus Kressich an 21. in Rel. 6. Studens in Italia.

Caput 3ium

Status Disciplinaris.

Quod disciplinam Regularem concernit, ea per municipalia Provinciae statuta ita temperata est, ut Religiosi sic vitae contemplative vacarent, ut simul ea, quae Curam animarum, et fidelium instructionem tam publicam, quam privatam, administrationemque Sacramentorum prae oculis habeant. Clausura inviolata servatur; Officium Divinum quotidie in Choro persolvitur, ita, ut celebratis per Sacerdotes Missis, mane Prima et Tertia dicatur, dein Missa Conventualis aut canitur aut legitur. Post hanc singulus suis occupationibus vacat. Ante meridiem hora competenti denuo Fratres ad chorum conveniunt, sextamque et Nonam absolvunt, deinde prandent; sub refectione vero, primo leguntur Biblia S., dein alius aliquis prius liber, non raro tamen Superior ob rationabiles causas sub refectione silentium dispensat. Finito prandio itur ad Ecclesiam pro adoratione sanctissimi, et gratiarum actione, dein conveniunt ad lectionem, et resolutionem casuum e principiis Theologiae Moralis. Haec omnia observantur etiam post refectionem vespertinam. A meridie hora assignata dicuntur Vesperae cum Completorio, ac diebus disciplinae servatur Meditatio. Exeuntes a Choro denuo Religiosi suis respectivis functionibus incumbunt, dein pro absolvendo Matutino, et laudibus ad Chorum comparent. Infra Octavam Immaculatae Conceptionis Tota Familia Exercitia spiritualia quotannis per octiduum peragit; Quod vero concernit perfectam Commu-

nitatem introducendam inter Religiosos ea facilime introduci posset, si suppeterent facultates dandi Fratribus alimenta, et quibus tegantur.

Caput 4um

Functiones in Ecclesia.

Populus Kresheviensis ab infantia Ecclesiam frequentare edoctus, amantissimus est functionum Ecclesiasticarum, ideo diebus praesertim Dominicis et Festis nihil praetermittere licet quod ad solemnitatem pertinet. Oppidani ad audiendas Missas jam sub auroram ad Ecclesiam copiosi veniunt, atque ut singulorum pietati fiat satis, eas interpolatim celebrare oportet. Pro audiendo Sacro Majori totus populus ita convenire solet, ut magna ejus pars extra Ecclessiam in frigore etiam, et pluvia manere cogatur ob angustiam Ecclesiae. Sub eodem Sacro diebus Dominicis et Festis numquam pro Concione ad populum dicere, omittere fas est. Post vesperas et Litanias B. Virginis, instructio Chathechetica per Sacerdotem ad hoc deputatum servatur. Majori Hebdomada populus solito frequentior Templum adit praescriptis functionibus interfuturus. Sanctissimum Eucharistiae Sacramentum quater per Annum adorandum solemniter exponitur, videlicet, In Circumcisione Domini, in Festo S̃Smi Nominis Jesu, in Festo Septem Dolorum B. V. M. et in Festo Corporis Christi, qua die etiam Processio magna cum Solemnitate circa Ecclessiam instituitur. Alias singulis Dominicis novilunaribus expositio Sanctissimi Sacramenti fit, et benedictio. Dominica vero Novilunarem sequente Viam Crucis populus post Vesperas peragit, quod in Quadragessima omni Dominica fit, singulisque diebus Veneris in Quadragessima ad recolendam Passionem D̃ni, et dolores Virginis Matris summo mane convenit. Diversi quoque Coetus operariorum peculiaria servant Festa, quibus Solemnia Sacra decantari curant, sicque Religiosi continuo spiritualibus exercitiis, et vel praecipue in Quadragessima occupati reperiuntur.

Caput 5um

Res Oeconomica.

Cum ab adventu Turcarum in Bosniam, a quadragentis scilicet prope annis nulli alterius Ordinis Sacerdotes, in hoc regno reperiantur praeter Fratres Minores Observantes Ordinis Seraphici, neque plures, quam tres Conventus existant, ideo Superiores Provinciae pro commodiori Paraeciarum administratione, ut fideli populo quaquaversus per Regnum inter Turcas, et Schismaticos disperso in omni spirituali necessitate facilius succurri possit totum hunc Vicariatum Apostolicum pro numero Conventuum in tres Districtus diviserunt, Singulum Districtum Singulo Conventui assignarunt, ea conditione, ut quivis pro suo Districtu pueros conquirere, et in litteris ac bonis moribus, Novitios recipere, ac denique tot Sacerdotes providere teneatur, quot necessarii, tum ad Ordinis munia in Conventu exercenda, tum ad curam animarum in proprio Districtu sustentandam necessarii videantur. Ad Conventum Kreševiensem usque ad annum 1844. Praeter Paraeciam domesticam pertinebant aliae undecim potissimum in ea parte Regni, quae Ducas S. Sabae vulgo Erczegovina audit, sitae, e quarum Quaestuatione et Eleemosynis utrumque hic Conventus sustentabatur, et communia onera (quorum multitudinem et gravitatem hi solum ignorare possunt, qui aut inter Turcas non fuerunt versati, aut non legerunt quanta miseri Missionarii sufferunt) cum aliis duobus ita ferebat, ut semper fere juvamine eguerit. Verum postea quam novissimis temporibus per institutionem novi Vicariatus Apostolici in Erczegovina octo et majores et opu-

lentiores Paraeciae ab hoc Conventu avulsae fuerunt, tribus duntaxat tenuioribus, et nec his integris pro administratione et quaestuatione memorata Conventui remanentibus in eum egestatis statum redactus invenitur, redigiturque quotidie, ut non obstante maxima industria, quae in excolendis paucis illis, quos ex concessione Apostolica possidemus agris et in re Aeconomica administranda adhibetur, non obstante parsimonia qua in victu, ac ceteris ad sustentationem vitae necessariis, Fratres utuntur, denique non obstante omni nostra diligentia in administratione rerum domesticarum, efficere non possumus, ne singulo anno proventus superent expensae; unde merito cum Apostolo veraciter asserere possumus: Et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et penuriam patimur .... et rapinam bonorum sustinemus, ut adeo ni brevi nobis succursum fuerit, Provincia unum e tribus Conventibus, Missio vero unum olim fertile Seminarium operariorum Dominicorum, minus habebit et quidem hoc saeculo, quo ubique felicior sors generis humani exurgere depredicabatur, quoque nec tyrranis, nec barbaries nec persecutio per quadringentos fere annos efficere potuere, hoc saeculum, ut dicunt, illuminatum efficiet.

Caput 6um

Status Paraeciarum.

Ad Conventum Krešheviensem spectat, ut diximus, administratio Parochiarum sequentium:

1^{a} Parochia urbis Sarai, in qua unus Parochus residet, habet Domum in ea parte urbis, quae Latina dicitur in fundo Conventus aedificatam. Est etiam in manibus Religiosorum fundus, in quo olim stabat Ecclesia S. Antonii Abbatis, quae tunc posset reaedificari, si facultates et facultas adesset.

In ipsa urbe vix viginti Familiae Catholicorum reperiuntur, verum Parochus ministrat Sacramenta Catholicis in vasto Campo Saraeviensi morantibus, uti et iis qui in Monte Çemerno dicto, ab urbe quinque et amplius horis distante habitant.

2^{a} Parochia de Xepçe, in qua Parochus cum duobus Capellanis spiritualia servitia populo numeroso quaqua versus disperso praestat, Sacra in Coemeteriis sub dio celebrando. Domus Parochialis edificata est in fundo Conventus ante annos 22. religiosorum eleemosyna empto, et paucis irriguis agris pro colligendo foeno necessario ad sustentationem jumentorum proviso.

3^{a} Parochia Narenta, in qua residet Parochus cum Capellano, habetque domum propriam nec quidquam aliud. Haec Parochia non quidem habet copiosas Familias Catholicorum est tamen dificillime administrationi obnoxia, eo, quod tota montana sit, fluminibus pontium impatientibus impedita, et domus Catholicorum dispersae reperiantur.

Kopija u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CXXXIV.

10. prosinca 1848.

Sutješki gvardijan fra Ivan Kljajić daje redodržavniku Šunjiću po naputku sv. Zbora za redovnike izvješće o samostanu u Kr. Sutjesci.

Genuina relazione del Convento di Sutiska fatta ai 10. di decembre 1848. a norma della richiesta della S. Cong. Sopra lo Stato de' Regolari, e per Mezzo del R̃mo P. N. Miñstro Generale a noi communicata, e dal Superiore locale Il

M. R. P. Giovanni Kljaich Guardiano presentata al M. R. P. Mariano Shunjich attuale Ministro Provinciale di Bosna Argentina.

Capo I.°

Lo Stato Locale.

Il Convento di S. Giovanni Battista di Sutiska della Provincia di Bosna Argentina con nessun' altro edifizio congiunto, è distante dal Sudetto villaggio di Sutiska due tiri di schioppo. Tutto quanto è clausura eccettuato un piccolo spazio scoperto, dov' è la Porta Maggiore, e dove s' introducono i cavalli quando dal viaggio vengono.

La Clausura del Convento sagrosantamente si custodisce, ed è osservata.

A questo Convento è congiunta la Chiesa dedicata a S. Giovanni Battista, già Parochiale. In questo Convento trenta stanze si numerano.

I muri dell' istesso, e della Chiesa in varii luoghi annunziano la rovina, perchè si vedono di più crepature ossia fessure. Il tetto essendo di tavole di legno tanto dell' uno quanto dell' altro è già marcio. Si trova vicino all' istesso Convento una Casa con tre stalle in distanza di due tiri di schioppo, che appartengono all' istesso Convento, fatto già tutto di legno e di terra, nei quali fabricati degono i servitori coi Cavalli e si ripone il fieno. Istessi suddetti servitori che sono in numero di 10. o, duodeci si conducono per coltivare i terreni spettanti al Convento, e per mezzo de' cavalli provederlo di materiali.

Spettano a questo Convento quattro casuccie ancora di legno, una a Borovica distante dal Convento due or' e mezza, una a Ratanj distante un' ora, una a Teshevo distante mezz' ora, ed una ad Alignichi distante una ora, nelle quali case eccettuata quella di Borovica già risiedono i contadini, che quei pochi terreni spettanti al premzionato Convento coltivano. A Boroviza poi nissuno dimora in quella casa perchè il Guardiano nei opportuni tempi spedisce propri servidori a coltivare quelle terre, ed a raccogliere il fieno. Le preddette quatro case delle quali adesso si parla siccome tutte di legno e così di poca durata presentemente si trovano in uno stato non assai lodevole.

Questo Convento di Sutiska presentemente numera dentro nelle muraglie 21. Sacerdote, due Chierici Professi, quatro Novizii e sette giovani secolari, i quali in Convento si mantengono gratuitamente relativamente ai cibi ed alle scharpe all' usanza Bosnese. Inquanto poi ad altre cose specialmente che riguardano il vestito dove mancano i loro genitori ed altri Benefattori in maggior parte suppliscono i Religiosi particolari e varie volte la Communità del Convento.

La gioventù del Convento viene istruita d' un majestro religioso nelle Congregazioni Provinciali deputato ossia istituito.

L' istesso Convento tiene il Noviziato, terminato il quale se non si possono mandare i Chierici nelle Provincie estere, fà insegnare agli Stessi le necessarie Scienze secondo l' usanza della nostra religione. Se si considera l' annuo provento del Monistero, parlando sinceramente più di quindici Sacerdoti non si possono mantenere, inchiusa la gioventù secolare coi Servidori e Chierici Novizii.

Di più a questa famiglia appartengono trenta due Sacerdoti che sono in Servizio nelle Parocchie alcuni facendo da Parroco, altri da Capellano. Le Parocchie sono seguenti, Vareš, Viaka, Tuzla, Breške, Zovik, Ullice, Dubrave, Tolisa, Tramošnjica, Garevo, Dubica, Koratje, Zelenike, Foča, Šivša, Komušina residenza in tutto numero sedici. La casa Parocchiale di

Vareš è situata in mezzo del Paese ossia Borgo cosi detto Vareš, ed hà vicino a se una Chiesola. In questa casa risiedono due Sacerdoti che relativamente alle stanze tre potrebbero starne: in quanto poi al sostentamento più d'uno non si può mantenere. Questa casa Parocchiale è fabbricata sopra il proprio fondo come ancor quella di Viaka dove sta un Sacerdote, ed appena si può onestamente mantenere parlando dei proventi, e di Limosine che riceve. Queste due case benchè di legno per adesso non abisognano di riparro. La casa nostra di Tuzla costruita sul antico fondo del Convento di S. Pietro Apostolo dove sta un Sacerdote il quale si può onestamente sostentare, è in totale decadenza e rovina. La Parocchiale casa di Komushina che gode il titolo di Residenza dove tra un Sacerdote per adesso è in buon stato la fabrica qual'è costruita sopra il proprio fondo; le Limosine che provengono dalla Parocchia più d'un Sacerdote non possono mantenere. La Parocchia di Breshke dove sono due Sacerdoti parlando del fabricato è in istato mediocre, così a Zovik, Ullize, Tramošnjiza, Dubiza, Foča e Shivša. Parlando della casa Parocchiale di Garevo, è totalmente rovinata dal Fiume Bosna: Così è la casa Parocchiale di Koratje in prossima decadenza.

Quella poi di Zelenike e di Tolisa ancor loro minaciano la rovina, se cogli opportuni soccorsi non si sovvenira. In Dubrave poi la casa è nova dove degono due Sacerdoti comoda sarebbe ancor per quatro persone Religiose. In Zovik vi stanno due Sacerdoti, in Ullize due, in Tolisa quattro, in Tramoshnjiza due, in Garevo con Capellano locale di Tishina tre, in Dubica tre, in Koratje uno, in Zelenike due, in Foča uno, in Shivsha uno.

Si notifica qui, che tutte queste case come quella di Breške, Zovik, Ullize, Dubrave, Tolisa, Tramošnjica, Garevo, Dubica, Koratje, Zelenike, Foča, e Shivsha non sono costruite sopra il proprio fondo, ma bensì sopra il fondo de' particolari Signori Turchi, e tutte queste Parocchie corrisponder possono all' onesto sostentamento delle persone Religiose ivi già collocate, e forse a più se si ponnessero come la Parocchia di Dubrave, e quella di Zelenike. Queste sedici Parocchie siccome spettanti al Sullodato Convento di Sutiska, oltre l'onesto sostentamento de' Sacerdoti ivi residenti, in quello che sopravanza di Limosine si suole da buoni e fedeli aministratori il sopra vanzo istesso mandare al Convento, il quale se non fosse cosi sovvenuto fin' ad ora certamente divenirebbe un vero diserto, come accadde ad altri 20. Conventi, i quali non per altro che per sola mancanza del sostentamento sono andati in rovina.

Tutte queste case Parocchiali eccettuata quella di Tuzla ch'è in mezzo della Città e quella di Varesh, sono costruite nei rispettivi Contadi, ossia Villaggi, e tutte ripeto a dire sono di legno.

Capo II.°

Lo Stato Personale.

La presente famiglia di questo Convento di S. Giovanni in Sutiska è come siegve.

Il. M. R. Giovanni Kljaich di Verbovacz Def. surrogato Em. Maestro de' nov. Es mĩstro Prov̆le Guardiano Parroco, Esaminatore, Direttore della Sacristia e delle Scuole.

M. R. P. Francesco Migih (sic!) Let. Giub. e Par. in Zovik.

R. P. Antonio Nedich Custode attuale della Pr̆va, Esam. Pro-Dirett. della Sacr. e delle Scuole e Bibliotecario.

R. P. Ambrogio Matić Em. Secr. seconda volta Definitore Pro Vic. for., e Par. in Tramošnica.

R. P. Georgio Čović Adgr. e Par. in Varesh.

R. P. Francesco Vincetić Ag. e Padre Spir. in Convento.

R. P. Filippo Shimich Ag. e P. Spir. in Convento.

M. V. P. Stefano Kristich Vic. del Convto, Ispettore de' Infermi ed istruttore de' Garzoni.

M. V. P. Domenico Andrich Maestro di Novizii e delle Cerimonie.

M. V. P. Biagio Josich Istruttore della gioventù Secol. e secondo Majestro de' Novizii.

M. V. P. Alessandro Kollanovich Pred. Domenicale.

M. V. P. Vincenzo Peich Pred. festivale.

M. V. P. Taddeo Tepeluk Corista.

M. V. P. Nicolò Jurich em. Guard. e Parroco in Tolisa.

V. P. Antonio Soich em. Par. in Convento.

V. P. Luca Terzich Par. in Dubica.

V. P. Tommaso Sočich in Convento.

V. P. Mariano Semunovich Par. in Tuzla.

V. P. Pietro Čičak Parroco in Shivsha.

V. P. Giovanni Baruk in Convento.

V. P. Pasquale Kopich Capel. in Tolisa.

V. P. Stefano Mikich Par. in Dubrave.

V. P. Martino Nedich Par. in Ulice.

V. P. Mariano Kumovich Cap. in Zovik.

V. P. Michaele Begçevich Par. in Zelenike.

V. P. Pietro Shimich in Convento.

V. P. Bartolomeo Krainovich Par. in Breshke.

V. P. Luca Shimich Parroco in Foča.

V. P. Bonaventura Marianovich Par. in Garevo.

V. P. Domenico Ćure Cap. in Vareš.

V. P. Francesco Texule Cap. in Dubicza.

V. P. Biagio Petrovich in Convento.

V. P. Giovanni Jurič Par. in Viaka.

V. P. Paolo Andrich in Convento.

V. P. Bonaventura Jurich in Convento.

V. P. Rafaele Ćosich Cap. loc. in Tishina.

V. P. Stefano Nedich Cap. in Tramošnica.

V. P. Ivone Baich Cap. in Dubica.

V. P. Giorgio Kneževich Par. in Koratje.

V. P. Antonio Ćiosich Cap. in Garevo.

V. P. Stefano Jozipović Cap. in Ulicze.

V. P. Giorolamo Zečevich Cap. in Tolissa.

V. P. Lorenzo Tomich Cap. in Breshke.

V. P. Pietro Ćiačić Cap. in Tolisa.

V. P. Taddeo Kozić Cap. in Zelenike.

V. P. Giacomo Gxoich Cap. in Dubrave.

V. P. Francesco Bojan Apostata.

V. P. Mariano Moskaljevich in Convento.
V. P. Ambrogio Ivich in Convento.
V. P. Luca Kovačević in Convento.
P. Andreas Vuković deficiens in Convento.

Chierici Professi.

Fr: Bonaventura Ivich.
Fr: Marco Jurich.

Chierici Novizii

Fr: Giuseppe Divkovich.
Fr: Biagio Dominkovich.
Fr: Angelo Potočich.
Fr: Elia Lacich.

Tutti quelli che sono Sacerdoti eccettuato qualche invalido e qualche d' uno che per correzione alcune volte dal Superiore si sospende a tempo, tutti dico si applicano nel confessare, Predicare, ed istruire. Le chiese del Convento sono assai bene servite, ed offiziate, e tutti quanti ne sono di famiglia confessano.

Nel preddetto Convento sogliono nominarsi due Predicatori già Capitolarmente scelti uno Domenicale, l' altro festivale, e terzo si nomina per Istruttore del Catechismo.

In questo Convento istesso due ne sono Capitolarmente nominati Maestri ciò è il P. Domenico Andrich ch' è de' Novizii, ed il P. Biagio Josich ch' è per la gioventù Secolare, alla quale s' insegna tutto incominciando dall' alfabeto, sino alla Filosofia. Fatti poi chierici cominciano a studiare l' istessa Filosofia se non vi si danno delle Vacanze nelle Provincie essere per terminare i soliti suoi Studii. Questa gioventù che attualmente si trova tanto Regolare, quanto Secolare fà buoni progressi negli Studii di Gramatica, e di belle lettere, modo tenendo negli stessi quello che tiene il Regno di Ungheria servendosi de' Libri in queste Materie, nelle Gramaticali d' un Bosnese compositore e nell' altre fino alla Filosofia, di quei che sono stati fatti per la gioventù dal Sommentovato Regno d' Ungheria.

L' istessa gioventù tanto Regolare, quanto Secolare prima s' instruisse nella Dottrina Cristiana, e col tratto di tempo a poco a poco nella vita Morale, propria ad un Cristiano notandoci negli Esami publici ed esponendoci al istesso publico di qual Classe siano i Loro Costumi. Parlando poi de' Novizii e questi nel tempo del Noviziato si fà spiegare la nostra S. Regola, e tutti gli altri precetti spettanti all' istessa Regola, nonchè la disciplina di S. Bonaventura.

Capo III.°

Lo Stato Disciplinare.

Vi è l' antico proverbio: chi vuol dir la verità, bisogna che sia bastonato. Cosi ancor io parlando dello Stato Disciplinare dicendo la verità molti pericoli potrei incorrere in questi Critici tempi, nei quali per lo passato, Iddio volesse che non fosse palese la nostra immoralità non solamente qui in questa Provincia, ma ancora negli Esteri, e Provincie, Specialmente al Nostro Superiore Generale, ed alla S. Cong. di Propaganda fede, dal che per comando del SS. P. Pio IX. altra Cong. desidera d' esser informata sullo Stato Desciplinare de' Regolari.

Per conseguire questo bramato fine certamente io presentemente non le posso somministrare il mezzo più efficace, ed opportuno che coll' intendersi col

Nostro Superiore il M. R. P. Mariano Shunjich, il quale hà fatto gia la Visita religiosa di tutta la Provincia ed a cui è palese l' osservanza, ed inosservanza di queste Religiose famiglie. Niente di meno in quello che posso servire la S. Congr., e sodisfare alla mia grandissima Obbligazione in questa piissima, e santissima richiesta, non manco di esternarmi colla seguente notificazione, dicendo che in questa qui famiglia si diano dei Religiosi buoni, ed esemplari eccettuato il P. Francesco Bojan di Travnik, il quale dopo tante Paterne amonizioni non volendosi ravvedere disse Vale a questa Communità Religiosa con Apostatare.

Parlando poi de' Voti specialmente di quello di Povertà ed' ubidienza osservo che da varie persone Religiose sono in poco estimio. Molti si vedono ubidire, irricordevoli dell' obbligazione propria, ma per via di rispetto umano ubidiscono... La povertà da pochi si osserva, degli abusi moltissimi sono introdotti contro l' istesso voto di povertà. Le Camere dei Religiosi (eccettuatene alcuna) non si tengono con quella dovuta semplicità, la quale s' esigge dall' voto della Povertà vedendosi nelle stesse delle cose superflue, e di lusso. Quello ch' è più deplorabile, e che fà ricciare i Capelli, d' onde si provede l' eterna dannazione, e la rovina de' Conventi, e cosi della Provincia, e Missione (parlando d' alcuni e non di tutti) è l' infedele aministrazione delle Limosine che si ricevono dui Parrochi fuori del Convento dimoranti, e la ritenzione delle stesse Limosine presso di se eccedenti il competente Vestiario. I depositi della Cassa commune non si fanno, perchè d' ognuno distintamente si sà il Vestiario che lo tengono presso il Superiore del Convento, che sono dichiarati dagli Superiori Sindici Apostolici per via dei Privilegii della S. Sede Romana ottenuti. La Lettura de' Decreti Pontificii è vero che si osserva accuratamente per che si leggono fra l' anno nei tempi prescritti, ma l' osservanza degli stessi come ancora delle Constituzioni dell' ordine in molti punti va zoppicando.

Circa poi gli espulsi ed apostati, i Decreti Pontificii sono in pieno vigore, ed osservanza. Le Visite de' Superiori si eseguiscono qui in Bosnia, dove vi è un Deftorio, il quale ogn' anno si raduna insieme con Provinciale per farne le solite Congregazioni e Capitoli.

Quest' è quello che posso dire, e secondo il mio lieve giudizio affermare dalla parte di questa famiglia, e Convento di Sutiska. E supponendo esserre bastevole ed a sufficienza la presente mia relazione per sodisfare alla mente del SS. Padre Papa Pio Nono, ed al requisito della S. Congregazione benchè insulsamente e con stento fatta a motivo dell' infermità a cui sono sottoposto, posso ad offrire ancor inavvenire la mia debol servitù, e figliale sudditanza, di me ne glorio e sono.

Dato in Sutiska a 12. X̃bre 1848.

Ũlmo obl̃gmo Suddito, e Servo
Fr: Giovanni Kljaich
Gvardiano di Sutiska ne' Min. Os.

Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

CXXXV.

13. prosinca 1848.

Djakovački biskup Kuković moli biskupa Barišića, da i vezira i narod podući, o lažnosti glasina, što se po Bosni i Hercegovini šire, polag kojih će hrvatski ban udariti na Bosnu i Hercegovinu.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Episcope, et Vicarie Apostolice,
Domine Sing Colendissime!

Narratur hic, falsum in Bosnia, et Hercegovina rumorem circumferri, quod Banus Noster hostilem manu armata vicinae Bosniae, et Hercegovinae adgressionem paret:

Cujusmodi Vulgatio, Cum Animos Vicinorum Nostrorum, quibuscum in pace, ut hactenus, ita in futurum vivere optamus, suapte perturbare debeat:

Obligationis meae censeo, Illustritatem Vestram humanissime exorare, ut, quod verum est, tueri, et suspicionem, si quae in Regione illa de animo hujatium Incolarum erga Bosnenses et Hercegovinenses inimico vigeret, tam apud vezirium, et alias authoritates, quam et intra populum pro suo Veritatis propugnandae, quam et pacis intra vicinas ditiones utilissime conservandae studio cunctis mediis pro rara prudentia deligendis removere dignetur: Novit enim Illustritas Vestra, quam Sollicite et Sincere Austriacum Regimen pacta cum sublimi Porta Ottomanica libere conventa omni tempore servaverit, et populus harum partium ejusdem nationis et labii cum ejatibus Contra eosdem, dum nulla ansa datur, hostiliter agere refugiat.

Unico veritatis colendae et hostilitatis intra pacificos Vicinos, quantum licet, declinando motivo incitatus has lineolas ad Illustritatis Vestrae Personam mihi Aestimatissimam dirigere cum illa firmissima spe sustineo, quod praevio petito meo pro sua mihi nota bonitate locum datura sit, dum in reliquo Fraterno Benevolentiae commendatus Singulari Cum Cultu persisto.

Zagrabiae 13ª Decembris 1848.

Illustritatis Vestrae

Obsequentissimus in Christo Servus et Frater
Josephus Kukovich
Episcopus Diakoviensis.

Na legjima je pečat i naslov: »Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Raphaeli Barishich Consecrato Episcopo Azotensi, et sanctae Sedis Apostolicae Vicario in Hercegovina. Per Carolostadium, Flumen, Jaderam Mostar in Hercegovina Fort Opus.« Izvornik u dra Blaževića.

CXXXVI.

12. prosinca 1850.

Sutješki gvardijan obavješćuje župnike svoga distrikta, da je raznim tužbama sultan prisiljen, dopustio, da raja megju sobom kupi arač. Saopćuje im naputke, polag kojih će se arači kupiti i koje imaju puku navijestiti.

Poštovani Otcih Parocih mila Bratjo!

Svima nam je poznato dasu Aračie kupeći Arač više puta doisto i brez znanja, i privoljenja Čestitoga Cara dosta nepravdi učinili svitu žalostnomu, na koje njiove nepravde jest svit, i mlogi njiovi gospodarih žalećijih plakali jesu, i tužilise Upraviteljimah Bosanskim Vezirimah, a po njima Čestitomu Caru, komu budući već zaglušiti uših od oviuh nepravdih, najposli ove godine jest naredio milostivno da Raja megju sobom pokupi Arače (summam nobis in his colligendis inculcando inspectionem), i za ovu sverhu na 28 Studenoga zovnu čestiti Teftedar od tri Manastira trojicu Starešina, i ovu Carsku milost prikazajim, i naredi dase otim brinu i da gledaju što pria, dase Aračih pokupe (Cum hoc statui nostro e diametro sit oppositum). S' Većilimah Čestitoga Cara Teftedarom, i

Reiz Efendiom slideći način u pokupljenju ovom najdosmo najuputniji, po konućese Carski Ferman izpuniti, koji Ferman izime Aračah Slideća naredjuje:

1° Dase unapridak Aračih nekupe od Djeceh koja nisu naveršila deset godinah punih.

2° Dase neće uzimat takogjer od Slipih, Kljastih i Starih koji nisu vridni zaradit Arača, i sebe besleisat.

3° Da će se Arači uzimat ne gdise tko desi, ufati, i najde, ko što je dosad bilo, i tako gdikoji su po dva Arača plaćali; već Aračih imajuse plaćati ondi gdi je tko sa svojom obitilim, ol Roditeljim nastanjen, i ondićese u Tefter metati.

4° Teskere po starom običaju aračinske ukinutesu, nit će se ikom davati, buduć da se niodkoga neće ni iziskivati, kad bise gdi na putu trefio.

5° Aračićese kupit po grošah 15. na glavu nit paru više, nit paru minje, za izpis onih koji su makar jučer umérli, neimase ni para davat, nit ima arača plaćat. — Carskim ljudmah kojiće arač primat, imase dati misto pristojno za konak, a za jilo, pitje na njih, momke, i konje njiove, oni će se iz svoje kesse beslenisat, i svaka kojamuse dadu platiće cinom onom, kojaje cina iste stvari u mistu.

6° Naredjenoje dase Aračih imaju kupit od svakog mileta obaška, tako da u aračeh Katolikah nemajuse mišat Rišćanski popovi, ni knezovih, a tako po isti način Katolicih nejmajuse mišat u aračeh Rišćanskeh.

7° Za dabise toliko milostiva briga Čestitoga Cara za Rajom, s' oblakšanjem iste u dilo uvela, poslaćese Carski ljudih s'Buruntiom od mista do mista, koji će Teftere deržat, i popisati svagdi sve podobne za Arača, i dase ove lakše i pravednie izverši naredjeno je da svaka Obćena (jafta) u porazumljenju, i po nazornosti svog Pastira Duhovnoga izabere Kodžobaše, oli Knezoveh (ol kakomu drago zvalise takvi ljudih) pravedne, i bistroumne u kojese pouzdati mogu daće brez ikakva obzira ljuskoga Carskom, Čoviku pripomoći, duševni, i pravedni Tefter načiniti, tako da nit se Raji krivda učini; a i Carski hak od Aračah vas u haznu dojde, nikoga ne sakrivši, što bi mlogo svoj našoj Vjeri obraz zacerniti moglo; kad bise posli iznašo veći broj aračah po drugom Nufus (animarum) tefteru, kogasu jur Carski ljudih započeli činiti.

8° Sva pomlja priporučujese poštovanim župnicim, ne od mene, nego od Carskih Većilah, neka dobro odabrane knezoveh ubaviste, da oni s' Carskim ljudma pokupeći Aračeh, čisti broj aračah, i za njia para primljeni, pribrojivši, pridadu Carskim ljudmah, s' pismom svojim, dassujim toliko pridali, koliko je u jafti bilo aračah u obćenu (ovo pismo tkoće načiniti vaša je briga) i kad jim pridadu Aračeh i pismo, nek od njih ištu senet kojiće svidočit, da su oni toliko primili.

9° Gdibi pak potriba bila silom natirati dase aračih na vrime, i na misto od Carskog Čovika odredjeno snesu, one kojibi s' takim stvarma šalilise i omizgivali izabrani Knezovih u zdogovoru s' Carskim Čovikom imajuse briniti sverhu načina kojim se to može izveršiti, a način najlaglji ovi jest (kako je i Teftedar Carski reko): dat mu Teskeru i poslat ga u Saraevo k' njimah.

Svima Poštovanim Župnicima naredjeno je od Deftedara Carskog i Reiz Efendije Carski Većila u Saraevu da ova puku svaki svomu proštie, i da dobro svit ubaviste, kako imaju pokupiti mirno Arače da do poslitka i Vih, i Vaših Župljani, nebudete odgovorni istim Carskim Većilim u Saraevu.

Pisano u Sutiski na 12. Prosinca 1850.

Priponizni Brat
Fra Stjepan Mikić
Guardian Manastirski.

Izvornik u franjev. arhivu u Kr. Sutjesci.

CXXXVII.

28. prosinca 1850.

Redodržavnik Bosne Srebrene po nalogu Propagande i generala šalje fra Marka Bošnjaka iz Carigrada u Vlašku, da tu propovijeda riječ Božju.

Lecturis salutem a Domino!

Vigore praesentium in virtute s. obedientiae injugimus Tibi P. Marco Bošnjak hujus Observantis Provĩae Bosnae Argentinae filio Constantinopoli nunc degenti: ut his acceptis quam fieri potest ocyus Te conferas ad solinam in Valachia, populo fideli ibidem existenti spiritualia servitia praestiturus, donec ita s. Congni de Propaganda Fide, et Reṽmo P. nostro Ministro Generali visum fuerit: uberem utique mercedem obedientiae et laboris tui recepturus a Domino, quem pro nobis quoque devote exorare memento.

Datum Fojnicae in Bosnia die 28. xbris 1851.

Kopija u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

Popis imena i naziva.

(Brojevi označuju dokumente.)

A.

A Baç Martinus 13.
Abdur-Rahman-Pasha 99.
Ab Illoco Nicolaus 13.
Ab Ochievia Philippus 24.
A Camengrado Joannes 13.
A Camengrad Philippus 13.
A Campanea Joannes Bapta 4, 5.
A Capistrano Joannes 21, 22, 24, 50, 77, 95, 106, 116.
A Constantinopoli Petrus 73.
A Cottor Andreas 13.
A Cottor Blasius 13.
A Cottor Michael 13.
A Cressevo Taddaeus 64.
A Cuttieva Andreas 17.
A Duvno Paulus 33.
A Foiniza Bonaventura 13.
A Foiniza Joannes 13.
A Foiniza Martinus 13.
A Fojnicza Thomas 24.
A Gabella Antonius 13.
A Gabella Gregorius 13.
A Garcino Philippus 13.
Aglinich Gabriel 27.
Aglinich Michael 34, 46.
Aglinichi 134.
A Grabouaz Paulus 13.
A Grabouiza Paulus 13.
A Gradisca Ambrosius 13.
A Gradisca Franciscus 13.
A Gradisca Petrus 13.
Agram 53, 75.
Agria 122.
A Jaicze Stephanus 17.
A Lasua Nicolaus 13.
Albania 73, 110, 111, 116, 124.
Albaregia 123.
Alberti Giorolamo 49.
Alinich Marianus 24.
Ali-Pascia di Stolzia 103.
Ali-Passa 39.
Allaupovich Antonius 123.
Alli Pasha 85.
Altieri Card. 12.
A Liuno Lucas 13.
A Livno Bonaventura 59.
Allovich 40.
Allovich Petrus 59, 64.
A Lubia Antonius 13.
A Lubia Joseph 13.
A Modricia Franciscus 13.
Ancona 115.
Ançich Lovro 98.
Ançich Ruxicza 98.
Andrich Domenico 134.
Andrich Paulo 134.
Anger 53.
Angiarevich Luca 73.
Antoliska 78
Antonellus 45, 46.
Antonius Abbas 133.
Antonius S. 21.
A Noui Gabriel 13.
A Noui Petrus 13.
A Panormo Clemens 22, 24.
A Plumbo Petrus 13.
A Plumbo Seraphinus 13.
A Quinquae Ecclesiis Emericus 22.
Arabicus 121.
Aracaeli, Araceli, Aracoelum, Aracaelitanus, 5, 22, 23, 24, 63, 95, 115.
A Rama Lucas 13.
A Rama Thomas 13.
Arauzona 17.
Archangelus Michael 21.
Argentina 86.
Arlandiny 54.
Armenus 114.
Armeno-Schismaticus 73.
Arradinum, Aradiensis 21, 22.
A Salinis Franciscus 13.
Asanbassa 40.
A Seoçianica Joannes 13.
A Sasina Bernard. 13.
A Sutisca Philippus 13.
Augustin Bis. 101.
Augustinus S. 21.
Austria, Austriacus 66, 67, 74, 106, 110, 114, 116, 121, 122, 124, 135.
Avdul-Amid 39.
A Varesio Antonius 13.
A Varesio, A Varess Augustinus 13, 64.
A Varesio Stephanus 13.
A Varess Dominicus 84.
A Varess Georgius 84.
A Varess Gregorius 48, 73, 80.
A Varess Martinus 64.
A Varisio Paschalis 23.
A Warbovacz Joannes 104.
Azotum, Azotenzis 115, 129, 135.

B.

Babaich Bonaventura 34.
Babaich Petrus 99.
Bachich Hieronymus 22.
Bacsinum, Bacsiensis 22, 123.
Baç 13.
Bagnaluka, Bagna Lucensis 10, 73.
Baich Ivone 134.
Baja, Bajensis 21, 86.
Bajardi Dominicus 3.
Baltich Georgius 127.
Bannich Petrus 123.
Baptista Joannes, Baptista Giovani 17, 3', 61, 73, 99, 104, 108, 109, 116, 137.
Barberinus 6.
Barevacz Lucia Stephani 17.
Bargnich Paulus 84.
Barinić Filip 1.
Barishich, Barišić Raffaelo, Raphael, Rafael 115, 124, 129, 132, 135.
Barishich, Barisić Michael 123, 132, 133.
Barlirinus Antonius 10.
Baruk Giovanni 134.
Barukçich Mato 98.
Bashkarad Lucas 133.
Batvich Stephanus 59.
Beç 118.
Begçevich Michaele 134.
Bekija 103.
Benedictus XIV. 22, 24, 73, 80.
Benich, Benić Bonaventura 24, 27, 29, 30, 31, 33, 34.
Bilavich Georgius 17.
Bišće 38.
Blagoe Josephus 22.
Bogdanovich Franciscus 22, 24, 28.

Bogdanovich Marianus 31.
Bojan Francesco 134.
Bologna 63.
Bonaventura S. 134.
Bononiensis 96.
Boreowits Georg 78.
Borgia Card. 32, 34, 46, 91.
Borovica, Borovicza 134.
Bosanski, Bosinensis, Bosnensis, Bosneše, Bosnii, Bosnisch 8, 10, 14, 16, 19, 20, 22, 23, 24, 41, 44, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 65, 68, 70, 73, 74, 76, 77, 78, 83, 86, 87, 88, 94, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 121, 122, 124, 126, 127, 129, 130, 134, 135, 136.
Bosna, Bosnia, Bosnien 14, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 28, 31, 37, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 55, 65, 70, 72, 73, 74, 78, 82, 85, 90, 93, 98, 99, 102, 103, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 122, 124, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137.
Boshnjak, Bošnjaci 123, 126, 130.
Boshnjakovich, Bošnjaković Philippus 132, 133.
Bosnjak Marcus 137.
Bosna Argentina, Bosna Argjentina, Bossina Argentina, Bosnia Argentina, Bosna Argentino Ottomana, Bosna Ottomana, Bosna Ottomana dicta Argentina 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 17, 18, 22, 23, 24, 26, 30, 32, 33, 48, 49, 55, 56, 62, 63, 64, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 87, 89, 91, 95, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 130, 134, 137.
Bosna Srebarna 59.
Botos Okich, Bottoss-Okich, Botosh Okich Augustinus 44, 72, 107.
Boxich Antonius 53, 54, 55.
Brajkovich 73.
Brdo S. Vida 65.
Breshke, Brežke, Breske 82, 134.
Brexanin Michael 13.
Brlić 130.
Brod, Brodinum, Broder, Brodensis 21, 67, 70, 72, 78, 88, 120, 123, 127.
Brunsvich Josephus 68.
Buda, Budensis 13, 21, 47, 68, 71, 74, 75, 83, 86, 87, 88, 90, 106, 123.
Bukor Laurentius 34.
Bukva Ivan 65.
Bulgaria 32.
Bulgari 15.

C.

Camengrad 7, 13.
Capistranus 74, 76, 89.
Carlovich Stephanus 74.
Carniolia 106, 116.
Carolostadium 135.
Carstitegl S. Ivan 40.
Carthaginensis 51.
Cata, Catharina S. 17, 40, 56, 58, 64, 84, 132, 133.
Cattarum 73.
Cavancevich Marcus 46.
Celanovich Michael 13.
Cernekinum 74.
Cetina 13.
Chernell 75.
Christichevich Matthaeus, Mattheo 55, 56, 64.
Christichevich Stephanus 74.
Chistich Antonius 123.
Chioris Marianus 46.
Chiurich Antonius 126.
Chorjakovich Franciscus 133.
Chussein-Capitano 102, 106. Vidi još pod H!
Christus 55, 71, 73, 133.
Cinussich Michael 56.
Cismontanus 23.
Clemens VIII. 46.
Clemens XIII. 24.
Clemens XIV. 32.
Clis 105.
Comussina, Commuski 27, 28.
Contarenus Dominicus 9.
Constantinopolis Constantinopolitanus 39, 73, 137.
Cordich Gregorius 17.
Corvinus 109.
Cottor 13.
Craglievich Jacobus 64.
Cremniczium 123.
Cresevo, Cressevo, Cressevium, Crescevo, Cresciova, Cresceviensis, Cresseviensis 13, 17, 21, 22, 26, 29, 33, 39, 40, 44, 45, 57, 58, 59, 60, 64, 65, 72, 73, 84, 103. Vidi još pod K!
Croatia 17, 56, 73, 121.
Csevapovich Gregorius 106.
Csiacsich Petrus 123.
Csuich, Çuich Michael 89.
Curi-Bunar 17.
Cuttieva 17.
Cyrillianus 73.
Czärnacz Joannes 123.
Czärnogorczi 119.
Cxoich Jacobus 123.
Czegledíensis 123.
Czernekinum, Czernekiensis 21.

Ć.

Ćiačić Pietro 134.
Ciosich Antonio 134.
Ćosich Rafaele 134.
Ćure Domenico 134.

Ç, Č.

Çemerno 133.
Çiça Franciscus 133.
Čičak Pietro 134.
Çipuljich 120.
Çondrich Matthaeus 133.
Çovich Philippus 48.
Ćovic Georgio 134.
Çuich Michael 59.
Çuich Petrus 117.

D.

Dalmatia, Dalmaticus, Dalmatinski 17, 59, 73, 111, 122.
Darniz (Drniš) 10.
Darvas Franciscus 68.
Dauliensis, Daulija, daulijski 73, 88, 93, 99.
De Camengrad Andreas 7.
De Darniz Joannes 10.
De Ficara Stephanus 11.
De Gliubuschi Laurentius 17.
Delyvich Mattheus 20.
De Matrone Clemens 94.
De Monte Magno Hilarius 64.
De Neapoli Joannes 5.
De Nissa Petrus 73.
De Ochevia Philippus 24.
De Panormo Clemens 26.
De Posega Marinus 7.
De Senis Bernardinus 4, 5.
De Varess Gregorius 46.
Diakova, Diakovarinum, Diakovaçki, Diakovariensis, Diakoviensis 21, 87, 118, 120, 135.
Di Gozze Nicolo Paulo = Niksca Novkov 40.

Dilber Jako 93.
Dimitrich Georgia = Anna Sabbae 73.
Diumensis, Diumenski 25, 26.
Divkovich Giuseppe 134.
Dobretich, Dobretić 22, 24, 33, 37, 38, 52.
Dogich Laurentius 22.
Dolacz, Dolacensis 73, 117.
Dominkovich Biagio 134.
Doratović Luka 29.
Dragićević Pavao, Draghichevich Paulus 25, 73.
Dragicsevich Josephus 123.
Drina 76.
Drinovacz Angelus 55.
Dropuglich Lucas, Dropuljich Luka 56, 57, 58, 60, 63, 64, 65, 133.
Dubica, Dubicza 134.
Dubrave 134.
Dubrovački, Dubrovnik 40.
Duich Michael 73, 104, 108, 112, 113, 114.
Dumhanin Grgur 1.
Dusparich Ivanicza Jurina 98.
Duvno, Duvanski, Dulmensis, Dumnensis, Dumno, Duvanjski 20, 25, 31, 33, 37, 73, 92, 93.

E.

Ebrei 131.
Echinensis 31, 32.
Ecclesiae 123.
Egidio 65.
Elias 17.
Emericus Sanctus 21.
Ercegovina, Erczegovina, Erzegovački 39, 65, 82, 85, 93, 100, 129, 133.
Ercegoviensis 133.
Eretrianski 34.
Erseca 102.
Essekiensis 21, 22.
Europa, Europejski 19, 126.
Exterhazi Paulus Ladislaus 55.

F.

Fazli Pascia 130.
Ferrariensis 73.
Filippovich Simun 65.
Florius 24.
Flumen (Rijeka) 135.
Foça, Foçanski 98, 134.
Fojnicza, Foniza, Foiniza, Fojnica, Fojnicensis, Fojniçki, Fojnički, Foyniczensis 13, 17, 21, 22, 24, 26, 28, 29, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 45, 55, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 76, 77, 79, 80, 93, 97, 99, 101, 102, 103, 106, 117, 124, 125, 137.
Földvarinum, Földvariensis 21, 123.
Francescani, Franciscani, Franciskaner 7, 43, 44, 47, 49, 52, 53, 54, 66, 72, 74, 75, 79, 105, 112, 117, 124.
Francesco, Fraceško, Franciscus, Frano S. 3, 4, 7, 9, 13, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 30, 31, 37, 44, 48, 55, 56, 63, 65, 67, 73, 77, 82, 91, 106, 118, 119, 129, 133.
Francia 40.
Franciscus I. 106, 107, 112, 113, 114.
Franciscus II. 55.
Francovich 59.
Franich Angelus 87.
Franich Tadia 17.
Fünfkirchen 53.

G.

Gabella 13.
Gaj Ludovicus, Ljudevit 121, 125, 130.
Galgoczinum 123.
Gallia, Gallicus 114, 116.
Galupff Jos. 52.
Garcino (Garčin) 13.
Garevo 134.
Gašić Petar, Miat 35.
Get... Stephanus 75.
Ghgnatich Gavro seu Cabriel 73.
Girci, Greci, Graecus, Greco 13, 39, 73, 89, 114, 131.
Giuriçich Marta Sabbae et Magdalenae 73.
Gjurievič (pravilnije Jurievič) Petar 1.
Glavadanovich Stephanus 123.
Glavoçevich Ilia, Elias 65, 84.
Gliubuschi 17.
Goghich Ivan, Miat, Stipan 101.
Golub Nicolaus, Nicolao 60, 63, 64.
Gospich 53, 54, 55.
Gozze 40.
Grabouaz 13.
Grabouiza 13.
Gradacski 65.
Gradisca, Gradiscensis 13, 21.
Grazich Franciscus 48.
Gregorius XV. 46.
Gregorius Ep̃pus 61.
Grizeglevich Michael 73.
Guçia Gora 117.
Guganouich Petrus 13.
Gxoich Giacomo 134.
Gyöngyösinum 123.

H.

Hercegovina, Herczegovina, Hercegoviensis 73, 115, 132, 135.
Hispania 30.
Honorius III. 28.
Hungaria, Hungari, Hungaricus, Hungarisch 22, 24, 43, 47, 53, 55, 66, 67, 68, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 86, 87, 88, 90, 94, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 114, 116, 118.
Hussein-Kapetan 101. Još vidi pod C!

I.

Ibrahim Passa 100.
Illascevich Bonaventura 46.
Illiricum, Illiricus, Illyricus 17, 24, 48, 73, 116.
Illocium, Illokium, Illokiensis 13. 21.
Isukarst, Isukarstov 16, 26, 37, 82, 99.
Isus, Isusov 64, 65, 98, 99.
Italia, Italicus, Italien 5, 26, 53, 58, 65, 74, 107, 110, 111, 115, 116, 122, 133.
Ivacich Ludovicus 17.
Ivandovich, Ivandkovich Andreas 123, 132.
Ivan K. 29, 65.
Ivanka 22.
Ivanovich Marcus 55, 74.
Ivanović Petar 1.
Ivekich, Iveka Matthaeus, Matteo 41, 55, 59, 64, 70, 76, 77, 79, 80.
Ivich Ambrogio 134.
Ivich Bonaventura 134.
Ivich Joannes 24.
Ivich Joseph 48.
Iz Lasve Matia 25.
Iz Varesha Dominik 97.
Iz Varessa Augustin 65.
Iz Varessa Gargo 64, 82.
Iz Vareša Rafael 29.

J.

Jacobus 13.
Jacovglevich Stojan seu Stanislaus, Petrus et Arangia 73.
Jacovglevich Marianus 55.
Jadera 135.
Jaicze 17, 22, 73.
Jakabfevay Andreas 83.
Jakovovich Juro, Mato 17.
Jaksich Matheus 13.
Jankovich Antonius 88.
Jankovics Stephan 72.
Jelauich Michael 10.
Jellecz 17.
Jelich Angelus 89, 94.
Jeni Varussi 102.
Jeovacz 98.
Jesus, Jesus Christus, Gesu Cristo 63, 73, 133.
Joannes S. 4, 5.
Joseph 18.
Joseph II., Josephus II. 72, 107, 112, 114, 116.
Josich Blaž, Biagio 125, 128, 134.
Josipovich Stephanus 123.
Jozipovich Stefano 134.
Jugoslaveni, Jugoslavenski 127.
Juranovich Joannes 123.
Jurich Bonaventura 134.
Jurich Marco 134.
Jurich Mathaeus 73
Jurich Nicolo 134.
Jurich Thomas 133.
Jurič Giovanni 134.
Juriçevich Gregorius 55.
Juriçić, Juriçich Augustinus 132, 133.
Jurišich Joannes 132.
Jurjevich Franciscus 34.
Jukić I. Frano 125, 126, 130.

K.

Kallamut Marcus 96.
Kapetanbeg od Glubuskoga 100.
Karaçich, Karačić Andreas 96, 129, 133.
Karka 20.
Karlovich Stephanus 55.
Karlovci, Karlovac, Karlovački 20, 127, 128, 130.
Karlstädter-Warasdiner 55, 72.
Karstitegl Ivan, Ivo 65, 82.
Katavich, Kattavich Joannes 123, 132, 133.
Keglevich Gabriel 87.
Kergnich Pacificus 123.
Kglues 76.
Kirico Federico 40.
Kirill, Kirillisch 127, 128.
Kisfáludy 47.
Kiss-Szèli Josephus Calasanctius 89
Klarich Joseph 59.
Klement XI. 16.
Kljaich Giovanni 134.
Knezovich Antonius 107, 108, 112, 113, 114.
Knexevich Georgius, Knežević Giorgio 123, 134.
Kobaçich Michael 48.
Kolak Petar 98.
Kollanovich Alessandro 134.
Kollanovich Paulus 91.
Komaricza 101.
Komuschina, Komušina 134.
Kopich Pasquale 134.
Kopilo 117.
Koratje 98, 134.
Kordich Nicolaus 107, 108, 112, 113, 114.
Kordich Petrus 84.
Korničanin Matija 1.
Kovačević Luca 134.
Kovacsevich Marcus, Kovačević Marko 29, 32.
Kozics Thadeus, Kozić Taddeo 123, 134.
Kraglevich, Kraglievich Franciscus 55, 74.
Kraglievich Jacobus, Giacomo 63.
Krainovich 78.
Krainovich Bartolomeo 134
Krainovich Marianus 74.
Kreshevium, Kreshevski, Kreshevo, Kresheviensis, Kressevo, Kreševo, Kreševiensis, Kreševski, Krešheviensis 34, 35, 59, 64, 65, 106, 117, 119, 120, 132, 133. Još vidi pod C!
Kressich Nicolaus 133.
Krilich Nicolaus 123.
Kristich Stefano 134.
Krixanacz Jacobus 107, 108, 112, 113, 114.
Kroatisch 130.
Kujuncsich, Kujuncxich Andreas 107, 108, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 132, 133.
Kukovich Josephus 135.
Kulen-Vakuf 73.
Kullischich, Kullisić Laurentius 132, 133.
Kumovich Mariano 134.
Kupris, Kuprisensis 73, 117.

L.

Lacich Elia 134.
Ladislaianus, Ladislajanus 75, 80, 112.
Ladislaus S. 47, 55, 56, 106, 112.
Lagarich Thaddaeus 56.
Laghi Joannes Bapt. 17.
Lambruschini A. 129.
Lanossevich, Lanosovich Marianus 69, 70, 74.
Larissa 18.
Lasua, Lasva 13, 15, 25.
Latinovich Joannes 86, 88.
Latinski, Latinus 39, 99, 102, 103, 131, 133.
Laurentius 59.
Lekich Elias 123.
Lekusich Marianus 17.
Leppan Antonius 46.
Letich Philippus 74.
Leutoviensis 126.
Lilien-Beg 118.
Lippae 73.
Livaich Ambrosius 123.
Livno, Liuno 13 59, 115.
Liubogostovo 103.
Liubuschi, Gliubuski 26, 100.
Ljubich, Ljubić Stephanus 123, 132, 133.
Lombardia 53.
Lovász Andreas 86.
Lovrich Mato 98.
Lucas 13.
Lucifer 99.
Luçich Jozo 98.
Luçich Laurentius 117.
Lydius 28.

M.

Machmud Pascia 102, 103.
Machumetanus, Mahumetanus, Mahomedani, Muhamedanus. 6, 17, 73, 106, 114.
Macxarska, Macsarska 120.
Maçar Frano 35.
Mahmud Handi 102.
Mahumetus, Maumetto, Muhamedes 17, 39, 106.
Mailath Jos. 47.
Manastir Bitolje 101.
Mandalina S. Maria 65.
Mandich Antun 98.
Mandich Taddia Antin 98.

Manovich Petrus 59.
Mantich Georgius 123.
Mantua 23, 30, 46.
Maraldus 7.
Marca 66.
Marcovich Stephanus 61, 73.
Marefuscus Marius 26.
Mareshevich Petrus 118, 119.
Maria S. 3, 6, 7, 18, 21, 24, 40, 55, 73, 106, 129.
Marianovich Bonaventura 134.
Marianovich Petrus 123.
Marianovich, Marianović Stephanus 107, 108, 112, 113, 114, 121, 122.
Maritima 18.
Markochi 118.
Markovich Joannes 123.
Maroevich Hieronymus 74.
Martich, Martić Gregorius, Grgo, Ljubomir 127, 128, 132, 133.
Martinçevich Petrus 84.
Martinovich 81.
Martinovich, Martinović Joannes 132, 133.
Mathè Christianus 71.
Matich Ivan 17.
Matić Ambrosius, Ambrogio 129, 134.
Matievich Stjepan 130.
Matritensis 22.
Mednyansky Joannes 87.
Mehmed Han 39.
Mehmed Passa 40.
Mehmed Raib 39.
Merineri Joannes 5.
Metternich 120.
Migi(c)h Francesco 134.
Mihatovich Pero 85.
Mikich Stefano, Mikić Stjepan 134, 136.
Miletich, Milletich Augustinus 73, 89, 93, 99, 106.
Miletich Franciscus 10.
Miletich Thomas 22.
Milich Steph. 13.
Milodraxevo 106.
Millan Franciscus 59.
Millich Thomas 96.
Milloscevich, Miloschevich Franciscus, Franz 44, 59, 72.
Miloscevich Petrus 13.
Millosh Jakov Ivanov 98.
Mirçeta, Mirceta Joannes, Giovanni, Ivan 60, 63, 64, 65, 67, 68.
Mitrovich Marcus Nicolai 73.
Mljetci, Mletački 40, 130.
Modricia, Modriçia 13.
Mohácsinum, Mohacsiensis 21, 89.
Momcsinovich Augustinus 126.
Mons Magnus 67.
Moskaljevich Mariano 134.
Mostar, Mostarski 73, 85, 135.
Murcianus 22, 24.
Musich, Musić Antonius 132, 133.
Musich Elias 55, 74.
Muttich Antonius 123.
Myterpoker 77.

N.

Nachich Antonius 18.
Narenta, Narentanus 132, 133.
Nassicze, Nassicziensis 21.
Neapolitanus Rom. 6.
Neapolis, Neapoli 62, 63.
Nedich Martino 134.
Nedich Stefano 134.
Nedich, Nedić, Antonius, Antonio 129, 134.
Nicolich Antonius 59.
Nicolich Elias 59, 64.
Nicolich, Nikolich Mathaeus 84, 104.
Niczky Lazarus 107.
Nikolich Martinus 46.
Nikolich Michael 133.
Nissa (Niš) 73.
Nittria 123.
Noui 13.

O.

Obelar Emanuel 51.
Ochevia, Ochievia 24.
Odescalchus 22.
Okich 54.
Ostoich Elias 104.
Othomanus, Otthomanus, Ottomanicus, Ottomanus 9, 17, 20, 22, 24, 28, 49, 55, 56, 62, 63, 73, 108, 109, 120, 121, 124, 135.

P.

Palatinus Josephus 71, 83, 88, 90.
Palfy Carolus 43.
Pančevo 128.
Pannonia 24, 106.
Pannoni 117.
Panormum 22, 24, 26.
Parigi 115.
Passioneus Card. 24.
Patachich Georgius 16.
Patavinum 91.
Paulus 13.
Paulichevich, Pavlichevich Marcus 55, 74.
Paxa, Paxensis 21.
Pedicini 91.
Peich Vincenzo 134.
Peiçinovich, Pejçinovich Augustinus 63, 67, 74.
Pejčić Dr. 128.
Pendl Joannes Nep. 89.
Pera 40.
Perkovich Jako 92.
Pengaber Isa 15.
Penich Philippus 22.
Pestich Michael 73.
Pestinum 43, 123.
Petersburg 122.
Petrovaradinum Petrovaradiensis 21, 22.
Petrovich Biagio 134.
Petrović Stiepan 1.
Petrović Thomas Petri 73.
Petrus 13
Petrus, Pietro S. 21, 134.
Petrus et Paulus 21.
Philippovich Bonaventura 73.
Philippovich Nicolaus Eliae 73.
Philippus IV. 62.
Philippus et Jacobus 21.
Plissivicza 73.
Pio, Pius VI. 45, 50, 74.
Pio, Pius VII. 91, 98.
Pio, Pius IX. 129, 134.
Plumbum 13.
Polonia 73.
Ponens Ursinus 46.
Pooten Carolus 124.
Posaviensis 73.
Posavina, Posavski 65, 98.
Posega, Possega, Poseganus, Posseganus, Posegiensis 21, 58, 65, 68, 76, 77, 81, 123.
Posoniensis 123.
Posusia 100.
Potočich Angelo 134.
Priepol 102.
Prologh 73.

Q.

Quinque Ecclesiae, Quinque Ecclesiensis 22, 52, 55, 56.

R.

Raddacich Marianus 64.
Radich Michael 73.

Radna Radnensis 21.
Ragusinus 73.
Rakitno 92.
Rama 13.
Raphael Eppus 109, 120.
Ratanj 134.
Rasko poglie 100.
Rebosa, Rebosensis 17.
Regum Soletum 4, 5.
Reiz Efendija 136.
Resciet Mehmed Pasha 101.
Reviczki, Revicki 105, 120.
Rezzonico Card. 24.
Rim, Rimski 5, 15, 37, 115, 119, 130.
Ripatrauson 65.
Rizvanbegovich Aliagha 99.
Roma, Romani, Romanus 3, 4, 5, 7, 15, 16, 17, 18, 23, 24, 32, 45, 46, 51, 73, 91, 92, 106, 110, 115, 116, 121, 122, 134.
Romano-Austriacus 67.
Romano-Catolici 17, 73, 74.
Romano-Germanicus 73.
Ruspenski, Ruspensis 51, 59, 73.
Rusi, Russia, Russki 114, 119.
Ruxich 100.

S.

Sabae, Sabbae Ducatus 24, 73, 117, 133.
Sabaria 123.
Salinae 13, 22, 73.
Salonitanus 17.
Saracenus 62, 73, 96, 106.
Saraevium, Saraevo, Saraio, Sarai, Saraeviensis 22, 46, 73, 106, 133, 136.
Sardicensis seu Sophiensis 8.
Sarengradinum, Sarengradiensis 21.
Sasina 13.
Sava, Savus 22, 73.
Sebenicum 13.
Segnia, Segniensis (Senj) 74, 122.
Sellyensis 123.
Semunovich Mariano 134.
Senizza 102, 103.
Seoçianicza, Seoçianiza, Seoçanicza 13, 73, 98.
Seona 65.
Sepasvaralya 123.
Seraphinskij, Seraphicus 22, 28, 29, 111, 132, 133.
Serbianci, Serviani, Sirbi, Srbski, Serbisch 15, 119, 124, 127, 133.
Sernage Henricus 94.
Servia 73, 109, 116.
Sclavonia, Slavonia 22, 24, 73, 74, 121.
Sclavoni 22.
Scoçibusich, Skočibušić Joannes 55, 99, 104, 129.
Scutari Vincentius 22, 23, 24, 26.
Sign 18, 20.
Signe More 115.
Shenkovich 117.
Shimich Filippo 137.
Shimich Juro i Luca Franini 97, 98.
Shimich Luca 134.
Shimich Pietro 134.
Shivsha, Shivša, Sivsha 7, 134.
Shkorich, Skorich Michael 132, 133.
Shumanovich Catharina Mathaei 73.
Shugnich, Sunjich, Sunich Marianus 94, 99, 108, 109, 111, 116, 117, 134. Još vidi pod Š!
Schunich Petar 119.
Simich Joanna 73.
Sirmium Sirmienses 22, 24.
Sitnich Franciscus 94.
Skkorich Elias Joannes 133.
Skopje 73, 96.
Sladeovich Michael 123.
Slavenski 130.
Slavjanski 125, 126.
Slavonski 122.
Slipiçich alias Dobretich Franciscus 74.
Snigotina 73.
Soçich Tommaso 134.
Soich Antonio 134.
Sorey Ladislaus 68.
Souichanin Andreas 13.
Spalatum, Spalatro, Spalatensis 17, 115.
Spinellus Card. 26.
Srebarno-Bosanski, Srebarnska Bosna 65.
Sr. Karlovci 127.
Subarich 78.
Sucsanensis 123.
Sudinska, Sutisca, Suttisca, Suttiska, Suttiscensis, Sutiskensis, Sutiski, Sutiški 13. 17, 21, 22, 26, 29, 31, 34, 35, 39, 45, 59, 60, 61, 65, 66, 67, 73, 82, 99, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 120, 134, 135, 136.
Suinovich 110.
Surcovih Philipus 17.
Südslawe, Sudslawisch 130.
Stambol 15.
Staniçich Lucia Radae seu Radegundi 73.
Starçevich Elias 104, 108, 109, 111.
Stari-Majdan 73.
Stein 53.
Sterner Andreas 22.
Stipura Jakov Nikolin 98.
Stoiçich, Stojçich Paulus, Paulo 48, 63, 64.
Stojačković Aleksander 127, 128, 130.
Stocz, Stolaz, Stolzia 46, 100, 103.
Stortman 120.
Styria 116.
Svillay 78.
Szakolcza 123.
Szecsen Alexander 47.
Szegedinum 123.
Szolnokinum 123.
Szomborinum, Szomboriensis 21.

Š.

Šivša 134.
Šunjich, Šunjić Marianus 129. 131. Još vidi pod S!

T.

Tasligia 73.
Temesvarinum, Temesvariensis 21.
Tengerov 15.
Tepeluk Taddeo 134.
Terzich Luca 134.
Terra Sancta 28.
Teshevo 134.
Tessaglia 102, 103.
Texule Francesco 134.
Thomas S. 73.
Thomich Antonius 59.
Thomich Laurentius 123.
Tige 54.
Tishina 134.
Tolissa, Tolissanus 108, 134.
Tolna, Tolnensis 21.
Tometinovich (pogrješno u 126 Tomcsinovich) Stephanus 123, 132, 133.
Tomich Anton 40.
Tomich Giuseppe, Joseph 31, 40.
Tomich Lorenzo 134.

Tomkovich Filip 1.
Tomo 41.
Tramošnica, Tramošnjica, Tramošnjicza 134.
Trapezzopoli, Trapezopolitanus 44, 72.
Traunik, Travnik 22, 61, 73, 85, 90, 131, 134.
Tricala 102.
Tridentinum 8, 73, 106.
Trnava 130.
Trograncich, Trogrançich Stephanus 46, 64.
Tucakovich Bartolomaeus 132, 133.
Tuguth Bar. 53, 55.
Turcae, Turci, Turchi 7, 8, 11, 17, 22, 23, 63, 73, 82, 106, 110, 133, 134.
Turchesche, Turcicus, Turski, Türkisch 2, 15, 17, 18, 24, 39, 40, 73, 78, 82, 92, 111, 113, 114.
Tuzla, Tuzlanski 17, 82, 134.
Tvärtkovich Andreas 133.

U.

Ullice, Ullize 134.
Umbria 63.
Ungheria 134.
Urbanus Papa VIII. 3, 7, 28, 32, 46.

X.

Xepçe 133.

V.

Vacium 126.
Valachia 140.
Valcovarinum, Vulkovarinum, Vukovarinum Valcovarensis 21, 22, 69, 70, 123.
Valenta Jozo 37.
Valentia 30, 46
Vallisoletum, Vallisoletanus 11, 22, 24.
Varesium, Varessium, Varess, Varesh, Vareš 8, 13, 22, 29, 46, 48, 64, 66, 67, 73, 80, 84, 134.
Varhovacz, Verhovacz Maximilianus 55, 81.
Varisium 23, 30.
Velika in Bosna 73.
Vellica, Velika, Vellicensis Velikensis in Slavonia 21, 52.
Vellicsanska (župa) 27.
Venetiae 9, 22, 133.
Venetus 20.
Verbovacz, Warbovacz 104 134.
Viaka 134.
Vienna 43, 50, 56, 94, 105, 124,
Vienensis, Viennensis 73, 116, 122, 124.
Vincetić Francesco 134.
Vissegrad 102.
Visovacium 20.
Viczich Vincentius 46.
Vladich Antonius 123.
Vlah 92
Volpe Joseph 17.
Vuçevich Franciscus 48, 73.
Vuçkovich Ambrosius, Ambrogio 63.
Vukadinovich, Vukadin Paulus 55, 74, 123.
Vukadin Josephus 89, 129.
Vuković Andreas 134.

W.

Warbovacz, Verbovac 104, 134.
Wien 53, 54, 78.
Wlatkowich Vicencz 78.
Wunder 72

Z.

Zadar 115.
Zagrabia, Zagrabiensis 42, 43, 44, 47, 52, 55, 81, 105, 110, 112, 113, 116, 121, 135.
Zaslivje 132.
Zečević Giorolamo 134.
Zelenike 134.
Zeni Bartholomaeus 17.
Zlosella 73.
Zovik 134.
Zurich Juro, Gjuro, Georgio 40.
Zvornik 39, 73.

Tabla I.

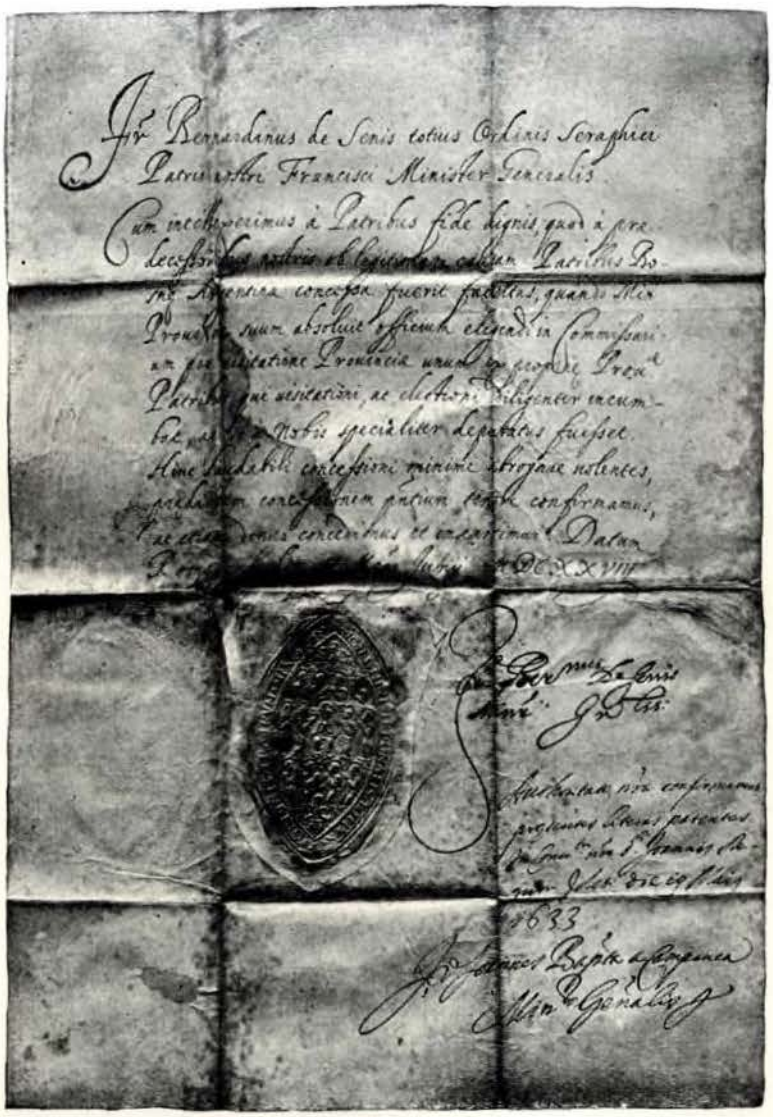

Povlastica franjevačkoga generala bosanskim Franjevcima 8. lipnja 1628.
Sravni dokumenat IV.

Tabla II.

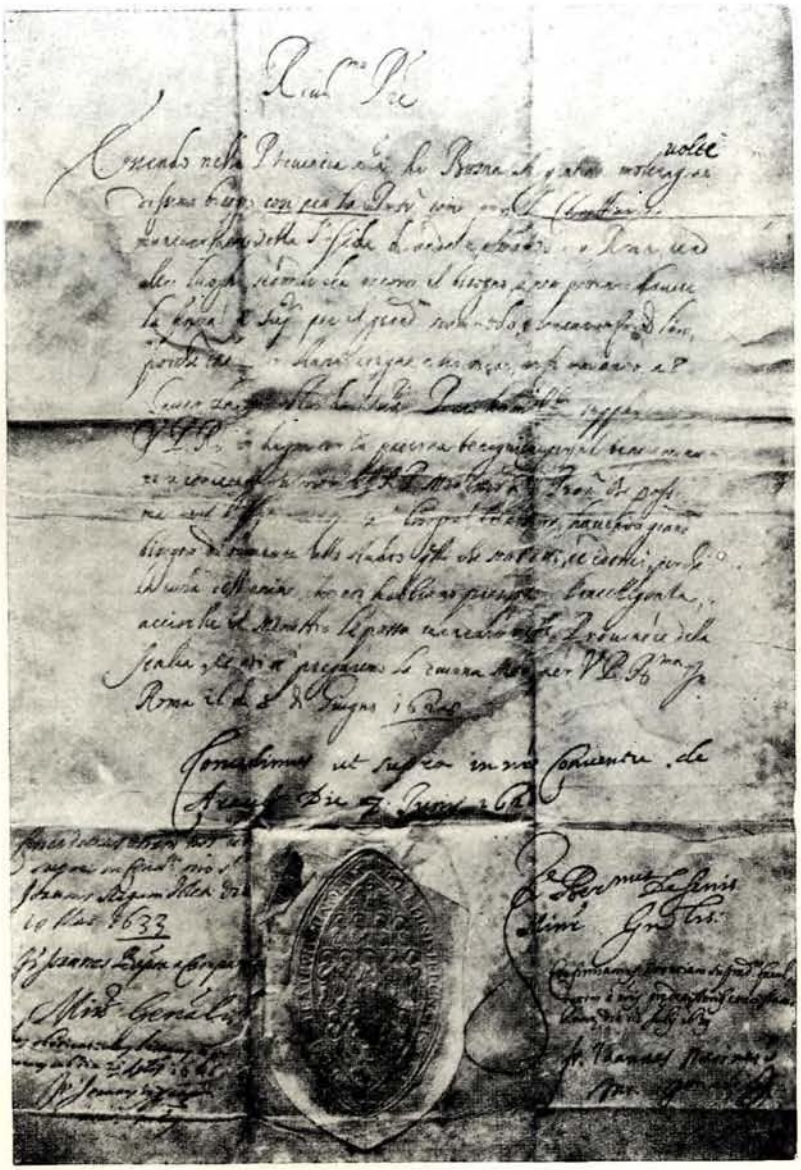

Povlastica franjevačkoga generala bosanskim Franjevcima dana 8. lipnja 1628.
Sravni dokumenat V.

Tabla III.

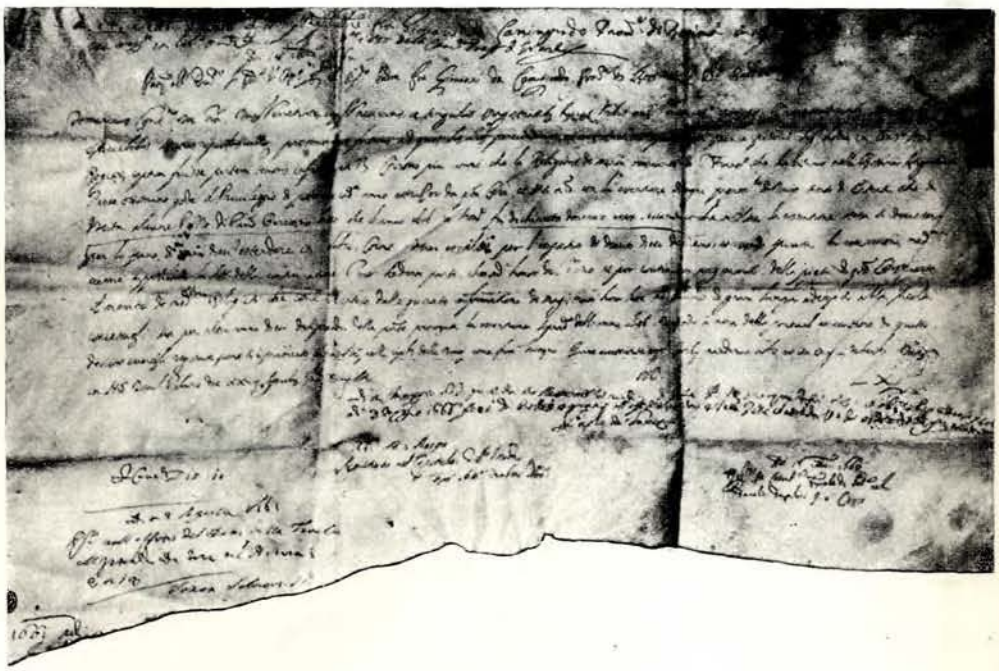

Povlastica mletačke republike bosanskim Franjevcima dana 27. travnja 1661.
Sravni dokumenat IX.

Tabla IV.

Tabula kapitula bosanskih Franjevaca iz 29. kolovoza 1675.
Sravni dokumenat XIII.

Tabla V.

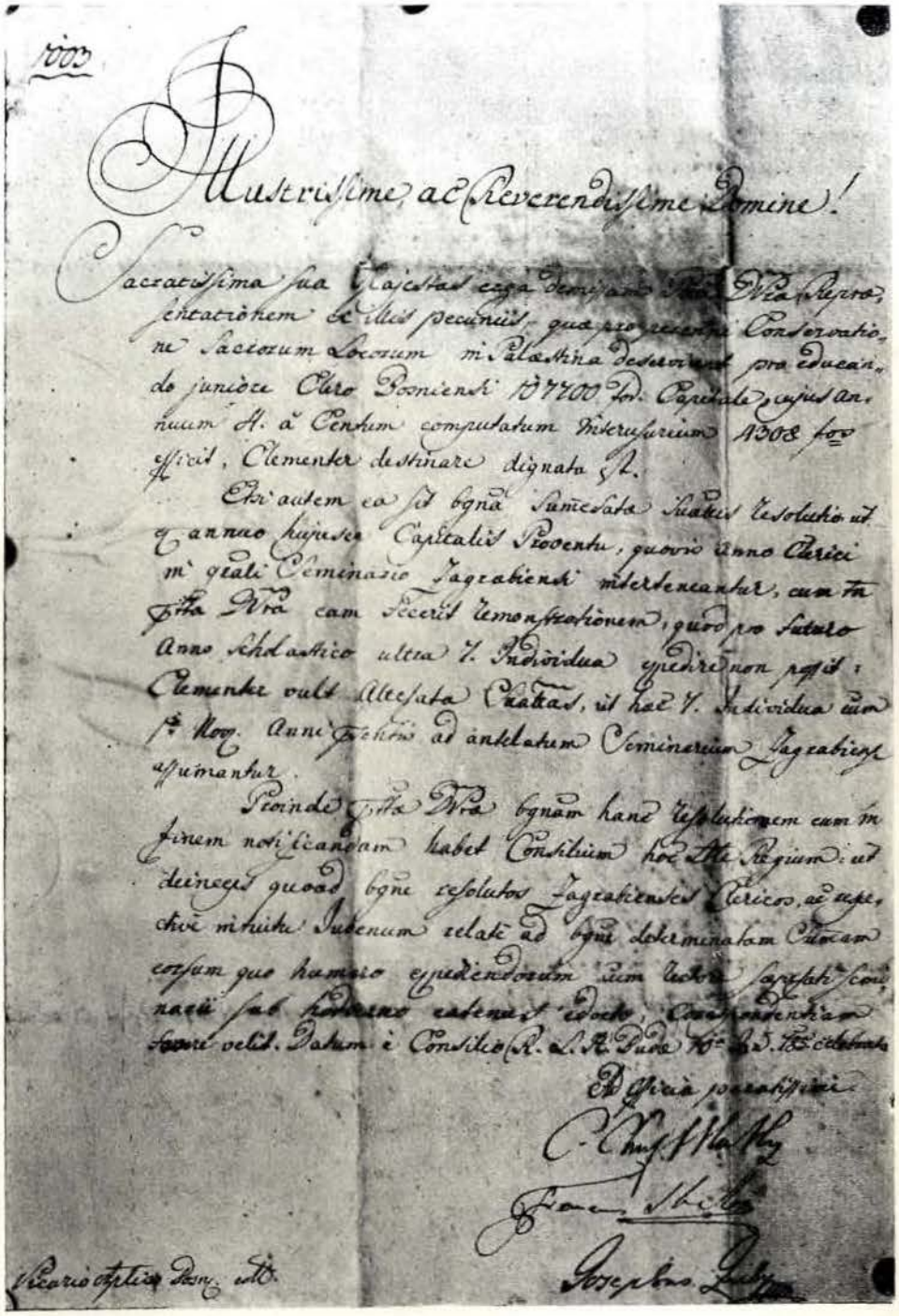

Ugarsko kr. namjesništvo u ime Josipa II. Botos-Okiću.
Sravni dokumenat XLII.

Tabla VI.

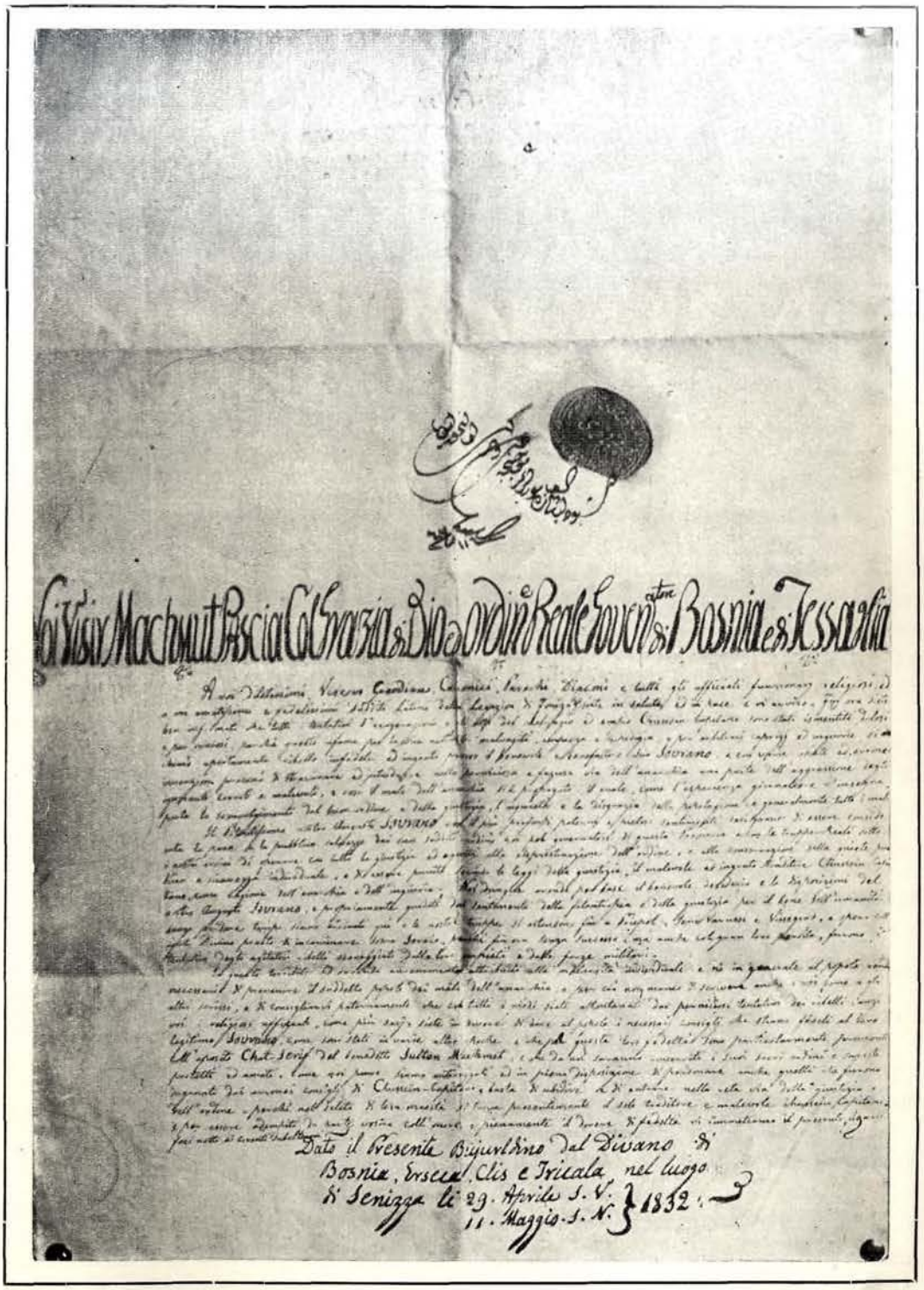

Bujruntija Mahmut-paše. Sravni dokumenat CII.

Statut

za bosansko-hercegovački zemaljski muzej u Sarajevu.

(Odobren odlukom c. i kr. zajedničkog ministarstva financija za stvari Bosne i Hercegovine, dana 14. marta 1913., broj 2683/B. H.)

Статут

за босанско-херцеговачки земаљски музеј у Сарајеву.

(Одобрен одлуком ц. и кр. заједничког министарства финанција за ствари Босне и Херцеговине, дана 1. марта 1913., број 2683/Б. Х.

Zadaća.

§ 1. Bosansko-hercegovački zemaljski muzej obuhvata sve zbirke, koje služe za naučno proučavanje zemlje. On ima da ih dolično povećava, obrađuje i čuva.

Podjela.

§ 2. Bosansko-hercegovački zemaljski muzej ima ove zbirke:

prehističku zbirku;
antičku zbirku;
sredovječnu i novovječnu zbirku sa zbirkama novca, koji im pripadaju;
etnografsku zbirku;
antropološku zbirku;
zbirku kičmenjaka;
zbirku beskičmenjaka;
botaničku zbirku;
mineraloško i geološko-paleontološku zbirku.

Osim toga ima zemaljski muzej:

arhiv i
muzejsku biblioteku.

Dalje zbirke mogu se prema napretku nauke sa dozvolom zemaljske vlade na-

Задаћа.

§ 1. Босанско-херцеговачки земаљски музеј обухвата све збирке, које служе за научно проучавање земље. Он има да их долично повећава, обрађује и чува.

Подјела.

§ 2. Босанско-херцеговачки земаљски музеј има ове збирке:

прехисторичку збирку;
античку збирку;
средовјечну и нововјечну збирку са збиркама новца, који им припадају;
етнографску збирку;
антрополошку збирку;
збирку кичмењака;
збирку бескичмењака;
ботаничку збирку;
минералошку и геолошко-палеонтолошку збирку.

Осим тога има земаљски музеј:

архив и
музејску библиотеку.

Даље збирке могу се према напретку науке са дозволом земаљске владе на-

novo osnovati ili se odvojiti iz materijala zbirka, koje već postoje.

Isto se tako mogu u slučaju potrebe spojiti više zbirka u odjeljenja.

Direktor.

§ 3. Na čelu zemaljskog muzeja stoji direktor. Direktor mora biti akademski graduiran ili takva osoba, koja je svojim naučnim radom stekla ugledno ime u krugovima stručnjaka.

Isti je podređen zemaljskoj vladi, prema čijim uputama vodi čitavu administraciju muzeja, držeći se točno godišnjeg proračuna.

Direktoru su neposredno podređeni svi činovnici, kojima su povjerena upravljanja pojedinih zbirka i administracijonih odjela, dalje svi drugi činovnici i podvornici muzeja, kao i svi oni zemaljski činovnici i drugi namještenici, koji ne pripadaju statusu muzeja, ali su mu dodijeljeni kao naučne ili administrativne pomoćne snage, u njihovom radu.

Direktor je dužan nadgledati službeni rad u pojedinim zbirkama, u arhivu, biblioteci i u svima radnim mjestima, a osobito vođenje inventara, kataloga, popisa pozajmica i knjigovodstva.

U slučajevima, kad je neki činovnik, kom je povjerena koja zbirka, izvjesno vrijeme spriječen da vrši svoje poslove, a ne može mu se naći zamjenik, ima direktor prema potrebi da vodi njegove tekuće poslove.

Upravitelji zbirka.

§ 4. Svaka je zbirka dodijeljena jednom izvjesnom činovniku, koji mora imati istu naučnu kvalifikaciju, kakva se traži i od direktora prema § 3., alineja 1. Mogu se i dvije i više zbirka spojiti u ruci jednog od tih činovnika.

Prema potrebi mogu s odobrenjem zemaljske vlade i činovnici drugih služ-

ново основати или се одвојити из материјала збирка, које већ постоје.

Исто се тако могу у случају потребе спојити више збирка у одјељења.

Директор.

§ 3. На челу земаљског музеја стоји директор. Директор мора бити академски градуиран или таква особа, која је својим научним радом стекла угледно име у круговима стручњака.

Исти је подређен земаљској влади, према чијим упутама води читаву администрацију музеја, држећи се точно годишњег прорачуна.

Директору су непосредно подређени сви чиновници, којима су повјерена управљања појединих збирка и администрацијоних одјела, даље сви други чиновници и подворници музеја, као и сви они земаљски чиновници и други намјештеници, који не припадају статусу музеја, али су му додијељени као научне или административне помоћне снаге, у њиховом раду.

Директор је дужан надгледати службени рад у појединим збиркама, у архиву, библиотеци и у свима радним мјестима, а особито вођење инвентара, каталога, пописа позајмица и књиговодства.

У случајевима, кад је неки чиновник, ком је повјерена која збирка, извјесно вријеме спријечен да врши своје послове, а не може му се наћи замјеник, има директор према потреби да води његове текуће послове.

Управитељи збирка.

§ 4. Свака је збирка додијељена једном извјесном чиновнику, који мора имати исту научну квалификацију, каква се тражи и од директора према § 3., алинеја 1. Могу се и двије и више збирка спојити у руци једног од тих чиновника.

Према потреби могу с одобрењем земаљске владе и чиновници других служ-

benih područja biti pozvani da vode pojedine zbirke.

Upravitelji zbirka samostalni su u njihovom naučnom radu pod ličnom odgovornošću. Taj se rad sastoji:

1. U naučnoj obradi materijala, koji im je dodijeljen, to jest u udešavanju savjesnih studija i proučavanju istoga i u izrađivanju takvih književnih radova, koji spomenuti materijal popularišu za šire krugove ili ga temeljitije osvjetljavaju.

2. U spremanju predavanja iz njihovog naučnog područja i u sudjelovanju pri akcijama i objavljivanju, kojima će se probuditi i pojačati interes stanovništva za naučna proučavanja.

Uži muzejski rad upravitelja zbirka pokazuje se:

a) u stalnoj pažnji za povećanjem zbirka, koje su im dodijeljene i u započinjanju, odnosno izvođenju svih koraka i operacija, koji su im u dužnosti ili im budu naređeni, a koji vode svjesnom usavršavanju zbirka;

b) u korektnom konserviranju i postavljanju objekata zbirka;

c) u besprijekornom vođenju inventara, koji se tiču njihovih zbirka (žurnala o nabavkama) i drugih službenih knjiga, računa i bilježaka;

d) najzad u ispunjavanju svih drugih dužnosti, koje se tiču muzejskog interesa.

Drugi muzejski činovnici i namještenici.

§ 5. Upraviteljima zbirka dodijeliće se prema potrebi ne samo naučni činovnici, nego i manipulativni i tehnički pomoćnici i sluge, o čijoj će upotrebi oni raspolagati isključivo u interesu muzeja i u dogovoru s direktorom.

Ovi činovnici, namještenici i sluge, dalje oni činovnici, koji su dodijeljeni direktoru da vrše administrativne poslove,

бених подручја бити позвани да воде појединие збирке.

Управитељи збирка самостални су у њиховом научном раду под личном одговорношћу. Тај се рад састоји:

1. У научној обради материјала, који им је додијељен, то јест у удешавању савјесних студија и проучавању истога и у израђивању таквих књижевних радова, који споменути материјал популаришу за шире кругове или га темељитије освјетљавају.

2. У спремању предавања из њиховог научног подручја и у судјеловању при акцијама и објављивању, којима ће се пробудити и појачати интерес становништва за научна проучавања.

Ужи музејски рад управитеља збирка показује се:

а) у сталној пажњи за повећањем збирка, које су им додијељене и у започињању, односно извођењу свих корака и операција, који су им у дужности или им буду наређени, а који воде свјесном усавршавању збирка;

б) у коректном консервирању и постављању објеката збирка;

в) у беспријекорном вођењу инвентара, који се тичу њихових збирка (журнала о набавкама) и других службених књига, рачуна и биљежака;

г) најзад у испуњавању свих других дужности, које се тичу музејског интереса.

Други музејски чиновници и намјештеници.

§ 5. Управитељима збирка додијелиће се према потреби не само научни чиновници, него и манипулативни и технички помоћници и слуге, о чијој ће употреби они располагати искључиво у интересу музеја и у договору с директором.

Ови чиновници, намјештеници и слуге, даље они чиновници, који су додијељени директору да врше административне

imaju da ispunjavaju sve dužnosti, koje su im propisane naročitim instrukcijama ili su im naređene od njihovih starješina.

Muzejske zbirke.

§ 6. Pojedine su zbirke međusobno koordinirane i važe u principu kao ravnopravne.

U pitanjima ograničavanja pojedinih zbirka među sobom odlučuje poslije savjetovanja u muzejskoj sjednici na predlog muzejske direkcije zemaljska vlada. Svuda, gdje zbirke dođu međusobno u dodir, dužni su njihovi upravitelji i personal, koji im je dodijeljen, da se međusobno potpomažu. To ima naročito onda da se dogodi, kad naučni radovi jednog upravitelja zbirke uslijed nužde pređu na područje druge zbirke ili kad u jednoj zbirci imaju da se čuvaju predmeti kao heterogeni uzgredni nalazi, čije se određivanje mora tražiti od upravitelja koje druge zbirke.

Kupovine.

§ 7. Kupovine predmeta, čija je nabavka za zemaljski muzej potrebna ili od koristi, može učiniti svaki upravitelj zbirke (odnosno arhivar i bibliotekar) za zbirke, koje su mu povjerene u okviru svakogodišnje za to mu odobrene dotacije pod vlastitom odgovornošću, o čem ima da referiše u narednoj muzejskoj konferenciji.

Kupovine, koje suviše terete dotaciju tekuće godine ili je čak prekoračavaju, moraju se poslije avjetovanja u muzejskoj konferenciji sa opširnom motivacijom direktorovom predložiti zemaljskoj vladi.

Naučni činovnici, koji su dodijeljeni upraviteljima zbirka, mogu prilikom naučnih putovanja, na koja pođu po naredbi, sami obaviti takve kupovine do najviše

тивне послове, имају да испуњавају све дужности, које су им прописане наročитим инструкцијама или су им наређене од њихових старјешина.

Музејске збирке.

§ 6. Поједине су збирке међусобно координиране и важе у принципу као равноправне.

У питањима ограничавања појединих збирка међу собом одлучује послије савјетовања у музејској сједници на предлог музејске дирекције земаљска влада. Свуда, гдје збирке дођу међусобно у додир, дужни су њихови управитељи и персонал, који им је додијељен, да се међусобно потпомажу. То има нарочито онда да се догоди, кад научни радови једног управитеља збирке услијед нужде прећу на подручје друге збирке или кад у једној збирци имају да се чувају предмети као хетерогени узгредни налази, чије се одређивање мора тражити од управитеља које друге збирке.

Куповине.

§ 7. Куповине предмета, чија је набавка за земаљски музеј потребна или од користи, може учинити сваки управитељ збирке (односно архивар и библиотекар) за збирке, које су повјерене у оквиру свакогодишње за то му одобрене дотације под властитом одговорношћу, о чем има да реферише у наредној музејској конференцији.

Куповине, које сувише терете дотацију текуће године или је чак прекорачавају, морају се послије савјетовања у музејској конференцији са опширном мотивацијом директоровом предложити земаљској влади.

Научни чиновници, који су додијељени управитељима збирка, могу приликом научних путовања, на која пођу по наредби, сами обавити такве куповине до

cijene od dvadeset kruna, ako su ti predmeti u opasnosti i ako se radi o predmetima, koji su naučno veoma važni i koji bi dobro došli za vlastitu ili koju drugu zbirku, ali su ipak dužni to odmah prijaviti upravitelju zbirke podnoseći u isti mah i te predmete.

Izmjena.

§ 8. Radi sistematskog usavršavanja zbirka zemaljskog muzeja ne samo da je dozvoljeno, nego se zahtijeva samo od sebe, da se može stupiti u zamjenu sa drugim javnim ili privatnim zbirkama i da se ta zamjena i dalje nastavlja.

Smjer i svrha je izmjene:

a) da se dobiju za zemaljski muzej oni predmeti bos.-herc. provenijencije, koji bi zemaljskom muzeju dobro došli i koji se nalaze u drugim rukama;

b) da dobave za zemaljski muzej iz područja balkanskih zemalja i iz drugih sjevernih i zapadnih susjednih zemalja one stvari, koje on ne može dobiti svojim sabiranjem ili drugim kakvim radom, a koje treba za bolje osvjedočenje domaćeg materijala i za uporedne studije; najzad

c) da se dobijaju za zemaljski muzej zbirke za učenje i kao pomoćna sredstva iz područja raznih nauka, bez obzira na one mjesne ograde navedene pod *a)* i *b)*, i to takve zbirke, za koje ne dotječe domaći materijal; ali se pri tom ima paziti, prema raznim potrebama pojedinih zbirka, najviše na dobijanje nužnog materijala iz Evrope i sa istoka, koji je potreban za uporedne studije.

Zamjenu vrše uvijek upravitelji zbirka. Stalna zamjena je uvijek ovisna od odobrenja zemaljske vlade, koju treba da traži direktor od slučaja do slučaja poslije prethodnog savjetovanja o tom predmetu u muzejskoj konferenciji.

највише цијене од двадесет круна, ако су ти предмети у опасности и ако се ради о предметима, који су научно веома важни и који би добро дошли за властиту или коју другу збирку, али су ипак дужни то одмах пријавити управитељу збирке подносећи у исти мах и те предмете.

Измјена.

§ 8. Ради систематског усавршавања збирка земаљског музеја не само да је дозвољено, него се захтијева само од себе, да се може ступити у замјену са другим јавним или приватним збиркама и да се та замјена и даље наставља:

Смјер и сврха је измјене:

а) да се добију за земаљски музеј они предмети бос.-херц. провенијенције, који би земаљском музеју добро дошли и који се налазе у другим рукама;

б) да добаве за земаљски музеј из подручја балканских земаља и из других сјеверних и западних сусједних земаља оне ствари, које он не може добити својим сабирањем или другим каквим радом, а које треба за боље освједочење домаћег материјала и за упоредне студије; најзад

в) да се добију за земаљски музеј збирке за учење и као помоћна средства из подручја разних наука, без обзира на оне мјесне ограде наведене под *а)* и *б)*, и то такве збирке, за које не дотјече домаћи материјал; али се при том има ипак пазити, према разним потребама појединих збирка, највише на добијање нужног материјала из Европе и са истока, који је потребан за упоредне студије.

Замјену врше увијек управитељи збирка. Стална замјена је увијек овисна од одобрења земаљске владе, коју треба да тражи директор од случаја до случаја послије претходног савјетовања о том предмету у музејској конференцији.

Davanje unikata i naročito rijetkih stvari isključeno je bezuvjetno.

Predmeti zamjene nijesu samo originali, nego i dobre kopije i stoga svaki upravitelj zbirke treba da se brine ne samo da točno vodi u evidenciji originalne predmete, koji su određeni za zamjenu (dublete), nego i da sprema besprijekorne kopije (otiske i dr.) od tipičnih ili vrlo vrijednih originala muzejskih.

I u pogledu zamjene sve su muzejske zbirke solidarne tako, da se u izvjesnom slučaju mogu zamijeniti objekti iz jedne zbirke predmetima za jednu drugu.

Pokloni.

§ 9. *a)* Kao darovi mogu se iz zbirka zemaljskog muzeja dati samo kopije i takvi originalni objekti (dublete), koji se na osnovu savjesnog ispitivanja označe kao sasvim izlišni i čije davanje nikako ne šteti naučne interese muzeja.

b) Davanje manjih zbirka bos.-herc. školama za školske svrhe može direkcija vršiti samostalno. Među tim poklanjanje dubleta drugim zavodima, učenim društvima i privatnim osobama zavisi od prethodnog odobrenja zemaljske vlade.

c) Darove, koji se daju zemaljskom muzeju, može primiti svaki u muzeju zaposleni činovnik, ako se daju bezuvjetno.

Službena putovanja.

§ 10. Poduzimanje službenih putovanja za naučne i ispitivačke svrhe u zemlji i po naučnim središtima monarhije prepušteno je uviđavnosti upravitelja zbirka, ali su oni obvezani svo vrijeme tih putovanja posvetiti isključivo zadaćama muzeja i držati se točno putnog kredita, koji im se godišnje doznačuje. Oni su dalje dužni, nastupanje i trajanje puta odrediti u sporazumu sa direktorom i svoj povratak odmah prijaviti direktoru i putovanje

Давање уникатa и нарочито ријетких ствари искључено је безувјетно.

Предмети замјене нијесу само оригинали, него и добре копије и стога сваки управитељ збирке треба да се брине не само да точно води у евиденцији оригиналне предмете, који су одређени за замјену (дублете), него и да спрема беспријекорне копије (отиске и др.) од типичних или врло вриједних оригинала музејских.

И у погледу замјене све су музејске збирке солидарне тако, да се у извјесном случају могу замијенити објекти из једне збирке предметима за једну другу.

Поклони.

§ 9. *а)* Као дарови могу се из збирке земаљског музеја дати само копије и такви оригинални објекти (дублете), који се на основу савјесног испитивања означе као сасвим излишни и чије давање никако не штети научне интересе музеја.

б) Давање мањих збирка бос.-херц. школама за школске сврхе може дирекција вршити самостално. Међу тим поклањање дублета другим заводима, учењим друштвима и приватним особама зависи од претходног одобрења земаљске владе.

в) Дарове, који се дају земаљском музеју, може примити сваки у музеју запослени чиновник, ако се дају безувјетно.

Службена путовања.

§ 10. Подузимање службених путовања за научне и испитивачке сврхе у земљи и по научним средиштима монархије препуштено је увиђавности управитеља збирка, али су они обвезани сво вријеме тих путовања посветити искључиво задаћама музеја и држати се точно путног кредита, који им се годишње дозначује. Они су даље дужни, наступање и трајање пута одредити у споразуму са директором и свој повратак одмах пријавити дирек-

tako udesiti, da za vrijeme njihove otsutnosti ne bude nikakve štete za redovni službeni rad u zbirkama, kojima oni upravljaju.

Upravitelji zbirka udešavaju dalje, poslije prethodne dozvole direktora, s vremena na vrijeme putovanja za proučavanje i sabiranje osobliu, koje im je dodijeljeno, isto tako u okviru putnog kredita, koji im se svake godine odobrava.

Za naučna putovanja direktora, upravitelja zbirka i ostalih činovnika u inozemstvo treba dobiti dozvolu zemaljske vlade podnesavši putni program.

O svakom službenom putu ima se podnijeti direkciji u propisanom vremenu putni troškovnik, a narednoj muzejskoj sjednici pismen referat, koji će u glavnom osvijetliti predmet ispitivanja i studija.

Opširnu naučnu obradu rezultata proučavanja takvih službenih putova treba da podnesu direkciji upravitelji zbirka za šest mjeseci, a kod većih za godinu dana, da se publikuju u muzejskom organu. Prema potrebi može taj rok produljiti direktor za nekolika mjeseca, ali najviše za pola godine. Neodržavanje određenog, odnosno produženog roka ima direktor prijaviti zemaljskoj vladi, koja će se o tom brinuti, da rezultate proučavanja objavi koji drugi stručnjak. Tome će morati dotični upravitelj zbirke staviti na raspolaganje sve date, sredstva i informacije, koje mu zatrebaju.

Inventari.

§ 11. Za svaku zbirku postoji inventar (žurnal nabavke) sa tekućim redom brojeva, koji vodi činovnik povjerene mu zbirke.

Inventari treba da sadržavaju sve podatke, koji su potrebni za identificiranje

тору и путовање тако удесити, да за вријеме њихове отсутности не буде никакве штете за редовни службени рад у збиркама, којима они управљају.

Управитељи збирка удешавају даље, послије претходне дозволе директора, с времена на вријеме путовања за проучавање и сабирање особљу, које им је додијељено, исто тако у оквиру путног кредита, који им се сваке године одобрава.

За научна путовања директора, управитеља збирка и осталих чиновника у иноземство треба добити дозволу земаљске владе поднесавши путни програм.

О сваком службеном путу има се поднијети дирекцији у прописаном времену путни трошковник, а наредној музејској сједници писмен реферат, који ће у главном освијетлити предмет испитивања и студија.

Опширну научну обраду резултата проучавања таквих службених путова треба да поднесу дирекцији управитељи збирка за шест мјесеци, а код већих за годину дана, да се публикује у музејском органу. Према потреби може тај рок продуљити директор за неколика мјесеца, али највише за пола године. Неодржавање одређеног, односно продуженог рока има директор пријавити земаљској влади, која ће се о том бринути, да резултате проучавања објави који други стручњак. Томе ће морати дотични управитељ збирке ставити на располагање све дате, средства и информације, које му затребају.

Инвентари.

§ 11. За сваку збирку постоји инвентар (журнал набавка) са текућим редом бројева, који води чиновник повјерене му збирке.

Инвентари треба да садржавају све податке, који су потребни за идентифи-

objekata, kao i za pouzdanu i laku kontrolu redovnog stanja svake zbirke, kao: provenijenciju, način i vrijeme nabavke, oznaku, brojeve, mjesec, broj komada, mjesto postavljanja i u koliko je moguće i tačnu ili bar približnu vrijednost, kao kod opisanih komada i mjesto publikacije.

U revizijama, koje se periodično ponavljaju, najmanje jednom u godini, ima direktor da ispita ispravnost i upotrebljivost inventara, da kontrolira njihovo podudaranje sa izloženim ili inače očuvanim objektima i da odmah naredi da se isprave eventualni nedostaci.

Krajem svake godine moraju upravitelji zbirka sastaviti, a direktor zajedno sa godišnjim izvještajem podnijeti zemaljskoj vladi izvode iz inventara, odakle se može vidjeti prirast komada odnosno njihov broj, sadržaj i vrijednost.

Arhiv.

§ 12. Rukopisne povelje, spomenici i drugi dokumenti od historijske ili kulturnohistorijske važnosti, onda naročito sva akta, bilješke, zapisi i ostali rukopisi, koji su od velike važnosti za osnivanje, organizaciju i napredovanje muzeja i naučnih radova, čuvaće se zasebno u arhivu, te će stalno biti vođeni u evidenciji od jednog dolično školovanog muzejskog činovnika, kome će direkcija to povjeriti.

Naučni činovnici mogu uzajmiti arhivalije za upotrebu u prostorijama zbirka davši potvrdu. Drugim stručnjacima može direktor dozvoliti upotrebu arhivalija u prostorijama arhiva ali samo za naučne svrhe. Uzajmljivanje važnih arhivalija van zavoda, može se samo dozvoliti, ako direktor dobije na to pristanak zemaljske vlade i ako se da dovoljno jamstvo za vri-

ципање објеката, као и за поуздану и лаку контролу редовног стања сваке збирке, као: провенијенцију, начин и вријеме набавке, ознаку, бројеве, мјесец, број комада, мјесто постављања и у колико је могуће и тачну или бар приближну вриједност, као код описаних комада и мјесто публикације.

У ревизијама, које се периодично понављају, најмање једном у години, има директор да испита исправност и употребљивост инвентара, да контролира њихово подударање са изложеним или иначе очуваним објектима и да одмах нареди да се исправе евентуални недостаци.

Крајем сваке године морају управитељи збирка саставити, а директор заједно са годишњим извјештајем поднијети земаљској влади изводе из инвентара, одакле се може видјети прираст комада односно њихов број, садржај и вриједност.

Архив.

§ 12. Рукописне повеље, споменици и други документи од хисторијске или културно-хисторијске важности, онда нарочито сва акта, биљешке, записи и остали рукописи, који су од велике важности за оснивање, организацију и напредовање музеја и научних радова, чуваће се засебно у архиву, те ће стално бити вођени у евиденцији од једног долично школованог музејског чиновника, коме ће дирекција то повјерити.

Научни чиновници могу узајмити архивалије за употребу у просторијама збирка давши потврду. Другим стручњацима може директор дозволити употребу архивалија у просторијама архива али само за научне сврхе. Узајмљивање важних архивалија ван завода, може се само дозволити, ако директор добије на то пристанак земаљске владе и ако се да

jednost i siguran povratak pozajmljenog dokumenta, koji se traži.

Biblioteka.

§ 13. Zemaljski muzej ima jednu zajedničku po naučnim grupama katalogiziranu biblioteku, u kojoj su zastupljena sva važnija djela što se odnose na muzejska izučavanja.

Upravu biblioteke ima jedan naučno obrazovan, direktoru podređen činovnik, koji ima točno da vodi kataloge biblioteke i da u redu vrši sve od direkcije propisane dužnosti bibliotekarske službe.

Prema mjeri naučnih potreba daće se svakom upravitelju zbirke iz glavne biblioteke u njegove radne prostorije jedna ručna biblioteka, koja će isključivo odgovarati njemu dodijeljenoj zbirci. Knjige i djela, koja su dana u ručne biblioteke ima bibliotekar da vodi u evidenciji.

Djela i časopisi, koji se odnose na područje dvaju ili više zbirka, ne smije uzajmiti iz muzejske biblioteke jedna zbirka osim za kratko vrijeme uz potvrdu, koju čuva bibliotekar.

Čitava manipulacija u biblioteci i njezino upotrebljavanje u naročitoj sobi za čitanje od osoba, koje ne pripadaju muzeju urediće se jednom zasebnom instrukcijom, koju će izdati muzejska direkcija, odnosno naredbama, koje će se izdavati s vremena na vrijeme.

Klišeji.

§ 14. Klišeji slika objavljenih u publikacijama muzeja imaju se zgodno čuvati, te se mora brinuti za njihovo besprijekorno održavanje.

Uzajmljivanje klišeja muzejskim činovnicima i drugim osobama, zavodima i učenim društvima za upotrebu za druge publikacije prepušta se uviđavnosti i odobrenju direktorovom.

довољно јамство за вриједност и сигуран повратак позајмљеног документа, који се тражи.

Библиотека.

§ 13. Земаљски музеј има једну заједничку по научним групама каталогизирану библиотеку, у којој су заступљена сва важнија дјела што се односе на музејска изучавања.

Управу библиотеке има један научно образован, директору подређен чиновник, који има точно да води каталоге библиотеке и да у реду врши све од дирекције прописане дужности библиотекарске службе.

Према мјери научних потреба даће се сваком управитељу збирке из главне библиотеке у његове радне просторије једна ручна библиотека, која ће искључиво одговарати њему додијељеној збирци. Књиге и дјела, која су дана у ручне библиотеке има библиотекар да води у евиденцији.

Дјела и часописи, који се односе на подручје двају или више збирка, не смије узајмити из музејске библиотеке једна збирка осим за кратко вријеме уз потврду, коју чува библиотекар.

Читава манипулација у библиотеци и њезино употребљавање у нарочитој соби за читање од особа, које не припадају музеју, уредиће се једном засебном инструкцијом, коју ће издати музејска дирекција, односно наредбама, које ће се издавати с времена на вријеме.

Клишеји.

§ 14. Клишеји слика објављених у публикацијама музеја имају се згодно чувати, те се мора бринути за њихово беспријекорно одржавање.

Узајмљивање клишеја музејским чиновницима и другим особама, заводима и ученим друштвима за употребу за друге публикације препушта се увиђавности и одобрењу директоровом.

Prepiska.

§ 15. Službene prepiske upravitelja zbirka i drugih muzejskih činovnika, koje se odnose na ispitivanja, iskopavanja i druge radove, dalje na objekte zbirke i na sve poslove koji se tiču muzeja, kao n. pr. zamjena, kupovina, zamjena spisa i t. d., ima se predati propisanoj kancelarijskoj manipulaciji i čuvati se u registraturi. Tamo će se čuvati i protokoli o nalazištima, dnevnici kopanja, spiskovi posmatranja, određivanja i sl.

Privatne zbirke i poslovi.

§ 16. Činovnicima, koji služe u muzeju i drugim namještenicima najstrožije je zabranjeno stvarati ili imati privatne zbirke iz onih naučnih područja, koja spadaju u okvir rada zemaljskog muzeja, kupiti predmete te vrste za druge osobe ili zavode, posredovati u kupovanju ili zamjeni takvih stvari, upravljati tuđe zbirke te vrste ili se upuštati u ma koje druge poslove i poduzeća, koja su štetna interesu ili ugledu muzeja.

Uzajmljivanje muzejskih objekata.

§ 17. Nije dozvoljeno niti upraviteljima zbirka niti ostalim činovnicima i namještenicima, da čuvaju predmete pojedinih zbirka van muzejskih prostorija.

Kad žele da uzajme takve objekte radi studije ili iz drugih razloga za koje vrijeme, moraju za to bezuslovno najprije zatražiti dozvolu direktorovu, dati potvrde o uzajmljivanju dotičnih objekata, a te će potvrde direktor čuvati i točno voditi u evidenciji.

Stručnjacima van muzeja mogu se uzajmiti predmeti samo s dozvolom direktorovom na predlog upravitelja zbirke,

Преписка.

§ 15. Службене преписке управитеља збирка и других музејских чиновника, које се односе на испитивања, ископавања и друге радове, даље на објекте збирке и на све послове који се тичу музеја, као н. пр. замјена, куповина, замјена списа и т. д., има се предати прописаној канцеларијској манипулацији и чувати се у регистратури. Тамо ће се чувати и протоколи о налазиштима, дневници копања, спискови посматрања, одређивања и сл.

Приватне збирке и послови.

§ 16. Чиновницима, који служе у музеју и другим намјештеницима најстрожије је забрањено стварати или имати приватне збирке из оних научних подручја, која спадају у оквир рада земаљског музеја, купити предмете те врсте за друге особе или заводе, посредовати у куповању или замјени таквих ствари, управљати туђе збирке те врсте или се упуштати у ма које друге послове и подузећа, која су штетна интересу или угледу музеја.

Узајмљивање музејских објеката.

§ 17. Није дозвољено нити управитељима збирка нити осталим чиновницима и намјештеницима, да чувају предмете појединих збирка ван музејских просторија.

Кад желе да узајме такве објекте ради студије или из других разлога за које вријеме, морају за то безусловно најприје затражити дозволу директорову, дати потврде о узајмљивању дотичних објеката, а те ће потврде директор чувати и точно водити у евиденцији.

Стручњацима ван музеја могу се узајмити предмети само с дозволом директоровом на предлог управитеља збир-

pošto dadu potvrdu o uzajimanju i pri dovoljnoj garanciji za ispravno vraćanje.

Muzejski organ.

§ 18. Zvanični organ muzeja, u kom se publikuju rezultati svega muzejskog naučnog rada, jeste »Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini«.

Jezik ovog organa je srpsko-hrvatski, a svi se zvanični izvještaji i referati imaju donositi u njemu alternirajući u latinici i ćirilici, a rasprave u onom pismu, koje traži pisac.

Uređivanje zvaničnog muzejskog organa vrši jedan urednik, koga za to odredi zemaljska vlada.

Osim toga izlazi bez prisilnog reda skraćeno njemačko izdanje »Glasnika zemaljskog muzeja« pod naslovom »Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina«.

Prema mjeri naučne potrebe ili u slučajevima od naročite važnosti mogu se spremiti i zasebna izdanja zemaljskog muzeja sa prethodnim odobrenjem zemaljske vlade.

Publikacije muzejskih činovnika.

§ 19. Naučni muzejski činovnici dužni su rezultate svojih ispitivanja vršenih iz zemaljskih sredstava i ostala ispitivanja objavljivati u časopisima muzeja, odnosno u njegovim drugim izdanjima, ali može u slučajevima, koji zaslužuju da se na njih obazre, na njihovu želju, a na predlog muzejske direkcije izuzetno dozvoliti zemaljska vlada, da se gdje drugdje publikuju ti radovi (§ 18.).

Godišnji izvještaj.

§ 20. Na početku svake godine ima direktor da izradi na osnovu data, koje će mu dati upravitelji zbirka i bibliotekar

ке, пошто дадy потврде о узајимању и при довољној гаранцији за исправно враћање.

Музејски орган.

§ 18. Званични орган музеја, у ком се публикују резултати свега музејског научног рада, јесте »Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини«.

Језик овог органа је српско-хрватски, а сви се званични извјештаји и реферати имају доносити у њему алтернирајући у латиници и ћирилици, а расправе у оном писму, које тражи писац.

Уређивање званичног музејског органа врши један уредник, кога за то одреди земаљска влада.

Осим тога излази без присилног реда скраћено њемачко издање »Гласника земаљског музеја« под насловом «Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina«.

Према мјери научне потребе или у случајевима од нарочите важности могу се спремити и засебна издања земаљског музеја са претходним одобрењем земаљске владе.

Публикације музејских чиновника.

§ 19. Научни музејски чиновници дужни су резултате својих испитивања вршених из земаљских средстава и остала испитивања објављивати у часописима музеја, односно у његовим другим издањима, али може у случајевима, који заслужују да се на њих обазре на њихову жељу, а на предлог музејске дирекције изузетно дозволити земаљска влада да се гдје другђе публикују ти радови (§ 18.).

Годишњи извјештај.

§ 20. На почетку сваке године има директор да изради на основу дата, које ће му дати управитељи збирка и библио-

izvještaj, koji će obuhvatati čitav rad muzeja u prošloj godini. Taj se izvještaj ima sa svakdanjim opaskama intendantovim podnijeti zemaljskoj vladi. Ti će se godišnji izvještaji štampati u muzejskom organu u cijelosti ili u izvodu.

Muzejska sjednica.

§ 21. Radi zajedničkog savjetovanja o važnim muzejskim stvarima poziva direktor s vremena na vrijeme, redovno jednom u mjesecu, sjednice svih upravitelja zbirka.

Direktor može u slučaju potrebe pozvati u sjednice i druge naučne i tehničke činovnike, koji pripadaju statusu muzejskom, kao i druge stručnjake van muzejskog statusa, da dadu svoje mišljenje o pojedinim stvarima, o kojima se raspravlja.

U tim sjednicama predsjedava direktor i tamo se govori o svim onim stvarima i pitanjima, koji su upućeni od zemaljske vlade konferenciji na pretres i na ocjenjivanje, ili čiji pretres smatraju korisnim direktor i upravitelji zbirka. Naročito imaju u sjednicama da referišu upravitelji zbirka o radu uopće i poglavito o rezultatima njihovih naučnih putovanja, dalje o većim kupovinama i zamjenama, kao da izvještavaju i o drugim događajima, koji su za njihove zbirke od važnosti.

Protokole sjednica vodi tajnik direkcije ili u slučaju da je on zapriječen drugi od muzejske direkcije označeni činovnik.

Protokole mora direktor u prepisu podnijeti zemaljskoj vladi.

Godišnji proračun.

§ 22. Upravitelji zbirka i ostali činovnici, kojima su povjerene neke grane uprave, imaju svake godine u vrijeme,

текар извјештај, који ће обухватати читав рад музеја у прошлој години. Тај се извјештај има са свакданьим опаскама интендантовим поднијети земаљској влади. Ти ће се годишњи извјештаји штампати у музејском органу у цијелости или у изводу.

Музејска сједница.

§ 21. Ради заједничког савјетовања о важним музејским стварима позива директор с времена на вријеме, редовно једном у мјесецу, сједнице свих управитеља збирка.

Директор може у случају потребе позвати у сједнице и друге научне и техничке чиновнике, који припадају статусу музејском као и друге стручњаке ван музејског статуса, да дају своје мишљење о појединим стварима, о којима се расправља.

У тим сједницама предсједава директор и тамо се говори о свим оним стварима и питањима, који су упућени од земаљске владе конференцији на претрес и на оцјењивање, или чији претрес сматрају корисним директор и управитељи збирка. Нарочито имају у сједницама да реферишу управитељи збирка о раду уопће и поглавито о резултатима њихових научних путовања, даље о већим куповинама и замјенама, као да извјештавају и о другим догађајима, који су за њихове збирке од важности.

Протоколе сједница води тајник дирекције или у случају да је он запријечен други од музејске дирекције означени чиновник.

Протоколе мора директор у препису поднијети земаљској влади.

Годишњи прорачун.

§ 22. Управитељи збирка и остали чиновници, којима су повјерене неке гране управе, имају сваке године у вријеме,

koje za to odredi direktor, da podnesu kod direkcije njihove predloge za radni program i proračun iduće godine. O ovim će se predlozima raspravljati u muzejskoj sjednici a rezultat tog vijećanja služiće direktoru kao osnova za predloge, koje će podnijeti zemaljskoj vladi za godišnji proračun muzeja.

Uredovni sati.

§ 23. Normalne uredovne časove za činovnike i namještenike muzeja određuje zemaljska vlada. Prema potrebi posla, koji mora da se svlada, može direktor za jedno vrijeme pošto se o tom vijećalo u sjednici, normalno uredovno vrijeme produžiti ili za sav posao ili samo za jednu ili drugu zbirku. Sluge moraju doći na službu uvijek sat prije uredovnih sati u muzejske prostorije, koje su svakom od njih doznačene.

Dopusti.

§ 24. Dopuste do 14 dana u zemlji i u monarhiji daje direktor, dalji dopusti i oni za inozemstvo ovise od dozvole zemaljske vlade.

U slučajevima bolesti ima dotični činovnik ili drugi namještenici da odmah podnesu o tom prijavu direktoru.

Zastupanja.

§ 25. Direktora zastupa u slučajevima da je službeno ili inače zapriječen najstariji muzejski naučni činovnik po rangu.

Zastupanje upravitelja zbirka, arhivara i bibliotekara određuje direktor u istim slučajevima.

Naročite instrukcije.

§ 26. Osim općih službenih propisa, koji vrijede za ove zemaljske činovnike i osim onih muzejskom osoblju statutom

које за то одреди директор, да поднесу код дирекције њихове предлоге за радни програм и прорачун идуће године. О овим ће се предлозима расправљати у музејској сједници, а резултат тог вијећања служиће директору као основа за предлоге, које ће поднијети земаљској влади за годишњи прорачун музеја.

Уредовни сати.

§ 23. Нормалне уредовне часове за чиновнике и намјештенике музеја одређује земаљска влада. Према потреби посла, који мора да се свлада, може директор за једно вријеме пошто се о том вијећало у сједници, нормално уредовно вријеме продужити или за сав персонал или само за једну или другу збирку. Слуге морају доћи на службу увијек сат прије уредовних сати у музејске просторије, које су сваком од њих дозначене.

Допусти.

§ 24. Допусте до 14 дана у земљи и у монархији даје директор, даљи допусти и они за иностранство овисе од дозволе земаљске владе.

У случајевима болести има дотични чиновник или други намјештеници да одмах поднесу о том пријаву директору.

Заступања.

§ 25. Директора заступа у случајевима да је службено или иначе запријечен најстарији музејски научни чиновник по рангу.

Заступање управитеља збирка, архивара и библиотекара одређује директор у истим случајевима.

Нарочите инструкције.

§ 26. Осим општих службених прописа, који вриједе за све земаљске чиновнике и осим оних музејском особљу статутом

određenih daće direktor svakom činovniku, kojemu je povjerena uprava jedne zbirke, naročito za njegovu zbirku određenu instrukciju, da je točno vrši. Isto tako dobivaju naročite instrukcije bibliotekar i činovnik, kome je povjerena uprava arhiva. Ove se instrukcije imaju podnijeti na ogled zemaljskoj vladi. Naročite instrukcije objaviće dalje direktor poslije vijećanja u muzejskoj sjednici:

a) za nadziranje u zbirkama za gledanje i u sistematskim zbirkama i ostalim muzejskim prostorijama,
b) za službu tehničkog osoblja u laboratorijama i drugim radnim prostorijama,
c) za službu u botaničkom vrtu i u parkovima,
d) za službu u kancelariji i najzad
e) za staranje o poslovima kućne uprave.

Dani posjeta.

§ 27. Publici je dozvoljeno pohađanje muzejskih zbirka za gledanje i botaničkog vrta svake nedjelje tri puta i to petkom, subotom i nedjeljom od 9 sati prije podne do 1 sat poslije podne.

Osim toga je muzej otvoren za pohode publike u vrijeme posnog mjeseca ramazana svakog petka od 2 do 5 sati poslije podne.

Osim toga može direkcija odrediti na želje iz stanovničkih krugova po jedan dan u mjesecu samo za posjetu žena.

Posjetu zbirka i njihovih laboratorija, dalje botaničkog vrta i biblioteka radi studiranja učenika svih osnovnih, srednjih i stručnih škola dozvoliće direktor na želju direkcija tih zavoda prema sporazumu ma kog radnog dana, te će se po mogućnosti pobrinuti da dade tom školskom zavodu podesnog vođu između naučnih muzejskih činovnika.

одређених, даће директор сваком чиновнику, којему је повјерена управа једне збирке, нарочито за његову збирку одређену инструкцију, да је тачно врши. Исто тако добивају нарочите инструкције библиотекар и чиновник, коме је повјерена управа архива. Ове се инструкције имају поднијети на оглед земаљској влади. Нарочите инструкције објавиће даље директор послије вијећања у музејској сједници:

а) за надзирање у збиркама за гледање и у систематским збиркама и осталим музејским просторијама;
б) за службу техничког особља у лабораторијима и другим радним просторијама,
в) за службу у ботаничком врту и у парковима,
г) за службу у канцеларији и најзад
д) за старање о пословима кућне управе.

Дани посјета.

§ 27. Публици је дозвољено похађање музејских збирка за гледање и ботаничког врта сваке недјеље три пута и то петком, суботом и недјељом од 9 сати прије подне до 1 сат послије подне.

Осим тога је музеј отворен за походе публике у вријеме посног мјесеца рамазана сваког петка од 2 до 5 сати послије подне.

Осим тога може дирекција одредити на жеље из становничких кругова по један дан у мјесецу само за посјету жена.

Посјету збирка и њихових лабораторија, даље ботаничког врта и библиотека ради студирања ученика свих основних, средњих и стручних школа дозволиће директор на жељу дирекције тих завода према споразуму ма ког радног дана, те ће се по могућности побринути да даде том школском заводу подесног вођу између научних музејских чиновника.

Stručnjacima, koji su na prolasku, učenjacima i ljudima od ugleda, dalje đačkim ekskurzijama koje ma od kud dolaze u glavni grad, turističkim i drugim društvima dozvoliće se pregledanje zbirka i izvan normalnog vremena za posjete, pošto dobiju pristanak od direkcije.

U gore navedene dane ulazak je besplatan.

Стручњацима, који су на проласку, ученьацима и људима од угледа, даље ђачким екскурзијама које ма од куд долазе у главни град, туристичким и другим друштвима дозволиће се прегледање збирка и изван нормалног времена за посјете, пошто добију пристанак од дирекције.

У горе наведене дане улазак је бесплатан.

Regulativ,

koji se odnosi na djelokrug rada intendanta bos.-herc. zemaljskog muzeja, odjelnog predstojnika u m. Konstantina Hörmana.

Регулатив,

који се односи на дјелокруг рада интенданта бос.-херц. земаљског музеја, одјелног предстојника у м. Константина Хермана.

1.

Služba intendanta je počasna dužnost.

2.

Intendant je odgovoran neposredno poglavaru zemlje za Bosnu i Hercegovinu.

3.

Intendant je dužan, da pomaže zemaljskom muzeju na području naučnog rada i administrativne službe potičući i savjetujući.

4.

Intendant ima pravo, da inspicira pojedine zbirke, arhiv, biblioteku i sve radne prostorije muzejske u svako doba ili iz vlastite inicijative, ili na poziv muzejske direkcije ili po nalogu zemaljske vlade. Muzejski direktor kao i ostali namještenici zemaljskog muzeja dužni su pri tom, da dadu intendantu potrebna objašnjenja i da mu dadu da vidi sve poslove, inventare, račune i druge stvari.

5.

Muzejska direkcija ima pozvati intendanta na sve muzejske sjednice, čijim vi-

1.

Служба интенданта је почасна дужност.

2.

Интендант је одговоран непосредно поглавару земље за Босну и Херцеговину.

3.

Интендант је дужан, да помаже земаљском музеју на подручју научног рада и административне службе потичући и савјетујући.

4.

Интендант има право, да инспицира поједине збирке, архив, библиотеку и све радне просторије музејске у свако доба или из властите иницијативе, или на позив музејске дирекције или по налогу земаљске владе. Музејски директор као и остали намјештеници земаљског музеја дужни су при том, да даду интенданту потребна објашњења и да му даду да види све послове, инвентаре, рачуне и друге ствари.

5.

Музејска дирекција има позвати интенданта на све музејске сједнице, чијим

jećanjima on ima pravo da prisustvuje i dâ svoj votum o svakom predmetu, o kom se raspravlja. Taj će se votum unijeti u protokol muzejske konferencije, koji se ima voditi i koji treba da potpiše i intendant.

6.

Dužnosti intendanta su dalje podnijeti zemaljskoj vladi s vremena na vrijeme izvještaj o rezultatu svojih inspiciranja, kao o svim važnim događajima, za koje dozna, i o svojim opažanjima, isto kao davati mišljenje i predloge na poziv zemaljske vlade o predlozima i drugim namjerama muzejske direkcije i upravitelja zbirka i o svima stvarima i pitanjima, koja se tiču zemaljskog muzeja.

7.

Pri svečanostima reprezentira intendant zajedno sa direktorom ovaj zavod.

вијећањима он има право да присуствује и дâ свој вотум о сваком предмету, о ком се расправља. Тај ће се вотум унијети у протокол музејске конференције, који се има водити и који треба да потпише и интендант.

6.

Дужности интенданта су даље поднијети земаљској влади с времена на вријеме извјештај о резултату својих инспицирања, као о свим важним догађајима, за које дозна, и о својим опажањима, исто као давати мишљење и предлоге на позив земаљске владе о предлозима и другим намјерама музејске дирекције и управитеља збирка и о свима стварима и питањима, која се тичу земаљског музеја.

7.

При свечаностима репрезентира интендант заједно са директором овај завод.

Hidrografski, geološki i tektonski odnošaji jednog kraškog predjela sjeverozapadne Bosne.

Priopćio

Ing. **Ivan Turina,**
rudarski pristav.

Uvod.

U ovoj raspravi iznašam rezultate geološkog istraživanja, koje sam po nalogu uprave bos.-herceg. zemaljskog geološkog zavoda, u specijalnim kartama Bihać—Krupa, Kulen Vakuf—Dolnji Lapac i Ermain—Gračac u mjerilu 1:75.000 ljeti godine 1911. i 1912. obavio.

Pošto se radi o geološkom preglednom kartiranju predjela III. šestine nove geološke pregledne karte Bosne i Hercegovine, nisam mogao da posvetim istraživanju onoliko vremena i pažnje, koliko bi za temeljitije istraživanje potrebito bilo. Stoga razloga ne mogu smatrati ovu radnju potpunom.

Priložena karta je samo približno nacrtana, te ima da predoči topografske prilike onih krajeva.

U stručnoj literaturi nije o ovim krajevima, izuzev skupni prikaz dra, E. pl. Mojsisovics-a u *Grundlinien der Geologie von West-Bosnien und Türkisch-Croatien* do sada ništa bilo objelodanjeno.

Orografski prijegled.

Posmatramo li sa jedne uzvišene tačke u okolici Krupe okolni kraj, opazićemo pred nama nisku humovitu ravan.

Predjel se odlikuje lagano zaobljenim glavicama, koje dosižu apsolutnu visinu od 300—400 metara. Geološka građa ove humovite ravni, sastoji se pretežno iz verfenskih naslaga i krhkog dolomita, djelomično i iz rudistnog, te gromadastog vapnenca. Humovita se ravan proteže sve do strmih visokih obronaka Trovare i Grmeća planine, koji se naglo bez ikakvog prelaza iz ove ravni uzdižu.

Gorski lanci Trovare planine, koji se nadovezuju jugoistočno na Grmeć planinu i sastaju s istom kod Suvaje, pokazuju jasno sjeverozapadno-jugoistočni slijed brdskih uzvisina. Na gorske lance Trovare planine, slijedi prema jugozapadu, usporedo sa smjerom brdskih uzvisina iste ležeća Vrtoče—Petrovačka depresija, a dalje prema jugozapadu nadovezuju se na pošljednju, sjeverozapadno-jugoistočno brazdeće gorske uzvisine Osječenice planine. Vanjski izgled površine ovih krajeva

dobiva obim sjeverozapadno-jugoistočno brazdećim gorskim lancima Trovare i Osječenice planine, te medu njima ležećom, istim smjerom brazdećom Vrtoče—Petrovačkom depresijom, karakteristično obilježje.

Jugozapadno od gorskog lanca Osječenice planine, leži neizrazito dinarski brazdeća depresija Unca, na koju se jugozapadno priključuje treći, doduše manje izrazito dinarski brazdeći gorski lanac Kamenice i Šator planine.

Grmeć planina sastoji se iz mnogobrojnih, kratkih, usporedo ležećih gorskih kosa koje tu i tamo međusobno konvergiraju, i u glavnom u sjeverozapadno-jugoistočnom smjeru se protežu. Spomenuti smjer brazdenja, dolazi osobito jasno do izražaja u najdaljem sjeverozapadu Grmeć planine, u dijelu štono se prostire izmedu stare ceste Bihać—Krupa i rijeke Une. Sedam gorskih kosa teče od ceste prema sjeverozapadu, i spušta se, izuzev kosu obiju Gomila u udaljenosti od jedva jednog kilometra od desne obale Une, naglo prema humovitoj ravni oko Ostrošca. Jedino najdalje na sjeveroistoku ležeća gorska kosa obiju Gomila, prelazi Unu i proteže se jošte dosta daleko prema sjeverozapadu. Pred najdalje na jugozapadu, od sedam gorskih kosa, ležećom kosom, prostire se neznatno nagnuta, po prilici 10 *km* duga a 3 *km* široka, od rudistnog vapnenca izgradena ravan. Ova ravan siže sve do strmih stijena, koje na sjeveroistoku omeduju bihaćku kotlinu i leži po prilici u istoj visini sa humovitom, većim dijelom od krhkih dolomita izgradenom ravni oko Ostrošca.

Slika 1. Gorske kose Grmeć planine spuštaju se naglo prema humovitoj ravni oko Ostrošca.

Navedenih sedam gorskih kosa, dijeli poprečna dolina Bihać—Drenovo Tjesno—Krupa od ostalih, jugoistočno ležećih gorskih uzvisina Grmeća planine.

Glavnije, jugoistočno od poprečne doline nalazeće se kose, sačinjava u dinarskom smjeru ležeći slijed uzvisina Crnog vrha i gorska kosa Jedovika. Izmedu obiju leži kratka nizina Hrgara.

Na jugoistoku graniči Grmeć planina, obroncima Čučeve planine, sa sjeverozapadnim krajem Vrtoče—Petrovačke depresije; na jugozapadu sa depresijom Gorjevca—Lipe—Vrtoča; na sjeveroistoku sa kratkom nizinom Risovca, odnosno dalje prema sjeverozapadu sa humovitom ravni oko Suvaje, Vranjske Mosure i Perne, a na sjeverozapadu spušta se naglo na visinu humovite ravni kod Ostrožca.

Izmedu Grmeć planine i na hrvatskoj strani nalazeće se Plješivice planine, prostire se duguljasta, u sjeverozapadno-jugoistočnom smjeru ležeća bihaćka kotlina. Kotlinu omeduju na svim stranama visoke, strme stijene i dijele od okolnih gorskih predjela. Dijelovi gorskih predjela, koji se nadovezuju na sjeveroistočne, kao što i na jugozapadne stijene bihaćke kotline, izravnani su na znatnu udaljenost. Apsolutna srednja visina kotline iznosi 220 metara.

U jugoistočnom produženju smjera bihaćke kotline, proteže se dugačka, uska, depresija od Gorjevca preko Lipe do Vrtoča, koja se kod Vrtoča spaja sa depresijom Vrtoče—Petrovačkom. Ova dugačka depresija, zajedno sa depresijom Vrtoče—Petrovačkom i nizinom Risovca, koja se sa pošljednjom

kod Krnjeuše spaja, dijeli od Grmeč planine gorske lance Trovare i Osječenice planine.

Trovara planina uzdiže se na najdaljem sjeverozapadu kod Vojevca, doduše ne jednolično, ali zato niti naglo, iz humovite ravni Krupe—Benakovca i dosiže oko 1 *km* jugozapadno od Suhopoljskog Vrha △ 1249, najvišu visinu (1311). Triangulaciona točka △ 1249, udaljena je jedva dva kilometra u vodoravnom smjeru, od baze sjeverozapadnog obronka, čija apsolutna visina je na karti naznačena sa 467 metra. Razlika visine iznosi prema tome na cigla dva kilometra horizontalne udaljenosti, 782 metra. Na suhopoljski Vrh reda se prema jugozapadu niz gorskih vrhova, koji su svi preko 1200 metara visoki i na jugozapadu naravnom granicom, t. z. Željeznikom omeđeni. Počam od Željeznika, pada visina postepeno do visine depresije Vrtoče—Petrovačke.

Željeznik je naravna, nekoliko metara visoka stijena, koja se oko 10 kilometara u sjeverozapadno-jugoistočnom smjeru proteže, postanak koje je poglavito erozijom uvjetovan. Ispod gorskih kosa Trovare planine, koje su izgrađene od rudistnih vapnenaca, leže ovdje laporni vapnenci, koji su uslijed njihovog sastava, mogli rastvornom djelovanju voda suprotstaviti manju otpornu snagu, nego li nad njima ležeći rudistni vapnenci, i tako je postepenim djelovanjem voda izgrađen ovaj naravni zid. Željeznik tvori granicu između Trovare planine i njezinog jugozapadno na Željeznik nadovezujućeg se predbrežja. Pošljednje sastavlja jedan oko 2 kilometra dugačak, na površini sa 45° prema jugozapadu padajući, dinarski brazdeći slijed lapornih vapnenaca, te jedna od rudistnih vapnenaca izgrađena daleko niža gorska kosa, koja omeđuje na sjeveroistoku depresiju Vrtoče—Petrovačku.

Depresija Vrtoče—Petrovačka omeđena je na sjeverozapadu sa oko 500 metara višim obroncima Čučeve planine, koja tvori najdulji na jugoistoku ležeći sastavni dio Grmeča planine; na jugozapadu sa strmim obroncima Osječenice planine; a na sjeveroistoku spomenutim već predbrežjem Trovare planine. Mjeri u dužini 15 *km*, u širini 7, i leži 600—700 metara nad morskom razinom. Na sjeverozapadnom kraju odvaja se kod Vrtoča, od depresije Vrtoče—Petrovačke, dugačka depresija Gorjevca—Lipe—Vrtoča, te kod Krnjeuše nizina Risovca. Oba ova rukava obuhvaćaju na jugozapadu i sjeveroistoku Grmeč planinu, i dijele ju od gorskih lanaca Trovare i Osječenice planine. Vanjski izgled depresije Vrtoče—Petrovačke naliči humovitoj kraškoj ravni, u kojoj se proteže nekoliko zemljom i kršjem ispunjenih, izravnanih udubina, t. zv. polja.

Gorski lanci Osječenice planine, koji se nadovezuju jugozapadno na depresiju Vrtoče—Petrovačku, počinju na sjeverozapadu, na jugoistočnom kraju bihaćke kotline sa Malim Ljutočom, i protežu se sa uzvisinama Velikog Ljutoča, Čava i Osječenice dalje prema jugoistoku, i dosižu u Klekovači (1961), koja već leži izvan našeg predjela, najvišu visinu. Uzvisine gorskih lanaca, prekoračuju u glavnom 1200 metara. Vrh Osječenice, podiže se jedva 3 *km* daleko, od 759 *m* visoko ležeće baze sjeveroistočnog obronka. Razlika visine iznosi na ovu malu udaljenost 1036 metara, što prouzročuje napadnu strminu sjeveroistočnog obronka. Prema jugozapadu pada visina jednolično do tjesnaca Unca.

Pustimo li tjesnac Unca, koji u terenu naliči dubokom, uskom, okomitim stijenama omeđenom jarku s vida, te sa vrška Osječenice prema jugozapadu pogledamo, vidimo pred nama brdovitu visoku ravan, koja prema jugozapadu postepeno gubi na visini, da se onda opet, u gorskim kosama Ilice i Šator

planine, uzdigne do znatnih visina. Slijed brdskih uzvisina leži u dinarskom smjeru. Ovaj dio gorja izgraden je u glavnom od vapnenaca i krhkih dolomita.

Kod Trubara, blizu hrvatske granice, protežu se dva manja polja, oba leže poprečno na smjer dinarskog brazdenja.

Grmeć planina i Trovara planina veoma su gusto zašumljene, depresija Vrtoča—Petrovačka veoma slabo ili nikako a Osječenica planina u glavnom samo na sjeveroistočnim obroncima.

Humovita ravan oko Krupe—Arapuše—Benakovaca, biva u glavnom obradivana.

Skupimo li dosad rečeno u jedno, nalazimo u našem predjelu zastupane slijedeće gorske elemente:

1. Pretežno dinarski brazdeću humovitu ravan oko Krupe—Arapuše—Benakovaca.
2. Dinarski brazdeću Grmeć planinu.
3. Dinarski brazdeću Trovaru planinu.
4. Dinarski brazdeću depresiju Vrtoče—Petrovačku.
5. Dinarski brazdeću Osječenicu planinu.
6. Pretežno dinarski brazdeću brdovitu visokoravan oko Trubara Boboljuska.

Pojave krša.

Kamenje našeg predjela, u kojem su se mogle razviti pojave krša, sačinjavaju krhki dolomiti, dolomitični vapnenci, vapnenci i gips.

U krhkim dolomitima i dolomitičnim vapnencima su od pojava krša *doline* najbrojnije zastupane. Na humovitim od krhkih dolomita izgrađenim ravnima oko Perne, Vranjske Mosure i Grmuše—Kurtovog sela, južno od Ostrošca nalaze se doline u velikom broju. Najmnogobrojnije pojavljuju se doline u krhkim dolomitima ondje, gdje je teren nagnut pod niskim kutom. Pojedine doline pokazuju u njihovom položaju jedna prema drugoj stanovitu pravilnost, na svakoj ali od spomenutih ravni, može se opažati toliko raznolikih smjerova dolina, da ne može biti govora o jednom odredenom, stalnom smjeru, u kojem bi doline u glavnom bile nanizane. Također na obroncima Oblaja, koji se zapadno nadovezuju na ravan Vranjske Mosure i upadaju sa 20° nalazi se znatan broj dolina. Na djelovima površine izgrađenim od krhkih dolomita, pojavljuju se doline u daleko većem broju, nego li na susjednom od vapnenaca izgrađenom terenu. Ovomu se ima po svoj prilici tražiti razlog u velikoj raspucanosti krhkog dolomita, uslijed čega je rastrošno djelovanje voda lakše napredovalo. Dolinama bogate ravni, leže u neposrednoj blizini uzvisina gorja. Takve se ravni protežu kod Grmuše—Kurtovog sela, Vranjske Mosure i Perne, neposredno graničeći na sjeverozapadne, sjeveroistočne i istočne obronke Grmeć planine. Na sjeveru i sjeveroistoku, u većoj udaljenosti od gorskih uzvisina pojavljuju se doline rede.

Oblik dolina je okruglast, ili ovalan, rijede eliptičan. Promjer iznaša 20 do 50 metara, dubina 6—8 metara, a srednja udaljenost jedne doline od druge, na ravnima bogatim dolinama, 4 do 6 metara. Brine dolina padaju jednolično prema dnu. Na dnu dolina proteže se obično naslaga zemlje, koja potiče od rastrošina kamenja. Sve doline, malene kao i velike koje leže u krhkim dolomitima obrađuju se, kao na brinama tako i na dnu. Time je tako rekuć poljodjelstvo povuklo

granice izmedu dijelova površine izgradenim krhkim dolomitima i vapnencima.

U vapnencima opažane pojave krša su prije svega *doline*, zatim *pukotine*, *škrapna polja*, *špilje* i *ponori*. Dijelovi površine, na kojima su rasijane mnogobrojne doline pokazuju obično slabi kut naklona, i protežu se samo na manje udaljenosti. Dok kod krhkih dolomita, ne ovisi plastika površine toliko o kutu naklona slojeva, jer je ona sila, koja je prouzročila postanje dolina, našla povoljan uvjet u raspucanosti krhkog dolomita, dotle igra kut naklona slojeva vapnenca, u vapnencima izgradenim predjelima, veliku ulogu kod izdjelavanja vanjskog lica površine.

Proces, koji je uvjetovao postanak dolina, djelovao je svuda na podnožju gorja, na sad veće sad manje dijelove površine. Na humovitoj ravni oko Krupe—Arapuše—Benakovaca, nalaze se dolinama bogati, iz rudistnih vapnenaca izgradeni dijelovi terena kod Vojevca i Gorinje; kod Jasenice Hasanbegove; te kod Pučenika. Doline su obično najbrojnije u dosta uskim nizinama, te na slabo nagnutim obroncima brežuljaka, ali površina odnosnih dijelova terena, nije kao na primjer površina od krhkih dolomita izgradene ravni oko Vranjske Mosure i Perne, jednolično pod slabim kutom nagnuta. Jedini predjel, koji je izgrađen iz rudistnih vapnenaca, i pokazuje jednolično na veću udaljenost pod slabim kutom nagnutu površinu, je Suvajsko polje kod Suvaje Hasanbegove. Više manje ravna površina Suvajskog polja, nije ali uvjetovana isključivo erozivnom djelatnošću voda, već je pošljedica maloga kuta naklona, pod kojim slojevi upadaju. Slojevi vapnenca brazde ovdje od istoka prema zapadu, i upadaju sa 15° prema sjeveru. Polje omeduju na jugu i zapadu, sjeverni, odnosno istočni obronci Grmeća planine, na sjeveru i istoku niski, većinom od lapornih vapnenaca izgradeni brežuljci Suhaje Mahmudbegove. Proteže se oko 3 *km* u sjeverojužnom i oko 2 *km* u zapadno-istočnom smjeru, pri srednjoj širini od jednog kilometra. Na sjeveru graniči polje sa dolinama bogatom ravni Vranjske Mosure, na istoku sa mnogobrojnim dolinama pokrivenom nizinom Vojevca i Gorinje, koja se proteže ispod sjevernih obronaka Trovare planine.

Približna škica Suvajskog polja i okolice o = dolina. *Tabla I., slika 1.*

Plastika površine Suvajskog polja, temeljito se razlikuje od plastike površine na sjeveru odnosno istoku graničećih predjela oko Vranjske Mosure, odnosno Vojevca—Gorinje, premda je površina istog bila izložena istim silama, koje su uvjetovale današnji vanjski izgled tih krajeva. Doline, koje nalazimo u Suvajskom polju, su isključivo nastale propadanjem površine, što su uvjetovali slijedeći odnošaji: Današnji tijek potoka Suvajčine, koji izvire iz na jugu ležećih lapornih vapnenaca i prosjeca u sjeverojužnom smjeru, u duljini od neko 3 *km* rudistne vapnence Grmeća planine, služio je također u prošlim geološkim vremenskim razmacima, počam od zadnjeg boranja našeg predjela, kao odvodni kanal za nadzemno otječuće vode istočnog dijela Grmeća planine. Prema današnjim znakovima, koje nalazimo u tom dijelu Grmeća, kao škrapna polja, lednjače, i duboke pukotine izrovane u kamenu, možemo zaključivati na velike količine voda, što no su uzduž obronaka dotjecale jarku Suvajčine. Ove su vode tekle nadzemno jarkom Suvajčine prema sjeveru, udubljivale su jarak, pri čemu je manji dio kušao, da između pojedinih slojeva vapnenca prodre u dubinu. Najveći dio došao je do Suvajskog polja, proširio se tamo, i tekao već prema množini pri tječuće vode prema sjeveru, odnosno prema istoku. Slojevi vapnenca u suvajskom

polju, posjeduju maleni kut naklona u smislu gibanja voda, što je olakšalo prodiranje veće množine vode između pojedinih slojeva vapnenca. Jedan dio nadzemno otječućih voda erodirao je polje, dočim je drugi dio prodro između pojedinih slojeva, i tamo tijekom vremena stvorio sad veće sad manje, nepravilno svrstane šupljine u smjeru upadanja slojeva vapnenca. Ove su se podzemne šupljine mjestimice prolomile, i tako su nastale prolomne doline (provalije, vrtače) strmih, mjestimice okomitih brina, koje su u najviše slučajeva na obim stranama spojene podzemnim šupljinama.

Najgornji dio jarka Suvajčine potoka, nalazi se u lapornim za vodu nepropustnim vapnencima, a ostali u rudistnim vapnencima. Ovaj poslednji dio jarka, na čitavoj dužini obiluje podzemnim odvodnim cijevima, tako da u današnje doba samo iza vodom obilatih perioda dosegne voda Suvajsko polje, a da prije u dubinu ne izčezne. U suhim mjesecima izčezne potok u rudistnim vapnencima, odmah iza kako voda prode sjevernu granicu lapornih vapnenaca. U proljeće i jesen dopre voda do Suvajskog polja, i izgubi se odmah pri izlazu Suvajčine potoka u Suvajsko polje (vidi skicu). Prigodom većih količina voda, skrene potok prema sjeverozapadu a zatim prema sjeveru, uzduž istočnih obronaka Grmeća planine i gubi se u jednom ponoru. Prodorne doline nalaze se u većem broju kod ulaza Suvajčine potoka u Suvajsko polje, te pri koncu nadzemnog tijeka u sjevernom dijelu polja. Za vrijeme privremene, djelomične poplave Suvajskog polja, što ju prouzročuje Suvajčina iščezava voda u ovim dolinama i ide podzemnim putem dalje.

Suvajsko polje[1]) spaja, sa na sjeveru ležećom, od krhkih dolomita izgradenom ravni oko Vranjske Mosure, jedva 1 *km* široki, iz rudistnih vapnenaca izgradeni dio površine, koji leži u istoj visini sa poljem. Ovaj uski dio, te ravan oko Vranjske Mosure, posuti su mnogobrojnim dolinama. Slojevi vapnenca ovog spojnog dijela, brazde od sjeverozapada prema jugoistoku i upadaju sa 44° prema sjeveroistoku. Slojevi vapnenca, koji na istoku graniče sa poljem kod Vojevca i Gorinje, brazde od sjeverozapada prema jugoistoku, i upadaju sa 40°—60° prema sjeveroistoku.

Činjenica, da su doline u vapnencima u sjevernom dijelu polja, koji posjeduju veći kut upadanja od vapnenaca u polju samom, mnogobrojnije, te da je na iste graničeća od krhkih dolomita izgradena ravan od Vranjske Mosure vrlo bogata dolinama, zatim pogledom na to, da je također na istoku na polje graničeća nizina Vojevca i Gorinje, koja je izgradena naslagama vapnenca sa znatnim kutem upadanja, pokrivena mnogobrojnim dolinama, dočim je polje samo od procesa, koji je uvjetovao postanak dolina samo slabo taknuto i razvijene su većinom provalije — čini se da govori za to, da je na proces, koji je uvjetovao postanak dolina, u predjelima od vapnenaca izgradenim, znatno uplivao kut naklona slojeva vapnenca.

Kako je velik kut naklona slojeva vapnenca morao biti, da budu i pošljedice procesa, koji je uvjetovao postanak dolina najveće, ne može se naravno ustanoviti, jer su još nekoje prilike bile od zamašaja kod postanka dolina; najmanje je pošljedice ali sigurno taj proces ostavio u naslagama, sa malenim kutom naklona.

U Grmeću, Trovari i Osječenici planini, koje su u glavnom od rudistnih vapnenaca izgradene, pojavljuju se doline samo mjestimice. Površina visokog gorja razrovana je mnogobrojnim, nepravilnim pukotinama, koje se tu i tamo protežu u velike dubine. Pukotine su redovito ispunjene ostatcima rastrožbe, koji

[1]) Suvanjsko polje, ravan Vranjske Mosure i nizina Vojevca i Gorinje leži po prilici u istoj visini.

su omogućili razvitak ogromnih šuma. Djelomično protežu se ostatci rastrožbe i humusa preko čitavih obronaka i kosa, iz kojih onda vire manje ili veće gromade vapnenca.

Na pravilno škrapno polje naišao sam na istočnom, tijeku Suvajčine potoka okrenutom obronku, neposredno pod visokim stijenama Crnog Vrha, kota 1002. Slojevi rudistnog vapnenca, koji su preko pô metra debeli, brazde ondje od zapada prema istoku, i upadaju sa 17° prema sjeveru. Slojevi vapnenca su okomito na slojne plohe, u svim mogućim smjerovima izpiljeni. Nalazimo tu škrapa raznog oblika, okrugljaste, ovalne, odugačke, koje kadkada sižu preko 3 metra duboko, a široke su polovinu do jednog metra. Škrape se medusobno često križaju, te su kroz to nastale raznolike tvorevine, koje podaju površini divlji, razrovani izgled. U škrapnom polju, na strani obronka okrenutoj tijeku Suvajčine, nalazi se nekoliko dolinama sličnih udubina, jedna ispod druge, koje se sve odlikuju okomitim prema zapadu okrenutim plohama.

Šematički nacrtano na *tabli I., slici 2.*

U okolici Crnog Vrha naišao sam nadalje na dvije, uzduž pukotina proširene, preko 10 metara duboke šupljine, kojima je tamošnje pučanstvo dalo ime ledenjača.

Drugi predjel u kojemu je proces, koji je uvjetovao postanak dolina, obuhvatio veće dijelove površine, jest depresija Vrtoče—Petrovačka. Doline se nalaze svuda ondje, gdje je površina manje više ravna. Broj dolina čini se da je ovdje, kod onih ravnijih djelova površine veći, koji su izgrađeni slojevima vapnenca sa većim kutom naklona. To naročito vrijedi za Rudopolje, sjeverno od Jelića glavice, gdje su doline doduše manje nego li primjerica kod Hrastavače i Mešće glavice; ali su za to brojnije. Slojevi vapnenca brazde kod Rudopolja od sjeverozapada prema jugoistoku i upadaju sa 40° prema jugozapadu, dok kut naklona slojeva vapnenca kod Hrastavače i Mešće glavice, kod istog smjera brazdenja iznaša oko 20°.

O špiljama i ponorima, koji se u vapnencima nalaze, progovoriti ću u savezu sa hidrografskim odnošajima našeg predjela.

U vapnencima depresije Vrtoče—Petrovačke, nalazi se nekoliko protegnutih sa zemljom i kršjem ispunjenih udubina površine, zvanih polje, koji pružaju u ovim krškim predjelima tamošnjem pučanstvu glavno, mjestimice jedino za obradbu sposobno tlo. Ove sa zemljom i kršjem ispunjene udubine površine, posjeduju znatne dimenzije, i leže dijelom u jugozapadno-sjeveroistočnom, a dijelom u sjeverozapadno-jugoistočnom smjeru. Najveću površinu posjeduje polje Vrtoče—Rudopolje—Krnjeuše, što no se prostire na jugozapadnom obronku Čučeve planine i spaja depresiju Vrtoče—Petrovačku, sa nizinom Krnjeuše—Risovca. Dalje na jugoistoku nalazi se Bjelajsko i Medeno polje oba sa sjeveroistočno-jugozapadnim smjerom. Sjeverozapadno od Vrtoča, proteže se u sjeverozapadno-jugoistočnom smjeru, oko 4 *km* dugačko Dugopolje. Manje tvorevine te vrsti nalazimo kod Lipe, Prkosa, Vodjenice, Skakavca i napokon kod Stinjana malih i Stinjana velikih, koji leže u gorskom lancu Osječenice planine. Sve ove tvorevine nastale su uslijed erozivnog djelovanja voda, koje su prouzročile udubine na površini, i iste naknadno manje ili više sa zemljom i kršjem prekrile.

U naslagama gipsa nalazimo također na specifične pojave krša. Sposobnost gipsa za razvitak pojava krša, očituje se na otvorenoj površini sa mnogobrojnim niskim izdubinama i brazdama. Kod Orašca i Rajnovca nalazimo često manje

špilje, iz kojih izviru manji potoci. Dolinama slične većim dijelom dugoljaste udubine površine, su u gipsu kod Orašca veoma česte. U naslagama gipsa kod Trubara, imade više dolina, od kojih su dvije stalno vodom napunjene, i nose ime Veliko i Malo jezero.

Hidrografski odnošaji.

Površinu našeg predjela izgraduje, izuzev manje dijelove koje izgraduju verfenski slojevi i laporni vapnenci, bez razlike kamenje, u kojemu su se mogle razviti pojave krša. Najveći dijelovi površine, i najviši gorski lanci, izgrađeni su od vapnenaca. Mnogo manje dijelove površine izgraduju krhki dolomiti, a najmanje naslage gipsa.

Atmosferičke oborine ovih predjela, iščezavaju uslijed dalekosežnog razvitka krša brzo u dubine, i slijede puteve, štono su ih si u prošlim geološkim vremenskim razmacima stvorile. Ovi vode predjelima vrela Une odnosno Sane. Nekada prevaljuju vode, sad duže sad kraće dijelove puta nadzemno, prije nego li se izliju u korito navedenih rijeka.

U sjevernom dijelu našega predjela, kod Jezerskog, zapadno od Otoke, nalazimo tri nadzemno vodu odvadajuća riječna korita, koja nikada ne presušuju i to Kramarica, Petka i Pecha potok.

Odnošaji, pod kojima izviru vrela obiju prvospomenutih potoka, nisu mi poznati, jer isti leže već izvan predjela, kojeg sam ja istražio. Izvan svake je ali sumnje, da se duboko u terenu ležeća korita Kramarice i Petke, nalaze u veoma niskom kršu, ako ne već u granicama verfenskih slojeva, jer iste naslage svuda u istočno graničećim predjelima ispod krhkih dolomita izlaze na polje. Oba potoka gube se u vapnencima, što no leže iznad krhkih dolomita, i nastavljaju svoj put podzemno prema istoku, k koritu Une. Treće nadzemno vodno korito, Pecha potok, izlazi iz jedne špilje, koja leži u gromadastim vapnencima, teče oko *2 km* daleko u krhkim dolomitima prema istoku, i gubi se u jednom ponoru, koji leži u krhkim dolomitima.

Mnogobrojna vrela, izviru na granici izmedu lapornih vapnenaca i krhkih dolomita, odnosno pješčanih vapnenaca, na humovitoj ravni Badića—Matavaza i pritječu u više potoka, koji su svoje korito usjekli u lapornim vapnencima, rijeci Uni.

Dva vrela izviru usred krhkih dolomita, i to vrelo kod zadnjih kuća u Otoci te Rašiko vrelo, štono izvire oko *2 km* južno od mjesta, gdje Arapuški potok utječe u Vojskovsku rijeku. Oba vrela su stalna, jaka i podvržena malim promjenama, gledom na količinu vode.

Hidrografski odnošaji ovog dijela našeg predjela, uvjetovani su dijelom veoma niskim kršom, dijelom odnošajima u nepropustnim naslagama.

Dio našeg predjela, koji se nalazi južno od Krupe, odnosno južno od crte Suvaja—Benakovac, razlikuje se u toliko od upravo ocrtanog predjela, što je debljina kamenja sposobnog za razvitak krša, daleko veća, ili drugim riječima, što je relativna visina izmedu za razvitak krša sposobnih i za vodu nepropustnih naslaga, daleko veća. Stoga razloga nalazimo u ovom dijelu predjela, samo kratka nadzemna riječna korita, koja stalno vodu odvadaju, i to u za vodu nepropustnim naslagama, na koje se priključuju u vapnencima ležeća suha korita,

koja služe samo za prigodno odvadanje voda. To su u prvom redu korita Suvajčine potoka kod Suvaje, Vodenice i Marjanović potoka kod Vodenice u depresiji Vrtoče—Petrovačkoj. (U specijalnim kartama Kulen-Vakuf—Dônji Lapac, izmedu Suhopoljskog Vrha i Čurgušovog vrha u Trovari planini, zatim u Grmeć planini kod Hrgara ucrtani potoci, kao što i južno razgranjenje i protezanje Suvajčine potoka ne postoje uopće.)

Predjeli vrela ovih triju potoka, nalaze se u pasu lapornih vapnenaca Risovca—Krnjeuše—Vodenice, koji je na obim stranama omeden rudistnim vapnenicima. Vrela ne presahnu nikada posvema, akoprem količina vode u suhim godišnjim dobama znatno opadne. Duži ili kraći dio puta teku potoci kroz laporne vapnence, i dospjevaju onda u rudistne vapnence, odnosno uslojene vapnence, gdje su si tijekom vremena izrovali sad šire sad uže, manje više duboko u terenu usjeknute jarke, po kojima danas možemo zaključiti na ogromni erozivni rad vodenih žila. Najznatniji suhi jarak, izduble su vode Suvajčine potoka. Isti se proteže u sjevero-južnom smjeru, i leži sa dvije trećine dužine u rudistnim vapnencima, te je na obim stranama omeden visokim, strmim brinama. Podina je jarka oko šest metara široka, i potpuno pokrita sa pretežno velikim zaobljenim valućem vapnenca. Suhi jarci Vodenice i Marjanovića potoka, su doduše također dosta duboko u vapnencima izdubljeni, zaostaju ali daleko, iza veličajnosti razvitka jarka Suvajčine. Razlog tome ne leži toliko u izdašnosti odnosnih predjela vrela, koliko u veličini i rasprostranjenosti predela, iz kojega vode izravno koritu pritječu, jer se izdašnosti pojedinih predjela vrela, navedenih triju potoka, medusobno tek neznatno razlikuju. Dapače čini mi se, da je izdašnost predjela vrela Vodenice potoka, najveća. Jarci Vodenice i Marjanović potoka, nisu mogli posjedovati, gledom na njihov položaj, rasprostranjene predjele, iz kojih bi vode izravno jarcima pritjecale, i služila su u prošlim geološkim vremenskim razmacima, kao što i danas, pretežno, ako i ne isključivo, kao odvodni kanali u lapornim vapnencima izvirućih vrela.Da je jarak Suvajčine služio, i još danas služi, kao nadzemni odvodni kanal vodama rasprostranjenog krškog predjela Grmeć planine, dokazuje dovoljno njegov položaj, te činjenica, da potok kratko vrijeme iza svake kišne periode jako nabuja, voda bude mutna i dosegne polje, zatim ali iza nekog vremena opet spadne, i gubi se dalje otraga u vapnencima jarka. Za suhih godišnjih doba, su Suvajčina, kao što Vodenica i Marjanović potok, maleni potočići, koji se odmah iza kako voda pređe granicu lapornih vapnenaca, u vapnencima gube. Svi ovi potoci, gube se bliže ili dalje od granice lapornih vapnenaca, prema tome, da li je izdašnost predela vrela, i izravni dotjecaj vode iz neposredno graničećih predjela, iz kojega vode izravno jarcima pritječu, veći ili manji, nego li odvodna sposobnost podzemnih, uzduž korita potoka ležećih, od voda potoka u prošlim geološkim vremenskim razmacima stvorenih, disolucionih pukotina, i na njih se nadovezujućih podzemnih odvodnih žila.

Uz ova tri potoka, spomenuti nam je još Risovac potok, koji većim dijelom teče u lapornim vapnencima u nizini Risovca, i gubi se u rudistnim vapnencima kod Buhlaća, odmah iza kako je voda prešla granicu lapornih vapnenaca.

Suvajčina potok teče od juga prema sjeveru; Risovac potok od zapada prema istoku, a Vodenica i Marjanović potok od sjeveroistoka prema jugozapadu.

U savezu sa upravo napomenutim nadzemnim potocima, progovoriti mi je ovdje o podzemnoj špilji Gudavca, iz koje periodički voda izvire.

Izlazak Gudavačke špilje, nalazi se na jednoj pukotini u vapnencima gornje Krede, na južnom obronku Oklinjka, kod Kote 256, oko 200 koraka udaljeno od ceste Krupa—Benakovac.

Situaciona škica nalazi se na *tabli I., slici 3.*

Pred izlaskom špilje proteže se kotlu slična udubina, čije su brine izgradene na jugu od rudistnih vapnenaca, u kojima leži izlazak špilje, na istoku, sjeveroistoku, sjeveru i jugozapadu od krhkih dolomita, a na zapadu od rudistnih vapnenaca. U zapadnom pasu krednih vapnenaca, proteže se u po prilici istočnozapadnom smjeru uska dolina, koja se kod Gudavca donjeg proširuje u kotlu sličnu, sa sviju strana strmim brinama omedenu jamu. Dno kotlu slične udubine Gudavca, pokriveno je više metara debelom naslagom zemlje, u koju se je, počam od izlaska špilje, usjekla duboka brazda, koje u neposrednoj blizini špiljskih vrata posvema nestaje. Čim dalje od vrata, tim je dublja i šira brazda. Debljina naslage zemlje, veoma je malena u blizini zapadnih obronaka. Dolina, koja spaja kotlu sličnu udubinu Gudavca, sa kotlu sličnom jamom kod Gudavca donjeg, pokrita je samo sa nekoliko centimetara debelom naslagom zemlje. Dno kotlu slične jame kod Gudavca donjeg, takoder je pokrito zemljom, debljina naslage je ali manja, nego li u kotlu sličnoj udubini Gudavca. Nema sumnje, da se ovdje radi većim dijelom o ostacima rastrožbe, koje su od voda u niže udubine isprane bile, te izravnane i znatno povećane, od periodički iz špilje Gudavca izlazećih voda.

Špiljska vrata, kojima se dolazi preko gore spomenute, od ostataka rastrožbe izgradene ravnine, posjeduju oblik poluljevka, oblik, koji bi nastao, ako pomislimo lijevak na donjoj strani ograničen ravnom plohom. Duljina ravne plohe, iznaša u prileżećem slučaju 7 metara i nagnuta je sa 26°.

Šematična škica špilje.

Nacrt nalazi se na *tabli I., slici 4.*

Tlocrt nalazi se na *tabli I., slici 5.*

Pravi se ulaz u špilju nalazi oko 3 metra ispod površine kotlu slične udubine, i tako je uzak, da se upravo jedan čovjek može kroz njega provući. Kosa ravnina pred ulazom špilje pokrivena je sitnim, te kaó orah velikim, šljunkom. Ulaz u špilju, zatvoren je izuzam maleni otvor, sa velikim okrugljastim gromadama vapnenca. Na ulaz špilje, nadovezuje se, oko 15 metara dugačka, 4 do 6 metara široka, odugačka izba, koja je na podu pokrita sa velikim okrugljastim komadima vapnenca, kao i sa manjim, kao glava ili šaka velikim valućem. Krov izbe prevučen je sa sadrom bez stalaktita, tako da u špilji samoj nisam više mogao slijediti na izlazu jasno vidivu pukotinu. U donjoj polovici odugačke izbe, u razini poda, nalazi se u istočnoj stijeni kratak, najprije horizontalno, a onda okomito prema dolje idući prolaz. Kroz ovaj prolaz može se unići u četverouglastu izbu, dno koje leži po prilici tri metra niže, nego li dno duguljastog gornjeg hodnika. Dno četverouglaste izbe, pokriveno je većinom kao glava velikim, okrugljastim valućem. U postranim stijenama izbe, nalazimo više kratkih udubina. Četverouglasta izba je oko 6 metara dugačka, 6 široka i 6 visoka. Obje izbe leže u sjeverojužnom smjeru. U razini poda četverouglaste izbe, u produženju južne postrane stijene, proteže se špilja u obliku hodnika dalje prema IJI. Hodnik špilje izrovan je u smjeru brazdenja vapnenih slojeva, i posjeduje uslijed naklona vapnenih slojeva, koji iznosi 30°, oblik trapeza, kojeg je kraća stranica okrenuta

prema jugu. Širina hodnika iznaša oko 4 metra, a srednja visina oko 1·5 do 2 metra. Valuće vapnenca, nalazimo na podu hodnika samo rijetko. U hodnik sam prodro oko 40 metara daleko.

Ova špilja sa svim njezinim osebinama, lijepi je primjer, za veličinu radnje rukava vode, koji stoji pod velikim tlakom. Maleni dio špilje, kojeg sam istražio i ovdje opisao, dokazuje dovoljno, gledom na znatnu udaljenost izmedu razine hodnika špilje, i razine kotlu slične udubine Gudavca, koji razmak iznosi oko 8 metara, da se postanak ove špilje kao i današnja funkcija, dade zamisliti samo ako predpostavimo visoki tlak, kojemu su vode, koje su ovim hodnicima cirkulirale, morale biti izložene. Velike naslage valuća i okruglaste gromade vapnenca, dokaz su velikog mehaničkog rada, koji predpostavlja veliku brzinu gibanja vodâ, u ovim špiljskim hodnicima. Voda u ovim špiljskim hodnicima, morala je dakle stajati pod velikim tlakom, ili drugim riječima: Mjesto odakle su prodirale vode u ove špiljske hodnike i još danas prodiru, mora da leži daleko više nego li izlaz špilje Gudavca. Postanje špilje Gudavca ima se pripisati rukavu vode koji je prodirao odozdol prema gore.

O cirkuliranju vodâ u ovim špiljskim hodnicima doznao sam slijedeće:

U jeseni i proljeću pomoli se voda polagano na vratima špilje, uzdiže se polagano do površine kotlu slične udubine Gudavca, i napuni u 3—10 sati polulijevak. Suvišak prelijeva se u spomenutu brazdu, i teče prema spojnoj dolini izmedu Gudavca i Gudavca donjeg, te teče kroz istu u kotlu sličnu jamu Gudavca donjeg. Na sjevernoj strani jame Gudavca donjeg, nalazi se mali ponor, u kojem se pritječuća voda gubi, da podzemno nastavi put, prema vrelima Krušnice. Kad su vrata špilje puna, počne voda brujiti uzduž konveksne plohe poluljevka.

Iza odužeg kišnog vremena, pojavi se voda također polagano iz izlaska špilje, napuni vrata i stvori se onda kipeći vrtlog, uzduž konveksne stijene, koji izbacuje komade drvlja, i valuće. Izbačena količina vode približuje se manjem potoku, te potopi redovito kotlu sličnu jamu kod Gudavca donjeg, jer maleni ponor nije u stanju, da svu pritječuću vodu usiše. Jedan do dva dana voda je mutna, razbistri se onda i izvire obično 5 do 8 dana neprekidno iz špilje, na što se polagano opeta povuče. Kad voda ide natrag, čuje se duže vremena jako lupanje i udaranje.

To se ponavlja dva do šest puta u godini.

Tamošnji seljaci tvrde, da postoji savez izmedu ovih špiljskih hodnika i u zračnoj crti oko 10 *km* udaljenim poljem Lušci kod Lušci Palanke, budući da voda redovito iz špilje izlazi, kad je i polje Lušci potopljeno. Polje Lušci leži oko 120 metara više nad morem, nego li izlaz Gudavačke špilje.

Vrela.

Najveći broj vrela našeg predjela, vezan je na laporne vapnence. Vrela izviru većinom iz lapornih vapnenaca, u malenoj udaljenosti od kontakta sa ostalim kamenjem. Lapornim vapnencima uslojen je, kako ćemo u slijedećem poglavlju vidjeti na mnogobrojnim mjestima pješčani vapnenac, te se obično na dodirnim plohama izmedu obiju vapnenaca pojavljuju vrela. Ravan Badićí-Matavazi ne pokazuje s obzirom na nepravilnu, veoma izvrnutu gradu, gledom na pojavljivanje vrela, nikakve pravilnosti; isto tako i malena naslaga lapornog vapnenca kod Vojevca, te kod Tihotine—Hrgara, dok ali vrela iz lapornih vapnenaca izgradenog pasa Riso-

vaca—Vodenice—Skakavaca, leže po svoj prilici u dvjema crtama, koje se nalaze jedna iznad druge. Prva crta, kojoj pribrajam visoko ležeća vrela Risovca potoka, na istočnom obronku Mačje grede, kao što i pojedina vrela kod Vranovine, Vodenice i Skakavca leži u apsolutnoj visini od 850—900 metara nad morem. Druga niža crta, leži 100—150 metara niže i obuhvaća predjele vrela Risovca, Vodenice i Suvajčine potoka, kao što i mnogobrojna vrela kod Krnjeuše. Od obiju crta presušuje gornja, u suhim mjesecima posvema. Laporni vapnenci su vodom najbogatije naslage, našeg predjela.

Vrela, koja izviru u lapornim vapnencima, podvrgnuta su znatnim promjenama.

Iz krhkih dolomita izvire nekoliko vrela u okolici Lipe, u depresiji Gorjevca-Lipe. Vode prevaljuju sad duži, sad kraći dio puta nadzemno, i gube se onda u dubinu. Kod žandarske postaje u Lipi, izvire najjače od ovih vrela, Begovac vrelo. Između crkve u Lipi i Tarkovca, u neposrednoj blizini ceste, izvire dalnjih pet vrela iz krhkih dolomita.

U depresiji Vrtoče—Petrovačkoj, izvire kod Bjelaja, na podnožju istočnog obronka Srda (914) više vrela iz krhkih dolomita.

Sjeverno od Klise, oko 100 metara udaljeno od lijeve obale Une, izvire iz krhkih dolomita jako vrelo t. z. Toplica vrelo, koje u mnogočemu naliči na drugom mjestu spomenutom Rašikom vrelu kod Vojskovske rijeke.

Iz krhkih dolomita kod Boboljuska, izvire više vrela, koja pritječu nadzemno k Uni.

Vrela, koja izviru u krhkim dolomitima, podvržena su malenim promjenama.

Iz vapnenaca izviru oba najjača stalna vrela našeg predjela, i to vrelo Une, koje se nalazi na hrvatskom tlu kod Srba, te vrelo Krušnice, koje leži oko 5 *km* južno od Krupe. Iz obiju vrela otječe velika množina vode, i oba posjeduju kod izlaza zatvoreni bazen, u kojemu voda mirno stoji, i otječe preko propustne prepreke dalje, tako da položaj i oblik samog izlaza vrela, ostaje sakrit. Bazeni su prema vani zatvoreni sa propustnom, naravnom preprekom, koju tvore velike više ili manje zaobljene gromade vapnenca. Ta naravna prepreka priječi vodu vrela, da slobodno otječe, odnosno prouzročuje nakupljanje vode u bazenu. Dubina vode u bazenima u blizini poprečne prepreke dosiže kod obih vrela 2—3 metra.

Situaciona škica.

Vrela Une nalazi se na *tabli I., slici 6.*

Vrela Krušnice nalazi se na *tabli I., slici 7.*

Bazeni obiju vrela imadu različiti oblik, kao što se to jasno iz gore navedenih škica razabire. Bazen vrela Une, nalazi se na kraju jarka, koji je sa sviju strana omeđen visokim, strmim obroncima, i naliči malom, otvorenom jezeru, sa nadzemnim otjecanjem. Bazen Krušnice prekrit je, za razliku od bazena Une, sa više stotina metara visokom stijenom. Površina bazena nije pokazivala u doba, kad sam ja posjetio vrela, nikakvih znakova, po kojima bi se moglo zaključiti na položaj izlaza vode.

Iza duljih kišnih vremena, nabujaju oba vrela, prema navodima tamošnjih seljaka, veoma jako, voda bude mutna, a na površini bazena pojavi se široki, ne baš visoki ključ.

Analogija ovih dviju stalnih vrela, sa Gudavačkom špiljom, iz koje periodički voda izvire, leži na dlanu. Kad bi iz Gudavačke špilje uvijek izvirala voda, imali bi kod izlaza vrela bazen, čiji sam oblik na drugom mjestu skicirao, zatim bi

mogli opažati, kod znatnijeg pritjecanja vodâ, već prema većemu tlaku, viši ili niži ključ na površini bazena, kao što to biva i u sadanje doba iza dužih kišnih perioda. I obzirom na analogne pojave kod Gudavca, sa pojavama u bazenima Une i Krušnice, možemo zaključiti, da stalna vrela Une i Krušnice izlaze iz špiljskih hodnika, niže od površine bazena, zatim da mora predjel, odnosno nakupine vodâ, iz kojih vode obim vrelima dotječu, ležati razmjerno više, nego li površina otječuće vode u vrelima, da uzmogne svladati razlike niveaua i trenje. Prekoračuje li tlak normalnu mjeru, onda nastupa ključanje vode u bazenu vrela, površina se nadigne, i može napokom preći u niski vodeni ključ. Veličina promjena u obim bazenima, stoji u izravnom razmjeru sa visinom tlaka.

Usred vapnenaca, izvire nadalje manje stalno vrelo kod Čavke, na cesti Vrtoče—Petrovac, koje stoji po svoj prilici u uzročnom savezu sa Vrtoče—Krnjeuškim popriječnim prodorom.

U blizini kontakta izmedu krhkih dolomita i vapnenaca, izviru vrela Krke, koja utječe južno od Ermain Manastira u Unu, zatim vrela kod Klise, sjeverno od Kulen Vakufa, vrela Orašca potoka, i konačno na drugom mjestu spomenuto vrelo Peche potoka.

Na humovitoj visokoravni oko Trubara u Dugopolju, nalaze se dva jezera, treće u trubarskom polju, a četvrto kod Tiskovca. Sva četiri jezera spojena su sa suhim potočnim jarcima, kojima iza otopljenja snijega pritječe znatna količina vode. Najinteresantnije od svih četiri je Veliko jezero kod Kaldrme u Dugom polju, jer leži na vodnoj bridi. Kad jezeru naime dotječe dostatno vode, onda se izlijeva jedan dio vode prema Dugom polju, i teče dalje uzduž Kurdine drage površinom prema sjeveru i utječe u Krku odnosno Unu, a drugi dio otječe djelomice površinom, djelomice podzemno preko Malog jezera, Tiškovcu potoku prema jugu, Krki, koja utječe kod Šibenika u Jadransko more. Prema tome pritječe jedan dio vodâ Velikog jezera Crnom, a drugi Jadranskom moru.

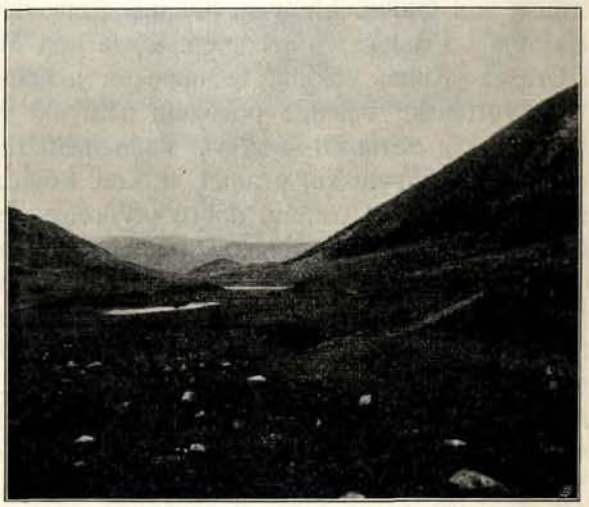

Slika 2. *a:* Veliko jezero. *b:* Malo jezero kod Kaldrme. Sjeverno od Velikog jezera na slici Dugo polje, a brežuljčić u pozadini, označuje sjevernu granicu polja.

Geološki odnošaji.

U »Grundlinien der Geologie von West-Bosnien und Türkisch-Croatien« opisane su na strani 247. do 250. od dr. E. pl. Mojsisovicsa, posve ispravno geološke prilike toura Novi—Krupa, Krupa—Bihać, te Bihać—Kulen Vakuf. Na stratigrafskoj razdiobi, te starosti koju je E. pl. Mojsisovics u drugom dijelu njegove knjige pojedinim naslagama pripisao, ne mogu ništa ili samo malo mjenjati, jer mi nije uspjelo naći nedvoumne paleontološke priloge, na

temelju kojih bi se njegovo shvaćanje utvrdilo ili mjenjati moralo. Promjenila se je jedino opća slika predjela, koja je u Titze-Mojsisovics-Bittnerovoj karti bila samo šematički nacrtana.

Opis izlučenih formacija:

Perm.

U sjeveroistočnom uglu naše karte, proteže se permska formacija u obliku uskog izdanka, koji se na istoku nadovezuje na raširene naslage permske formacije kod Bos. Novog[1]) u naš predjel. Naslage izgraduju crvenkastosmedi, tinjčasti, pješčenjaci iz kojih mjestimice proviruju manje gromade vapnenca.

Trias.

Verfenske naslage.

Naslage donjeg triasa, rasijane su preko cijelog predjela, u sad većem, sad manjem rasprostranjenju. U sjevernom dijelu predjela, nalazimo naslage donjeg trijasa kod Otoke, Lipovca, Arapuše-Petrovića, Dubovika Malić bega, Podkalinja-Hašanja i Prisjeke; u srednjem dijelu kod Melinovca-Lohova, Brusovca, Doljana i Orašca—Kulen Vakufa, te napokon u južnom dijelu kod Boboljuska i Radića.

Verfenske naslage pokazuju trostruki razvitak i to *vapnenasti, glinenasto-škriljavi* i *pješčenasto-škriljavi.* Vapnenasti razvitak, opažao sam kod Melinovca na bosansko-hrvatskoj granici, te kod Rodića jugoistočno od Suvaje. Kod Melinovca su naslage osobito dobro otvorene, jer je jedan dio ceste Bihać—Neblue usječen u obronke, koji su od spomenutih naslaga izgrađeni. Mnogobrojni kameni otisci *Myacita,* koji se često nalaze na plohama slojeva, opredieljuju njihovu pripadnost. Osim toga pojavljuju se u velikom broju, čudnovato zavijene, mjestimice ravno ispružene, sad duže, sad kraće, redovito zlo održane, tragovima puzavaca slične, tvorevine, koje po svoj prilici predstavljaju ostatke lijevaka *Cephalopoda.* U nižim dijelovima ove naslage, kod Lohova, pojavljuju se ispod vapnenastih slojeva, pješčenasto-škriljave verfenske naslage.

Glinenasto-škriljavi razvitak opažao sam jedino na brijegu Vočkovcu, koji leži neposredno zapadno od Otoke. Ovaj 394 metra visok brijeg, izrađen je isključivo od verfenskih naslaga. U donjem dijelu prevladuje pješčenasto-škriljavi razvitak, a u gornjoj polovici pojavljuju se žuti, glinenasti, skriljevci sa *Myacitima,* koji se na površini raspadaju u malene komadiće.

Pješčenasto-škriljavi i čisto pješčenasti razvitak werfenskih naslaga, najrašireniji je u našem predjelu. Sve gore nabrojene naslage, izgrađene su od smedih, tinjčastih, kremenastih pješčenjaka, koji pokazuju većim dijelom jasno razvijenu škriljavost. Mjestimice nalazimo crvenkastosmeđe i sasma crvene odlike, u kojima su redovito okamenjine mnogobrojnije.

Sve tri odlike verfenskih naslaga, odlikuju se brojnim uklopinama *Myacita* te *Myophoria,* dok se ostale tipične okamenjine nalaze samo rijetko, i većinom u zlom stanju održane.

---

[1]) E. pl. Mojsisovics: Grundlinien etc. str. 191.
Dr. F. Katzer: Geologischer Führer durch Bosnien und Hercegovina str. 9.

U stanovitom savezu sa verfenskim naslagama, nalaze se u okolici Kulen Vakufa, Orašca i Trubara-Kaldrme, znatne naslage gipsa.

Uzduž tijeka Une, izlaze na površinu slijedeće naslage gipsa: Kod Suvaje, na desnoj obali Une; kod Ermain Manastira, na ljevoj brini tjesnaca Unca, nedaleko od srpsko-pravoslavne crkve; u Gečedu kod Kulen Vakufa; kod žandarske postaje u Kulen Vakufu, na cesti Kulen Vakuf—Boričevac; zatim velika naslaga kod Rajnovaca i Orašca i konačno malena naslaga u Gorici kod Račića, jugozapadno od Ripča. Prostrana naslaga gipsa kod Trubara-Kaldrme, nalazi se usred gorja, jugoistočno od Suvaje i Srba.

Razvitak naslaga gipsa, koje leže uzduž tijeka Une, je jedan te isti. Tanke, bijele taložine gipsa, izmjenjuju se sa još tanjim taložinama gline, tako da gips izgleda kao da je isprutan. Razvitak naslaga gipsa kod Trubara-Kaldrme, razlikuje se u toliko od prvonavedenih naslaga doline Une, što se naslaga gipsa kod Trubara, sastoji iz mnogobrojnih, smeđe obojenih, prozračnih kristala gipsa, koji su uklopljeni u bjeloj, tankovlaknastoj gipsnoj masi. Drugo obilježje, kojim se odlikuje naslaga gipsa Trubara-Kaldrme, tvore mnogobrojni, kao šaka veliki, ali i posve maleni uklopci, verfenskih pješčenjaka. Uklopci imadu obično zaobljene bridove, ali nikada ne postizavaju oblik valuća. Sastav naslage gipsa kod Trubara-Kaldrme, razlikuje se dakle bitno, od razvitka naslaga gipsa doline Une.

Stratigrafski odnošaji, pod kojima leže naslage gipsa u dolini Une, te kod Trubara-Kaldrme, također se međusobno bitno razlikuju. Naslage gipsa kod Rajnovca i Orašca, s kojima poistovjetujem s obzirom na jednaki razvitak gipsa sve naslage doline Une, leže u Rajnovcima, kod Kote 408, ispod verfenskih pješčenjaka. Podina naslaga gipsa, nije nigdje otvorena. Ove naslage gipsa, su prema tome sigurno starije od verfenskih pješčenjaka, i mogu pripadati s obzirom na to, što podina naslaga nije poznata, još djelomično donjem trijasu ili već djelomično ili posvema permskoj formaciji, što je već E. pl. Mojsisovics[1]) predmjevao.

Naslaga gipsa kod Trubara-Kaldrme, leži kod Kaldrme u Tiskovcu potoku neposredno ispod krhkih dolomita, srednjega, odnosno gornjeg trijasa. Podina naslaga gipsa, nije nigdje vidiva, kao što i kod Rajnovaca. Uklopci u gipsu sastoje se isključivo od verfenskih pješčenjaka, dok ali nisam nigdje opažao uklopce vapnenastih, ili glinenasto-škriljavih odlika werfenskih naslaga. Naslaga je prema tome sigurno mlađa od werfenskih pješčenjaka, i može s obzirom na to pripadati djelomično ili posvema donjem trijasu, ili već djelomično ili posvema srednjem trijasu.

Naslage gipsa doline Une, nalaze se dakle na granici izmedu permske i trijaske formacije; naslage gipsa kod Trubara-Kaldrme po svoj prilici na granici izmedu donjega i srednjega, odnosno gornjeg trijasa.

Verfenske naslage kod Brusovca, jugozapadno od Lipe sadržavaju 5 *cm* debeo prema SZ. upadajući slojić ugljena.

Gornji Trias.

Iznad naslaga o kojima sam gore prozborio, leži kompleks naslaga, izgrađenih od krhkog dolomita, i u njemu nalazećih se naslaga tamnog, uslojenog vapnenca,

[1]) E. v. Mojsisovics: Grundlinien i t. d. str. 192.

koji nije pružio nikakvog pouzdanog paleontološkog materijala — gledom na posvemašnje pomanjkanje okamenjina u vapnencima te krhkog sastava dolomita — na kojem bi se moglo temeljiti, apsolutno sigurno odredenje starosti. Stratigrafski odnošaji, kao i rezultati istraživanja u bliskim predjelima Dalmacije, koje je dr. Richard Schubert skupio u raspravi »Geologija Dalmacije«, bili su mi putokazom, kod prosudivanja pitanja starosti ovih naslaga. U slijedećem prikazu namjeravam, da u kratko progovorim o medusobnom odnošaju krhkih dolomita i vapnenaca i pokušaću, upirajući se o razdiobu tvorevina triasa u istočno na naš predjel nadovezujuće se okolice Sitnice i Ključa[1]), te u Dalmaciji[2]), da prikažem razdiobu tvorevina triasa, koja odatle za naš predel proizlazi.

Iznad verfenskih naslaga, leže kod Otoke jasno uslojeni, crni, gusti vapnenci, koji su mjestimice jako razdrobljeni, kao n. pr. na cesti Otoka—Baštra, kod kote 180. Ovi vapnenci nalaze se samo tu i tamo u manjim nakupinama, i naslage dosižu redovito malenu debljinu. Te slojeve opažao sam na više mjesta u okolici Otoke, a također i malena, od Une prosječena naslaga crnog vapnenca kod Kulen Vakufa, na križanju cesta Kulen Vakuf—Vrtoče, i Kulen Vakuf—Boričevac, čini se da spada ovamo. U istima nisam našao nikakvih okamenjina.

Iznad crnih vapnenaca, većinom ali neposredno iznad verfenskih naslaga, leži veliki kompleks krhkih dolomita. U sjeveroistočnom uglu našeg predjela, leže isti neposredno na permskim pješčenjacima. Građa krhkih dolomita, nije svuda jednaka. U nižim slojevima su dolomiti čisto bijeli, do bjelkasto-sivi, jasno uslojeni, i raspadaju se na površini većinom u krupni pjesak. Ova je građa krhkih dolomita, pretežno razvijena uzduž ceste Novi—Otoka, te na humovitoj ravni kod Arapuše i Matavaza. Gornji slojevi dolomitnih naslaga, slično su građeni, mjestimice je kamen čvršći i oolitski izgrađen. Na takvu oolitski izgrađenu naslagu dolomita naišao sam kod Lipe, u blizini kote 808, na cesti Lipa—Vrtoče. Dolomit je bjelkastosiv, gust, i sadržaje mnogobrojne, kao grašak velike, okrugljaste konkrecije, koje se također sastoje iz dolomita. Takve oolitične dolomite, koji se u Velebitu, u zapadno graničećim krajevima pojavljuju, pribrojio je Schubert[3]) alpinskom glavnom dolomitu, odnosno noričkom odjelu.

Najgornje naslage dolomitskog kompleksa, tvore šupljikavi, sivkasti, i zamazano bijeli dolomitični vapnenci. Isti su čvršći od krhkih dolomita, raspadaju se na površini u sitni pjesak, i građa im je mjestimice ista kao u pješčenjaka. Vertikalna debljina ovog dijela slojeva je malena.

Crni vapnenci, koji leže neposredno iznad verfenskih naslaga, i u ostalom posjeduju neznatno rasprostranjenje, sa nad njima ležećim krhkim dolomitima, i u istim nalazećim naslagama vapnenca, predstavljali bi prema tome, ako predpostavimo neprekidno taloženje iz mora trijaske formacije, čitavi srednji, i jedan dio gornjeg trijasa, naime: ljušturni vapnenac, ladinski i norički odio. Da li je to u istinu slučaj, ili su samo pojedini odjeli srednjeg, odnosno gornjeg trijasa zastupani, ostali ali posve manjkaju, ne dade se ustanoviti, budući da uslijed raspucanosti, i krhkog sastava dolomita, nije moguće bilo naći nikakvih okamenjina, a niti imade nade, da će se ikada takve naći. U dolomitima nalazeći se vapnenci, nisu također pružili dovoljnih paleontoloških priloga.

[1]) E. pl. Mojsisovics: Grundlinien i t. d. str. 198.
[2]) Dr. R. Schubert: Geologija Dalmacije str. 37.—46.
[3]) Dr. R. Schubert: Geologija Dalmacije str. 45. i 104.

Kod Rakana, na lijevoj obali Vojskovskog potoka, nalazi se jedna takva naslaga, u konkordantnom ležanju u krhkim dolomitima. Najdonji slojevi naslage, izgradeni su iz crnih, do crno sivih, uslojenih vapnenaca, koji sadržavaju uklopljene ploče kremena. Debljina pojedinih slojeva, prekoračuje rijetko širinu ruke. Kremen je obično crnosiv i usporedo sa slojnim plohama uklopljen. Iznad ovih vapnenaca ležeći vapnenci, su tamni, uslojeni, i prosječeni bijelim, katkada i crvenkastim žilama kalcita. Pojedini slojevi prepuni su, rastrošbom na polje izašlih, *dijelova stabljike korala,* sadržavaju zatim brojnih *kamenih jezgra gastropoda*, te ostatke jedne, u familiju *Trigonidea* spadajuće školjke. Uklopine kremena, manjkaju u ovom dijelu naslage posvema. Najgornji slojevi ove naslage, sastoje se iz crnosivih, sa bijelim žilama kalcita prosječenih vapnenitih škriljevaca, sa ukupnom debljinom od jedva jednog metra. Nad ovim slojevima leže naslage krhkog dolomita. Najveća vertikalna debljina ove naslage vapnenca, teško da prekoračuje 50 metara.

Veliku sličnost sa naslagom vapnenca kod Rakana, posjeduje naslaga vapnenca kod Benakovaca. Na podini naslage vapnenca kod Benakovca, leže također uslojeni vapnenci sa uklopinama kremena, koji se jedino bojom razlikuju od kremena sadržavajućih vapnenaca kod Rakana, i izlaze na cesti nedaleko od žandarske postaje na polje. Vapnenci, koji sadržavaju uklopljen kremen, su bjelkasto sivi, crvenkasti, a mjestimice i zelenkasti. U ovim sam vapnencima našao kraj ceste, oko 500 metara, u pravcu prema Krupi, od žandarske postaje udaljeno, u crvenkastom, kremenastom vapnencu, nekoliko proreza *Cephalopoda,* nisam ali uspio, uza sve naprezanje, da dobijem jedan potpuni eksemplar. U jednoj oko pet metara dubokoj jami, koja je u blizini žandarske postaje, u vapnencima sa uklopinama kremena bila iskopana, našao sam u dubljim slojevima lećaste uklopine kao trava zelenog, pršinastog pješčenjaka, koji moguće da odgovara alpinskoj *„pietra verde"*. Vapnenci sa uklopljenim kremenom, leže iznad krhkih dolomita, a ovi kod susjednih sela Podkalinje i Prisjeka, sjeveroistočno i istočno od Benakovaca, neposredno nad verfenskim pješčenjacima.

Iznad vapnenca sa uklopinama kremena, leže ovdje također uslojeni, crnosivi, ili crni, sa bijelim žilama kalcita prosječeni vapnenci, u kojima nisam našao nikakovih okamenjina.

E. pl. Mojsisovics[1]), pribraja u svojoj skrižaljci razdiobe trijaskih tvorevina, tamne vapnence sa uklopinama kremena, koji se nalaze u istočno na naš predjel nadovezujućim se okolnim krajevima Sitnice i Ključa, ljušturnom vapnencu. Dr. R. Schubert[2]), pribrojio je kremenaste, uslojene, vapnence sa cephalopodama i zelenim pršincem, koji se pojavljuju u okolici Muća, vengenskim naslagama.

Starost, koju je E. pl. Mojsisovics pripisao tamnim vapnencima, sa uklopinama kremena, kod Sitnice i Ključa, pokriva se prema tome približno, sa starošću kremenastih vapnenaca kod Muća, što čini se da je od velikog zamašaja, za odnošaje u našem predjelu. Već sam gore upozorio na činjenicu, da vapnenci sa uklopinama kremena kod Rakana i Benakovaca, pokazuju slične ležajne odnošaje. Stratigrafski položaj obiju naslaga vapnenca je približno isti, samo je oblik razvitka, odnosno sama građa vapnenaca, donekle različita. Obe ove naslage predstavljaju rastavni horizont u toku zavitka trijaske formacije u ovim predje-

[1]) E. pl. Mojsisovics: Grundlinien str. 198.
[2]) Dr. R. Schubert: Geologija Dalmacije str. 43.

lima, i postali su vjerojatno u isto vrijeme, kao pošljedice jednog te istog uzroka. Držim, da su vapnenci sa uklopinama kremena kod Rakana, istovjetni sa tamnim vapnencima kod Sitnice i Ključa, a kremenasti vapnenci Benakovca, sa slično razvijenim vapnencima kod Muća. Oni bi prema tome pripadali vengenskim naslagama.

Iznad vapnenaca sa uklopinama kremena ležeći crnosivi i sivi, uslojeni, sa bijelim žilama kalcita prosječeni vapnenci, morali bi se prema tome pribrojiti gornjem ladiničkom odijelu.

Između verfenskih naslaga i vapnenaca sa uklopinama kremena, ležeći kompleks naslaga, koji je izgrađen poglavito, odnosno isključivo, od krhkih dolomita, odgovarao bi ljušturnom vapnencu.

Između vapnenaca sa uklopinama kremena, odnosno neposredno nad njima ležećim uslojenim vapnencima, te oolitičnih dolomita noričkog odjela, nalazi se drugi kompleks krhkih dolomita i vapnenaca, kojemu pripadaju bijelkastosivi, krhki dolomiti kod Vranjske Mosure i Perne, kao i bijeli, uslojeni vapnenci bez okamenjina, što leže u okolici Krupe i Otoke. Granica se između obiju dolomitskih i vapnenastih kompleksa, ne može povući bez točnijeg istraživanja, s kojeg razloga pribrajam čitav kompleks gornjem trijasu u smislu dvodjelbe.

Gornjem trijasu pripadaju još po svoj prilici, žućkastosivi i zamazano bijeli, mjestimice pješčenasti, dolomitični vapnenci, koji su daleko čvršći od krhkih dolomita, i leže iznad oolitskih dolomita u okolici Lipe.

Jura?

Da li trijaska formacija prestaje sa spomenutim žućkastosivim dolomitskim vapnencima, ili obuhvaća još djelomično nad njima ležeće, sive, sivkastobijele, žućkaste i žućkastobijele mjestimice crvenkaste, jasno uslojene vapnence, mora se za sada pustiti s vida. E. pl. Mojsisovicz, izražava se sa najvećom sigurnošću za pripadnost ovih naslaga jurskoj formaciji, pri čemu on najveću važnost polaže na ležajne odnošaje, te petrografsku istovjetnost ovih vapnenaca, sa vapnencima južno alpinskih jurskih oolita. Prema njegovom nazoru, pripadaju jasni vapnenci sa oolitima u Bosni, južnoalpinskoj odlici takozvanih »sivih vapnenaca južnog Tirola«[1]). Gledom na uklopine oolita, veli Mojsisovics: doslovno: »Gdje manjkaju smeđi vapnenci sa brojnim okamenjinama, koji se pojavljuju i u južnom Tirolu kao uklopine u kompleksu jasnih vapnenaca i oolita, kao što je to n. pr. slučaj u Venetianskim alpama, tamo tvore ooliti, jedan od najboljih znakova, da prepoznamo jurske naslage.«

Ako ova tvrdnja stoji, o čemu će vjerojatno odlučiti buduća istraživanja u sjeverozapadnim predjelima Bosne, onda je izvan svake sumnje, da formacija trijasa prestaje sa sivim, zamazano bijelim, dolomitičnim vapnencima, a jurska formacija počinje, sa uslojenim jasnim vapnencima. U uslojenim jasnim vapnencima, neposredno iznad zamazano bijelih dolomitskih vapnenaca, te u višim slojevima istih, opažao sam na više mjesta oolitičke uklopine; primjerice kod Vučjaka na staroj cesti Krupa—Bihać; kod Lipe i Hrgara; kod Vrtoča; u Kurdinoj dragi, na putu od Lipovog vrha (697) prema crkvi Trubara i napokon kod Vrška (929) sjeverozapadno od Boboljuska, jugoistočno od Ermain Manastira.

---

[1]) E. pl. Mojsisovics: Grundlinien, str. 193.

Vapnenci, u kojima se pojavljuju oolitične uklopine, posjeduju tipičnu gradu i izgled, te je isključeno, da bi ih mogli zamjeniti sa ostalim vapnencima našeg predjela, koji pripadaju drugim formacijama. Oni su jasno uslojeni, pojedini slojevi dosižu približno jednaku debljinu, koja prekoračuje rijetko pôl metra. Boje su promjenjive, većinom sive ili sivkastobijele, ali također žućkaste, do žućkastobijele, te mjestimice crvenkaste. Sive i žućkastobijele odlike prevladuju. Kamen izgleda gust, kompaktan, nije krhak, i može se po volji obdjelavati čekićem. Pojedini slojevi podjeljeni su tu i tamo u tanje, nejasno razvijene slojiće, plohe kojih teku usporedo, sa glavnim plohama dotičnog sloja. Slojići takvog podjeljenog sloja, čvrsto su medusobno svezani.

U jasno sivim vapnencima, koji leže ispod vapnenca, u kojima se nalaze uklopljeni ooliti kod Selišta i Gradine, sjeverozapadno od Lipovog Vrha, blizu hrvatske granice, naišao sam na slojeve, koji sadržavaju uklopine *Brahiopoda*. Kamene su jezgre u tim vapnencima brojne, bilo ih je ali teško odjeliti od kamena. Odatle sam izvadio tri dobro održane, i više zlo održanih *kamenih jezgra Brahiopoda,* jednu malu vrstu *Pectena*, te dva *koralna snopa*. Združenje ovih vrsta, ne pruža nikakvog oslona, u prosudivanju pripadnosti ovih naslaga jednoj od formacija, budući da to združenje vrsta potpuno odgovara Rhetu kao i Liasu. Za rješenje ovog važnog pitanja, nije dostatan paleontološki materijal, kojeg sam iz ovih naslaga izvadio, tako da se konačno rješenje, mora prepustitii kasnijim istraživanjima.

Kreda.

Laporni vapnenac.

E. pl. Mojsisovics[1]) prispodobio je sive lapore, koji u sjeverozapadnoj Bosni slijede u donjem, jurskom vapnencu najbližem dijelu naslaga, i sadržavaju uklopine pješčenastih vapnenaca, sa krpičastim laporima Neocoma Alpa i Karpata.

Dr. F. Katzer[2]) drži, s obzirom na to, da se u ovim naslagama nije do sada našlo okamenjina, po kojima bi se starost mogla sigurno odrediti, da ove naslage pripadaju vjerojatno krednoj formaciji.

U našem predjelu nalazimo ove tvorevine u četirim, medusobno odjeljenim, naslagama. U sjevernom dijelu predjela, nalazi se prostrana naslaga Badića-Matavaza, slojevi koje izgraduju jedan dio sjeveroistočno od Krupe ležeće, humovite ravni, i prosjeca ih između Krupe i Otoke, rijeka Una. Druga manja naslaga, nalazi se kod Vojevca-Suhaje, treća kod Tihotine, a četvrta veća kod Medugorja Risove grede, koja se proteže dalje prema jugoistoku, i tvori prostranu naslagu lapornih vapnenaca Risovca—Krnjeuše—Vođenice—Skakavca.

U južnom dijelu našeg predjela, ne nalazimo na bosanskom tlu nigdje lapornih vapnenaca.

Grada lapornih vapnenaca, je u trima na koncu spomenutim naslagama jednaka, i razlikuje se donekle od grade lapornih vapnenaca, prvospomenute naslage.

Naslaga kod Badića—Matavaza, nalazi se u udubini terena, u krhkim dolomitima, gdje je po svoj prilici ostala sačuvana od erozije. Najdonji djelovi ove naslage, izgradeni su od modrikastih, i modrikastosivih, uslojenih lapornih vapne-

[1]) E. pl. Mojsisovics, Grundlinien etc. str. 201.
[2]) Dr. F. Katzer, Geolog. Führer durch Bosnien und die Hercegovina str. 26.

naca, koji na površini prelaze rastrošbom u sivu ilovaču. U najgornjim dijelovima naslage, pojavljuju se tu i tamo uklopine tvrdih lapornih vapnenaca sa kremenom. Laporni vapnenci leže ondje, gdje manjkaju gornji trijaski vapnenci, neposredno iznad krhkih dolomita. Slojevi su posve porušeni, mjestimice stoje okomito.

Iznad uslojenih modrikastosivih lapornih vapnenaca, leže crvenkasti, krupno uslojeni, laporni vapnenci, koji posjeduju malenu rasprostranjenost i debljinu. Nad njima leže rudistni vapnenci, odnosno zrnati vapnenci, s kojima pošlednjima su mjestimice usko skopčani.

Tri južno ležeće naslage izgradujući laporni vapnenci, jasno su sive boje i sadržavaju uklopine čvrstog pješčenastog vapnenca.

Vertikalna debljina lapornih vapnenaca iznaša oko 200 metara.

U lapornim vapnencima nisam našao nikakvih okamenjina, te mora s toga razloga pitanje starosti ostati otvoreno. Prema njihovom ležajnom odnošaju sigurno su stariji od rudistnih vapnenaca, a mladi od krhkih dolomita, odnosno uslojenih, jasnih vapnenaca. Da li je stanovište E. pl. Mojsisovicsa opravdano ne može se naravno prosuditi, prije nego li predleži pouzdan paleontološki materijal.

Rudistni vapnenac.

Naslage rudistnog vapnenca, protežu se preko velikog dijela površine našeg predjela. Izgrađene su većinom od sivih i bjelkastosivih, također smeđih i posve bijelih, redovito slabo bituminoznih vapnenaca. Rudisti pojavljuju se, u gnjezdu sličnim nakupinama, u velikom broju. Vapnenci su većinom krupno uslojeni. Leže iznad lapornih vapnenaca, uslojenih jasnih vapnenaca, ali također neposredno iznad krhkih dolomita.

Kod Drenovog Tjesna, na staroj cesti Bihać—Krupa, nalazi se usred rudistnih vapnenaca, naslaga crnog, krhkog, slabo bituminoznog vapnenca, koji sadržaje brojne uklopine *Nerinea*. Na dva mjesta, i to na usponu ceste iz Velikog Radića prema Drenovom tjesnu, i oko 100 metara daleko od šumarske kuće u Drenovom tjesnu, prema Bihaću, puni su slojevi vapnenaca *Nerineama*. Uslijed čvrstog srasta, i krhke građe vapnenca, nije mi uspjelo odjeliti od vapnenca odredive eksemplare.

Najdonje dijelove Rudistnih vapnenaca u specijalnoj karti Zaravecchia—Stretto, pribraja Dr. R. Schubert[1]), gornjem cenomanu—donjem senonu.

Zrnati vapnenac.

Iznad rudistnih vapnenaca, mnogostruko ali i neposredno iznad lapornih vapnenaca, leže naslage malenog rasprostranjenja, izgrađene od zrnatih vapnenaca. Sastoje se iz mnogobrojnih, većinom sitnih, uglastih, vapnenastih, katkada i laporastom masom vezanih zrnaca vapnenca. S istima dolaze u velikom broju odlomci školjaka Rudista, koji se osobito jasno vide na rastrošenoj površini vapnenca.

Na humovitoj ravni kod Badića—Matavaza, nalazimo zrnate vapnence u brojnim, sad većim, sad manjim, naslagama, koje su se održale isključivo u nižim

[1]) Dr. R. Schubert: Erläuterungen zur geolog. Karte Öst.-Ung. SW. Gruppe Nr. 120 str. 6.

dijelovima predjela. Također kod Krnjeuše, usred lapornih vapnenaca, nalazi se manjih naslaga zrnatog vapnenca, djelomice razvijenih u obliku brekcija.

Kod Železnika istočno od Krnjeuše, leže zrnati vapnenci prividno ispod rudistnih vapnenaca, kod Arapuše kod Kote 430, nad njima, inače u čitavom predjelu u savezu sa lapornim vapnencima.

Po svoj prilici radi se ovdje o tvorevinama, koje pripadaju dvima raznim odjelima gornje krede.

Tercijer.

Oligomiocen.

Oligomiocenske meduzemske naslage, nalaze se isključivo u duboko usjeknutim dijelovima površine našeg predjela. U okolici Krupe, nalaze se četiri manje naslage, od kojih je naslaga kod mjesta Krupe najprostranija. To su sve jedva spomena vrijedni ostaci erozije, koji se pojavljuju na bazi kotlu sličnih udubina, u malenoj rasprostranjenosti i debljini.

Naslaga kod Krupe, razdijeljena je Unom u dva dijela, u onaj kod Krčana, te dio, na kojemu leži samo mjesto Krupa. Podinu naslage, koja je opkoljena djelomice od krhkih dolomita, većim dijelom od vapnenaca, tvori jedva 20 *cm* debela brekcija. Brekcija se sastoji iz malobrojnih odlomaka dolomita i vapnenca, koji su slijepljeni slatkovodnim vapnencem. Iznad te brekcije ležeći slojevi, sastoje se isključivo iz žućkastobijelih lapora, koji sadržavaju u donjim dijelovima malene vrsti *Congeria,* i *otiske listova,* a u gornjim, velike odlike *Congeria,* i *otiske listova.* Velike odlike *Congeria,* uklopljene su osobito brojno u laporu kod zadnjih kuća Krupe, na cesti Krupa—Benakovac.

Manje meduzemne naslage, nalaze se kod Ljušine, sjeverno od Krupe, zatim kod vrela Svetinje, i vrela Čobanac, na ravni kod Pučenika.

Naslaga kod Ljusine, sadržaje oko 4 metra debeo sloj smeđeg kamenog ugljena. Ona predstavlja od erozije sačuvani ostatak prvotne naslage u kotlu sličnoj udubini terena, između visova Vrletnice i Franjkove glavice. Kroz naslagu teče potok Ljusina, i dijeli je u tri dijela. U južnom dijelu, u kojem se nalazi groblje Ljusine, izlazi na polje maleni, jedva 50 *cm* debeo slojić ugljena. Smeđi lapori, koji prate slojić ugljena, sadržavaju mnogobrojne, tanke, većinom zdrobjene školjke *Melania* i *Melanopsis* vrste.

U dijelu naslage, koji se na sjeverozapadu nadovezuje, oko 1 *km* daleko od groblja, nalazi se u brini jednog niskog humka, navedeni izlaz ugljenog sloja. Izlaz sloja je otvoren ne baš dubokom, odugačkom jamom. Brazdi od sjeverozapada prema jugoistoku, i upada sa 40° prema jugozapadu. Ugljen je lignitički smeđi kameni ugljen. Zemlja, koja opkoljuje izlaz sloja kamenog ugljena, sadržaje brojne sad veće, sad manje, komade vapnenca, kremena i pješčenjaka.

Treći dio naslage, leži na lijevoj strani potoka Ljusine, i proteže se uz potok, na malenu udaljenost.

Naslage kod vrela Svetinje. i vrela Čobanca, izgrađene su od pjeskovitih lapora.

Naslagu Bihaćke kotline, istražio sam samo u jugoistočnom, na temeljno gorje graničećem dijelu.

Jedna od najvećih meduzemnih tvorevina, je naslaga Orašca—Kulen Vakufa—Ermain Manastira. Ista se proteže u jednom, oko 200—400 metara dubokom,

21 *km* dugom, na dnu rijetko preko ½ *km* širokom, dolinskom jarku, kojeg sačinjavaju doline potoka Orašca, i rijeke Une, od mjesta, gdje utječe Orašac potok u istu, do Ermain Manastira. Grada naslage, je na čitavoj duljini jedna te ista, u toliko različita od grade naslaga u okolici Krupe, što su ovdje naslage lapora samo sporedno razvijene, dočim konglomerati posjeduju znatno rasprostranjenje. Kod Ćukova, sjeverozapadno od Orašca, na istočnom obronku 1168 metara visokog Velikog Ljutoča, sižu konglomerati (gromače), do visine od neko 50 metara nad razinom doline. Mjestimice odnešeni su konglomerati posvema, i održali su se tu i tamo u odjeljenim gromadama, koje su uplivom erozije poprimile razne oblike. To opažamo navlastito na zapadnoj brini doline Orašca kod Ćukova, te na više mjesta u dolini Une, između Kulen Vakufa i Ermain Manastira. Na podini doline potoka Orašca, nalazimo naslage konglomerata kod Ćukova, u najgornjem dijelu doline, u srednjem i donjem rastavljeni su u valuće i pojavljuju se opet kod Lupine, gdje se dolina potoka Orašca sa dolinom Une spaja, i pokrivaju tamo naslage gipsa. Konglomerati prelaze kod Lupine postepeno u pločaste lapore, koji sadržavaju brojne uklopke školjka vrsta *Cypris*, manje *Congerie*, i otisaka *Glyptostrobusa*. U jugoistočnom nastavku doline Orašca, u dolini Une, održale su se naslage konglomerata, samo u pojedinim gromadama kod Klise i Rajnovaca, rasprostranjuju se opeta kod Kulen Vakufa, i protežu se odatle u neprekidnom slijedu do Ermain Manastira. U dolini Une, između Kulen Vakufa i Ermain Manastira, sižu ostaci naslaga konglomerata, na brinama do visine od neko 50 metara, iznad razine doline, i upadaju i ovdje sa raznim, uplivom erozije uvjetovanim, oblicima u oči.

Konglomerati sastoje se, iz kao šaka, ili orah velikog valuća, vapnenca, kremena, verfenskog pješćenjaka, koji su međusobno vapnencem spojeni. U konglomeratima nailazimo tu i tamo uklopine, u kojima je valuće sitno, i konglomerat poprima izgled pješćenjaka.

Manja naslaga konglomerata, nalazi se kod Suvaje, južno od Ermain Manastira, u dolini Une, na njezinoj desnoj obali, kod Begluka. Ista leži s jedne strane iznad naslaga gipsa, a s druge iznad krhkih dolomita.

Najsjeverozapadniji dio naslage Drvara, proteže se u naš predjel, nisam ga ali istražio.

Konglomerati, sa nad njima ležećim laporima, koji sadržavaju brojne uklopine *Cyprisa, Glyptostrobusa* i *Congeria*, čini se da odgovaraju najvišem dijelu Zenica—Sarajevske međuzemne naslage. Prema tome bi pripadale staro miocenskoj dobi[1]), dočim su naslage oko Krupe za sigurno starije.

Eluvij.

Eluviju pripadaju zemljom i kršjem ispunjene nizine oko Lipe, te u depresiji Vrtoče—Petrovačkoj, poimence Dugopolje, Prkos, Rudopolje kod Vrtoča Bjelajskopolje kod Bjelaja te Medenopolje kod Šupla. Nizine su bile izrovane djelovanjem voda, i naknadno ispunjene ostatkom rastrošbe, i kršjem. Debljina naslage zemlje, nije svuda jednaka. Mjestimice proviruju krajni dijelovi slojeva iz zemlje, i jasno se vide oblici tvorevina krša; a mjestimice dosiže nanos znatnu debljinu.

---

[1]) Dr. F. Katzer: Geolog. Führer durch Bosnien und Hercegovina str. 123.

Aluvij.

Aluvijalne su naplavine Une, i ostalih permanentnih kao i temporarnih potoka, po svoj prilici i taložine sedre u Uni.

Sedra.

Taložine sedre nalazimo veoma često u našem predjelu, i to skoro isključivo uzduž tijeka rijeke Une. Korito i obje obale Une, prevučene su, odnosno izgradene, od sedre. Na više su se mjesta u rijeci stvorile poprečne prepreke, koje dosižu mjestimice znatnu visinu, i tvore sad više sad niže slapove. Poprečne prepreke, ne pokazuju u njihovom položaju, u koritu rijeke, nikakve pravilnosti. Nekada ih nalazimo na mjestu, gdje se riječko korito proširuje, nekada na mjestu gdje se sužuje; na zaokretaju ili ravnom dijelu tijeka. Povod njihovom postanku vrlo je različit. Tvorbu poprečne prepreke može se izazvati umjetnim načinom što potvrduju mnogobrojni znakovi u Uni. Svagdje ondje, gdje postoji obični vodeni mlin, ili imade znakova, da je takav nekada postojao, nalazimo i poprečnu prepreku, već posvema ili samo djelomično izgrađenu. Moguće je doduše, da je opstojnost poprečne prepreke u koritu rijeke bila odlučna za gradnju mlina, a ne obratno, izvan svake je ali sumnje, da je rast poprečnih prepreka od posjednika mlinova bio umjetnim načinom pospješavan, zabijanjem pilota u korito rijeke, i pričvršćivanjem vrbinih grana na iste, u svrhu navraćanja vode na mlinsko kolo. Na taj su način poprečne prepreke kod izgorjelog mlina u blizini zadnjih kuća Otoke, na cesti prema Novom, zatim kod odvajanja ceste Krupa—Otoka u Cazin, te 1 *km* sjevernije odatle, i napokon poprečna prepreka kod Vranića, narasle tako visoko, da su god. 1890. morale biti dinamitom prosječene. Brojni, iz sedre izgradeni otoci, štono se nalaze u koritu Une, povećavaju se svake godine umjetnim načinom.

Najprostranija taložina sedre našeg predjela, nalazi se kod Ermain Manastira. Veće se taložine sedre nalaze kod Buga na Uni, izmedu Doljana i Štrbca, i tvore tamo visoki slap.

Korisne rude.

Boksit.

U rudistnim vapnencima nalazi se veoma često, sad manje, sad veće, osamljene komade boksita. Usred Bjelaja, u blizini kontakta izmedu krhkih dolomita i uslojenih jasnih vapnenaca, nalazi se naslaga boksita, koji sadržava mnogo kremične kiseline. Istu je već E. pl. Mojsisovics[1]) zabilježio.

Olovni sjajnik.

U krhkim dolomitima u okolici Otoke, na zapadnom obronku brijega Mračaj, u blizini kontakta izmedu krhkih dolomita i lapornih vapnenaca, otvoren je stari rudokop, u kojem se naišlo na veliki komad olovnog sjajnika, kojeg nisu tadašnji rudari izvadili. Iz grade komada ne dade se zaključiti, da li predleži ispunjenje pukotine, koja bi se naravno morala u dubinu protezati, ili pako ispunjenje jedne

[1]) E. pl. Mojsisovics: Grundlinien etc. str. 250.

omedene podzemne šupljine. Ruda je veoma čista, na najgornjem dijelu pretvorena u šupljikavu, mekanu, žućkastu, gnjedu željeznu rudaču.

U okolici Matavaza, u donjoj polovini Brske potoka, našao sam maleni komadić rude.

Azbest.

U Arapuši, na kontaktu izmegju verfenskih naslaga i krhkog dolomita, istočno od samog mjesta, kod kote 278, na zapadnom podnožju brijega (373), otvorene su uske pukotine ispunjene azbestom. Azbest je kratkovlaknast i krhak, i nastao je iz jednog zelenog, štapićastog, minerala, po svoj prilici *aktinolitha*. On ispunjava uske, rijetko preko 1 *cm* široke, pukotine u krhkom dolomitu.

Smedi ugalj.

Nalazi se kod Ljusine, o čemu je na drugom mjestu bilo već govora.

*

Od kamenja upotrebljava se dolomitični pjesak, u koji se krhki dolomiti na površini raspadaju, mješan sa cementom, za pravljenje opeka, za pokrivanje krovova kuća.

Slatkovodni vapnenci kod Bihaća, upotrebljavaju se za razne svrhe, jer se lahko dadu obraditi; otporni su proti promjenama vlage i temparature, i dadu se dobivati u velikim komadima.

Kratki prijegled geologije.

Rasprostranjenje pojedinih naslaga na površini našeg prijedjela, može se iz priložene karte jasno razabrati.

Najdonje naslage tvore pješčenjaci permske formacije, verfenske naslage, te nad njima ležeći kompleks krhkih dolomita i vapnenaca gornjeg trijasa. Ne dade se ustanoviti, da li su ovi predjeli bili besprekidno pokriveni od mora trijaske formacije, ili je uslijedilo djelomično osušenje.

Iznad kompleksa trijaskih vapnenaca i krhkih dolomita, leže u konkordantnom ležaju naslage uslojenih jasnih vapnenaca, za koje još za sada nije stalno ustanovljeno, kojoj formaciji pripadaju. Moguće je, da su ovi vapnenci postali iz taložina trijaskog mora, ili da su nakon osušenja našeg predjela, tekar u Liasu postali.

Iza kako su se staložili uslojeni jasni vapnenci, postao je naš predjel opeta kopnom, našto su ponovno prodrle vode u njega, i staložile laporne vapnence.

More se onda opeta povuklo iz našeg predjela, i pokrilo po posljedni puta, u donjem dijelu gornje kredne formacije, naš predjel, na dugotrajno vrijeme, u kojem su se razmaku vremena staložile gorostasne naslage rudistnog vapnenca.

Na koncu kredne periode bio je naš predjel uzdignut iz mora, i boranje je započelo. U slijedećim geološkim periodama, nije više more prodrlo u naš predjel. Zaostalo je doduše više slatkovodnih jezera, od kojih su nam ostaci, u obliku oligomiocenskih slatkovodnih naslaga, u nižim djelovima terena, ostali do danas uzčuvani.

Tektonska građa predjela.

U karti ucrtani smjerovi brazdenja i upadanja slojeva, odaju na prvi pogled, dosta jednoličnu tektonsku gradu površine. Opažanja oteščava bitno činjenica, što je veliki dio površine izgraden od rudistnih vapnenaca, koji nisu jasno uslojeni, dapače se je uslojenje većim dijelom na površini posve izgubilo. Stoga je razloga posve isključeno, da dobijemo jasan uvid u slijed bora, te u dizanja i propadanja, koja su se za vrijeme boranja odnosno naknadno dogodila. To vrijedi navlastito za uzdužne prodore, koji leže u smjeru brazdenja naslaga. Uslijed ovih prilika možemo slijediti bore, koje su dane smjerovima brazdenja i upadanja slojeva krhkog dolomita, dolomitnih vapnenaca i uslojenih jasnih vapnenaca, samo do granica rudistnog vapnenca. U djelovima površine, izgradenim od rudistnih vapnenaca, ostaje građa kore zemaljske sakrita našem oku.

Usprkos svih ovih odnošaja, i mjestimičnih promjena u smjeru brazdenja slojeva, jasno se može razabrati, da u dinarski brazdećim borama leži temeljno obilježje ovog dijela gorja, sjevero-zapadne Bosne.

Opis profila.

Prigodom raščinjanja pojedinih bora, nalazim za shodno, da počnem sa najdalje na jugo-istoku ležećim dijelom depresije Vrtoče-Petrovačke, te da rimskim brojkama označene profile, jednog za drugim opišem. Visina profila je šest puta povećana.

Profil I., zamišljen je od Suhaje na jugo-zapadu, do Petrovca na sjevero-istoku, koji već leži izvan našeg predjela. Najdalje na jugo-zapadu profila, s onu stranu Osječenice, leži od krhkih dolomita i dolomitnih vapnenaca izgradena sinklinala kod Gubića. Sinklinala se odlikuje nisko nagnutim jugozapadnim i strmim sjevero-istočnim krilom. U jugo-istočnom produženju, pokrita je sinklinala sa uslojenim jasnim vapnencima, slojevi kojih, odaju sinklinalnu gradu površine. Sjevero-zapadno produženje sinklinale, leži već na hrvatskom tlu.

Na strmo nagnuto sjevero-istočno krilo sinklinale, slijedi sastavljeno sedlo kod Uvala. To se sedlo sastoji iz dviju antiklinala, izmedu kojih leži kratka, od uslojenih jasnih vapnenaca izgradena sinklinala. Druga, sjevero-istočna antiklinala sedla, premaknuta je, i sadržava u svojoj jezgri, verfenske naslage, koje se nedaleko, kod Boboljuska, usred krhkih dolomita, pojavljuju na površini. Jugo-istočno produženje ovog sastavljenog sedla, leži ispod uslojenih jasnih vapnenaca, sjevero-zapadno, na hrvatskom tlu.

Na sastavljeno sedlo kod Uvala, slijedi na sjevero-istoku gorska kosa Osječenice planine, izgradena od rudistnih vapnenaca, koja od jugozapada prema sjevero-istoku dobiva na visini i u udaljenosti od 3 *km*, od podnožja sjevero-istočnog strmog obronka, dosiže najveću visinu. Smjerovi brazdenja i upadanja slojeva rudistnih vapnenaca, promjenili su se uslijed djelovanja voda posvema, tako da površina izgleda kao pobrkana, kamenita pustinja, u kojoj se smjerovi brazdenja i upadanja slojeva svaki čas mijenjaju.

Na podnožju sjevero-istočnog strmog obronka Osječenice planine, nalazimo najprije SZ—JI brazdeće, te sa 60—70° prema SI upadajuće slojeve uslojenih jasnih vapnenaca, koji upadaju pod sve manjim kutom, čim se nalaze u većoj udaljenosti od podnožja strmog obronka.

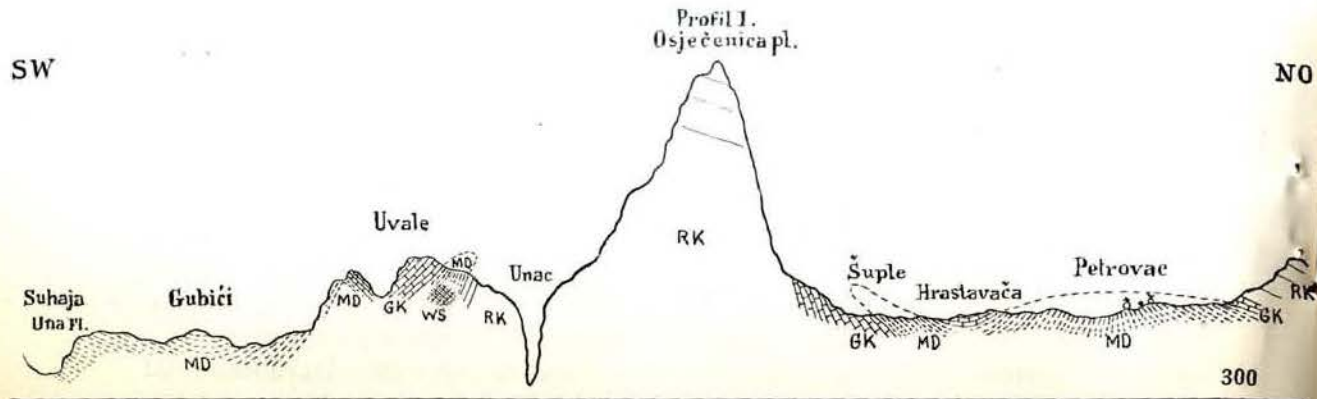

RK.=Rudistni vapnenac. GK=Uslojeni jasni vapnenac. MD=Krhki dolomit i dolomitni vapnenac. WS=Verfenske naslage.

Iznad uslojenih jasnih vapnenaca, leže pod malenim kutem nagnuti SZ—JI brazdeći slojevi dolomitičnog vapnenca, iznad kojih opeta leže u okolici Šupla kod Hrastavače, SZ—JI brazdeći slojevi uslojenih jasnih vapnenaca, koji tamo tvore kratku sinklinalu. Od dolomitnih vapnenaca izgragjeni dio površine, koji leži izmedu uslojenih jasnih vapnenaca, koji na podnožju Osječenice izlaze na polje, te kratke od uslojenih jasnih vapnenaca izgrađene sinklinale kod Hrastavače, može prema tome pripadati samo jednoj premaknutoj antiklinalnoj bori.

Gorska kosa Osječenice planine, leži prema tome izmedu dviju premaknutih antiklinalnih bora, od kojih su vertikalne osi nagnute jedna prema drugoj.

Na kratku sinklinalu kod Šuple-Hrastavače, nadovezuje se na sjevero-istoku široka, od dolomitnih vapnenaca izgrađena antiklinala kod Petrovca, na kojoj leži grad istog imena. Oba krila antiklinale, posjeduju maleni kut naklona. Sjevero-istočno krilo gubi se ispod predbrežja Trovare planine, koje je izgrađeno od rudistnih vapnenaca.

Kod Profila II., koji je zamišljen oko 5 *km* sjevero-zapadno od Profila I., od Ermain Manastira na jugo-zapadu, prema Marjančić dolu na sjevero-istoku,

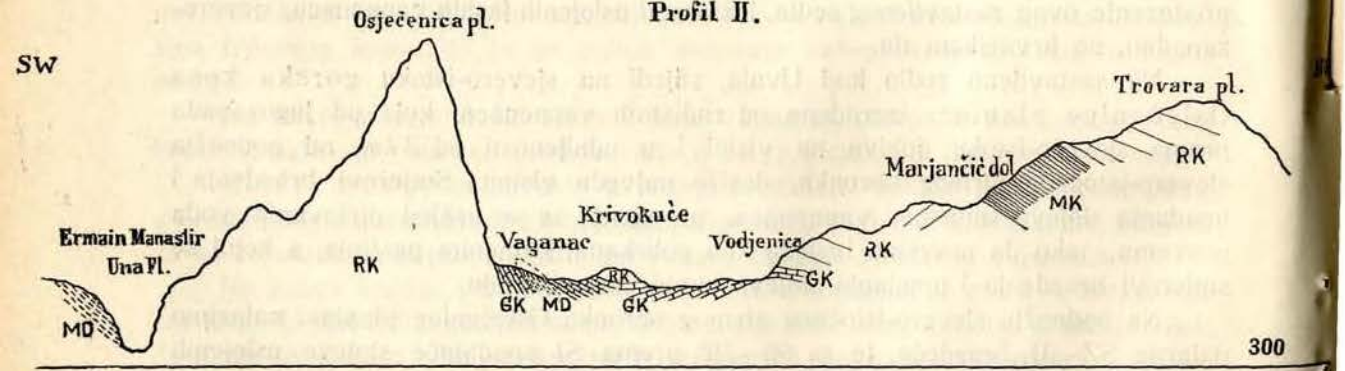

RK = Rudistni vapnenac. MK = Laporni vapnenac. GK = Uslojeni jasni vapnenac. MD = Krhki dolomit i dolomitni vapnenac.

manjka sastavljeno sedlo Uvala i sinklinala Gubića, koji na jugo-zapadu slijede na gorsku kosu Osječenice, jer njihovo produženje leži već na hrvatskom području.

Kod Ermain Manastira počinje profil sa proširenom, tvorevinama sedre pokritom dolinom Une, sredinom koje prolazi zemaljska granica. Proširena dolina omedena je na bosanskoj strani sa strmom od rudistnih vapnenaca izgradenom brinom, koja je na donjem dijelu pokrita gorskim kršjem. Iz gorskog kršja proviruje u lijevoj brini tjesnaca Unca, blizu srpsko-pravoslavne crkve, manja naslaga gipsa. Maleni dio brina tjesnaca Unca, izgraden je od uslojenih jasnih vapnenaca. Krhki dolomiti ne izlaze nigdje na bosanskoj strani na polje, dok je protivna brina, koja leži na hrvatskoj strani, i u kojoj je usječena cesta, koja vodi iz Ermain Manastira u Doljane, izgrađena uključivo iz krhkih dolomita dolomitnih vapnenaca i uslojenih jasnih vapnenaca. Prema tome su ovdje zastupane sve tri vrste kamenja, koje izgraduje sastavljeno sedlo Uvala, u čijem produženju leži oko 5 *km* sjevero zapadno, doduše daleko niže, Ermain Manastir. Uzroci ovih odnošaja, mogu se jedino ustanoviti istraživanjima na hrvatskom području.

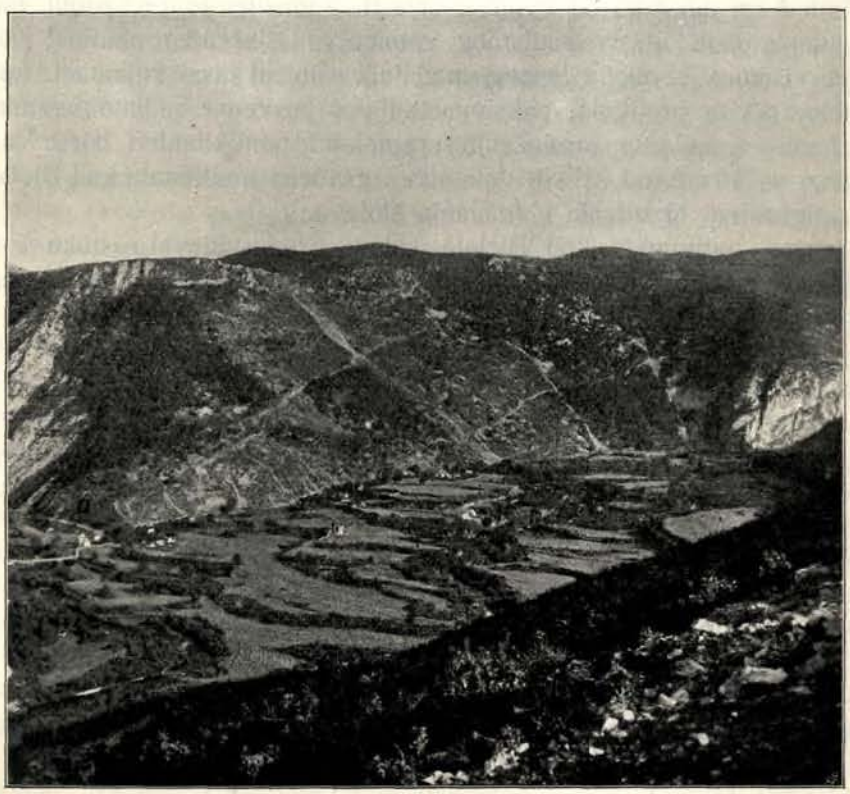

Slika. 3. Tvorevina sedre kod Ermain Manastira. Sredinom iste prolazi zemaljska granica. Strmi obronci u pozadini izgrađeni su iz rudistnih vapnenaca i leže već na bosanskom tlu. Kod *a:* nalazi se malena naslaga gipsa.

Ispod sjevero-istočnih strmih obronaka gorske kose Osječenice planine, pojavljuju se opeta SZ—JI brazdeći i prema JI, u obliku lepeze upadajući slojevi, uslojenih jasnih vapnenaca. Na iste slijedi kod Vaganca uski dio površine, što no je

izgraden od dolomitnih vapnenaca i odgovara premaknutoj antiklinalnoj bori kod Šupla.

Malko nagnuta sinklinala Šuple-Hrastavače, koja se u Profilu I. nadovezuje na premaknutu antiklinalnu boru Šupla, ispunjena je ovdje već posvema uslojenim jasnim vapnencima. Oba su krila sinklinale malko nagnuta, i posjeduju isti kut naklona.

Antiklinala Petrovca, pokrivena je također uslojenim jasnim vapnencima i leži već ispod predbrežja Trovare planine. Prisutnost antiklinale potvrduju smjerovi brazdenja i upadanja slojeva uslojenih jasnih vapnenaca kod Vodenice i Avizovog gaja.

Od Vodenice raste visina sve do uzvisina Trovare planine. Gorska kosa Trovare planine, izgrađena je od rudistnih vapnenaca, u kojima se nalazi pas laporni vapnenaca, slojevi kojeg brazde od SZ prema JI, i upadaju sa 30° prema SI.

Gorska kosa Trovare planine dosiže, isto tako kao i gorska kosa Osječenice pl., u udaljenosti od jedva 3 *km* od podnožja sjevero-istočnog obronka, najveću visinu.

Daljnih 5 *km* udaljeno od Profilne crte II., zamišljen je treći profil. Isti pokazuje na jugo-zapadu masiv rudistnog vapnenca Osječenice planine, sa nižom apsolutnom visinom. U obliku lepeze upadajući uslojeni jasni vapnenci, koje nalazimo u obim prvim profilima, pokriveni su već posvema rudistnim vapnencem.

U sjevero-zapadnom produženju premaknute antiklinalne bore Vaganca i Šupla, nalazi se strma, od krhkih dolomita izgrađena antiklinala kod Bjelaja, koja je dana smjerovima brazdenja i upadanja slojeva.

Na strmu antiklinalu kod Bjelaja, slijedi prema sjevero-istoku široka, od uslojenih jasnih vapnenaca izgrađena sinklinala, sa malko nagnutim jugo-zapadnim, i strmim sjevero-istočnim krilom.

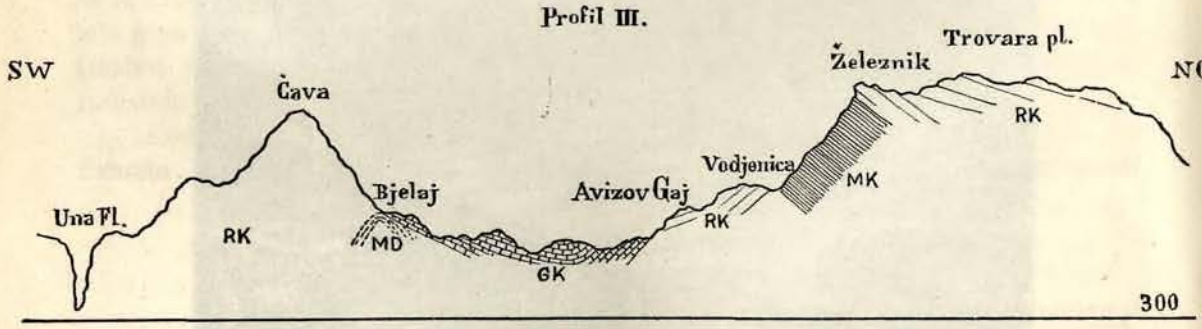

RK = Rudistni vapnenac. MK = Laporni vapnenac. GK = Uslojeni jasni vapnenac.
MD = Krhki dolomit i dolomitni vapnenac.

Rudistni vapnenci predbrežja Trovare pl., pokrivaju već jedan dio sjevero-istočnog krila sinklinale.

Prije nego li pređem na opis Profila IV., navešću ukratko zaključke, koji se iz prvih triju profila dadu izvesti, a zatim ukratko prikazati građu Lupinje i Čučeve pl., koje obje leže izmedu profilne crte III. i IV.

Ako sravnimo građu prvih triju profila međusobom, koji su porazmješteni na razmaku površine od nekih 15 *km*, te manje nepravilnosti, koje imadu jedino

lokalno značenje, pustimo s vida, uvjerićemo se, da imamo pred nama izrazito jednolično graden predjel.

Na najdaljem sjevero-istoku, proteže se nisko uzdignuta sjeverozapadno-jugoistočno brazdeća, iz rudistnog vapnenca izgradena kosa Trovare planine, zatim jednako brazdeći pas lapornog vapnenca Krnjeuše-Vodenice sa drugim pasom rudistnog vapnenca Brestovca-Suhaje, koji oba sačinjavaju predbrežje Trovare planine. Kako je razvijena grada kore zemaljske ispod ovog dijela gorja, nisam mogao ustanoviti.

Ispod rudistnog vapnenca, pojavljuje se prije svega antiklinala Petrovca sa malko nagnutim krilima, koja je također kod Vodenice ustanovljena. Na ovu se antiklinalu nadovezuje prema jugozapadu oko 15 *km* duga u sjeverozapadno-jugoistočnom smjeru brazdeća, od uslojenih jasnih vapnenaca izgradena sinklinala Vrtoče-Hrastavačka. Jugozapadno krilo sinklinale, naslanja se na strmu antiklinalu kod Bjelaja, odnosno na premaknutu antiklinalnu boru Vaganca i Šupla. Zatim slijedi prema jugozapadu visoko uzdignuta kosa Osječenice pl.; sastavljeno sedlo kod Uvala, i konačno sinklinala kod Gubića.

Ovaj u trim profilima prikazan dio predjela odlikuje se dakle izrazitim sjeverozapadno-jugoistočnim brazdenjem pojedinih dijelova gorja.

Na sjeverozapadu graniči ovaj dio gorja, sa strmim obroncima Čučeve i Lupinje planine. Brazdenje slojeva, koje je do sada bilo izrazito sjeverozapadno-jugoistočno, naglo se mijenja, i isto tako naglo prestaje i sinklinala Vrtoče-Hrastavačka. Već na cesti Vrtoče—Kulen Vakuf, koja ide popreko na Lupinju planinu, brazde krhki dolomiti sve do serpentine od SSI prema JJZ i upadaju sa 20° prema ZSZ. Kod serpentine ceste, koja je oko 5 *km* udaljena od Vrtoča, brazde slojevi dolomita od SI prema JZ i upadaju sa 25° prema SZ. Još veća je razlika, ako svratimo pozornost na brazdenje uslojenih jasnih vapnenaca, neposredno sjeverno od Vrtoča ležeće Čučeve planine △ 1091. Uslojeni jasni vapnenci brazde od SI prema JZ i upadaju sa poprečno 40° prema JI.

Široka, od uslojenih jasnih vapnenaca izgradena, sinklinala Vrtoče-Hrastavačka, tvori dakle, sa uslojenim jasnim vapnencima Čučeve planine koji leže u njezinom sjeverozapadnom produženju, pôkotlinu.

Slijedeći oko 9 *km* sjeverozapadno zamišljeni profil IV., proteže se od Štrbca na jugozapadu prema Risovcu na sjeveroistoku. Krhki dolomiti i nad njima ležeći uslojeni jasni vapnenci, na lijevoj strani Une kod Štrbaca, upadaju pod malenim kutom prema sjeveroistoku. Tijek Une urezao se je dosta duboko u iste i stvorio ondje, gdje su obje obale izgradene od uslojenih jasnih vapnenaca, skoro okomite stijene. Tijek se nalazi u prostoru sinklinale, čije jugoistočno krilo tvore spomenuti krhki dolomiti i uslojeni jasni vapnenci kod Štrbca. Uzdužna os sinklinale, udaljena je oko 500 metara od desne obale Une, i dolazi do izražaja u protivno upadajućim, po prilici od sjevera prema jugu brazdećim, staromiocenskim, uslojenim laporima. Staromiocenski lapori leže iznad konglomerata, a ovi iznad gipsa, koji posljednji izlaze ispod SI—JZ brazdećim te sa 40° prema JI upadajućim verfenskim naslagama na polje.

Od uslojenih lapora izgradena sinklinala, te smjer brazdenja i upadanja verfenskih naslaga, daje naslućivati prisutnost antiklinalne bore. Na verfenske

naslage slijede strme, od rudistnih vapnenaca izgrađene stijene Crljene grede zvane, koje tvore istočnu brinu doline Orašca.

Profil IV.

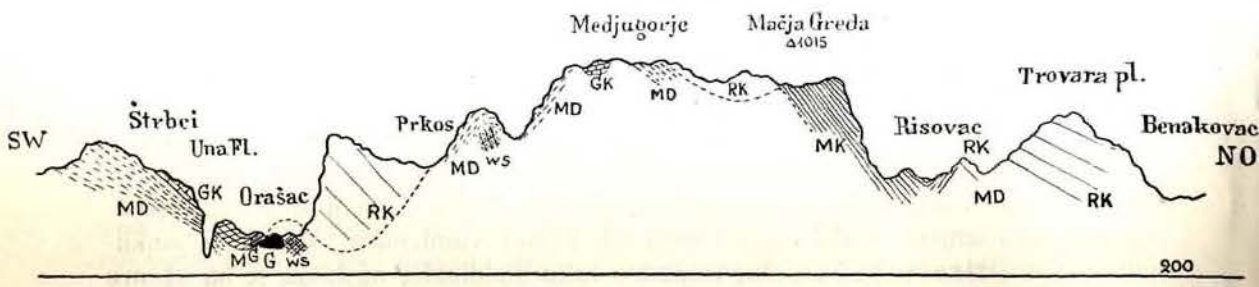

M = Uslojeni lapor. C = Konglomerat. RK = Rudistni vapnenac. MK = Laporni vapnenac. GK = Uslojeni jasni vapnenac. MD = Krhki dolomiti i dolomitni vapnenci. WS = Verfenske naslage. G = Gips.

Naslage, koje leže neposredno iznad verfenskih naslaga u dolini Orašca, pokrivene su kršjem, po svoj prilici ali izlaze tamo krhki dolomiti na polje, s jedne strane kao nastavak krhkih dolomita, koji sa oko 30° upadaju pod rudistne vapnence kod Prkosa, a s druge kao krov u dolini Orašca izlazećih verfenskih naslaga.

Krhki dolomiti kod Prkosa i Medugorja, posjeduju vrlo nepravilan ležaj slojeva. Sjeverozapadno-jugoistočni smjer brazdenja prevladuje doduše, uzvisine i nizine predjela ne odlikuju se ali sinklinalnom odnosno antiklinalnom gradom naslaga. Tako ne posjeduje Lupinja planina, nizina Dugopolja, i na istu se na sjeveroistoku nadovezujuća, široka uzvisina Medugorja, pravilnu anti odnosno sinklinalnu gradu.

Sjeveroistočno na široku uzvisinu Medugorja, nadovezujući se laporni vapnenci, odlikuju se neizrazitom sinklinalnom gradom.

Rudistni vapnenci, koji graniče na sjeveroistočnu granicu lapornih vapnenaca. pokazuju uzduž ceste Krnjeuša—Krupa, veoma nepravilnu gradu.

Profil V., koji je zamišljen popreko na šiljastu sinklinalu kod Han Dubovskog, leži oko *7 km* sjeverozapadno od profilne crte IV.

U jugozapadnom dijelu profila, čini se da predleži produženje od uslojenih lapora izgrađene sinklinale kod Orašca, koja je ovdje smjerovima brazdenja i upadanja, krhkih dolomita i uslojenih jasnih vapnenaca opredjeljena. Oba krila nagnuta su pod niskim kutom. Tijek Une nalazi se u sjeveroistočnom krilu sinklinale.

Na sinklinalu nadovezuje se prema sjeveroistoku izbočina, koja leži u sjeverozapadnom produženju predmjevane antiklinale Orašca, i donaša tu, kao i tamo, verfenske naslage na polje. Gorska kosa Mali Ljutoč—Veliki Ljutoč, koja leži oko 1000 metara visoko, po svoj je prilici u uzročnom savezu sa ovom izbočinom.

Kod Hana Dubovskog izlazi na polje oštra i uska od krhkih dolomita izgrađena sinklinala, koja se nalazi u uskoj, na obim stranama sa visokim od rudistnih vapnenaca izgrađenim gorskim kosama omeđenoj, u sjeverozapadno-jugoistočnom smjeru ležećom, depresijom od Gorjevca-Lipe.

Na oštru sinklinalu kod Hana Dubovskog, slijedi na sjeveroistoku visoka, od rudistnih vapnenaca izgradena izbočina Jedovika i Crnog vrha, koja leži u

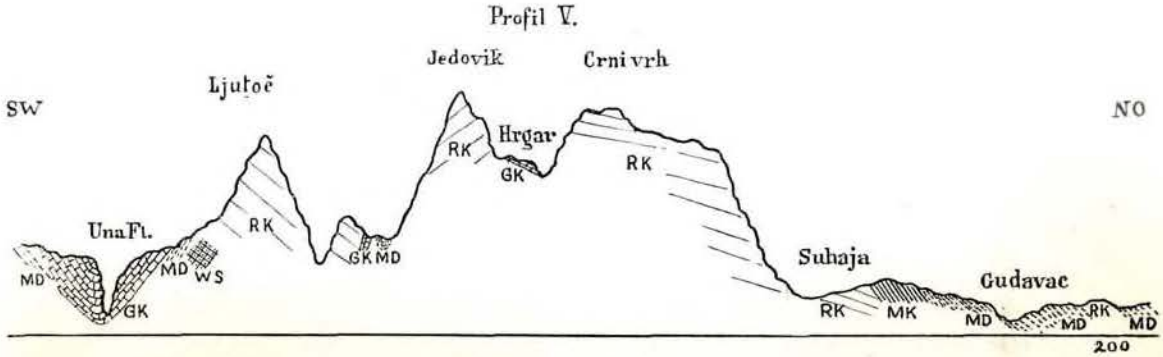

RK = Rudistni vapnenac. MK = Laporni vapnenac. GK = Uslojeni vapnenác. MD = Krhki dolomit. WS = Verfenske naslage.

sjeverozapadnom produženju izbočine Medugorja. Gorske kose Jedovika i Crnog vrha, odjeljene su jedna od druge nizinom Hrgara. U nizini Hrgara pojavljuju se uslojeni jasni vapnenci.

Sjeveroistočni obronci izbočine Jedovika i Crnog vrha, padaju strmo, i počam od Suvaje, sjeveroistočno od Crnog vrha, proteže se humovita, većim dijelom od krhkih dolomita izgradena ravan oko Krupe—Benakovca—Arapuše.

Krhki dolomiti oko Krupe—Benakovaca—Arapuše, posjeduju pretežno sjeverozapadno-jugoistočni smjer brazdenja, ali veoma nejednoličnu gradu. Usred krhkih dolomita, nalaze se sad veći sad manji, visoko uzdignuti djelovi verfenskih naslaga.

Sravnimo li gradu obiju poslednjih profila, sa gradom triju prvih profila, opažamo veliku nenadanu promjenu. Pravilnost, kojom se odlikuje građa gorja u prvim trim profilima, prestaje nenadano kod crte Vrtoče—Krnjeuša, a građa predjela, koji se na sjeverozapadu nadovezuje, poprima posve drugačije tektonsko obilježje. Široka sinklinala Vrtoče—Hrastavačka, koja leži oko 650 metara nad morem, proteže se neposredno do Vrtoča, i presječena je strmim obroncima Čučeve planine △ 1019, koja leži oko 500 metara više. Smjerovi brazdenja i upadanja slojeva, mijenjaju se naglo. Mjesto sjeverozapadno-jugoistočnog, nalazimo sjeveroistočno-jugozapadni smjer brazdenja, sa upadanjem slojeva prema jugoistoku, čime je sinklinala Vrtoče—Hrastavačka postala pôkotlinom. Na sjeverozapadu nadovezuje se na depresiju Vrtoče—Hrastavačku, visoko uzdignuta, široka izbočina, bez pravilne građe. Ista dolazi u profilima IV. i V. do izražaja, i prouzročila je visoki ležaj Grmeć planine. Sinklinala i na istu se nadovezujuća izbočina, tvore jedan elment bore, čiji razvitak možemo slijediti na udaljenost od preko 30 *km*, budući da se ostali potezi bora, nalaze posvema ispod rudistnih vapnenaca, ili se protežu samo na kratku udaljenost.

Smjerovi brazdenja i upadanja slojeva kod Vrtoča, govore za prisutnost poprečnog proloma, koji čini se da se proteže dalje prema jugozapadu, te sjeveru odnosno sjeveroistoku, i stoji sa poprečnim prolomom Bihać—Drenovo Tijesno—Krupa, u uzročnom savezu. Predjel, koji je omeden ovim prolomnim crtama, bio je uzdignut, i to po svoj prilici tekar iza kako je boranje u glavnom bilo dovršeno.

Svi znakovi govore za to, da se je sinklinala Vrtoče—Hrastavačka, u sinklinalnoj gradi, prvobitno, dalje prema sjeverozapadu protezala. Vode su iza boranja predjela, udarile svoj put uzduž sinklinale, prema strani manjeg pada, erodirale su rudistne vapnence, sve do nivoa uslojenih jasnih vapnenaca, ili mjestimice i uslojene jasne vapnence, do nivoa krhkih dolomita. Radnja, koju je erozija proizvela, je u Hrgaru (Profil V.), i u sinklinali Vrtoče—Hrastavačkoj, približno jednaka, kod Medugorja (Profil IV.) daleko veća, jer se ovdje nalaze samo još manji ostatci uslojenih jasnih vapnenaca.

Nagla promjena smjerova brazdenja i upadanja, koji se nisu promijenili na duljini od 15 *km*, u sinklinali Vrtoče—Hrastavačkoj, zatim nagli odrezani prelaz sinklinale u sedlastu, nepravilno gradenu izbočinu, a napokon maleno površinsko proširenje uzdignutih predjela, moglo je biti uvjetovano silom, koja je bila od boranja posve neovisna. Ova sila, može biti samo tlak, prema površini prodiruće rastopine magme. O prisuću podzemnog eruptivnog ogništa u ovim predjelima, svjedoče brojne sumporne terme u okolici Bihaća, kao i malena hrid diabasa, koja u naslagi gipsa kod Rajnovaca izlazi na polje.

Prema tome, moramo razlikovati u našem predjelu, dva tektonska odijela, i to dinarski brazdeće boranje čitavog predjela, i kasnije djelomično uzdignuće, od kojeg je bila pogodena uža Grmeč planina, i po svoj prilici, na sjeveroistoku nadovezujući se predjeli.

Konačno hoću, da prema znacima, koje nalazimo u našem predjelu, zakjučim na vjerojatni slijed boranja. Najmlade naslage su staromiocenski uslojeni lapori i konglomerati, koji su takoder dinarsko borani. Dinarsko boranje ovih najmladih tvorevina, uslijedilo je dakle u kasnije doba. Dr. F. Katzer[1]), postavlja prvo mladotercijarno boranje gorja Bosne, u donji miocen, kojem je slijedilo početkom kvarternog doba odlučno najmlade gibanje kore, koje je dovelo do potpunog izražaja dinarskog boranja, i izrazitog sjeverozapadno-jugoistočnog brazdenja slojeva.

Kada je počelo boranje našeg predjela, da li odmah iza uzdignuća predjela koncem kredne periode, ili tekar u najmlade doba, neda se sa sigurnošću ustanoviti. Čini se, da je za razjašnjenje ovog teškog pitanja, od velike važnosti posmatranje staromiocenskih naslaga u dolini Orašca potoka, od Ćukova do mjesta gdje se Orašac potok slijeva u Unu, te doline Une odavde, do Ermain Manastira. Obje doline tvore u terenu oko pô kilometra širok, 200 do 400 metara dubok, ukupno 21 *km* dugačak jarak, koji se sastoji iz oko 15 *km* dugačke, od Ermain Manastira do ušća Orašca potoka, po prilici u sjeverozapadno-jugoistočnom smjeru ležeće doline Une, i iz oko 6 *km* dugačke u SSZ.—JJI. smjeru ležeće doline Orašca potoka. Obje ove doline leže dakle približno u dinarskom smjeru.

Donja polovica riječnih dolina, pokrita je na čitavoj dužini, počam od Ćukova pa sve do Ermain Manastira staromiocenskim konglomeratima, koji su doduše mjestimice posve odnešeni, što ali nije pomrsilo neprekidan slijed naslage. Gornja granica naslage, markirana je, na strmim brinama dolina, održanim ostatcima erozije. Tijek Une počam od Ermain Manastira pa do ušća Orašca potoka, leži skoro isključivo u staromiocenskim konglomeratima, dočim u sjevernije ležećem dijelu korita Une, ne nalazimo nigdje, staromiocenske konglomerate. Isto tako prestaje nenadano sjeverna granica staromirocenskih konglomerata, u dolini Orašca

[1]) Dr. F. Katzer: Geologischer Führer durch Bosnien und Hercegovina str. 43 i 50.

potoka, kod Ćukova, premda se dolina t z. Dulibe, proteže još za daljnjih 3 *km* prema sjeverozapadu.

Slika 4. Dolina Una snimljena iz Ermain Manastira. Pred nama proteže se tvorevina sedre, koja prestaje kod mjesta gdje se Unac slijeva u Unu. Korito Une izrađeno je od konglomerata. U pozadini vidi se šiljasti Vrh Velikog Ljutoča.

Tamo, gdje su konglomerati bili posve odnešeni, izlaze ispod njih uslojeni jasni vapnenci, krhki dolomiti, verfenske naslage odnosno naslage gipsa na polje.

Ovi odnošaji pripuštaju samo jedan zaključak, naime da je ovaj jarak u terenu, postojao još prije staloženja staromiocenskih naslaga[1]), jer se u istinu teško dade zamisliti, da bi se upravo tako uzak dio površine, koja je prvobitno bila pokrita prostranijim staromiocenskim naslagama, prolomio uzduž dviju proloma, koji su jedva pola kilometra jedno od drugog udaljeni. Potpuno pomanjkanje staromiocenskih naslaga u tjesnacu Une, sjeverno od ušća Orašca potoka, čine vjerojatnim, da je ovaj jarak bio izrovan vodama, koje su za vrijeme donjeg tercijara pritjecale prema jugu.

Boranje je dakle moralo početi, već u staro tercijarno doba.

[1]) Do istog je zaključka došao Alfred Grund u djelu Die Karsthydrographie str. 18. Gledom na raširenje konglomerata dade se teško zamisliti da su vode današnjeg predjela Une pritjecale panonskoj nizini (Grund str. 18.), jer bi u tom slučaju valjda i dio tjeka Une od ušća Orašca potoka pa do Račića, sadržavao ostataka staromiocenskih konglomerata.

Najmlada gibanja kore, imala su za posljedicu boranje staromiocenskih naslaga, i promjenu smjera odvodnje voda.

Dolina Dulibe, predstavljala bi približno mjerilo radnje voda, izvora Orašca potoka, počam od mladomiocenskog doba do danas. U staromiocensko doba, sizala je dolina Orašca potoka do Ćukova, i bila je u donjem miocenu, približno do današnje granice konglomeratskih naslaga sa valućem ispunjena. U slijedećim vremenskim razmacima, bila je dolina produžena, prema unutrašnjosti predjela, za čitava 3 *km,* povodom pomicanja voda izvora, prema unutrašnjosti predjela.

Općenite opaske.

Sa narodno privrednog stanovišta istaknuti mi je, da je broj pučanstva, koji otpada na naš predjel, u razmjeru prema površini, veoma malen. To je uvjetovala izgradnja površine našeg predjela, jer su najveći dijelovi iste izgrađeni od visoko ležećih vapnenaca, u kojima su osim toga pojave krša u veliko razvijene.

Naselja, leže većim dijelom na naslagama predjela, koje su za vodu nepropustive, ili pako u neposrednoj blizini istih, većim dijelom u malenoj udaljenosti predjela vrela, dakle u blizini verfenskih naslaga, odnosno lapornih vapnenaca. U krhkim dolomitima, leži nekoliko naselja, navlastito u depresiji Gorjevca-Lipe i kod Bjelaja, čije je postanje bilo također uvjetovano brojnim vrelima, koja u blizini u krhkim dolomitima izviru.

Većim se dijelom obraduju dijelovi površine, koji su izgrađeni od verfenskih naslaga, lapornih vapnenaca i krhkih dolomita. Naselja, koja su nastala oko ovih naslaga, ne oskudjevaju vodom.

Više je naselja nastalo, uz zemljom i kršjem ispunjene udubine površine, t. z. polja, o kojima je na drugom mjestu bilo opširnije govora, poimence naselja kod Dugopolja, Prkosa, Vrtoča, Suvaje, Šupla, Vaganca, Čimeža, Krivokuća, Stinjana malih, Stinjana velikih i Očieva. Sva su ova naselja nastala uz unosne, sa plodnom zemljom ispunjene dijelove površine, oskudjevaju ali vodom, jer leže usred propustnih vapnenaca. Žiteljstvo je navlastito u ljetnim mjesecima prisiljeno, da ide čitave sate daleko, dok si pribavi pitke vode. Veliki dijelovi polja, neobraduju se s istoga razloga, u depresiji Vrtoče-Petrovačkoj.

Mjerodavni krugovi nastojali su, da tome nedostatku doskoče izvedbom zdenaca, sa odgovarajućom sadržinom, te su takvi bili iskopani i izgrađeni u Vrtoču, Suvaji, Stinjanima i Očievu. Ovi su zdenci ali tako manjkavo izvedeni, da nisu postigli svrhu, za koju su građeni, i sada se nalaze u takovom stanju, da se voda, koja se iza kiša ili u proljeće nakupi, naskoro izgubi, a žiteljstvo nema, navlastito u ljetnim mjesecima, od skupih investicija nikakve koristi.

DODATAK.

Hidrografske prilike polja Lušci[1]).

U kratkom sastavku u časopisu, Zeitschrift der deutschen geologischen Gesellschaft, 1905, svezak 57., str. 241., dotakao se je Dr. F. Katzer, ukratko hidrografskih prilika polja Lušci.

Njegove izvode podvrgao je potanjem kritičnom razmatranju Alfred Grund, u Beiträgen zur Morphologie des dinarischen Gebirges, str. 193.

Odlučio sam, da opišem temeljito i tačno hidrografske prilike polja, s razloga, što to do sada nije nitko prije mene učinio, i jer sam za vrijeme od 14 dana, što sam proboravio u Lušci Palanci, mogao pratiti poplavu polja.

Polje Lušci nalazi se u sjeverozapadnoj Bosni, u neposrednoj blizini istočne granice, u priloženoj karti omeđenog predjela, na podnožju sjeverozapadnog obronka Trovare planine, oko 18 *km* u zračnoj crti udaljeno od Sanskog Mosta. Cesta Sanski Most—Krupa, vodi u duljini od neko 3 *km*, uzduž sjeverozapadne granice polja, između kuća Lušci Palanke.

Naliči sa sviju strana zatvorenom teknetu, koje se u glavnom proteže u SZ—JI smjeru, te je poput srednjeg dijela slova S, na obim stranama malko savinuto. Dugačko je oko 12 *km*, u najgornjem, sjeverozapadnom dijelu oko 6 *km* široko, sužuje se već u gornjoj polovici polja na 2 *km*, i napokon u jugoistočnom dijelu na 1 *km*. Leži po prilici 380 metara, nad morskom razinom.

Na sjeverozapadu omeđuju polje strmi obronci, oko 200 metara više ležeće Predoevića glavice i Vitoroge, te strme brine, oko 100 metara više, između obiju uzvisina ležećeg Predoevića polja; na sjeveroistoku uzvisine gorskog lanca Volodera, Hotiša, Rude; na jugozapadu i jugoistoku, strmi obronci Trovare planine.

Građa površine sastoji se, kako se to iz skice razabrati može, u glavnom iz vapnenaca i dolomitičnih vapnenaca. Jugozapadna i jugoistočna strana polja izgrađena je od rudistnih vapnenaca, odnosno okolica Tukbobije iz slabo nagnutih, uslojenih, slabo bituminoznih vapnenaca sa *Nerineama;* sjeveroistočna i sjeverozapadna strana iz krhkih dolomita, dolomitičnih vapnenaca, i nad istima ležećim vapnencima gornjeg triasa. Iz vapnenaca na jugoistočnom obronku Hotiša, na putu, koji vodi iz Vojnikovića prema Marjanovićima, izlaze na polje dvije manje naslage verfenskih škriljevaca.

[1]) Iza kako je prilježeća rasprava bila potpuno dovršena, dobio sam koncem travnja tekuće godine nalog, da kartiram predjele oko Lušci-Palanke i Petrovca, koji graniče neposredno istočno na predjel, koji sam u prethodnoj raspravi obradio. Tom prilikom proučavao sam uz put hidrografske prilike polja Lušci, koje ovdje objelodanjujem, jer su iste usko skopčane sa hidrografskim prilikama obrađenog predjela dapače za razumijevanje hidrografije istog od odlučnog zamašaja. U slijedećim izvodima kušao sam da hidrografske pojave polja što točnije prikažem. Moja su istraživanja potvrdila predmjeve Alfreda Grunda gledom na podjelbu vrela u polju. Kod objelodanjenja ovih redaka vodila me je jedino želja, da još uvijek prijepornom pitanju hidrografije krša time poslužim, jer će isto samo pomoću što moguće više pozitivnih opažanja biti privedeno konačnom riješenju.

Ležajna škica polja Lušci.

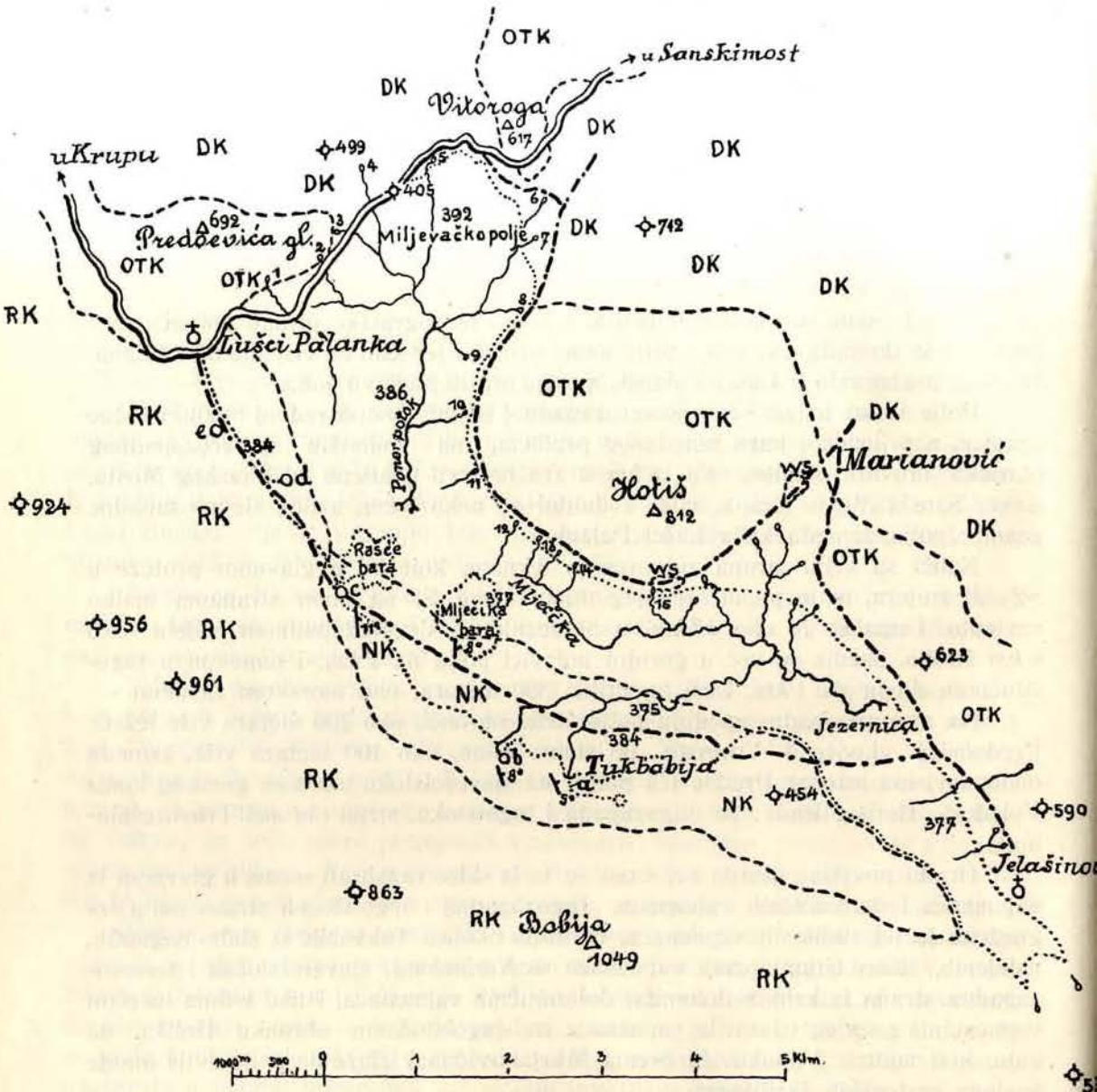

Mjerilo 1:75.000.

..... Rub polja.

---- Granice geoloških tvorevina.

---- Putevi.

RK = Rudistni vapnenac. NK = Vapnenac sa Nerineama. OTK = Vapnenac gornjeg triasa?
DK = Krhki dolomit i dolomitični vapnenac. WS = Verfenske naslage.

Površina samog polja, pokrivena je ilovačastom zemljom, iz koje vire tu i tamo, sad veće sad manje gromade vapnenca, i to skoro isključivo, samo u jugozapadnoj poli polja. Tamo se pojavljuju u većem broju prave doline i do-

linama slične udubine, koje se sve za vrijeme poplave odlikuju istim pojavama. Kratko vrijeme prije, odnosno za vrijeme svake poplave polja, pojavi se voda na dnu dolina ili dolinama sličnih udubina, već prema tome, kako se visoko iste nalaze u razini polja i gubi se opeta jednolično, kad voda iz polja počne izčezavati. Osobito brojne pojavljuju se doline u dijelu polja, koji je izgrađen od malko nagnutih slojeva vapnenca sa *Nerineama*. Većim su dijelom u istima razvijene prodorne doline (provalije). Njihov je postanak uvjetovan slabim kutom nagnuća slojeva vapnenca, slično, kao i kod Suvanjskog polja, o kojem je na drugom mjestu bilo opširnije govora.

Brine, koje na sjeveroistoku omeđuju polje, prekrivene su u razini polja kršjem i zemljom, koje tamošnje pučanstvo većim dijelom obrađuje, tako da nisam nigdje mogao ustanoviti, da li tamo izlaze gdjegod starije naslage na polje. To je ali vrlo vjerojatno, jer obje gore navedene naslage verfenskih škriljevaca, govore za prisutnost starijih naslaga.

Rasprostranjenje pojedinih vrsti kamena, jasno se razabire iz priložene škice.

Permanentna vrela.

Mnogobrojna permanentna vrela izviru na podnožju brina, koje zatvaraju polje na sjeverozapadnoj i sjeveroistočnoj strani.

Sa opisivanjem pojedinih vrela počinjem sa sjeverozapadnom stranom polja, kod mjesta Lušci Palanke.

Vrilo (*1* na škici), izvire u sredini južnog obronka Predoevića glavice, iznad Lušci Palanke iz vapnenaca. Ograđeno je bilo, i pruža vodu za maleni vodovod Lušci Palanke. Voda je uvijek bistra, i ne presušuje nikada.

U mjestu Lušci Palanka, nedaleko od žandarske postaje, izvire jedno dalnje, maleno vrelce.

Točkovi vrelo (*2* na škici), izbija kod stare srpske crkve u Lušci Palanki, na lijevoj strani ceste, iz jedne njive na polje. Vrelo je podvrženo velikim promjenama, ne presuši nikada, i ostaje uvijek bistro.

Slanjača vrelo (*3* na škici), je manje vrelo, nedaleko od vrela Točkovi. Ne presuši nikada posvema i ostaje uvijek bistro. Izbija iz dolomitičnih vapnenaca.

Podbrdnjača vrelo (*4* na škici). Voda prolazi kao maleni potok ispod ceste Lušci Palanka—Sanski Most, i tjera više mlinova. Najjače je vrelo sjeverozapadnog dijela polja. Iza većih padalina zamuti se voda, nabuja silno i poplavi bližnje njive. Nikada ne presuši posvema, premda je količina vode podvrgnuta znatnim promjenama. Izvire iz dolomitnih vapnenaca.

Miljevci vrelo (*5* na škici). Nalazi se u sjeveroistočnom kutu sjeverozapadnog dijela polja, na zapadnom podnožju Vitoroge, neposredno ispod ceste. Izvire odozdol prema gore, napuni mali bazen, a sa vodom se uzdižu mnogobrojni mjehurići zraka. Nikada ne biva mutna, i nije izvržena nikakvim promjenama. Leži niže od sviju do sada navedenih vrela.

Slijedeće vrelo, Brzeta, izvire već na sjeveroistočnoj strani polja, kod Miljevaca.

Brzeta vrelo (*6* na škici). Izbija iz dolomitičnih vapnenaca, na zapadnom podnožju Volodera. Na duljini od neko 10 metara, posjeduje vrelo tri glavna

izlaza i više sporednih među njima. Iza svake obilatije kiše nabuja vrelo znatno, bude mutno, ali se razbistri za 1 do 2 dana. Vrelo je izvrženo velikim promjenama, ali nikada ne presuši. Brzeta je drugo, od najjačih vrela, sjeveroistočnog dijela polja.

Vignjište vrelo (*7* na škici). Nalazi se kod kuće Tuk u Miljevcima. Nikada ne presuši. Iza obilatijih kiša nabuja jako, ali voda nikada ne bude mutna. Leži dosta niže od vrela Brzeta. Izvire iz dolomitičnih vapnenaca, na zapadnom podnožju Volodera.

Podgora vrelo (*8* na škici), je najjače permanentno vrelo polja. Nalazi se kod kuća Došenović, u blizini granice između dolomitičnih vapnenaca Volodera i vapnenaca Hotiša, i izbija iz vapnenaca Hotiša. Iza dvo do trodnevne kiše, nabuja vrelo silno, i izbija prema navodima seljaka Došenovića, na neko 24 mjesta u vapnencima. Podvrgnuto je znatnim promjenama, ali i u najsušje doba, izvire znatna količina vode. Voda je uvijek, i iza jakih kiša, posvema bistra.

Čardašica vrelo (*9* na škici), nazivlju slijedeće vrelo, koje izvire kod kuća Korać, na zapadnom podnožju Hotiša. Malo je vrelo, sa malenom količinom vode, uvijek je bistro, i nije podvrgnuto nikakvim promjenama.

Bunar vrelo (10 na škici), nalazi se kod kuća Jelišić. Kao Čardašica.

Agin bunar (*11* na škici). Izbija kod kuće Mile Prošića. Kao Čardašica.

Točak vrelo (*12* na škici). Nalazi se kod kuće Jure Grubora. Kao Čardašica.

Prošića točak (*13* na škici), obuhvaća dva vrela, koja su jedno od drugoga 100—150 metara, u S—J smjeru udaljena. Oba vrela leže znatno više nego li prvospomenuta, i zamute se iza obilatijih kiša. Nalaze se kod kuća Prošići.

Hasanovac vrelo (*14* na škici). Izvire kod kuća Miljevići, na podnožju jugozapadnog obronka Hotiša. Nije podvrgnuto nikakvim promjenama i uvijek je voda bistra.

Bunar vrelo (*15* na škici). Izbija kod kuće Vojnikovića. Kao Hasanovac.

Sva ova vrela počam od Čardašice na podnožju Hotiša, izviru u obradivanim dijelovima sjeveroistočnog dijela polja. Manja su vrela, sa stalnom količinom vode, nisu podvržena nikakvim promjenama, i ostaju uz dvije iznimke, uvijek bistra. Leže približno 5 do 10 nekoja i oko 20 metara, nad srednjom visinom polja. Ista svojstva imadu, prema navodima tamošnjeg pučanstva, također i sva ostala, u jugoistočnom produženju na podnožju brina izviruća vrela, kod Miladinovića, Medića, Radanovića i Jelašinovaca.

Na jugoistočnom rubu polja izviru kod kuća Čurčia i Dobrilovića, dva malena vrelca.

Jugozapadni rub polja, ne posjeduje niti jedno jedino permanentno vrelo.

Navod Dr. F. Katzera, da iz brina okolo naokolo polja izviru vrela, nije ispravan.

Potoci.

Količine voda, koje se iz navedenih permanentnih vrela izlijevaju u polje, teku jedan dio puta nadzemno, prije nego li se gube u polju.

Maleni potočić, jednostavno potok zvan, dobiva vodu od suviška vrela Vrilo, i malenog vrela kod kasarne u Lušci Palanki, i gubi se odmah ispod kuća u Lušci Palanki.

Sva ostala vrela, počam od Točkovi vrela, pa do Aginog bunara, poimence tri najjača vrela Podgora, Brzeta i Podbrdnjača izlijevaju se u 5 *km* dugačak potok, nazvan Ponor potok, koji se gubi usred polja, kod Muhamedagića, u oba, u vapnencima nalazeća se ponora. Oba su ponora jedan od drugog oko 10 metara udaljena. Koritom teče uvijek znatna količina vode. U potoku živu ribe; od kojih najveći eksemplari dosegnu težinu od ½ do 2 *kg*.

Vrela kod kuća Prošića, Miljevaca, Vojnikovića i Miladinovića, izlijevaju se u treći potok, zvan Mlječika, koji se gubi u velikom ponoru Jezernici, i tjera tamo jedan mlin.

Jezernica ponor, nalazi se u dônjoj polovici polja, u selu Brkić, kod kuća Njegovana, i tvori jedini vidljivi izlaz za vode, koje se u polju nakupljavaju.

Šupljine krša, koje sadržavaju vodu.

Preostaje mi još da progovorim, o hidrografskim pojavama, koje nalazimo na podnožju sjeveroistočnog, strmog obronka Trovare planine. To su šupljine krša, koje dijelom uvijek, dijelom samo gdjekada, sadržavaju vode i to: Špiljski hodnici, jame i kraški ljevci.

Opisati ću iste redom kako ih nalazimo, počam od jugoistoka prema sjeverozapadu.

Suvaja (*a* na škici), nazivlje tamošnje pučanstvo špiljski hodnik, koji izlazi na polje u SSZ—JJI brazdećim, sa 5° prema ISI upadajućim, uslojenim vapnencima sa *Nerineama*, u selu Tukbobiji, 600 metara jugoistočno od Oka. Na špiljski hodnik, nadovezuje se prema vani, široki, jedva 2 metra duboko u polje usječeni, jarak. Prema unutrašnjosti, proširuje se špiljski hodnik. Proteže se oko 6 metara u S—J smjeru i skrene zatim prema ISI. Na dnu Špiljskog hodnika, odmah kod ulaza, nalazi se mnogo, sad manje, sad više zaobljenih, manjih i većih odlomaka vapnenca. Na pravo valuće nisam naišao. Dno daljnjeg nastavka špiljskog hodnika, pokriveno je debelom naslagom ilovače, u kojoj zaostanu, sad veće, sad manje nakupine vode, iz kojih se bliže ležeće kuće opskrbljuju pitkom vodom. Ja sam prodro oko 15 metara daleko od ulaza i naišao na veću nakupinu vode, tako da nisam mogao dalje.

Stanovnici bliskih kuća, koji su primorani u suhim godišnjim dobama, da prođu opetovano špiljom, tražeći vodu, pripovijedali su mi, da se špiljski hodnik oko 500 metara daleko u ravnom smjeru (naime prema ISI) proteže, te da je dno na čitavoj duljini, prekriveno ilovačom. Na koncu špiljskog hodnika, naiđe se navodno najprije na brojno, kao šaka i glava veliko valuće, a onda na duboku, okomitu jamu, kao što je Oko, koja izbacuje isti, sitni, tamni šljunak, kao i Oko.

Ovi navodi moraju se doduše ispitati, ja ih navađam, jer mi je to dužnost, i jer držim, budući da se Oko nalazi razmjerno blizu, a Suvaja pokazuje iste pojave za vrijeme poplave polja kao i Oko, da su ovi navodi po svoj prilici vjerodostojni.

Oko (*b* na škici), nazivlje se duboka, 600 metara na sjeveroistoku od Suvaje udaljena, stalno vodu sadržavajuća krška jama, i leži kao i Suvaja, u selu Tukbobiji. Jama se nalazi u SSZ—JJI brazdećim, te sa poprečno 5° prema ISI upadajućim vapnencima sa *Nerineama*.

Posjeduje oblik 20—30 metara dubokog, u najgornjem dijelu oko 40 metara širokog, nepravilnog, ovalnog lijevka. Sjeverna strana istog, prekrita je sitnim, tamnim šljunkom, sve do visine od neko 3 metra ispod okolne površine

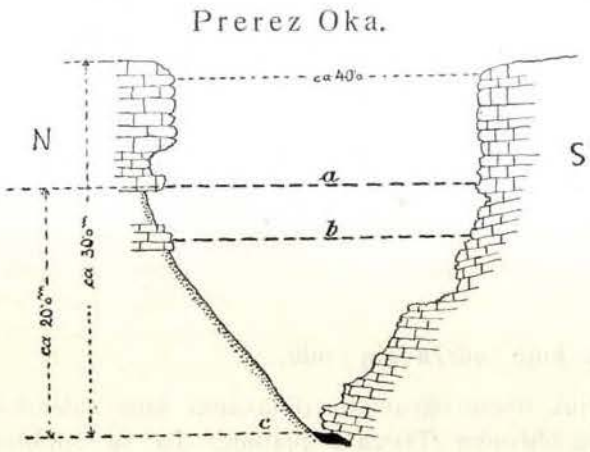

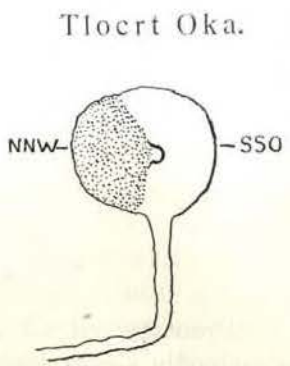

a = Stajalište površine vode (vodostaj) u Oku za vrijeme poplave.
b = Stajalište površine vode na 26. aprila.
c = Normalno stajalište vode u Oku.

Istačkani dio označuje približno plohu pokritu finim, tamnim šljunkom. Uski rukav, smjer jarka.

polja. Na istoj strani podrovan je sloj vapnenca, koji leži u visini sa okolinom površinom polja, u duljini od preko 1 metra. Nešto niže od visine podrovanih

Slika 5. Krška jama Oka snimljena iz jarka. Snimka pokazuje sjeverni dio jame. Kod *a* na 1 metar podrovani sloj vapnenca do kojega siže površina vode za vrijeme poplave. Kod *b* stajalište površine vode na 26. aprila u $2^1/_2$ sata po podne. Kod *c* ispod nogu seljaka nalazi se normalno stajalište vode u Oku. Jasni dio slike označuje površinu jame, koja je pokrita sitnim tamnim šljunkom. Na površini istog vide se odronjeni komadi vapnenca sa oštrim bridovima.

vapnenaca, izrovan je u polju niski široki jarak, koji se što dalje od jame sve više udubljuje i proširuje. Na početku jarka nalaze se dvije gromade, u kojima je fini tamni šljunak već u tvrdi konglomerat pretvoren, te šljunak sa mnogobrojnim odlomcima školjka, koje je gosp. kustos bos.-herc. zemaljskog muzeja, A p f e l b e c k, odredio kao *Dreissensia polymorpha.* Školjke iste vrste, nalaze se u velikom broju u tamnom, sitnom šljunku, na sjevernoj strani u jami.

Osim toga izbacilo je Oko do sada nekoliko, većinom velikih primjerka *Čovječje ribice (Proteus anguinus),* od kojih sam jedan primjerak vidio, u školskoj zbirci pučke škole u Lušci Palanki.

Kad sam dne 26. aprila, u 2½ sata po podne po prvi puta posjetio Oko, stajala je površina vode uslijed kiša, koje su nekoliko dana prije mojeg dolaska padale, oko 3 metra niže, od okolne površine polja. Na površini vode, koja je iznašala oko 2700 m^2, opažao sam mnogobrojne 5—10 *cm* dugačke ribice. 30. aprila, u isto doba, nalazila se je površina vode već u najnižem stajalištu, oko 20 metara ispod okolne površine polja. Na površini nisam vidio niti jedne ribice.

Ako uzmemo, da je razlika između stajališta površine vode u Oku, na 26. i 30. aprila iznosila samo 15 metara, a srednji promjer 10 metara, onda iznosi količina vode, koja je iz Oka za okruglo 100 sati izčezla, oko 4500 m^3 ili 45 m^3 po stanu! Snizimo li ovu količinu vode,pogledom na netačan račun na polovicu, to dobijemo opeta zamjernu količinu vode, koja je na sat izčezla.

U suhim godišnjim dobama, povuče se stajalište vode u Oku, još za 1 do 2 metra niže i ostane na toj visini kod najveće suše konstantno stajati, akoprem čitavo selo Tukbobija, pokriva svu potrebu na vodi iz Oka, i sva se marva sela u Oku napaja.

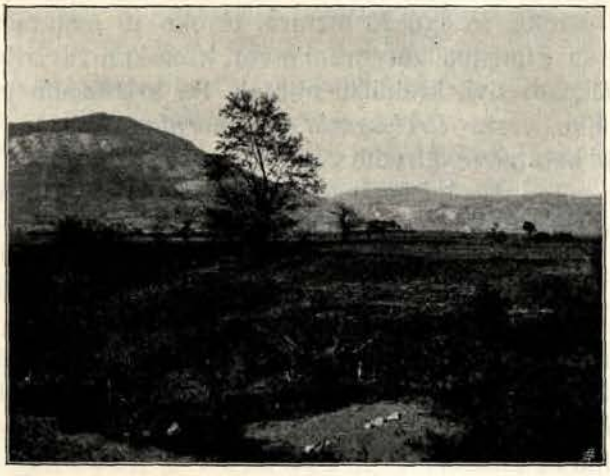

Slika 6. U prednjem dijelu slike jarak Oka na zavoju u Polje. Na obim stranama jarka rastu vrbe. Visoki brijeg u pozadini je Hotiš, na koji se na desno nastavlja gorska kosa Rude. (Kota 623 i 590 na ležajnoj slici.) Slika je snimljena sa jugozapadnog ruba polja, oko 100 koraka daleko od Oka, na zaokretaju jarka u polje.

Jarci Suvaje i Oka, spajaju se u srednjem dijelu polja, i vode u jednom 4—6 metara širokom, 2—3 metra dubokom, na dnu sa brojnim malenim udu-

binama, i pravim, malenim dolinama prekrivenom, zajedničkom jarku, k ponoru Jezernici.

B o j a n a (*c* na škici), zove tamošnje stanovništvo ljevku sličnu, široku dolinu, koja se nalazi 2·7 *km* na sjeverozapadu od Oka, na putu između Lušci Palanke i Jelašinovaca. Ljevku slična, okrugljasta dolina, duboka je oko 8 metara, a na gornjem rubu oko 15 metara široka. Spojena je sa niskim, oko 100 metara dugačkim jarkom, sa Rašće barom. Dolina je pokrivena na dnu, kao i na brinama, sa ilovačom. Neposredno iznad doline, izlazi na polje, od SSZ prema JJI brazdeći i sa 11° prema ISI upadajući vapnenac sa *Nerineama.*

M a j d a n (*d* na škici), također P r a š t a l a zvan, prema imenu blizu ležećeg sela, nazivlje se vodu sadržavajući špiljski hodnik, koji leži 1·3 *km* sjeverozapadno od Bojane, u polju oko 100 koraka istočno od puta Lušci Palanka-Jelašinovci. Ulaz u špiljski hodnik tvori 80 *cm* široka, 2 metra dugačka, i oko 3·5 metra duboka, skoro okomita disoluciona pukotina. Pukotina se nalazi u bijelom, krhkom vapnencu gornje krede. Po stepenicama može se spustiti do dna pukotine, a odatle dođe se uskim ulazom u niski, prema ZSZ protežući se špiljski hodnik, u kojem pokazuju stijene raznolike oblike, što no ih je prouzročilo otapanje voda. Dno špiljskog hodnika, pokriveno je debelom naslagom ilovače. U udaljenosti od 15 metara od ulaza, spušta se špiljski hodnik naglo za oko 2 metra niže, i mijenja se smjer protezanja u SSZ. Na sniženom mjestu, bio je nastavak špiljskog hodnika, već do 1 metra iznad površine napunjen vodom. Time sam bio zapriječen, da doprem dalje.

B u š l j e n i c a (*e* na škici), nazivlju ljevku sličnu dolinu, sličnu Bojani, samo sa većim dimenzijama i leži oko 2·5 *km* sjeverozapadno od Bojane, u sjeverozapadnom uglu polja kod Luka, jedva 1 *km* udaljeno od crkve u Lušci Palanki, te oko 60 metara zapadno od puta Lušci Palanka-Jelašinovci. Dolina posjeduje okrugljasti oblik, široka je oko 20 metara, te oko 10 metara duboka. Na dnu nalazi se maleni, sa granama zatvoreni otvor, kroz koji za vrijeme poplave izbacuje voda fini, žućkasto sivi, kremični pijesak. Sa kremičnim pijeskom, izbacuje voda ujedno školjke vrste *Dreissensia polymorpha,* doduše manje primjerke nego li Oko, koje je kao takve odredio g. kustos A p f e l b e c k. Kremični pijesak, naliči u mnogome onom, što ga izbacuju kraška vrela u bakarskom zaljevu.

Bušljenica je udaljena oko 6·5 *km* od Oka.

Slijed poplave.

Nekoliko dana prije mojeg dolaska u Lušci Palanku, kišilo je ponešto, što je prouzročilo visoko stajalište vode u Oku. Kad sam 26. travnja prispio na Oko, počela je već bila voda opadati. U slijedećim suhim danima, spala je površina u Oku, na normalno stajalište.

2., 3. i 4. svibnja, trajala je svaki dan poslije podne, kroz nekoliko sati oluja, i palo je dosta kiše. Preko noći nije kišilo.

5. svibnja, počela je već za rana jutra padati blaga kiša, i padala je bez prestanka cijelo prije podne, do 2 sata po podne. U 5 sati, počelo je ponovno kišiti i kišilo je čitavu večer i cijelu noć.

6. svibnja, kišilo je čitav dan, i čitavu noć, bez prestanka.

7. svibnja, kišilo je također kroz čitav dan, i jedan dio noći.

8. svibnja, razvedrilo se je, i osvanuo lijep dan.

6. svibnja, u rano jutro, prelio se je Ponor potok, preko svojih obala, i poplavio blizu ležeće oranice.

U isto vrijeme, dizala se je površina vode u Oku.

U noći od 6. na 7. svibnja, uzdigla se je voda u Oku, Suvaji i Bojani, do okolne površine polja, i već 7. u jutro kad sam prispio tamo, tekla je jarcima velika količina vode, u polje.

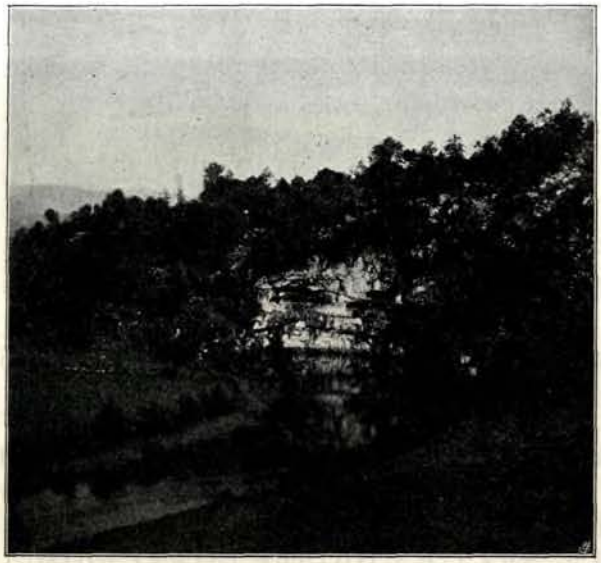

Slika 7. Oko za vrijeme poplave. Površina vode siže do niveaua označenog na slici 5. i teče spomenutim jarkom u polje.

Kad su se vode izlile, iz ovih triju šupljina krša, ne mogu tačno navesti; jer je voda iz svih triju izašla po noći.

Oko i Suvaja, potopile su donji dio polja, kod Jezernice, jer ponor nije mogao da siše, veliku množinu vode, koja je jarkom iz Oka i Suvaje, dotjecala. Bojana izlijevala se je u Rašće baru, i poplavila već u noći, znatnu površinu. U ljevku Bojane, vidio sam više ribica.

U isto vrijeme sa poplavom nižih dijelova polja, uzdizala se je površina vode u svim dolinama i dolinama sličnim udubinama, koje se nalaze u polju.

7. svibnja, opažao sam u udubinama, pokraj puta Lušci Palanka-Jelašinovci, u najgornjem dijelu polja, postepeno, vidivo, dizanje površine vode.

Špiljski hodnik Majdan, sa ulaznom pukotinom, kao što i bližnje doline, došle su pod vodu, i odatle je tekao maleni potočić u Rašće baru.

Ponorac, nizina, koja se nalazi neposredno ispod kuća Lušci Palanke, bila je također poplavljena, i voda je tekla nadzemno u Rašće baru.

Ljevak Bušljenice, bio je skoro do donje površine jarka, napunjen vodom.

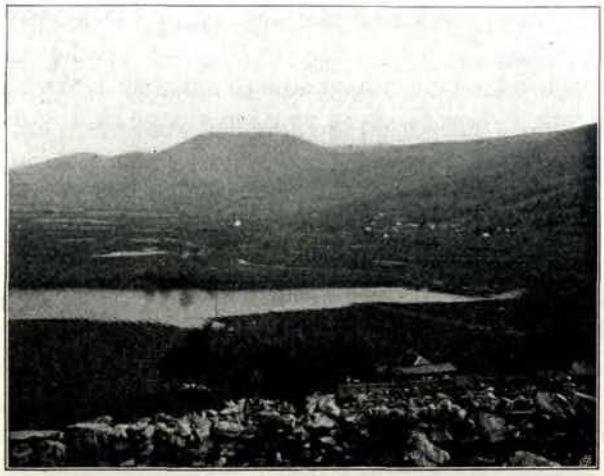

Slika 8. Jugozapadni rub Polja Lušci za vrijeme poplave, snimljeno 8. svibnja iz Lušci Palanke. U prednjem dijelu slike poplavljena nizina Ponorac. U pozadini Bobija ispod koje se nalazi Oko i Suvaja.

Voda kod Suvaje Oka, Bojane i Majdana bila je malko mutna.

10. svibnja, kratko vrijeme prije nego li sam otputovao, tekli su iz Oka, Suvaje i Bojane čitavi potoci u polje.

Najveći dio polja, bio je već poplavljen.

Opadanje vode neposredno iza poplave, nisam mogao opažati. Na odnosne upite, dobio sam svuda odgovor, da površina vode iz početka polagano, ali jednolično opada. Pri tome stvaraju se brojni virovi, samo u neposrednoj blizini Jezernice ponora, koji naznačuju mjesta poniranja vode. U svim dolinama i dolinama sličnim udubinama, opada navodno površina vode postepeno, bez da se stvaraju virovi, ne djeluju dakle kao ponori. U Oko, Suvaju i Bojanu, ne teče voda natrag, već se površina spušta u ljevcima, kao i u jarcima postepeno, a u stanovitom momentu naglo. Odmah iza kako Oko, Suvaja i Bojana, prestaju natapati polje, počinje navodno opadanje površine vode u polju.

Prema navodima stanovništva, proteče voda iz Bušljenice samo u rijetkim slučajevima, i to uvijek samo iza duljih kišnih doba. U priležećem konkretnom slučaju, tvrde tamošnji stanovnici, moralo bi bilo kišiti barem još dva dana, naime 8. i 9. svibnja, onda bi također i voda iz Bušljenice bila protekla. Kad proteče Bušljenica, čuje se jako udaranje na daljinu od 1 *km*. Iza duljih obilatih padalina, proteče Bušljenica redovito jedan dan kasnije od Suvaje, Oka i Bojane.

Iza kako je voda u Oku dosegla normalno stajalište, a Jezernica usisala svu pritječuću vodu, ostaju uza sve to u polju nakupine vode, tako u bari Mlječiki, u Velikoj ili Borovićevoj bari, zatim Čazbini bari ili Vojničkom polju, te napokon u Tuku bari kod Jelašinovaca. Sve su to niži dijelovi polja, koji su vremenom, ilovačom, učinjeni nepropustni za vodu, te tako mora tamo voda tako dugo ležati, dok se ne ispari i polako prokaplje.

Isto tako zaostane više nakupina voda, u nižim dijelovima špiljskih hodnika Suvaje i Majdana. Ova se voda upotrebljuje, od bližih kuća, u glavnom za piti. Kad suho vrijeme potraje duže vremena, onda ostane špiljski hodnik Suvaje posvema bez vode, a u špiljskom hodniku Majdan, može se navodno, u većoj daljini, naći još uvijek nakupina pitke vode.

Zaključak.

Iz gornjih izvoda proizlazi, da vrela na sjeveroistočnom rubu polja, izviru znatno više od srednje visine polja, iz dolomotičnih vapnenaca, na podnožju Volodera i ispod vapnenaca, na podnožju Hotiša. Niže naslage, koje se nalaze pod ovima nisu nigdje otkrivene. Osebine vrela te činjenica, da ispod vapnenaca na jugozapadnom obronku Hotiša, nalazimo verfenske naslage, pripušta zaključak, da imademo pred sobom nizak krš, u kojem cirkulacija voda nije toliko ovisna, o podzemnim špiljskim hodnicima.

Hidrografske pojave na jugozapadnom rubu polja, posve su od gornjih različite. Ovdje smo primorani, prema svemu onomu što je u predidućem o Oku navedeno bilo predpostaviti, za najbliži okoliš Oka, stagnirajuću površinu vode, koja mora da stoji u savezu sa većom nakupinom vode, što se je ispod Trovare planine proširila. Bez ove predpostavke, ne možemo razjasniti, nepromjenjivo stajalište vode u Oku, koje ostaje isto i za najveće suše; osobito pako ne opstojnost školjaka *Dreissensie* te nalaz *Čovječje ribice.* Ove dvije vrste, trebaju za njihov razvitak i ekzistencu, nakupinu vode, poslednja hladnu vodu, koja se obnavlja.

Bušljenica, koja leži 6·5 *km* na sjeverozapadu od Oka, izbacuje također školjke *Dreissensia* vrste, zajedno sa finim kremičnim pijeskom. Budući da se radi o istim vrstama, to smo primorani predpostaviti i jednake životne uvjete. To je ali samo onda moguće, ako pridodamo daljnju predpostavku, da je naime Bušljenica u savezu, sa podzemnom nakupinom vode kod Oka.

Također i drugi razlozi, prije svega oblik i razvitak šupljina krša, zatim tok poplave, govore za gornju predpostavku.

Kao što je već na drugom mjestu navedeno bilo, nalazi se jama Oka u uslojenim vapnencima sa *Nerineama,* i siže oko 20 metara duboko, ispod bliske površine polja. Postanje krške jame Oka uslijedilo je prema svim znacima o d o z d o l prema gore, što može biti uvjetovano samo vodenom žilom, koja stoji pod velikim tlakom. U svakom slučaju, predleži nam ovdje sličan slučaj, kao što i kod Gudavačke špilje, o kojoj sam na drugom mjestu u ovoj raspravi opširno izvijestio, samo u daleko znatnijem mjerilu. Seljaci kod Gudavca, imadu prema tome donekle pravo, kada poplavu Gudavca, dovode u Savez sa poplavom polja Lušci, doduše ne u onom smislu, kako si to oni predstavljaju; da naime vode, koje potope polje Lušci, podzemnim putem teku do Gudavca, već je isti uzrok, koji u svako doba prouzroči poplavu polja Lušci i Gudavca. Isti uzrok imao je, po mom mnijenju za pošljedicu, postanak šupljina krša Gudavca, Oka, Suvaje, Bojane, Majdana i Bušljenice, i omogućuje u sadašnjosti njihovo funkcioniranje.

Navedene pojave dadu se objasniti samo time, ako predpostavimo jednu suvislu odnosno više odjeljenih nakupina vode, koje se proširuju ispod Trovare planine, te iza svake obilatije kiše, i iza svakog otopljenja snijega, uslijed prokapljivanja znatnijih količina vode u dubinu, budu postavljene pod visoki tlak, te

bivaju, slijedeći princip spojenih posuda kroz šupljine krša istisnute van. U prošlim geološkim periodama, stvorila si je ista nakupina vode, slijedeći princip manjeg otpora, današnje izlaze, odnosno napomenute šupljine krša.

Tok poplave, govori u toliko za gornju predpostavku, što voda iz Bušljenice, čiji jarak leži nekoliko metara više, od jarka Suvaje, Oka i Bojane, izađe tekar iza veoma obilatih kiša, a l i n i k a d a prije Oka, Suvaje i Bojane, već uvijek kasnije od istih. Kada voda iz Bušljenice, za vrijeme poplave polja, ne izlazi u polje, napunjen je ljevak Bušljenice, skoro posvema vodom, našto sam već na drugom mjestu upozorio. Ti odnošaji ne bi bili mogući, kad ne bismo predpostavili j e d n u s u v i s l u p o d z e m n u n a k u p i n u v o d e, jer bi u protivnom slučaju, morali predpostaviti neobično zamršene prilike, da te pojave razjasnimo. Morali bi predpostaviti, da se špiljski hodnici Bušljenice, o d o z g o, podzemnim putem napune, uslijed dizanja površine vode u polju, neprestanim pritjecanjem vode iz Oka, Suvaje, Bojane i Majdana, pri čemu bi špiljski hodnici morali biti nepropustni i samo donekle razgranjeni, jer bi inače Bušljenica djelovala kao ponor. Kad bi sve ove predpostavke prihvatili, onda bi morali odgovoriti na pitanje: Kako to, da Bušljenica proteče tekar naknadno, iza kako se površina vode u polju znatno uzdigla, i šilje čitav potok u donji dio polja? Kad Bušljenica izađe, onda se nalazi navodno površina vode u polju tako visoko, da se može stići čamcem iz Lušci Palanke do Jelašinovaca.

T o s u s v e č i n j e n i c e, k o j e s u b i l e o d z a m a š a j a k o d p r e d p o s t a v k e, d a s e i s p o d T r o v a r e p l a n i n e p r o t e ž e r a š i r e n a, s u v i s l a, p o d z e m n a n a k u p i n a v o d e, k o j a l e ž i o k o 2 0 m e t a r a i s p o d p o v r š i n e p o l j a, t e u s l i j e d p o v i š e n o g t l a k a š t o g a p r o u z r o č u j u p r o k a p l j u j u ć e v o d e, i z a o b i l a t i h p a d a l i n a i l i o t o p l j e n j a s n i j e g a, s l i j e d e ć i p r i n c i p s p o j e n i h p o s u d a b i v a i s t i s k i v a n a k r o z š u p l j i n e k r š a S u v a j e, O k a, B o j a n e, M a j d a n a i B u š l j e v i c e n a p o l j e.

Iz gornje predpostavke, objašnjuje se opažanje, da voda u Oku osobito u ljetnim mjesecima, iza naglih kiša, naglo izlazi, dočim se površina vode, iza tihih kiša polagano diže. Nadalje objašnjuje se time, naglo padanje površine vode u Oku, iza poplave, našto sam kod opisa Oka upozorio.

U ovu podzemnu nakupinu vode slijeva se podzemnim putem P o n o r p o t o k, što potvrđuje činjenica, da čim se je površina vode u Oku, iz analogije zaključeno također i u Suvaji i Bojani podigla dosta visoko, izađe i Ponor potok iz svojeg korita. Činjenica, da Ponor potoku u tim slučajevima pritječe više vode, nije odlučna. Spoj Oka sa Ponor potokom, objašnjuje nadalje prisutnost malenih ribica, na površini Oka, koje sam 26. travnja u Oku opažao, te za vrijeme poplave u ljevku Bojane. U posljednjem slučaju, može se doduše prigovoriti, da su ribice, nadzemnim putem, iz Ponor potoka dospjele preko Rašće bare u ljevak Bojane, što se ali kod Oka ne može navesti, jer voda nije onog puta iz Oka uopće izašla. Ribice su morale dakle podzemnim putem dospjeti iz Ponor potoka u Oko. Čim je voda u Oku nisko spala, nestalo je također i ribica, one su se dakle, budući da nisu špiljske živine, morale povratiti natrag.

Nadalje mislim, da nije sitni šljunak, kojeg nalazimo u velikoj količini na sjevernoj strani Oka, te kremeni pijesak u Bušljenici nastao u ljevcima, već je morao biti izbačen iza svake nagle, obilate kiše zajedno sa šljoljkama iz podzemne šupljine,

Slična, sa ovom podzemnom nakupinom vode usko skopčana nakupina vode, proizlazi gledom na analogne pojave i za Gudavačku špilju. Ista je imala za posljedicu postanak i današnje funkcioniranje Gudalačke špilje, i leži po svoj prilici daleko niže.

Time neću da povučem općeniti zaključak, jer navedeni odnošaji u ovim od mene istraženim predjelima, uvjetovani su po svoj prilici u prvom redu geološkim odnošajima.

*

Jugozapadni rub polja oskudijeva kako smo vidjeli vodom, te su stanovnici sela Tukbobije prisiljeni, da vodu za piti uzimaju iz Oka, u kojem se istodobno preko dana napajaju stada blaga. Ne postoji nikakva uredba, pomoću koje bi se crpila voda iz Oka i upotrijebila za odjeljeno napajanje blaga, već se stada gone izravno k površini vode u jami, i tamo napajaju. Sasma je naravno, da se tijekom vremena, navlastito ali u ljetnim mjesecima mora u Oku nakupiti toliko smrada, i životinjskih otpadaka, da se ista jednom poplavom, ne dadu posvema odstraniti. Budući da voda u Oku, kad jednom pređe poplava, spadne na normalnu visinu, ne otječe, odnosno se ne obnavlja, skupi se s vremenom toliko raznih nosioca bolesti, da je uživanje vode naprosto zdravlju pogibeljno. Takvu vodu mora da uživa tamošnje pučanstvo, ako ne će ili ne može da pređe čitavo polje, da si donese pitke vode, iz jednog od vrela, na zapadnom podnožju Hotiša. U ljetu bi doduše bilo moguće ići preko polja, u zimi se to ali, uslijed stroge zime i sniježnih mećava, jedva dade zamisliti. Vode. koje iza svake poplave zaostanu u špiljskom hodniku Suvaje, nisu u stanju pokriti potrebu pučanstva sela. Iz špiljskog hodnika Majdan, crpe stanovnici sela Praštala pitku vodu.

Stanovnici sela Tukbobija, upućeni su dakle isključivo na vodu u Oku, i upravili su više molba na mjerodavna mjesta, da se odstrani ta pogibelj, ali bez uspjeha. Uživanje vode iz Oka, imade prema navodima srpskog prote u Lušci Palanki, g. Milana Jovanovića, svake godine za posljedicu epidemičke bolesti, što prouzročuje brojne smrtne slučajeve. Bilo bi poželjno, da se ovdje priskoči u pomoć, što ne bi naišlo na osobite poteškoće, budući da na zapadnom podnožju Hotiša izviru brojna vrela, od kojih nekoja, navlastito oba vrela Prošića točak, leže dostatno visoko.

Također na drugom mjestu spomenute četiri plohe polja, u kojima zaostane voda iza poplave, mogle bi se pomoću odvodnih jaraka spojiti sa ponorom Jezernicom, te tako omogućiti da voda oteče, što bi donijelo tamošnjem pučanstvu znatne koristi.

Pulzirajuće vrelo Svetinja.

Na interesantan, u predjelima krša već češće opažan pojav, naišao sam 5 *km* sjeverozapadno od sjeverozapadnog ruba polja Lušci a oko 5 *km* udaljeno od Suhopoljskog vrha, na jugoistočnom kraju SZ—JI ležećeg jarka Japre potoka. Jarak se je duboko usjekao u krhke dolomite i dolomitične vapnence ispod kojih proviruju verfenske naslage. Na zapadu graniči predjel Japre Majkića, na okolicu Benakovca. Od istočne granice u predhodnoj raspravi obrađenog predjela udaljeno je vrelo Svetinja 4·5 *km*.

Situaciona škica.

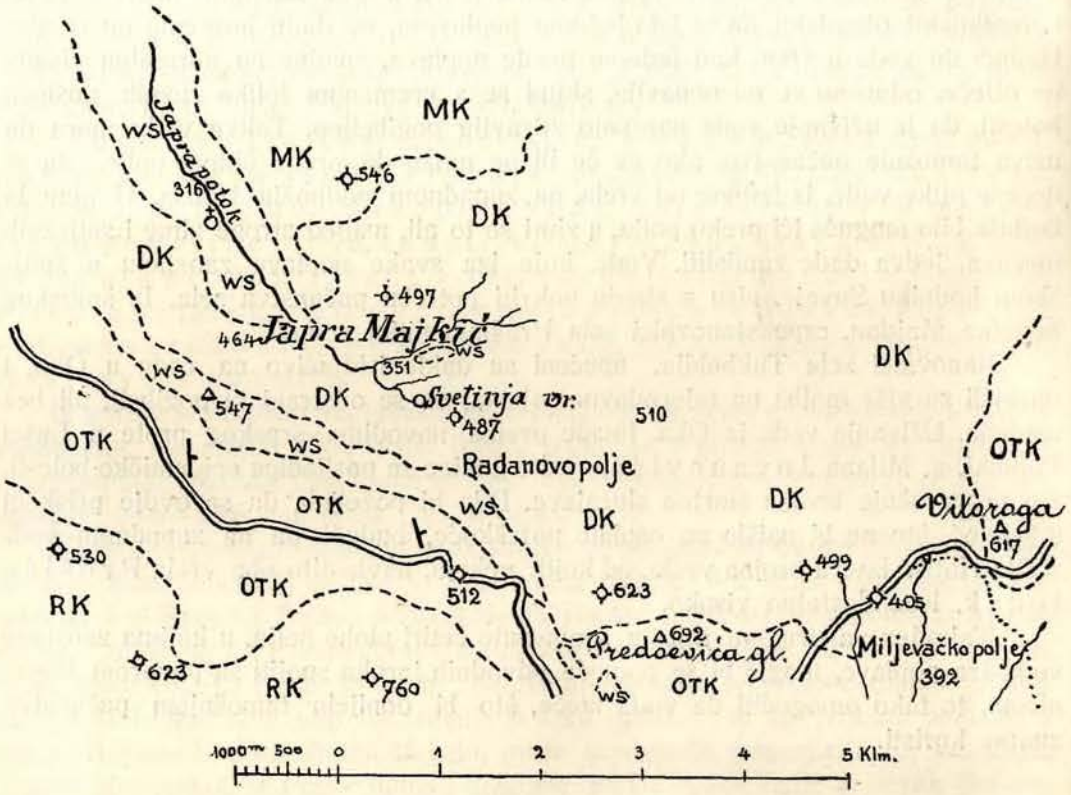

Mjerilo 1:75.000.

RK = Rudistni vapnenac. MK = Laporni vapnenac (Kreda). OTK = Vapnenac gornjeg triasa? DK = Dolomitni vapnenac i krhki dolomiti. WS = Verfenske naslage.

Prekinute crte označuju granice između pojedinih geoloških tvorevina.

Vrelo izvire na sjeverozapadnom podnožju brine brijega kota 487 i pokazuje slijedeće odnošaje:

Škica vrela.

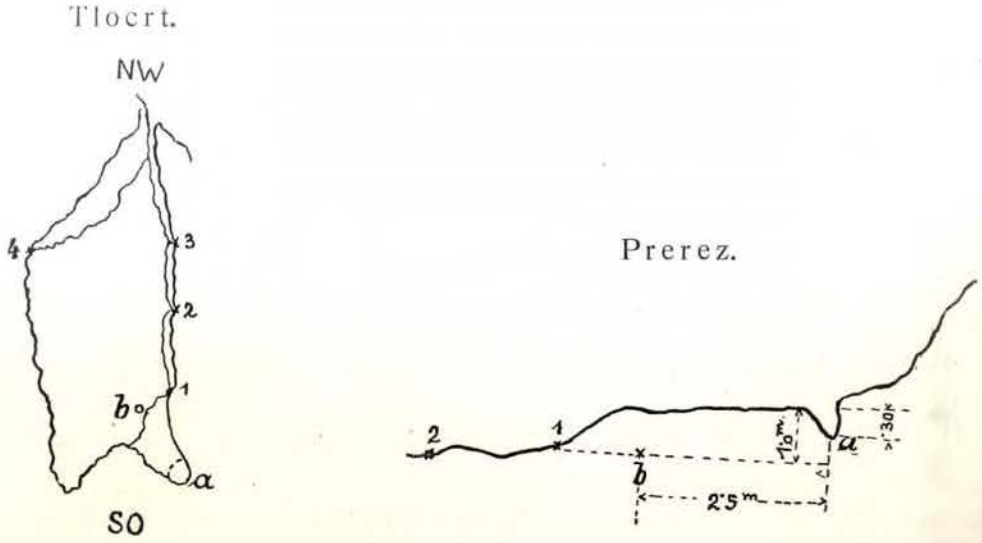

1, 2, 3 i *4* su vrela, iz kojih voda permanentno izvire i slijevaju se putem malog postranog potočića u Japru potok. *1* može navodno, da za velike suše posve presuši, sva ostala vrela ali nikada.

Slika 9. Snimka vrela Svetinje. Kod *a* nalazi se mali bazen vrela Svetinje. Vrata bazena nalaze se oko 30 *cm* niže od površine kod *a*. Kod *b* nalazi se spomenuta malena udubina. 1 i 2 stalna vrela.

b je malena udubina u suhom gornjem dijelu korita, u udaljenosti od 1 metra od *1* i leži nekoliko centimetara više od istog. Voda izvire u istom odozdol prema gore.

a je izlaz vrela Svetinje i leži oko 1 metar više nego li *1*.

Kad sam 29. travnja u 11^h 50^m prije podne posjetio vrelo, našao sam *a* i *b* bez vode a iz *1, 2, 3* i *4* tekla je mala količina vode.

U 12^h 30^m po podne, nabujala su ponešto vrela 1, 2, 3. Vrelo 4 čini se, da je ostalo konstantno.

U 12^h 35^m, pojavila se voda, prodirući odozdol u *b*, a 2 minute kasnije, pojavio se je na površini napunjene udubine, oko 1 *cm* visoki vodeni stupčić.

U 12^h 43^m, pojavila se je voda, uz lagano udaranje, na vratima vrela.

U 1^h po podne, bila je polovina malenog bazena Svetinje napunjena, i površina vode počela je da postepeno pada.

U 1^h 6^m, izčezla je voda uz lagano udaranje, iz vrelskih vrata, na dnu malenog bazena Svetinje.

U 1^h 20^m, bila je udubina *b*, posve suha.

II. Opažanje 29. travnja.

2^h 26^m. Voda se pojavljuje u *b*.

2^h 33^m. Voda se pojavljuje na vratima vrela u *a*.

2^h 51^m. Maleni bazen *a*, napunjen je, voda se ali nije izlila preko gornjeg ruba i pada postepeno sve niže.

2^h 59^m. Maleni bazen *a*, je suh. Voda je upravo izčezla na vratima vrela.

3^h 13^m. Voda je u *b*, upravo izčezla.

III. Opažanje 29. travnja.

4^h 25^m. Voda se pojavljuje u *b*.

4^h 33^m. Voda se pojavljuje na vratima vrela u *a*.

4^h 51^m. Maleni bazen *a*, napunjen je, voda se nije prelila i počinje padati postepeno niže.

4^h 59^m. Maleni bazen *a*, je suh. Voda je upravo izčezla, na vratima vrela.

5^h 13^m. Voda je u *b*, upravo iščezla.

Razmak vremena, računav od časa, kad je voda u *b* izčezla, i onda se opeta pojavila, iznosi u prvom slučaju 1 sat 6 minuta, a u drugom 1 sat 12 minuta.

Razmak vremena, između onog časa, kad se je voda u *b*, i na vratima vrela u *a* pojavila, ostao je stalan, i iznosio je 7 minuta.

Razmak vremena, kojeg je voda trebala, da maleni bazen Svetinje kod *a* napuni, iznosio je 26 minuta.

Razmak vremena, između onog trenutka, kad je voda na vratima vrela *a*, te u udubini *b* izčezla, iznosio je u svim trim opažanjima 14 minuta.

Iz ovih triju opažanja vidimo, da se je voda pojavila iza približno jednakih razmaka vremena, i da je trebala svaki puta isti razmak vremena, kod dizanja i spuštanja. Razmak vremena, kojeg je voda potrošila kod spuštanja, je uza sve to, što je put ostao isti, dva puta veći nego li kod uzdizanja.

Istodobno sa dizanjem vode u *b*, nabujala su vidivo vrela *1, 2, 3*, dok je vrelo 4 ostalo nepromijenjeno.

Za vrijeme poplave polja Lušci, 8. svibnja, išao sam k vrelu Svetinji, da vidim, kakve su posljedice proizvele obilate oborine posljednjih dana. U ½ 10 u jutro, kad sam prispio tamo, preljevala se je voda iz malenog bazena *a* a na površini pojavljivali su se maleni koluti, kao što sam to u isto doba, dakako u većem mjerilu opažao u Oku i Bojani. Voda je bila malko mutna, vrelo je teklo u nepromijenjenoj jakosti, neprestano do 1 sat po podne, u koje sam doba otišao.

Iz ovih opažanja vidimo, da se ovdje u suhim vremenima, u približno jednakim vremenskim razmacima, pojavljuje veći tlak, što imade za pošljedicu uvijek iste pojave. Nakon obilatih kiša, je tlak konstantno veći, tako da voda izvire iz malenog bazena Svetinje bez prekida.

Da razjasnimo ove pojave, prisiljeni smo opeta, da pretpostavimo podzemnu nakupinu vode, iz koje vrela *1*, *2*, *3* primaju stalno vodu. Vrelo 4 čini se da je od iste neodvisno. Prema tome mora, podzemna spojna pukotina, voditi od iste, k prvo spomenutim vrelima. Povećanjem tlaka, bivaju vrela jača, a za tim se pojavljuje voda u malenom bazenu Svetinje. Budući da se to događa na mahove, a pritjecanje vode vrelima, ne događa se polagano, već više naglo, prisiljeni smo zaključiti, da pod zemljom, mora da bude jedan prazan prostor, u kojem se površina vode pritjecanjem diže i onda otječe, i tako prouzrokuje povišeni tlak u jednakim vremenskim razmacima. Uzrok zašto se to periodički događa, leži po svoj prilici u razvitku otjecajnih pukotina iz podzemne šupljine.

Čini mi se, da nalazimo ovdje u malenom ono, čime smo se upoznali u velikom mjerilu u polju Lušci. Tamo kao i ovdje podzemnu nakupinu vode, koja ovdje posjeduje permanentne izvore, (nije nemoguće, akoprem još nije uspjelo ustanoviti, da vrela S a n i c e, predstavljaju permanentne izvore, podzemne nakupine vode, koja se ispod Trovare planine proteže), i biva uslijed povećanja tlaka, istiskivana kroz šupljine krša, koje su u prošlim geološkim vremenskim razmacima bile izrovane.

Vrelo Sklopljena voda.

Konačno navadam ovdje jednu hidrografsku pojavu iz Vlašić planine.

Kad sam u lipnju 1911. kartirao Vlašić planinu, koja se proteže neposredno sjeverno od Travnika između ovoga mjesta i Kotor Varoša, jugoistočno od Banje Luke, naišao sam u predjelu Kruševog brda, južno od Šipraga, u gornjem dijelu malenog potočića, koji se između sela Potok i Pilipovina slijeva u Vrbanju, u sredini brine, omeđene na obim stranama malim potočnim rukavima, 1159 visoke gorske kose Bjelevine-Milića ravan, na riječno vrelo S k l o p l j e n a v o d a.

Situaciona škica.

Mjerilo 1:75.000.

SM = Modrikasti laporni vapnenci. MK = Crvenkasti jasno žućkasti laporni vapnenci.
TS = Pršinasti pješčenjak.

I = Vrelo Sklopljena voda.
II = Ponor kod Ilomske. (Na skici je ucrtan predaleko od potoka.)
Istačkane crte označuju granice pojedinih geoloških tvorevina.

Gorska kosa Bjelevina-Milića ravan, djeli vodene predjele vrela Ugra potoka i Vrbanje potoka. Proteže se po prilici u SZ—JI smjeru, i posjeduje najmanju širinu na mjestu, gdje se nalazi spomenuti hidrografski pojav. Na jugozapadnoj strani kose, približio se je Ilomska potok, sporedni potok Ugra potoka, hrptu kose, na jedva pol kilometra. Hrpt kose, leži na tom mjestu, jedva 50 metara iznad korita Ilomske potoka. Po prilici u istoj udaljenosti od hrpta, na drugoj

strani kose, u brini, okrenutoj prema sjeveroistoku, odnosno istoku, izvire znatni broj vrela, koja obično u kratkim potocima pritjecaju duboko usjeknutom Vrbanji potoku. Nekoja izviru više, nekoja niže.

Vrata riječnog vrela Sklopljena voda, nalaze se u crvenkastim, mjestimice jasno žućkastim lapornim vapnencima, koji predstavljaju po svoj prilici nastavak sjegurno liasičkih lapornih vapnenaca kod Vareša[1]). Posjeduju ovalni oblik, dugačak oko 80 *cm*, a širok oko 30 *cm*. Podzemni hodnik, koji se na ista nadovezuje, proteže se oko 1 *m* daleko, okomito na smjer brazdenja slojeva lapornih vapnenaca, a dalje u smjeru brazdenja istih. Vrata vrela, bila su izvana skoro do polovice sa kamenjem i granama zatrpana, tako da je voda u vratima uzdignuta bila i prelijevala se poput potoka, preko tog propusnog zida.

Seljaci su mi pričali, da ovo vrelo stoji u savezu sa jednim ponorom, koji se nalazi pokraj Ilomske potoka, i koji napunja voda iz Ilomske. Nadošav na naznačeno mjesto, našao sam 3—4 metra daleko od desne obale Ilomske, oko 600 metara u zračnoj crti od vratiju vrela daleko, 2½ do 3 metra širok, ovalan, sa vodom napunjeni ponor. Površina vode u ponoru ležala je potpuno mirno i nije pokazivala nikakvog vrtloga. Ilomska potok je na tom mjestu oko 5 metara širok, a voda u potoku nije u ono doba stajala baš visoko. Potok i ponor nalaze se u modrikastim, kadkada pješčenasto razvijenim, lapornim vapnencima, koji leže iznad crvenkastih i svjetložutih lapornih vapnenaca, i pripadaju po svoj prilici već djelomice dônjoj krednoj formaciji.

U veče istoga dana, obustavio sam pritjecanje vode iz Ilomske u ponor. U jutro slijedećeg dana, našao sam vrata riječnog vrela prazna, samo je na dnu tekla neznatna količina vode, i otjecala kroz propusni zid. Pritjecanje vode bilo je tako neznatno, da nije moglo prouzročiti niti najmanje uzdignuće površine vode, u vratima vrela. Na to sam se uputio k ponoru, i nađoh ga potpuno suha. Ponor je bio oko 2·5 metra dubok, na dônjem kraju oko 1 metar širok, ovalan i posjedovao je malenu prema JI okrenutu šupljinu.

U 11^h 34^m pr. p. pustio sam vodu iz Ilomske u ponor, koja ga je u 11^h 42^m posvema napunila. Na površini ponora pojavio se je maleni vir.

Na vratima vrela ostavio sam jednog pratioca sa satom, koji je prema mojim uputama imao opažati, na umetnutom dijelu metra, dizanje vode, ako bi isto uslijedilo prije mojeg povratka. Prispio sam vratima vrela još na vrijeme, te sam mogao sâm provesti opažanja.

U 12^h 30^m počela se je voda u vratima vrela naglo dizati i odčitavao sam na utaknutom dijelu metra, u stanovitim vremenskim razmacima postignutu visinu. Površina vode uzdizala se je iz početka naglo, zatim sve polaganije. Normalnu visinu od 19·8 *cm* dosegla je voda u 1^h 32^m poslije podne.

Voda iz Ilomske, trebala je dakle, da prevali 600 metara u zračnoj crti dugačak put, 1 sat, te dalnji razmak vremena od 1 sata, da postigne normalnu visinu.

Time je ustanovljen podzemni spoj voda Ilomske potoka, odnosno Ugra potoka sa vodama Vrbanje potoka, koji leži oko 400 metara niže.

[1]) Dr. F. Katzer: Geolog. Führer durch Bosnien u. Hercegovina, str. 141.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

1. Turina: Hidrografski, geološki i tektonski odnošaji jednog kraškog predjela sjeverozapadne Bosne.

Tabla I.

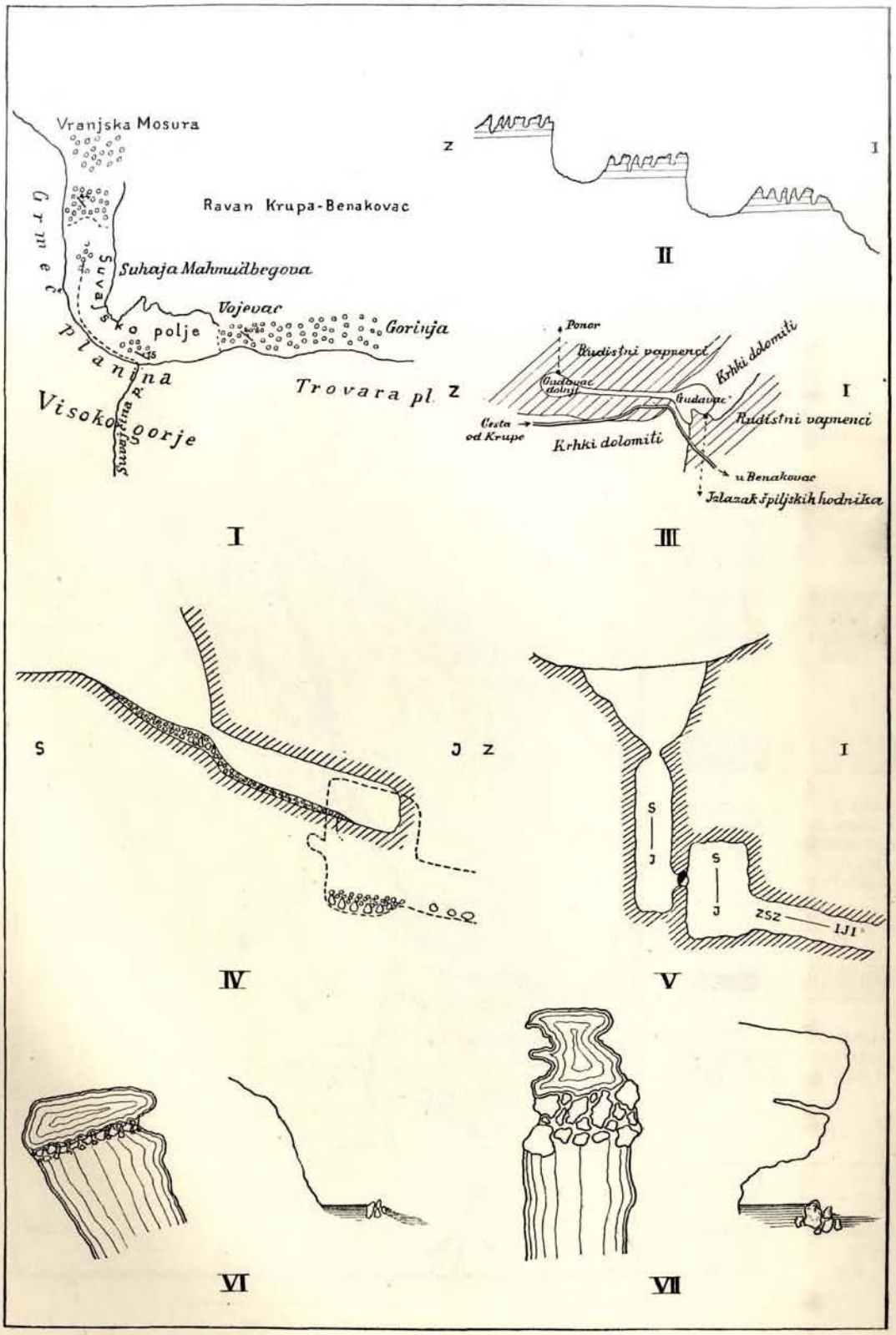

I. Turina: Hidrografski, geološki i tektonski odnošaji jednog kraškog predjela sjeverozapadne Bosne.

Tabla II.

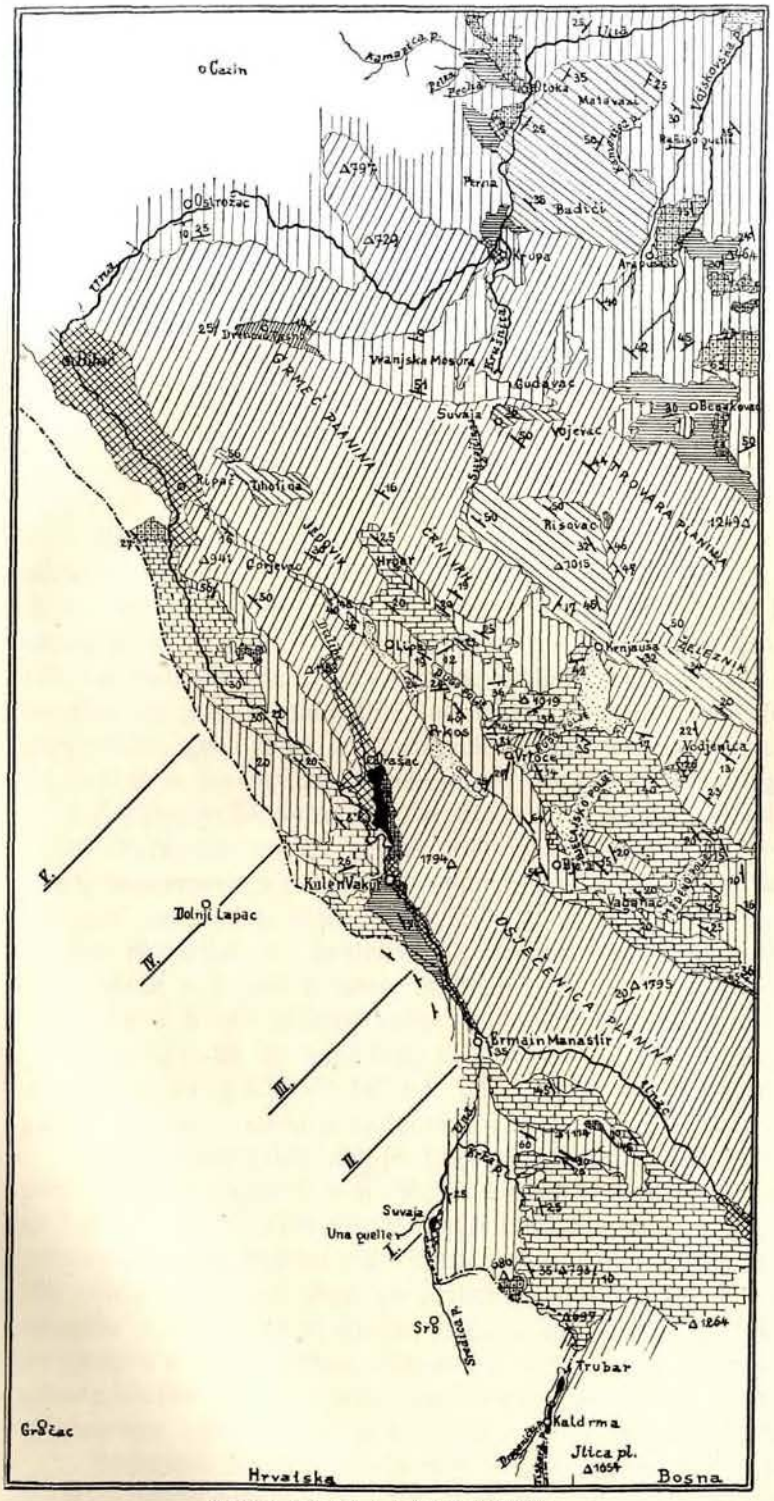

1 Eluvij.

2 Oligomiocenske međuzemne naslage.

3 Rudistni vapnenci. (Kreda.)

4 Vapnenci sa Nerineama. (Kreda.)

5 Laporni vapnenci. (Kreda.)

6 Uslojeni jasni vapnenci, Jura ?

7 Tamni vapnenci. (Trias.)

8 Krhki dolomiti i dolomitični vapnenci. (Trias.)

9 Gips. (Trias djelomice Perm.)

10 Verfenske naslage. (Trias.)

11 Pješčenjak permske formacije.

12 Neistraženi predjeli.

Sarajevo, juli—decembar. 1913. Сарајево, јули—децембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Prilog herpetofauni Palagruže.

Priopćio

Prof. Dr. **E. Rössler.**

Boraveć sa profesorom doktorom K. Babićem u drugoj polovici mjeseca svibnja 1911. na otoku Visu u svrhu zoologičkih istraživanja, nijesmo htjeli propustiti zgodne prilike a da ne posjetimo i daleko otočje Palagružu usred jadranskoga mora, poznato i vrlo zanimivo radi osobite njegove flore i faune, koje su bili i u zadnjim decenijima prošlog stoljeća već posjetili neki prirodoslovci. Kao rezultat tih posjeta nalazimo već čitavu literaturu o Palagruži, tako da su nam geografske, geologičke a i botaničke prilike otočja dosta dobro poznate, dok bi što izdašnija zoologička istraživanja i danas još bila uvijek poželjna.

Krenusmo 23. svibnja u 7 sati u jutro iz Komiže na otoku Visu na svjetioničkoj barki »Pelagosa« put Palagruže, kamo dospjesmo u 9½ sati na večer nakon teškog i radi nevremena s pogibelji prevaljenog puta od 74 *km*. Zadržasmo se četiri dana, obilazeć svaki dan otok »Palagružu veliku« po više puta i sabirući obilni zoologički materijal te posjetiv 26. svibnja i susjednu »Palagružu malu«. Dne 28. svibnja u 8 sati u jutro otputismo se opet prama Komiži, kamo stigosmo istom 29. u 8 sati u jutro nakon mukotrpne vožnje radi nastale tišine.

Palagruža je najjužnije dalmatinsko otočje, kojemu je geogr. položaj 42° 23′ 29″ sj. šir. i 33° 55′ 10″ ist. duž. od Ferra. Čitavo otočje sastoji iz jedne glavne i jedne sporedne skupine.

U prvoj je najveći otok Palagruža velika, 1390 *m* dugačka i 60—270 *m* široka pećina kojoj se najviši vrh »Monte Castello« uzdiže 87 *m* nad morem; na njem se g. 1875. sagradio 29 *m* visoki svjetionik. Sjeverna obala otoka većinom je dosta položita, pokrita bujnim zelenilom, dok je južna strma, krševita, rastrgana i pusta. Po veličini je drugi otok po prilici ¼ *km* udaljena Palagruža mala, 450 *m* dugačka i jedva 200 *m* široka; najviši joj vrh leži 57 *m* nad morem. Obale su joj gotovo svagdje strme, mjestimice pače gotovo okomite i puste. Ostali su otoci glavne skupine većinom strmi, nepristupni, goli, visoki grebeni, kojih ima na zapadu »Palagruže velike« četiri a na jugu i istoku pa oko »Palagruže male« još sedam.

Sporedna skupina otočja leži 6¼ *km* daleko na jugoistoku i sastoji se iz 6 *m* visokog školja Galijula (Cajola) i četiri mala grebena, koja su većinom pokrita morem.

Podneblje je otočja suptropsko: razlike u temparaturama razmjerno su neznatne, kiše ljeti rijetke a samo u jesen izdašne, zime većinom suhe a najčešći vjetrovi sjeverozapadnjak i jugoistočnjak, koji u velike ublažuju vrućinu ljeta.

Flora je Palagruže, izvanredno zanimiva, osobito radi nekih endemizama; dosta je bogata vrstama i mjestimice zaista bujna; fauna pako s druge strane prilično siromašna obzirom na broj vrsta, premda opet kod nekih vrsta veliki broj individua donekle izjednačuje ovu razmjerno neznatnu raznolikost oblika.

Za vrijeme svog boravka na Palagruži posvetio sam uz ornitologička opažanja osobitu pažnju također zanimivoj herpetofauni otočja te priopćujem u slijedećem rezultate svojih istraživanja.

1. ***Lacerta serpa*** Raf. var. ***pelagosae*** Bedr. bez sumnje je najčešća životinja na Palagruži velikoj, nastavajuć ju u vrlo velikom broju. Ova posebna odlika gušterica endemička je na ovom otoku, te se prema tome endemizmi ne pokazuju ovdje samo u biljnom svijetu već i među životinjama. Schreiber[1]) doduše navada, da bi se vrlo sličan oblik imao nalaziti i u Areni u Pulju te da se slika Bedriagina u »Soc. zool. de France« 1879. za *Lacerta Latastei* Bedr. (sa napuljskog otoka Ponza i obližnjeg jednog grebena) kao i opis slažu sa ovom odlikom osim modrih i zelenkastih pjega na stranama tijela kod jedne ♀, ali sam veli da do sada poznaje ovu odliku isključivo samo sa Palagruže. Ova je gušterica i jedini zastupnik mnogobrojne familije *Lacertida* na Palagruži na temelju svih dosadašnjih istraživanja i prema tome i ne stoji navod Bedriagin[2]) da bi *Lacerta serpa* var. *melissellensis* Br. imala biti i na Palagruži zastupana. Isto tako se odnose navodi Stossichevi[3]) za *L. muralis* var. *reticulata* Eimer, *punctato-fasciata* Eimer i *rubriventris* Bonap. bez svake sumnje samo na ovu odliku.

Lacerta serpa opisana je već g. 1810. od Rafinisque-a kao posebna vrsta, ali je kasnije opet dugo vremena od mnogih autora pomiješana sa *L. muralis* Laur.; osobito kao suvrstica *neapolitana* Bedr. a istom je zasluga herpetologa Méhelya, da je neosporivo odredio razlike između *L. serpae* Raf. i Wernerove *L. littoralis,* koje su obje vrste ubrajale među *L. muralis* Laur. kao suvrstice.

Vrsta *L. serpa* Raf. pokazuje bez sumnje najveću promjenljivost od svih gušterica te je od nje već poznato toliko suvrstica i odlika, da se je upravo teško snaći u tom mnoštvu oblika, tim više, što su se mnogi drugi oblici s njom zamjenjivali pa je sinonimija baš kod ove vrste i preveć zamršena.

Za vrijeme našeg boravka na Palagruži ulovili smo 13 primjeraka vrste *Lacerta serpa* Raf. var. *pelagosa* Bedr., od kojih su 4 ♂, 4 ♀ i 5 juv. (4 ♂ i 1 ♀). Životinjice su prilično čvrsto građene, dosta vitke, tijelo im je protegnuto, samo malo dorzoventralno splošteno, tako da je u poprečnom prosjeku skoro četverouglasto sa zaobljenim uglovima.

Glava je velika, na zatiljku sploštena, sprijeda se polagano spušta i svršava sa dosta dugačkom, zašiljenom njuškom. Duljina glave iznaša kod ♂ 14, 16, 17, 18 *mm*, kod ♀ 13, 14, 14, 14 *mm* a kod juv. 11, 11, 11, 12, 14 *mm*, iz čega slijedi, da ♂ imadu općenito glave dulje od ♀, kako je to već bio Camerano[4]) opće-

---

[1]) Schreiber E: Herpetologija europaea. II. Aufl., 1912 pag. 453.

[2]) Bedriaga J: Beiträge z. Kenntn. d. Lacertidenfamilie. 1886, pag. 183.

[3]) Stossich M: Sulla geologia e zoologia dell' isola di Pelagosa. (Boll. d. scienze nat. III. 1877. pag. 189.)

[4]) Camerano L.: Monografia dei saurii italiani. 1885., pag. 60.

nito za *Lacerta serpa* Raf. istaknuo. Visina glave iznaša kod ♂ 7, 8, 9, 9 *mm*, kod ♀ 6, 6, 7, 7 *mm* a kod juv. 5, 5, 5, 6, 6 *mm* a širina kod ♂ 9, 9, 11, 11 *mm*, kod ♀ 8, 8, 8, 9 *mm* i kod juv. 6, 6, 7, 8, 8 *mm*. I ovi brojevi jasno pokazuju, da su glave ♂ većinom jače gradene i u opće veće nego glave ♀; Osim toga se iz tih brojeva još i razabire, da ova odlika gušterica spada medu t. zv. platicefalne, kako ih Eimer i Bedriaga nazivlju, jer je širina glave uvijek veća od visine, premda Schreiber[1]) i Werner[2]) vrstu *Lacerta serpa* Raf. ubrajaju medu t. zv. piramidocefalne, kod kojih je širina glave jednaka visini. Najveći je opseg glave kod ♂ 26, 28, 29, 32 *mm*, kod ♀ 23, 23, 24, 27 *mm* a kod juv. 18, 19, 19, 21, 23 *mm*, što nam i opet potvrduje ispravnost tvrdnje, da su glave ♂ veće i čvršće gradene od glave ♀. Glave juv. u nekim se slučajevima podudaraju u svojim dimenzijama sa glavama ♀ ili im se barem jako približuju, ali su općenito, kako je posve naravno, manje i slabije, premda se i kod njih često već jasno razabiru razlike u dimenzijama izmedu ♂ i ♀.

Što se tiče štitova, koje pokrivaju glavu, nijesam kod svojih primjeraka u glavnom našao osobitih razlika prama opisu vrste *Lacerta serpa* Raf. Nasofrenale dolazi i kod ove odlike uvijek samo jedan. Supralabialia ima većinom na obim stranama 6 a samo kod jednog juv. ♂ 7, dok ih ima kod dviju ♀ i jednog juv. ♂ na lijevoj strani 7, na desnoj 6 a kod jedne ♀ opet na lijevoj 6 a na desnoj 7. Navod Schreiberov[3]), da je broj tih štitova obično 7, rede 8 ili pače i 9, prama tomu za ovu odliku, barem po mome materijalu, ne stoji. U normalnim slučajevima, kada ima 6 štitova, leži peti supralabiale pod okom, inače šesti, što je uvijek onda slučaj, kada ih imade 7, pa makar to bilo samo i na jednoj strani. Sublabialia ima obično 6, samo kod dviju ♀ 7, dok ih je opet kod jednog ♂ s lijeve strane 7, s desne 6 a kod drugog obratno. Kod nijednog primjerka nijesam našao 8 sublabialia, premda Schreiber[4]) navada, da je broj ovih štitova kod *Lacerta serpa* Raf. 6—8. Broj submaksilarnih štitova iznaša 5—6 i to kod svih ♂ 6, dok je kod većine ♀ osim jedne 5 a kod jedne s lijeve strane 5, s desne 6; od juv. imadu dva ♂ i jedna ♀ 5 a jedan ♂ i jedna ♀ 6. Prama ovim brojevima se čini, da je kod ♂ obično broj submaksilarnih štitova veći nego kod ♀. Tympanicum je i kod ove odlike dug a veliki massetericum nikada ne manjka, što bi po Bedriagi[5]) kod nekih otočnih odlika imao biti slučaj, kako to i Dürigen[6]) te Werner[7]) navadaju. Kod jednog primjerka našao sam na lijevoj strani pače dva masseterica. Occipitale je samo kod jednog ♂ jednake duljine kao interparietale, inače uvijek kraći, kako je to u opće u pravilu slučaj kod *Lacerta serpa* Raf.; širina mu je kod odraslih individua većinom veća nego širina interparijetalnog štíta, dok imadu kod juv. oba štita sa jednom jedinom iznimkom jednaku širinu, iz čega bi se dalo zaključivati, da prvobitno uski occipitale istom tijekom dalnjeg razvoja, dotično rasta zadobije svoj pravi oblik, kod kojeg mu širina

[1]) Schreiber E.: l. c. pag. 378.

[2]) Werner F.: Beiträge zur Kenntn. der Rept. und Amphib. von Istrien und Dalmatien. (Verhdlg. d. k. k. zool.-bot. Ges. Wien. XLI. 1891.) pag. 752.

[3]) Schreiber E.: l. c. 447.

[4]) Schreiber E.: l. c. 448.

[5]) Bedriaga J.: l. c. pag. 169.

[6]) Dürigen B.: Deutschlands Amphib. u. Rept. 1897. pag. 190.

[7]) Werner F.: Beiträge z. Kenntn. d. Rept. u. Amph. v. Istrien u. Dalmatien. (Verhandl. d. k. k. zool.-bot. Ges. Wien XLI. 1891.) pag. 751.

nadmašuje širinu interparietalnog štita. Dürigenov[1]) navod, da bi occipitale bio uži od interparietalnog štita, po mom materijalu za var. *pelagosae* Bedr. ne vrijedi.

Vrat je jasno odijeljen s jedne strane od glave, s druge od trupa. Duljina mu iznaša kod ♂ 9, ♀ 10, 10 *mm*, kod ♀ 7, 7, 7, 8 *mm*, kod juv. 6, 6, 7, 7, 7 *mm* a opseg kod ♂ 25, 29, 32, 33 *mm*, kod ♀ 23, 24, 25, 25 *mm* a kod juv. 18, 20, 20, 23, 23 *mm*. Kako su glave ♂ općenito jače građene nego glave ♀ tako se još i u većoj mjeri ističe ova razlika između spolova kod dimenzija vrata, dok se juv. i opet više približuju ♀ pače su u nekim slučajevima njihove dimenzije i jednake. Duljina vrata prama duljini glave odnosi se kod ♂ kao 1:1·55 do 1:1·8, kod ♀ kao 1:1·75 do 1:2 a kod juv. kao 1:1·57 do 1:2. Moji se omjerni brojevi prama tome ne slažu sa navodima Cameranovim[2]) za vrstu *Lacerta serpa* Raf., kao ni s tim, da su oni kod juv. jednaki sa ♂, jer se kod mojih primjeraka u većini slučajeva približuju više ♀, što je posve naravno, budući da su dimenzije juv. kod mojih primjeraka bliže ♀ nego ♂.

Broj štitova kolara, koji nije nazubljen, najčešće je 9, kod šest eksemplara i to kako kod ♂ tako kod ♀ i juv.; tri eksemplara imaju 10 kolarnih štitova, dva ♂ 11, koji broj spominju Betta[3]), Franke[4]) i Lachmann[5]) kao najveći, a jedna ♀ 12. Kod jednog juv. ♂ brojio sam ih pače samo 8, premda Schreiber[6]), Bedriaga[7]), Dürigen[8]) kao i gore spomenuti autori navadaju kao najmanji broj samo 9; 13 štitova, koji broj spominju Bedriaga, Schreiber i Dürigen kao najveći, nijesam našao kod nijednog svog primjerka.

Trup je dosta vitak, protegnut i samo malo dorzoventralno sploštен. Duljina mu iznaša kod ♂ 39, 43, 45, 46 *mm*, kod ♀ 40, 40, 42, 45 a kod juv. 28, 29, 31, 35,36 *mm* pa je prema tome kod ♂ većinom veća nego kod ♀, što se već i kod juv. opaža i što se opet protivi navodima Cameranovim[9]). Opseg trupa pako je kod ♂ 31, 34, 36, 37 *mm*, kod ♀ 30, 34, 34, 35 *mm* a kod juv. 20, 21, 23, 25, 27 *mm*; i ovdje se također u većini slučajeva opaža, da su ♂ jači nego ♀.

Lehrs[10]) navada, da je omjer između duljine glave i trupa kod *Lacerta serpa* Raf. 1:4 a Camerano[11]), da je trup kod ♂ tri puta dulji od glave, kod ♀ 3½ a kod juv. 2½ puta. Kod mojih primjeraka su omjerni brojevi za ♂ 1:3·11 do 1:3·42, kod ♀ 1:3·35 do 1:3·71 a kod juv. 1:3 do 1:3·58. Iz toga slijedi, da navodi gornjih autora za var. *pelagosae* Bedr. prema mome materijalu ne odgovaraju, jer se sa omjernim brojevima Lehrsovim uopće ne slažu, budući da su manji od njegovih a Cameranovima se jedino, donekle barem, približuju kod ♀, dok su za ♂ i juv. veći.

---

[1]) Dürigen B.: l. c. pag. 189.
[2]) Camerano L.: l. c. pag. 61.
[3]) Betta E.: Erpetologia delle provincie venete e del Tirolo meridionale. 1857. pag. 150.
[4]) Franke A.: Die Rep. u. Amph. Deutschlands. 1881. pag. 103.
[5]) Lachmann H.: Die Rept. u. Amph. Deutschlands in Wort u. Bild. 1890. pag. 130.
[6]) Schreiber E.: l. c. pag. 448.
[7]) Bedriaga J.: l. c. pag. 169.
[8]) Dürigen B.: l. c. pag. 191.
[9]) Camerano L.: l. c. pag. 61.
[10]) Lehrs Ph.: Zur Kenntn. d. Gattung Lacerta und einer verkannten Form: L. ionica. (Zool. Anz. XXV. 1902.) pag. 230.
[11]) Camerano L.: l. c. pag. 60.

Broj štitova prsnog trokuta varira izmedu 7 i 13 kod ♂ i ♀, izmedu 8 i 14 kod juv. Najčešći su brojevi 7 (tri primjerka) i 13 (tri primjerka) kod ♂ i ♀, dok sam brojeve 10 (♂), 12 (♀) te 8, 9, 11 i 14 kod juv. našao uvijek samo po jedan put zastupane. Bedriaga[1]) i Dürigen[2]) navadaju kao brojeve štitova prsnog trokuta 5—11, dotično 5—13, dakle manje, nego što sam ja kod svojih primjeraka našao. Kako se iz tih brojeva razabire, vrlo su česte individualne razlike te prema tome broj tih štitova ne može služiti kao kriterij za razlikovanje vrsta i suvrstica.

Ostali štitovi trbušne strane poredani su u 6 uzdužnih redova. Poprečnih redova ima kod ♂ 24—27, kod ♀ 27—29 a kod juv. 25—28, što se ne slaže posvema sa brojevima Bedriaginim[3]) i Dürigenovim[4]) (25—30) a po gotovo ne sa brojevima Bettinim[5]) (23—25) i Dumerilovim[6]) (23—24). Kako je broj poprečnih redova trbušnih štitova kod ♂ većinom manji nego kod ♀, što se redovno opaža već i kod juv., posve je naravno, da su pojedini štitovi uz veću duljinu trupa ♂ veći nego što je to slučaj kod ♀.

Analna je ploča većinom šira nego što je dugačka i opkoljena sa 2 reda štitova, od kojih Schreiber[7]) samo 1 navada, Dürigen[8]) pako 3. U prvom je redu broj tih štitova 6—9 a u drugom 12—16. Najčešći broj štitova u prvom redu je 7 (7 primjeraka) i 6 (4 primjerka), dok su brojevi 8 i 9 samo jedan puta nadeni; u drugom pako su najčešći brojevi 14 (5 primjeraka) i 13 (4 primjerka), dok 12 i 16 dolaze samo po jedan puta a 15 dva puta. Ni ovi štitovi radi dosta velikih individualnih razlika nijesu podesni za razlikovanje vrsta. Isto tako ne pokazaju ni brojevi analnih štitova u pojedinim redovima nikakove medusobne ovisnosti.

Na pojedini poprečni red trbušnih štitova otpadaju u pretežnoj većini slučajeva 4 poprečna reda hrptenih ljusaka a samo rjede 3. Kako nalazimo pače i kod jednog te istog primjerka u pojedinim dijelovima trupa po 4, u drugim po 3 reda hrptenih ljusaka na jedan red trbušnih štitova, ne mogu se ni ovi brojevi upotrebljavati u sistematske svrhe. Navod Schreiberov[9]), da većinom 3 a rjede 4 reda hrptenih ljusaka otpadaju na jedan red trbušnih štitova kod *Lacerta serpa* Raf., za var. *pelagosae* Bedr. po mom materijalu dakle ne vrijedi, kao što nijesam nikada našao ni 5 redova, kako to Bedriaga[10]), Dürigen[11]) i Werner[12]), ako i kao rijetkost, spominju.

Ekstremiteti su vitki, nježni i dugački, kod ♂ uvijek jače gradeni nego kod ♀.

---

[1]) Bedriaga J.: l. c. pag. 169.
[2]) Dürigen B.: l. c. pag. 191.
[3]) Bedriaga J.: l. c. pag. 169.
[4]) Dürigen B.: l. c. pag. 191.
[5]) Betta E.: l. c. pag. 150.
[6]) Dumeril A. M. C.: Erpetologie générale ou histoire naturelle complétè des Reptiles. 1839. pag. 232.
[7]) Schreiber E.: l. c. pag. 448.
[8]) Dürigen B.; l. c. pag. 192.
[9]) Schreiber E.: l. c. pag. 448.
[10]) Bedriaga J.: l. c. pag. 170.
[11]) Dürigen B.: l. c. pag. 192.
[12]) Werner F.: Die Rept. u. Amphib. Öst.-Ung. u. d. Okkupationsländer. 1897. pag. 39.

Duljina prednjih ekstremiteta iznaša kod ♂ 21, 22, 23, 24 *mm*, kod ♀ 18, 20, 20, 20 *mm* a kod juv. 15, 15, 16, 16, 19 *mm*. Premda su duljine kod ♂ uvijek veće nego kod ♀, ne dosižu im prednji ekstremiteti ipak do nosa, radi veće duljine vrata i glave, dok je to kod ♀ osim jednog primjerka uvijek slučaj; u jednom slučaju dopiru pače do vrha nosa. Juv. se u tom posve slažu sa ♂.

Duljina stražnjih ekstremiteta je kod ♂ 36, 39, 42, 42 *mm*, kod ♀ 31, 32, 34, 34 *mm* a kod juv. 25, 27, 29, 32, 34 *mm*. Znatno veća duljina stražnjih ekstremiteta ♂ opaža se već i u tom, što im oni uvijek, premda je trup dulji nego kod ♀, sižu preko prednjih, dok kod ♀ dopiru većinom samo do ovih, u jednom slučaju pače ni tako daleko; kod juv. se također već jasno razabiru ove razlike u duljini ekstremiteta među spolovima.

Napadna je također duljina četvrtog prsta stražnjih ekstremiteta prema trećem, kojemu duljina redovno iznaša samo $^2/_3$, u mnogim slučajevima pače još i manje, od duljine četvrtog prsta. Da bi, kako Dürigen[1]) navada, bio ovaj skoro dva puta dulji od trećeg, nijesam u nijednom slučaju opazio.

Pore na stegnima su kod juv. a većinom i kod ♀ slabije razvite nego kod ♂, kod kojih su skoro uvijek jako nabrekle te se među sobom dotiču. Brojevi su njihovi različiti i to ne samo kod pojedinih individua, već i na stegnima istog primjerka varira broj za 1 ili pače katkad i za 2. Najčešći su brojevi 22 i 21, dok ostali između 20 i 25 rede dolaze; kod jednog ♂ našao sam na jednom stegnu 26 pora, dok Schreiber[2]) i Dürigen[3]) kao najveći broj navadaju samo 25 a Betta[4]), Dumeril[5]) i Lachmann[6]) pače samo 20.

Rep je tanak, dosta dugačak te se prema kraju jako zašiljuje. Za ♂ ne mogu navesti duljine repa, jer su ulovljeni primjerci bud imali regenerirani rep (tri komada), bud se je kod hvatanja prebio, što je bio i kod jedne ♀ i jednog juv. slučaj; osim toga sam ulovio još jednu ♀ i jednog. juv. sa regeneriranim repom. Ova činjenica, da je od ulovljenih 13 komada imalo 5 jednostavno regenerirani rep, dok se je kod triju vrlo lako prebio, svjedoči, da mnijenje Kammererovo[7]), »da je autotomija repa gušterica na školjima ograničena« i da mjesto toga jako često dođe do podvostručenja njegova usljed toga, što se rep tako lahko ne otkine posvema, za Palagružu veliku ne vrijedi sasvim. Podvostručenja dotično razgranjivanja repa uopće nijesmo za čitavog svog boravka opažali a samo kasnije nam je sin zapovjednika svjetionika J. Code poslao jedan ovakav otkinuti rep, kojega ću kao vrlo zanimiv komad pobliže opisati.

Budući da nam je bio priposlan samo rep, ne može se točno odrediti mjesto na kojem je nova tvorevina nastupila, kao ni cijela duljina repa. Na dva, u svem 4 *mm* duga članka slijedi razgranjenje u dva ogranka, od kojih se jedan pred kraj još na dvoje cijepa. Nerazgranjeni ogranak dug je 66 *mm*, drugi do ponovnog razgranjenja 56 *mm* a odavde do kraja još 21 *mm*; ovaj potonji dio je prama medijanoj crti gore uzvinut. Dulji od ovih krajnih ogranaka (15 *mm*) ima po pri-

---

[1]) Dürigen B.: l. c. pag. 189.
[2]) Schreiber E.: l. c. pag. 448.
[3]) Dürigen B.: l. c. pag. 192.
[4]) Betta E.: l. c. pag. 150.
[5]) Dumeril A. M. C.: l. c. pag. 232.
[6]) Lachmann H.: l. c. pag. 130.
[7]) Kammerer P.: Eine Scoglienfahrt. (Zool. Beob. LI. 1910.) pag. 321.

lici isti položaj kao i glavna grana, samo je slabije gore uzvinut te se na svršetku prama unutra svija; on nosi na svojoj bazi još 4 *mm* dugačku svinutu grančicu, koja posve uz njega prilježe.

Duljina repa iznaša kod ♀ 121, 122 *mm* a kod juv. 99, 104, 127 *mm*. Navodi Lehrsa[1]), »da rep vrste *Lacerta serpa* Raf. (i kod ♀) skoro nikada nije manji od dvostruke duljine glave i trupa« te Dumerila[2]), Lachmanna[3]) i Wernera[4]), da je po prilici dva puta dulji od tijela, pa Franke-a[5]), da mu duljina iznaša polovicu duljine tijela, ne vrijede sasvim po mome materijalu za var. *pelagosae* Bedr., jer je kod ♀ omjer 1:1·84 do 1:1·95 a kod juv. 1:1·89 do 1:2·26 (u jednom jedinom slučaju). Ovi se brojevi više približavaju navodima Cameranovim[6]), da je rep često $1^4/_5$, $1^3/_4$ ili $1^5/_6$ puta dulji od glave i trupa a da ne nadmašuje dvostruke duljine njihove. Bedriaga[7]) navada za var. *pelagosae* Bedr. duljinu repa samo sa 96 *mm* a za ♂ sa 100 *mm*, dok kod mojih primjeraka već regenerat repa znatno nadmašuje tu duljinu (112, 119 *mm*).

Duljina tijela bez repa iznaša kod ♂ 62, 69, 72, 74 *mm*, kod ♀ 60, 61, 64, 66 *mm* a kod juv. 45, 46, 49, 55, 56 *mm*, u čem vidimo potvrdu navoda Wernerovog[8]), da mnijenje Bedriagino[9]) glede malih dimenzija ove odlike ne stoji.

Cijelu duljinu mojih primjeraka navestću samo za one komade, koji su neozlijeđeni, dakle kod kojih je rep posve razvit. Ona iznaša kod ♀ 182, 188 *mm* a kod juv. 144. 159, 183 *mm* (radi velike duljine repa), što i opet potvrduje gornji navod Wernerov proti Bedriagi, koji spominje duljinu repa kod var. *pelagosae* Bedr. ♂ 155 *mm* a ♀ 145 *mm*, dok moji ♂ primjerci sa regeneriranim repom mjere 186, 188 *mm*.

Boja tijela nije posve konstantna, već se mijenja kod pojedinih primjeraka, ako i u dosta malim granicama. U glavnom je temeljna boja gornje strane kod ♂ svjetlo-zelena, koja kod dviju primjeraka od sredine hrpta postepeno prelazi u smeđe-zelenu, dotično svjetlo-smeđu; kod ♀ je svjetlo-modrikasto- dotično smeđasto-zeleno, što je i kod juv. slučaj. Srednja crna, iz pjega sastavljena crta odgovara samo kod dvaju ♂, jedne ♀ i jednog juv. opisu Bedriaginom[10]), dok se kod jednog ♂, dviju ♀ i četiri juv. proteže kao neprekidna crna uzdužna pruga preko cijelog hrpta te se opet kod jednog ♂ i jedne ♀ odmah na početku raspada u niz uzdužnih pjega. Ocela uz prednje ekstremitete obično nema; našao sam ih modrikaste boje samo kod jednog ♂ i jednog juv., bijele kod jedne ♀ i jednog juv. te crne kod jedne ♀ i dvaju juv. Strane trupa providene su samo kod jedne ♀ i jednog juv. sa one dvije tipične tamne pruge, sastavljene iz pjega, kod dvaju ♂ su mrežaste a kod svih ostalih primjeraka nalaze se tu jasno izra-

[1]) Lehrs Ph.: l. c. pag. 228.
[2]) Dumeril A. M. C.: l. c. pag. 231.
[3]) Lachmann H.: l. c. pag. 129.
[4]) Werner F.: Die Rept. u. Amph. Öst.-Ung. u. d. Okkupationsländer, 1897. pag. 39.
[5]) Franke A.: l. c. pag. 120.
[6]) Camerano L.: l. c. pag. 60.—62.
[7]) Bedriaga J.: l. c. pag. 212.
[8]) Werner F. (Galvagni E.): Beiträge z. Kenntn. d. Fauna einiger dalm. Inseln (Verhdlg. d. k. k. zool.-bot. Ges. Wien. LII. 1902.) pag. 385.
[9]) Bedriaga J.: l. c. pag. 212.
[10]) Bedriaga J.: l. c. pag. 211.

žene očne pjege, poglavito u stražnjoj polovici. Glava je s gornje strane kod ♂ smeđe-zelena, u jednom slučaju svjetlo-smeđa poput oraha, kod ♀ maslinasto-zelena, kao i kod juv., ali kod kojih se također nađe smeđasto-zelena ili svjetlo-smeđa poput oraha boja. Tamne šare na glavi većinom su rijetke, samo kod jednog ♂ nalazimo velike pjege, kod jedne ♀ i jednog juv. opet vrlo mnoge male tačke. Nijedan od mojih primjeraka nema dônju stranu tijela bijelu, kako to Werner[1]) za ovaj oblik kao najčešći slučaj navada; kod ♂ je modrikasta ili modrikasto-zelena, kod ♀ žućkasta ili modrikasto-zeleno-žuta a kod juv. žućkasto-zelena ili modrikasta; tri ♂, dvije ♀ i jedan juv. su, većinom na trbuhu, jače ili slabije crvenkasto nahuknuti, dok nijesam kod nijednog primjerka našao jaku crvenu boju, kako to Lehrs[2]) spominje.

Kako sam već u početku spomenuo, *Lacerta serpa* Raf. var. *pelagosae* Bedr. jedina je gušterica Palagruže, pa je čudna pojava, kako Werner[3]) veli, da *Lacerta serpa* Raf., koja je raširena od Trsta preko Istre osim istočnog njezinog dijela te na istarskim otocima i dalmatinskom kopnu od Zadra do Spljeta, odavde na kopnu manjka te na otoke prelazi i to samo na školje, na kojima tvori posebne odlike. Prvobitno talijanska *Lacerta serpa* Raf. dospjela je dakle preko Istre, kvarnerskih i sjevero-dalmatinskih otoka na dalmatinsko kopno te se je na školjima opet približila svojoj pradomovini, ako i u promijenjenom obliku.

Ta činjenica nam osim toga i potvrđuje veliku moć izoliranja oblika za tvorbu novih odlika, kako to naglašuje Kammerer[4]). Za izoliranje oblika pružaju mali otoci u moru najprikladnije prilike; ako su ti otoci rastavljeni od kopna ili susjednih otoka i vrlo uskim morskim kanalima, to su ovi ipak za mnoge životinje nepremostivi i ove prinuđene, da u donekle promijenjenim okolnostima dalje žive. Usljed toga se iz njih tijekom vremena razviju oblici, koji se više ili manje razlikuju od temeljnih oblika susjednih velikih otoka ili kopna. Uz klasični primjer otočja Galapagos za tvorbu novih oblika usljed izoliranja, veli Kammerer[4]), pružaju nam dalmatinski školji sa svojim raznoličnim gušticama i puževima u malom ne manje zgodni primjer za istu pojavu, koja vrijedi za descendentalnu teoriju kao najsjajniji dokaz, što ga geografija životinja u opće može pružati.

Načinom se života odlika var. *pelagosae* Bedr. u glavnom ne razlikuje od ostalih *Lacerta serpa* Raf. Ova nastava isto tako golo kamenje Palagruže kao i one dijelove, koji su pokriti travom i inim biljem, zadržavajuć se najradije na sunčanim, prisojnim mjestima. Živahna je, brza, znatiželjna, bezazlena, bez straha pred ljudima, u čijoj se neposrednoj blizini uz kuće zadržava, tako dugo, dok ju čovjek ne proganja. Preplašena tako brzo pobjegne, da se često i ne dade ustanoviti smjer, kojim je iščezla. Kod trčanja i ona vijugajuć giblje svoje tijelo, ali što se radi brzine gibanja jedva opaža. Kako se brzo giblje na ravnom tlu, isto tako se vješto penje i na okomitim zidovima, jer su joj i najneznatnije neravnosti dovoljne, da se na njima prihvati. Hrana joj se, kao kod svih gušterica, sastoji iz raznih kukaca i crva.

---

[1]) Werner F. (Galvagni E.): l. c. pag. 385.

[2]) Lehrs Ph.: l. c. pag. 229.

[3]) Werner F. (Galvagni E.): Beiträge z. Kenntn. d. Fauna einiger dalm. Inseln (Verhdlg. d. k. k. zool.-bot. Ges. Wien. LII. 1902.) pag. 385.

[4]) Kammerer P.: l. c. pag. 359.

2. *Lacerta serpa* Raf. var. *adriatica* Wern. opisao je prvi put Werner[1]) na temelju dvaju primjeraka, koje je Galvagni u lipnju 1901. ulovio na Palagruži maloj. Po Kammereru[2]) dolazi ta odlika i na otoku Sv. Andriji, ali koju Braun[3]) pribraja var. *melisselensis* Br.

Prigodom našeg izleta na Palagružu malu 26. svibnja 1911. pošlo nam je za rukom uloviti 7 komada, i to 3 ♂, 2 ♀ i 2 juv. Lov je bio uza sve poteškoće terena dosta lahak, jer su se gušterice, valjda radi nepovoljnog vremena i jakog vjetra, zadržavale pod kamenjem; kada smo ovo odvalili, uvijek su prestrašene časak zastale pa su se dale razmjerno lako uhvatiti. Svi primjerci su osim jedne ♀ sa regeneriranim repom posve neozlijedeni.

Oblik tijela se u glavnom ne razlikuje od oblika tijela var. *pelagosae* Bedr. pa bi bilo suvišno, sve kod ove odlike spomenuto opetovati te držim dovoljnim, da samo navedem dimenzije, koje sam kod svojih primjeraka mjerio, spomenuv, da su i kod var. *adriatica* Wern. ♂ općenito jači i čvršće građeni nego ♀ a da se juv. većinom približavaju potonjima.

Glava ima duljinu kod ♂ 15, 16, 17 *mm*, kod ♀ 14, 14 *mm*, kod juv. 11, 14 *mm*; visina iznaša kod ♂ 8, 8, 9 *mm*, kod ♀ 7, 7 *mm*, kod juv. 5, 6 *mm* a širina kod ♂ 10, 10, 10 *mm*, kod ♀ 8, 9 *mm*, kod juv. 7, 8 *mm*. Iz brojeva za visinu i širinu glave slijedi, da i ova odlika spada među t. zv. platicefalne oblike. Najveći opseg glave je kod ♂ 29, 29, 30 *mm*, kod ♀ 25, 26 *mm* a kod juv. 19, 23 *mm*.

Nazofrenalni štit ima i ova odlika uvijek samo jedan. Broj supralabialia je u pravilu 6 a samo kod jedne ♀ našao sam na desnoj strani 7. Prema tome dakle ni za ovu odliku vrste *Lacerta serpa* Raf. ne vrijedi navod Schreiberov[4]), da je broj tih štitova obično 7, rjeđe 8 ili pače i 9. Uvijek leži peti supralabiale pod okom a samo kod one ♀ sa 7 štitova na desnoj strani šesti. Sublabialia ima većinom 6, samo kod one ♀ 7, dok je kod dvaju ♂ i jednog juv. na lijevoj strani 7 razvijeno. 8 sublabialia nijesam ni kod ove odlike u nijednom slučaju našao. Submaxillaria bilo je konstantno kod svih primjeraka samo 5, dok ih var. *pelagosae* Bedr. ima 5—6. Tympanicum je i kod ove odlike dug a kod jednog ♂ i jedne ♀ se desni razdijelio u dva štita; veliki massetericum ni ovoj gušterici po mome materijalu nikada ne manjka. Occipitale je samo kod jednog ♂ i jednog juv. kraći od interparietalnog štita, inače uvijek iste duljine, u čem se ova odlika razlikuje od var. *pelagosae* Bedr. a dapače donekle i od ostalih suvrstica vrste *Lacerta serpa* Raf. uopće, kod kojih je u pravilu occipitale kraći od interparietalnog štita. Širina okcipitalnog štita je kod dvaju ♂, jedne ♀ i jednog juv. veća od širine interparietalnog, dok je kod ostalih jednaka. Dakle i u tom se razlikuje prilično od var. *pelagosae* Bedr.

Vrat dug je kod ♂ 9, 9, 10 *mm*, kod ♀ 8, 8 *mm*, kod juv. 6, 8 *mm* a opseg mu iznaša kod ♂ 28, 29, 30 *mm*, kod ♀ 27, 28 *mm* a kod juv. 18, 23 *mm*, iz čega se razabire, da razlika između opsega vratova kod spolova nije tako napadna kao kod var. *pelagosae* Bedr. Duljina vrata odnosi se prema duljini glave kod ♂ kao 1:1·66 do 1:1·77, kod ♀ 1:1·75 a kod juv. 1:1·75 do 1:1·83 te prama tome i ovdje vrijedi u glavnom ono isto, što sam spomenuo kod var. *pelagosae* Bedr.

[1]) Werner F. (Galvagni E.): l. c. pag. 386.
[2]) Kammerer P.: l. c. pag. 355.
[3]) Braun M.: Bemerkungen über Lacerta melissellensis Br. (Zool. Anz. IX. 1886.) pag. 428.
[4]) Schreiber E.: l. c. pag. 447.

Broj je štitova kolara, koji također nije nazubljen, kod jednog ♂ i jedne ♀ 10, kod jednog ♂, jedne ♀ i jednog juv. 11, kod jednog juv. 13 a kod jednog ♂ pače 14, dakle veći nego što ga i jedan autor za vrstu *Lacerta serpa* Raf. navada. U glavnom je broj štitova kolara kod ove odlike veći nego što je to u pravilu kod var. *pelagosae* Bedr. slučaj.

Trup ima duljinu kod ♂ 43, 43, 44 *mm*, kod ♀ 45, 45 *mm* a kod juv. 30, 41 *mm*. Kod ove odlike dakle ima ♀ dulji trup od ♂ za razliku od var. *pelagosae* Bedr., kako to Camerano[1]) za vrstu *Lacerta serpa* Raf. općenito navada. Opseg trupa je kod ♂ 31, 33, 40 *mm*, kod ♀ 31, 38 *mm* a kod juv. 21, 30 *mm*.

Ni za ovu odliku po mome materijalu ne vrijedi navod Lehrsov[2]) kao ni Cameranov[3]), koje sam već kod var. *pelagosae* Bedr. spomenuo, jer su moji omjerni brojevi za ♂ 1:3·11 do 1:3·46, za ♀ 1:3·78 a za juv. 1:3·27 do 1:3·5, koje se ne razlikuju mnogo od omjernih brojeva proračunanih za var. *pelagosae* Bedr.

Broj štitova prsnog trokuta je kod ♂ 7, 11, 13, kod ♀ 12, 17 a kod juv. 13. Ni kod ove odlike nijesam u nijednom slučaju našao pet štitova, koji broj Bedriaga[4]) i Dürigen[5]) kao najmanji navadaju, dok je s druge strane broj 17 kod ♀ bez sumnje anomalan te postao dijeljenjem već postojećih normalnih štitova.

Ostali štitovi trbušne strane su i tu poredani u 6 uzdužnih redova; poprečnih redova pako nalazimo kod ♂ 27—29, kod ♀ 29—31 a kod juv. 28—30, dakle većinom više nego kod var. *pelagosae* Bedr. U nijednom slučaju nijesam našao broj redova 25, koji Bedriaga[6]) i Dürigen[7]) kao najmanji spominju.

Analna je ploča i ovdje opkoljena sa dva reda štitova naprotiv navodu Schreiberovom[8]) i Dürigenovom[9]), kako sam to već bio spomenuo kod var. *pelagosae* Bedr. U prvom je redu broj štitova najčešće 7 (4 primjerka), kod dvaju primjeraka je 8 a kod jednog 6; u drugom pako najčešće 15 (4 primjerka), dok je kod ostalih triju primjeraka 14.

I kod ove odlike otpadaju naprotiv navodu Schreiberovom[8]) na jedan poprečni red trbušnih štitova najčešće 4 poprečna reda hrptenih ljusaka, rjede samo 3 a kod dvaju primjeraka djelomice i 5, kako to Bedriaga[10]), Dürigen[9]) i Werner[11]) kao rijetkost navadaju.

Ekstremiteti prednji imaju duljinu kod svih triju ♂ 24 *mm*, kod ♀ 20, 21 *mm* a kod juv. 16, 20 *mm*. Kod ove odlike su prednji ekstremiteti većinom dulji nego kod var. *pelagosae* Bedr., što se već i odatle razabire, da samo kod jednog ♂ ne dosižu do nosa, dok kod jednog ♂, jedne ♀ i jednog juv. dopiru do njega a kod jednog ♂, jedne ♀ i jednog juv. pače do vrha usta.

---

[1]) Camerano L.: l. c. pag. 61.
[2]) Lehrs Ph.: l. c. pag. 230.
[3]) Camerano L.: l. c. pag. 60.
[4]) Bedriaga J.: l. c. pag. 169.
[5]) Dürigen B.: l. c. pag. 191.
[6]) Bedriaga J.: l. c. pag. 169.
[7]) Dürigen B.: l. c. pag. 191.
[8]) Schreiber E.: l. c. pag. 448.
[9]) Dürigen B.: l. c. pag. 192.
[10]) Bedriaga J.: l. c. pag. 170.
[11]) Werner F.: Die Rept. u. Amphib. Öst.-Ung. u. d. Okkupationsländer. 1879. pag. 39.

Stražnji ekstremiteti dugački su kod ♂ 38, 39, 40 *mm*, kod obiju ♀ 34 *mm* a kod juv. 27, 33 *mm*. Premda su i kod ove odlike stražnji ekstremiteti ♂ dulji nego kod ♀, ipak samo u jednom slučaju dopiru preko prednjih, dok kod ostalih dvaju ♂ dosižu samo do njih; kod ♀ u opće ne dopiru ni tako daleko, radi veće duljine trupa, u čem se dakle ova odlika također razlikuje od var. *pelagosae* Bedr. Kod juv. dosižu kod jednog primjerka do prednjih ekstremiteta a kod drugog ne.

Razlika izmedu duljine četvrtog prsta stražnjeg ekstremiteta prama trećem kod ove odlike nije tako velika, kao kod var. *pelagosae* Bedr., jer ovaj potonji samo kod jednog juv. iznaša $^2/_3$ duljine četvrtog prsta, dok je kod svih ostalih primjeraka uvijek dulji od $^2/_3$.

Pore na stegnima variraju isto tako u brojevima, kako sam to već spomenuo kod var. *pelagosae* Bedr. Najčešće ih ima 22 i 23, dok su ostali brojev izmedu 21 i 25 rede zastupani. Manje od 21 nijesam našao kod nijednog primjerka, premda Schreiber[1]), Bedriaga[2]), Lachmann[3]) i Werner[4]) navadaju 20, dotično 17, 15 i 13 kao najmanje brojeve.

Rep je samo kod jednog primjerka (♀) regeneriran, dok je kod svih ostalih neozjeden. Duljina mu iznaša kod ♂ 112, 113, 121 *mm*, kod ♀ 117 *mm*, kod juv. 78, 94 *mm*, dakle je općenito manja nego kod var. *pelagosae* Bedr. Navodi Lehrsov, Lachmannov, Frankeov i Wernerov, spomenuti kod var. *pelagosae* Bedr., ne slažu se ni kod ove odlike sa mojim brojevima za omjer izmedu duljine glave i trupa te repa, jer su oni za ♂ 1:1·57 do 1:1·75, za ♀ 1:1·74 a za juv. 1:1·48 do 1:1·65.

Duljina tijela bez repa iznaša kod ♂ 67, 69, 70 *mm*, kod obaju ♀ 67 *mm*, kod juv. 47, 63 *mm* a cijela duljina (s repom) kod ♂ 180, 182, 190 *mm*, kod ♀ 184 *mm* a kod juv. 125, 157 *mm*, koji nam brojevi potvrduju navod Wernerov[5]), da ovaj oblik u svojoj veličini ne zaostaje za var. *pelagosae* Bedr.

Boja tijela pokazuje i kod ove odlike neke neznatnije raznolikosti kod pojedinih primjeraka. U glavnom je pako temeljna boja gornje strane tijela kod ♂ sivo-zelena ili modro-siva, kod ♀ i juv. se osim potonje boje pojavljuje jošte i smede-zelena. Srednja tamno-sivo-smeda pruga je kod jednog ♂ i jedne ♀ posvema rastavljena u nesuvisle pjege, dok je kod jednog ♂ i jednog juv. samo u prednjoj polovici hrpta rastavljena, u stražnjoj pako se stopila u uzdužnu prugu; kod jedne ♀ napokon tvori u cijeloj duljini suvislu prugu, sastavljenu iz pjega. Ocela uz prednje ekstremitete nema. Strane trupa su kod dvaju ♂ posve bez uzdužnih pruga, koje su kod jedne ♀ samo posve slabo naznačene, a inače providene s očnim pjegama. Gornja strana glave je kod ♂ sivo-zelena ili smeđa poput oraha, kod ♀ smeđe-zelena a kod juv. modro-smeđe-zelena ili svjetlo-smeđa poput oraha. Šare su razvite većinom u obliku razmjerno velikih pjega te su samo kod jedne ♀ i jednog juv. rijetke točkice. Donja strana tijela je modro-siva, samo kod jedne ♀ sprijeda sivo-zelena. dok su kod drugih prsa crvenkasto nahuknuta; kod jednog ♂ je cijela dolnja strana, kod jednog juv. trbuh crno pjegav. Noge su kod svih primjeraka sivo-smeđe.

---

[1]) Schreiber E.: l. c. pag. 448.
[2]) Bedriaga J.: l. c. pag. 171.
[3]) Lachmann H. l. c. pag. 130.
[4]) Werner F.: Die Rept. u. Amphib. Öst.-Ung. u. d. Okkupationsländer. 1897. pag. 39.

Premda Werner[1]) ne priznaje za gušterice Palagruže ni traga melanizmu, to ipak držim, da obzirom na tamnu boju moram, kao i Kammerer[2]), var. *adriatica* Wern. pribrajati medu t. zv. »otočne nigrinose«.

Najmanjeg juv. (od 125 *mm* duljine), držim, da moram napose točnije opisati, jer se od svih drugih razlikuje time, što mu manjka svaki trag pruga. Gornja strana tijela je smede-sivkasta, sa mnogim malim okrugljastim točkama, koje su sprijeda modrikaste, straga bjelkaste, dotično posve svjetlo-smedaste boje. Rep je nešto svjetlije sivo-smed, na bazi također sa posve malim modrikastim točkama proviđen. Glava je smeđa poput oraha sa rijetkim tamnim pjegama. Noge su kao gornja strana bojadisane, samo je boja nešto svjetlije sivo-smeđa. Donja strana je modro-siva, donja čeljust i grlo modro-zeleni, pokrajni štitovi trbuha modri.

Način života ove odlike po svoj se prilici ne će razlikovati u bitnom od načina života var. *pelagosae* Bedr., dotično vrste *Lacerta serpa* Raf. uopće. Prigodom našeg izleta na Palagružu malu nijesam na žalost radi nepovoljnog vremena i jakog vjetra imao prilike pobliže ove gušterice promatrati, jer su se skrivale pod kamenjem, kako sam to već bio gore spomenuo.

3. ***Zamenis gemonensis*** var. ***carbonarius*** Bonap. jedina je zmija, koja u dosta velikom broju živi na Palagruži velikoj i koju su često i dugo vremena zamjenjivali sa *Coelopeltis monspessulana* Horn. var. *Neumayeri* Fitz. Već ju Kolombatović[3]) za Palagružu spominje i veli, da se tu nalaze svi prelazi od tipičnog oblika do var. *carbonarius* Bonap.

Za vrijeme našeg boravka uspjelo nam je uloviti 4 komada, od kojih imadu 3 regenerirani rep, a 1 juv., ulovljenog u kolovozu 1911., dobili smo naknadno od g. Code.

Budući da je ova zmija već dugo dobro poznata, ne ću se upuštati u potanje opisivanje njezino, već ću samo navesti dimenzije i nekoje druge podatke o mojim primjercima.

Duljina neozleđenog primjerka iznaša 1015 *mm*, onih pako sa regeneriranim repom 800, 840, 895 *mm*. Od te duljine otpada na rep 275 *mm*, dotično na regenerate 80, 143, 167 *mm*. Juv. mjeri 573 *mm*, od čega otpada na rep 148 *mm*. Kako Werner[4]), Schreiber[5]) i Betta[6]) navadaju za duljinu ove zmije 1·3, 1·5 pače i 2 *m*, po svoj prilici ne će moji primjerci biti još posve izrasli, jer nijedan komad ne dosiže ni 1·13 *m*, računajuć duljinu primjeraka sa regeneriranim repom prama omjerima, što ih navada Schreiber[5]) i Werner[7]) za *Zamenis gemonensis* Laur., prama kojima bi tijelo imalo biti po prilici četiri puta ili barem tri puta dulje od repa. Camerano[8]) spominje kao duljinu ove zmije poprečno 1·1 *m*, što bi prilično odgovaralo duljini mojih primjeraka.

---

[1]) Werner F.: Die zool. Reise d. naturw. Ver. nach Dalmatien im April 1906 (Mitteil. d. naturw. Ver. a. d. Univ. Wien VI. 1908.) pag. 44.

[2]) Kammerer P.: l. c. pag. 355.

[3]) Kolombatović J.: Mamiferi, anfibi i rettili d. Dalm. (Izvj. c. kr. realke, Split 1882.) pag. 23.

[4]) Werner F.: Die Rept. u. Amphib. Öst.-Ung. u. d. Okkupationsländer. 1897. pag. 57.

[5]) Schreiber E.: l. c. pag. 720.

[6]) Betta E.: l. c. pag. 207.

[7]) Werner F.: Die Rept. u. Amphib. Öst.-Ung. u. d. Okkupationsländer. 1897. pag. 55. i 56.

[8]) Camerano L.: l. c. pag. 46.

Omjeri izmedu repa i tijela iznašaju kod mog velikog neozledenog primjerka 1:3·69 a kod juv. 1:3·87, što se prilično slaže sa navodima Schreiberovim[1]) i Wernerovim[2]) te dade zaključivati, da je kod juv. rep razmjerno dulji pa kasnije u rastu prema tijelu zaostaje.

Što se tiče štitova glave, spomenut ću samo, da je broj supralabialia uvijek 8 a praeocularia uvijek 1, dok Werner[2]) kao rijetkosti navada također 7 supralabialia i 2 praeocularia, a da kod nijednog primjerka nijesam našao 3 postocularia, što Werner[2]) također kao rijetkost navada, već uvijek samo 2. Temporalia sam kod svih primjeraka našao 2 veća, iza kojih slijede 3 manja; ovih u nijednom slučaju nema samo 2, dok Werner[2]) navada, da ih ima 2 ili 3. U jednom slučaju ih pače ima 4 na obim stranama a u dvima slučajevima samo na desnoj.

Tijelo je na gornjoj strani pokrito sa 19 redova ljusaka; kod nijednog primjerka nijesam našao manje, premda Werner[2]) spominje, da ih katkada ima samo 17. Trbušnih štitova ima 197 (dva primjerka) a kod juv. brojio sam ih također 197. Po Cameranu[3]) iznaša broj trbušnih štitova 194—250, po Betti[4]) 198—206, po Werneru[2]) 190—227 a po Schreiberu[5]) 160—250 te se prema tome brojevi trbušnih štitova mojih primjeraka najviše približavaju najmanjim brojevima, što ih navada Camerano, Betta i Werner, koji su valjda za ovu odliku i najobičniji. Subkaudalnih štitova ima veliki neozledeni primjerak $^{104}/_{104} + 1$ a juv. $^{106}/_{106} + 1$. dok su ti brojevi kod primjeraka sa regeneriranim repom $^{58}/_{58} + 1$, $^{52}/_{52} + 1$ i $^{29}/_{29} + 1$. Camerano[3]) navada kao broj subkaudalnih štitova 99—125, Betta[4]) 98—107 a Werner[2]) i Schreiber[6]) 87—131 pa su dakle moji brojevi još najbliži Bettinim a valjda za var. *carbonarius* Bonap. i najčešći.

Boja je s gornje strane tamno-crno-smeđa, ne sjajno tamnocrna, kako ju Schreiber[6]), a ni smeđa poput kave ili tamno-sivo-smeđa, kako to Werner[7]) spominje za svoje palagruške primjerke, za koje drži, da su radi svoje mladosti još svjetlije bojadisani, što je možda i kod mojih primjeraka slučaj, zaključujuć po razmjerno još neznatnoj duljini njihovoj. Donja je strana smeđe-siva, ne olovnato-siva ili tamno-pepeljasto-siva, kako to navada Werner[8]), dotično Schreiber[9]), a kod dvaju primjeraka se ova boja raširila preko cijele trbušne strane tako, da im manjka i ona, inače karakteristična tamno-zelena, dotično bjelkasto-zelenkasta središna uzdužna pruga.

Boja juv. je sivo-zelena te se uopće posvema slaže s opisom Wernerovim[8]) za mlade *Zamenis gemonensis* Laur. forma *typica*, od koje se mladi *carbonarius* Bonap. ne razlikuje, jer tamna boja ove odlike pojavljuje se po Schreiberu[9]) tekar u trećoj godini.

Rasprostranjena je ova zmija od južnog Tirola preko cijele Italije do Sicilije s jedne strane, s druge kroz austrijsko primorje do zapadne Hrvatske; sa

[1]) Schreiber E.: l. c. pag. 720.
[2]) Werner F.: Die Rept. u. Amphib. Öst.-Ung. u. d. Okkupationsländer. 1897. pag. 55. i 56.
[3]) Camerano L.: l. c. pag. 46.
[4]) Betta E.: l. c. pag. 205.
[5]) Schreiber E.: l. c. pag. 716.
[6]) Schreiber E.: l. c. pag. 716, 719.
[7]) Werner F. (Galvagni E.): l. c. pag. 385.
[8]) Werner F.: Die Rept. u. Amphib. Öst.-Ung. u. d. Okkupationsländer. 1897. pag. 56. 57.
[9]) Schreiber E.: l. c. 719.

otoka poznata je do sada samo sa Krka a i u Dalmaciji je vrlo rijetka; na velikim dalmatinskim otocima po dosadašnjim istraživanjima uopće manjka.

Zamenis gemonensis Laur. var. *carbonarius* Bonap. vrlo je živahna, brza i jako grižljiva zmija, koja se progonjena brani uzdižuć prednji dio svoga tijela dosta visoko ili pače i skačući proti svome napadaču. Tako sam ulovio jedan primjerak, koji je bio zaskočio na mene do koljena te se tu svojim zubima zakvačio. Zadržava se najviše i najradije na prisojnim, sunčanim mjestima a hrana su joj u prvom redu gušterice, kojih na Palagruži ima u izobilju.

4. ***Hemidactylus turcicus*** L. navestću samo radi potpunosti slike herpetofaune Palagruže, premda za vrijeme našeg boravka nijesmo našli nijednog primjerka, već imamo dva komada opet zahvaliti dobroti g. Code, koji ih nam je u kolovozu 1911. priposlao. Ovu životinjicu spominje kao stanovnika Palagruže također već i Kolombatović[1]).

Duljina mojih primjeraka iznaša 67 i 83 *mm* a duljina repa 22 i 30 *mm*. Navod Wernerov[2]), da po prilici polovica cijele duljine otpada na rep, za moje primjerke dakle ne vrijedi, jer im je rep daleko kraći od polovice tijela, iznašajuć kod jednog primjerka $^1/_3$ a kod drugog samo nešto više od $^1/_3$ duljine tijela.

Boja je posve svjetlo-sivo-smeđasta. Da se u dalnje potanje opisivanje ove dobro poznate i u Dalmaciji obične vrste upuštam, držim posve suvišnim.

Čitav ovdje opisani herpetološki materijal sa Palagruškog otočja ponovno potvrđuje već od prije na temelju podataka i materijala poznatu činjenicu, da herpetofauna Palagruže obuhvaća samo 1 zastupnika iz familije *Geckonidae*, 2 iz familije *Lacertidae* i 1 iz familije *Colubridae*.

*

Kod sastavljanja ove radnje služio sam se slijedećim djelima i raspravama;

1. Bedriaga J.: Beiträge zur Kenntnis der Mauereidechsen. (Archiv f. Naturg. XLIII. I. 1877. pag. 113.)
2. Bedriaga J.: Herpetologische Studien. (Archiv f. Naturg. XLIV. I. 1878. pag. 259. XLV. I. 1879. pag. 243.)
3. Bedriaga J.: Beiträge zur Kenntnis der Lacertidenfamilie. 1886.
4. Betta E.: Erpetologia delle provincie venete e del Tirolo meridionale. 1857.
5. Braun M.: Bemerkungen über Lacerta melissellensis Br. (Zoolog. Anz. IX. 1886. pag. 426.)
6. Camerano L.: Monografia dei saurii italiani. 1885.
7. Dumeril A. M. C.: Erpétologie générale ou histoire naturelle compléte des Reptiles. 1839.
8. Dürigen B.: Deutschlands Amphibien und Reptilien. 1897.
9. Eimer Th.: Untersuchungen über das Variieren der Mauereidechsen. (Archiv f. Naturg. XLVII. I. 1881. pag. 239.)
10. Erber J.: Die Amphibien der österreichischen Monarchie. (Verhandl. d. k. k. zool.-bot. Ges. Wien XIV. 1864. pag. 697.)
11. Franke A.: Die Reptilien und Amphibien Deutschlands. 1881.

[1]) Kolombatović J.: Contribuzioni alla fauna dei vertebr. d. Dalm. (Glasnik XV. 1904.) pag. 191.

[2]) Werner F.: Die Rept. u. Amphib. Öst.-Ung. u. d. Okkupationsländer. 1897. pag. 24.

12. Galvagni E.: Beiträge zur Kenntnis der Fauna einiger dalmatinischer Inseln. (F. Werner: Reptilien.) (Verhandl. d. k. k. zool.-bot. Ges. LII. 1902. pag. 381.)
13. Ginzberger A.: Fünf Tage auf Österreichs fernsten Eilanden. (Adria, III. 1911. pag. 163.)
14. Kammerer P.: Eine Scoglienfahrt. (Zool. Beob. LI. 1910. pag. 321.)
15. Kolombatović J. Mammiferi, anfibi i rettili della Dalmazia. (Izvj. c. kr. realke, Split. 1882.)
16. Kolombatović J.: Contribuzioni alla fauna dei vertebrati della Dalmazia. (Glasnik hrv. prirodosl. društva. XV. 1904. pag. 182.)
17. Lachmann H.: Die Reptilien und Amphibien Deutschlands in Wort und Bild. 1890.
18. Lehrs Ph.: Zur Kenntnis der Gattung Lacerta und einer verkannten Form: L. ionica. (Zool. Anz. XXV. 1902. pag. 225.)
19. Müller L.: Ein neuer Fundort der Lacerta serpa Raf. (Zool. Anz. XXVIII. 1905. pag. 502.)
20. Schreiber E.: Herpetologia europaea. (II. Aufl.) 1912.
21. Stossich M.: Sulla geologia e zoologia dell' isola di Pelagosa. (Boll. d. scienze natur. III. 1877. pag. 189.)
22. Werner F.: Beiträge zur Kenntnis der Reptilien und Amphibien von Istrien und Dalmatien. (Verhandl. d. k. k. zool.-bot. Ges. XLI. 1891. pag. 751.)
23. Werner F.: Biologische Beobachtungen an Reptilien von Istrien und Dalmatien. (Zool. Garten XXXII. 1891. pag. 225.)
24. Werner F.: Die Reptilien und Amphibien Österreich-Ungarns und der Okkupationsländer. 1897.
25. Werner F.: Die zoologische Reise des naturwissenschaftlichen Vereines nach Dalmatien im April 1906. (Mitteil. des naturwiss. Ver. a. d. Universität Wien. VI. 1908. pag. 44.)

Kurze Zusammenfassung.

Obzwar ich bereits in den »Verhandlungen der k. k. zool.-bot. Gesellschaft« Wien 1912, pag. 225 (Prof. Dr. K. Babić und Prof. Dr. E. Rössler: Beobachtungen über die Fauna von Pelagosa) eine kurze Darstellung der Reptilienausbeute unserer Exkursion veröffentlicht habe, hielt ich es in Anbetracht der ziemlichen Reichhaltigkeit derselben für angezeigt, dieselbe ausführlicher auch hier noch zu bearbeiten.

Außer den schon dort erwähnten Maßen für die totale Länge der erbeuteten Eidechsenformen, der Länge des Körpers, Halses, Rumpfes und Schwanzes, sowie der Verhältniszahlen zwischen Schwanz-, Kopf- und Rumpf-, wie auch zwischen Kopf- und Körperlänge behandelte ich hier noch die übrigen Dimensionen: Höhe, Breite und Umfang des Kopfes, Umfang des Halses und Rumpfes, endlich Länge der Extremitäten mit den betreffenden Verhältniszahlen.

Aus den Messungen des gesamten Materiales ergab sich für die beiden Formen *Lacerta serpa* Raf. var. *pelagosae* Bedr. und var. *adriatica* Wern., daß die ♂ im großen ganzen kräftiger gebaut und größer sind als die ♀, während sich die juv. in ihren Dimensionen den ♀ nähern. Eine Ausnahme bildet der

Rumpf bei var. *adriatica* Wern., der bei den ♀ länger ist als bei den ♂; weiters ist der Unterschied im Halsumfang zwischen beiden Geschlechtern dieser Form nicht so auffallend wie bei var. *pelagosae* Bedr.

Auf Grund der erhaltenen Zahlen für die Höhe und Breite des Kopfes muß ich beide Formen nach meinem Materiale zu den platycephalen Eidechsen rechnen.

Bei var. *pelagosae* Bedr. ist die Zahl der Supralabialia meist 6 (selten auf einer Seite 7), der Sublabialia gewöhnlich 6 (seltener 7), der Submaxillaria in der Regel beim ♂ 6, beim ♀ 7. Das Massetericum fehlt nie. Die Zahl der Schilder des Collare ist 9–12, des Brustdreieckes 7—14, der Querreihen der Bauchschilder 24—28, wovon auf ein Bauchschild in der Regel 4, seltener 3 Querreihen der Rückenschuppen kommen. Das Analschild wird durch zwei Bogenreihen von Schildern umsäumt, von denen auf die erste Reihe 6—9, auf die zweite 12—16 Schilder entfallen. Die Länge des vierten Fingers des Hinterfußes beträgt $^2/_3$ und weniger als die Länge des dritten. Die Zahl der Schenkelporen beträgt 20—25.

Var. *adriatica* Wern. zeigt gegen var. *pelagosae* Bedr. folgende Unterschiede. Die Zahl der Submaxillaria beträgt stets 5, das Occipitale ist gewöhnlich gleich breit und lang wie das Interparietale; das Collare zählt 10—14 Schilder, das Brustdreieck 7—17 und die Bauchschilder sind in 27—30 Querreihen gestellt, von denen selten auf ein Bauchschild auch 5 Querreihen der Rückenschuppen kommen. Die Zahl der in zwei Bogenreihen angeordneten Analschilder ist 6—8 und 14—15. Die vorderen Extremitäten sind länger als bei var. *pelagosae* Bedr. und die hinteren erreichen nicht die Achsel; der vierte Finger der letzteren ist gewöhnlich länger als $^2/_3$ des dritten; die Anzahl der Schenkelporen beträgt 21—25. Der Schwanz ist kürzer als der von var. *pelagosae* Bedr.

Bei *Zamenis gemonensis* Laur. var. *carbonarius* Bonap. habe ich außer den schon in meiner vorläufigen Mitteilung veröffentlichten Angaben zu erwähnen, daß ich bei allen Exemplaren stets 1 Praeoculare, 2 Postocularia, 8 Supralabialia und 2 Temporalia vorfand; auf die letzteren folgen meist 3 kleinere Temporalschilder, in einem Falle 4, während bei zwei Exemplaren diese Zahl nur auf der rechten Seite vertreten ist. Die Zahl der Querreihen der Rückenschuppen beträgt stets 19, der Bauchschilder 197—198 und der Schwanzschilder $^{104}/_{104}+1-{}^{106}/_{106}+1$.

Für *Hemidactylus turcicus* L. endlich wäre nur noch außer meinen früheren Angaben zu erwähnen, daß die Schwanzlänge nur $^1/_3$ oder etwas mehr der Körperlänge beträgt.

Tabla I.

1 2

Slika 1. *Lacerta serpa* var. *pelagosae* Bedr. ♂ sa regeneriranim repom.
Slika 2. *Lacerta serpa* var. *pelagosae* Bedr. ♀.

Tabla II.

1 2

Slika 1. i 2. *Lacerta serpa* var. *adriatica* Wern.
♂ i ♀ sa regeneriranim repom.

Tabla III.

Slika 1. *Lacerta serpa* var. *pelagosae* Bedr. juv.
Slika 2. *Lacerta serpa* var. *adriatica* Wern. juv.
Slika 3. Rep od *Lacerta serpa* var. *pelagosae* sa pet ogranaka.

Otiorrhynchus nubilus Boh. и tener Stierl.

Приопћио

В. Апфелбек (Apfelbeck),

кустос б.-х. земаљског музеја.

Ot. nubilus Boh. разликује се, као и друге врсте *otiorrhynchus,* које се налазе у високом горју, знатно према висини, у којој живе и то по јакости тицала, димензијама вањских чланака (funiculus), дуљини рила, изобљености очију, облику крилних покроваца и пикњастих прутица а осим тога и начином пубесценције те прелази посве у *Ot. tener* Stierl.

До сада се *Ot. nubilus* разликовао од *Ot. tener* витким тицалима, глатком прильубљеном длаком (која нема усправљене четинице), дуљим рилом, већим, плоснијим очима и пунктуром на прутама покроваца (cf. Daniel у Col. Stud. II. 1898. 52. 53.).

Да су тицала витка а рило дуље може се протумачити тиме, што се *Ot. nubilus* налази у нижем положају, јер живи по Ганглбауер-у у висини од 1300 *м* на шикарама (лијески), дочим се *Ot. tener* налази под камењем у алпинском подручју до 2500 *м* високо. Према томе резултирају све могуће прелазне форме у једном те истом крају од танких тицала (са опруженим извањим чланцима у funicula) до упадно одебљалих тицала (са јако попријеченим чланцима) те дугим и кратким рилом. На ову сам околност упозорио већ у једном предавању у Паризу (ср. Bull. soc. zoolog. de France, 1895. стр. 79.) упирући се о *Ot. consentaneus* а од онда сам и код других врста (форме височина *Ot. punctipollis* и др.) исто искуство стекао.

Што се тиче длака на крилним покровцима, представљају нам екстреме између типног *Ot. nubilus*-а, који има скоро посве прильубљену длаку, и између форме *nubilus*-а у *Orsierae,* али су и ови потпуно везани посредном формом *Albergian* и *Orsiera.*

Разлика у облини очију у *Ot. nubilus* и *tener* показала се код истраживања стотине примјерака управо индивидуелном, чему се, услијед аналогија у других врста, нимало не чудим. (Тиме нећу рећи, да се у других врста и група посве плоснате очи не могу сматрати као специфично обиљежје за разликовање од јако испупчаних очију.)

Ot. nubilus се додуше истиче у грађи крилних покроваца широм формом у ♀ и грубљим пикњастим прутицама у ♂, али очевидни прелази, особито према Албергиан нису ријетки а ♀♀ у *Ot. tener* са Монте Визо (leg. Ganglbauer) имали

би се по здепнастој грађи крилних покроваца сматрати као *nubilus*, дочим би по осталим својим обиљежјима били изразити *tener*.

Ми према томе имамо без сумње посла само са три пасмине и са неколико мање-више диференцираних форма височина, које се не даду ограничити као пасмине. Као такова могла би се осим *Ot. nubilus* и *tener* одвојити само *Orsierae*, која је јако длакава, нападно пјегасто и јачим металикум љускама провиђена.

Према томе могле би се форме *Ot. nubilus* овако схватити:

1. Пипаљица дебља, ваљски чланци funicula су исто тако дуги као широки или мање-више попрјечни. Крилни покровци у ♀ испруженији, пикњасте им прутице у ♂ мање грубе. Длаке мање-више одстојеће 2
   — Пипалице тање, ваљски чланци нешто дуљи, него су широки (♂) или једнако дуги и широки а не попрјечни. Крилни покровци, особито у ♀ здепнасти, пикњасте прутице у ♂ грубље; длаке лежеће *nubilus* f. typ. Piemont (Monte Cresto, Cogne, Colle Maud, Fenestrelle, Albergian, Orsiera).
2. Рило шире, од главе јасније одвојено, скоро паралелно-страничан *nubilus grajus* Dan.
   — Грајиске алпе (Cogne, Daniel).
   — Рило уже, од главе једва одвојено, према вршку јасно сужено . . 3
3. Длаке јако одстојне. Крилни покровци са живахним металичним пјегама, које се састоје од прильубљених од осталог томента јако одвојених длачица . . . . . *nubilus orsierae* [1]). Orsiera. Albergian. nova subsp.
   — Длаке мање одстојне; свјетлије длачице крилних покроваца мало се разликују од осталог томента; слабо металичне . . . . . *nubilus tener* Piemont: Ceresola reale, Cogne (Col de Bardoney, Col di Finestre, Orsiera, Albergian, Monte Metto, Monte Viso (здепнасте мале форме), Giacciajo di Nel (Born), Col Nicolet (Born).

[1]) У великом материјалу, што се односи на *nubilus orsierae* из Албергиана има неких егземплара (♂♂) са јако одебљалим тицалима, особито јако испријеченим ваљским чланцима. Ови су егземплари свакако из високих положаја те се имаду сматрати као форме височина (var. α).

Jedan odličan nalaz broncane dobe iz Velikog Mošunja (Lašva).

Priopćio

dr. **Ćiro Truhelka.**

(Sa 15 slika u tekstu.)

Proljetos namjerio se Anto Bošnjak pok. Jake, žitelj u selu Velikom Mošunju, oruć̆i na svojoj njivi na jedan zanimivi nalaz od bronca te je nađene predmete predao kotarskom uredu u Travniku a ovaj ih je poslao zemaljskom muzeju. Bilo je to jedan broncani štit, nekoliko karakterističnih širokih dugmeta od bronca, 4 velike šuplje broncane, golemoj kugli slične grivne i mnogo ulomaka nakita, sastavljena od lančića.

Što je tu dospjelo u muzej, bilo je dovoljno, da se ustanovi, da nalaz potječe iz doba bronca, ali nije bilo opet dosta, da se ustanovi, je li pripada grobnici, kojem pokladu (depôt) ili je prigodni nalaz.

Da se upoznam sa naravi samog nalazišta, uputio sam se u junu u Veliki Mošunj i ustanovio, da se nalazište nalazi za selom, u njivi »Z a b r d a« zvanoj. Pretražujuć̆i nalazište, koje je bila plitka, jedva 40 *cm* duboka rupa u crnici, našao sam veliko obilje sitnijih ulomaka žice, lančića, privjesaka i ulomke jedne lijepe fibule. Ovi ulomci bili su razbacani po humusu na okolo rupe a razbacani su dijelom prigodom, kada je nalaz obreten, jer nalaznici nisu svraćali osobite pažnje sitnijim predmetima a dijelom ih je raznio i plug, jer je nalaz, kako sam se osvjedočio, bio vrlo plitko u zemlji zakopan.

Grobnici nije bilo nigdje traga: nisam našao ni sprženе ni nesprženе kosti, niti traga mrtvačkoj paljevini pa je to prema tome bio p o k l a d, sahranjen ovdje s namjerom, da ga vlasnik digne boljom prilikom.

Kako su mi ljudi, koji su kod obreta prisutni bili, kazivali, bijaše nalaz sahranjen tako, da se šupljina štita upotrijebila kao zdjela, u kojoj su bile položene manje stvari a po vrhu bilo je sve pokrito sa one četiri goleme kruglje. Tom sam prilikom saznao i to, da je od ovoga nalaza najljepši komad — krasan broncani mač — dospio u Travnik u tuđe ruke te sam odmah pošao onamo i pošlo mi je za rukom, da ga spasim za zemaljski muzej.

Razumje se po sebi, da je nalaznik za svoj nalaz dobio primjerenu nagradu.

Nas taj nalaz zanima već stoga, što potječe sa mjesta, gdje smo već i prije našli lijepo polje arheološkom radu. U Malom Mošunju iskopani su go-

dine 0000. temelji jedne rimske naseobine, u Velikom Mošunju nađeni su počesto pomanji rimski nalazi a i ulomci rimskih natpisa i skulptura a tako ponovni ovaj nalaz iz daleko starije dobe svjedoči, da se istraživač u ovom dijelu doline Lašve nalazi na starom kulturnom tlu. Daleko zanimiviji i važniji za nas je ovaj obret broncane dobe stoga, što spada medu one rijetke nalaze ove dobe, komu možemo postanje dosta točno ustanoviti a ne samo svrstati ga — kao u većine ostalih nalaza dobe bronca — u periodu, kojoj su razmaknuti

Slika 1. Broncani štit iz Velikog Mošunja. (1/3 nar. vel.)

terminus ante i terminus post quem cijelim nizom vijekova. Kriterij za ovo točnije datiranje našao sam pomno pretražujući nalazište u ulomcima spomenute lijepe fibule, koja pripada tipu Peschiere.

Najveći komad u ovom nalazu bio je broncani štit, na oblik konkavne zdjele, promjera 32·5 *cm*. Na konveksno ispupčanoj sredini bijaše odignut mali vijenac limene prutice, koji opasuje oblik male zdjelice u promjeru od 5·0 *cm*. S donje strane savit je prema nutrini s jednog kraja ruba četverasta ploča a sa diametralno protivnog ruba šiljati jezičac a oboje je služilo, da se ovaj broncani tutulus pričvrsti uz podlogu štita, bila od kože, bila od drveta.

Čitava površina štita urešena je udubenom ornamentikom, koja je razdijeljena u koncentrične pojase a sastoji se od pet pojasa urešenih sa po četiri

kružnice i nad njima zumbom ukucanih grupa od 4 polumjesečastih udubina. Prema središtu gravirana je trostruka kružnica, prekinuta na šest mjesta grupama od tri male koncentrične kružnice a zdjelasta izbočina na središtu opasana je iz vana sa pruticom od 4 kružnice. Vanjski rub štita čini široka prutica tupokutne vijuge, omeđene šrafiranim niskim trokutima, a omeđena je vani sa pruticom od četiri linije, unutra pruticom, u kojoj su urezani gusti nizovi tupih kutova te zumbom ukucanih grupa od 4 polumjesečastih udubina kao i u slijedećih pojasova.

Konveksnost štita iznaša od prilike 18% (vidi *sliku 1.* i 2.).

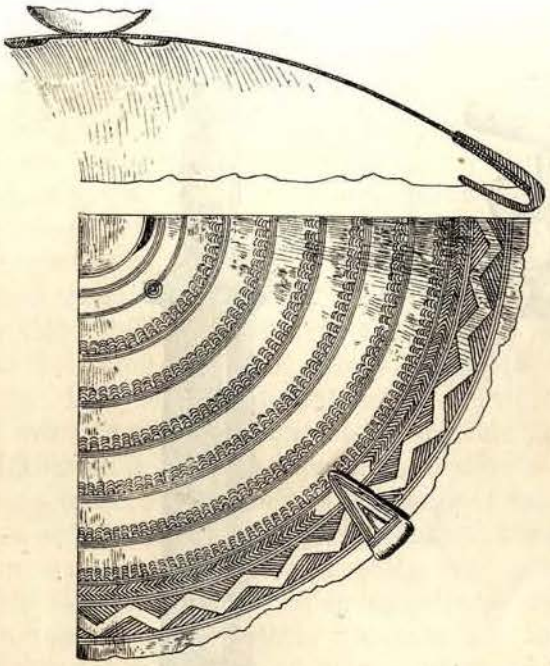

Slika 2. Ornamentika na štitu, prikazanom u slici 1. i djelomice prorez kroza nj.

Danski učenjak Sophus Müller veli, da se štitova iz broncane dobe nije našlo [1]) premda dopušta, da ih je bilo drvenih, kožnatih i drugog materijala. Tek u kasnije doba i to počam od ranije željezne dobe nalaze se štitovi ili bar ulomci njihovi, premda su i oni dosta rijetki. Mi kao primjere ne ćemo navesti strane nalaze nego samo onu krasnu seriju štitova, što su nam dale iskopine u grobištu naše prehistoričke sojenice u Dônjoj Dolini, koja ide u prvi odsjek željezne dobe.

Da je ali i u broncano doba bilo štitova, okovanih manjim ili većim okovima od bronca, to nam svjedoči nalaz iz K r e h i n a G r a d c a u mostarskom kotaru, nađen prije osnutka zemaljskog muzeja, koji je kao dar dospio u zagrebački muzej, gdje je bilo nekoliko velikih broncanih t u t u l a sa vrlo odignutim konkavno omeđenim šiljkom a novi eto je dokaz i ovaj štit, koji je daleko veći od onih iz Krehina Gradca, a razlikuje se od njih i time, da ima plosnato konveksan oblik. Jedina strana analogija ovom našem mošunjskom štitu bio bi lijepi egzemplar, nađen u takozvanom »junačkom grobu« (t o m b a d e l g u e r r i è r o) u

[1]) Nordische Altertümer str. 384.

Cornetu u provinciji Roma u Italiji [1]), koji ima isti konveksni oblik kao naš, ali se razlikuje ornamentom, koji se sastoji od nizova koncentričnih kružnica, i time, da mu je srednja izbočina različno izrađena nego u našega.

Slika 4. Broncani mač sa broncanim koricama iz Velikog Mošunja. ($^1/_3$ nar. vel.)

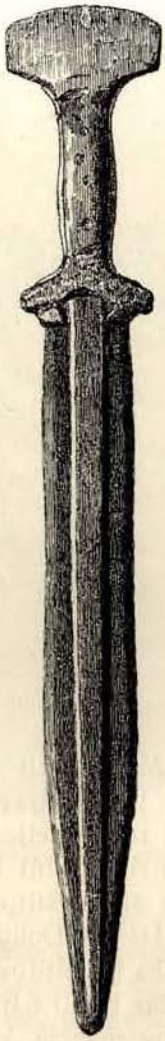

Slika 4. Mač, sl. 3., izvučen iz korica.

Slika 5. Broncani mač nađen u Paklinama (kotar Bugojno).

Kratki mač *(slika 3., 4.)*, koji potječe od ovog nalaza, može se mirno reći, da je najljepši dosele na svijetu obreten mač broncane dobe a općenito, da spada

[1]) Oskar Montelius: Italie Centrale 287., 6. *a* i *b*.

među najljepše poznate spomenike ove dobe. To vrijedi osobito za korice, koje su sve od bronca, a urešene lijepom graviranom ornamentikom. Mačevi sa broncanim koricama su u ovo vrijeme uopće nepoznati, a ono malo, što je korica poznato, bilo je od drveta ili kože, a samo šiljak i grlo korica bili su okovani broncom. Katkada je, za veću tvrdinu, korica bila omotana uskom broncanom prutićom u dosta širokim razmacima. Mi iz Bosne poznajemo do sada samo jedan okov sa šiljka korica mača, koji ima oblik dolje sužene i zatvorene cijevi, a nađen je u grobnici broncane dobe iz Tešnja, koju sam opisao u »Glasniku zemaljskog muzeja«, 1907., str. 62. i d.

Sam mač imade dosta jaku, 29 *cm* dugu i 2·7 *cm* široku oštricu, pojačanu na sredini s obje strane pošírokim, gore 1·3 *cm* širokim povorom, koji se prema šiljku postepeno suzuje i s njime stapa. Bridovi mača su oštrokuti, omeđeni ravnim plohama i uslijed toga i oštri i dosta snažni, a teku, počam ispod sapa do donje trećine svoje duljine, gotovo paralelno a tu se istom dosta naglo i ravnim pravcem naginju do šiljka, koji je nešto zaokružen. Diljem oštrice posve se jasno opažaju tragovi okivanja, koji potječu otale, da su se u prehistoričko doba broncani mačevi, kao i danas još kose, oštrili okivanjem.

Sap mača po svome obliku bitno odvaja od ostalih, dosele poznatih mačeva broncane dobe i predstavlja zaseban tip. Već se balčak njegov razlikuje od običnih balčaka ove dobe time, što nije polukružno zavit i dolje iskručen, nego omeđuje gornje čelo noža kao krov a s donje strane odvajaju se prema povoru mača dvije šiljate latice, koje se tvrdo priljubiše uz gornji dio oštrice. Samo time da je donji rub ovih latica horizontalan sjeća donekle na mačeve iz švajcarskih sojenica u Möringenu a i ručica sapa je kao i u ovih — samo plosnatije — ovalna proreza te se prema maču i prema glavi sapa malo suzuje, ali se glava ovoga sapa, od svih ostalih u toliko bitno razlikuje, što nema ni oblik dugmeta, ni vertikalno prema osi mača položene ploče, niti sedlaste udubine a ni antena, koje se iz ovih razvijaju, nego nam predstavlja poprijeko proširenu četverastu, dolje prema sapu zaobljenu ploču, u koju se sam sap, suzujuć se pravilno prema vrhu, preljeva. I taj sap je od bronca, na oko kao da je iz jednog komada saljeven, ali promatrajući ga pomnije, opaža se, da je zasebno saljeven i uz mač prikovan i to tako, da se mač nastavlja u jezičac, postrance zarubljen, koji je usađen u rašljasti procjep na sapu i onda sa nekoliko broncanih čivija pričvršćen. Taj posao obavljen je dosta pomno, a kako je sve zaodjeto zelenom patinom, treba pomnije promatrati a da se konstatira, da mač i sap nisu iz jednog komada.

Dimenzije sapa jesu: visina 12·6 *cm*, širina balčaka 5·3 *cm*, gornje plohe 60 *cm*.

Iz Bosne poznat nam je dosele samo još jedan gotovo identičan mač, nađen u Paklinama (kotar Bugojno), uz koji nije nađeno ništa drugo, što bi moglo poslužiti za pobližu determinaciju kulturnog sloja, komu pripada i koji tek mošunjskim nalazom dobiva svoje tipološki i kronološki određeno mjesto.

Korice, u kojima je bio mač zasađen, daleko se razilaze po obliku od svega, što nam je te vrste do danas poznato. One nisu jednostavni omot, koji se tek prilagodio obliku oštrice, nego umotvor za se, koji mimo svoje praktične svrhe hoće da udovolji nekom osebnom ali dosta razvijenom umjetničkom ukusu.

Prije svega već se samo grlo ne ograničuje na to, da pojača otvor toka ili da se u najboljem slučaju prilagodi konturi donjih krilnih rubova sapa, nego

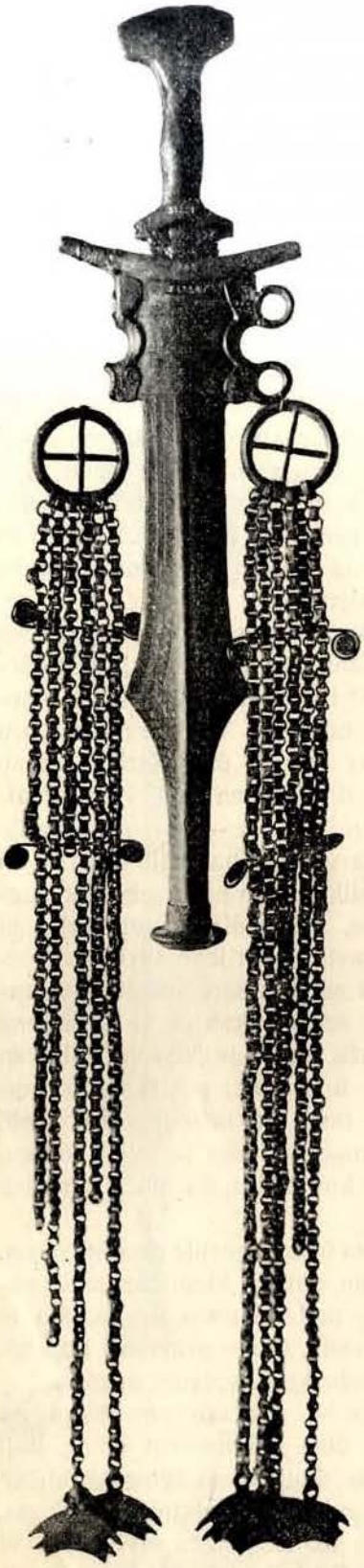

Slika 6. Mač (sl. 3.) i broncane kite po strani.

ima oblik masivne, nešto prema gore savite, na srijedi deblje, prema krajevima sužene broncane poprječne šipke, u kojoj je na sredini urezan procjep, koji odgovara grlu korica, te je ovo ovdje usadeno.

Same korice načinjene su od dvije limene ploče: dônje srezane uže i gornje srezane nešto šire, te su rubovi ove gornje previti preko donje i tako utvrdeni. Gornji dio korica postrance je nešto proširen te su preko sastavaka prikovana dva okova, koja su providena sa po dva koluta: gornji služili su za to, da se njima mač objesi o pojas, a donji imali su da nose po jednu vrlo ukusno izradenu kitu — nešto kao »Wehrgehänge«, koje su također nadene. Stranice toka idu do donje trećine paralelno a tu se izbočuju postrance u tupe uglove i otale teku prema šiljku, uvito se suzujuć. Sam šiljak urešen je i utvrden posebnim okovom, koji ima oblik konveksnog, koncentričnim plitkim žljebovima urešenog dugmeta.

Dimenzije ovih korica jesu ove: duljina 36·2 *cm*, širina na sredini 4·5 *cm*, pod balčakom 7·5 *cm*, u donjoj trećini 6·5 *cm*; duljina savitog okova na grlu 12·5 *cm*; promjer dugmeta na šiljku 4·6 *cm*.

Koliko nam sam oblik ovih korica zasvjedočuje neki osobiti, može se reći bizarni ukus, toliko je lijepa i stilističkim razumijevanjem izvedena ornamentika na prednjoj plohi. Motiv, koji je tu upotrebljen, vrlo je oskudan i suhoparan: oštrokutna vijugasta prutica, koja se ističe svjetlije od šrafiranoga dna. Taj motiv, koji je jedan od najobičnijih u doba bronca te se upotrebljavao graviran ne samo na broncu nego — makar i rijetko — na posudama od zemlje, upotrijebio je majstor, ispod čije je ruke izišao ovaj mač, upravo estetskim razumijevanjem. Prije svega spojio je ispod grla oba para postranih kolutova sa po jednom ornamentalnom prugom, koja širinom odgovara promjeru kolutova a obe pruge spojene su sa svake strane sa po tri oble grupe graviranih prutica, koje teku paralelno sa uvitim srednjim dijelom okova. Time je umjetnik ornamenat organički razvio iz elemenata njegove podloge, a polučio je i to, da je gornji dio korica i ornamentom izražen kao zasebni dio cjeline.

Pitanje, kako će ostali dio korica ornamentalno uresiti, riješio je naš prehistorički umjetnik upravo klasičnom jednostavnošću: zarubio je za pola užom vijugastom pruticom na okolo rub korica, a u stanovitom razmaku ponovio je paralelno istu pruticu. Da je još diljem sredine korica izdigao kao neki povor, nije bilo toliko uvjetovano samim mačem, čijemu bi se povoru prilagodilo i vanjsko odijelo, nego ta izbočina podaje čitavoj kompoziciji i neki plastični efekt.

I tako nam ovaj prehistorički umotvor predstavlja upravo uzoran primjer, na kome bi se po gdjekoji moderni dekorativni umjetnik mogao naučiti, kako se i najoskudnijim motivom, prilagođujući ga organički formi objekta, može umjetnički ukrasiti i tako indiferentan predmet, kakov je tok od mača.

Uz ovaj mač idu dvije kite načinjene od broncanih lančića, koje su bile usađene u donje kolutove pod balčakom te su, kada je vojnik nosio o boku mač,

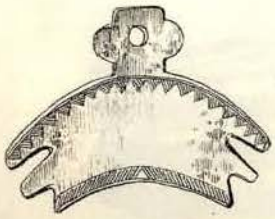

Slika 7. Broncana »lepirica« sa kita mača iz Velikog Mošunja.

Slika 9. Broncana pafta sa pojasa iz Velikog Mošunja. (2/3 nar. vel.)

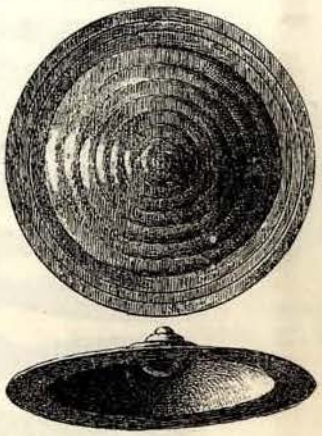

Slika 8. Broncano dugme (gornja i donja strana) sa pojasa iz Velikog Mošunja. (2/3 nar. vel.)

visjele niza strane kao dugačke rese nalik današnjim terkijama u seljakinja sjeverozapadne i zapadne Bosne. Kako su te kite dosta filigrano rađene, štetovale su možda još za vremena, kada su bile nošene a donekle i ležeći oko 25 stoljeća u zemlji, ali su ipak toliko sačuvane, da im se posve razabire način naprave i cjelokupni oblik. *(Slika 6.)*

Sastojale su se od šest nizova lančića dugačkih 54 *cm*, koji su bili dolje pokićeni tankom uresnom pločicom. Narod i danas u Bosni upotrebljava u nakitu raznovrsne tanke privjeske, a zove ih lepiricama, a ove broncane i po svom obliku sjećaju na leptira razastrtim krilima. *(Slika 7.)* Ovi lanci usađeni su na gornjem kraju u broncano kolo (promjer 5·0 *cm)* sa četiri krstoliko poredana paoka, a u gornjoj poli nanizani su na dva mjesta na horizontalnu broncanu žicu, kojoj su oba kraja savita u spiralnu zavojnicu, čime je gornja pola lančića vezana u široku prugu, dočim donji dijelovi slobodno vise kao rese u kite.

Privjeske imadu oblik slabo dolje savite plohe, koja je postrance omeđena sa dva prominentna trna, a gore ima oblu pločicu sa rupom, u koju se usadio kolut od lančića. Gornji rub ove lepirice ili »trepetljike« bio je zarubljen nizom zupčastih trokutova, donji šrafiranom pruticom. Širina 5·2 *cm*, visina 3·3 *cm*.

Kao zasebni dio junačkog nakita, koji ide uz mač, možemo smatrati niz od jedanaest tutulu sličnih dugmeta u obliku okrugle plohe, iz koje se na sredini postepeno odižu koncentrične zone, koje završuju šiljatom izbočinom i čine oblik tutula. 10 tih dugmeta ima s donje strane usku petlju, kojom su se prišivali na podlogu, a jedanaesti ima dvije diametralne k u k e. Služio je dakle kao p a f t a, kojom se sapinjalo. Nema sumnje, da su ova dugmeta — na što nas baš pafta upućuje — bili kao osobiti ures prišiveni po kožnatom pojasu, kojim se pripasivao onaj mač. Promjer dugmeta 5·7 *cm*, visina 1·5 *cm*. (*Slika 8. i 9.*)

Ovaj inventar nakita prehistoričkog junaka popunjuje par broncanih p o d l a k t n i c a (*slika 10.*) od masivne trobride žice, koja se poput zmije u 10 spiralnih

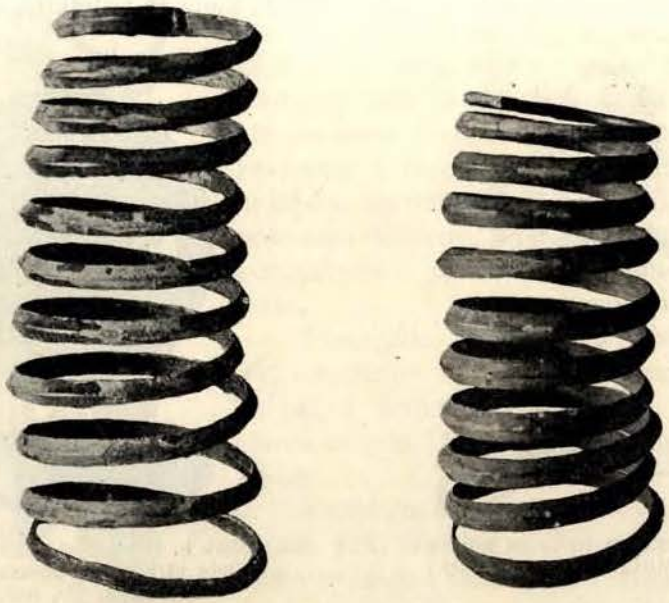

Slika 10. Dvije broncane podlaktnice iz Velikog Mošunja.

zavoja ovijala od gliježanja do pod lakta i tako — ako bi došlo do šaka — dobrano štitila ruku. Sudeći po velikom promjeru više gliježanja, koji prema laktu znatno raste (promjer 6·2—7·3 *cm*) ovijale su se nekoč oko vrlo jake, izrazito muskulozne ruke. Takove narukvice među nalazima broncane dobe u nas nijesu rijetke. Mi imamo istodobnih analogija u broncanom pokladu iz Š i p o v i c e, kot. Brčko, a isti oblik, samo od tanje žice izrađen, prešao je i u prvo gvozdeno doba te se sačuvao do u la-tènsko, jer sličnih podlaktnica nalazimo skoro u svakom prehistoričnom grobištu željezne dobe; ali ove mlađe su slabije i nisu više toliko služile kao zaštita, koliko kao ures ruke.

Po svom obliku skroz neobičan komad, kome ne bi znao analogije ni u kojem do sada mi poznatom prehistoričkom nalazu, je ulomak uresa, koji je imao prvobitno oblik dugoljasta četverouglata plosnata okvira s nutarnje strane i vanjske strane zarubljena zupčastim šrafiranim ornamentom, koji u donja dva ugla završava u dva trna. Pod gornjom stranicom okvira je sa dvije, u uglovima smještene čivije sa pupčastim glavicama pričvršćena žica, a na nju je bio nanizan

niz lančića, koji su na donjem kraju bili pokićeni po jednom sitnom naočarastom spiralom. Ovako je ovaj nakit naličio bogato privjeskama urešenoj agrafi, a kako se upotrebljavao, ne možemo pobliže ustanoviti. Donji dio okvira nam fali, a i lančići sa spiralama velikim su dijelom popadali, prem su nađeni skoro svi u manjim ili većim ulomcima *(slika 11.)*.

Duljina ovom nakitu je 12·0 *cm*, visina 7·5 *cm*.

Još mi je spomenuti dva sasvim ravna okrugla dugmeta *(slika 12.)*, promjer 7·0 *cm*, urešena sa po tri koncentrički gravirane grupe kružnica, koje se sastoje

Slika 11. Broncani nakit iz Velikog Mošunja. (2/3 nar. vel.)

Slika 12. Plosnato broncano dugme iz Velikog Mošunja. (2/3 nar. vel.)

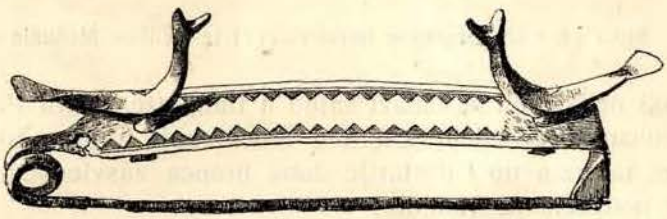

Slika 13. Fibula tipa Peschiere iz Velikog Mošunja. (2/3 nar. vel.)

opet svaka od tri kružnice i veliko obilje krupnijih broncanih spiralnih cijevi — takozvanih »s a l t a l e o n i«, koji su bili oviti oko oble uzice i tako služili kao nakit na odijelu ili na pojasu.

Za determinaciju najvažniji je komad u mošunjskom nalazu već spomenuta f i b u l a. Ona se sastoji od uske, 1·5 *cm* široke, dugoljaste (10 *cm*) prutice bronca, koja je posve ravna, a s jedne strane prelazi u iglu, koja se jednim spiralnim zavojem odvaja sa kraja prutice, koja služi kao lik fibule, te ide paralelno s njome s donje strane, dočim drugi kraj prutice prelazi dolje u malu trouglastu nožicu, u koju zahvaća vršak igle. Površina prutice urešena je graviranom ornamentikom, koja se sastoji od niza šrafiranih trokutova, kojim je pokićen rub prutice, a osim toga pričvršćene su na njoj dvije plastički izrađene ptice.

Karakteristika ove fibule — ispruženi luk, koji teče paralelno s iglom — vrsta ju po obliku u fibule a d a r c o d i v i o l i n o (t. j. slične gudalu), koje su po svome glavnom nalazištu u P e s c h i e r i u sjevernoj Italiji dobili naziv t i p a P e s c h i e r e. To je n a j s t a r i j i uopće poznati nam tip fibule, koji po M o n t e l i u s u [1]) ide u treću periodu broncane dobe. Njihovo doba ustanovljuje on na osnovu jednog egzemplara ovoga tipa, koji je nađen u grobnici egipatskog kralja A m e n o f i s a III., koji je živio u XV. vijeku prije Isusa [2]) te ju stavlja dakle 1400 godina prije Isusa. Da li ova determinacija vrijedi i za naš komad ili valja predpostaviti, da je proteklo neko vrijeme, dok je taj oblik s jugoistoka dospio do nas, o tome ne ćemo sada odlučivati, ali svakako stoji to, da je ona doista t i p o l o š k i najstariji poznati tip, te ju i drugi istraživači kao Hörnes, Lissauer uvršćuju ovako. Mi ćemo sa lokalnoga stanovišta upozoriti samo na to, da

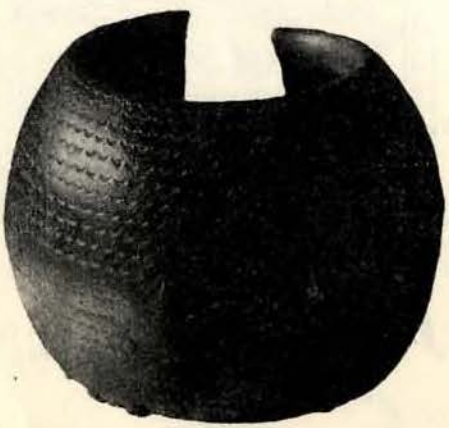

Slika 14. i 15. Broncane narukvice(?) iz Velikog Mošunja.

je to tipni italski oblik, koji se nalazi samo u Italiji (teramara Peschiera i u pograničnim sojenicama susjednih jezera u Švicarskoj) a osim toga samo još u Bo[illegible]), te nam taj sam tip i u starije doba bronca zasvjedočuje kulturnu suvislost ilirskog područja sa Italijom.

Naš primjerak biće možda najmlađi u poznatoj seriji fibula ove vrste, a to nam svjedoče — bez obzira na ornamentiku — one dvije plastički izrađene pticice na njoj, koje pripadaju jamačno naprednijem odsjeku umjetničke evolucije u doba bronca.

Posve izvan okvira svih dosada u Bosni i susjednim zemljama poznatih oblika broncane dobe idu četiri golema, za prvo oko šupljim topovskim zrnima slična koluta, načinjena od debele iznutra šuplje broncane grivne, na sastavcima nešto otvorene, prorez te grivne omeđuje s nutarnje strane cilindričnu

---

[1]) La Civilisation primitive en Italie I., str. VI.

[2]) Montelius: Die Bronzezeit im Orient und in Griechenland u »Archiv für Anthropologie« XXI., 31.

[3]) Dosada poznata nalazišta u Bosni jesu na Glasincu, Š t r b c i, gromila VIII., gdje je naden najveći komad te vrste, T a l i n e, gromila XV., a komade sa petljom s oba kraja luka poznamo sa Sobunara i iz Sreteša.

šupljinu, visina 12·8 *cm*, promjer 9·5 *cm*, a sa vanjske krugljasto rotaciono tijelo te prema tome izgleda kao kugla — promjera 16·5 *cm*, kroz koju ide cilindrična cijev. Na površini svojoj urešena je ta kruglja horizontalnim nizovima malih, polumjesecu sličnih udubina, ukucanih zumbom. *(Slika 14.* i *15.)*.

Ovi komadi idu u grupu onih starina, kojima je nemoguće ili bar vrlo dvojbeno ustanovljivanje njihova značenja i uporabe. Po svom obliku naliče narukvicama, kojima su dimenzije grivne pretjerano povećane. Da li su i služile u tu svrhu, ko će to znati; ali ko će i znati do u tančine, što li sve udovoljava primitivnom i zato baš bizarnom ukusu prehistoričkog naroda, koji, ako je i izišao iz prastadija divljaštva, ipak još obim nogama stoji u stadiju barbarstva!

Из народне књижевности.

Чланци

дра **Владимира Ћоровића.**

I. Народна традиција о Немањи.

Народна традиција о Стевану, Симеону Немањи, родоначелнику српске најславније династије и творцу српске државе, није много велика; шта више, ван Херцеговине, она је готово оскудна. Што је при том необичније то је ово: и та традиција што постоји није непосредна и није довољно свјесна; оно, што се у народу прича о Немањи, потјече више од причања о њему, која су очувана црквеном традицијом, него из непосредних успомена; више се спомиње Симеон него Стеван; више духовник или човјек који се брине за духовнике, него владалац.

Ми ћемо овдје прећи главнија предања о њему, пошто Маретићев приказ у Našoj narodnoj epici није исцрпио, нити тежио да исцрпи те ствари.

I.

У познатим пјесмама о збору господе хришћанске код Грачанице[1]) пита се:

Куд се ђеде цар Немање благо,
Седам кула гроша и дуката?

А Св. Саво, који се ту десио, одговара, да му бабо није потрошио благо на нацаке ни на буздоване, ни на сабље ни на бојна копља, него на градњу ова три манастира: »бјела Вилиндара насред Горе Свете«, као своје задужбине, Студенице као задужбине својој мајци царици Јелени и »Миљешевке« као задужбине Сави. У другој се пјесми набрајају ови манастири: Вилиндар, Дечани, Ђурђеви Стубови, Студеница, Довоља, Тројица, Рача, Папрађа, Вазуђа, Озрен, Гомеља, Моштаница и Милешево, ово и топографски нетачно:

Док начини цркву код Требиња
Миљешевку на Херцеговини.

У трећој варијанти[2]) наводе се још и Тавна, Јаловница, »Филендар код Новог Пазара«, и

---

[1]) Вук Стеф. Караџић: Српске народне пјесме, држ. изд., II., бр. 22., 23.

[2]) Dr. Friedrich S. Krauss: Slavische Volkforschungen, Leipzig 1908., стр. 187.—188.

на пошљетку двије мирске цркве
на Мачковцу и на Драгаљевцу.

Једна народна пјесма, која није сва саопштена[1]), почиње стиховима

Боже мили чуда великога!
Цар Симеун гради Студеницу,
А слуга му цркву Придворицу.

Народне пјесме знају, да је Немања зидао Студеницу и Хилендар. Прва варијанта помиње још само Милешево, док се у другима приписује Немањи све, што је неком пјевачу пало на ум од српских манастира и то, што је занимљиво, од српских манастира са ове стране Саве и Дунава. Док је у једној другој пјесми народној (»Милош у Латинима«)[2]) то ређање одређеније и тачније, овдје је оно потпуно генералисано и у многом пометено. Тамо се цару Симеуну приписују само Студеница и Ђурђеви Ступови, а Св. Сави Хилендар, док овдје у извјесним варијантама ређање то обухвата готово све задужбине Немањића.

Настаје питање: од куда то и зашто то? На то питање дат је у главном тачан одговор још педесетих година прошлог стољећа од Илариона Руварца[3]). Он то тумачи утицајем црквених саопштења о Немањи и у првом реду утицајем Савине биографије, која, као што је познато, истиче ту ревност његову за ширење и утврђивање вјере с много нагласка. Касније су и други испитивачи осјећали, да је поријекло ове пјесме мало народно[4]).

Оба Немањина сина наглашавали су Немањино вјерско одушевљење. Први вели: **срьдце же ѥго распалѧше се божьствьнимь ѡгнѥм, како оугодити господеви и храмы оугодьникьь светыхь творити**[5]). И спомињу обојица ове цркве и манастире, које је он подигао: у Топлици, на ушћу Косалнице, цркву Богородичину; онда на ушћу Бањске храм св. Николе, Ђурђеве Стубове, Студеницу, Хилендар. Љетописи српски понављају та имена и веле за Немању: **црьквы сьзда многи,** даље: **и храмы вьздвиже и иныхь по бозѣ троудовь ѥлико показа, нѣсть моштьно по дробьноу ськазати.** И у млађим љетописима спомињу се све те цркве и црква св. Николе на Ибру и томе се додаје како: **иныимь светымь мольбныѥ храмы вьздвиже и обьнови вь своѥи области**[6]).

Пјесму ту није дао прости народни пјевач просјечне културе, него једно лице, које је васпитано у једном ужем кругу идеја и које је ту пјесму дало ради тенденције њезине. А како је та чисто црквена, то је најближе памети и помислити, да је ово и дао неки духовник сасвим у популарном роду народне пјесме, под утиском лектире напријед наведених похвала у славу светитеља и интересу развијања побожног осјећања. Друга варијанта те пјесме са нагомилавањем имена

---

[1]) Насеља српских земаља, I., Биоград 1902., стр. 429.

[2]) Вук. Стеф. Караџић: Срп. народне пјесме, II., држ. изд., бр. 36.

[3]) Две студенске расправе, Нови Сад 1884., стр. 87.; Коло, II., 1901., стр. 69.—74.

[4]) П. Поповић: Преглед српске књижевности, Београд 1909., стр. 95.; J. Томић у Гласу С. К. Академије, LXXXIV., стр. 158.

[5]) P. J. Šafařik: Život sv. Symeona (Památky dřev. pisemn. Jihoslovanův), V Praze 1873., стр. 3.

[6]) Гласник срп. ученог друштва, књ. 53., стр. 4., 32. Споменик С. К. Академије, III., стр. 94., 99.

има један елеменат, који ту тенденцију још јаче истиче, али више у хуманом и социјалном осјећању:

Остало је благо похарчио
Зидајући по калу калдрме,
И градећи по водам' ћуприје,
Дијелећи кљасту и слијепу,
Док је души мјесто уватио.

Читајући те стихове нама падају на ум оне ријечи св. Саве о Немањи, које нетачно наводи и Руварац: оубогымь застоупникь, нищимь крьмитель, нагые вь домь свой вьводе и ѡдѣваше, сирые вьспита, вьдовице оправда, слѣпымь и хрѡмымь и немѡщнымь и глоухымь и нѣмымь вь истиноу мати бысть и просто рещи вьсе своє имѣнїе вь заимь изда[1]). Општи тај тон похвале налази се и у пролошким биографијама Немањиним, које су са своје стране доприносиле, да се појача култ његов као творца манастира и заштитника сиротиње. Овај цитат, који наводим за потврду, узет је из хоповског пролога, бр. 118., фол. 70, који је писан у Светој Гори 1670. године: Тъ̈ прпⷣбнӹ ѿц҃ь на́шь Сѵ̈меѡ̀нь но́выи мѵ̈роточ҃ць земльный цр҃твѡ̈ нб҃ное цр҃тво и҆змѣни́вь и҆ къ бесъмрътномꙋ цр҃твꙋ потъща́ сє. Пръвѣѥ въ земли̑ свое́и мнѡ̑гыє монасты́рє съзи́да и҆ прѣч҃тѣи мт҃ри б҃жїи хра̀мь кра́снь на рѣ̑цѣ Стꙋдени́ци ѿ ѡ҆снова́нїа до троу̑лъ̈ вь мра́морѣ̑ съста́ви и҆ зла́то̑ оу̑кра́си. Хлѣ̑бь сво́и оу̑богыи по въсегда̀ разр҃а́блѧе, своє́ же бесчи́сльное бога́тъство нищїимь раза̑де нещє́дно.

И други детаљи упућују на ове изворе. У већини тих пјесама Немања се зове његовим калуђерским именом Симеон, онако, како је и у цркви познат. Презиме му Немања врло је често и у родословима и љетописима и не показује, према томе, само свјетовни назив. У великореметском љетопису у зборнику једном Немања се зове цар; у другим љетописима вели се за њ, да је оставио »земаљско царство« пошто је »царствовао« 49 година, и пошао у монахе; у једном се вели, да је расуо много градова грчком цару „и землѥ ѥго приложи кь своѥмоу царствоу“[2]). Из тог слиједи, да није дотични пјевач сам измислио »цар Немању«, него да му је нашао спомена у рукописима, које је могао да добије у руку. Најзад, ако се хоће, и име Хиландара као Филандар — Вилиндар није само тако изговарао тај пјевач, него је и то могао наћи у својим љетописима[3]). Међу тим, у свој пјесми нема апсолутно ничег индивидуалнијег, ничег самосталнијег, што би могло да послужи као доказ, да је пјевач имао непосредне утиске о Немањи.

О постанку те пјесме, према свему овом, може се рећи ово: прије свега, она потјече од неког духовника, који је имао прилике да позна усмену и писмену црквену традицију о Немањи. Из те духовничке пјесме, која је по свом облику и тону била врло блиска народу и могла постати лако популарна, почеле су да

[1]) P. J. Šafařik: Život sv. Symeona od sv. Sávy. V Praze 1870., стр. 1.
[2]) Гласник срп. ученог друштва, књ. 53., стр. 46.
[3]) ibid., стр. 45.

се развијају варијанте, у које су појединци пјевачи народни уносили своја схватања и знања. Отуд уношење свих познатих манастира и помена у топографији. Јер је пјевач примао извјестан капитал од ранијих и томе додавао своје допуне. И друго, што је врло важно, та пјесма није постала непосредно и није се оснивала на традицији XII. вијека. За њу је требало дужег црквеног популарисања Немањина, више и чешћих похвала, које су увјетовале инспирацију и дале материјал за њу. А то се могло догодити тек дуго времена иза његове смрти, можда послије два до три стољећа.

О народним пјесмама, које говоре о одласку Св. Саве у калуђере и које, наравно, спомињу и оца његова, ја сам писао засебно у једном омањем чланку[1]) и држим, да то сада не морам понављати. Резултат и тога чланка слаже се са овим: народна традиција о насилној женидби Св. Саве није чисто народна и није непосредна; и њу су, као и ову традицију о зидању манастира, увјетовале старе приче, стара житија светаца и она је преко цркве, преко духовника ушла у народ. И то не одмах, него тек крајем XIII. или у XIV. стољећу.

II.

У Љубомиру и његовој околини старо је предање, да је то колијевка Немањића и да се у тим крајевима стварала српска држава. Ј. Дедијер биљежи ово предање: Немања је био хајдук, имао је више браће, а име је добио по том, што је био муцав. У то вријеме владали су херцеговачким крајевима Грци; с њима се Немања свадио и због њих се одметнуо у хајдуке. »Да би га умирили даду му Грци »Зелене Луке« (тако се у то вријеме звало Требињско Поље). Тиме Немања ојача и поче још више нападати Грке, а ови му даду »Широке Луке« (Гатачко или Невесињско Поље). Кад је тако Немања ојачао, није чекао, да му Грци дају поједине »Луке«, већ удари на њих и протјера их из српске земље, а он сам постаде српских цар«[2]). Прије тога, не са свим овим детаљима, забиљежена језгра овог предања у Марва Орбинија. Немања је, по њему, син Љубимира попа Стефана из хумске жупе Луке[3]), а по том Љубимиру добила је своје име трновска жупа.

Друга традиција не детаљише увијек мјеста него вели, да се Немања родио у Захумљу. У млађем карловачком и загребачком љетопису прича се, да су браћа Тихомил (поп) и Чудомил (епископ) у Захумљу дјеловали и да је поп Тихомил добио ту четири сина: Завиду, Срацимира, Првослава и Немању[4]). То исто понављају и неки други краћи љетописи[5]). Код манастира Завале, изнад чувене пећине вјетренице, налазе се весели дворови, прича Јоаникије Памучина[6]), оног »грчког попа«, господара свега тог краја, по коме је и добио име Попово, од кога се родио и Стефан Немања.

Традиција та није основана на стварности. Немања се родио у Рибници, близу Подгорице, у старој Дукљи. Тумачење, да је био муцав, долази од народног

[1]) У новом славистичком часопису г. проф. А. Белића, који ће наскоро изићи.

[2]) Насеља срп. земаља, II., Београд 1903., стр. 777.

[3]) Орбинија овдје нијесам могао да добијем. Наводим по Љуби Ковачевићу, Глас С. К. Академије, LVIII., стр. 33.

[4]) Гласник срп. ученог друштва, књ., 53., стр. 30.—31.

[5]) ibid. стр. 44.—45.

[6]) А. Гильфердингъ: Босния, Герцеговина и Старая Сербія. Спетербургъ 1859., стр. 486.

етимологисања, које је изводило Немањино име од ријечи нѣм, нијем, као што се је на другој страни тврдило, да је то име узео Немања сам, „говорећи, да е неманый одъ праотаца своій у сили владѣтельской [1]).

Г. Љуби Ковачевићу успјело је, да објасни постанак немогућих вијести о поријеклу Немањину. Он је нашао, као што се и иначе знало, да до XV. стољећа нема генеалогија српских и да сви покушаји у том правцу почињу од Константина Филозофа. Он је, даље, аналишући све вијести о спомену Немањиних предака нашао, да је Бела Урош, праћед или ћед Немањин, како се налазило у споменима, једна комбинована личност анахронистичке народне традиције: да је ту помијешана успомена о краљу Радославу из XI. стољећа са судбином краља Уроша I., унука Немањина, који је живио у XIII. вијеку [2]).

Ми, дакле, долазимо опет до ранијих резултата: и овдје традиција о Немањи није непосредна и потјече истом из XIV. или каснијих стољећа. Није непосредна већ по том, што не одговара истини. Јер свака традиција, која не произлази из стварних факата, или је проста фикција или је настала посредно. Друго, јасна је ствар, да хронолошка или, то можемо слободно рећи, црквена традиција о Немањи потјече од Константина Филозофа и Марва Орбинија; велик дио предања, према том, има познато врело. Могуће је, да су и један и други, нарочито овај други, извјесне ствари свог причања саопштавали по народној традицији, као што је раније био случај код попа Дукљанина, али је само данас немогуће одлучити њихово учено комбиновање, слагање материја, од оног, што су могли чути, нарочито у оваком једном случају, гдје је евентуална традиција помућена и несигурна. Једна је ствар само јасна: о Немањи се тако није могло причати у његовом добу и у добу иза њега, кад се могло знати ко је и одакле је.

Да је ратовао са Грцима могло се дознати из сваког родослова, љетописа и биографија. Да су љетописи и родослови утицали и на стварање традиције о попу, оцу Немањину, није немогућа ствар. Нарочито треба узети у обзир, да се таква једна традиција одржала управо уз један манастир (Завалу), гдје су се читале и писале те ствари и да је и Љубомир, у ком је друга традиција, био једва два сата удаљен од манастира Тврдоша и Добрићева.

III.

Спомиње се, да је Св. Саво са оцем Симеуном долазио међу Косовце, међу којима је владала велика болештина. Кад су пролазили поред неке браће, која су се дијелила, Св. Саво им не рече ништа, а кад га Симеун упита, за што је то учинио, он му одговори, да је с тога, што се дијеле и тако спремају сами себи пропаст. Исто тако није рекао ништа онима, које је видио да пију ракију, а на питање Симеуново одговори, да су то најгори људи, јер пију и беспосличе [3]).

У тој причи са врло истакнутом и јасном тенденцијом, према којој није тешко одређивати и постанак њезин, Симеун је само узгредна, ни мало индивидуална личност и придат је Сави исто онако, како му се у другим причама придају и други светитељи као Св. Никола, Паво, Игњатије и др.

---

[1]) Д. Давидовића: Исторія народа србскогъ, Београд 1846., стр. 51.

[2]) Глас С. К. Академије, LVIII., стр. 42.—45.

[3]) Ст. М. Мијатовић: Свети Сава у народним причама. (Књиге за народ Матице Српске бр. 148.) Нови Сад 1913., стр. 3.—4.

Имају, даље, о Немањи, Св. Симеуну, народне приче, да је био аловит све док га од тог није ослободио Св. Саво. У једној се прича, да је у њему била хала и да је с тога Св. Симеон јео врло много: за ручак печена вола, у волу овна, у овну кокош, а у кокоши јаје. Да би ослободио оца од тога Св. Саво га је толико пустио да не једе, док хала потпуно не изгладни. Кад је то учинио он пружи оцу проскурицу, а хала одмах полети да је обзине. Тад је Саво ухвати рукама за врат, извуче и баци у море. А Св. Симеун од тад једе, као и сви други људи[1]). Мјесто, гдје се то догодило, вели се у причи, да је био Хилендар. У другој причи, коју је из Срећковићеве Историје прештампао Алекса Васиљевић[2]), казује се од прилике то исто. Св. Саво је на путу наишао људе, који су пекли »волове, овнове, вепрове и т. д.« за ручак цару Симеуну, за ког се не вели, да му је отац. Он исто задржава Симеуна од јела завезавши га у море, а кад овај изгладни паде на под чамца, а хала сама из његових уста искочи у море. Кад се вратио цар Симеун и видио онај велики ручак спремљен за њега рече само: »Ја нећу ништа друго, него само једну просфору«.

Прва је прича боље мотивисана и љепше испричана. Хала не излази из Св. Симеуна сама, него је из њега узима Св. Сава заглавивши је једним светим, благословеним предметом. Осим тога причање је, у главном, исто, само што се у другој причи не одређује мјесто радње.

Наравно, нема сумње, да те приче не садржају ништа од стварне традиције. Једино, што би се могло претпоставити, то је, да се у њима садржава једна, не много успјела, парабола с идејом, како је Св. Саво дјеловао за спас очев; то јест, како је дјеловао на њ, да слиједи његову примјеру (отуд можда Хилендар) и да се помоћу новог чина (символ у просфори) приближи више Богу. Према том пошли би и опет до резултата, да би приче могле евентуално постати или добити та ближа одређивања лицима од каква духовника, од људи, који сматрају, да се помоћу цркве и чина, крста и разних утвари, може постићи највећи дио мира и вјечног блаженства.

Али и та претпоставка не мора да се прими, кад наведемо, да има прича с тим мотивом и без ове индивидуализације.

Такву причу забиљежио је Вук Врчевић[3]), али без тих имена Св. Саве и Св. Симеуна. Био је, вели, неки човјек, који је јео за другу четворицу, а никада се није могао наситити. Неки поп одлучи да га спасе, те га зовну себи и изнесе преда њ печена овна. Кад је онај човјек обзинуо да једе, ухвати га поп за руку и рече: »Стан', проклета сотоно, која си у овоме моме христијанину; а ти, овцо божја, најприје се прекрсти по обичају и нашему закону«. Човјек се прекрсти, излијечи и једва изједе оно плеће.

Према свему судећи, ниједно од тих предања није потекло непосредно, нити је без једне нарочите боје. Калуђерско-црквени дух главно је обиљежје све те традиције. Праве, чисте, непосредне традиције о Немањи немамо чак ни тамо, гдје би је донекле с правом могли очекивати. У Благају код Мостара нађен је лањске године у данашњем католичком гробљу одломак једне веће плоче са врло старим натписом, у коме се спомиње Немања. Одломак тај, на жалост, садржи управо половину текста са овим ријечима: ....аго доуха ѣ жо..... рькьвь

[1]) Вила 1868., стр. 522.

[2]) Босанска Вила, 1898., стр. 90.

[3]) Српске народне приповијетке. Биоград 1868., стр. 68.

свѣтаг . . . . сконхъ селѣхъ оуд . . . . . авьнаго немане. Одломак тај дао би се у оволико попунити:

[Вь име отьца и сына и свѣт]аго доуха ѣ жо[упань] . . . [ц]рькьвь свѣтаг[о] . . . . сконхъ селѣхъ оуд . . . . (или: оу дьни?] . . . . авьнаго Немане.

У овом случају, гдје би се извјесна традиција могла ишчекивати с неким правом о Немањи или о његовим потомцима нема ни спомена и све, што се зна рећи, то је то, да је у непосредној близини Благаја, на једној ледини, био манастир популарних светаца Кузмана и Дамјана.

II. Хороз Кардаш у нашим народним приповијеткама.

Хороз Кардаш или обичније Ороз Кардаш, брат Пијетао је једно врло популарно име у турској народној књижевности, један нарочито симпатичан тип са много досјетака, какве се не налазе често. Око тог имена и лица сплело се временом много прича разнога рода, као што се то обично догађа уз позната и популарна имена (у нас, на примјер, уз Светог Саву, Херцега Стјепана или у шаљивим причама уз Ћосу или Насрадин-хоџу) и у једној збирци, која се сачувала под тим именом, оне су тако неорганski спојене, да им се види јасно траг и да их често пута не веже готово ништа друго, осим имена Кардашева, које им се случајно дало. Неорганско спајање прича је, вели издавач те збирке, »обично карактеристика Медâх« и указује при том овдје на занимљиву смјесу и шаренило источних и западних мотива. Приче те, како су сада саопштене нијесу узете непосредно из народа, и ако су народне, него према књижевнијим, дотјеранијим верзијама. И то с тога, што другога врела није било, нити се знаде за њ.

Ми ћемо према тим причама онако, како су сада саопштене и познате, тражити наше, које им одговарају и кушати да нађемо, да ли има међу њима икакве везе, која би указивала на утицај, што се да тако лако претпоставити, или су те сличности више случајне и независне. За основу служила нам је књига дра Георга Јакоба: Horos Kardasch (Bruder Hahn). Ein orientalisches Märchen- und Novellenbuch. Aus dem Türkischen von Dr. Georg Jacob. (Türkische Bibliothek, Bd. 5), Berlin 1906.

I.

Један богат човјек умре и остави након себе младу удовицу и једно бистро мушко дијете од двије године. Њихово се имање на скоро распане и они остадоше без ништа. Мати се дјетиња и послије тога ипак не хтједе да удаје по други пут, него поче да ради и за се и за њ. Кад дјетету буде седам година пошље га она у мејтеф, у школу. Учило се тамо с вољом и кад јој се учинило доста, због невоље, одлучи мати да га да на занат. Дијете није хтјело да изиђе из школе, док не да ма какав дар учитељу за толики труд. Не имајући ништа друго да му даду, одлучише мати и он, да му поклоне њиховог јединог пијетла. Рано, једног јутра, крене он с поклоном учитељу. На путу га сретну два разбојника, отму му пијевца и њега, док их је молио, ошамаре два три пута. У жалости због пијетла и жељан да га преотме и да се освети он пође за разбојницима назорице. Видје

их гдје улазе у неку пећину и тамо у нека врата. Он се брзо примаче, да чује говор. Они су се унутра тужили друговима, да нијесу ништа украбили осим тог пијевца. Остали закључише, да пошаљу једног између себе у град, да нареди пекару 40 хљебова и једног брава. Тај пође и дијете далеко иза њега. Кад су ушли у град дијете се без страха придружи разбојнику и иђаше поред њега. Кад су дошли пекару разбојник наручи хљебове, а мали додаде да буду меки и од бијела брашна. Слично је било и кад су нарећивали овцу, уз то је разбојник у оба случаја рекао, да ће доћи кроз један сахат да узме, што је наручио. Мали се тад одвоји од њега и до мало отрча у оба пекара и узе све, што је било спремљено. Они су му дали с тим увјерењем, да је и он из те групе. А он им још рече: ако мој друг дође и упита за ово, ви реците, да је дошао њихов друг Пијетао и однио све.

Пошто је с мајком и сусједима појео хљебове и брава отрча мали опет у пећину. Видје оног разбојника гдје се враћа с празним рукама. Слушајући разговор међу разбојницима мали разумједе, да им треба један роб, који ће им носити јело. Кад он то чу отрча кући обуче робовско одијело и рече мајци да га води на пазар и прода само ономе, коме он каже. Кад она то послије дуга устезања учини, дођоше на пазар три од разбојника и мали јој рече, да га прода њима. Они га на то одведоше у пећину. У вече, кад се разбојници дигоше у пљачку, оставише једнога у пећини, да с новим робом чува стражу. У разговору с њим види дјечко неки ченгел на тавану пећине и упита га за што је то. Овај му одговори, да тај ченгел међу под врат оном, кога ухвате и хоће да оплијене и усмрте, подметнувши му под ноге мали сточић. Дјечко се учини, да то не разумије и не појми, а разбојник, да му покаже, подметну себи сточић и принесе врат уз ченгел. Мали измакне сад брже боље сточић и ченгел се заболе у врат разбојнику. На то он мирно напише на зиду, да је то учинио Брат Пијетао и накупивши новаца оде кући.

У јутру се дјечко преобуче као љекар и оде на трг. Разбојници, који су свог друга затекли још жива, пошаљу неколицину између себе, да нађу кога лијечника. Они нађоше њега и погодише се с њим, да им излијечи друга. Он им нареди, да га одмах донесу у бању. Ови одоше и на скоро вратише се сви носећи рањенога. Мали их у бањи уведе у једну собу и нареди им, да ту причекају један сат, док он болесника исцијели. Кад га они послушаше оде он сам у другу собу и разреза оном разбојнику рану још више тако, да је у брзо био готов. Онда нареди управитељу бање, да му покупи одијела од свих разбојника, да их прочисти. Разбојници их дадоше, а управитељ посла одијела дјечковој кући. Овај је, међу тим, за та оба случаја написао на зиду, да их је учинио Брат Пијетао.

Кад су пристрављени разбојници голи чекали, кога ће да пошљу да им донесе нова одијела, дође дјечко преобучен као симиција пред бању, да продаје симите. Они га једва дочекаше и послаше га по одијела, давши му у напријед бакшиш. Мали оде трговцу, наручи одијела и даде, да их пренесу њему у кућу. Кад су разбојници дуго чекајући послали најзад једног слугу из бање, да види шта је с одијелима, мајстор рече, да их је већ послао преко њихова пријатеља, који се зове Брат Пијетао.

Послије свега тога разбојници ухвати велик страх. То је неко, ко њих добро познаје и ко им може бити врло опасан. С тога, не оклијевајући ни мало, побјегоше на другу страну, да сачувају живу главу. А сво њихово благо остаде малом, који поста богат и честит човјек.

Та иста прича налази се и у нас у збирци Јеремије Обрад. Караџића[1]) под неодређеним насловом: »Сиромашнога Турчина аманет жени«. У нашој се причи вели, да је Турчин био, у опште, сиромашнога стања, а да је пред смрт наредио жени, да дијете да у мејтеп »па ако буде срећно и узмогне што успјети, бар оно нека буде отворених очију како ће те послије твоје смрти који пут као матер споменути«. Она то и учини. Послије је исто. Дијете нагони матер да ходи, учитељу учине неки поклон и одлука, најзад, пане на пијевца. Пијевца му тог на путу украду неки наоружани људи, разбојници, који су иначе најглавнији трговци, што дању продају у својим магазама, а ноћу хајдукују. Он их онда прати и види их, гдје иду у пећину и чује, како ће сјутра купити једно ропче. Он се врати и натјера матер, да га прода једном трговцу, Хаџи-баби. Она то послије дугог устезања учини и доби од Хаџи-бабе десет дуката. Неколико дана иза тога ухвате разбојници једног трговца, опљачкају га и онда објесе о једну гвоздену алку. Кад се они разиђу и остане Хаџи-баба сам, ваљда ради страже, дође мали њему па га пита о благу, а овај му каже, да ће му га послије смрти свега оставити, ако га услуша; а да ће га објесити као оног трговца, ако не буде добар. Мали употреби ту прилику, да стане молити Хаџи-бабу нека му покаже, како је то учињено. Хаџи-баба покаже то, као и онај разбојник, а мали му извуче столицу, накупи новаца и побјегне. И Хаџи-бабу, као и оног разбојника, затеку другови још у животу. Мали се направи љекаром, пусти телала да га огласи и онда оде, на позив, Хаџи-баби, да га лијечи. Одмах нареди друговима трговчевим, да га пренесу у бању, да се тамо добро испари. Нареди им уз то, да они остану у другој соби, док он буде трљао хаџију неком љековитом машћу. Болесник ће, рече им, много јаукати за то вријеме, а они при сваком његовом јауку ваља да завичу: а м и н. У бањи они поскидају хаљине, оду у другу собу, а он почне тући Хаџи-бабу. Пошто је то свршио покупи им хаљине и побјегне. Направи се, одмах иза тога, симиџија и оде пред бању; голи трговци замоле га, да им с њиховим писмима оде у магазе и донесе нове хаљине од калфа. Калфе му дадоше хаљине, а кад га упиташе за име он рече: »Ороз-сајибија«. Он хаљине, наравно, не однесе трговцима, него својој кући. Престрављени трговци видећи по имену, да ће им онај пијевац скупо доћи, продају имање и побјегну у другу државу.

Но наша прича не свршава се тим. Кад је мали чуо, гдје су отишли трговци, купи једну малу галију, натовари на њу сво своје имање и оде с мајком за њима. Нађе их у једној вароши и дозна, да држе једну царску магазу под киријом. Кад је била година прошла он се обуче у хаљине царског настојника и оде трговцима, да наплати киријом. Кад му је дадоше он дође по ново рекавши, да га је послао цар да донесе најљепше робе за султанију. Они повјероваше, изабраше најскупљу и најљепшу робу и пошаље је с њим са неколико кириџија. На раскршћу мали растовари робу и по кириџијама поручи трговцима, да је све однио О р о з с а ј и б и ј а. Ствар се донекле разчистила истом, кад је прави царски настојник дошао да наплати киријом. Задњи случај био је овај. Мали натјера мајку, да по ондашњем обичају испече халву и изнесе пред магазе и да је ту дијели за нечију душу. Кад је упитају за чију душу дијели, да одговори: »Умро ми син Ороз Сајибија пошто је грдно имање потрошио, и мене сироту оставио«. Чују то трговци и би им мило. Од радости пођу да му виде гроб. Он је ископао једну рупу, увукао се у њу и метнуо с врха мангал с ћумуром. Трговци дола-

[1]) Српске народне приповијетке (Мала Библиотека, св. 92.), Мостар 1905., стр. 5.—19.

зећи више рупе и видећи ону мангалу с ватром мислили су, да је то пакао и довикивали су му унутра, како још мало пати. А он је сваком, чим би се наднио над рупу, ударао жиг на чело. Иза тога отрчи цару, тужи их, да су му као робови оца похарали и да им и сада има жиг на челу. Цар се увјери о том и дадне малом њихово имање, а овај, испричавши им све, врати им један дио натраг.

Караџићева наша прича је варијанта оне прве. Варијанта је у првом дијелу у толико, што разбојнике означава трговцима и што је Оро3-кардаш досљедан Оро3-сајибија, много оправданије и много разумљивије. Додатак приче је нов дио, који несумњиво није оригиналан. Иначе отступања у самој причи врло су мала и ни у чем нарочито карактеристична. Хаџијино јаукање за вријеме трљања и викање другова му, један од највећих споредних различних детаља, није за мотивацију радње и њен развој ни по чем нарочито важан, нити даје неко специфично обиљежје причи. Оно, што је за сад чини важном и занимљивом, то је њен завршетак са двије нове досјетке.

Прича наша и својим лицима и својим обичајима и својим осталим особинама показује, да јој је постанак несрпски. Није случајност, што се у њој наглашава »сиромашног Турчина аманет жени«; карактеристични су и мејтеп с хоџом и хамам са симиџијом. Нарочито важан детаљ у тој ствари је и назив носиоца приче, који је турски Оро3-сајибија, као онамо Оро3-кардаш. И иначе читав менталитет те приче је источњачки; с много особина прича Хиљаду и једне ноћи (Хаџи-баба); с видљивом, само источњачким причама својственом, оскудицом логичког објашњавања и схватања (дјечко, који може да се изда за роба, љекара, симиџију, настојника; дјечко, који је истом свршавао мејтеп!). Прича та, с јасним особинама турског поријекла, могла је да се тако одржи у нас нарочито лако из два разлога. Један, и то главни је тај, што један дио нашег племена, с нашим језиком живи тим животом, у исламској вјери, у непосредној вези с турско-арапском културом и не осјећа у том ничег необичног. Други је, што смо ми за толико година и на толико страна били увијек под непосредним утицајем Турака и тако нам је много особина њихова живота прешло у обичај или дошло у врло блиско познавање. Није се с тога осјећала потреба, да се мијења средина приче и њезине споредне особине; она је и овака каква је била потпуно разумљива и дала је да се прати[1]). Та би ствар била још природнија, ако је слушана од ког нашег Муслимана, гдје у Босни или на граници.

Занимљива је ствар, да је ова иначе врло згодна прича, остала осамљена у нашој традиционалној књижевности. Ја бих готово био вољан тражити разлог за то у том, што је она била ваљда ограничена на један узак круг, можда само на наше Муслимане, који је нијесу могли популарисати због своје повучености и малог додира са широким масама народним[2]).

II.

У другој причи, која се надовезује уз прву као наставак, с планом, да се исприча »шта је све он искусио у свом животу и шта му се догађало све до

[1]) О неспретном и несрећном начину саопштавања прича у Караџићевој збирци ја сам писао у С. К. Гласнику, XIV., 1905., стр. 384.—390.

[2]) Раније је прича саопштена у календару Таковцу за 1869., стр. 43.—45., без ознаке мјеста одакле је и без имена скупљачева.

смрти«, вели се ово: Хороз-Кардаш се оженио и послије двије године добио кћер, али изгубио жену. Кад му је кћери било 13 година умре му и мати и дјевојче остаде тако без икаква другог надзора осим његова. Али он је као трговац морао да путује и да оставља кућу и саму кћер. С тога, да би на путу могао бити спокојан, замоли једног сусједа, који је уживао глас солидна човјека без икаквих страсти, да му он припази на кћер и на читав дом. Он пристаде и исприча му уз то ову причу: Сиромах неки бјеше уштедио 500 пјастера и бојећи се, да му их ко не украде, оде суцу и остави их код њега. Кад је послије неког времена затребао тај новац и затражио га од суца, овај се ражљути, заниječе примање новаца и избаци сиромаха с пријетњом. У невољи својој он се случајно изјада некој жени, која одлучи, да му спасе новац. Она, на име, узме свој накит у вриједности од неколике хиљаде пјастера и пође суцу, наредивши да сиромах на скоро за њом дође, а иза њих ропкиња, која ће имати да јави госпођи, како јој се муж вратио. Кад је била код суца она рече, како јој је муж давно отишао у Египат и како је сад од њега добила писмо, да му одмах дође. Свој накит, вели, не ће да носи из страха од разбојника и нуди га суцу, да га он сачува. Тад управ уђе онај сиромах и заиска свој новац. Судац, да би жени дао примјер своје поузданости и никаква узрока за страх, нареди да се сиромаху одмах исплати његов новац. Послије сиромаха уђе ропкиња с нарученом поруком и тако жена нађе разлог, да врати свој накит и да освијести суца. Прича та имала је да покаже Хороз Кардашу, како његов комшија није од таквих људи и да у њега не ће бити сличне невјере.

С тога Ороз-Кардаш без икакве бојазни предаде своју кћер сусједу на чување и оде с једним слугом на пут. Али овај, чим је отац дјевојчин отишао, поче да са злом намјером прилази сусједовој кући и да дјевојку, спомињући извјесне непристојне ствари, навлачи на гријех. Ова прозре његове намјере и одагна га. Узалуд је он пуне четири године смишљао разне пакости и обједе и замке за дјевојку; она оста чврста и у свом држању непопустљива. Кад му послије четири године стиже гласник с Орозовим писмом и вијешћу да се овај враћа, он у пакости одговори оцу њезином, како му је кћи развратним понашањем оцрнила образ и како је најбоље за њу, да је као тешке грешнице нестане са свијета. Ражљућен Ороз нареди слузи, да је одмах иде убити и у знак, да је то извршио, нека му донесе њезину кошуљу натопљену њезином крви. Слуга, неодлучан и збуњен, изведе дјевојку из куће и говорећи јој, да ће је одвести оцу, ишао је с њом од бријега до бријега тражећи згодно мјесто, гдје да је убије. Најзад, не могући никако да се одлучи на то, он јој исприча цијелу ствар, узе њезину кошуљу, те је натопи крви једне овце и оставивши је саму на бријегу врати се свом господару.

Лутајући сама по шуми сирота дјевојка је силно патила од оскудице, глади и страха. Спас јој дошао овако: она је заноћила једне ноћи од страха у гранама неког дрвета што је израсло над једним потоком. У ноћи стиже ту 12 коњаника, између којих се одвоји један, те дође на тај поток, да напоји себе и коња. Како је била јака мјесечина он опази у води сјен дрвета и дјевојку на њему. Кад је скиде доље и упита за постојбину, а она не хтједе у то доба и на том мјесту давати разјашњења, он се смилова на њу и доведе је у свој град. То је био син једног цара и господар једног идеално честитог свијета. Он је преко своје мајке дознао судбину дјевојчину и, како то већ бива у народним причама, узео је послије брзе очеве смрти за жену. Али сва патња није још тим завршена.

Она се, наравно, зажелила оца, кога и у сну сниједа, и жели да га види. Цар јој испуни жељу и пошље је са својим везиром и великом пратњом оцу у походе. Она сједе са два сина, која је родила, у кола, а пратња крену око ње на коњима. Кад су били одмакли из града царица отвори прозор у колима, а везир, кад је угледа, успламти од страсти и одлучи се на најстрашније. Уђе јој у кола и понуди јој своју љубав, а кад она то одби, он закла оба царевића и запријети и њој. Она га замоли, да је остави док се исплаче. Чим је он остави, вјерујући у тај разлог и надајући се, да ће јој страх бити јачи од савјести, она побјегне у гору. Сјутри дан, пошто су је узалуд тражили, закопа пратња царевиће и врати се с везиром заједно натраг, не знајући ништа о правом узроку те несреће.

Лутајући и опет она нађе једног пастира, који је чувао овце њезиног оца, и дознавши то од њега, преузе на се чување, а пастира исплати, обукавши на се његово одијело. Кад је у вече долазила кући употребљавала је све да је отац не позна. Стално је пекло само то, што је њихов комшија, онај подли, опасни човјек, постао најбољи пријатељ њеног оца и свако се вече частио код њега. У то вријеме дигао се и цар, присилио је везира, да пође с њим, да би нашли ма какав траг о његовој жени. Затекну је код оваца не познавши је одмах. Она, напротив, познаде њих и у једној параболи открива цару невјерство везирово само дјеломично, остављајући да све изведе доцније. Једно вече, у кући њеног оца, кад је сваком пало у дужност, да исприча по једну причу, царица исприча редом сву своју судбину, обвесели оца и мужа, док везир и комшија умријеше разапети на крсту.

Приповјетка ова спада у најомиљеније теме народне предаје. Тип несрећне и гоњене дјевојке, као што је у нас већ једном наглашено [1]), »налази се на разне начине схваћен и обрађен у многим средњевјековним романима, приповјеткама, приказањима«. У свима европским књижевностима, почевши од XII. стољећа, налази се велик број необично популарних дјела с разним мотивима о патњама невино гоњених жена и дјевојака, чија искушења прелазе у мучеништво.

Једна од таквих прича је и ова турска, која је везана, — врло лабаво, у осталом — за име Ороза Кардаша, и једна наша, која јој је веома слична. Наша прича, коју је по причању Милоша Зеленовића забиљежио Никола Кашиковић [2]), по свој прилици негдје у Босни, има овај садржај: Неки дело, који је »свашта видио и доживио« зажели да пође у Меку на хаџилук. Имао је двоје дјеце: једног сина и једну лијепу, младу кћер. У бризи на ком ће њу оставити сјетио се једне старе жене, честите и добре, и једног старог хоџе комшије и одлучи да је повјери њима. Жена да је пази у кући, а хоџа да им купује што устреба. Уредивши тако ствар оде са сином на ћабу. Из почетка ишло лијепо, хоџа доносио храну и, као у оној турској причи, није долазио у кућу, него само разговарао с врата. Једном приликом видје дјевојку и успламти за њом. Свим начинима облети бабу и кад нијесу могли наговорити дјевојку, да се уда за хоџу, баба је превари и одведе у бању, гдје је хоџа хтједе силом да утраби. Дјевојка се

---

[1]) Ср. Павле Поповић: Приповетка о девојци без руку. Београд 1905., стр. 1.—5. J. Bolte-G. Polívka: Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, Leipzig 1913, стр. 298.—311.

[2]) Босанска Вила, 1887., стр. 237.—238.

отргне, побјегне кући, и »није дала више ни нани доћи, већ нађе једну сироту цурицу, те јој је по грош хљеба куповала и што треба послуживала је.«

Сличности су даље много више. Хоџа пише деди писмо, у ком му јавља за ·ваљалство кћери, измисливши свак· рсне обједе. Отац се ражљути, па шаље сина, да закоље сестру и опере образ и да прода кућу и све што има. Брат не могаде да изврши заповијести, него остави сестру у планини, а оцу јави, да је учинио по наредби. У планини, у једној пећини, нађе дјевојку царев син и одгеде је кући за слушкињу, али је брзо, сагледавши њену љепоту, узе за жену. И даље су сличности велике. Царев везир изиђе с царицом и двоје њезине дјеце »на теферич« и покуша, да добије царицу за своју љубав. Она га пошаље, да јој донесе воде, па кад он изиђе, угради ту прилику и побјеже у шуму. Киван због тога везир закла оба царева сина и баци их у једну провалију. Царица идући по шуми наиђе на пастира и промијени с њим одијело, па се онда најми у једног ханџије да служи. Ту, у тог ханџије, састану се некако сви: и дедо и хоџа и син дедин и баба и цар и везир, а ханџија им свако вече прича разне приповијетке. И овдје царица исприча своју судбину и након толико страдања нађе све своје миле и драге.

Подударања између ове двије приче толика су, да апсолутно нема потребе указивати на то из ближе. Отступања су веома мала и по сам развој радње потпуно безначајна. Исто је тако велика сличност између ове турске приче, наше и једне маћедонске, коју је у Прилипу записао М. К. Цепенков[1]). И у тој маћедонској причи отац, један поп, има сина и кћер и хоће да иде на хаџилук. За чувара оставља једну бабу из комшилука. Преко те бабе жели да добије попову кћер један трговац, а кад им то не пође за руком они послаше попу писмо с обједама и потворама на његову кћер. Отац шаље сина, да погуби сестру, и да му донесе знак о том, а овај је води у планину, па јој осиječe мали прст. У планини она, као у оној турској причи, спава на једном дрвету, које је шатораст и израсло над водом. Кад је царски син дошао да се напије воде с коњем, коњ му поче фркћати и упозори га тако на дјевојку у грању. Једва је помоћу једне бабе измамише, да сиђе одозго. Царски је син заволи и узме, а она му роди три сина. Само стално ћути и онај сиромах узалуд куша, да је натјера у разговор. И ту му помаже само савјет једне бабе. Прво, што је зажелила било је то, да је пусти оцу у походе. Цар, забављен ратовањем, шаље је са својим садрмазамином али без дјеце. Овај куша, да је преласти, а она побјегне. Нађе послије пастира, промијени с њим одијело и нађе пут до оца у ког се најми да служи. Цар, међу тим, иде по свом царству и тражи, да му свак прича по једну приповијетку. Тако дође ред и до попа; царица окупи сва лица заинтересована у њеној патњи и испричавши своју хисторију завршава њен непријатни дио.

Г. Павле Поповић пишући о ове задње двије приче наглашава, како се оне много разликују од циклуса прича о дјевојци без руку и вели да му оне »вероватно и не припадају«; примјећује даље за њих да »можда имају неко посебно порекло и долазе из неких других н. пр. источних прича«[2]). Претпоставка његова остварила се идеално наласком ове турске верзије. У босанској причи трагови оријенталног, турског поријекла још су и сувише очити, и ако је причу казивао један Србин. Ту је дедо, који хоће да иде на хаџилук у Меку;

[1]) Сборникъ за народни умотворенія, наука и книжнина, X., 1894., стр. 165.—170.

[2]) Сп. дјело, стр. 86.—92.; ср. нарочито стр. 90.—91.

ту је хоџа: ту је, даље, тачно дан односај туђина према затвореном турском женскињу: хоџа не долази у кућу, него се само с поља брине за њу: ту је царев везир, који с царином иде на теферич. У Прилипу је та прича прешла једну фазу развоја више, тамо је причана с лицима хришћанске средине (мјесто хоџе дошао је поп и трговац), што је знак, да је она ту примљена раније и да је више развијана услијед дуже употребе. Кад се узме у обзир, да су и једна и друга прича забиљежене у крајевима, гдје је турско господство и турска средина трајала неколико стотине година, онда је сасвим разумљиво и примање ове приче од Турака и потурчених Срба и одржавање многих трагова извора њезина.

Да тај занимљиви утицај буде још очитији изнијећу и овај случај. На почетку овог дјела приче навели смо, како је комшија Ороз-Кардаша причао њему једну причу о несавјесном суцу, који је хтио да заниječe повјерени му аманет од једног сиромаха. Причу са истим мотивом и са несумњивим траговима источњачког, турског поријекла забиљежио је код нас и Вук Врчевић под насловом: »Двије хануме цариградске«[1]). Ту се казује, како је нека удовица бојећи се, да је не покраду, однијела сав свој накит и друге ствари у једном завежљају једном свом комшији Турчину. Кад је послије дошла по њих он јој заниječe све и одби је говорећи, да не зна ништа о томе. Очајну удовицу утјеши једна друга ханума, која се сажали на њезину несрећу и рече јој, да други дан, у исто доба, дође том комшији и заиште пред њом своје ствари. Сјутри дан дође она ханума с једним завежљајем, у ком је било камење, истом човјеку, престави му се као султанија, која је побјегла из харема са свим накитом и замоли га, да јој сачува те ствари као аманет. У тај час дође она удовица и заиска своје ствари натраг. Турчин јој их даде без оклијевања, да би се показао као исправан чувар, и оста тако преварен. Саопштавајући ту причу Врчевић биљежи, да је чуо од требињскога кадије, а тај га је увјеравао, »да је ово био истини догађај за његова у Стамболу живљења«.

III.

У низу оних прича, које су казиване у задњем дијелу те друге хисторије, пред царем односно пред мужем и оцем напаћене жене, спомињане су још и ове приповијетке, које с читавом радњом немају никакве везе, него у њу улазе по оном оријенталном начину, да је развију и учине што више занимљивом:

1. Једно момче проћердавши све што је имало и не слушајући опомена своје матере мораде најзад да постане кочијаш, да би се само могао прехранити. Кад је једном у кућу неког богаташа дотјерао дрва видје његову кћер, заљуби се у њу и неразмишљајући ништа посла мајку, да му је проси. Сирота мајка, послије много устручавања, оде тамо и каза све што је знала о свом сину. Отац дјевојчин поручи ипак по њ и угледавши га подерана и прљава рече му, како је могао и мислити на његову кћер. Али се овај не збуни, него одговори, да је вољан радити само нек се проба с њим. На то му богаташ даде један посао, који он добро изврши. Послије тога отац му дјевојчин рече, да иде у град Картош и да дозна разлог, зашто тамо један калуђер долази свако јутро пред цркву, ту стане

[1]) Српске народне приповијетке. Биоград 1868., стр. 109.—110. Ср. Јакоба, сп. дј., стр. X.

и пушта да му сваки пролазник удари по шамар и у вече сав добијени новац даје онима, који га ударају и још дошавши кући вичe: »Хај, хај, то сам заслужио«. Ако дозна тај разлог он ће му дати своју кћер. Момак оде, нађе слијепца и саставши се с њим замоли га, да му каже разлог због кога он то ради. А слијепац одговори, да ће му га казати, ако дозна због чега један човјек у граду Каклаку, прач неки, кад год донесе своје корито према једном торњу да пере хаљине, почне викати: »Гле, она је дошла; гле она је дошла!« и онда почне трчати уз торањ и низ торањ, а остави хаљине неопране. Момак оде и тамо и састане се и с тим прачем. И тај му одговори, да ће му казати своју муку, ако дозна зашто онај трговац у Шишлеку, кад год се врати са трговања, дође у двориште цркве поред своје куће и ту се о камене стубове толико изубија, да га у носилима однесу кући, гдје онда сав зарађени новац потроши на љекаре. Момак оде и тамо, сачека трговца и овај му исприча своју несрећу:

а) Он је био храбар младић и пошао је с падишаховом војском у један рат, и то три мјесеца послије женидбе. У рату допане ропства, остане ту двадесет година и онда, ослободивши се, пође кући. Али прије него је ушао у кућу остане на пољу, да је мало посматра, кад угледа једног младића, гдје улази унутра. Видје послије, гдје он и једе заједно с његовом женом и да одоше заједно спавати. У ноћи, мислећи, да јој је то други муж, он уђе у кућу и закла их обоје. Тад чу глас, да је то недужна крв и да је то био његов син, рођен послије његова одласка. Он их је сахранио под оне камене стубове и с тога сад, кад год се врати с пута оде тамо, да се изубија и тијем ублажи грижу савјести.

Кад је од њега чуо причу врати се момак оном прачу и замоли и њега, да му каже своју невољу. Овај то сад и учини :

б) Једне ноћи на спавању пробуди га једна красна дјевојка и рече му, да устане и да се обазре око себе. Кад је он устао опази мјесто зида један диван врт пун најљепших ружа и воћака, а она му рече, да су тамо прекрасни дворови са још 39 њезиних сестара. Све ће он тамо моћи уживати, само се не смије бринути за три ствари: за Бога, за њихове послове и за јела, која буде добијао. Он пристане на то и уживао је ванредно. Али није одржао ријечи: побрину се једном шта Бог ради, кад је почела непрестана јака киша, други пут се бунио, што су оне раскомадале нешто хљеба, а трећи пут је упитао једну од њих зашто своје лако, провидно одијело кида о ружино трње. Отад је изгубио свој мир тим више, што му се увијек на торњу приказује једна од најмилијих му дјевојака и он јури да је стигне.

Тад се најзад крену и слијепцу и тај му исприча ово:

в) Раније је био кириција са 40 мазга и једног дана даде му један човјек 40 товара, па пође с њим у једну шуму. Ту, иза једних жељезних врата, угледа он 40 сандука пуних дуката и хтједе одмах да убије газду, али тај метну у њедра једну боцу с неком зеленом течношћу и оста миран. Али кад он навали, да га убије овај га поче молити, да му не узима те бочице, а понуди му сво злато. Кирицијa не хтједе, него тражаше безусловно и бочицу питајући, шта је то у њој. Онај газда рече, кад се том текућином намажу очи, то се онда може видјети све шта има на свијету. Кирицијa повјерова, намаза очи и одмах ослијепи. Због тога сада проси, а због своје лудости и грабљивости заслужује ударце.

Младић се послије тих прича, из којих је по богаташевој жељи требао да извуче поуку, врати кући и доби дјевојку, коју је тражио.

Сличну причу овој, и опет са траговима источних бајка, саопштио је Алекса Шантић: »Отклен инглеској краљици толике паре[1]).« Уводна је партија, истина, сасвим друкчија, али су детаљи и начин казивања приче много слични. Цар пита свог садразана, да ли има ико богатији од њега, а овај му вели, да има енглеска краљица. Она даде сваком ко прође испред њезиних прозора и викне »фисе билила« по сто дуката. Цар му заповједи, да мора дознати откуд њој толики новац, иначе ће погинути. Садразан оде краљици и упита је, а она га пошље неком младићу, да дозна зашто он у свом дућану само туче алмазе у авану, па кад их истуче да постану прах онда их раздува. Садразан иде њему, а тај га шаље слијепцу, коме пролазници ударају по два шамара, а он им за то даје по два гроша. Тај га слијепац шаље неком мујезину, који пере хаљине и по сто пута на дан устрчи и стрчи са мунаре. Тај га, опет пошље неком деди, који по два сата плаче, а по четири се смије; а овај, најзад, неком пустињаку, коме на рамену стоје два лава, а он стоји не мичући се. Тај пустињак почне први причање: он је био код неког хоџе, имао је свега, само није смио ући у једну собу. Кад је у одсуству хоџину то учинио и у тој забрањеној соби нашао воду, па се у њој окупао, створио се од једном ту у пустињи у том чудном положају. Други је имао читав доживљај са једном царском кћери, али тај нема никакве сличности са изложеним причама. Трећи по реду, онај мујезин, имао је ово да каже, потпуно слично ранијој причи: њега је једна тица однијела, кад је узлазио уз мунару, на неко пусто острво, гдје нађе двије дјевојке и свако уживање. Он је ту могао уживати док је жив, да је испунио услов, који је тражен од њега: да никад не спомене свог завичаја. Кад је он то учинио тица га је вратила натраг и он сад узалуд трче уз мунару и низ мунару. Иста је сличност са ранијом причом и у слијепчевом случају. Био је крамар са 24 коња; неки му дервиш из неке пећине натоварио 48 врећа пара и понио с њима огледало. Кад је он полакомљен искао врећу по врећу пара дервиш му је давао, а кад је најзад заискао и огледало дервиш му рече, да то не чини, јер ће се покајати. Он не послуша, него узе огледало, огледа се у њ и ослијепи. Други случајеви немају везе са нашом причом.

Другу варијанту те приче забиљежио је један Муслиман, Омер-бег-Сулејманпашић[2]), и она има још изразитију источњачку боју. Мјесто енглеске краљице ту се спомиње као најбогатија хинтска — индијска царица. Цар и везир пођу да дознају, откуд њој толики новци. Она их шаље терзији, који у једном сату по три пута узлети уз мунару. Тај их опет шаље једном слијепом кахвеџији, коме свак удари по шамар, а он му за то даје по кахву и цванцику. Тај их даље, шаље бегу, који туче алмазе. У причама (бегова нас се не тиче) слијепац казује, да је био кириција, имао 50 дева, па га неки дервиш узео да му гони товаре. Кад су били на врху неке планине у једној кули пуној дуката и драгог камења натоваришe деве тим благом и кренуше, а дервиш уз то узе и једну кутију, те је метну у њедра. Уз пут он искао од дервиша све товаре, па најзад и кутију, и ако га је тај одвраћао, па кад му је најзад додијао, он га ударио по глави и проклео га, да ослијепи. Мујезина је, опет, тица однијела у некакве лијепе ливаде, гдје је била цинска султанија са 30 дјевојака. Послије теферича од

---

[1]) Босанска Вила, 1888., стр. 124.—125.; 140.—141.

[2]) Српске народне приповијетке. Сарајево 1898., стр. 13.—23.

два-три дана тица га је донијела натраг и он сад стално трчи уз мунару, не би ли му се тај случај поновио.

Уводна је партија различна у том турском зборнику и у овим двјема нашим причама, али она за саму причу није од условне важности. Ову причу више карактеришу ове повезане епизоде и сплет догађаја, који немају никакве тјешње и органске везе међу собом; више је, велим, карактеришe то, него питање, како ће се доћи до њихове експозиције. Важно је што се два главна догађаја приче подударају у ове све три верзије, и ако ни питање појединих прича и тих догађаја није условни елеменат овог циклуса. Оно, што њега карактерише, то нијесу појединачке приче, него оне као цјелина, више њихово с л а г а њ е, него њихово и з л а г а њ е, више то како су оне спојене и изложене, него то, у колико се подударају.

Приче о оном трговцу нема у овим нашим верзијама, али је има у другим нашим причама. Истина, не овакве врсте. У нас је прича позната по моралу њезином, да се не чини ништа док се добро не промисли и наводи се увијек као примјер, да се не треба пренагљивати. Отуд у нас и не долази до убиства, него само до намјере или одлуке за њ. Прича је та и иначе врло позната и популарна; најстарију њену верзију спомиње Јакоб код Ј. Мануела Луканора († 1362.) и то баш с тим моралом и са добрим завршетком узајамног упознавања. У нас је једна верзија саопштена тако, да јој чак и натпис садржава непосредну поуку: »Што рђаво наумиш одуми[1])!«

Везир је оно вече казивао ову причу:

2. Један богаташ осиромаши толико, да му није остало ништа друго него да проси или да иде негдје у службу. Он се одлучи за ово друго. Док је служио видје у једног трговца једну канаринку, и замоли га да му је прода, пошто је сиромах, а некад је живио славно, и то да му је прода за 20 пара. Трговац није вјеровао, да богат може постати сиромах, на што му сиромах исприча ову познату причу: Неки падишах читајући псалтир дође до овог мјеста: »Господ сиромаши и богати« (I. Самуило, 2, 7) и рече у себи, да је то немогуће. Зовну с тога учитеља и упита га, да ли је могуће да може осиромашити један богат падишах као што је он. »Мој господару« одговори учитељ »Бог може учинити шта год хоће!« Падишаху то никако није ишло у главу и он нареди, да се тај стих брише из псалтира. Учитељ замоли, да му се да мало времена. Цар се на то преобуче и са 6—7 дворјаника пође у град. Кад су били поред једне бање цару се она свиђе и он уђе унутра, да се окупа. У то доба посла Бог једног анђела, да као чистилац улица уђе у бању, гдје су већ познали падишаха, и указивали му све части. Анђел дође, уђе у ону собу у којој се купао падишах, па узевши његов облик изиђе на поље. Све слуге притрчаше опет, да га изведу, а анђел као падишах нареди пратњи, да се брзо разиђе, а сам оде у двор и сједе на пријесто. Кад је падишах иза тога довршио купање и изишао зачуди се, кад не нађе више никога, а кад поче звати пратњу и слуге искупише се ови и не познавајући га више огласише га лудим и избациште га на поље батинама давши му хаљине оног чистиоца улице. Сад му је требало носити сметље и спавати на буњиштима, јер коме је год рекао, да је он цар сваки га је држао за луда, тукао и најпослије му пријетили лудницом. Кад је послије три дана прошао испред свог двора нареди

[1]) Браство, VII., 1896., стр. 284.

анђел, да му га доведу, па поучивши га врати му одијело и престо. Пошто је сиромах испричао трговцу ту причу даде му он канаринку за један пјастер. То је била тица, која је мјесто јаја легла драго камење, које је куповао један Јеврej шаљући по њих свог сина. Жени се сиромаховој свиђе тај дјечко и хтједе да га добије, али он непристаде друкчије док му она не закоље тицу и не дадне њезино срце да поједе. Кухар закла тицу и метну срце да се пече. У то дође син сиромахов, па како је био гладан поједе он то срце. На то Јеврej тражи срце њезина сина, а она пристане и на то. Али кухар изведе дијете у шуму, каза му шта је на ствари и пусти га да иде. Послије дужег времена сретне га уз пут отац, па кад дознаде шта је било пође с њим кући, а невјерну жену отјера с погрдом.

Прича о оном падишаху позната је у нас од XVI. стољећа и у нешто друкчијем облику у свима готово европским књижевностима. У нас је тај цар Аса цар јудејски и прича је нешто шира (ради се о три стиха; он је нарочито био женомрзац), а Бог „наведе на Аса цара за три сроке три дьни измѣнїе“.[1]) Прича је индијског поријекла, а нама је дошла несумњиво преко грчке књижевности. Према наводу Јакобовом из једног мени неприступачног дјела Longfellows Tales of a wayside inn, 1884, видим, да се та наша прича истиче као верзија »од највеће важности«, јер преставља прелаз јудејске Саломонове легенде у западњачки облик. И турска ова верзија потекла је из индијског извора, али се по мотиву бање, анђела и библијског стиха приближује верзијама западног типа, те према томе значи једну спону више између приповиједака Истока и Запада.

Исто је тако индијског поријекла и прича о тици, што даје злато или драго камење. И та је приповијетка веома популарна и раширена по свој Европи, врло често баш и са овим мотивом невјерне жене односно рђаве матере. Позната је, наравно, и код нас и то можда не без ма и незнатног посредства или утицаја турских елемената, који су је проносили[2]).

*

Из свега, што с[illegible] изнијели у овом чланку, излази један позитиван резултат. Изузимајући ове двије задње приче и једну ранију, коју смо исто тако издвојили, све ове друге приче из циклуса Ороза-Кардаша прешле су нама директно од Турака. Нијесу сигурно прешле у циклусу, који је као такав ствар прилично произвољног слагања и како изгледа ни код Турака самих довољно прецизиран, него појединачно, онако, како су се оне сигурно јављале и код Турака самих. Трагови тога прелаза често су пута одвише јасни у самом тексту прича, а једном се појачавају чак и тим, што им познамо и медијума: то су наши Муслимани, које је језик и традиција везала за нас, а вјера и вјерска култура за Турке и Муслимане у опште. Отуд нам је тај утицај потпуно појмљив и готово неприкосновено сигуран.

---

[1]) Старине, IV., 1872., стр. 75.—80.

[2]) Ср. Bolte-Polívka, сп. дј., стр. 542.—544.

III. Једна занимљива варијанта пјесме о паду Сталаћа.

Популарна и лијепо изведена пјесма народна о смрти војводе Пријезде или о паду Сталаћа 1413. године[1]) раширила се, колико ми је познато, на истоку у Бугарској до села Бабе у трнском окружју[2]), а на западу до Хрватске (Горње Крајине?)[3]). Недавно ми је дошла до руке и једна врло занимљива херцеговачка варијанта те пјесме. Др. Ј. Јеленић дао ми је на преглед рукописну збирку народних пјесама покојног Маријана Шуњића, које је он некад купио као Иван Јукић и Грго Мартић у педесетим годинама XIX. стољећа. У тој збирци нашао сам ту пјесму, али без ознаке гдје је и од кога је забиљежена.

Ствар је занимљива из више разлога. Народни пјевач, неки Херцеговац по свој прилици, чуо је ту пјесму и хтио је да преноси даље. Како није знао гдје је Сталаћ, он је изоставио то име, па је мјесто тога употребио слично име њему познате вароши и пјевао је град Столац, чувено гнијездо Ризванбеговића. Од цара Мехмеда направио је у народној поезији чешће и обичније поминатог цара Мурата. А у пјесму је још унио и Хасан-пашу Тиру, једног од најбољих турских јунака у овим крајевима с краја XVI. стољећа (1597.—1599., био босански намјесник[4]). Према томе, наравно, ова варијанта потјече у најбољем случају из XVII. стољећа, послије Хасан-пашине смрти и потпуно сигурних успомена о њему; а можда чак и из XVIII., јер неки принцип Парела, кога ту спомињу у вези са Дубровником, ратовао је (marques Parella) у вријеме Светог Савеза по нашој Крајини и Лици; исто је тако из XVII. вијека и Ћуприлић.

Пјесма се иначе, у главном, слаже са познатим пјесмама о паду Сталаћа. Друкчији је једини завршетак. Овдје се млади Сточевић (изведено од Столац) спасава са љубом до Дубровника и ту умиру од жалости, док у нашим верзијама они заједно гину у Морави. Овај мотив херцеговачке пјесме узет је можда као реминисценција Херцегова бјежања у Дубровник, које се у нашим крајевима често спомиње. Пјесма заслужује да се саопшти и ми то чинимо овим прилогом.

Пјесма заузећа Стоца и Херцеговине по цару Мурату.

Ферман пише силни цар Мурате,
Шаље њега Столац-капетану:
»Копилане Столац-капетане,
Ја освојих по(ла) Херцеговине
Ти у Стоцу јоштер господариш,
Нит ми шаљеш дара ни јабуке,
Као за ме да ни чуо н(и)јеси.
У тебе ми до три добра кажу,
Да јих нејма у свем царству моме.
Једно добро љубу Анђелију,
Којој лице сунцу одговара,
Друго добро крилатога вранца,
Треће добро свјетлу сабљу твоју,
Која сјече коња и коњика
Под оклопом као да г' и нејма.
Пошаљи ми сва три добра твоја,
Ако л' ми јих ти послати нећеш,
Кунем ти се дином и иманом
И мојијем свецом Мухамедом,
Сакупићу силовиту војску,
Од Багдата до мојије врата
И у војсци дванаест везира,
Међу њима хоћу Ћуприлића.
Ја ћу собом војску управљати.«

[1]) Ср. о њој чланак Тих. Р. Ђорђевића: Народни песник и народна традиција. Хрватско-српски Алманах за годину 1911.. стр. 43.—48.

[2]) Периодическо Списание, XII.. 1884.. стр. 104.—109.

[3]) Hrvatske narodne pjesme Matice Hrvatske I., Zagreb 1896., стр. 353.—357.

[4]) S. beg Bašagić-Redžepašić: Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1900., стр. 52.

Таки ферман царе накитио
И даде га хитру татарину.
Оде татар од бјела Стамбола,
Проходио земље и градове,
Саходио Стоцу каменоме
До палаче силна Сточевића,
У палачу татар уходио,
У одају Столац-капетану.
Али сједи силни Сточевићу
На шиљтету међу јастуцима
Пред њиме је од злата маштрафа
Пуна рујна наточена вина.
Поклекнуо царски татарине,
Па му бјелу пољубио руку,
На кољену ферман оставио.
Сточевић му ферман прихватио,
До пола га бјеше проучио.
Када видје што му ферман каже
Царски ферман ногом погазио,
А прихвати свјетлу сабљу своју,
Да посјече царског татарина.
Татару је добра срећа била,
Јер ту бјеше љуба Сточевића,
Господару руку пољубила:
»Немој сјећи царског татарина,
Јер елчији завала нејмаде.
Пиши књигу цару Амурату:
Ако тражиш боја и мејдана,
Купи војску доведи ју Стоцу,
Имам доста праха и олова
И мог коња вранца крилатога.
Хоћу с тобом срећу окушати,
Ал ти недам добра ниједнога.«
Таку књигу даде татарину,
Оде татар право ка Стамбулу
И цару је књигу предавао.
Кад је царе књигу проучио,
Од једа се тешка разболио,
Па дозивље хоџу Ћуприлића:
»Ну погледај, вјерна лало моја,
Што ми пише дински душманине.
Дедер скупи војску силовиту,
Да иђемо Стоцу каменоме,
Понизимо динског душманина,
Нека знаде за цара Мурата.«
Када везир рјечи разумио
Он је хитро војску сакупио.
Пође царе и поведе војску
И повуче од боја топове.
Брзо царе ка Требињу дође,
А до свога Хасан-паше Тире.
У Требињу царе преноћио.
Кад у јутро данак осануо
Хасану је царе бесједио:
»Чувај Тиро мог бјелог Требиња,
Бојат је се принципа Пареле,
А ја иђем Стоцу каменоме
Усиловат душманина мога,
Да ми даде до три добра своја.«
То он вели, ал Бога не моли.
Оде царе Стоцу каменоме,
Око Стоца војску разредио,
Све похвато путе и богазе.
Царе копа тешке метеризе,
А по њима све плете кошове,
На кошове топе натурио.
Све довршо за три бјела дана,
Па он пуни стотину топова,
Окрену их Стоцу каменоме,
Па топовим живу ватру даје.
Бије царе Столац без престанка
Таман пуних четири мјесеца,
Нит одбија дрва ни камена,
Нит избија вара из дувара.
А не хтје се силан Сточевићу,
Он се не хтје ни топом бацити.
Чудио се царе Амурате,
Што Сточевић не пали топова,
Од тешке се туге поболио,
Гледајући јада великога.
Многа му се поболила војска,
Све грозница похватала Турке,
И напала тешка срдобоља
Пијућ Глибу око града Стоца.
Цар Мурате бесједи везиру:
»У зо час сам саходио Стоцу,
Кад га клета освојит не могу,
Срамота се натраг повратити.«
Ал му вели хоџа Ћуприлићу:
»Господаре, Мурат Сулејмане,
Ти не можеш Стоца освојити
Да га бијеш дванаест година,
Веће пиши ка Требињу граду,
Зови лалу Хасан-пашу Тиру,
Нек поведе своје Требињане,
Он ће лакше Столац узимати,
Јер је паша биво у сужањству
Баш у граду силна Сточевића,
Све он знаде путе и ћемере,
Како ћемо у град уходити.«
Кад то чуо царе Амурате
Ситан ферман хитро накитио,
Срдито му у ферману пише:
»Душманине Хасан-пашо Тиро,
Што не дођеш, па ме не обађеш.
Ак' не дођеш сутра дан до подне
Жива ћу те у топ утурити
С тобом бити Столац каменити.«
Хитро ферман ка Требињу сиђе
А на руке силна Хасан-паше.
Хасан бјеше ферман проучио,
Брзо купи своје Требињане,

Пет стотина скупио војника.
Сваки војник упртио торбу,
Сваки обу на кајиш опанке
И на раме струке приѓацише,
Своје дуге пушке прихватише
И одоше Стоцу каменоме.
Дође паша до царског сајвана
Срдито га царе дочекао:
»Гдје си, пашо, један душманине,
Мулет теби за недиљу дана
Да освојиш Столац каменити.«
Темена му паша учинио:
»Аман, царе, свечево кољено,
Примакни ми хајлук на војнике.
Бјели ћу ти Столац освојити.«
Кад те царе рјечи разумио
Примаче му хајлук на војнике.
То кад види Хасан-паша Тиро
Све прихвати казме и мотике,
Поткучи их агам и спанјам,
Требињани хендек закопаше,
Они траже од града ћемере,
Не би л' како у град уходили.
Једно јутро освануло бјеше
Ал' се диже Сточевића љуба,
Те госпоја у цркву иђаше
Мису слушат' и Богу се молит'
Па ето је граду на табију,
Па разгледа цареву ордију,
Ал' се вода Глиба замутила.
Госпођи је зло на памет пало,
Те се хитро у палачу врати.
Кад уиђе господару свому,
Сточевићу сједи на шиљтету
Сам у гаћам и танкој кошуљи,
Пред њиме је чаша позлаћена.
Из ње пије црвенику пиво.
Госпоја му бесједила рјечи:
»Господару, нут се мани пива,
Глиба се је врло замутила,
Турци ће ти у град уходити.«
Насмија се силан Сточевићу:
»Ајде, љубо, донеси ми вина,
Ја с' не бојим цара Амурата,
Док је Бога, свјетле сабље моје
И деснице руке у рамену,
Побратима принципа Пареле
А и мога вранца крилатога.«
Оде љуба донесе му вина.
Опет друго јутро освануло
Пође љуба уходит табије,
Тер разгледа војску Муратову,
Ал се Глиба више замутила.
Пође царе авдест узимати
Ућз њег стоје до три ибриктара
Истом цару очи утекоше
И опази свјетлост излазити
Из онога Стоца каменога
И веле се тому зачудио.
Па он пита Хасан-паше Тире:
»Шта се сјаје у Стоцу камену?
Ал је сунце, ал је мјесечина,
Али драги камен из дувара?«
Паша се је цару поклонио:
»Мили царе, не сјаје се сунце,
Нит је драги камен из дувара,
Већ се сјаје Сточевића љуба.«
Цар је своме Тири говорио:
»Лало моја, Хасан-паша Тиро,
Ухвати ми Сточевића љубу
Доведи је ка чадору мому,
Ставит ћу те мухур сахибијом.«
Ни то вр(и)јеме за дуго не бјеше
Поврати се љуба Сточевића
Па је њему рјечи говорила:
»Зло га сјео, мили господару,
Турци ће ти у град уходити,
Глиба се је љуто замутила,
Бел' је дошо погано кољено
По имену Хасан-паша Тиро,
Који знаде од града ћемере,
Јер ј' у тебе био у сужањству
Без промјене седам годин дана.
Пушћо си га на вјеру јуначку,
Да већ на те ударити не ће.
У Турчина вјере не имаде.«
Насмија се Столац капетане:
»Хајде, љубо, у доње пивнице,
Донеси ми руменога вина,
Љубо моја, од девет година.«
У љубе му поговора нема,
Злаћено је суђе прихватила,
Кад госпоја у пивницу сађе,
Отворила камену механу:
До кољена у вино газила.
Пивница је Турак' напуњена,
Једни пију, други прољевају.
Кад госпоја Турке опазила
Злаћено је суђе побацила,
А брже је врата претворила
И катанац тешки ударила.
Косе гули лети господару,
Од одаје отворила врата,
Господару по криоцу пала.
Кад се мало била освјестила
Господару свому говорила:
»Господару, ако Бога знадеш,
Јесам ли ти л'јепо свјетовала,
Да се прођеш вина руменога
И да чуваш града и капије?!
Ен' унишли у пивнице Турци,
Једни пију, други прољевају.«

Кад то чуо силни Сточевићу
Прихватио свјетлу сабљу своју,
Па полети до доње пивнице,
У врата је ногом ударио,
Од пивнице врата извалио,
Зубим шкрину, полети на Турке
Разгони их тамо и овамо.
Ту је њему добра срећа била
Турци су се натрусили вина
Па не знаду један за другога.
Ту погуби хоћу Ћуприлића
И до њега Хасан-пашу Тиру
И царева четири везира,
Три стотине баша јањичара.
Турским лешим ћемер завалио,
Па излети из своје пивнице
Довикује слугу Миховила:
»Слуго моја, опреми ми вранца,
А ја ићем на бијелу кулу,
Да с' опремим на бијелој кули.
Ваља, сине, с царем бојак бити.
Дозови ми мога барјактара.«
Виче слуга Вида барјактара,
Док допаде момак господару,
Сточевић му рјечи бесједио:
»Барјактару, све моје уздање,
Хајд' узјаши претила дората,
Кажи мому Петру генералу
Нека спреми себе и војнике.«
Сточевић се на кули опреми:
Све обуче јуначко одјело,
Свјетлу ђорду на бедру бацио,
Па изађе из бијеле куле,
На авлији вранца површио.
Кад изашо цркви манастиру
Дочека га Петре генерале
С петнаест стотин' својијех војника.
Напред иде јунак Сточевићу
Златан калпак на очи навуче,
Па капији врата отворили,
На Мурата силног ударише.
Браћо моја, крвава састанка!
Сточевићу са својом дружином
Љуто сјече младе јањичаре,
Све нагони Турке на алаје,
Пуста му се ћорда расклапала,
А десница размахала рука.
Кудгод прође млађан Сточевићу
А на свому вранцу крилатому
За њим црвен поток тецијаше
Баш од крви млади јањичара.
Тукоше се од подне до мрака.
Тко ће царској сили одолити,
Тко л' његову војску придобити!
Ту погибе Петре генерале
С петнаест стотин' својијех војника.

Сточевић се граду повратио.
Нађе сама Вида барјактара
Гдјено сјече цареве делије,
Ал' га грдне ране обрвале.
Кад опази свога господара
Њему јесте рјечи бесједио:
»Прости мени, мили господару!«
То изусти, а душицу пусти.
Сточевићу у град улазио
Својој бјелој кули доходио,
Па он виче своју вјерну љубу:
»Љубо моја, отвори ми врата!«
Ал' је љуба у дољњим ћемерим
Притворила деветера врата.
Сточевић је аваз промјенио,
Па му љуба не познаје гласа.
Опет виче јунак Сточевићу:
»Љубо моја, отвори ми врата!«
Кад му љуба отворила врата
И опази господара свога:
Господско му потамнило тјело
Сјекућ' Турке и вежућ им руке.
Сточевић је љуби говорио:
»Јесам ти се, љубо, уморио,
Донеси ми једну купу вина.«
Када вино љуба доносила
Брком маче јунак Сточевићу,
Брком маче, а купу омаче.
Па је љуби рјечи бесједио:
»Ти се, љубо, у ћемере врати,
Притвори се деветерим вратим,
Тебе Турци находит не могу,
Да те траже дванаест година.
А ја идем шехер-Дубровнику
Тражит' побре принципа Пареле.
Путе су ми Турци препр(ij)ечили,
Исјекоше све м-је елчије.
Ако л' тебе узнаходе Турци
Немој мени оцрнит' образа.«
Цикну љуба као гуја љута:
»Посјеци ме, мио господару,
Немој мене саму остављати.«
Сточевићу љубу миловаше,
Не хти љуби искварит' хатора,
Већ је њојзи речи бесједио:
»Донеси ми свијетло одјело,
Што ја, љубо, у цркву односим.«
Оде љуба, донесе хаљине.
Обуче се силан Сточевићу,
Завио се вас у сухо злато,
По прсима драги каменови,
Шевак даје на четири стране.
Па узјаха вранца крилатога
За се баци љубу Анђелију:
»Љубо моја, држ' се добро вранца!«
Па изајде граду на капију,

Па на царски дундар ударио,
Бјесно сјече Турке јањичаре,
За њим крвав сокак остајаше.
За њим силни навалили Турци
Све га гоне дрвљем и камењем.
Сточевићу добра срећа била,
Добар му се вранац пригодио,
Тер изнесе свога господара
И његову љубу Анђелију
Све без ране и без мртве главе.
Здраво дошо шехер Дубровнику.
Господа га љепо дочекала.
Руке шире у лице се љубе.

Када трећи данак освануо
Ал' га руса заболила глава.
У болести Столац спомињаше,
Гдје ћ' у турске он упасти руке.
То говорећ' с душом се раздјели.
О витеже, покојна ти душа!
Свјетло крило од Херцеговине!
Кад то види љуба Анђелија
По њем паде, Богу душу даде.
Онда било, кад је се чинило.
А ми, браћо, здраво и весело!
Тко зна боље широко му поље!

IV. О земљи Индији народних пјесама.

У познатој и врло популарној народној пјесми »Свеци благо дијеле« пјева се о том, како се Блажена Марија (или у некима Огњена Марија) тужи на несрећну земљу Индију или Инђију, у којој је порок превладао и гдје више ништа нема од части и образа[1]).

Мили Боже, на свему ти вала!
Од страхоте слушат се не море,
Од срамоте гледат се не море,
Колико је на горици листа.
Толико је на земљи народа,
Изродило, па се посилило:
Не познаду Бога јединога,
Не моле се Богу једиоме,
Не познаду никакова свеца,
Све потиру по земљици свеце.
— — — — — — — — — —
Не познаје млађи старијега,
Ни кум кума ни мало не знаде,
Ни сестрица брата јединога,
Дјевер снаши о срамоти ради,
Нигђе њима свете цркве нема,
Ни у цркви светога олтара.

То је земља »проклета«, земља бесчашћа, за коју нема другог спаса осим какве тешке покоре, у којој ће половине нестати, да би се друга спасла.

Настаје питање: откуд и зашто постоји у нашем народу такво мишљење о земљи Индији, која је толико удаљена од њега и чији географски положај он једва или никако и не познаје? «Ova ideja o proklestvu kojega grada ili zemlje potekla je iz sredovječne kršćanske književnosti, u kojoj je Babilon na temelju sv. pisma imenice apokalipse i proročanstva Danielova osobitu znamenitost imao. To bijaše grad zbog zločinstva proklet, tako te u njem zmije i zmajevi stanovahu; pa zato je kao takav bio predmetom sredovječnoga pripoviedanja.

[1]) Народне пјесме овог мотива са поменом Индије имамо код Вука Стеф. Караџића: Српске народне пјесме II., држ. изд., Београд 1895., бр. 1., 2.; Hrvatske narodne pjesme Matice Hrvatske I., Zagreb 1896., стр. 9.—15.. 477.—481. Ср. J. Radetić: Pregled hrvatske tradicionalne književnosti, Senj 1879., стр. 118.

Ovo je po svoj prilici i do našega naroda doprlo, samo što se u pjesmah ime Babilona sa drugim imenom zamienjuje«. Тако је кушао раније да да одговор на то питање проф. И. Радетић. Али нама се тај одговор не чини још потпуно довољан и ми би нарочито желили да дознамо, зашто се међу тим проклетим земљама и градовима налази баш и Индија и како је наш народ дошао до ње.

Бавећи се тим питањем ми смо на њ нашли овај одговор. Име земље Индије у вези са поганским многобројним народима, који су често безбожници, наш је народ дознао из необично популарног романа о Александру, који је и иначе много утицао на нашу народну традицију[1]). Читав трећи дио тог романа или приче говори о Индији, у којој живи силан народ. Као савезници индијског цара Фора спомињу се у гл. 9. сјеверни народи, за које се ту вели: „тіи же іезыци погани бѣхоу много“. И да од њих, као од куге, спасе свијет Александар их отјера и за њима зазида врата уласка у Азију, (кавкаско-каспијска врата). У читавом том роману прича се често о народима, који не познају правог бога и велик дио својих успјеха Александер има да захвали честом зазивању правог Бога Саваота. У овом трећем дијелу он се спасава (гл. 12.) тим именом, кад ступи у једну пећину, гдје су били сви јелински богови и то као приказе „человѣкообразныіе звери и человѣки многи свезани опако роукама“. Ту је Бог њих и многе безбожне цареве искупио, да се пате до вијека „за грьдиноу великоу и поносьство богоу небесномоу“. Међу тима је био и индијски цар Синхос, „иже некогда весь приехъ светъ и грьдинею прѣвьзнесохъ се“ и други Фор, кога је с истог разлога снашла та судбина[2]).

То је, по мом мишљењу, основа народне традиције о проклетој земљи Индији. Међу тим, та је основа раширена и појачана и другим једним врло важним моментом. У XV. вијеку, како се добро зна, било је врло живо питање у Европи, како да се нађе један краћи пут у Индију. Тражећи тај пут и Колумбо је пошао на своје велико откриће и нашавши Америку он је мислио, да је нашао западну Индију. У XVI. вијеку, кад је за Колумбово откриће знала сва културна Европа и кад су почели да стижу први извјештаји из тих крајева о људима друге боје и потпуно других обичаја, почело је и причање о тим земљама, о оживљеној Индији, и то често причање, које је било врло далеко од стварних чињеница или са најмањим дијелом њиховим. Уобразиља, намјерна измишљања и све могуће комбинације саопштавања створиле су око Индије један читав низ легенада разне врсте, које нијесу могле остати непознате у нашем народу. Да ни с које друге стране, оно се сигурно од стране Дубровника, који није био незаинтересован у том открићу, могло дознати много што шта од тог причања о новим земљама.

Један несумњив доказ дубровачког интереса и причања о Индији имамо у прологу Д у н д а М а р о ј а, познате комедије Марина Држића, која је 1550. јавно приказивана у вијећници. Дугинос негромант говори тамо међу осталим и сво:

---

[1]) С. Новаковић: Приповетка о Александру Великом. (Гласник срп. учен. друштва, II. одј. 9.). Београд 1878., стр. XXVII.—XXXII.

[2]) Сп. дј., стр. 109.—110., 116.—118.

»Знате, ер кад се, јес три године, од вас одјелих, ончас се упутих пут Индија велициех, гдје осли, чапље, жабе и мојемуни језиком говоре. Отоле обрнух пут малиех Индија, гдје пигмалеони човуљици мали с ждралови бој бију. Отоле отегнух нога к новием Индијами, гдје веле да се пси кобасами вежу, и да се од злата балотами на цуље играју; гдје од жаба кант у сциени бјеше како међу нами од славица. У старе Индије отоле хтјех напреда проћ, ма ми би речено, ер се већ наприједа не море проћ. Рекоше ми, да су тамо старе Индије, и да у старе Индије нитко не море проћ, говорећи: упријечило се је ледено море, које се не море бродити и врла вјечна зима, која галатину од живиех људи чини; а з другу страну вељаху да горуште сунце и паљевито љето дан без ноћи неда .... живу човјеку приступит, ма земљи од врућине плод плодит; и рекоше ми: по негромацији само у те стране може се проћ« . . . . . [1])

Тако је, дакле, причање Александриде добило нове поткрепе причањима XVI. стољећа о нађеној Индији и то је учинило, те се то име нешто боље запамтило. Та земља чуда постала је за нас уједно и земља покора са основним схватањима народног морала, који је »погане народе« из приче окарактерисао онако, како и у чем он налази, да се могло састојати њихово поганство.

---

[1]) Stari pisci hrvatski VII. Zagreb 1875., стр. 239.—241.

Još o testamentu gosta Radina i o patarenima.

Priopćio

dr. **Ćiro Truhelka.**

Nastavljajući jesenas svoje arhivalne studije u Dubrovniku, upozorio me je arhivar g. dr. Kovač na jedan dokumenat, koji se odnosi na podjelu testamenta gosta Radina[1]) a to me je ponukalo, da tražim i dalje po spisima kancelarije i notarije dubrovačke, ne bi li još šta našao, što se odnosi na ovu stvar. Što sam toga našao priopćujem u originalnom tekstu na kraju kao dodatak a ovdje ću u kratko reasumirati važnije momente, koji nam u glavnome crtaju podjelu Radinova testamenta ali nam iznose i neke važne nove podatke o samom testatoru i važnijih ličnosti među njegovim baštinicima.

Tragajući za tim spisima nastojao sam prije svega da ustanovim, kada je gost Radin svoju imovinu deponirao u svog prijatelja Tadije Nalješkovića, u koga je bila za vrijeme, kada je pisana njegova oporuka.

Pod 14. juna 1463. našao sam u notarijalnim spisima dokumenat, kojim se svjedoči, da je Tvrtko, nećak gosta Radina izjavio, da je on a i gost Radin bio u Tadije Marina Nalješkovića stavio u poklad nešto imetka, ali da je to sve opet vraćeno tako, da ni Tvrtko ni stric mu Radin gost od Tadije nemaju šta da zahtijevaju[2]).

Čini se da je strah i trepet, koji je onda tresao svom Bosnom — u isto doba pogubljen je zadnji bosanski kralj a Bosna pala je pod tursko gospodstvo — natjerao gosta Radina na sumnju, da njegov imetak ni u Dubrovniku nije dosta siguran, pa ga je stoga digao, da ga kako bilo drugačije osigura. Ako mi početkom godine 1466 nalazimo taj imetak opet u pohrani Tadije Nalješkovića slijedi, da ga je gost Radin iza 1463. iznova povjerio svome prijatelju.

Ostavinska rasprava nad ostavinom gosta Radina provedena je u Dubrovniku 15. jula 1467. te je u 51. knjizi »Diversa Notarie« o tome sačuvan obsežan spis. Izvršitelji oporuke bili su, kako je u testamentu ustanovljeno, Tadija Nalješković i njegov nećak a prvi, koji je saslušan, bio je Vukić Milošević iz Dračevice, koji je punomoći od 10. jula 1467., pisanom u Dračevici a legalizovanom od novskoga notara, Ivana de Napoli dokazao, da ga je Nikola, sin Božička iz Dračevice, vjerovnik gosta Radina, ovlastio, da ga zastupa te svjedoči, da je

[1]) Testament gosta Radina priopćio sam u »Glasniku zemaljskog muzeja« 1911., str. 355.—376.

[2]) Diversa Notarie, 47. 36′.

od Tadije primio 140 dukata, što ih je njegov mandatar bio dao pokojnom gostu Radinu na postavu, a ovaj testamentarno odredio, da se vrate vlasniku.

Za njim svjedoči Radovan Ostojić, da mu je isplaćeno 30 dukata zlatnih, što mu je Radin gost oporučio.

Nećak Radina gosta, Radin gost Seoničanin svjedoči, da je primio najprije 100 dukata kao legat a osim toga 300 dukata, što ih je pokojnik oporučio s namjerom, da ih on razdijeli medu sirotinju patarensku.

Isti Radin gost Seoničanin i Radič krstjanin pokazaše punomoć, ovjerovljenu notarijalnim aktom od 7. jula 1467. u Novome i otvorenim pismom novskoga kneza, kojom ih Vukava, kći Tvrtkova, rodica pokojnog gosta Radina, ovlašćuje, da zastupaju njene interese te svjedoče, da su za nju primili 150 dukata, što joj je pokojnik oporučio, a za Vukavu, služavku rečene Vukave, podigoše opet 100 dukata.

Kao opunomoćeni zastupnici Stojsave, bivše služavke pokojnog gosta Radina, preuzeše njoj namijenjenih 60 dukata.

Kod iste rasprave posvjedočiše i ovršitelji oporuke, Andrija Sorkočević i Tadija Nalješković, da su naplatili legate, namijenjene njima samim, i to prvi 100 dukata a drugi 200.

Na margini lista, na komu je zapisan ovaj gornji akt, pribilježeno je još, da su gornji opunomoćenici primili još 20 dukata, što ih je testator oporučio Milisavi.

Time izvršen je samo jedan dio gostove oporuke a ostali legati isplaćeni su kasnije.

Dvije godine poslije, 27. novembra 1469., došla je osobno nećakinja gosta Radina, Alinka, supruga Dragiše Vukšića, te je njegovom privolom i privolom brata si Tvrtka Brajanovića digla svoj legat od 100 dukata.

Slijedeće godine 23. februara 1470. izdao je Radivoj Priljubović gost u Bijeloj punomoć Tvrtku Branojeviću i Cvjetku krstjaninu, da mu od Radinove ostavštine dignu njegovu tražbinu te mu je na osnovu toga Tadija Nalješković 18. marta 1470. isplatio iz ostavštine gosta Radina 270 dukata, što je gost Priljubović bio u svoje doba ostavio u Radina na poklad a osim toga preuzeo je isti Tvrtko kao zastupnik gosta Vuka Radivojevića 110 dukata, što je ovaj bio dao gostu Radinu na pohranu.

16. juna 1470. isplaćen je Radonji Vukotiću legat od 40 dukata, a Vladislav Đurđević izjavljuje pred notarijatom, da mu je Tadija isplatio ne samo njegov legat nego i poklad, što mu ga je dao na pohranu, a pošto je potvrdu o tom pokladu izgubio, anulira je pred sudom.

Isti dan izdao je i Tvrtko Brajanović, nećak gosta Radina, kao punomoćnik svoje majke, gospoje Pave i braće si Juroja i Radiča potvrdu, da su Tadija Nalješković i Marin, njegov nećak, isplatili i predali sve, što su im imali platiti i dati na osnovu testamenta Radinova.

23. jula 1472. potvrduje Tvrtko Brajanović, da je primio 140 dukata, što ih je testator ostavio za »hram i za greb«, kako se veli u originalnom testamentu a u latinskom aktu *„pro sepultura ipsius Radini gost et pro capella, quam suo testamento sibi construi ordinauit.“*

Don Andrija Menčetić svjedoči istom prilikom, da mu je isplaćeno 100 dukata, koje je prema ustanovama testatora porazdijelio medu gradsku dubrovačku sirotinju a pet godina poslije, 11. aprila 1477., potvrdio je isti don Andrija, da je u smislu oporuke porazdijelio još 50 dukata medu gradsku sirotinju.

Sravnimo li naša akta sa originalnim testamentom gosta Radina, to ćemo opaziti, da je većina legata — osobito veće svote — isplaćena, ali ipak je ostalo dosta njih, koji nisu pred notarijatom isplaćeni. To su slijedeći:

370 dukata sestri Vukni,
200 „ kćeri Vučici,
70 „ krstjaninu Vukši,
50 „ krstjaninu Dragoju,
70 „ krstjaninu Radinu,
100 „ nevjesti K'tavi,
100 „ komorniku Vukasu,
60 „ četvorici Gojtanovića,
30 „ Vukiću Vukašinoviću,
10 „ Obradu i Milici, slugam Pavinim a od 300 dukata, što ih je imao don Andruško da razdijeli među gradsku sirotinju dubrovačku, ostalo je nerazdijeljeno 150 dukata.

Da li su gornji legati isplaćeni kratkim putem, bez notarijalnog akta, ili su i nadalje ostali u pokladu u izvršitelja oporuke, Tadije Nalješkovića, to iz ovih spisa ne možemo saznati.

*

Spisi, koji se odnose na razdiobu ostavštine našega gosta Radina ponajprije su nam stoga važni, jer — što dosele nismo mogli saznati — saznajemo za njegovo prezime. U punomoći pisanoj u Skoplju 25. februara 1470., kojom gost Vuk Radivojević ovlašćuje Tvrtka Brajanovića, da preuzme njegovo baštinstvo, zove on Radina gosta Butkovićem pa mu je prema tome otac bio neki Butko, kome inače nisam našao spomena.

I rodbina gosta Radina nam uslijed ovih novih dokumenata postaje poznatija. Ponajprije valja ispraviti jednu pogrješku, u koju sam pao uslijed pisarske pogrješke u samom tekstu testamenta. Tamo se veli ч кѣєршн мн ч∧нNчн.... a iz ovoga je slijedilo, da je »Alinica« kći gosta Radinova. U istinu je ova bila, kako iz novijih dokumenata razabiremo, kći Pave, Radinove nevjeste, dakle unuka njegova. Mjesto onoga мн u tekstu trebalo je dakle da stoji нон, koje se odnosi na Pavu. I ime ove unuke nije bilo Alinica nego Alinka (lat. *Alincha)* a ч∧нNчн u tekstu oporuke je posve korektan dativ.

Rodbinu gosta Radina predstavlja nam prema našim novijim spisima ovo rodoslovlje:

1.	Butko.						
2.	**Gost Radin Butković.**					Vukna.	
3.	**Brajan,** žena mu **Pava.**			**Vučica,** udata za **Đurđa.**	sin N. N., žena: **K'tava.**	Vukava, udata za Priljuba.	
4.	**Tvrtko.**	**Juro.** Radič.	Alinka, udata za Dragišu Vukšića-Sratinovića.	Vladislav Đurđević.		Radivoj Priljubović gost uskopaljski. Vukava.	2 sina.
5.	Vukava krstjanica.			2 sina.			

Od ostale rodbine gosta Radina ostalo bi nam još da odredimo rodbinski odnošaj nećaka mu gosta Radina Seoničanina, koji je možda sin jednog nepoznatog nam brata Radinova a je li gost Vuk Radivojević, kako bi se po samom patronimiku moglo nagoviještati, sin uskopaljskog gosta Radivoja Priljubovića, to ne bih smio ustanoviti, ali svakako je zanimiva činjenica, da je i jedan i drugi bio gost uskopaljski.

Iz notarijalnih spisa, o kojima se zabavljamo, saznajemo i neke potankosti o patarenskim gostima, što se u testamentu spominju.

U testamentu spominju se osim Radina još tri gosta: Radin Seoničanin, Radivoj i Vuk gost uskopaljski a iz notarijalnih spisa saznajemo, da je gostu Vuku bilo prezime Radivojević, i da je rezidirao u Uskoplju a Radivoju je prezime Priljubović a stolovao je u Bijeloj.

Eto nam odmah imena triju rezidencija patarenskih gostova: Seonica, Uskoplje i Bijela. Ustanoviti današnji lokalitet ovim rezidencijama nije teško: Uskoplje je današnje Uskoplje na dalmatinsko-hercegovačkoj granici, gdje se razdvaja željeznica u Zeleniku i Gruž; i Bijela mora da je negdje blizu, jer su svjedoci, koji su potpisali punomoć, što ju je gost Radivoj izdao u Bijeloj, bili Dubrovčani i na raspravi osobno posvjedočili autentičnost. Šva je prilika da je ta Bijela identična sa Bijelom Rudinom u općini Granici u bilećkom kotaru. Seonica, rezidencija gosta Radina Seoničanina bijaše opet u istoimenom selu u kotaru konjičkom.

Neće biti na odmet, da uz spomenuta imena patarenskih crkovnih dostojanstvenika spomenem još dvojicu, na koju sam naišao jesenas u spisima dubrovačke arhive.

Trag jednome patarenskom do sada nepoznatom vrhovnom svećeniku našao sam u dubrovačkoj arhivi u I. knjizi »Debita« na str. 99'. 19. maja 1282. došao je u Dubrovnik kotoranin Marko Basilio kao poklisar kraljice Jelene, žene Uroša I., koja je poslije svrgnuća Uroševa zavladala samostalno primorjem od Dubrovnika do Skadra i njegovim zaledem te preuzimlje u ime kraljičino 1600 perpera manje 13 dubrovačkih groša, što ih je u svoje vrijeme položio u dubrovačku riznicu (»camerlengaria«), »veteran« David, *„qui olim uocabitur jupanus Dimitrius"*.

Mi tu imamo za jednu te istu osobu dva imena: »veteranus David« i »jupanus Dimitrius«; jedno je prema tome redovničko a drugo svjetovno, pa je prema tome bivši župan Dmitar postao redovnikom, uzeo redovničko ime David a kao redovnik dospio je do časti veterana. Ja držim da je taj *„veteranus"* latinski prijevod za naziv »starac« ili »djed« u patarenskoj hierarhiji a ako bi se prije odlučio za to, da ima označivati »djeda« činim to samo s toga, jer je Dmitar kao svjetovnjak obnašao čast župana, koja je u ono doba iza vladareve bila najviša, pa je predmnijevati, da će i kao redovnik obnašati što višu — u našem slučaju — čast djeda, koji bijaše na čelu patarenske crkve.

Ako i ovo mnijenje nije utvrđeno, sigurno je župan Dmitar bio pristaša patarenske vjere a kao redovnik visoki crkveni dostojanstvenik pa bio starac bio sam djed.

Drugi patarenski crkovni dostojanstvenik, starac Radohna, spominje se u knjizi »Diversa Notarie«, sv. 21., str. 136. te je došao sa Vukašinom, dvorskim dijakom[1]) vojvode Stipana i Radičem Pribisalićem da preuzimlje za voj-

[1]) U originalu »duoçchi«.

vodu 500 dukata kao zadnji rok prošlogodišnje najamnine, što ju Dubrovčani imadahu platiti vojvodi Stipanu za gabelu Neretavsku i još 800 dukata kao prvi obrok za novu godinu, koja se računa od 1. aprila.

Iznašajući ove sitnice, koje nisu baš bez svega interesa za pitanje o bosanskom patarenstvu, dešava mi se prilika, da spomenem još nešta, što na prvi pogled nije sa vjerskim pitanjem u nikakoj svezi a ipak je vrlo važno za jasnije shvaćanje patarenstva u Bosni i u susjednim zemljama. To pitanje tiče se institucije robstva u srednjem vijeku u Bosni ili bolje reći u Dubrovniku.

Ja sam se u svojoj davnoj radnji o »državnom i sudbenom ustrojstvu Bosne u dobu prije Turaka« [1]) samo u kratko osvrnuo na ovo pitanje i osobito istaknuo nastojanje bosanskih vladara i velikaša koncem XIV. a početkom XV. vijeka, da se trgovina robljem dokine a ovdje bi prije svega iznio na osnovu svojih studija u dubrovačkoj arhivi neke podatke o tim robovima, ne imajući pri tome namjere, da to zanimivo pitanje iscrpivo obradim.

Da je u Dubrovniku robstvo bila jedna, ne samo starom predajom nego i zakonom sankcionirana ustanova, vidimo iz dubrovačkog statuta od god. 1272., gdje je u VI. knjizi uvršten niz poglavlja (XLII.—LIII.) sa ustanovama o društvenom položaju robova i gdje se i na drugim mjestima nalaze važnije ustanove o njima [2]).

Što se tiče dubrovačke — može se mirno reći — zloglasne trgovine s robljem, najbolje nam crta njen obseg činjenica, da je sam rektor dubrovački od te trgovine imao stanoviti prihod, jer je svaki kupac, koji bi kupio i izvozio roba iz Dubrovnika, imao davati za roba, koji bi bio viši od 2 lakta *(„cubitus")* trećinu perpera.

U Dubrovniku bijaše običaj, da se u pojedinom slučaju kupoprodajna transakcija, kojoj bijaše predmetom rob ili robinja, utvrdi posebnim notarijalnim aktom. Ovi ugovori većinom zapisani su u knjigame dubrovačke arhive *„Diversa notarie", „Diversa cancellarie", „Vendiciones Cancellarie"* a mnogo toga ima i u prvoj svesci knjiga »Debita«; nu ja držim, da je to došlo pometnjom u ovu poslednju seriju knjiga, te je, kada su se kvaterne dubrovačke arhive uvezale, ne pazeći na sadržaj, na knjigu, koja za pravo spada u seriju *„Diversa notarie"*, napisan naslov »Debita...«.

Kod ovih se kupoprodajnih ugovora najprije ustanovljivalo ime i porijeklo roba, koji je istodobno očitovao, da se taj ugovor sklapa njegovim znanjem i privolom.

Listajući po ovim kvaternama, pada nam u oči, da je roblje, koje je dospijevalo na dubrovački trg, velikom većinom porijeklom iz Bosne, što je redovito kod imena roba zabilježeno sa oznakom *„de Bosna"* a u jednom slučaju iz godine 1391. riječima *„Radoslaua filia Turdos de genere Bosnensium"* [3]). Bilo je to velikom

---

[1]) Glasnik zemaljskog muzeja, 1901., str. 71.—112. i str. 155.—200. Sr. str. 93. Istim predmetom zabavio se i Dr. Konst. Jireček u svom predavanju »Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters« te je u 58. opasci iznio dosta podataka o ropstvu u Dubrovniku (sr. Feierliche Sitzung der kais. Akademie, Wien, 1899., str. 192. i d.)

[2]) Liber statutorum civitatis Ragusii compositus 1272. Edid. V. Bogišić et C. Jireček. Zagr. 1904. Osim spomenutih poglavlja još I. 12. 14., III. 12. 46. 58., IV. 17., VII. 19. 20. 27.

[3]) Bosanskog roblja dolazilo je vanredno mnogo u Dubrovnik, tako sam iz prve knjige »Debita«, koja ide od god. 1280.—1282., ispisao slijedeća imena: Bjeloslava, Bogdana, Dena, Dobro-

većinom žensko roblje, dočim muškarce nalazimo razmjerno mnogo manje. Veliki kontingent roblja, osim onog iz specifično bosanskog područja, slala je župa Usora[1]) u Dubrovnik, ali je amo dovedeno i roblje iz daljih zemalja, iz Srijema[1]) pa i iz kraljevine Raške[1]). Iz Humske zemlje, susjedne Dubrovniku, poznat mi je jedan slučaj.

Robinje su bile u cijeni daleko niže, nego li muški robovi. U XIII. vijeku se plaćalo za robinju 6, 8, 10 pa i 12 velikiih dinara, u XIV. vijeku 6 dukata a gdje se plaćalo perperima sa 20 perpera i više. Za muškog roba plaćala se dvostruka pa i trostruka cijena, kao primjerice za nekog Obrada iz Bosne, koji je 6. jula 1282. prodan za 25 velikih dinara.

U originalnim zapisima označuje se kupovnina obično riječima *„pro s(umma) denariorum grossorum"* a ti »veliki dinari« jamačno su zlatni solidi a ne možda groši. Dogadalo se i to, da koji rob nije kupljen za gotov novac, nego za nešto drugo. Tako je Bratoslav Maltić iz Dobre 1285. kupio robinju za — konja!

Međutim se dešavalo slučajeva, da rob nije imao robovati doživotno već je u kupoprodajnom ugovoru uglavljeno, da ima robovati stanovito vrijeme. Tako je 1365. Bogoslav Bratosalić, Vlah bosanskog bana, prodao svoju robinju Radoslavu, kćer Radoslava iz Tilave, zlataru Tihoču Konjatoviću za 24 perpera ali uz uvjet, da ju kupac nakon 10 godina bezuslovno pusti na slobodu. A bilo je i slučajeva da je rob imao neko vrijeme robovati, a kada je vrijeme prošlo, mogao se je odkupiti za stanovitu svotu.

Dalje se ustanovljivalo u kupoprodajnom aktu, da je rob kupovan *(servus empticius, serva, ancilla empticia)* i da ima robovati doživotno *(diffinite ad mortem)* te je prema tome vječni rob *(servus perpetualis)*.

Obično se još ukratko razložio i historijat, kako je dotični nesretnik dopao robstva, odnosno kako je dospio u Dubrovnik. U velike većine slučajeva bivalo je to kupnjom: dubrovački trgovac kupio je sam ili po svome agentu roba u Bosni ili u susjednim zemljama te je u tom slučaju pribilježeno i ime prodavača, ali se dešavalo slučajeva, da su dospjeli amo i donacijom. Tako primjerice neki Rakovan *(Racouanus)* iz Bosne 18. jula 1281. izjavljuje, da je bio rob bosanskog bana Prijezde, koji ga je poslao u Dubrovnik, na dar Benediktu Gunduliću, da mu bude robom. Drugi primjer iznosim iz slijedećeg, XIV. vijeka, te je godine 1378. neki Radič Boban[2]) poklonio Maruši, kćeri Pripče Utolčića, robinju Stanislavu iz Bosne[3]).

Ako je bilo sumnje, da li su istiniti navodi, što bi se iznosili u dokaz, da je rob, koji se prodaje, zbilja vlasništvo prodavača, naložio bi sud — rektor i njegovi sudci —, da se iznese dokaz istine. Tako je 9. maja 1285. gore spome-

---

slava (2 puta), Dragusti, Geda, Kalina, Ljuba, Martina, Miloslava. Milosti, Obrada (2 puta), Prvica, Prerada, Pribislava, Radesti (3 puta), Radosti (2 puta), Slavica, Stana, Svila, Tihoslava, Tolka, Vučislava.

Zanimivo je da se uz ovaj razmjerno velik broj ženskog roblja u istom razdoblju spominje vrlo malo muškog bosanskog roblja: Rakovan i Alegrettus, za kojega se ne veli da jest *„de Bosna"* nego *„qui fuit de Bosna"*.

[1]) U istom razdoblju spominju se iz Usore *(de Vsora)* Milica, Despela, Radosti, Tvrdoslava, Dragusti; iz Srijema Radoslava *(de Sremo)* a iz Raške *„Vladna filia condam Daboe de Blatca de regno Rassie"*; iz Huma: Milosti žena Predoje.

[2]) Vlaški katun Bobani nalazi se u Hercegovini, u Popovom Polju.

[3]) »Vendiciones Cancellarie« II. 46.

nuti Bratoslav Maltić odsuden, da u roku od tri tjedna stavi pred sud dva svjedoka, koji će posvjedoči, da je svoju robinju Radoslavu iz Bosne kupio od Dobroslava Vukomira iz Bosne za jednoga konja; a ako ovi svjedoci ne bi došli, da se ima uvažiti tvrdnja robinje, koja je kazivala, da je njen gospodar Nikola Dabrov iz Kotora. Sama Radoslava predana je, dok se parnica ne svrši, Mihajlu de Climo na čuvanje.

Kod kupoprodajnog ugovara, koji se ticao roba ili robinje, nisu se ustanovljivale dužnosti, koje ima kupac, odnosno gospodar prama robu, ali su se u svakom skoro slučaju ustanovljivale dužnosti roba naprama gospodaru *(patronus)*.

Rob ili robinja dužni su gospodaru, vjerno ga služiti i čuvati i raditi mu po volji svaku službu, idući i stojeći *(fideliter salvare et custodire et omnia servicia ad ipsius voluntatem facere, eundo et stando)* ili služiti mu i vas vijek mu slušati zapovjedi *(servire et obedire omnibus mandatis toto tempore vite)*, dočim gospodar nad njima ima vlast, da radi od njih, što god hoće *(omne velle suum)*, pri čemu se vrlo često još i dodaje, da može s njima postupati kao sa svojom stvari *(tamquam de re sua propria)*.

Rob se prema zadnjoj stavci nije smatrao čovjekom, nego stvari *(res)*, dakle nekom vrstom pokretnog imetka slobodnog *(franchus)* čovjeka a polazeći sa ovog sredovječnog nazora, slijedilo je od sebe, da se je on kao i svaka druga imovina mogao davati i u zalog za dug ili za drugu obvezu. Tako je 26. oktobra 1280. Inaurius, sin Klapote, dao svoju robinju, Bosanku Dobroslavu, u zalog Blažu de Barosa na dvije godine za dug od 4 velika solida i to uz uvjet, da ista Dobroslava nakon dvije godine ima da Blažu plati ovo 4 velika solida, a kada ih plati, da je slobodna i vlastna poći, kuda joj bude volje (Deb. I. 28'.). To nam je ujedno i primjer posebnom načinu, kako su robovi mogli dospjeti do slobode svoje.

Prodavač morao je često kupcu staviti jamca — po običaju —, da rob neće novome gospodaru uteći. Tako prodaše 7. jula 1281. Crepec Bratoslavić i Stanjo Kranković iz Popova robinju Dobroslavu iz Bosne Mihajlu de Climo te prodavači *„steterunt plecii de fuga secundum consuetudinem"*.

Da se je ovakovo jamstvo za roba, kojim se jamči kupcu za slučaj, da bi rob pobjegao, shvaćalo posve ozbiljno, pokazuje nam slijedeći slučaj: 20. oktobra 1277. kupio je dubrovački građanin majstor Petar, zidar, od Radoje Ljubkovića iz Rudina (kod Bileka) robinju Stanu, a kako prodavač nije bio Dubrovčanin, nego inostranac te njegovo jamstvo nije imalo zakonske vrijednosti, jamčio je Dubrovčanin Prosav, sin Prodimira, za dvije godine, da robinja Stana neće uteći. Međutim je Stana novom gospadaru utekla i on je 17. jula 1278. pošao pred rektora i pred njegovih pet sudaca te je tužio Prosava, da mu u smislu njegova jamstva dade drugu robinju[1]).

Sve roblje, što je dospjelo na dubrovački trg, naravski nije tu ostalo. Dubrovnik bijaše glasovit emporij baš za eksport robova te su dubrovački trgovci ili strani preprodavači razašiljali ovo »ljudsko meso« na sve strane trgovačkim putevima, što su se stjecali u Dubrovniku: u Zadar, Polu, Metke, Apuliju, Trani pa čak u Tripolis a 1283. prodana je robinja Milna (Milena) iz Bosne čak i Gvidonu, vicekancelaru kralja jerusolimskog i ciparskog[2]).

---

[1]) Precepta rectoris 1279./1280.

[2]) Div. Canc. I. 138. Na ovo me upozorio g. dr. Vl. Ćorović.

Bivalo je po koji puta te je kojemu robu ili robinji pošlo za rukom da se — obično tudom pomoći — otkupi ropstva. Primjer kako se kod toga otkupa postupalo, daje nam slijedeći slučaj, koji se desio godine 1282.: Milosti, žena nekog Predoja iz Huma, pala je — ne znamo kako — u ropstvo i došla kao robinja u u Apuliju. Tu joj se smilovala Bogdana, žena Dubrovčanina Pobrace, te ju je otkupila za svotu od pet solida a pustila ju na slobodu a Milosti se 4. maja 1282. obvezala u dubrovačkom notarijatu, da će od te otkupnine vratiti 2 solida odmah a ostala 3 do slijedećeg Uskrsa. Pobrace, muž oslobodene robinje, stavio se svojom osobom i svojim imetkom jamcem za ovu obvezu. (Debita I. 12.)

Iste godine (1282.) 6. jula otkupljen je bivši rob Obrad iz Bosne a otkupio ga je Kurijan Paskvić de Svigna od Lovre Trifunova de Symence za 24 velikih solida a Obrad se obvezuje, da će svome otkupitelju služiti kroz dvije godine a ako bi za to vrijeme utekao, da će toliko dana službe nadoknatiti, koliko bude uslijed bijega manje odslužio. Događalo se često i to, da bi po koji dubrovački građanin pred smrt testamentarno poklonio robu slobodu a primjerom neka nam služi Ilija Boli, koji testamentom od 15. oktobra 1283. oslobađa svoga roba Hranoja *(Cranoe) „quod sit liber et francus per quatuor partes mundi in perpetuum“;* a iste godine, 15. februara, oslobađa u svome testamentu S. Gataldi sve svoje robove i robinje *(serui et ancille)* za uvjek *(in perpetuum),* da su *liberi et franchi* a osim toga, da se svakome od njih dade *yperperus vnus et copelli duo de frumento*[1]).

Sa odnošajem ropstva ne smijemo zamijeniti odnošaj najma *(locatio),* koji i prije XIV. vijeka vrlo često nalazimo i koji je poslije zamijenio instituciju ropstva. U XIII. vijeku i prije nalazimo taj najam osobito u obrtnim strukama a razlikuje se od ropstva u toliko, što se najamnik obvezuje, služiti samo stanoviti, najamnim ugovorom ustanovljeni, niz godina i da se gospodar prema robu ne obvezuje na nikoju dužnost, dočim je kod najma i on dužan držati se stanovitih uslova. Najamnik se ugovorom obično obvezuje »vijerno paziti i čuvati gospodara i njegovu imovinu i vršiti mu po volji svaku službu«, dočim je gospodar dužan najamnika podučavati u svom zanatu *(„docere artem suam libera fide“)* i davati mu hranu, odjeću i obuću. Obično mu se još obvezuje, nakon minuća najamnog roka, dati i halat, potreban za zanat. Prodavači roblja bili su većinom trgovci, ali i ljudi svih staleža, pače ni sam vladar se nije žacao prodati po koji puta roba ili poslati ga na dar kome prijatelju u Dubrovnik. To svjedoči spomenuti slučaj iz god. 1281. kada je ban Prijezda poslao roba Rakovana na dar Benku Gunduliću a dvije godine prije nailazimo na slučaj, da je ban po knezu Grguru Vojslaviću predao Gervaziju Bucignolu dvije robinje, da ih pošalje u Apuliju a pošto on to nije učinio, već ih prodao u Dubrovniku, tužio ga je Grgur a optuženik je na raspravi 25. juna 1279. zamolio odgodu parnice od osam dana.

Ovo malo dovoljno nam svjedoči, kako je osobito iz Bosne dospjelo na dubrovački trg roblja a otale razaslano po svijetu. Stanje ovoga roblja ocrtavati nije mi namjera: biće da je bilo isto kao i po ostalim evropskim zemljama srednjega vijeka. Za nas ima osobiti lokalni interes pitanje, kako je dospijevalo ono silno mnoštvo naroda iz Bosne, Usore, Huma i susjednih zemalja u ropstvo, a to pitanje je tim zanimivije, što mi znamo, da institucija ropstva u Bosni nije

[1]) Testamenta I. 27. i 118. Ove podatke zahvaljujem g. dru Ćoroviću.

bila tako simpatična kao u Dubrovniku i da je Dubrovnik baš na zahtjev bosanskoga kralja tu instituciju morao dokinuti. Gdjekoji rob dospio je možda na bojnom polju kao ratni zarobljenik u ropstvo, ali ona velika sila roblja bosanskog, što ju u svako doba XIII. i XIV. vijeka[1]) sretamo na dubrovačkom trgu, nije bilo ratno roblje, jer Bosna je rijetko ratovala a to roblje bilo je pretežnim dijelom i žensko.

I ovo dosada posve tamno pitanje o provenienciji bosanskog roblja razjašnjuje nam, a da ne ostaje ni najmanje dvojbe slučaj[2]), koji dovodi ovo pitanje u tijesnu svezu sa bosanskim patarenstvom.

Bijaše to parnica, koja se godine 1393. vodila u Dubrovniku a substrat joj bijaše ovaj:

Katalonski trgovac Petar Dujo predao je Dubrovčaninu Tomku Milkoviću jedan zamot skupocjena sukna, da ga ponese u trgovište Brštanik na Neretvi i tamo proda a za novce da kupi nekoliko bosanskih robinja patarenka. Tomko je kupio dvije ženske, imenom Stojana i Tvrdislava te ih je doveo Duji i zaračunao za njih 36 dukata.

Ove dvije robinje a s njima treća, po imenu Grlica, kojoj se ne zna, odakle je, stigav u Dubrovnik, izidoše 14. aprila 1393. pred dubrovačkog rektora Šimuna Gučetića i njegova tri sudca, te mu se potužiše ovim riječima:

»Gospodo, za volju milosrda i svetog reda samilosti, smilujte nam se, jer smo krštene kršćanke, rodene od kršćana a gosp. Petar Dujo hoće da nas vuče i uvrsti u robstvo tvrdeći, da nas je kupio, što po vašem pravu i po vašim zakonima niti može, niti smije biti. Rečeni Petar mora da nas oslobodi!«

Sa strane Petrove prigovorilo se tome:

»Ja sam ih kupio kao patarenke i hoću da postupam s njima kao s patarenkama.«

Po iskazu Mihoje Bunića, Tomka Milkovića i drugih svjedoka uspostavljeno je, da su ova dvojica po Petrovom nalogu spomenute robinje kupili i predali mu navodno kao patarenke, ali da su rodene i dovedene iz kraja, koji je katolički, te je rektor na osnovu dubrovačkih zakona i običaja izrekao osudu, da su slobodne a ne robinje i da se imadu pustiti na slobodu.

Oštećenik Petar Dujo upućen je, da traži odštetu od prodavača, prodavači od onih, od kojih su kupili djevojke, a mornar Marko Bugarović, koji ih je doveo na ladi u Dubrovnik, da traži naknadu troškova od Petra Duje.

Na osnovu ove osude tužio je 20. maja 1393. Petar Dujo Tomka Milkovića, da mu vrati 36 dukata, koje mu je naračunao za robinje, puštene uslijed gornje osude na slobodu. I Tomko se branio protiv Petra kod ove rasprave ovim riječima:

»Ti si mi naručio, da za tebe kupim za ono sukno toliko bosanskih robinja, koliko mogu dobiti. Ja sam ih kupio pod Bosanke i patarenke i kako su meni predane, tako sam ih predao tebi a da sam ih više dobio, kupio bi više. Ako su one oslobođene, pripiši to svojoj nesreći a ne mojoj, koji od toga nisam imao nikoju korist, niti sam joj se nadao. Štogod sam uradio, radio sam uslijed tvoje molbe i da ti poslužim.«

I rektor izrekao je opet osudu: da su one ženske, oslobođene, jer su krštene kršćanke a ne patarenke; a pošto je Tomki bilo naloženo, da kupuje pata-

---

[1]) Iz starije doba nam fale dokumenti.

[2]) Upozorio me je na ovaj dokumenat don Lijepopili, komu zato najljepša hvala!

renke, osuduje se Tomko, da plati Petru Duji 36 dukata. On sam upućen je, da svoje pravo traži u onih, koji su mu roblje prodali.

Tomko otplatio je od toga duga Petru Duji za tri mjeseca 23 dukata a 18. augusta 1393. ustupio je Petar pred sudom preostalu tražbinu protiv Tomka od 13 dukata krojaču Dominku.

Zaključak, koji logički slijedi iz tužbe i motivacije osude ovih parnica, jest ovaj: 1. u Dubrovnik smjela se uvažati iz Bosne kao roblje samo čeljad patarenske vjere, dočim bosanska čeljad katoličke vjere *de jure* i *secundum ordines* grada Dubrovnika nikako ne može da postane robom. Dubrovčani dakle ne smatrahu bosanskog patarena i katolika ravnopravnim; pataren bio je po tadanjem njihovu shvaćanju u socijalnom pogledu nešto inferiorna, te je mogao da robuje kao i drugi bezvjernik a iz toga opet slijedi, da je sve ono bosansko roblje, što se spominje u spisima dubrovačke arhive patarenske vjere.

Ovim se namiče istraživaocu nova zadaća. Detaljnim ispitivanjem provenijencije bosanskih robova u koliko je to moguće na osnovu baš u ovo doba dosta oskudnih i manjkavih vrela, mogao bi se ustanoviti bar sublizu geografski obseg, po kojemu je bilo rasprostranjeno patarenstvo. Po ono malo primjera, što sam ih gore naveo, vidimo, da je patarena bilo osim u Bosni, Humu i Usori i u kraljevini Raškoj pa i u samom Srijemu.

2. Ako Grlica, Stojana i Tvrdislava motiviraju svoj zahtjev, da im treba vratiti slobodu riječima *„quia nos sumus christiane baptizate et nate de christianis“* i ako mi znamo, da su se patareni priznavali kršćanima, dapače da su se naročito zvali »krstjani« onda slijedi, da je jedna bitna razlika izmedu njih i ostalih kršćana bila ta, da su potonji bili kršteni *(baptizati)*, dočim se patareni nisu podvrgavali sakramentu krštenja: bili su dakle po sekti svojoj *abaptiste*.

3. Ako rektor svoju osudu uz ostale motivira argumentom, da je uspostavljeno, da su tužiteljice rođene i dovedene iz katoličkog kraja — a dovedene su iz Brštanika kod Gabele — slijedi, da je taj kraj na dônjoj Neretvi, danas pretežno, u srednjem vijeku bio isključivo katolički.

Dodatak: Dokumenti.

I.

1) **14. juni 1463.** Tvrtko, nećak gosta Radina, svjedoči pred dubrovačkim notarijatom, da je svoj poklad i Radinov, što ga je prije nekoliko vremena predao na čuvanje Tadiji Marina Nalješkovića, povratio i da ni on ni gost Radin od Tadije nemaju ništa više iskati.

Tuertchus nepos Radini gost dicens se stetisse certo tempore cum Tadeo Marini de Nale et in domo ipsius Tadei et depositasse alias tam de bonis suis quam dicti Radini in manus eiusdem Tadei: Sponte confessus fuit quod habuit et integre recepit ab ipso Tadeo quequid ipse Tadeus habebat et habuit in manibus suis tam de bonis ipsius Tuertchi quam dicti Radini gost eius patrui et quequid ipse Tuertchus siue dictus Radin eius patruus petere poterat a dicto Tadeo quacunque ratione vel causa. Quapropter dictus Tuertchus tam nomine suo quam nomine ipsius Radini pro quo super se et bona sua de rato promisit facit finem et remissionen quietationem absolutionem, et pactum solemne

de vlterius non petendo dicto Tadeo presenti et promittens quod nihil vnquam amplius petet seu peti faciat a dicto.

Hec autem carta (nullo testimonio rumpi potest).

(Diversa Notarie 47. pag. 36'.)

2) **25. februar 1470.** Notarijalni prijevod punomoći, kojom gost Vuk Radivojević ovlašćuje Tvrtka Brajanovića i Cvjetka krstjanina, da ga mogu zastupati i potražiti sve, što mu je gost Radin Butković ostao dužan. Svjedoci: Radin Branković i Bogčin Stojsalić.

Prijevod načinio je slovjenski kancelar dubrovačkog komuna Marinko Florio (Cvitković).

Vuch Radiuoeuich gost.

In nome di dio sia noto a misser lo retor e zentilomini di Ragusa e a tuti homeni che videra questo mio scrito chomo Io gost Vuoch Radiuoeuich mando per mia bona voglia mio proc(urator) Tuerdcho Braianouich e mando con lui Zuietcho christianin Radoichouich che me porta quel che me resta dar gost Radin Butchouich. Et che possa mio procurator Tuercho Braianouich per tute le mie chosse e chusi chome se Io gost Vuoch Radinouich (sic!) *fosse li presente in persona et che possa (far) mio procurator peraçaj con scrita et senza scrita in notaria e cancellaria de tuti quelli che sono mei debitori. E per piu fede Io gost Voch Radinouich (!) feci scriuer queste scriture per .....*[1]) *dauanti testimonij seruitorj di Ragusi Radino Branchouich et Bogcino Stoissalich.*

Scritta in 1470 del mese di februario 25 in Vscopia.

Examinatis testibus et ipsis recte deponentibus ut in pro(cura) d. consules eam admiserunt.

Que fuit exposita de sclauo in latinum per ser Marinchum de Florio cancellarium communis in littera sclaua.

(Procure Cancellarie I. pag. 5.)

3) **23. februar 1470.** Prijevod punomoći, pisane rukom gosta Radivoja Priljubovića u Bijeloj 23. februara 1470., kojom ovaj ovlašćuje Tvrtka Branojevića i Cvjetka Radojkovića krstjanina, da u ime njegovo preuzmu njegove tražbine. Svjedoci: Radin Brajanović (ovako!) i Bogčin Stojsalić.

Prijevod načinio je slovjenski kancelar Marinko Florio.

Radiuoj Prigliubouich gost.

Die 14. Martij 1470.

Hec est quedam procura Radiuoi Prigliubouich gost que missa fuit per dictum Radiuoi scripta in lectera sclaua et subscripta testibus infrascriptis exposita de sclauo in latinum per ser Marinum de Florio cancellarium Ragusii in littera sclaua tenoris ut infra:

In nome di dio sia noto a miser lo retor et li zentilomeni de Ragusi e dauanti chadaun homo che se mostrara questo nostro scrito chomo io gost Radiuoj Prigliubouich per mia bona volunta fazo lo mio procurator Tuerdcho Branoeuich et cum lui mando Zuetcho Charstianin Radoicouich che me porta quello che possa far mio sopranominato procurator per tute le chosse mie chome se jo Radiuoi Prigliubouich gost fosse presente con la mia persona et che mio procurator Tuercho Braianouich possa far con scrita per asaj quel ch io hauesse

---

[1]) Nečitljivo!

habuto auanti et adesso o del debito . . . . . mente del deposito mio. E sel mio procurator tollesse(?) recuperasse se podesse qualche chossa che possa far mio procurator perasaj con scritura de notaria . . . . mente de cancelaria de Ragusa chome se scriue di sopra. E per piu fede Io gost Radiuoi Prigliubouich scrisse con la mia mano dauanti testimonij seruitorj de Ragusi Radino Braianovich Bogcino Soissalich. Scrito in Bielo 1470 23 del mese di feruaro.

Qui testes examinati . . . . . dixerunt et convenerunt esse verum ut supra.

(Procure Cancellarie I. pag. 4'.)

4) **15. juli 1467.** Notarijalni zapisnici, koji se odnose na razdiobu ostavštine g o s t a R a d i n a.

Die XV. Julij 1467.

Vochich Milosceuich de Drazeuiza tanquam procurator et procurato nomine Nicolai filij Bosigchi de Drazeuiza vt de procura constat publico instrumento facto in 1467 die X. Julij in Drazeuiza manu Johannis de Neapoli publici imperiali au(ctorita)te not(ar)ij et Castri Noui cancelarij recommendato per literas patentes comitis Castri Noui roboratas bulla dicti castri a me notario visis et lectis tam inst(rumen)to procurationis quam dictis legalitatis literis dicto procurato nomine dixit et confessus fuit habuisse et recepisse ab epitropis testamenti olim Radini Gosti per manus Tadei Marini de Nale et de denarijs quas dictus olim Radin Gost depositauit apud ipsum Tadeum et apud Marinum nepotem eiusdem Tadei ducatos auri centum sexaginta quos dictus olim Radin gost habebat in depositum a dicto Nicolao: et quos ipse olim Radin Gost depositauerat apud ipsum Tadeum et apud predictum Marinum eius nepotem. Et hoc secundum formam legati facti per dictum olim Radin Gost ex suo vltimo testamento dicto Nicolao filio quondam Bosigchi de Drazeuiza. Val. ducat CLX.

Item Radouanus Hostoich dixit et confessus fuit habuisse et recepisse a dictis epitropis per manus dicti Tadei et de denarijs depositatis vt supra iuxta formam legati facti dicto Radouano per dictum olim Radin gost ducatos auri treginta

Item Radin gost Seonizanin nepos dicti olim Radini gost testatoris dixit et confessus fuit se habuise et recepisse a dictis epitropis et per manus dicti Tadei ex denariis depositatis vt supra iuxta legatum factum dicto Radino gost Seonizanin ducatos auri centum. Val. duc. C.

Item dictus Radin gost Seonizanin dixit et confessus fuit habuisse et recepisse a dictis epitropis et (et) per manus dicti Tadei ex dictis denariis depositatis vt supra distribuendos per ipsum Radin gost Seonizanin iuxta legatum dicti olim Radin gost ducatos auri trecentos. Val. duc. CCC.

Item dictus Radin gost Seonizanin et Radiz Xpianin tamquam procuratores et pcurato nomine Vuchaue filie Tuertchi consaguinei suprascripti olim Radini gost testatoris vt de procura constat publico instrumento facto in 1467 die VII. Julij in cancellaria Castri Noui manu Johannis de Neapoli publici imperiali auctoritate notarij et Castri Noui cancellarij recommendato per literas patentes comitis Castri Noui roboratas sigillo comitis Castra Noui a me notario visis et lectis tam dicto procurationis instrumento quam literis legalitatis dicto procurato nomine dixerunt et confessi fuerunt habuisse et recepisse a suprascriptis epi-

tropis et per manus dicti Tadei ac ex denarijs depositatis vt supra iuxta legatum factum dicte Vuchaue filie Tuertchi ducatos auri centum quinquaiginta. Val. duc. CL.

Item dicti Radin gost Seonizanin et Radiz Xpianin tanquam procuratores et procurato nomine Vuchaue famule et seruitricis predicte Vuchaue filie Tuertchi prout de procura constat antedicto instrumento procurationis dicto procurato nomine dixerunt et confessi fuerunt habuisse et recepisse a dictis epitropis per manus dicti Tadei et ex denarijs depositatis vt supra juxta legatum factum dicte Vuchaue ducatos auri centum. Val. duc. C.

Item dicti Radin gost Seonizanin et Radiz Xpianin tanquam procuratores et procurato nomine Stoissaue ancille et seruitricis suprascripti olim Radini gost testatoris vt de procura constat suprascipto procurationis instrumento dicto procurato nomine dixerunt et confessi fuerunt habuisse et recepisse a dictis epitropis per manus antescripti Tadei et ex denarijs depositatis vt supra iuxta legatum factum dicte Stoissaue ducatos auri sexaginta. Val. ducat. LX Rndo. Hec autem carta (nullo testimonio rumpi potest). Iudex ser Damianus de Menze et Marinchus Florij tesetes. Rndo. etc.

Ser Andreas Fran. de Sorgo dixit et confessus fuit habuisse et recepisse a dictis epitropis per manus Tadei antescripti ex denariis depositatis vt supra iuxta legatum factum dicto ser Andree per dictum olim Radin gost ducatos auri centum. Rndo.

Item Tadeus Marin de Nale confessus fuit quod habuit et recepit a se ipso Tadeo ex denariis depositatis vt supra iuxta legatum ipso Tadeo factum per dictum Radin gost duc. auri ducentos. Val duc. CC. Rndo.

Die XXVII novembris 1469. Alincha neptis olim Radinj vxor Dragisse Vuxich dicti Sratinouich cum consensu dicti Dragisse eius mariti et dictus Dragissa tanquam maritus dicte Alinche in presentia et cum c onsesu Tuertchi Braianouich fratris dicte Alinche confessi fuerunt haubisse et recepisse a suprascripto Tadeo ex denarijs depopositi suprascripti iuxta legatum factum dicte Alinche ducatos auri centum Rndo.

Die XVIII. martij 1470 Tuertchus Braianouich tanquam procurator Radiuoy Prigliuboich gosti prout de procura constat in procuris cancellarie in 1470 die 14 presentis a me notario visa et lecta dicto procurato nomine confessus fuit habuisse et recepisse a suprascripto Tadeo ex denariis depositi alias in dictum Tadeum facti vt supra fit mentio ducatos auri ducentos septuaginta quos dictus Radin gost habuit in depositum a dicto Radiuoy vt ipse Radin gost suo testamento declarat. Val. duc. CCLXX. Rendo . . .

Item dictus Tuertchus tanquam procurator Vochi Radiuoeuich gosti vt de procura constat vt supra confessus fuit habuisse et recepisse ab eodem Tadeo ex deposito suprascripto ducatos auri centum decem quos dictus Radin gost habebat in depositum a dicto Vuoch vt Radin predictus suo testamento declarat. Val. duc. CX.

Item procuratores antescripti dicto procurato nomine pro Milissaua et nomine Milissaue confessi fuerunt habuisse et recepisse a dicto Tadeo pro legato ipsi Milissaue facto duc. auri viginti. Rndo.

(Pag. 56.)

Die XVI. Junij 1470.

Radogna Vuchotich confessus fuit habuisse et recepisse ab antescripto Tadeo Marini de Nale ex deposito antescripto ducatos auri quadraginta quos olim Radin gost legauit eidem Radogna. Rndo.

Die suprascripta Vladissauus Giurgeuich nepos olim Radinj gost sponte et ad interrogationem suprascripti Tadei Marinj de Nale dixit et confessus fuit habuisse et recepisse ab ipso Tadeo omne id totum et que et quequid ipse Vladissauus habere debebat tam ab ipso Tadeo quam a Marino filio olim Natalis fratris ipsius Tadei et ab vtroque ipsorum tam simul quam divisim et tam rationem legati ei facti quam legatorum ei factorum per olim Radinum gost quam rationem cuiusque depositi per eum ante facti de quibuscunque rebus et bonis in dictos Tadeum et Marinum seu in quemlibet ipsorum simul aut separatim. Et ideo fecit finem remissionem Tadeo presenti et scripta pro se et pro dicto Marino. Et eum absoluens per omnem modum et viam liberatoriam. Et declarauit idem Vladissauus in se habuisse vnum scriptum manus dicti Tadei per quod fiebat mentio de rebus et bonis depositatis in dictum Tadeum seu in ipsos Tadeum et Marinum quod scriptum dixit perdidisse. Ideo declarauit se velle quod si dictum scriptum vnquam reperiretur habeatur et reputetur pro casso irrito et nullo tanquam si nunquam esset factum eo quia dixit sibi intergre restitutum fuisse dictum depositum. Rndo . . .

Eodem modo et forma Tuertcus Braianouich nepos suprascripti olim Radini gosti in suo nomine proprio et tanquam procurator D. Paue eius matris et Iurae et Radizij eius fratrum vt de procura constat publico instrumento manu Iohannis de Neapoli publici imperiali auctoritate notarij et cancellarij Castrj Noui in 1467 die 25. Junij a me notario viso et lecto dictis nominibus confessus fuit habuisse et recepiss a suprascripto Tadeo Marini de Nale omnes res et bona dicti olim Radini gosti que erant apud dictum Tadeum et ipsis Tuertcho Paue Iurae et Radizio ac cuilibet ipsorum spectabant et pertinebant tam jure test(amen)ti dicti olim Radini gost quam quouis alio jure siue quauis alia causa. Et ideo fecit et facit dictis nominibus dicto Tadeo presenti et suprascripto pro se ac pro Marino eius nepote filio olim Natalis Marini finem remissionem quietationem absolutionem et pactum solemne de vlterius non petendo franchans eum et eos atque liberos ipsorum per omnem viam liberatoriam, Rendo . . . Hec autem carta (nullius testimonio rumpi potest). Iudex vt supra. Testes vt supra.

Die 23. Julii 1472 Tuertchus nepos suprascripti olim Radinj confessus fuit quod habuit et recepit a Tadeo Mar. de Nale de denarijs alias in ipsum Tadeum depositatis per dictum olim Radinum gost pro sepultura ipsius Radini gost et pro capella quam suo testamento sibi construi ordinauit in totum ducatos auri centum qudraginta. Rndo.

Dom Andreas de Minzi confessus fuit quod habuit a suprascripto Tadeo et de denarijs depositi suprascripti ducatos auri centum quos ipse Dom Andreas dixit distribuisse ninutim diuersis pauperibus per ciuitatem Ragusii pro parte vnius legati facti per dictum olim Radin gost ad distribuendum minutamente.

Die 11. aprilis 1477 Dom Andreas suprascriptus confessus fuit quod a suprascripto Tadeo et de denarijs depositi supracripti habuit ducatos quinquaginta

auri quos ipse dom Andreas dixit distribuisse minutim per ciuitatem Ragusii diuersis egenis et pauperibus de ratione legati suprascripti. Rndo...

(Diversa Notarie 51., str. 45. i d.)

II.

5) **25. juni 1279.** Grgur Vojslavić po svom odvjetniku Marinu de Pesega tuži Gervazija Bucignolu, da mu vrati dvije robinje, koje mu je dao bosanski ban s nalogom, da ih proda u Apuliju a on ih je prodao u Dubrovniku.

Die XXV. Iunij coram dno. comite et iuratis iudicibus omnibus quinque c(omparans) Gregorius filius Vysclaui per suum aduocatum Marinum de Pesega peciit Geruasio de Bucignolo ut restituat ei duas ancillas que fureunt dni. b a n i de B o s n a, quas uendidit dicto Geruasio cum ista condicione, quod debeat eas mittere in Apuliam . . . . . uendidit illas in Ragusio.

Ad quod respondit dictus Geruasius quod petebat inducium VIII. dierum, cui datum fuit dictum inducium.

6) **26. oktobar 1280.** Inaurij sin Klapote zalaže robinju Dobroslavu iz Bosne Blažu de Barosa na dvije godine za svotu od 4 velika solida uz uvjet, da mu nakon dvije godine Dobroslava vrati 4 solida i da bude onda slobodna.

Die XXVI. octubr. Rag. etc.

Inaurius filius Clapote presentem et consentientem Dobrosclauam de Bosna dedit in pignore Blasio de Barosa usque ad duos annos proxime venturos pro s(umm)a denariorum grossorum quattuor tali uidelicet ordine quod dicta Dobrosclaua debeat ipsum Blasium et res suas fideliter saluare et custodire et omnia seruicia ad eius voluntatem facere. Completis uero dictis duobus annis ipsa Dobrosclaua teneatur dare dicto Blasio predicta quatuor solida et solutis dictis solidis ipsa Dobrosclaua uadat libera et franca quocunque ei placuerit in perpetuum. Hec autem carta (nullo testimonio rumpi potest). Marinus de Pesega judex.

(Deb. I. 28'.)

7) **26. oktobar 1280.** Andrea de Catena unajmljuje na deset godina R a d o v a n a, porijeklom Bošnjaka, Nikoli sinu Dragovom, da ga služi a Nikola da ga uči svome zanatu i nakon deset godina da ga oslobodi i da mu dade po dubrovačkom običaju halat, potreban sa izvršivanje zanata.

Die XXVI. octobr. Rag. etc.

Andreas de Catena presentem et consencientem Radoanum qui fuit de Bosna dedit et locauit Nichole zuppario filio Drage usque ad decem annos tali uidelicet ordine quod dictus Radouanus debet ipsum Nicholam et res suas fideliter saluare et custodire et omnia seruicia sua ad eius voltuntatem facere. Et ego dictus Nichola debeo dictum Radoanum docere artem meam libera fide et ei dare uictum et uestitum et calciamenta conuenientia. Completis uero dictis decem annis predictus Radoanus uadat libere et francus a me quocunque ei placuerit et tunc dabo ei arnesia artis que dantur secundum usum Ragusii. Et de hoc sint due carte similes. Hec autem etc. testis Vitagna de Cerua judex.

(Deb. I. 28'.)

8) **18. juli 1281.** Rakovan iz Bosne svjedoči pred dubrovačkim sudom, da je bio rob bosanskog bana Prijezde i da ga je ovaj poslao Benku Gunduliću na dar.

Ego quidem Raçouanus de Bosna confiteor quod fui seruus banni Priesde de Bosna et dictus banus misit me pro seruo Benedicto de Gondula et ego mea libera uoluntate confiteor quod sum seruus dicti Benedicti diffinite ad mortem ut dictus Benedictus de persona mea uelle suum faciat. Hec autem etc. Testis: Vital Binçola jur. jud. et Michael Dersa.

(Deb. I. 66.)

9) **4. maj 1282.** Milosti, žena Predoje iz Huma, svjedoči u prisutnosti svoga muža, da ju je Bogdana žena Pobrace u Apuliji otkupila od ropstva za 5 velikih solida te se obvezuje uz jamstvo muževo za mjesec dana vratiti joj 2 solida a preostala tri do slijedećeg uskrsa.

Die quarto madij. Rag. etc.

Ego quidem Milosti vxor Predoe habitatoris Chelmi cum voluntate dicti Predoe viri mei presentis et consentientis confiteor quod Bogdana vxor Pobrace riparij dedit et soluit in Apulea pro me s. den. grossorum quinque pro redempcione persone mee de seruitute de quibus s. obligo me et super omnia mea bona dare dicto Pobrace aut dicte Bogdane vxori eius vsque ad vnum mensem proxime venturum s. den. grossor. duos et residuos s. den. grossor. tres dabo predicto Pobrace aut dicte Bogdane usque ad primum pasca resuerctionis venturum.

Si non etc. Et ego dictus Predoe sum pleçius et solutor pro dicta vxore mea de predictis s. ad terminos suprascriptos super me et super omnia mea bona....

(Deb. I. 12.)

10) **6. juli 1282.** Obrad iz Bosne svjedoči, da ga je Kurjan Svinja otkupio ropstva od Lovre Simenče za 25 velikih solida, te se obvezuje za to dvije i pô godine služiti Kurjanu a ako bi za to vrijeme utekao, da ga ovaj može hvatati i da mu mora toliko dana službe nadoknaditi, koliko bude uslijed bijega zanemario.

Die VI. julij. Rag. etc. Ego quidem Obratus de Bosna confiteor quod Churianus Pasqualis de Suigna redemit personam meam de seruitute a Laurencio Triphonis de Symence ciue Ragusii pro s. den. gross. vigiriti quinque quos ipse soluit dicto Laurencio pro habenda libertate persone mee. Pro quibus s. predictis obligo me seruire dicto Churiano usque ad duos annos et dimidium tali uidelicet ordine quod debeo ipsum et res suas fideliter saluare et custodire et omnia seruicia ad ipsius uoluntatem facere eundo et stando et si fugerem ante dictum terminum liceat dicto Churiano me capere etc. et debeo tot diebus etc. Completis uero etc.

Hec autem . . . Testis Pasqua Sabini judex.

(Deb. I. 106.)

11) **9. maj 1285.** Bratoslava Maltića de Dobre osuduje dubrovački rektor Vita Getaldi, da u roku od tri tjedna dovede pred sud kao svjedoke Bogdana Brkića i Odramca Dražinovića, da dokažu, da je robinju Radoslavu kupio u Bosni od Dobroslava Vukomirovića za jednoga konja i da ona nije, kako je tvrdila, robinja Nikole Dabrovića iz Kotora. Dok se stvar ne riješi ostaje Radoslava u Mihajla de Cluno na čuvanje.

Die VIIII madii coram dno. comite et juratis judicibus Vita Gataldi et Mathia de Menče Bratosclauus Maltich de Dobre obligauit se quod hinc ad tres

ebdomadas ueniet Ragusium et conducet testes suos videlicet Bogdanum de Berco et Odrameç Drasinouich homines Sauariche ad probandum quod ipse emit Radosclauam a Dobrosclauo Volcomiri in Bosna pro vno equo ante pasca resurectionis in septimana sancta quam Radosclauam dns. comes et judices suprascripti dederunt ad tenendum ipsam Michaeli de Cluno quousque tanto fuerit cognita pro ea quod dicebat ipsam esse ancillam Nichole Dabronis de Cataro. Et si non uenerit ad dictum terminum quod sit tortus.

12) **1365.** Bogoslav Bratoslavić Vlah bosanskog bana svjedoči. da je svoju kupovnu robinju Radoslavu iz Tilave prodao Tihoču Konjatoviću, zlataru, za 24 perpera uz uvjet, da mu Radoslava služi deset godina a nakon deset godina da bude slobodna.

Ego quidem Bogosclauus Bratosclauich Vlachus dni. bani de Bossina confiteor quod Radoslauam filiam Radoslaui de Tillaua seruam meam empticiam presentem et uolentem vendidi et dedi Tichocio Coniatouich aurifici pro yperperis XXIIII quos confiteor et contentor habuisse et recepisse ab ipso tali uero pacto et codicione quod ipsa Radoslaua teneatur fideliter seruire eidem Tichoçio usque ad annos decem pro futuro et in fine dictorum annorum ipse Tichocius debeat et teneatur ipsam a seruitute esse dimittendam ut ipsa faciat sue beneplacitum voluntatis. Hec autem carta etc.

(Vend. Canc. 2. 4.)

13) **28. novembar 1374.** Radanča iz Bosne svjedoči, da je kupovna robinja ortaka umrlog Ivana iz Fiorence, koji ju je kupio od Đure sina Bože Dubrovčanina.

Ego quidem Radancha de Bossina confiteor quod sum ancilla et serua empticia conpagni condam Johannis de Florencia ex eo quod ipse me emit a Georgio condam Bochxe de Ragusio et propterea promitto sibi seruire et obedire omnibus mandatis suis toto tempore vite mee et sum contenta quod faciat de me omne velle suum tanquam de sua re propria . . . .

(Vend. Canc. 2. 36′.)

14) **11. februar 1377.** Maroje Stanković svjedoči, da je svoju robinju Stojaču iz Usore prodao magistru Ivanu iz Pavije, općinskom kirurgu dubrovačkom.

Ego quidem Maroe Stancouich confiteor quod Stoyaçam filiam Ratchi de Vxora seruam meam empticiam presentem et volentem vendidi magistro Johani de Papia ciroiyco salariato comunis Ragusij pro ducatis auri sex . . . .

(Vend. Canc. 2. 43.)

15) **1. august 1378.** Stanislava iz Bosne ispovijeda, da je kupovna i vječna ropkinja Maruše, kćeri Pripče Utolčića, jer ju je Radič Boban iz Ćerlipse (Ćilipi?) darovao Maruši.

Ego quidem Stanisclaua de Bossina confiteor quod sum serua empticia et perpetualis Marusse filie Pripçe Vtolchich ex eo quod Radic Boban de Cerlipsa donauit me illi et obligo me seruire dicte Marusse toto tempore vite mee et sum contenta quod faciat de me omne velle suum tamquam de re propria sua.

(Vend. Canc. II. 46.)

16) **21. februar 1391.** Radoslava kći Tvrdoševa, plemena bosanskog, ispovijeda, da je robinja Marina Radoste Dubrovčanina, koji ju je kupio od Vukoslava Prvoševića iz Bosne za 26 perpera i 8 groša.

Ego Radoslaua filia condam Turdos de genere Bosnensium sponte mea confiteor quod ego sum serua empticia Marini Radoste Ragusini quia de mea voluntate me emit a Vocoslauo Peruoseuich de Bosna pro yperperis XXVI et grossis VIII. Cui Marino domino meo promitto seruire et obedire tamquam domino et de me possit facere omne uelle suum tamquam de re sua propria. Ser Marinus de Slauce judex et ser Marinus Ragnina testis.

(Div. Not. 10.)

17) **14. april 1393.** Osuda, koju je izrekao dubrovački rektor Šimun Gučetić, da se Grlica, Stojana i Tvrdislava iz Brštanika, što ih je Petar Dujo po Mihoji Buniću i Tomki Milkoviću kupio kao robinje, imadu osloboditi ropstva, jer su kršćanke katoličke vjere a ne patarenke. Dujo se upućuje, da traži odštetu od preprodavača a ovi opet od onih, od kojih su kupili tužiteljice. Mornar Marko Bugarović, koji ih je dovezao u Dubrovnik, upućuje se, da traži naknadu troškova od Duje.

Gerlinza Sthoyana Tuerdislaua accesserunt ad presentiam dni rectoris ser Simonis de Goze et juratorum judicum ser Andree de Binzola ser Clementis de Goze et ser Marini de Bona dicentes: Domini intuitu misericordie et ordinis sacre caritatis etc. habeatis misericordiam nostri quia nos sumus xpiane baptizate et nate de xpianis et ser Petrus Duyo nos in seruitutem ducere et tractare ult asserondo nos emisse quod fieri non potest nec debet de jure et secundum vestros ordines. Dictus Petrus nos absolui debet. Et pro parte dicti ser Petri dicebatur: Ego ipsas emi tamquam patarinas et pro patarinis volo tractare.

Et Michoe de la Bona et Tomcho Milchouich ex impositione et comissione facta propterea per ipsum ser Petrum emerunt ipsas et sibi dederunt tanquam seruas patarinas.

Unde prefatus dns. rector cum prefatis juratis judicibus habita informatione a pluribus de ipsis Gerlinza Sthoyana et Tuerdislaua et de contrata in qua nate sunt et conducte fuerunt esse contrata catholica et secundum ordines et consuetudines Ragusii dixerunt per sententiam quod ipse sunt libere et non serue et in sua libertate consistant. Et quod dictus ser Petrus de ipso precio per eum soluto pro dictis habeat salua iura sua super venditores suos et petere possit prout sibi placuerit. Et similiter predicti venditores habeant salua iura sua super datores suos de precio quod soluerunt pro ipsis feminis. Et quod Marchus Bugarouich marinarius habeat salua iura sua et petere possit pro expensis per eum factis ipsis feminis suprascriptis contra predictum ser Petrum Doyum.

(Sentenze III. 117'.)

18) **20. maj 1393.** Osuda, koju je izrekao dubrovački rektor Matija Đorđić na tužbu Petra Duje protiv Tomka Milkovića, kojom se potonji osuđuje, da vrati Duji 26 dukata, što mu je zaračunao za dvije robinje, Stojanu i Tvrdislavu iz Brštanika, koje su puštene na slobodu, jer nisu patarenke, nego katolikinje.

Na kraju cedira Dujo krojaču Dominku preostatak od ove tražbine u iznosu od 13 dukata.

Die XX Maij.

Cum coram nobilli et prudenti viro dno. Matheo de Georgio hon. rectore ciuitatis Ragusii et eius juratis judicibus ser Andrea Dobre de Binçola ser Clemente Marinj de Goçe et ser Junio de Sorgo questio verteretur et foret inter Pe-

trum Duy ex parte vna agentem et petentem et Tumchum Milchouich ex altera defendentem dicebatur namque per dictum Petrum dicto Tumcho: Ego dedi tibi vnam ballam pannorum quod portares ipsos tecum Berstanichi et illos venderes et emeres ex eis aliquas seruas Bossinenses patarinas et ipsas mihi portares si posses habere. Tu uero michi portasti ex precio dictorum pannorum duas nomine Stoiana et Tuerdislaua quas mihi conuertasti pro Bossinensijs et patarenis seruis et michi assignasti pro duc. XXXVI ad rationem dictorum pannorum et dum ipsas conduxi Ragusium ipse dixerunt se non esse seruas sed xpistianas chatolicas et defenderunt coram curia Ragusij et per ipsam curiam fuit determinatum quod erant xpiane et debebant esse franche et liberate fuerunt et michi ablate absque aliqua restitutione alicuius precij. Et ideo peto, quod restituas michi duc. XXXVI quos michi assignasti in dictis sclauis. Et per dictum Tumchum respondebatur: Tu commisisti michi quod deberem emere pro te sclauas bossinenses quot possem habere ex dictis pannis; ego emi ipsas pro Bossinensijs et patarenis et sicut michi fuerunt conuertate sic ego tibi conuertauj et adhuc si plures inuenissem plures emissem et si fuerunt franchate debes imputare tuo infortunio et non meo qui de hoc nullum lucrum habui nec speraui et quicquid feci feci tuis precibus et propter tibi seruire.

Vnde dictus dns. rector cum dictis judicibus cognito quod dicte sclaue fuerant franchate et ablate dicto Petro pro xpianis dicit et per sententiam judicauit quod dictus Tumchus debeat restituere et soluere dicto Petro Duy Catellano dictos ducatos tregintasex quos sibi retinuit pro dictis sclauis in racione dictorum pannorum et hoc quia ipse sclaue reperte fuerunt xpiane baptiçate et non erant patarene vt sibi commissum fuerat quod emeret. Saluo jure ipsi Tumcho omni et quolibet suo jure contra illos qui eidem Tumcho vendiderunt dictas sclauas.

Die XVIII augusti MCCCLXXXXIII.

Dictus Petrus Duy dedit potestatem de ducatis tresdecim Domince sartori super dictum Tomchum de dicta suma ita quod a modo dictus Domince possit dictos ducatos XIII petere exigere et recipere contra dictum Tomchum et eius bona et de receptis facere omne uelle suum et jurare in curiam et quod sibi de toto residuo fuit integre satisfactum.

(Sentenze III 120.)

Нови принос познавању терцијарне флоре Босне.

Приопћио

Х. Енглхарт (Engelhardt),
дворски савјетник у Дражђанима.

(Са 2 табле и 2 слике.)

У слиједећим ретцима описани фосилни биљевни останци, макар их је на броју мало, ипак имаду неко знаменовање, јер потјечу не само са нових налазишта, него представљају и размјеран број врста, које до сада нису биле познате из Босне и Херцеговине. Ова потоња околност оправдава наду, да ће се у будуће флори терцијарних наслага земље наћи још лијепа попуњења.

Скоро сви останци биљака, који се овдје описују, нађени су као и друге, што сам их досада приопћио, пригодом геолошког картирања од чиновника бос.-херц. геолошког земаљског завода у Сарајеву и то они из Жупањца, Ливна и Крупе од бившег пристава госп. Турине а остали од управитеља завода, владина савјетника дра Кацера (Katzer), који ми је дао и нека разјашњења о налазиштима.

Према томе је старост слојева, из којих потјечу биљевни останци, што се спомињу у задњим одсјецима, на основу других критерија сигурно установљена, што код слојева у Жупањцу и Ливну још није могуће. Овдје може фосилна флора да буде упориштем за установљивање старости слојева, али ови закључци нису необорови, јер је материјал, што је био при руци, још премален. Али ако претпоставимо, да ти останци изражавају карактер читаве уклопљене флоре, онда се мирно може утврдити, да припадају олигоцену и којему степену их ваља врстати. Појава врста, којима данашњи најближи сродници живе у Источној Индији и којима је обилна појава за еоцен значајна, овдје је спала на минимум, дочим се врло јако истичу биљке, које се могу упоредити са тропичким американским те им се придружују и нека са Капланда и Сјеверне Америке. То значи, да имамо посла са флором, која ваљда припада тонгријском степену.

1. Из слојева мрког угљена у Жупањцу.

Palme L.

Род: ***Sabal*** Ad.

Sabal haeringiana Ung. sp. (ср. *сл. 1.* и *2.* у тексту).

Литература: Unger, Chl. prot., стр. 43., таб. 14., сл. 3. Sotzka, стр. 27., таб. 2., сл. 10 Friedrich, Prov. Sachsen, стр. 48., таб. 5., сл. 1. Engelhardt, Flörsheim, стр. 319., таб. 37., сл. 26.

Syn.: *Palmacites oxyrhachis* Sternberg, Vers. II., стр. 190., таб. 12., сл. 2. — *Palmacites verrucosus* Sternberg, Vers. II., стр. 190., таб. 42., сл. 3 — *Flabellaria oxyrhachis* Unger,

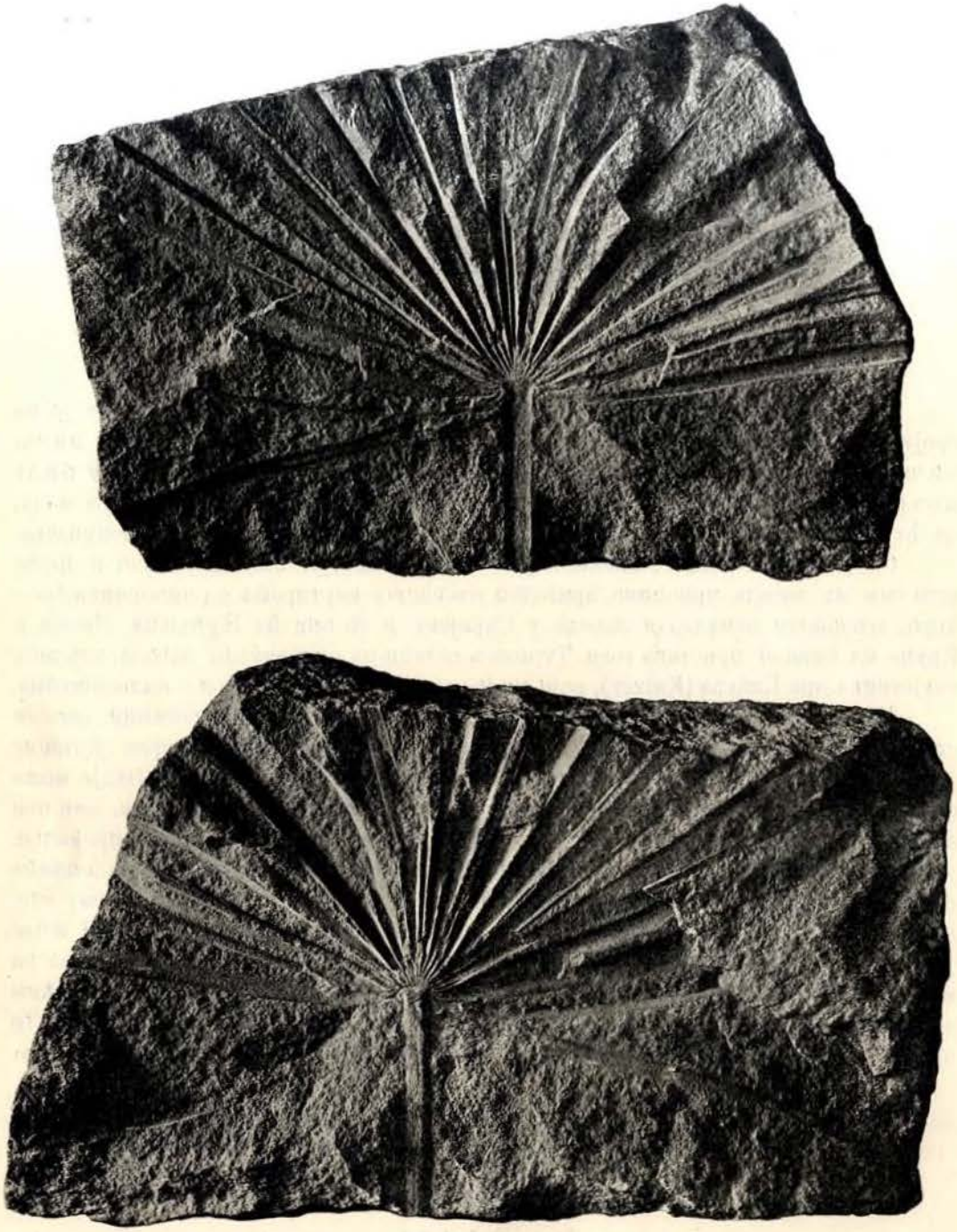

Слика 1. и 2. *Sabal haeringiana* Ung. sp. из околице Жупаньца. (Мало мање од $^1/_2$ нар. вел.)

Iconogr. pl. foss., стр. 19., таб. 9., сл. 2., 3. — *Sabalites oxyrhachis* Saporta, Etud. II., стр. 82., таб. 3., сл. 3. — *Flabellaria Martii* Unger у Martius, Palmen, стр. 62., таб. 2., сл. 1. — *Fla-*

bellaria raphifolia Ettingshausen, Monte Promina, стр. 28., таб. 3., сл. 4.; таб. 14., сл. 1. Häring, стр. 30., таб. 1., сл. 1., 2., 3., 9.; таб. 2., сл. 2., 3.

Листови имаду дугачку дршку, лепезасти су, зраке набране, врло дуге, многобројне на дну густо стиснуте и готово линеалне, које се према вани полахко проширују, дршка је необоружана, вретенце је на горњој страни плоснато, на дôњој заобљено те излази на дôњој у оштри ланцетасти шиљак.

У пређашњим радњама о босанској терцијарној флори могао сам већ упозорити на неке слабе останке лепезасте паоме са других налазишта[1]); а сада имамо пред очима потпунији и боље сачувани комад листа, који се може лашње установити. Он је од прилике прије двадесет година извађен ваљда из једног каменолома, а материјал је густа оштро пјесковита слатководна миљевина жућкасте боје те су у новије доба у близини налазишта у Дувањском пољу нађени хрђаво сачувани останци листова паоме.

На први га поглед морамо врстати у лепезасте палме; петељка листа, у које фали трн, искључује, да припада *Chamerops*-у L.; унутра увите зраке упућују на *Sabal* Ad. а слаба дебљина петељке упућује на врст *haeringiana* Ung. Ова је била у терцијарно доба на европском тлу далеко распрострањена а била је у предјелима данашње Италије, Швицарске, Француске, Аустрије и Њемачке.

Наш примјерак предочује горњу страну, на којој се приказује крај листове петељке туп и заокружен. Нашему сличан налаз је из Monte Promina, таб. 16., сл. 1.

Данас живућа сродна врст: *Sabal Adansoni* Guern. (Георгија, Каролине, Мисисипи у дôњем току.)

Распрострањеност по времену: Кроз све степене олигоцена до средњег миоцена.

Myriceje Rich.

Род: *Myrica* L.

Myrica hakeaefolia Ung. *Таб. I., сл. 1.*

Литература: Енглхарт, Дôња Тузла, стр. 16.

Листови су кожнати, чврсти, копљасти или линеално-ланцетасти до петељке сужени, зашиљени и раздалеко зупчасти, према дну читава руба или скроз на скроз а већина сачуваних зубаца су неједнаки; средњи нерв је јак, пострани су нежни, плосно луковити а нервили су прилично једнако јаки као и ови.

Сродна садашња врста: *Myrica macrocarpa* H. B. (Перу, Колумбија.)

Распрострањеност по времену: еоцен, олигоцен, појединце у миоцену.

Myrica laevigata Heer. *Таб. I., сл. 2.*

Листови су кожнати, снажни, сјајни, глатки, ланцетасти до петељке сужени, на шиљку зашиљени, читава руба или раштркано назубљени; средњи нерв је снажан, пострани нерви су врло нежни, луковити а близу руба међусобно спојени, терцијарни нерви су врло фини.

Листови ове врсте приближују се веома пређашњим; Фридрих (Friedrich) зове је у »Prov. Sachsen«, стр. 170., »хрђавом врстом«.

Сродна садашња врст: *Myrica cerifera* L. (Сјеверна Америка.)

Распрострањеност по времену: еоцен, олигоцен, миоцен.

---

[1]) Сравни Wissenschaftl. Mitteil., XI., стр. 492. Гласник зем. муз, XX., 1908., стр. 208.

Cupulifere Endl.

Род: *Quercus* L.

Quercus neriifolia Al. Br. *Таб. I., сл. 5.*

Литература: Friedrich, Prov. Sachsen, стр. 21.

Листови имаду дршке, скоро су кожнати, горе сјајни, дугољасти, копљасти, зашиљени или тупи, читава руба или на шиљку провијени са неколико зубаца; средњи нерв је јак, постаје напред све тањи, обилни пострани нерви одвајају мало шиљатим кутевима те се спајају у луковима.

Сродна садашња врст: *Quercus phellos* L. (Сјеверна Америка од New-Yersey-a до Мексичког заљева.)

Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен.

Quercus elaena Ung. *Таб. I., сл. 3.*

Литература: Pilar, Flora sussedana, стр. 38.

Листови су кожнати, кратке петељке, дугољасто-копљасти, на шиљку и на дну сужени или на потоњем тупи, читава руба, на рубу нешто савити; средњи нерв је снажан, пострани нерви одвајају у шиљатом куту те су луковити.

Сродна садашња врст: *Quercus mexicana* Hb. (Мексико), *Qu. virens* Ait. (сјеверна Америка), *Qu. cinerea* Mchx. (Луjзиана), *Qu. confertifolia* H. B. (Мексико).

Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен.

Quercus lonchitis Ung. *Таб. I., сл. 4., 6.*

Литература: Meschinelli et Squinabol, Fl. tert. ital., стр. 221.

Листови су кожнати, имају петељке, дугољасто-ланцетасти или јајолико-ланцетасти, зашиљени, оштро назубљени; пострани нерви многобројни, једноставни, ријетко рашљасти, теку једнако, терцијарни нерви одвајају се под прилично правим кутем те иду до вршка зубова.

Сродна садашња врст: *Quercus lancifolia* Schl. (Јужни Мексико.)

Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен.

Laurineje Juss.

Род: *Cinnamomum* Burm.

Cinamomum Scheuchzeri Heer. *Таб. I., сл. 10.*

Литература: Staub, Zsilthal, стр. 313.

Листови су скоро протуставни, кожасти, петељкасти, елиптични, јајолики или дугољасти, троструко нервасти; пострани нерви дна иду рубом упоредо или прилично паралелно, не досижу шиљка, ничу ријетко на дну, већином на плохи листа из средњег нерва, који према шиљку постепено постаје слабији. Главна поља, која су њима омеђена, преплетена су њежним, скоро правокутно одвајајућим нервилима; у горњој партији одвајају од средњег нерва још више пострaних нерва, који се у облику лука међусобно спајају; поља руба испуњена су луковитим терцијарним нервима, који одвајају прилично под правим кутем.

Сродна садашња врст: *Cinamomum pedunculatum* Nees. ab. Esenb. (Јапан.)

Распрострањеност по времену: еоцен, олигоцен, миоцен, плиоцен.

Cinamomum lanceolatum Ung. *Таб I., сл. 8.*

Литература: Енглхарт, Босна и Херцеговина, стр. 15.

Листови имаду дршке, ланцетасти су, читава руба, на врху и дну сужени, зашиљени, троструко нервасти; базиларни пострани нерви одвајају протуставно или измјенично, теку с рубом, кому су приближени упоредо те непотпуно сижу до шиљка; терцијарни нерви, који од њих излазе у поља руба су ванредно њежни, често невидљиви, од средњега нерва иду према шиљку пострани нерви смјером лука, који се међусобно спајају, што чине дôњи и са базиларним.

Сродна садашња врст: *Cinnamomum zeylandicum* Nees. ab. Esenb.

Распрострањеност по времену; еоцен, олигоцен, миоцен.

Sapotaceje Endl.

Род: ***Sapotacites*** Ett.

Sapotacites minor Ett. *Таб. I., сл. 9.*

Литература: Енглхарт, Тузла, стр. 33., Зеница—Сарајево, стр. 15.

Листови имаду кратке петељке, кожнати су, обрнуто јајолики, читава руба, на шиљку изрубљени, на дну клинасто сужени; пострани нерви излазе под оштрим кутевима, врло су њежни, луковити.

Листови ове врсте се разликују величином и обликом. Већином су обрнуто јајолики, али има и таквих, који су скоро округли; изрубљеност на шиљку каткада је малена али већином упадна.

Сродна садашња врст: *Bumelia retusa* Sw. (Јамаика), *B. nervosa* Sw. (Cayenne), *Mimusops obovata* Nees. ab. Esenb. (Мадагаскар).

Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен.

Papilionaceje Endl.

Род: ***Leguminosites*** Heer.

Leguminosites subtilis Heer. *Таб. I., сл. 7., 7.a* повећана.

Литература: Heer, Fl. d. Schw., стр. 127., таб. 139., сл. 19.

Листићи су петељкасти, овални, пострани нерви врло фини, дôњи ничу под оштријим кутевима те су дуљи од горњих.

Наш комад, који приказујем ради присподобе са Херовим под *a)* повећан, држим да ради велике сугласности иде амо. Дôњи пострани нерви излазе под оштрим кутевима, дуљи су од горњих те се спајају далеко удаљено од руба. Наш егземплар потврђује Херово мнијење, да су поља испуњена ванредно фином мрежотином, јер се ова у њега мјестимице под лупом показује, да је добро сачувана.

Распрострањеност по времену: миоцен.

2. Из наслага мрког угљена у Ливну.

Myriceje Rich.

Myrica hakeaefolia Ung. *Таб. II., сл. 2., 3.*

Види горе Жупањац.

Myrica acuminata Ung. *Таб. II., сл. 1.*

Литература: Енглхарт, Нови приноси позн. фосилне флоре Босне, стр. 18.

Листови су тврди, линеарни и линеарно-копљасти, оштро назубљени или ситно испилани, продужени у дуги фини шиљак, на дну сужени; средњи нерв је јак, пострани, у колико су сачувани, приближују се, савити су и излазе под оштрим кутевима.

Распрострањеност: у олигоцену већа него у миоцену.

Moreje Endl.

Род: ***Ficus*** Tourn.

Ficus lanceolata Heer. *Таб. I., сл. 12.*

Литература: Енглхарт, Дбња Долина, стр. 20.

Листови су кожасти или прилично кожасти, копљасти или јајолико, ланцетасти, читава руба, на дну нагло стегнути и према петељци листа сужени; средњи нерв је јак, пострани теку смјером лука и излазе под оштрим кутевима.

Сродна садашња врст: *Ficus princeps* Kth. (Бразилија.)

Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен.

Apocynaceje Lindl.

Род: ***Neritinium*** Ung.

Neritinium dubium Ung. *Таб. II., сл. 6.*

Литература: Unger, Syll. pl. foss., III., стр. 17., таб. 5., сл. 5., 6.

Листови имаду петељке, дугуљасто су копљасти, зашиљени, читава руба, нешто кожасти; средњи нерв је јак, пострани нерви су једноставни, прилично равни, многобројни, паралелни.

Од листова *Neretinium majus* разликују се листови наше врсти тиме, што нерви теку до руба.

Сродна садашња врст: *Nerium oleander* L. (Јужна Европа), погледом на нерве.

Распрострањеност по времену: миоцен.

Myrsineje R. Br.

Род: ***Myrsine*** L.

Myrsine caronis Ung. *Таб. II., сл. 4.*

Литература: Unger, Syll. pl. foss.. III., стр. 21., таб 7., сл. 8.—11.

Листови су копљасти, с обје стране сужени, имају петељке, читава су руба, кожнати, средњи нерв је разговјетан, пострани нерви су њежни.

Распоред ових листова ваљда није сигурно установљен.

Ако Унгер у својој диагнози вели »nervis secundariis nullis« онда је тиме у протусловљу сл. 11., у које (Етингзхаузен [Ettingshausen] ју врста у *Apocynophyllum stenophyllum* Ung.) се виде пострани нерви. У нашег се егземплара, јер су ванредно ситни, ови виде само врло тешко, а каткада само под лупом.

Сродна садашња врст: Унгер упућује на *Myrsina flosculosa* Mart. (Бразилија.)

Распрострањеност по времену: миоцен.

Celastrineje R. Br.

Род: ***Celastrus*** L.

Celastrus pachyphyllus Ett. *Таб. I., сл. 20.*

Литература: Engelhardt, Flörsheim, стр. 381.

Листови су јајолики или јајолико-ромбични, скоро сједећи, с обје стране зашиљени, читава руба, кожасти, укочени; средњи нерв дебео, нервација као пређа.

Врло близу овој врсти је *Pterocelastrus oreonis* Ett. (Bilin, III., таб. 48., сл. 20.), али су у овога листови обрнуто јајолики а средњи нерв је на дну знатно јачи; и листови од *Celastras Bruckmanni* Al. Br. (Heer, Fl. d. Schw., III., таб. 121., сл. 27.—38.) показује много сличности, али се разликује тиме, што су мањи.

Сродна садашња врст: *Celastrus pterocarpus* D. C. (Кап.)

Распрострањеност по времену: олигоцен.

Sapindaceje Juss.

Род: ***Sapindus*** L.

Sapindus falcifolius Al. Br. *Таб. II., сл. 7., 11.*

Литература: Енглхарт, Дбња Тузла, стр. 38.

Листови су парно перасти, кожасти, листићи стоје наизмјенце и одијељено, читава руба, с петељком, нешто срполико савити, јајолико-копљасти или ланцетасти, зашиљени, на дну неједнако-страно према петељци листа сужени; средњи нерв је јак, обилни пострани нерви су њежни и теку у луку.

Сродна садања врст: *Sapindus surinamensis* Pois., *S. frutescens* Aubl. (Guiana.)

Распрострањеност по доби: олигоцен, миоцен, плиоцен.

Myrtaceje R. Br.

Род: ***Myrtus*** L.

Myrtus amissa Heer. *Таб. II., сл. 5.*

Литература: Bornstädt, стр. 18., таб. 2., стр. 2.; таб. 3., сл. 46.; таб. 4., сл. 8., 9.

Листови имају петељке, кожнати су, дугољасти. читава руба; пострани нерви стоје густо те су врло фини.

Сродна садашња врст: *Myrtus communis* L. (Средња Европа.)

Распрострањеност по доби: олигоцен.

Род: ***Eugenia*** Mich.

Eugenia haeringiana Ung. *Таб. II., сл. 9.*

Литература: Engelhardt, Jesuitengr., стр. 70.

Листови су кожнати, линеарно-копљасти, сужују се у кратку дебелу лисну петељку; средњи нерв јак, пострани нерви су савити, иду у облику лука, два најдбња су дужа него остали а иду рубом скоро паралелно.

Ово је први случај, да је нађено више листова заједно. Један је шиљат, други зашиљен а трећи узак и само као уломак сачуван.

Распрострањеност по времену: миоцен.

Papilionaceje Endl.

Род: ***Colutea*** L.

Colutea Salteri Heer. *Таб. II., сл. 12.*

Литература: Heer, Fl. d. Schw., III., стр. 101., таб. 132., сл. 47.—57.

Листови су непарно-перасти, листићи стоје измјенице, кожнати, дôњи јајолики, тупи или утиснути, горњи обрнуто срцолики, дубоко изрубљени; пострани нерви иду у лук.

Салашња сродна врст: *Colutea persica* Boiss. (Перзија.)

Распрострањеност по времену: миоцен.

Род: ***Dalbergia*** L.

Dalbergia retusaefolia Web. sp. *Таб. II., сл. 13.*

Литература: Енглхарт, Дôња Тузла, стр. 43.

Листови су непарно-перасти, листићи стоје наизмјенце, нешто су кожасти кратке петељке, обратно-јајолики, дугољасти, према дну сужени, на шиљку изрубљени; средњи нерв је јак, према врху стањен, пострани нерви већином су избрисани.

Сродна садашња врст: *Dalbergia ferruginea* Rosb. (Источна Индија.)

Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен.

Род: ***Cassia*** L.

Cassia berenices Ung. *Таб. II., сл. 8.*

Литература: Staub, Zsilthal, стр. 364.

Листови су перасти, листићи кратке петељке, танко-кожасти, јајолики или елиптични, зашиљени, на дну већином тупо заокружени, час јасно, час невидљиво неједнако-странични; средњи нерв је јак, пострани нерви су њежни, кадикад протуставни те се спајају у облику лука далеко од руба.

Сродна садашња врст: *Cassia laevigata* Wild. (Средња Америка.)

Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен, плиоцен.

Опаска: Осим нетом описаних останака нашло се неколико листова граминеја.

3. Из средоземног терцијера код Крупе.

Myrtaceje R. Br.

Род: ***Eugenia*** Mich.

Eugenia aixoon Ung. *Таб. II., сл. 14.*

Литература: Engelhardt, Stranitzen и т. д., стр. 180.

Листови су кожнати, кратке петељке, дугољасти, читава руба; средњи нерв је јак, пострани нерви су њежни, једноставно савити.

Сродна садашња врст: *Eugenia jambos* L. (Тропична Америка.)
Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен.

Papilionaceje Endl.

Род: ***Palaeolobium*** Ung.

Palaeolobium sotzkianum Ung. *Таб. II., сл. 16.*

Литература: Енглхарт, Босна и Херцеговина, стр. 21.

Листови су перасти, листићи читава руба, велики, пострани су јајолико-елиптични, на дну врло неједнаки, окрајњи листићи су дугољасти, обратно јајолики: пострани нерви су малобројни, паралелни и у луку спојени.

Пред нама је један пострани листић, у кога је дно врло неједнако. У једној поли излазе пострани нерви у шиљатијим кутевима него у другој.

Сродна садашња врст: *Cyclobium* sp. Benth. (Азија.) Унгер упућује на *Centrolobium* (Азија) као сродну врст.

Распрострањеност по времену: олиголен, миоцен.

4. Из слоја мрког угљена у Цазину.

Gramineje R. Br.

Род: ***Poacites*** Brogn.

Poacites laevis Al. Br. *Таб. I., сл. 13.*

Литература: Engelhardt, Himmelsberg, стр. 258.

Сламка је 5—7 *мм* широка, комади стапке су дуги, прутасти, листови 4—6 *мм* широки са 7—12 уздужних нерва.

Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен.

Cupressineje Rich.

Род: ***Sequoia*** Endl.

Sequoia Langsdorfii Brongn. sp. *Таб. I., сл. 11.*

Литература: Staub, Zsilthal, стр. 249.

Листови су линеални, на дну сужени, прирасли, доље идући, стоје густо, одстојни; средњи нерв јак.

Сачуван је само слаби фрагменат.

Сродна садашња врст: *Sequoia sempervirens* Endl. (Калифорнија.)

Распрострањеност по времену: еоцен, олигоцен, миоцен, плиоцен.

Oleaceje Lindl.

Род: ***Fraxinus*** L.

Fraxinus praeexcelsior Ett. *Таб. I., сл. 14.*

Литература: Ettingshausen, Schoenegg, II., стр. 7.

Листићи су кожасти, копљасти, на дну нешто коси и шиљати, на шиљку зашиљени, на рубу назупчани; средњи нерв је танак, пострани нерви одвајају

под шиљатим кутевима, они су фини, нешто савити, једноставни, терцијарни нерви теку мрежасто.

Да ли треба збиља разликовати под разним именима споменуте листиће *fraxinus*-а, могли би тек обилнији нови налази доказати.

Распрострањеност по времену: миоцен.

Acerineje D. C.

Род: ***Acer*** L.

Врст *Acer* заступана је само једним уломком крилатог плода, *шаб. I., сл. 17.*

Papilionaceje Endl.

Род: ***Dalbergia*** L.

Dalbergia primaeva Ung. *Таб. I., сл. 18., 22. (?).*

Литература: Ettingshausen, Sagor, II., стр. 48. Уз то Monte Promina, стр. 40., таб. 13., сл. 5., Leoben, II., стр. 46.; Engelhardt, Jesuitengraben, стр. 76., таб. 19., сл. 34., 35.; Heer, Zsilthal; стр. 23., таб. 6., сл. 1., 2.

Листови су перасти (?), листићи имаду петељке, јајолико-ланцеласти, зашиљени, читава руба; средњи нерв је разговјетан, пострани се нерви тешко распознају.

Врло слични су и листићи *Cassia petiolata* Ung. (Sotzka, таб. 44., сл. 6., 7.), али се одмах распознају дугом петељком.

Док се не докаже, да плод, приказан у *сл. 22.*, не иде овој врсти, стављам га амо. Налазимо га овдје први пута и то крај нетом описаног листића, акопрем и не у непосредној свези, ради чеса се може сматрати могућим, да обоје спада заједно.

Љуска има средњу величину, кожна је, стиснута, ланцетаста, једносјеменаста, финими жилицаиа.

Распрострањеност по времену: олигоцен.

Mimoseje R. Br.

Род: ***Acacia*** L.

Acacia sotzkiana Ung. *Таб. I., сл. 15.*

Литература: Енглхарт, Зеница—Сарајево, стр. 22.

Листови су двоструко перасти (?), листићи копљасти, кожасти или слабо кожасти.

Листићи врло се разликују величином; наш спада међу највеће те се према томе ниже уз швицарске. Одаје нам финију нерватуру као ниједан други познати комад, те је нешто кожаст, на дну неједнако-страничан, испод средине најшири.

Може се предмнијевати, да се под овим именом врстало листића разних врста.

Сродна садања врст: По Унгеру: *Acacia portoricensis* Willd. (Тропска Америка.)

Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен.

5. Из миоценских обалних лајтаформација у Брдима, котар Зеница.

Sapotaceje Endl.

Род: ***Sapotacites*** Ett.

Sapotacites sideroxyloides Ett. *Таб. II., сл. 10., 15.*

Литература: Ettingshausen, Sagor, стр. 12.

Листови су кожнати, обратно-јајолики или дугољасто-копљасти, читава руба, на шиљку заобљени, на дну сужени; средњи нерв је крупан, раван, пострани нерви су врло фини и паралелни.

Сродна садашња врст: по Ettingshausen-у *Syderoxylon cinereum* Lam. (Јужна Африка), *Achras sapota* L. (Јамајка, Венецуела) и др.

Распрострањеност по времену: била је досада само из олигоцена позната.

Papilionaceje Endl.

Род: ***Leguminosites*** Heer.

Leguminosites sp. *Таб. II., сл. 17.*

Уломак припада ваљда једној папилионацеји. Кожнат је, има петељку читава руба, упућује на елиптични листић, има слабо-јаки средњи нерв, врло фине постране нерве, који излазе под оштрим кутевима, стоје један од другог јако раздалеко те су једноставни или на крају разгранчени.

Не усуђујем се, да му дадем имена, али упозорујем на сличност са листићем *Erythrina daphnoides* Ung. из Радобоја (Syll. pl. foss., II., таб. 5., сл. 7.).

6. Из уклопа у плочастом вапненцу у дôњем, обали сусједном миоцену више Тушња-јарка код Тузле.

Род: ***Cinamomum*** Burm.

Cinamomum polymorphum Al. Br. sp. *Таб. I., сл. 19.*

Литература: Staub, Zsilthal, стр. 327.

Листови су петељкасти, елиптични, на дну мало сужени, зашиљени, троструко нервасти, пострани темељни нерви не иду рубом паралелно, теку неправилно према шиљку а имаду често у угловима, што их чине са средњим нервом жлијезде.

Наш се лист одликује од осталих асиметричким обликом.

Сродна садашња врст: *Cinamomum camphora* Nees. ab. Esenb. (Јапан.)

Распрострањеност по времену: еоцен, олигоцен, миоцен.

Sapindaceje Juss.

Род: ***Sapindus*** L.

Sapindus undulatus Heer. *Таб. I., сл. 16.*

Литература: Ettingshausen, Sagor, II., стр. 29.

Листови су перасти, кожасти, листићи сједе, копљасти су, на дну сужени, на шиљку зашиљени, на рубу валовити. Средњи је нерв јак, постранн нерви су танки, међусобно зближени.

Распрострањеност по времену: олигоцен, миоцен.

Осим тога нашао се на истом налазишту већи уломак од *Cinnamomum Scheuchzeri* Heer, један, који ваља свакако приписати *C. lanceolatum* Ung. sp., дугољасти комад сламке, који у једној поли показује нутрину и спада у *Poacites laevis* Al. Br. а иначе у метежу разних издераних листова различитих дикотиледонских биљака и неопредјељивих влакана трава.

Табла I.

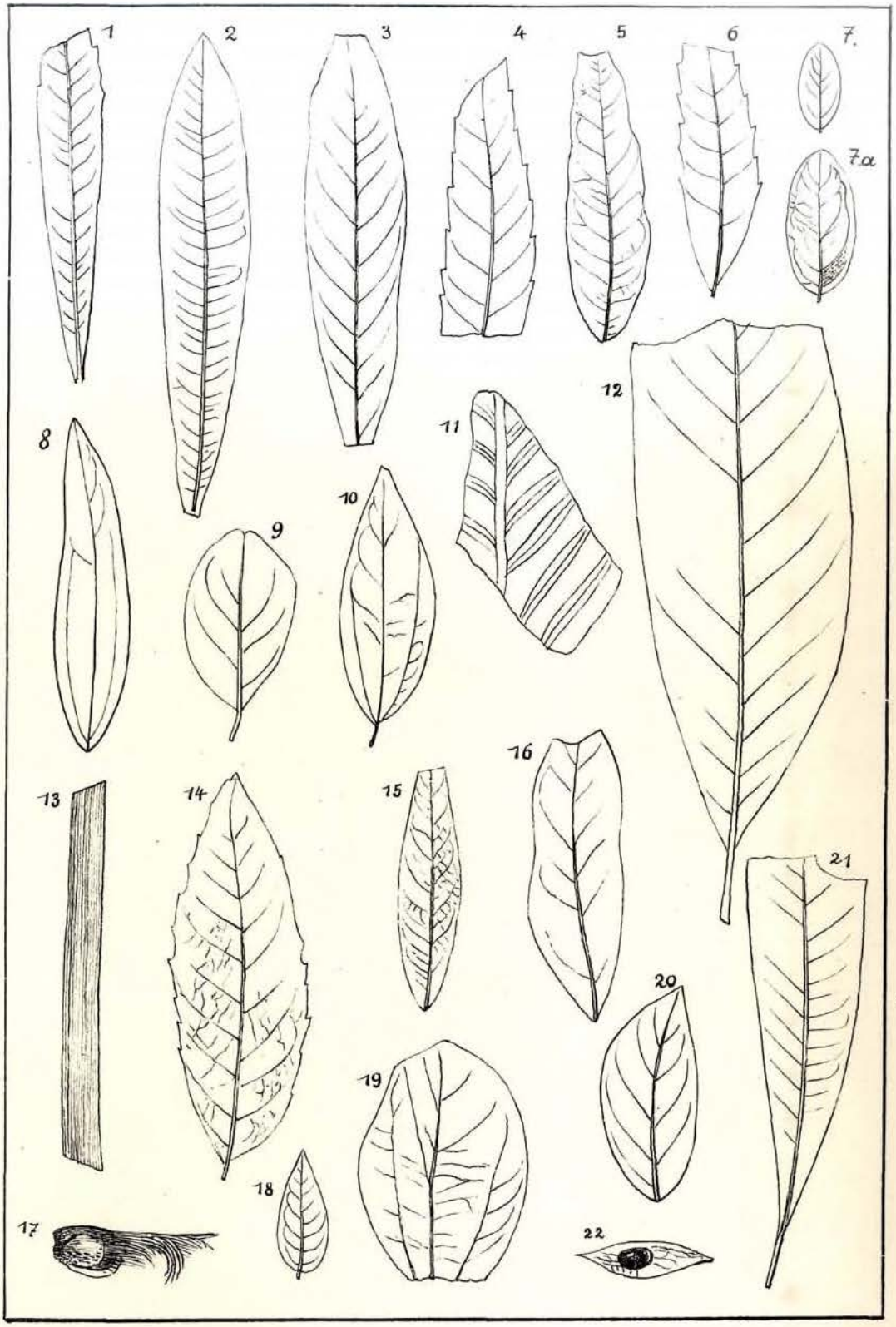

Табла II.

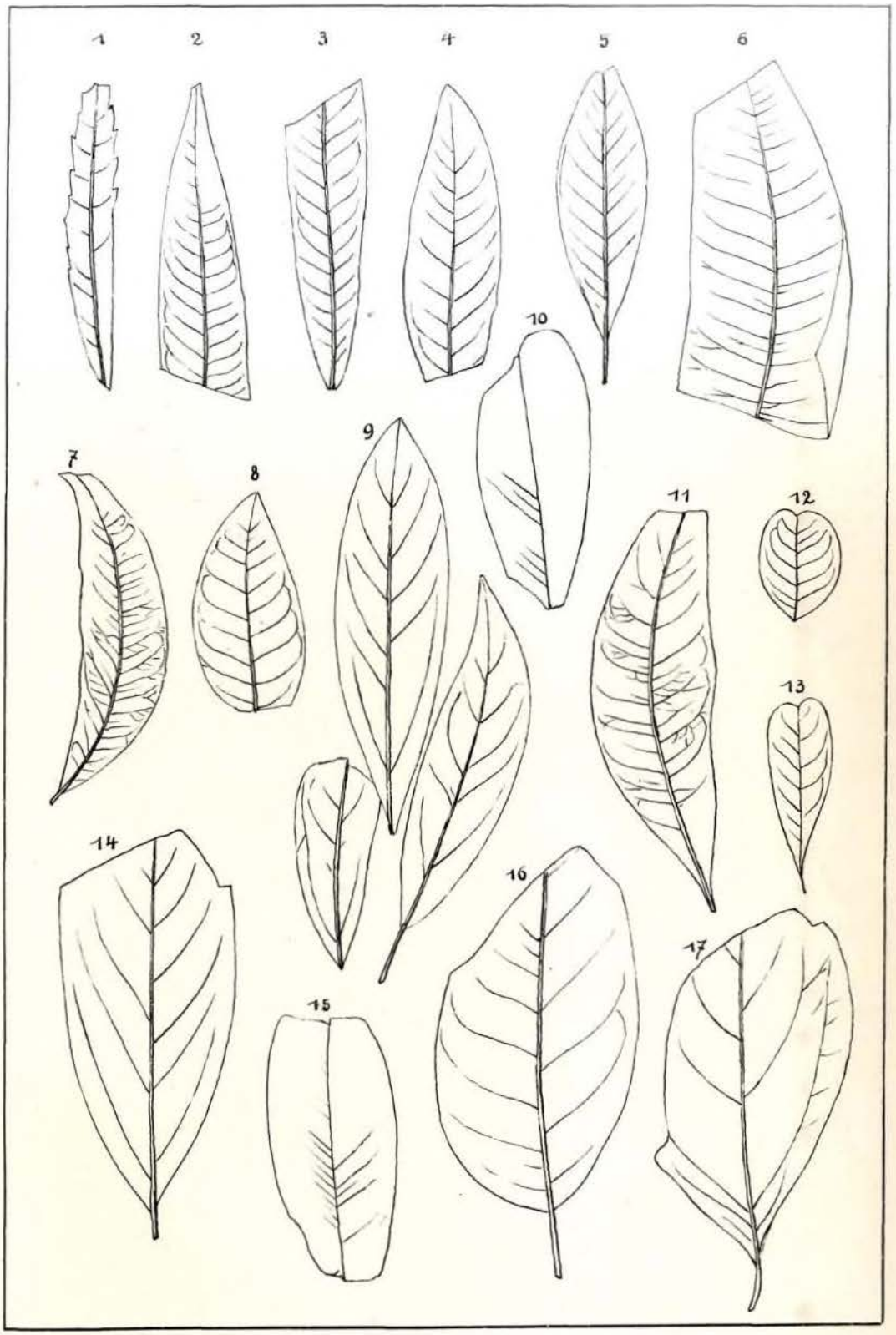

Алфабетски попис описаних биљевних останака.

	Страна
Acacia sotzkiana	392
Acer	392
Cassia berenices	390
Celastrus pachyphyllum	389
Cinnamomum lanceolatum	387
„ *polymorphum*	393
„ *Scheuchzeri*	386
Colutea Salteri	390
Dalbergia primaeva	392
„ *retusaefolia*	390
Eugenia aizoon	390
„ *haeringiana*	389
Ficus lanceolata	388
Fraxinus praeexcelsior	391
Leguminosites p.	393
Leguminosites subtilis	387
Myrica acuminata	388
Myrica hakeaefolia	385, 387
„ *laevigata*	385
Myrsine caronis	388
Myrtus amissa	389
Neritinium dubium	388
Palaeolobium sotzkianum	391
Poacites laevis	391
Quercus elaena	386
„ *lonchitis*	386
„ *neriifolia*	386
Sabal haeringiana	383
Sapindus falcifolius	389
Sapindus undulatus	393
Sapotacites minor	387
Sapotacites sideroxyloides	393
Sequoia Langsdorfii	391

Попис слика.

Табла I.

Слика 1., 21. *Myrica hakeaefolia* Ung.
„ 2. *Myrica laevigata* Heer.
„ 3. *Quercus elaena* Ung.
„ 4., 6. *Quercus lonchitis* Ung.
„ 5. *Quercus neriifolia* A. Br.
„ 7. *Leguminosites subtilis* Heer.
„ 7. *a* повећано.
„ 8. *Cinnamomum lanceolatum* Ung. sp.
„ 9. *Sapotacites minor* Ett.
„ 10. *Cinnamomum Scheuchzeri* Heer.
„ 11. *Sequoia Langsdorfii* Brongn. sp.
„ 12. *Ficus lanceolata* Heer.
„ 13. *Poacites laevis* Al. Br.
„ 14. *Fraxinus praeexcelsior* Ett.
„ 15. *Acacia sotzkiana* Ung.
„ 16. *Sapindus undulatus* Heer.
„ 17. *Acer.* Комад рода.
„ 18., 22. *Dalbergia primaeva* Ung.
„ 19. *Cinnamomum polymorphum* Al. Br. sp.
„ 20. *Celastrus pachyphyllus* Ett.

Табла II.

Слика 1. *Myrica acuminata* Ung.
„ 2., 3. *Myrica hakeaefolia* Ung.
„ 4. *Myrsine caronis* Ung.
„ 5. *Myrtus amissa* Heer.
„ 6. *Neritinium dubium* Ung.
„ 7. *Sapindus falcifolius* Ung.
„ 8. *Cassia berenices* Ung.
„ 9. *Eugenia haeringiana* Ung.
„ 10., 15. *Sapotacites sideroxyloides* Ett.
„ 12. *Colutea Salteri* Heer.
„ 13. *Dalbergia retusaefolia* Web. sp.
„ 14. *Eugenia aizoon* Ung.
„ 15. *Palaeolobium sotzkianum* Ung.
„ 17. *Leguminosites* sp.

Saopštenje o Acer obtusatum-u.

Napisao

Karlo Maly

(Sarajevo).

Sistematski položaj i opseg.

Prigodom ispitivanja sistematskog položaja mojeg *Acer bosniacum*[1]), kojeg sada smatram kao varijetetu, koja se dobro razlikuje od *A. obtusatum* Kit. ap. Willd[2]), osvjedočio sam se da se posljednji i *A. italum* Lauth ne mogu baš razdvojiti specifično (morfološki) jedan od drugoga kao dvije vrste sa više suvrsta, koje je kao takove opisao dr. Ferdinand Pax[3]) u obje monografije roda *Acer*. Ja sam već onda izrazio svoje mišljenje u jednoj opasci i rekao, da bi se moglo ili oba reda formi sakupiti u jednu cjelovitu vrstu, ili — što bi za sada svakako prirodnije bilo — razlikovati uprav onoliko vrsta, koliko Pax navada podvrsta. Ujedno sam za *A. italum* Lauth Dissertatio inaug. de *Acere* (1781) 32 br. 8. uveo starije ime *A. opulus („opalus")* Miller, Gardeners Dictionary ed. VIII br. 8. (1768), koju je novotariju djelomično uzeo u obzir C. K. Schneider u svojem poznatom djelu »Illustriertes Handbuch der Laubholzkunde« sv. II., str. 235. (1907.). Dok Pax obadvije skupine formi ovako dijeli:

1. *A. obtusatum* Kit. ap. Willd.
   Subsp. I. *euobtusatum* Pax.
   Subsp. II. *neapolitanum* (Ten.) Pax.
   Subsp. III. *malvaceum* Pax (kulturna forma).
2. *A. italum* Lauth.
   Subsp. I. *variabile* Pax sa varijetetama:
   α *opulifolium* (Vill.) Pax i
   β *opalus* (Ait.) Pax.
   Subsp. II. *hispanicum* (Pourr.) Pax.
   Subsp. III. *hyrcanum* (Fisch. et Mey.) sa
   α *euhyrcanum* Graf v. Schwerin (uključivo *A. intermedium* Panč. i *A. Martini* »Jord.«).

[1]) Isporedi Maly u Österr. botan. Zeitschrift LVI (1906) str. 95.: isti u Dörfler, Herbarium normale. Schedae ad Centuriam XLVII (1906) p. 189 br. 4614.

[2]) Species plantarum IV (1805) 984. Po O. Kuntze-u izašla je ta sveska u godini 1806.

[3]) Monographie der Gattung *Acer* u A. Engler Botanische Jahrbücher VI (1885) str. 287. i sl.; VII (1886) 177 i sl.; *Aceraceae* u A. Engler, Das Pflanzenreich (1902).

β *Reginae Amaliae* (Orph.) Pax.
γ *paradoxum* Bornm. et Sint.
δ *crassifolium* Pax.
ε *acutilobum* Graf v. Schwerin,

proizlazi po C. K. Schneider-u slijedeća slika[1]):

1. *Acer hyrcanum* Fisch. et Mey.
   Subsp. I. ? (bez imena) opisana azijatska suvrst.
   Subsp. II. *intermedium* Panč.
   Subsp. III. *hispanicum* (Pourr.)
   Po Paxovu postupku ne spada ovamo ovdje spomenuti *A. Martini* Jord. Jordanova je biljka po Chabertu jedna forma *A. monspessulanum*-a. Naprotiv ona biljka, koju je izdao Perrier de la Bathie u »Reliquiae Mailleanae« pod br. 342., kao *A. Martini* »Jord«, i koja je Pax-u očevidno samo predležala, po Chabertu[2]) je ukrštenje između *A. monspessulanum* i *A. opulus* Mill. i pripada k *A. Peronai* Graf von Schwerin[3]).
2. *A. opalus* Mill. i
3. *A. obtusatum* Kit. ap. Willd.

Pax razlučuje *A. italum* od *A. obtusatum* samo po »Foliorum lobi distincte acuti«, Schneider svoga *A. opalus* od posljednjega po istom znamenju i po poprečno manjim lišćem. Prvi mi je pisao godine 1905., da je vrlo teško, možda ne moguće provesti specifično razlučenje onih mnogih međuformi, ali drži da se moraju oba oblika jedino iz praktičnih razloga zadržati kao dvije vrsti. Uzroci ovog postupka su isti, koje su naveli n. pr. i Ascherson-a i Graebner-a u njihovoj klasičnoj »Synopsis der mitteleuropäischen Flora«[4]), te su postupali sa *Andropogon sorghum* ne u smislu Körnicke-ovom i Hackel-ovom kao jednom jedinom vrsti sa više podređenih oblika, već kao sa dvjema samostalnim vrstama, *A. halepensis* (L.) Brot. i *A. sorghum* (L.) Brot. u užem smislu. Dok se ovaj postupak dade iz vanjskih razloga opravdati u flori za jedno ograničeno područje, nije ovo umjesno u jednom monografskom prikazu, te se moraju takovi oblici bezuvjetno sjediniti u jednu vrstu.

Istoga je mnijenja očevidno također i Koehne, kada on u svojoj priznatoj dragocijenoj »Deutsche Dendrologie« (1893) str. 380. u opasci veli: »Moram priznati, da nijesam apsolutno mogao rastaviti mnogobrojne, k *A. obtusatum* W. K. i *A. italum* Lauth. računajuće forme po obliku listovih krajaka (Pax, Dippel Handbuch der Laubholzkunde, II. Band (1892) S. 442 ff.) i moram dvojiti o mogućnosti podjele u vrste, dapače i po ovdje razlikovanim formama *(A. obtusatum* i *A. italum)*[5]).

Kako se razabire iz slijedećih sinonima osim Pax »Monographie der Gattung *Acer*« (1886) ubrajan je *Acer obtusatum* radi toga također opetovano kao vari-

[1]) Razredba formi priključuje se ovdje onim, koje navada Graf v. Schwerin u Gartenflora XLII (1893) 359 i d. Na žalost nije mi stajala na raspolaganje ova radnja poznatoga poznavaoca roda *Acer*.

[2]) Bullet. de la Société botanique de France. Tome LVI (1909) str. 383 i d.; LVII (1910) str. 10.

[3]) Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft (1901) str. 134.

[4]) 2. svezak, 1. dio, str. 45.

[5]) Prelazne forme od *A. italum* var. *opulus* k *A. obtusatum* dopušta dapače sam Pax. Isp. Monogr. (1886) 226; *Aceraceae* p. 59.

jeteta u krug oblika od *A. opulus* Mill. (*A. italum* Lauth, *A. opulifolium* Vill.):

A. opulifolium Vill. var. *tomentosum* Tausch u »Flora« XII (1829) 549. Ovaj sinonim ne navada Pax u svojim radnjama; Koch, »Synopsis florae Germanicae« (1836) 134.

A. opalus Ait. β *A. obtusatum* Reichenbach »Flora Germanica excursoria» (1832) 769. Pax ju ne navada.

A. opulifolium Vill. β *obtusatum* Visiani »Flora Dalmatica«, III (1852) 221.

A. opulifolium Vill. β *velutinum* Boissier »Flora Orientalis« I (1867) 950.

A. italum Lauth. var *obtusatum* Aschers et Kanitz, »Catalogus cormophytorum et anthophytorum Serbiae, Bosniae etc. (1877) 89. Pax ga ne navada.

A. „italicum Lk." (sic!) β *obtusatum* Strobl u Österr. botan. Zeitschrift XXXV (1885) 432; do. »Verhandlungen der zoolog.-botan. Gesellschaft LIII (1903) 498. Pax-u ostao nepoznat također i ovaj sinonim.

Ja ću sada da obrazložim moje gore istaknuto mišljenje, podvrgnuvši ispitivanju sva po autorima iznešena znamenja za razlikovanje obiju oblika pogledom na njihovu valjanost.

Kao što je gore istaknuto, odlikuje se *A. opulus* izričitim šiljastim listovim krajacima od *A. obtusatum,* kome pripisuju kratke ili jako kratke, većinom zaokružene krajake (Zipfel).

Ali ova znamenja nijesu baš pronicava.

A. obtusatum var. *anomalum,* kojeg je Pax opisao u svojoj prvoj monografiji (1886) str. 224., ima »Foliorum lobi distincti, rarius breves, acuti« .... k tome pripadaju mnogobrojne forme sa djelomice tako jako zašiljenim krajacima listića, kakve još nikad nijesu zapažene na *A. opulus* (u užem smislu). Ja sam iste ubrao na Igmanu kod Sarajeva i predleže mi forme sa drugih nalazišta, koje se moraju ovamo pribrojiti. Pax-u je onda, kada je pisao svoje obje monografije, predležala jedna jedina ovamo ubrajajuća forma, koju je Josef Sadler u Hrvatskoj (gdje je nepoznat) ubrao, što ga je valjda i potaklo, te je istu držao kao abnormalnu rijetku pojavu, dovadajući je u vezu sa nepoznatim uzrocima. On je valjda iz istog razloga ovu varijetetu sasvijem izostavio u svojoj drugoj Monografiji (1902), jer po jednom pismu, što ga je meni pisao, uvjerivši se iz priposlatih mu primjeraka kao novim dokazima, ustaje opet za ovaj oblik. Ali ovaj oblik je bio tu također poznat kroz Borbása iz Nanosa kod Präwalda u Kranjskoj i iz kraja između Carlobaga i Oštarije[1]).

G. pl. Beck[2]) navodi ga sa Igmana kod Sarajeva, gdje sam ga ja našao u mnogobrojnim formama razvoja. Ovom obliku pripadaju također i oni meni predležeći primjerci iz Kernerove »Flora exsiccata Austro-Hungarica« br. 46., koje je Pichler kao *A. obtusatum* ubrao kod Veprinca, sjevero-istočno Monte Maggiora (Učka) i slika istoga u Hempel u. Wilhelm, Bäume und Sträucher des Waldes III 47. *„Acer opulifolium"* i *„A. opulus",* koji su stariji floristi opetovano navodili za Iliriju, pripadaju bar djelomice također ovamo, što je vrlo pojmljivo, pošto var. *anomalum* Pax također ubraja i paralelne forme gornjim dvama oblicima. Jedna je od istih onaj *„A. opulifolium"* kojeg Pospichal u

[1]) U Természett. Füzetek XIV (1891) 72.

[2]) U Annalen des k. k. naturhist. Hofmuseums (Wien) X (1895) 191.

svojoj »Flora der österr. Küstenländer« II 50 (1898) od *A. obtusatum* odvaja kao vrstu i navada ga iz Nanosa u južnoj Kranjskoj[1]). Očevidno je ovo ista ona forma, koju je Borbás (vidi gore) označio kao var. *anomalum* Pax. Ovaj javor, koji se u kroju lista podudara sa pravim *A. opulifolium* Vill, razlikuje se od ovoga samo gustom dlakavošću donje strane lista i ja sam mu radi toga nadio ime *A. obtusatum* var. *opuloideum*[2]).

Jedna druga forma naliči krajem lista više ili manje onoj, koja je poznata iz Italije pod imenom *A. opalus* Ait. u užem smislu i razlikuje se od ovoga samo jačom dlakavošću donje strane lista. Ja sam je prozvao *A. obtusatum* var. *pseudopulus*[1]). Ali time još nije iscrpljena raznolikost var. *anomalum* Pax. Na Igmanu sam osim toga ubrao formi, koje se od var. *opuloideum* razlikuju imenito veličinom listova, ali i takovih, koji se odlikuju kožastim sastavom rastora i vidljivo zašiljenim krajacima lista. Iz toga se vidi, da kroj lista ne samo da nije oznaka za razliku obaju oblika, nego dapače postoje ovdje vikarirajuće forme.

U veličini lista ne može se također naći vidljiva razlika[2]). Nađe se prečesto formi kod tipičnoga *A. obtusatum*-a, koji se u tome podudaraju sa *A. opulus*.

Isto je tako stalo i sa dlakavošću dônje strane lista. *Acer opulifolium* Vill. i *A. opulus* Ait. imaju listova, koji su u razvijenom stanju goli, nemalo goli, ili samo po glavnim žilama dlakavi, kod prvoga također smeđe dlakavi među žilama, kao kod lipe *Tilia cordata* Mill. Drveća sa golim ili nemalo golim donjim stranama lišća nalazi se također i u *Acer obtusatum*-a, koji je tu obično gusto vlasast. Smeđa dlakavost dônje strane lista može se kadikad zapaziti i na *A. obtusatum* var. *opuloideum*, tako na biljci Pospichal-ovoj iz Nanosa i na granama ubranim na Igmanu.

Pošto se morfološke oznake za razlikovanje ni u kojem pravcu nijesu pokazale kao temeljite, treba još istražiti, kako se odnose areali obiju oblika jedan naspram drugoga. *Acer opulus* Mill., u ograničenju, koji je ponovo dobio po Graf v. Schwerin-u i Schneideru, obuhvaća *A. opulifolium* Vill. i *A. opulus* Ait. Prvi se u svojem nalasku po Pax-u ograničava na zapadnu Švicarsku i na pograničnu Francusku, pošljednji na Italiju. *Acer obtusatum* Kit. nalazi se po Pax-u na Siciliji, Italiji i na Balkanskom Poluostrvu, a var. *africanum* Pax u Alžiru i Maroku. Boissier[3]) navađa *A. opulifolium* još iz drugih krajeva i to:

1. Macedonia supra Bresnik[4]) (Orphan!).
2. Tauria (Stev.)
3. prov. Transcaucasia Karabach (Hochen!).
4. montes Persiae borealis ad Ssamam (Buhse!).

Primjerci iz Macedonije pripadaju po Halácsy-u[5]) k *A. obtusatum*, kojeg je više puta ubrao u navedenom kraju Petkoff[6]), a oni pako iz Karabach-a po

---

[1]) Fritsch navodi ovu formu u drugom izdanju svoje Exkursionsflora für Österreich (1909) str. 403. kao *A. opulus* Mill. uz *A. obtusatum*.

[2]) Isporedi Glasnik XVIII (1906) str. 446. — Wissenschaftl. Mitteil. aus Bosnien u. d. Hercegovina XI 528.

[3]) Flora Orientalis I 949.

[4]) Ne Brasnik, kako piše Boissier l. c.

[5]) Conspectus florae Graecae I 289.

[6]) La Flore aquatique et algologique de la Macédoine str. 32., 132., 168.

Pax-u k *A. italum*-u subsp. *variabile* var. *crassifolium* Pax, koje je ponovo uvrstio u subsp. *hyrcanum* (Fisch. et Mey.) kao suvrstu. O drugim nalazištima nijesam mogao ništa stalnoga saznati. Ali i Graf v. Schwerin poznaje *A. italum* Lauth. iz Male Azije, sa Kaukasusa i Libanona[1]). Na žalost nije mi poznato da li ima i primjeraka sakupljenih na Libanonu, ili su pako njegovi navodi uzeti iz botaničke literature. Ja također ne mogu dakle odlučiti, da li su ova dva oblika, kako proizlazi iz Pax-ove Monografije, geografički rastavljeni i samo se na jednom mjestu — u Italiji sastaju ili ne. Ako se uzme prvo, onda se može *A. obtusatum* kao geografička »rasa« ili varijeteta uzeti k *A. opulus,* usljed čega on dobije sistematsko mjesto, koje mu, koliko se danas zna, samom pripada[2]), ako i nije baš bezuvjetni pristalica »petites espèces«. U referirajućim radnjama i lokalnim florama, mora će se bar već radi jednostavnosti zadržati stara označenja *Acer obtusatum* i *A. opulus.*

Nalaženje i geografsko rasprostranjenje Acer obtusatum-a.

A. obtusatum i *A. opulus* bili su već u tercijerno doba rasprostranjeni u nekoliko formi[3]). Danas je *A. obtusatum* karakterističan član u mješovitoj šumi (»karstna šuma«) *Ornus*-a, i voli izvrsno sunčane, kamenite strane u subalpinskoj i montanskoj vegetacijonoj zoni karstnih zemalja. Tamo se pojavljuje pojedince ili u manjim hrpama, ali ne tvori nikad većih šuma, i u društvu je različite bijelogorice[4]). Ako sveudilj priječi njegov rast brsteći hajvan, zaostane *A. obtusatum* kao grm i onda ne može ni plod da se razvije. Tlo u kojem raste sastoji se skoro uvijek samo od krečnjaka i poprječna visina u kojoj se nalazi, iznosi nešto oko 500—1300 *m.* Na prikladnim mjestima ima ga već od prilike i na 90 *m* a katkad ga nađe se i iznad 1400 *m.*

Forme javora *Acer opulifolium, A. opulus* i t. d., koje se navode za istočnu Evropu, pripadaju za stalno k *A. obtusatum*-u. Gdje ima kakve dvojbe o tome, izričito istaknuto je u slijedećem popisu do sada poznatih nalazišta. Dovoljan je samo jedan pogled u isti, da se vidi, kako je manjkavo naše znanje o rasprostranjenju ovog šumskog drveta i kako su potrebiti gdjekoji navodi da se potvrde. Za Austriju je bio kroz dulje vremena *A. obtusatum* skoro nepoznat[5]), dok je njegovo nalažanje u sjevernim zemljama Balkana očevidno precjenjivano. Tako su n. pr. njegova nalazišta u Srbiji za sada još sasvijem pojedince, njegovo nalaženje u Rumunjskoj (Friwaldsky) nije na novo potvrđeno a iz Bugarske je sasvijem nepoznat.

Vegetacijona linija *A. obtusatum*-a proteže se od [Ternovske šume (?), odnosno od] Nanosa u Kranjskoj duž Kupe, onda preko Samobora na Ivančicu, gdje mu je najsjevernije nalazište. Iz zagrebačkih gora i karlovačkog krša nije još poznat. Njegova vegetacijona linija okrene se onda preko Kleka kod Ogulina, Modruša, onda u istok preko radi njihove ljepote tako poznatih Plitvičkih Jezera

---

[1]) Handbuch der Laubholz-Benennung (1903) str. 156.

[2]) *A. opulus* Mill. subsp. (prol.) *obtusatum* Maly u Sched.

[3]) Pax, Monographie I (1885) 359 i d.; Aceraceae str. 66. i d.

[4]) U Macchijama i na jadranskom otočju manjka potpuno.

[5]) Tako je n. pr. istom u drugoj nakladi Fritsch's Exkursionsflora für Österreich (1909) str. 403.

i preskočivši u Bosni Bihać i Banju Luku, spaja mjesta Jajce, Travnik (Vlašić), Vareš i Rogaticu (Kovanje). U Srbiji je *A. obtusatum* samo sa jednog jedinog mjesta u najskrajnjem istoku, na Timoku, poznat, jer nalazište kod Studenice nije se više spomenulo od Boué-ovog vremena. Za Novipazar nema nikakvih vijesti. U Crnoj Gori su Kolašin i Andrijevica najsjevernija poznata nalazišta. Daljnji tok prekinute vegetacijone linije veže u evropskoj Turskoj mjesto Prizren, Šar-Dagh (Kalkandele), Köprülü (Žljeb) i Čaïrli-Dagh. Najjužnije nalazište ustanovio je Haussknecht u području vrela rijeka Aspropotamos i Salamvrias, već na grčkom tlu. Prema zapadu čini Adrija prirodno ograničenje areala. Izvan južne Austrije i Balkana nalazi se *A. obtusatum* još u južnoj Italiji, Siciliji, i u var. (rasa?) *africanum* Pax, koji se odlikuje usprav stojećim, jedno preko drugog prelazećim krilima ploda, u Maroku i Alžiru.

U kulturi uspijeva *A. obtusatum* po Hempel-u i Wilhelm-u još kod Christijanije[1]).

Imela (*Viscum album* L.) čini mi se, i koliko je meni poznato, nije zapažena na ovoj vrsti drveta.

Prije nego što pređem na nabrajanje do sada poznatih nalazišta *A. obtusatum*-a, rado bih saopštio narodna imena, koja su mu nadjeli južni Slaveni (Hrvati i Srbi). Najviše se zaista čuje »crveni javor«, ređe »crni javor« ili »Rudelj«[2]). Prvo ime odnosi se valjda isto tako i na crvenkasto drvo[3]) i na crvenu koru žila, kao i na jesenje upadno crveno bojadisanje peteljki lišća, zatim lišće i mlade grane[4]). Uostalom su i prvi izrasti (Triebe) i listovi i mladi plodovi češće u proljeće prilično živahnim crvenilom prevučeni.

Nabrajanje dosada poznatih nalazišta.

Sjeverna Afrika: Maroko i Alžir. Ovdje također i var. *bosniacum* Maly, koju je ubrao Chabert (Forêts montagnes Aït Daoud Kabylie). Krila plodova, koja sam ja pregledao, bila su razapeta (spreizend), ređe uspravostojeća.

Sicilija: U gorama višekrat, naročito na Etni (Strobl u Österr. botan. Zeitschrift XXXV 432; do. u Verhandl. d. zoolog. botan. Gesellschaft LIII 498).

Italija: Po Pax-u po svoj prilici na jug ograničen. Navod Arcangeli-ov o *A. opulifolium* β *obtusatum* »piu comune delle specie«, nije valjda ispravan. (Compendio della Flora Italiana ed. 2 p. 470).

Markgrofovija Gorica i Gradiška: ?Ternovanska šuma (A. Engler, Die Pflanzenformationen und die pflanzengeographische Gliederung der Alpenkette [1901] 8). Što ja znam niko ga više ne spominje za ovo područje, radi toga neizvjesno.

Kranjska: Na Nanosu. Samo na južnim obroncima kod »Nikolaus Kapelle« povrh Gradišća (ca. 440 *m*; Paulin, Flora exsiccata Carniolica br. 938.) i ispod Vrata (Pospichal, Flora d. österr. Küstenl. II [1898] 50 kao *A. opulifolium*. Borbás u Termesz. Füz. XIV 72 kao *A. obtusatum* var. *anomalum* Pax. Na Snežniku

---

[1]) Die Bäume und Sträucher des Waldes III str. 48.

[2]) Pichler, Prilozi poznavanju narodnih imena biljaka u Hercegovini. Mostar 1905., str. 10. (Pod *A. italum*.)

[3]) Hempel und Wilhelm, n. d. m.

[4]) Isp. Hirc, Bjelogorica Gorskoga kotara str. 4.

(Krainer Schneeberg; Ginzberger u Österr. botan. Zeitschrift 1909 str. 344.). Moguće da bi se još našao i južno od Save.

Istrija: U šumama na Slavniku (Marchesetti, Flora di Trieste p. 89), rijetko i uvijek samo pojedince na brdima oko Draguća (Loser u Österr. bot. Zeitschrift XIV [1864] str. 382. kao *A. opulifolium*), među Gallignanom i Pedenom jugoistočno od Pisina, na istočnoj strani Šija (Pospichal n. d. m. str. 48.), oko Veprinca (Pichler u A. Kerner, Flora exsiccata Austro-Hungarica br. 46.; meni predležeći egzemplari pripadaju k var. *anomalum* Pax), iz Voloske do bunara cara Josipa (Giacich u Flora XXVII 1844 str. 275.), na Monte Maggiore (Freyn u Termész. Füz, III parte IV 1879: Zur Flora des Monte Maggiore p. 5 [Val Trebiško]) i na Sisolu (Sendtner u Flora XXXI [1848] str. 236. pod br. 217.). Rijetko kod Dignana i Marzana (O. Sendtner 1841 po Freyn-u u Verhandl. der zoolog.-botan. Gesellschaft XXVII [1877] str. 297. Visina 140—150 *m* čini se da je malo preniska i mogla bi se ispraviti na 140—200 *m*. Freyn ga nije vidio). Kultiviran kod Pisina (Tommasini po Reichenbach, Deutschl. Flora V 46—47 kao *A. opulus*), Rovigno (Freyn n. d. m.) i Barbana blizu Arse (Pospichal n. d. m.). Na Monte Ossero (588 *m*) na otoku Lošinju (Beck, Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder str. 425.; Marchesetti, Flora dell' Isola di Lussin [1895] i Haračić, L' Isola di Lussin [1905] ne spominju).

Ugarska: U Ugarskoj u užem smislu ga nema (isp. Borbás u Termesz. Füz. XIV 72. Navod u Hempel i Wilhelm, Bäume und Sträucher des Waldes III 48 »im südlichen Ungarn« nije dakle ispravan). Stariji navodi: na Szokoli kod Erdö-Bénye u južnoj županiji Zemun (Kitaibel po Neilreich-u »Aufzählung der in Ungarn beobachteten Gefäßpflanzen« str. 298.) i kod Peća (Fünfkirchen) (Nendtwich u Verhandl. d. zoolog.-botan. Gesellschaft XIII 566 nijesu nanovo potvrđeni, posljednim pogledom na njihovu ispravnost dvojio je već A. Kerner l. c. K. Koch je u svojim Wanderungen in den Orient I 85 naveo »tupolisti javor« iz Domugleda kod Herkulesbada. Ovo je Neilreich-a potaknulo da protegne ovaj navod na *A. obtusatum* (Neilreich n. d. m., Nachträge str. 87.). Kako mi A. v. Degen dobrotom saopštava, razumijeva K. Koch u svojoj Dendrologiji I 526 za čudo pod njemačkim imenom »stumpfblättriger Ahorn« (tupolisti javor) *A. pseudoplatanus*, koji se zaista također na Domugledu nalazi (Degen, Die Flora von Herkulesbad [1901] str. 16.), dok *A. obtusatum* pouzdano tamo manjka.

Hrvatska: Na podnožju Ivančice u Varaždinskoj županiji (Schlosser u Österr. bot. Wochenblatt IV 122)[1]) i oko Sutinskog, jugoistočno od Krapine (Schlosser-Vukotinović, Syllabus p. 179.). Kod Samobora u zatvorenim sastojinama (Klinggräff u Linnaea XXXI 13 kao *A. opulifolium* Vill.). Na Risnjaku (Simonkaj u Ungar. botan. Blätter II 26). Na gornjoj Kupi u Leskovoj dragi kod Kuželja visoka stabla od 100—120 *cm* u promjeru, kod Grbajele, Tihova i Ševnice nedaleko od Broda (Hirc u Österr. botan. Zeitschrift 1886 str. 58. do. u Rad Jugoslav. Akad. CXXVI 18, 43). Na Debelom brijegu kod Delnica (Hirc, Revizija Hrvatske Flore I [153]). Oko Mrzle vodice, u primorskim brdima Hrvatske često sa *Fraxinus ornus*, ali većinom obršten i izgrižen od hajvana i po tome poput grma i sterilan (Borbás u Termesz. Füz. XIV 72). Velika Kapela: Bijela

[1]) Po tome bilo moguće da se *A. obtusatum* također nađe još i u pograničnoj Štajerskoj.

Lašica (Boller u Verhandl. der zoolog.-botan. Gesellschaft 1892 str. 243.). Na Pećniku (Hirc n. d. m.) i Kleku kod Ogulina (Schlosser u Österr. botan. Wochenblatt XXX [1857] 248. Borbás, do. 1894 str. 428.; G. v. Beck u Ungarische botan. Blätter V 95 i sl.; Morton n. d. m. X 329). Među Modrušem i Brinjom i blizu Brloga (Kitaibel, Plant. rar. croat. [Manuskript] po Neilreich Vegetationsverhältnisse von Kroatien str. 214.). Na Vratniku kod Senja (Schlosser u Österr. botan. Wochenblatt II [1852] str. 345. ka *A. opalus;* Borbás po Pax-u n. d. m. str. 224.). U južnoj Hrvatskoj često (Schlosser-Vukotinović, Flora Croatica, str. 386.). Kod Plitvičkih Jezera (Borbás, Temesz. Füz. n. d. m.; v. Beck, Schiller, Hirc), na Plješevici (Kitaibel Diar. itin. Croatici po Neilreich, Vegetationsverh. v. Kroatien str. 214.; Boller n. d. m.; Schiller 1903, Rossi u Ungarische botan. Blätter XII str. 43. i 78.), u Vilenoj i Frkašić dragi, na Mrzinu kod Korenice (Kitaibel po Kanitzu u Verhandl. d. zoolog.-botan. Gesellsch. XIII 531). Na Vrebačkoj Stazi između visoravni Krbave i Like (Schlosser u Österr. botan. Wochenbl. VII [1857] str. 271.) i na posljednoj (Kitaibel n. d.). m. U visokim stablima između Brušana, Oštarije i Carlobaga (Borbás n. d. m. Degen u Ungarische botan. Blätter IV [1905] str. 249.; tu se također nalazi po Borbás-u i var. *anomalum* Pax.) U šumama između Oštarije i Gospića (Poscharsky, Beiträge zur Flora von Kroatien [1896] str. 62.). Na brdu Sinjal kod Svice u Gackom polju (Degen u Ungarische botan. Blätter X 245). Na Velebitu kod sv. Mihajla (Schlosser u Österreich. botan. Wochenblatt II [1852] str. 345.), Velika Orlja (Urlaj), Stirovačka poljana (Kitaibel po Neilreich-u n. d. m.), Visočica i Višenura (Borbás n. d. m.). Dalja nalazišta u Hrvatskoj mogu se naći kod Hirca, Revizija Hrvatske Flore I (153 i sl.), do. Bjelogorica Gorskoga kotara (1896) str. 4. i sl. i Simonkai, Conspectus Acerorum (1908) 30.

Dalmacija: Na Velebitu (v. g.). Na Promini, kod Vrlike, na Svilaji, na Prologu na bosanskoj granici, kod Sinja, Aržana (Visiani, Flora Dalmatica III 221; Alschinger po Österr. botan. Wochenblatt III [1853] str. 407., gdje?). Obronci Velike Paklenice blizu Jurline kod Starog grada, od ca. 400 *m* pa naviše rasprostranjen (Janchen u Mitteilungen des naturwissenschaftl. Vereines an der Universität Wien VI [1908] 94). Na Dinari u Sutini sutjesci (Janchen i Watzl u Österr. botan. Zeitschrift LVIII [1908] 294). Na obroncima Snježnice južno od Trebinja i na brdima kod Dubrovnika (L. Adamović, Herbar.), ? kod Herceg Novog (Poscharsky, Beiträge zur Flora von Kroatien und Dalmatien str. 22., isp. str. 62.).

Bosna: Raštrkan po brežuljcima obraslim grmljem zapadno od Banja Luke (P. Conrath u Österreich. botan. Zeitschrift XXXVIII [1888] str. 51.). Ovo je najsjevernije do sada poznato nalazište u Bosni. U dolini Vrbasa između Banje Luke i Jajca (Maly, Crawford 1905). U dolini Crne Rijeke kod Varcar-Vakufa sa *A. monspessulanum* (Vandas u Zpráva realného a vyššího gymnasia u Kolině 1895 str. 18.). Liskovica i Grabež sjeverozapadno od Jajca (Formánek u Österr. botan. Zeitschrift XL [1890] str. 98). Kod Karaule Gore između Travnika i Jajca, stara lijepa stabla (O. Reiser, usmeno). Na brdskim obroncima oko Jasenice potoka blizu Skomorja kod Travnika (Maly, 1913). Oko Travnika (Sendtner u dnevniku »Das Ausland« [Stuttgart] 1848 str. 219.), n. pr. kod Bukovice (Sendtner n. d. m. str. 570.), Ovčarevo (Freyn-Brandis u Verhandl.

d. zoolog.-botan. Gesellschaft XXXVIII [1888] str. 600), na Vlašiću (Sendtner n. d. m. 575 i Beck, Vegetationsverhältn. der illyrischen Länder str. 291.) i na Vilenici (Brandis, Herbar.). Na zapadnom i istočnom podnožju Ilice, na sjevernom vrhu Jedovnika prema Drvaru, ispod Kamenice i iznad Rekovca kod Drvara; između Ribnika i Poljane; područje Šator planine; Strmac i Prokos presedlo, Mlinski potok i Jezero kamen, ispod Jezera, Prisjeka i Popovići, ispod Ognjavicoga vrela na Plaženici; Osmanagića kosa. Uspinje se od prilike 600 *m* pa jedva do preko 1400 *m*. U šikari između Ljuše i Glogovca. Na vrelu Kicevelo brdo zapadno od Glogovca. Na Prologu kod Livna (Handel-Mazzetti, Stadlmann, Janchen i Faltis u Österreich. botan. Zeitschrift LVI [1906] str. 30.; do. u Mitteil. d. naturwissenschaftl. Ver. an der Universität Wien, 1905, str. 44., 47., 53.). U bukviku blizu Semešnice potoka kod Dônjeg Vakufa (Stadlmann u Mitteil. n. d. m. 1911 str. 102. i sl.). Na Troglavu kod Livna (Beck, Vegetationsverhält. str. 290.). Na obronku Strmca prema Grkovicu u Dinari (Janchen i Watzel u Österr. botan. Zeitschrift LVIII 294). Blizu Banje ruše kod Visokog (Maly 14. septembra 1909.). Između Borovice i Vareša i u dolini Stavnje (Sendtner n. d. m. str. 663., 666.). Često oko Vareša, naročito na Rajčevcu i oko Kralupa (Protić u Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Herceg. X 681). [Gosp. direktor dr. Đ. Protić češće je pisao u svojim botaničkim radnjama, da je našao *A. obtusatum* na istim mjestima kao *A. pseudoplatanus* L. Ja sam uzeo u ovu radnju samo ona nalazišta, koja on izričito navađa pod *A. obtusatum*]. Po krečnjačkim stijenama blizu Kovanja kod Rogatice, u Ozrenu planini na Nebesnoj i kod sela Jasekavica (v. Beck u »Annalen des k. k. naturhist. Hofmuseums«, Wien X 191; Maly septembra 1906). Oko Sarajeva na Grabovom potoku, Bukoviku, u sutjeskama Miljacke, na Mokranjskoj i Paljanskoj Miljacki, na visini Haluge, kod Haliluka (Maly), na Lipovcu (Starigrad) (v. Beck n. d. m. II 86; Maly), kod Dovlića na Trebeviću, na Igmanu mjestimice često [Lokvansko brdo ca. 1300 *m*, Stupnik, Golo brdo, kod Vrela Bosne od ca. 550 *m* pa naviše, Redeljače luga istočno do blizu Guvništa i Krupca (Maly), kod Jasena i Presenice (v. Beck n. d. m. X 191)]. Kod Gračanice — Paroša u prozorskom kotaru (Maly, 17. jula 1910.). U visokoj šumi oko Zagorja i na obali Sutjeske (Boué, La turquie d'Europe I 421). Često oko Sutjeske i na Prijevoru kod Suhe (Protić u Glasniku n. d. m. XIV 41). Povrh Rastelice (Maly 28. augusta 1908.).

Hercegovina: Na Ivanu (Maly, 28. jula 1912.). Na Preslici [Vandas u Sitzungsberichte der k. böhmisch. Gesellsch. der Wissensch. 1890 str. 257.; n. pr. na Golom brdu kod Bradine (Maly, Crawford 1905)], Zvekoša i Visočica planina, u sutjesci Rakitnice (Maly). U gornjoj dolini Neretve kod Glavatičeva (Reiser, usmeno). Na Bjelašici kod Gacka (Murbeck, »Beiträge zur Kenntnis der Flora v. Südbosnien« str. 151.; v. Beck, Vegetationsverhältnisse str. 297.). Na Crvnju (Beck n. d. m.). Na Prenj planini (Beck, Annalen n. d. m. II 86; Vegetationsverhältnisse etc. str. 296.), tako n. pr. na Borašnici (Degen po Beck-u n. d. m. X 191), u Boračkoj dragi (Protić u Glasniku n. d. m. XX 281; Maly), u gornjoj dolini Idbara sa *Pinus nigra, P. leucodermis, Taxus baccata* etc. (pl. Beck, Vegetationsverh. str. 359.; Maly), na Prislabu[1]) (Vandas n. d. m.), na Glogovu (Beck, Annalen X 191) i na brdskim obroncima Glogoš-

[1]) Jedno predgorje Prenja, koje na specijalnoj karti 1:75.000 fali.

nice doline (Maly), Porim do 1073 *m* (Boué n. d. m. str. 421., 463.; Vandas n. d. m.), Podporim (Maly septembra 1908). Na obroncima Malog Veleža oko Nevesinja, ca. 1000 *m* (Vandas u Österr. botan. Zeitschrift XXXVIII [1888] str. 335.) i na Veleži (Murbeck n. d. m. 151). Zapadno od Neretve u gorskom masivu Čvrsnice (Fiala u Glasniku VIII 299; i to kod Musić stana i na drugim mjestima sjevernog obronka; na Plasi, u sutjesci (Dive) Grabovice (Beck n. d. m. X 191; Maly) i u sutjesci ispod Petralja, u dolini Drežanke, na Neretvi kod Grabovice, Drežnice i Raškegore silazeći do 90 *m* (Maly). Na Čabulji (Beck n. d. m. X 191; Prodan u »Ungarische botan. Blätter« XI 76 [na Ledenici potoku] Maly). Oko Mostara kod Vrela Radobolje (Crawford 1905; ca. 120 *m*; da nije kultiviran?). Kod Trebinja istočno do na crnogorsku, južno do na dalmatinsku granicu: Na Gljivi, oko Dubovca, u Medovom dolu i u dolini Raduš Brodo; ovo mjesto fali na specijalnoj karti 1:75.000 (Pantoscek, Beiträge zur Flora und Fauna der Hercegovina etc. str. 109.), Rudjin dô i Petni vrh između Arslan Agića Mosta i Orahovca, kod Lastve, Bogovića sela i Graba (Vandas u Österreichische botan. Zeitschrift XXXVIII [1888] str. 335.), u kamenitoj pećini Carica, kod Konjušnice, na obronku Šljemena, kod sela Ulice između Graba i Vrbanje, na Svitavcu i Stirovniku (Vandas, Další přispěvky ku pozn. květ. Bosenské a Hercegov. [1892] 14) i na Orijenu (Adamović, Exsicc.! t. j. var. *bosniacum* Maly po Ungarische botan. Blätter VII 219).

Srbija: Brda sjeverno od Studenice u čačačkom okrugu do 1073 *m* (Boué n. d. m. I 421). Od tog vremena ne navodi se više s tog mjesta. Na obali Timoka u pirotskom okrugu na putu od Balte Berilovace u sv. Nikolu (Pančić, Додатак Флори кнежевине Србије [1884] 127). Ovo su sva nalazišta u Srbiji, što su meni poznata.

Acer italum sa citatom Reichenbach, Icones florae Germanicae et Helveticae V tab. CLXIII sl. 4827. u Pančića, Шумско дрвеће и шибље у Србији [1871] str. 21.; do u Флора кнежевине Србије str. 211. i nalazištima: Na Leskoviku (u Ozren Planini) u aleksinačkom okrugu, na Bučanskoj gori i na Plešu u knjaževačkom okrugu, onda *Acer opulifolium* u Petrović, Додатак флори околине Ниша [1885] 47 sa Viša blizu manastira Sv. Bogorodice (istočno od Niša na Nišavi) i sa Sure planine pripadaju po svoj prilici k *Acer hyrcanum* Fisch. et Mey. Ovo proizlazi odatle, što je Pančić, Nova Elementa ad Floram Principatus Bulgariae (1886) p. 19 pod *A. italum* sa Rila u Bugarskoj po Velenovsky-u, Flora Bulgarica p. 110 razumijevao gornji javor, što i opisi potkrepljuju ovo značenje[1]).

Crna Gora: U distriktu Ćeklići kod Dobre strane na dalmatinskoj granici (Pančić, Elenchus plantarum vascularum in Cerna gora [1875] p. 17). Oko Lovčena (Mte. Sella) (Tommasini u Flora XVIII [1835] Beibl. II 22; Adamović, Exicc.!). Javorov dô (Orani dô) kod Cerova (Pantoscek n. d. m.). Na putu sa Cetinja [Cetinjsko polje (Baldacci, Биље Цетињскога поља str. 3., kao *A. opulifolium*)] preko Bukovice i Oranog dola k manastiru Ostrog (Baldacci, Cenni et appunti intorno alla flora del. Monten. p. 21). U šumama iznad manastira Pive (Rohlena, u Ungar. botan. Blätter VI 153). Kod Borkovića,

[1]) Isp. Borbás u Termeszett. Füz. XIV (1891) 73, koji temelji na *A. italum* Pant. svoj *A. hyrcanum b)* var. *cordisectum*.

Varda do preko 1300 *m* (Rohlena, Fünfter Beitrag zur Flora von Montenegro str. 23.). U Peručića dolu ispod Koma (Pantoscek n. d. m.). Između Andrijevice i Kolašina (Baldacci, Altre notizie int. alla flora del Montenegro str. 60.).

Onaj po Baldacci-u u Mem. R. Acad. Sc. Ist. Bologna ser. V tom. IX p. 524 kao *A. opulifolium* »Ad. gjamija« pagi Iftian in Alb. montenegrina zabilježeni javor spada po priposlatim komadima k *A. hyrcanum* Fisch. et Mey.

Albanija: Nije rijedak u gorskom kraju istočno od Skadra (Grimus von Grimburg u Verhandl. d. zoolog.-botan. Gesellschaft 1871 str. 1349. kao *A. opulifolium.* Kao veliko drveće (stabla) raštrkan po hrastovim šumama u dolini bijelog Drina između Prizrena i 2. Hana 195—228 *m* [1]); kao grm po hrastovom grmlju Kobilice doline kod Kalkandele, po škriljavcu, 276—910 *m* [2]) (Griesebach, Spicilegium Florae rumelicae et bithynicae I 155). Na Žljebu jugoistočno od Köprülü, zatim između Krčeva i Padališta oko 985 *m* (Boué, La Turquie d'Europe I 421, 463). Na brdu Vakovče između sela Stene i Konsko na Presba jezeru (Petkoff, La Flore aquatique et algologique de la Macédoine du SO. p. 32, 132, 168 kao *A. obtusatum* var. *bosniacum* Maly f. *glabra)* i na brdima kod Petrine između Resne i Ohride (Petkoff n. d. m. kao *A. obtusatum* subsp. *neapolitanum* forma). Iznad Bresnika južno od Presba jezera (Orphanides, Flora Graeca exsiccata br. 1048. kao *A. opulifolium;* isp. Halácsy, Conspectus florae Graecae I 289).

Macedonija: Na Čaïrli Dagh-u (L. Charrel u Österreich. botan. Zeitschrift XLII [1892] str. 272. kao *A. opulifolium).*

Bugarska (istočna Rumelija): Pax navodi *A. obtusatum* var. *genuinum* Pax također iz Rumelije s citatom (Friv.) [3]). Ovaj se navod temelji na mladim nerazvijenim granama, koje je C. Hinke, jedan od sakupljača Frivaldsky-evih, ubrao u gorama kod Karlova. Oznaci istih kao *A. obtusatum* protuslovio je već Griesebach [4]). A. v. Degen, koji je istražio originale, saopštuje mi pismeno, da primjerci skoro sa sigurnošću pripadaju k *A. intermedium*-u Pančić. Ovo je tim vjerovatnije, što *A. intermedium* predstavlja jednu formu *A. hyrcanum*-a, koja je po Velenovsky-u u Flora Bulgarica p. 110 već više puta nađena u Bugarskoj.

Sjeverna Grčka: Između Chaliki, Krania i Klinovo u Pindus tymphaeus (Hausknecht, Symbolae ad floram graecam u Mitteilungen des Thüringischen botanischen Vereines, Neue Folge, Heft 5 [1894] str. 63.). U mješovitoj šumi ispod Chaliki na jugozapadnoj strani 1300—1400 *m* zatim u hrastovim šumama kod Kotura, na južnoj strani 1100—1200 *m* (Maire et Petitmengin, Quatrième fascicule Étude des Plantes, recoltées en Grèce [1906] 1908 p. 57). Ovo drvo nazivlju tamo agrioplatanos, kod Vlaha agrioplatanou ili xiroplátanou, kao također *A. Heldreichii* Orphan. i *A. platanoides* L. (Maire n. d. m.; Heldreich, Die Nutzpflanzen Griechenlands str. 56.). Ovo su najjužnija poznata nalazišta od *A. obtusatum*-a.

---

[1]) Navedene visine su preniske pošto već iznaša dolina Drina kod Prizrena (518 *m*) od prilike 340 *m*

[2]) Također prenisko uzeto, pošto već Kalkandele leži 436 *m* nad morem.

[3]) Monographie (1886) l. c.

[4]) Spicilegium I 155.

Dodatak.

Primjedbe o Acer bosniacum Maly.

Ja sam ovaj oblik, od kako sam ga otkrio, opetovano promatrao i na temelju toga mogu ga samo kao varijetetu od *A. obtusatum* smatrati [1]). Oblik lista kod prvoga je vrlo različit i kolebao je u istoj mjeri kao kod samog *A. obtusatum*-a [2]). Najstalnija oznaka je gusta, kratka dlakavost godišnjih izrasta i peteljki lišća. Oblici, koji su više ili manje ogoličeni, vrlo su rijetki. Ova upadna, čudnovata dlakavost nađe se n. pr. također i u

A. orientale (creticum) L. var. *trichocladum* Bornmüller u Verhandl. der zoolog.-botan. Gesellschaft XLVIII (1898) str. 571.

A. monspesulanum L. var. *villosum* Laguna Flora forest. II 127

A. italum Lauth [subsp. *hispanicum* (Pourr.) Pax] var. *granatense* (Boiss.) Willk. et Lange, Prodromus florae Hispanicae III 561 (1878) [3]) kao oznaka vrsti u *A. fallax* Pax (Dalmacija), *A. barbinerve* Maxim., *A. cissifolium* C. Koch etc. U *A. campestre* L. nađe se često ova dlakavost, ali čini se da ovdje nema sistematske vrijednosti.

Glavni razlog, zašto ja više *A. bosniacum* ne mogu smatrati kao vrstu, leži također i u tome, da se uvijek pojedince nalazi, i to kako se čini u cijelom području rasprostranjena *A. obtusatum*-a, u Africi (vidi gore) i na Balkanskom Poluostrvu.

Na svršetku moje radnje zahvaljujem svoj gospodi, koja su me pri tom pomagala, kao profesoru dru. A. pl. Degenu u Budimpešti, prof. dru. Ferdinandu Paxu u Breslavi, prof. dru. Karlu Vandasu u Brnu i t. d.

---

[1]) *A. obtusatum* var. *bosniacum* Maly u Österr. botan. Zeitschrift LVI (1906) str. 95.

[2]) Isporedi K. Maly u »Dörfler's Herbarium normale«, Schedae ad Centuriam XLVII (1906) p. 189 br. 4614. U buduće kod istraživanja u skupini Campestria, kojoj pripadaju među ostalijem *A. obtusatum* i *A. opulus* trebaće posvetiti osobito pažnju heterophyleji mladice. Stara drveta imaju obično manje lišće nego što su u mladih stabala, i ako već također zreli za cvat. Osim toga trebalo bi tačnije promatrati lišće od divljeg izrasta (turiones), zatim proljetno i ljetno lišće na granama, koje nose plod, — *A. campestre* var. *saniculifolium* Borbás po Hirc-u u Rad Jugoslavenske Akademije LXIX (1884) 132 mogao bi samo predstavljati n. pr. oblik lista nekojih turiona, i nije valjda još nikad viđen da bi plod nosio.

[3]) Kao jedan daljnji oblik, koji se odlikuje gore istaknutom dlakavošću, mogao bi biti *A. neapolitanum* Willkomm und Lange, Prodromus etc. III 561 *(A. opulifolium β tomentosum* Amo, Flora iberica VI 4 [1873]) ne Ten.

Извјештај о ископавањима у Брези 1913. године.

Од

дра **Владимира Ћоровића.**

Г. Ханс Карлон, ранији управитељ државног угљеног рудника у Брези, прегледавши сам неке врло занимљиве камене архитектонске одломке, на које га је упозорио један сељак и његов привремени радник Алија Велић, обавијестио је о том одмах управу земаљског музеја. С њим заједно прегледали су читав терен, на коме су нађени ти одломци, господа Ћ. Трухелка и К. Пач и нашли су, да су несумњиво из оне велике густом шикаром обрасле гомиле, која се налази нешто мало удаљена од воде Ставње, на лијевој обали њезиној, на падини једног малог при врху шумовитог брежуљка. У јуну ове године повјерила је дирекција мени, да прекопам ту гомилу и да по могућности одредим за што су и како су служили ти одломци.

Breza је до недавно била једно мало сеоце, питомо, зелено, пуно шуме и воде, али заборављено и занемарено као и толика друга села у Босни, и ако није била далеко од главне прометне линије по ријеци Босни. Breza је на путу између Подлугова и Вареша, негдје у средини међу њима, у височком котару. Име јој казује и некадашње главно обиљежје. Занимљиво је, да су и то име и та врста шуме врло чести у нас; ми имамо: Брезе, Брезиће, Брезик (пет пута), Брезје (четири пута), Брезова Дола, Брезову Косу, Брезове Дане, Брезовице, Брезовик, Брезово Поље (четири пута). До XV. стољећа и Пљевље се звало Брезница.[1]) Мјесто је било безначајно толико, да се у старијим споменицима нигдје не спомиње; чак га још 1851. не наводи ни Иван Јукић, кад набраја важнија мјеста у височкој нахији.[2]) Значај Брезе порастао је истом у најновије вријеме, од назад неколико година (од 1907.), кад је ту нађен велики угљени мајдан и кад је започео свој рад. Већ те прве године извезло се одатле 216.296 метричких центи угљена.[3]) Данас је Breza већ развијено мало мјесто, изграђено с планом и удобно и у ствари је љепша и живља него многа од котарских вароши.

Читав крај око Брезе има планински карактер и потпуно планинску номенклатуру. Ту су мјеста, села и опћине: Смрековица, Буковик, Гај, Јавор, Па-

[1]) C. J. Jireček: Die Handelsstraßen und Bergwerke von Serbien und Bosnien. Prag 1879., стр. 73.

[2]) Zemljopis i poviestnica Bosne. Zagreb 1851., стр. 33.—35.

[3]) Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1908, Wien 1908., стр. 246.

пратно. Крушковица, Буковица, Храсно. Сва су та мјеста у непосредној близини и сва карактерисана по свом расту. Куће и све остало уз куће има исто тако планинске особине: високе дрвене кровове, претежно дрвену грађу и карактеристични ћерпић за куће за становање. Све су уз то раштркане и неповезане, на косама планина или у њиховим увалама, без икаква реда и досљедности. Тек новије зграде и нови дио праве Брезе има извјестан план и сврставање кућа према улицама и у опште са улицама.

Старије становништво у селима око Брезе искључиво је муслиманско. У Махали, Буковику и Коритнику нема ни данас никог другог осим муслимана. У Брези самој било је нешто православних и раније, али не одавно; за Суботиће, најстарије међу њима, прича се, да су дошли тек прије 50—60 година из Херцеговине. Муслимани, који живе у главном као три-четири братства у једном селу, не памте да су долазили с које друге стране; они су, тврде, ту од старина. У Буковику имају 34 куће; од тих је 7 кућа Буљатовића, 18 Велића и 9 кућа Ковачевића; у Каменицама је 5 кућа Хасанспахића, 5 Зајимовића, 4 Хоџића или Агановића; у Смаилбеговићима је 14 кућа самих Смаилбеговића. Нешто више су измијешане породице у овим селима: у Избоду има 5 кућа Кулића, 8 Омерхоџића, 2 Табаковића, 3 Салкића, 2 Каралића; у Жучи је 10 Муратовића, 5 Динара, 13 Авдукића, 1 Суљагића, 6 Омерхоџића, 8 Салчиновића, 4 Хоџића, 6 Ћехића, 3 Имамовића, 2 Бајрамовића, 2 Опачина и 5 Бегића или Тулића. У Коритнику је 5 кућа Бешировића, 4 Ерлића, 2 Ћесовића, 4 Бећирспахића, 1 Салкића, 5 Ахметспахића, 4 Кулагића и 3 Мехмедагића. У Махали има Динара или Мешића 2 куће, 1 Дервишевића, 2 Херца (вели се, да потјечу од Динара), 7 Нефића, 5 Дедића и 5 Булбулишића, који потјечу од Дедића. За једине Мамеле, којих ту има 3 куће, каже се, да су из Сарајева од Бахтијаревића. У Брези самој сад је становништво веома измијешано, што је код радника у оваким подузећима сасвим обична и природна ствар.

*

У најстарије доба наше хисторије Бреза је, изгледа, било мјесто од неког значаја. Остаци натписа и архитектонски одломци од камења боље израде казују јасно, да је ту било зграда рађених за боље елементе и не без извјесних умјетничких особина. Остаци врло лијепи и прилично многобројни из Дабравине, која лежи у непосредној близини Брезе, нешто око пет километара удаљена, казују нам, колико је у том крају било праве умјетности и несумњивих доказа о великом значају и живом промету на тим странама[1]). Осим тога, Бреза се налази на једном терену, који је сав од великог значаја у римско и словенско доба. Римских трагова мање више богатих нашло се у Арнаутовићима, Вогошћи, Илијашу; у словенско доба ово је био један од најживљих и најважнијих крајева средишње Босне. Ту су, у приличној близини, жупа Врхбосна са Ходиђедом и Врхбосном, Високо са Подвисоким, Краљевска Сутјеска, Бобовац, Олово, Вареш; све имена, која се тако често сретају у босанској хисторији. Кад се из Брезе пређе преко ријеке Ставње и брда Борка долази се најпречим путем на Коритник, а одатле преко Бијелих Вода у Храсно. И у јед-

[1]) W. Radimský: Die Kirchenruine von Dabravina im Bezirke Visoko. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina II, стр. 73.—86.; Ć. Truhelka: Die christlichen Denkmäler Bosniens und der Hercegovina, Roma 1895., стр. 17.—31.

ном и у другом мјесту, као и у Брези и Дабравини, има много средњовјековних стећака, од којих је један знатан дио у облику саркофага.

Дошавши у Брезу ми смо претражили читав терен. На десној обали Ставње, на њивама Дервишевића, одмах испод главног пута, који води поред жељезничке станице, има обиље циглених фрагмената, а пред њиховом кућом у Махали читава гомила архитектонских одломака, које су у њивама нашли. Нешто даље, кад се пређе преко воде, која се у нормалном току да прегазити, пење се терен осјетно до главице, која може имати каквих 250—300 метара висине. На подножју те главице, усред њива, налазила се једна гомила камења обрасла у шуму и шикару пуну змија. У тој гомили налазило се, кад год се ишло за тим, доста остатака израђеног камења, и ако су га околни сељаци понекад носили за зидање.

Ту је требало почети рад. Незгода је била у том, што је сво поље било пуно готово зрелог жита, па се копање није могло продуживати и у њиве. Због великих киша, које су ове године изузетно падале преко читава љета (једни ми од сељака говораху, да је то с тога, што ми превртемо мртве, а други говораху, да треба да се спере толика крв из рата) жито није сазрело све до Августа, а у том смо мјесецу рад морали прекинути из два разлога: долазио је рамазан, а радници ми бијаху само муслимани и то вјерски строги муслимани, који су постили и услијед тога били неспособни за све напоре оваког рада, а друго с тога, што сам и сам морао у Сарајево ради спремања своје збирке за свечано отварање новог музеја. Због тога сам сав рад сконцентрисао на гомилу; њу сам пречистио сву одбацивши земљу и сувишно камење до воде, а оставио сам за идућу годину, да до краја идемо за линијама, које смо нашли. То је био прилично тежак посао, јер је обим гомиле хватао 60 × 25 метара, а наслаге камења и земље над зидовима и поред њих биле су мјестимице 2—4 метра. Али је успјех био лијеп и одмах првих дана довољно видан. Успјело нам је наћи основни зид, чија очувана висина износи на једном мјесту 2·80 метра, а иначе у већини 0·60—1·30 метра као и код осталих зидова; потпуно довољно, да нам се укаже грађевна основа. Осим тога нађени су и други зидови и читава одјељења и добра основа за лак наставак овог рада идуће године, кад ће се моћи детаљно одредити за што су све имала да служе поједина одјељења ове зграде, која има све особине базилике са циметеријима.

Рад је ишао прилично лако услијед тога, што сам предусретљивошћу управе угљеног рудника добио на расположење све справе потребне за такав рад и врло угодно коначиште у њиховој соби за странце. Господа су ми и иначе ишла толико на руку у свакој прилици, исто као и особље жељезничке станице, да се осјећам обавезним и овом приликом, да им речем неколико сувих ријечи захвале.

*

Земљиште на ком смо копали спада у одјељење општине Смрековице, својина је удовице Мујаге Карамехића, а зове се Срђ. Име је то више него јасно а казује све; потекло од имено св. Срђа (Sergius) оно нам говори, да су те рушевине од цркве посвећене том у нас и код Дубровчана много штованом светитељу[1]). То није и једини елеменат хришћанске номенклатуре у овом мјесту.

[1]) C. Jireček: Das christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer (Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften, 136. Band), Wien 1897., стр. 50.—54.

Брдо изнад Брезе зову сви Криж. а Брезу и гостионице у њој Под Крижем.

Одмах при копању дале су се констатовати двије врло важне ствари. Прва је ова, да зидови и грађевни материјал ове рушевине не потјечу никако из једног доба, а друга је, да су доцнија дозиђавања била врло проста и неука и готово варварска. Зид, који смо означили тамније, зидан је солидно, са камењем, које није било велико ни нарочито бирано и отесано, али је добро сложено и спојено једном одличном и чврстом карницом. Други, зидан изнад њега или на другим странама неуредан је, нема праве линије, грађен је од много лошијег каменог материјала и на пола је просут и тамо, гдје се одржао. Најбољи примјер разлике за обје грађевне периоде види се код зида означеног са d. Тамо

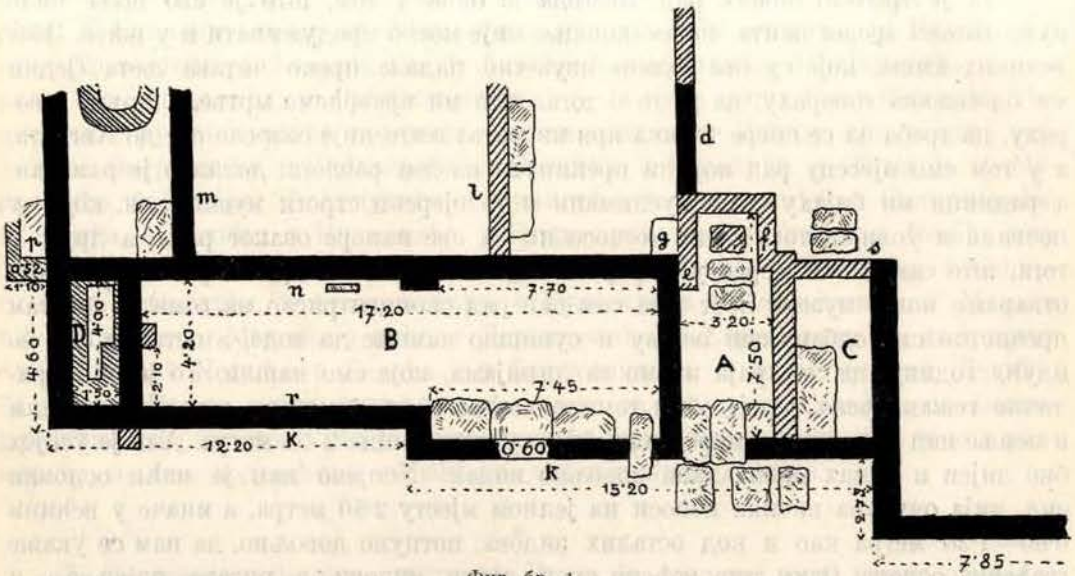

Фиг. бр. 1.

је доњи дио чврст, солидан, у равној линији с уједначеним каменом, док је доцнији дио изнад њега и продужен уз њега права противност у солидности радње. Осим тога, у зидовима из ове доцније грађевне периоде наишао сам на два мјеста (e, f) да су у зиду, не на спољашњој страни, употребљавали као прост грађевни материјал и камење са орнаментима. У гробници g употребљавали су као горње поклопнице лијепо истесане плоче са оквирима, које су раније служиле као дијелови око прозора. И римско надгробно камење поразбијано је, да боље послужи као материјал за зид.

Велики зид k, који хвата 12·20 + 15·20 + 7·85 *м* и који још није изведен до краја, био је, као доњи дио старије зграде, која је срушена услијед пожара (то се дало утврдити по изгорјелом камењу на више мјеста и то у дубини од 1·60—3·70 *м*) сасвим пропао у земљу и то пропао тако, да му се није видио ни траг. Тако се једино да разумјети, да су изнад њега закопавани мртваци и подизане гробнице. А схватљиво је то тим више, што је ово, као што смо рекли, дио једног брijега, стрмина, гдје кише и друго у кратком времену могу да нанесу и заспу обронке, нарочито још тамо, гдје има зида.

Та ранија зграда, којој у лањским ископавањима нисмо нашли све линије, те јој према томе, не можемо дефинитивно одредити облика и означити сврхе, била је несумњиво римска. Први доказ за то је карактеристични римски начин градње са њиховим љепилом и са остацима цигле [1]). Даљи је доказ ма-

Фиг. бр. 2.

теријал, који је прављен од камења са римским натписима, које су налазили ту или у непосредној близини. Тог камења има пет комада и ми их саопштавамо редом [2]):

1. Одломак од миљевине, отучен са свих страна, на доњој има само руб од простог оквира. На њему су свему два лијепо резана слова, од којих је друго пола отучено, али се види, да је било A. Сад се чита само RA.

Фиг. бр. 3.

Фиг. бр. 4.

2. Одломак од миљевине, и он отучен са свих страна. И овдје има очуван мали дио простог оквира. И ту су свега два слова са означеном линијом, у којој треба да се испишу. Чита се свега O. P.

3. Одломак од вапненца, отучен са свих страна. Висина му је 10 *цм*, ширина 17·5, а дебљина 5. На њему стоји

D M
— VR · ACV —
— AP · ME —

Фиг. бр. 5.

што би се имало читати D(is) M(anibus) Aur(elius или — elia) Acu...

4. Одломак од вапненца, отучен у другој половини, без икаква руба. Висина му је 28 *цм*, ширина 16, а дебљина 11 *цм*. На њему су слова:

[1]) Један прешљен од иловаче (фиг. 2.), који је ту нађен, биће исто из римскога времена.

[2]) Г. Др. К. Пач имао је доброту да ревидира са мном читање тих натписа, на чему му и овдје захваљујем.

Фиг. бр. 6.

Фиг. бр. 7.

AN —
AEL · P —
LA · NT —
ENT —

D · M ·
DEFVNCT[O]
BONOSO PV —
ANNORVM XV
IVSTINVS P

5. Одломак од вапненца, отучен на десној страни и по дну. На врху је био неки орнаменат или фигура, али су уништени. Руб је обичан прост пасац са натписом D. M. висина је одломка 42 *цм*, 34 ширина, а 6 дебљина; обрубљена плоха за натпис има 20 × 28 *цм*. Тај је одломак најбоље очуван а на њему се чита:

D(is) M(anibus). Defunct(o) Bonoso pu(ero) annorum XV[] Justinus p[ater].

Осим тих има и одломака без натписа са карактеристичним римским мотивима (фиг. 8.). Међу тим има и споменика из хришћанског времена, као одломак оног стуба, чији се завој добро познаје и онај фрагменат са мотивом грожђа, који има аналогију у Дабравини (Радимски, фиг. 4., 6.).

Један од тих римских споменика, онај највећи, одломак је једног руба с неке плоче око натписа.

Осим зидова, који су на неким мјестима очувани и осим тих одломака, од којих су неки са гробних натписа, из римског времена није очувано ништа

више. Али и то је довољно, да знамо за оснивање те прве грађевине. Касније копања на том терену даће несумњиво још новог материјала за реконструкцију зграде и њен значај у том крају. Али оно, што је за нас и даље од нарочита

Фиг. 8., бр. I.—VI.

интереса, то је ово. Међу камењем нађен је и један мали окрхани одломак од једног вотивног натписа из хришћанског средњевјековног времена, на ком се у означеној линији, урезаној у крти вапненац, могу читати ријечи:

VCENETR

Фиг. бр. 9.

То је натпис v(irgini) genetrici, мајци божијој. Према том је натпису, који је врло важан за означивање ове грађевине, јасан латинско-романски утицај и у то доба хришћанства у овом крају. То је прилог више за одређивање ширења Хришћанства у овим земљама, једна нова станица на путу, чији је источни дио допро до Дренова код Пријепоља, гдје се, као што је већ указано, налази рушевина једне цркве с латинским натписом из VIII.—X. стољећа: Te C(h)riste auctore pontifex . . .[1]).

Орнаментални одломци из Брезе имају врло много сличности са орнаментима из Дабравине. Кад се сравни у публикацији Радимскога фиг. 16. са нашом

[1]) C. Patsch: Arch.-epigr. Untersuchungen zur Geschichte der röm. Provinz Dalmatien. Wissenschaftliche Mitteilungen IV, 1896., стр. 295.; Јиречек-Радонић: Историја Срба. Београд 1911., стр. 166.—167.

фиг. 10. (IX. X, XI) види се одмах, да је то један исти рад са истим циљем. И тамо и овдје то је оквир једне веће плохе, која у оба случаја није потпуно сачувана.

Фиг. бр. 10. (VII—XIV).

Исти је случај са фиг. 29., гдје исто имамо ораменте оквира; даље Радимскога фиг. 29,—6. са нашом фиг. бр. 11. (VII, VIII). Несумњиво је, да и она овновска глава (фиг. 11.), која је овдје очувана као самосталан дио, има тамо своју аналогију; у фиг. 11.—2. видимо у Дабравини овакве исте главе на капителима стубова.

Та подударања нијесу случајна. Бреза и Дабравина тако су близу, да је више него сигурно, да те сличности имају неку ближу везу. Настаје сад само једно врло важно и врло занимљиво питање: откуд да се у тако непосредној близини, у приближно исто вријеме, подижу двије колоније, чији виши умјетнички интерес неоспорно доказују орнаменти сачувани на оба мјеста? Шта је томе узрок? Је ли та плодна и живописна увала око Ставње била толико насељена, да је могла да створи двије засебне насеобине? Или — да пођемо мало друкчије — да није материјал из срушене једне зграде био преношен у другу, из Дабравина у Брезу или обратно?

Фиг. бр. 11.

Питање је то веома сложено и одговор на њ није нимало ни лак ни сигуран. Али ми ипак имамо извјесне напомене, које нам се не чине неосноване. И на једном и на другом мјесту трагови су зграда и цркве несумњиви. Међу тим,

тешко је вјеровати, да су зграде из приближно истог времена, и ако им је израда иста, у главном с тога, што је далеко претпостављати и за данас, гдје је становништво много гушће, да би се људи одлучили на зидање два украшена храма у толикој близини. Један је од њих морао бити старији. То је судећи по римским траговима, којих у Брези има више него у Дабравини, била Бреза. Није ли сад сасвим близу памети претпостављати, да су, пошто је зграда у Брези пропала, становници колоније употребљавали материјал из ње на другом мјесту, које им се чинило згодније? Да нијесу употребили сав материјал лако се тумачи тим, што је један дио његов био затрпан и што им сав није ни требао. Јер је обим све зграде у Дабравини тек 14·20 × 12·80 *м*, док је откопани дио у Брези 35·25 × 16 *м*, а то још није сва зграда.

Све карактеристичне особине споменика из IX.—XI. вијека у романско-ломбардијском стилу[1]) показују и ови наши фрагменти у фиг. 8. (I, III, VI), 10. (VII—XIV) и неки лошије очувани одломци, чијих слика овдје нема.

Ту је онај важни и толико занимљиви орнаменат плетера, па фрагменти с мотивом палмета и повезаних палмета, па један дио стуба или капитела витак и у онаквој окрханости. По сложености свог сплета занимљив је одломак у фиг. 12. са вијенцем око жлијебе, који је изгледа прелазно у лук. Одломак ор-

Фиг. бр. 12.

Фиг. бр. 13.

Фиг. бр. 14.

намента фиг. 13. што преставља једно дјевојче како бере један грозд, налази се иначе на старохришћанским саркофазима у нешто сложенијем облику[2]). Али мимо све те фрагменте највећу пажњу заслужује онај у фиг. 14. са крстом у кругу и то са ондашњим карактеристичним обликом крста. Био је несумњиво читав вијенац онаквих крстова, јер ово није нарочити дио неког већег споменика, него обичан одломак његов.

---

[1]) Ср. за то код нас: F. Bulić: Hrvatski spomenici u kninskoj okolici. (Djela Jugoslavenske Akademije VIII.) Zagreb 1888.; Hrvatski spomenici ninskoga područja I. od Dra. L. Jelića. (Djela Jugoslavenske Akademije XIX.) Zagreb 1911.; Ć. Truhelka: Die christlichen Denkmäler Bosniens und der Herzegowina. Roma 1895.

[2]) Ср. такав један облик у дјелу P. Sisto Scaglia: Manuale di archeologia cristiana, Roma 1911., стр. 136. У книнском музеју други одломак: Starohrvatska Prosvjeta I., 1895., стр. 98, Wissenschaftliche Mitteilungen, V., 1897., стр. 208.

Осим тога занимљив је одломак оног лика неког свеитеља са уздигнутим крстом у десној руци (фиг. 15.). Мала фигура неког светитеља са издигнутом

Фиг. бр. 15.

десном руком нашла се и у Дабравини (код Радимскога фиг. 18.). Светитељ је у овом рељефу из Брезе дијете, без одјеће, изрезано врло грубо и без икаква натписа. Можда је то имало да представља Христа самог као дијете; мошда самостално, а можда и уз мајку.

Читав терен, на коме смо копали, био је засут гробовима, али нарочито одјељења A C D. Ту није било једног квадратног метра простора, у коме није било гроба. У одјељењу B било их је много поред зида, а у средини ниједан. Неки од тих гробова (у одјељењу A) били су означени танким (0·16—27 *цм*) плочама; у одјељењу C D биле су мале софе као нарочите гробнице са по три костура. Велик дио није имао никаква знака, него смо на гробове наилазили при копању зида, управ поред њега (уз зид l, m, n, r, s). Код p зид је, изгледа, начињен нарочито ради гробнице, јер хвата само толико, колики је гроб, без икакве даље везе.

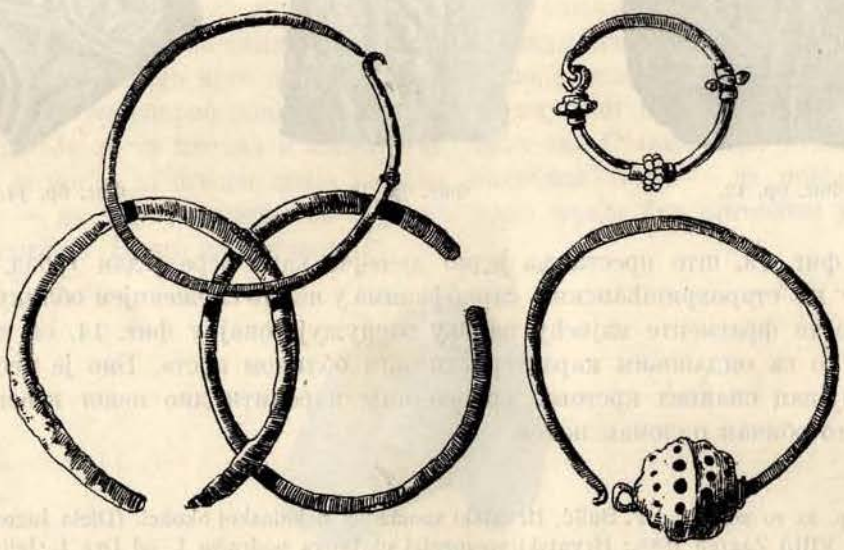

Фиг. бр. 16.

Гробови око те зграде, који се налазе на ледини под невеликим стењцима нису нас нарочито занимали. Отворили смо свега два. Њихове плоче биле су

преко двије трећине уронуле у земљу и потпуно се прекриле маховином. Величина им је била: I. 1·60 *м* дуга, 0·70 *м* широка, 0·22 цм висока; II. 1·94 дуга, 0·63 висока, 0·59 широка; — то су биле двије највеће плоче. Гроб у облику саркофага није на том мјесту био ниједан. Гробови су били доли поплочани, али је занимљиво, да ни у једном није било поклопница, какве су у обичају у Херцеговини. Биће, да су мртваце сахрањивали у сандуку, док то у Херцеговини раније није био обичај.

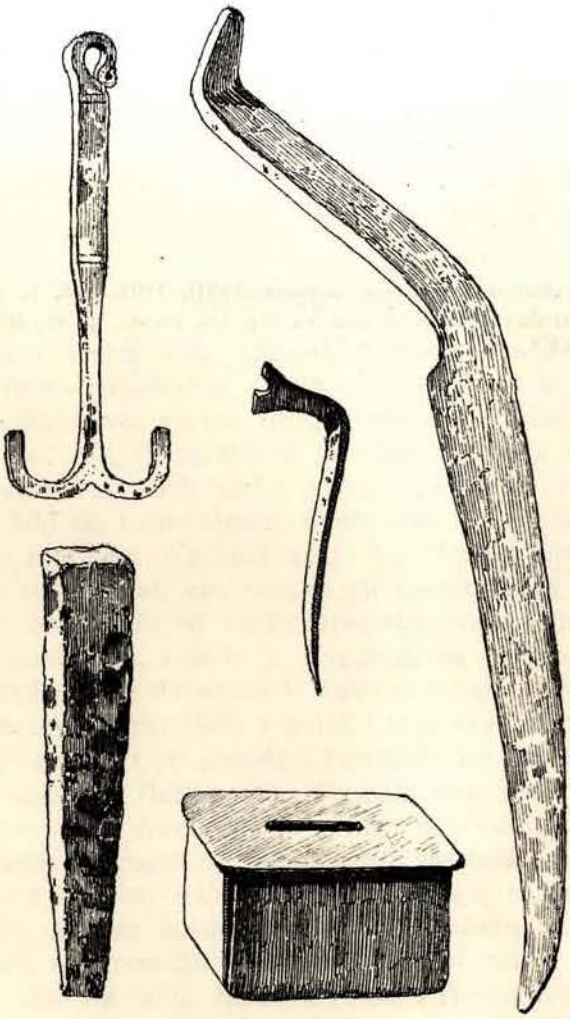

Фиг. бр. 17.

У гробовима на пољу није нађено ништа, док у онима у рушевини јесте. Ствари, које су ту нађене припадају Средњем Вијеку и биле су ове: једна посребрена менђуша онаква, какву је нашао Радимски у Црквеници код Добоја[1]), само што су овдје звјездице непомичне. Сличних менђуша има у книнском музеју велик број, нађених нарочито у познатом налазишту у Бискупији[2]).

[1]) Wissenschaftliche Mitteilungen I, 1893., стр. 263., сл. 5.

[2]) Starohrvatska Prosvjeta V. 1900., стр. 43., сл. 41.

Двије бронзане менђуше оног типа, какав је познат по налазима у Солину са копчом и главицом, која је ишупљена [1]). Три комада обичних бронзаних менђуша без икаква другог накита на њима [2]). Осим тога нашли смо један нож, два клинца, од којих је један потпуно изједен од рђе и без горњег дијела, једну котвицу и једну врло занимљиву кутију од гвожђа са прорезом на горњем заклопцу (ср. фиг. 16., 17.). Један бронзани новац био је толико оштећен, да се није могао одредити никако; с тешком муком и помоћу лупе једва сам вивио, да на њему имају слова COS...

Према свему судећи ова рушевина у Брези, која потиче од једне римске колоније и која је трајала до VIII.—X. стољећа у напону украшавајући своје зграде начином онда умјетничким и по савременим узорима из Далмације и запада пропала је негдје иза X. или XI. стољећа. Догодишња ископавања показаће, у колико су те наше претпоставке тачне, и допринијеће много, да се о свему могне дати један више дефинитиван суд.

---

[1]) Bulletino di archeologia e storia dalmata XVIII, 1895., таб. I., сл. 942.; XXX., 1907. таб. IX., бр. 4. и 5.; Starohrvatska Prosvjeta V., стр. 68., сл. 4., бр. 84., 95.

[2]) Ср. Bulletino XXX, таб. IX., бр. 9., 35.

Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini.

Napisao

Vejsil Ćurčić.

II.

Hercegovina.

U prvom dijelu mojeg rada »Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini«[1]) prikazao sam — makar u glavnim crtama — narodno ribarstvo na Savi. Sada bi na redu bile svakako sve glavne rijeke Bosne, kao pritoke Save, koje su ne samo faunistički, već i s etnografskog gledišta u najužoj vezi s gornjom rijekom. Ali proučavanje bosanskih rijeka iziskuje puno više vremena i sredstava, nego što je meni bilo na raspoloženju. Stoga sam se odlučio za rad u manjem obujmu i ograničio sam se u ovaj mah samo na Hercegovinu. Hutovo Blato u Hercegovini može se smatrati kao najglavniji centar našeg ribolova uopće, jer je riba bila ovdje odvajkada od velike gospodarstvene vrijednosti. Dok još nije bilo modernih komunikacija, odavle je izvažana na veliko konzervirana riba (jegulja) na sve strane naše domovine[2]). Kako se u nas spremaju projekti melijoracija bosansko-hercegovačkih blata i polja, i to u najkraćem vremenu, imaće to velikih i štetnih pošljedica i po tamošnje ribarstvo, i to ne samo u Hutovu Blatu, već i po drugim mjestima Hercegovine. Propast ove grane narodne privrede, povući će za sobom i sve drugo, što je s time u savezu.

Pri proučavanju Hercegovine, što nije bilo baš tako lako, jer sam se morao prije svega upoznati s onim osobitim prilikama toga kraja, napose s raznolikim pojavama krša, jer bez poznavanja svih tih osobina, ne bi bilo moguće privesti kraju započeti rad, poslužili su mi izvrsno ovi radovi i olakšali mi posao: Dr. Jovan Cvijić, »Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine« u »Glasu srpske kraljevske akademije« LIX. i »Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore«; Stevo Delić, »Gatačko polje« u »Školskom Vjesniku« 1904., 1905. i 1906. i konačno Dr. Jiři Daneš, »Uvodí dolní Neretvy«, Prag 1905.

Ribe su poredane kao i u prvom dijelu po djelu »Die Süsswasserfische der österreichischen Monarchie« od I. Heckela i dra Rudolfa Knera (Leipzig 1858.). Ali moram naročito istaknuti, da sve ribe, što se nalaze u hercegovačkim vodama, nijesu zastupane u rečenom djelu. Samo nekoliko kilometara od

[1]) Isp. ovaj Glasnik, XXIII., 1910., str. 379.—488.

[2]) K. Jireček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, Wien 1912., str. 27., veli, da su jegulju izvažali iz Valone, Dulcina i Skadra.

ušća Neretve, udaljene su prostrane neretvanske močvare »Hutovo Blato«. Tu je sama priroda stvorila ribnjake, da čovjek ne može boljih ni zamisliti. Nikakvo čudo, što u tim močvarama nalazimo uz rođene ribe iz rijeka, i mnoštvo riba iz Jadranskog mora, koje su se namamile ovamo i koje se redovito navraćaju. Donekle te morske ribe uzlaze i uz rijeke, naročito Neretvu.

Listu riba cijele Hercegovine, koje sam većim dijelom sam sakupio, a nešto dobio od prijatelja, koji su mi i inače pri tom poslu išli dosta na ruku i time me veoma zadužili, donosim kao i u prošastoj radnji, na koncu studije.

*

Hercegovina je, osim jednog dijela konjičkog i gatačkog kotara, tipična kršovita zemlja. Između ostalih karakterističnih pojava krša, obiluje ona mnogim sa svih strana zatvorenim poljima, rijekama ponornicama, bezbrojem jama i ponora, i drugim podzemnim pukotinama i pećinama, kroz koje često teku rijeke [1]).

Cijela ova kršovita oblast diže se postepeno od Jadranskoga mora prema istoku, t. j. prema gorskoj površi iza Gacka. Ovo se najbolje vidi iz prosjeka od Jadrana preko Popova—Fatnice pa do Gatačkoga Polja, što ga je Ballif prikazao [2]). A polja, ove tipične zatvorene kotline, koja se protežu većim dijelom smjerom glavnog gorja (SZ.—JI.) čine terase, koje se redaju paralelno jedna povrh druge, rastavljene strmenitim golim gorskim kosama.

Ova su polja, osim pojedinih vrtača, i jedina plodna i za kulturu prikladna ravna zemljišta u Hercegovini, zelene oaze u ovom golom kršu.

Poznato je obilje atmosferskih oborina u Hercegovini, koje se veoma razlikuju količinom i u njihovu rasporedu po godišnjim vremenima od onih u Bosni. Srednja količina tih oborina u Hercegovini iznosila je pošljednje 3 godine 1424 *mm* [3]). Maximum tih oborina padao je za to vrijeme u mjesece septembar do novembra; mjesec august, a često i juli sasvim su beskišni.

Prema tome je i količina vode veoma različita: od jeseni pa sve do kasnoga proljeća ima je svuda i previše, a ljeto opet vodom jako oskudijeva.

Sva ta ogromna količina oborina što pane u ovoj oblasti, otječe dijelom naravnim putem, t. j. potocima i rijekama po površini, a to su Neretva i njezine pritoke; Sućeska [4]) sa pritokama Klobučaricom i Jabučnicom, i potok Sutorina [5]).

Veliki dio vode opet salijeva se kroz razne pukotine i šupljine na površini, kojih i ovdje ima u izobilju kao i po drugim kršovitim oblastima, i sakuplja se u podzemnim šupljinama. Dakako da ima tu i većih i dubljih pukotina, pa i pro-

[1]) Mi smo naročito istakli samo ove pojave krša, jer će u ovoj radnji biti o njima i češće govora.

[2]) Philipp Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina, I., tab. 1., sl. 3.

[3]) God. 1910. iznosila je središnja godišnja količina čak 1758 *mm*. Ovo je rezultat mjerenja u 27 hercegovačkih meteoroloških stanica.

[4]) Sućeska se salijeva u Drinu, ali njezin gornji tok sa spomenutim pritočicama pripada još današnjoj Hercegovini. Brajčin Laz je glava prve, druga izvire ispod Gredelja, a treća iz Vite Bare. Sve tri ove vode imaju neobično puno ribe, i to sve same pastrve, rijetke lipljena i noćnice, ali samo u Sućeski. Kad je niska voda, hvataju pastrvu rukama ispod kamenja i na prut, a puno je i potruje svijet divizmom *(Verbascum)*.

[5]) U Sutorini nema druge ribe, do li svala i cipola, što izlazi iz mora.

stranih pećina ispod brda, napunjenih vodom kroz cijelu godinu, koje naliče manjim ili većim jezerima, a narod ih je tako i prozvao.

Kad navale kiše i počne se snijeg topiti, brzo preliju ta jezera i voda udari kroz razne pukotine i traži oduška, nakon duljeg ili kraćeg podzemnog toka, gdje bilo na površini, a za to su najprikladnija polja i druge riječne doline, jer su najdublja u oblastima krša.

Bezbroj jama nalazi se na ivicama polja, t. j. gdje se strmi obronci lome prelazeći u ravan polja. Ove se jame u Hercegovini redaju gotovo isključivo na gornjoj strani polja. Međutim ima jama i u samim poljima, koje prokljućaju za velikih kiša. Tako n. pr. u Popovu Polju, gdje god pogledaš, ključa voda. Naš narod vrlo zgodno karakteriše ovu neobičnu pojavu, pa isporeduje Hercegovinu s rešetom: »šuplja ko rešeto».

Jame su vrlo različitih dimenzija. Ima ih sasvijem tijesnih, a mnogo ih je i jako velikih, u obliku ogromnih lijevkastih vrtača, dubokih provalija s okomitim stijenama, pećinâ i velikih pukotina. Sve su te jame većim dijelom u vezi užim ili širim otvorima s podzemnim jezerima i rijekama.

Jame su ljeti obično suhe, jedino, i to u vrlo dubokim jamama na način pećina, velikih pukotina, nađe se i za najvećih vrućina vode. Takove su jame i jedina utočišta onog kukavnog naroda u vrijeme bezvodice. U njima su često napravljeni basamaci, da se može lakše saći do vode.

Kad udare kiše, onda i jame grcnu.

Izvori ili vrela su naprotiv jame, koje kroz cijelu godinu imaju vode i koja otječe. I vrela ima većih i manjih, ali su za naše riječne izvore u kršu karakteristične pećine ili vrtačasti izvori »bezdani«, »oka«, bogate vodom. Ova vrela nijesu za pravo ništa drugo, već odušci podzemnih rijeka, koje opet nakon kratkog ili duljeg toka na površini poniru u zemlju. Doline rijeka u krševitim oblastima, obično su duboko ižlijebljene, dok ne izađu na širinu u polja. One imaju na površini vrlo malo pritoka; njih zamjenjuju jaki izvori, koji izbijaju na stranama te duboke doline i u koritu takovih rijeka (Cvijić).

Kad te rijeke izađu donekle na širinu, promijeni se njihova situacija. Mjesto vrela reda se ponor za ponorom u koritu sve do u dno polja, obično uz obalu, i voda se gubi postepeno, tako da ima vremena u godini, da voda nikako ne dospije do njezinog glavnog uvora, već presuši puno prije. Ovo ćemo najbolje vidjeti na rijeci Trebišnjici, kad bude o njoj govora.

Ponorima nazivlje naš narod obično jame, koje žderu vodu. I njih ima malih i velikih, od malih pukotina pa do prostranih provalija, kroz koje se često može daleko ići. Ponori su većinom u najnižem dijelu polja, obično u dnu polja ili uz rijeke.

Ima također ponora ili jama, koje za velikih kiša grcaju vodu, i kad opada, opet uzimaju natrag.

Obično je kud i kamo veći broj jama po našim poljima, koje vodu grcaju, od broja ponora, te pošljednji ne mogu svladati svu vodu, što je jame izbace. Radi toga i nastaju inundacije i većina hercegovačkih polja za kratko vrijeme potone. Doduše ne bi mogle same jame u svima poljima proizvesti povodanj, kad ne bi bilo rijeka, koje snesu velike mase vode u polja. Tako n. pr. mjereno je u Dobromanima na Trebišnjici god. 1903., da je ova rijeka, koja je tada dosegla kolosalnu visinu od 9·05 *m*, snosila 1362·26 m^3 vode u sekundi.

Kad prestanu kiše i snijeg se ne topi, onda odmah jenja pridolaženje vode i »blato«, kako obično vele povodnju u hercegovačkim poljima, počne uzmicati, a polja ostanu za nekoliko vremena sasvijem suha.

Samo jedan primjer ovog gornjeg nerazmjera pritjecanja i otjecanja vode u poljima, koja periodski tonu:

U Popovu Polju iznosila je količina vode prilikom povodnja od 1883. godine 356,445.950 m^3, a otjecala je u sekundi samo 72 m^3. Radi toga leži voda u Popovu često punih 8 mjeseci.

Blata izlaze u Hercegovini, kad udare velike kiše, pri kraju septembra, u oktobru, rjeđe u novembru i traju do juna. Čim prestanu kiše uzmiče i blato i polja su za nekoliko dana, kako je već spomenuto, rjeđe nedjelja potpuno suha. Tako je n. pr. otekla kroz ponore gornja količina vode iz Popova za 56 dana [1]).

Jamarice ribe.

S tim gornjim kršovitim i hidrografskim pojavama u Hercegovini, stoji u vezi i jedna druga pojava, kojoj se do danas vrlo malo pažnje obraćalo, a to su »jamarice ribe«. Taj naziv uzeo sam radi toga, što naš narod u Hercegovini uvijek veli, da te ribe izlaze iz jama, pa ih sam često tako nazivlje, a jame iz kojih izlaze »jame ribarice«. Ima naime jedan cijeli rod riba, što sprovodi neki dio godine u podzemnim jezerima. Kad ta jezera prelju i voda grcne na jame u poljima, izađu s vodom i te ribe, a kad voda uzmiče ide i riba za vodom i vraća se brže bolje u svoje jame, bojeći se da ne ostane na suhu i tu ne ugine.

Taj rod riba nazivlje se znanstvenim imenom *Paraphoxinus* a mi ćemo ga prozvati narodnim imenom »gaovica«: *Paraphoxinus Ghetaldii* »Popovska ili Fatnička gaovica«; *P. Pstrossii, P. adspersus, P. metohiensis* »Gatačka gaovica«; *P. alepidotus* »Prikanac«; *P. croaticus, P. epiroticus* i *P. hispanicus*. Prvih pet vrsta nastavaju u hercegovačkim vodama, ostale 3 vrste nalaze se, kako im već sami njihovi pridjevi kažu: u Hrvatskoj, Epiru i Španiji.

Šest vrsta gaovica opisao je poznati ihtiolog intendant c. k. dvorskoga muzeja u Beču, dvorski savjetnik dr. Franz Steindachner [2]), a druge dvije:

---

[1]) Max Groller v. Mildensee. Das Popovo Polje in der Hercegovina Mitteil. der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien, 1889., str. 80.—89. — Cvijić, Karst 122.

[2]) Dr. Franz Steindachner, Beiträge zur Kenntnis der Fische Afrikas (II.) und Beschreibung einer neuen *Paraphoxinus*-Art aus der Hercegovina u Denkschriften der k Akademie, Wien, XLV. (1882), str. 16., tab., sl. 2 *(Paraphoxinus Ghetaldii);* str. 17., tab. III., sl. 3. *(P. adspersus* sp. Heck., Steind. = *Leucos adspersus* Heck., Fische Syriens); Dr. Fr. Steindachner, Bericht über ein Vorkommen einer bisher noch unbeschriebenen *Paraphoxinus*-Art, Anzeiger der k. Akademie der Wissenschaften, XXXVIII., 1901., str. 197. *(P. metohiensis);* Dr. Fr. Steindachner, *Paraphoxinus Pstrossi* (Sitz.-Ber. d. Ak., Wien, sv. 86., 1882., str. 73., tab. V., sl. 3.); Dr. Franz Steindachner, Zur Flußfischfauna von Kroatien (Sitz.-Ber. d. Ak., Wien, sv. 52., 1865., st. 594. i sl., tab. I. *(P. croaticus);* Dr. Franz Steindachner, Beiträge zur Kenntnis der Süßwasserfische der Balkanhalbinsel (Denkschriften d. Ak., Wien, sv. 63, 1895 *(P. epiroticus);* Dr. Franz Steindachner, Ichtyologischer Bericht über eine nach Spanien und Portugal unternommene Reise (Sitz.-Ber. d. Ak., Wien, sv. 54., 1886 *(P. hispanicus).*

P. adspersus sp. Heckel Steind. *Leucos*[1]) *adspersus* i *Phoxinellus*[2]) *alepidotus* znameniti austrijski ihtiolog Jakob Heckel[3]).

Obzirom na *P. Ghetaldii* i *P. Pstrosii* čini se, da je to jedna te ista vrsta, tim više, što obje te navodno različite vrste pripadaju jednom području. Ja sam pregledao bezbroj tih gaovica iz različitih jama u Popovu i uzduž Trebišnjice pa i iz same rijeke. Steindachner sam veli: »Radi toga su ove ljuske (u *P. Pstrossii)* po strani dosta velike, da ih čovjek može lasno i tačno prebrojiti, dočim se kod nijednoga primjerka vrsti *P. Ghetaldii* ljuske nijesu mogle prebrojiti, jer ih pokriva debela vrlo nabrana koža, u kojoj se kriju te posve zakržljale ljuske osim na repu. I ako se u formi tijela podudaraju ove vrste, predlažem da se imaju ove dvije vrste za sad rastaviti, i ako pripadaju jednom te istom riječnom području«.

Kako se iz toga vidi, i on nije bio posve siguran, da li se tu radi o dvjema različitim vrstama. Možda je Steindachner imao pred sobom *P. Ghetaldii,* koju je on poznavao iz Popova, ali s tom razlikom, da su ove pošljednje iz j a m a u Popovu i sitnije bile, a prve iz r i j e k e Trebišnjice, i to oko Trebinja, gdje ima po svu godinu vode i u njoj gaovica. Ovo su većinom odrasliji komadi, pa se na njima ljuske dakako bolje raspoznaju. Ali se te ljuske raspoznaju isto tako jasno i na odraslijim popovskim gaovicama, tako da ih čovjek može lasno prebrojiti.

I naši trebinjski ribari ne mogu naći razlike između one gaovice iz Popova i iz Trebišnjice, jedino u boji hoće da vide neku razliku, ali to je samo lokalna varijacija boje: ima ih mrkih, plavih, zelenih kao trava u Popovu, modrih (u Oku kod Dobričeva) žuto-smeđih (u Čepelici) i t. d.

Moguće da i *P. adspersus* nije ništa drugo već ista vrsta, jer sam se uvjerio, da ove sve tri vrste i sami ihtiolozi zamjenjuju jednu s drugom. Na svaki način treba ove vrste tačnije ispitati, a mi ćemo uzeti za obe prve gaovice naziv *Paraphoxinus Ghetaldii* Steindachner-a *Paraphoxinus adspersus* Heckel-Steindachner za sada još zadržati kao zasebnu vrstu.

O tim ribicama imade u znanstvenoj literaturi još nekih krivih nazora, na koje ću se ovdje odmah osvrnuti, jer sam pri svojim istraživanjima došao do pouzdanih rezultata, koji pobijaju te nazore. Profesor Luka Trgovčević pisao je o tom predmetu jednu raspravu pod naslovom: »*Paraphoxinus* Blkr. i *Telestes* Bonap. u vodama Like i Krbave« (Nastavni vjesnik XIV., Zagreb 1906.). Profesor Trgovčević tvrdi (str. 164.), da ovaj rod riba živi u mulju pod zemljom: »... a kada se počne smrzavati, već ih nije vidjeti, jer se svi sele pod zemlju, d a u m u l j u p r o s p a v a j u z i m s k i s a n« (!). On to tvrdi valjda po onome, što je na nekoliko egzemplara *P. croaticus*-a opazio, da su trbušne peraje ponešto zakržljale.

---

[1]) Heckel-Kner su pogrešno ubrojili ovu vrstu u rod *Leucos,* te je Steindachner kasnije uvrstio u rod *Paraphoxinus.*

[2]) Nazivlje za rod *Phoxinellus* izostavio je iz sistema, te se općenito danas svi zastupnici nekadašnjega roda *Phoxinellus* Heck. (osim *Phoxinellus Zeregi* Heck.) označuju nazivljem *Paraphoxinus* Blkr. (Steindachner, Denkschriften d. Ak., LXV., 1882., str. 17.; Luka Trgovčević, *Paraphoxinus* Blkr. i *Telestes* Bonap. u vodama Like i Krbave u Nastavnom vjesniku, XIV., Zagreb 1906.).

[3]) Isp. Die Süßwasserfische der österreichischen Monarchie von Jakob Heckel und Dr. Rudolf Kner, Leipzig 1858., str. 167., sl. 90.; str. 215., sl. 121.

Nadalje veli: »Manji dio godine, t. j. onaj dio, koji pada u zimske mjesece proživi *Paraphoxinus* pod zemljom«.

Ponajprije ove ribice nemaju nikakvog zimskog sna, jer njih ima u nas u svako doba godine u izobilju. Kad navale vode u jesen, grcne i ova riba iz jama, i ako blata ostanu preko cijele zime u poljima, što obično biva, ostane i gaovica, pa makar ne znam kakva zima bila. Ta u Popovu i Fatnici je tada njezin glavni lov. Kud će veća studen od one, što bude n. pr. u Nevesinju i Gacku, pa i tamo ima gaovice i zimi. Koliko bi tek toga mulja trebalo da se one milijarde gaovica u Popovu zatrpaju u nj, što zalaze u jame? Gospodin Trgovčević bi se lako mogao o tome uvjeriti, da u oblasti krša ima dovoljno podzemnih dubokih jezera i da se gaovice ne trebaju zavlačiti u mulj, kod onolike bistre i hladne vode.

Nekoji opet misle, da je sluh u gaovica mnogo razvijeniji, a vidni organi da su rudimentarni [1]). Najbolje nam je svjedočanstvo da to ne stoji, što se ova ribica hvata u Popovu i svilenim mrežama, i što se najviše uhvati u mreže, koje su od najtanjega jednostavnoga konca, i ako se samo presuče dvostruka svila, ne će je uhvatiti ni za lijek. Naše gaovice žive veliki dio godine na izvanu, a ni sve jame nijesu tako duboke pa bar donekle dopire do ribica svjetlo. Radi toga je pogrešno uzimati, da gaovice slabo vide. One pako, koje žive kroz čitavu godinu u rijeci (Trebišnjici, Vrijeci i Mušnici) ne razlikuju se ni u čem od obične riječne ribe. Uopće su gaovice radi već gore istaknutih kršovitih prilika primorane bile, da se prilagode tom podzemnom životu.

*

Površko gorje iza Gacka je najudaljenija tačka u Hercegovini od Jadranskoga mora. Ono leži u pošljednjoj hrpi razvodnog gorja. Ovdje je i ishodište glavnih hercegovačkih voda, koje se razlaze na tri strane gatačkim kotarem. Nekoje teku k jugu u Gatačko polje i prelijevajući se nakon kraćeg ili duljeg toka pod zemljom, iz jednog polja u drugo, baš kao iz jednog suda u drugi, dospiju u Jadransko more.

Na suprotnoj strani je gore spomenuta Sućeska, a na trećoj, sjeverozapadnoj strani je Neretva, glavna rijeka Hercegovine, s kojom ćemo i početi naš opis Hercegovine obzirom na narodno ribarstvo.

Neretva.

Glava Neretve nalazi se u brdu Pušini (Gredelj) u visini oko 1360 *m*. Vrelo joj je usred same bukove šume i vrlo maleno, a voda izbija između kamenja i zemlje. Po mome računu teklo je iz toga vrela prošlog ljeta na sat najviše 70—80 litara vode. Oko glavnoga vrela pišti voda sa svih strana i sakup-

---

[1]) Ne odgovara najbolje onaj njemački naziv »Höhlenfische« za ovaj rod riba, jer je pravi »Höhlenfisch« *Amblyopsis spelaeus* iz Mamutove pećine u Kenntuky (Amerika) u istinu slijep. Radi toga su mnogi iznenađeni kad vide da naše gaovice nijesu slijepe. Osim toga pravi »Höhlenfisch« nema na sebi nikakve boje, a naše gaovice kad izlaze iz jama, ne možeš se nagledati kako se lijepo prelijevaju u raznim bojama.

ljajući se u manjim potočićima, obara se niza stranu, da se konačno sabere u zajedničkom koritu — Neretvi. Ljeti presahnu mnoga vrela i Neretva je ovdje tek neznatan potočić. Sve do njezine pritočice Pridvoričkog vrela, može se ljeti skoro svuda preko nje u obući preći. Odavle na niže ima i ljeti dosta vode. Kad navale kiše, Neretva brzo nabuja i postaje strahovita i plaha već na svojem početku, onakova, kakva je sve, dok ne prođe i kroz pošljednje klisure više Čapljine.

Od vrela pa do ušća Pridvoričkog vrela, najveće pritoke u gornjem dijelu Neretve, strane doline nijesu tako jako strmenite, njezino je korito prostrano, plitko i puno šljunka. Tu ona često mijenja svoje korito i nema velikih dubina. Ali već od Pridvoričkog vrela pa na niže ulazi ona među, mjestimice, neprohodne klisure, gdje joj se korito jako suzuje, a tu ima i dubokih mjesta i manjih bukova. Nešto poviše Uloga ostavlja ona taj prvi svoj tjesnac i izlazi u malo širu dolinu, ali već jedan sat ispod Uloga, ulazi Neretva ponovo među neprohodne, mjestimice vertikalne klisure, »proplavi«. Ovdje je Neretva izdubila svoje korito u krečnjaku, po Cvijiću sa 6—800 *m* visokim stranama. Tu ona pravi veliku neprohodnu okuku, a pod Treskavcem, uz selo Ljusiće, nekih 6 *km* od Uloga niz vodu nalazi se od prilike do 4 *m* visoki slap. Ovaj je slap s obzirom na geografsko rasprostranjenje pojedinih vrsta riba, kako ćemo na niže viditi, od velikog upliva.

Odavle od prilike t. j. od Dônjeg Krupca s desne strane Neretve, a s lijeve od kraj sela Živnja pa do vrela, nazivlje narod njezinu dolinu Borčem.

U gornjem dijelu Neretve, u Borču, ima samo jedna jedina vrsta ribe, a to je naša obična potočna pastrva [1]). Samom Neretvom izlazi ona do blizu ispod vrela, do pod kuće Šoba Loga (1120 *m*) jer je voda na više suviše malena. U Igaštici, glavnoj pritoci Pridvoričkog vrela, sa puno virova, imade pastrve i do 1300 *m* visine. Pastrve se nalazi u izobilju i po svim drugim većim neretvinim pritočicama u Borču.

S lijeve strane ispod Uloga utječe u Neretvu Jezernica, koja otječe iz Jezera ispod Crvnja. Jezero se smrzava i pane katkad snijeg po njem 2—3 *m* visok. U njemu nema ribe, pa su nekoji stanovnici iz okolice nasađivali ribu, ali im nije ostala. Uz samu Jezernicu uzlazi riba donekle, ali kad ova prekine, ostane mnoga pastrva (u Ulogu vele i pastrma) u lokvama i ugine.

Velike i strahovite dubljine sa zapušenim bukovima kroz »proplavi«, u kojima je voda modro zelene boje, upravo su kao stvorene za zakloništa velikim ribama, našim glavaticama.

Probijajući se s mukom kroz klisure ulazi Neretva ispod sela Janjine u nešto širu kotlinu, koju je izlijebila u bijelom trošljivcu, ili kako tamošnji narod veli b o r o v n j a k u (jer bor, *Pinus nigra,* najvoli ovaj kamen i borovnjaču zemlju. U Konjicu i na Borcima vele mu i pržinovac.), dolomitu. Korito je ovuda puno prostranije, a kroz bjelušavu zelenu boju vode probija bijeli pijesak. Voda nije prebrza, nema puno velikih dubina ni bukova, ali nije ni posve plitka.

Nikakvo čudo kod ovakve zgode, ako ovaj kraj obiluje najboljom i najvećom našom salmonidom (pastrvom) glavaticom. Župa je, tako se zove kraj od velike okuke Neretvine iznad Janjine pa do tjesnaca ispod sela Ribara, upravo

[1]) Ugora ne ubrojam, jer on nije stanovnik i rijetko se javlja.

klasično mjesto za glavaticu, naročito s obzirom na njezin mrijest. Ta i glavno mjesto u Župi dobilo je svoje ime po ovoj glavatici: Glavatičevo. Čak i stanov-

Slika 1. Dolina Neretve u Župi ispod Glavatičeva.

Slika 2. Kuća i staja blizu Glavatičeva.

nici na dônjem toku Neretve znaju za ovo mjesto i da glavatica ovamo putuje da se mrijesti. Lanjske godine brojeno je u Župi do 600 mrijestova. Da je tu bilo

vazda u izobilju ribe, svjedoče nam također i dva sela: Ribari Gornji i Ribari Dônji. Tu su bili od vajkada na glasu ribari, i po njima su ta dva mjesta tako i prozvana. Baš oko Kâvâ [1]) ispod Ribara u Ribarskom polju, je najglavnije mjesto u Neretvi za mrijest. Oko 100—200 mrijestova bude tu svake godine. Danas ima dobrih ribara i u Janjini, 2 sata poviše Glavatičeva.

Ovaj inače zabitni i prilično slabo naseljeni kraj *(slika 1.—3.)* bio je i u rimsko doba naseljen. U Glavatičevu je nađeno rimskog kamenja. Moguće baš da je i njih, te poznate izbirače, privukla ovamo naša glavatica. Rimljani su se

Slika 3. Seljačko stanje u Gornjim Ribarima niže Glavatičeva.

za stalno bavili lovom ribe u dolini Neretve, što nam najbolje dokazuju nađene velike udice u rimskom kaštelu Mogorjelu kraj Čapljine. I dandanas je to najmilija, a može se reći i jedina zabava austrijskih vojnika po zabitnim mjestima naše domovine. Da siromašni vojnik skrati vrijeme, ide s mlatom u ruci u ribu. Još je više bila naseljena Župa u srednjem vijeku, i sudeći po mnogobrojnim lijepo izrađenim stećcima, vladalo je tu neko blagostanje.

Ispod sela Ribara suzuje se opet jako dolina Neretve, gdje je prosjekla duboko korito u krečnjaku. Kroz te klisure lomi se ona u brzicama s pjenjušanjem i hukom. Ovdje se nalazi i preko 30 *m* visoki slap, niz kojeg se obara Šištica, otoka Boračkog jezera, u Neretvu [2]).

[1]) Kave se zato zovu, što bi se tu ribari skupili s jedne i s druge strane Neretve; tu bi im vatra bila i kava se pekla.

[2]) Boračko jezero. Izmedu tih greda ne može se prolaziti Neretvom, već se obilazi preko Boračkog Jezera. Ovo jezero leži od prilike 400 *m* nad Jadranskim morem u dubokoj kotlini, okruženoj strmenitim obroncima (vidi *sliku 4.*). Svud unaokolo i po dnu jezera ima mnoštvo vrela, a za vrijeme kiša i kada se topi snijeg, najviše vode dovozi u jezero Borački potok. Oblik jezera je eliptičan, a cijela ploština mjeri 42 *ha;* najveća mu je dužina 786 *m,* najveća širina 402 *m.* Obale su mu djelomice močvaraste i šašom obrasle, a na lijevoj

Kod Špiljana ostavlja Neretva gornji tjesnac i protiče od Konjica, od župske puno širom kotlinom, onom velikom okukom između Konjica i Rame, koju ispunjava Prenj. Korito je rijeke prostrano, ispunjeno bijelim šljunkom, voda brza i nije preduboka — također kao stvoreno za mrestilišta glavaticama. Od Papraskog do u Orahovičko polje niže Konjica vidi se na mnogo mjesta mrijestova. Odavle pa do ušća Bijele u Neretvu više Konjica nema začudo ni traga mrijestu. Ovo je po svoj prilici radi toga, što je ovaj dio doline jako naseljen, pa glavatica istinktivno izbjegava sva ona mjesta, gdje bi se ona previše uznemirivala za vrijeme mrijesta. Moguće da je u ovom dijelu i Neretva nešto dublja, nego što obično traži glavatica. Na Bijeloj bude naprotiv dosta mrijesta. Odavle pa na više nastaju, kako smo vidjeli, velike dubine i bukovi sve do Župe, t. j. do Kašića Lazi, gdje Šištica skače u Neretvu, a na takovim mjestima glavatica nikad

---

strani jezera vide se u šaši 6 gotovo posve okruglih kotlina (oka) vidi *sliku 5.)*, koje su malim otvorima spojene s jezerom. Najveća je dubljina jezera nešto oko 17 *m*, i to u dnu jezera prema onom kraju, kuda otječe. Po sredini je gotovo jednaka dubljina, 13—15 *m*.

Temperatura vode je dosta niska. Karlinsky je mjerio na površini vode na 3. juna pri temperaturi zraka od 26·7° C samo 13·1° C, ali veli, da se vrlo često mijenja radi mnogih vrela na dnu jezera, kojima se mjesto može odrediti već samim posmatranjem jezerske površine, tako, da je sâm dosta puta, ma da je termometar jednako držao u vodi, mogao ustanoviti temperaturu od 11·6° C i 12·8° C.

Mimoilazeći ona mjesta, gdje su na dnu izvori jezerski, nije velike razlike (jedva ½°) u temperaturi vode na površini i u dubini.

Izuzevši onaj dio jezera, što leži prema ušću Boračkog potoka, sve je jezersko dno pokriveno rijetkim muljem.

Boračko jezero otječe malim potočićem, od prilike 2 *km* dugačkim, Šišticom, koji ulazi odmah ispod kuća sela Jezera u klisuru i onda skače s velike visine u Neretvu.

Boračko se jezero zaledi, pa idu konji preko jezera, kolo igraju na jezeru, a Jovan Savić i Jovan Kukić ložili su vatru na ploči i pekli kavu na ledu. Samo na sredini ostane jedna rupa kolik kolo, koja se nikad ne može zamrznuti.

U Boračkom jezeru ima dvije vrsti pastrva, i to rođene pastrve (obična naša potočna pastrva) i nasađene. Ova pošljednja je bačena tek pred nekoliko godina, ali se slabo drži i rijetko se nađe koji komad. Rođena je pastrva sasvijem sitnih ljusaka, a veći komadi su odozgo lijepe tamno-žuto-smeđe boje poput zifta (nikotina). U ženskih egzemplara ima puno više crvenih pjega, a kod većih komada prevlađuju crne (aćik) pjege. Nigdje nijesam vidio ovakav lijep kolorit u pastrva, kao u Boračkom jezeru.

Boračka pastrva ima zube poput zubatka; naraste najviše 1—1½ *kg*, rjeđe 2 *kg*. Ona se mrijesti u jesen, i to od Arandelova-dne pa do Božića sva se izmrijesti U ovo doba izlazi redovito na mrijest u potok Šišticu i kako kada: jedne godine ima je bolje na mrijestu, drugi put manje. Vazda prije muški podu, a ako koji put podu ženske prije, onda gataju stari ljudi, da će biti dobra godina. Ako ranije ide riba na mrijest, drže, da će biti bolja zima.

U jezeru hvataju pastrvu samo na udicu (vidi *sliku 5.)*, a natiču skakavca, gujinu, crva (molja iz trulog panja); na pero slabo ide, a na jošavku nikako, valjda zato, što nije naučila, jer su jošavke istom pred nekoliko godina bačene u jezero.

U Šištici hvataju vršvom, koje su pletene od vrbe, a prepleteno su besprekidno odozdo pa do na vrh. Vršva ima završak. Vršalište je bilo na glavi Šištice, odakle izlazi iz jezera. Na tom se mjestu prezida potok i vršva se zapne niz vodu, te se tu dočekuje riba, kada se vraća s mrijesta u jezero.

Za Sultanova vakta a neko vrijeme i za austrijske vlade, uzimali su u zakup lov u Šištici za vrijeme mrijesta po 60—70 kruna.

U vršve se i nagoni.

Badalj (ostve) imaju 7 zubaca kao u Hutovu Blatu.

Imali su i vlak.

Rakova ima također, ali su vrlo sitni.

ne mrijesti. Velike dubine, bukovi i prevelika brzina vode po svoj prilici uzrokom su, da od Papraskog počam pa niz Neretvu, glavatica nigdje nema velikih svojih mrijestilišta. Moguće da pojedine glavatice tu i tamo izmrijeste se katkad i u ovom dijelu, ali to su samo pojedini i rijetki slučajevi.

Slika 4. Boračko jezero.

Od Rame počinje velika Neretvina probojnica između Prenja i Čvrsnice. Opisujući ovu probojnicu veli Cvijić, da je ona najbolji predstavnik kanjonskih dolina na Balkanskom Poluostrvu. Duboka je 800, 1000 do 1200 *m*, vrlo strmih strana u gornjim dijelovima, naročito između Plase i Glogova. Slojevi

Slika 5. Ribar Savić sjedi na kerepima od balvana i hvata udicom ribu u Boračkom jezeru.

bjeličastog pjeskovitog dolomita su skoro horizontalni te mjestimice kao zidovi izgledaju. Jablanica je jedina ravan u cijeloj ovoj probojnici. Odavle do Gapine Luke je najuži i najdublji dio Neretvine probojnice, gdjegdje samo 3—4 *m* široka. Od pritoke Rame Neretva je znatno obilatija vodom. Vanredne je brzine, puna pećina i oburvatih stijena, o koje voda udara velikom snagom i razbivši se na njima pravi bukove, pjenuša i hučna je.

Prva veća kotlina je Bijelo Polje na lijevoj strani ispod Veleža, a još veća i uopće najprostranija u nizu kotlina oko Neretve je polje Bišće ispod Mostara.

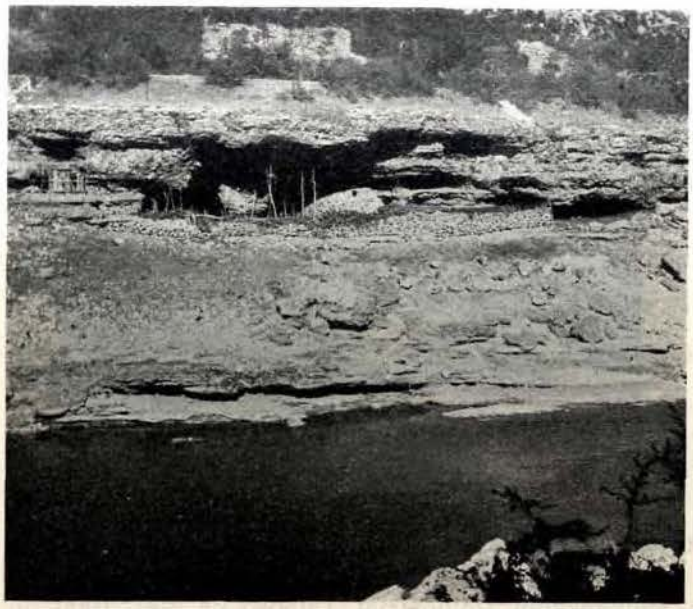

Slika 6. Azinovića pećina niže Drežnice, koju je nekad izdubila Neretva u konglomeratu i u kojima su ljudi nekoć nastavali a danas još hajvan zatvaraju.

Slika 7. Ušće Bune u Neretvu.

Dno je ovih kotlina sastavljeno većim dijelom iz konglomerata, kroz kojeg je Neretva izlijebila svoje korito. Ono je svuda prilično duboko i suženo. Mjesti-

mice se je Neretva u samom koritu još dalje udubljivala i teče, osobito za niskih voda, kao kakvim uskim, ali veoma dubokim olukom, tako da bi se gdjegdje mogla preskočiti. Poradi neprestanog potkopavanja na mnogim su se mjestima sve do ispod Mostara oburvale ogromne stijene konglomerata, koje i u samoj ovoj ravni čine bukove i voda pjenuša. Bezbroj pećina i dubokih virova ima svuda ovuda u njezinom koritu. To su najprikladnija zakloništa za naše glavatice.

U dnu Bišća polja, gdje se Buna salijeva niz one oniske katarakte u Neretvu, pravi i Neretva mali slap *(slika 7.)*, koji je također, kako ćemo vidjeti, od utjecaja bio na geografsko rasprostranjenje nekih vrsta riba. Stoga ćemo obzirom na rasprostranjenje riba, podijeliti Neretvu u tri glavna dijela. Gornji dio od slapa pod Treskavcem pa do izvora rijeke, a to se nekako pokriva sa Borčem. Srednji bi dio bio odatle pa sve do slapa na Buni, i dônji odavle pa do ušća Neretve.

Od ušća Bune pa do Čapljine suzila se je opet donekle neretvina dolina, ali nema kanjona. Korito joj je prostrano i nije tako duboko ukopano, kao kroz gornja polja, nema pećina, a voda otječe sasvijem normalno, bez bukova.

Ispod Čapljine ulazi Neretva u velike nizine, koje više ne ostavlja sve do njezinog ušća u more.

Ovoliko o samoj rijeci.

Nema rijeke ne samo u Bosni i Hercegovini, već i po drugim susjednim zemljama, a može biti ni u čitavoj Evropi, koja toliko obiluje raznolikim, dobrim i krupnim pastrvama, kao Neretva (potočna pastrva, mekousna, zubatak i glavatica[1]). Ovo spominju i raniji pisci, kao n. pr. Evlija Čelebija, poznati turski pisac, u svojoj »sejahatnami« (putopisu) po Bosni i Hercegovini 1659.—1662. i 1665. i veli, da u Mostaru ima pastrvi od 20—30 oka. Ovo mu možemo mirne duše vjerovati, jer i dandanas nijesu baš previše rijetke pastrve, takozvane glavatice, od desetak oka, rjeđe su od 20 oka. U Mostaru ima i danas živih ribara, koji su hvatali glavatice od 24 oke težine. Za Čelebijina vakta nije bilo toliko potrage za njima kao danas, pa su po zabitnijim krajevima mogle glavatice doseći veliku starost i težinu. Istina, u donjem toku ove rijeke prevlađuje košljiva riba, o kojoj će biti niže govora, i pastrve se donekle gube u onim velikim množinama te dlakave ribe. Ali što na više uz vodu, to je sve manje košljive ribe i jedini je kljen veća riba, koje ima ponešto sve do gore spomenutog slapa ispod Uloga. Osim kljena ima tuda po rijeci još puno geljavca (Koppe) i jošavke (Pfrille); pošljednje dvije vrste najmiliji su zalogaj zubatka i glavatice[2]).

[1]) O pojedinim vrstama salmonida biće više govora u popisu riba na kraju ove radnje.

[2]) Kad rasporiš koji zubatak ili glavaticu od Jablanice počevši pa na više uz rijeku, naći ćeš želudac pun krcat geljavaca i jošavke. Geljavac, tako ga zovu od Konjice pa gore uz vodu, dobio je ime, što se on polagano vuče, gelja, po zemlji, pa ga radi toga puno lakše zgrabi pastrva, dočim je jošavka hitra i bježi.

U dônjem toku Neretve ima puno druge sitne košljive ribe, koja služi salmonidama za hranu. Stoga je bilo pogrješno, što do sada nije metana zabrana i na košljive ribe za vrijeme mrijesta, jer one bi se onda umnožile i salmonide bi imale dovoljno druge hrane i ne bi trebale tamaniti same sebe. Pomanjkanje takove hrane jedini je razlog zašto do danas nije polučen nikakav uspjeh sa nasađivanjem sitnih stranih pastrva. Gdjegod je bačeno sjeme, domaća pastrva je to sve pozobala, tako da od onih nekoliko milijuna sitnih ribica, ni đavolja nije preostala.

Velikim glavaticama nije dosta sitna riba; one hvataju i sasvijem krupne. Prošle sam godine našao u želucu jedne, od prilike 6 oka teške glavatice, 31 *cm* duga kljena. Glavatica od 20 oka proždre za stalno i ribu od oke pa i više. Kad nema ona druge ribe, potjera i krupnu glavaticu.

Glavatica, zubatak i mekousna uzlaze uz Neretvu sve do pod gore spomenuti slap, ali dalje ne.

Kako je spomenuto, glavatica izlazi u župu, da se mrijesti. Previše je zanimljiv taj mrijest, pa ću ga ovdje u kratko ocrtati. U dotičnom kraju bira glavatica najprikladnija mjesta, a to su gazovi, t. j. gdje se voda prelijeva iz jednog vira u drugi, ili bježi kraju na pličinu, ali uvijek na takva mjesta, gdje je pijesak i voda malo brzâ. Ako riba bježi u dublju vodu da mrijesti, gataju, da će voda biti plića, a ako mrijesti na plićoj vodi, nadaju se vodi. Kad traži mjesto, ide sve uz vodu, malo koja da se vrati niz vodu. Što su udaljenija mjesta, to ona ranije kreće na mrijest. U Konjicu vele da glavatice prolaze tuda na mrijest, kad ovce slaze s planine ili kada lišće pada. Oko Konjica mrijesti se glavatica tačno oko nove godine, jer je voda dublja, u Župi ranije, jer je voda manja i plića, tako vele konjički ribari. U Župi opet vele, što niže niz vodu, to sve prije mrijesti, i da od Košute pa do Bjelimića najkasnije mrijesti, i to od 15. decembra do 15. januara[1]), obično od katoličkog Nikolja-dne do Jovana-dne; do 15. januara prođu obično svi mrijestovi. Nema tu dakle velike razlike.

Na prikladnim mjestima bude puno ribe, da se sve crni. Osobito kad je mjesečina, pa se čovjek popne malo na više, vidi se u vodi upravo kao sjena. Po danu dolazi glavatica na mrijest samo kad je oblačno i snijeg pada i kad je voda sijera — nije mutna a nije bistra. Inače dolazi ona u prvi akšam pa do u gluha doba, t. j. do u drugi akšam, kad seljaci lijegaju, kad se svak umiri, a dotle mora svaki doći. Ona radi po sat po dva, onda ide loviti, ali pred zoru na dva sata mora opet doći na mrijest. Ženska, tamo joj reknu »ikra«, izvrne se na leđa, malo legne napokoso, a krilima i najviše repom razmeće pijesak na stranu, a voda joj pri tom pomaže, jer je malo pobrza pa joj pijesak kurla. Prvu noć iskopa prilično velik trap, oko jedan metar veličine i do 50 *cm* dubine — načini taslak (oblik). Ako ne begeniše mjesto, t. j. ako udari na pličinu pa je tvrdo, ona se premjesti. Ali obično poznaje svoja mrijestilišta. Drugu, treću i četvrtu noć nastavi na ono od prve noći, ali opet isto tako veliko, samo što pri četvrtom završi, svede na šiljak, dok su ostali na završku zaokruženi. Ima ih koje kopaju samo po tri pa i dva dana, ako naime zakasni na mrijest pa hoće samo da izbaci jaja. Raspoznaje se sasma dobro, koliko koju noć iskopa. Kad kopa drugu noć, ona zaravnava onaj trap od prve noći i na koncu cijeli trap zaravna samo se unaokolo crni. Ona ne probire baš samo bijeli pijesak, već samo izvaljuje i prevrće ga, i pošto je odozdo bijel, onda se više bijeli, nego što ima žutog.

Kako se ikra prevrće kopajući, tako iz nje ispadaju jaja, koja se zarove u pijesak. Ikra nije nikad sama pri tom poslu, već ima uvijek uza se sapora, a nađu se i po dva tri druga takmaca. Koji je najjači, taj razgoni one slabije, a oni opet ko pomamni lete na mrijest. Ikra stoji naprijed a sapor za njom otraga do repa. Kad ona zakopa, sapor dođe i nanese se po mrijestu spored njom i zamliječi; onda se opet izmakne niže ikre i razgoni ako se je opet u blizini pojavio koji takmac.

Mrijest traje 4 dana i 4 noći. Čim izmrijesti, odmah ide glavatica dalje, odakle je i došla, onom svom sentu. Kad jedna svrši mrijest, dogodi se da do 2—3

[1]) Zabrana na glavatice i sve druge salmonide počinje već od 1. novembra i traje do 15. marta.

dana nastavi druga, pa ako nema mjesta, najviše nastavi sa dna starog mrijesta, a to se može opetovati po nekoliko puta za onaj mjesec dana. Ima ih pa nastave baš gdje je prva prestala; ili ako ima mjesta, one nastave i jedna do druge. Samo dok jedna mrijesti, ne će druga na nju i da obje idu u jedan trap, dok se kod manjih salmonida viđa njih po nekoliko u jednom trapu.

Dogodi se često pa ozlijedi ostvama ikru na mrijestu ili da je što drugo smete, onda ona kasnije mrijesti dok preboli, i to sama bez sapora, ali je onda dakako pokvaren mrijest.

Mrijestenje glavatica bilo je od vajkada veliki događaj po tamošnje stanovništvo, jer na mrijestu mogli su se najlakše dočepati ove kusne ribe. Koji prvi nađe mrijest, ne može mu ga niko oteti, niti smije sam loviti bez privole dotičnoga, jedino ako kriomice ukrade.

Prije uopće nije smjelo jedno selo ići u drugo da hvata, jer bi se seljani pobili rad toga, pa bi palo i mrtvih glava. Onaj, koji nađe mrijest, zabilježi ono mjesto štapom na suhu prema mrijestu i kasnije dođe (u stara dobra vremena dakako po danu, dok nije riba došla, a sad se mora sakrivati po mraku) i napravi »odor« ili skele: 2 sohe skentra u vrhu, a na njih navali drugo drvlje kao žioke (prlje). Lovac se privuče po onim prljama i čeka s ostvama u ruci na ribu. Ako je u blizini kakvo drvo, popne se nanj, ili sa visoke obale i kamena vreba na ribu. Pravi lovac ne bi u stara vremena ubio ikre već samo sapore, dok bi oni dolazili, jer kad jednog ubije, dovede ikra sebi odmah drugog. Tako ona izmijeni i po tri četiri sapora, a kad oni prestanu dolaziti, onda neki ubijaju i nju, dok pravi lovac to nikad ne čini.

Vrlo su spretni tamošnji lovci u ubijanju glavatica ostvama. Ostve su kao i u Hutovu Blatu sa 7 zubaca, ali bez pripleta, jer takve ostve lete naime brže kroz vodu. Na vrhu katarice (drška) svezana je kanafa i kad baci ostve na ribu, ne pušća ih iz ruke, već tegli sebi, jer bi inače voda odnijela i ostve i ribu, ili bi glavatica odvukla za sobom u dubinu. Ako je riba u blizini, onda je dakako zbode, a ako je podalje, baci se na ribu i ubije je. S velikom sigurnošću i vještinom bacaju ostve iz velike daljine i rijetko promaši. U velikoj dubini se ne bije bacanjem, jedino do boj i pô (2½ *m*) i to samo kad je pod njim, t. j. kad je lovac naviše; ako je u položini, pa makar voda samo i ½ *m* duboka bila, ne može je bez velikog vještaka pogoditi, jer treba zadnji kraj u nebo odbaciti, da ostve panu odozgo. Love i sa mašalom (zapale luč) po noći.

Zanimljive su i drvene ostve *(slika 8.)*, što sam ih vidio u ovom kraju. Uzme se debelo drvo od prilike kao jedan kolac, zateše se na plosnato i isci-

Slika 8. Drvene ostve iz Glavatičeva.

jepa na dnu kao zupce, 4 do 5 zubaca, koji se zaoštre, ali nemaju zazubaka kao u gvozdenih ostava. Poslije svakog bacanja moraju se zupci na novo zaoštravati. Da se zupci drže malo porazmaknuto jedan od drugog, zaćeraju se mali klinovi između njih. Zupci su osim toga pripleteni vrbovinom, da bude čvršće i da ne klimaju.

Drvenim ostvama pričepi lovac ribu, i to samo u pličini i gazimice, a rukom je pothvati za ralje i izvuče.

S glavaticom mrijesti skoro u isto vrijeme sitna pastrva »potočarka«, koje ima mnogo i u manjim pritočicama Neretve u ovom kraju.

Zubatka ima ovuda najviše od svih riba pa i on, a i mekousna, mrijeste po Neretvi, ali zadu i u nekoje pritoke. Način mrijestenja je isti kao i u glavatice, jedino se razlikuju u vremenu i u tome, što je u ovih dviju pošljednjih vrsta manji trap. Najdulje mrijesti zubatak, jer on počne odmah, čim glavatica dovrši svoj mrijest i izmiješa često sa mekousnom, koja počne mrijestiti od Blagovijesti pa do katoličkog Uskrsa. U opće zubatak ide za horom, i ako je toplija voda, mrijesti ranije. U Konjicu su mi pripovijedali, da ima godina, kada on počne mrijestiti već u oktobru. Za zubatkom i mekousnom ima puno više saporčića, nego za glavaticom.

Za čudo da ovdje naraste mekousna puno veća od zubatka. Neki Karlović iz Janjine uhvatio je jedamput mekousnu od 3½ oke, a veli se da ih ima i od 5 oka, a najveći zubatak je bio 2½ oke težak. U donjem toku Neretve narastu zubaci puno veći, ali u Hutovu Blatu kod Čapljine pa i uz Neretvu sve do Jablanice, drže da je zubatak i glavatica jedna te ista riba, te da je zubatak mlada glavatica, dok ih ribari na više sve do u Glavatičevo tačno označuju kao dvije posebne vrste. I ja se potpuno priključujem ovim pošljednjim.

Spomenuću još ovdje jedan vrlo zanimiv način hvatanja pastrva na Neretvi kraj Mostara. Na Skakalima, pô sata više Mostara, gdje Neretva sađe ljeti u jedan uski oluk, da se može preskočiti, pa kad riba ide uz vodu (na mrijest), hvata se tu velikim sakom. Dvije se sohe pobiju s obje strane vode i za njih se sveže sak, ali malo poodmakne od buka. Druga dva kraja saka drže dvojica na ličinama. Buk je tu vrlo jak i riba ne može uzanj uzaći, već skače. Premda riba vrlo dobro skače, tu se ipak često prevari u svojoj snazi i ne mogavši uskočiti, baci je voda natrag i ona pane u sak.

Mjesto te kvadratne mreže, može se uzeti i obično platno, samo se dolje u sredini oplete kesa, mreža.

Skakala su nešto oko 100 metara duga, i pričaju, da je najprije tu hvatao na taj način neki Mustafa Topčija Memić. Na Skakalima je bilo u pošljednja vremena više dionika i svaki je držao da ima pravo da tu lovi, a imali su i tapije svaki na svoje lovište. Pošto je često dolazilo do svađe između pojedinih lovaca i pošto se je na ovaj način utamanilo mnogo ribe, naša je uprava zabranila u novije doba ovakovo hvatanje.

Ovaj me način hvatanja podsjeća na hvatanje u zapadke na slapovima Trebišnjice, o kojima će još biti govora.

Pritoke Neretvine.

Prije nego što pređemo na opis Hutova Blata i njegovih po ribarstvo neprocjenivih močvara, spomenućemo još nekoje pritoke Neretve. Mi se ne možemo dakako baviti svakom pojedinom njezinom pritokom, već ćemo se obazreti samo na nekoje glavnije. Kao što i Neretva, udubljivaju se neprestano i njezine pritoke te su također doline pritoka neretvinih vrlo duboke, i strmih

strana[1]). No mora se odmah istaknuti, da su sve njezine pritoke, i one manje, prikladne za ribu, naročito pastrvu. Vode su prave brdske, hladne, bistre i oštre, a korita su ispunjena čistim pijeskom.

Obzirom na veličinu pritoka i na broj u njima zastupanih vrsta riba, stoje dakako na prvom mjestu one u donjem toku Neretve. Od ušća Bune pa sve do na vrelo Neretve, ima jedna jedina veća pritoka, a to je Rama, jer su sve ostale mahom manje pritoke izričito karaktera brdskih potoka, u kojima se zadržaje samo jedna ali i naša najbolja vrsta ribe, potočna pastrva.

Krupa

je najveća Neretvina pritoka, koja se salijeva u Neretvu ispod sela Dračeva naspram Gabele. Pošto Krupa protiče skoro kroz cijelo Hutovo Blato i odvodi svu vodu iz njegovih močvara, biće o njoj govora, kad budemo opširno govorili o tim močvarama.

Trebižat.

Tako se zove ova rijeka u njezinom donjem toku, počevši od manastira Humca pa sve do ušća, gdje se na Strugama niz oniže katarakte salijeva u Neretvu. U srednjem toku zove se Mlade a u gornjem Tihaljina. Tihaljina nije ništa drugo već podzemni nastavak rijeke Vrljike, odnosno otoka blata Bjelopoljskoga i Drinovačkog polja. Doduše nije to još znanstveno ustanovljeno, ma da je pokušavano raznim sredstvima. Ovo je tim začudnije, što daljina između ponora Šajnovca na južnoj ivici polja i vrela Tihaljine, koje se nalazi u pravcu na suprotnoj strani jedne udoline, samo 2·5 *km* iznosi. Vrelo Tihaljine leži nekih 90 *m* niže od gornjeg ponora. Narod priča, da se često dogodi da voda, kad iznenada navali, digne sijerak i uvuče ga u ponore, ali nikad ne izbaci ništa na vrelo. Samo se je to dogodilo, da je u Nugom (najniži dio polja, koji je kroz cijelu godinu pod vodom) ostvama ubijeni ugor izašao na vrelo, gdje je u vršvu uhvaćen.

Od vrela do više Klobuka, dolina je Tihaljine duboko ižlijebljena u kršu. Na tom dijelu prima ona nekoliko jakih karsnih vrela kao Jakšenicu, Nezdravicu i Klokun.

Za Nezdravicu vele da dolazi iz Grudskih stijena i da izbacuje gaovicu, koja također odanle dolazi i koju izbacuje Grudsko vrelo. Klokun je najveće vrelo pa i on i Jakšenica izbacuju gaovicu.

Ispod Klobuka ulazi Tihaljina u veću kotlinu. 1·6 *km* niže ovog mjesta nalazi se 7 *m* visoki slap, i istom odavle zove se rijeka Mlade. Dok nije bila regulirana rijeka, tonulo je i ovo polje ispod Vitine, jer voda nije mogla otjecati, pošto se korito na dnu polja jako suzuje. Ova rijeka nosi sa sobom mnoštvo krečnjačkog taloga, kojeg ona taloži svuda niz rijeku, a na prikladnijim mjestima načinili su se vremenom manji i veći jazovi (katarakti). Ovi su jazovi sprečavali da voda otječe pa je nastalo i silesija dubokih virova. Takovih jazova i dubina ima još više u dolini Trebižata, koja se suzuje ispod teste Ljubuški—Vrgorac, a otvara se opet tek blizu sastavka u Neretvu. Na tom dijelu Trebižat nalazi se i poznati katarakt Kravice.

---

[1]) Neprekidno udubljivanje Neretve uplivisalo je donekle i na faunu, jer je dijeli skoro na dvije skroz različite skupine riba. Ribe na njezinoj desnoj strani na donjem toku pretežu većim dijelom skupini riba u vodama krša zapadne Bosne.

Radi velikih taloženja i što nema posvuda dovoljno šljunka, nije ova rijeka, osim najgornjeg dijela i pritoke Vrioštice, ni malo prikladna za potočnu pastrvu, koja voli brdske vode i gdje ima puno šljunka.

Vrioštica, što izvire u Vitini iz pećina i salijeva se u Mlade, mnogo je prikladnija za pastrvu, jer je to prava brdska voda i ima dovoljno šljunka, pa zato ima i prilično dosta domaće pastrve. Prije nekoliko godina donesena je u Vrioštici i kalifornijska pastrva (Regenbogenforelle).

Za Vrioštici vele da je jednaka s Lišticom u Mostarskom Blatu. Ovo isto tvrde i za donje vrelo u Studencima. Seljaci temelje ovu vezu Studenačkih vrela s Lišticom na jednoj vrlo nesigurnoj podlozi. Kad se naime konj ukuje i počne hramati, neka ugazi u Studenačka vrela, odmah će se pokazati ukov. To svojstvo vele da ima i Lištica. Studenačka se vrela rijetko zamute pa narod misli, da voda dolazi iz daleka. Na 12. decembra bila su sva tri gornja vrela sasvijem bistra, a Vrioci, jedno manje vrelo na dnu Studenaca, bilo je mutno.

Sva se ova vrela salijevaju u Studenčicu, glavnu i jedinu pritoku Trebižata. Ni jedno vrelo ne izbacuje gaovice, a rijetko se u njima i ugora viđa, makar da su u vrelima velike širine, pećine.

U Trebižatu ima osim ugora, koji uzlazi uz rijeku i do na vrelo Tihaljine, kroz koje se po svoj prilici provlači ispod zemlje do u Nugo, nešto pastrve, kljena, gdješto cipola a ponajviše svala i gere (podustve i plotice). Keljavca se također nađe u virovima. Isto tako zubatka i glavatice ima prilično; pošljednjih su hvatali nekad i od 10—12 oka, dandanas ih se viđa najviše od 4—5 oka. Male zlatve nađe se samo pogdjekoja, a rijetko i kalkana. Prikanca ili turčića ima puno više. Čuo sam i ime »lasta« nekoj ribi i vele da ima krila i da je dobra za hajvana kao lijek za mukavicu. Kažu da lasta leži u sigama i na jazovima, pa kad se kopa siga, nađe ih se dosta. To će po svoj prilici biti naš peš (geljavac).

Jegulju zovu ovdje ugor ili capor, a bijelu jegulju jesenka, bjelka. Ugora su hvatali od 4—5½ oka težine.

Samo košljiva riba mrijesti se u tom dijelu rijeke i to oko vrela a po gdješto i u samoj rijeci Vrijoštici, u vrelu kod Barišića kuća, kod Čapljinskog vrela, kod Londže i Košćele. Mrijesti se oko Blagovijesti i to u velikim množinama.

Gore spomenute ribe iz Trebižata idu uz rijeku samo do velikog slapa Kravice. Jedini je ugor, kojemu ne smeta ni Kravica, jer on uspuže i uz najviše i najglađe litice, kako je to opažano na velikim slapovima rijeke Rajne.

U gornjem toku našao sam ove vrste: parenjak, ražnjača *(Leuciscus virgo)*, gujavica ili gaovica *(Paraphoxinus adspersus [P. Ghetaldii* ili *Pstrossii])*, plotica *(Leuciscus rutilus)*, prikanac *(Paraphoxinus alepidotus)*, svjetloka *(Alburnus lucidus)*.

Bregava.

Cvijić veli, da je Bregava otoka Dabar polja. To tvrdi i naš narod i veli da kad provru jame u Dabru, onda proteče i Suharić, potočić od prilike 2 kilometra više pravog vrela Bregave, koji izvire iz kamenja. Začudo da se u Bregavi ne nalazi niti jedna od onih dviju vrsta gaovica iz Dabar Polja. Sve do Stôca teče Bregava dubokom uskom dolinom. Nekada je bilo po Bregavi mnoštvo dubokih mjesta, virova, ali od kako se tamani i drača pa čak i korenje kopa,

od tada se sve više shorginjava kamenje s Rguda[1]) i drugih brda u dolinu i kiša snosi pržinu pa zasipa virove. Bilo je mnogo i velikog kamenja po koritu, ali vele da je neki general razbijo to kamenje po Bregavi, da voda nesmetano teče do Stôca i da se ne zaustavlja. Time je dakako uništio puno kuća za pastrve. Ovo i što se zasuše toliki virovi, vele da je razlog da nema mnogo ribe. Bregava je sasvijem žestoka planinska voda, uvijek bistra *(slika 9.)*.

Ljeti, kad voda spane, Bregava uvire u »Jame« u dolini Bregave odmah niže stolačkog polja i drži se, da ta voda izbija na vrela (Jelim i t. d.) u Gornjem Blatu. Tako pričaju n. pr. za neko Alihodžića vrelo u Bregavi da nanj

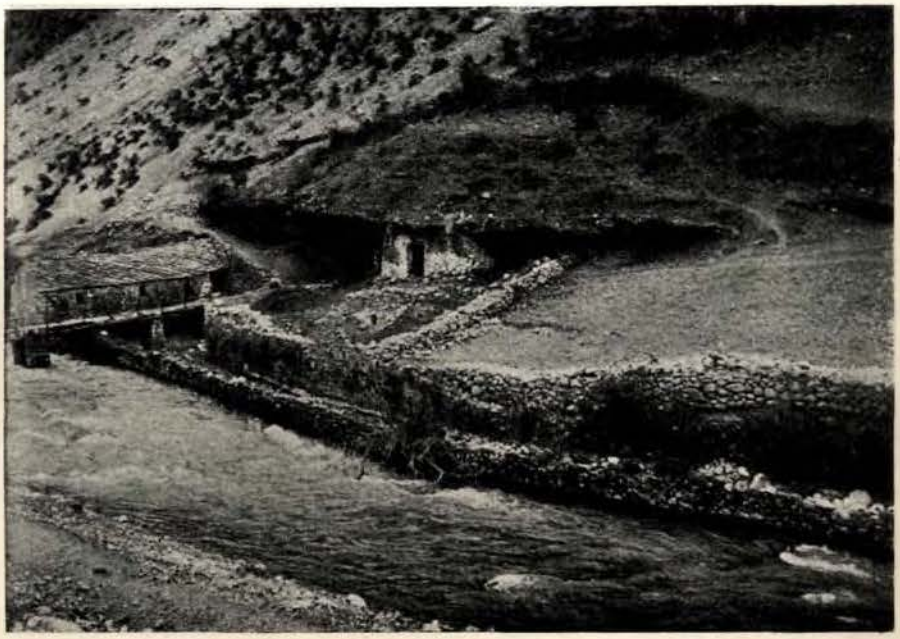

Slika 9. Bregava niže vrela. Desno »Pećina« (»Adamova kuća«), u kojoj se još i danas stanuje.

udari voda i puno navali bijele jegulje u jesen, kad Blato naraste. Ova jegulja može samo doći iz Blata i valjda samo onda, kad ona navali da putuje u more.

Jedno pô sata ispod Stôca ulazi Bregava ponovo u duboku kršovitu dolinu, proširenu u luke na cijeloj duljini, koju ostavlja istom kod Klepaca, malo prije nego što se salijeva u Neretvu. I ako u ovom dijelu Bregave ima dosta prikladna zemljišta za obrađivanje i koje se dakako obrađuje, nema ni jedne jedine naseobine u cijeloj dolini. Jedna kavana na pô puta i gdjegdje po koja pojata, to su jedine zgrade. Uzrok je tome velika bezvodica, jer kad prekine Bregava, nema nigdje ni kapi vode. Osim toga vele, da je tu jako nezdravo, jer se usmrdi voda, što zaostane po virovima, i da ima puno komaraca. Sela su sva po brdu, a ljudi salaze dolje, kad je vrijeme obrađivanja.

Korito je Bregave ispunjeno finom pržinom i pijeskom. Voda je prema vremenu sad plića sad dublja, a mjestimice ima i dubokih virova.

[1]) Rgud moguće je postalo od horginjati, horgot. Od okupacije piše se Hergut, jer ti ljudi nijesu znali, da se »r« uzima kao samoglas.

Što se tiče ribe razdijelićemo Bregavu u dva dijela: donji, od njezinog ušća pa do Provalije, onog velikog slapa u Stôcu *(slika 10.)*, i gornji dio, odavle pa do vrela. Ima i još jedan bent (slap) ispod vojničkog groblja, ali preko njega nekako riba preskače. Čini se da je najteže tu pastrvi uskočiti i jedva kojoj pođe za rukom da preskoči.

Veći dio riba izlazi iz Neretve: podustva ili širun *(Leuciscus aula)*, kljen ili keljavac [1]) *(Leuciscus cephalus)*, zelenka *(Alburnus alburnellus)*, zubatak *(Salmo trutta* var. *fario)*, pastrva *(Salar abtusirostris)*, ugor i gaovica *(Leuciscus phoxinus)* [2]). Prvih šest vrsta uzlazi samo do pod Provaliju i kad voda uzmiče, vraća

Slika 10. Provalija slap u Stôcu.

se i riba s vodom u Neretvu. Mnogo tih riba zaostane po virovima kad voda prekine i tu ugine. Ugoru ne smeta ništa Provalija i on dospije i u gornji tok, ali po svoj prilici dolaze oni ovamo dok su još mladi. Vele da su oni iznad Provalije (slap) mnogo bolji, nego u donjem dijelu.

I pastrve ima po cijeloj Bregavi, i to kako mi se čini sve same mekousne. Ona se tu izmrijesti u januaru i do polovice februara je sve gotovo. Nekoji opet vele, da se mrijesti mjesec dana prije pravoslavnog Božića i svrši mjesec do po Božiću, a najdalje traje čitav mrijest 2—2½ mjeseca. Zabranjena je 4 mjeseca. Ljeti se hrani muhom i stonogom, zimi gaovicom, rakom i ako iskopa gujinu.

Jedina je gaovica, ali ne prava, već *Leuciscus phoxinus*, koja živi samo iznad Provalije u velikim množinama, a niže nje ima je mnogo manje. To je valjda i radi toga, što se mnoge ribe hrane gaovicom, naročito zubatak, koji u

---

[1]) Ovo nije blatski keljavac *Leuciscus erythrophthalmus*. Ribari u Stôcu vele ovome »papučar«. Blatskog keljavca ima jedino malo u Trebižatu a ni u Neretvi se ne zadržaje.

[2]) Na samom ušću Bregave u Neretvu nađe se još i kalkana, svala i cipola.

Bregavu dolazi samo radi nje. Ja sam u želucu zubatka našao gaovice. Nje ima u svako doba godine. Računaju neki, da je vrelo u Bregavi izbacuje, ali to ne će valjda biti istina, jer ona ne spada u rod jamarica, pa se i ne zavlači u vrela.

Gaovica se ovdje puno hvata i troši, ali nije doduše tako masna kao popovska; mora joj se uvijek dati začina. Gaovicu hvataju »velatom«: rijetka velata (od rijetke kese) zavrati se i sašije do pola pao kakva ćesetina, i to 2 *m* široka i 3 *m* duga pa zaplove u tišini po dvojica. Donji kraj velate nataknu na palce i vuku po zemlji nogama, a druge drže u ruci *(slika 11.)*.

Na ovom mjestu moram spomenuti i jedan ribnjak na Bregavi, a to je »hauz« u bašči Šarića na lijevoj strani Bregave u Stocu. Hauz je od prilike 6 *m* širok i 10 *m* dugačak i prilično dubok; ozidan tesanikom kamenom, a unaokolo su tri basamaka od tesane miljevine. U sredini hauza je kamen na četiri ćošeta

Slika 11. Hvatanje gaovice *(Leuciscus phoxinus)* velatom u Bregavi.

(20 × 30 *cm*) i na njem rupa u sredini, u koju bi se stup metnuo, što bi lozu držao. Loza je prekrivala hauz. U nj vodi mali kanal iz Bregave, a isto takav ozidan kanalić odvodi vodu. Šarići vele, da je njihov djed Smail kapetan Šarić prije 200 godina napravio taj hauz. Meni se čini, da bi taj hauz mogao biti i još mnogo stariji, može biti čak iz rimskog doba. Poznato je, da su Rimljani imali u Stocu veliku naseobinu, a bila je na glasu poradi svojih s velikim luksuzom uređenih termi (banja).

U hauzu goje keljavce i ugore, koje oni hrane.

Buna i Bunica.

Uprav u dnu Mostarskog polja slijeva se ogromna masa vode niz oniske katarakte u Neretvu. To je rijeka Buna, što izvire na lijevoj ivici ove kotline. Vrelo joj je prostrana pećina, u dnu velikog odsjeka, na kome je Hercegov Grad. Iz pećine izlazi tiho ogromna količina vode bjeličasto-plave, mutno plave boje, jamačno od kalcium-bikarbonata[1]). Ima priča, da su se Provaljeni Dolovi iza Veleža prije 80 godina na jedamput provalili i da je Buna u noći sasvijem

[1]) Cvijić l. c.

presahla, tako da ni jedna mlinica nije mljela. Poslije nekoliko sati navalila je strahovita i mutna voda, da se take ne pamti. Vele, da je damar Bunin do pod Velež. Ako kiša pada u Nevesinju, ona ne opaža. Posrt, vrelo, što se salijeva niže Blagaja s desne strane u Bunu, drže, da je iz Nevesinja (Ponor na Veleži.).

Buna protiče Mostarskijem poljem, korito joj je prostrano, ali nije tako duboko iźljebljeno, kao u Neretve. Ima mjestimice i pećina i jako dubokih mjesta. Uopće je ona vrlo prikladna za ribu. Ima osim toga dovoljno hrane za ribu, imenito za pastrvu. Nema, vele, niko, ko bi pamtio, da se je zamutilo vrelo Bune. Ako se katkad rijeka zamuti, to je samo od potoka i to prođe za sat. Iz mutnih voda, Neretve, bježi riba u bistru Bunu.

Nijesam vidio ni jedne vode, gdje ima toliko žmugarica *(Gammarus)* kao ovdje. Kad se n. pr. potopi u veče kakva ćesetina, da se pere, prilijepi se na nju na hiljade tih žmugarica. Kad zagrabiš šaku pijeska, ima ih na stotine u ruci. A te su životinjice izvrsna hrana za pastrvu i njezin je želudac pun njih. To joj je hrana ljeti i zimi, a u proljeće jede muhar. Pred veče se sve zacrni od njega, a ona skače za njim. Zato tamošnji ribari, kad love na mlat, uhvate muhara i grade pero kao što je on. Riba onda bolje jamlja. Valjda radi ove obilne hrane pastrva je u Buni vrlo masna i tečna. Osim toga hrani se ona i drezgom, koje ima u Buni dosta.

Pastrve ima u Buni kao nigdje, pa kad je bilo slobodno, svak ju je živ lovio, a ipak se nije mogla iskorjeniti. U »Kotlu«, jako duboki vir niže Blagaja, računaju ribari, da ima ljeti, kad je najmanja voda, do 300 oka pastrve. Najobičniji su komadi u Buni od litre, a ima ih i od 2—2½ oke.

Najveći joj je jek hvatanja oko Ilina dana, kad je voda malena. Uz velike vode može se samo gdje pri kraju hvatati.

Cijena je ribi u Blagaju zimi 8 groša, ljetna 6. Lovci je daju jednom trgovcu, koji je dalje razašilje i dakako skuplje prodaje. Lovci su kao i svuda, goli i bosi. Trgovac im kupi dozvole, trgovac ih izdržava i daje na veresiju svu robu, dok traje zabrana. Na Buni ima 9 velikih i preko 100 malih dozvola. Velike dozvole imaju samo Muslimani.

Buna je zabranjena sasvijem u gornjem toku od Kotla, pa do vrela i veći dio donjeg toka, tako da lovci smiju samo u sredini loviti.

Osim pastrve ima u Buni zubataka i to samo u donjem kraju, gdje su velike dubine. On izlazi iz Neretve i čim voda opane, odmah i on bježi natrag. Zanimljivo je da glavatica ne zalazi nikako u Bunu. Za velikih voda ne bi joj ništa smetali oni katarakti, preko kojih se slijeva Buna u Neretvu, da izađe u nju.

Ugora ima također slabo i svi ribari ne će uhvatiti 2 oke na godinu. Ovo je valjda i radi toga, što su svi alati zabranjeni, kojim bi se on mogao hvatati, a kroz mrežu prođe. Osim ovih ima još keljavca ili svala *(Leuciscus cephalus)* babura (po svoj prilici plotica, *Leuciscus aula*) i kulje ribe.

Odmah ispod Blagaja utječe u Bunu Posrt, manji potočić, koji ljeti sasvijem presuši. Zato, što je voda u njem puno toplija, izlaze nekoje od spomenutih riba, te mrijeste u njem. Tako n. pr. izađe kulja u velikim množinama na čistinu u Posrt. Isto tako izlaze i keljavci iz Bunice unj' i mrijeste uz cijeli potok, jer je topliji; razumije se ako u buduće teče u vrijeme mrijesta. Tada keljavca najviše

i hvataju: zapne se mreža u dnu Posrta, gdje on utječe u Bunu, a drugom se zaplavi niz Posrt.

Bunica.

Sasvim drugačija je Bunica od Bune, njezina pritoka s lijeve strane. Njezino vrelo predstavlja ogroman bazen, neizmjerno dubok. Kad se baci oveći kamen u vodu, čuje se dugo, kako udara o pećine. Zimi, kad je velika voda, baca sve klobukove osobito na sredini. Zulfo Vuk mjerio je na tom mjestu i našao dubinu od 16½ rastegalja. Kad se stoji kraj vrela Bunice, čuje se nekakav šum, i čini se, da voda pada iz kakve visine. Po vodi izbijaju sitni mjehurići, kao da sitna kiša pada. Nema hefte zimi, kad ne zamuti Bunica. Mut je crven kao zemlja. Iza velikih suša, kad prvi put Bunica zamuti, izađe »sočna« voda i mnoga se riba potruje. Ovdje se drži, da Bunica dolazi iz rijeke u Nevesinjskome polju (vidi Zalomku!), pa kad kupaju ondje hajvan, osoka slazi u Bunicu i truje ribu. Kad ljeti u Zalomki kupaju janjce, zaista onda puno ribe pogine, o tome sam se uvjerio.

Ljeti je Bunica osim toga vrlo topla i opane jako (vrelo je dakako i ljeti puno).

Sve ovo, što je spomenuto, uzrokom je, da nema nikakve pastrve u Bunici. Ribari tvrde, da se u tovaru ribe može biti nađe jedva jedna pastrva.

Odmah niže vrela ima u koritu na lijevoj strani »Vražija jama«. Kad je Bunica velika i mutna, vele, vraća vodu u Bunu, gdje izlazi mutna voda niže Bunina vrela. Tako isto kad je Bunica malena, utječe u nju Buna kroz tu jamu. Kad sam na 19. decembra prošle godine bio na vrelu Bunice, voda je bila na Vražijoj jami sasvijem bistra poput bunske vode a voda u Bunici bila je sijera.

Bunica, dok teče kroz Malo polje, dosta je tiha, ali i mjestimice vrlo duboka. Istom kad zađe među stijene i obori prema Buni, teče brže i plića je. Baš u ovom dijelu vidi se puno tragova od nekadašnjih jazova od kamena, na kojima se je u vršve hvatala riba. Danas je Bunica zabranjena.

U Bunici ima svalova i druge košljive ribe, a širjača zovu i krnjo, zguren, husar pa i babur.

Jasenica.

Kad u Mostarskom Blatu ukane voda u jamu Plitonju kod Kabanice, kroz sat udari i na gornjem vrelu na Jasenici. Ovo je vrelo sada zasuto i voda udara kroz kamenje. Prije dok nije bilo zasuto, vrelo je ovo bilo dublje i izbacivalo proso i drugo žito, kad bi ljetinu potušilo u Blatu. U polju jaseničkom nije običaj sijati sijerak, jer s polja ocijedi se voda u brzo, pa mogu sijati drugo bolje žito. Nu dogodi se, da u proljeće, kad uzoru, na jedamput nikne i sijerak divljak na puno mjesta. Seljaci za sigurno misle, da je voda snijela sijerak s Mostarskog Blata. Začudo da se prikanca ribe, koje ima u Mostarskom Blatu u velikijem množinama, nije nikad našlo u gornjem vrelu. Razlog je može biti taj, što je udaljenost od Mostarskog Blata i Jasenice vrlo malena, neka 4 *km*, dočim pad vode iznaša od prilike 160 *m*. Svakako dosta znatan za ovu malu distanciju. Mjestimice se moguće voda i strovaljuje i prolazi kroz kojekakve klisure, pa bi za stalno riba trpila uslijed udaraca o razno kamenje. Radi toga prikanac valjda brižno izbjegava ponore u Mostarskom Blatu. Doduše ne-

koji tvrde, da su se vidale u vrelu, dok nije zasuto bilo, i nekakve sitne ribice. Smiješno je što tvrde da bi prikanci, kad bi ostali nekoliko dana u Jasenici, počeli primati golušinu (ljusku) i promijenili bi se u strugaču ribu (!).

Ovo vrelo prekine, čim voda spane u Blatu.

Mnogo su veća druga dva vrela, poput velikih i jako dubokih virova, Veliki i Mali Bezdan. Ova dva vrela imaju uvijek puno vode i rijetko prekinu sasvijem, a priča se, da je u staro doba jedamput uzmakla voda u Velikom Bezdanu i da su ljudi načinili 18 basamaka, dok su došli do vode. U Bezdanu je voda studena usred ljeta, makar i ne otjecala. Za vodu ovih dvaju vrela drže da dolazi od Rastoka (kotar Ljubuški). No to nije baš ni malo vjerojatno.

Voda iz najgornjeg vrela salijeva se u Mali, a onda u Veliki Bezdan i odavle nastaje Jasenica. Do Brvina teče Jasenica tiho, duboka od 3—6 m i puna je muli (mulja). U ovom se dijelu najrađe i zadržaje ugor. Tu se nađe i drugih riba preko cijele godine: pastrve (od oke i pô), širača, podustve, svala i zelenke. Kad se ova košljiva riba mrijesti u vrelu Jasenice, i to od Blagovijesti (25. marta) i potraje dvadesetak dana, onda često izađe i po gdjekoji zubatak za sitnom ribom do u vrelo i umiješa se među njih. Pričaju da su nalazili u Bezdanu velikih zubataka od 10—15 oka. Ovo su valjda bile glavatice.

Od Brvina pa sve do ušća Jasenice u Neretvu, teče ona malo brže, ali i u ovom dijelu ima mjestimice dubljih virova. Ljeti skoro presuši Jasenica i kako se vraća voda, ide i riba za njom i bježi u Neretvu. Jedino u virovima zaostane po gdjekoja riba. Za velikih voda zalazi pastrva i sve druge gore spomenute ribe u velikim množinama iz Neretve u Jasenicu, a ima prilično i »blatskoga« ugora. Od Brvina pa na niže načinjeno je dosta kola za polijevanje bašča i njiva, te su u tu svrhu podignuti i jazovi, ali ne smetaju ribi, jer kad ima dosta vode, moraju se otvoriti, da riba može nesmetano proći.

U Jasenici hvataju ribu najviše mrežom, kriomice i vršvom, ali najviše na mlat.

Na desnoj strani Neretve između željezničke stanice Bune i Žitomišljića izbijaju dva snažna karsna vrela: Crno Oko i Arapovac, za koje također vele, da dolazi njihova voda iz Mostarskog Blata. Čim voda ukane u Veliku Jamu u Blatu, onda izbaci na Arapovcu i Crnom Oku. Za ovo misle, da je sigurno. Na ovo ću primjetiti da je Jasenica bila na 20. decembra 1912. isto tako mutna, »sijera«, nit je bistra ni veoma mutna, kao i voda u Crnom Oku i Arapovcu. Pripovijedali su mi, da se nađe ljeti i prikanaca u oba vrela. O tome se moram osvjedočiti.

Rama.

Iza Bune, pa naviše, Rama je još jedina veća pritoka Neretve sve do na vrelo, ali ni jedna od svih njezinih pritoka nije tako hučna i ne pjenuša, naročito između klisura u srednjem toku, kao baš Rama. Ona izvire kod sela Varvare i utječe u Neretvu niže željezničke stanice Rama. Na početku je rijeka tiha i niskih obala, te istom ispod sela Kopčića, gdje prima velike mase vode kraškog vrela Buka, postaje veća i proširuje se kod Proslapa do nekih 27 *m*, ali kod Mluša suzuje se do na 1·50 *m* i čini proslap (Defilé). Odavle je i pad rijeke mnogo veći, pa se voda strovaljuje na niže strahovitom brzinom, razbijajući se o pojedine ogromne stijene, što su se oronule sa strmih strana doline i skotrljale u rijeku.

Uslijed ovih zapreka i što se je rijeka mjestimice jako duboko zarovila u sigu, obiluje Rama vrlo bukovima i virovima. Voda je modro-zelene boje.

Rama je vrlo bogata ribom i to baš skoro samim pastrvama. U gornjem toku je dakako naša prava potočna pastrva (od 5 litara do junge), a u donjem mekousna, a vrlo daleko uz rijeku uzlazi zubatak i mladica (valjda glavatica) [1]). Zubaci narastu veoma veliki, što nije ni čudo, kad imaju u izobilju geljavaca, i zato se zubatak u Rami hvata najbolje na geljavca. Mladicu od 12 oka uhvatio je neki Čavo. Od kad se pamti, uhvaćen je jedan jedini put ugor, i to na odmetnicu, pa su ga držali za zmiju. Inače ima u Rami još jedino kljena i geljavca.

Hutovo Blato.

Ispod Čapljine ulazi Neretva, kako je već rečeno u veliku nizinu. Ova nizina prelazi na jugoistočnoj strani rijeke u velike močvare, »Blato«, opkoljeno niskim golim brdima. Najveća daljina ovog prostranog trouglastog proširenja, između Čapljine pa do Svitave ispod Budisavine (555 *m*), iznaša blizu 20 *km*, a poprečna širina može se uzeti 5—6 *km*. Površina te nizine iznaša 65·82 *km*^{2}, a od toga otpada na same močvare 37·55 *km*^{2}, ostalo na suhu i za kultivaciju prikladnu ravnicu među močvarama i Neretvom; nadalje na dio između Neretve i Bregave i na koncu na desnu obalu Neretve.

Nas će osobito zanimati onaj močvarni dio ove nizine, jer su tamošnje močvare po ribarstvo od velike važnosti. Nigdje se u našim krajevima ne hvata toliko ribe kao baš ovdje, pa je ribarstvo upravo, može se reći, životno pitanje tamošnjeg naroda. Radi toga moraćemo se malo podulje zabaviti ovim močvarama.

Čitav ovaj dio nazivlje naš narod općenitim zajedničkim imenom »Blato«. »Utovo« ili »Hutovo« Blato je ime novijeg doba i u narodu niko od starih nezna zanj. Općenito se misli da ovo ime potječe od austrijske okupacije i da su ga tako prozvali useljenici, časnici i činovnici, koji su ovamo dolazili u lov. Može biti, da se je ovo ime istom poslije okupacije sve više i više usvajalo, ali je bilo i prije poznato. Sir. J. Gardner Wilkinson: »Dalmatien und Montenegro mit einem Ausfluge nach der Hercegovina und einer geschichtlichen Übersicht der Schicksale Dalmatiens und Ragusa's, bearbeitet von Wilhelm Adolf Lindau (Leipzig 1849, drugo izdanje, sv. 1.) spominje na str. 73. još tada ime U t o v o (Marschland Utovo) i da se tu vidi »puno lijepih hrastova«.

Gdje je on uzeo i čuo ovo ime, ne zna se. Hutovo je predaleko od Blata, pa je teško vjerovati, da bi se po ovom mjestu tako prozvalo. Moguće da je ovo Blato pripadalo nekoč u harač poznatog Hadži bega sa Hutova, gdje i dan danas leže još dobro očuvani ostaci njegovog grada, pa da je odatle ostalo ime Hutovo Blato [2]). Ovome u prilog govori također i narodna priča: »Bila baba Hutovka i Blato bilo njezino«.

---

[1]) Vidi »Mladica« u popisu riba.

[2]) U vezi s gore napomenutom babom napomenuću jednu priču, kako je postao danak na ribu. Bio neki Mitar Milorad u Dubravama (Aladinići) kao neki duka i imao staru mater, koja je vazda postila. On ode turskome caru i kaže mu, da imade jedno Blato u Gabeli i u njem puno ribe, koju lovci love. On zamoli cara da naredi lovcima, da se Miloradovoj majci dade neki

Istina, u narodnim pjesmama često se spominje ime jedne bajoslovne ptice »zlatokrile utve«. Nu teško da bi se mogao dovesti ovaj naziv u vezu s tom pticom [1]).

dio ribe. Car je to odobrio i naredio, da joj svaki ribar mora davati desetu oku, dok je ona živa. Od toga je nastao »danak«.

Poslije njezine smrti davali su lovci državi osminu, koja je docnije promijenjena u petinu. Kada je riba data u zakup, išao bi zakupnik, koji bi zakupio od vlasti ribu, od ribara do ribara i uzimao petu oku. To je isto činila i nova uprava neko vrijeme, dok ne okrenu na dozvole.

U Ošaniću (kot. Stolac) imaju dvije sudijske stolice vojvode Stipana Milorad(ovića) i sina mu vojvode Petra, a porodica vojvode Hrabren-Miloradovića sagradila je i crkvu u Ošaniću. Stjepan Miloradović zajedno sa svojim bratom Đorđom u službi kneza trebinjskog Petra Pavlovića, vodio je tursku vojsku na dubrovačku republiku. Kako se vidi Milorad(ovići) su bili u turskoj službi, pa nije isključeno, da je koji Miloradovića pobirao danak na ribu u Hutovom Blatu.

Da su Miloradovići bili zaista u milosti careva turskih, vidi se iz ovoga: Za jednoga Miloradovića, imenom Spahiju Miloša, vele, da je prije g. 1389. sagradio manastir Žitomišljić. Za ovu narodnu tradiciju, koja govori o tom znamenitom pravoslavnom manastiru, veli Hörmann, da nema međutim nikakvih pouzdanih podataka; nasuprot čuva rečeni manastir u svome arkivu turski spis iz godine 1556., po kome je otomanska vlada nekome vojvodi Petru dopustila, da manastir — koji da je onda bio razvaljen — opet podigne, koji je sudeći po jednom natpisu na stupu u manastirskoj crkvi zaista i postavljen 1563.

Po Dučiću stolovale su u XVI. vijeku tri grane te porodice u Hercegovini, i to u Trebinju, Ošaniću i Žitomišljićima, ali djedovina, veli, da im je bila u Crnićima u Dubravama u kotaru stolačkom.

Osim naše gornje tradicije o Mitru Miloradu nema nigdje spomena.

[1]) Vukova pjesma »Mujo i Alija« (citirana iz bečkog izdanja 1875., Srpske narodne pjesme II.):

Pa se digli na jezero mutno,
U jezeru utvu ugledaše,
Oba su joj pozlaćena krila.
Mujo pusti sivoga sokola,
A Alija pitomu žunicu,
Uloviše utvu u jezero. st. 6.—11.

»Lov Markov s Turcima«:

Namjera ih nanijela bila
Na zeleno u gori jezero,
Po kom plove utve zlatokrile,
Pusti vezir svojega sokola,
Da uvati utvu zlatokrilu,
Ona mu se ne da ni gledati,
Već se diže nebu pod oblake
Soko pade na jelu zelenu. st. 7.—14.

»Ljutica Bogdan i vojvoda Dragija«:

Kad dođoše na jezero mutno,
Po jezeru utve zlatokrile,
Sva gospoda sokole pustiše,
A Dragija malena kraguja,
Svaki soko utvu uvatio,
Kraguj ptica utve ne uvati. st 11.—16.

U varijanti te pjesme ima:

On mi pusti tiće sokoliće,
Da vataju utve zlatokrile. st. 77.—79.

Poluostrovo »Ostrovo«, otoci Džinovica, Kara Otok i Glavice zatim kosa povrh Gnjilišta dijele Blato u dva dijela. Istočno je »Gornje Blato« a zapadno »Dônje Blato«.

Kad udare kiše i nastane povodanj, izađe i Blato, te se pretvori ova velika močvara u nepregledno jezero [1]). Samo mjestimice proviruje iz vode po gdjekoja vriba i šaša sa »potpriština« plivajućih busova. Bezbroj snažnih vrela svud u naokolo Blata ispod brda izlijeva vodu u ovu močvaru. Ali po svim tim vrelima ne bi ono nikad tako jako tonulo, da nije rijeke Krupe, kojom otječe Blato. Pošto Blato leži vrlo nisko to zalije Neretva unj, i to baš samom Krupom, koju Neretva, kad jako naraste, jednostavno poduspre i povrati natrag. Ova se poduspora opaža na Krupi na čitavoj njezinoj duljini sve do Struga, gdje ona istječe iz Deranskog jezera. Tada Krupa teče uz brdo mnogo brže, nego kad otječe u Neretvu za niskih voda. Sjedi samo u čamac, voda te sama nosi uz Krupu.

U prvo doba, kad bi došla Neretva, dala bi još veću snagu Blatu, a Blato bi dalo svoju podusporu pa bi potonulo i polje ispod sela Gnjilišta. Otkako je Neretva regulirana od Metkovića dolje i otkako je Bregava svedena pravcem u Neretvu i provedena testa preko polja (Klepci—Dračevo), od onog doba nema poduspora na polju. U opće se opaža, da Blato raste i sve tvrđe biva. Seljaci pripovijedaju, da su prije bile sve same potprištine [2]) i treslo se je pod nogama, gdje danas goveda pasu. Kad bi koje goveče zapalo, gdje se one potprištine sastaju, propalo bi i ne bi ga nikad više našao. To je sasvijem jasno. Kad Neretva naraste, ona nosi vrlo mnogo mulja sa sobom, kojeg čak donese i u Deransko jezero, i dokle dolaze poduspore, tuda se i taloži, a to osobito biva između busina.

Ljeti, kada Blato spane, cijeli je onaj dio, što je za povodnja ležao pod vodom, prekrit gustom šašom. Istom ako se malo naviše popneš, onda ti se ukažu po gdjegdje omanja jezera, »plesna« (go leti među busovima i gustinom, šašom), »oka« (virovi, koji nastaju od podzemnih vrela), mnoge jaruge, što odvode vodu iz vrela ispod brda u Maticu, odnosno u Krupu *(slika 12.—13.)*.

Oka ima po čitavom Blatu, a nekoja su tako malena, da noga jedva uđe. Svinjsko je oko n. pr. vrlo usko (ime mu je otud, jer su se nekad u njem svinje potušile) ali 4 *m* duboko.

U pjesmi »Dioba Jakšića«:

Pusti Dmitar sivoga sokola
Da uvati utvu zlatokrilu,
Ona mu se ne da ni gledati,
Nego ščepa sivoga sokola
I slomi mu ono desno krilo st. 68.—73.

[1]) Dugo su naučenjaci tražili u Pseudo-Skylaksovom Periplus-u (338.—335. pr. H.) spomenuto jezero na dônjoj Neretvi. Najprije se je pomišljalo na Mostarsko Blato, onda na Bišće i Bijelo Polje. Prvi je bio C. Müller, koji je identificirao Utovo Blato i druge močvare oko Gabele sa gornjim jezerom. Dru Patschu uspjelo je napokon nakon svestranog pomnog istraživanja u tom kraju, te je dokazao, da je tu zaista ležalo puno spominjano »Skylaxovo jezero«. Po Patschu činilo je to jezero Hutovo Blato sa jednom uskom vezom, što se pruža od Kara-Otoka do Bregave, gdje se još danas prepoznaje hendek ispod sela Gnjilišta i Klepaca, nadalje Bregava, Neretva i Krupa, a otok u tome jezeru koji se toliko hvali radi svoje velike plodnosti, sastojao se je od današnjih sela Telca, Čeljeva, Zgona, Višića, Skočima i Tersane (isp. Wiss. Mitteilungen aus Bosnien u. d. Hercegovina sv. XII., str. 70.).

[2]) Velike busove, što plivaju na vodi, zovu potprištinama, jer kad voda dolazi, dižu se s vodom a s njom i padaju. Oni su suhi i po njima se može hodati a na nekim i kose.

Najveće je jezero u Gornjem Blatu Deransko jezero [1]). Veliki zaljev na sjeveru, koji se zove Jelim, veže s Deranskim jezerom široki zaton Radanovac [2]). Jelim je nadalje spojen Jelimskom voznicom direktno s Krupom niže Struga. Osim toga ima ovo jezero dva duboka zaljeva: Orah i Drijen. Deransko jezero

Slika 12. Dônje Blato.

Slika 13. Gornje Blato (vidi Wiss. Mitt. XII., str. 72., sl. 4.).

je usjedina, vrlo plitka, poprečno 2·5 *m*. Ovo se dakako mijenja prema stanju vode. Dno je pokrito finim ilom (sitan pijesak i drugi organski ostaci), iz kojeg na mjestima, koja nijesu dublja od 2·5 *m*, izraste šaša. Osobito ljeti prekrije cijelo jezero lopoč svojim velikim listom, tako da je teško preko njega u čamcu prijeći *(slika 14.)*. Gdje je golet, vidi se dno i na najdubljim mjestima. Obuhvata 3·718 *km*^{2};

[1]) Po nekim Deranima, koji su bili vrlo bogati i koje je nekad kuga pomorila.

[2]) Više jezera ima Radanov kuk, gdje je nekad nekakav Rado zaspao, prevrnuo se i pao, pa slomio vrat. Košćelani idu uvijek na taj kuk pa sjede na hladu. Po njem se je prozvao Radanovac.

širina od zapada prema istoku iznaša 2·5 *km*, a duljina od sjevera na jug 1·5 *km*. Cijela površina vode sa zaljevima zajedno ima u svemu 4·876 km^2.

Mnogo dublji su zaljevi ovog jezera. Drijen n. pr. dosiže 7½ *m*, Orah 10 *m*, a najdublji je Jelim 13·5 *m*. Njegova najveća dubljina leži do 10 *m* ispod morske površine.

Ta dubljina Jelima veoma je dobro poznata tamošnjem narodu, koji dakako priča o mnogo većim dubljinama. Za Veliki vir Jelimski misle, da nema dna. Voda se modri.

Još jedno jezero ima u Gornjem Blatu, a to je Škrka. Blato se uvuklo duboko do Grkova dola između Crnoga i Kučeva brda. U dnu i po strani ispod

Slika 14. Lopoč po Hutovom Blatu (vidi Wiss. Mitt. XII., str. 75., sl. 7.).

brda ima još mnogo šaše, a u sredini je podugačko jezero, prozvano po njegovu obliku Škrka [1]). Ovo se sve više suzuje, jer Blato unaokolo njega raste.

Jezero je 1·7 *km* dugo i 50—200 *m* široko, a cijela površina 0·129 km^2. Jugoistočni dio Škrke imade 2—2½ *m* dubljine, dalje u sredini i 3 *m*. Voda je neobično bistra, a dno je pokrito gustom travom, mulom *(Characea)*, koja mjestimice oko kraja izađe gotovo do na vrh. Radi toga je i dno jezera tamno-zelene boje. Samo se mjestimice javljaju površine 2—3 *m* u promjeru svjetlo-modre boje, oka. To su vrela, a iz nekojih izbijaju mjehurići. Narod drži, da tu leži jegulja i kad ona migne sobom, onda mjehurići izađu na površinu. Dno se može sasvijem jasno vidjeti i u najvećoj dubini, 11½ *m*.

Prava su vrela Škrkina u vrh jezera ispod Grkova dola, pa vele da se vladaju s Neretvom i čim ona popusti, oslabe i vrela. Jedno vrelo ne presuši nikad. Vrela su vrlo niska i kad je voda velika, ona potonu.

[1]) Škrka veli se u narodu, kad su bregovi visoki i kameniti, a dolina niska i tijesna. Škrke jezero ima u Durmitoru, veoma upušćeno među visoke i strmenite bregove.

Škrka otječe jarugom »Škrkina jaruga« ispod Crnog brda do u Babino Plesno. Muslimani Štiglići prokopali su iz Babinog Plesna jarugu »Štiglićušu« do u Perišića Plesno, a Perišići dalje do u Krupu. Prvobitna jaruga od Škrke tekla je po pričanju starih ljudi, pokraj Velike glavice na Kara-Otok i niz Žalonju, te se je slijevala u Krupu na Milini kraj Boškovića jaza.

Današnja Škrkina jaruga brza je i zimi, a ljeti još brža *(slika 15.)*. Iz Škrke do na Krupu ima nekih 10 kladova za hvatanje ribe.

U Škrku pristaju čamcima sela Klepci, Pribilovci i Loznica.

U ovom jezeru ima puno ribe (jegulje); prvo jer je duboko, a osim toga ima trava »priljepača«, kakve ni u jednom jezeru nema. Ona se nikad ne diže, uvijek je na dnu.

U Gornjem Blatu ima jedino 5 snažnih vrela, virova i oka. Južno od Deranskog jezera u vrh Deranskoga Blata »Luga« je Babino oko 4 *m*,

Slika 15. Škrkina jaruga (vidi Wiss. Mitt. XII., str. 74., sl. 6.).

5 *m*, 7 *m*, 8 *m* i 10 *m* dubljine. Druga jedna skupina vrela je takozvana Londža. U Londži dolazi voda doduše iz škripova (stijena) u visini vode, ali se ta vrela odmah sva salijevaju u jedan vir. Londža[1]) je između Blatskoga i Varoš dola u vrh »Luga«, a zove se tako, što je tu nekad stajala kula Rizvanbegovića, gdje su izlazili u lov. Niz jaruge slazi voda u Deransko jezero.

Krajem Gornjeg Blata ima još više manjih vrela, ali su za nas bez važnosti.

U Dônjem Blatu je jedna jedina veća ploština vode »Svitavsko jezero«, isto tako kao Deransko jezero vrlo plitko, 4 *m*. Ovdje nema onako dubokih virova, kao što su Jelim, Drijen i Orah.

Jezero je od juga prema sjeveru 1 *km* dugo, a širina mu je od zapada na istok do ½ *km*; površina 0·3 *km*^{2}.

Mnogo je dublja »Velika Matica«, kojom otječe voda iz jezera u Krupu, poprečno 6 *m*, a mjestimice i do 9 *m*. Ova dubina proteže se doduše samo na jedan

[1]) Londža zove se u Hercegovini ladnjak.

kilometar duljine, a odavle teče voda dalje do Krupe, nekolikim mnogo plićim jarugama.

Temperatura vode ovih jezera mjerena je i našlo se, da je u prvoj polovici mjeseca aprila 1904.: u Deranskom jezeru na dnu 14—15° C, u Svitavskom 13—13·5° C. Temperatura u dubini u Jelimu gotovo je konstantno 13° C. Temperatura vode u površini je 17—18·5° C. Škrka ima nisku temperaturu, koja se kreće između 10·5—11·5° C (Daneš l. c.).

Množina vode, što pridolazi u Dônje Blato, izvire krajem na jugozapadnoj strani i to većim dijelom kao oka ili virovi, a djelomice izvire ispod brda: Ljubino vrelo, Crni vir, sa dva vira, od kojih jedan ima 3 *m*, a drugi 4 *m* dubine. Po prilici 800 *m* daljena istok jest oko Torina, 4 *m* duboko, ali ima manje vode od Crnog vira. Snažno je vrelo Ljubača vir, 7 *m* duboko. Ljubača ima vazda vode. Istočno od Ljubače u daljini od nekih 200 *m* izbija 5 snažnih vrela, ali ljeti imaju veoma malo vode, a nekoja i prekinu. Još su jača Lukavačka vrela. Najjače između njih je srednje vrelo i teče kroz cijelo ljeto, dok ostala presušuju. Bajovačka vrela sastoje se od tri vira ili oka. Među njima najveći je najgornji vir, Desilo, 9 *m* dubine, a dno mu je pjeskovito. I ostala su dva vira jako duboka. Dônji vir je 8 *m* dubok, na stranama 5—6 *m*, srednji vir ima u sredini 5·2 *m*.

Bajovačka su vrela sigurno najsnažnija od svih ostalih unaokolo Dônjeg Blata.

Ima još i drugih snažnih vrela oko Dônjeg Blata kao n. pr. Sopot i dr., ali su za nas bez važnosti, jer sva leže malo na više u strani, a nijesu virovi niti oka, već samo voda izvire iz stijena.

Ovi virovi krajem Dônjeg Blata nadomještaju one velike duboke zaljeve Deranskog jezera, a gotovo od svih gore spomenutih virova, otječe voda plićim ili dubljim jarugama kroz Blato prema Velikoj Matici, odnosno u Krupu. Na nekim od tih jaruga hvata se riba u veliko.

Mnoga od tih vrela teku i za najvećih vrućina, pa narod dolazi ovamo na vodu iz daljine. Kada posvuda nestane vode po čatrnjama, slegne se ovdje silni narod zajedno s hajvanom, načine nešto kolibe od šaše i pasu ovdje po Blatu blizu vrela, sve dotle, dok ne panu prve dobre kiše i napune čatrnje.

Ova vrela imaju prilično nisku temperaturu, 10·5—11·5° C. Silna ova vrela oko Svitavskog jezera razlađuju ga neprestano i ono se ne može nikad tako ugrijati kao Deransko jezero, jer ovo ima malo vrela.

Treba još spomenuti, da se Blato može zamrznuti kao n. pr. god. 1910., gdje se je moglo sa Košćele prijeći niz Radanovac na Deransko jezero i preko njeg u Ostrovo. Jedino oko vrela nije se smrzlo.

Svu tu ogromnu količinu vode, što izbace vrela, odvodi Krupa u Neretvu. Glava joj je na Strugama, u dnu Deranskoga jezera. Svoje korito izrovila je ona u naplavima i to prilično duboko. Ona se vijuga poput zmije tom nizinom i jedva zapaziš gdjegdje jaču struju, i to obično na jazovima. A kad je podupre Neretva, onda teče natrag, odakle je i došla. Činilo mi se je, da je tekla mnogo brže gore nego li dolje. Ona se zamuti samo onda, kad je Neretva mutna i kad ona krene Krupom u Blato. Inače je njezina boja obično crno-zelena, valjda od crnog mulja i trave, što pokriva dno korita. U njoj se vidi u dubljini jedva 5·5—6·5 *m*. Krupa je poprečno 15 *m* široka i 5 *m* duboka, mjestimice i do 9 *m*. U Krupu se salijevaju,

osim Velike Matice, i mnogobrojne jaruge, što odvode vodu iz pojedinih vrela. Ona utječe ispod sela Dračeva u Neretvu naspram Gabele.

Kad jako spane voda, ukažu se u Krupi velike klade, sve sama dubova debla, ostaci negdašnjih prašuma. Dakle ne spominje badava Sir I. Gardner Wil-

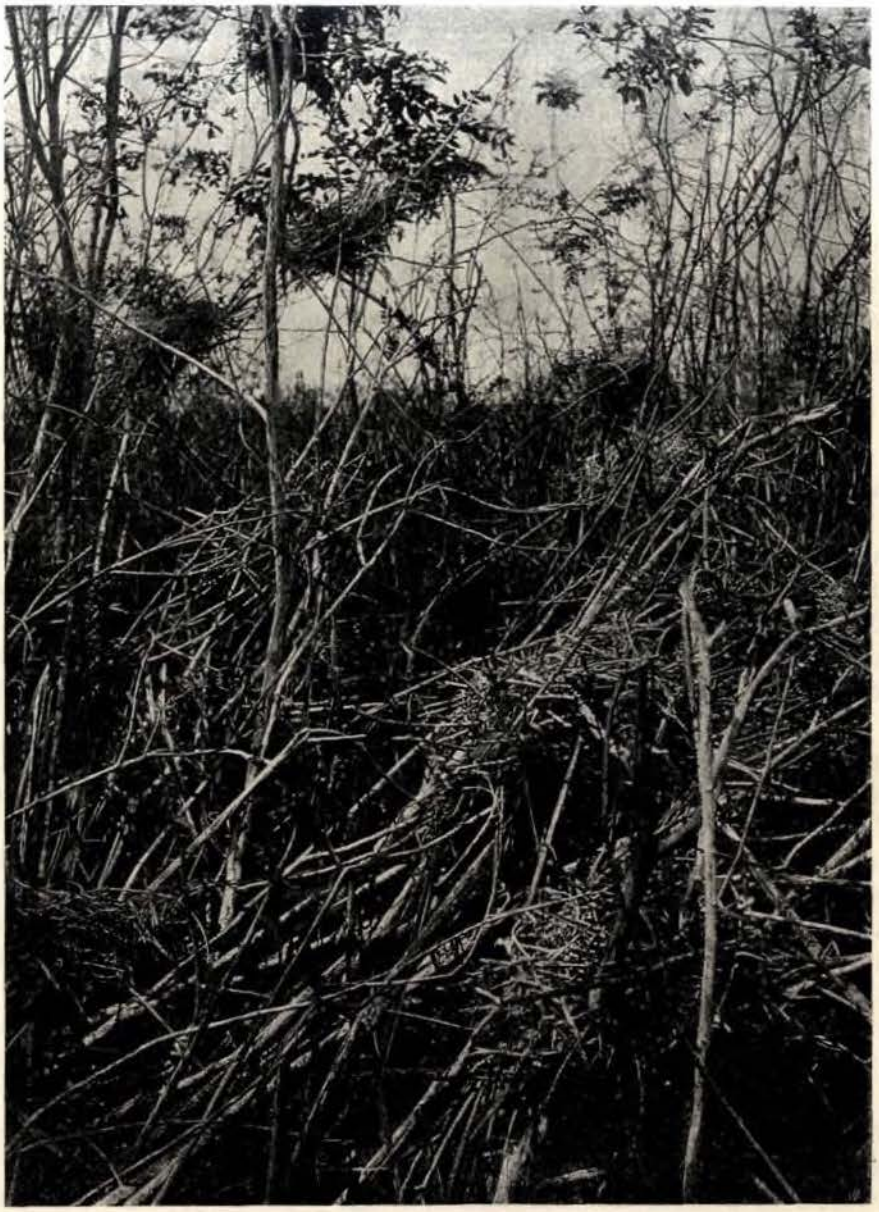

Slika 16. Rakita (androva) u Hutovom Blatu sa gnijezdima kalosera.

kinson u svojem rečenom djelu »puno lijepih hrastova« iz Utova. Ostaci negdašnjih velikih šuma vide se i danas po nekim mjestima n. pr. u Deranskom Lugu ispod Derana, podno istočnog obronka Budisavine. Ima i dan danas živih ljudi, koji se sjećaju, kad je po Lugu bila velika šuma. Sada leži često i na njem voda, ali

najviše može biti do 2 *m* vode, a ljeti je obično suh i kosi se, gdje je golina i čistina. Nije isključeno najposlije, da se baš taj teren sada, kada je sve isječeno, pomalo sliježe, jer dok je bilo guste šume i šikare, dotle je bila i zemlja kompaktnija i čvršća. Danas je sve to više rasklimano i negdašnji lug, pretvara se lagano u močvaru, a mjesto debelih hrastova i jasenja diže se gusta vrba i rakita i još više neprohodna šaša *(slika 16.)*.

Svakolika površina vode u Blatu iznašala bi od prilike 5,5 km^2. Kad oduzmemo ovu sumu od cjelokupnog močvarnog dijela Blata, od 37,55 km^2, preostaje još uvijek prilično velik dio. Lijep je to komadić zemlje i nebi tako brzo zavladala glad u Hercegovini, kao što to sada često biva, samo kad bi mjesto šaše rasla pšenica. Zaista te srce boli, kad pogledaš pred sobom ono nepregledno more guste zelene šaše[1]), od koje je vrlo mala korist. Nevješt čovjek može se u njoj izgubiti. Kad se lovci (ribari) po noći izgube, viču i bacaju glavnje, da se vidi odakle glas dolazi. Kukavni hajvan za nevolju ljutu guli doduše i nju, dok je mlada, ali kad ostari, ljuća je i od same drače.

Dok ne potone Blato, vidiš tu ljeti zimi na hiljade goveda, gazeći do trbuha u blatu od jednog busa do drugog i čupajući žilavu šašu — nabusicu *(Scirpius)*. Jadan ti je njegov život kod ovake slabe hrane. Nu sve bi to nekako išlo, kad bi siromašno goveče samo sebe hranilo. Čim ono zagazi u vodu, navale nezasitljive pijavice sa svih strana i objese mu se oko nogu poput resa, od kojih se ne može obraniti. One mu često puta ispiju toliko krvi, da ono sasvijem oslabi i nemoćno pane i ne može se iz blata izbaviti, već ga moraju izvlačiti. Pod ovakim prilikama ne može se ni pomišljati, da bi hajvan napredovao.

Gdje je pitomija šaša, ljudi je kose za zimsku piću. U tu svrhu zapali se ljeti suha šaša, pa izgore veliki dijelovi, a na tom mjestu naraste mlada i pitomija. Čitave dane i noći suklja plamen po nekoliko metara u visinu, a gusti dim spusti se nad Blatom poput oblaka i guši čeljade, da ne možeš disati. Sve se uzbuni. Užasan je to prizor iz blizine. Stoji prasak goruće, kao barut suhe šaše, i što plamen zahvati, to se ne kutarisava više. Čuješ pisak i cviljenje životinja, žaba, zmija i dr. bježeći pred plamenom, a i mnoga ptica ugine, osobito ako je vatra zateče u noći. Što ne može letjeti, to i zaglavi. Prije dvije godine izgorjelo je na taj način od preko 1000 kalosera, jer nijesu bili još izletjeli.

Od šaše je još jedina korist ta, što tamošnji stanovnici pokrivaju njome kuće i druge zgrade.

Veliki dio šaše, osobito oko jezera vječito je u vodi i tu nalaze ribe izvrsna zakloništa, jer joj se ne može lako prikučiti.

Kad se riba zapazi na takovim mjestima u šaši, onda često zapale šašu, samo da se dočepaju ribe. Na mnogim mjestima u šaši ima manjih i većih goleti, poput »oka«, a to su »plesna«, najmilija zakloništa riba. Kad voda izađe, poplavi svu šašu i riba se onda raziđe po svoj širini. Kad voda pada, i ona ide za vodom u dublja mjesta.

---

[1]) Ove vrsti šaše rastu u Blatu: ljutik *(Cladium mariscus* R. Br.), jer je oštar kao nož i ima zubove po strani kao testera; ne jede ga ništa, botur ili krov *(Typha*-vrst) za pokrivanje kuća, oblić isto za krov, a i hajvan ga jede dok je mlad, trstenjak *(Phragmites communis* Trin.) dok je mlad, vele mu i makalj, štura, muški i ženski mekiš; od mekiša se hasure prave, i žestac koji služi za krov. Androva, kažu tamošnji seljaci, kada se sve izmiješa: rakita, ljutik, krov itd., da se ne može zaći u tu gustinu (vidi *sliku 16.*).

Poslije svega toga, što je samo do sad rečeno o Blatu, istaknuću samo to, da je ono upravo kao stvoreno za ribu i da je to prava riznica za tamošnje

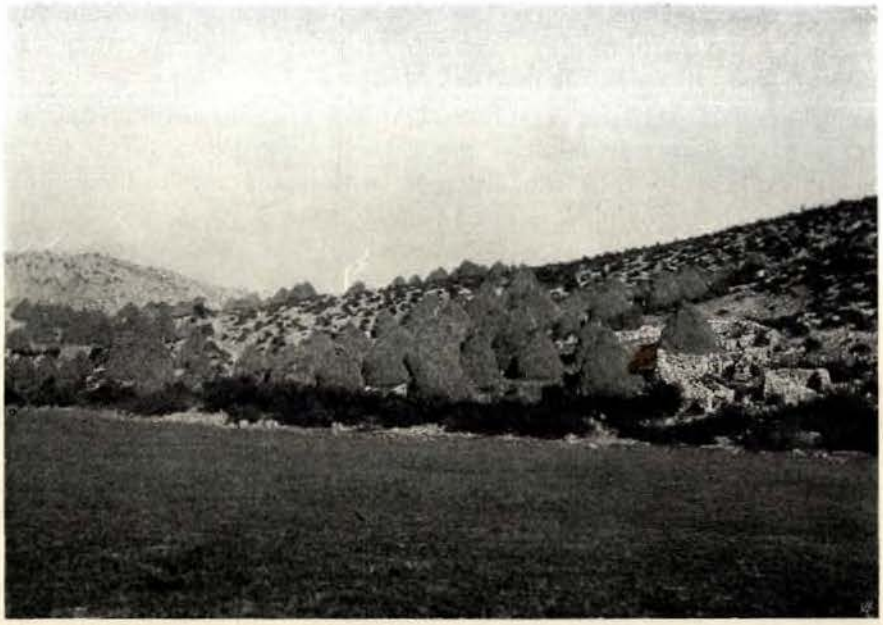

Slika 17. Stogište na Kozarici u Dônjem Blatu.

Slika 18. Čobanska koliba od šaše i tor u Hutovom Blatu (vidi Wiss. Mitt. XII., str. 78. sl. 9.)

ribare. Ovdje ima u izobilju zdrave vode, dovoljno zakloništa i što je ponajglavnije izvrsne paše, kakove nema na daleko i široko, i to ne samo vodenog bilja,

već i sitnih vodenih životinjica, kojih ima na milijarde. Nije čudo dakle, što Blato obiluje izobiljem svakovrsne ribe. Najviše tome doprinaša i blizina mora i dobra veza s njim. Veliki dio riba, što se hvata u Blatu, ne živi stalno ovdje, već dolazi iz mora Neretvom do ušća Krupe, a odavle uz nju u Blato. Poslije kraćeg ili duljeg boravka ovdje, krenu one opet natrag onim putem, kojim su i došle.

Vrlo malen dio ove ogromne nizine sposoban je za obrađivanje, kao što se to vidi iz priložene karte, i to samo krajem u Dônjem Blatu. Jedan dio Dônjeg Blata zovu i Raščansko Blato, jer su tu od davnina seljaci iz Hrasna kosili, a i njihov hajvan silazi tu. Tu je i Sopot vrelo, živa voda od Popova, velika vodopoja. No i ovo ovisi o vodi. Ako voda rano ode, i uzore se. Često stigne

Slika 19. Boškovićevo stanje više Londže (sprijeda stojna kuća otraga staje).

i ondašnje težake ista sudbina, kao i njihove drugove u ostalim hercegovačkim poljima, koja tonu. Dogodi se pa moraju i po dva puta sijati, a u jesen, ako voda ranije izađe. propane sva ljetina. Najviše se sije sijerak i proso, koje se može kasno posijati i koje brzo sazre. Ako voda i zateče sijerak na njivi, može se koliko bilo spasiti. Čupaju ga jednostavno iz vode i prenose na trupama na kraj i suše.

Na Kozarici je najveće stogište u D. Bl. *(slika 17.)*, do 400 stogova. Tu se hajvan preko zime hrani, dok se ne potjera na planinu. Blizu stogišta imaju 3—4 staje, od kamena ozidane i ševarom pokrivene.

Razumije se da su sve te gore istaknute okolnosti utjecale u velikoj mjeri i na ljudska naselja. Vidili smo, da ima vrlo malo sposobne zemlje za obrađivanje. Naročito oko Gornjeg Blata nema gotovo ni pedlja. Radi toga nema tu ni naselja. Samo gdjegdje po gdjekoja kućica u strani, a i to sve sami travari, koji dođu ovamo na prezimu s hajvanom, a ljeti idu na planinu.

U Deranima ima moguće jedan ili dva — a više vrela Londže jedan »stanovnik« *(slika 19.)*.

Jadno ti ga je i njemu u ovom golom kršu, kad ima samo 35 oka svega usjeva, i to u 8 komada, a jedina mu je livada Blato, gdje ukosi šaše za piću.

Slika 20. Stan na sohama i travarska koliba od pletera na Košćeli.

Slika 21. Ribarska koliba na kolju u Hutovom Blatu.

Ali zato ima puno hajvana: 200 brava, 20 goveda i 6 konja. Ljeti diže hajvan na planinu u nevesinjski kotar.

I na Ostrovu ima po jedan »stanovnik« i to iz Hrasna i Dubrava kraj Stôca. Košćelani su također travari iz Dubrava i Pribilovića. Travari naprave kuće, jare, i torove gdje spraćaju hajvan. Kuća je ovdje od šepera pletena i

oblijepljena, ali je većina kuća sve sama suhozida. »Jàrom« zovu, gdje se hajvan sprati za kišna vremena. Jare su uvijek na jednoj strani otvorene. Na sici 20. vidi se stan na sohama (2 sohe) (Aufrecht stehender Webstuhl). Osim stopanice i čobana, ne stanuje obično nitko više ovdje. Ostala je čeljad kod kuće i gleda svako svoj posao.

U starija vremena, čini se da je u Blatu izgledalo drugačije. Cijela nizina, kako je već spomenuto, bila je prekrita gustom i visokom šumom, i to do u najnovije doba, što nam najbolje svjedoči ime »Lug« na nekoliko mjesta. Nije isključeno da je tada i teren više ležao, da su mogle naseobine makar na krajevima odoljeti povodnjima.

Moguće da su i u ovom kraju podizate kuće na kolje, kao što to rade u drugim inundacionim krajevima Bosne (n. pr. uz Savu). Ribari prave i danas u Blatu svoje kolibe na kolju *(slika 21.)*. Ovo bi se moglo najbolje zaključiti po onim mnogim pričama o potonulim varošima i da se i danas još vide zidovi na nekim mjestima, gdje proviruju iz ila. Tako se priča za Škrku, da je tu bila bogata varoš i da se je džambosala te da ima još živih ljudi, koji su gledali ostatke zidova, koji su iza ila provirivali [1]). Nekakav je frater bježao sa ostijom, koju mu je htio jedan sluga da otme, i kad je dotrčao do jedne lokve i nije mogao dalje, baci sakramenat u vodu i taj čas se sve usjelo i pretvorilo u blato. A dotle, priča se, bila su iz Varoš Dola preko Londže do u Škrku sve ispod brda popovska stanja. Nadalje veli se, da je bila tu čaršija iz Vida do u Londžu i da se je moglo s ćefenka na ćefenak doći. Po ovoj posljednjoj pričici moglo bi se zaista donekle zaključiti, da je krajem postojala nekakva varoš i da su kuće bile na kolju, jer »s ćefenka na ćefenak« to bi značilo s trijema na trijem, a naselja na kolju ne mogu se ni pomisliti bez trijema.

Ima i Podvornica mjesto u Gor. Blatu, a podvornicom nazivlje naš narod njivu ispod kuće.

U Dônjem Blatu je sasvijem drugačije. Ono nije tako jako obraslo šašom kao Gornje Blato, već su krajem velike goleti. I ako okolišna vrela izbacuju mnogo više vode od onih u Gornjem Blatu, ali i ona brže otječe niz jaruge. Kad voda stane, za neko vrijeme ostanu na suhu veliki dijelovi zemlje. Ispod sela Svitave stvorila se je velika oniska terasa uslijed nanosa brdskih potočića. Uopće se čitavi teren zapadnim krajem Dônjeg Blata malo uzdiže, naročito u pojedinim valama, koje nikada ne tonu. Na takvim mjestima mogle su se razvijati sasvim drugačije ekonomske prilike pa gdje je bilo prikladno, nastala su i manja naselja.

Mnogo je bolje sa sjevernim dijelom Blata, gdje ima puno više zgodnijeg zemljišta za poljodjelstvo, pa su ovdje i veće naseobine: Dračevo na ušću Krupe u Neretvu, Skočim, Višići i Čeljevo u Luci, Gnjilište i Klepci. Dračevce ubrajaju više među brđane, jer su u strani i malo dalje od Blata; u Luci su poljaci ili lučani, a što je ispod brda kraj Blata, to su krajani: Sjekoščani, Bajovčani, Svitavci, Derančani, Gnjilišćani i Klepčani. Pravi brđani nazivlju ove sve zajedničkim imenom Gabeljani.

Narod se je namnožio pa je sada i ovdje tijesno. Osim toga nije ni sva Luka, kako se obično naziva sva ravnica između Klepaca i Dračeva, uvijek si-

[1]) Priča o Isusu, kada je hodao po zemlji preobučen u siromaško odijelo i nije ga htio nitko primiti na konak, do li jedna baba i t. d.

gurna od poplava. Rijetko koji težak da ima svu zemlju, koliko mu treba, a što je najgore, nemaju ispaša, pa ne mogu držati ni mnogo hajvana.

Sije se malo bijelog žita i kukuruza, najviše sijerka i prosa, ponešto krtole, luka, bostana, tikve, graha, blitve, spanaća, ljutike, kupusa, raštike, repe i du-

Slika 22. Brana od konopljike.

Slika 23. Plotara obašvena krovom u Višićima.

hana. Obrađivanje zemlje je i dan danas još na najprimitivnijem stepenu, jedino što dva ili i tri puta za nekoja žita preoravaju. Ralom oru a branom vlače *(slika 22.)*. Istom u najnovije doba imaju nekoji i gvozdene plugove.

Zanimiva je jedna socijalna pojava, što sam je ovdje opazio. Nema ženske, koja bi izašla na njivu pa kopala, već samo radi oko kuće ili čuva brave, pa bila ona i najveća sirota. Ona rađe plati već da sama uzme motiku u ruke. Žen-

skinje sjedi pod drvetom u hladu pa plete, a muški se muče i gore na polju. Drže da je to najveća sramota i nije nikad bio običaj da kopaju. Neki Blažević iz Višića ima n. pr. devetero mladog ženskinja, a šest muških u kući; ženske su sjedile jednog dana lanjske godine u ljetu pod murvom i teferičile, a muški su kopali u podvornici (potkućnici). Isto tako ženske i ne oru; one samo žanju. Ženskinje radi i o duhanima. Uopće čini mi se da ženskinje radi lakše, a muški teže poslove. Nikad nijesam vidio ni jedne ženske u trupi na Blatu.

Osim nekih begova, koji su posjednici, ostali je narod vrlo siromašan. Sve te njihove nezgode i neprilike nadomješta donekle Blato, koje je ribom neizmjerno bogato. Radi toga su ovo i prava ribarska mjesta, a naročito Višići i Čeljevo. Ovi pošljednji (lučani) baš zato, što su oni najviše izvrgnuti svakojakim neprilikama, jer im je sav posjed u nizini. I njihov poljski duhan plaća im se mnogo slabije od brdskog. Sve je to uzrokom, da se lučani bave najviše ribolovom. Zanimivo je da se Sjekoščani [1]) ne bave nikako lovom, već ako malo katkad za kuće, i ako im je Blato pod nosom. Od brđana treba spomenuti Pribilovčane, Derančane i Svitavce, koji se bave lovom. I Dračevci su prije još nešto hvatali, ali u novije doba vrlo malo. Samo dva Rajića imaju jazove, i to u Desilu.

Ona narodna poslovica, da se ribar nikad obogatio nije, te ne može nikad dva dobra sastaviti: kad ima soli, nema hljeba, kad ima hljeba, nema soli; ili kad ima ručak nema večere, kad ima večeru, nema ručka, čini se, da je i ovdje na mjestu, jer su svi ribari gotovo bez izuzetka sve sama golotinja. U polju su kuće »plotare« pokrivene krovom (šašom), a to su i najstarije kuće. Dok je bilo šume, mnogo je više bilo plotara. Ima ih i sa krovom obašvenih, da budu toplije *(slika 23.)*. Stojna kuća je obično oblijepljena zemljom, a može biti i balegom s lugom izmiješanom. Do stojne kuće je »ostava« (ostavna kuća, gdje se stvari ostavljaju), također od pletera i zemljom oblijepljena, a do ostave je »govedarnica«, gdje leži hajvan. I govedarnica je od pletera ali krovom obašvena. Sve tri te zgrade su gdjegdje pod jednim krovom i usporedo.

U starinsko doba bilo je plotara na 2 boja, poput čardakova, a zvali su ih »klitke«.

U podvraći (avliji) je i kočak za krmad, također od pletera.

Gdje topi voda, santrači se podignu od zemlje na više i nabije se.

Iza plotara su najprije počele »kuće na noge«. Kad je ponestalo šume, od koje su sjekli jake sohe za ćošeta kuća, onda su pribavljali kako tako nešto kamena i zidali 4 noge na 4 ćošeta. Noge su bile metar dugačke i pol metra široke, a visina je ostala prema sohama, da se čovjek može ispraviti. Između nogu pobiju se u santrače koci; ako su od smrekovine ili tilovine (zanovijet), mogu se pobiti i u zemlju, i onda se popletu. U staro doba, dok nije bilo eksera, koci su privezivati vrbom za vjenčanice. Inače je sve drugo kao u plotara.

Sada ima i ovdje kuća od kamena, ali zidanih s malterom i krovom pokrivene *(slika 24.)*. U selima pri brdu (Dračevo i Gnjilište) prevlađivale su »suhozide« i krovom pokrivene *(slika 25.)*. Suhozida nema prozora, samo je iznutra pendžer, gdje se ostavljaju fildžani i t. d. Ona se najprije ozida, zatim se metnu po duvaru grede, vjenčanice, i dignu glave, a po glavama žioke i onda se počne metati krov, i to na vrste, a pritegne se pouznicama.

[1]) Sjekoše je vrlo lijepo mjesto u jednoj dobro zaklonjenoj vali ispod pruge između Gabele i Dubravice, ali je samo nezdravo. Vele, da nikad otac ne dočeka, da mu se sin oženi.

Krovova od šaše ima dvije vrsti: trstenjak i štura. Prvi traje troduplo. Od šture krov treba svake godine izmjenjivati, ako hoćeš da ti ne kaplje za vrat.

Slika 24. Stanje ribara Ivana Boškovića iz Višića.

Suhozidâ nema s pločom (krov od ploče). Ovakovi su krovovi obično na kućama zidanim od kamena i sa klakom *(slika 26.)*. Merteci (rožnici su gušći u ovog krova t. j. rastavljeni su jedan od drugog samo za pedo, a po njima se metnu

Slika 25. Suhozida-kuća u Dračevu.

žioke, a onda ploče. Započne se odozdo do duvara, istjera se jedna vrsta pa onda meće druga po njoj do po nje, tako da jedna drugu prehvaća od prilike do polovicu. Pod svaku ploču treba podmazati klakom, inače bi spuzla ili bi je vjetar dignuo, a i kišu bi natjerao vjetar unutra. Krov je većim dijelom na dvije vode.

Od nekog doba počeli su pokrivati kuće »kupom oluklijom« (ćeremit). I ćeremit se podmaže »kanicom« (kreč i pržina). U novije doba dobavljaju i cigle

Slika 26. Kuća zidana od kamena i sa klakom a pločom pokrivena.

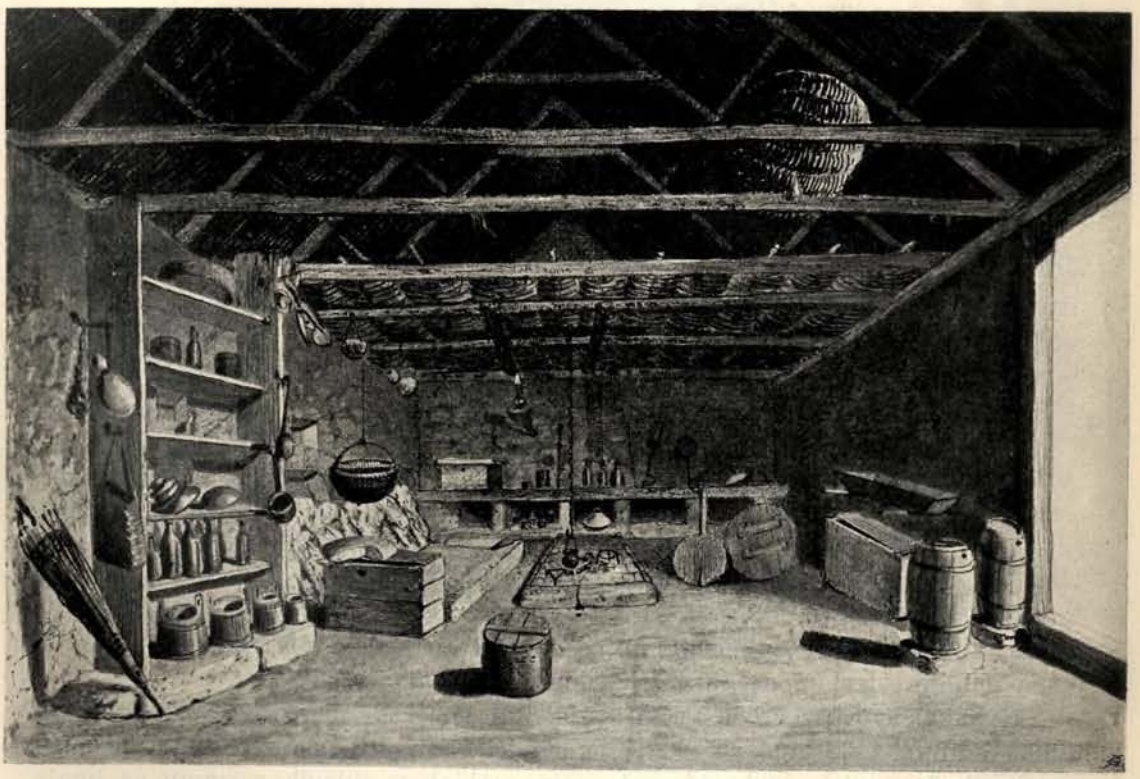

Slika 27. Unutrašnji namještaj u jednoj suhozidi u Dračevu.

Po gredama u stojnoj kući ima »čerjen« od jasenovog pruća i sprulja. Posljednji se prikuju drvenim čivijama za grede, a onda se pruće provlači. Čerjen je više vatre, gdje se suši kukuruz. Ima i koševa na gredama, mjesto ham-

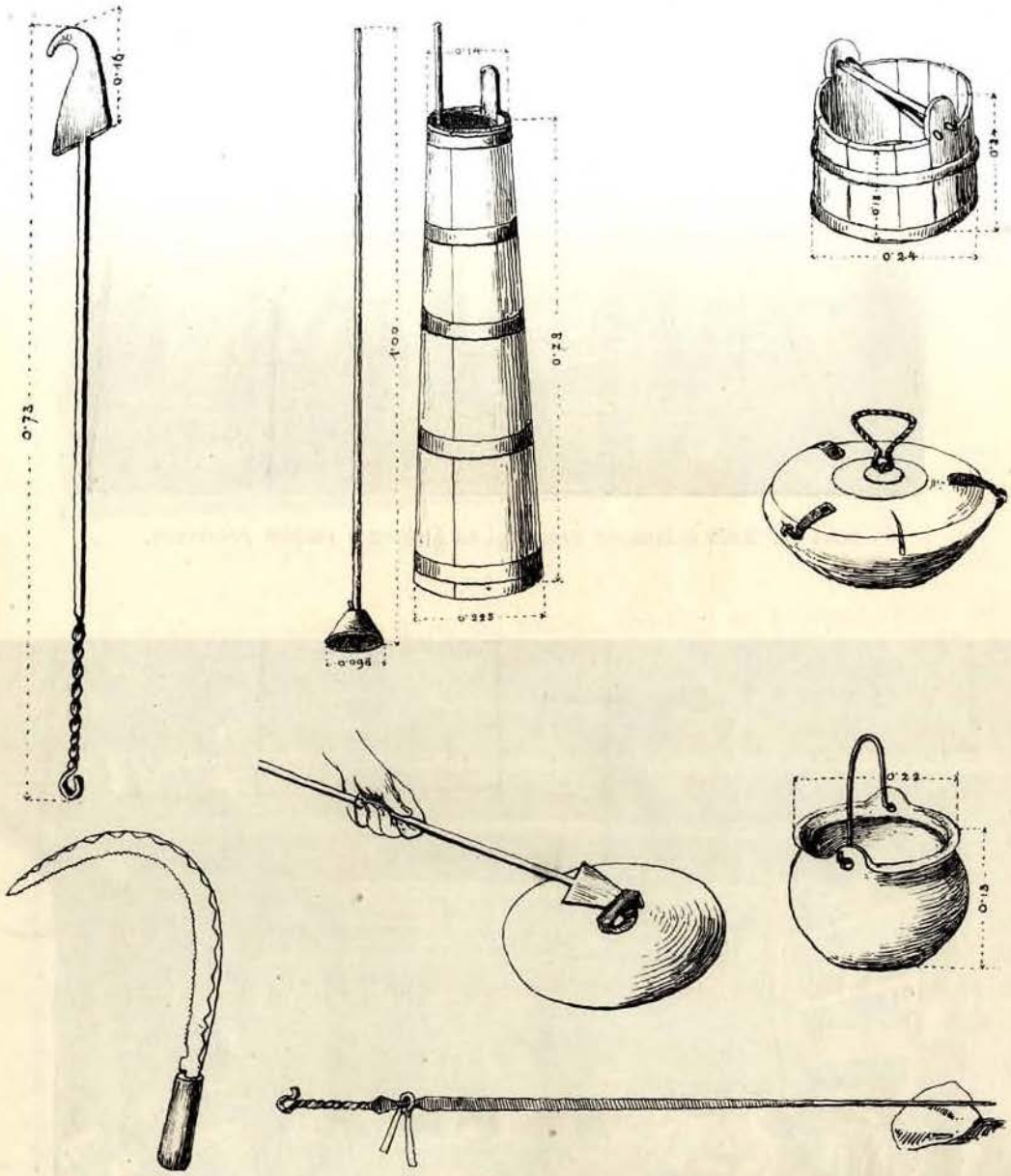

Slika 28. Nekoliko komada kućnog namještaja iz Dračeva.

bareva, a oblijepljeni su balegom. Koš se obično postavi više kućnih vrata, a »kupe ćilitlije«, jer se zaćilitavaju jedna za drugu.

Ovakovi krovovi imaju već i odžake, a starinski nemaju nikakvih badža, kojima dim odlazi, samo se ostavi na kapici kao jedna pendžerica, da ne dimi.

Sve kuće, plotare, suhozide a i većina sa klakom zidanih, razumije se, imaju jedan jedini prostor. *Slika 27.* prikazuje nam unutarnji namještaj takve jedne

kuće u Dračevu. U sredini je ognjište, a lijevo i desno od ognjišta su obično ozidana kreveta od kamena. U ovom slučaju je u kući udovac pa se ne kani više ženiti, stoga je i digo ono suvišno kreve. U *slici 28.* prikazano je nekoliko komada najpotrebitijeg pokućstva. Ovdje sam zapazio lonaca »kotača« od zemlje, a povraz je od žice. Kopajući prehistorijske starine često sam puta našao ovakovih povraza od žice (bronca) a sud je bio ili od zemlje pa se razbio ili od drveta pa istrunuo.

Ako se jedan dio od kuće odijeli kao soba, gdje se sjedi ili se ostavljaju stvari da ne čade, vele tome nekoji »trnka«, ali se više čuje ostava.
na dnu je rupa, kroz koju žito toče. Jednostavno se očepi rupa da žito sipa, a vrata otvore, pa vjetar ispuše žito i ne treba ga više čistiti za mlin.

Uz kuću je tor (dvorište) od suhozida, gdje se hajvan spraća. U toru ima jara ili janjila, gdje leži blago. Jare su obično na jednu vodu, izvana zid,

Slika 29. Salad (saloš) za kukuruze u Dračevu. (Slično su gradite kuće na noge.)

a unutra otvorena, tako da hajvan može za rdava vremena sam unići u jaru. Odjegdje ima i pojata.

Avlija je pred kućom, gdjekoji ima i malo bašče.

U cijelom Dračevu imaju samo 3 salađa, i to od najnovijeg doba *(slika 29.)*. Prije su i ovi bili sastavljeni od pletera. Dračevci su doduše prije mnogo bolje stajali, dok im nije Neretva odnijela polje, t. j. dok je ona tekla starijem koritom. Ima nekih 40 godina, otkako Neretva odvaljuje na ovoj strani i nosi najplodniju zemlju.

Tom primitivnom uređenju kuće odgovara i sve ostalo. Odjeća im je slaba, samo današnja mladež, što zasluži po svijetu po koji solad, obuče se malo bolje. Lijepo je pogledati ono stasito i ljepušasto ženskinje svecem u bijelim košuljama poput labudova *(slika 30.)*.

Jedina razlika u nošnji između muških pravoslavnih »rišćana« i katolika »latina« je, što pravoslavni nose »zavrat-kape« (zavratke) a ovi fes; u ženskoj nošnji nema razlike [1]).

---

[1]) Ženske haljine: Košulja, gaće i crna ćurdija (u staro doba latinke su nosile bijele ćurdije, a rišćanke crne). Sprijeda se opaše »opregalj« sa terkijom: britva i ključ na kajišu, nadalje čarape, naprsci i opanci. Kad se ide na dernek, opašu se ploče (pafte). U Dalmaciji vele opregalju traverca, a u novije doba nose i naše žene kupovne traverce. Zimi suknena haljina bijela. Na glavi je fes s pletama ili marijašima i »tilsumi«, pošljedni se kupuju kod kujundžija. Po kapi se splete

I sa hranom nije, Bog zna, kako stalo. Hljeba ima različitog: sjerčanica (hljeb od sijerka), najzdraviji a i najgori, vele seljaci. Ovaj je hljeb crn. Prosenica, ražovnica, ječmenica, šenišnica, jaričnica, krupničica, kukuruznica, sklatovnica, hljeb od sklate (pola šenice, pola ječma), sumjesnica, hljeb od sijerka i šenice ili od raži i sijerka. Za raž vele da slomi sijerak, t. j. dobro ga napravi pa se slađe jede.

Već je spomenuto, da u ovim selima ne drže puno stoke, jer nemaju ispaša, a gdje nema stoke, nema ni mrsa ni smoka. Ovo im nadoknađuje svakako riba, a to im je i jedini mrs. Nijesam vidio ni jednog kraja, gdje se toliko različitih

Slika 30. Ženska nošnja na Krupi kraj Dračeva.

trava jede kao varivo, kao u ovom kraju. Nabrojiću samo ove, koje sam ja lanjske godine u proljeće opazio da ih beru i kuhaju:

Šurjen *(Capsella bursa pastoris).*
Kuka *(Tamus communis).*
Sviralica *(Tordylium apulum).*
Ovčije vime *(Lagoseris sancta).*

---

kosa, povrate pletenice po fesu, a prekriju se jašmakom. Nose i menđuše. — Muška nošnja: Fes ili zavratka, košulja, džamadan, gunjac od sukna ogajtanjen. U čoškovima grana od gajtana savijena u kola. »Prtenice« (gaće od beza), šalvare od raše i tkanica, a po njoj silah. Za rašu se može uzeti crna i siva vuna pa se boji u modroj boji. Tozluci od sukna, čarape i naprsci. Ako su čarape sasvijem bijele, zovu se »blječve«. Rijetko se vidi i torbak.

Kad katolikinje ruše, t. j. kad žale za kim, prevrnu ćurdiju kad oblače, ne nose nikakvih điđa, a krpa se naturi nad oči. I oko Livna se veli rušiti. Ako djevojku dovedu u kuću dan prije nego ko umre, mora rušiti, a ako opet dva dana iza smrti, onda ne treba. (vidi *sliku 30.*).

Jabučica ?
Ježičac *(Anchusa spec.)*.
Ovčica *(Bellis perennis)*.
Trnjak ?
Kenjina p...a.
Kenjina gubica *(Urospermum* spec. *Crepis* spec.).
Mliječevac ili Mliječarac *(Sonchus asper)*.
Kostrieš *(Ruscus hyppoglossum* ili *aculeatus)*.
Bunguraš ?
Iglica *(Erodium cicutarium)*.
Hardala ?
Kukurijek *(Papaver rhoeas)*.
Morač *(Foeniculum officinale)*.
Krastavac *(Lycopsis arvensis)*.
Proha *(Salvia claudestina)*.
Žigorica ?
Sjekavica ili skoluba ?
Volujе uho ?
Žučanica *(Rhagadiolus edulis)*.
Krvavac *(Geranium molle)*.
Štavelj *(Rumex pulcher)*.
Vučija stopa *(Ranunculus muricatus)*.
Vranija noga ?

Sve te gornje trave dok su još mlade, bere ženskinje u proljeće, dobro opere i kuha, posoli, malo začini zejtinom ili špekom, ako ga ima, te s hljebom kusa. Osim ovih trava ima za stalno još i drugih, koje kuhaju.

Malo se oteže ovaj samo u glavnim potezima ocrtani opis načina života naših ribara, ali je dobro da se i ovo zna, jer tim će nam biti jasnije, zašto ovaj svijet ostavi sav posao i leti u ribu, koja mu je sve i sva. A sada ćemo prijeći na našu glavnu temu, hvatanje riba.

U Blatu ima ovih riba: Jegulja *(Anguilla vulgaris)*, Kalkan ili Iver *(Platessa passer)*, Lubin *(Labrax lupus)*, Cipo crni ili šupljak *(Mugil capito)*, Cipo žuti ili žutac *(Mugil auratus)*, Zlatva *(Chrysophrys aurata)*, Piskavica *(Petromyzon marinus)* i konačno Mali Lubin ili bodonja *(Gasterosteus aculeatus)*. Ovih 10 vrstato su stalni gosti svake godine u Blatu, a izlaze iz mora.

Pastrva ili mekousna *(Salar obtusirostris)*, Zubatak *(Salmo dentex)*, Glavatica *(Salar genivittatus)*, Sval *(Leuciscus cephalus)*, Svalić pjenušac *(Leuciscus svallize)*, Zlatka ili Likarica *(Alburnus alburnellus)*. Gornjih 6 vrsta ima u svako doba u Blatu, ali i one sele, i to kad idu na mrijest. Ovdašnji ribari ne znaju za to ništa o njihovom mrijestu.

Keljavac *(Leuciscus erythrophthalmus)*, Plotica *(Leuciscus aula)*, Podustva *(Chondostroma nasus)*, to su »stanovnici« u Blatu. Njih ovdje ima najviše i tu mrijeste.

Kamenica ili kamenarica *(Cottus gobio)* moguće da se po gdjekoji komad nađe u Krupi a rjeđe u Blatu.

Seljaci razlikuju i kljena, ali to nije ništa drugo nego sval.

Od prilike možemo reći da u Blatu ima u svemu 21 vrsta riba. Ne velim, da se ne bi i još koja vrsta mogla naći, koju sam ja može biti izostavio nehotice. Da se to sve tačnije ispita, treba više vremena i sredstava, nego što je meni stajalo na raspolaganju.

Kao glavni reprezentant svih gornjih riba je na svaki način jegulja. Ovo se vidi najbolje i iz toga, što tamošnji lovci pod imenom »riba« razumijevaju samo jegulju. Ova interesantna i ujedno zagonetna riba je za tamošnji kraj od neprocjenjive vrijednosti i najglavniji privredni objekat. Prema tome je i njezin lov najintenzivniji i glavne sprave i alati tamošnjih ribara udešeni su pretežno za hvatanje jegulje. Njezin je život u opće vrlo zagonetan i u koječem i do dandanas nerazjašnjen. Prije nego što prijeđemo na opisivanje njezinog lova, potrebno je da se upoznamo sa nekim glavnim momentima iz njezinog života.

Jegulja[1]).

Ime jegulja potječe od znanstvenog odnosno talijanskog imena anguilla, a slavenski joj je naziv ugor (češki uhoř, poljski węgórz, slovenski vgúr, staroslavenski **угорь**). Oba ova imena poznaju naši ribari, kako ćemo niže vidjeti.

Svako od nas pozna jegulju, i niko je ne može zamijeniti sa kojom drugom riječnom ribom. Tijelo joj je zmijoliko, sprijeda valjkasto i istom se blizu repa sa strane sploštava. Na čitavom tijelu ne vide se nikakve izbočine, osim mekih i gipkih peraja, a to joj, kako se čini, baš dobro dolazi u njezinom životu, koji ona većim dijelom provodi roveći u blatu i pijesku. Prema načinu života udešeni su i pojedini dijelovi tijela: kao n. pr. više ili manje šiljasta, inače vrlo različito građena glava; njezina vrlo jaka muskulatura, koja joj omogućuje kretanje poput zmije; balava elastična, a ipak debela koža i t. d. Na trbuhu nema nikakvih peraja, na prsima su peraja široka i kratka; hrptena, repna i zadnja peraja čine jedan jedini pojas »čet«, kako vele naši ribari. Malena glavica, kojom ruje, odlikuje se čvrstim kostima. Pred malenim očima ima dvije nosne rupe, i druge dvije na gornjoj gubici, koje svršavaju u malene kožnate cjevčice. U čeljustima i u raoniku su sitni fini zubići, kao kefa. Oni služe da drže plijen, a jaka muskulatura glave u stanju je, da zdrobi i tvrde predmete, kao n. pr. spuževe, ljušture od rakova. Prostrane šupljine škrga otvaraju se neposredno ispred prsnih peraja sa razmjerno vrlo uskim otvorom. To joj pomaže da s jedne strane ne mogu lako unići unutra nepotrebna tijela (Fremdkörper), a s druge strane oteščava se tim brzo isušavanje škržnih šupljina u jegulja, kada su izvan vode. Na taj način može ona živjeti i dulje vremena bez vode. U tome bi, po Jacobs-u, pomagao i plivaći mjehur, prdenjak, koji jegulji služi kao pluća, kada živi van vode. Koža jegulje izlučuje jaku sluz, pa je radi toga njezino tijelo sasvim sklisko, i to ne samo u ruci, već i u vodi i zemlji, što joj pomaže, da se iz svake neprilike izvuče. Ipak nije ta glatka koža bez ljusaka. Ima na njoj mnogobrojnih sitnih, do

[1]) Pri proučavanju naše jegulje poslužio sam se jednim najnovijim, ali i najboljim djelom o ovoj ribi: Der Flußaal. Eine biologische und fischereiwirtschaftliche Monographie von Dr. Emil Walter. Mit 122 Abbildungen im Texte. Neudamm 1910. Verlag von J. Neumann. Knjiga ima 346 strana; cijena 13 K 20 h. Ovu knjigu najtoplije preporučujemo svima prijateljima ribarstva. O toj je knjizi izvijestio vrlo zgodno dr. Aug. Langhoffer u Lovačko-Ribarskom Vijesniku« u Zagrebu, 1910., br. 10., 11. i 12.

2 *mm* velikih i izvanredno tankih ovalnih ljusaka, u redovima poput cikcaka, koji se ne pokrivaju, nego su malo rastavljene. Boja je jegulje kao i druge oznake, oblik glave, oči i peraja, vrlo različita, i to ne sa različitih, nego dapače i sa jednog te istog mjesta. Boja u jegulje zavisi također kao i kod drugih riba, o mjestu, gdje se ona zadržava; što je voda čistija i bistrija, to je i jegulja svjetlija, što je mutnija, dublja i više u hladu, to je ona tamnija. Općenito je i kod ove ribe hrptena strana tamnija, tamno-zelena, do mrko-crna, a trbušna strana mnogo svjetlija, modrikasto-bijela ili žućkasta. Jegulja može biti iznimno i zlatno-žuta, žutoprugasta, pjegasta, a katkad i bijela albino [1]). Bijelu jegulju poznaju i naši ribari i vele joj s o m ili ribiji c a r. On je lijen i kad se uhvati i metne u lađac, sasvijem je miran. Rijetki su dosta i Bošković uhvati na godinu najviše 5 komada. Taj ribiji car nije dobar za jelo, jer nema nikakve slasti.

Naši ribari razlikuju inače po boji tri glavne vrste i to: b i j e l u, ž u t u i c r n u jegulju, a po obliku glave »capora« (po svoj prilici po tal. capo = glava), jer vele da ima debelu glavu, a tanko tijelo [2]). Neki naši ribari hoće da vide u caporu muške jegulje, da sve muške jegulje imaju veliku glavu, a ženska manju. On je uvijek mršav i nije dobar za jelo, a jede se samo onda, kad nema druge ribe [3]). Ovo će po svoj prilici biti stariji komadi, pa za to nisu ni zašto. Za stalno i »glavašica« jegulja, sa velikom glavom spada ovamo. Glavašicâ ima također dosta, ali ne toliko, koliko onih uske glave. Lovci vele da je jegulja sa malom glavom mnogo bolja za jelo. Ne smijemo dakako zaboraviti ni ugora. Ugor nije također ništa drugo do li obična jegulja. Ovo se ime čuje po svuda u Hercegovini, osim Blata, pa mislim da tako zovu riječne jegulje, koje su izvrsne i nemaju nikakvog mirisa, za razliku od blatskih, koje zaudaraju blatom. Narod ne zna ništa o tom imenu, samo veli da su ugori kud i kamo bolji i da narastu jako veliki, do 7 oka (u Mostarskom Blatu).

Nekoji naučenjaci pripisuju malenu važnost boji tijela i obliku glave, dok drugi na temelju toga razlikuju kao i sam Walter 2 vrsti ili bar 2 odlike i to uskoglave, blijedosive i širokoglave, smeđe jegulje. Ova razdioba nije nova. Već sam Aristotel i Plinije razlikovali su dvije vrsti riječne jegulje, a kako vidimo ta razlika održala se i do dandanas, i to ne samo u teoretičara već i kod praktičnih ribara. Različitosti oblika, boja i drugih nepravilnosti ima toliko u naše jegulje, da se je našlo sistematičara, kojima nije bila dovoljna gornja razdioba na dvije vrsti, nego su postavili i jednu treću vrst jegulje. Cuvier je po kazivanju ribara konstatirao 4 oblika riječne jegulje.

Petersen, vrlo poznat ihtiolog, ne će nikako da prizna, da ima više vrsti riječnih jegulja. On tvrdi, da su one raznolikosti glave samo individualne pojave, koje se mogu protumačiti veličinom, spolom, svadbenom odjećom i t. d. U glav-

[1]) Priča se, da su viđali i sasma bijelih jegulja u Hutovom Blatu. Jedan stari čovjek uhvatio je jednu takovu jegulju u Ljubači jaruzi i pustio opet, te mu je ona progovorila: da si me pustio pred poradu, umro bi, ali si me pustio niz jarugu, zato ćeš živjeti. Hasan Repeša, mlad čovjek i unuk gornjeg, hvatao je i pustio dva puta sasvijem bijelu jegulju. Jednom je opet uhvatio i zaklao ali je i poslije tri mjeseca umro. Računaju, da je to bio uzrok njegove smrti.

[2]) Opis jegulje *Anguilla eurystama* Hech. podudara se doduše potpuno s *caporom*, ali i to nije ništa drugo, već obična jegulja. Ovih dana sam rasporio jednog krupnog *capora* i imao je jajnik kao i ostale naše ženske jegulje, samo nije bio tako razvijen kao u jedne druge bijele jegulje, koja je već bila zrela za putovanje na mrijest.

[3]) Kad ribari na Blatu govore »riba«, onda misle uvijek samo na jegulju.

nome priključio se je on dakle mnijenju Sieboldovom. Što se tiče navedenih varijacija naših ribara u Hutovu Blatu, ja se u tome potpuno slažem sa mišljenjima pošljednjih dvaju naučenjaka, Siebolda i Petersena, i da u nas prebiva samo jedna vrsta riječne jegulje. Istina je, da se *Anguilla eurystoma,* koju su Heckel-Kner opisali iz Dalmacije kao novu vrstu, po njihovu opisu podudara sa caporom, nu ovo nije pouzdano i trebaće tu još mnogo pažljivijih i tačnijih ispitivanja.

Kako se vidi, jegulja je vrlo zanimiva i zagonetna riba, te je i bila predmetom proučavanja i posmatranja od davnina. U novije doba počeli su se mnogi naučenjaci intenzivnije zanimati za ovu čudnovatu ribu, te su u brzo slijedila mnogobrojna i različita otkrića i razjašnjenja. Usprkos tome ima još i dan danas koješta u njezinom životu, što nije razjašnjeno, a moguće da se ne će tako brzo ni razbistriti. Sve one poteškoće da se riješe ti različiti problemi o jegulji, leže u onom zasebnom njenom svojstvu, da odlaže svoja jaja daleko u morskim dubinama, pa onda zalazi u slatke vode, svojstva, kakova ne pokazuje ni jedna druga riba. Ona se nadalje ističe oblikom svoje ličinke, strogim razdvojem faza rastenja i razplođivanja, raznolikim držanjem spolova, velikom promjenljivošću i u opće čudnovatim svojstvima i običajima u svom skrovitom životu. Baš su ova svojstva uzrokom, da se je od vajkada više zanimalo za jegulju, nego i za jednu drugu ribu, i to ne samo u naučnim, već također i u širim krugovima. Tek u novije doba i to uslijed intenzivnijeg istraživanja mora, može se reći, da su nekoje faze u životu ove zagonetne ribe, koje su još do pred kratko vrijeme bile zavijene u potpunu tminu, bar donekle razjašnjene, ali se usprkos svemu o njezinom početnom i konačnom štadiju još i danas skoro ništa ne zna. Samo ću ovdje navesti jednu jedinu činjenicu iz našeg ribarstva. Naši lovci znadu doduše, da se jegulja mrijesti negdje u moru, ali što i kako se zbiva, kada »bijela jegulja« ode u more, to je njima sasma nepoznato. Moj najvrsniji ribar, Ivan Cukarić, tvrdi, da je našao u jednoj jegulji sitnih jegulja i stoga zaključuje, da jegulja rađa žive mlade. On to tvrdi na temelju svojih opažanja. Njemu se je naime dogodilo, kako on priča, da je on nahvatao nekoliko komada ribe i nezaklane nosio u vreći kući. Kad je kod kuće istreso vreću, vidio je na jedamput, gdje sasvijem sitne jeguljice gmižu. To nije napokon isključeno, jer je Ivan valjda zgrnuo sa velikim i sitnijih jeguljica, koje je tekar kod kuće spazio. Ovoj gornjoj priči, da jegulja žive rađa, koja je napokon i po drugim krajevima rasprostranjena, dala je povoda jedna vrst crvića, *Ascaris labiata,* koja se dosta često nađe u crijevu jegulje. Ova nedužna pojava zavela je ne samo mog Ivana, koji ima inače vrlo bistro oko za razmatranje riba, nego i mnoge naučenjake.

Naša jegulja potječe iz dubina velikih mora, koja opkoljuju evropsko kopno. Najvažnija razdoblja u njezinom životu kao rasplod i mladost, odigravaju se u moru. Vrijeme dok raste, probavi veći dio jegulja uz obale ovih mora, drugi dio jegulja probavi to vrijeme u slatkim vodama, koje stoje u vezi s morem, gdje se one mrijeste. Što se do danas zna, ta su mrijestilišta u toplim i sa soli bogatim velikim dubinama Atlanskoga i Sredozemnoga mora, a rasprostranjena su u Atlanskom oceanu od Islandije i sjevernih obala Norveške, počev od sjevernog rta (Nordkap) duž obala i uz otoke zapadne Evrope i sjeverozapadne Afrike od prilike od sjevernog obratnika (Wendekreis). U Sredozemnom moru utvrđena su njena mrijestilišta na zapadnoj strani Italije u Tirrhenskom moru. Razumije se samo po sebi, da je jegulja rasprostranjena po svima

krajevima, koji graniče sa ovim morima. Osim evropskih obala, ima dakle jegulje u Maloj Aziji, sjevernoj i sjeverozapadnoj Africi, na Azorima, Madejri, Kanarskim otocima, Faröeru i Islandiji, jer ove zemlje i otoci nalaze se također u susjedstvu spomenutih mrijestilišta.

Najvećih zasluga oko ustanovljenja mrijestilišta stekao je Joh. Schmidt, koji je našao ličinki od jegulja u prvom štadijumu zapadno od Faröera, Irske, francuskih i španjolskih obala. On je također prvi dokazao, da su ova tri uvjeta neophodno nužna za razplođivanje jegulje: 1. dubina od najmanje 1000 metara; 2. sadržina soli od najmanje 35,2 ‰; 3. temperatura u dubini najmanje 7° C. Južniji dio Atlanskog oceana nema gornjih uvjeta i to je razlog, što se naša riječna jegulja nije svuda rasprostranila. Doduše je temperatura i u sjevernom dijelu ovog oceana ispod 7°, ali ovdje suppet one tople struje, koje omogućuju opstanak jegulja. Prema jugu nijesu se mogle rasprostraniti ličinke jegulja, jer su joj to branile struje, koje teku prema sjeveru.

I u vertikalnom je smjeru njezino rasprostranjenje vrlo znatno. Najviša su mjesta, gdje se jegulja još nalazi, švicarska jezera, Poschiavo jezero u kantonu Graubünden 963 *m* i Schwarz-See u kantonu Freiburg 1048 *m* nad morem.

I u našim krajevima dosta je veliko njezino rasprostranjenje u horizontalnom i vertikalnom pravcu. Ona ulazi Neretvom sve do pod Ulog, a moguće i do pod Pridvoričko vrelo, dakle preko 100 *km*. Njoj mnogo ne smeta onaj skoro 4 *m* visoki slap ispod Treskavca. Ulog bi bio svakako najudaljenija tačka od mora, dokle ona zalazi u unutrašnjost Hercegovine. I u vertikalnom smjeru je ovo najviša tačka, oko 640 *m* nad morem. Ona je doduše ovdje vrlo rijetka pojava, što se najbolje vidi po tome, jer je mnogi ribari i ne poznaju, pa kad je izvuku na udici, prestraše se misleći da je nekakva zmijurina i ne smiju je uzeti u ruku, već je vuku za sobom. Za 4 godine uhvaćena su u području ispostave Uloga samo 3 komada. Sve što je na niže niz Neretvu, ima je sve to više, ali ipak ne u tolikom izobilju, jer je Neretva prebrza, a i korito joj je skroz kamenito. S istih razloga je ugor i u nekim većim pritokama Neretve vrlo rijedak gost kao u Rakitnici, Rami, a za čudo nema ga mnogo ni u Buni ni Bunici. Puno prikladnije su zanj kako se čini, rijeke Bregava i Trebižat-Tihaljina, gdje ga hvataju prilično mnogo.

Jegulja putuje ispod zemlje kroz šupljine i ona se tuda progura na neobično velike daljine. Za to ima ugora i u našim hercegovačkim ponornicama. Kroz vrelo Tihaljine dospije on u Nugo i u Drinovačko Polje; iz Jasenice a može biti i na Crno oko i Arapovac na Neretvi niže Bune provuče se on u Mostarsko Blato. U Trebišnjici ima puno ugora i pojave se redovito kad sazrijeva murva. On putuje uz ovu rijeku sve do njezinog vrela i tu se uvuku u vrela i izbiju u Dabar, sigurno kojih 15—20 *km* pravom linijom.

U ostalom zalazi jegulja u sve stajaće i tekuće slatke vode, koje samo ikako s mora dokučiti može. Ona u glavnome izbjegava malene hladne potoke sa tvrdijem dnom. Dakako da su joj najmilije stojeće vode, koje imaju višu temperaturu, bez suviše jakih struja i sa mekanim dnom, a u tom pogledu je Hutovo Blato kao stvoreno za nju. Njoj baš nije neophodno nužna slatka voda, jer jegulju nalazimo vrlo često i u svim mogućim štadijima veličine uz morske obale, gdje se miješa slatka i slana voda. Ona ovdje probavi sve moguće faze svojeg razvoja, dok ne postane zrela za rasplod, a da ni jedamput ne zađe u slatke vode.

Pošto je dakle sada znanstveno dokazano, da se jegulja pomnožava u morskim dubinama, proizlazi iz toga, da je jegulja nekoć bila samo morska riba, isto onako kao što su i danas još njezini rođaci, ali je s obala polagano prodirala u unutarnje vode i tako se obikla na život u slatkoj vodi. Jegulja dakle nije, makar to i malo čudnovato bilo, nikakva slatkovodna, nego prava morska riba, čiji se najvažniji dio života odigrava u moru (Walter) [1]).

Sada ću ukratko još prikazati čitav razvoj u jeguljinom životu, počev od doba mrijestenja pa do njezine smrti, u koliko se bar do sada zna. Obje ove faze u njezinom životu, kako je već rečeno, odigravaju su u velikim morskim dubinama, a što je između ova dva razdoblja, većim dijelom i kod velikog dijela jegulja u slatkim vodama. Godine 1864. dokazao je amerikanski učenjak Th. Gill, da morska životinja poznata do tada pod imenom *Leptocephalus Marrisii,* nije ništa drugo, već ličinka morske jegulje »gruja« *(Conger vulgaris),* a tri godine prije dokazao je Nijemac J. V. Carus, da oni Leptocephali, koji su do tada ubrajani među samostalne životinje i bile razdijeljene na suvrsti, da su to samo razvojni elementi drugih riba. A Francuzu Y. Delagesu pošlo je za rukom, te je u akvarijumu motrio na svoje oči i vidio, kako se je jedan Leptocephal pretvorio u jegulju. Godine 1893. dokazali su talijanski strukovnjaci Grassi i Calandruccio, da je *Leptocephalus brevirostris* uistinu ličinka naše obične jegulje. U morskom tjesnacu među Sicilijom i Kalabrijom, gdje ima biti Scylla i Charybda Rimljana, izbacuju bijesni valovi i jake struje često na obalu kojekakve stvari iz bogate morske riznice. Među ovima našlo se nešto i Leptocephala. Riba *Orthagoriscus mola* »bucanj« [2]) (Mondfisch) obično ima u želucu takvih ličinaka.

Moram istaknuti, da se još dugo, nakon dokaza i pokusa u akvariju gornje dvojice naučenjaka, raspravljalo i dvojilo o tim otkrićima, tim više, što se u Sjevernom i Istočnom moru nije našao ni jedan jedini *Leptocephalus brevirostris,* ma da se uz obale sjeverne Evrope viđa mnoštvo mladi. Možda je to radi prevelike udaljenosti od gore spomenutih, god. 1904. i 1905. od Schmidta pronađenih mrijestilišta. Schmidt je izvukao jedared za dva sata mrežom 70 ličinaka.

Najmanja poznata ličinka jegulje duga je 60 do 77 *mm,* ima oblik vrbovog lista, dakle nema ni traga budućeg valjkastog oblika. Peraja su vrlo malena, ali se više i više razvijaju i rastu. Crijevo je dugo, a prohodni otvor daleko straga smješten, po prilici na $^1/_3$ duljine tijela računajući od repa. Oči su veće nego kod mlađa, što putuje u rijeke. Nozdrve su još daleko od vrška njuške. Istaknuti treba njihovo posebno zubalo. Broj kičmenih kosti, segmenata mišica, spinalnih ganglija sasvijem je jednak kao u riječne jegulje. Osim očiju nema u te ličinke nikakvog pigmenta, bez boje je također i krv i žuč, tako da je ta životinjica sasvijem prozirna i vodi jednaka, te se prema tome u vodi teško i spazi. Schmidt je dokazao, da te ličinke žive pelagički u moru, da se po danu najradije uzdržavaju u dubinama od 100 metara, a po noći da se dignu i do nadomak površine.

Ova se ličinka postepeno pretvara u mlade jegulje; tijelo postaje niže i šire, hrptena i zadnja peraja se naprijed maknu, a za njima i prohodni otvor,

[1]) O uzrocima, zašto jegulje nema u crnomorskom području, govorio sam na drugom mjestu. Isto vrijedi i za Kaspijsko more.

[2]) Kišpatić nabraja još ova imena: butac, bucat, mješečarka; tal. pesce luna.

po prilici na polovicu tijela. Oči postanu manje, nozdrve se približe vrhu njuške, zubi joj ispanu, a na njihovo mjesto niknu pravi i trajni jeguljini zubići. Najzačudnije je napokon da se tijelo u ovo doba razvoja uz ostale promjene još i skrati za nekih 6 *mm*, a kasnije i još više.

Ovaj najmanji oblik jeguljice prozvali su Nijemci »Glasaal« (staklasta jeguljica), Francuzi »montee«, a Talijani »montata«.

Trebalo je sada pronaći i prelazne oblike ličinke u mlade oble jegulje, i Schmidtu je to uspjelo već na 1. septembra iste godine. Ovaj dan našao je doduše samo 8 ličinaka od jegulje, ali su među njima bili zastupani svi znatniji štadiji. U svem on razlikuje 6 štadija, a u peti ubraja staklastu jeguljicu.

Redukcijom visine postane od ličinke ponajprije staklasta jegulja, gotovo iste veličine, kao i ličinka, ali još nema potpuno zaobljenog oblika kao u slijedećem štadiju. Dužina joj je od 5—9 *cm*, visoka je 3 *mm*, a široka 1½ *mm*.

Zanimivo je, da se ove staklaste jeguljice dugo ničim ne hrane, ma da putuju daleko, pa se misli po Pütteru, da i one kao ličinke primaju u se organičke u vodi rastopljene stvari. Nikada se nije našlo hrane u njihovim crijevima.

Istom kad malo podrastu i kad se počnu hraniti staklaste jeguljice n. pr. algama, pocrveni i krv, srce i kičma se raspoznaju, a tada se pojave i prvi nježni znaci vanjskog pigmenta, najprije na vrhu repa, zatim na glavi, onda na hrptu. U ovom stanju ona se sve više zaobljuje, životinjica se skraćuje, pigment biva sve to jači i izrazitiji i na koncu imamo, negdje u početku maja, mjesto staklaste, pigmentovanu jeguljicu (Pigmentaal). Najzadnja boja, što je jeguljica dobije, jest žuta boja po trbuhu. Sve to ovisi o hrani i ako gladuju te životinjice, pigment izostane.

Najmanje ovakove jeguljice, što ih je našao Grossi i Calandrucci, bile su 51 *mm* dugačke. Ovo je Schmidtov šesti štadij jeguljinog razvoja, a za ovo je trebala jeguljica od prilike godinu dana, od maja do maja, gornji talijanski strukovnjaci našli su ličinki već i u februaru.

Staklaste jeguljice putuju uz obale i uz rijeke u velikim nepreglednim jatima, ali čim se pretvori u pigmetovanu jeguljicu, prestaje sve više i više u njoj i onaj nagon za seljenjem u jatima. Ona sprovodi odsad život pojedince i sakrito.

Nije nam još nikako poznato, šta se događa prije Leptocephal-štadija. Niko još nije vidio mladu pigmentovanu jegulju ispod 51 *mm* duljine, i niko još nije našao jednu ličinku (*Leptocephalus brevirostris*) ispod 60 *mm* duljine. Dokazano je, da jeguljina jaja u slatkoj vodi narastu najviše do 0·3 *mm* u promjeru, pa ako napokon i još nešto više narastu, ipak ima nepromostiv jaz između ovakovog jajeta i ličinke, svakako razmak, koji zahtijeva svoje određeno vrijeme da izraste. Gdje i kako se zbiva taj rast? Gdje se jaje odloži, kako izgleda, kako izgleda ličinka, koja je istom izgmilila; čime se hrani; kako raste; koliko vremena treba dok izađe u gornje slojeve prema površini, kao Leptocephalus, koji živi ovdje pelagički? Sve su to neriješena i zamršena pitanja, za koja nam manjkaju sve sigurne podloge, to više, jer mi također ništa više ne znamo o daljnjem životu bijele jegulje, kad otputuje u more. Po Schmidtovim navodima, da se samo u proljeće pojavljuje prvi štadij ličinaka, možemo sasvim pouzdano tvrdati, da se mriješćenje jegulje ne događa nepravilno čitavu godinu, već se i ona mrijesti kao i druge ribe u stanovito doba godine.

Pošto su se ličinke našle samo iznad velikih morskih dubina (od 1000 do 4000 metara), to možemo zaključiti, da se ona razvija i raste na dnu mora u dubini. Tome dolazi u prilog i činjenica, da su oči u ličinke za prvih štadija mnogo veće nego u staklastih i sitnih jeguljica, što putuju uz vodu. Ove velike oči nas upućuju, da te ličinke u velikim dubinama žive, jer su ovakove razmjerno velike oči karakteristika mnogih riba, koje obitavaju u dubinama, na morskom dnu.

Tako su se eto složili svi ti pojedini momenti, da potvrde činjenicu, da se svadbeni akt zaista odigrava samo u velikim dubinama morskim. Ovdje se spare, ovdje se jaja odlože.

Za sve ove faze razvoja treba vremena, kao što jegulja uopće i daljnje faze u svojem životu polagano provodi. U njenom životu ima momenata apsolutnog mira. Ponajprije one duge zimske periode, kada jegulja nepomično na dnu u mulju leži, onda post, koji traje čitavu godinu, kada se ličinka razvija i raste. Onda opet pošljednje gladovanje u njezinom životu (vidjećemo dolje niže da u želucu bijele jegulje nema ništa osim vode), za vrijeme spolnog dozrijevanja, koje u koliko znamo i njezinim životom svršava.

Po Schmidtu znademo, da su ličinke u četiri prva štadija dosta nespretne u svojim kretnjama, a u zadnja dva štadija vrlo okretne i brze kao strijele. Uz to su vrlo žilave i ustrajne. Već u septembru počnu se prva četiri štadija pomalo kretati prema obali, ali iz gornjeg razloga ta kretnja nije vrlo izdašna. Tek kad stupi u stadij staklaste jegulje, postigne i veću brzinu, a to se ne događa nigdje prije početka septembra, jer je oktobar najraniji termin, kad se mlađ pojavljuje na irskim i španskim obalama. Što su pojedina ušća rijeka udaljenija od mrijestilišta, to se i mlađ kasnije pokazuje, a dakako i u umanjenom broju, jer sve to više slabi. Tako se je n. pr. izračunalo, da mlađ prevali put od 1400 *km* za 7 mjeseci ili punih 200 dana, dok prispije do na ušće Labe. Mlađ jegulje prevali dakle na dan poprečno nekih 7 *km*. Putuje samo po noći na površini; po danu se povuče u dubine odnosno na dno i čeka noć, da nastavi put. 7 *km* to je najmanji put, što ga mlađ jegulje prevali u jednom danu, svakako sjajan dokaz, kako su ove male životinjice spretne i ustrajne i kako im je razvijen instinkt za pravac putovanja. Mlađ (Aaalbrut), kako se čini, ne putuje u jatima još u moru, nego pojedince; u jata se skupe tek, kad se dočepaju obala i u ušćima rijeka.

Putovanje jeguljina mlađa u rijeke je prirodna pojava, koja je odavna već poznata, te je na se obratila pažnju stanovnika na rijekama, ribara pa i naučenjaka. Posvuda duž evropskih obala Sredozemnog mora, Atlantskoga oceana i sjeverna mora poznaju ona nebrojena jata sitnih putnika, koji se na obalama i na ušćima rijeka sakupljaju i onda često u neprekidnoj povorci putuju uz rijeke. Jedan dio podmlatka ostane dakako i uz morske obale, a mnogo toga zaustavi se baš na samom ušću, gdje se miješa slatka i slana voda (Brackwasser), koja im, kako se čini, vrlo godi. Neprekidna jata, što putuju u unutarnjost, koja su poglavito poznata na obalama Atlantskog oceana i Sredozemnoga mora, jesu glavni fenomen putovanja jegulje uz vodu, te koja su od vajkada pobuđivala najveće zanimanje. Na čelo tih jata, kada se krenu uz rijeku, stave se vodiči (kalauzi), a za njima opruži onda cijela povorka. Ova je povorka u sjevernim krajevima po više kilometara dugačka i 30—60 *cm* široka, drži se uvijek blizu

obale, i ako ih srete kakav zavoj, one obiđu oko njega. Za čudo i najposljednja ribica jednog jata drži se tačno istog pravca i reda, i ne skreće nigdje na stranu. Motrili su, kako mimo nekoja mjesta takova povorka prolazi neprekidno po nekoliko dana (14 dana), a onda na jedamput iščezne.

Po francuskim rijekama putuju mlade jegulje tako gusto, da ih ljudi grabe situ sličnima spravama, pa ih onda sa jajima prže i jedu. I drugdje se konsumira ova sitna jeguljica, a velik se dio opet prenaša u ribnjake i t. d.

Nema ništa, što bi moglo zapriječiti prodiranje ovih jata uz rijeku. One prebrode nasipe, brane, brzice, vodopade, n. pr. vodopad Rajne i Rhone. Na svaki način najbolja svjedodžba njihove velike žilavosti i ustrajnosti, što čovjek ne bi nikada ni očekivati mogao od ovake sićušne životinjice. O njihovoj spretnosti možemo se najbolje osvjedočiti, ako nešto podmlatka metnemo u akvarij, gdje se onda često dogodi da ispužu uz staklene zidove i pobjegnu. Onda im je pogotovo lako puzati u prirodi po hrapavim klisurama, vlažnoj zemlji, travom obraslom kamenju, daskama i t. d. Dok je postojala fabrika za konserviranje jegulje u Čapljini, vlasnici su nabavljali mlađ iz Italije i sijali u Blatu. Tada je neki Raguž nahvatao u Brodcu (Pirića viru) nekolike vršve sitne jegulje, koju je istresao u lađu, a ona je za neko vrijeme sva pobjegla opet u vodu. One se ne plaše nikakvih muka ni napora, samo da dođu do svojeg cilja. Hiljadama ih nastrada, ali ostaloj družini ipak pođe za rukom, pa makar i preko mrtvih tjelesa nastradalih drugova, da izvedu svoj pothvat. Dary pripovijeda, da je gledao, kako su se penjale te životinjice uz jedan vodopad u Irskoj: »Oko vodopada sve je potamnilo od nebrojenih sitnih jegulja, koje su se neprestano mučile, da se uspnu na vlažnu pećinu uz obalu vodopada, pa je tu na hiljade stradalo, a njihovo vlažno i sklisko tijelo upotrebiše druge kao ljestve, da put nastave. Vidio sam, gdje su se i upravo na okomite pećine uspele; puzale su po vlažnoj mahovini, ili su se hvatale tijela onih, koje su na putu zaglavile. I one ustrajaše, pa su još u velikoj množini dospjele u jezero Arno«. Arderon pripovijeda, da je vidio, kako su se mlade jegulje na jednoj brani uspele uz glatke daske, koje su stajale uspravno, a bile su 2 metra visoke. Kad su iz vode izašle, stale bi na čas, da počekaju, dok im se sluz na tijelu nješto skrutne, da se bolje lijepi, pa su onda posve lako po daskama puzale. (Kišpatić 349.) One se ne žacaju da se provlače i kroz podzemne šupljine na mjestima, gdje ima vrela, kroz vlažnu zemlju i t. d., što već leži u samoj naravi ovog čudnovatog stvora. Na primjer često se nađe sitnih jeguljica u vodovodima primorskih gradova. Tekuća voda, to je jeguljin vodič, a za njim idu ko ćorave na najneobičnijim putovima, gde nijesu druge ribe u stanju da prodru.

Mlađ ne putuje doduše uvijek u neprekidnim jatima. Ova su se najviše opažala u dônjem toku rijeke, ali i tamo mjestimice samo rijetko. Kad prispiju u gornji tok ili u nekim krajevima već na samom ušću, raspršise ta družina na sve strane i prodire u manjim čoporima i pojedince u najzabitnije močvare i tekućice u unutrašnjosti.

Jeguljin mlađ, što se okuplja uz obale i na ušćima rijeka, sastoji se redovito od staklastih, rjeđe od već malo više razvijenih pigmentovanih jeguljica. Po različitim opažanjima taj je mlađ 5—9 *cm* dugačak a debeo poput odebljeg vunenog konca ili šibice (visina oko 3 *mm*, debljina 1½ *mm*), a težina joj je 0·5 do 0·25 *g*, tako da od prilike otpada na kilu 2000—4000 komada ribica. Njezin

je oblik već kao u prave jegulje samo na početku sa strana malo stisnut, ali još prozirna poput stakla, izuzevši oči, krv i vrlo neznatne tragove pigmenta; dakle teško je prepoznati ovu životinjicu u vodi. Kako je spomenuto, ne hrane se one i njihovo je crijevo uvijek prazno. Istom kad podu na pašu, pojavi se i pigment, ali za čudo usporedo sa bojenjem, skraćuje se i tijelo. S ovim prijelazom od staklaste u pigmentovanu jegulju svršava ličinačka metamorfoza jegulje. Što više tamni pigmentna odjeća,to više provodi skrovitiji i sakriveniji život; ne putuje više po danu, već po noći, a preko dana se sakriva u pijesak, šljunak, vodeno bilje i t. d. Mlad »montée« putuje uopće po danu samo dotle, dok se drži u jatima, a čim se ova raspanu, ribice postaju plašljive i sakrivaju se po danu u zemlji na dnu i u travi, ali ovaj način života pridrže one i nadalje.

Za vrijeme uzlaska ili, prema mjestu ili dobi, i još prije, počinje obojivanje, najprije kako je rečeno na repu, na glavi, zatim na hrptu i konačno na trbuhu. Ovo posljednje traje ponajdulje, a sve dakako ovisi o hrani. I tako se pretvori mlada staklasta u pigmentovanu ili obojenu jeguljicu. Usporedo sa bojenjem ide dakle i hrana, koja se sastoji kod mlađih poglavito od malih račića, *Chironomus*-ličinki, sitnih spužića i crvića, u koliko je do sada ustanovljeno.

Što se tiče naših prilika, nažalost u tome je vrlo malo učinjeno i mi ne znamo uprav ništa, kako i kada nama dolazi mlađ. U Jadranskome moru nema gore navedenih uvjeta za rasplod jegulje, a i u Sredozemnom moru je do sada poznato jedno mjesto, i to na zapadnoj strani Italije, u Tirhenskom moru, gdje su do sada nađene ličinke. Najprirodnije bi bilo da odavle, nama najbližeg mjesta, dolazi jeguljin mlađ. S obzirom na one ogromne puteve, što ih mlađ prevali u sjevernim vodama, ne bi nas ni malo iznenadilo, kad bi se ona i u našim krajevima redovito svake godine u velikim jatima pojavljivala. Kad bi se mlađ odavle krenuo i obašao oko rta Italije, najbliže bi mu bilo kad bi odmah prebrodio Jadransko more na najužem mjestu i dočepao se njegove istočne obale. Ovdje bi se dakako razdvojio i jedan bi dio krenuo put Grčke i Male Azije, a drugi prema sjeveru. Od ovog dijela treba opet da se nešto zaustavi i na ušću Bojane za Skadarsko Blato, a što preostane, da putuje pravcem na ušće Neretve i odavle u dalmatinsko i naše Blato. Kad bi ta staklasta jeguljica udarila i drugim putem, pa putovala sve duž talijanske obale prema sjeveru, odavle istarskom i dalmatinskom obalom do Neretve, opet ne bi taj put iznašao 1400 *km*, kao onaj sjeverni i mi bi potpunim pravom mogli očekivati te pojave staklastih jeguljica i kod nas. Ali tih jata do danas još nije nitko opazio u Neretvi, a još manje u Krupi i u Blatu. Nije poznato, da su i duž dalmatinskih obala viđali ovih jeguljica. Nije moguće, da bi ovakova ogromna jata mogla ostati neopažena od naših ribara. Neznam što bi bio razlog ovom izostanku putovanja u jatima. Može biti da se usput gdjegod zastavljaju, pa dok malo podrastu i ojačaju, nastave put uz valovitu i brzu Neretvu. Ili moguće dolaze iz dalekih krajeva, iz Atlantskoga oceana, pa dok do nas dospiju, poodrastu i dobiju potpunu boju. Kao takove putuju onda dakako pojedince i sakriveno.

Najmanje jeguljice, što su u Blatu hvatane, bile su oko 8 pa do 10 *cm*. Kad se ljeti bace snopovi vrbova pruća da se kisele u vodi (Krupi) za pletenje ljesa na jazovima, ili ako ribar ne može dospjeti, da odmah plete pa da mu se ne osuše, baci ih u Krupu i poslije nekog vremena, dok se malo usmrde, opet digne,

nade se onda sijaset sitnih jegulјica, koje su se zavukle među pruće. Obična im je veličina između 8 i 10 *cm*. Ali to su već potpune jegulje. Spasoje Rajić pripovijeda, kad se ljese opletu i bace u vodu, onda prione sitna riba, i veli, da je bijela kao caklo [1]).

Kad stignu ove sitne jegulјice u Blato, tu za njih počinje novi život, stabilniji, premda jegulja uvijek i u svako doba, osobito u prvim godinama, upotrebljuje svaku priliku da se makne s jednog mjesta na drugo. U glavnome ostaje ona u granicama Blata. A kako i ne bi, kad u njem nalazi sve moguće pogodnosti za čitav svoj daljnji život, sve dok ne otputuje u more. Biološki odnošaji Blata mogu se donekle karakterisati kao odnošaji jedne močvare, ali zbog zdrave vode, što je dovađaju ona silna okolišna vrela, prilike su za opstanak riba kud i kamo povoljnije, nego u močvarama sa nezdravom vodom. Osobito je važno, što čitavo Blato, izuzevši samo veće dubine, pokriva gusta šaša *(Arundo phragmites)*, a po dnu jezera i plesnâ je bujna flora, u kojoj naročito veliku ulogu igraju alge. Za prehranu jegulja obiluje Blato osim toga i mnoštvom zastupnika iz carstva nižih životinja kao pužića i račića. Pa i kad voda ljeti presahne i većim se dijelom Blato osuši, opet ima riba zakloništa u virovima, maticama, jezerima i Krupi, gdje nalazi također dovoljno hrane. Baš radi toga, što voda dolazi i odlazi u dublja mjesta, ne događa se toliko, da ribe uginu uslijed djelomičnog i potpunog ishlapljivanja vode, ili truleža vegetabilne substancije, čijem pogubnom djelovanju mogu izbjeći samo one jegulje, koje se zakopaju duboko u zemlju.

Istina, dogodi se, da izađe bôna ili kako naši ribari vele sočna voda ispod brda i vrela i izbace neku živu, a mnogu i mrtvu ribu, ali je i ona živa kao luda pa pliva povrh vode. Na ovu počnu najprije dolaziti galebovi i kupiti ih, a to je za lovce rđav znak, jer će riba uginuti, pa će biti slab lov. Ovo se zbiva samo blizu vrela. Njezina peraja po leđima nabreknu od nekakvih prišteva, vele naši ribari, a oči su joj boležljive. Zdrave jegulje bježe od uginulih. Ako ova bôna voda zateče i »hranj« [2]), uginu i ove odmah, za to lovci bježe s ribom u zdravu vodu. Osim jegulje uginu u ovoj vodi i kalkani; cipoli pobjegnu.

Salko Garbo iz Višića je izvrstan ribar i on mi je pripovijedao, da prva voda Popovka (što dolazi iz Popova Polja) izbaci bônu vodu u jesen. Nekoji tvrde, da i u Gornjem Blatu izbace nekoja vrela bônu vodu. U Jelimu se nije našlo nikad uginule ribe, jer i on i vrela oko njega su žive vode i dobivaju vodu iz Bregave.

I kad ljeti spane voda, pa nekoja duboka vrela poput virova prekinu, dogodi se, da se ova voda prevrne i riba ugine. Tu se voda ugrije i usmrdi. Moguće da ima i takovih vrela, u kojima se zgodimice razvijaju otrovni plinovi uslijed gnjiljenja raznih materija. Jedan drugi razlog bio bi taj, da kakvi otrovni plinovi dolaze iz unutrašnjosti zemlje. Takvo jedno vrelo čini mi se da ima blizu Kara-Otoka, Žalonja vrelo, koje neprestance izbacuje mjehuriće. Da li se tu baš

[1]) Ovo nijesu viđali drugi ribari, a i ja držim, da se tu radi o bijelim crvima iz porodice *Nematodâ*, kojima se zlatva hrani. Ovi se valjda zadržavaju oko jazova i prijanjaju na ljese. Zlatve se za to najviše motaju oko jazova.

[2]) Hranj se veli, kad lovci ostave ribu i hoće da je neko vrijeme živu čuvaju do pazara ili do bolje prodaje, a da im se ne pokvari. Jegulja može živjeti u hranju u zimno doba dva mjeseca, u proljeće do 15 dana, dočim ljeti nikako, jer se vazda pokvari.

radi o kakvim plinovima, ne znam, samo je poznato, da ovo vrelo prevrati i riba ugine.

Tako priča prof. Frenzel, da pozna jedno veliko vrelo u Watten-moru sa još puno manjih sporednih vrela. Kada u jesen zastudi i nahrupe iznenada oluje sa gradom, povuku se često mnoštva jegulja od ½ do ¾ *kg* u gornje vrelo. Dan poslije sve su te jegulje mrtve. Jegulje leže 10 do 15 stopa u dubini u mulju. Za čudo, da u ovom vrelu mogu živjeti sitne jeguljice, kojih se nađe preko cijele zime. Ovo vrelo i njegovo djelovanje poznato je dobro svuda tamo. Dapače se ono spominje u kronikama 13. stoljeća, gdje je neka danska princeza, Margareta, teško oboljela, kojoj nijesu mogli pomoći liječnici, ali je ozdravila, kada se je jedamput napila vode na ovom vrelu.

Događalo se je, da je n. pr. i u Comacchiu uginulo mnoštvo jegulja i to uslijed toga, što se je voda iskvarila.

Odavna je već poznato, da jegulja bez svake sumnje bježi pred bônom vodom. Tako je jedan ribar u Njemačkoj ispustio svoj ribnjak, u kojem je bilo puno jegulja. Pošto je namjeravao naleći šarane, trebalo je svu jegulju istrijebiti. Kad su u junu zakrečili (Auskalken) jarak (po prilici 10 *cm* dubok i 1 metar širok) što ide posred ribnjaka, potrovan je jedan dio jegulja. Veći dio naprotiv pobjegao je pred zatrovanom vodom u mulj na strani jarka. Ovdje se je moglo vidjeti, kako su one izmolile glavu iz zemlje do nekih 10 *cm*. Mulj je bio sasvijem židak, tako da je teško hodila po kraju jarka. Čim je otišla zakrečena voda, vratila se je i jegulja, i tako mu nije uspjelo za rukom, da je sasvijem iskorijeni.

Inače je jegulja vrlo žilava života i podnosi mnogo.

Nu ta bôna voda nije od tolike štete, naročito za jegulju ne, i ne stoji ni u kakvom razmjeru sa onim velikim pogodnostima, što ih Blato pruža jegulji. U ovakoj zgodi nesumjivo je, da će i riba napredovati i brzo rasti. Znanstvenim se pokusima dokazalo, da mlađ naraste u prvoj godini od prilike od ¼ grama težine po komadu i nekih 6,5 *cm* duljine na 25 *cm* duljine i 20 grama težine, u drugoj na 52 *cm* duljine i ½ funta težine, u trećoj dosegne moguće ⅔ funte; u četvrtoj jednu funtu, a može biti i do 1¼ funte. Ovi se brojevi odnose dakako na najpovoljnije slučajeve, kojih ima razmjerno vrlo malo. Svakako se ravna rast jegulje kao i ostalih životinja prema prilikama i u većine slučajeva poprječni će rast daleko zaostati iza gornjih brojaka.

Koliko sam mogao razabrati od tamošnjih ribara, te se gornje sitne jeguljice nalaze u Blatu najviše ljeti, jer se u to doba i pletu i popravljaju ljese na jazovima, pa se izvuku u snopovima ili na ljesama. Ali po svoj prilici ona je morala još prije ovamo prispjeti i to rano u proljeće. Baš ovo doba je za nju najprimamnije u Blatu, jer tada oživi sve novim životom. Mlada trava u vodi na sve strane klije, ličinaka, pužića, kukaca i drugih sitnih životinjica u izobilju, a osim toga posvuda dovoljno vode, tako da se riba može kretati nesmetano po nepreglednim pašnjacima.

Godinu dana iza toga susrećeš ove ribice na svakom koraku kao c r n u i ž u t u jegulju ili t r a v a r k u[1]). Nema nikakve razlike između crne i žute jegulje, jedino što prva leži više u mulju te je radi toga i crnja, dok su kod po-

[1]) U Comacchio zovu ih »Pasciuti«, njemački Weide- ili Freßaale, baš obratno od bijele jegulje selice, koja ništa ne jede *„anguille"* (Walter, str. 135.).

šljednje nešto žuće strane; po ledima su obadvije tamno-zelenkaste ili smeđo-crne boje, trbuh im je inače žut ili bijel. I njihov se način života sasvijem podudara, to se vidi i po tome, što se često dogodi, kada se ostvama udara, da se nađu obadvije zajedno na ostvama. Izuzetaka ima dakako i ovdje, naročito žuta boja u slatkoj vodi nije tako karakteristična kao u slanoj vodi; u Blatu boje nanose više na sivkasto [1]). Ali je prije svega karakterističan tamniji ton boje, kome manjka redovito svaki metalni sjaj.

Žute jegulje ima u Blatu uvijek, a najviše je se nahvata u 4. i 5. mjesecu, kada voda odlazi, jer i ona bježi za vodom sa plićih mjesta i iz šaše u dubine. Ona prebiva najviše u dubini, a u mulju ima svoju kućicu, rupu, u koju se zavlači. Po danu se ona tu tako sakrije, da je može spaziti samo vješto oko ribarevo, koje na nju preža s ostvama u ruci. Koje su kuće sa jednom šubom, drže, da ih je više praznih već punih, jer se je riba izvukla, a koja je kuća sa 2 šube, onda ima sigurno u njoj jegulja. Kroz jednu šubu uniđe, a na drugu izdušiva svoju paru. Obično se ona šuba prije zatvori, gdje je jegulja ušla, a ova druga ostane malo dulje otvorena. Ako je kuća sa puklom zemljom po duljini — jegulja leži u obliku S — onda ne može biti da nema u njoj jegulje [2]).

Kako ona leži u ovom položaju, vidi se najbolje u proljeće. Za capora vele također da se i on zakopa u zemlju, ali nema znaka i obično se on uhvati na ostve, kada se tahmina udara.

Dokle jegulja leži u svojoj kući, ona ne odlazi da traži hranu po danu, već čeka noć. Ako joj se baš kakav plijen pojavi pred nosom, ščepa ga iz svoje kućice, ali se onda opet brzo vrcne natrag u rupu. Ona se zavlači i zatrpava u meko dno, s velikom brzinom i okretnošću, pa ti najedamput iščezne ispred očiju. Rijetko da joj viri glava ili komadićak repa iz rupe. Rep joj je naročito od velike pomoći, kad se kreće. Kretnje su joj vijugaste, a izvodi ih pomoću jakih udaraca muskuloznoga repa. On joj dakle nadomješta jake peraje. Pomoću repa zna se ona provući i kroz ošca u mreži i proturati se kroz šašu.

Osim kuća u mulju sakriva se jegulja i pod žile, panjeve i gustu travu, u opće pod sve, gdje je tamno i gdje se može sakriti, da je niko ne vidi. Naročito rano u proljeće najvoli se sakriti u sturu ili lepuh; o Đurđevu do Vidova-dne izlazi na golet i svak je traži onda po golini, a poslije toga se sakrije. Ovo bježanje od svjetlosti razlog je, zašto i jegulja ulazi kao ćorava u guste vršve od rakitova pruta, a i u bubnjeve od konca, kad se malo pokriju travom.

Koliko god bile te njezine kretnje spretne, gipke i jake, opet ona nije tako brza, kao što su druge ribe grabežljivice. Ona ne može da se dočepa većeg i spretnijeg plijena, a osim toga mora se sama čuvati, da ne bude plijen jačeg i bržeg neprijatelja. Za to se jegulja kloni gornjih slojeva vode i bježi u dubinu, u nepristupačne zakutke, a u noći čuva je i onako noćna tmina. Po danu preža jegulja na plijen iz zasjede, a noću navaljuje iznenada na njegova skrovišta, a lako joj se je svuda zavući svojim ispruženim vitkim tijelom.

---

[1]) Kosić, Ribe dubrovačke (Rad Jugosl. Akademije, 155., str. 15.), veli za žutu jegulju, da mu je kazao prijatelj, koji je bio u Neretvi, da ondje žute jegulje pripisuju nekoj nemoći ribe. Ja o tom nijesam ništa čuo.

[2]) Kućetati vele kad jegulja pravi kuće. Osobito pred vrijeme kad očuti kišu iskućeta po sto kuća. Ovo se dogodi u jedan čas. Sad si se provezao u trupi i ni traga kućama, a kad se vratiš do 1—2 sata, ima ih na stotine.

Što je jegulja matorija, to je plašljivija i traži zabitnija tamna mjesta. Sasvijem sitne jeguljice naprotiv, od prilike 18—20 *cm* duljine, čini se da vole provađati vrijeme i mirovati u travi na plićim mjestima.

Za vrijeme velikih vrućina i kad je nesnosna omora, izlazi jegulja kadikad na površinu. Tako pobjegne mnogo jegulje u vir Lukavac, pa se vidi kako glave pomole iz vode, osobito kad prigrije i kad se voda spari. Ako se napokon na takvim mjestima voda prevrati (pokvari), onda riba sva ugine. Tom prilikom može ih se na tovare nahvatati. Pričali su mi nekoji ribari, da jegulja izađe katkad i na suho pa se valja po travi. Ovo se moguće zbiva u takvim mjestima, gdje voda iznenada prekine i riba nastoji da se opet dočepa vode. Dogodi se, da jegulja zaostane i na pličini, pa kad je rosa u jutro, prelazi ona suhijem u dublja mjesta. Gdjekoje i uginu tako u travi. U suhoj travi ne može nikako puzati, već pušta iz kože tuzgu (balu) i priljepljuje se. Ako saspeš čistu jegulju u čuval od kostreti, za 5 minuta sva zabali. Malo mi nevjerojatno zvuči također, da se jegulja obavije oko trske pa je vjetar i valovi njišu. Može biti da se to dogodi, ali valjda u vodi. Dapače naši ribari gataju, kad ona puže uz šašu i omota se oko nje, pa ako je glava u nebo okrenuta, onda će biti kiše i jugovine, a ako je rep gore, naskoro će sjever.

Ama za to kad se smrkne, oživi ova riba i pođe na posao. Tada ostavi svoju kuću i zakutke i luta kao blentava vijugajući se poput zmije i traži lova, a pri tom pokazuje dakako svoju veliku proždrljivost. Ona pretraži sve slojeve vode, ne bi li se gdje namjerila na hranu. Što je toplije i omornije vrijeme i mračnije noći, to je riba živahnija. Svjetlo i zima smetaju joj očevidno u njezinoj životnoj funkciji. Kad ona traži i kopa gujavice u zemlji, onda se postavi na glavu, a pri tom poslu miče repom. Tada se baš ništa ne čuva. Kad pliva po sredini vode, ona je prava i malo se čuva, ali je za to najopreznija, kad leži, te je tada i najteže ubiti.

Čime se hrani jegulja? Što se do sada zna, sastoji se njezina hrana iz krustacea, ličinki od kukaca, pužića, školjki, malih ribica, žaba, rakova i ribijih jaja.

Od krustacea lovi jegulja u slatkim vodama Gammarusa, »koske«, koje ima u izobilju ovdje. Od ličinki kukaca najvoli ličinke friganida (Höckerfliegen) i Chiromanus-ličinke. Ličinke od prvih, koje također pužu po dnu i po travi, jede obično bez njihove poznate kućice, koju ispljuje. Njih ima u Blatu mnoštvo i u različitim vrstima. Isto tako i kad jede školjke, razmrska im kućicu među zubima i ispljuje, prije nego što proždre meki dio. Svakako spuževi, i to samo sitniji, sačinjavaju jedan važan sastavni dio njezine hrane.

Osim ove sitne faune, koja se sastoji samo od sitnih zalogajčića, hvata ona i veće životinje, koje samo može svladati. To je već odavna poznato, kako su joj dragi rakovi, kada se oljuštre i ne mogu se braniti, pa ih ona izvlači iz njihovih zakutaka. Dröscher našao je u jednoj jegulji, 68 *cm* dugoj i nekih 600 *g* teškoj, crvenperku 13·5 *cm* dugu i 21 *g* tešku. Jedan drugi je našao jošavku *(Leuciscus phoxinus)* 11 *cm* dugu. U ribnjacima, gdje drže pastrve, proždre ona pastrvu od 15 pa i više centimetara. Naši ribari vele, da capor ždere prilično velike gore. Najviše ga možeš naći u potjeri za njima, kada se gere mrijeste (25.—30. marta), jer rado jede njihovu ikru. Jegulja upravo navaljuje na izmučene i iznemogle ribe. U sjevernim krajevima, gdje žive lososi, izgrizu jegulje na

živim, kad ih nade, da se ne mogu braniti, rupe na spolnim otvorima u trbuhu i ponajprije pojedu ikru, a ne poštede ni droba niti ostalog tijela. Našlo se je lososa, koje su jegulje pojele sve do kosti i kože. Ovo dakako ne može da učini jedna jedina riba; ovaj posao obavlja više njih, i kad se jedne najedu, izmijene ih gladne. Tako su nalazili do 20 jeguljica u jednom lososu.

Slična opažanja učinjena su na kečigama n. pr. na Vezeri, gdje se hvata mnogo skumrija (Maifisch) i kad su vršve nakrcate ovih riba tako, da se često pribiju uza zidove vršve, tu situaciju, gdje se riba ne može ni okrenuti, upotrijebi dobro jegulja, te mnogu skumriju nagrize. Obično su to najbolji i najpretlji komadi, koje ona nagrize.

Ona vadi ikru iz gnijezda malih bodonja. Ona se dočepa i račijih jaja.

Mlade žabice su za jegulju prava delikatesa, pa kad ih gdjegod abati na hrpi, ne će ih tako ostaviti, već sve jednu za drugom guta. Za to se često meću žabe kao mama na udicu. Jegulja se zaleti često i za većim plijenom. Jedan posmatrač priča, da je našao u svome ribnjaku jednu mrtvu, 1½ funtu tešku jegulju, koja je progutala jednog velikog štakora, tako da je još samo virio vrh repa. Da je živa štakora progutala, zaključuje se po tome, što su njegove pandže rastrgale trbušnu kožu, uslijed čega je ona uginula. U »Deutsche Jagdzeitung-u« (1908.) pripovijeda se, da jegulja proždire miševe pa i pačiće.

Nekoji pripisuju jegulji i kanibalizam. Naši lovci tvrde također da jede jegulja jegulju. Stari lovac, Mijo Šarac, našao je veliku ribu, koja se je postavila na glavu i rovila u ilu. Kad ju je udario ostvama i izvukao, ona je držala u ustima drugu jegulju, litrenjaču (od litre). I Spasoje Rajić ubio je ostvama jegulju, u kojoj je bila mala jeguljica.

Radi ove jeguljine grabežljive naravi i naročito, što je ona tako pohlepna na ribiju ikru, nabačeno je pitanje, da li bi bilo uopće korisno naleći ovu vrstu ribe u području Dunava. Područje Sjevernog mora vrlo je bogato jeguljom, pa mnogi misle, da je to i uzrok, što tamo ima samo jedna jedina vrsta kečige, a u crnomorskom području, gdje nema jegulje, ima njih sedam, koje su i dandanas za nekoje pritoke Crnog mora od neprocjenjive gospodarske vrijednosti.

Koliko vremena ostane jegulja u slatkim vodama? Tačnija promatranja pokazala su, da crne i žute jegulje trebaju 4—7 godina, dok se ne pretvore u bijelu jegulju i dok ne otputuju u more. Svakako će ovaj njezin boravak zavisiti od raznih vanjskih uvjeta, a moguće i od različitosti spolova. Ako se tome pribroje 2½ do 3 godine od onog dana, kad jegulja ostavi slatku vodu i ode u more da se izmrijesti i dok opet dođe mlad u rijeku, živi onda jegulja u svemu nekih 7—10 godina i dulje.

I tako jegulja proboravi nekoliko godina u našem Blatu, gdje se zapravo ishrani i gdje se počne spremati za spolnu zrelost i putovanje u more, da se tamo izmrijesti, a time svršava dakako i njezin život. Prije svega potrebno je, da se na ovom mjestu ponešto uputimo u spolne organe, za koje je također trebalo stoljeća, dok su naučenjaci mogli tačno odrediti. Razlog je ležao jedino u tome, da se nije našla nikad ni jedna jedina jegulja u slatkoj vodi niti uz obale, koja bi bila zrela za razplod. Koliko bi god rasporio jegulja u svakoj veličini i u svako doba godine, nikad ne bi opaziti mogao ikre ni mlijeka, kao što se to n. pr. na prvi pogled spazi kod šarana, pastrve i t. d. I napokon kad su se raspoznali ti spolni organi, oni su se toliko razlikovali od onih tipičnih kod ostalih

riba, da se je našlo istraživača i u najnovije doba, koji to pod nipošto nijesu htjeli priznati. Nu o tom smo mi danas bez svake sumnje sasvijem na čistu.

Prvi je otkrio spolne organe Mondini 1777. Poslije ovog za nekoliko godina 1780. otkrio je isto tako sasvijem samostalno njemački naučenjak Otto Friedrich Müller. Slavni Spallanzani zabacio je Mondinijevo otkriće i tako je cijela stvar sasvijem zaspala i zaboravljena, dok je nije nanovo iznio na vidjelo königsberški zoolog Rathke 1824. Pri otkriću muškoga spola osobito su se istakli talijanski naučenjaci, koji su uopće odvajkada igrali veliku ulogu u istraživanju jegulje. Istom 1874. pošlo je za rukom tršćanskom zoologu Syrski-u da dokaže muški spolni organ, koji bude po njem i prozvan »Syrskijev organ«.

Ako se raspori po trbuhu jegulja veća od 51 *cm* duljine, pokaže nam se najprije crijevo i prema glavi uza nj još i džigerica, žuč i t. d. Ispod crijeva leži podugačak mjehur, leži dakle uprav ispod kičmenice (Wirbelsäule). Ako mi položimo ovu rasporenu jegulju u vodu i oprezno preturimo prstom crijevo i mjehur na lijevu ili desnu stranu, vidjećemo da lepršа u vodi s obje strane nabrata košuljica, koja prema veličini jegulje i stanju zrelosti za rasplod može biti visoka od ½ do 2 *cm*. Ova je košuljica (vrpca) na čudnovat način nabrata, to su Nijemci prozvali »Krausen-organi«. Ova je vrpca ženski spolni organ, spremište ikre. Ne opaža se tu ono izobilje ikre ko kod drugih riba, nego se čini više kao kakva lojana kožica. S obje strane mjehura nalazi se ta vrpca, koja počinje sasvijem sprijeda u trbušnoj šupljini i vuče se do iza prohodnog otvora. Jedina je nepravilnost u tome, da lijeva vrpca počinje i svršava za 1 do 2 *cm* niže desne vrpce. Ako se rastrga ova vrpca, mogu se dapače i prostim okom, dakako u jegulja, koje su prilično poodmakle, zapaziti jajašca poput sitnih tačaka. Ova sitna jajašca ne pokazuju nikakve osobite raznolikosti u veličini iz jednog te istog ikrišta (Eierstock), a iz tog je zaključeno, da se mriješćenje obavi jednim aktom. Broj jajašca izračunao je Američanin Fred Mather i pronašao da ima u jednoj 6 funti teškoj jegulji 9,000.000 jajašca. Prema tome jegulja je jedna od naplodnijih riba.

Čudnovato je malo, da se u jegulji iznad 51 *cm* još nikad nije našao, niti će se valjda naći drugi organ osim ovog. Dakako ovo je bio dovoljan razlog, da se je počelo i sumnjati, pa tekar onda su te sumnje prestale, kad se je otkrio pri istraživanju malih jegulja također i muški organ. Ovaj je mnogo nježniji, mnogo nerazvijeniji i ne može se tako brzo opaziti kao ženski. Inače mu je isti položaj, iste je i duljine, ali samo izgleda sasvijem drugačije. Ovo je uska, svijetla, često prozirna vrpca sa nekih 50 krpica na prednjoj strani, a Nijemci ga prozvaše po tim krpicama »Lappenorgan«.

Teško je raspoznati sve spolne organe prostim okom, i što su manje jegulje, to teže. Do 26 *cm* dalje ide još nekako i može se već sigurno raspoznati jajnjak (Krausenorgan) od mliječnjaka (Faltenorgan), a ispod 20 *cm* nikako. Jajnjak je s početka također samo jednostavna vrpca, te se tek kasnije razvija, ali se ipak razlikuje od mliječnjaka svojom visinom. Mliječnjak je naprotiv s početka obična prava linija, na kojoj se s vremenom pojave otekline poput sitnih kvrgica, tako da linija izgleda valovita. Ova valovita linija se sve više i više izdubljuje i na jedamput imamo na koncu više ili manje izrazite krpice.

Da se Syrskijev organ na početku lakše prepozna, nalije se nekoliko kapi alkohola u otvorenu šupljinu trbuha, uslijed čega se bjelančevina razlije i izgubi

svoju prozirnost. Jajnjak je lakše prepoznati, jer je mnogo širi. Povećalom i mikroskopom možemo dakako mnogo tačnije to prepoznati. Ako ima jajolikih tjelešca u tom organu, onda je za stalno ženski, a ako se i povećalom ne da prepoznati, onda je za sigurno muški.

Kako to da se ne nađe muških jegulja iznad 51 *cm*? Sasvijem jednostavno, jer uopće i nema viših muških, a to je i bio razlog, zašto se nijesu tako dugo prepoznali ti organi. Kad se je istraživalo, uvijek su uzimali veće komade, a na manje se nisu skoro ni obazirali. Pa i kod drugih je riba muški manji od ženske, samo doduše nije ta razlika takova kao kod jegulje. Pretraženo je na hiljade jegulja, nađena su samo 2 muška od 51 *cm*, te su muškarci u jegulje od 50 *cm* velika rijetkost. Većina muških ne naraste niti do 40 *cm*.

Ima ribara pa i istraživača, koji vele, da mogu prepoznati muške već po njihovoj spoljašnosti. U koliko su do sada istraživanja pokazala, nema apsolutnih razlika između muške i ženske jegulje, i za to trebamo oprezni biti sa ovakovim tvrdnjama. Jedino je moguće donekle pogoditi među bijelim jeguljama sitnije muškiće sa velikim očima i osobito uskom i šiljastom glavom. Nu treba znati, da ima muškića i sa širokom tupom glavom, prema tome ne vrijedi ni to kao apsolutan znak. Svakako nam još za to manjka potrebita podloga, da se ovom dade znanstveni egzaktni oblik.

Ženske jegulje počnu se tek onda pretvarati u bijele, kad već podobro poodrastu i budu teške, pa ćemo rijetko naći među bijelim jeguljama ženskih ispod 50 ili dapače 45 *cm*.

Dugo se je tvrdilo, da u rijekama nema mužjaka, a ovo mnijenje dovelo je do tvrdnje, da ih uopće nema i da su jegulje obospolne (hermaphroditi). Danas znamo, da ima u rijekama i mužjaka; njihov broj se smanjuje sa udaljenošću od mora, ali to je prema okolnostima (mjesto, vrijeme, doba dana i godina) različito.

Toliko se zna, da mužjaci pretežno ostaju u moru i u brakičkoj vodi, gdje ih n. pr. ima 2—3 pa i 4 puta toliko koliko ženskih. I u ovom pogledu treba još tačnijih i sistematičkih ispitivanja.

Ovo je pitanje od velike važnosti za one krajeve, gdje se riba goji u umjetnim ribnjacima i gdje se mora riba umjetnim načinom naseljavati. U nas se za to za sada sama priroda brine i dođe li do regulacije Blata, ne će ni nama preostati drugo nego kao i drugi kulturni narodi donašati i naseljavati mlađ, a onda ćemo morati i mi izabirati sjeme, koje će nam bolje uroditi i donijeti veći plod.

Ja sam prošlog ljeta rasporio bezbroj jegulja u Blatu i sve do jedne bile su ženske.

Kako je poznato ne sazrije jegulja nikada potpuno u slatkoj vodi. Ovdje se vidi jedino, kako polagano rastu spolne žlijezde, naročito one ženskog organa »jajnjaka«, koje na pošljetku ipak narastu relativno prilično velike, ali zrelih jaja nije još nitko unutra našao, isto kao što se nijesu ustanovile spermatozoe u jegulje iz slatkih voda. Jaja budu najviše 0·3 *mm*, pa sudeći po svima analogijama kod drugih riba, ne mogu sazreti njezina jaja u slatkoj vodi.

No ipak se opažaju znakovi, kad se jegulja približava spolnoj zrelosti, i to na njezinoj vanjštini i držanju. Vanjski znakovi ne sastoje se samo u tome, da jegulja promijeni boju, već se također mijenjaju i pojedini dijelovi na tijelu.

Zrela jegulja ima tako promijenjen izgled, da su po tome na više mjesta razlikovali i više vrsti riba, a ribari i danas još razlikuju.

Najviše upada u oči promjena boje na njezinoj koži. Crne (zelene) i žute jegulje, koje još rastu, jesu po strani žute, po leđima tamnozelene ili smeđocrne, trbuh je žut ili bijel. Kad se približi vrijeme, da počne jegulja zreti, postaje tamnija odozgo i sja se, a trbuh joj je srebrenast. Svadbeno ruho »bijele« jegulje pojavljuje se najprije u metalnom sjaju po strani i po trbuhu, što proizlazi od ljusaka.

U nekojih ženki smanje se osobito meki dijelovi na gubicama, radi toga njuška postane šiljastija. I na očima se opaža velika promjena u bijele jegulje; one nabubre i budu veće; promjer se produlji za 1—2 *mm*. Također se i drugi organi čula (Sinnesorgane) promijene. Organi za mirisanje oteku. I pobočna crta se bolje ukaže; koža joj postaje deblja, jedrija i sjajnija. Pa ako samo popipamo bijelu i žutu jegulju, vidjećemo odmah veliku razliku. Trbuh je naime u prve tvrd i čvrst, a u one, što pase, mekan. Ovo nastane odatle, što se u bijele jegulje skvrče organi za probavu i mjehur za plivanje, koji postanu lakši, i to skoro za polovicu kod muških, a u ženskih tri do četiri puta. Za to su spolni organi u najmanju ruku dva puta teži. Bijela jegulja popusti ili prestane se hraniti, čim se približi vrijeme putovanja u more. Ribari u Blatu vele, da je ona tvrda kao drvo; drob joj je uvijek prazan, osim što se nađe u njem malo vode, tako da oni ne znaju pravo, što bijela jegulja jede.

I lososi, n. pr. kad putuju uz rijeke na mrijest, ne uzimaju nikakve hrane. Nađe se često i drugih jegulja s praznim drobom, ali to nas ni najmanje ne iznenađuje, kad znamo, da ona ide na pašu samo po noći. Najposlije može i jegulja kao i druge ribe dulje vremena postiti. Razumije se, da ona jako omršavi, ama kad se dočepa dobre paše i lova, brzo se oporavi. Više puta se i prejedu, što im prouzrokuje smrt. Što je toplije vrijeme, to je i njezin apetit sve to veći, izuzevši dakako baš jako velike vrućine. Prema jeseni sve više popušta u hrani i konačno sasvijem prestane.

Da se obična travarica pretvori u bijelu jegulju, treba nešto oko 3 do 4 mjeseca. Za ovo vrijeme ne ide jegulja na pašu, da se hrani, pa se uopće i ne vidi. One se sakrivaju i proborave to vrijeme po svoj prilici u ilu (zemlji). Istom kada se ta promjena dovrši, izađu one opet na vidjelo i mahom krenu na putovanje u more. Naš seljak ne zna odakle dolazi bijela jegulja (nekoji kažu ispod brda)[1]) i samo veli, da se na jedan put u jesen pokaže, i to uvijek odrasla. Osim jeseni nema bijele jegulje nikad u Hutovu Blatu, niti ona ima ovdje ikaku kuću. Jedino kad se približi vrijeme njihovu putovanju, i kad će voda udariti, priča Mijo Šarac, da je vidao u jami u Drijenu na stotine jegulja, kako su izmolile glave i čekaju buru i oluju. Ovo nijesam čuo od drugih ribara. Naš ribar zna doduše i drži, da se žuta riba može pretvoriti u bijelu, i to u mladoj (jesenjoj) vodi, jer su nalazili jegulja, koja nije ni žuta ni bijela.

Samo putovanje u more je također jedna značajna pojava jegulje, koja je već odavna tako dobro poznata, da se je prema tome udesio čitav niz vrlo izdaš-

[1]) Obzirom na njezino rasprostranjenje po našim nekim ponornicama u hercegovačkim poljima, kuda jegulja može dospjeti samo kroz šupljine ispod brda, nije ovo isključeno, jer se bar jedan dio jegulja, t. j. one iz ponornica, koje putuju u more na mrijest, mora istim putem vratiti, pa izlaze iz vrela ispod brda.

nih metoda hvatanja — naročito da se ribe same hvataju na jazovima (excipula u Rimljana) i hvatanje u vršvama po dolovima, rijekama i u moru. Ovo je putovanje u more uopće od najveće važnosti za hvatanje s ekonomskog i zakonodavnog gledišta.

Putovanje u more nije vezano posvuda na jesenske mjesece, kako se često tvrdilo, već se proteže i na cijelo toplije godišnje doba, od aprila do novembra. Što su mjesta udaljenija od mrijestilišta, to i počinje ranije putovanje.

Slika 31. Sušenje porada na jazu na ušću Krupe (vidi Wiss. Mitt. XII., str. 76., sl. 8.).

Hutovo Blato nije razmjerno predaleko udaljeno od mrijestilišta u Sredozemnom moru, pa zato naša bijela jegulja putuje u more istom u mjesecima novembru i decembru, kad se mijenja vrijeme, dakle u jesenu i za to je i zovu još jesenskom.

Za putovanje u more izabere i najvoli jegulja tamne noći, kad ne sja mjesečina. Sudeći po hvatanju uprav kao da ona čeka na burna vremena, vjetar, kišu i oluju. Ovo joj dade kao neki naročiti impuls za putovanje; na takvim se noćima najviše uhvati.

Prije odlaska naše jegulje, vele ribari oko Blata, da se ona sakuplja u Drijenu, dubokom zalivu Deranskog jezera, da se zajednički zaputi na daleki put. Ona putuje u tolikoj množini, da se može uhvatiti za noć na jednom jazu do 500 oka. U 5 porada nalazili su često do 200 oka. U ovakovim slučajevima poduši mnogo jedna drugu usljed tjeskobe, a da se jegulja kutariše iz vršve, mora se ova rasparati. Kad bijela jegulja navali, nema u nje vraćanja. Katkada se vidi

na gdjekojima, kako su malo zadrte, naparane, kao da se je kroz kamen provlačila. Ovo bi moglo i biti baš obzirom na ono, što je gore rečeno, da bijela jegulja izlazi ispod brda. Naši ribari pričaju, da i Svitavsko vrelo izbacuje u proljeće ugora, ali vrlo malo, jedan dva komada. Na njem nema tuzge kao na jegulji iz Blata, sav je izlomljen, jer ga voda sgruha kroz ljuti[1]).

Još se nije nikad opazilo da jegulja putuje po danu, i radi toga naši ribari, kad dignu svoje porade u jutro, ostave ih čitav dan, da se suše, pa ih tekar po podne popinju *(slika 31. i 32.)*.

Kad jegulja izađe iz Blata i dočepa se Neretve, ona je onda izgubljena za nas i mi više ništa ne znamo, šta se s njom događa, kad ona prispije u more. Znanstveno je dokazano, da se jegulje na svojem putovanju morem ne drže obala,

Slika 32. Jaz Milinkovića na ušću Krupe. Desno velika, lijevo mala vrata.

već skraćuju put gdje samo mogu, samo da se što prije dočepaju mrijestilišta.

Brzina kojom jegulja putuje, ne ovisi o njezinoj veličini, inače je individualno vrlo različita. Na manjim putovima može prevaliti više od 50 kilometara za 24 sata, na putevima preko 200 kilometara najviše 36 *km*. Jedna markirana[2]) jegulja, koja je prevalila veliki put od 1200 *km*, iznašalo je samo 12·9 *km*. Schmidt

[1]) Po narodnoj predaji vrelo Svitave je voda iz Popova, pa je lahko moguće da koji ugor zaluta niz Trebišnjicu u Popovo i voda ga unese u ponore a Svitava ga izbaci. Pripovijedaju Svitavci da se često i pogdjekoji šaran, što su napučeni u Trebišnjici otisne u ponor, te su i njih nalazili na vrelu. Čuo sam od Filipa Šumana, glavara u Dračevu, da je tu nađena jedared i mrtva popovska gaovica.

[2]) Markiranje jegulja čini se da je i kod nas poznato. Priča se naime, da se je jedan Musliman iz Blata odselio u svijet i da je došao na neku rijeku Bojanu (ribari ovdje ne znaju, gdje je ta rijeka) i da je tamo hvatao ribu, kao što je hvatao i u Hutovu Blatu, te je i tamo našao jegulja. Kad je dosta nahvatao, provuče nekolikim jeguljama svile kroz uši pa ih opet pusti u vodu i odmah pisao ovamo, da je pustio takvu ribu sa tijem znakom i neka paze ovdašnji lovci, da li će ona riba tamo doći. Lovci pričaju, da su te ribe zaista nakon nekog vremena udarile na struge kod Deranskog jezera. Naši lovci ne znaju za morsku vezu između Bojane i Neretve, odnosno Blata, pa drže, da je ona išla ispod brda.

uzima 15 *km* kao poprečnu brzinu. Prema gornjem računu, dočepaju se mora naše jegulje iz Blata najkasnije za jednu noć.

Takva velika putovanja oslabe veoma jegulju i one postanu mnogo lakše. Gubitak je iznašao n. pr. u jegulja od 700 do 1450 *g* poslije 20 do 93 dana putovanja 75 do 150 *g*, dakle više od 10% težine tijela. Na svaki način moraju i naše bijele jegulje, da se opskrbe dobro bjelančevinom i salom, da uzmognu svladati sve te poteškoće na putu, a osim toga valja se i izmrijestiti.

Mužjaci, ako u koje krajeve zalaze, oni putuju ranije, dugi su 25 do 40 *cm*, a što je najglavnije, oni ne pobijele, već imaju još svoju žutu mladenačku odjeću. U Blatu nijesu zapažana ova ranija putovanja, pa i ovo će biti neki dokaz, da u naše krajeve ne zalaze muške jegulje.

Hvatanje jegulje.

Iz našeg kratkog prikaza razabire se, da ima nešto zasebnoga u samom biću jegulje, u njezinom načinu života i razplođivanju, a sve se to opet odrazuje jasno u njezinom hvatanju. Jeguljin lov ima u sebi koješta karakterističnoga, što drugima ribama manjka. Pored sve njezine spretnosti — jegulja, ako nađe i najmanju rupu, izmakne se iz svoga zatvora, često provali porade i t. d., jegulja se lako hvata, i to mnogo lakše, nego ostale ribe. Ne lovi se ova riba kroz cijelu godinu na čiji život toliko utječe vrijeme, godišnje doba i starost, već samo kad dođe ono njezino vrijeme. Zimi, kada jegulja sprovodi u dubini neku vrstu zimskog sna, rijetko se gdje lovi. Ovaj se lov sastoji jedino u bijenju jegulja ostvama u njihovoj zimskoj kući. Tekar onda, kad se jegulja izvuče iz svojeg zimskog boravišta, u februaru, martu ili aprilu, počinje pravi lov i traje preko cijelog ljeta do kasno u zimu. Prema lokalnim i vremenim prilikama pokazuju se dakako i u ovom vremenu izvanredne raznolikosti.

Ponajprije treba razlikovati lov na travarke jegulje (žutu i crnu jegulju) i na jegulje selice. Oba su ova stadija u jegulje tako karakteristična kao ni u jedne druge ribe. Za lov na jegulju je ova razlika izvanredno važna i daje mu neko zasebno mjesto u gospodarstvenome pogledu naspram svih drugih slatkovodnih riba. Radi toga treba da smo s time unaprijed na čistu, jer od toga zavisi vrlo mnogo praksa lova, gospodarstvene dispozicije i zakonsko uređenje. Travarice su jegulje, koje rastu, koje se tekar razvijaju, koje se nalaze u potpunom stanju hranjenja i rasta i istom kasnije dozrijevaju. Sasma drugačije je sa selicama jeguljama. One su svoj rast dovršile, spolno sazrijevanje je počelo, hranjenje i rast su prestali ili su bar vrlo skučeni, nagon za selenjem je otpočeo i one se spremaju, da se zapute u more, ili su se već otputile.

Ova kratka karakteristika je dovoljna da demonstrira veliku raznolikost ovih dviju skupina za lov. Jegulja, što još nije potpuno izrasla, znači za ribara glavnicu, koja možebiti leži za njega već 3 ili 4 godine u štedionici. Ako je sada podigne, izgubi kamate, koje bi rasle još jednu i dvije daljnje godine. Ali opet se bar dočepao najmanjom rukom kapitala. Jegulja selica je za lovca naprotiv glavnica, koja je 5 ili 6 godina ležala u štedionici. Ako sada ne podigne, izgubi je on za navijeke i ne može se više koristiti njome. U najboljem slučaju dočepa se koji drugi te glavnice, kojemu nije nikada pripadala.

Za jegulju možemo reći, da je u svako doba gotov novac, i ona je riba, koja se dade lako uhvatiti, samo joj treba poznavati njezine navike. Tako n. pr. ovisi lov jegulje izvanredno o vremenu i o fazama mjeseca. Tok mjeseca, čini se, da ima čudnovat i nerazjašnjen utjecaj na nagon selenja jegulje. Putovanje u more počne redovito iza uštapa. Ako su još k tomu i tamne, tople noći, onda se možeš sigurno nadati, da ćeš naći pune porade i »samolove« (vršve). Osam do deset dana iza toga prestane na jedamput putovanje u more, odnosno lov je slab. Uopće se jegulje love najvećim dijelom noću, što je najposlije i sasvim razumljivo kod jedne ribe, koja se plaši svjetla. Jegulja osobito oživi u tamnim zaparnim noćima pred oluju. Čini se kao da jegulju spopane neki strah i bojazan pa je uznemirena i tada bježi i zavlači se u zakutke, da se sakrije, a za to su vrlo prikladne naše vršve u Blatu, ili, kako ih u Trebižatu zovu, vršve čestice, jer su gusto opletene od šiba.

Krupa odvodi vodu iz Deranskog jezera, a mjesto gdje počinje, zove se Struge. Usput salijeva se u nju jarugama i hendecima i sva ostala voda cijelog Gornjeg i Dônjeg Blata, a i jegulji nema drugog prolaza. Najveće širine a i najdublja mjesta su u Gornjem Blatu s glavnim bazenom Deranskim jezerom i njegovim zatonima, Jelimom, Orahom i t. d. Tu je dovoljno mjesta, da se sakrije jegulja i pripravi za svoj novi život, uopće posljednju fazu svojeg života — mrijest. Odavle se one kreću na zajedničko putovanje u more. Radi toga je i glavni, jesenski lov koncentrisan na Krupu. Na 70 i nekoliko mjesta Krupa je prekrita velikim jazovima (vidi *tablu I.)*.

J a z je od pletera i to od ljesa, koje se opletu na suhu, a duge su i visoke kako zahtijeva voda. Najprije se pobiju svorovi (koci) različite debljine (10—15 *cm*) a duljine od 1½ do 5 *m* po rijeci ili jarugi. Ako je voda brža, onda ima samo po jedan metar od svora do svora. Zatim se dotegle ljese po vodi i polože s gornje strane svorova i ugone se u vodu i zemlju, što može bolje, da ne bi gdjegod ostalo šuplje. Ljese se i s druge strane uhvate šlinkama »priprutama« (do 8 *cm* debele sohe), koje se spram svorova u zemlju pobiju i na vrhu stegnu lozom. Ljese se zameću jedna za drugu tako, da ne bi voda otkinula jednu od druge, već da uvijek čuva stražnji kraj prve ljese onaj prvi kraj druge ljese. One su pored vode, jer kad bi iz vode virile, izgorile bi od silne žege i raspale bi se.

Ako matica teče sredinom korita, onda je jaz ravan, t. j. »na klin«. Na okukama odbija se matica na jedan kraj, pa je jaz herav. Glavna su vrata uvijek tako postavljena, da matica udara uprav u sredinu vrata i tu je i najdublja. Vrata su dakle kod svih jazova okrenuta uz Krupu. Ako su vrata pri kraju, onda se moraju ostaviti i još jedna vrata na drugoj strani »mala vrata« *(slika 33.)*.

Goč se zove, gdje se ljese od velikih vrata sastaju sa onim malih vrata.

Jaz ne može biti bez p o r a d e, to je njegov glavni alat. Porade prave sami ovdašnji ribari. Danas su one od kanafa, a prije bi uzeli kučinu i opreli u konce i prepredali (metati dvije zajedno), da bude tvrđe. Počinje se plesti s uskoga kraja, gdje se privezuje na poradu vršva od pruća. To je otvor od 50 do 70 ošaca. Zatim vazda primiče po jedno ošce da se proširuje. Kad je napleo od prilike za jedan metar, primiče onda više puta i po dva ošca. Na drugom laktu zgotovi jedan mali završak unutra. Završci se pletu za se (od 10—50 ošaca), i onda ga metne kako stoji, i počinje dalje rijetko plesti, uhvativši i za-

vršak, do tri lakta, primičući vazda kad jedno kad dva ošca. Kad dovrši, zgotovi i veliki završak (od 12—80 ili sasvijem veliki i do 110 ošaca). Još oplete 2 krila (30 oka visine i duljine) i prišije ih sa strane za poradu i za tim ormâ (ormati = metati obruče), i to najprije metne veliki obruč na rijetkom kraju (na vratima), onda jedan na sastavku malog završka, jedan obruč do velikog završka i 4 opet na čestome dijelu do vršve.

Ošca su pri dnu porade 1 *cm*, kod otvora 2 *cm* velika. Manji komadi dosta se i onako provuku, što se najbolje vidi po ostaloj tuzgi na oščima.

Ima porada rijetkih i čestih: »retka« i »česta«. U tri dana može se svršiti porada, a treba oka kanave za retku sa 2½ *cm* širokim oščima (za košljivu ribu). Česta je za jegulju i treba 3 oke kanave i zapada do 10, a retka samo 2 fiorina.

Oka kanave stoji 12 groša.

Vršve se pletu u Vrgorcu i okolici i donose u Vid na pazar, gdje ih i naši ribari kupuju. Vršva ima također završetak, a u dnu je uski otvor, koji se začepljuje travom; ovuda se istresa riba (vidi *sliku 38.* i *39.*).

Za vršvu plaćaju u Vidu 18 groša do 2 fiorina.

Na vršvu se navuče česti kraj porade i sveže dobro.

Ovako opremljena porada penje se na jazu. Kako zapovijeda voda, tako se one i penju. Mogu biti i 3 jedna nad drugom pa i do pet u velikim dubinama. Krila se svezama privežu za koce, a šiljak vršve ima gužvu, koja se natakne na treći kolac »guznik«, tako da dobro zategne poradu. Da najdonja porada bolje prilegne, pribode se sprijeda do krila račvastim štapom. Kad se penje više porada jedna povrh druge, onda se koci povežu jedan s drugim, jer svaka porada ima svoje koce. Glavne porade na vratima gledaju dakako uz vodu.

Na jazu dere vrlo jaka matica i zatjera velikom silom jegulje u porade. U tu svrhu su i jazovi tako postavljeni poput klina, samo da na glavni njegov otvor udara matica što jače. Jegulja može samo donekle odoljeti toj jakoj struji, svakako manje nego ostale ribe. Ako matica ne dere tako jako i ona se kako bilo natrag vrcne, bježi ko luda uz vodu natrag, držeći se pri tom kao pjan plota ograde jaza. Naši su se lovci pobrinuli, da im i ove ribe ne izmaknu, pa postave s obje strane vrata uz ljese u stanovitoj daljini »uzvrate«, tako da je sredina slobodna. Uzvrata nije ništa drugo već porada, samo što su joj sada okrenuta vrata prema glavnim vratima jaza; uzvrate se ne penju u jednoj visini. I uzvrate meću jednu na drugu. Na mutnoj vodi može se dogoditi, da bude u gornjim poradama više već u donjim.

Za svaki slučaj postavi se još i iza uzvrata i malo podalje od ljesa po jedna pa i po dvije porade, tako, da n. pr. desno krilo ove uzvrate odgovara lijevome pređašnje. U ovih stražnjih uzvrata se može privezati kriljenik za guznik prednje porade. Kad ima ribe, nađe se u njima kadgod više ribe, nego u prednjim. Isto tako i na lepuhu.

Porada se penje i »na lepuh«, nekoliko metara više glavnih vrata u jazu i po strani, kako već jaz zapovijeda i to nekoliko komada. »Na priperak« zapeti poradu, veli se, kad se ova zapne u vrh jaza pri kraju.

Sve to još nije dosta pa se u jaz popne i po nekoliko samih vršava iza uzvrata u redu, a i pojedince same za se. One se pribodu guznikom ili gdje nije voda prejaka da ih prevrne, ostave se onako. Zato kad se porade suše po danu na jazu, vršve se objese do njih u vodu i ne smiju se osušiti, jer onda plivaju

a ne tonu. Uopće se nastoji, da na svaki način ona riba, što se vrati ispred velikih vrata, opet uđe u njegove alate.

Vršve se dižu kukom *(slika 34.)*.

Dogodi se da se koja riba provuče kraj porada na glavnim vratima i ode dalje niz vodu, dok je opet ne dočeka koji drugi jaz. Da se i tome doskoči,

Slika 33. Jaz Ivana Boškovića sa podvratnicom na Krupi blizu Kara-Otoka u Hutovom Blatu.

napravi se »podvratnica« ispod glavnih vrata, također od ljesa i sastavi se sa glavnim jazom. I ove se porade okrenu uz vodu.

Cijeli taj raspored u jazu prikazan je u našoj *slici 33.* Ovo je jaz Ivana Boškovića, ima 8 ljesa uz jaz, s jedne na drugu po 8 *m* duljine, a 2 *m* visine. U svemu ima on 15[1]) porada, a svake godine treba makar 4—5 porada ponoviti i penje još 15—20 vršava.

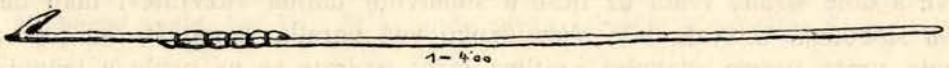

Slika 34. Kuka za dizanje vršvi u Hutovom Blatu.

Jaz nije bio Boškovićev već je plaćao Ivaniševiću 45 forinti ćesima kroz 21 godinu, a nedavno ga je kupio za 1000 forinti. Za dozvolu na jaz plaća godišnje 31 krunu i izrade 6 kruna. On uhvati na godinu 4—5 tovara ribe kako donese godina. Košljive ribe malo hvata. Na ovom se jazu hvata najviše i zlatve.

Porade se najviše penju u jesen kad voda nadolazi. Kogod ima orden *(slika 35.)*[2]), potpuni alat, spremi se i ide na svoj jaz i penje, što ima više porada. Počne peti od pola dana pa dok ne svrši. Dižu se porade idući dan rano u jutro, pa kad se nadaju lovu, porade se ne suše, nego se odmah penju. Ako nema puno lova, onda ih suše da ne gniju. Pošto je velika dubina, zapinje lovac porade iz čamca (trupine) stojećke.

[1]) Ima jazova i sa 35 porada.

[2]) Od tal. ordegno.

Porade se dižu ovako: najprije se izvadi guznik, i onda se odriješe kriljenici od ljesa odnosno od kolaca, i onda tegle na lađac. Vršva se odriješi i ako ima ribe istrese u lađac i vršvu objesi o svoru, i to gdje god koja leži, tu se i objesi. Porada se digne na svorove, da se bolje suši.

Ima jazova samo sa jednim vratima. Ovi su obično na plićim mjestima u Krupi. Gdje su po dvoja vrata, nađe se tu još katkad i ortak, tako da jedna vrata spadaju jednom, a druga drugom lovcu. Jaz je na takovom mjestu, gdje rijeka teče jednako, pa su onda i oboja vrata jednaka i usporedo. Svor straž se pobije na sred Krupe, koji im dijeli vodu. Takovih jazova sa 2 ortaka ima

Slika 35. Orden (potpun ribarski alat) Ivana Cukarića iz Višića: porada, vršva, tratun, bucaljka, ostve, veslo. Mreže vise o drvetu.

puno na Krupi. Ovo je radi toga, što je narod siromašan i nije kadar da jedan sam podigne jaz preko Krupe. Za to najprije prekrili jedan do polovice Krupu, a drugi dođe i zamoli ga da smije i on nastaviti na onu drugu polovicu i tako su postali ortaci. Ovo je nekad bilo, a sada se svađaju i ne trpi jedan drugoga da mu bude ortak. Jaz Prag ima i tri ortaka, a ima opet samo 2 vrata. Lijeva su Džankića, desna Marušića, a podvratnica ispod lijevog jaza je Toholjeva.

Na jazu Mile Marušića oboja su glavna vrata njegova, a podvratnica Ilije Jurkovića.

Jaz na maloj Bočini ima 5 ortaka. Tu su doduše 2 jaza jedan povrh drugoga, a jedan od njih ima troja vrata, a drugi dvoja; na svaka vrata po jedan gospodar.

Jazovi su na Krupi prilično poodmaknuti jedan od drugoga, a gdje su bolja mjesta dosta su gusti. Najbolji su jazovi dakako na Strugama [1]), jer su na udarcu i gdje riba najprije i najviše navali iz jezera. Tu su oni vrlo gusto, jedva 20 do

[1]) Kad su se počeli jazovi istom praviti, bilo je toliko ribe da su lovci običavali reći »ima ribe ko na strugi« t. j. kao kad ovce izlaze na strugu (vratnicu) iz tora.

30 metara jedan od drugog razmaknuti. Prema ušću Krupe sve su jazovi rjedi. Na vrh krupe, uprav gdje ona počinje ima 9 jazova u jednom redu sa 9 vrata i vežu jedan za drugoga, a između svakog pojedinog »svor stražac«. Ispod ovog reda ima opet drugi red sa 3 jaza i 5 vrata, ali već treći red je samo jedan jaz sa 2 vratima i jednim gospodarom, dok su ona dva prva reda na više sve jedna vrata i jedan gospodar. Prije su bili svi ti jazovi aginski, a danas su seljački. Neki Raguz plaća još ćesima godišnje 75 fiorina samo za jedna vrata. Lovci vele da prije Austrije kršteni nije imao u cijelom Blatu ni jednog jaza. Jovanović Mato kupio je za 12 kesa jedna jedina vrata na Strugama; danas mu valjaju i može za njih dobiti 25 kesa (jedna kesa = 100 kruna).

Rekli smo, da se riba najprije pojavi na glavi Krupe. Čim voda počne u jesen dolaziti, odmah se lovci krenu i to najprvo ovi gornji, a kad prestane lov

Slika 36. Kućerica kod jaza Ivana Boškovića u Hutovom Blatu.

oni opet i najprije poprtljaju odavle doma idući za vodom. Kad se nadaju lovu, ostanu lovci i po nekoliko dana kod svojih jazova pa i naćaju. Oni imaju blizu jaza male kolibice od šaše, u kojima prenaćaju. Nekoji nabace zemlje i kamena (vidi »kućericu« Boškovića, *(slika 36.)*, tako da je malo podignuta od vode. Koji su na sasvijem dubokim vodama *(slika 21.)*, podignu svoje kolibe na sohe od drveta: pobije sohe, oplete jednu ljesu i metne na sohe, a ostala je građa kao i kod onih, što na zemlji stoje. Na ljesu se donese zemlje ili kamen pa se nabije ognjište za vatru u sredini kolibe, a okolo, gdje lovac leži, prostre se sijeno ili šaša. Lovac se pokriva gunjem; ima uza se malo brašna, kave, katkad i rakije. U nekojim kolibama nađe se po cijelu godinu lovačkih stvari, kojima se lovci (ribari) služe: broncin, džezva, kašika, fildžan i t. d., soli pako u svakoj. Ne dogodi se nikad, da jedan drugom pokrade. Gdjegod ga noć zateče, svrati se u kojugod kolibu i prenoći. On se dakako posluži i sa stvarima, ali ih opet ostavi na svojem mjestu. Vrata su u kolibe također od šaše i zatvaraju se po noći prislonivši ih na otvor. Otvor je uvijek od jaza otvoren, da se riba ne plaši od vatre.

Ne samo za to, što su im kuće predaleko, moraju lovci noćivati kod jaza, već i radi toga, što oni moraju paziti i čuvati jaz. Doduše ne događa se, da se pokrade, riba, ali ima opakije ljudi, koji iz zlobe hoće da se osvete. Ima tu raznih načina, kojima se lovac lovcu osvetiti može, ali je najviše uobičajena tako zvana bucaljka (vidi *sliku 35.*). Dovoljno je da jednoć dva udari bucaljkom pred jaz dotičnoga i time mu je nanio veliku štetu, jer mu je svu ribu poplašio, koja valjda onda pobjegne i zavuče se u zemlju i on će za stalno taj dan dići prazan alat. Radi toga se ne smije nikad u blizini raditi s bucaljkom. Kada se u modernim ribnjacima voda ispusti, u kojima je bilo i jegulja, onda se riba rado zavuče u mulj, da se i ne vidi. Ako hoće ribar da se osvjedoči, da nije još koja ostala u mulju, neka samo ispali jedan hitac iz puške u mulj, pa ako se poslije toga na nekim mjestima kora na mulju digne, to su sigurno jegulje. Neka samo tu zakopa, pa će se osvjedočiti. Vele, da je to uslijed pritiska zraka. O bucaljki biće kasnije govora.

Prije nego što izađemo iz Krupe na Blato, treba spomenuti o jazovima, da se oni moraju čistiti, i to svake druge i treće godine, jer se rado zaspe ilom i lišćem od krova. U tu svrhu oplete se jedna ljesa od metra duljine, a od pola širine, ukrivljena kao srp sa jednom priječkom po sredini i jednim kocem za ugađanje ljese. Na sredini priječke sveže se konopac. Na drugom kraju, gdje će se goniti ilo, pričvrsti se čamac sa četiri koca, da se ne bi pomako. Cijela ova sprava zove se »jazne grablje«. Dolje je ljesa ravna.

Ima također i srp za košenje lepuha i za krčenje korenja. Držak na srpu se odreže prema dubini.

Ovo, što je dosad spomenuto o jazovima i lovu na Krupi, odnosi se jedino na bijelu jegulju. Ovaj lov treba dobro razlikovati od onog na travarice, o kojem će biti niže govora. Bijela jegulja, kad krene na putovanje u more, navali u velikoj množini. Narod veli tome, da se riba kurla na koševe, t. j. da je u klupka isprepletena i da se tako valja. U prvi dolazak vode lov joj je najizdašniji, osobito ako voda stigne s mrakom, kišom, vjetrom i grmljavinom. Tada se rekne, da je od ribe posta i događalo se je, da lovac nije smio udarati od velike sile u one koševe. U ovakovom slučaju može se naći tovar žive i do 30 oka mrtve ribe u glavnoj poradi. Od Male Gospojine pa do Nikolja-dne vazda se može ponešto naći, naročito ako kiša pada i grmi. Lovci misle, kad grmi, da se riba plaši i da onda putuje. Isto tako i kad se voda buni, onda se malo muti i riba rado putuje. Kad vrati Neretva Krupu u jesen i zamuti [1]),i onda putuje. »Bez muta nema razmeta«, veli naš narod, i dok je muta penji, čim mut prođe, kupi orden i idi kući [2]). I kad već bregovi (obale) potonu i cijela se ta močvara pretvori u nepregledno jezero, tada lovci bježe s ordenom doma, jer riba može onda svuda se slobodno kretati i lako prođe. Gdje se nalaze suhi bregovi, lovci se tuda nešto dulje zadržavaju.

Kad jegulja putuje u more, osobito za burnih noći, onda ona ide svukud: dolje, po sredini i po vrhu. To se vidi najbolje po tome, što n. pr. i ona najgornja porada na vratima jaza bude tako puna, kao i ona najdonja.

Kada je mjesečina, nema lova.

---

[1]) Krupa išćera mulj do u Derane i obara jazove, tako brzo ide uzbrdo.

[2]) I Popovka voda može okrenuti Krupu natrag. Vrela navale od Svitave pa podavru. Svitavska voda izgoni bijeli mut, a to lov batali.

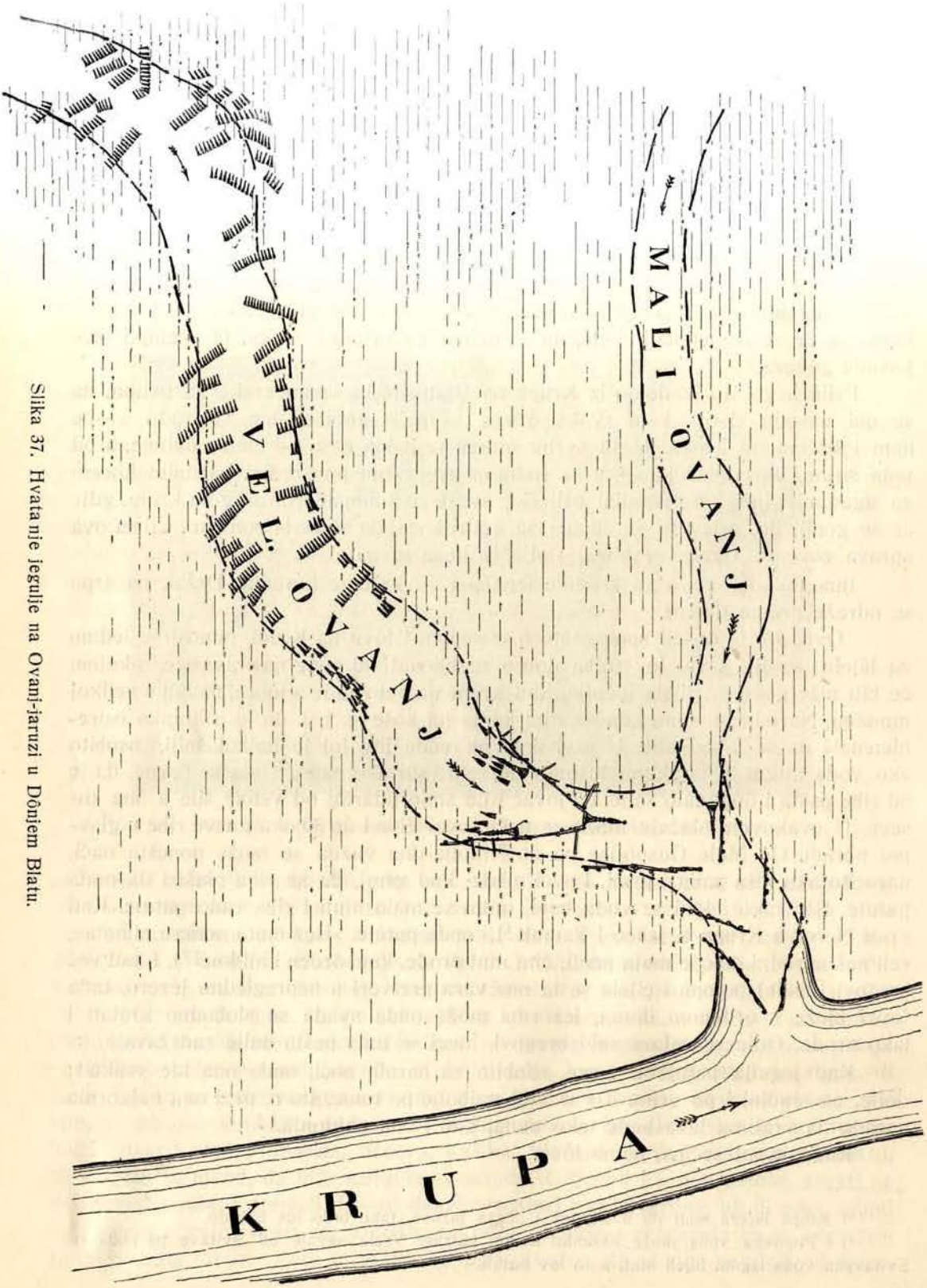

Slika 37. Hvata nje jegulje na Ovanj-jaruzi u Dônjem Blatu.

Silesija jaruga, koje je sama voda prokopala i koje su također prilično duboke [1]), odvodi vodu iz pojedinih vrela ispod brda u Krupu ili jezera. One se vuku kroz Blato između šaše, dok ne sadu do u Krupu. U jaruge se salijeva veći dio vode iz bara i plesna, što su po barama. Velike dubine vrelâ privlače ovu ribu i ona ide u njih ili se vraća u još dublja mjesta (jezera, rijeku i maticu), kad počne opadati voda. Jarugama pođe najprije riba na pašu u šašu, kada blato izađe, a u jaruge se opet najprije vraća i bježi, kada voda odlazi, jer su joj jaruge najbliža dublja mjesta, u kojima se vode nađe, kada više nije moguće ribi ostati u šaši. Mi moramo znati, da riba često zaostane u barama. Ona naime čeka, dok prestane mjesečina makar bila i mala voda. Pa kad počne mrak, makar i u dva sata u noći, bježi ona iz bare »na vrat na nos«, samo da se dočepa dublje vode, a dakako da su jaruge najbliže, jer su one ispreplele sve bare.

Na tim jarugama se polovi mnogo ribe. Ima puno jaruga, na kojima su podignuti u tu svrhu jazovi kao i na Krupi. Ovo se vidi i na našoj slici. Crni vir je živa voda iz Popova i utječe u Ovanj jarugu i salijeva se u Krupu. Gdje su dublja mjesta, podignuti su u ovoj jaruzi jazovi. Najgornjeg jaza je gospodar neki Hasan Mešić. Ovaj je jaz vrlo dobro utvrđen i malo koja riba da prođe mimo nj. Radi toga su morali napustiti sva tri ona jaza niže njega, jer nijesu ništa lovili. I ovdje se meću uzvrate i vršve u jaz.

Po jarugama, kada one ispličaju i gdje se uopće radi pličine ne mogu penjati porade, hvata se riba samo u vršve. To je dobro došlo siromašnijim seljacima, koji nijesu u stanju podići jaz ili nemaju za to prikladna mjesta. Oni onda penju samo vršve po pličini. Hasan Mešić, kao gospodar jaruge i jaza, ne dopušta, da mu baš odmah pred njegovim jazom popnu seljaci vršve i da mu tako reći ispred nosa pohvataju ribu, što se njemu izmakne. Samo u nekoj stanovitoj daljini od njegova jaza smiju drugi penjati koliko hoće, ali samo pod tim uvjetom, da sredina mora ostati otvorena, da riba slobodno prolazi na njegov jaz. Kad sam bio na proljeće u Blatu, upravo me je iznenadilo, koliko se tih vršava penje na Ovanj jaruzi, kad riba pođe za vodom. Što sam ja mogao nabrojiti po čistini, bilo ih je preko 500 komada, a za stalno još toliko ih ima po šaši oko jaruge. Ko jednu, ko dvije, a nekoji i po 15, 20 pa i 30 vršava iznese, da penje *(slika 37.)*.

Vršve su sve okrenute za vodom i čekaju samo na onu ribu, što se vrne sa Mešića jaza. One se penju u redovima, a svaki lovac zabilježi štapićem, odakle je dokle njegov red. Kad je lova, ne ode od njih ni jedan praznih ruku, a ovo nam je najbolja slika, koliko ima jegulje u našem Blatu i koliko se svijeta njome prehrani.

Jegulja se tada najrađe zavlači i bježi u zakutke, da se sakrije, kao što su n. pr. vršve. Po nekim mjestima meću u vršve i mamu: guju, mrtvu geru, sadrtu žabu, ljupine od jaja, otvorene školjke, samo da se bijeli u vršvi i da bolje namami jegulju unutra. Isto tako pospe se vršva i jajima od ribe, a jegulja ih onda kupi. U Blatu ne običavaju metati mame u vršvu jedino kad zimi penju vršve po šaši, nakopaju gujavica, nataknu na šipku pa metnu unutra. Jedan sat odavle na desnoj strani Neretve, u Trebižatu, već je drugačije. Oko kraja dubljih mjesta polože se vršve čestice *(slika 38.)*, a u njih se metne mama: 10 guja na ražnjić nataknutih. U gornjoj Tihaljini meću u vršve ljusaka od jaja i prosa u kiticama. I u Dretelju su hvatali jegulju (ovdje još vele ugor) u vršve na

[1]) Ima jaruga, koje je narod sam prokopao.

mamu: ljupina od jaja, kora od bostana i guju i to samo preko ljeta. Na ušću Bregave meću u vršve kao mamu školjke i guju.

U kojima vrelima ljetuje riba, tu su jazovi udešeni tako, da se može na njima peti i kad riba ide u vrela, i kad izlazi iz njih u Blato *(slika 39.)*. Takvi jazovi su obično blizu vrela. Porade su okrenute preko ljeta u blato, jer kad počne

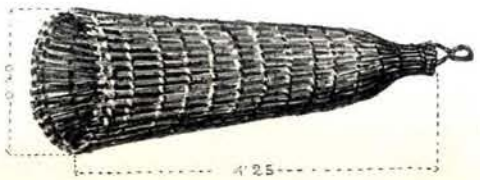

Vršva za hvatanje jegulje u Blatu.

Slika 38. Kupljene vršve na pazaru u Vidu tjeraju lovci u Blato.

opadati voda, onda riba bježi u vrela (virove) da ljetuje; u jesen okrene porade prema viru i čeka ribu iz vrela. Takvi su jazovi n. pr. na Desiočkoj jaruzi; ona je mnogo dulja od Ovanj jaruge, a i vrela su joj veliki virovi, gdje može lako ljetovati dosta ribe.

Ima jaruga, koje lovci sami iskopaju. Ovakove se prave i to dok još nema vode na barama, t. j. gdje je zemlja utonutija blizu dubokih voda, i njima voda teče u bare i salijeva se opet niz njih u matice, kada opada. Ove jaruge ili ti hendeci nijesu duboki, već prilično plitki. I tu se poprave manji jazovi, a narod

ih nazivlje »klad«. Najprije se udare strmoglavci, kolje okrenuto strmoglavice, jer je tvrđa zemlja, pa se lakše pobiju, zatim se ljese naprave i pritvrde kao

Slika 39. Rajića jaz na Desiočkoj jaruzi (što odvodi vodu iz Desila vira) u Dônjem Blatu.

i u jaza. Nekoji kladovi mogu biti popleteni i do 50 metara duljine na način plota, a što je više, to je bolje. Porade, obično jedna, postavi se na vrata, a samo vršve popenju se kao uzvrate. Osim toga naprave se u plotu pendžeri i na

Slika 40. »Klad« u Hutovom Blatu[1]).

ove zapnu vršve, koje leže u šaši. Riba udari na poradu, povrati se i nastoji, da kud bilo prodre u šašu, pa nabasa, lutajući uzduž plota, na pendžere i u vršve. Dogodi se, da se u ove vršve u plotu uhvati više ribe već u samu poradu *(slika 40.)*.

Ima kladova i s jednakim ljesama, osobito gdje teče voda u pravcu.

[1]) Na gornjoj slici su vršve pogrešno okrenute, treba da leže baš obratno.

Kad je trzlja medu dva vira, onda se ona pličina izmedu njih malo prokopa i postavi poradu bez ljesa. Ovo je obično u ravnini, gdje je samo šaša. Porada se pokrije šašom *(slika 41.)*. Porade se na kladovima okreću, kako riba

Slika 41. Hvatanje jegulje u poradu.

Slika 42. Hvatanje jegulje na »prijepletu« u Dônjem Blatu.

zapovijeda. Kad voda sasvijem spane, prokopaju se na prikladnim mjestima mali jarci i mjesto porada penju samo vršve, a da riba ne pređe povrh vršava, meću zastornje, a sa strane male ljesice, a to je »prijeplet« *(slika 42.)*.

Povrh vršava se nameće i smreke. Riba naljeze da prede preko vršava, ali je smreka ubode u glavu i oči i riba se vrene i ide u vršvu. U noći može jegulja i suhijem obići oko vršvi. Krupna jegulja vele da može i preskočiti preko malog jaza; ona se jednostavno na rep odupre.

U novije doba nabavljaju za ove plitke hendeke »tratune« (zweiflügelige, engmaschige Flügelreusen) iz Pulja. Katkad ih popnu i više zajedno.

Prebojne.

Još nam treba spomenuti »prebojne«. Uzduž dubljih mjesta kao obalom Krupe, Matice i jezera, gdje su obale niske i riba prelazi tuda u bare na pašu, kada voda dolazi, iskopa se ljeti na suhu hendek. Po izbačenoj zemlji iznad hendeka poplete se plot a ispod i u plotu ostave se rupe, gdje će se zapinjati vršve. Ima i prebojna, gdje se na zgodnim mjestima ostave vrata pa se popne porada. Zemlja se mora sasvijem zbiti nogama, da je ne bi talas rastjerao.

Ovako popetih vršava vidi se niz Krupu i kraj Velike Matice, a osobito kraj Deranskog blata, na stotine. Vršve se dakako okreću kako riba zapovijeda.

Ima prebojnâ vrlo dugačkih na pr. ispod Deranskog Luga, moguće do 200 pendžera. Jedan pravi do drugoga pa su sve svezali jednu za drugu plotom. Za vršvu se mora s obje strane šube iskopati loga, da ona dobro legne. Ima iskopanih prebojna bez plota, a vršva se položi među bregove, načini joj se mjesto u onom sipiću od izbačene zemlje.

Prebojne su udarili prije i po Bregavi. Kad voda u jesen dolazi, ide riba uz vodu, a čim počne opadati u proljeće, vraća se i riba u Neretvu. Da sva riba ne prođe, postavljate su prebojne (čuje se i prijebojne), na kojima se silna riba potamanila, pa su radi toga i zabranjene ima već nekih 15 godina. Ove prebojne mogu biti i od kamena, ali najviše ih je bilo od plota, a prave se malo napokos. Pobije se kolje uzbrdno i oplete dračom rijetko, jer bi voda razvalila. U sredini se ostave mala vratašca i metne se vršva od rakite, a u novije doba i porade. Riba se hvata ljeti kad bježi u Neretvu, prije nego što će presušiti Bregava. Za prebojnom se iskupi riba, a lovci zađu odozgo sa zagažnjačom mrežom i pohvataju. Kad riba dođe do prebojne pa onda ako jedna samo prođe na rep kroz prebojnu, za njom navali i sva ostala riba i ne može se zastaviti. Provali i najgušću draču. One koje naprijed idu sve su isparane (nadrte). Lovci idu obalom pa bacaju kamenje da je vrnu, ali sve uzalud, jer kuda ona udari, nema vraćanja. Na prebojnu se hvataju najviše svalovi, jer oni u Bregavi i mrijeste pa ih se nalazi u velikim množinama; pastrve manje, jer ona je opreznija pa je već dotle pobjegla u Neretvu.

Na prebojne po Bregavi imali su i tapije.

Neku vrstu prebojne prave u Trebižatu po jazovima (slapovima). Pobije se po nekoliko kolaca po jazu na zgodnim mjestima, naročito, gdje je voda napravila oluk u sedri (Tuffbaren). Desno i lijevo od tog oluka pobiju se po dva koca usporedo i po jedan aršin u razmaku, a to su vrata za vršvu. Na vršvi »obisači« imaju s obje strane oboci (obodac) po jedna gužva, koja se natakne na koce. Vršva se okrene uz vodu. Sve na 3 sohe dođu dvije vršve. Od tih kolaca udari se zaplavak od granja trese (na klis) uz vodu. Obisača je od sprlji

(šipaka), nema završka, a pasovi se obmotavaju od dna (gužnjaka) do na vrh *(slika 43.)*.

Jegulja putuje vodom na mistar (mrijest) u more i to u jesen, kad vode i mutovi zakurlaju. Voda velikom snagom sprati ribu u vršve, iz koje joj ne da izaći brzina na buku i ubije je.

Po 30 oka može se katkad uhvatiti u jednoj obisači. I ovdje vele da riba ide u grunti, t. j. skrpi se jedna za drugu. Sada je jegulje manje, jer je voda zbijena u jedan hendek pa riba nema paše. Dok nije regulirano, voda bi se razlijevala po livadama.

Ovaj lov traje samo nekoliko dana najviše o Svisvetih, uopće kada nadođu i zamute prve jesenske vode. S tom vodom putuje i bijela jegulja, pa kad prođe, poslije nema više lova. Začudo mi je, da su oblasti zabranile ovaj

Slika 43. Hvatanje bijele jegulje na slapu u Trebižatu.

lov s obisačama. Ovo bi se moglo dozvoliti bar za ono nekoliko dana bez ikakve bojazni za drugu ribu, tim prije, što je ova jegulja za nas na vijeke izgubljena i više se ne vraća, dok bi se narod ovim hvatanjem koliko toliko koristio.

Gdje ima dubokih jaruga po baščama, hvatali su i u porade.

Na koncu još da spomenem, kako se na hiljade mjesta po barama u Blatu ugazi šaša poput malih hedenčića i napravi putačina, kad se siječe vrba i t. d., pa ako voda teče, metne se i tu vršva. Ta se mjesta zovu klanci.

Koliko sam doznao ima u svem Blatu do 636 numera[1]) što jazova što kladova (vidi *sliku tablu I.)*. Ima ljudi pa jedan ima po 20 numera kladova i hendeka.

Ovoliko o hvatanju jegulje u porade i vršve.

Prije nego što pređemo na opisivanje ostalih lovačkih alata za hvatanje jegulje i druge ribe, moramo spomenuti i to, da se još jedna riba hvata na jazovima po Krupi, a to je zlatva *(Chrysophris aurata)*. O sv. Grguru izlazi ona iz mora u Krupu. Ona ide krajem pa udara najviše na mala vrata i onda se zavraća pa se drži ljesa uzduž jaza i tako zabasa i na velika vrata i poradu. Zato se mala vrata uvijek onda otvorena ostavljaju, da zlatva može u jaz proći. Malo dalje (vidi popis riba) spomenuo sam, kako sam našao u dvije zlatve pune

[1]) U novije doba svi su jazovi, kladovi i hendeci uvedeni u kataster i numerisani.

želuce parasita. Ovi se crvići zadržavaju po svoj prilici oko plota, pa ih valjda zlatva pobire po ljesama. 29. marta 1911. uhvatio je Ivan Bošković 2 zlatve, svaka od oke. Pripovijedajući mi koješta o tim lijepim ribama, pokaza mi i relje kako su joj crvene. Na moje veliko iznenađenje opazih, kako su ovdje prionule bijele životinjice poput bijelih tankih crvića. Ivan mi tvrđaše da su to samo crvići i da se na relje prelijepe. Kad sam otvorio želuce u obje zlatve, ne bijaše u njima ništa drugo, već oba puni krcati tih crvića, a što je najzačudnije, svi su još živili; morala ih je dakle zlatva malo prije nego što je uhićena na Boškovića jazu, negdje u Krupi potreviti i pojesti [1]). Zlatva nema zuba, pa kako što ulovi, tako i ždere.

Zlatva putuje povrh vode, zato se mora jaz poplesti dračom po ljesama, da ne prođe preko plota, ako ljese potonu.

Kad zlatva dolazi, onda se penje obično u jazovima dolje »česta«, a gore »retka«, i to ova posljednja bez vršve; donja je za jegulju a gornja za zlatvu. Kad je vedrina i provijenca, tada se zlatva najbolje lovi. Ako je voda hladna, nema zlatava.

Od Grgura do staroga Đurđeva-dne nema više zlatava, one su se već vratile opet u more.

Većina ribara tvrdi da zlatva ne prolazi nikako mimo Struge na glavi Krupe, niti zalazi u Blato. Zanimljivo je i to da se ne može uhvatiti sitnih gera od zlatve. Po svoj prilici mlađ, čim se izmrijesti (ako se uopće u našim vodama mrijesti) i malo poodraste, krene u more. Ali bi one išle valjda u velikim jatima, pa bi ih morao tkogod zapaziti.

Osim Boškovića jazova lovi se zlatva još zapravo samo na jednom jazu, i to Miloša Čavaljuge.

Razumije se da se i ostalih riba uhvati u porade i vršve na jazovima.

Ostve.

Kao drugi najglavniji alat za hvatanje jegulje jesu ostve. One imaju obično 9—12 zubaca. Starija forma sastojala se je iz više dijelova, i to tulija sa zubcem tulijašem, čiji je bazis prosječen te su kroz taj prosjek provučeni i ostali zupci, sve dva, a dva zajedno u obliku slova *U*, samo različite veličine, te su klinom zatvrđene. Da zupci još tvrđe stoje, udari se prijeplet, tanki željezni pojas, i s ekserima kavrajše (zanudi). Zazupci su svi unutra okrenuti a zubac tulijaš ima uvijek samo jedan zazubak. (Isp. ovaj Glasnik 1910., str. 27., sl. 24.).

Duljina srga je od 2—4 metra.

Novija vrsta ostava sastoji se od jedne polukružne ili na četiri ćoška srezane ploče, na koju se zupci prikivaju ekserom. Za ove se novije vrste plaća 7—8 kruna, a za starije 3—4 krune. Kuju ih cigani i kovači (vidi *sliku 35.)*.

S ostvama se bije i po danu i po noći, dakako u bistroj vodi, i to ga zimice i sa trupe. Gazimice se bije u proljeće (4. mjesec) kad riba izađe na plitku vodu. No najbolji je lov s ostvama po noći sa trupe s mašalom. Miloš Čavaljuga u Gor. Blatu može u najboljem slučaju za noć ubiti 100 komada jegulje. Ubijenoj jegulji vele »bodenica«, a lovac, koji bije s ostvama, bodeničar. Mašala

[1]) Čuo sam i za lokarde da i one imaju crviće kao i zlatva.

se sastoji iz tulije, gore razvraćene, na koju se prikuje ekserima željezna ploča, a na njezin rub prikovane su unakrst 3 noge od željeznog lima, spojene u sredini i u vrhu sa dva široka obruča. U mašali gori suha smreka bez kore da manje dimi. Trijeske ne prolaze mimo gornji obruč. Mašala se zapali i postavi na vrh krme, gdje se nabije zemlje, da ne izgori trupa. Uz ovu mašalu vidi se po vodi sasvijem dobro i može se razabrati svaka riba do $1\frac{1}{2}$ *m* dubljine, a dublje ne. Sve ribe bježe dalje od svjetla, samo zubatak ide bliže, i to u osjen pod trupu.

I po danu je bijenje prilično izdašno, naročito kad je lijep vedar dan i dok nije Blato ozelenjelo, jer onda pokrije lepuh cijelo Blato osim onih velikih dubina. Dogodi se da se po danu lovi bolje nego u noći s mašalom. Kad sunce upre, izađe riba na vrh zemlje pa leži. Tada lovac traži jegulju vozeći se ostvama, jer imaju široku palu. Kad na kuću ili ribu udara, onda udara sa strane ili pedalj pred njom. Ima slučajeva da jegulja viri do na pola iz kućice, pa kad spazi lovca, vrcne se na rep i bježi u glib. Lovac udara ostvama o lađac; riba u glibu makne i zaklobuča, a on udari ostvama u onaj klobuk. Dogodi se i po nekoliko puta da udari, dok je ubije. Više put iznese je do lađca na ostvama pa se riba otkine i ode ranjena. Kad ugine, nadme se i izađe na vrh vode te usmrdi. Malu ribu jednostavno presiječe i ona ostane te ugine u mulju.

Kad pane mahovina po mulju i zaraste kuća, onda je jegulja za stalno izašla, pa i ne udara. Budže brzo zarastaju.

Ostvama se bije riba na ležanju i na hodanju. Ostve se također puštaju iz ruke gazimice i iz trupe. Ostvama se udara i na tahmin (gurati ostvama) u ilo.

Jegulja se bije ostvama do Vidov-dana 28. juna a onda bježi u zemlju. U ovo vrijeme voda spane i riba ne može ići u krov, već se zbija u dublja mjesta u jezera i u matice.

Osim jegulje bije se ostvama i druga riba, naročito salmonide po našim rijekama.

U Rami zovu ostve bodila. Kad ribar zapazi ribu za kamenom gdje leži, uzme sitne zemlje i lišća te polagano muti vodu blizu nje, dok joj se ne približi i onda udari ostvama.

Još ima jedan alat kojim se uhvati dosta jegulje, a to je:

Palangar ili odmetnica.

To je noćna udica, kojom se najviše pohvata ugora po hercegovačkim rijekama, ali je sada svuda zabranjen. Ovo nije ništa drugo već dolinski »kanaf« s četiri pet udica. Baldo Kosić, Ribe Dubrovačke u Radu Jugoslavenske Akademije, knjiga 155. (1903.) piše na strani 3. o palangaru ovo: Parangô (gala) — duga uzica prilične debljine sa uzduž znatnim brojem obješenih udica na razmjerno kratkoj niti. Da ribu prevare, obično nataknu na udice malenih gera, gavuna i t. d. Veliki parangali imaju po tisuću metara i kakovih 300 udica[1]). Sprava se upotrebljava za lov dubinskih riba. Očevidno naš gornji naziv kao i sami alat potječu s dalmatinskoga primorja.

---

[1]) Ovo se zove u Dolini na Savi »struk«.

Baron von Ehrenkreuz u svojoj knjizi »Das Ganze der Aalfischerei« veli, da se najviše jegulja pohvata noćnim udicama do augusta, na koje se nataknu velike gujine, žablji latci i t. d.

Od ovog vremena meće se kao natka sitna jošavka, peševi, tivuške, u septembru pako najbolje ide na sitne žabice, kojih se nađe iza tople kiše po travi i koje su izvrsna natka. Kako se čini, jegulja ima i u razna doba godine i razne prohtjeve, naročito što se tiče prehranjivanja ribom i žabama.

U Hutovom Blatu hvataju također ribu na »palangar« ili »odmet«: vrpca, putila i udica, i tikva, da ne potone palangar i da ga ne odvuče riba u dubinu. Palangar se priveže za kakav kočić na obali.

Na udicu se natiče samo gera, sitna riba. Palangari na Bregavi u Stôcu imaju 1—20 udica, na koje natiču gaovice te bacaju preko noći i to samo za ugora.

Na Buni ima danji i noćni palangar. Prvi je tanak od konjskih dlaka, a noćni debeo od kanafe. Na danji se meće gujina, a na noćni komad raka ili gaovica. U bistroj se vodi tako hvataju samo ugori, a na mutnoj zagrize i pastrva.

U Rami vele, da je najbolje bacati odmetnice kad lišće opada u jesen i u proljeće, dok vrba ne ocvate, i to samo se natiče peš.

Palangarom se hvata sve gore dalje uz Neretvu, dokle god ima velike ribe. U Glavatičevu je zovu odmetnica. Na vrh kanafe sveže se kukac (udica), na koju se natakne geljavac. Da kukac potone, sveže se na jedno ½ metra od kuke kamičak, duguljast, da se ne bi skinuo. Odmetnica se baci u rijeku i potone te leži na pijesku, a baca se samo po noći. Na odmetnicu hvataju glavatice, ugora i t. d. Glavatice se doduše hvataju po svu godinu na odmetnicu, ali baš posve velika glavatica ne može se na nju tako lako uhvatiti, mnogo lakše zubatak, kljen i ugor. Glavatica valjda radi toga manje, jer ne će mrtve ribe, što leži na tlima, pa makar je bilo 100 oka. S pruta naprotiv jamlja i ona mrtvu ribu, jer se prutom neprestano kreče pa se mêka miče i na taj način prevari. Kušali su dapače hraniti glavatice mrtvom ribom, ali ih ona odmah izbaci. Ugora naprotiv mogu po rijekama samo na odmetnicu hvatati.

Zamliječiti jegulju.

Kad ljeti voda spane i ne otječe iz virova, i ako su poduboki, zaostane u njima često svakojake ribe, pa i jegulje. Uzme se divizme, stuče i baci u vir. Voda dođe ko varena, pobijeli, a jegulja zamanita (kao pijan čovjek) i izađe kraju, a lovci je pohvataju u ruke. Zamliječi se i mliječcem *(Euphorbia)*. Ove ima u Svitavi i u Gornjem Blatu. Kad nije golem vir, može se zamliječiti i živim krečom.

U staro doba su zamljećivali vir Desilo, pa se priča, da je na to izletio crn ovan iz vrela i progovorio: »Ko zamliječi vir Desilo, veliki ga jad zadesio«. Od riječi zadesio dobio je ovaj vir svoje ime. Tada je otrovano tu puno ribe, pa su je rukama hvatali.

Jegulju zamljećuju i po drugim mjestima u nas. Pod kamenje, u zid ili u gromile zavuku se ugori u Bregavi oko Stôca. Djeca ograde muljem i kamenom oko toga mjesta pa bace unutra suha kreča i zamute. To jegulju istjera iz rupe i ona bježi, oči joj pobijele i nabulje.

Na Buni vele zaklačiti ribu. Oko velikih pećina najprije ograde mrežom, metnu klaka u čuval i ture na srgu pod pećinu pa mute ovaj klak.

Hvatanje druge ribe po Blatu, Neretvi i njezinim pritokama.

Držim da sam gore istaknuo i opisao sve glavnije načine hvatanja jegulje po Hutovu Blatu, i po nekim rijekama.

Sada ću spomenuti nekoje druge ribarske alate, kojima se, moglo bi se reći, hvataju sve ostale ribe, pastrve i sve košljive vrsti, u gornjim vodama. Na prvom mjestu stoji opet neka vrsta jaza »prezida« sa vršvom. Doduše glavni alat je mreža, ali mrežu ne može svaki nabaviti; za hvatanje ovim alatom treba čitava družina, što se ne može uvijek lako sastaviti kod naših raštrkanih naselja. Osim toga mrežom se čovjek može poslužiti samo u većijem vodama, dok je vršva uprav stvorena za naše brdske vode, i svaki siromah može je sam napraviti i prema potrebi i u svako doba opskrbiti

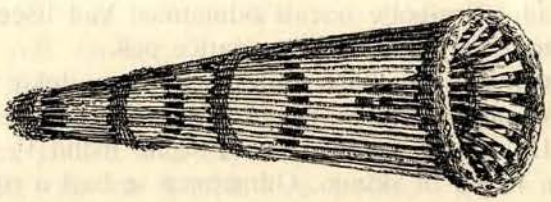

Slika 44. Vršva sa srednjeg toka Neretve.

se njome ribom. Mreža je alat bogatijih ljudi i koji trguju ribom, te nijesu previše udaljeni od većih mjesta. Način hvatanja vršvom je svuda skoro jednak, i ona se upotrebljuje samostalno (ispod žila i t. d.) ili se zapinje na prezidama. Riba se hvata sama od sebe ili se nagoni guračem u vršvu. U glavnome imaju dva oblika vršava i to bez i sa vršištem. Prvom se hvata na mjestima, gdje voda jako dere, dakako uvijek na prezidama ili u jarcima, pa se usta vršve okrenu uz vodu tako, da voda ribu utjera i zaglavi u uskom dijelu vršve. Ovo je ona ista vršva, što smo je vidili i u Dolini na Savi [1]). Druga vrsta sa vršištem puno je običnija, i to na način »sepeta« [2]) ili sa plosnatim širokim zjalom ili sasvijem obla *(slika 44.)*. Posljednja je sa srednjeg toka Neretve, pa donekle podsjeća na vršve za hvatanje jegulja.

Na Buni: Preko rijeke ozida se jaz sa dvije strane na klis, ali se rijeka ne zatvori sasvijem već od prilike do polovice s jednog kraja, a u sredini se ostavi mjesto (vršališta) za vršvu. Vršva se metne u vodu, pokrije travom tako, da se sprijeda natkrije, da je ne bi riba opazila, a odozgo navale kamenje. Dvojica lovaca jame iznad vršve nekih 100 koraka odugačko sukno, a isto tako druga dvojica ispod vršve uzmu 2 mlata u ruke. Svi pođu prema vršvi oni odozgo ploveći suknom niz rijeku, a oni odozdo udarajući mlatovima po vodi. Kad onaj s jednim krajem sukna dođe na kraj jaza u sredini vode, stane dobro na onaj kraj i drži sukno, a drugi polako zavija pod jaz. Kad ovaj sastavi s obalom,

[1]) Isp. moje »Narodno ribarstvo« l. c. str. 433., sl. 61.
[2]) l. c. str. 434., sl. 63.

ona dva s mlatom uljegnu unutar sukna i nagone ribu mlatovima u vršvu. Ribi ne preostaje drugo već bježati pod travu pred vršvom i tako uđe sva riba u vršvu. Na ovaj se način može i po noći hvatati.

Pravi se jaz i preko cijele rijeke pa se zapinje vršva, da se riba sama hvata.

Vršve su i na Buni od pruća i imaju vršište, a poplet (pasovi) ide sve unaokolo poput zavoja. Metne još i 3 obluka unutra da kôčke stoji.

Ovdje ću spomenuti da na Buni imaju slične koševe za ostavljanje žive ribe baš kao i na Savi [1]), a zovu ga »hranj«. Pastrva se ne može dugo držati jer pocrveni i ukoči se kao drvo. Velike ribe privežu, zaulare konopom i drže u vodi do pazara (vidi *sliku 7.*).

Uprav više ušća Bune u Neretvu pravi i Neretva oniske katarakte, i kad voda spane, ukažu se mali rukavi, jarci, kroz koje voda brže teče i skače te pravi bukove [2]). Ti su jarci vrlo uski, tako da se uprav može zapeti vršva (vidi *sliku 7.*).

U srednjem toku Neretve ima vrlo malo prikladnih mjesta za vršve i prezide, pa se, kako mi se čini, tuda i vrlo malo hvata vršvom, jedino gdje su otoke, pa se voda razlijeva.

U Mostaru ima vršava od kanafe i gonjavica ili tiračica vršava od pruća. Prve dobavljaju iz Dalmacije.

Više se hvata vršvom u neretvinim pritokama. Za vrijeme mrijesta penju vršve u vršalište tako, da obnoć okrenu zjala niz vodu, jer riba ide uz vodu na mrijest, a po danu okrene je obratno, ako bi se najme koja vrnula s mrijesta da se uhvati.

U Borču se najviše riba hvata u vršve. U njih se riba utjeruje guratom (guračem), a vršvu zapinju pod žile ili na druga zgodna mjesta. Nadalje se udari duvar (prezida) od kamenja preko cijele vode, na vrata se zapne vršva i riba uz vodu nagoni.

Vršve su u ovom kraju od rakitovine ali drugačije nego na niže niz Neretvu. One nijesu okrugle, već vrata su im sploštena i široka. Slične sam vršve viđao oko Sarajeva. Vrata ili grlić zovu završak, a najuži dio zove se grlo, najširi trbuh ili koš, a otvor otraga, gdje se riba istresa guzica.

Vrša (tako se zove u Ulogu) položi se na taj način u vodu, da joj bude gornja streha starija. Na strehu se metne grana s lišćem i na granu pločast kamen, da se vršva ne bi digla na vodi. Drugi pločast kamen metne se ozgo na trbuh. Unutra se ne smije nikako kamenje metati. Vrša ne smije biti bijela, jer ne će u nju riba; ona ide više u prostiju, jer misli da je lom u vodi t. j. granje, krš.

Po veličini ima njih tri vrste. Velike vrše, kad se isprave, uprav su tolike, kolik srednji čovjek.

Mreža.

U stara vremena imali su u Blatu samo jednostruku mrežu. U Čapljini, dakle u neposrednoj blizini Blata, i dandanas je jednostruka gusta mreža, bez

[1]) l. c. str. 419., sl. 42.

[2]) Ovo su mjesto i prozvali »Bukovci«. Todor Kusurić iz Slipčića tvrdi, da nikad nije vidio, da se glavatica mrijesti oko ušća Bune i ispod Bukovaca. To mu možemo vjerovati, jer nema ni zgodnih mjesta za mrijestilišta. Isti ribar hvatao je tu pod Bukovcima glavatica od 17½ oka

česa. Na njoj ima 12 oka olova, a plutna su velika i od čepa, kojeg kupuju u Metkovićima; duga je 18 do 20 rastegalja a 120 ošaca ili 4 rastegljа duboka; i

Slika 45. Hvatanje pastrve mrežom ispod mlinskih oka na Bregavi u Stôcu.

to dok nije nabrana na konope, jer se onda nešto smanji. Na dvije strane ima po »kljenik«, kamen od 3 kile svezan na olovu. To je »zagažnjača«, starinska mreža. S njome radi 6 ljudi: 3 stoje na suhu i drže za konop a druga tri s mre-

Slika 46. Hvatanje pastrve mrežom u Stôcu.

žom u trupi na vodi, od kojih dvojica voze, a jedan baca mrežu okolo »metala«. Kad i ovi izađu na obalu, sastanu se i svih 6 tegle mrežu na suho.

Lov je ovom mrežom vrlo izdašan, naročito na svalove. Ova riba leti na žito (ječam ili šenica) kad se pere u Neretvi od prašine i još više od crnadi.

Ovakva se mjesta zaokruže gornjom mrežom, pa se može za kratko vrijeme uhvatiti i do 3 tovara ribe.

I na ušću Bregave hvatali su sličnom jednostrukom mrežom »plavalicom«. S njome, vele ribari, ne može raditi manje od 6 ljudi. I ona je istezana na suho. Mreža, kojom u gornjem toku Bregave, oko Stôca, hvataju ribu, ne razlikuje se ni u čem od popuna, što ćemo ga malo niže opisati. Njom plave niz vodu i splave u kolo kraju i izvuku na suho.

Pastrve se rado sakupljaju pod mlinska kola, jer tamo propada žito u vodu. Lovci zapnu mrežu ispod oka i istjeruju ribu iz njega ostvama ili čim drugim.

Slika 47. Hvatanje keljavaca i druge košljive ribe mrežom između busina u Blatu.

(slika 45.). Kad je golema Bregava i vrbe zamaknu u vodu, onda se tom mrežom opaše vrba i gonjačem izgoni riba ispod žila i između granja u mrežu *(slika 46.)*.

U Žitomišljićima više Čapljine ima također slična mreža »mala zagažnjača«, od prilike 6 rastegalji duga, bez kljenika, a vuku je dva čovjeka gazimice niz vodu.

Istom kad su mrežu popunili i dodali joj još jednu drugu mrežu izvana i takovu iznutra, samo mnogo širih oka i od puno deblje kanave, dobila je ime »popun«, koje se ime u Blatu više ne čuje, ali se u staro doba tako zvala. Mjesto olova, pričaju, da je metana provrtana cigla. Plutna su pravljena od tikve. Mreže su pleli sami sobom. I današnja mreža sastoji se od platna (gusta srednja mreža): retkije (izvanjske mreže velikih oka). Platno se dobavlja iz Dalmacije a ovamo dolazi, po pričanju, iz Pulja, a retkiju sami naprave. Mjesto cigle meće se sada olovo, duguljasto. Cijela se cijev kupi, koja je već odmjerena i zabilježena, pa onda sami sijeku nožem. Plutno je od čepa. Prije su i čepovi bili čitavi pa su ih sami rezali, sad se dobivaju gotovi. U Blatu je ova mreža 20 *m* dugačka i 1·60 *m* široka, ošca su platna 2½—3 *cm*, a retkije do jednog pedlja ve-

lika. Na krajevima ima na mreži samo kratak konop (kraj), da se može eventualno svezati. Nema drugo ništa na krajevima (kamen ili štap). Mreža se kupi na olovo, t. j. olovo dođe u ruku, a kad se baca, onda plutno dođe u ruku.

Mrežom se hvata naročito obnoć, gdje se spazi, da ima prilično ribe, n. pr. na jarugama, u viru, u jezeru i t. d. Mreža se pusti jednostavno u vodu, jedino ako je na kakvim brzicama, tu se malo priveže, da je ne odnese voda. Mreža se penje na gonjenje: skupi se od 4—16 lovaca u nekoliko lađaca, te po više mreža svežu jednu za drugu na pravo, jedino se oba kraja smotaju na kola. Zatim svi lovci prihvate za bucaljke i udaraju po vodi kao da gromovi pucaju. U noći se to razliježe po čitavom Blatu. Oni zađu 200—300 koraka i bućkaju iz trupa prema sredini mreža, a kad dođu blizu, onda se razdijele i okrenu na kola. Kada ima mnoštvo ribe, postavi se po jedan lovac u trupi na kola, da ne bi riba preskakala. Ribe bježe u kola i tu se dakako zapletu.

Kako jako djeluje bucaljka, pričaju lovci da i keljavca zatjera, pa se sakrije u ilo (mulj). Od nje se boji svaka riba.

O različitim načinima hvatanja ovom mrežom u Blatu, napomenuće se, gdje bude govora o pojedinim vrstama riba iz Hutovog Blata *(slika 47.)*.

Ovakovu mrežu imaju i u Trebižatu, pa i tu nagone bucaljkom, kamenjem i t. d. Riba izađe na usparu iz dubine u zaton, a mreža se brže bolje pripne kraj dubine i riba se nagoni iz zatona.

Nadalje zapne se mreža krajem rijeke i stavi preko noći, pa se ribe same hvataju.

Paja (u Čapljini pava) vele uskoj mreži u sredini, a ridica (u Čapljini dolama ili redica), rijetkoj unaokolo.

Slične su mreže i u Drinovačkom polju, kotar Ljubuški, i tu nagone iz lađaca matrakom.

Ime »popun« sačuvalo se je sve do danas u Čapljini i tamo zovu gornju mrežu njezinim starinskim imenom. Popunom se hvata niz vodu: s pokupljenom se mrežom izvezu lovci u dva čamca do na sredinu Neretve, i onda jedan lovac baca mrežu, a drugi držeći za kraj mreže, vraća lađac kraju i tako se spuštaju niz vodu 100—200 koraka, t. j. kako je gdje mjesto, onda onaj, koji je bacao mrežu, kupi je natrag u lađac. Ovako se može uhvatiti u Neretvi svaka riba.

U Žitomišljićima nemaju popuna, jer je voda prebrza i trebalo bi više od 12 oka olova, pa bi bilo teretno loviti.

Gore na više uz Neretvu svuda se hvata mrežom istog tipa, i ako je voda mnogo brža nego što je oko Žitomišljića. Opazio sam, da su ovuda plutna još uvijek od borove kore i velika, da mogu nositi onaj veliki teret, olovo. Danas je sve manje borovine, a osim toga ne smije se od šumara ni guliti bor, pa u novije doba sve više preotima maha čep, kojeg se može dobiti u svakoj veličini.

Na Buni i Bunici n. pr. glavno je hvatanje s takovom mrežom, 7 rastegalja dugom, a samo jedan rastegalj širokom. Ona se sastoji kao i mostarska od tančice i dvije dolame. I ovdje su prije bila pluta od borove kore i velika *(slika 48.)*, da mogu držati 10 kilograma olova na donjem konopu. Na jednom kraju je ličina, kojom se mreža tegli: Jedan kraj mreže ostane na mjestu, a drugi lovac spušta iz trupe mrežu, na kojoj je bila nabrana, i prevodi u dalekom zavoju kraju. Treći lovac uzme srg i nagoni bubajući u vodu ribu u mrežu. Onaj, što je na trupi, pokupi opet mrežu na trupu i povadi ribu.

Na dnu srga ima nabijena gvozdena grivna, okovanik, a odozdo se srg još čavlima potkuje.

Gdje su pećine u vodi, obađe se oko nje mrežom, prekuju se dva dračeva mlata jedan za drugi i time šupa u pećinu i nagoni ribu iz pećine u mrežu. Da voda ne odnese trupu, sveže se pogolem kamen o konop i spusti u vodu.

Mreža se baci i oko drezge i vrbina te se riba srgom natjera.

Kad lovci natjeraju ribu danju u spilu, onda se spila noćnom mrežom obađe i mreža ostavi preko noći. Riba izađe u noći i uhvati se sama.

Isto tako prebaci se mreža po noći izmedu trava u vodi i riba se sama hvata.

Po noći uzmu dvojica mrežu i plove gazeći. Lovac poznaje dobro one noćne zalove, t. j. gdje nije voda preduboka i tu hvata mrežom gazimice.

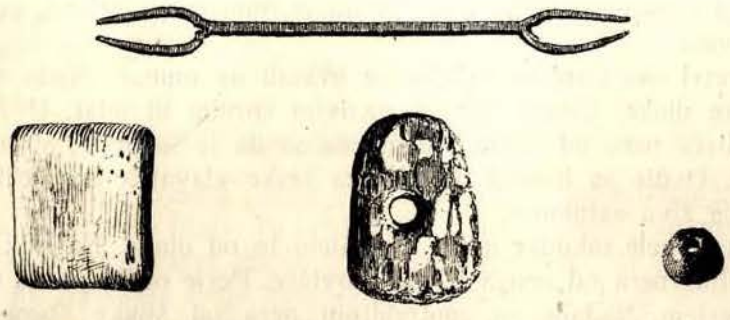

Slika 48. Igla od željeza i daščica za oka debelice, plutno od borove kore i olova ($^1/_3$ nar. vel.) iz Blagaja na Buni.

Lađama se ne smije po danu, kad je zabranjen lov, a noću se ne usude na brzu vodu u lađi [1]).

U prijašnja vremena bila su okna u mreža od 2—2½ *cm*, sada je propisano 3 *cm* veličine. Kroz mrežu, sa 3 *cm* širokim oknom može se provući riba od 25 *cm* duljine, od prilike ½ litre, a u mreži od 2½ *cm* može ostati riba od 20 *cm*.

U Jasenici opkučuju također mrežom: jedan lovac jednim, a drugi drugim krajem rijeke, sastave i izvuku.

Oko Mostara se riba također najviše hvata istom mrežom i ona je pogrdi tako, da je sve manje biva. Mreža debelica je izvana, a u srijedi sitnica ili tančica. U nje su pluta još od borove kore. Na dobroj mreži od 170 vezova (vez = oko debelice) bude po 12 oka olova.

Uže, na kojem je olovo, mora biti od goveđeg repa, da ne gnije brzo.

Visina mreže je samo jedan metar ili pet vezova debelice. Dosta je za jednu mrežu 25 rastegalja tančice, koja se sada kupuje u Metkovićima.

Mreža se zapinje po pijesku t. j. po pličinama i tu je gazimice po dvojica vuku napokos niz vodu. Kad je dosta, sastave i izvuku. Što god se nađe iznese mreža, i što jami, ne ostavlja iza sebe.

Na sličan način se hvata riba i sve dalje uz Neretvu, n. pr. oko Konjica, Glavatičeva, ali u pošljednjem mjestu i u Janjini imaju u svem 2 mreže, koje su istom nedavno nabavili. Prije su ovuda bacali sačmu, ali je sada zabranjena.

[1]) Kao i po Hutovom Blatu bili su i ovdje trupe od jednog debla istesane, danas su većinom skovane od tahti.

Hvatanje ribe na udicu.

U Blatu: 3—4 *m* dugačka trstina, na kojem je tanka kanafa s udicom, na srijedi kanafe plutno od šaše, na kojeg se metne ošac. Blizu udice ima dva tri komada olova. Na trstinu se hvata svaka riba strugača (što ima ljuske i što se struže), a naročito plotica i keljavac. Ovaj je alat ovdje, kako se čini sasvijem sporedan.

Više se hvata na udice po rijekama, gdje ima u izobilju pastrva. U Trebižatu: na kukuruz ide mala glavatica, kljen, sval, keljavac, na međeda, molja i raka ide svaka riba, na žabu, geru i na drob od ribe ide zubatak i ugor, na guju gera, keljavac i plotica i konačno na hljeb i puru sval.

Na gornjoj Tihaljini meću na udicu smokve za pastrvu i druge ribe pa i za ugora.

Na ušću Bregave meću gujinu, molja iz đubreta za kljena, gerice i murvu najviše za svala.

Na Neretvi oko Čapljine najviše su hvatali na muhar. Sijelo su pravili od bijele konjske dlake. Čitavu spravu nazivlju sprulja ili mlat. U Žitomišljićima uzmu u proljeće pero od oroza i pomiješa se da je šarovito, pirgasto. U jesen meću gujine. Ovdje su hvatali do 20 oka teške glavatice na veliku udicu, ali semora ribica živa nataknuti.

Na Buni vele također mlat, a obsijelo je od dlake. Na udicu meću grahasta (šarovita) pera od oroza i krže jarebice. Perje od oroza se uvijek miješa s drugim perjem. Nadalje se upotrebljuju pera od šljuke »bene«, od jejine, patka, ćuka i t. d. Sunčano pero ne smije proći mimo udicu. Ovdje se hvata na udicu najviše, kada žito klasa.

U Jasenici na vrelu natiču na udicu smokve i grožđe, zatim crva i gujinu.

Oko Mostara prave također obsijelo na mlatu od konjskog repa, a na kuku nataknu muhar, i to s glave. Najbolji je on uz trešnje i tada se najviše i natiče. Kad nema muhara (u augustu), onda je skakavac na redu, a u mutnoj vodi gujina.

U Rami vele prutu motka. Bistro osijelo s udicom i kokošijim perom je za bistre vode, a mutno osijelo s gujinom na udici za mutnu vodu. Jarebičije pero je najbolje.

Oko Glavatičeva ima također prut od trstine ili od drveta; konac je od bijele strunje, presukan, na dnu dlaka s kukcem i pero od pijevca ili od drugih ptičica, samo da je šareno i da izgleda kao muha i druge lepirice. Konci su također raznih boja i udešavaju ih prema lepiricama. Što se tiče lepirica, gleda se kakva lepirica u koje doba ljeta pada na vodu, onakovo se i onda pero pravi: crna muha od poklada do Jurjeva dana, odavle žuta muha (muhar) i to jedan mjesec dana, a iza toga nastaju šarene vrsti. Najbolje ide riba na lepiricu jehovaču. Natiču nadalje i konjske muhe, i to po dvije tri, zatim vodenu baju, skakavca, crva pamrava (nalaze ga u trulu drvetu?), jošavku i geljavca.

Mutnjača udica je kao i prut samo se natakne na kukac gujina. Više kukca ima dvije tri bobe olova, da bolje tone. Mutnjačom se hvata, kako joj i samo ime veli, u mutnoj i sijeroj vodi. Riba se drži više zemlje, pa kad kukac tone, ona ga zapazi i proždre. Ribar vuče udicu polagano po kumu, tako da riba misli da gujina sama ide. Na bistroj vodi se ne može s mutnjačom hvatati, jer riba vidi dobro konac i olovo pa bježi.

Udica za glavatice u Konjicu, čini mi se, da je izum novijeg datuma i da je načinjena po uzorku fabričkih udica. Silo je od dva komada usukanog konjskog repa, među njih se sveže obrtanj, da se silo okreće, a da se ne rasprede. Silo, na kojemu je donja muharica, provuče se kroz cijelu ribu, tako da muharica dođe do pod najdonje krilo. Druga muharica se sveže tako, da dođe pod relje, a kukalj viri iz usta, koji se sveže za drugi komad sila. 25 drama teško olovo, u obliku čunja sveže se svrhu usta ribe, da bolje tone riba, t. j. da riba ide kroz vodu i da glavatica misli, da je živa riba. Riba mora biti malo pogrčena, da se bolje okreće pomoću obrtnja. Kad se glavatica zaleti na ribu, uhvati je s glave i bježi s njome dolje u dubinu, tada ribar treba malo jače potegnuti, da se muharice bolje zadiju u meso, a onda jednako drži ne da joj dolje, a glavatica leta gore dolje i za 10 minuta se umori da susta. Čim susta naginje je kraju i pokuša lovac rukom je li umorena. Ako se plaši od ruke, onda još umara, dovuče kraju jami za relje i izvuče.

Zabalukotiti ribu.

Balukot je ovdje poznat, samo se mnogo manje upotrebljuje u hercegovačkim vodama a najmanje u Blatu. Tu je više uobičajeno zamlječivati ribu klakom. U Neretvi i njezinim pritokama također vrlo malo balukote, jer su prebrze. U Blagaju kažu n. pr. da se ne može zabalukotiti riba, makar da se baci 100 oka balukota, zabadava je, jer je voda prebrza. Istom od ušća Bunice na niže pa do Neretve bacaju balukot u Bunu, kojeg istuku i pospu po gujinama [1]). Zatim se uzme dva tri zrna soli i metne na žive gujine. Njih to ujeda i one se previjaju i balukot izmiješaju sa sobom. Tako se gujine ostave preko noći i sutra dan prije sunca bace.

Mnogi zakuhavaju balukot sa ljutim kvasom i zavaljivaju kao kukuruzno zrno.

Osim balukota upotrebljuju se i nekoje biline, koje imaju to svojstvo, da omamljuju, i time ribe truju.

L j u l j. U Dračevu vele, ako se ribi stuče ljulja [2]) i zakuha, može se zabalukotiti. Ljulj raste u pšenici, pa ako ga ima previše, osobito ako su kišne godine, i ne izredi se, već ostane u hljebu, može i čovjeka opiti.

U Stôcu zamlječuju mlječarom *(Euphorbia)* divizmom i živim klakom.

Samo košljiva riba može se u Neretvi zabalukotiti. Pastrva n. pr. ide po dnu i ne će na vrh. U Žitomišljićima mi rekoše, ako ona i pojede balukot, ostane na dnu. Ovdje svare pšenicu, istuku balukot na sitno i onda izmiješa se sa pšenicom. Ovo je najbolje, ali može se metnuti i na tijesto, gujinu a i na džigericu, jer ona tone.

Trupa.

Ne smijemo još zaboraviti trupu, bez koje se ne može ni pomisliti lov na jegulju i druge ribe u Hutovu Blatu a i po rijekama.

---

[1]) Gljiste ili gujine, što se kopaju iz zemlje.

[2]) Ljulj je korov i raste u žitu *(Lolium)*.

Slika 49. Prednja trupina izdubena iz jednog stabla na Trebižatu.

Slika 50. Čamac sa srednjeg toka Bregave i dónje Neretve.

Dok su još pred kratko vrijeme pokrivale ovu nizinu i okolišna brda ogromne šume, lako je bilo praviti trupe iz jednog stabla. Danas je sve golo, pa je nestalo i tih trupa. Na čitavom Blatu ima još jedna jedina, a i nju su pred nekoliko godina izvukli iz Krupe, gdje se je valjda nekoć izvratila i potonula. Prije dvadesetak godina bilo ih je još nekoliko. Na Trebižatu ima ih još nekoliko, pa sam jednu takovu fotografirao zajedno sa dva moderna čamca *(slika 49.)*. Trupa je bilo od dubovine, vrbovine, murve i oraha. Ona nije bila velika, već uprav tolika,, da može lako nositi jednog ili najviše dva lovca. Takva mala tru-

Slika 51. Lađac ili trupina iz Hutova Blata.

pica može lako kroz šašu; gdje voda splića, može se ista prenijeti na dublje mjesto i t. d., a puno lakše se njom i upravlja. Duljina joj bila 3·5—4·5 *m*, a širina 50—70 *cm* i do 40 *cm* dubine. One su bile na oba kraja malo zaklisite sa jednijem pragom unutra i to više prema vrhu.

Današnje su trupe najviše od dasaka i katranom zaljevene. One su na oba kraja jednako šiljaste, a iznutra po podu i stramnicama (kanatima) su lukoči. Kazini su uske daske na vrhu i ostraga, na koje se prišiju stramnice. Uz čamac ima veslo i ralj, račvasti srg, kojim se lađac turka, i ispalac *(slika 50. i 51.)*.

Pragova ili što sličnoga nemaju ovi novi čamci. Lovac sjedi na običnoj krmi, a ako još ko drugi sjedi, prostre šaše u sredini, da mu je malo na više, a noge obično spruži kraj kanata.

Ovoliko o Neretvi, njezinim pritokama i Hutovu Blatu.

Sada dolaze na red hercegovačka polja i rijeke ponornice.

Hercegovačka polja.

Gatačko Polje.

U kratkom pregledu o hidrografskim prilikama u Hercegovini spomenuto je, da i jedan dio vode sa površi iza Gacka otječe prema jugu t. j. gatačkijem poljem. U samom polju ima svuda unaokolo bezbroj vrela, ali ih je više gornjim rubom, nego na donji kraj. Delić[1]) je sva ta vrela poimence nabrojio u svojoj radnji, pa bi suvišno bilo opet to isto ponoviti. Voda je u većine tih vrel: jaka pa i za najvećih suša ne presahne. Manji potočići odvode tu vodu na razne strane. Oko Dobreljske pećine, u koju se salijevaju vode cijelog sliva Gornjeg Polja, nema ribi ni traga, jer te vode ljeti sasvijem presuše. Zanimljivo je, da u ovom kraju 80% dječaraca i djevojčica ne poznaju zglave ribu, dakako izuzevši onu djecu, što u najnovije doba polaze školu, te su ribu na slikama vidjeli. Ima dapače i odraslije čeljadi, koja nijesu nikad u svom životu vidjela ribe, ama baš ni gaovice.

[1]) Delić, Školski Vjesnik, 1905., 424.

Za nas su mnogo važnija površka vrela, koja su mnogo jača, te čine potoke obilnije vodom, da u njima može i veća riba, n. pr. pastrva, opstajati.

Mušnicu, koja se tako zove, ispod sela Mulja, čini više potoka, među kojima su najveći Vrba, Dramešnica, Žanjevačka rijeka, Jasenički i Župan potok. Po Deliću, izvire prva u sjeveroistočnoj poleđini Lebršnika ispod Ravne grede (1655 *m*), drugo njezino vrelo je ispod Štita (1485 *m*), a treće u Dramešini iz pećine istoga imena. Primivši s lijeve strane Žanjevačku rijeku, sastaje se s Vrbom ispod koso zasječene kose na klin— Klina (1105 *m*)[1]), čine Sastavke.

Rijeka Mušnica teče pokraj Avtovca, ispod Gacka i vijugajući se dalje teče u raznim pravcima kroz polje i ispod Bjelasice salijeva se nakon 26 *km* dugog toka u razne ponore. I Mušnica je jedna od onih rijeka, koje gube postepeno svoju vodu po raznim ponorima. Ovi se redaju od Srđevića do pod Babu, gdje se nalazi pošljednji i najveći ponor Vranjača.

Glavna je pritoka Mušnice rijeka Gračanica, koja izvire u Živnju planini (1650 *m*); protječe kroz Bahori-Bahorska- zatim Vranjačka rijeka u srednjem toku po brdu Vranjači a istom u donjem toku, ispod sela Gračanice, zove se Gračanica sve do pod Srđeviće do sastavka sa Mošnicom. U svem je Gračanica oko 11 *km* duga.

Treća je Rajić rijeka, ali pošto ljeti presuši, ne zalazi u nju riba.

Kad su velike kiše i za topnje snijega nabujaju jako te rijeke. Gračanica na pr. može jako velika doći, tako da je godine 1905. digla sve mline niz cijelu rijeku pa i gvozdenu ćupriju na testi Gacko—Fojnica, Mušnica n. pr. snese u polje za običnih povodnji od prilike 80 m^3 vode na sekundu.

Ti potoci i ona mnogobrojna vrela snesu u polje toliko vode, da je nijesu u stanju svi ponori svladati i tako se razlije po polju.

Pored tolike vode mogli bismo se ovdje nadati mnogim i raznovrsnim ribama. Na cijeloj duljini Mušnice od Mulja do Bukavaca ima u rijeci silesija dubokih mjesta, virova, koji pružaju ribi dovoljna zakloništa. Najglavniji su ovi: Nelava (pod Muljskim mlinom), Bjelilo (niže avtovačke ćuprije), Goveđak, Koturac, Sarin vir (mali i veliki), Glibavac, Debele, Runjavci, Mionice, Ošci, Breštak, Kônik, Gnjida, Kurtov vir, Okrugljaš, Simaće blato, Boljuša, Raičev vir, Greda, Velika lúka, Mostina, Oglavak, Ada, Boravin brod, Kruševac, Rastoke, Strževac, Veliki vir, Zamošće, Janjčak (ili Janjčar na prosjeku), Ćulumaš, Milin vir, Jama, Andrijaš, Bukavci (Delić l. c.).

Korito je Mošnice kroz polje ispunjeno sitnijem pijeskom.

Još su mnogo prikladnija mjesta za ribu, osobito pastrvu u površkom toku gornjijeh rijeka.

Voda, slazeći s površkoga povijarca u polje, probila je poprijeko paralelne uzdužne kose, i ukopala se među strme, na mnogo mjesta neprolazne stijene. Pad je tih rijeka upravo nevjerojatan. Tako n. pr. pane Mušnica za nekih 400 *m* dok ne sađe u polje, a Gračanica za 300 *m*. Ima tu dakako i slapova, a izdubile su i puno dubokih virova.

Delić nabraja u Mušnici ove virove: Janjči vir, Modrijčin vir, Luka (vir pod Vaganom), Široki gaz (pod Ulinjem gornjim), Sastavci (više benta), Obođa, Gojan dô, Krivi vir, Međeđak, Zelenjak, Vir (pod Vrbom), Pećina, Dušac.

[1]) O postanku današnjeg imena Klinje — Klause, ovog ogromnog rezervoara vode, isporedi Delić, l. c. 425.

Ovi virovi počinju ispod Vrbe i spuštaju se redom do više Mulja.

U Gračanici su virovi znatniji i nižu se ispod sela Bahori niz vodu: Ovčji vir, Vjetrenjak, Benat, Alijin vir, Badnji, Kotlovi, Klještine, Stanin vir, Živkov vir, Vjetrenjak (dônji), Bavan, Popovci (u polju), Kuija, Ošlji rep, Ćetolj, Pjenuh, Struge i one slaze u Strževac, a tu se salijeva Gračanica i Mušnica.

Prolazeći voda kroz takve gudure i potkopovajući neprestano, nije za stalno manjkalo ni oburvavanja strmih obala rijeka i drugog kamenja, koje je voda djelomice snosila dalje u polje, a mnoga poveća stijena ostala je na mjestu, gdje je pala ili se poslije kratkog kotrljanja niz vodu gdjegod na zgodnom mjestu zaustavila. Na ovakim mjestima i ispod slapova nastali su bukovi — najmilija skrovišta pastrve a kad je trebalo, bilo je dosta dovoljnih zakloništa ispod tog kamenja.

Priroda, koja je sve te gornje pogodnosti stvorila, znala ih je i iskoristiti. Ribe ima u gatačkim vodama prilično mnogo, ali nas iznenađuje ono veliko siromaštvo vrsta. U svima tim vodama ima u svem dvije vrste ribe, i to jedna plemenitija, potočna pastrva, a druga gaovica.

(Nastaviće se.)

Tabla I.

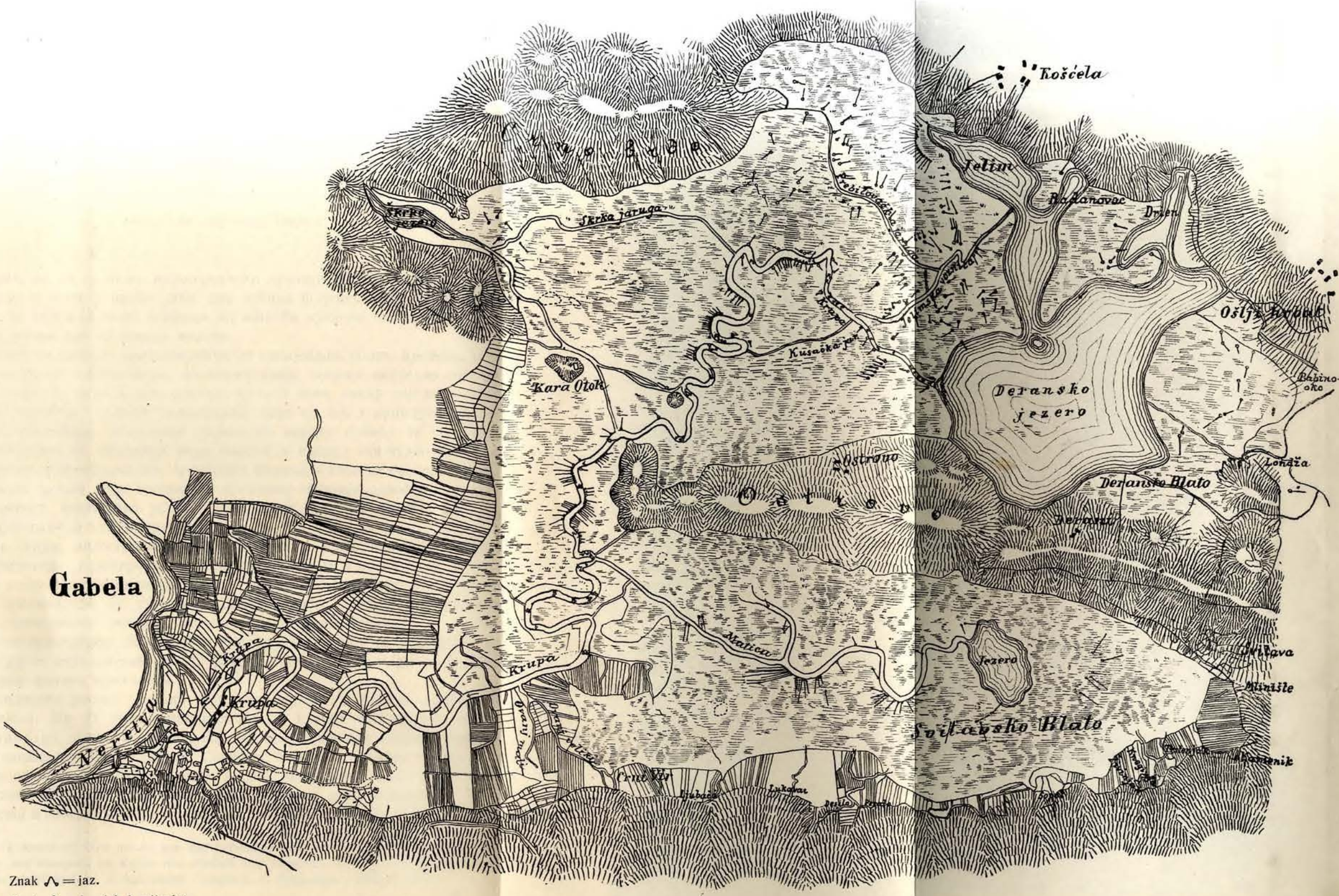

Znak ⌒ = jaz.

Znak ⚲ = hendek i prijeplet.

Hutovo Blato.

Култ мјесеца у причи и у умјетности индогерманских народа.

Приопћио

генерални лијечник **Вилке.**

Питање, да ли су наши индогермански праотци познавали култ мјесечев, расправљало се често у задње доба али већина истраживаоца о томе за сада неће радо да чује а од култа звијезда, од кога би мјесечев био само један дио, многи још зазире као од црвене мараме.

Па ипак би требало предмнијевати, да промјењљив облик мјесечев, његово редовито рашћење и исчезавање, на примитивног човјека ванредно дјелује те да је било поводом. да су за рана настали мити и неке, макар још врло нејасне, религиозне предочбе. Особито приморцима, који су већ у анцилус-периоди са својим крхким лађама одпловили далеко на морску пучину те се у велике бавили рибарством на отвореном мору, морало је пасти у очи чудно подударање плиме и осјеке са промјењљивим мјесечевим фазама, а како за бродарство имаду виши и нижи валови, који одговарају мјесечевој сизигији односно квадратури, велику важност, разумљиво је, да су ови стари бродари страхом и трепетом пратили дјеловање и уплив мјесечев.

Да је свијет индогерманске прадобе доиста прилично добро познавао мјесечево путовање, разабире се осим других момената и по томе, да се година трудности жена у индогерманских народа не рачуна на 9 него на 10 мјесеци, а сва је прилика, да су у старих Индогермана и обичајни »седмодневни« односно »деветодневни« рокови у савезу са мјесечевим фазама[1]).

Особито приморцима наметала се прилика, да уважају седмодневне рокове већ стога, јер се седмодневни размак између више и ниже плиме подудара са седмодневним фазама мјесечевим.

Деветодневни рокови настали су диобом мјесечевог мјесеца од $27^1/_3$ дана на три дијела. Ми их примјерице налазимо у ирских nómad-a и римских nôna и nundina (пазарни данови, који су се обдржавали сваки девети дан), али их налазимо и у Грка, Германа, Словјена, Египћана, Семита и Инда. Тако су, по Херодоту, елеузинске мистерије трајале девет дана; 8×9 дана трајала је корота иза египатских фараона а короту од девет дана налазимо у Хомера. По германској и словјенској причи треба да зачарани остаје девет дана у вучјој

[1]) W. H. Roscher: »Die neadischen und hebdomadischen Fristen der ältesten Griechen« и »Die Sieben- und Neunzahl im Kultus und Mythus der Griechen« у XXI. 4. и XXIV. 1. свесци »Abhandl. der philol.-hist. Kl. d. kgl. sächs. Gesellsch. d. Wissensch.« 1903. и 1904.

кожи, сјеверна фока скида свако девет дана своју рибљу кожу, да буде један дан човјеком. Atharvaveda спомиње (XI. 9. 14) девет обичаја а у Ригреди често налазимо број 99. 7×7 или 7×9 је број Рудра или Марута, земљотресних неодољивих синова шарене краве Pŕśni, који прате Индру те га помажу у бојu против Вртра[1]).

Па као ови мити, тако, чини се, доказују и гдјекоје археолошке чињенице високу старину ових светих бројева; бар светог броја седам. На то су упутили већ Кон (Kohn) и Мелис (Mehlis), да се у каменим шкриљастим гробницама у Грабовки, Обници, Кљобији (Kłobiji) и др. у гувернији Плоцку налази по седам посуда а слична су опажања према споменутим ауторима описана у годишњацима мекленбуршког археолошког друштва[2]). Овдје се може споменути и колутаста плоха из Микене, на којој је приказано седам животињских глава. Три су по облику биковске, између њих приказани симболи родности, класови и лишће, а главе поредане су у два реда, који су одијељени низом од 11 пикњица.

На неолитским посудама и на посудама бронцане доба налази се почесто љествичасти орнаменат, који има седам или девет степеница и чије сам зна-

Слика 1. Божица мјесеца Soma јашећи на антилопи. Збирка Quinet у Паризу.

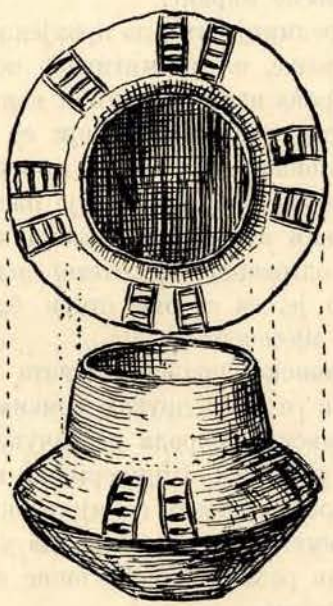

Слика 2. Из Coschena, окр. Guben (Niederl. Mitteilg. VI. 2. таб. III.).

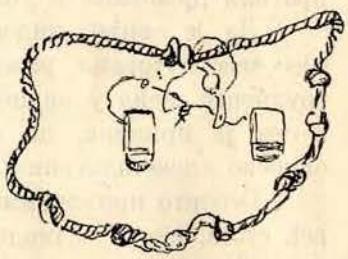

Слика 3. Узица са седам узлова и са двије цедуљице са записима. Египатски музеј Берлин бр. 10826.

меновање недавно разложио на конгресу друштва за њемачку прехисторију у Келну, а из египатских гробница старога царства имамо узица са седам узлова и другим средствима за гатање, којих је бројем седам[3]).

---

[1]) Wilke: Indien—Orient—Europa. Archäol. Parallelen.
[2]) Kohn-Mehlis: Materialien св. I. 123.
[3]) Die Ägypt. Religion 182. сл. 99.

У свих индогерманских народа и у сусједних народа, који су с њима били у културном саобраћају опажамо неку тијесну везу између култа мјесечева и неких рогатих животиња и јелена, разних коза а особито краве и бика.

Најљепше се овај савез истиче у облику египатске божице мјесеца Хат-Хор, која је редовито приказана у облику краве и која услијед тога, што се божица мјесеца са божанством подземља побркала — о чему ћу касније расправљати — имаде као симбол овог потоњег својства и Уреус-змију.

Бабилонско-сирска Истар-Астарта, која је такођер божица мјесеца и подземља, представљала се такођер у облику краве а грчка Артемида, која јаши на рогатом бику кроз зрак, зове се на отоцима и обалама Егејског мора »тауриском«, божицом »са биковљим роговима«, »која јаши бика«, »биковском«. Име тауријско добио је од ње и оток Лемнос, гдје су је славили, жртвујући дјевице [1]).

У индијској митологији приказани су у облику говеда — осим Прсни (Prśni), божице земље и Индре, Вишну, Агни и других божанства — особито у савезу са Адитијом, која је неко особито, првобитно неаријско божанство, те је, ако и није изразито божанство мјесеца, ипак у многом погледу, а особито догмом о тројству, која је с њом у савезу, сродна египатском божанству мјесеца Хат-Хор [2]) а осим тога, услијед свога одношаја према индијској ритуалној керамици а особито према посудама са образином, које су сродне тројанским и шпањолским, упућују на савез и у овом правцу.

У сјеверној митологији сретамо култ говеда особито у култу Нертусе, која је такођер божанство мјесеца, те се сваке године, особито за најдуже ноћи (21. децембра), вози на светим, њој посвећеним колима, која вуку бијеле краве кроз народ, који јој се клања и то оним смјером, којим би упрегнуте краве саме ишле, дочим би их свећеник свечано слиједио. За ове свечаности доприносили би се као жртве вепрови и робови [3]).

Овакове прилике опажају се и у словјенској митологији а особито обзиром на божицу мјесеца, »свијетлећу« Лелу, коју су многи истраживачи — ваљда неосновано — хтјели језично да идентификирају са божицом Лолом, приказаном често на етрушким огледалима.

Крај оваких одношаја између мјесеца и култа бикова, који су у опсегу индогерманских прича надалеко раширени, смијемо, проматрајући њихов развој, сигурно заћи и у индогерманско прадоба. Тумачење је ту прилично лахко, јер сјајни мјесец може лахко да буди предочбу пламених биковљих рогова а фантазија је овима од себе додала главу и тијело бика. Истина је, да говедо као и јелен и козе, стоји у савезу и са божанством сунца и земље. Треба ми само, да споменем отмицу Европе, коју је украо Зеус преображен у бика, индијског Вишнуа и Индру и разнолике сјеверне приче о Одину па да утврдим одношај са божанством сунца а за потоњи одношај са божицом земље подсје-

---

[1]) Krause: Tuiskoland.

[2]) Oppert: Gottheiten der Indier: Jahrb. f. Ethnol. 1905. сл. 345. »Aditi ist die Mutter, der Vater und der Sohn.« Сравни с тиме занимив натпис на једном цилиндру из Гудре, на коме је прабожица Бау представница неизмјерног простора те се овим ријечима карактеризира: »Ја немам мајке, ја сам своја мајка; ја немам оца, свој отац сам ја, кћи, из мене извире дух, кога изражава ријеч, што се губи у ништавило«.

[3]) Grimm, Deutsche Mythologie.

ћавам на краву Адхумлу у Eddi, на Prśni и Prthivi у Vedi итд.[1]). Међутим налазимо посве сличне односе напрама о б и м божанствима и код многих других животиња, особито код јелена и рибе, с којима ћемо се још потање забавити, а чини се, да су се развили односи ових животиња према сунцу — бар дјеломице — секундарно, пренесав на ње првотни одношај напрама мјесецу; другим ријечима, да је постање култа мјесечевог старије од сунчаног.

Одношај бика напрама божици земље, Γη-μητηρ = Δημητηρ и Prthivî mâta (= мајка земље) чине ми се сигурно старијим. Оне су женскога рода, за разлику од мушког божанства неба, које се још није довело у савез са сунцем и мјесецем, — староиндијским Dyâús pitâ (= Отац Dyâús) и грчким и римским Ζεὺς πατήρ и Jupiter. Велико знаменовање говеда за господарски живот човјечи растумачити ће нам и то, како се ови односи развише напрама Magna mater. А како ћемо у даљњем разматрању чешће опазити, да је божица мјесеца у многом виду насљедница или дални облик развитка Magnae matris, која се течајем развитка астралног култа све више потискује у позадину и пошто су се својства, која су првобитно само њој припадала преносила са назорима, који су изнова настали, на мјесец, може се мислити, да подизање биковског симбола за атрибут божанства мјесеца није једино, или бар није искључиво увјетовано сличношћу мјесечевог српа са биковљим роговима, него да је и ту судјеловало пренашање оних старих, уз божицу земље везаних предочаба[2]).

Било то како му драго, на основу онога, што смо нетом рекли, може се сматрати сигурним, да је спајање култа бика са култом мјесечевим услиједило у индогерманској прадоби а ми смијемо да добар дио приказа бикова, које налазимо у старијој прехисторичкој, а особито у неолитској умјетности — у колико су уопће митског или сакралног значења — водимо у свезу са божанством мјесеца.

Обсег, у коме се на европском тлу налазе оваке приказе бика или његових, абревијатура (главе, рогови и знакови, слични слову U или јарму) обухвата

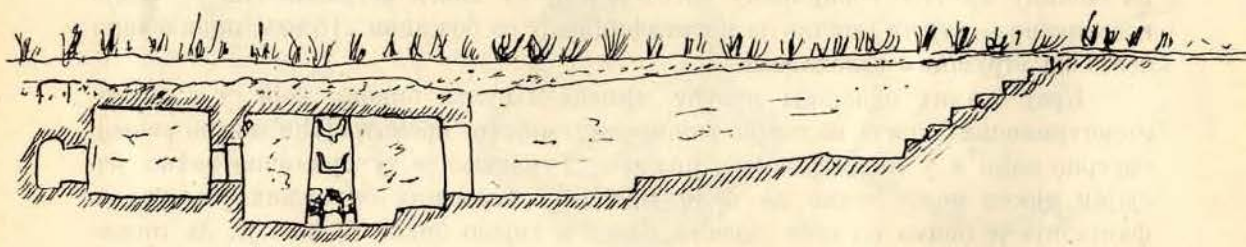

Слика 4. Уздужни прорез гробнице бр. XX. bis у Anghelu-kuju, стр. 467. сл. 40.

у главноме културне предјеле монохромне врпчасте керамике и сликаних посуда те њихове јужне огранке а осим тога на западу Пиренејско полуострво и западну Француску, дочим на сјеверу, у мегалитским гробницама, приказе говеда у неолитско доба или сасвим фале или су врло ријетке.

Још већом сигурношћу, него ли саме приказе говеда, смијемо са култом мјесеца довести у савез особите и разнолике творбе на облик мјесечева рога,

[1]) Поближе о томе у мојој књизи: Indien—Orient—Europa.

[2]) На истом мјесту.

које су се већ одавна — мислим с пуним правом — сматрале кратицама за главу говеђу. У великом их броју налазимо у оријенту и у микенско и премикенско доба, даље на запад у гробницама у Anghelu-kuju, које су истодобне са Тројом II., у облику оловних плочица, по који пут на Балеарима а коначно, у облику олтарних накита, у насељу El Oficio у Шпанији, које припада El Argar — добу, те су дакле такођер истодобни са Тројом II. и то овдје у облику, који се на сасвим исти начин понавља у палачи у Knossosu.

Да ове мјесечевом рогу сличне творине у истину ваља приписати мјесечевом култу, слиједи најприје из тога, што се налазе у гробним коморама а онда и из симболичних приказа, које се налазе заједно с њима.

И у великим мегалитским гробовима у Бретањи и у гробним коморама у Anghelu-kuju налазе се често приказе, сличне мјесечевом рогу. Истина у првима

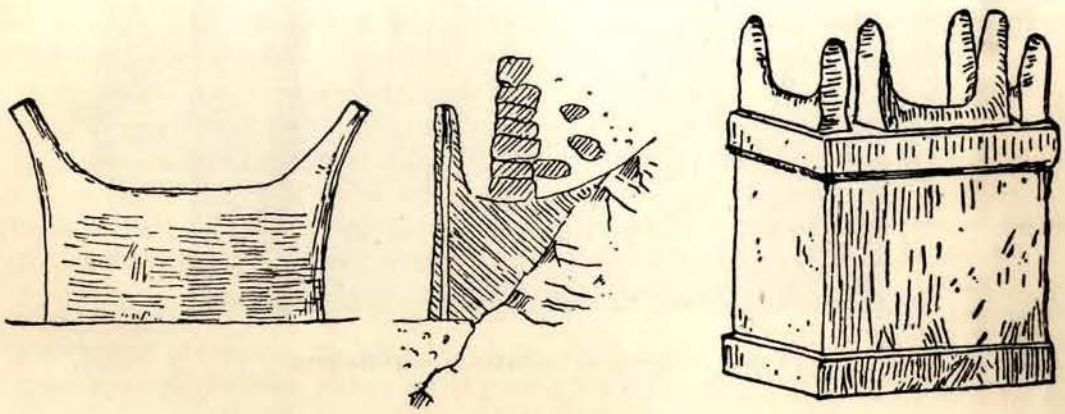

Слика 5. Жртвеници са мјесечевим роговима.
а) El Oficio у Шпанији (Siret: L'Espagne préhistor. Extr. de la Revue des questionis scientif., стр. 70. сл. 288.).
б) Knossos (Lagrange: La Crète ancienne, стр. 83. сл. 62.).

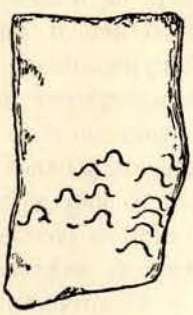

Слика 6. Знакови у облику јарма на долменској плочи у Mané-Lud код Lokmariakera. (Déchelette: Man., стр. 610. сл. 215. 2.)

употребљени се знакови показују прилично различитим од приказа у Сардинији и на Криети па су и Luquet[1]) и Déchelette[2]) у њима раније назријевали дегенерирану

[1]) S. H. Luquet, Sur la signification de petroglyphes des mégalithes bretons. Revue de l'Ecole d'Anthr. 1909., 224.; 1910., 348.

[2]) I. Déchelette, Une nouvelle interprétation des gravures de New-Grange et de Gavr'inis; L'Anthrop. XXIII. стр. 29. и сл.

форму очњег орнамента, који такођер настаје у врло раном одсјеку, него ли кратицу биковљег мотива.

Може се свакако рећи, да ова хипотеза о њиховом постању има много себи у прилог, али ипак остаје и могућност, да су се они знакови слични »U« и јарму, који се у осталом понављају и у оријенту, паче у Индији, осим оним

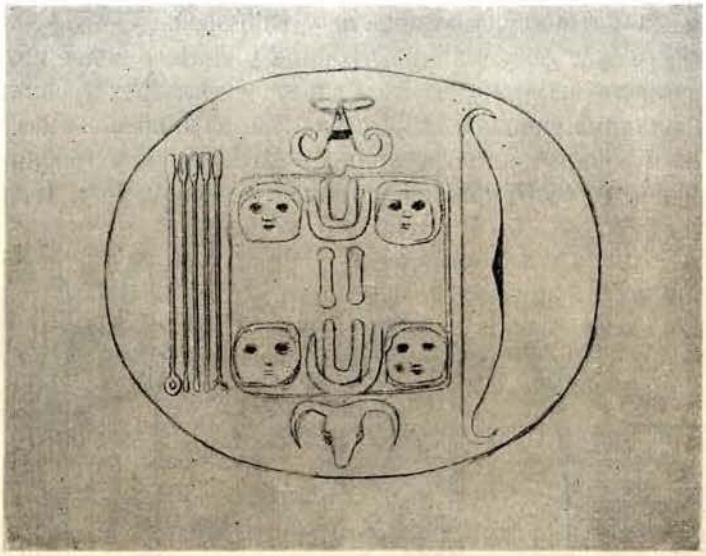

Слика 7. Цртеж из гробнице у Anghelu-kuju.

путем, на који упућују Luquet и Déchelette, развили на споменути начин од биковље главе. Та аналогија оваким конвергентним низовима развитка, који, пошав од посве опречног исходишта, коначно воде до истога циља, могло би се још и више навести.

Али и ако се на знакове, који се налазе у бретонским мегалитским гробницама, ради њихова различна облика и несигурна им значења никако не обазремо, преостају нам још увијек приказивања, обретена у гробницама у Anghelu-Kuju, која су са кретским посве идентична те су зато морали имати и исто значење. Сардинске слике мјесеца можемо баш зато, јер се налазе на зидовима гробних пећина, пуним правом довести у савез са подземним божанством а ово подземно божанство — како ћемо то још доказати — у читавом опсегу индогерманских прича, посве је идентично са божанством мјесеца; а да је ово двоје у ових старих индогерманских народа међусобно спојено, доказује нам посве сигурно, да је то било тако већ у индогерманско прадоба. Ми дакле смијемо понајприје да све симболичне приказе подземних божанства односимо на божанство мјесеца, па тако можемо потоњем приписати и сардинска и кретска приказивања, која носе мјесечев рог.

Ово разматрање потврђују и други симболични знакови и фигуре, који прате приказивања мјесечевих рогова и то прије свега голубови и сјекира.

Божанство мјесеца вриједи — како ће се и кашње показати — посве опћенито као божица плодности и имаде у томе својству као један од најваж-

нијих атрибута — бар у оријенту — голуба, који се у најраније доба, када се није знало за савез између оплођивања и рађања, уз роду, ждрала и друге птице понајраће сматрао носиоцем оплођивања [1]).

И — у микенском кругу облика — не налазимо голуба само као пратиоца неког женског божанства, чије је знаменовање као божанства мјесеца (Astarte) несумњиво утврђено.

Слика 8. Мали храм са голубовима од златног лима из Микене, IV. гроб. Нар. вел.

Слика 9. Божице са голубовима од златна лима. Микене, гроб. III. $^3/_4$ нар. вел.

него га налазимо и на гласовитом олтару из Микене у савезу са самим мјесечевим роговима. Ја мислим, да то посве јасно упућује на то, да у овим приказама несумњиво имамо назријевати атрибуте мјесечевог божанства.

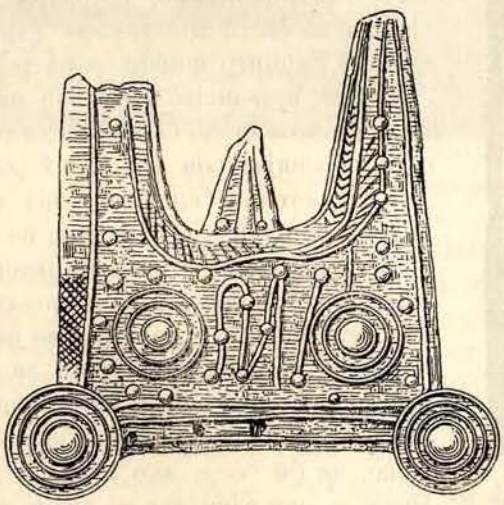

Слика 10. Оловна плочица из Pina код Montuira на Малорки. Déchelette: Essay sur chronol., стр. 38. сл. 3.

Још више, него ли по овоме, разазнаје се значење мјесечевих рогова по томе, што су спојени са сјекиром, како то налазимо и у егејском културном

[1]) Wilke: Einflüsse d. Sexuallebens auf die Mythologie und Kunst der indoeuropäischen Völker. Mitt. d. Anth. Ges. in Wien. XLII. 1912. стр. 7.

кругу и на Балеарима. Ја би барем са Déchelett-ом у овом смислу тумачио сличну оловну плочу из Pina код Montuire на Малорки [1]), која има на средини

Слика 11. Оловна плочица из Крете. Déchelette: Essay sur la chronol., стр. 38. сл. 3.

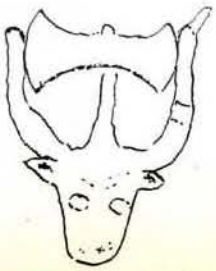

Слика 12. Биковља глава од златног лима. Knossos на Крети.

Слика 13. Биковље главе и слика полумјесеца са сјекиром на уломку једне ципарске посуде. S. Reinach: La Crète avant l'histoire. L'Anthr. 1902. стр. 25.

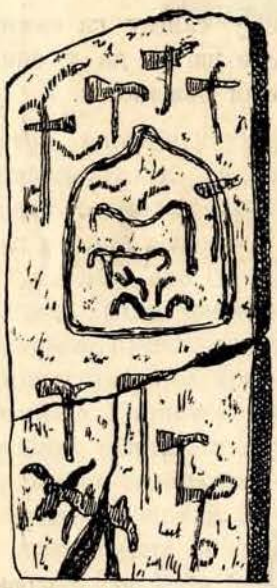

Слика 14. Клесана плоча из Mané-er-Hroeck код Lokmariaker-a у Бретањи. Déchelette: Manuel d'archéol., стр. 607. сл. 293.

према горе сужени клин, какав се налази у читавом оријенту и то као држало сјекире. Овај спој сјекире или двоструке сјекире са приказивањима, сличним мјесечевим роговима, одговара посве сличном споју сјекире са биковљом главом, гдје је — као и тамо — сјекира окомито између обих рогова усађена.

Ово присподабљање нас по моме мнијењу посве непосредно учи, да се мјесечеви рогови имаду сматрати само абревијатуром биковљих рогова.

У осталом, спајање обих симбола, бика и сјекире, не ограничује се једино на оријент и на Балеаре, него га налазимо и на мегалитским гробовима у Бретањи, овдје дакако нису стопљени у јединствени симбол, него напосе поредани као појединн симболи. Овај начин једноставнији је, него ли онај сједињени, па се већ с тога може сматрати старијим, него ли компликиране приказе оријента, јер је било врло невјеројатно, да би се — ако је ова веза поријеклом из оријента — ови елементи на своме путу у западну Европу раздвојили, дочим је обратно посве разумљиво, да су се обје слике најприје цртале посебице а тек кашње да су се — било у оријенту, било путем — стопиле у цјелину.

[1]) Друга плоча, њој обликом посве слична нађена је у Талаготу »Son Texecuet« код Lluc-Majora на Минорки.

С овим се разматрањем посве слажу и хронолошке чињенице, јер бретонски мегалитски гробови, гдје се овака приказивања налазе, су сублизу суврeмени са иберијским гробницама типа Лос Милнарес а овај је опет истовремен са рано-минојском периодом егејског појаса облика и 3.—5. династијом египатском (2900.—2500.), дочим су приказивања у облику бика са сјекиром једва старије од првих одсјека средњо-минојске добе, т. ј. од 2000. пр. И.[1]).

Али истоме нас резултату воде и друге чињенице. Сјекира је наиме првотно — давно прије, него ли је постала симболом громовника, као и сје-

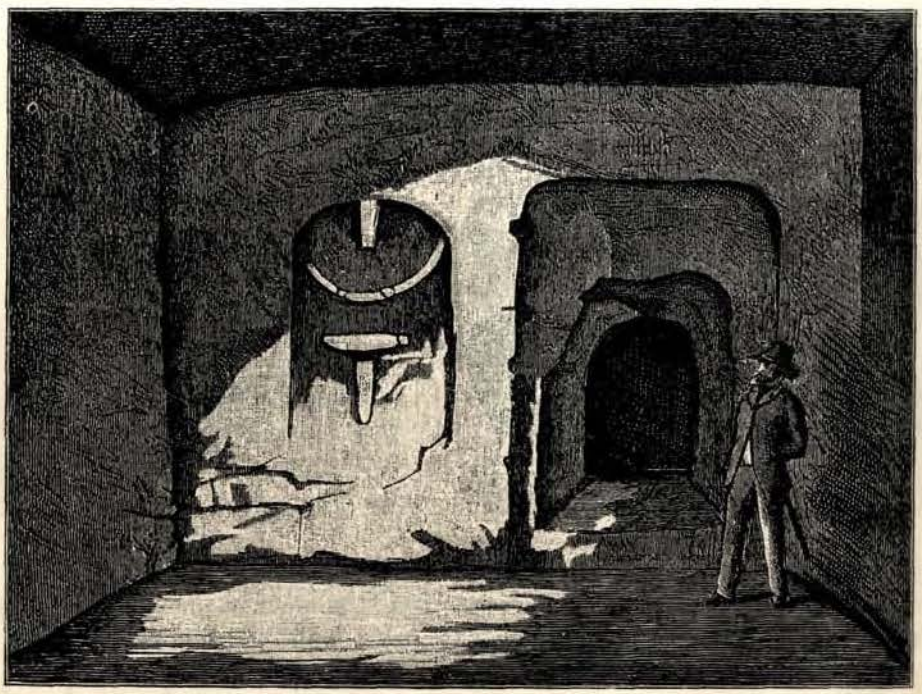

Слика 15. Улаз у крипту у Courjeonnetu, Француска.

верног Wuotana, грчког Зевса и индијског Индре — била искључиво атрибут женских божанства, којима у читавој индогерманској митологији припада и божица мјесеца. Гдјегод у старијим прехисторичким периодама налазимо сјекиру у савезу са људским ликовима, ти су ликови искључиво женски. Тако се налази у касно неолитској кредној раци у Courjeonnett-у у долини Petit Morin на тијелу схематичке женске фигуре па и сурове менхирске статуе у департементу Hérault, Aveyron, Taru и Gard, показују кадикад сјекиру на тијелу или на прсима женске фигуре[2]). Тако фигуре из Collorguesa[3]), дочим се у других мање јасно истиче и често има облик кукасте сјекире или савите палице[4]), како то виђамо у великих гробних тријемова типа Monte Abrahão

[1]) Wilke: Südwesteuropa Meg. Kult. стр. 46.

[2]) L'Anthropologie 1894.

[3]) De Baye, Archéol. prehist. Paris, 1888., стр. 95. сл. 12.

[4]) Cartailhac, La divinité fém. et les sculpt. de l'allée couv. d'Epone. У L'Anthropol. 1894., стр. 152. сл. 7., стр. 153. сл. 8.

на Пиренејском полуотоку[1]). Спој између женског лика и сјекире сиже дапаче у доста рано неолитско доба. Тако су у примитивним долменима и Pouca d'Aguier у сјеверном Португалу, који припадају најстаријем степену мегалитских гробова, почесто нађени женски камени ликови, који у доњем дијелу прелазе у сјекиру

Слика 16. Ликови на каменим плочама из Collorgues-a. (По Hörnes: Urgesch. d. bild. Kunst.)

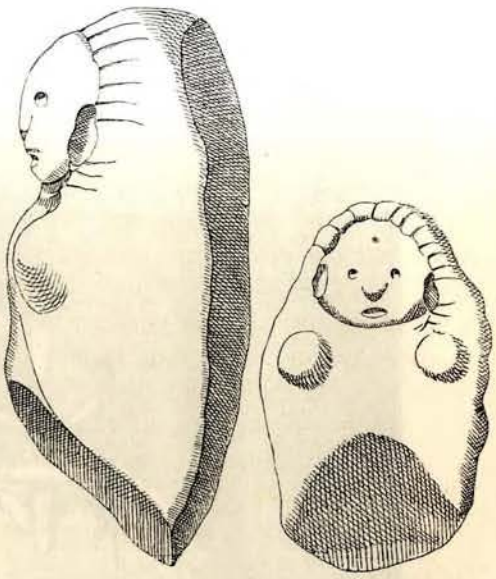

Слика 17. Женски камени ликови из долмена у Alvão, Португал. Mann. Bibl. VII., стр. 121. сл. 113.

и то у полустрано изобљену. Одношај између жене и сјекире сачувао се осим тога још далеко преко неолитског доба. Тако на једној бронцаној сјекири са латицама (Lappenbeil) из Болоње, гдје је приказана жена, која у правом куту диже руке[2]) и опет на сјекири истога типа из групе гробова Benacci II. у истоме крају, гдје се налази посве слична фигура са косо уздигнутим рукама[3]). И у римско царско доба зове се међу крепундијама, што их спомиње Плаут, мали златни мач именом оца а двострука сјекира именом мајке. Успомена на овај прастари савез живи дапаче у некоме виду још и данас, јер се сјекира и данас још на великом простору употребљава у гатању за плодност. Ести међу — као до недавна и Хеси — на дан свадбе под кревет невјесте сјекиру, да рађа снажно потомство а у Инда служе камене сјекире још данас као гатке за родност. То су такозване Svayambhu (камење, које је сâмо постало) са брда Shevaroy у Мадрасу, што их у малим, кромлеху сличним храмовима, особито жене обожавају као богове Махâлинга, које се наводно плоде спонтано[4]).

Свему томе придружују се честе приказе сјекире у неолитским гробним пећинама, гдје се налазе и у савезу са женским божанством а и саме за се или заједно са различитим другим симболичким приказама. Особито су обилне

[1]) C. Ribeiro: Noticia d' algum estac. prehist. II. Таб. 6. a.

[2]) Gozzadini: Scavi Arnoaldi IX. сл. 7.

[3]) Montelius: Civil. primit. I. tab. LXXVII. сл. 2.

[4]) Von Reitzenstein, Kausalzusammenhang zwischen Geschlechtsverkehr und Empfängnis in Glaube und Brauch der Natur- und Kulturvölker. Zeitschr. f. Ethn. 1909. 674.

у гробним тријемовима у Бретањи, гдје је сјекира час насађена на држалиџи час без ње, те ју у првом облику у гробној пећини у Petit Morinu налазимо осам пута.

Нема јамачно двојбе, да се ту ради о атрибуту подземног божанства, које је, како смо већ споменули и како ћемо послије сувисло приказати, сигурно идентично са мјесечевим божанством.

А како је дошла божица мјесеца до таког, њој далеког атрибута? Да одговоримо на ово питање, ваља нам још једном натраг погледати у оно далеко доба, када још није било спомена астралном култу, када се крај великог оца неба обожавала само још мајка земља — Γημητηρ и како се још иначе звала. — Ова мајка земља бијаше врело свему земаљском биљевном и животињском животу, дакле kath' exochen божица плодности и по томе природна заштитница пољодјелства, које је у јужно-западној Европи сигурно већ у рано неолитско доба постојало и коме први почетци ваљда сижу и у крај палеолитске добе[1]).

Најстарији облик пољодјелства — прем је плуг и по археолошким и по лингвистичким чињеницама био познат већ у неолитско доба — бијаше окапање а њиме су се бавиле искључиво жене, као у већине дивљих народа па и у нашем вртларству и зељарству, које се служе будаком. Разумљиво је дакле од прве, да је будак скоро постао симболом заштитнице пољодјелства — мајке земље.

Када се онда тијеком времена развио астрални култ, потиснута је мајка земља све више у позадину, ако ју и нису посве заборавили. Додуше и сада је остао још врховни божански пар, али то није више био отац неба и magna mater, земља, него на њихово мјесто дођоше бог сунца и божица мјесеца, на коју су пренесена сва својства и сви симболи, који су се прије приписивали божици земље. Дапаче ова се промјена протезала и на само име, што се најбоље разабире, ако се упореди словјенско земља са грчким именом божице мјесеца Semele.

Само тако нам је схватљиво, како је божица мјесеца у свих народа индоевропских могла да стече оно велико знаменовање као божица плодности а то знаменовање то је необичније, што промјењљиви мјесец не има ни најмањи уплив на рашћење и успијевање земаљских биљевних и животињских бића те према томе фале непосредна потицала за оне митичне предочбе.

Каку је важну улогу мјесец баш у томе правцу играо у религији народа — а има ју још и данас — то доказују безбројни обичаји, који живе до данас а вежу се уз мјесец. Свуда налазимо вјеровање, да ваља сијати и жети за становите мјесечеве фазе, било када расте, било када опада[2]), а тако се и жртве, што се у многим крајевима доприносе дрвећу, даровање хране и пића, закапање разних животиња под дрво итд., чиме се мисли проузроковати обилнији плод воћака, допринашају скоро свуда за пуна мјесеца. У већине крајева Њемачке смије се, као и у Индији, пировати само када мјесец расте, јер би брак остао неродан, а по јужнословјенској народној причи бити ће дјевојка родна, ако за пуна мјесеца гола спава под јабуком[3]).

[1]) Wilke: Südwesteur. Meg. Kult. und ihre. Bez. zum Orient, стр. 167. сл.

[2]) Ср. Grimm, Deutsche Mythol.; Hermann, Deutsche Myth.; Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube i. d. Gegenwart и др.

[3]) F. S. Kraus: Sitte und Brauch d. Südslaven. 1885. стр. 418.

Али и у прехисторичкој умјетности сретамо плодоносном дјеловању божице мјесеца у разноврсним симболичким приказама. Осим горе споменутих ликова сјекире иду амо особито оне слике, које се нерijетко налазе у егејско-микенском културном опсегу а састоје се обично од дрвета, већином воћке, у савезу са полумјесецем или мјесечевим рогом, каткада са карактеристичном двоструком сјекиром, што се особито лијепо опажа на често спомињаној плохи прстена из

Слика 18. Плоча на златном прстену из микенскога града.

Микене. Ова слика, која приказује крај воћке сунце, мјесец и двоструку сјекиру те сједећу, предућу жену, којој се двије другѐ клањају а осим тога и двије дјечиње фигуре, тумачила се као обична пригодна слика, али ја држим да ово тумачење не одговара њеном значењу, него да нам сједећа жена представља женску божицу и то божицу мјесеца, која је мјесецем, воћком, двоструком сјекиром па и оном дјецом карактеризирана као божица плодности.

Слика 19. Козе крај дрвета, горе мјесечев срп. Цилиндер из Curium-a, Кипар. Cesnola-Stern, таб. LXXVI. 13.

Особито ваља истакнути, да се са воћком доводи често у савез коза, која је првобитно, као и већина других животиња, била тотемистичка, али је рано, ради облика својих рогова, дошла у одношај са божицом мјесеца.

Коза Heidrún, којој из вимена сваки дан отиче посуда медице, храни се лишћем свјетског дрвета Ljeradr у Valhöll-у, а том се медицом хране сви Finheriar-и, т. ј. јунаци, који су примљени у Одхинов двор. Исто тако брсте у у индијској и перзијској причи козе свето дрво или шикару, од кога се прирећивала божанска сома (перз. хаома), при чему ваља споменути да сома значи и биљку и из ње приређени мјесечев напој и саму божицу мјесеца.

Тај се мотив али и у самој умјетности налази често: тако на једном цилиндру из Кипра, на неколико каменова по отоцима, на разним приказама

у египатским гробницама из доба старога царства и напокон често на старо-перзијским печатима од вапненца из Сузе, који свакако потјечу из најдоњег, дакле енеолитског слоја у Tellu код Сузе.

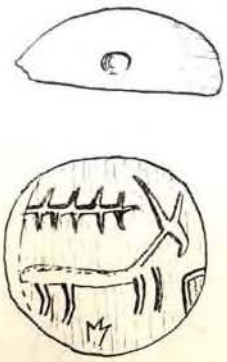

Слика 20. Печат од вапненца из најдоњега слоја Tell-a у Сузи. Mém. de la délegat. en Perse, таб. VIII. стр. 3. сл. 4.

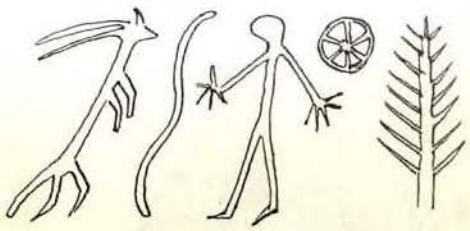

Слика 21. Цртежи на земљаном цилиндру из Сузе. (Антилопа, лук, човјек, сунчано коло, дрво.) Mém. de la delegat. en Perse, св. VIII. стр. 24. сл. 55.

Наравски, ова композиција имала је првобитно чисто натуралистично значење, јер су козе, као и данас, и прије радо брстиле дрвљад, али када је овај мотив, једном уведен у умјетност, гдје се је стално развио, онда су му можда приписивали и дубље знаменовање. Он је постао симболом божице мјесеца, која даје род, живот и храну те са својим лишћем храни њој посвећене свете животиње — козе.

Са њеним плодоносним својством имали би доводити у савез и различите остале животиње, које у причи и у прехисторичкој и протохисторичкој умјет-

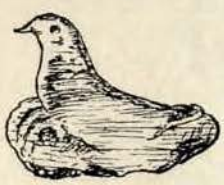

Слика 22. Резбарија од кости из Мникова код Кракова. $^{2}/_{3}$ нар. вел.

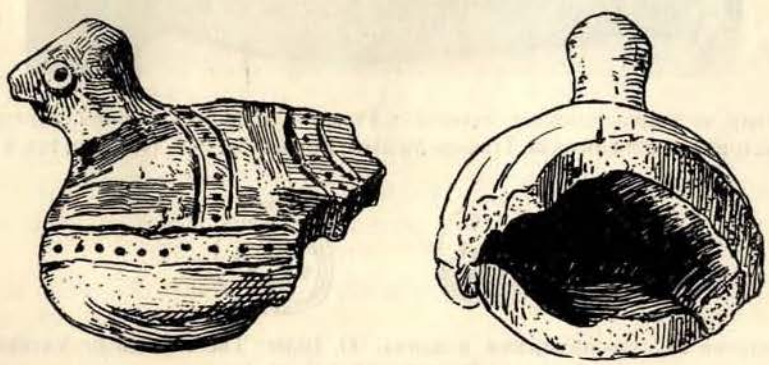

Слике 23. и 24. Голуб од иловаче са урезаним и обојеним орнаментом из Кашмира (Balumkhar). Збирка Grassi, Липско.

ности прате божицу мјесеца. Осим бика, који се с тиме бар до неког степена може довести у савез, упознали смо горе већ и голуба, којему у далеким подручјима оријента данас иде иста улога као у нас роди и кога налазимо приказана не само у микенско доба, него већ у горњем неолитику источне средње Европе, а осим тога и у најстаријим мегалитским гробницама Перзије и Индије.

Друга животиња, која иде амо, је вепар, који, и ако је претежно сунчана живина, стоји у савезу са божицом мјесеца те је постао симболом родности ради путености, која му се приписује. Вепрови жртвовали су се Herti и Freji[1]).

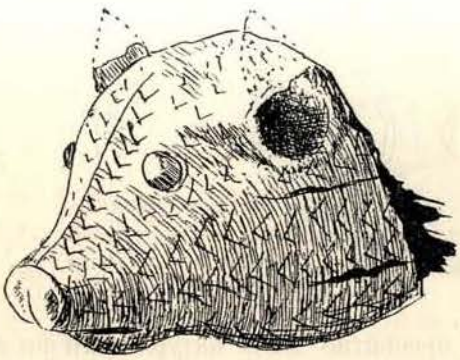

Слика 25. Свињска глава на једној посуди из Троје (2. град.) $^1/_2$ нар. вел. Schliemann, Troja, стр. 153. бр. 67.

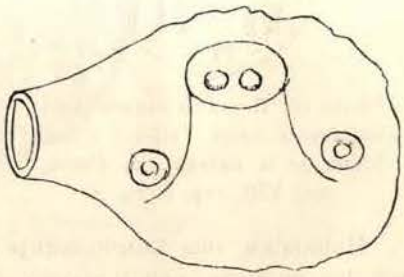

Слика 26. Уломак посуде са ликом крмка из једног barow-a у Нилгери. Брит. Муз.

Слика 27. Вепар из старонеолитског долмена у Pouca d'Aquiar у сјеверном Португалу. (Ricardo Severo: As necropoles dolmenicas de Traz-os-Montes; Portugalia. T. I. 1903, стр. 723. и Est. XXXXIII.

Слика 28. Вепрови на староиндијским новцима. G. Bidie: The Pagoda or Varâha coins. Journ. of the soc. of Bengal, vol. LII. pl. I. сл. 3. и 5.

[1]) Grimm o. c.

У руској причи налази се често зачарана мјесечева принцеза са гадном, четињама заодјетом кожом, коју ваља истом одстранити, да јој се врати њена сјајна љепота [1]). А посве слично промјењивање коже налазимо и у ведској причи о Brihaddevatâ и о дјевојци Apâlâ у Ригведи, која из бунара црпа сома те га доноси Индри за пиће [2]).

У Варона [3]) читамо: Nuptiarum initio antiqui reges ac sublimes viri in Hetruria in conjunctione nuptiali nova nupta et novus maritus primum porcum immolant; prisci quoque Latini et etiam Graeci in Italia idem fecisse videntur; nam et nostrae mulieres, maxime nutrices, naturam, qua feminae sunt, in virginibus apellant porcum et graece χοῖρον, significantes, esse dignum insigni nuptiarum.« Код сеоских сватова у источној Србији, гдје сам имао прилике бити гостом, главно су јело обилне, свећано окићене крмеће главе а о сличним обичајима чуо сам говорити и у Бретањи.

Ликове вепра и свиње налазимо врло често у прехисторичко доба, тако у Троји у облику посуда, који се понавља и у најстаријим мегалитским гробницама Индије, које се и по осталом културном инвентару с Тројом подударају.

Вепра у облику округлих фигура налазимо у многим насељима културног појаса врпчасте керамике и у сојеницама а на камену гравирана и у раноneолитским долменима у Pouca d'Aguiar у сјеверном Португалу. Значење тих фигура, које немају уза се других симболичних пратиоца, не да се сигурно установити, па би се могле исто тако, а можда и вјероватније, односити на сунце, него ли на мјесец. И на неким индијским новцима, који истина припадају 4. или 3. стољећу пр. И., налазе се овјенчане свиње, каткада уз мјесечев срп, тако да се могу поуздано доводити у свезу са божанством мјесеца. За мјесечев култ је много важнији од вепра зец, који особито у индијској причи игра тако велику улогу и чија је плодност довољно позната. У санскриту значи ријеч çaça за право: »скачући« као и зец, куниħ па и пјеге на мјесецу, које су узроком предочби о зецу. Отале ноније мјесечеве: çaçin — који имаду зечеве — и çaçadhra, çaçabharit, који носе зеца.« У првој причи у трећој књизи Pańćatantra станују зечеви на обали језера Ćandrasara или на мјесечевом језеру; а њиховом краљу Viġayodatti (богу смрти) мјесечева је плоха палачом [4]). У једној будхистичкој причи претвара Индра зеца у мјесец, јер га је својевољно нахранио својим месом, када га је, преобучен као хаџија, замолио круха. Зец, који није имао друго да му даде, лего се на ватру, да си Индра њиме утиша глад [5]).

У Алдовранда прича Филострат, да је жена седам пута забацила род а осми пут да је родила дијете, када јој је муж ненадано извукао зеца из њедара а по прастаром празновјерју били су родиљи на помоћи Мјесец или Lucina. У Паузаније свјетује божица мјесеца прогнанике, који траже прикладно мјесто, да оснују град, да граде у шумици од мирте, у коју би видили да бјежи зец (мирта била је већ у грчко поганско доба симбол чистоће и родности). У

[1]) A. de Gubernatis: Die Tiere i d. indogerm. Myth. Leipzig 1874. стр. 339 и сл.

[2]) Ibid. стр. 340.

[3]) De re rustica II. 4.

[4]) Angelo de Gubernatis, Die Tiere in d. indog. Myth. стр. 399.

[5]) Mémoires sur les contrées orient. Traduits du Sanscrit par Hiouen Thjang et du chinois par St. Julien. I. 375.

руској народној причи налазимо често зеца под дрветом усред језера, у које би патка снијела велико јаје, свезано уз драгоцјени камен, па ако се јунак докопа јајета, погиба неман а јунак може да ожени младу принцезу. По старој руској гаталици зао је знак, ако зец стане пред сватовима или ако га чак превезу или стигну сватовска кола а сличних односа наћи је још много у другој причи.

Сигурно су ови прастари одношаји узроком, да предњоазијски народи па и становници Британије држе, да се зец не смије јести[1]). Ова забрана сиже можда чак до неолитика европског, јер је врло упадна чињеница, на коју је упозорио Tröltsch[2]), описујући сојенице Bodensee-a, и која се опажала и на другим неолитским насељима средње Европе, да међу одпадцима костију, зечеве кости тако рекућ посве фале, дочим су се кости далеко ситнијих животиња у великом броју сачувале, прем зечева у оно доба није било рјеђе, него ли их данас има. Свакако нас ова чињеница упућује на то, да је сва прилика, да су неолитски житељи средње Европе зазирали од зечевог меса.

У умјетностима налазимо зеца већ на ранонеолитским каменим цртежима у Pouca d' Aguiar, ако и тумачење овдје није посве поуздано[3]). Даље се налази

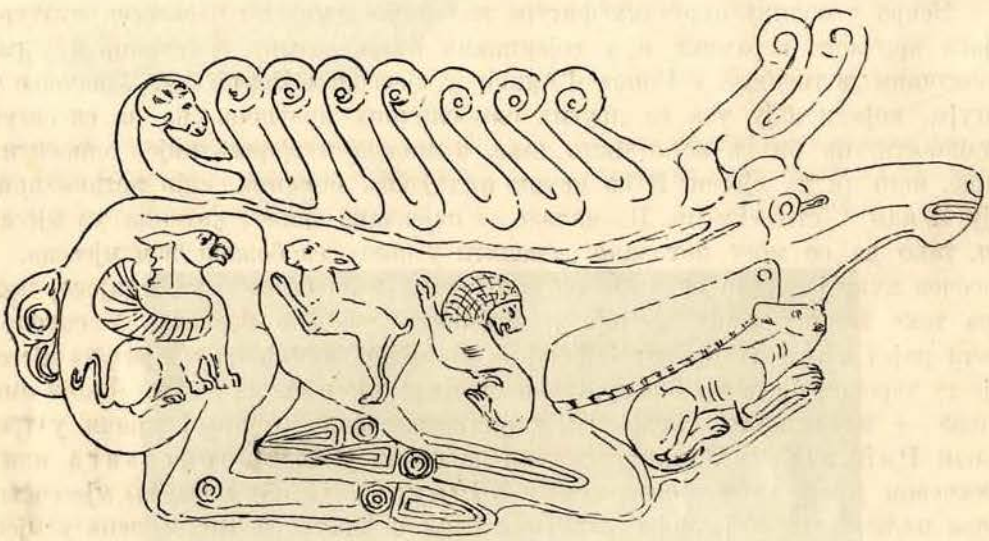

Слика 29. Јелен из Kut Oba. (По Furtwängler o. c. стр. 16.)

по гдјекада на егејским гемама, особито на примитивним фигурама, које су нађене у олимпијском Херејону[4]) У скитској умјетности налазимо га уз друге звјерке у познатом налазу из Vettersfelde а осим тога још чешће на златним плочама, које се на исти начин понављају и у Перзији и гдје налазимо — као у обилним индијским, руским, грчким и другим митима — зеца, обично у савезу са лавовима и са орловима[5]). Напокон има још многобројних приказивања

[1]) Caesar., Bellum gall. V. 12.

[2]) Tröltsch: Die Pfahlbauten des Bodensees. стр. 42.

[3]) Ricardo Severo o. c.

[4]) Furtwängler, Olympia IV. Die Bronzen.

[5]) Тако у грчкој пословици: ἕλκει λαγὼς λέοντα χρυσίνῳ βρόχῳ. У Pañcatantri мами зец неман у бунар. У Râmâyani проматра Balin велики краљ мајмунова краља немани Râvanu »као лав зеца« или као птица Гаруда змију. У Езопа обара куниh, подкапајући корјење, дрво, на коме се налази орлово гнијездо.

из етрурског и сјеверног културног појаса, које дакако иду у једно врло касно вријеме.

Осим зеца предочује плодоносно дјеловање божице мјесеца прије свега жаба, која се — што је схватљиво — често замјењује гуштером а у јужних предјела и корњачом и која је, као и њене варијанте била симболом предтече божице мјесеца, мајке земље, те је као такав у причи у савезу са Церером и Прозерпином.

Значење ових животиња као мјесечних истиче се већ у санскритској ријечи Harit (тј. и сив и жут), која означује и мјесец и сиву папигу и рибу[1]).

Индра, Зеус и Исус рођени су уз разноврсну хармоничку и нехармоничку буку а особито уз крекет жаба[2]) а у Ригведи расправља бог Индра, носиоц кише, са жабама, хоће ли дати кишу, која носи род и живот[3]). У словјенској, германској и индијској причи многобројне су приповијести, у којима се принцеза појављује у облику жабе или гуштера, док се са ње не дигне, било како, чар те јунак, кому је то успјело, не запроси дјевојку, обасјану младеначком љепотом.

Још је значајније у многим крајевима данашње симболизовање материце са жабом. И данас се обичаје у западној Угарској, јужној Њемачкој, у Елзасу, Лотарингији и Белгији, да жене, које болују на материци, особито на раку, и неродиље доприносе у капелици, посвећеној Богородици, вотивне жабе, које се данас у творницама праве од сребра или од воска и које су се у пријашње доба ковале од жељеза; а посве сличне предочбе засвједочују обилни грчки и римски натписи и у класично доба, гдје су особито лампе имале облик жабе. Амо иду и честе приче, да су жене родиле жабу. Тако читамо:

»Suessanus tradit, quod bufonem quempiam obviam fieri felicissimum augurium fuisse antiquitas existimavit. — Anno 1553, in villa quadam Thuringiae ad Unstrum, a muliere bufo caudatus natus est, quemadmodum in libro de prodigiis et ostentis habetur. Nec mirum, quia Coelius Aurelianus et Platearius scribunt, mulieres aliquando cum foeto humano bufones et alia animalia huius generis euiti. Sed hujus monstrosae conceptionis causam non assignant. Tradit quidem Platearius illa praesidia, que ad provocandos menses commendantur, ducere; etiam bufonem fratrem Salernitarnorum quemadmodum aliqui lacertum fratrem Longobardorum nominant. Anoniam mulieres Salernitanae potissimum in principio conceptionis succum apii et porcorum potant ut hoc animal interimant, antequam foetus vivascat. Insuper mulier quaedam ex Gesnero, recens nupta cum omnium opinio praegnans diceretur, quatuor animalia bufonibus similia peperit et optime valuit.

Осим горе наведених римских вотивних жаба, које услијед своје сиве глазуре ванредно природно дјелују и осим неких староегипатских приказа, које дјелују такођер врло реалистички, спомињем од сликовних приказа те врсти гласовиту фигуру жабе од златног лима из велике гробнице на куполу Kakoratos-Pylos, која животињу приказује управо чудноватим натурализмом.

У сјеверној Перзији нашао је Морган на обојеним посудама у Tépé Mouzzian, у мегалитским гробницама ране бронцане добе, често приказе животиња,

[1]) Gubernatis o. c. стр. 625.
[2]) Ibid.
[3]) Rigv. IX. 112.

које, и ако су посве схематички означене, свакако предочују батрахије[1]). Оне су тамо тако честе, да их Морган сматра управо тотемом пучанства ране

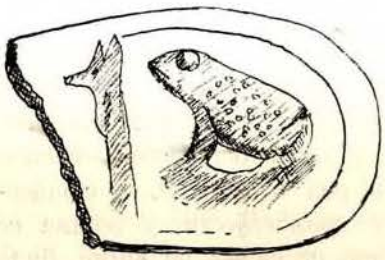

Слика 30. Хамајлија од слонове кости са сликом жабе. Египатски музеј у Берлину, бр. 9611. Maspero: Ägypt. Kunstgesch., стр. 260.

Слика 31. Вотивна жаба од златног лима из гробнице на куполу у Kakovatos Pylos. Athen. Mitteilungen, 1909.

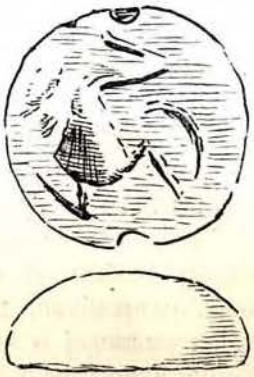

Слика 32. Печат из Tell-a у Сузи. Mém. de la Perse, таб. VIII. стр. 3. сл. 2.

добе бронца у оним крајевима. И једну приказу на земљаном печату из Tella у Суси можемо великом вјеројатношћу схватити као жабу, која, како се чини, сиже до у енеолитско доба. Из средње Европе иде амо једна приказа на посуди из Подбабе, коју је већ Пич препознао жабјом, а из још старије добе цртеж на једној посуди из Jordansmühla у Шлеској. Свакако је врло вјеројатно, да су ове и сродне им фигуре настале из геометријских орнаменталних узорака на тај начин, да су се орнаментални елементи одвојили од орнаменталне цјелине, како сам то доказао на другом мјесту[2]) али ипак можемо са сигурношћу предпоста-

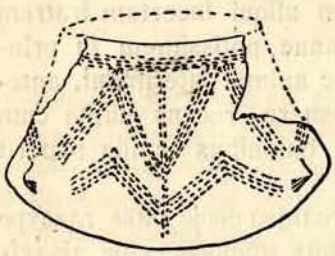

Слика 33. Посуда из Lockwitz-a са савитом пикњастом пругом. Музеј у Дражђанима.

Слика 34. Посуда из Jordansmühle, Шлеска. (Seger: Die Steinzeit in Schlesien; Arch. für Anthrop. 1906., таб. IX. сл. 10.

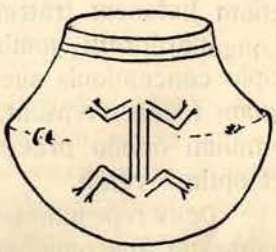

Слика 35. Посуда из Подбабе у Чешкој. (Pič: Čechy přehistor., св. I.)

вити, да су се и уз ове животињске ликове, које су настали другим путем, везале становите митолошке предочбе, које су одавна живјеле у народној предаји.

[1]) Morgan. Mémoires de la Déleg. en Perse. св. VIII. стр. 183.

[2]) Ср. мој »Прилог спиралној и меандр. Керам. у овом Гласнику« год. 1909. стр. 177. и сл.

Даље натраг него ли у анцијлус-доба сјеверне средње Европе воде нас нацрти на једном коштаном оруђу из Тревенорта у Холштајну и једна рибја оства

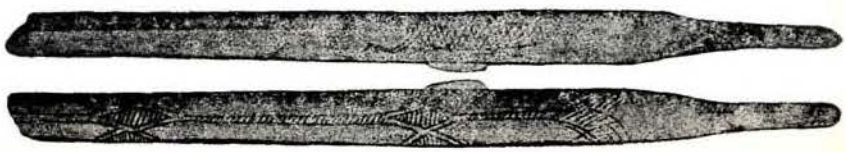

Слика 36. Халатка од кости из Trevenort-a у Холштајну.

од собова рога са отока Лангеланд у Источном мору, који су оба још у стилу магдаленском. На првој ради се ваљда о слици жабе, а друга би могла при-

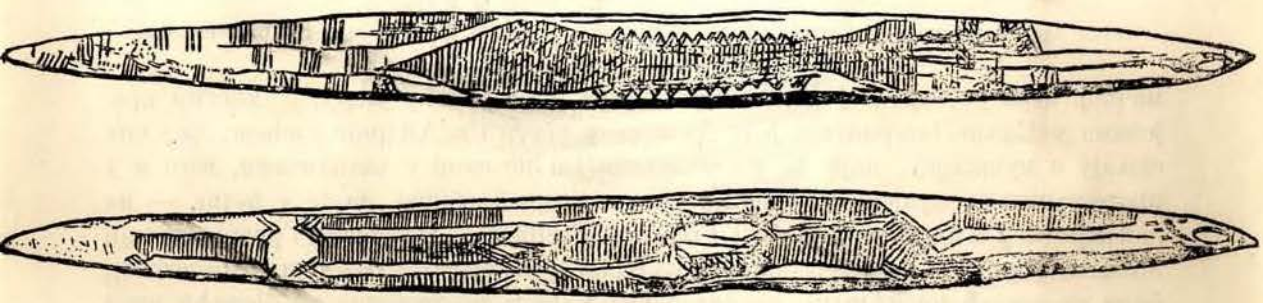

Слика 37. Харпуна од собова рога са отока Langeland-a.

казати гуштера. који, како смо видили, често у причи замјењује жабу; али мени се чини, да и она заправо представља жабу.

И змија се каткада приказује као животиња, која доноси живот и срећу, акопрем обичније представља ону страну божице мјесеца, која живот отимље. У свих се народа индогерманског поријекла налази бајка о дрвету, које рађа златним јабукама или смоквама, са кога тече мед и амброзија (= soma), које чувају змајеви и које је искон живота, среће, славе и снаге јунака[1]). Још се данас сматрају змије у Индији, у многим крајевима Њемачке и у словјенским земљама, добрим кућним духовима, који штите дјецу у бешици и с њима дијеле храну, који чувају стоку у штали од урока и болести, множе жито у хамбару те се стога сматра великим гријехом, убијати их. У Тиролу обичавају неродиље носити змијску главу на грудима, ушиту у врећицу, да добију дјецу а слично се налази и у другим земљама[2]). Међутим ово значење змије подређено је напрàма улози, коју има као подземна животиња, па се зато немамо потање забавити са змијским мотивом у прехисторичкој умјетности.

На концу ваља нам од животиња, које служе као симбол родности, споменути и рибу, премда је она дошла услијед других предочаба, које ћемо послије изнијети, у савез са божанством мјесечевим. Риба се јамачно давно прије, него ли се развио астрални култ, држала симболом родности а темељ овој предоџби лежи, као и код других митичких животиња, јамачно у прастарим

[1]) Gubernatis o. c. стр. 637.

[2]) Wilke, Einfl. d. Sexuallebens итд. стр. 6.

тотемистичким назорима. У више руских прича оплођује се кобила или крава, пошто се напила воде, у којој је прије била штука а у Индији, као и у Њемачкој, игра у свадбеној церемонији жртва рибе велику улогу. У многим крајевима у Елзас-Лотарингији једу дјевојке у вечер Св. Андрије слеђеве, да у сну сањају о мушкарцу, који ће их обљубити[1]) а не само у католичким, него и у протестантским крајевима опће је распрострањен обичај, да се у петак — на дан мјесечев и божице родности Freie (ср. Freitag) — једу рибе. Грчкој божици љубави, Афродити, која персонифицира оплођујуће својство божанства мјесечевог, били су посвећени gemini pisces а она и Ерос претворише се, бјежећи пред Тифоном, у рибе те заронише у валове Еуфрата.

Слика 38. Сватовска церемонија у Гота по дрворезу у Olaus Magnus-овој Historia Gotorum.

Из ових прича и обичаја, којима би се могли нанизати и други, разазнајемо, колика се важност у прадоба приписивала риби као носиоцу родности, а ја би стога тумачио у овом смислу врло необичну, колико ја знам, доселе непротумачену свезу између рибе и сисаваца, коју налазимо у магдаленској умјетности а касније опет у дипилонско доба, на коју је већ Хернес (Hörnes)[2]) упозорио, не дајући томе тумачења.

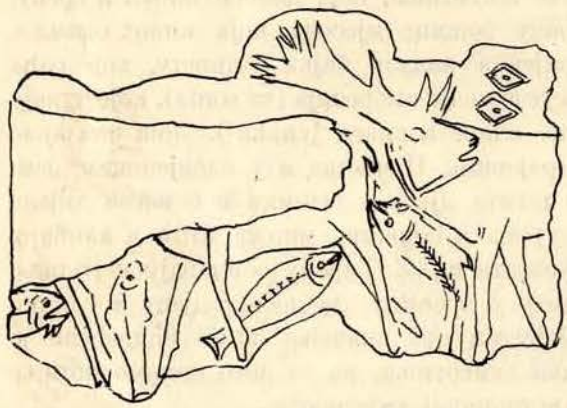

Слика 39. Цртеж на соболовој рожини из пећине у Lortet-у, Hautes Pyrénées.

Прва приказа те врсти налази се на соболовој рожини из пећине Lortet, Hautes Pyrenees. Она приказује три, нажалост фрагментарно сачувана соба и шест риба, од којих по једна хваћа соба за anus, трбух и сполни орган. На десном горњем рубу опажају се још два ромбична лика са пикњом у средини, како и данас још прости народ обичаје приказивати вулву.

У дипилонско доба налазимо посве исту композицију, осим на једној бронцаној плочи из Олимпије, и на геми из Микене, гдје је у оба случаја, као и

[1]) Grimm o. c.

[2]) Hörnes: Urgesch. d. Kunst. стр. 15.

на уломку собове рожине из Лортета, више леђа већега сисавца (говедо и коњ или магарац) приказана риба, на неким уломцима посуда из Тирниса, гдје је риба под трбухом коња те га хвата за plallus.

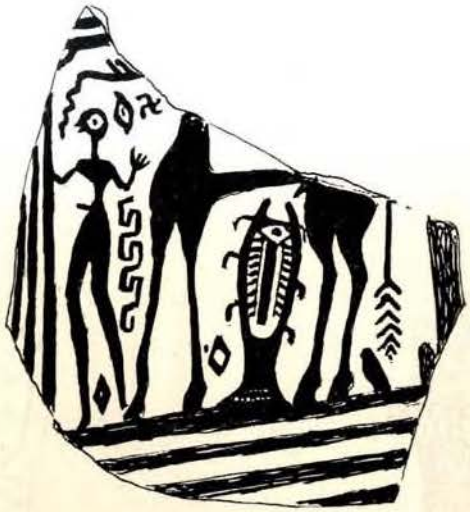

Слика 40. Уломак посуде из Тиринса са сликама животиња.

Да је успркос великој разлици у удаљености по простору и времену обим групама била основом иста идеја, наиме предочба о својству родности рибе, разабире се јасно из сличних композиција код животињских приказа у рукописа мексиканских и у маја-рукописа, само се ту не налази риба у савезу са сисавцима него са војницима, са жабом и са чудноватим мјешовитим фигурама и са цвјетовима. Особито је пако значајно да божица биљке агаве, Mayanel, која се сматра прототипом родности те се стога приказује као жена са сто сиса, доји рибу.

Слика 41. Жена са полимастијом.

Својство мјесечеве божице, којим даје и уздржава живот, изражава се, осим сјекиром, билинама и становитим животињама, симболички још и тиме, да се приказује умноженим сисама. Дакако и ово је својство тек нашљедство њене предтече, прастаре Magna mater. Сјеверна божица земље, Jôrd, има много сиса, а тако и литавска Цица и словјенска Жива, коју словјенски писци баш зову dea mammosa, како Лукрецић зове и римску Caris[1]). Овај симбол оснива се у коначном смјеру сигурно на реалном опажању полимастије, која у природи баш није ријетка. Повише сиса нашло се опетовано у жена; такове жене држале су се особито родним, а јер су биле неприродно развите, уједно и наднаравним демонским бићима[2]). Тек много кашње, када су се крај митских предочаба развиле и сталне религиозне, те се почело назирати у биљевним и животињским бићима земаљским творевине материнског божанства, пренесена

[1]) Wilke, Indien, Orient u. Europa.

[2]) Einfluß des Sexuallebens итд. стр. 11.

је ова прастара митска предоџба, коју налазимо и у индијским бајкама [1]), на ново божанство те је полимастија на тај начин постала атрибутом њеним.

Од приказивања полимастичких жена, која се односе на божанство мјесеца, најпознатије је Диана у Ефезу. У ње је број сиса тако велик, како се у природи никада не налази; полимастија је ту једино симбол родности, а њен извор је онда већ давно заборављен.

Много старији, ако се и по времену не да сигурно одредити, је бронцани кипић из Сардиније, који је ваљда феничког поријекла. У њега има у средини испод нормалних сиса трећа, која величином и обликом одговара посве првим,

Слика 42. Ефешка Диана са полимастијом.

Слика 43. Кипић из бронца са три сисе и исплаженим језиком. Музеј у Cagliari, Сардинија.

како то каткада и у природи опажамо, прем су случајеви са три сисе далеко рјеђи него они са четири. Осим тога исплазила је ова приказа далеко језик, а тај мотив налазимо врло често не само у неких фигура хатитског сликовног писма, у грчких, перзијских и индијских горгонеја, у египатском Бесу, етрушким крилатим фигурама и у много других фигуралних приказа халштатске добе у Италији, него и у гдјекојих сјеверних посуда са образином, и — много касније, у савезу са фаличким приказама — у јужно-западним њемачким посудама са образином из добе сеобе народа, а осим тога налазимо то и у многим причама. Тако у околици Лајпцига (Leipzig) у »Buckmarte« или »Frau Holle«, која је један од многих облика, у кому је до нас доспјела стара божица мјесеца. Да сардински бронцани кипић у истину представља божицу мјесеца, доказују јасно полумјесеци на нози кипа и велики полумјесец на његовој глави.

Овом сардинском кипу близу је сродан приказа »Guen Trimammia« у Бретањи, која се од потоње само тиме разликује, да трећа сиса није смјештена испод, него изнад нормалних [2]). Према причи добила је трећу сису од Бога,

[1]) Тако принцеза са три сисе, која се спомиње у друштву са слијепим и грбавим (Aévins) у Pańćatantri, која се ваљда има схватити као божанство мјесеца. Ср. Gubernatis o. c. стр. 66.

[2]) Regnault, Représentation iconographiques des monstres. Revue de Psychotherapie 3.e serie 26. Année. № 11, стр. 327.

да узмогне дојити трећега му сина. И ова се фигура сигурно оснива на предочбама о старој божици мјесеца. Чини ми се, да и једна фигура, што ју је, без поближег описа приопћио Васић из Винче у Србији и једна земљана статуета из Ó Szeny-a у Седмоградској иде у ову категорију идола са три сисе. Управо

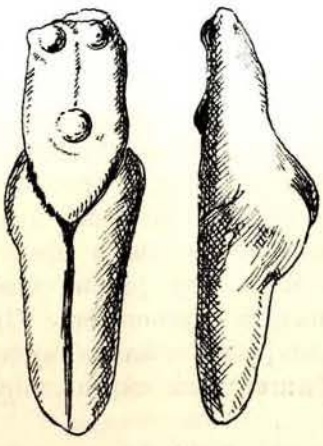

Слика 44. Земљани кипић из Ószenya, Седмоградска. Ferencz László: Háromszék Vármegyei praemyk. jellegü telepek., стр. 68, сл. 83.

као и у сардинске статуете, налази се трећа сиса у средини испод нормалних. Ова средња сиса је обликом и величином посве једнака нормалним — бар у колико се то може по фотографији разабрати — те је превелика а да би се могла можда сматрати пупком. Ако је ово тумачење исправно, онда би се егзистенција ових предочаба утврдила и у јужној средњој Европи у доба неолитско[1]).

Божица мјесеца игра не мању улогу него божица родности, у овим индогерманским причама и као божица подземља, што се по нарави мјесечевој разумије само од себе. Јер једампут се мјесец приказује у пуној љепоти и јасноћи на ноћњем небу а онда својим сталним постајањем и нестајањем предочује непосредно мијену између живота и смрти земаљских бића.

У германске и словјенске божице смрти (Hellia и Смертьница) истиче се додуше овај одношај напрама мјесецу прилично нејасно, јер је ова божица прилику, у којој је нама предајом дошла, тек у јако касно доба, попримила. Али неке приче ипак упућују на то, да је првобитно и у нас морао бити у томе неки савез. Тако се по њемачком празновјерју смрт домаћина за опадајућег мјесеца сматра несретном, јер ће онда читаво племе опадати а Естима слуте смртни случајеви за млада мјесеца злосретним, јер да ће смрт још напредовати[2]).

Изразито подземно божанство је грчка Hekata, вратарица Хада, која душе умрлих враћа из подземља на земљу те се уз грмљавину и лавеж паса приказује као оријашица са бакљом, мачем, змијском косом и змијском ногом. Исто вриједи и за божицу мјесеца Хат-Хор, која има облик краве, у Египћана,

[1]) Овдје се не смије зашутити да у примитивних народа услијед тога, што се при породу пупак не презује уредно, има тако често киле на пупку и да се у умјетности примитивних народа често приказује у облику мањих или већих полукругластих избочина. Међутим и најекстремнија приказивања пупка заостају величином за прсима.

[2]) Grimm o. c. стр. 2597.

господарицу мртвачког града, која дочекује мртваце, када стигну на запад, т. ј. у гроб, и која има као најважнији атрибут uräus-змију и подземног пса, те јој је сачуван спомен у многим молитвама и записима на споменицима мртвачког култа.

И у бабилонско-асирске Истар-Астарте, чије је име, како је у новије доба доказао Hüsing[1]), азијског поријекла, истиче се јасно ово прељевање мјесечеве и смртне божице, особито у баблонској причи о силажењу Истаре у пакао, којом приликом Истар, улазећи у пакао, губи сав свој накит те постаје божицом смрти тако, да на земљи престаје рађање и у људи и у животиња, док је послије, на заповјед богова, не пуштају на слободу[2]).

Напокон налазимо тијесну везу између божанства мјесеца и смрти и у индијској митологији, макар се ту, услијед свог одношаја према биљци сома, култ мјесечев врло различно развио. Жртвени пламен — dakšina — посвећен душама покојника има облик полумјесеца и представља мјесец а у свјетлом простору крећу се као дуси Мани, чије је око мјесец, као што је сунце око богова. Мјесечева плоха је палача смртног бога. Viǵayadatta, који влада као краљ над зечевима, што станују на обалама мјесечевог језера Ćandrasara, а покојници, који у кући Yame, бога смрти, пију божански мјесечев напој, постају неумрлим[3]).

Већ ово неколико примјера, који би се дали многим другим попунити, показује јасно, да спајање мјесечевог и смртног божанства пролази кроз сав индогермански круг бајка и да имамо пред собом доиста једну индогерманску предочбу.

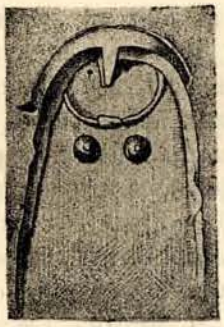

Слика 45. Из кредних гробница у Croizard-у. По Hörnes: Urgesch. d. bild. Kunst.

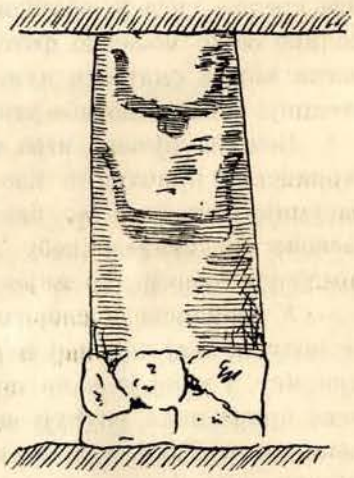

Слика 46. Ступ са гроба XX. у Anghelu-kuju, o. c. XIX, стр. 469. сл. 46.

У овоме виду је дакле оправдано, ако овдје прикажемо укратко најважније фигуралне и симболичке приказе предхисторичке добе, које се односе на мјесец као на подземно божанство.

---

[1]) v. Hüsing, Die iranische Überlieferung und d. arische System. Myth. Bibl. II.; 2. стр. 440.
[2]) Hörnes, o. c. стр. 93.
[3]) Oppert o. c. стр. 318. и 321.

У први ред иду амо већ горе споменути женски ликови у великим гробним пећинама француским, који се налазе час у друштву са типичном сјекиром, час без ње и којима се значење као мјесечево божанство каткада само по себи истиче капом, која има облик мјесечева рога.

И приказивања сјекира, која се налазе у мегалитским гробницама западне Француске, било осамљене, било у пратњи говеда или њихових абревиатура, смијемо сматрати кратицом мјесечевог божанства, а још више смијемо таковим сматрати слике мјесеца, што их налазимо по стијенама великих камених гробова у **Anghelu-khuju,** које по свом облику посве одговарају олтарним накитима иберским, кретским и микенским, на олтарима, посвећеним несумњиво мјесецу.

Од животиња — осим већине већ горе споменутих, које су ради свог тотемистичког и анимистичког значења дошли у одношај не само с идејом родности, него и с идејом смрти — можемо прије свега споменути, у савезу са божанством мјесеца и подземља, змију. Њено плахо биће као у душа покојника, њено страшљиво шуштање по поду, њено пребивање у тамним закутцима, станова живућих и у каменим кућама мртвих, тумачи нам, како се је могла назријевати у змијâ душа покојника. Ова је предочба свакако прастара а тек кашње се спојила с идејом подземног божанства, дакле најприје идејом magna mater а послије идејом божанства мјесечевог [1]).

Тако је **Takshakus** у **Mâhâbhârati,** један облик, у коме се често споменути бог смрти **Yrma** приказује, краљ змија а краља **Parîkshita** казне змије, јер је мртву змију бацио на леђа браминy [2]). У **Râmâjani** гризу змије човјека, који је допао руку **Yrme** [3]), а уже, којим овај сапиње људе, је змија. Сродне се бајке налазе врло много и у европејским патуљцима Индогермана, али би предалеко зашли, да се овдје с тиме поближе забавимо. Споменути је само то, да се и ту, као и у индијским бајкама, змија појављује често у двоје. Тако у Панћатантри III. 10 страдају двије мале змије, које међусобно брбљају, дочим јунак и јунакиња услиједтога постају сретним. Тако по римској причи, за жртве Тиберија Граха у Луканији, дојуре трипута двије змије из свог скровишта те једу џигерицу жртвованих животиња [4]). У грчкој се причи претварају у змије Кадмос и Хармонија, које Хефајст на пиру дарује огрлицом од седам змија и седам зрна бисера, те их богови примају у небо, а сличне приче, које коначно предочују парење двију змија и тиме постају симболом родности, често се понављају [5]).

Слика 47. Камен са цртежима змија и др. из мегалитске гробнице у Gavrinis. A. de Mortillet Musée préhistor., таб. LXIV. сл. 96.

На европском тлу имамо сигурних доказа за одношај змије према култу смрти већ у великим гробним зградама на крају неолитика а из средоземних земаља Источног мора из ране добе Бронца, гдје змијски мотив

[1]) Многи мисле, да су црви, који пузају по мртвацима и у неку руку представљају миниатурне змије, били узроком, да се змија сматрала душом, која пуза из тијела умрлога.

[2]) Mâhâbhârata I. 1671. 1980. сл.

[3]) Râmâjana IV. 16.

[4]) Höfler, Die volksmedizinische Organotherapie, 189.

[5]) Gubernatis, o. c. стр. 647.

налазимо особито на саркофазима и гробним жарама, а обзиром на нетом споменуте митске скупине, неће бити пуки случај, ако у овим крајевима врло често налазимо упоредо по двије, једном цртом одијељене змије. Тако на једном ступу из красне мегалитске гробнице у Гавринис на Ile longue у Морбихану, на уломку здјеле из Tell-el-Mutesselim у Палестини, на каменој гробници из

Слика 48. Уломак сликане здјеле из пећинске гробнице у Tell-el-Mutesselim.

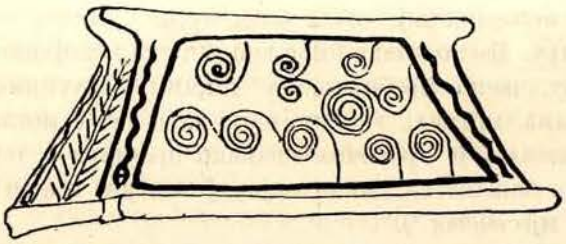

Слика 49. Поклопац лијеса са змијским мотивима из Крете. Déchelette: Le Culte du soleil aux temps préhistoriques, стр. 57. сл. 33.

Слика 50. Камени лијес из Теба са двоструком змијом. Böhlau, Böotische Vasen. Jahrbuch d. deutsch. Instit. 1888, стр. 357.

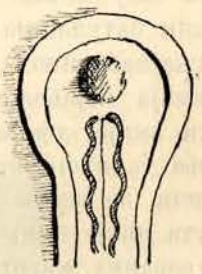

Слика 51. Двострука змија на једном Mahadéo у Benares-у. (Komaon Koks.) Rivett-Carnac: The Spake Symbol in India, especially in connection with the worship of Siva. I. o. t. As. Soc. o. Beng. XLVIII. таб. VI.

Теба често спомињаног женског мртвачког лањара (по Clermont-у, Ganneau-у и Perrot-у), на једној сјеверној релијефној плочи од бронца и на mahádе-у из Бенареса у Индији. А није ли исти мотив двоструке змије основом uräus-змије, која је тако значајна и за божицу мјесеца Хат-Хор и за египатска божанства смрти, коју, осим тога, сретамо и у азијском културном појасу и у средоземним земљама и с којом су у савезу у једну руку неке сјеверне приказе бронцане добе а у другу неке јужне, средњоевропске из добе халштатске.

Још важнији од змије истиче се, као атрибут божанства мјесечева — пас, који је kath' exochen симбол подземног свијета. Спомињем тек троглавог кербера, њему сродна Гергонова пса Ортруса, који има каткада три, обичније двије главе и псе божице Мјесеца и смрти Хекате, даље пакленог пса Гармра у сјеверној митологији и пса у белгијске и фришке Nehalennije, која се скоро

увијек — осим лађом, плитицом или рогом обилности, симболом родности, — приказује са псетом. Исту везу налазимо и у египатској митологији и у умјет-

Слика 52. Релијеф из Agios Photios на Кипру са троглавим псетом Orthrus.

Слика 53. Божица Неаленија.

Слика 54. Бронцани релијеф из Хаме у Сирији.

ности источних средоземних земаља. Тако у египатског бога смрти Анубиса и у божице мјесеца Hat-Hor (Изйс), коју је већ Тацит испоредио са сјеверном Nerthom (Nehallenia), и која се, као и она, приказује не само кошаром, рогом обилности, лађом и накитом на глави, него и са псетом. Тако и на једној бронцаној плочи из Hame у Сирији, на којој је приказан женски мртвачки лађар

са змијама и два мала пса или лава, који уза њ поскакују. И у самој индијској митологији налази се овај одношај и то у гласника мртвачког, бога Yame, у тамнопрутастих једнооких паса, који чувају пут Yamin те побожника без опасности припуштају у Yamin гај[1]). А како је пас, вијерни пријатељ и друг човјечи, доспио до ове необичне улоге, која његовом карактеру никако не доликује? Одговор на то можда ћемо наћи у једној биљешци Страбона о једном чудноватом обичају у азијских Бактра. У њих бијаше обичај, бацати старе, слабе људе пред посебно у ту сврху увјежбане псе, да их изједу, који су се њиховим језиком звали Ἐνταφιασταί[2]). И ако је ова вијест у толико претјерана, да нису бацали тјелеса још живућих људи, него само лешине им, пред псе, али се ипак одатле изводи, да су ови пси имали да врше исту функцију, коју још и данас врше орлови лешинари у Перзији у мртвачким кулама. Тому одговара и у Страбона сачувани назив Ἐνταφιαστά, који он нарочито истиче, да је у τῇν πατρῳᾷ γλώττῃ, а ако ова ријеч има исти звук као грчко ἐνταφιαστής (=гробар), има се она тумачити као ријеч опћег аријског поријекла, која је по Брунхоферу (Brunnhofer)[3]) првобитно звучила anta-vyaçtâ (=који једе лешину). Ми ту имамо посебну врст погреба у двије фазе: у првој се на било који начин одстране мехки дијелови тијела, који лахко гњију а послије се сабиру преостале кости и сахрањују.

Како су Cartailhac и Pigorini доказали, овај начин сахрањивања у два маха у многим неолитским и каснопалеолитским гробницама, гдје су кости неправилно поредане и гдје величина камене раке није примјерена величини тијела те су кости црвено обојене (у гробницама касног палеолитског доба у западној Европи и неолитског те енеолитског у јужној Русији, Сицилији средњој и горњој Италији). Тај је обичај дакле био у пракси у великом дијелу Европе, а лахко је могуће, да се месо уклањало са костију осим мацерацијом, како је то и данас још обичај у неких дивљих народа, и тиме, да се давало псима, да га изглођу.

Тиме би се на најједноставнији начин тумачио одношај између пса и подземног божанства, који налазимо у свим индогерманским бајкама, а уједно би из тога слиједило, да ова међусобна свеза има свој искон у западној Европи, јер ту сиже тај чудновати обичај сахрањивања чак у палеолитско доба. Када је послије, у младо неолитско доба, услиједа развијања астралног култа, власт подземља прешла од божице земље на божицу мјесеца, разумљиво је од себе, да је у исти час и један од најважнијих симбола подземља — пас — додијељен њој а његов је демонски карактер разним наказама, као мултиплицитетом главе и очију, помањкањем једне ноге и т. д. још јаче истакнут.

Од других животиња, који су у савезу са божицом мјесеца, као са божанством подземља, споменути ћу овдје укратко само јелена, који је у првом реду додуше сунчана живина[4]), али је уза то у многим индоевропским бајкама доведен у савез са божанством мјесеца и подземља. Тако — осим у причи о Актеју и Одисеју — у индијској Râmâyani у лику Marîća, који је на заповјед Râvane претворен у златног јелена са сребреним пјегама, у сјеверној причи

[1]) Oppert. o. c.

[2]) Strabo XI. 11. 3.: τοὺς γὰρ ἀπειρηκότας διὰ γῆρας ἢ νόσον ζῶντας παραβάλλεσθαι τρεφομένους κυσὶν ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο, οὓς ἐνταφιαστάς καλεῖσθαι τῇ πατρῴᾳ γλώττῃ.

[3]) Brunnhofer, Urgesch. d. Arier III 16.

[4]) Wilke: Kulturbez. zw. Indien, Orient und Europa 113.

о Odhinu и Huldi[1]) у облику јелена Fiktsyonia кому из рогова непрестано вода пада у Hergelmir, који представља подземне ријеке[2]), у митском Dietrichu von

Слика 55. Двије Менаде жртвују Дионизу јелена. Из Dict. des Antiquit. gr. et rom.

Слика 56. Асирски релијеф из добе Asurnazirbal-a (око 853. пр. И.). Јелен у нарамку божанства са четири крила, у руци биљка, Keller: Tiere des klass. Altert., стр. 75. 349, сл. 17.

Bern и у других прича, које је Симрок сакупио[3]), гдје свуда сретамо јелена подземља као сталан мотив.

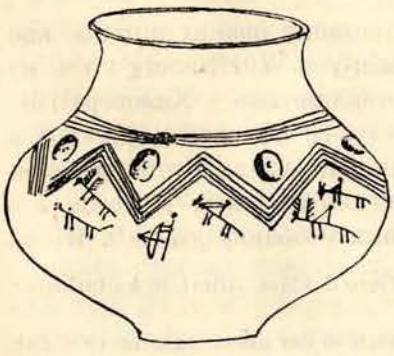

Слика 61. Посуда са схематички приказаним јахачима јелена.

Слика 62. Хераклес и Цербер на једној вази Канове.

[1]) F. Krause, Tuiskoland 254. 565.
[2]) Grimm o. c. 683.
[3]) Simrok, Handbuch der deutschen Mythologie, 5. изд., Bonn 1878, 330—332.

На исти се начин одразује овај савез и у жртви јелена, која нам је доказана не само у хисторично него и у много случајева у предхисторичко доба. Пержани и Грци жртвовали су га особито Артемиди[1]) а важну улогу игра и у култу Дионизовом[2]). Сличне приказе налазимо и у Египту и Бабилону а у палачи у Кинососу на Криети представљају јелењи рогови останке јелењих жртава[3]). Често се налази жртвовање јелена приказано на римским гемама[4]), а у јужној Француској виђамо то на феничкој сакралној посуди из Марсеља[5]). Красан нам примјер из средње Европе подаје приказивање жртве јелење на колима из

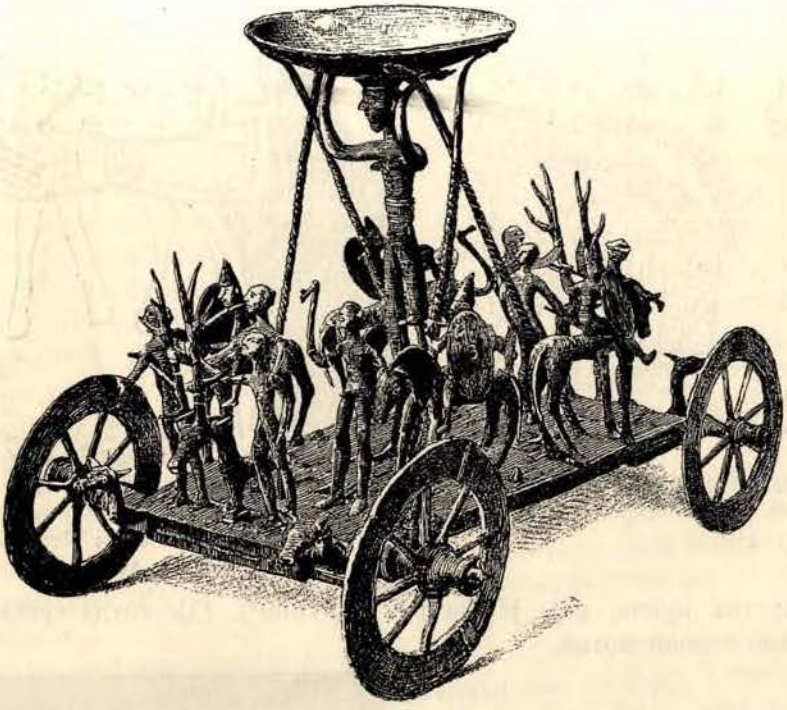

Слика 57. Бронцана кола из Strettwega са приказом жртве јелена.

Strettweg-a, а нису ни ријетке јелење кости као останци оваких жртава, као на пр. на жртвенику из латенске добе на Lohenstein-у и Würtemberg-у[6]) а из неолитске добе почесто на изразито неолитским жртвилиштима у Хановера[7]) Јелена замијењивали су, као и друге животиње, које су се жртвовале, доскора и са јелену сличним пецивом. Тако је о тезмофоријама добивала Артемида хљебове у облику јелена (Ἀχαίνη), што би га жене испекле на маслу јарчевом а о флагсеболијама поздрављали би се у Атени колачима у облику јелена[8]). И ови

[1]) Movers: Opferwesen der Karthager. стр. 9. Keller: Tiere d. klass. Altert. in kulturhistor. Beziehung. Innsbruck 1887.

[2]) Nilson: Griechische Feste und relig. Bedeutung mit Ausschluß der athen. Leipzig. 1906. 261.

[3]) Archiv Rel. Wiss. VIII. 146.

[4]) Furtwängler: Ant. Gemmen I. tab. XX. XXIII.; III. 231.

[5]) Movers o. c. стр. 9.

[6]) Korrespondenzblatt f. Anthr. XIII. 19

[7]) M. Lienau und »Mannus« V. 195. сл.

[8]) Movers o. c. стр. 9.

супституирајући хљебови у облику јелена сачували су се у неким земљама до данас, на пр. у горњој Баварској а неку се тамо — што је сигурно доказ о некадањем савезу између јелена и подземља — на душни дан.

На савез између мјесеца и јелена имамо сигурно помишљати и гледајући оне красне кавказке бронцане сјекире, на којима је приказан јелен јер је и сјекира била један од најважнијих симбола божанства мјесечева. Особиту варијанту јелењег мотива представљају јахачи на јелену, које налазимо и у индијским и у европским митима и који су приказани у Португалу већ на ранонеолитском долмену у Alvão. У савезу са божанством мјесечевим налазимо јахача на јелену већ у познатој причи о Ифигенији, која води јелена, послана од (божице

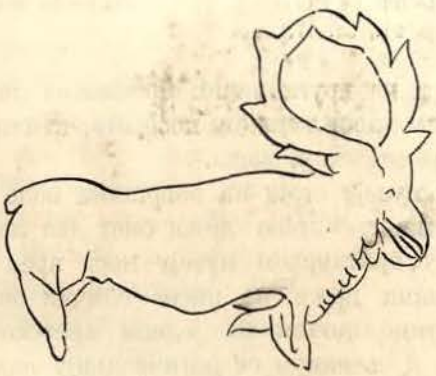

Слика 58. Пециво за душни дан из Unter-Flinsbach-a на Ину. (Verh. d. Berl. anthr. Ges. 1892, стр. 279.)

Слика 59. Бронцана сјекира са сликом јелена.

мјесеца) Артемиде а тај је призор живо приказан на слици дувара у Casa del poeta tragico у Помпејима. У осталом упућујем, што се тиче јелењег мотива, на своју више пута споменуту радњу стр. 117.—120. сл. 136. *а—д.*

С овим у савезу ваља нам се још осврнути на низ приказивања, гдје се божица мјесеца представља као πότνια θηρῶν те јој се истиче њено заторно својство. Као примјер служи нам најприје плоча у једног прстена из Кнососа, гдје је божица одјевена типном наборитом сукњом и, држећи у љевици лук, стоји на стијени; пред њом се клања муж, за њом стоји олтар са типним прили-

Слика 60. Јахач на јелену из долмена у Alvão, Португал.

кама мјесечевим а с обје стране диже се у вис по један лав. Необично је, да је лук приказан тек равном цртом, ради чега га многи држе копљем. Али, како је већ Лихтенберг (Lichtenberg) разложио, протуслови томе читаво држање. Божица приказана је дакле овдје као ловац, како ју налазимо и на једном кретском карнеолу у Берлину и на једном камену из Vaphia у кретском музеју у Атени.

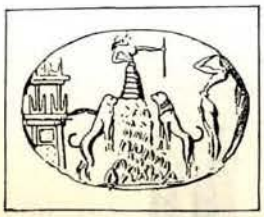

Слика 63. Πότνια θηρῶν на прстену из Кнососа. (По Lichtenberg: Ägäische Kultur.)

Слика 64. Троноги пас на једном цилиндру из Сузе. (Mém. de la Déleg. en Perse, св. VIII. стр. 21., сл. 47.)

Слика 65. Геме са πότνια θηρῶν. По Lichtenberg: Ägäische Kultur.

Али као πότνια θηρῶν налази си и на други начин приказана на егејским гемама. На једном халцедону из Елиса држи љевицом козорога, слично као на једном камену из Vaphia, гдје иза божице стоји жена.

На једном јаспису у британском музеју стоји на површини воде и држи у свакој руци по лабуда. На другој геми из Vaphia држи опет два лабуда али за врат, дочим на једном хематиту у британском музеју носи пред собом на удици рибу. На разним другим гемама држи на посве сличан начин четвероножне животиње или убијене птице, дочим на једном кретском печату од иловаче у десници држи копље, и љевицом се дотиче двију лавова, који крај ње корацају. Она уопће често има уза се лавове или другу звјерад, с

Слика 66. Приказа артемиде на једној посуди из Тебе у Беотији. По Hörnes, Urgesch. d. Kunst.

којом је у пријатном одношају. Тако у Фригији у гробној комори у Арслан-Каја[1]) а често и на земљаним амфорама у Теби у Беотији. Особито занимиво је приказана божица у једном случају, гдје је у савезу, осим са обим звјеркама — ваљда псима — и са двије птице те тиме живо сјећа микенског голу-

[1]) Perrot-Chipiez, V, стр. 157.

бињег божанства. Осим тога приказана је на њеној богато уријешеној одјећи и риба, дочим се крај ње десно види биковља глава. С обје стране ове слике је окомита змија. Ту су се дакле састали готово сви атрибути, које смо упознали као карактеристичне за божанство мјесечево.

На концу ове студије сјетио би се још једне предоџбе, која се такођер провлачи кроз све индогерманске народе а на које је Лихтенберг упозорио.

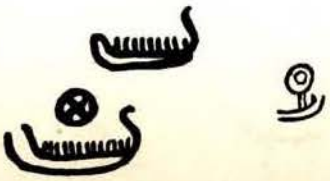

Слика 67. Слике бродова из Шведске и Норвешке са сунчаним колом. Déchelette, Le culte du soleil, стр. 25. сл. 14.

Слика 68. Прешљен из Троје-Хисарлика.

То је приказивање мјесеца као лађе, а које је већ по мјесечевом облику, који сјећа на лађу, лахко разумљиво. Та и у модерној се лирици радо упоређује мјесец са лађом, која плови на ноћном небу. Приказивања лађа несумњиво сакралног значења позната су из старије добе у великом броју. У Европи их налазимо међу цртежима, уклесаним у гранит, на језеру Онеге а особито обилно међу норвешким и шведским цртежима на стијенама те на старијим неолитским долмема а једнако се налази и у мегалитским гробницама Ирске и Бретање. На Пиренејском полуотоку чини се, да има томе само појединце трагова на плочама мегалитских грађевина и на стијенама, али се налазе често на Балеарима.

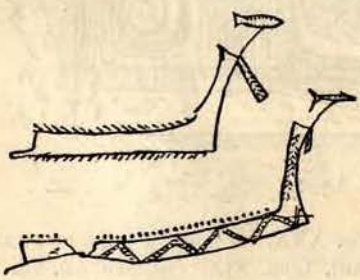

Слика 69. Слике бродова на посудама из Ороша. Déchelette o. c. стр. 22. сл. 13.

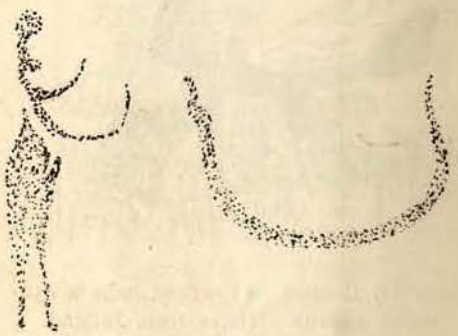

Слика 70. Човјек молећи пред барком (ваљда мјесечевом). Цртеж на стијени у Асуану, ваљда из добе старог царства, Zeitschr. f. Ethnol. 1912, стр. 639. сл. 5.

На великим отоцима Средоземног мора налазимо лађе у великим гробним коморама у Anghelu-kuju и у Египту, било на сликама на стијени у Gebet-Hamatu и у Assuanu, било на земљаним посудама у некрополама најстаријих династија у Belus, Negadeh, Gebelein и Abydosu. Из егејског културног подручја познати су, осим ципарских, више приказивања у великој некрополи у Chalandriani на Sirosu, гдје су лађе у савезу са рибом и на једној плочи са прстена

из Mohlosa, којом ћемо се још поближе забавити. Још се чешће налазе на каменим цилиндрима из Сузе, гдје су већином у савезу са лавом, биком или рибом; дакле опет изразитим атрибутима мјесечевим.

Слика 71. Сунце и мјесец у лађи, која плови на води, у којој расте лотос и папирус. Фенички скарабеј из Curium-a, Ципар. Cosnola-Stern, таб. LXXX. 11.

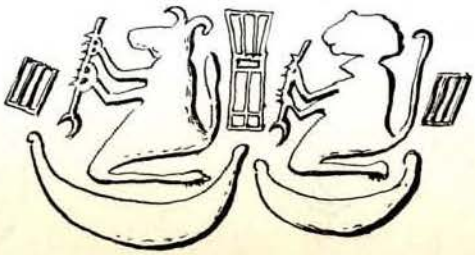

Слика 72. Лађе са биком и лавом на каменом цилиндру из Сузе. Mém. de la Déleg. en Perse, св. VIII. стр. 15. сл. 33.

Слика 73. Лађа, риба и фантастична слика на архаичном цилиндру из Сузе. Mém. de la Déleg. en Perse, ib. стр. 22. сл. 51.

Али у већине ових приказивања не може се њихово знаменовање сигурно установити. Многи од њих могу се схватити као сунчана барка, особито, ако су

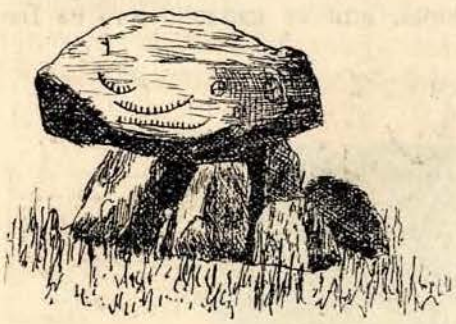

Слика 74. Долмен са сликама лађа и сунчаним колима у Herrestrup, Jütland.

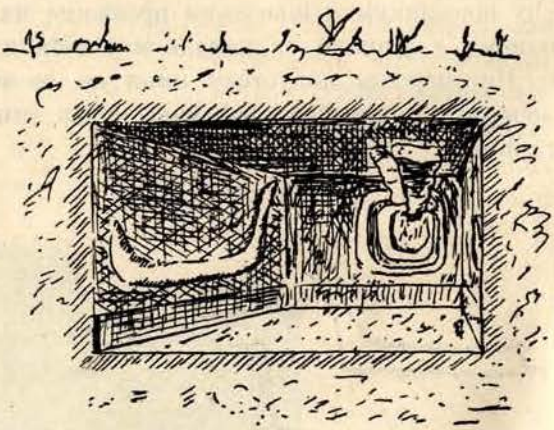

Слика 75. Гроб бр. XXX. са сликом лађе по зиду крипте. Mon. Ant. Linc. XIX, стр. 506. сл. 70.

иначе у савезу са сунчаним симболима, концентричним кружницама, кружницама са зракама наоколо, сунчаним колутима и крстовима, како то примјерице виђамо на једној плочи на долмену у Hervestrupu у Jütland-у. Чини се, да се и приказивање у Chalendriani, како је већ Déchelette нагађао, прије односи на сунце, те би риба, која је упрегнута у барку представљала Апола у облику делфина. Друге слике, као оне у Anghelu-Kuju, имаду се опет сматрати мртвачком лађом, на којој се превозе покојници преко свјетске ријеке, која опасује земљу, на оток мртваца. Ова предочба, која се и данас још често налази, нема наравски посла са култом мјесечевим, него се већином темељи на старим успоменама о морском путовању. Мртвац би се као и данас још у неким дијеловима Индије

бацао у воду или полагао у лађу, да одплови у своју прадомовину, а из те идеје развила се тек секундарно предочба о мртвачком отоку. Међутим по

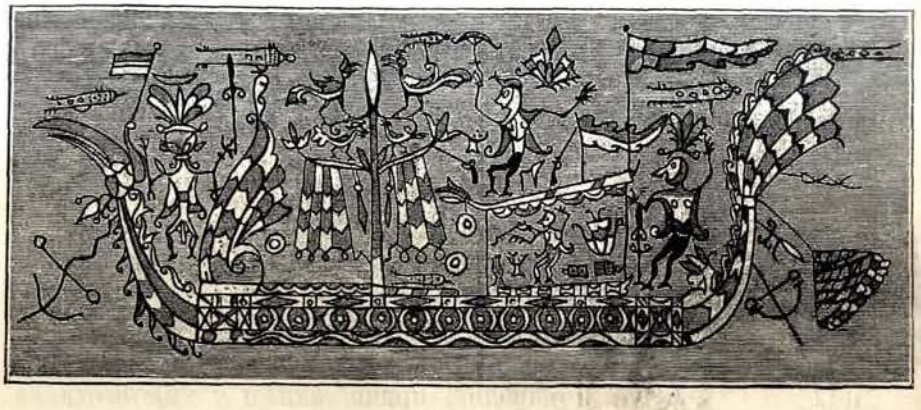

Слика 76. Малајска мртвачка лађа.

значењу божице мјесеца као господарице подземног царства лахко се може помишљати, да се идеја о мјесечевој лађи и о лађи душа покојникових међусобно прељевала па да приказе лађа, што их налазимо у мегалитским гробницама, можемо схватити и као мртвачке и као мјесечеве лађе.

Највећом вјеројатношћу може се приказивање на већ споменутом прстену из Mohlosa довести у савез са божанством мјесеца. Мјесто јарбола издиже се ту дрво на лађи а под њиме сједи жена, над којом

Слика 77. Прстен из Mochlos-a. Светиште у облику лађе са светим дрветом у мјесто јарбола. По Lichtenberg, Ägäische Kultur.

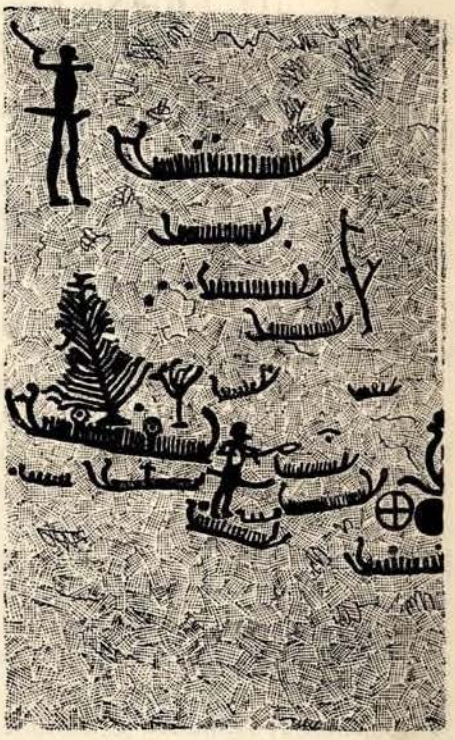

Слика 78. Цртежи на стијенама у Lökeberg у Bohnslån-у.

су неке неразговјетне фигуре, а међу њима ваљда и неколико воћа (као симболи родности). За лађом се подиже олтару слична грађа, како ју и иначе чешће налазимо у савезу са култним приказивањима култа дрвљади и мјесеца а посве слична грађа ослања се уз пањ дрвета. Донекле сродна с овом је једна

чудновата приказа уклесана на стијени код Lökeberga у Bohuslânu у Шведској. И ту се више лађе издиже дрво а осим тога разабире се наоколо више животињских ликова и симболичких знакова. Само женски лик у лађи фали а да буде сугласје потпуно. Уз пркос томе мислим, да се и ова композиција оснива на истој мисли као и она из Mohlosa, да је дакле и то мјесечева лађа.

Предочба мјесеца као лађе можда је много томе допринијела, да је риба постала симболом мјесечевог божанства, јер и ако је прво потицало томе била, како је већ разложено, велика родност рибе, то је опет врло разумљиво, да се мртвачкој лађи додавала као пратилица риба, а разумљиво је, да је ова пратилица придржана и онда, када се божица мјесеца не приказује више са лађом.

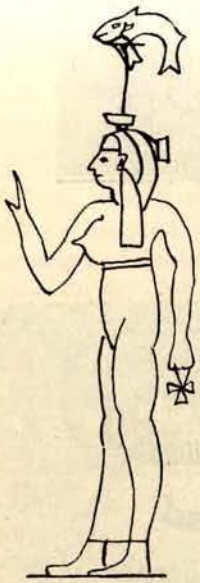

Слика 79. Isis-Hatmehit у Brit. Museum.

Како смо прије видили, распознаје се овај савез често у бајци и народној причи, али и у умјетности се доста пута налази. Тако — осим већ сроменуте приказе на једној беотијској вази — особито у египатске божице мјесеца Хат-Хор и на староиндијским новцима налазе се често рибе уз мјесечев срп.

Од риба, које налазимо у митологији и у данашњим народним причама игра најважнију улогу штука. Тако у руској причи »о лијеном Милану,« који штуки, што ју је ухватио, поклања живот, те га ова из захвалности помаже свакојаким чудесима[1]).

У другој једној причи служи штука царевићу Ивану, који тражи пачије јаје, што га усред мора под једним храстом сакрива зец ћупријом[2]) а у трећој, већ горе споменутој причи, оплођује се крава или коњ, напив се воде у којој је опрана штука[3]).

Из коштица штуке направио је фински небесни бог Wäinämöinen харфу кантело са 5 жица, чију свирку сва природа слуша те, к њој јуре све животиње у шуми, птице у зраку и рибе у води[4]).

У Египту имађаше штука, Oxyrynchus (= шиљате губице) и истоименом граду храм[5]) а у Eddi сакрива се патуљак Андраори у облику штуке[6]).

Уз ово обиље прича, које се вежу уз штуку и уз велико знамековање, што она још и данас има у народном љекарству[7]), неће бити пуки случај, ако се у многим прехисторичким налазиштима налазе баш краљешци штуке као доста обичне хамајлије. Ми их налазимо у јужној Француској већ у раноneолитским гробницама у пећини »de la Barma Grande«[8]) у Шпанији у насе-

[1]) Afanassiew II. 24.
[2]) Afanassiew II. 24.
[3]) Afanassiew V. 24.
[4]) Grimm II. 756.
[5]) Strabo XVII. 1, 40.
[6]) Grimm o. c.
[7]) Höfler n. o. mj.
[8]) Déchelette: Manuel св. I. стр. 297.

љима из камене добе, El Garcel, Los Toyos и др.[1]), у Италији у енеолитском насељу у Пуло, код Molfette у Coppa Nevigata[2]), у лигурским fonds de cabannes, у горњо-италским крамарама и швајцарским сојеницама, у Египту и напокон у Phaistosu и Knossosu на Криети. Овдје се сачувао обичај носити ове хамајлије до у бронцано доба, а под крај минојске добе, имитирали су се краљешци од штуке и морског пса из камена па чак и из злата, што сигурно засвједочава мистичку моћ, која се приписивала овим творевинама[3]).

*

Да размотримо сада укратко резултат наших истраживања! У свих се индогерманских народа може обилним, често управо чудновато сугласним причама и обичајима, који још данашњи дан живе, распознати изразити мјесечев култ, па већ отале можемо с великом вјеројатношћу закључити, да његово постање сиже у индогерманско прадоба. Даље могосмо показати, да се у свих индогерманских народа појављује божанство мјесечево у двојаком лику: као божица плодности и као божица подземља, а та двојака нарав налази су у ње као и у њене предтече божице мајке, те ју је јамачно од ње преузела.

Најважнији симбол прве појаве је, осим низа других животиња (змије, рибе, зеца и т. д.), говедо а осим тога „воћка и сјекира, која се често као абревиатура спаја са говедом. Најстарија приказавања овог споја могосмо наћи већ у касно неолитским мегалитима Бретање, а из тога можемо закључити, да је исходиште овога одношаја било на европском западу. Даље могосмо установити у француским гробним пећинама женско божанство смрти са сјекиром, дакле нарочитим атрибутом божице мјесеца (али и старије матере божице) а исто тако, у каснонеолитским гробницама западне котлине Средоземног мора, типне слике мјесеца, које су такођер изразити симболи божанства мјесечева. Ови по мјесец карактеристични симболи, што се налазе у гробним пећинама, нукају нас, да божицом смрти сматрамо божицу мјесеца а из тога слиједи, да је у западној Европи мјесец, осим као божанство плодности, био обожаван и у свом другом својству као божанство подземног свијета.

Овај се назор потврђује разноликим приказивањима животима и појавама животињског култа, које упућују на одношаје мјесеца према разним животињама, који се у свих индогерманских народа понавља и које с великом вјеројатношћу можемо на европском тлу прослиједити све до камене добе (приказивања змија на мегалитским споменицима; зец као животиња забрањена јести; пробушене хамајлије од краљежака штуке и т. д.). Исто тако може се у Европи установити својство божанства мјесечева, које подаје живот, симболичким помножењем груди у више неолитских фигура, тако да нам вјеројатно и ове представљају божанство плодоносног мјесеца.

Напокон нас врло вјеројатно упућује веза дрвета са лађом на прстену из Mohlosa и посве слична комбинација на пећинским цртежима у Bohuslånu,

[1]) Siret: Les premieres âges du métal.

[2]) Mon. Ant. Linc. XIX. стр. 384.

[3]) Mosso: Sulle vertebre di pesci che servirono come ornamento o come amulette. R. Acad. delle scienze di Torino. Maj 1907.

који се у новије доба врстају у неолитско доба[1]), на то, да је на европском тлу већ у неолитско доба постојала предочба о мјесечевој барци, коју налазимо у већине аријских народа, да је она дакле из Европе произашла.

Штовање броја 7. и 9. јамачно се оснива на штовању мјесеца те се и у Европи може врло рано доказати па је и оно ваљда европског поријекла.

Ако све ове предочбе о божанству мјесечевом, које су индогерманима заједничке и за њих специфичне, своје поријекло имаду на европском тлу, остаје нам још питање, не вриједи ли то и за носиоце оваких предочаба.

---

[1]) Coll, Fra Helleristningernes Omraade (Aarsberetning af Foreningen til Norske Fortids mindesmaerkers Bevaring 1901., стр. 33.—59.; 1902., стр. 106.—140.; 1905., стр. 1.—34.

Prilog poznavanju šiški Dalmacije.

Priopćio

dr. **Ed. Baudyš**

(Sarajevo).

Ova radnja tek je drugi mali prilog šiškama (Gallen) Dalmacije, jer sam prije nađene šiške publicirao u »Příspěvek k rozšíření mimočeských hálek« u Acta Societas Entomologicae Bohemiae god. X. br. 1. (1913.), gdje sam naveo nove gostodavce (Gallenwirt) šiški za *Cecidomyidae* (g. et sp.) na *Andropogon hirtus* L. var. *pucescens* Vis., za *Xestophanes potentillae* Retz. na *Potentilla hirta* L. var. *pendata* Koch, za *Asphondylia* spec. na *Calycotome infesta* Guss., za *Lasioptera carophila* F. Löw na *Pimpinella peregrina* L. i *Ptychotis ammioides* Koch, za *Perrisia* spec. na *Hedraeanthus dalmaticus* DC. i jednu šišku na *Allium flavum* L. i *Eryngium amethystinum* L. novu opisao. Ali tamo nijesam donio nikakovih slika šiški, radi toga ću ja diagnose novih šiški uza slike opetovati.

Dalmatinske šiške dobio sam od mojeg prijašnjeg profesora, gospodina dra L. F. Čelakowskoga, profesora botanike na českoj tehničkoj visokoj školi u Pragu, te si uzimam slobodu i izričem mu najtopliju hvalu.

Šiške, koje je gosp. prof. dr. L. Čelakowsky sakupio, svuda su označene iza nalazišta sa početnim slovima imena (L. Č.). Novo opisane šiške ili šiške na novim biljkama gostidavcima obilježene su zvjezdicom. Niže navedene šiške većim se dijelom nalaze u piščevoj zbirci. Biljke je opredijelio gosp. prof. dr. L. F. Čelakowsky.

Ephedra major Host.

**Acrocecidium* ploda — Plod je nešto nabubren. U šupljoj unutrašnjosti plodova leži jedna žućkasta čahura. Proizvoditelj: Insekt (čaura još živi, te hoću insekt da odgojim. — Nalazište: Brijeg Marjan kod Spljeta (L. Č.) 17./VIII. 1913.

Cynodon dactylon Pers.

Acrocecidium stabljike. — Prouzročitelj: *Lonchaea lasiopthalma* Macg. — Nalazište: Spljet (L. Č.).

Festuca rubra L. var. ***fallax*** Hackel subvar. ***nigrescens*** A. et G.

Pleurocecidium lista — prouzrokovao *Tyllenchus graminis* Hardy. — Nalazište: Brdo Orjen (1800 *m*). 7./VIII. 1912. (L. Č.).

Bromus Madritensis L.

**Acrocecidium* cvatova. — Plevica je produljena radi toga su i krajnji cvatovi dulji nego normalno. Klasčići su na kraju jako nabrekli i dosižu vrlo abnormalne duljine. — Uzrok su rastoči: *Eriophyes tenuis* Nal. — Nalazište: Herceg Novi (J. Matičević 1911.)

Carex distachya Desf.

**Pleurocecidium* stabljike. — Osovina mladice pri dnu (još u zemlji) je sa jednokomornim, pšeniki sličnim, do 6 *mm* dugim i 1·5 *mm* širokim nabreklinama. Smeđe šiške su gole, slaba sjaja i stoje njih više zajedno. Rupa izlaza je na dônjoj strani šiške. — Proizvoditelj: *Pseudhormomyia granifex* Kieff. — Nalazište: Zelenika kod Herceg-Novog (L. Č.) 19./VIII. 1912.

***Allium flavum* L.**

**Pleurocecidium* lista. — Listovi imaju na gornjem dijelu vretenaste, 2—3 *mm* duge i 1·5 *mm* široke nabrekline. Tri do četiri šiške stoje jedna iza druge tako, da dijelovi lista naliče mohunastom plodu Crucifera. Šiške su jednokomorne a rupe izlaza su u gornjem dijelu šiške i okrenute na jednu stranu (vidi *sliku 1. a, b, c; a* je jedanput, *b* dvaput povećano). Proizvoditelj: *Dipterae* (g. et sp.) — Nalazište: Herzeg Lukšić kod Spljeta (L. Č.) 27./VII. 1910.

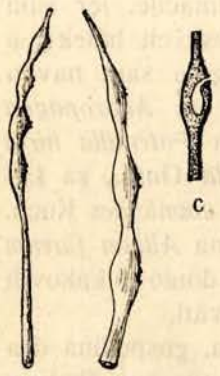

Slika 1.

***Quercus pubescens* Willd.**

Acrocecidium pupoljaka. — Proizvoditelj: *Cynips quercus tozae* Bosc. — Nalazište: Dinara planina (1100 *m*) 1913. (J. Obenberger).

***Quercus Ilex* L. var. *serrata* Vis.**

Acrocecidium pupoljaka. — Proizvoditelj: *Contarinia coccifera* Tavares. — Nalazište: Između Postire i sela Dola na otoku Braču (L. Č.) 1913.

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Eriophyes ilicis* Can. *(Erineum ilicinum* DC.) — Nalazište: Isto kao prošasto.

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Andricus pseudococcus* Kieff. — Nalazište: Isto kao prošasto.

***Quercus Ilex* L. var. *intergrifolia* Vis.**

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Contarinia luteola* Tavares. — Nalazište: Brijeg Marjan kod Spljeta (L. Č.)!

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Eriophyes ilicis* Can. *(Erineum ilicinum* DC.). — Nalazište: Brijeg Marjan kod Spljeta (L. Č.), između Postire i sela Dola na otoku Braču (L. Č.) 1913. (Ova šiška je po svoj prilici rasprostranjena po čitavoj Dalmaciji [1]), Istriji i još dalje).

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Psylla ilicina* Stefani. — Nalazište: Brijeg Marjan kod Spljeta (L. Č.) 1913.!

[1]) G. Hieronymus: Beiträge zur Kenntnis der europäischen Zoocecidien und der Verbreitung derselben. Breslau 1890 (Nr. 190).

Salicornia herbacea L.

Pleurocecidium stabljike. — Proizvoditelj: *Baldratia salicorniae* Kieff. — Nalazište: Porto Paliodi kod Spljeta (L. Č.) 19. VIII. 1912.!

Cerastium grandiflorum W. K. *(C. argenteum* M. B.).

Acrocecidium stabljike. — Posljednji parovi lista zastali su u razvoju; oni se slože zajedno i tvore okrugljastu 3 *mm* dugu šišku. U unutrašnjosti šiške su žuto-crvenkaste čaurice šiškinih komaraca (vidi *sliku 2.).* — Proizvoditelj: *Cecidomydae* (g. et sp.). — Nalazište: Kliš kod Spljeta (L. Č.) 13.: VII. 1913!

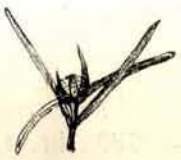

Slika 2.

Diplotaxis tenuifolia D. C.

Acrocecidium cvatova. — Proizvoditelj: *Cantarinia* spec. vidi[1]) Houard str. 453., br. 2559.]. — Nalazište: Brijeg Marjan kod Spljeta (L. Č.) 1913.

Potentilla hirta L. var. ***pedata*** Willd.

Pleurocecidium stabljike i lista. — Proizvoditelj: *Coccidae* (g. et sp. (Vidi Houard, str. 532., br. 3072.)[1]). — Nalazište: Savin dô kod Herceg Novog (L. Č.) 5./V. 1910!

Linum tenuifolium L.

Acrocecidium stabljike. — Proizvoditelj: *Perrisia Sampaina* Tavares. — Nalazište: Šibenik (L. Č.) 4./VI. 1912.

Pistacia Terebinthus L.

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Pemphigus cornicularius* Pass. — Ova je šiška po svoj prilici rasprostranjena po čitavom Balkanskom poluostrvu. Poznata je iz Grčke[2]), Turske[2]), Crne Gore[2]), Dalmacije[2]); Hrvatske: Senj (1913., leg.: kustos Apfelbeck)!

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Pemphigus* spec. (Vidi Houard, str. 676., br. 3931.) — Nalazište: Brijeg Marjan kod Spljeta (L. Č.) 1913.! (Senj u Hrvatskoj, leg.: Apfelbeck 1913.)!

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Eryophyes Stefanii* Nal. — Nalazište: Brijeg Marjan kod Spljeta (L. Č.) 1913.!

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Pemphigus retroflexus* Courch. — Nalazište: Senj u Hrvatskoj; 1913., leg.: Apfelbeck.

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Pemphigus semilunarius* Pass. — Nalazište: Brijeg Marjan kod Spljeta (L. Č.); dolina Omble kod Gravoze (leg.: K. Maly 1911.); i na putu u Malfi kod Gravoze (Dr. C. Baenitz 1897.). Ova je šiška u Dalmaciji za stalno još više rasprostranjena. (Vidi prije navedenu radnju od profesora A. Trotter, i moju u predgovoru navedenu bilješku.) Nadalje se ona nalazi u[3]) Hrvatskoj, Crnoj Gori, Srbiji: In dunectis ad Skoplje (leg.: Adamović 1904.), u Albaniji, Turskoj, Grčkoj (vidi radnju gosp. prof. A. Trottera), dakle je rasprostranjena po čitavom mediteranom dijelu Balkanskog poluostrva.

[1]) C. Houard: Les Zoocécidies des Plantes d'Europe et du Bassin de la Méditerranee, Paris 1909.
[2]) A. Trotter: Galle della Penisola Balcanica a Asia Minore Firenze 1903.
[3]) E. Baudyš: Příspěvek k rozšíření hálek v Chorvatsku. Sep. Art. Soc. Ent. Bohemiae br. 3., 1913.

Rhamnus rupestris Scop.

**Pleurocecidium* lista. — Rub lista je na dônjoj strani usko smotan. — Proizvoditelj: *Aphidae* (g. et sp.). — Nalazište: Kod sv. Jakoba kod Dubrovnika (L. Č.) 1910.!

Cistus creticus L.

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Eriophyidae* (g. et sp.) (vidi Houard strana 736., br. 4248.). — Nalazište: Šibenik (L. Č.) 1910.!

Cistus villosus L.

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Eryophyidae* (g. et sp.). (Vidi Houard, str. 738., br. 4258.). — Nalazište: Izmedu Spilice i Porte Rose (L. Č.) 1910.!

Eryngium amethystinum L.

**Acrocecidium* dna cvata. — Dno cvata je nabreklo, jedan do trikomorast; u svakoj komori je jedna narančasta žuta čaura šiškinog komarca. (Vidi *sliku 3.*) — Proizvoditelj: *Cecidomyidae (? Lasioptera eryngii* Vall. ?). — Nalazište: Lapod kod Dubrovnika (L. Č.) 1912.!

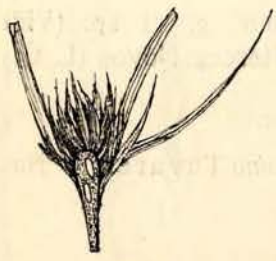

Slika 3.

Foeniculum piperitum Sweet.

Pleurocecidium stabljike. — Proizvoditelj: *Lasioptera carophila* F. Löw. — Nalazište: Lapod kod Dubrovnika (L. Č.) 1912.!

Erica arborea L.

**Acrocecidium* cvatova. — Čašica je malo promijenjena; ali je krunica hipertrophirana, ona je 5—8 *mm* duga; prašnici i tučak su sasvijem promijenjeni ili sasvijem potisnuti do na male rudimente. U unutrašnjosti šiške je ličinka šiškovog komarca (isp. Houard, str. 796. br. 4599.). — Proizvoditelj: *Diplosine* spec. — Nalazište: Zelenika kod Herceg Novog (L. Č.) 23./V. 1910.!

Acrocecidium stabljike. — Proizvoditelj: *Myricormyia mediterranea* F. Löw. — Nalazište: Kao i prednja.

Acrocecidium stabljike. — Proizvoditelj: *Perrisia Zimmermanni* Tavares. — Nalazište: Isto.

Acrocecidium stabljike. — Proizvoditelj: *Perrisia ericina* F. Löw. — Nalazište: Isto.

Phillyrea latifolia L.

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Braueriella phillyreae* F. Löw. — Nalazište: Luštica naspram Herceg Novog (L. Č.) 1910.!

Salvia verbenacea L.

Pleurocecidium lista. — Proizvoditelj: *Eriophyes salviae* Nal. — Nalazište: Supetar na otoku Braču (L. Č.) 1913.!

Thymus longicaulis Presl.

**Acrocecidium* stabljike. — Proizvoditelj: *Janetiella thymi* Kieff. — Nalazište: Savina kod Herceg Novog (L. Č.) 13./V. 1910.!

Verbascum sinuatum L.

Acrocecidium cvatova. — Proizvoditelj: *Asphondylia verbasci* Vall. — Nalazište: Banja Bačice kod Spljeta (L. Č.) 1913.!

Linaria stricta D. C.

**Pleurocecidium* korena. — Proizvoditelj: *Mecinus linariae* Panz. — Nalazište: Kliš kod Spljeta (L. Č.) VII. 1913.!

Linaria litoralis W.

**Pleurocecidium* korena. — Na korenu su nepravilne do 20 *mm* duge i 5 *mm* široke nabrekline. — Proizvoditelj: *Lepidopterae* (g. et sp.). — Nalazište: Brijeg Marjan kod Spljeta (L. Č.) 17./VIII. 1913.!

Veronica chamaedrys L.

Acrocecidium stabljike. — Proizvoditelj; *Perrisia veronicae* Vall. — Nalazište: Zelenika kod Herceg Novog (L. Č.).

Galium aureum Vis. *(G. lucidum* All. β. *chrysococcum* Koch).

Acrocecidium cvatova. — Proizvoditelj: *Schizomyia galiorum* Kieff. — Nalazište: Kliš kod Spljeta (L. Č.) 1913.!

Centaurea solstitialis L.

**Pleurocecidium* lista. — Proizvoditelj: *Loewiola centaurea* F. Löw. — Nalazište: Sv. Lovro kod Spljeta (L. Č.) 1913.!

Centaurea cristata Bartl.

**Acrocecidium* poda cvatova. — Proizvoditelj: *Urophora* spec. — Nalazište: Brijeg Marjan kod Spljeta (L. Č.) 17./VIII. 1913.!

Crepis foetida L.

**Acrocecidium* biljke. — Proizvoditelj: *Tylenchus devastatrix* Kühn. — Nalazište: Supetar na otoku Braču. 10./VII. 1913. (L. Č.)! — Loga cvatova je jako nabreknuta, glavice cvatova su na stranu skrivljene. Na nisko zastaloj biljci vidi se tu i tamo nabreklina poput vretena.

BIBLIOTHECA
MUSEI
BOSNIAE ET HERCEGOVINAE
SARAJEVO

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.